

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

**Διδακτορική διατριβή τιτλοφορούμενη ως:
«Επιθετικός ρεαλισμός και τουρκική εξωτερική
πολιτική: Το στρατηγικό βάθος του ενεργειακού
συντελεστή ισχύος»**

Συγγραφέας: Μάρκος Τρούλης

Επιβλέπων καθηγητής: Παναγιώτης Ήφαιστος

**Λοιπά μέλη της επιβλέπουσας επιτροπής:
Αναπληρωτής καθηγητής Αριστοτέλης Τζιαμπίρης
Επίκουρος καθηγητής Νικόλαος Ραπτόπουλος**

Απρίλιος 2015

**Μέρος της διδακτορικής διατριβής
συγχρηματοδοτήθηκε μέσω του έργου «Υποτροφίες
ΙΚΥ» από πόρους του ΕΠ «Εκπαίδευση και Διά Βίου
Μάθηση» του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου
(ΕΚΤ) του ΕΣΠΑ, 2007-**

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	7
1.1. Αντικειμενικοί σκοποί και σημασιολογικό υπόβαθρο.....	8
1.2. Κριτήρια επιλογής της περιπτωσιολογικής μελέτης.....	11
1.3. Μεθοδολογικά στάδια της προσέγγισης.....	18
1.4. Περίγραμμα.....	22
2. Θεωρητικό κεκτημένο.....	26
2.1. Παραδοσιακό παράδειγμα.....	28
2.2. Εξέλιξη της ενδοπαραδειγματικής διαλεκτικής.....	32
2.3. Συστημική ανάλυση και δίλημμα ασφαλείας.....	46
2.4. Κρατοκεντρική ανάλυση και ο ρόλος των διεθνών θεσμών.....	52
2.5. Εννοιολογική οριοθέτηση της ισχύος.....	60
2.6. Συμπεριφορά κρατών με άξονα την εξασφάλιση της επιβίωσής τους.....	65
2.7. Διανεμητικό ζήτημα.....	71
2.8. Αναγωγή θεωρίας στην περιπτωσιολογική μελέτη.....	78
3. Από την ανάδυση του τουρκικού εθνικισμού έως τη μετάβαση στο νεοοθωμανισμό.....	89
3.1. Εισαγωγή.....	89
3.2. Η περίοδος πριν την ίδρυση της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας.....	95
3.2.1. Οι τρεις θεωρητικοί: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura και Ziya Gökal.....	103
3.3. Κεμαλισμός.....	109
3.3.1. Σκιαγράφηση της κεμαλικής ιδεολογίας: «Τα έξι βέλη».....	109
3.3.2. Η «άνωθεν» διαδικασία εμπέδωσης της τουρκικής εθνικής ταυτότητας.....	114
3.3.3. Η «θέση για την τουρκική ιστορία» και η «ηλιακή θεωρία της γλώσσας».....	117
3.3.4. Η κεμαλική πολιτική έναντι των μειονοτήτων.....	121
3.4. Άκρα δεξιά.....	127
3.4.1. Alparslan Türkeş και MHP.....	128
3.4.2. Η έννοια του ιδεαλισμού (ülkücülük) ως προέκταση της ιδέας του τουρκικού	

εθνικισμού (milliyetçilik).....	131
3.4.3. Άκρα δεξιά και παντουρκισμός.....	133
3.4.4. Άκρα δεξιά και ισλαμική ταυτότητα.....	137
3.5. Τουρκο-ισλαμική σύνθεση.....	139
3.5.1. Ταύτιση ισλαμικής και τουρκικής ταυτότητας.....	140
3.5.2. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο.....	142
3.5.3. Η «Εστία των πεφωτισμένων» και ο αντικομμουνιστικός χαρακτήρας της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης.....	147
3.5.4. Ισλάμ και εκπαιδευτική διαδικασία υπό την τουρκο-ισλαμική σύνθεση....	152
3.5.5. Η ανθρωπολογική ομογενοποίηση ως στόχος της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης.....	154
3.6. Οζαλισμός.....	157
3.6.1. Εφαρμογή της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης από τον Turgut Özal.....	158
3.6.2. Οικονομικό κεκτημένο.....	161
3.6.3. Η κριτική στον κεμαλισμό και η εναλλακτική οζαλική πρόταση.....	164
3.7. Αντί συμπερασμάτων: Η μετάβαση στο νεοοθωμανισμό.....	168
4. Μεταψυχροπολεμική στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.....	176
4.1. Κεντρικά χαρακτηριστικά της διαδρομής του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.....	177
4.2. Ιστορική και γεωγραφική όψη της σημασίας και του ρόλου της Τουρκίας.....	182
4.3. Απειλές και συμπαρομαρτούσα σκοποθεσία της τουρκικής υψηλής στρατηγικής.....	186
4.3.1. Βασικοί ανταγωνιστικοί δρώντες.....	191
4.3.2. Σκοποί της τουρκικής υψηλής στρατηγικής.....	199
4.4. Εξέλιξη της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς.....	203
4.4.1. Η περίοδος της ευφορίας (1991-1994).....	205
4.4.1.1. Η στρατηγική σκέψη και πρακτική του Turgut Özal κατά την περίοδο της ευφορίας.....	214
4.4.1.2. Εσωτερικές πολιτικές αναταράξεις στο Αζερμπαϊτζάν και ο ρόλος της Τουρκίας.....	219
4.4.1.3. Η περίπτωση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.....	223

4.4.2. Η περίοδος της απογοήτευσης (1994-1996).....	232
4.4.2.1. Ο δεσπότης ρόλος της Ρωσίας ως αποτρεπτικός παράγοντας της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς.....	241
4.4.2.2. Ο ιρανικός παράγοντας.....	248
4.4.3. Η περίοδος της αναδιοργάνωσης (1996-2002).....	254
4.4.4. Η πρώτη περίοδος του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (2002-2007).....	266
4.4.4.1. Το «στρατηγικό βάθος» του Ahmet Davutoğlu και η περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.....	272
4.5. Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	281
5. Μέσα της μεταψυχροπολεμικής στρατηγικής της Τουρκίας στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.....	285
5.1. Διεθνείς θεσμοί.....	286
5.1.1. Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ).....	289
5.1.2. Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΟΣΕΠ).....	298
5.1.3. Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ).....	304
5.1.4. Τουρκικές Σύνοδοι.....	316
5.2. Οικονομικοί δεσμοί και βασικά οικονομικά μέσα.....	324
5.3. Βασικά μέσα ήπιας ισχύος.....	334
5.4. Σκληρή ισχύς.....	349
5.5. Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	368
6. Ο ενεργειακός συντελεστής ισχύος.....	375
6.1. Η ενέργεια ως κρίσιμος συντελεστής ισχύος.....	378
6.1.1. Η συμπληρωματική σχέση πολιτικής και οικονομίας.....	388
6.1.2. Μεθοδολογικές επισημάνσεις: Αναγωγή της προαναφερθείσας τυπολογίας στην τουρκική περιπτώσιολογική μελέτη.....	405
6.2. Διεθνές και περιφερειακό πλαίσιο της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής: Η θέση της περιφέρειας της Κασπίας στον κόσμο.....	412
6.3. Η τουρκική ενεργειακή πολιτική στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.....	432
6.3.1. Η ενεργειακή κατάσταση της Τουρκίας.....	466

6.3.2. Η περίπτωση του αγωγού πετρελαίου Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC).....	477
6.4. Αντί συμπερασμάτων: Το στρατηγικό βάθος του ενεργειακού συντελεστή ισχύος.....	496
7. Γενικά συμπεράσματα.....	506
Παράρτημα I: Ορολογικές επισημάνσεις.....	516
Παράρτημα II: Θεωρητικές επισημάνσεις περί έθνους και εθνικισμού και αναγωγή στην τουρκική περιπτωσιολογία.....	521
Παράρτημα III: Χάρτες.....	529
Παράρτημα IV: Πίνακες.....	535
Βιβλιογραφία.....	572

1. Εισαγωγή

Η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να περιγράψει τη μεταψυχροπολεμική στρατηγική της Τουρκίας ως προς την περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και να την αναλύσει υπό το πρίσμα της θεωρίας διεθνών σχέσεων εστιάζοντας, εν συνεχεία, επί της θεματικής της ενεργειακής ασφάλειας. Η επιστήμη των διεθνών σχέσεων επιτυγχάνει την αποκρυστάλλωση κεντρικών παραδοχών ως προς τη συμπεριφορά των δρώντων εντός του διεθνούς συστήματος όπως αυτές προκύπτουν μέσω της αποτύπωσης ιστορικών γεγονότων. Με άλλα λόγια, συνιστά το αναλυτικό εργαλείο της ιστορίας. Θέτοντας υπό κοινό παρονομαστή μία σειρά τάσεων και φαινομένων, ο κλάδος των διεθνών σχέσεων ταυτίζεται με την εισαγωγή μίας ευκρινούς τυπολογίας για τη βέλτιστη δυνατή κατανόηση των παρεπομένων της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος. Υπό τα συγκεκριμένο πλαίσιο, οι κεντρικές παραδοχές λαμβάνουν το χαρακτήρα υποθέσεων εργασίας προς έλεγχο, ενώ οι συνιστώσες του ελέγχου ορίζονται επιμέρους ως ανεξάρτητες, εξαρτημένες ή παρεμβαίνουσες μεταβλητές.

Οι εν λόγω υποθέσεις εργασίας εκπορεύονται μέσω πλείστων αλληλοσυγκρουόμενων παραδοχών, επί παραδείγματι, περί των ορίων της ισχυροποίησης των δρώντων, της σημασίας και του ρόλου των διεθνών θεσμών ή της εστίασης των κρατών επί των διανεμητικών συνεπειών των οικονομικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, απαύγασμα του συνόλου των συγκεκριμένων παραδοχών συνιστά το παραδοσιακό παράδειγμα, ήτοι η ύψιστη παραδοχή της ύπαρξης διεθνούς αναρχίας, καθώς και του κρατοκεντρικού χαρακτήρα τους διεθνούς συστήματος. Το παραδοσιακό παράδειγμα αποτελεί το σημείο αναφοράς για τις κυριότερες σχολές σκέψης της επιστήμης των διεθνών σχέσεων και προς τούτο, οι εκπορευόμενες υποθέσεις εργασίας στηρίζονται αναλυτικά στην αποδοχή της άναρχης ιδιοσυστασίας του διεθνούς συστήματος και του ορισμού των κρατών σε θέση ανεξαρτήτων μεταβλητών. Συνακολούθως, η αναγωγή των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας στην περιπτωσιολογική μελέτη κατατείνει στην αποκρυπτογράφηση της φύσης των στρατηγικών τάσεων των κρατών, καθώς και του ρόλου μίας σειράς άλλων δρώντων εντός των πλαισίων των εν λόγω στρατηγικών συνυπολογισμών.

Τοιουτοτρόπως, η επαλήθευση ή η απόρριψη των τιθέμενων υποθέσεων εργασίας αφορά την αναλυτική σκοπιά της ιστοριογραφίας και κατ' επέκταση προσφέρει ένα πλέγμα όχι νομοτελειών αλλά σημαινόντων διδαγμάτων όσον αφορά

τη διεθνή πολιτική. Οι προαναφερθείσες θέσεις αποτελούν τον επιστημολογικό και μεθοδολογικό πυρήνα της παρούσας μελέτης, περί του οποίου πραγματοποιείται εκτενής περιγραφή και ανάλυση εντός της παρουσίασης της εισαγωγής και του θεωρητικού κεκτημένου, το οποίο εν συνεχεία συνιστά το συλλογιστικό υπόβαθρό της. Επιπροσθέτως, είναι εύλογο ότι αναφορές στη θεωρία και στη μεθοδολογία πραγματοποιούνται καθ' όλη την εξέλιξη της μελέτης.

1.1. Αντικειμενικοί σκοποί και σημασιολογικό υπόβαθρο

Ένα βασικό μου μέλημα στα ιστορικά μου έργα είναι να τεκμηριώσω χειροπιαστά την ερμηνευτική γονιμότητα της γενικής μου θεώρησης των ανθρωπίνων πραγμάτων. Αν μια ορισμένη θεώρηση καταφέρει να υπαγάγει σ' έναν κοινό παρονομαστή και να συλλάβει με ενιαίο τρόπο θέματα και φαινόμενα που από πρώτη όψη απέχουν πολύ μεταξύ τους, τότε προφανώς έχει πολλά πλεονεκτήματα.¹

Σκέψου ιστορικά, οι απαντήσεις στα ιστορικά προβλήματα δε βρίσκονται μέσα στην κατασκευασμένη θεωρία, αλλά αντίθετα οι απαντήσεις στα θεωρητικά προβλήματα βρίσκονται μέσα στην ιστορία.²

Εν πλήρη συναρτήσει με τις ανωτέρω επισημάνσεις του Παναγιώτη Κονδύλη, η παρούσα διατριβή εστιάζει στη χρήση του θεωρητικού αναλυτικού εργαλείου προς αποκρυστάλλωση συγκεκριμένων ζητημάτων ενταγμένων σε ιστορική και όχι συγκαιρινή περίοδο. Η αβεβαιότητα περί τελικών αποτελεσμάτων και η έλλειψη του συνόλου των δεδομένων δεν επιτρέπει σε μία διεθνολογική μελέτη να εξάγει ασφαλή και τελεσίδικα συμπεράσματα όσον αφορά συγκαιρινά πολιτικά και στρατηγικά τεκταινόμενα. Με άλλα λόγια, η εξαγωγή των απαραίτητων συμπερασμάτων είναι αδύνατη όταν δεν υφίσταται ολοκλήρωση ενός συγκεκριμένου ιστορικού κύκλου, καθώς οιοδήποτε γεγονός δύναται να διαταράξει την εξέλιξη του κύκλου αλλοιώνοντας τα συμπεράσματα και τις δυνατότητες ερμηνείας και ανάλυσης. Προς τούτο, η παρούσα διατριβή παραμένει σε ιστορικό χρόνο δίχως όμως, να φιλοδοξεί να καταγράψει τις ιστορικές εξελίξεις.

¹ Κονδύλης, Π. (1998) *Το αόρατο χρονολόγιο της σκέψης: Απάντηση σε 28 ερωτήματα*. Αθήνα: Νεφέλη. Σελ. 14.

² Κονδύλης, Π. (1998) *ό.π.*, σελ. 75.

Αντιθέτως, βασικός αντικειμενικός σκοπός της διατριβής είναι ο έλεγχος συγκεκριμένων θεωρητικών υποθέσεων εργασίας όπως τούτες ανακύπτουν διαμέσου των βασικών παραδοχών του παραδοσιακού παραδείγματος, ήτοι της ύπαρξης διεθνούς αναρχίας και του κρατοκεντρικού χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος για τις οποίες πραγματοποιείται αναφορά εντός της παρουσίασης του θεωρητικού κεκτημένου της μελέτης. Τούτο πραγματοποιείται μέσω ένταξής τους στο περιπτωσιολογικό πλαίσιο της Τουρκίας και της παρουσίας της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία κατά την επαύριον της λήξης του Ψυχρού Πολέμου. Τοιουτοτρόπως, επιχειρείται η σύζευξη της θεωρίας των διεθνών σχέσεων με την προαναφερθείσα περιπτωσιολογική μελέτη διαμέσου εξαγωγής υποθέσεων εργασίας επί τω σκοπώ ελέγχου δεσποζουσών απολήξεων της θεωρητικής διαλεκτικής. Ενόσω, συνεπώς, υπάρχουσες θεωρίες ελέγχονται επί εμπειρικών δεδομένων μέσω διατύπωσης υποθέσεων εργασίας, η παρούσα μελέτη κατατάσσεται στις διατριβές ελέγχου θεωρίας μέσω παρατήρησης με τη χρήση περιπτωσιολογικής έρευνας.³ Περαιτέρω, το φάσμα των αντικειμενικών σκοπών δύναται να διασαφηνισθεί μέσω της αποκρυστάλλωσης μίας σειράς παραμέτρων.

Αρχικά, σημειώνεται ότι η προσέγγιση της πραγματοποιηθείσας ανάλυσης συντελείται στο συστημικό επίπεδο,⁴ καθότι ερμηνευτικά δεδομένα και κατ' επέκταση αίτια αποτελεσμάτων αναζητούνται στο επίπεδο της δομής του διεθνούς συστήματος, ήτοι στο τρίτο επίπεδο ανάλυσης, εντός του οποίου η διεθνής αναρχία ενέχει θέση κεντρικής ανεξάρτητης μεταβλητής. Η αναγωγική προσέγγιση απορρίπτεται για λόγους, οι οποίοι συνυφαίνονται με το γεγονός ότι τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της Τουρκίας δε συμπεραίνεται ότι καθίστανται αίτια της

---

³ Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των ειδών διατριβής και των αποστολών, τις οποίες επιτελούν, βλ.: Van Evera, S. (2009) *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 148-149.

⁴ Όπως καταγράφεται και από τους Barry Buzan και Richard Little, η δομή του διεθνούς συστήματος συνιστά το επίπεδο ανάλυσης του νεορεαλισμού και του νεοφιλελευθερισμού (στην εισαχθείσα από τους ίδιους τυπολογία, η δεύτερη συμπεριλαμβάνεται στις – λεγόμενες από τους ίδιους – «θεωρίες παγκοσμιοποίησης»). Εν προκειμένω, υπογραμμίζουν ότι οι εν λόγω θεωρητικές προσεγγίσεις αναζητούν δομικές ερμηνείες σε συστημικά προβλήματα. Τουτέστιν, εμπόδια συνεργασίας, διλήμματα ασφαλείας και εγγενείς ανταγωνισμοί ορίζονται ως προβλήματα συμπεριλαμβανόμενα στο διεθνές σύστημα και ερμηνευμένα διαμέσου μεταβλητών οι οποίες άπτονται της δομής του, όπως η διεθνής αναρχία ή η ιεραρχική διάταξη των δρώντων επί της κλίμακας ισχύος και κατ' επέκταση η διακρατική κατανομή ισχύος σε διμερές, περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο. Buzan, B. and Little, R. (2000) *International systems in world history: Remaking the study of international relations*. New York: Oxford university press. Σελ. 77-78. Περί μίας εναργούς παρουσίασης των τριών επιπέδων ανάλυσης (άνθρωπος-εσωτερική δομή-δομή του διεθνούς συστήματος) των διεθνών σχέσεων, βλ.: Waltz, K. (2011β) *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.

στρατηγικής συμπεριφοράς της στο εξωτερικό. Ενώ, δηλαδή, πτυχές ιδεολογικών ζυμώσεων και εσωτερικής δομής λαμβάνουν θέση συντελεστών ισχύος και συνεπώς, εργαλείων υλοποίησης της υψηλής στρατηγικής, εντούτοις, δεν παρωθούν αυτές καθ' αυτές την Τουρκία προς συγκεκριμένες πολιτικές και στρατηγικές επιλογές στο διακρατικό επίπεδο. Υπό το εν λόγω πρίσμα, επί τη βάσει των λεγομένων του Kenneth Waltz αναφορικά με τις αποστολές μίας συστημικής θεωρίας, προκύπτουν οι γενικοί σκοποί της επακόλουθης ανάλυσης:

- I. Απεικόνιση του διαμορφωμένου και υπό διαμόρφωση υποσυστήματος και κατ' επέκταση του βαθμού σταθερότητας και της χρονικής διάρκειάς του.
- II. Κατάδειξη της αλληλεπίδρασης της δομής του διεθνούς συστήματος και των μονάδων. Τουτέστιν, εξετάζεται ο τρόπος κατά τον οποίο η δομή του διεθνούς συστήματος λειτουργεί ως αίτιο συμπεριφοράς των μονάδων, αλλά και το ενδεχόμενο οι μονάδες να επηρεάζουν τη δομή και επομένως, την ιεράρχηση των μονάδων εντός της κλίμακας ισχύος είτε σε περιφερειακό είτε σε διεθνές επίπεδο.⁵

Τοιουτοτρόπως, μείζονα ζητήματα, τα οποία εμπίπτουν στο γνωσιοθεωρητικό πεδίο των διεθνών σχέσεων, ελέγχονται υπό το πρίσμα της παρατιθέμενης περιπτώσιολογίας. Οι προκύπτουσες υποθέσεις εργασίας εδράζονται στις δύο βασικές προσεγγίσεις της θεωρίας διεθνών σχέσεων, ήτοι του νεορεαλισμού και του νεοφιλελευθερισμού, καθώς επίσης και του επιμέρους νεορεαλιστικού δίπολου μεταξύ του αμυντικού και του επιθετικού ρεαλισμού. Ο έλεγχος των προφανώς αλληλοαποκλειόμενων απολήξεων εκάστης υπόθεσης εργασίας σκοπεύει στην κατάδειξη των αιτίων και των αιτιατών και κατ' επέκταση, στη μέτρηση των μεταβλητών ως προς την ασκούμενη από μέρους τους επίδραση κατά την εξαγωγή συμπερασμάτων.⁶ Συγκεκριμένα, ο έλεγχος αφορά τη συμπεριφορά της Τουρκίας εντός του πρώην σοβιετικού χώρου του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας μετά το

⁵ Waltz, K. (2011a) *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 107.

⁶ Οι υποθέσεις εργασίας, εντασσόμενες στη θεωρία διεθνών σχέσεων, δε δύνανται να παράσχουν ερμηνείες σε τυχούσες επιμέρους ιδιομορφίες. Οι υποθέσεις εργασίας συντείνουν στην ερμηνεία της συμπεριφοράς των κρατών, όπως τούτη εκτυλίσσεται εν τω μέσω δεδομένων συνθηκών όπως ενδοσυστημικού τύπου αλλαγές ανακατανομής ισχύος. Τοιουτοτρόπως, οι – καλές – θεωρίες διαμέσου των υποθέσεων εργασίας δεν παρέχουν την απόλυτη αλήθεια, ήτοι δεν καταλήγουν σε θέσφατα. Εξεναντίας, προβάλλουν την ρευστή μορφή των διακρατικών σχέσεων καθιστάμενες χρήσιμες και όχι αληθείς με τη συμβατική έννοια του όρου. Waltz, K. (2011a) *ό.π.*, σελ. 251.

1991. Η προαναφερθείσα καταγραφή των αντικειμενικών σκοπών συνάδει με τη σημασία μίας τέτοιας περιγραφής και ανάλυσης.

Θέτοντας ευκρινέστερα το υπόβαθρο της διατριβής, σημειώνεται ότι η σημασία της παρούσας διατριβής εδράζεται στην αναγκαιότητα αποκρυπτογράφησης και ανάλυσης μίας σειράς θεματικών. Πρώτον, αποτυπώνεται ιστορικά η μεταψυχροπολεμική τουρκική στρατηγική έναντι του πρώην σοβιετικού χώρου του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Δεύτερον, αναλύεται η φύση και το περιεχόμενο της εν λόγω στρατηγικής συμπεριφοράς ούτως ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για τις προθέσεις της Άγκυρας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά και τη γενικότερη στρατηγική πλεύση της όπως αυτή διαμορφώνει τη συμπεριφορά της έως σήμερα εντός ενός ευρέος φάσματος γεωπολιτικών και γεωοικονομικών πεδίων. Τρίτον, ελέγχονται μείζονες απολήξεις της θεωρίας των διεθνών σχέσεων επί τω σκοπώ επαλήθευσης ή απόρριψης κατ' αντιστοιχία υποθέσεων εργασίας, οι οποίες σχετίζονται με τη θεματική. Τέταρτον, ο έλεγχος των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας υποβοηθά κατά την εξαγωγή συμπερασμάτων επί της φύσης και του περιεχομένου της στρατηγικής συμπεριφοράς ενός δρώντα υπό συγκεκριμένες συνθήκες παύσης μίας μείζονος απειλής, ανάκυψης μίας συστημικής ευκαιρίας, ραγδαίας ισχυροποίησής του και παρουσίας σημαινόντων γεωοικονομικών διακυβευμάτων. Πέμπτον, περιγράφεται και αναλύεται η φύση και το περιεχόμενο της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής με άξονα τους υδρογονάνθρακες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας επί τω σκοπώ αποκρυστάλλωσης του βαθμού ένταξης των εν λόγω συνυπολογισμών εντός του ευρύτερου πολιτικού και στρατηγικού φάσματος. Τουτέστιν, καταδεικνύεται η διαβάθμιση των εν λόγω ενεργειακών και κατ' επέκταση οικονομικών ζητημάτων εντός της ευρύτερης σκοποθεσίας μίας κρατικής υψηλής στρατηγικής και εν προκειμένω της τουρκικής. Το προαναφερθέν σημασιολογικό πλαίσιο ενέχει γενικότερες απολήξεις και προς τούτο, δύναται να παρουσιασθεί σε μία σειρά εναλλακτικών περιπτωσιολογικών μελετών. Τα κριτήρια επιλογής της συγκεκριμένης περιπτωσιολογικής μελέτης παρατίθενται αναλυτικότερα κατωτέρω.

1.2. Κριτήρια επιλογής της περιπτωσιολογικής μελέτης

Η επιλογή της περιπτωσιολογικής μελέτης καθορίζεται κατά βάση από το βαθμό της ακρότητας (υψηλές ή χαμηλές) των τιμών των μεταβλητών, ανεξαρτήτων,

εξαρτημένων ή παρεμβαίνουσων.⁷ Εντός της παρούσας διατριβής, η ακρότητα των τιμών επαληθεύεται μέσω της κατάδειξης ότι η ανεξάρτητη μεταβλητή της κατανομής ισχύος όπως αυτή προέκυψε μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης συνέστησε μία μείζονος σημασίας συστημική ευκαιρία για την Τουρκία και τούτο διαφάνηκε επί της σημαντικότητας μεταλλαγής της απειλής και του στρατηγικού περιβάλλοντος. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν της Ρωσίας εν έτει 1992 ανήρχετο περίπου στα 460 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ δύο χρόνια πριν – το 1990 – το σοβιετικό ΑΕΠ είχε ανέλθει στα 2,042 τρισεκατομμύρια δολάρια.⁸ Από κοινού με άλλα δεδομένα, όπως η γεωγραφική γειτνίαση, η στρατιωτική δυνατότητα και οι επιθετικές προθέσεις, τα οποία αναλύονται εκτενέστατα εντός επομένου κεφαλαίου, τεκμαίρεται ότι υπήρξε μία αποκλιμάκωση της σοβιετικής/ρωσικής απειλής έναντι της Τουρκίας. Επιπροσθέτως, παρατηρήθηκε η δημιουργία μίας ενδιάμεσης ζώνης (buffer zone) μεταξύ τους, εντός της οποίας υφίστατο κατά τα πρώτα χρόνια κενό ισχύος (power vacuum) συνδεδεμένο με την ανάκυψη μίας σημαίνουσας συστημικής ευκαιρίας επέκτασης – όχι αναγκαία εδαφικής – για την Τουρκία.

Ακολούθως, η κατανομή ισχύος και οι ενδοσυστημικές αλλαγές (διάλυση της ΕΣΣΔ και τέλος διπολισμού) αποτελούν ανεξάρτητες μεταβλητές, των οποίων ο βαθμός επιρροής επί της διαμορφώσεως της τουρκικής υψηλής στρατηγικής (εξαρτημένη μεταβλητή ως προς την κατανομή ισχύος και τη δομή του διεθνούς συστήματος) είναι τόσο υψηλός, ώστε ο έλεγχος να καθίσταται ιδιαίτερα ισχυρός. Εντός της διατριβής, καταδεικνύεται ότι το 1991 συνιστά το έτος της ενδοσυστημικής αλλαγής της ανακατανομής ισχύος όπως τούτη προέκυψε κατά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και τη συμπαρομαρτούσα κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Οι επιμέρους ιστορικές περίοδοι ανάλυσης (1991-1994, 1994-1996, 1996-2002, 2002-2007) καθορίζονται επί τη βάση ορισμένων κοινών διακριτών χαρακτηριστικών τους. Μέσω της ανάλυσης, διαφαίνεται ότι καθεμία εκ των περιόδων ταυτίζεται με μία διαφορετική στρατηγική πλευση εκ μέρους της Τουρκίας συνυφασμένη και εξαρτημένη από τη διαμόρφωση

⁷ Van Evera, S. (2009) ό.π., σελ. 131-135.

⁸ Τα δεδομένα σχετικά με το ΑΕΠ της ΕΣΣΔ αντλούνται από: The Military Balance (1991) The Soviet Union. *The Military Balance*, 91 (1), σελ. 36. Τα δεδομένα σχετικά με το ΑΕΠ της Ρωσίας αντλούνται από: The World Bank (2013) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [10/10/2013].

Αναλυτικά δεδομένα αναφορικά με το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) της ΕΣΣΔ και μετέπειτα της Ρωσίας παρατίθενται εντός του παραρτήματος IV.

των συσχετισμών ισχύος μεταξύ αυτής και κατά βάση της Ρωσίας και δευτερευόντως άλλων μείζονων στρατηγικών δρώντων του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, όπως το Ιράν.

Όσον αφορά την επιλογή της Κεντρικής Ασίας, αξίζει να σημειωθεί, πρώτον, ότι συνιστά περιφέρεια υψηλής γεωπολιτικής και γεωοικονομικής αξίας εξαιτίας κυρίως των τεραστίων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου. Δεύτερον, η κατάρρευση του σοβιετικού πόλου ισχύος, το 1991, οδήγησε στη δημιουργία ενός κενού ισχύος επί της εν λόγω γεωπολιτικά και γεωοικονομικά πολύτιμης περιφέρειας. Προς τούτο, προέκυψε μία εξαιρετικά σημαντική συστημική ευκαιρία για τους υπόλοιπους περιφερειακούς δρώντες ώστε να μεγιστοποιήσουν την ισχύ τους. Τρίτον, κατά τη δεδομένη ιστορική περίοδο, τα νεότευκτα κράτη της Κεντρικής Ασίας ήταν ευεπίφορα προς προσεταιρισμό, καθότι ήταν πολιτικά και οικονομικά ανίσχυρα και απομονωμένα, ενώ η εσωτερική συνοχή και η δημιουργία μίας αυτόνομης γραφειοκρατικής δομής ήταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο.⁹ Τέταρτον, εν συναρτήσει με τα ανωτέρω, η γεωγραφική θέση της Κεντρικής Ασίας εγγύς μεγάλων αναδυόμενων κρατικών δρώντων, όπως η Ινδία, η Κίνα και η Ρωσία, την καθιστά εξαιρετικά σημαντική για δρώντες, όπως οι ΗΠΑ οι οποίες, κατά την περίοδο ανάλυσης, κατείχαν δεσπόζουσα παρουσία εντός του διεθνούς συστήματος ως ο αποκλειστικός ηγεμονικός σταθεροποιητής. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Zbigniew Brzezinski την αποκάλεσε «μεγάλη σκακιέρα»¹⁰, ενώ ο Sir Halford Mackinder συνόψισε τη σημασία της μέσω της περίφημης θέσης:

---

⁹ Τα νεότευκτα κράτη τόσο του Καυκάσου όσο και της Κεντρικής Ασίας προέκυψαν κατόπιν μίας μακράς υπαγωγής τους στην κυριαρχία επιρροή της Μόσχας από την τσαρική ακόμα περίοδο. Το συγκεκριμένο γεγονός συνυφάνθηκε με μία περιορισμένη καλλιέργεια αυτόνομων γραφειοκρατικών δομών και τα κατέστησε ιδιαίτερα εξαρτημένα από εξωγενή κέντρα εξουσίας. Τοιούτοτρόπως, η επιβίωσή τους προϋπέθετε μία μεταβατική περίοδο, κατά την οποία θα εγκαθίδρυναν αυτόφωτες δομές οργάνωσης και εξουσίας.

¹⁰ Brzezinski, Z. (1998) *Η μεγάλη σκακιέρα: Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*. Αθήνα: Λιβάνης.

Επί του ίδιου μήκους κύματος, ο Ahmet Davutoğlu σημειώνει τη σημασία της Κεντρικής Ασίας μακροιστορικά συμπλέκοντας τα συμφέροντα του συνόλου των παρακειμένων σημαντικών δυνάμεων, όπως η Ινδία, η Ρωσία, το Πακιστάν και η Κίνα. Πραγματοποιεί αναφορές στις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου φθάνοντας έως τους ανταγωνισμούς ισχύος μεταξύ της τσαρικής Ρωσίας και της Μεγάλης Βρετανίας κατά το 19ο αιώνα, ενώ προσθέτει ότι και η σοβιετική επίθεση στο Αφγανιστάν το 1979 σήμανε την αρχή του τέλους για τη διαμορφωθείσα ισορροπία ισχύος κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Davutoğlu, A. (1998) *The clash of interests: An explanation of the world (dis)order. Perceptions: Journal of international affairs*, 2 (4), σελ. 113.

Όποιος κυβερνά την ανατολική Ευρώπη, κυβερνά τη Heartland. Όποιος κυβερνά τη Heartland, κυβερνά την Πλανητική Νήσο. Όποιος κυβερνά την Πλανητική Νήσο, κυβερνά ολόκληρο τον Κόσμο.¹¹

Περαιτέρω, η προαναφερθείσα τεκμηρίωση για την επιλογή της Κεντρικής Ασίας εμπίπτει πλήρως και επί της επιλογής του Καυκάσου. Άλλωστε, ο Καύκασος συμπεριλαμβάνεται εντός της γεωπολιτικά και γεωοικονομικά πολύτιμης ευρύτερης Κεντρικής Ευρασίας ή, με άλλα λόγια, της περιμέτρου της Κασπίας. Συνεπώς, η περίμετρος της Κασπίας θεωρείται αναπόσπαστο μέρος του υποσυστήματος και συνεκτιμάται αναμφίλεκτα εντός των πλαισίων της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Τούτο συμβαίνει διότι τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής δεν επιτρέπουν στην Τουρκία να παρακάμψει τον Καύκασο, προκειμένου να προσεγγίσει την Κεντρική Ασία.¹² Τοιουτοτρόπως, η Κεντρική Ασία και ο Καύκασος ταυτοποιούνται ως ενιαίος χώρος εντός των πλαισίων των τουρκικών στρατηγικών εκτιμήσεων. Υπογραμμίζεται, παρενθετικά ότι η εστίαση στον ενεργειακό τομέα τεκμηριώνεται αναλυτικά εντός των πλαισίων επόμενου κεφαλαίου. Με έμφαση στην επιλογή της κεντρικής περιπτώσιολογικής μελέτης, ήτοι της τουρκικής, αξίζει να σημειωθούν εκτενώς τα κριτήρια επιλογής του συνόλου των πτυχών της πραγματοποιούμενης ανάλυσης.¹³

I. Η γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας, ήτοι η συσχέτιση της γεωγραφικής θέσης και του ρόλου της στην παγκόσμια κατανομή ισχύος,¹⁴ είναι διακριτή και προς τούτο, συνιστά περίπτωση ενδογενούς σπουδαιότητας ιδιαίτερας εν σχέσει με τη νοητή διαδρομή (energy corridor) εξ ανατολής προς δυσμάς. Η χρήση του όρου «γεωπολιτική» ενέχει δύο διαστάσεις όπως τούτες προκύπτουν εκ του προαναφερθέντος ορισμού. Αφ' ενός γεωγραφικά, η εύρεση ευδιάβατων διόδων εξαγωγής, εν προκειμένω, του ενεργειακού προϊόντος – και άρα, κατασκευής αγωγών μεταφοράς – βρίσκονται νότια και δυτικά του κεντρικού

¹¹ Μάκιντερ, Χ.Τζ. (2006) *Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα & άλλες τρεις εισηγήσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 316.

¹² Τούτέστιν, ο φυσικός διάδρομος της Τουρκίας προς την Κεντρική Ασία διαπερνά την περιοχή του Καυκάσου. Winrow, G. (1995) *Turkey in post-Soviet Central Asia*. London: Royal institute of international affairs. Σελ. 44.

¹³ Περί των κριτηρίων επιλογής περιπτώσεων, βλ.: Van Evera, S. (2009) ό.π., σελ. 128-146.

¹⁴ Cohen, S. (1974) *Geography and politics in a world divided*. 2nd ed. Oxford: Oxford university press. Σελ. 24.

ευρασιατικού χώρου.¹⁵ Αφ' ετέρου, πολιτικά, η Τουρκία ανακλύπτει ως η επιθυμητή λύση για την καταναλώτρια δύση, καθώς η ανάγκη αποδέσμευσης από μονοπωλιακές πρακτικές και η εύρεση εναλλακτικών παρόχων ενέργειας (diversification) δε θέτει την Ρωσία ως πρώτη επιλογή, ενώ το Ιράν συνιστά μία «περίπλοκη περίπτωση» λόγω των κυρώσεων των δυτικών χωρών εις βάρος του.¹⁶ Η Τουρκία, συνεπώς, ανακλύπτει ως σημαίνων στρατηγικός δρών, μετά το 1991, εκμεταλλεζόμενη συγκεκριμένα γεωπολιτικά δεδομένα.

Π. Οι εκτενείς και ενδελεχείς έρευνες¹⁷ περί του πολιτικού-στρατηγικού ρόλου της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία μεταψυχροπολεμικά παρέχουν πλούτο δεδομένων, απαραίτητων στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, όπου χρησιμοποιείται η μέθοδος διερεύνησης διαδικασίας προς έλεγχο θεωριών. Τουτέστιν, η σύνδεση αιτίου και αιτιατού επί τω σκοπώ εξαγωγής συμπερασμάτων μέσω

---

¹⁵ Spykman, N. (2004) *Η γεωγραφία της ειρήνης*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 79.

¹⁶ Winrow, G. (2005) Energy security in the Black Sea – Caspian region. *Perceptions*, 10 (4), σελ. 92.

Επί του συγκεκριμένου, ο Παναγιώτης Κονδύλης συνοψίζει εναργώς τη γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας, καθώς και τον τρόπο υπό τον οποίο αυτή καθορίζει τις σχέσεις της με τις μεγάλες δυνάμεις: «Οι ευρύτεροι χώροι, μέσα στους οποίους εκδιπλώνει ένα έθνος την πρωτογενή του ενέργεια με ποικίλους (οικονομικούς, πολιτισμικούς, στρατιωτικούς κλπ.) τρόπους, αλλά πάντα σε συνάφεια με υπέρτερους πολιτικούς σκοπούς, συνιστούν το γεωπολιτικό του δυναμικό κατά μία δεύτερη έννοια, στενότερη από την πρώτη και συνάμα τεμνόμενη μαζί της. Οι χώροι αυτοί προφανώς δεν επιλέγονται αυθαίρετα, αλλά συναρτώνται με το βεληνεκές της πρωτογενούς ενέργειας του έθνους, με τη γεωγραφία και με τα ιστορικά προηγούμενα. Συναρτώνται επίσης με τις κινήσεις εχθρικών δυνάμεων, οπότε ένας χώρος, ο οποίος καθ' εαυτόν ελάχιστα ενδιέφερε τη μία πλευρά, έρχεται στο επίκεντρο της προσοχής της επειδή σ' αυτόν διεισδύει ήδη η αντίπαλη. Στην περίπτωση μικρών ή μεσαίων δυνάμεων το γεωπολιτικό τους δυναμικό, με τη δεύτερη αυτή έννοια, έχει ουσιώδη σημασία ως προς τον προσδιορισμό των σχέσεών τους με πλανητικές Δυνάμεις, οι οποίες αναζητούν περιφερειακούς δορυφόρους, τοποτηρητές ή εταίρους. Έμμεσα, έτσι, η μικρή ή μεσαία Δύναμη γίνεται παράγοντας της πλανητικής πολιτικής και, ανεξάρτητα από την πρωτογενή της ενέργεια, το γεωπολιτικό της δυναμικό αυξομειώνεται ανάλογα με την πλανητική σπουδαιότητα του ευρύτερου χώρου όπου εκδιπλώνει την ενέργεια αυτή. Από την άποψη αυτή, η Τουρκία διαθέτει αξιολογότερα πλεονεκτήματα». Κονδύλης, Π. (1999) *Θεωρία του πολέμου*. 4^η εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο. Σελ. 389-390.

Επί του ιδίου μήκους κύματος, ο Zbigniew Brzezinski σημειώνει ότι: «Η Τουρκία βλέπει τον εαυτό της ως το δυνητικό ηγέτη μιας χαλαρής τουρκόφωνης κοινότητας, επωφελομένη γι' αυτό το στόχο από τον ελκυστικό σχετικό εκσυγχρονισμό της, τη γλωσσική συγγένεια και τα οικονομικά μέσα που διαθέτει για να καθιερωθεί ως η δύναμη με τη μεγαλύτερη επιρροή στις εκτυλισσόμενες διαδικασίες οικοδόμησης εθνών στην περιοχή». Brzezinski, Z. (1998) ό.π., σελ. 236-237.

¹⁷ Ενδεικτικά βλ.: Winrow, G. (1995) ό.π.. Hale, W. (2003) *Turkish foreign policy: 1774-2000*. London: Frank Cass. Çelik, Y. (1999) *Contemporary Turkish foreign policy*. London: Praeger. Peimani, H. (1998) *Regional security and the future of Central Asia: The competition of Iran, Turkey and Russia*. London: Praeger. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND corporation.

ελέγχου υποθέσεων εργασίας ανταποκρινόμενων σε βασικές παραδοχές του παραδοσιακού παραδείγματος δύναται να απαντηθεί καλύτερα εντός της συγκεκριμένης περιπτωσιολογίας εξαιτίας της ευρύτητας πρωτογενών και δευτερογενών πληροφοριών.

- III. Οι ακραίες τιμές των κατωτέρω παρατιθέμενων μεταβλητών έρευνας συνιστούν επιπρόσθετο κριτήριο επιλογής της εν λόγω περιπτωσιολογίας. Συγκεκριμένα, η κατάρρευση της ΕΣΣΔ και το τέλος του διπολισμού αποτελεί εξαιρετικά χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα ενδοσυστημικής αλλαγής συνυφασμένης με ανακατανομή ισχύος. Η συγκεκριμένη ανεξάρτητη μεταβλητή παρουσιάζει ακραίες τιμές ταυτιζόμενη με αναδυόμενες συστημικές ευκαιρίες επέκτασης επίδοξων ηγεμόνων. Η συμπεριφορά της Τουρκίας, ως αιτιατό, διέπεται, επίσης, από ακρότητα τιμών, καθώς οι υιοθετούμενες στρατηγικές μετά το 1991 ήταν απόλυτα συνδεδεμένες με την προαναφερθείσα συστημική ευκαιρία. Οι στρατηγικές αντιδράσεις, δηλαδή, της Τουρκίας ήταν τρόπον τινά ανακλαστικές και δυναμικές καθιστώντας τοιούτοτρόπως τις τιμές της εξαρτημένης μεταβλητής ακραίες εξ απόψεως τόσο αμεσότητας όσο και δυναμικότητας προσαρμογής επί των νέων δεδομένων της κατανομής ισχύος.
- IV. Οι μεταβλητές έρευνας της επιλεχθείσας περιπτωσιολογίας παρουσιάζουν μεγάλη ενδο-περιπτωσιολογική διακύμανση, καθώς η πολιτική-στρατηγική συμπεριφορά των κρατικών δρώντων εντός του υποσυστήματος μεταβάλλεται σε σημαντικό βαθμό εντός της περιόδου έρευνας όπως καταδεικνύεται περαιτέρω στο κύριο μέρος της ανάλυσης. Η συγκεκριμένη μεταβαλλόμενη συμπεριφορά υποβοηθά στην εξαγωγή συμπερασμάτων επί διαφορετικών εφελτηρίων όσον αφορά τα τιθέμενα θεωρητικά ερωτήματα. Επί παραδείγματι, έως τα μέσα του 1991, η Τουρκία απέφευγε τη σύναψη οιασδήποτε σχέσεων με τις ομόσπονδες δημοκρατίες της ΕΣΣΔ μη υποστηρίζοντας αποσχιστικές τάσεις. Είναι ενδεικτικό ότι ο Turgut Özal, ερωτώμενος για τις ταραχές διαδραματιζόμενες στο Αζερμπαϊτζάν το 1990, εμφανίστηκε ιδιαίτερος προσεκτικός αποκρινόμενος ότι η Τουρκία ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τα εσωτερικά προβλήματά της. Ωστόσο, εν συνεχεία του πραξικοπήματος εις βάρος του σοβιετικού γενικού γραμματέα Mikhail

Gorbachev, η Τουρκία απετέλεσε το πρώτο κράτος το οποίο αναγνώρισε επίσημα τα νεότευκτα κράτη της πρώην πλέον ΕΣΣΔ συστήνοντας παράλληλα διεθνή θεσμικά σχήματα και προβαλλόμενη ως ο κύριος διάυλος επαφών των εν λόγω κρατών με τον υπόλοιπο κόσμο.¹⁸ Κατόπιν των προαναφερθεισών προσπαθειών προσέγγισης, ο τουρκικός παρεμβατισμός στην περιοχή – ήδη από το 1993 και επί ενός μικρού σχετικά χρονικού διαστήματος – άρχισε να κάμπτεται για λόγους, οι οποίοι παρατίθενται στο βασικό μέρος της παρούσας διατριβής. Τούτων λεχθέντων, συνάγεται ότι η πολιτική-στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας ως εξαρτημένη μεταβλητή τέθηκε υπό τη μέγγενη πολλαπλών διακυμάνσεων, ενώ η κατανομή ισχύος ως ανεξάρτητη μεταβλητή παρέμεινε σταθερά σε υψηλές τιμές ασκώντας διαρκή επιρροή επί της συμπεριφοράς των εξαρτημένων μεταβλητών. Κατά συνέπεια, ενόσω οι προϋποτιθέμενες συνθήκες απαντώνται συχνότερα κατά τη διάρκεια περιόδων που οι εξαρτημένες μεταβλητές παρουσιάζουν υψηλές τιμές, οι υποθέσεις εργασίας επαληθεύονται επαρκέστερα μέσω παραδειγμάτων από τις συγκεκριμένες περιόδους.

V. Επί τη βάσει του παραδοσιακού παραδείγματος, ανακύπτουν θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες απολήγουν σε αλληλοαποκλειόμενες υποθέσεις εργασίας. Το εν λόγω στοιχείο – της δυνατότητας επίκλησης σε ανταγωνιστικές θεωρίες – συνιστά κρίσιμο κριτήριο επιλογής της περιπτώσιολογίας μιας και τούτο παράσχει τη δυνατότητα αποκρυπτογράφησης της πραγματικότητας υπό διαφορετικά κυρίαρχα θεωρητικά πρίσματα. Συνεπώς, οι υποθέσεις εργασίας βασιζόμενες σε σχετικά επαληθεύσιμες θεωρίες – ήτοι η προοπτική επαλήθευσης της μίας σημαίνει την απόρριψη της άλλης – παρέχουν το πλήρες φάσμα των πιθανών απολήξεων-προβλέψεων.

VI. Τέλος, τα πραγματευόμενα ζητήματα έχουν πασίδηλο αντίκτυπο επί συγκαιρινών εξελίξεων. Εξαιτίας της χρονικής εγγύτητας με την περίοδο έρευνας αλλά και της ύπαρξης των ίδιων δομικών πλαισίων αναφοράς (κατανομή ισχύος στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία) και διακυβευμάτων (εκμετάλλευση υδρογονανθράκων), το πολιτικό-

---

¹⁸ Aydin, M. (2004β) Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 1-5.

στρατηγικό ενδιαφέρον είναι διαρκές. Συνεπώς, τα χαρακτηριστικά του συγκαιρινού πολιτικού-στρατηγικού πλαισίου όχι απλώς προσομοιάζουν αλλά τοποθετούνται εν πλήρη συνεχεία με το αντίστοιχο πλαίσιο της εξεταζόμενης περιπτώσιολογίας.

1.3. Μεθοδολογικά στάδια της προσέγγισης

Αρχικά, οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι η παρούσα μεθοδολογική αποτύπωση της διατριβής συνεχίζεται εντός του περιπτώσιολογικού κεφαλαίου, το οποίο αναφέρεται στην ενεργειακή πολιτική της Τουρκίας. Ο λόγος αφορά την απόπειρα αποκρυστάλλωσης της συλλογιστικής πορείας κατά παραγωγικό τρόπο. Ως εκ τούτου, η μεθοδολογική τεκμηρίωση της επιλογής της θεματικής της ενέργειας πραγματοποιείται κατόπιν της περιγραφής και ανάλυσης της στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας εν τω συνόλω της. Όπως αναφέρεται κατά την παράθεση του χρησιμοποιούμενου θεωρητικού κεκτημένου και της εξαγωγής των υποθέσεων εργασίας πραγματοποιείται εκτενής αναφορά σχετικά με τη συστημική ευκαιρία, η οποία προέκυψε για την Τουρκία κατόπιν της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ. Επί της παρούσης, σημειώνεται ότι οι απολήξεις των νεορεαλιστικών προσεγγίσεων (αμυντικός και επιθετικός ρεαλισμός) χρησιμοποιούνται επί τω σκοπώ περιγραφής της πολιτικής και στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας ως απόρροια της – προσωρινής έστω – παύσης του διλήμματος ασφαλείας εκ μέρους της ΕΣΣΔ και της ανάκυψης της ευκαιρίας υιοθέτησης εναλλακτικών στρατηγικών εξασφάλισης της επιβίωσης. Συνεπώς, τίθενται και απαντώνται τα εξής κεντρικά ερωτήματα: Ποιο είναι το περιεχόμενο της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς μεταψυχροπολεμικά έναντι της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας; Η παύση της βασικής ρωσικής/σοβιετικής απειλής συνοδεύτηκε από την τάση μεγιστοποίησης της ισχύος εκ μέρους της Τουρκίας;

Εν συνεχεία, αποτιμάται ο ρόλος των διεθνών θεσμών – είτε ιδρυθέντων κατά τη δεδομένη στιγμή (ΟΟΣΕΠ – Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου, Τουρκικές Σύνοδοι ή Συμβούλιο Συνεργασίας Τουρκόφωνων Χωρών) είτε ήδη υπάρχοντων και διευρυνόμενων (ΟΙΔ – Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης, ΟΟΣ – Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας) – ως προς το ενδεχόμενο εργαλειοποίησής τους και υπαγωγής τους σε ένα πλαίσιο διατύπωσης ηγεμονικών αξιώσεων ή λειτουργίας τους ως ανεξάρτητες μεταβλητές από κοινού με τα κράτη επί τω σκοπώ

εμπέδωσης και εμβάθυνσης της διακρατικής συνεργασίας με ισότιμους όρους. Επιπροσθέτως, περιγράφονται τα μέσα της ήπιας ισχύος, της οικονομίας, ενώ αποτυπώνεται η κατανομή της – σκληρής – ισχύος εντός της περιφέρειας. Ιδιαίτερως εντός μίας συστημικής ανάλυσης, τα συγκεκριμένα στοιχεία (δυνατότητες-*capabilities*) είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη συλλογιστική του προηγούμενου κεφαλαίου σχετικά με τη συνολική συμπεριφορά της Τουρκίας εν παραλλήλω με τους υπόλοιπους δρώντες του υποσυστήματος. Προς τούτο, τίθενται τα εξής ερωτήματα: Πως αποτιμάται, εξ απόψεως ιδιοσυστασίας, ο ρόλος των εν λόγω διεθνών θεσμών; Σε ποιο βαθμό τα μέσα της οικονομικής διπλωματίας και της ήπιας ισχύος ταυτίστηκαν με τις στρατηγικές στοχεύσεις της Τουρκίας και σε ποιο βαθμό η χρήση τους κρίνεται επιτυχής για την Άγκυρα; Πως αποκρυπτογραφείται η κατανομή ισχύος στην περιφέρεια και πως αυτή καθόρισε τα όρια συμπεριφοράς των δρώντων; Πως, δηλαδή, η δομή του διεθνούς συστήματος επηρέασε τη συμπεριφορά εν προκειμένω της Τουρκίας και κατ' επέκταση πως αυτή ορίζεται ως μεταβλητή;

Συνακολούθως, διερευνώνται οι διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών δραστηριοτήτων των βασικών ανταγωνιστών εντός της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας όσον αφορά τον τομέα της ενέργειας. Οι επενδύσεις της Τουρκίας σε σχετικά έργα (υποδομές πάσης φύσεως όπως αγωγοί μεταφοράς στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, χρηματοδοτήσεις σε εταιρίες), η δυναμική της εσωτερικής αγοράς (εσωτερική κατανάλωση), το ύψος των κονδυλίων για έρευνα, καινοτομία και ανάπτυξη, το ποσοστό των εξαγωγών και η ανταγωνιστικότητα του εξαγωγίμου ενεργειακού προϊόντος, ο βαθμός αυτονόμησης της τουρκικής παρουσίας σε ενεργειακά *consortia* (ποσοστό συμμετοχής), ο βαθμός ελευθερίας της αγοράς (ιδιωτικοποιήσεις και εμπέδωση ανταγωνισμού), η σημασία των πηγών οικονομικής ανάπτυξης πέραν της ενέργειας και τέλος, ο βαθμός εξάρτησης της Τουρκίας από τις εισαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου από τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία συνιστούν μεταβλητές,¹⁹ των οποίων η μέτρηση υποβοηθά την εξαγωγή συγκεκριμένων συμπερασμάτων αναφορικά με τη θέση της ενέργειας εντός των πλαισίων της πολιτικής-στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας. Η εξέταση της σχέσης της ενέργειας με την πολιτική-στρατηγική πλευρά της Τουρκίας και η

---

¹⁹ Περί της επιλογής των συγκεκριμένων μεταβλητών με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών δραστηριοτήτων των κρατών, βλ.: Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 319-331. Mastanduno, M. (1993) Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy. Εντός του: Baldwin, D.A. (ed.) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press, σελ. 250-266.

συγκριτική μελέτη με τα παρεπόμενα της ρωσικής και της ιρανικής δραστηριότητας επί του ίδιου τομέα ταυτίζεται με τον έλεγχο της θεωρητικής υπόθεσης αναφορικά με τα κέρδη και τον τρόπο με τον οποίο αυτά εντάσσονται στις στρατηγικές εκτιμήσεις της Άγκυρας. Συνεπώς, προκύπτουν τα εξής ερωτήματα: Ποια ήταν η ιδιοσυστασία της τουρκικής πολιτικής με άξονα αναφοράς τις διανεμητικές συνέπειες των διανεμητικών συνεπειών των δραστηριοτήτων επί του τομέα της ενέργειας; Επεδίωξε τα σχετικά κέρδη έναντι των ανταγωνιστών της; Εν κατακλείδι, πως η οικονομική-ενεργειακή δραστηριοποίηση εντάχθηκε στις στοχεύσεις της Τουρκίας επί του πολιτικού-στρατηγικού πεδίου;

Πέραν του ήδη περιγραφέντος ειρμού σκέψης, συγκεκριμένες υποθέσεις εργασίας επελέγησαν με άξονα την ευρύτητα της ερμηνευτικής δυνατότητάς τους και την παροχή μίας ευκρινούς σύνδεσης αιτίου και αιτιατού, ενώ παράλληλα συνεισφέρουν κατά την προσπάθεια διατύπωσης ενός διακριτού τελικού συμπεράσματος.²⁰ Επί τω σκοπώ ελέγχου των ανωτέρω θεματικών, η περιπτωσιολογική έρευνα διεξάγεται μέσω διερεύνησης διαδικασίας,²¹ ήτοι μελέτης επί της σχέσης αιτίου και αιτιατού ή με άλλα λόγια, επί της αλληλουχίας των γεγονότων όπως αυτά προκαλούνται από τις ανεξάρτητες μεταβλητές. Η εν λόγω μέθοδος ελέγχου συνυφαίνεται με την αναζήτηση στοιχείων, τα οποία να συνδέουν το αίτιο και το αιτιατό και τούτο δύναται να προκύψει διαμέσου είτε της εμπέδωσης της αλληλουχίας των γεγονότων είτε του πλαισίου – ήτοι της δομής – εκτύλιξής τους είτε πιθανών δηλώσεων-διακηρύξεων από πλευράς σημαινόντων συντελεστών.²²

Επί παραδείγματι, αναφορικά με την πρώτη θεματική, η οποία αφορά την πολιτική-στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, η περιπτωσιολογική μελέτη αναδεικνύει δηλώσεις όπως εκείνη του Turgut Özal, σύμφωνα με τον οποίο η Τουρκία όφειλε να χρησιμοποιήσει τα ιστορικά, πολιτισμικά, γλωσσικά και εθνοτικά ερείσματα της προκειμένου να ανέλθει στην περιφερειακή κλίμακα ισχύος. Κατά τον Özal, «η Τουρκία δεν μπορεί να παραμείνει φυλακισμένη εντός των συνόρων του Εθνικού Όρκου (Misak-ı Milli)», ήτοι των συνόρων, τα οποία προέκυψαν από τη συνθήκη της Λοζάνης και την ίδρυση του σύγχρονου τουρκικού κράτους το 1923 από τον

²⁰ Οι υποθέσεις εργασίας και οι αλληλοαποκλειόμενες απολήξεις τους παρατίθενται εκτενώς εντός των πλαισίων της καταγραφής του θεωρητικού κεκτημένου, το οποίο αποτελεί το υπόβαθρο της παρούσας διατριβής.

²¹ Van Evera, S. (2009) ό.π., σελ. 108.

²² Van Evera, S. (2009) ό.π., σελ. 110.

Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ.²³ Τα νεότευκτα κράτη, συνεπώς, ταυτίστηκαν με την ανάκυψη μίας σημαντικής συστημικής ευκαιρίας προς εκμετάλλευση από την Τουρκία, καθώς διέγινε ότι θα δύναντο να τεθούν υπό την πολιτική-στρατηγική και οικονομική επιρροή της.

Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η Τουρκία διαφαίνεται να εκφράζει – σε επίσημο επίπεδο – αναθεωρητικές αξιώσεις, ήτοι μη ταυτισμένες με ενδεχόμενη στρατηγική υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης. Επί του ίδιου μήκους κύματος, η διακήρυξη του Özal περί της δυνατότητας αναβάθμισης της Τουρκίας σε ηγέτιδα δύναμη στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής Ευρασίας συνοψίστηκε στη φράση του ότι ο «τουρκικός κόσμος εκτείνεται από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος» (Adriyatik'ten Çin Seddi'ne).²⁴ Παραλλήλως, ο Τούρκος υπουργός εξωτερικών Kamran İnan διακήρυξε χαρακτηριστικά ότι «το διεθνές περιβάλλον έχει αλλάξει και το σύστημα των μπλοκ [ήτοι ο διπολισμός του Ψυχρού Πολέμου] έχει ολοκληρωθεί. Η Τουρκία πρέπει να δεχθεί ότι είναι μία περιφερειακή δύναμη [...] [καθώς] με το μοναδικό πολιτισμό, τη γεωγραφία και την ιστορία της ευρίσκεται στο επίκεντρο του εν λόγω νέου πολιτικού και οικονομικού κογκλομεράτου [ήτοι κολοσσιαίου συνονθυλεύματος] της Ευρασίας. Προς τούτο, οι συγκεκριμένες εξελίξεις [ήτοι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου] έχουν αυξήσει τις περιφερειακές και διεθνείς ευθύνες της Τουρκίας».²⁵

Εν ολίγοις, η αποκρυστάλλωση της ιδιοσυστασίας της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς τίθεται επί του πυρήνα της προβληματικής της διατριβής. Τουτέστιν, το σύνολο των ερωτημάτων σχετίζεται με την εν λόγω προβληματική. Αρχικά, αποτιμάται η γενική πλεύση της τουρκικής στρατηγικής, κατόπιν αποκρυπτογραφούνται τα χρησιμοποιούμενα μέσα και τέλος, αποτιμάται η ενεργειακή πολιτική ως διακριτό πεδίο εξαιτίας της ευρείας και πολυδιάστατης σημασίας των υδρογονανθράκων για την Τουρκία, για τους ανταγωνιστές της, για τα κράτη-παραγωγούς της περιοχής και εν τέλει, για την περιφερειακή κατανομή ισχύος.

---

²³ Η συγκεκριμένη δήλωση του Özal είναι μία εκ των πολλών, τις οποίες πραγματοποίησε ο ίδιος εξ' αφορμής της κατάρρευσης και του εδαφικού κατακερματισμού της ΕΣΣΔ και απετέλεσαν ρητορικές εκφάνσεις-μετουσιώσεις μαξιμαλιστικών στρατηγικών τάσεων. Παρατίθεται εντός του: Laçiner, S. (2009) Turgut Özal period in Turkish foreign policy: Özalism. *USAK yearbook of international politics and law*, 2, σελ. 153.

²⁴ Παρατίθεται εντός του: Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 177.

²⁵ Παρατίθεται εντός του: Aydın, M. (2003) Between euphoria and realpolitik: Turkish policy toward Central Asia and the Caucasus. Εντός του: Ismael, T.Y. and Aydın, M. (eds.) *Turkish foreign policy in the 21st century: A changing role in world politics*. London: Ashgate, σελ. 139-160. Σελ. 141.

Κατά συνέπεια, εν τω συνόλω τους, τα ερωτήματα συνιστούν εκφάνσεις της τουρκικής στρατηγικής τάσης κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο ως προς τον πρώην σοβιετικό χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.

1.4. Περίγραμμα

Η παρούσα διατριβή επιμερίζεται σε έξι κεφάλαια, εξαιρουμένης της εισαγωγής, η οποία εστιάζει στην παρουσίαση των σκοπών, της σημασίας, καθώς και των μεθοδολογικών βημάτων προς την κατεύθυνση της εξαγωγής των τελικών συμπερασμάτων. Κατ' ουσία, το βασικό διακύβευμα της εισαγωγής είναι η αποτύπωση της επαγωγικής συλλογιστικής, η οποία χαρακτηρίζει το διεξαχθέντα θεωρητικό έλεγχο. Αξίζει να υπογραμμισθεί, πριν την παρουσίαση του περιγράμματος της διατριβής, ότι η μέθοδος της περιοδοποίησης (*periodization*) χρησιμοποιήθηκε για τη βέλτιστη δυνατή ανάλυση της περιόδου έρευνας. Τούτέστιν, η υπό διερεύνηση περίοδος κατατμήθηκε σε επιμέρους μικρές περιόδους (1991-1994, 1994-1996, 1996-2002, 2002-2007) επί τη βάσει ευκόλως διακριτών κοινών χαρακτηριστικών και με βασικά κριτήρια την παρεχόμενη ερμηνευτική δυνατότητα και την περιγραφική ευθύτητα δίχως «a priori συλλογιστική».²⁶ Με άλλα λόγια, ο ορισμός των επιμέρους περιόδων πραγματοποιείται με βασικά κριτήρια, πρώτον την υποβοήθηση της εξαγωγής συμπερασμάτων και τη διατύπωση συνεκτικής επιχειρηματολογίας και δεύτερον το βαθμό συνέπειας επί τω σκοπώ μίας αξιολογικά ελεύθερης παράθεσης γεγονότων.²⁷

Σε συνέχεια του εισαγωγικού κεφαλαίου, παρατίθεται το θεωρητικό κεκτημένο (κεφάλαιο 2), το οποίο η διατριβή χρησιμοποιεί, επί τω σκοπώ ανάλυσης και αποκρυπτογράφησης της περιπτωσιολογικής μελέτης. Η παρουσίαση του θεωρητικού κεκτημένου επί των αναλυόμενων πτυχών κρίνεται απαραίτητη επί τω σκοπώ της εξαγωγής των κεντρικών υποθέσεων εργασίας, οι οποίες εν συνεχεία συνιστούν τις βασικές συνισταμένες σύνδεσης της θεωρίας με την περιπτωσιολογική μελέτη. Με άλλα λόγια, η θεωρητική διαλεκτική καταγράφεται προκειμένου να επισημανθούν τα σημεία εστίασης κατά την παράθεση της περιπτωσιολογικής μελέτης και να αποσαφηνισθεί η ακολουθούμενη αναλυτική διαδικασία.

²⁶ Wight, M. (2005) *Διεθνής θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 22.

²⁷ Περί εκτενούς ανάλυσης της έννοιας της περιοδοποίησης εντός των πλαισίων της μεθοδολογίας της ιστορικής περιγραφής, βλ.: Zürcher, E.J. (2004) *Turkey: A modern history*. 3rd ed. New York: I.B. Tauris. Σελ. 1.

Παρουσιάζονται συνοπτικά οι κεντρικές παραδοχές της θεωρητικής συζήτησης περί του δίπολου του αμυντικού και του επιθετικού ρεαλισμού, του ρόλου των διεθνών θεσμών, των διανεμητικών συνεπειών της συμπεριφοράς των κρατών, της έννοιας της ισχύος, της σημασίας των διλημάτων ασφαλείας, καθώς και των παρεπομένων του παραδοσιακού παραδείγματος. Υπ' αυτό το πλαίσιο, παρατίθεται το σύνολο των θεωρητικών αναφορών της διατριβής. Υπενθυμίζεται ότι το τέλος του εν λόγω κεφαλαίου συνυφαίνεται με την αναγωγή των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας στην περιπτωσιολογική μελέτη και τοιουτοτρόπως, καταδεικνύονται οι συνδέσεις των θεωρητικών και των περιπτωσιολογικών πτυχών της διατριβής.

Κατόπιν, εντός των πλαισίων του κεφαλαίου 3, παρατίθεται το ιστορικό πλαίσιο προηγηθέν της – μεταψυχροπολεμικής – περιόδου έρευνας. Το εν λόγω κεφάλαιο αποσκοπεί στην περιγραφή της εσωτερικής δομής της Τουρκίας και της πορείας των ιδεολογικών ζυμώσεων, οι οποίες κυριάρχησαν πριν και κατά τη διάρκεια της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, ενώ ενέχει εισαγωγικό χαρακτήρα. Αφ' ενός καταδεικνύεται η ιστορική συνέχεια της εξωτερικής συμπεριφοράς της Τουρκίας πέραν εσωτερικών ιδεολογικών και ιδεοληπτικών ζυμώσεων και αφ' ετέρου περιγράφεται το νεοοθωμανικό ρητορικό και νοηματικό πλαίσιο, το οποίο επικαλύπτει τις τουρκικές ηγεμονικές αξιώσεις. Δύναται να λεχθεί ότι η έρευνα εντός των πλαισίων του εν λόγω κεφαλαίου υποβοηθά στην κατάδειξη της συστημικής ανάλυσης ως την ιδανική μέθοδο συνεισφέρουσα ουσιαστικά στην κατανόηση της μεταψυχροπολεμικής συμπεριφοράς της Τουρκίας εντός του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.

Ακολούθως, καταγράφεται το βασικό μέρος της διατριβής, ήτοι η περιπτωσιολογική μελέτη προς έλεγχο της θεωρίας. Εν πρώτοις, εντός του κεφαλαίου 4, παρουσιάζεται και αναλύεται η στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία ως απόρροια της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Παρατίθενται τα δεδομένα όσον αφορά την προκύπτουσα κατανομή ισχύος μεταψυχροπολεμικά και κατ' επέκταση αποκρυσταλλώνεται το φάσμα των απειλών και των διλημάτων ασφαλείας. Επιπροσθέτως, το συγκεκριμένο κεφάλαιο εμπεριέχει την περιγραφή μείζονος σημασίας γεγονότων όπως, επί παραδείγματι, ο πόλεμος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η τουρκική υψηλή στρατηγική επί των οποίων ήταν δηλωτική. Σκοπός του εν λόγω κεφαλαίου είναι ο έλεγχος της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς υπό το πρίσμα του ερωτήματος περί μεγιστοποίησης ισχύος ή μη.

Περαιτέρω, εντός του κεφαλαίου 5, παρατίθεται και αναλύεται η θέση και η σημασία των μέσων υλοποίησης της τουρκικής στρατηγικής εντός της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Αναλύεται ο ρόλος και η λειτουργία διεθνών θεσμικών σχημάτων, όπως ο ΟΟΣ, ο ΟΙΔ, ο ΟΟΣΕΠ και οι Τουρκικές Σύνοδοι, επί τω σκοπώ της αποκρυπτογράφησης του βαθμού επιρροής τους επί της τουρκικής συμπεριφοράς, καθώς επίσης και τα βασικά μέσα ήπιας ισχύος, η οικονομία ως μέσο επίτευξης στρατηγικών σκοπών και η σκληρή ισχύς όπως αποτυπώνεται επί των στρατιωτικών δυνατοτήτων. Το μέγεθος της ισχύος ουσιαστικά συνυφαίνεται με το εύρος των κατεχόμενων μέσων από την Τουρκία και προς τούτο, η αποτύπωσή τους υποβοηθά στην κατάδειξη των τουρκικών δυνατοτήτων και στην αποκρυστάλλωση της θέσης της Τουρκίας εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος.

Εν συνεχεία, η αποτύπωση της γενικής στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας συντείνει στο ερώτημα περί του ποιος επιμέρους τομέας απετέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της. Το κεφάλαιο 6 εστιάζει στη θεωρητική και μεθοδολογική τεκμηρίωση της επιλογής του τομέα της ενέργειας ως διακριτή περιπτωσιολογική μελέτη κατά την εμπλοκή της Άγκυρας στον πρώην σοβιετικό χώρο. Τούτέστιν, αποτυπώνεται η θεωρητική διαλεκτική περί της σημασίας των ενεργειακών και κατ' επέκταση των οικονομικών συντελεστών ισχύος για την επίτευξη της ασφαλείας. Επιπλέον, μελετώνται οι διανεμητικές συνέπειες των δραστηριοτήτων των κύριων ανταγωνιστών του υποσυστήματος με άξονα τον τομέα της ενέργειας. Ο έλεγχος της δραστηριοποίησης της Τουρκίας ως συνύφανση της αναζήτησης σχετικών κερδών θα εμπεδώσει το ενδιαφέρον της για την περιφερειακή κατανομή ισχύος και κατ' επέκταση για τον ανάλογο υποσκελισμό της ισχύος των ανταγωνιστών της.²⁸ Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, πραγματοποιείται η περιπτωσιολογική αποτύπωση και ανάλυση εν πλήρη συνεχεία με τα ήδη παρατεθειμένα και προς ανάλυση των διανεμητικών συνεπειών της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Η κεντρική πτυχή της έρευνας επί του παρόντος κεφαλαίου αφορά το ενδεχόμενο η ενέργεια να συνιστά το απαύγασμα των ανταγωνιστικών διακρατικών σχέσεων στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, ενώ το υπό έλεγχο

---

²⁸ Όπως αναφέρεται, το παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει εκτενή μεθοδολογική ανάλυση περί της επιλογής, αλλά και της πορείας προς τον έλεγχο της υπόθεσης εργασίας σχετικά με τις διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών δραστηριοτήτων της Τουρκίας και των ανταγωνιστών επί του τομέα της ενέργειας.

ερώτημα συνίσταται στον τρόπο ένταξης τούτης στην ευρύτερη πολιτική-στρατηγική συμπεριφορά των δρώντων και εν προκειμένω της Τουρκίας. Κατά συνέπεια, ερευνάται το ενδεχόμενο η Τουρκία να αποζήτησε σχετικά κέρδη με άξονα αναφοράς την ενέργεια κατά την εκτύλιξη της μεταψυχροπολεμικής στρατηγικής της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία.

Τέλος, στα συμπεράσματα της διατριβής (κεφάλαιο 7), αποτιμάται η σημασία και ελέγχεται η επαληθευσιμότητα των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας όσον αφορά την κατεύθυνση προς την οποία παρωθείται η πολιτική-στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας. Επιπροσθέτως, σημειώνεται ο τρόπος με τον οποίο οι διανεμητικές συνέπειες των δραστηριοτήτων επί του τομέα της ενέργειας, ο οποίος είναι κρίσιμος στα πλαίσια της συνολικής πολιτικής-στρατηγικής συμπεριφοράς, εντάσσονται στις στρατηγικές εκτιμήσεις της. Συνεπώς, ο ρόλος του τελευταίου κεφαλαίου είναι η συμπύκνωση του συνόλου των απαντήσεων επί των τιθέμενων ερευνητικών ερωτημάτων και η σύζευξη των αποτελεσμάτων του ελέγχου των υποθέσεων εργασίας.

2. Θεωρητικό κεκτημένο

Η αξιολογική ελευθερία στο επίπεδο της θεωρίας και η αναγνώριση της υπεροχής της αξιολογικής και κανονιστικής σκέψης στο πρακτικό πεδίο είναι αδιαχώριστες μεταξύ τους. Γιατί απολύτως αξιολογικά ελεύθερη είναι μια θεώρηση όχι ήδη επειδή συνειδητοποίησε την υποκειμενικότητα και τη σχετικότητα των αξιών, αλλά από τη στιγμή που η ίδια παραιτείται ολότελα από τον ρόλο του διαφωτιστή και του θεραπευτή – κοντολογίς: από τον ρόλο του ηγέτη. Άλλωστε η ροπή προς την κανονιστική θεώρηση πηγάζει κατά πρώτο λόγο από την επιθυμία να παίζει κανείς έναν τέτοιο ρόλο.¹

Η διαλεκτική περί εννοιών όπως η ηθική, η ισχύς, το δίκαιο ή η ανθρώπινη φύση ευρίσκεται στον πυρήνα της διαχρονικής και δυσεπίλυτης φιλοσοφικής διάστασης «ὄντος» και «δέοντος». Η ιδεαλιστική θέση περί του θεόπεμπτου χαρακτήρα του δικαίου και της καθολικής παρουσίας του στις διασυλλογικές σχέσεις, καθώς και του υπερκείμενου χαρακτήρα της ηθικής διατυπώνεται εν αντιθέσει με την ρεαλιστική θέση περί δεσπόζουσας σημασίας της ισχύος. Η θουκυδίδεια ανάλυση για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο εκτυλίχθηκε ακριβώς επί της θέσης ότι η ισχύς αποτελεί διαμορφωτικό παράγοντα του χαρακτήρα των ανθρώπινων σχέσεων εστιάζοντας στο «ὄν», ήτοι στα στοιχεία τα οποία είναι υπαρκτά, απτά και συνεπώς, δυνάμενα να περιγραφθούν. Έχοντας επίγνωση και περιγράφοντας τον αναλλοίωτο χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης,² ο Θουκυδίδης ανέφερε ότι σκοπός της

¹ Κονδύλης, Π. (2001) *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή. Σελ. 14.

² Αναφορικά με την ανθρώπινη φύση, ο Θουκυδίδης μεταφέρει ένα χαρακτηριστικό απόφθεγμα από το λόγο των Αθηναίων προς τους Λακεδαιμονίους: «Έτσι κι εμείς δεν εκάναμε τίποτε το παράδοξο ή αντίθετο προς τη φύση των ανθρώπινων πραγμάτων, όταν δεχτήκαμε την ηγεμονία που μας προσφερόταν και όταν, τώρα, αρνιόμαστε να την εγκαταλείψουμε, κινούμενοι από ισχυρά ελατήρια, τη δόξα, το φόβο και το όφελος. Δεν είμαστε, άλλωστε, οι πρώτοι που εφαρμόσαμε τέτοια πολιτική. Από πάντα υπάρχει η αρχή ότι ο αδύνατος υπακούει στη θέληση του δυνατού κι εμείς έχουμε την πεποίθηση πως το αξίζουμε. Και σεις, άλλωστε, δέχεστε την αρχή αυτή έως τη στιγμή κατά την οποία, ενώ στην πραγματικότητα επιδιώκετε το συμφέρον σας, επικαλείστε αρχές δικαιοσύνης που δεν εμπόδισαν ποτέ κανέναν ν' αποκτήσει με τη βία μεγαλύτερα πλεονεκτήματα». Θουκυδίδης (2005) *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου (μετάφραση Αγγελου Βλάχου)*. 8^η εκδ. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας. Α' βιβλίο, σελ. 44.

Ο Θουκυδίδης αναδεικνύει την άρρηκτη σχέση της βίας με την ανθρώπινη φύση, η οποία αποτελεί αμείλικτη πραγματικότητα αφορούσα τις ανθρώπινες σχέσεις από την εποχή της εμφάνισης πρωτόγονων κοινωνιών. Η αρχαιολογική σκαπάνη αποκαλύπτει ότι η οργανωμένη σύγκρουση προέκυψε αυτοτελώς σε πολιτισμούς, οι οποίοι δεν είχαν καν σχέσεις μεταξύ τους, όπως οι πρωτο-

συγγραφής του έργου του ήταν «να μείνει αιώνιο κτήμα των ανθρώπων και όχι σαν έργο επίκαιρου διαγωνισμού για ένα πρόσκαιρο ακροατήριο».³

Ωσαύτως, ο Niccolo Machiavelli αναφέρει στον «Ηγεμόνα» ότι «στόχος μου είναι να γράψω κάτι ωφέλιμο σε όποιον το διαβάσει, θεώρησα πιο σωστό να προχωρήσω μέχρι την πραγματική αλήθεια και όχι σε μια φανταστική. Πολλοί δημιούργησαν με τη φαντασία τους δημοκρατίες και ηγεμονίες που ποτέ κανείς δεν τις είδε ούτε γνωρίζει αν πραγματικά υπήρξαν. Γιατί η απόσταση ανάμεσα στο πως ζει κάποιος και πως θα έπρεπε να ζει είναι τόσο μεγάλη, ώστε εκείνος που παραλείπει αυτό που γίνεται γι' αυτό που θα έπρεπε να γίνεται, προετοιμάζει μάλλον την καταστροφή του παρά τη σωτηρία του, γιατί ένας άνθρωπος που επιθυμεί να είναι πάντοτε καλός είναι εύλογο να καταστραφεί ανάμεσα σε τόσους κακούς».⁴ Επιπροσθέτως, ο Thomas Hobbes περιέγραψε τις συνέπειες της απουσίας μίας υπερκείμενης αρχής ως εκείνες που στρέφουν τους ανθρώπους προς το ορμέφυτο και στην «αντίδραση με υπερβολικό φόβο».⁵ Τούτέστιν, παρά τις επιμέρους αγαθές προθέσεις, η αβεβαιότητα ως προς τις προθέσεις και την καλοσύνη των άλλων προξενεί την ανάγκη απόκτησης και επαύξησης της ισχύος. Τούτο το στοιχείο συνιστά την πεμπτούσια του διλημματικού χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων, του οποίου απότοκο είναι η διεθνής αναρχία. Συνεπακόλουθα, η περιγραφική ανάλυση, σε πλήρη συνάρτηση με τα παρατιθέμενα ανωτέρω από τον Παναγιώτη Κονδύλη,

---

αμερικανικοί (Ινκας, Μάγια, Αζτέκοι) και οι ευρωπαϊκοί ή ασιατικοί. Είναι ενδεικτικό ότι η ιδέα της μαζικής εξόντωσης, όπως αναφέρει ο John Lewis Gaddis, είναι αρχαιότερη ακόμα και από την πίστη στο μεταφυσικό. Gaddis, J.L. (1999) Living in candlestick park. *The Atlantic*, σελ. 14.

³ Θουκυδίδης (2005) ό.π., Α' βιβλίο, σελ. 29.

⁴ Μακιαβέλι, Ν. (2005) *Ο ηγεμόνας*. 2^η εκδ. Αθήνα: Ατραπός. Σελ. 84.

Επί του ιδίου μήκους κύματος, ο Jean Jacques Rousseau αναφέρει ότι «είναι αληθές ότι θα ήταν πολύ καλύτερα για όλους τους ανθρώπους αν συνυπήρχαν πάντοτε εν ειρήνη. Όμως, όσο δεν υπάρχει διασφάλιση για κάτι τέτοιο, ο καθένας, μη έχοντας εγγυήσεις ότι μπορεί να αποφύγει τον πόλεμο, αγωνία να τον ξεκινήσει κατά τη στιγμή που αυτό συνάδει με το συμφέρον του εισβάλλοντας στο γείτονά του, ο οποίος με τη σειρά του δε θα δίσταζε να εισβάλλει και εκείνος σε μια δεδομένη συμφέρουσα στιγμή. Τοιουτοτρόπως, πολλοί πόλεμοι, ακόμα και επιθετικοί, ευρίσκονται περισσότερο στη φύση αδικαιολόγητων μέτρων προφύλαξης για την προστασία των κεκτημένων του προσβάλλοντα παρά στην ιδέα πρόσκτησης των κεκτημένων του άλλου. Όμως, όσο ευεργετικό μπορεί να είναι στη θεωρία να υπακούει κανείς τις επιταγές του δημοσίου πνεύματος, είναι βέβαιο ότι, πολιτικά και ακόμα και ηθικά, εκείνες οι επιταγές τείνουν να αποδειχθούν θανάσιμες για τον άνθρωπο που επιμένει να τις ακολουθεί όταν κανείς άλλος δε διανοείται να τις προσέξει ως προς εκείνον». Παρατίθεται εντός του: Jervis, R. (1976) *Perception and misperception in international politics*. Princeton: Princeton university press. Σελ. 63.

⁵ Παρατίθεται εντός του: Donnelly, J. (2004) *Realism and international relations*. Cambridge: Cambridge university press. Σελ. 14-15.

εξασφαλίζει την αμειωμένη αποκρυπτογράφηση της διαχρονικής σχέσης αιτίου και αιτιατού στις διεθνείς σχέσεις πέραν κανονικοτήτων και ουτοπιών.

Εντός του πυρήνα της διαλεκτικής, οι απαρχές της οποίας ευρίσκονται στον Θουκυδίδη, τοποθετούνται ο ανταγωνισμός με απώτερο διακύβευμα την απόκτηση ισχύος, η προσπάθεια εξασφάλισης της επιβίωσης και τα αναδυόμενα διλήμματα ασφαλείας. Τα συγκεκριμένα στοιχεία προκύπτουν εξαιτίας της έλλειψης πόρων και της άνιση κατανομής τους, η οποία με τη σειρά της καλλιεργεί την ανασφάλεια και το φόβο⁶ διαμορφώνοντας το πλαίσιο χάραξης της στρατηγικής των δρώντων. Καθίσταται ευκρινές ότι, επί τη βάση της Θουκυδίδειας παράδοσης και της απόπειρας αποκρυπτογράφησης των διλημάτων ασφαλείας, η επιβίωση, ως ένα άλλο ένστικτο αυτοσυντήρησης, ορίζεται στη θέση του προεξάρχοντος σκοπού (*finis ultimus*), διαμέσου μίας ορθολογιστικής πορείας κατά τη χάραξη της κρατικής υψηλής στρατηγικής.⁷ Παραλλήλως, ο ανταγωνισμός αποτελεί διαδικασία επαφιόμενη σε συσχετισμούς ισχύος μεταξύ των δρώντων, όπου «ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύναμος υποχωρεί όσο του το επιβάλλει η αδυναμία του».⁸ Επί της εν λόγω περιγραφής, διατυπώνεται το παραδοσιακό παράδειγμα, το οποίο συνιστά τη βάση του πολιτικού ρεαλισμού και συνεπακόλουθα, του νεορεαλισμού, αλλά και του νεοφιλελευθερισμού, καθότι οι εκπορευόμενες κεντρικές υποθέσεις εργασίας συναντώνται εν πολλοίς εντός και των δύο συγκεκριμένων ρευμάτων σκέψης.

2.1. Παραδοσιακό παράδειγμα

Ο όρος «παράδειγμα» εισήχθη από τον Thomas Kuhn κατά την προσπάθεια οριοθέτησης της βάσης των θεωρητικών συζητήσεων περί των διεθνών σχέσεων. Το

---

⁶ Το *metus hostilis*, ή ο φόβος για τον εχθρό συνιστά κεντρική έννοια στα κλασικά έργα των Θουκυδίδη, Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, Reinhold Niebuhr ή Hans Morgenthau. Η δημιουργία και η επιβίωση πολιτικών συλλογικοτήτων αποτελεί διαδικασία άρρηκτα συνδεδεμένη με το φόβο και την απειλή όπως απορρέουν των ανταγωνιστικών σχέσεων των δρώντων. Επί παραδείγματι, ο Niebuhr συνδέει με σαφήνεια την ανθρώπινη συμπεριφορά με την επιθυμία της επιβίωσης, ενώ ο Machiavelli σημειώνει τις κακές πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς ως παγιωμένες τάσεις μη δυνάμενες να βελτιωθούν. Ήφαιστος, Π. (2001) *Κοσμοθεωρητική ετερότητα και αξιώσεις πολιτικής κυριαρχίας: Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 194-196. Taliaferro, J.W. (2006) State building for future wars: Neoclassical realism and the resource-extractive state. *Security studies*, 15 (3), σελ. 483. Art, R. (1996) Why Western Europe needs the United States and NATO. *Political science quarterly*, 111 (1), σελ. 7.

⁷ Τσιριγώτης, Δ. (2010) *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922: Σύγχρονη ελληνική ιστορία και εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 25-26.

⁸ Θουκυδίδης (2005) ό.π., Ε' βιβλίο, σελ. 74.

«παράδειγμα», δηλαδή, καθίσταται το κεντρικό πρόταγμα, η γενικώς αποδεκτή προσέγγιση ή μοντέλο για την επακόλουθη διερεύνηση της επιστημονικής γνώσης και του οντολογικού περιεχομένου ενός αντικειμένου μελέτης.⁹ Εν προκειμένω περί των διεθνών σχέσεων, το παραδοσιακό παράδειγμα (traditional paradigm) συνιστά το απαύγασμα του διεθνούς κατακερματισμού και της συμπαρομαρτούσας ετερότητας των δρώντων, η οποία εν συνεχεία ταυτίζεται με το φαινόμενο της διεθνούς αναρχίας και της ανάγκης επίτευξης αυτοβοήθειας προς εξασφάλιση της επιβίωσης.¹⁰ Η παρουσία των κρατών στο διεθνές σύστημα ως ανεξάρτητες μεταβλητές και ο μεταξύ τους ανταγωνισμός ως απόρροια του διλήμματος ασφαλείας αποτελεί ακλόνητη θέση, καθότι αξιολογικά ελεύθερη, η οποία καθιστά την οιαδήποτε διαλεκτική μεταξύ ρεαλιστών, φιλελευθέρων ή και μαρξιστών ενδοπαραδειγματική, ήτοι βασιζόμενη στις παραδοχές του παραδοσιακού παραδείγματος.

Υπό το πρίσμα της καθολικής αποδοχής του παραδοσιακού παραδείγματος και συνεπώς της οικείας οντολογίας επικεντρωμένης στα διλήμματα ασφαλείας, προκύπτει το σύγχρονο γνωστικό αντικείμενο, το οποίο αφορά «την ισορροπία ισχύος, την πιθανή παγκόσμια ενοποίηση στη βάση του ευρωπαϊκού κοινοτικού μοντέλου, τις ιδέες για μια «κοινωνία κρατών», την κοσμοπολιτική νεωτερική άποψη για μια κοινωνία «πολιτών του κόσμου», τη νεοφιλελεύθερη άποψη για μια πατερναλιστική ηγεμονική τάξη πραγμάτων και πολλές άλλες ενδιάμεσες απόψεις».¹¹ Πρόκειται, δηλαδή, περί ενός ευρέος φάσματος πολιτικών-φιλοσοφικών θέσεων κινούμενες από τον Θουκυδίδη, τον Machiavelli και τον Hobbes και στη σύγχρονη εποχή, τον Morgenthau, τον Waltz και τον Grieco μέχρι τους αρχαίους στωικούς, οι οποίοι θεωρούσαν εαυτούς «πολίτες του κόσμου», τους χριστιανούς φιλοσόφους, οι

---

⁹ Lijphart, A. (1974) The structure of the theoretical revolution in international relations. *International studies quarterly*, 18 (1), σελ. 42.

Σύμφωνα με τον Thomas Kuhn, το «παράδειγμα» συνίσταται σε μία ευρύτερη οπτική ή κοσμοθεωρητική θέση, η οποία συστηματοποιεί την επιστημονική έρευνα επί συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Κατά συνέπεια, το «παράδειγμα» συνεισφέρει στη σύγκλιση των ερευνητικών μεθόδων και των επιστημονικών προτάσεων. Kuhn, T. (1970) *The structure of scientific revolutions*. 2nd ed. Chicago: Chicago university press. Σελ. 10-11.

¹⁰ Περί του παραδοσιακού παραδείγματος και των προκυπτουσών αξιολογικά ελεύθερων θεωριών διεθνών σχέσεων, βλ.: Ήφαιστος, Π. (2009) *Οι διεθνείς σχέσεις ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης στην Ελλάδα και στο εξωτερικό: Διαδρομή, περιεχόμενο και γνωσιολογικό υπόβαθρο*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 339.

¹¹ Ήφαιστος, Π. (2005) *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων*. 7^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 67.

οποίοι αναφέρονταν στην εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας κοινωνίας και στη σύγχρονη εποχή, τους Mitraný, Haas, Keohane και Nye.¹²

Όπως έχει προαναφερθεί, επί του πυρήνα του παραδοσιακού παραδείγματος εντοπίζεται η θέση περί της ύπαρξης διεθνούς αναρχίας, ήτοι η απουσία μίας υπερκείμενης αρχής ρυθμίζουσας τις σχέσεις μεταξύ των κυρίαρχων κρατών. Η κατάσταση της διεθνούς αναρχίας, δηλαδή, ταυτίζεται με την απουσία ενός ομογενοποιημένου και κεντρικά κατευθυνόμενου οργάνου παραγωγής πολιτικής επί πλανητικής κλίμακας, δίχως τούτο να σηματοδοτεί το απόλυτο χάος, ή με άλλα λόγια, δίχως να σημαίνει ότι είναι απίθανη η δόμηση συνεργατικών σχέσεων επί τομέων στους οποίους υφίσταται σύγκλιση συμφέροντος.¹³ Διαμέσου της εν λόγω περιγραφής, καθίσταται ευκρινής η αντίθεση με το ιεραρχικά δομημένο εσωτερικό του κράτους, όπου η ευρυθμία και η ομαλή συνύπαρξη προκύπτουν ως φυσικά αποτελέσματα της πίστης και της νομιμοφροσύνης – ή κατά τον Hobbes του φόβου – των υποκειμένων προς μία ανώτερη αρχή άσκησης εξουσίας. Εξεναντίας, στο διεθνή χώρο, όπου τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εκλείπουν, η μέριμνα της δικαιοσύνης αποκτά δευτερεύοντα ρόλο και τοιουτοτρόπως, η μεταβλητή της διεθνούς αναρχίας καθίσταται ανεξάρτητη, ήτοι διαμορφωτική συνιστώσα σειράς διεργασιών εκτυλιχθεισών εντός του διεθνούς συστήματος, όπως το διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς θεσμοί και η φύση των διακρατικών σχέσεων.¹⁴ Η εν λόγω σχέση είναι εύλογη,

---

¹² Baldwin, D.A. (1993) Neorealism, neoliberalism, and world politics. Εντός του: Baldwin, D.A. (ed.) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press, σελ. 3-25. Σελ. 11.

¹³ Ενδεικτικά περί της ορολογικής οριοθέτησης της μεταβλητής της διεθνούς αναρχίας, βλ.: Powell, R. (1994) Anarchy in international relations theory: the neorealist-neoliberal debate. *International organization*, 48 (2), σελ. 313-344. Ήφαιστος, Π. (2006) *Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*. 6^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 38-39. Keohane, R. (1984) *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 52. Art, R. and Jervis, R. (2007) Anarchy and its consequences. Εντός του: Art, R. and Jervis, R. (eds.) *International politics: Enduring concepts and contemporary issues*. 8th ed. New York: Pearson Longman, σελ. 1-6.

¹⁴ Όπως σημειώνει ο Παναγιώτης Ήφαιστος, δύνανται να παρατεθούν, όσον αφορά την ενδοκρατική τάξη, η κοινωνική ομοιογένεια, η σύγκλιση συμφερόντων και η ύπαρξη πολιτειακού συστήματος εν αντιθέσει με χαρακτηριστικά της διακρατικής τάξης όπως η εθνοκρατική ανομοιογένεια, η απουσία κανονιστικού πλαισίου παγκόσμιας εξουσίας, η άνιση ανάπτυξη και ο ηγεμονισμός, ήτοι ο διαρκής ανταγωνισμός και το εγγενώς συγκρουσιακό διεθνές περιβάλλον. Ήφαιστος, Π. (2002) *Διπλωματία και στρατηγική των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*. 6^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 68. Ενδεικτικά περί της διάστασης διεθνούς αναρχίας και κρατικής κυριαρχίας, βλ.: Ήφαιστος (2005) *ό.π.*, σελ. 173. Carr, E.H. (2000) *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*. 2^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 88. Morgenthau, H. (2011) *Επιστήμη και πολιτική της ισχύος*. Αθήνα: Τουρίκης. Σελ. 113. Bull, H. (2001) *Άναρχη κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 87-88. Hobbes, T. (1651) *Leviathan or the*

καθότι «όπου δεν υφίσταται ενιαίος φορέας εξουσίας, δεν υφίσταται δίκαιο».¹⁵ Αποτέλεσμα της εν λόγω κατάστασης αποτελεί η εμφύσηση του ανταγωνιστικού και συγκρουσιακού χαρακτήρα των διακρατικών σχέσεων, καθότι το κάθε κράτος προσπαθεί να επιβιώσει επιδιώκοντας να αποκτήσει συντελεστές ισχύος εις βάρος των υπολοίπων. Όταν και εφόσον κάποιο κράτος φθάσει σε επίπεδα, τα οποία άπτονται παραβίασης της ισορροπίας ισχύος, τότε αντι-ηγεμονικές συσπειρώσεις λαμβάνουν χώρα προς εξισορρόπηση του εν λόγω κράτους. Όπως αναφέρει ο Lowes Dickinson:

Όσο υφίσταται η συγκεκριμένη αναρχία, ο αγώνας μεταξύ κρατών τείνει να λαμβάνει μία παγιωμένα τυποποιημένη μορφή. Ένα επιχειρεί να αποκτήσει υπεροχή έναντι του άλλου με κίνητρα την ασφάλεια και την κατάκτηση, άλλα [κράτη] συσπειρώνονται για το εξισορροπήσουν και η ιστορία κινείται μεταξύ των δύο πόλων της αυτοκρατορίας και της ισορροπίας ισχύος.¹⁶

Έχει, επίσης, λεχθεί ότι η άλλη πτυχή του παραδοσιακού παραδείγματος συνίσταται στην ύπαρξη της κρατικής κυριαρχίας. Εντός του άναρχα δομημένου διεθνούς χώρου, όπου ουδεμία υπερκείμενη αρχή παρέχει ασφάλεια, κάθε δρώντας καταβάλλει προσπάθειες να επιβιώσει αφ' εαυτού του, ενώ μέσω της απειλής αφαίρεσης του εν λόγω δικαιώματος θεμελιώνεται το δικαίωμα στην απόκτηση ισχύος, στην αυτοάμυνα και εν τέλει, στο απαραβίαστο της κρατικής κυριαρχίας. Η ανάγκη επιβίωσης εμφανίζεται ως προϋπόθεση για τη χάραξη οιασδήποτε στρατηγικής δίχως να αγνοείται η πιθανότητα κάποιος δρών να προτιμήσει την κήρυξη, επί παραδείγματι, ομοσπονδιακού καθεστώτος μετ' ενός άλλου υποδαυλίζοντας την ίδια του την ύπαρξη.¹⁷ Η συγκεκριμένη υπόθεση, εντούτοις, έχει χαμηλή βαθμίδα επαληθευτική αξία εξαιτίας του περιορισμένου αριθμού

Matter, Forme and Power of a Common-wealth ecclesiastical and civill. London: St. Paul's church-yard. Σελ. 61. Waltz, K. (1970) The myth of national interdependence. Εντός του: Kindleberger, C.P. (ed.) *The international corporation: A symposium.* Cambridge: The M.I.T. press, σελ. 205-223. Σελ. 207.

¹⁵ Η παρούσα φράση ανήκει στον Thomas Hobbes και παρατίθεται εντός του: Heywood, A. (2011) *Global politics.* London: Palgrave MacMillan. Σελ. 340.

¹⁶ Dickinson, L. (2008) *The European anarchy.* London: Dodo press. Σελ. 1.

¹⁷ Η υπονόμηση των προοπτικών επιβίωσης από το ίδιο το κράτος δεν απορρίπτεται ως υπόθεση από τον Waltz. Θεωρεί ότι υπό προϋποθέσεις ένα κράτος πιθανόν να απεμπολήσει αφ' εαυτού του την επιβίωσή του χάριν, επί παραδείγματι, εγκαθίδρυσης ενός εναλλακτικού πλαισίου διακυβέρνησης. Waltz, K. (2011α) *Θεωρία διεθνούς πολιτικής.* Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 203-204.

περιπτωσιολογικών μελετών, στις οποίες απαντάται. Με άλλα λόγια, οιοδήποτε κράτος οφείλει να μεριμνά για την ασφάλειά του κατά τις επιταγές της αρχής της αυτοβοήθειας, προκειμένου να καθίσταται ικανό προς διατήρηση της ανεξαρτησίας του.

Ενόσω υπέρτατο εθνικό συμφέρον αποτελεί η επιβίωση και άρα, η ανεξαρτησία του κράτους, οιαδήποτε προσπάθεια απόκτησης ισχύος και διασφάλισης της αυτοβοήθειας συνδέεται με αξίωση ελευθερίας. Όπως αναφέρει ο Martin Wight, «η εθνική ισχύς και το εθνικό συμφέρον είναι αμοιβαία σχετιζόμενα: η πρώτη αφορά την ικανότητα και το δεύτερο το δικαίωμα. Είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος».¹⁸ Τουτέστιν, η ισχυροποίηση του κράτους αποσκοπεί στη διασφάλιση του εθνικού συμφέροντος και το σύνολο των πολιτικών, όπως στον τομέα της οικονομίας, μετατρέπεται σε συντελεστή κατά την προσπάθεια επίτευξης του ανώτερου σκοπού, εκείνου της επιβίωσης. Συμπερασματικά, αξίζει να σημειωθεί ότι το παραδοσιακό παράδειγμα, μέσω των αξιολογικά ελεύθερων και αλληλοσυμπληρούμενων παραδοχών της κρατικής κυριαρχίας και της διεθνούς αναρχίας αποτελεί το βασικό πυλώνα και το αναμφίλεκτο σημείο αναφοράς των θεωρητικών διεργασιών επί των διεθνών σχέσεων όπως αυτές εξελίσσονται έως τη σύγκαιρη περίοδο. Δεσπόζουσα θέση εντός της εν λόγω διαλεκτικής κατέχει εκείνη μεταξύ ρεαλιστών και φιλελευθέρων και των αντιστοίχων ύστερων θεωρητικών θέσεων των νεορεαλιστών και των νεοφιλελευθέρων.

2.2. Εξέλιξη της ενδοπαραδειγματικής διαλεκτικής

Επί τη βάση του παραδοσιακού παραδείγματος αναπτύσσεται η διαλεκτική μεταξύ της ρεαλιστικής και της φιλελεύθερης προσέγγισης και αντιστοίχως των κατοπινών συνεκδοχών τους. Όσον αφορά τις αποχρώσεις του πολιτικού ρεαλισμού, αυτές συγκλίνουν στη βαρύνουσα σημασία μεταβλητή της διεθνούς αναρχίας, στον κρατοκεντρικό χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, στον ορθολογισμό ο οποίος διέπει τη συμπεριφορά των δρώντων, στο νόημα της αυτοβοήθειας προς εξασφάλιση της επιβίωσης και της ευμάρειας και στην αδυναμία υιοθέτησης απεριόριστης

¹⁸ Wight, M. (2005) *Διεθνής θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 139.

Η ισχυροποίηση του κρατικού δρώντα σηματοδοτεί ανακλαστικά τη μείωση των εξαρτήσεών του. Συνεπώς, το εύρος τήρησης της αρχής της αυτοβοήθειας ταυτίζεται με το βαθμό ανεξαρτησίας του κράτους. Waltz, K. (1970) *ό.π.*, σελ. 212.

βαθμίδας συνεργατικών πολιτικών.¹⁹ Επιπροσθέτως, η έννοια της ισχύος – αναλυόμενη στα πλαίσια επόμενου υποκεφαλαίου, καθώς αξιολογείται ως σημαίνουσα κατά την εκπόρευση των υποθέσεων εργασίας – κατέχει διακριτή θέση εντός των πλαισίων του πολιτικού ρεαλισμού ανεξαρτήτως της λειτουργίας της ως μέσο ή/και σκοπός.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο πολιτικός ρεαλισμός σχετίζεται με την αποκρυπτογράφηση του «δόντος» μέσω της επαγωγικής μεθόδου και προς τούτο, καταχωρείται ως το πλέον πραγματιστικό θεωρητικό εργαλείο ανάλυσης. Η επαγωγική μέθοδος στηρίζεται, κατ' ουσία, στη δυνατότητα αναφοράς σε παρελθοντική ή σύγκαιρη περιπτώσιολογία συνδέοντας όμοια ως προς τις απολήξεις τους φαινόμενα διασφαλίζοντας, τοιουτοτρόπως, τη σύνδεση του πολιτικού ρεαλισμού με το ίδιο το οντολογικό του περιεχόμενο και συνεπώς, εγγυώμενη την επαληθευσιμότητά του. Εξαιτίας αυτού του χαρακτηριστικού του, αλλά και της εγγύτητας προς το παραδοσιακό παράδειγμα ελέω της πρωτοκαθεδρίας της κρατικής κυριαρχίας στα πλαίσια και της διεθνούς αναρχίας, ο πολιτικός ρεαλισμός έχει ταυτοποιηθεί, αντί ως μια απλή θεωρία, ως «γενική προσέγγιση της διεθνούς πολιτικής» από τους Sean M. Lynn-Jones και Steven E. Miller, «παράδειγμα» από τον Stephen Van Evera,²⁰ «φιλοσοφική θέση» από τον Robert Gilpin²¹, «γενικός

---

¹⁹ Ηφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 190-194.

Επί του ίδιου μήκους κύματος, ο Robert Gilpin διατυπώνει τρεις υποθέσεις, οι οποίες – κατά τον ίδιο – αποτελούν τον πυρήνα του πολιτικού ρεαλισμού. Πρώτον, ο απόλυτος κανόνας των διεθνών σχέσεων είναι η αναρχία, ενώ οι δεοντολογικές και ηθικοπλαστικές προσεγγίσεις συνιστούν εξαίρεση. Δεύτερον, αναμφίλεκτη πραγματικότητα αποτελεί η οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες. Είτε ως πρωτόγονες φυλές, είτε ως πόλεις-κράτη, είτε ως έθνη, οι άνθρωποι συγκροτούν συλλογικές οντότητες, προκειμένου να ανταπεξέλθουν σε ανάγκες και συμφέροντα, τα οποία προκύπτουν ελέω του ζητήματος της κατανομής των πόρων. Τρίτον, το ζήτημα της ασφάλειας και της ισχύος κατέχει δεσπόζουσα θέση κατά την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων στα πλαίσια του πολιτικού βίου, καθώς η επιβίωση της συλλογικότητας συνιστά προϋπόθεση οιασδήποτε άλλης δράσης. Με άλλα λόγια, η διεύρυνση της ισχύος του δρώντα προϋποθέτει την ύπαρξή του αυτή καθ' εαυτή. Gilpin, R. (1986) *The richness of the tradition of political realism*. Εντός του: Keohane, R. (ed.) *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σελ. 301-321. Σελ. 304-305.

Κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι διακριτή πρόταση κατατίθεται από την Αγγλική Σχολή, με κύριους εισηγητές τους Martin Wight και Hedley Bull, η οποία, δίχως να αμφισβητεί τον πυρήνα της ρεαλιστικής προσέγγισης, εντάσσει στη διαλεκτική την έννοια της διεθνούς κοινωνίας αφ' ενός ως ιστορική οπτική και αφ' ετέρου προς έμφαση της σημασίας της διεθνούς τάξης κατά την κατανόηση των διεθνών σχέσεων. Buzan, B. (1996) *The timeless wisdom of realism?* Εντός του: Smith, S., Booth, K. and Zalewski, M. (eds.) *International theory: Positivism and beyond*. New York: Cambridge university press, σελ. 47-65. Σελ. 49.

²⁰ Οι θέσεις των Sean M. Lynn-Jones και Steven E. Miller, καθώς και του Stephen Van Evera παρατίθενται εντός του: Wang, Y. (2004) *Offensive realism and the rise of China*. *Issues & Studies*, 40 (1), σελ. 175.

προσανατολισμός» από τον Jack Donnelly²² και «σύγκρουση της σκέψης με τον ευσεβή πόθο» από τον Edward Carr.²³

Η εν λόγω σύζευξη σκέψεως και ευσεβούς πόθου πραγματοποιήθηκε, σύμφωνα με τον Carr, από τους φιλελεύθερους, οι οποίοι προσέδωσαν έμφαση στο «δέον». Η απομάκρυνση από την περιγραφική ανάλυση και η εστίαση σε δεοντολογικού περιεχομένου ανάλυση διαφαίνεται μέσω των γεγραμμένων από πλευράς του φιλελεύθερου John Vasquez, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι αναλυτές της διεθνούς πολιτικής οφείλουν να στρέψουν το ενδιαφέρον τους από την «περιγραφή της διεθνούς πολιτικής ως ανταγωνισμό ισχύος» στην «προσπάθεια ανάδειξης και επίλυσης των ζητημάτων».²⁴ Εν ολίγοις, σύμφωνα με τον Vasquez, η αποκρυπτογράφηση της διεθνούς πολιτικής δεν είναι αρκετή και η επιστήμη οφείλει να προτείνει λύσεις διεξόδου από τα διλήμματα ασφαλείας. Επί της συγκεκριμένης βάσης, όμως, προκύπτουν αλληλένδετα ερωτήματα περί του εφικτού μιας δίκαιης και ισομερούς λύσης, καθώς επίσης περί των όρων υπό τους οποίους θα εμπεδωθεί μία ενδεχόμενη λύση, ήτοι αν και ποια μέρη θα ευνοηθούν και αν και κατά πόσο το πλαίσιο συμπεριφοράς θίγει την ετερότητα των μη ευνοημένων μερών.

Ο φιλελευθερισμός αντιτείνει ότι συνθήκες, όπως η οικονομική συνεργασία, τα διεθνή θεσμικά καθεστώτα ή η εσωτερική πολιτειακή οργάνωση θα δύναντο να επενεργήσουν στην επιθετική φύση της ανθρώπινης συμπεριφοράς ή στο δομικό πρόβλημα της άνισης ανάπτυξης και κατ' επέκταση, να αυξήσουν τις προοπτικές συνεργασίας και ειρήνης.²⁵ Ο περιορισμός, δηλαδή, των αιτιών και των αφορμών

---

²¹ Παρατίθεται εντός του: Gilpin, R. (1986) *ό.π.*, σελ. 304.

²² Donnelly, J. (2004) *ό.π.*, σελ. 6.

²³ Παρατίθεται εντός του: Wight, M. (2005) *ό.π.*, σελ. 23.

²⁴ Vasquez, J.A. (1993) *The war puzzle*. Cambridge: Cambridge university press. Σελ. 124.

Επί του σημείου τούτου, οφείλεται να διευκρινισθεί η διάσταση μεταξύ ρητορικής και πρακτικής. Στη διαχρονία της διεθνούς περιπτωσιολογίας, δηλαδή, παρατηρείται ότι φιλελεύθερος μανδύας επικαλύπτει ρεαλιστικές πρακτικές. Κατά συνέπεια, οι μεταβλητές έρευνας, καθώς και η μέθοδος διεξαγωγής της, παραμένουν στο τεκταινόμενο και όχι στις διακηρύξεις ή στις προθέσεις. Επί παραδείγματι, ο John Mearsheimer σημειώνει αναφορικά με τον πόλεμο του 2003 στο Ιράκ ότι το δόγμα του Αμερικανού προέδρου George Bush Jr. συνίσταται σε έναν ιδεαλισμό εκφραζόμενο με όρους ισχύος. Mearsheimer, J. (2005) *Hans Morgenthau and the Iraq war: realism versus neo-conservatism*. *Open democracy*, σελ. 1.

Άλλωστε, σε αντιπαράβολή με την ήδη αναφερθείσα κλασική θουκυδίδεια ρήση περί ισχύος, ο Kenneth Waltz αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η αδυναμία προσελκύει έλεγχο, η δύναμη βάζει κάποιον σε πειρασμό να ασκήσει έλεγχο, αν μη τι άλλο, για το «καλό» άλλων ανθρώπων. Waltz, K. (2011α) *ό.π.*, σελ. 82.

²⁵ Dougherty, J.E. and Pfaltzgraff, R.L. (1992) *Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων (Α' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 21.

ανταγωνισμού λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την πιθανότητα σύγκρουσης δίχως, εντούτοις, να παραγκωνίζεται η μεταβλητή της διεθνούς αναρχίας και η αναμφίλεκτη παρουσία της κρατικής κυριαρχίας. Η θεωρητική βάση του φιλελευθερισμού βρίσκεται στον αντίποδα της ρεαλιστικής θέσης περί σημασίας της κατανομής της ισχύος, την οποία αντικρούει μέσω τριών υποθέσεων.²⁶ Η πρώτη αφορά την «θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης», ήτοι την ιδέα ότι η εσωτερική πολιτειακή οργάνωση συνιστά διαμορφωτική συνιστώσα της διεθνούς συμπεριφοράς του κράτους. Συνακολούθως της συγκεκριμένης θέσης, ο βαθμός εκδημοκρατισμού καθορίζει το χαρακτηρισμό της κρατικής οντότητας ως «καλή» ή «κακή». Η δεύτερη υπόθεση σχετίζεται με την άποψη ότι η αυξανόμενη οικονομική αλληλεξάρτηση σε διακρατικό επίπεδο καθιστά το κόστος διάλυσης της σχέσης απαγορευτικό, ενώ παράλληλα, τα ίδια τα μέρη αυτής ικανοποιημένα μέσω της επίτευξης απολύτων κερδών. Τοιούτοτρόπως, τα κράτη παραμελούν τα ζητήματα ασφαλείας χάριν της οικονομικής ευμάρειας. Η τρίτη αφορά τους διεθνείς θεσμούς και τη λειτουργία τους ως ανεξάρτητες μεταβλητές στο διεθνές σύστημα από κοινού με τα κράτη, ενόσω εμφανίζονται ως δίαυλοι διευκόλυνσης της διακρατικής συνεννόησης μέσω της μείωσης του κινδύνου εξαπάτησης. Οι διεθνείς θεσμοί, κατά συνέπεια, εμφανίζονται να εξομαλύνουν ορισμένες εκ των στρεβλώσεων προκυπτουσών από το άναρχα δομημένο διεθνές σύστημα.

---

²⁶ Περί της παράθεσης των κεντρικών υποθέσεων του φιλελευθερισμού και της αποδόμησής τους διαμέσου της ρεαλιστικής προσέγγισης, βλ.: Πλατιάς, Α. (1995) *Το νέο διεθνές σύστημα: Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 32-44.

Σχετικά με το επιχείρημα περί του ορισμού των διεθνών θεσμών ως ανεξάρτητες ή εξαρτημένες μεταβλητές των εθνοκρατικών συμφερόντων, αφιερώνεται ξεχωριστό υποκεφάλαιο στη συνέχεια. Όσον αφορά τη «θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης», οι ρεαλιστές αντιπαραθέτουν πλήθος εμπειρικών στοιχείων, τα οποία αφορούν πολέμους μεταξύ δημοκρατικών καθεστώτων με κορυφαία την περίπτωση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ αναφορικά με το επιχείρημα της οικονομικής αλληλεξάρτησης, ο Robert Gilpin αντιτείνει ενδεικτικά ότι «με την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση, τα έθνη έχουν γίνει περισσότερο ανήσυχα αναφορικά με την απώλεια της αυτονομίας τους και με ζητήματα όπως η πρόσβαση σε ξένες αγορές, η ασφάλεια των πηγών πρώτων υλών και τα κόστη αλληλεξάρτησης», τουτέστιν η αύξηση των δεσμών δημιουργεί καχυποψία και σύγκρουση, αντί σύγκλιση, συμφερόντων. Gilpin, R. (2006) *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 366.

Επί τω σκοπώ αντίκρουσης της φιλελεύθερης υπόθεσης σε αντιπαραβολή με την αμείλικτη πραγματικότητα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Παναγιώτης Κονδύλης παραθέτει ενδεικτικά ότι «ανάμεσα στο 1900 και στο 1914 το γαλλογερμανικό εμπόριο αυξήθηκε κατά 137% και το ρωσογερμανικό κατά 121%. Το εμπόριο μεταξύ Γερμανίας και Μεγάλης Βρετανίας διπλασιάστηκε από 60εκ. λίρες σε 120 και αποτελούσε το 9% του συνολικού βρετανικού εμπορίου. Περισσότερα από τα τοτινά διεθνή καρτέλ παραγωγής ήταν κοινής γερμανοβρετανικής ιδιοκτησίας, ένα απ' αυτά μάλιστα παρήγε εκρηκτικές ύλες». Κονδύλης, Π. (1998) *Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*. Αθήνα: Θεμέλιο. Σελ. 77-78.

Κατόπιν της ακροθιγούς παράθεσης του πυρήνα των θέσεων των δύο θεωρητικών προσεγγίσεων και προς συγκεκριμενοποίηση της διαλεκτικής, οφείλεται να πραγματοποιηθεί αναφορά στις εκφάνσεις τους, ξεκινώντας από τον κλασικό ρεαλισμό. Οι κλασικοί ρεαλιστές, όπως ο Edward Carr, ο Hans Morgenthau, ο Raymond Aron, ο Reinhold Niebuhr και ο Arnold Wolfers, στήριξαν την επιχειρηματολογία τους περί των αιτιών του διεθνούς ανταγωνιστικού και «συγκρουσιογενούς» περιβάλλοντος στο *animus dominandi*, ήτοι στην ανθρώπινη φύση και στην απορρέουσα επιθετική προδιάθεση του ανθρώπου, καθώς επίσης και στη διαρκή επιθυμία πρόσκτησης αγαθών. Κατά τον Niebuhr, η ανθρώπινη ροπή προς το «κακό» – ή την «αμαρτία» – συνιστά αναμφίλεκτη πραγματικότητα, η οποία μετακενώνεται στα συλλογικά πολιτικά μορφώματα ως «εθνικιστικός εγωισμός»,²⁷ συνήθως μάλιστα κατά το πλέον δυναμικά, καθότι τα άτομα ορισμένες φορές ενεργούν σύμφωνα με τη χριστιανική ηθική, ενώ τα κράτη ποτέ.²⁸ Οι καταβολές της σύστασης της ανθρώπινης φύσης τοποθετούνται, κατά τον Niebuhr, σε αυτή καθ' αυτή την αναμφίλεκτη αλήθεια της θνητότητας, καθώς ο φόβος του θανάτου πυροδοτεί την ανασφάλεια.²⁹ Κατά συνέπεια, οι συλλογικότητες καθίστανται μέρη ενός φαύλου κύκλου ατέρμονης αναζήτησης ισχύος, όπως επακριβώς ισχύει στην περίπτωση των υποκείμενων ατομικότητων, ήτοι των πολιτών ή υπηκόων. Η

---

²⁷ Ryning, S. and Ringsmose, J. (2008) Why are revisionist states revisionist? Reviving classical realism as an approach to understanding international change. *International politics*, 45 (19-39), σελ. 22.

Όσον αφορά τον επιθετικογενή χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης, ο Παναγιώτης Κονδύλης καταγράφει ενδεικτικά: «Η μελαγχολία, ως μανιοκαταθλιπτική ψύχωση, συνιστά την ακραία επίταση θεμελιωδών, αντιτιθέμενων μεταξύ τους και συγχρόνως συμπληρωματικών φαινομένων του λεγόμενου φυσιολογικού ψυχικού βίου, με τις γνωστές του αδιάκοπες κυμάνσεις και αμφιθυμίες. Ό,τι συναντάται παντού και πάντοτε μέσα σ' αυτόν, ριζώνει με τη σειρά του στα στρώματα που συγκροτούν την ιδιοσυστασία του ζωντανού όντος «άνθρωπος»: καμιά παθητική απαισιοδοξία και καμιά ενεργητική αισιοδοξία δε μένει αμέτοχη στην ηδονή και τον πόνο, στο φόβο και τη βούληση για ισχύ». Τουτέστιν, ο άνθρωπος κατά την πολιτική του συμπεριφορά, καθώς και οι συμπαρομαρτούσες συλλογικές οντότητες τις οποίες συγκροτεί, υποτάσσονται από κοινού στο ορμέμφυτο ταυτιζόμενο με τη διαρκή τάση ισχυροποίησης θέτοντας την ισχύ ως αυτοσκοπό. Κονδύλης, Π. (2002) *Μελαγχολία και πολεμική: Δοκίμια και μελετήματα*. Αθήνα: Θεμέλιο. Σελ. 174.

²⁸ Κατά τον Niebuhr, η ένταξη του ανθρώπου σε ένα περιβάλλον ακραίας ανηθικότητας, όπως είναι τούτο των διακρατικών σχέσεων, νομιμοποιεί το ήττον ανήθικο εντάσσοντας τη σχέση σε ένα φαύλο κύκλο και μετατρέποντας αυτή σε μία αέναη εγωιστική αναζήτηση ισχύος. Aron, R. (1966) *Peace and war: A theory of international relations*. New York: Doubleday & Company. Σελ. 593-594.

²⁹ Niebuhr, R. (2008) *The irony of American history*. Chicago: University of Chicago press. Σελ. 3-4. Είναι δε αξιοσημείωτο, κατά τον Niebuhr, ότι ενώ ως άτομα οι άνθρωποι επιδιώκουν την αγάπη, την αλληλεγγύη και την εμπέδωση δικαιοσύνης μεταξύ τους, ως συλλογικότητες αφαρπάζουν οτιδήποτε η δύναμή τους επιτρέπει. Niebuhr, R. (1960) *Moral man and immoral society*. New York: Scribner. Σελ. 9.

υπονοηθείσα ματαιότητα αναζήτησης ισχύος διαφαίνεται μέσω της περιγραφής του Arnold Wolfers, ο οποίος αφού συνέδεσε την απόπειρα ισχυροποίησης με την κατάκτηση εδάφους, κατέληξε ότι και η ίδια η κατάκτηση εδάφους, με τη σειρά της, συνεισφέρει στην άνοδο του εθνοκράτους επί της κλίμακας ισχύος.³⁰ Κατά συνέπεια, το κράτος καταλήγει να «ισχυροποιείται για να ισχυροποιείται».

Υπ' αυτό το πρίσμα, η ισχύς καθίσταται αυτοσκοπός ταυτιζόμενος με το εθνοκρατικό συμφέρον και δεν κατατάσσεται τυπολογικά στα μέσα συνιστούντα συντελεστές της επιβίωσης του κράτους. Εξεναντίας, το σύνολο των πολιτικών υποτάσσεται επί τω σκοπώ πρόσκτησης ισχύος. Ο βαθμός και η δυνατότητα προσέγγισης, μάλιστα, του εν λόγω σκοπού καθορίζει τη θέση και τη στρατηγική του εθνοκράτους.³¹ Με άλλα λόγια, ο κλασικός ρεαλισμός εντάσσει το ορθολογικό κριτήριο κατά την πορεία προς την ισχυροποίηση απορρίπτοντας ενδεχόμενη απερίσκεπτη μαξιμαλιστική στρατηγική. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τις γενικότερες αρχές του πολιτικού ρεαλισμού όπως διατυπώθηκαν από τον Hans Morgenthau,³² η ηθική στη διεθνή πολιτική είναι εύπλαστη, τουτέστιν διαμορφώνεται αναλόγως με το χωροχρόνο, αλλά και αναλόγως με τα εθνοκρατικά συμφέροντα, ενώ παράλληλα η οιαδήποτε κρατική οντότητα τείνει να ενδύει τους στρατηγικούς της στόχους με οικουμενικής εμβέλειας ηθικοπλαστικές ιδεολογίες. Συνακολούθως, παρατηρείται και θα επιβεβαιωθεί και κατωτέρω ότι το φιλοσοφικό υπόβαθρο είναι κοινό τόσο για τον κλασικό όσο και για το δομικό ρεαλισμό ή νεορεαλισμό. Η διαφορά έγκειται στην εκτίμηση των αιτιών διαμόρφωσης των αντιδράσεων των κρατών από τις πιέσεις του διεθνούς συστήματος. Ο μεν κλασικός ρεαλισμός, όπως έχει προαναφερθεί, εστιάζει στην ανθρώπινη φύση και στην υπόρρητη κακία και επιθετικότητα, ενώ την ίδια στιγμή, ο νεορεαλισμός επικεντρώνεται στην ίδια τη δομή του διεθνούς συστήματος, ήτοι «στη διευθέτηση και ιεράρχηση των μερών του».³³

---

³⁰ Wolfers, A. (1962) *Discord and collaboration: Essays on international politics*. Baltimore: The John Hopkins press. Σελ. 69.

³¹ Morgenthau, H. (1993) *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Columbus: McGraw-Hill. Σελ. 30.

Προς τούτο, στον κλασικό ρεαλισμό συναντάται η τυπολογία κρατών επί τη βάση της προσαρμογής τους με την καθεστηκυία τάξη (status quo). Ο Edward Carr αναφέρεται σε «ικανοποιημένα και ανικανοποίητα κράτη», ο Hans Morgenthau σε «καθεστωτικές και ιμπεριαλιστικές δυνάμεις», ο Frederick Schuman σε «κορεσμένες και μη κορεσμένες δυνάμεις» και ο Henry Kissinger σε «καθεστωτικά και επαναστατικά κράτη». Chan, S. (2004) Realism, revisionism and the great powers. *Issues & studies*, 40 (1), σελ. 142-143.

³² Morgenthau, H. (1993) ό.π., σελ. 4-16.

³³ Ηφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 200.

Το υπόβαθρο της νεορεαλιστικής ανάλυσης, επί του οποίου εδράζονται οι θεωρητικές εισηγήσεις του Kenneth Waltz, ευρίσκεται στον Jean Jacques Rousseau και στην ενδεικτικά παρατιθέμενη αναφορά ότι «ο άνθρωπος γεννιέται και στη φυσική του κατάσταση δεν παραμένει ούτε καλός ούτε κακός. Η κοινωνία αποτελεί τη φθοροποιό δύναμη στις ζωές των ανθρώπων, αλλά συνάμα αποτελεί και τον ηθικοπλαστικό παράγοντα».³⁴ Ο Waltz χρησιμοποιεί τη μικροοικονομική θεωρία προς επίρρωση των συμπερασμάτων του περί του συστημικού επιπέδου ανάλυσης. Εν προκειμένω, διατυπώνει την υπόθεση ότι οι τιμές είναι υψηλότερες στα πλαίσια μιας μονοπωλιακής αγοράς αντί μιας ανταγωνιστικής. Προς διερμίνευση τούτου και στηριζόμενος στο ορθολογικό κριτήριο λήψης αποφάσεων, ο Waltz καταλήγει ότι η ίδια η διάρθρωση της αγοράς εξηγεί την τιμολογιακή πολιτική μίας επιχείρησης, καθότι σε κάθε περίπτωση, αυτή επιδιώκει το μέγιστο όφελος.³⁵ Τούτέστιν, ανάγοντας στις διακρατικές πολιτικές και στρατηγικές σχέσεις, καθίσταται αντιληπτό ότι η άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος και η κατανομή ισχύος εντός των ορίων του ρέπει τα κράτη προς τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση προς αποκόμιση του αντικειμενικού κέρδους – τουλάχιστον εν πρώτοις – της επιβίωσης.

Η ανάλυση αναφορικά με τις διακρατικές σχέσεις νοηματοδοτεί τα αποκλίνοντα συμπεράσματα κλασικών ρεαλιστών και νεορεαλιστών, καθώς οι πρώτοι εστιάζουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά, ενώ οι δεύτεροι σε συστημικούς παράγοντες. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, οι μεν διαπιστώνουν μία αιτιακή σχέση μεταξύ κράτους (ως μονάδα) και αποτελέσματος δράσης, ενώ οι δε αντιλαμβάνονται την κρατική συμπεριφορά ως αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων όπως αυτές λαμβάνουν χώρα εντός του άναρχου διεθνούς συστήματος.³⁶ Σύμφωνα με το

Η κατανομή ισχύος, ή με άλλα λόγια η συνομάδωση των κρατών και ο εκατέρωθεν συσχετισμός τους επί τη βάσει δυνατοτήτων, συστήνει το εννοιολογικό περιεχόμενο της συστημικής ανάλυσης. Η διάταξη των δρώντων, όπως διακρίνεται μέσω του αριθμού των πόλων του διεθνούς συστήματος, αλλά και η λειτουργία τους, η οποία είναι μορφικά όμοια, επίσης συναποτελούν τις παραμέτρους της συστημικής ανάλυσης. Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 181-185.

Η παρατήρηση των Elias και Sutch είναι δηλωτική των ανωτέρω περί συστημικής ανάλυσης: «[σύμφωνα με το νεορεαλισμό] οι δράσεις καθίστανται πάντοτε υποκείμενες (προκύπτουν ως απάντηση/αιτιολογούνται) ενός συγκεκριμένου πλαισίου και τούτες οι δράσεις δύνανται να αναλυθούν πλήρως εν σχέση με το εν λόγω πλαίσιο». Συνεπώς, ο νεορεαλισμός μελετά με άξονα τη συσχέτιση των μονάδων εντός μίας ευρύτερης εικόνας, ήτοι συστήματος. Elias, J. and Sutch, P. (2007) *International relations: The basics*. London: Routledge. Σελ. 50.

³⁴ Waltz, K. (2011β) *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 21-22.

³⁵ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 198-203.

³⁶ Waltz, K. (1997) Evaluating theories. *American political science review*, 91 (4), σελ. 913.

νεορεαλισμό, οι κρατικοί δρώντες αποτελούν τις μοναδικές ανεξάρτητες μεταβλητές στο διεθνές σύστημα, ενώ η δομή αυτού συνιστά ερμηνευτικό παράγοντα της συμπεριφοράς τους, η οποία είναι ορθολογική, δηλαδή βασισμένη επί εκτιμήσεων κόστους-οφέλους. Ο αξονικός σκοπός της ορθολογικής αυτής συμπεριφοράς αφορά την επιβίωση και προς τούτο, τη χρήση της ισχύος ως μέσο.

Εν αντιθέσει, δηλαδή, με τα συμπεράσματα του Morgenthau, ο Waltz συντείνει στην άποψη ότι η ισχύς δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μέσο διασφάλισης της ίδιας της εθνοκρατικής ύπαρξης, της επιβίωσης.³⁷ Συνεπώς, κυριαρχικά ανεξάρτητα κράτη παρουσιάζουν όμοιες λειτουργίες, αλλά την ίδια στιγμή, είναι σαφώς διαφορετικά ως προς τις δυνατότητες, τις οποίες διαθέτουν.³⁸ Η συγκεκριμένη ακριβώς διαφορετικότητα κατοχής συντελεστών ισχύος – και όχι διαφορετικότητα προθέσεων – σηματοδοτεί τη σχετική τους θέση στο διεθνές σύστημα, συνιστά το αίτιο των συναφώς αναδυόμενων διλημμάτων ασφαλείας και σχηματοποιεί τη γενικότερη εικόνα περιφερειακής ή και παγκόσμιας κατανομής ισχύος. Κατά συνέπεια, η ρεαλιστική παράδοση, όπως εξελίσσεται μέσω του νεορεαλισμού, συνοψίζεται σε

Οι Buzan και Little ασκούν κριτική επί της θεωρίας του Waltz αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «πραγματεύεται το διεθνές πολιτικό σύστημα υπό όρους ανεξαρτήτων αλληλεπιδρώσων μονάδων, αλλά δε διευκρινίζει πόση αλληλεπίδραση ή τι τύπου είναι αναγκαία για την ύπαρξη του συστήματος. Αρκεί οιαδήποτε αλληλεπίδραση, ή οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ένα διαχωριστικό σημείο (ή διαχωριστικά σημεία) επί τη βάσει επιπέδων, τύπων και συχνοτήτων αλληλεπίδρασης; Επί της μίας πλευράς του συγκεκριμένου διαχωριστικού σημείου θα βρίσκονται διεθνή συστήματα και επί της άλλης θα βρίσκονται συνομαδώσεις ελαφρώς αλληλεπιδρώσων μονάδων, μη οριζόμενων ως διεθνή συστήματα. Ο νεορεαλισμός προτείνει (δίχως να απαντά στο ερώτημα κατά συγκεκριμένο τρόπο) ότι ένα διεθνές σύστημα δεν προκύπτει αν δεν υπάρξουν αρκετά υψηλά επίπεδα (στρατηγικής) αλληλεπίδρασης. Στην εν λόγω βάση, η θέση του Waltz είναι αντιφατική, καθώς ένα διεθνές σύστημα δε συγκροτείται απαραίτητα, ή ακόμη και υπό το νόμο των πιθανοτήτων, από το πρώτο στοιχείο επί του οποίου οι μονάδες ξεκινούν να αλληλεπιδρούν». Υπό τούτο το πρίσμα, ερμηνευτικά σχήματα εμφανίζονται επί τω σκοπώ επισήμανσης των σημαινόντων εκφάνσεων ενός διεθνούς συστήματος όπως επί παραδείγματι, ο ευρωκεντρισμός ή ο αναρχισμός. Buzan, B. and Little, R. (2000) *International systems in world history: Remaking the study of international relations*. New York: Oxford university press. Σελ. 18.

Ο David Baldwin, επίσης, ασκεί κριτική ως προς την υπόθεση περί του πρώτιστου σκοπού της επιβίωσης. Συγκεκριμένα, υποσκελίζοντας την ρεαλιστική θέση ότι ο αγώνας για την επιβίωση είναι διαρκής και δεν έχει τελολογικό περιεχόμενο, ο Baldwin επιμένει στην ποσοτικοποίηση της βεβαιότητας ή της αβεβαιότητας, η οποία κρίνει την εξασφάλιση ή μη της επιβίωσης. Προς τούτο, θέτει επιτακτικά το ερώτημα «πόση βεβαιότητα είναι αρκετή;». Baldwin, D.A. (1997) *The concept of security. Review of international studies*, 23, σελ. 21.

³⁷ Waltz, K. (1989) *The origins of war in neorealist theory*. Εντός του: Rotberg, R.I. and Rabb, T.K. (eds.) *The origin and prevention of major wars*. New York: Cambridge university press, σελ. 39-52, σελ. 40.

³⁸ Holsti, O.R. (2004) *Theories of international relations*. Εντός του: Hogan, M.J. and Paterson, T.G. (eds.) *Explaining the history of American foreign relations*. New York: Cambridge university press, σελ. 51-90, σελ. 58.

πέντε κεντρικές διαστάσεις, ήτοι τον κρατοκεντρικό χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, το ορθολογικό κριτήριο λήψης αποφάσεων με άξονα την επιβίωση και την περαιτέρω ισχυροποίηση, τη διεθνή αναρχία ως την πρώτιστη διαμορφωτική συνιστώσα της κρατικής συμπεριφοράς, την αναγωγή της ασφάλειας σε πρωταρχικό σκοπό και την υπόθεση περί της περιορισμένης επιρροής των διεθνών θεσμών.³⁹ Η νεορεαλιστική προσέγγιση συνίσταται στην εναργή περιγραφικότητά της και στη συμπαρομαρτούσα αποφυγή διατύπωσης προτάσεων πολιτικής. Προσηλώνεται στην αποκρυστάλλωση των πολιτικών και στρατηγικών συσχετισμών στη διεθνή πολιτική αφενός αναζητώντας τη σύνδεση μεταξύ αιτίου και αιτιατού απεκδυόμενη τον οιοδήποτε καθοδηγητικό ρόλο και αφετέρου αναδεικνύοντας τη ματαιότητα των μακροιστορικά επαναλαμβανόμενων ανταγωνισμών και συγκρούσεων, όπως διακρίνεται μέσω του τίτλου του μνημειώδους έργου του John Mearsheimer «Η τραγωδία της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων». Εν κατακλείδι, η σχέση αιτίου και αιτιατού στη διεθνή πολιτική, δηλαδή, αποκρυπτογραφείται μέσω πολυεπίπεδης ανάλυσης με τη συστημική να προστίθεται καθιστάμενη προεξάρχουσα:

Ο νεορεαλισμός διατείνεται ότι η διεθνής πολιτική δύναται να καταστεί κατανοητή μόνο εφόσον τα αποτελέσματα της δομής προστίθενται στις μοναδιαίου επιπέδου ερμηνείες του κλασικού ρεαλισμού. Μέσω της έμφασης στον τρόπο που οι δομές επηρεάζουν δράσεις και αποτελέσματα, ο νεορεαλισμός απορρίπτει την υπόθεση ότι η ανθρώπινη εγγενής επιθυμία για ισχύ αποτελεί επαρκές αίτιο πολέμου εν τη απουσία οιοδήποτε άλλου. Επανακαθορίζει την αιτιακή σχέση μεταξύ αλληλεπιδρώσων μονάδων και διεθνών αποτελεσμάτων. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη λογική, κάποιος δύναται να συμπεράνει ότι ορισμένα αίτια διεθνών αποτελεσμάτων είναι αποτελέσματα αλληλεπιδράσεων σε μοναδιαίο επίπεδο και αφότου διαφαίνεται διάσταση μεταξύ προβλέψεων και αποτελεσμάτων, κάποιος δύναται να καταλήξει ότι τα υπόλοιπα βρίσκονται στο συστημικό επίπεδο. Οι αιτίες στο επίπεδο των μονάδων αλληλεπιδρούν με εκείνες στο συστημικό επίπεδο και σε αυτό το πλαίσιο, η ερμηνεία αποκλειστικά στο πρώτο επίπεδο τείνει να είναι παραπλανητική. Αν μία προσέγγιση επιτρέπει τη συμπερίληψη τόσο

---

³⁹ Grieco, J. (1988) Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International organization*, 42 (3), σελ. 488.

μοναδιαίου όσο και συστημικού επιπέδου αίτια, τότε δύναται να χρησιμοποιηθεί όσον αφορά τόσο τις αλλαγές όσο και τις ακολουθίες διαδραματιζόμενες εντός του συστήματος.⁴⁰

Με αναλυτικό εργαλείο τη συστημική ανάλυση προκύπτει, επίσης, ο νεοφιλελευθερισμός, ο οποίος προτείνοντας τον πολλαπλασιασμό των διακρατικών συνεργατικών πολιτικών προς παύση των συγκρούσεων και εμπέδωση της σταθερότητας στο διεθνές σύστημα παρουσιάζεται ως κληρονόμος της ιδεαλιστικής φιλοσοφικής παράδοσης.⁴¹ Οι νεοφιλελεύθεροι, όπως ο Robert Axelrod, ο Joseph Nye ή ο Robert Keohane, αποδέχονται την υπόθεση περί της άναρχης δομής του διεθνούς συστήματος, καθώς και εκείνη περί της ένταξης των κρατών ως ανεξάρτητες μεταβλητές λειτουργούσες επί τη βάσει ορθολογικών εκτιμήσεων με άξονα το εθνικό συμφέρον. Παραλλήλως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η νεοφιλελεύθερη επιχειρηματολογία αναπτύσσεται επί τη βάσει συστημικής ανάλυσης καθώς, κατά τον Keohane, η ανάλυση σε επίπεδο μονάδας κρίνεται ως ιδιαίτερος δύσκολη εξαιτίας αφενός της ύπαρξης μη μετρήσιμων μεταβλητών όπως εκείνη της προσωπικότητας του ηγέτη και αφετέρου της πιθανότητας αγνόησης της μεταβλητής των συστημικών πιέσεων.⁴²

Κατ' ουσία, ο νεοφιλελευθερισμός ταυτίζει τις υποθέσεις του με εκείνες του νεορεαλισμού προσθέτοντας τους διεθνείς θεσμούς, εξ' απόψεως ρόλου και λειτουργίας, στις ανεξάρτητες μεταβλητές από κοινού με τα κράτη, ενώ παράλληλα διαφοροποιείται επί του σκοπού μεγιστοποίησης των απολύτων – αντί των σχετικών κατά πως αναφέρουν οι νεορεαλιστές – κερδών.⁴³ Τα κράτη, κατά το

---

⁴⁰ Waltz, K. (1989) ό.π., σελ. 41-42.

⁴¹ Ήφαιστος, Π. (2002) ό.π., σελ. 43.

Η νεοφιλελεύθερη ανάλυση παρατίθεται ως συστημική αλλά ο Joseph Nye, όντας ένας εκ των βασικών εκπροσώπων της και ασκώντας δριμεία κριτική στον Kenneth Waltz, δείχνει να διαφοροποιείται ως προς σημαντικές πτυχές. Αναφέρει ενδεικτικά ότι η νεορεαλιστική θεωρία δε διαθέτει μεγάλη ερμηνευτική αξία, καθότι είναι στατική. Τουτέστιν, η μακροιστορική διάσταση των εμπειρικών της ερεισμάτων είναι περιορισμένη, καθώς οι μεταλλαγές επί της δομής του διεθνούς συστήματος είναι σπάνιες και τοιουτοτρόπως, δε δύνανται να συμπεριληφθούν στις αιτιακές μεταβλητές του πολέμου. Συνακολούθως, κατά τον Nye, «το αρχαιοελληνικό σύστημα των πόλεων-κρατών κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, όπως και το ευρωπαϊκό του 1914 δεν ήταν διπολικό» και η επαληθευσιμότητα της νεορεαλιστικής θεωρίας περιορίζεται στη διαμορφωθείσα κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου δομή του διεθνούς συστήματος. Nye, J. (1989) *Old wars and future wars: Causation and prevention*. Εντός του: Rotberg, R.I. and Rabb, T.K. (eds.) *The origin and prevention of major wars*. New York: Cambridge university press, σελ. 3-12. Σελ. 7.

⁴² Keohane, R. (1984) ό.π., σελ. 25-26.

⁴³ Ήφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 102-105.

νεοφιλελευθερισμό, εστιάζουν στην οικονομική τους ευμάρεια παραγκωνίζοντας ή υποβιβάζοντας οιονδήποτε άλλον αντικειμενικό σκοπό, όπως εκείνον της ασφάλειας. Συνακολούθως, η νεοφιλελεύθερη αντίληψη σχετίζεται με τις προθέσεις (intentions) και όχι τις δυνατότητες (capabilities) κατά τη διάγνωση του οντολογικού περιεχομένου των διακρατικών σχέσεων.⁴⁴ Τοιουτοτρόπως, η εγκαθίδρυση οικονομικά εύρωστων και αλληλεπιδρώντων κρατών συνιστά προϋπόθεση της πολιτικής συνεργασίας και συνακολούθως, της ειρήνης,⁴⁵ ενώ τα διλήμματα ασφαλείας, τα οποία προκύπτουν ως συνέπειες του άναρχου διεθνούς συστήματος, μετριάζονται ή και εξαλείφονται μέσω της λειτουργίας διεθνών καθεστώτων, ήτοι θεσμοποιημένων μορφών συνεργασίας και συλλογικής λήψης αποφάσεων.⁴⁶ Τα διεθνή θεσμικά σχήματα μειώνουν το φόβο εξαπάτησης και προς τούτο, συνιστούν μέσα αύξησης της διακρατικής συνεργασίας.⁴⁷ Όπως χαρακτηριστικά συνοψίζει ο Robert Keohane:

Η προσέγγισή μου είναι όμοια με τις συστημικές προσεγγίσεις της ρεαλιστικής θεωρίας, ή του «δομικού ρεαλισμού». Εκείνο το οποίο διαφοροποιεί το επιχείρημά μου από το δομικό ρεαλισμό είναι η έμφασή μου στις επιδράσεις και στις πρακτικές των διεθνών θεσμών επί της κρατικής συμπεριφοράς. Η κατανομή ισχύος, ως διατυπώνεται από τους

Αναφορικά με τις τη διαλεκτική των υποθέσεων για τις ανεξάρτητες μεταβλητές του διεθνούς συστήματος και των επιδιωκόμενων κερδών, αφιερώνεται ξεχωριστό υποκεφάλαιο. Ο λόγος αφορά την απόπειρα εξέτασης των εν λόγω υποθέσεων εργασίας στα πλαίσια της περιπτωσιολογικής μελέτης.

⁴⁴ Baldwin, D.A. (1993) ό.π., σελ. 7-8.

⁴⁵ Mearsheimer, J. (1990) Back to the future: Instability in Europe after the Cold war. *International security*, 15 (1), σελ. 42-44.

Η οικονομική αλληλεξάρτηση, συνεπώς, επιφέρει την πολιτική και στρατηγική διακρατική συνεργασία μέσω σύγκλισης ετερόκλητων εθνοκρατικών συμφερόντων. Η αλληλεξάρτηση ορίζεται ως «η άμεση και θετική διασύνδεση των κρατικών συμφερόντων κατά την οποία ενδεχόμενη αλλαγή της θέσης ενός κράτους επανακαθορίζει τη θέση των υπολοίπων [κρατών] προς την ίδια κατεύθυνση». Rosecrance, R. et al. (1977) Whither interdependence? *International organization*, 31 (3), σελ. 425.

⁴⁶ Stein, A. (1990) *Why nations cooperate: Circumstance and choice in international relations*. New York: Cornell university press. Σελ. 28.

⁴⁷ Grieco, J. (1993) Understanding the problem of international cooperation: The limits of neoliberal institutionalism and the future of realist theory. Εντός του: Baldwin, D.A. (ed.) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press, σελ. 301-338. Σελ. 303.

Καθίσταται σαφές ότι οι νεοφιλελεύθεροι δεν αμφισβητούν το εγγενώς συγκρουσιακό διεθνές περιβάλλον, καθώς άλλωστε υιοθετούν την ρεαλιστική υπόθεση περί διεθνούς αναρχίας. Η διαφορά τους έγκειται στην πρόταση μίας διεξόδου από τα διλήμματα ασφαλείας και το φόβο εξαπάτησης μέσω των διεθνών θεσμών. Jervis, R. (1999) Realism, neoliberalism and cooperation: Understanding the debate. *International security*, 24 (1), σελ. 47.

ρεαλιστές, είναι βεβαίως σημαντική. Το ίδιο ισχύει και με την κατανομή πλούτου. Όμως, η ανθρώπινη δραστηριότητα σε διεθνές επίπεδο επίσης αποδίδει αξιοσημείωτα αποτελέσματα. Τα διεθνή καθεστώτα μεταβάλλουν τη διαθέσιμη πληροφόρηση προς τις κυβερνήσεις και τις ευκαιρίες, οι οποίες προκύπτουν για τις ίδιες. Οι δεσμεύσεις υποστήριξης τέτοιων θεσμών δύνανται να διαρραγούν μόνο με κόστος επί της υπόληψης [του κράτους που τις αγνοεί]. Τα διεθνή καθεστώτα, συνεπώς, μεταλλάζουν τους υπολογισμούς πλεονεκτήματος, τους οποίους οι κυβερνήσεις κάνουν.⁴⁸

Η μεταστροφή των κρατών προς τις εν λόγω πρακτικές συντελείται εξαιτίας του υψηλού κόστους διάρρηξης των συνεργατικών σχημάτων και διακρατικής σύγκρουσης. Οι νεοφιλελεύθεροι, δηλαδή, αποδέχονται το ορθολογικό κριτήριο κατά τη λήψη των αποφάσεων, καθώς θέτουν τους κρατικούς δρώντες προ υπολογισμών κόστους-οφέλους. Το υψηλό κόστος του πολέμου προκύπτει ως απόρροια της μεγέθυνσης της απειλής πυρηνικού ολέθρου, της ανόδου του εθνικιστικού φρονήματος των κοινωνιών στις μικρότερες και φτωχότερες χώρες, του οικονομικού κόστους μίας πολεμικής σύρραξης και τέλος, των αντιδράσεων της κοινής γνώμης η οποία αντίκειται στην προοπτική ανθρωπίνων απωλειών.⁴⁹ Αντιστρόφως, τα κράτη ωθούνται προς τη συνεργασία υπό τη σκέπη των τριών παραγόντων της σύγκλισης συμφερόντων, της προσμονής μελλοντικών κερδών και της λειτουργίας διεθνών θεσμικών σχημάτων ως δίαυλοι απλούστευσης των διακρατικών σχέσεων από πολυμερείς σε διμερείς.⁵⁰ Οι Keohane και Nye περιγράφουν – όπως παραδέχονται οι ίδιοι – έναν υποθετικό κόσμο μέσω της έννοιας της περίπλοκης αλληλεξάρτησης (complex interdependence), η οποία αφορά «μία κατάσταση μεταξύ ενός αριθμού κρατών κατά την οποία πολλαπλοί δίαυλοι επικοινωνίας συνδέουν κοινωνίες (τούτο

---

⁴⁸ Keohane, R. (1984) ό.π., σελ. 26.

⁴⁹ Διαμέσου της τέταρτης αιτίας μείωσης της πιθανότητας σύγκρουσης, καθίσταται διακριτή η αλληλουχία της νεοφιλελεύθερης επιχειρηματολογίας με την κλασικά εννοούμενη φιλελεύθερη παράδοση. Η κλασική υπόθεση περί «δημοκρατικής ειρήνης» αποτυπώνεται σαφώς, καθότι η κοινή γνώμη επηρεάζει τη λήψη των αποφάσεων στα δημοκρατικά καθεστώτα και σε καμία περίπτωση, στα απολυταρχικά. Κατά συνέπεια, η λήψη της απόφασης για πόλεμο είναι δυσκολότερη από ένα δημοκρατικό καθεστώς. Keohane, R. and Nye, J. (1987) Power and interdependence revisited. *International organization*, 41 (4), σελ. 727.

⁵⁰ Axelrod, R. and Keohane, R. (1985) Achieving cooperation under anarchy: Strategies and institutions. *World politics*, 38 (1), σελ. 229-235.

σημαίνει ότι τα κράτη δε μονοπωλούν αυτές τις επικοινωνίες), η ιεραρχία ζητημάτων απουσιάζει και η στρατιωτική ισχύς δε χρησιμοποιείται από τις κυβερνήσεις».⁵¹

Περαιτέρω, θεωρητικά σχήματα εντασσόμενα στη νεορεαλιστική προσέγγιση, τα οποία εγκολώνουν τις υποθέσεις της περί κρατοκεντρικού διεθνούς συστήματος, διεθνούς αναρχίας, κρατικής κυριαρχίας και επιβίωσης και ελέγχονται εντός των ορίων της παρούσης εργασίας, είναι ο αμυντικός και ο επιθετικός ρεαλισμός. Όπως έχει τεθεί από τον Glenn Snyder, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο προσεγγίσεων έγκειται στην αντίληψη περί του μεγέθους της ανασφάλειας αισθητής από ένα κράτος, καθώς κατά τον επιθετικό ρεαλισμό, το κράτος επιδιώκει διαρκώς την πρόσκτηση ισχύος προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή του, ενώ κατά τον αμυντικό, ισορροπεί.⁵² Επομένως, ο αμυντικός ρεαλισμός διατυπώθηκε, εν πρώτοις, από τον Kenneth Waltz με αξονική επιχειρηματολογία εστιασμένη στην ισορροπία ισχύος στο διεθνές σύστημα. Ο πρώτιστος σκοπός, για τον αμυντικό ρεαλισμό, συνίσταται στην εξασφάλιση της επιβίωσης και στην τήρηση της ισορροπίας ισχύος.⁵³ Συνακολούθως, η ισχύς, εντός του πλαισίου της κτήσης σχετικώς επαρκών δυνατοτήτων χάριν επίτευξης του πρώτιστου σκοπού, αποτελεί μέσο ασφάλειας και όχι αυτοσκοπό. Μολαταύτα, αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά τον Waltz, η άκρατη ισχυροποίηση του κράτους δύναται να συμβάλλει προς το σκοπό της επιβίωσης, αλλά δύναται, επίσης, να καταστεί και στοιχείο το οποίο προξενεί φόβο και άρα, αντισυμπεριώσεις.⁵⁴ Κατά συνέπεια, η δομή του διεθνούς συστήματος ωθεί τα κράτη προς την ισορροπία και τη συμπαρομαρτούσα σταθεροποίηση του ίδιου του

⁵¹ Keohane, R. and Nye, J. (1977) *Power and interdependence*. Boston: Little & Brown. Σελ. 24-25.

⁵² Snyder, G. (2002) Mearsheimer's world – Offensive realism and the struggle for security: A review essay, *International security*, 27 (1), σελ. 153.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Waltz συμπεριλαμβάνει στην ανάλυσή του την υπόθεση ότι ορισμένα κράτη πιθανόν να μην έχουν ως πρώτιστο σκοπό την επιβίωσή τους. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «για παράδειγμα, μπορεί να προτιμήσουν τη συνένωση με άλλα κράτη από τη δική τους κρατική επιβίωση». Επί τούτου, ο Παναγιώτης Ήφαιστος αντιτείνει ότι εθελούσια παραχώρηση κυριαρχίας και άρα, υπονόμευση της προοπτικής επιβίωσης δε δύναται να νοηθεί για ένα κράτος, «εκτός και αν πρόκειται περί τεχνητής κατασκευής χωρίς εσωτερική κοσμοθεωρητική ενότητα» ή με άλλα λόγια, αν πρόκειται για κράτος ανθρωπολογικά κατακερματισμένο, το οποίο δεν απολαμβάνει την πίστη και τη νομιμοφροσύνη του ανθρωπολογικού του υποκειμένου. Waltz (2011α) ό.π., σελ. 203-204. Ήφαιστος, Π. (2007) *Ο πόλεμος και τα αίτιά του: Τα πολλά πρόσωπα του ηγεμονισμού και της τρομοκρατίας*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 229.

⁵³ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Kenneth Waltz: «η επιτυχία ορίζεται ως η διατήρηση και η ισχυροποίηση του κράτους [...] [επίσης] εφόσον βρίσκονται σε κατάσταση αυτοβοήθειας, η επιβίωση είναι σημαντικότερος σκοπός από το κέρδος, καθώς η επιβίωση είναι προϋπόθεση για την επίτευξη άλλων σκοπών [...] [ενώ παράλληλα] η διατήρηση του status quo είναι ο ελάχιστος στόχος κάθε μεγάλης δύναμης». Waltz (2011α) ό.π., σελ. 250, 285, 396-397.

⁵⁴ Waltz (2011α) ό.π., σελ. 269.

συστήματος υπό την έννοια του αριθμού των βασικών πόλων και εν τέλει, της κατανομής ισχύος.

Εξεναντίας, ο επιθετικός ρεαλισμός του John Mearsheimer ταυτίζεται με την υπόθεση περί της μεγιστοποίησης ισχύος ως προοπτική εξασφάλισης της επιβίωσης και την κλασική ρήση του Δάντη αποκρυπτογραφούσα τον άναρχο χαρακτήρα των διακρατικών σχέσεων ότι «ο βέλτιστος τρόπος διασφάλισης της ειρήνης μεταξύ κρατών είναι η καθυπόταξη σε έναν ηγεμόνα».⁵⁵ Ο Mearsheimer διαγιγνώσκει το συγκρουσιογενή χαρακτήρα της διεθνούς πολιτικής με άξονα συμφέροντα μεγιστοποιούμενα στο διηνεκές ελέω της ανάγκης διασφάλισης της κρατικής κυριαρχίας. Ο Robert Jervis παραθέτει, εν προκειμένω, την απάντηση του Φραγκίσκου Α΄ της Γαλλίας όταν ρωτήθηκε περί των διαφορών οι οποίες οδήγησαν τη χώρα του σε εχθροπραξίες με την Ισπανία του Καρόλου Ε΄: «Απολύτως καμία. Συμφωνούμε απολύτως. Και οι δύο επιθυμούμε τον έλεγχο της Ιταλίας!».⁵⁶ Επί τη βάση της ακόρεστης επιθυμίας για ισχύ, ο John Mearsheimer παραθέτει πέντε υποθέσεις προς την κατεύθυνση της ερμηνείας της συγκεκριμένης τάσης επιπροσθέτως του φόβου και του προτάγματος της αυτοβοήθειας στο διακρατικό επίπεδο. Η διεθνής αναρχία, ήτοι η απουσία μίας υπερκείμενης ρυθμιστικής των διακρατικών σχέσεων αρχής, η κατοχή επιθετικής στρατιωτικής ικανότητας, η αβεβαιότητα περί των εκατέρωθεν προθέσεων, η ανάγκη εξασφάλισης της επιβίωσης και ο ορθολογισμός διέπων τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής συνιστούν τους πυλώνες κυριαρχίας του φόβου και της απόπειρας εξασφάλισης αυτοβοήθειας και διαρκούς ισχυροποίησης.⁵⁷

Συνακολούθως, εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, η υψηλή στρατηγική χαράσσεται με γνώμονα την επίτευξη περιφερειακής ηγεμονίας, την αύξηση του πλούτου ως υποστηρικτική της στρατιωτικής ενίσχυσης, την πρωτοκαθεδρία της

---

⁵⁵ Παρατίθεται εντός του: Labs, E. (1997) Beyond victory: Offensive realism and the expansion of war aims. *Security studies*, 6 (4), σελ. 3.

Ορίζοντας την έννοια της ηγεμονίας, αξίζει να αναφερθεί ότι τούτη ταυτίζεται με τη «χρήση βίας ή απειλή χρήσης βίας, αλλά αυτό δε συμβαίνει τακτικά ή χωρίς περιορισμούς αλλά περιστασιακά και απρόθυμα. Η μεγάλη δύναμη είναι έτοιμη να παραβιάσει τα δικαιώματα της κυριαρχίας, ισότητας και ανεξαρτησίας που απολαμβάνουν τα μικρότερα κράτη, αλλά δεν τα αγνοεί, αναγνωρίζει ότι τα δικαιώματα αυτά υφίστανται και δικαιολογεί την παραβίασή τους επικαλούμενη κάποια ιδιαίτερη υπερισχύουσα αρχή». Bull, H. (2001) ό.π., σελ. 272-273.

⁵⁶ Jervis, R. (1999) ό.π., σελ. 50.

⁵⁷ Mearsheimer, J. (2007) *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 79-83.

χερσαίας ισχύος και την απόπειρα πυρηνικής υπεροπλίας.⁵⁸ Συνεπώς, ο επιθετικός ρεαλισμός εκπορεύεται εν πλήρη συναρτήσσει με τη νεορεαλιστική προσέγγιση υπό την έννοια της επίκλησης στη συστημική ανάλυση προς ερμηνεία της διεθνούς πολιτικής, καθώς στηρίζεται στον κρατοκεντρικό χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος και στον εγγενή ανταγωνισμό απόρροια των διλημάτων ασφαλείας. Επί του συγκεκριμένου, μάλιστα, ο Mearsheimer ασκεί κριτική σχετικά με την επιλογή από πλευράς εξεχόντων υποστηρικτών του αμυντικού ρεαλισμού, όπως ο Barry Posen, ο Stephen Van Evera και ο Jack Snyder, να αναζητούν τα αίτια κρατικής συμπεριφοράς στην εσωτερική δομή και σε παραμέτρους, όπως η γραφειοκρατία, το καθεστώς ή ο милитарισμός, και όχι στη δομή του διεθνούς συστήματος. Η αδυναμία διερμήνευσης περιπτώσιολογικών μελετών όπως εκείνη της Γερμανίας του Κάιζερ, της αυτοκρατορικής Ιαπωνίας ή της ναζιστικής Γερμανίας απομακρύνει τον αμυντικό ρεαλισμό από τη συστημική ανάλυση.⁵⁹ Σύμφωνα με τον Mearsheimer, η πρόσφυση στοιχείων ανάλυσης επί της εσωτερικής δομής στη νεορεαλιστική προσέγγιση την καθιστά αδύναμη, ενώ ο επιθετικός ρεαλισμός, ούσα αμιγώς συστημική θεωρία σύμφωνα με τον ίδιο, στοχεύει προς την πλήρωση του προκείμενου ερμηνευτικού κενού.

2.3. Συστημική ανάλυση και δίλημμα ασφαλείας

«Το σύστημα ορίζεται ως ένα σύνολο μονάδων που αλληλεπιδρούν. Στο ένα επίπεδο το σύστημα αποτελείται από μία δομή και η δομή είναι το συστημικό επίπεδο συστατικό το οποίο καθιστά δυνατόν να θεωρούμε ότι οι μονάδες συνιστούν ένα σύνολο και όχι μια απλή συνάθροιση. Στο άλλο επίπεδο το σύστημα αποτελείται από μονάδες που αλληλεπιδρούν. Ο στόχος της θεωρίας συστημάτων είναι να δείξει πώς τα δύο επίπεδα λειτουργούν και αλληλεπιδρούν, και αυτό απαιτεί το διαχωρισμό του ενός από το άλλο».⁶⁰ Εν συνεχεία του προαναφερθέντα ορισμού του Waltz και εν πλήρη συναρτήσσει με το έργο του «Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος» περί των

⁵⁸ Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 295-304.

⁵⁹ Mearsheimer, J. (2006) Structural realism. Εντός του: Dunne, T., Kurki, M. and Smith S. (eds.) *International relations theories: Discipline and diversity*. Oxford: Oxford university press, σελ. 71-88. Σελ. 77.

⁶⁰ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 106.

Παραλλήλως, ο Hedley Bull αναφέρει ότι «ένα σύστημα κρατών (ή διεθνές σύστημα) σχηματίζεται όταν δύο ή περισσότερα κράτη έχουν αρκετές σχέσεις μεταξύ τους και όταν το ένα έχει αρκετή επιρροή στις αποφάσεις του άλλου, ώστε να συμπεριφέρονται – σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό – ως μέρη ενός όλου». Bull, H. (2001) ό.π., σελ. 47.

τριών επιπέδων ανάλυσης, προκύπτει ότι το σύστημα συνιστά τη γενική εικόνα συσχετισμών και ισορροπιών, η ανάλυση επί της οποίας δίδει πλείστες απαντήσεις περί των δεδομένων, τα οποία συναπαρτίζουν τα κριτήρια ορθολογικής χάραξης της υψηλής στρατηγικής από πλευράς των κρατικών δρώντων. Επιπροσθέτως, η δομή ταυτίζεται εννοιολογικά με το πλαίσιο οργάνωσης των συλλογικοτήτων εντός του διεθνούς συστήματος ή, όπως το θέτει ο Robert Gilpin, «τη μορφή των αλληλεπιδράσεων των κρατών που συνθέτουν το διεθνές σύστημα».⁶¹ Κατά συνέπεια, οι αλλαγές επί της δομής συνυφαίνονται με αλλαγές στην κατανομή ισχύος, αλλά όχι αλλαγή του ίδιου του συστήματος. Προς τούτο, οι αλλαγές εντός της δομής καλούνται ενδοσυστημικές, ήτοι εντός των ορίων του υπάρχοντος συστήματος, ενώ ενδεχόμενη αλλαγή του συστήματος ταυτίζεται εννοιολογικά με αλλαγή παραδείγματος. Τουτέστιν, η μετάβαση από το καθεστώς της διεθνούς αναρχίας προς ένα υποθετικό ιεραρχικό μοντέλο θα σήμαινε όχι πλέον ενδοσυστημική αλλαγή, αλλά μετάβαση από το υφιστάμενο βεσφαλιανό μοντέλο διεθνούς οργάνωσης προς κάποιο νέο.

Όπως έχει ήδη λεχθεί, το σύγχρονο διεθνές σύστημα συνίσταται στο βεσφαλιανό μοντέλο, ενόσω οι οιοσδήποτε αλλαγές ως προς την κατανομή ισχύος εντός των ορίων του – όπως κατά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου – διαγιγνώσκονται ως ενδοσυστημικές, καθότι οι βασικές αρχές παραμένουν αμετάβλητες. Κοινός παρονομαστής της διαχρονίας από τη συνθήκη της Βεσφαλίας (1648) έως σήμερα αποτελεί ο κατακερματισμένος κρατοκεντρικός διεθνής χώρος.⁶² Τουτέστιν, η κρατική κυριαρχία και η ετερότητα των δρώντων εν μέσω διεθνούς αναρχίας συνιστά αναμφίλεκτη πραγματικότητα, διαμορφωτική συνιστώσα των εκάστοτε διατάξεων ισχύος. Η έννοια της κρατικής κυριαρχίας έγκειται όχι σε μια πλήρως άναρχη κατάσταση αυτενεργουσών μονάδων, αλλά στην ελευθερία λήψης αποφάσεων περί της έκφρασης του εθνικού συμφέροντος και της υλοποίησής του. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα του ορισμού του σκοπού και της κρατικής λειτουργίας προς επίτευξή του, οι μονάδες είναι όμοιες διαφέροντας μόνο ως προς τις διατιθέμενες ικανότητες.⁶³ Τοιουτοτρόπως, το βεσφαλιανό μοντέλο αποτελεί την εμπειρική και

---

⁶¹ Gilpin, R. (2006) ό.π., σελ. 151.

Όπως αναφέρει ο Kenneth Waltz, η δομή ορίζεται με όρους δράσεων και αλληλεπιδράσεων και όχι προσωπικοτήτων ή αισθητικών σχέσεων. Προς τούτο, οι δομές καθίστανται συνήθως σταθερές για αρκετά μακρά χρονικά διαστήματα. Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 179-180.

⁶² Ηφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 62-63.

⁶³ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 211-215.

ερμηνευτική αφετηρία του παραδοσιακού παραδείγματος, ενώ παράλληλα τίθεται επί του πυρήνα της διαλεκτικής περί διεθνούς δικαίου. Κατ' ουσία, όπως παρατηρείται διαμέσου του καταστατικού χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ταυτίζεται με την ιδιοσυστασία του διεθνούς δικαίου, καθώς τούτο διέπεται από τις ελάχιστες εγγυήσεις κρατικής κυριαρχίας, την αναγνώριση της αυτοδιάθεσης, της διακρατικής ισοτιμίας και της μη επέμβασης στα εσωτερικά των κρατών.⁶⁴

Τα ανωτέρω παρατίθενται επί τω σκοπώ αποκρυπτογράφησης του διακυβέματος της διεθνολογικής ανάλυσης, ήτοι των διλημάτων ασφαλείας προκυπτόντων από το εγγενώς συγκρουσιακό διεθνές σύστημα. Η διεθνής αναρχία και η κατανομή ισχύος μεταξύ των ετερογενών δρώντων ενυπάρχουν ως ανεξάρτητες μεταβλητές, ήτοι ως καθορίζουσες τα εθνικά συμφέροντα και τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής.⁶⁵ Συνεπώς, η απαρχή οιασδήποτε συστημικής ανάλυσης, πραγμάτευσης της διαλεκτικής μεταξύ νεορεαλιστών και νεοφιλελευθέρων και εν τέλει, οιουδήποτε ελέγχου θεωρίας τοποθετείται στο παραδοσιακό παράδειγμα και στην περιγραφή του βεσπφαιλιανού μοντέλου. Η απουσία υπερκείμενης ρυθμιστικής αρχής καθορίζει τη συμπεριφορά των κρατών στη βάση της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων και της ανάγκης περί εξασφάλισης της αυτοβοήθειας. Εντός του εν λόγω πλαισίου, τα κράτη καθίστανται ορθολογικοί λήπτες αποφάσεων προσμετρώντας τα κόστη και τα οφέλη του ανταγωνισμού ή της συνεργασίας, καθώς μέλημά τους είναι η βελτίωση της σχετικής τους θέσης στο διεθνές σύστημα, ήτοι της θέσης τους εν συγκρίσει με δυνητικούς ανταγωνιστές.⁶⁶

Προκύπτει, συνεπώς, ότι ο βαθμός ισομέρειας της παγκόσμιας διεύρυνσης ισχύος είναι απολύτως ανάλογος της κλίσης των δρώντων προς τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση. Προς τούτο, μείζον διακύβευμα καθίσταται η παγκόσμια κατανομή ισχύος και η μεταβλητότητά της όπως αποκρυπτογραφείται διαμέσου της άνισης ανάπτυξης. Η πλανητικής – ή περιφερειακής – κλίμακας ανακατανομή ισχύος

⁶⁴ Ήφαιστος, Π. (2002) ό.π., σελ. 68.

⁶⁵ Ήφαιστος, Π. (2009) ό.π., σελ. 347.

Επιφυλακτικότερη θέση εκφράζει ο Arthur Stein, ο οποίος ενδεικτικά ότι «οι συστημικές θεωρίες της διεθνούς πολιτικής συνιστούν επιχειρήματα σχετικά με περιορισμούς και όχι προσδιοριστικούς παράγοντες». Η σύνδεση, δηλαδή, αιτίου και αιτιατού υπό το πρίσμα μίας συστημικής ανάλυσης δεν είναι σαφής και συνεπώς, δε συνεισφέρει στην κατανόηση της συμπεριφοράς των κρατών παρά μόνο στην εμπέδωση ορισμένων ανασταλτικών παραγόντων. Stein, A. (2006) Constraints and determinants: Structure, purpose, and process in the analysis of foreign policy. Εντός του: Starr, H. (ed.) *Approaches, levels and methods of analysis in international politics*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 189-209. Σελ. 190.

⁶⁶ Mearsheimer, J. (1990) ό.π., σελ. 12.

συνάδει με την αποσταθεροποίηση του διεθνούς συστήματος, ενώ τα μέρη εκείνα τα οποία δεν ευνοούνται από αυτή διακατέχονται από φόβο, αβεβαιότητα και εν τέλει, επιθυμία ισχυροποίησης με στόχο την αναστροφή τούτης της αρνητικής τάσης. Η αιτία πρόκλησης του φόβου είναι η απειλή προς το εθνικό συμφέρον και δη εκείνο της επιβίωσης, καθώς η άνιση ανάπτυξη μεταλλάσσει τους συσχετισμούς ισχύος, του μέσου εκείνου δηλαδή με το οποίο εξασφαλίζεται η επιβίωση ή και η περαιτέρω αποκόμιση οφελών. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο Θουκυδίδης στο μνημειώδες έργο του για την ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου ήταν ο πρώτος ο οποίος εισήγαγε την ιδέα ότι η άνιση ανάπτυξη συνιστά ζήτημα τόσο σημαντικό ώστε να προκαλέσει ανταγωνισμό ή/και πολεμική σύρραξη αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «η πραγματική αλλά ανομολόγητη αιτία [του πολέμου] ήταν, καθώς νομίζω, το ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν».⁶⁷ Κατά συνέπεια και με βάση το κεκτημένο απορρέον της ανάλυσης του Kenneth Waltz, εξετάζεται το ενδεχόμενο συστημικοί παράγοντες όπως ο συσχετισμός ισχύος να καθορίζουν την κρατική συμπεριφορά. Προς τούτο, η επιτυχία εμβάθυνσης στο αντικείμενο των διεθνών σχέσεων κρίνεται αμφίβολη όταν δε λαμβάνεται υπόψη η γενικότερη εικόνα σχέσεων και ισορροπιών.

Υπό την ίδια οπτική της συστημικής ανάλυσης, συνυφαίνεται ότι η ειρήνη και η σταθεροποίηση στο διεθνή χώρο συνάδει με την ισορροπία ισχύος και όχι με μοναδιαίου επιπέδου δεδομένα. Αποδεχόμενος τη συγκεκριμένη θέση, ο Lowes Dickinson, αναφορικά με τα αίτια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, συμπεραίνει ότι τούτα είναι σε τέτοιο βαθμό ταυτισμένα με συστημικούς παράγοντες ώστε δε δύνανται να παρακαμφθούν διαμέσου της «τιμωρίας ή εξουδετέρωσης ή οιασδήποτε άλλης δραστηρικής μεταχείρισης μίας [κρατικής] δύναμης όσο ένοχη κι αν επιθυμείς εσύ να είναι[!]».⁶⁸ Προς τούτο, η διάκριση μεταξύ – τρόπων τινά – καλών και κακών κρατών κρίνεται άτοπη καθώς πέραν του γεγονότος ότι τα κριτήρια, μη οριζόμενα από μία υπερκείμενη δεσπόζουσα αρχή, δεν είναι οικουμενικής εμβέλειας, η εν λόγω παράμετρος τυγχάνει περιορισμένης εμπειρικής επαλήθευσης. Κατά συνέπεια, εξοβελίζεται από τη σχέση αιτίου και αιτιατού όσον αφορά τη διεθνή συμπεριφορά των κρατικών δρώντων. Άλλωστε, ηθικοπλαστικές επικλήσεις καθίστανται

⁶⁷ Θουκυδίδης (2005) ό.π., Α΄ βιβλίο, σελ. 30. Περί της ανάλυσης του ζητήματος της άνισης ανάπτυξης και της αναγωγής του Θουκυδίδη στη σύγχρονη θεωρία διεθνών σχέσεων, βλ.: Gilpin, R. (2008) *The theory of hegemonic war*. Εντός του: Rotberg, R.I. and Rabb, T.K. (eds.) *The origin and prevention of major wars*. New York: Cambridge university press, σελ. 15-37.

⁶⁸ Dickinson, L. (2008) ό.π., σελ. 67-68.

ακατανόητες ενόσω απουσιάζουν ανεξάρτητα θεσμοποιημένες δικλείδες διαβεβαίωσης και διασφάλισης της επιβίωσης.⁶⁹ Προς τούτο, η συστημική ανάλυση εκτυλίσσεται σε επίπεδο θεωρίας και τα διλήμματα ασφαλείας προκύπτουν επί του πραγματικού επιπέδου της διεθνούς πολιτικής πέραν τέτοιου είδους αξιολογικών διακρίσεων.

Ο σκοπός της συστημικής ανάλυσης, όπως έχει προαναφερθεί, συνάδει με την αποκρυπτογράφηση των διλημάτων ασφαλείας, τα οποία διέπουν την οντολογία των διεθνών σχέσεων. Το δίλημμα ασφαλείας συνίσταται στην «κατάσταση που προκύπτει όταν τα μέτρα που αυξάνουν την ασφάλεια ενός κράτους ταυτόχρονα μειώνουν την ασφάλεια των άλλων»,⁷⁰ ως μία έκφανση του μηδενικού αθροίσματος, το οποίο χαρακτηρίζει τις διακρατικές σχέσεις. Ο John Herz εισήγαγε πρώτος το συγκεκριμένο όρο επικεντρώνοντας στην αβεβαιότητα περί των προθέσεων των άλλων, ενώ αξίζει να σημειωθεί σχετικά με τη σημασία του διλήμματος ασφαλείας ότι, ως «*homo homini lupus*», τούτο καθίσταται το μέγιστο διακύβευμα στην

---

⁶⁹ Waltz, K. (2011β) ό.π., σελ. 263.

Περί της αβεβαιότητας των προθέσεων άλλων δρώντων, ο Henry Kissinger παραθέτει μία ενδεικτική ανάλυση όσον αφορά τις παραμέτρους της αμερικανικής υψηλής στρατηγικής στην Ευρασία. Επί τη βάση της εν λόγω ανάλυσης, ακόμα και η οικονομική ανάπτυξη ενός δρώντος στον ευρασιατικό χώρο πρέπει να επιβλέπεται στενά από τις ΗΠΑ, καθότι κρίνεται αβέβαιο αν και σε τι βαθμό θα μεταφράσει ο συγκριμένος δρώντας την οικονομική του ευρωστία σε στρατιωτική κατίσχυση. Καταγράφει χαρακτηριστικά ότι «γεωπολιτικά, η Αμερική είναι ένα νησί μακριά από τη γήινη μάζα της Ευρασίας, οι πόροι και ο πληθυσμός της οποίας είναι πολύ μεγαλύτερα από αυτά των ΗΠΑ. Η κυριαρχία μιας μόνο δύναμης σε οποιαδήποτε από τις δύο σφαίρες της Ευρασίας – Ευρώπη ή Ασία – παραμένει ένας καλός ορισμός στρατηγικού κινδύνου για την Αμερική, με ή χωρίς Ψυχρό Πόλεμο. Κι αυτό, επειδή μια τέτοια δύναμη θα είχε την ικανότητα να ξεπεράσει την Αμερική στον οικονομικό και, τέλος, στο στρατιωτικό τομέα, επίσης. Ο κίνδυνος αυτός θα έπρεπε να αποτραπεί έστω κι αν η κυρίαρχη δύναμη φαινόταν καλοπροαίρετη, γιατί αν άλλαζαν οι προθέσεις της, η Αμερική θα βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση για μια αποτελεσματική αντίσταση, ενώ οι δυνατότητές της να διαμορφώσει τα γεγονότα θα έφθιναν ολοένα και πιο πολύ». Kissinger, H. (1995) *Διπλωματία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 906.

⁷⁰ Jervis, R. (1978) Cooperation under the security dilemma. *World politics*, 30 (2), σελ. 178. Ενδεικτικά περί του ορισμού του διλήμματος ασφαλείας, επίσης, βλ.: Πλατιάς, Α. (2002) *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*. 3^η εκδ. Αθήνα: Εστία. Σελ. 30. Mearsheimer, J. (2006) ό.π., σελ. 75. Jervis, R. (2011) Dilemmas about security dilemmas. *Security studies*, 20 (3), σελ. 416. Montgomery, E.B. (2006) Breaking out of the security dilemma: Realism, reassurance and the problem of uncertainty. *International security*, 31 (2), σελ. 156. Glaser, C.L. (1997) The security dilemma revisited. *World politics*, 50 (1), σελ. 174-175. Posen, B. (1984) *The sources of military doctrine: France, Britain and Germany between the world wars*. New York: Cornell university press. Σελ. 17.

Η απειλή, η οποία προκύπτει διαμέσου του διλήμματος ασφαλείας, αναγνωρίζεται επίσης από τον Hans Morgenthau και τον κλασικό ρεαλισμό. Εν προκειμένω, σημειώνει ότι οι δρώντες θα επιδιώξουν την κατίσχυση έναντι των αντιπάλων τους όποτε αποκτήσουν τη σχετική ικανότητα και προς τούτο, η στρατιωτική εξισορρόπηση καθίσταται μοναδική διέξοδος. Παρατίθεται εντός του: Brooks, S.G. (1997) Dueling realisms (Realism in international relations). *International organization*, 51 (3), σελ. 8-9.

προσπάθεια επιβίωσης.⁷¹ Είναι αξιοσημείωτο, δηλαδή, ότι οι έννοιες της ισχύος και της τάσης για συνεργασία είναι αντιστρόφως ανάλογες, καθότι η αύξηση της πρώτης προκαλεί τη μείωση της δεύτερης, ενώ η αύξηση της δεύτερης είναι αποτέλεσμα ισορροπίας της πρώτης. Μέσω της προαναφερθείσας σχέσης και συγκεκριμένα της πρώτης υπόθεσης εργασίας παράγεται το δίλημμα ασφαλείας. Άμεση απόρροια του ανταγωνισμού για την πρόσκτηση ισχύος και της συμπαρομαρτούσας άνισης ανάπτυξης, το δίλημμα ασφαλείας συνίσταται στη γενικότερη λογική δράσης-αντίδρασης στις διεθνείς σχέσεις. Επίσης, εντάσσεται ακριβώς στην ρεαλιστική επιχειρηματολογία περί σχετικότητας της θέσεως του κράτους στο διεθνές σύστημα,⁷² καθώς και της αβεβαιότητας και του φόβου περί των προθέσεων των άλλων όπως ανακύπτουν σπειροειδώς μέσω της σταδιακής αύξησης των ικανοτήτων του. Η αβεβαιότητα περί των προθέσεων του αντιπάλου συνδεόμενη άρρηκτα με την ίδια την ιδιοσυστασία του διλήμματος ασφαλείας περιγράφεται εναργώς από τον Rousseau:

Ο καθένας, μην έχοντας εγγύηση ότι μπορεί να αποφύγει τον πόλεμο, φροντίζει να τον αρχίσει τη στιγμή που εξυπηρετεί το δικό του συμφέρον και έτσι να προλάβει έναν γείτονα, ο οποίος με τη σειρά του θα του έκανε επίθεση σε ευνοϊκή στιγμή για εκείνον.⁷³

Τουτέστιν, ακριβώς επειδή η χάραξη της υψηλής στρατηγικής διέπεται από το ορθολογικό κριτήριο επί τω σκοπώ της επιβίωσης, η κατανομή ισχύος είναι βαρύνουσας σημασίας και προς τούτο, το δίλημμα ασφαλείας προκύπτει ως φυσικό αποτέλεσμα απαισιόδοξης ανάγνωσης των ικανοτήτων του αντιπάλου.⁷⁴ Διαμέσου

---

⁷¹ Herz, J. (1951) *Political realism and political idealism: A study in theories and realities*. Chicago: The university of Chicago press. Σελ. 3-4.

Όπως αναφέρει ο Christopher Layne αναδεικνύοντας τη ματαιότητα και την «τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων» όπως έχει αποκληθεί από τον John Mearsheimer, «ο φαύλος κύκλος, στα πλαίσια του οποίου η αναζήτηση ασφάλειας οδηγεί σε αυξανόμενη ανασφάλεια, είναι αυτό που οι θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων αποκαλούν ‘δίλημμα ασφαλείας’». Layne, C. (2004) *China’s role in American grand strategy: Partner, regional power or great power rival?* Εντός του: Rolfe, J. (ed.) *The Asia-Pacific: A region in transition*. Honolulu: Asia-Pacific center for security studies, σελ. 54-80. Σελ. 57.

⁷² Art, R. (1996) ό.π., σελ. 7-8. Gilpin, R. (2006) ό.π., σελ. 167.

⁷³ Παρατίθεται εντός του: Waltz, K. (2011β) ό.π., σελ. 230.

⁷⁴ Η εν λόγω ανάγνωση πραγματοποιείται ορθολογικά χωρίς τούτο να σημαίνει ότι είναι αναγκαία σωστή ή λανθασμένη ως προς τα τελικά συμπεράσματα. Με άλλα λόγια, οι προθέσεις ενός ισχυροποιούμενου κράτους πιθανόν να μην είναι εν πρώτοις επιθετικές, αλλά η αβεβαιότητα περί τούτου θέτει το μειονεκτικό κράτος προ ενός διλήμματος ασφαλείας. Προς τούτο, είτε σωστά είτε

της ορθολογικής εκτίμησης μίας κρατικής οντότητας και δη μιας μεγάλης δύναμης αναγιγνώσκεται η οιαδήποτε ανατάραξη της ισορροπίας ισχύος εις βάρος της ως απειλή. Συνακολούθως, το δίλημμα ασφαλείας δύναται να ανακύψει υπό οιαδήποτε περίπτωση απειλής ενός εκπεφρασμένου εθνικού συμφέροντος είτε όταν αυτό θίγει άμεσα τις προοπτικές επιβίωσης του μειονεκτούντος μέρους είτε όταν θίγει τις προοπτικές ισχυροποίησής του ή δεσπόζουσας παρουσίας του. Υπό το εν λόγω πρίσμα, ο Arnold Wolfers εν έτει 1962 αναφέρει ότι «[όταν] ένα κράτος εμπλέκεται σε ανταγωνισμό παγκόσμιας κλίμακας, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα, τείνει να εκλαμβάνει οιαδήποτε αλλαγή στην ισορροπία ισχύος, η οποία ευνοεί τον ανταγωνιστή, ως τουλάχιστον έμμεση απειλή προς την επιβίωσή του».⁷⁵ Διαφαίνεται, συνεπώς, ότι το δίλημμα ασφαλείας ευρίσκεται στον πυρήνα της συστημικής ανάλυσης, καθώς συνιστά πτυχή της σχετικής θέσης του κράτους εντός του διεθνούς συστήματος και των ανακατανομών ισχύος, ήτοι των περιορισμένων ή εκτεταμένων ενδοσυστημικών αλλαγών. Προς μετριασμό των διλημμάτων ασφαλείας, οι νεοφιλελεύθεροι έχουν συμπεριλάβει τους διεθνείς θεσμούς στην προσέγγισή τους ως ανεξάρτητες μεταβλητές από κοινού με τα κράτη εντός του πλαισίου της άναρχης δομής του διεθνούς συστήματος. Στον αντίποδα της νεοφιλελεύθερης υπόθεσης εντοπίζεται η κρατοκεντρική ανάλυση των ρεαλιστών, οι οποίοι εν αντιστοιχία ορίζουν τα διεθνή θεσμικά σχήματα ως εξαρτημένες μεταβλητές του άναρχου διεθνούς συστήματος.

2.4. Κρατοκεντρική ανάλυση και ο ρόλος των διεθνών θεσμών

Όπως έχει ήδη σημειωθεί ανωτέρω, κατά τον Robert Gilpin, διαχρονική πραγματικότητα αποτελεί η οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες. Είτε ως πρωτόγονες φυλές, είτε ως πόλεις-κράτη, είτε ως έθνη, οι άνθρωποι συγκροτούν συλλογικές οντότητες, προκειμένου να ανταπεξέλθουν σε ανάγκες και συμφέροντα, τα οποία προκύπτουν ως αποτέλεσμα του ζητήματος της κατανομής των πόρων.⁷⁶ Τουτέστιν,

---

λανθασμένα, λόγω της αβεβαιότητας περί των προθέσεων του αντιπάλου, το κράτος υιοθετεί και χαράζει την υψηλή του στρατηγική επί τη βάσει του χειρίστου ενδεχομένου.

⁷⁵ Προσθέτει δε χαρακτηριστικά ότι «τούτο έχει ως αποτέλεσμα, [οι ΗΠΑ] να αντιλαμβάνονται ότι η επιβίωσή τους ευρίσκεται σε κίνδυνο εξ' αφορμής συγκρούσεων επί πραγματικά ασήμαντων νησιών όπως το Quemoy και το Matsu ή επί νομικών δικαιωμάτων στο Δυτικό Βερολίνο υπό τη λογική ότι ένα ενδεχόμενο ντόμινο ή μία αλυσιδωτή αντίδραση, η ήττα σε κάθε περίπτωση θα σηματοδοτήσει την ήττα σε οιοδήποτε άλλο σημείο έως ότου όλες οι πιθανότητες επιβίωσης ακυρωθούν». Wolfers, A. (1962) ό.π., σελ. 73.

⁷⁶ Gilpin, R. (1986) ό.π., σελ. 305.

το διανεμητικό πρόβλημα αποτελεί απόρροια της διεθνούς αναρχίας και της ετερότητας των μονάδων και προς τούτο, η συγκρότηση υποκείμενων συλλογικοτήτων προκύπτει ως αναγκαία συνθήκη διεκδίκησης του μέγιστου δυνατού μέρους επί της διανομής υπό ευνοϊκότερες προϋποθέσεις. Επί τη βάση του εν λόγω αιτουμένου, προκύπτει η ρεαλιστική θέση περί του ορισμού των κρατικών οντοτήτων ως τις μοναδικές ανεξάρτητες μεταβλητές του διεθνούς συστήματος ταυτιζόμενη με την αναμφίλεκτη πραγματικότητα του κυριαρχικά κατακερματισμένου διεθνούς χώρου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο ρεαλισμός απορρίπτει τόσο την ύπαρξη οιασδήποτε υπερκείμενης ρυθμιστικής αρχής όσο και την υπόθεση συνύπαρξης των κυρίαρχων κρατών με άλλες ανεξάρτητες μεταβλητές. Τα κράτη, δηλαδή, συνιστούν τους υπέρτατους φορείς εξουσίας και διαμορφωτικούς δρώντες καθορίζοντας τη συμπεριφορά των μη κρατικών δρώντων. Τοιουτοτρόπως, εξάγει τις υποθέσεις του επί τη βάση της κρατοκεντρικής ανάλυσης ταυτίζοντας αυτή με τη μεταβλητή της διεθνούς αναρχίας.

Η εν λόγω θέση αναγνώρισης της ετερότητας των κρατικών δρώντων και του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού ευρίσκεται στον πυρήνα της αξίωσης για ελευθερία και κυριαρχία, ενώ και αυτός καθ' αυτός ο αέναος αγώνας προς την επιβίωση και τη διατήρηση του δικαιώματος ετεροπροσδιορισμού συνιστά θεμέλιο λίθο της άναρχης δομής του διεθνούς συστήματος.⁷⁷ Για τους ρεαλιστές, ο κυριαρχικός κατακερματισμός του διεθνούς χώρου προκύπτει από την απουσία παγκόσμιας κοινωνίας, ενώ η διεκδίκηση της ανεξάρτητης άσκησης εξουσίας επί μίας συγκεκριμένης εδαφικής ζώνης και επί ενός συγκεκριμένου πληθυσμιακού υποκειμένου δίχως έτερες παρεμβάσεις συστήνει τον ορισμό της κρατικής κυριαρχίας.⁷⁸ Η ετερογένεια, δηλαδή, φρονημάτων, συμφερόντων, προσλαμβανουσών, γλωσσών, συνειδήσεων και διαφόρων λοιπών προσδιοριστικών

Στο ίδιο πνεύμα, ο Raymond Aron σημειώνει ότι η παύση της ανάλυσης υπό κρατοκεντρικούς όρους θα δύνατο να πραγματοποιηθεί μονάχα εφόσον προέκυπτε συνολική αλλαγή παραδείγματος, ήτοι μονάχα εφόσον το διεθνές σύστημα ιεραρχείτο. Συγκεκριμένα, υπογραμμίζει ότι «η φιλοσοφική διάκριση μεταξύ της κατάστασης της φύσης και της κοινωνίας των πολιτών εκφράζει ένα μόνιμο χαρακτηριστικό του διεθνούς χώρου. Τα άτομα ζουν υπό συνθήκες κοινωνίας, αλλά πάντοτε υπήρχαν πολλές και όχι μία κοινωνία. Το πέρασμα από την κατάσταση στην οποία υπάρχουν πολλά κυρίαρχα κράτη, στην κατάσταση όπου θα υπάρχει μόνο ένα κυρίαρχο κράτος δεν είναι αδιανόητη ή πρακτικά ανέφικτη, αλλά θα είναι ουσιαστικά διαφορετική σε σύγκριση με το πέρασμα από την Πόλη στην Αυτοκρατορία. Οι Αυτοκρατορίες εξάλειψαν ή απορρόφησαν-αφομοίωσαν άλλα κυρίαρχα κράτη. Δεν εξάλειψαν όλες τις κυρίαρχες συλλογικές οντότητες». Παρατίθεται εντός του: Ήφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 208.

⁷⁷ Ήφαιστος, Π. (2009) ό.π., σελ. 333.

⁷⁸ Bull, H. (2001) ό.π., σελ. 45.

στοιχείων συγκροτεί τον πυρήνα της φυσικής κατάστασης του διεθνούς χώρου και δεν υποδαυλίζεται από τεχνητά κοινωνικά συμβόλαια, όπως ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), κατά τα λοιπά εύθραυστα και υποχείρια επιμέρους στρατηγικών και βουλήσεων.

Η απουσία κοινωνικού συμβολαίου συνάδει με την απουσία ενός ιεραρχικά δομημένου διεθνούς συστήματος και το συγκεκριμένο γεγονός σχετίζεται με την ανυπαρξία ολιστικής ταυτοτικής και ανθρωπολογικής ομοιογένειας.⁷⁹ Όπως, εξάλλου, αναφέρει ο Hans Morgenthau, η ανυπαρξία παγκόσμιας κοινωνίας επαληθεύεται μέσω του άναρχου διεθνούς συστήματος, των ετερόκλητων συμφερόντων και της μονοδιάστατα προσανατολισμένης στις εθνικές κοινωνίες πίστης και νομιμοφροσύνης των ανθρώπων.⁸⁰ Κατά συνέπεια, η ανακύπτουσα κρατική ανεξαρτησία καθίσταται μη νοητή όταν το κράτος ως συλλογικότητα δεν ασκεί αφ' εαυτού τα του οίκου του καταβάλλοντας προσπάθειες επιβίωσής του. Όπως συμπυκνώνει εύστοχα ο Kenneth Waltz: «αν επιθυμείς ελευθερία, οφείλεις να αποδεχθείς την ανασφάλεια».⁸¹ Συνεπώς, η κρατοκεντρική ανάλυση εγκολπώνει τα διλήμματα ασφαλείας ως φυσικά απότοκα των ανταγωνιστικών και χαρακτηριζόμενων από αβεβαιότητα διακρατικών σχέσεων επιφυλάσσοντας για τους διεθνείς θεσμούς ρόλο εξαρτημένων μεταβλητών της άναρχης δομής του διεθνούς συστήματος.

Ως περισσότερο αισιόδοξη, η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση αναγνωρίζει τα κράτη ως ανεξάρτητες μεταβλητές, αλλά προσθέτει τους διεθνείς θεσμούς ως συνεπικουρούσες ανεξάρτητες μεταβλητές δυνάμενες να συμβάλλουν στη διακρατική συνεργασία και να αμβλύνουν τις επιπτώσεις της διεθνούς αναρχίας και εν προκειμένω, τα διλήμματα ασφαλείας. Καθίσταται αποδεκτό από τους

---

⁷⁹ Ηφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 103.

Υπό τη σκέπη ακριβώς της ίδιας επιχειρηματολογίας επικεντρωμένης στην ανυπαρξία ανώτερου των κρατών κανονιστικού πλαισίου, ήτοι κοινωνικού συμβολαίου, ο Stanley Hoffman ασκεί κριτική επί του διεθνούς δικαίου αμφισβητώντας τις επικλήσεις περί ισότιμης λειτουργίας και καθολικής αποδοχής του. Εν προκειμένω, επισημαίνει ότι το διεθνές δίκαιο συνιστά «μεγεθυντικό φακό» του συγκρουσιογενούς και ανταγωνιστικού διεθνούς περιβάλλοντος αντικατοπτρίζοντας την κατανομή ισχύος και την οπτική των ισχυρών μερών τούτης. Συνεπώς, δε δύναται να υπάρξει ισότιμο και ανεξαρτήτως ισχύον διεθνές δίκαιο ενόσω απουσιάζει η «παγκόσμια οπτική» και κυριαρχούν τα επιμέρους κρατικά συμφέροντα. Hoffman, S. (2007) *The uses and limits of international law*. Εντός του: Art, R. and Jervis, R. (eds.) *International politics: Enduring concepts and contemporary issues*. 8th ed. New York: Pearson Longman, σελ. 114-118. Σελ. 117.

⁸⁰ Παρατίθεται εντός του: Wight, M. (2005) ό.π., σελ. 39.

⁸¹ Waltz, K. (1986) *Anarchic orders and balances of power*. Εντός του: Keohane, R. (ed.) *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σελ. 98-130. Σελ. 110.

νεοφιλελεύθερους ότι τα διλήμματα ασφαλείας συνιστούν το σημαντικότερο ανασταλτικό παράγοντα προς τη σταθεροποίηση του διεθνούς συστήματος και από στιγμή που η διεθνής αναρχία αποτελεί τη διαμορφωτική συνιστώσα, οι διεθνείς θεσμοί δύνανται να επιτελέσουν τον ρόλο διασφάλισης και εμπέδωσης διεθνούς συνεργασίας.⁸² Με άλλα λόγια, ο νεοφιλελευθερισμός υιοθετεί τις κεντρικές υποθέσεις εργασίας του νεορεαλισμού καταλήγοντας, όμως, σε διαφορετικά συμπεράσματα και φιλοδοξώντας να καταδείξει ότι μέσω των νεορεαλιστικών υποθέσεων δύνανται να ανακύψουν συνεργατικές σχέσεις. Η μετουσίωση των εν λόγω συνεργατικών σχέσεων πραγματοποιείται μέσω της διακρατικής αλληλεξάρτησης, η οποία διαμέσου συγκεκριμένων διαδικασιών ενέχει μερικώς διαμορφωτικό ρόλο ως προς τη συμπεριφορά των κρατικών δρώντων. Το σύνολο των διευθετήσεων, όπως κανόνες, θεσμοί, συμφωνίες ή πάσης φύσεως μορφές διακρατικής συνεργασίας, συνιστούν τα διεθνή καθεστώτα,⁸³ ήτοι τις διαδικασίες μετουσίωσης της διακρατικής συνεργασίας.

Υπό το ίδιο πρίσμα, ο Stephen Krasner ορίζει τα διεθνή καθεστώτα ως «πλαίσια άρρητων ή ρητών αρχών, νομών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων επί των οποίων οι προσδοκίες των δρώντων συγκλίνουν αναφορικά με ένα δεδομένο πεδίο των διεθνών σχέσεων».⁸⁴ Τέτοιου τύπου πλαίσια, κατά τους νεοφιλελεύθερους, εκτός του ότι επηρεάζονται από τα εθνικά συμφέροντα των συμβαλλομένων μερών, είναι παράλληλα σε θέση να κατευθύνουν την υψηλή στρατηγική αυτών προς την υιοθέτηση συνεργατικών πολιτικών.⁸⁵ Οφείλεται να υπογραμμισθεί, πάντως, ότι εκ τούτου δεν τεκμαίρεται ότι ο νεοφιλελευθερισμός υποτιμά τη δεσπύζουσα θέση των μεγάλων δυνάμεων. Ο Robert Keohane σημειώνει ότι κράτη, όπως οι ΗΠΑ, ασκούν πράγματι τεράστια επιρροή επί των διεθνών θεσμών. Όμως, η επιρροή τούτη έχει αμφίδρομο χαρακτήρα, καθότι και οι ΗΠΑ από πλευράς τους προσαρμόζουν τις

---

⁸² Axelrod, R. (1984) *The evolution of cooperation*. New York: Basic books. Σελ. 4.

Ο Arthur Stein υιοθετεί την επιχειρηματολογία περί διλήμματος στη διεθνή πολιτική, αλλά προτείνει μία τυπολογία, η οποία διαχωρίζει τα στρατηγικά-πολιτικά με τα οικονομικά διλήμματα. Προχωρώντας στην ανάλυσή του, ο Stein αναφέρει ότι στη διεθνή πολιτική, υπάρχουν τρόποι να συγκλίνουν τα διλήμματα, τουτέστιν κοινός φόβος και συλλογικές ανησυχίες ωθούσες τα κράτη προς τη συνεργασία προκειμένου να ανταπεξέλθουν έναντι αυτών. Stein, A. (1990) ό.π., σελ. 20-22.

⁸³ Keohane, R. and Nye, J. (1977) ό.π., σελ. 5.

⁸⁴ Krasner, S. (1983) Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. Εντός του: Krasner, S. (ed.) *International regimes*. New York: Cornell university press, σελ. 1-21. Σελ. 2.

⁸⁵ Axelrod, R. and Keohane, R. (1985) ό.π., σελ. 252.

πολιτικές τους σύμφωνα με τις επιταγές των διεθνών θεσμών.⁸⁶ Συνακολούθως, κράτη και διεθνή θεσμικά σχήματα αλληλεπιδρούν όντας από κοινού ανεξάρτητες μεταβλητές της άναρχης δομής του διεθνούς συστήματος. Οι νεοφιλελεύθερες εκτιμήσεις περί των διεθνών θεσμών συνιστούν παράγωγα της ουίλσονιανής οπτικής όπως αυτή προέκυψε κατά την επαύριον του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο John Gerard Ruggie συμπυκνώνοντας εν συνόλω τη νεοφιλελεύθερη θέαση αναφέρει ενδεικτικά:

Ένα εξ' ολοκλήρου ρηξικέλευθο κανονιστικό πλαίσιο προστέθηκε στο διεθνές δραματολόγιο των κρατών εν έτει 1919: ο πολλαπλός σκοπός, παγκοσμίας εμβελείας οργανισμός ιδωμένος αρχικά ως Κοινωνία των Εθνών και έπειτα ως ΟΗΕ. Πρότεροι διεθνείς οργανισμοί δεν προέβλεπαν παρά περιορισμένα δικαιώματα ένταξης, διαμορφούμενα από την ισχύ, τη θέση, ή και τα δύο, επιφορτισμένοι με συγκεκριμένα άκρως περιορισμένα καθήκοντα. Τουναντίον, οι προκείμενοι οργανισμοί ανέκυψαν επί τη βάσει κοινών οραμάτων με ευρείες ημερήσιες διατάξεις εντός των οποίων τόσο οι μεγάλοι όσο και οι μικροί διαθέτουν θεσμικά κατοχυρωμένο λόγο.⁸⁷

Η διευκόλυνση σύναψης νέων ή διαφύλαξης υπαρχουσών διεθνών συμφωνιών, η εποπτεία και οι προκείμενες ρυθμιστικές παρεμβάσεις, καθώς επίσης και η μείωση του κόστους συναλλαγών συνιστούν τους κύριους άξονες της νεοφιλελεύθερης επιχειρηματολογίας για τα διεθνή θεσμικά σχήματα, ενώ εχέγγυο αδιατάρακτης λειτουργίας τους αποτελεί η φήμη των συμμετεχόντων μερών και τα προκύπτοντα από τη συνεργασία κέρδη.⁸⁸ Μέσω της ασκούμενης εποπτείας, οι διεθνείς θεσμοί συμβάλλουν στην εξάλειψη του φόβου της εξαπάτησης, καθώς τα συμβαλλόμενα κράτη όντας ορθολογικοί δρώντες δεν επιθυμούν να απολέσουν τα κέρδη της

⁸⁶ Keohane, R. (1998) International institutions: Can interdependence work? *Foreign policy*, 110, σελ. 87.

⁸⁷ Ο Ruggie εστιάζει συγκεκριμένα επί της δυνατότητας πολυμερούς συνεργασίας κορυφούμενη, κατά τον ίδιο, μετά το 19^ο αιώνα. Εντός του ίδιου πλαισίου, οι διεθνείς θεσμοί δημιουργήθηκαν προς απλούστευση των διακρατικών σχέσεων, ενώ «δεν υφίσταται καλή ερμηνεία εντός της βιβλιογραφίας σχετικά με τους λόγους για τους οποίους τα κράτη θα επιθυμούσαν να περιπλέξουν την παρουσία τους». Ruggie, J.G. (1992) Multilateralism: the anatomy of an institution. *International organization*, 46 (1), σελ. 583-584.

⁸⁸ Χειλά, Ε. (2006) *Διεθνής κοινωνία: Διαχρονικές και σύγχρονες αντιλήψεις*. Αθήνα: Ηρόδοτος. Σελ. 246-247. Κωνσταντόπουλος, Ι. (2010) *Οικονομία και κατασκοπεία: Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 252.

συνεργασίας. Ενεργώντας εγωιστικά και αδιαφορώντας για τη θέση των άλλων δρώντων, τα κράτη αναζητούν δικλίδες διασφάλισης των συνεργασιών αποφευρώντας στα ίδια οφέλη. Κατά τους Axelrod και Keohane, ο λειτουργικός σκοπός επιτυγχάνεται διαμέσου της απλοποίησης των διακρατικών σχέσεων, καθώς οι διεθνείς θεσμοί μεσολαβούντες μετατρέπουν τον πολυμερή χαρακτήρα των σχέσεων σε κατά το πλείστον ολιγομερή προς επίτευξη συνεννόησης. Παράλληλα, η εύρυθμη λειτουργία των διεθνών καθεστώτων συλλήβδην δημιουργεί ένα θεσμικό κεκτημένο, το οποίο τα κράτη αφενός αποφεύγουν να απεμπολήσουν υπό το φόβο, όπως έχει προαναφερθεί, του υψηλού κόστους και αφετέρου καθιστά τη συμπεριφορά τους αποτελεσματικότερα εποπτευόμενη και άρα, πλέον προβλέψιμη.⁸⁹ Προγενέστερη της σύγχρονης διαλεκτικής περί διεθνών θεσμών, αλλά κινούμενη στο ίδιο φάσμα, είναι η διαλεκτική περί της θεωρίας ηγεμονικής σταθερότητας.

Όπως έχει τεθεί από θεωρητικούς της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης όπως ο Robert Keohane μέσω της αποδοχής της θεωρίας περί ηγεμονικής σταθερότητας, «η τάξη στη διεθνή πολιτική μορφοποιείται συμβολικά από μία μοναδική δεσπόζουσα δύναμη».⁹⁰ Ο δε Charles Kindleberger, υπό το πρίσμα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας και αναζητώντας τις αιτίες της αστάθειας του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος, οι οποίες οδήγησαν στην κρίση του 1929, καταλογίζει ευθύνες στην ανικανότητα της Μεγάλης Βρετανίας και στην απροθυμία

---

⁸⁹ Εντός του πλαισίου της ανάλυσης των Axelrod και Keohane, τα σχήματα διακρατικής συνεργασίας είναι ιδωμένα ως παίγνια. Η ελαχιστοποίηση των μερών του παιγνίου μέσω της λειτουργίας των διεθνών θεσμών εξασφαλίζει την ευρυθμία του και την αποκόμιση από τα κράτη κερδών, τα οποία κατοχυρώνουν την προσήλωση στις εκπορευόμενες συνεργατικές πολιτικές. Axelrod, R. and Keohane, R. (1985) ό.π., σελ. 238-239. Gilpin, R. (2008) *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 109.

Κατά τους νεοφιλελεύθερους, η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου δράσης και διαπραγμάτευσης θεωρείται προϋπόθεση για την επίτευξη ευρείας και επιτυχούς συνεργασίας. Ο Keohane παραθέτει χαρακτηριστικά το παράδειγμα του πρωτοκόλλου του Κιότο ως μία διαδικασία προκύπτουσα προς διαχείριση ενός συγκεκριμένου νέου ζητήματος (εκπομπή ρύπων) κατά τη στιγμή την οποία δεν υφίσταται προκείμενος διεθνής θεσμός. Η σύγκλιση συμφερόντων, δηλαδή, κρίνεται ανεπαρκής προϋπόθεση, καθώς το γεγονός της απουσίας παγιωμένων πρακτικών μέσω διεθνούς θεσμικού σχήματος δυσχεραίνει τη διακρατική συνεννόηση. Keohane, R. (1998) ό.π., σελ. 88-89.

⁹⁰ Keohane, R. (1984) ό.π., σελ. 31.

Η εν λόγω σύμπραξη των αδύναμων κρατών με τον ισχυρό «ηγεμόνα» δύναται να υλοποιηθεί υπό συνθήκες απειλής της επιβίωσης των πρώτων από έτερο μέρος. Η ανάγκη εξισορρόπησης, δηλαδή, του αντιπάλου, ο οποίος απειλεί την επιβίωση κατευθύνει το κράτος προς την προστασία ενός ηγεμόνα, ο οποίος αναλαμβάνει το βάρος της εξισορρόπησης με αντάλλαγμα τη σύγκλιση υπό τη σκέπη της «ηγεμονικής σταθερότητας». Ήφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 45-46.

των Ηνωμένων Πολιτειών να επιτελέσουν ρόλους σταθεροποιητών.⁹¹ Συνεπώς, ο περιφερειακής ή και παγκόσμιας εμβέλειας μετριασμός των επιπτώσεων των διλημμάτων ασφαλείας καθίσταται εφικτός μέσω της παρουσίας ενός ηγεμόνα, ο οποίος λειτουργεί ως πρότυπο για τους υπόλοιπους δρώντες. Δίαυλοι εμπέδωσης της ηγεμονικής σταθερότητας θα δύνατο να είναι οι διεθνείς θεσμοί, στους οποίους υπό μία έννοια εκχωρείται ο μοχλός ενάσκησης ηγεμονικής ισχύος. Επί του συγκεκριμένου, ο Keohane καταλήγει ότι «όταν αναλογιζόμαστε περί συνεργασίας μετά την ηγεμονία, οφείλουμε να συμπεριλάβουμε στη σκέψη μας θεσμούς».⁹² Τοιουτοτρόπως, η αρμοδιότητα και κυριαρχία των αδύναμων μερών, σε ορισμένες περιπτώσεις, περιορίζεται χάριν των διεθνών θεσμών οι οποίοι, όμως, παγιώνουν τον ρόλο και τη λειτουργία τους επί τη βάση των συμφερόντων των ισχυρών κρατών.⁹³ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Παναγιώτης Κονδύλης:

Κάτω από την κρούστα κάθε «ομαλότητας», ακόμα και της «δημοκρατικής», σιγοκαίνε ή κοχλάζουν δυνάμεις στοιχειακές, που κάποτε εκρήγνυνται καταπίνοντας όσους επαίρονταν για τον «ρεαλισμό» τους. Όποιος θέλει να κατανοήσει βαθύτερα τους κοινωνικούς μηχανισμούς δεν πρέπει να στέκεται στο «φυσιολογικό», αλλά να διαγιγνώσκει σε πόση έκταση και ένταση ο κανόνας κατασκευάζεται εν όψει της εξαίρεσης, υπό το κράτος της προσδοκίας της και του φόβου της. Οι νομικές κατασκευές των φιλελεύθερων συνταγματολόγων μάταια προσπαθούν να προεκτείνουν τον κανόνα μέσα στην εξαίρεση και μαζί να

---

⁹¹ Kindleberger, C.P. (1986) *The world in depression 1929-1939*. Los Angeles: University of California press. Σελ. 289.

⁹² Keohane, R. (1984) ό.π., σελ. 246.

Ο Keohane καταθέτει ως ενδεικτικό παράδειγμα την πρόταση των ΗΠΑ για ίδρυση Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας επί σκοπώ ελέγχου των τιμών του πετρελαίου και αύξησης της πολιτικής επιρροής τους επί των πετρελαιοπαραγωγών κρατών. Keohane, R. (1984) ό.π., σελ. 22-23.

⁹³ Ήφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 51-52.

Είναι ενδεικτική η παράθεση από πλευράς του Sir Halford Mackinder κατά την επαύριον του τέλους του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της ανάδυσης της ουίλσονιανής σκέψης περί ισότιμης συμμετοχής του συνόλου των κρατών στη νεοσυσταθείσα Κοινωνία των Εθνών: «Η ηγεσία του κόσμου βασίζεται ακόμη στη βία, παρά τη νομική επίφαση ισότητας ανάμεσα στα κυρίαρχα κράτη, μικρά ή μεγάλα». Μάκιντερ, Χ.Τζ. (2006) *Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα & άλλες τρεις εισηγήσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 393-394.

θάψουν το ποιοτικό στοιχείο της κυριαρχίας κάτω από την ποσότητα της «θεσμικής ομαλότητας».⁹⁴

Είναι άξιο μνείας ότι οι ιδεαλιστικές επικλήσεις από πλευράς των ισχυρών κρατών περισσεύουν κατά τη διαδικασία σύστασης διεθνών θεσμών. Οι ισχυροί δρώντες τείνουν να ταυτίζουν το εθνικό με το οικουμενικό συμφέρον προς ηθική νομιμοποίηση της δεσπόζουσας πολιτικής και στρατηγικής θέσης τους.⁹⁵ Συνακολούθως, η κριτική προς τη νεοφιλελεύθερη ανάλυση περί διεθνών θεσμών συνάδει με την εργαλειακή τους χρήση από πλευράς των ισχυρών δρώντων του διεθνούς συστήματος. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, τα διεθνή θεσμικά σχήματα καθίστανται εξαρτημένες μεταβλητές της κατανομής ισχύος και συνεπώς, των ισχυρών μερών τούτης, των κοινώς αναφερομένων μεγάλων δυνάμεων. Ο John Mearsheimer, αντιτιθέμενος στη νεοφιλελεύθερη θέση, σημειώνει ότι οι διεθνείς θεσμοί συνιστούν παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά την εκτύλιξη των ζυμώσεων εντός του πλαισίου της διεθνούς κατανομής ισχύος.⁹⁶ Τούτο προκύπτει εκ της λειτουργίας των διεθνών θεσμών ως συντελεστές άσκησης της ισχύος, καθότι δε συνιστούν το αιτιατό προκειμένου να οριστούν ως εξαρτημένες μεταβλητές, αλλά ούτε φυσικά το αιτιώδες προκειμένου να οριστούν ως ανεξάρτητες. Τουναντίον, κατά τον Mearsheimer, παρεμβαίνουν στη σχέση αιτίου-αιτιατού ως μέσα χρησιμοποιούμενα από τα κράτη (ανεξάρτητες μεταβλητές) επί τω σκοπώ εξυπηρέτησης εθνικών συμφερόντων (αιτιατό). Σε κάθε περίπτωση, η ουσία της

---

⁹⁴ Κονδύλης, Π. (1994) Επιλεγόμενα. Εντός του: Schmitt, C., *Πολιτική θεολογία: Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*. Αθήνα: Λεβιάθαν. Σελ. 126.

⁹⁵ Περί της εργαλειακά σκοπούμενης εναρμόνισης παγκόσμιας κλίμακας συμφερόντων, βλ.: Carr, E.H. (2000) ό.π., σελ. 118-120. Wight, M. (2005) ό.π., σελ. 304. Gilpin, R. (2008) ό.π., σελ. 102. Strange, S. (1983) *Cave! Hic dragones: a critique of regime analysis*. Εντός του: Krasner, S. (ed.) *International regimes*. New York: Cornell university press, σελ. 337-354. Krasner, S. (1996) *The accomplishments of international political economy*. Εντός του: Smith, S., Booth, K. and Zalewski, M. (eds.) *International theory: Positivism and beyond*. New York: Cambridge university press, σελ. 108-127. Σελ. 118.

⁹⁶ Mearsheimer, J. (1995) *The false promise of international institutions*. *International security*, 19(3), σελ. 13.

Οι Keohane και Martin υπενθύμισαν, προς απάντηση στην κριτική του Mearsheimer, ότι πλείστες κυβερνήσεις ανά τον κόσμο υπογραμμίζουν την τεράστια αξία των διεθνών θεσμών και τούτο αναγνωρίζεται και από αρκετά μεγάλο αριθμό νεορεαλιστών αναλυτών. Εντούτοις, αξίζει να αναφερθεί ότι η έμφαση στη σημασία του ρόλου των διεθνών θεσμών δεν αντίκειται της νεορεαλιστικής υπόθεσης ότι συνιστούν εξαρτημένες μεταβλητές. Οι διεθνείς θεσμοί, δηλαδή, πράγματι είναι άκρως σημαντικοί, αλλά ως μέσα άσκησης πολιτικής από πλευράς των ανεξαρτήτων μεταβλητών, ήτοι των κρατών. Keohane, R. and Martin, L. (1995) *The promise of institutionalist theory*. *International security*, 20 (1), σελ. 40.

διαλεκτικής μεταξύ νεορεαλιστών και νεοφιλελευθέρων παραμένει και σχετίζεται με τη θέση των διεθνών θεσμών ως ανεξάρτητες ή μη μεταβλητές της διεθνούς κατανομής ισχύος.

2.5. Εννοιολογική οριοθέτηση της ισχύος

Η έννοια της ισχύος ενέχει σημαίνουσα θέση εντός του πλαισίου ανάλυσης της διεθνούς πολιτικής. Είτε ως αυτοσκοπός είτε ως μέσο εξασφάλισης της επιβίωσης διαδραματίζει διακριτό ρόλο μεταξύ των παραμέτρων λαμβανόμενων υπ' όψιν κατά την εκτύλιξη της διεθνούς επιπέδου κρατικής συμπεριφοράς. Επί του πυρήνα της εν λόγω εννοιολογικής οριοθέτησης τίθεται το παραδοσιακό παράδειγμα και οι απολήξεις του, καθότι η διεθνής αναρχία και η συνεπακόλουθη αναγκαιότητα εξασφάλισης αυτοβοήθειας σηματοδοτούν την επιτακτικότητα κατοχής ισχύος προς πλήρωση του εθνικού συμφέροντος εν αρχή της επιβίωσης και μετέπειτα οιοσδήποτε έτερου ορθολογικά οριζόμενου σκοπού περαιτέρω ισχυροποίησης. Προς τούτο, εντός του άναρχου διεθνούς συστήματος, οιοσδήποτε ορθολογικός δρών οφείλει να συνεκτιμά τα ζητήματα κατοχής και κατανομής ισχύος. Ενδεικτική είναι η παράθεση του Hans Morgenthau πως όταν κάποιος ρώτησε το φίλο του γιατί υποχώρησε κατά τη λογομαχία του με έναν Ρωμαίο αυτοκράτορα, ενώ τα επιχειρήματά του ήταν ισχυρότερα, εκείνος απάντησε: «Ποτέ δεν ντρέπομαι να αντικρούομαι από κάποιον που προστάζει πενήντα λεγεώνες».⁹⁷ Ο Παναγιώτης Κονδύλης περιγράφει εναργώς το οντολογικό υπόβαθρο της ισχύος επισημαίνοντας την αμείλικτη αξία της κατά την εμφάνιση στις ανθρώπινες, κοινωνικές και διεθνείς σχέσεις:

Η ισχύς δεν είναι λοιπόν απλώς ένα, καθ' εαυτό νεκρό, εργαλείο στα χέρια ενός προσωπικού Θεού ή μιας προσωποποιημένης Ιστορίας. Αποτελεί την ίδια την ουσία του Όντος, η οποία δεν υφίσταται απλώς, αδρανής και ακίνητη, παρά συνίσταται σε μια αυτοεκδίπλωση προωθούμενη από τη δική της πρωτογενή ισχύ. Τούτη η αυτοεκδίπλωση κατατείνει στο λογικό-οντολογικό επίπεδο προς την εννοιολογική Ολότητα και στο ιστορικό επίπεδο προς την πραγμάτωση της ελευθερίας. Από την άποψη αυτή η ισχύς είναι παντού, στη Φύση, στην Ιστορία και επίσης μέσα στη φιλοσοφική Λογική ως εκδίπλωση της σκέψης του Θεού. Δεν χρειάζεται λοιπόν να γίνει αντικείμενο ιδιαίτερης διαπραγμάτευσης.

⁹⁷ Morgenthau, H. (2011) ό.π., σελ. 56.

Η ουσία και η δράση της φανερώνεται από μόνη της όταν περιγράφονται οι μεταλλαγές του Όντος, και η ανώτερη, αν και συχνά ανελέητη, ηθική της δικαιώνεται από την έκβαση τούτων των μεταλλαγών.⁹⁸

Η διεθνής βιβλιογραφία βρίθει ορισμών αναφορικά με την έννοια της ισχύος, η συντριπτική πλειοψηφία εκ των οποίων συγκλίνει στη σπουδαιότητά της κατά τους υπολογισμούς των κρατών. Η ισχύς συνίσταται στην ικανότητα λήψης δράσης, άσκησης επιρροής, διάθεσης σχετικών συντελεστών ή – σε επιχειρησιακό επίπεδο – διενέργειας πλήγματος εις βάρος του αντιπάλου, προκειμένου να επιβληθεί επί αυτού συγκεκριμένο επιθυμητό πλαίσιο πολιτικής και στρατηγικής.⁹⁹ Κατά συνέπεια, η συνομάδωση των συντελεστών ισχύος, είτε στρατιωτικών είτε οικονομικών είτε «ήπιων», συναποτελεί αυτό καθ' αυτό το περιεχόμενο και την ουσία της ισχύος, ενώ συνάρτηση τούτου αποτελεί η δυνατότητα ή αντιστοίχως αδυναμία προβολής ισχύος κατά την περίπτωση μη συμμόρφωσης του δέκτη προς τις επιταγές του «αρχικού χρήστη» της ισχύος. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Kenneth Waltz απαγκιστρώνει την έννοια της ισχύος από τη θέση του αιτίου, την οποία επεφύλασσε ο κλασικός ρεαλισμός, και της προσδίδει τη θέση του μέσου πλήρωσης εθνικών συμφερόντων. Τούτέστιν, η ισχύς αποτελεί την «εφαρμογή κάποιου σε μία προσπάθεια να αλλάξει τη συμπεριφορά κάποιου άλλου με συγκεκριμένους τρόπους».¹⁰⁰

Κατά τον Edward Carr, η ισχύς συνιστά μια αδιαίρετη ολότητα υπό την έννοια ότι οι επιμέρους διαστάσεις της συλλειτουργούν προς επίτευξη κρατικών αντικειμενικών σκοπών. Συνεπώς, οι τρεις διαστάσεις της στρατιωτικής ισχύος, της οικονομικής ισχύος και της ισχύος της πειθούς είναι αλληλοσυμπληρούμενες, ενώ κορυφαία χρονική στιγμή φανέρωσής της είναι ο πόλεμος.¹⁰¹ Ο Charles Kindleberger,

⁹⁸ Κονδύλης, Π. (2000α) *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*. Αθήνα: Στιγμή. Σελ. 81.

⁹⁹ Aron, R. (1966) ό.π., σελ. 598. Wolfers, A. (1962) ό.π., σελ. 103. Zagorin, P. (2006) *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 94.

¹⁰⁰ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 398.

Υπό μία έννοια, ο ορισμός του Waltz συνιστά μικρή παραλλαγή του ορισμού του Morgenthau, ο οποίος συντείνει στην εννοιολογική οριοθέτηση της ισχύος ως «ο έλεγχος που ασκεί ένας άνθρωπος στις σκέψεις και στις πράξεις άλλων ανθρώπων». Παρατίθεται εντός του: Dougherty, J.E. and Pfaltzgraff, R.L. (1992) ό.π., σελ. 118.

Ο Klaus Knorr σημειώνει ότι η ισχύς, πέραν του ρόλου του μέσου, ενέχει την έννοια του αποτελέσματος, καθώς αντικατοπτρίζει τα ίδια τα οφέλη, τα οποία απολαμβάνει ο κάτοχός της. Knorr, K.E. (1975) *The power of nations: The political economy of international relations*. New York: Basic books. Σελ. 9.

¹⁰¹ Carr, E.H. (2000) ό.π., σελ. 154.

αναγνωρίζοντας την ήδη αναφερθείσα αλληλεπίδραση των διαστάσεων της ισχύος, επεσήμανε ότι οι πολιτικές πτυχές της ισχύος συνδέονται άρρηκτα με την οικονομία και από κοινού εξυπηρετούν αντικειμενικούς κρατικούς σκοπούς.¹⁰² Έτερη τυπολογία περί της έννοιας της ισχύος πραγματοποιείται από τον John Mearsheimer, ο οποίος διακρίνει τη λανθάνουσα από τη στρατιωτική ισχύ. Το επιστέγασμα οιασδήποτε απόπειρας αύξησης της ισχύος συνίσταται στις στρατιωτικές δυνάμεις, ενώ προς τον εν λόγω σκοπό συντελούν, και άρα ενέχουν λανθάνοντα ρόλο, παράγοντες όπως η δημογραφία και η οικονομία.¹⁰³ Παραλλήλως, ο Karl Deutsch προσθέτει στους προαναφερθέντες παράγοντες τη δυνατότητα ενός κράτους να επικαλύπτει τυχούσες αδυναμίες μέσω συμμαχικών συμπράξεων ή χειραγώγησης διεθνών καθεστώτων. Τοιουτοτρόπως, καταλήγει στις τρεις διαστάσεις της επικράτειας, της εμβέλειας και του πεδίου, οι οποίες αντιστοίχως αφορούν την εσωτερική (εδαφική) και εξωτερική (ως σφαίρα επιρροής) κυριαρχία, την ένταση προβολής ισχύος και την ευρύτητα των δυνάμενων να κινητοποιηθούν συντελεστών.¹⁰⁴

Υπό το ίδιο πρίσμα, ο Bertrand Russell παρομοιάζει την έννοια της ισχύος στις κοινωνικές επιστήμες με την έννοια της ενέργειας στη φυσική. «Όπως η ενέργεια, έτσι και η ισχύς έχει πολλές μορφές, λόγω χάρη τον πλούτο, την πολεμική δύναμη, τις κρατικές αρχές, την επιρροή στη διαμόρφωση της γνώμης. Καμία από αυτές τις μορφές δεν μπορεί να θεωρηθεί υποδεέστερη κάποιας άλλης και δεν υπάρχει μια μορφή από την οποία να παράγονται οι άλλες. Η προσπάθεια να εξεταστεί μεμονωμένη μία μορφή ισχύος, ας πούμε ο πλούτος, μπορεί να είναι μόνο εν μέρει επιτυχής, όπως ακριβώς η μελέτη μίας μορφής ενέργειας θα είναι ελλιπής σε ορισμένα σημεία, εκτός αν ληφθούν υπόψη και άλλες μορφές». Russell, B. (2001) *Ισχύς*. Αθήνα: Ευρασία. Σελ. 17.

Η ισχύς της πειθούς του Carr, η δυνατότητα ελέγχου των σκέψεων άλλων ανθρώπων ως εκδήλωση ισχύος του Morgenthau, η διάκριση μεταξύ επιρροής εν τη απουσία ισχύος (non-power influence) και ισχύος του Knorr ή η διάκριση των εννοιών ισχύος και εξαναγκασμού (power and force) του Ηφαιστου αποδεικνύουν τη διαχρονική αποδοχή από πλευράς της ρεαλιστικής προσέγγισης της μεταγενέστερα ή σύγκαιρα αναδειχθείσας «ήπιας ισχύος» του Joseph Nye. Κατά τον Nye, η ήπια ισχύς συνίσταται «στην ικανότητα να διαμορφώνεις τις προτιμήσεις των άλλων» δίχως βίαιο εξαναγκασμό. Nye, J. (2005) *Ηπια ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 34. Nye, J. (2009) *Ηγεσίες που πρωτοπορούν*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 257. Περί των αναφερομένων αναλύσεων των Knorr και Ηφαιστου, για τις οποίες δεν υπάρχει πρότερη αναφορά, αντιστοίχως βλ.: Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 310. Ifestos, P. (1987) *European political cooperation: Towards a framework of supranational diplomacy?* England: Gower publishers. Σελ. 38.

¹⁰² Kindleberger, C.P. (1970) *Power and money: The economics of international politics and the politics of international economics*. London: MacMillan. Σελ. 55.

Ο Kindleberger κινείται εν πλήρη συναρτήσε με τη ρήση του Αρχιδάμου, όπως τούτη μεταφέρεται μέσω του έργου του Θουκυδίδη, περί σημασίας της οικονομικής ισχύος: «Ο πόλεμος γίνεται λιγότερο με όπλα και περισσότερο με χρήματα τα οποία πρέπει να ξοδεύει κανείς για να είναι πιο αποτελεσματική η πολεμική προσπάθεια». Θουκυδίδης (2005) ό.π., Α' βιβλίο, σελ. 73.

¹⁰³ Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 127.

¹⁰⁴ Παρατίθεται εντός του: Κουλουμπής, Θ. και Κώνστας, Δ. (1985) *Διεθνείς σχέσεις: Μια συνολική προσέγγιση (Α' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 157-165.

Εντός των πλαισίων επομένου κεφαλαίου πραγματοποιείται εκτενέστερη ανάλυση περί της σχέσης οικονομικής και πολιτικής ισχύος. Επί της παρούσης, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι αποτελεί κοινό τόπο του συνόλου των ανωτέρω ορισμών ότι η πρόσκτηση ισχύος, η οποία χρησιμοποιείται προς εξασφάλιση της επιβίωσης και περαιτέρω αύξησης της επιρροής, είναι πολυεπίπεδη και φανερόνεται διαμέσου της ικανότητας ενός κράτους να κινητοποιήσει τους συντελεστές με άξονα τη βελτιστοποίηση του τελικού και απόλυτου μέσου, ήτοι των στρατιωτικών δυνάμεων. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, οι John Arquilla και David Ronfeldt αναλύουν την ισχύ ως υλική, οργανωτική και άυλη, διαστάσεις συνυπάρχουσες εντός του πλαισίου κρατικής δράσης.¹⁰⁵ Ο εν λόγω ορισμός, προκύπτων ως αποκρυστάλλωση των ανωτέρω, αναδεικνύει μία ακόμη δυσκολία, η οποία σχετίζεται με την αντικειμενική μέτρηση των συντελεστών ισχύος. Το μέγεθος των εξοπλιστικών δαπανών, ο πληθυσμός, το ακαθάριστο εθνικό προϊόν (ΑΕΠ), η τεχνολογική καινοτομία και βιομηχανική ικανότητα, η αγροτική παραγωγική ικανότητα, η μορφολογία του εδάφους, η ποιότητα της γραφειοκρατικής δομής, τα κοιτάσματα υδρογονανθράκων ή πολύτιμων μετάλλων αποτελούν ορισμένους εκ των συντελεστών ισχύος, οι οποίοι ακόμη κι αν μετρηθούν, η διαδικασία επιμερισμού συντελεστών βαρύτητας μεταξύ αυτών είναι εξαιρετικά δυσχερής.¹⁰⁶

Επί του ζητήματος μέτρησης της ισχύος, ο Jeffrey Hart έχει διατυπώσει τρεις προσεγγίσεις, οι οποίες φανερόνουν – μεταξύ άλλων – το πλαίσιο δόμησης της κρατικής ισχύος.¹⁰⁷ Η πρώτη προσέγγιση σχετίζεται με τον έλεγχο επί πόρων (control over resources) και ταυτίζεται με δείκτες όπως εκείνος των εξοπλιστικών δαπανών, το μέγεθος των ενόπλων δυνάμεων, το ΑΕΠ και ο πληθυσμός. Παρ' όλα αυτά, η συγκεκριμένη προσέγγιση συναντά δυσκολίες λόγω μη αποκρυπτογράφησης της ικανότητας χρήσης των εν λόγω συντελεστών, αδυναμίας κατάδειξης του ενδεδειγμένου συνδυασμού τους, μη συμπερίληψης παραγόντων όπως το φρόνημα ή το ηθικό, αγνόησης του ρόλου μη κρατικών δρώντων και αγνόησης ζητημάτων όπως

¹⁰⁵ Παρατίθεται εντός του: Κωνσταντόπουλος, Ι. (2010) ό.π., σελ. 118.

¹⁰⁶ Το ζήτημα της μέτρησης της ισχύος κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό εντός των πλαισίων της παρούσης διατριβής, καθότι η ακόλουθη περιπτωσιολογική μελέτη περιλαμβάνει πτυχές απόπειρας αποκρυπτογράφησης της σχετικής θέσης των δρώντων εντός του διεθνούς συστήματος και συγκεκριμένα του περιφερειακού υποσυστήματος της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου μέσω παράθεσης στατιστικών στοιχείων σχετιζομένων με οικείους συντελεστές ισχύος. Περί μίας εκτενούς ανάλυσης των συντελεστών ισχύος των δρώντων στη διεθνή πολιτική, βλ.: Κουσκουβέλης, Η. (2004) *Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, 2^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 139-186.

¹⁰⁷ Hart, J. (1976) Three approaches to the measurement of power in international relations. *International organization*, 30 (2), σελ. 289-298.

η αλληλεξάρτηση, οι συμμαχίες και η συλλογική δράση. Η δεύτερη προσέγγιση αφορά τον έλεγχο επί δρώντων (control over actors) κατά τον ορισμό του Robert Dahl, σύμφωνα με τον οποίο η ισχύς λαμβάνει τη σχηματική μορφή της δράσης ενός παράγοντα επί ενός άλλου επί τω σκοπώ επίτευξης σκοπού μη υλοποιήσιμου διαφορετικά. Η συγκεκριμένη προσέγγιση συναντά δυσχέρειες, καθότι αγνοεί τη διάκριση μεταξύ θετικής και αρνητικής αντίληψης σχετικά με την ισχύ. Επιπροσθέτως, δε δύνανται να καταστεί πολυεπίπεδη και μοιραίως καθίσταται στατική επί ενός μόνου σκοπού, ενώ παράλληλα είναι εξαιρετικά πιθανολογική. Η τρίτη προσέγγιση αφορά τον έλεγχο επί τεκταινομένων και αποτελεσμάτων (control over events and outcomes) και αποκρυπτογραφείται ως η βέλτιστη από τον Hart, καθότι εγκολπώνει τις έννοιες της αλληλεξάρτησης και της συλλογικής δράσης, είναι γενική και άρα, διαθέτει ευρύτερη χρησιμότητα και τέλος, συνιστά ένα αναλυτικό εργαλείο μέσω του οποίου συγκεράζονται περιγραφικά και κανονιστικά πλεονεκτήματα. Κατά τις επιταγές της τελευταίας προσέγγισης, η εστίαση πραγματοποιείται εν πρώτοις επί τεκταινομένων και όχι επιθυμητών αποτελεσμάτων ή αβέβαιων προβλέψεων. Παραλλήλως, η περιγραφή των αρχικών δυνατοτήτων αναλύεται συγκριτικά με τις δυνατότητες αποκτηθείσες κατόπιν συμπράξεων ή πάσης φύσεως συλλογικών σχηματισμών (outcomes). Κατά το συγκεκριμένο τρόπο, ο έλεγχος επί τεκταινομένων και αποτελεσμάτων καθίσταται περιγραφικός, γενικός και πολυεπίπεδος και τοιουτοτρόπως, υψηλής ερμηνευτικής αξίας.

Καταλήγοντας ως προς το δεσπίζοντα ρόλο και τη σημασία της ισχύος, οφείλεται να αποκρυσταλλωθεί ότι η ισχύς είναι το μέσο εξασφάλισης αυτοβοήθειας επί τω σκοπώ επίτευξης της επιβίωσης και εξυπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος και προς τούτο, η αίσθηση ασφάλειας είναι ανάλογη με την κατοχή συντελεστών ισχύος και την ευρύτητα περιθωρίων δράσης.¹⁰⁸ Προς τούτο, ο εξοπλισμός των κρατών προκύπτει ως αναγκαιότητα προς τη δυνατότητα υλοποίησης στρατηγικών αποτροπής και εξισορρόπησης αντιπάλων, ενώ ενώπιον του κινδύνου αντιστρόφων αποτελεσμάτων και της υψηλής αβεβαιότητας, η ηθική καθίσταται παράγωγο της ισχύος.¹⁰⁹ Τοιουτοτρόπως, η ισχύς νομιμοποιεί το δίκαιο, το οποίο αντιστρόφως

¹⁰⁸ Waltz (2011α) ό.π., σελ. 403-404.

¹⁰⁹ Carr, E.H. (2000) ό.π., σελ. 102. Wight, M. (2005) ό.π., σελ. 128-129.

Η υπεροχή της ισχύος και του συμφέροντος έναντι του δικαίου και της ηθικής διαφαίνεται μέσω της παράθεσης των λόγων του Αδόλφου Χίτλερ από τον Carr: «Όταν κινδυνεύει [το έθνος] από την τυραννία ή κινδυνεύει να καταστραφεί, το ζήτημα της νομιμότητας παίζει δευτερεύοντα ρόλο». Carr, E.H. (2000) ό.π., σελ. 239.

αποτελεί αντικατοπτρισμό των παγιωμένων συσχετισμών ισχύος. Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, καθοριστικής συμβολής είναι η κινητοποίηση των πόρων από το εσωτερικό (εσωτερική εξισορρόπηση). Η κρατική οντότητα, δηλαδή, συγκεντρώνει και χρησιμοποιεί τις έμμεσες ή άμεσες δυνατότητες, παρεχόμενες από την εργασία, το φρόνημα και την πίστη και νομιμοφροσύνη του ανθρωπολογικού υποκειμένου. Υπό την λόγω έννοια, η ισχυροποίηση με κεντρικό διακύβευμα την επιβίωση, ήτοι την ανεξαρτησία-ελευθερία, προκύπτει ως αίτημα-αξίωση της συγκροτούμενης κοινωνίας.¹¹⁰

2.6. Συμπεριφορά κρατών με άξονα την εξασφάλιση της επιβίωσής τους

Η νεορεαλιστική προσέγγιση, περί την οποία έχει ήδη πραγματοποιηθεί εκτενής λόγος, εμπεριέχει δύο εκφάνσεις αφορούσες τις συνθήκες και στρατηγικές επίτευξης του έσχατου σκοπού της επιβίωσης. Η πρώτη επιμέρους προσέγγιση, εκείνη του αμυντικού ρεαλισμού όπως διατυπώθηκε κυρίως από τον Kenneth Waltz στο μνημειώδες έργο του «Θεωρία διεθνούς πολιτικής», καταλήγει ότι η ισορροπία ισχύος επιφέρει σταθερότητα και κατά συνέπεια, τα κράτη τείνουν να ισορροπούν προς εξασφάλιση της επιβίωσής τους. Στην περίπτωση μη σεβασμού της συγκεκριμένης παραμέτρου και άσκησης βίας, δομικού τύπου συνέπειες αντισυσπείρωσης λαμβάνουν χώρα.¹¹¹ Εξεναντίας, η δεύτερη προσέγγιση, εκείνη του επιθετικού ρεαλισμού του John Mearsheimer, εγκολπώνει το θουκυδίδειο αδιέξοδο της ατέρμονης ισχυροποίησης όπως τούτο προκύπτει μέσω των αενάως προκυπτόντων διλημμάτων ασφαλείας λόγω της άνισης ανάπτυξης μεταξύ των μονάδων του διεθνούς συστήματος και των ηγεμονικών αξιώσεων ορισμένων δρώντων.¹¹²

Η ανάγκη πρόσκτησης ισχύος ως απόρροια της υψηλής αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων εντός του διεθνούς συστήματος διαφαίνεται και μέσω του έργου του Lowes Dickinson, ο οποίος αναφέρει ότι για τον ίδιο είναι αδιανόητος ο μονομερής αποπλισμός μίας μεγάλης δύναμης εν μέσω διεθνούς αναρχίας. Dickinson, L. (2008) ό.π., σελ. 39.

¹¹⁰ Περί της προκειμένης θέσης, βλ.: Ήφαιστος, Π. (2009) *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα. Κοντογιώργης, Γ. (2006) *Έθνος και «εκαυχρονιστική» νεοτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.

¹¹¹ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 243.

Το κράτος, σύμφωνα με τον Waltz, δύναται να λάβει αποφάσεις μεγιστοποίησης ισχύος, αλλά τούτο δε συνδέεται με το σκοπό της επιβίωσης όπως συμβαίνει στην προσέγγιση του Mearsheimer. Στην προσέγγιση του Waltz, η μεγιστοποίηση ισχύος εμφανίζεται ως στρατηγική μεγιστοποίησης των κερδών, η οποία υπερκερνά το σκοπό της επιβίωσης και τοιουτοτρόπως, δεν αποτελεί μοιραία ή βέβαιη εξέλιξη κατά την ακολουθία της κρατικής συμπεριφοράς. Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 250-252.

¹¹² Ήφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 14.

Καθ'αυτὸς ὁ τίτλος «Ἡ τραγωδία τῆς πολιτικῆς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων» φανερῶνει τὴν υποβόσκουσα διαρκὴ τάση γιὰ ἰσχύ ὡς ἐπίφαση ἀντιμετώπισης τοῦ φόβου τῆς ἐπιβίωσης, ἡ ὁποία συνιστᾶ ἐν τέλει ἓνα μακροϊστορικὰ ἀναγιγνωσκόμενον φαῦλο κύκλον. Ὑπὸ τὴ συγκεκριμένη ὀπτική, δυνάμεις ὑπὲρ τῆς καθεστηκυίας τάξης ἀπουσιάζουν ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ διεθνoῦς συστήματος ἐξαιρουμένης τῆς περίπτωσης ὑπαρξῆς ἀπόλυτου παγκόσμιου ηγεμόνα.¹¹³ Κατὰ συνέπεια, ἡ παγκόσμια ηγεμονία – μὴ πιθανὴ λόγῳ τῆς ὑπαρξῆς τῶν τεραστίων ὑδάτινων μαζῶν – καθίσταται ἐσχατος σκοπὸς στὴν ἀνάλυση τοῦ Mearsheimer, καθότι ταυτίζεται μὲ τὴ μοναδικὴ κατάσταση διεξόδου ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὸ φόβο προσβολῆς τῆς ἐπιβίωσης. Αἰξίζει νὰ υπογραμμισθεῖ ὅτι διαμέσου τῆς παράθεσης τοῦ ὀρου «ηγεμονία», ἐννοεῖται τὸ πλαίσιο «παγιομένων πρακτικῶν ἰδιαιτέρων δικαιωμάτων καὶ εὐθυνῶν ἀποδιδόμενον σὲ ἓνα κράτος, τὸ ὁποῖο κατέχει τοὺς [σχετικoὺς] πόρους προκειμένου νὰ ηγηθεῖ».¹¹⁴ Ὅπως ἀναφέρει ὁ Mearsheimer, «ηγεμονικὸ εἶναι ἓνα κράτος τόσο ἰσχυρὸ ὥστε νὰ κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν υπολοίπων κρατῶν τοῦ συστήματος [...] κατ' οὐσίαν, ηγεμονικὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ μεγάλη δύναμη ἐντὸς τοῦ συστήματος».¹¹⁵

Κατὰ τὸν ἀμυντικὸ ρεαλισμὸ, ἡ ηγεμονικὴ ὑψηλὴ στρατηγικὴ εἶναι αὐτοἀναιρούμενη, καθότι ἡ συγκρότηση ἀντιηγεμονικῶν συσπειρώσεων ὁδηγεῖ ἐν

Ὁ ηγεμονισμὸς συνιστᾶ ἀπότοκο τῆς ἀνίσης ἀνάπτυξης διότι τὸ κράτος, τοῦ ὁποῖου ἡ συμπεριφορὰ λαμβάνει τὰ συμπαρομαρτοῦντα χαρακτηριστικὰ, ἀξιώνει τὸ μεγαλύτερο δυνατό μερίδιον ἐπὶ τῆς παγκόσμιας ἰσχύος ἀναλογικὰ μὲ τὴ διεύρυνση τοῦ χάσματος ἰσχύος μεταξὺ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν ἀνταγωνιστῶν τοῦ. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ σταθερότητα τοῦ διεθνoῦς συστήματος καθίσταται ὑποκειμένη τῆς διαχείρισης τῶν ηγεμονικῶν τάσεων ὀρισμένων δρώντων καὶ ἡ ἀποτελεσματικὴ ἢ μὴ ἐξισορρόπηση τούτων ἐπηρεάζει καθοριστικὰ τὸ βαθμὸ ἀνεξαρτησίας τῶν ἀδύναμων μερῶν. Ἡφαιστος, Π. (2006) ὀ.π., σελ. 63.

¹¹³ Mearsheimer, J. (2007) ὀ.π., σελ. 25-26.

¹¹⁴ Κατὰ συνέπεια, ἡ κατοχὴ τῶν σχετικῶν δυνατοτήτων, ὅπως τούτη ταυτίζεται μὲ τὴν ἰσχυρὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνολογικὴν ἰκανότητα ὡς πλῶνες δημιουργίας ἰσχυρῶν ἐνόπλων δυνάμεων συνυφαίνεται τῆς δυνατότητας κατοχῆς καὶ διατήρησης θέσης ηγεμόνα ἐντὸς τοῦ διεθνoῦς συστήματος. Clark, I. (2009) Bringing hegemony back in: The United States and the international order. *International affairs*, 85 (1), σελ. 24.

¹¹⁵ Mearsheimer, J. (2004) Power and fear in great power politics. Ἐντὸς τοῦ: Mazur, G.O. (ed.) *One hundred year commemoration to the life of Hans Morgenthau (1904-2004)*. New York: Semenenko foundation, σελ. 184-196. Σελ. 185. Περὶ τῆς ἐννοιολογικῆς ὀριοθέτησης τῆς ηγεμονίας, περαιτέρω βλ.: O'Brien, P.K. (2002) The Pax Britannica and American hegemony: precedent, antecedent or just another history? Ἐντὸς τοῦ: O'Brien, P.K. and Clesse, A. (eds.) *Two hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001*. London: Aldershot & Burlington, σελ. 3-64. Σελ. 3-4. Wilkinson, D. (2008) Hegemonia: Hegemony classical and modern. *Journal of world-systems research*, XIV (2), σελ. 119. Griffiths, M, O'Callaghan, T. and Roach, S.C. (2008) *International relations: The key concepts*. 2nd ed. London: Routledge. Σελ. 139. Layne, C. (2006) The unipolar illusion revisited: The coming end of the United States' unipolar moment. *International security*, 31 (2), σελ. 11.

τέλει τον επίδοξο ηγεμόνα στον κίνδυνο απώλειας της ανεξαρτησίας του. Επιπλέον, ακόμη και στην περίπτωση επιτυχούς μεγιστοποίησης ισχύος, το κράτος οδηγείται σε στρατηγική υπερεξάπλωση (overstretch) δυσκόλως δυνάμενη προς διαχείριση και διατήρηση.¹¹⁶ Συνεπώς, η ασφάλεια, ως ο πρώτιστος σκοπός συνυφασμένος με τη διατήρηση της θέσης εντός του συστήματος, κατοχυρώνεται μέσω ισορροπίας δυνάμεων. Τα κράτη όντας ορθολογικοί δρώντες δεν εμφανίζονται διατιθέμενα να θέσουν την ασφάλειά τους σε κίνδυνο επιδεινώνοντας το δίλημμα ασφαλείας εις βάρος τους όπως τούτο διαμορφώνεται μέσω της άνισης ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, το κόστος εξάπλωσης υπερβαίνει το όφελος και τα κράτη απορρίπτουν οιαδήποτε προοπτική ζημιάς. Τοιουτοτρόπως, οι στρατηγικές υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης καθίστανται «ο κανόνας και όχι η εξαίρεση».¹¹⁷ Μάλιστα σύμφωνα με θεωρητικούς όπως ο Stephen Van Evera ή ο Jack Snyder και καθ' υπέρβαση του δομικού ρεαλισμού, οι στρατηγικές εξάπλωσης οφείλονται σε λανθασμένες εκτιμήσεις γραφειοκρατικού επιπέδου ομαδοποιήσεων εντός του εσωτερικού των επίδοξων ηγεμόνων.¹¹⁸ Ως συμπυκνώνει ο Joseph Grieco:

Ωθούμενα από ένα ενδιαφέρον για επιβίωση και ανεξαρτησία, τα κράτη είναι εντόνως ευαίσθητα σε οιαδήποτε διάρρηξη των σχετικών τους δυνατοτήτων. Οι δυνατότητες συνιστούν οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά μέσα των οποίων η χρήση επιτρέπει στο κράτος είτε να εισάγει τις αλλαγές, τις οποίες επιθυμεί, στη συμπεριφορά άλλων κρατών είτε να αντισταθεί στις ανεπιθύμητες αλλαγές, τις οποίες επιθυμούν άλλοι, επί της δικής του συμπεριφοράς. Οι δυνατότητες – και δη η ευρύτητα και η ποιότητα εν συγκρίσει με άλλους – συνιστούν τη θεμελιώδη βάση για την ασφάλεια και την ανεξαρτησία του κράτους στο πλαίσιο αυτοβοήθειας της διεθνούς αναρχίας. Κατά συνέπεια, οι ρεαλιστές καταλήγουν ότι ο πρώτιστος σκοπός των κρατών σε κάθε σχέση δεν είναι να αποκτήσουν το υψηλότερο δυνατό ατομικό κέρδος ή ατομική ανταμοιβή. Αντιθέτως,

---

¹¹⁶ Layne, C. (2006) *The peace of illusions: American grand strategy from 1940 to the present*. New York: Cornell university press. Σελ. 16-22.

¹¹⁷ Posen, B. (1984) ό.π., σελ. 69.

¹¹⁸ Walt, S. (1998) *International relations: One world, many theories*. *Foreign policy*, 110, σελ. 37.

είναι η παρεμπόδιση των άλλων από την απόκτηση πλεονεκτημάτων αναφορικά με τις σχετικές [μεταξύ τους] δυνατότητες.¹¹⁹

Στον αντίποδα, η ανάλυση του Mearsheimer νοηματοδοτείται μέσω της θουκυδίδειας παραδοχής αφορούσας το ζήτημα του διαρκούς ανταγωνισμού στο διεθνές σύστημα ως απόρροια των αντίστοιχων μεταβολών στα αναπτυξιακά μεγέθη ετερογενών οικονομιών και κοινωνιών.¹²⁰ Η ακμή ή η παρακμή, δηλαδή, σηματοδοτούν αντιστοίχως την ευρύτητα των αξιώσεων της προκείμενης οντότητας, η οποία συνοδεύεται από αντίστοιχη απόπειρα αύξησης των μέσων επίτευξης, ήτοι των συντελεστών ισχύος. Οι εν λόγω διαρκείς μεταλλαγές στοιχειοθετούν τη δεσπόζουσα παρουσία της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των δρώντων εντός του άναρχου διεθνούς συστήματος και συνεπώς, την μακροιστορικά καθολική παραδοχή συνεχούς διεύρυνσης της ισχύος. Τα κράτη, τουτέστιν, διαμορφώνουν τη στρατηγική τους με γνώμονα την αύξηση και όχι τη διατήρηση της ισχύος προκειμένου να επιβιώσουν και κατά συνέπεια, εμφανίζονται ως αναθεωρητικοί δρώντες και όχι υποστηρικτές της καθεστηκυίας τάξης.¹²¹ Είναι αξιοσημείωτη η παρατήρηση ότι ακόμη κι όταν το δίλημμα ασφαλείας παύει, ο πρότερος μειονεκτούντας μεγιστοποιεί τις αξιώσεις κυριαρχίας του, καθώς η αβεβαιότητα περί ανάκαμψης του πρότερα πλεονεκτούντα είναι διάχυτη και οι εκτιμήσεις περί εξασφάλισης της επιβιώσής του διαρκώς αρνητικές.

Παραλλήλως, ο φόβος της εξαπάτησης και τελικώς, αδυναμίας επανάκαμψης στρέφει το κράτος προς στρατηγικές επιδίωξης και διατήρησης δεσπόζοντα ηγεμονικού ρόλου εν πρώτοις περιφερειακά και κατόπιν παγκοσμίως.¹²²

---

¹¹⁹ Grieco, J. (1990) *Cooperation among nations: Europe, America and non-tariff barriers to trade*. New York: Cornell university press. Σελ. 39.

¹²⁰ Ήφαιστος, Π. (2007) ό.π., σελ. 26. Περί εκτενούς εκ παραλλήλου ανάλυσης της αξίωσης ελευθερίας και της τάσης διαρκούς διεύρυνσης ισχύος, βλ.: Ήφαιστος, Π. (2009) ό.π., σελ. 210.

¹²¹ Snyder, G. (2002) ό.π., σελ. 155.

Αξίζει να αναφερθεί ενδεικτικά ότι οι Rynning και Ringsmose ταυτίζουν ευστόχως αφενός τον αμυντικό ρεαλισμό με τις φιλοσοφικές θέσεις του Jean Jacques Rousseau περί φυσικής κατάστασης και αφετέρου τον επιθετικό ρεαλισμό με το συγκρουσιογενές διεθνές περιβάλλον του Thomas Hobbes εν τη απουσία ενός Λεβιάθαν, ήτοι ρυθμιστικού των διακρατικών σχέσεων παράγοντα. Rynning, S. and Ringsmose, J. (2008) ό.π., σελ. 26.

¹²² Mearsheimer, J. (1990) ό.π., σελ. 12. Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 47-48.

Ενδεικτικά περί του συγκεκριμένου, ως καταγράφεται από τον Θουκυδίδη, ο Αλκιβιάδης – εντός των πλαισίων της διαλεκτικής με τον Νικία προηγηθείσας της σικελικής εκστρατείας – υπεστήριξε ότι δεν υφίσταται όριο στην εξάπλωση του κράτους, καθώς η αναστολή των προσπαθειών κυριαρχίας επί των ανταγωνιστών επιφέρει εν τέλει την υποταγή σε αυτούς. Με άλλα λόγια, η επικυριαρχία είναι

Συνακολούθως, κατά τον επιθετικό ρεαλισμό και θεωρητικούς όπως ο John Mearsheimer, ο Eric Labs και ο Fareed Zakaria, το τέλος της αβεβαιότητας και η εξασφάλιση της επιβίωσης επέρχονται μόνο κατά την περίπτωση επίτευξης παγκόσμιας ηγεμονίας, όπως ανεφέρθη και ανωτέρω. Άλλωστε, «αν η ασφάλεια – και όχι η μεγιστοποίηση της σχετικής ισχύος – συνιστά τον πρώτιστο σκοπό των κρατών εν μέσω αναρχίας, πώς τα κράτη δύνανται να γνωρίζουν πότε η επιβίωσή τους διασφαλίζεται;».¹²³ Συγκεκριμένα, οι Zakaria και Schweller ασκούν κριτική στον αμυντικό ρεαλισμό με κεντρικό άξονα την αδυναμία – όπως οι ίδιοι καταθέτουν – ερμηνείας των στρατηγικών εξάπλωσης.¹²⁴ Το φιλοσοφικό υπόβαθρο της παρούσας περιγραφής αποκρυσταλλώνεται διαμέσου της θέσης εκφρασθείσας από τον Κονδύλη:

Εδώ είναι τα πάντα κίνηση – η επιδίωξη της ισχύος δεν είναι τίποτε άλλο παρά η άπειρη κίνηση του ανθρώπου και των ανθρωπίνων πραγμάτων. Η ισχύς μπορεί να χαλιναγωγηθεί μόνο με ισχύ ακόμα μεγαλύτερη, επομένως το κράτος πρέπει να είναι πάνω απ' όλα κυρίαρχη ισχύς αν θέλει ένα – προσωρινό και αβέβαιο, άλλωστε – τέρμα στον πόλεμο των

απαραίτητη προκειμένου το κράτος να μην κυριαρχηθεί. Θουκυδίδης (2005) ό.π., Ζ' βιβλίο, σελ. 95-100.

Ο Νικολό Μακιαβέλι συμπλέει, επίσης, πλήρως με την υπόθεση αναφέρουσα ότι η εξασφάλιση περιφερειακής ηγεμονίας είναι το «πρώτο στάδιο» εξασφάλισης της επιβίωσης και ευμάρειας του κράτους, ενώ τούτο επιτυγχάνεται μέσω της «δορυφοριοποίησης» των ασθενέστερων γειτνιαζόντων κρατών. Καταγράφει χαρακτηριστικά ότι «ο ηγεμόνας που βρίσκεται σε μια ανομοιογενή περιοχή πρέπει [...] να γίνει ηγέτης και υπερασπιστής των ασθενέστερων γειτόνων του και να επιδιώκει την εξασθένηση των ισχυρών και να προσέχει μην τυχόν και εισβάλει στην επικράτειά του κάποιος ηγεμόνας το ίδιο ισχυρός με αυτόν». Μακιαβέλι, Ν. (2005) ό.π., σελ. 28.

¹²³ Labs, E. (1997) ό.π., σελ. 8-9.

¹²⁴ Taliaferro, J.W. (2001) Security seeking under anarchy: Defensive realism revisited. *International security*, 25 (3), σελ. 129-130.

Ο Fareed Zakaria, ενδεικτικά, αναλύει την πορεία ανάδυσης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής αρχικά σε θέση μεγάλης περιφερειακής δύναμης και κατόπιν παγκοσμίου εμβέλειας υπερδύναμης προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας του. Κατά τον Zakaria, ο φόβος της εξωτερικής επέμβασης – εν προκειμένω από τις ευρωπαϊκές μεγάλες δυνάμεις – οδήγησε τις ΗΠΑ στη στρατηγική της διαρκούς εξάπλωσης κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνας. Αδύναμες φυλετικές ομάδες, όπως οι Ινδιάνοι, εξουδετερώθηκαν προκειμένου οι ΗΠΑ να καταφέρουν να ενδυναμωθούν ως συνεκτική και εύρωστη κρατική οντότητα. Ακολούθως, αφού ο στόχος της περιφερειακής ηγεμονίας κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνας επετεύχθη, οι ΗΠΑ προέταξαν αξιώσεις παγκοσμίου κλίμακας. Τοιουτοτρόπως, η απόλυτη κατίσχυση έναντι των ανταγωνιστών και εν τέλει η ανάληψη ρόλου παγκοσμίου ηγεμόνος συνιστά τη μοναδική προοπτική μεταλλαγής μίας δύναμης σε υποστηρικτική της καθεστηκυίας τάξης. Zakaria, F. (1998) *From wealth to power: The unusual origins of America's world role*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 174-180. Περαιτέρω βλ.: Ήφαιστος, Π. (1995) *Αμερικανική εξωτερική πολιτική: Από την ιδεαλιστική αθωότητα στο πεπρωμένο του έθνους*. 2^η εκδ. Αθήνα: Οδυσσέας.

πάντων εναντίον των πάντων, τον οποίο προκαλεί η στοιχειακή επιδίωξη της ισχύος.¹²⁵

Συμπυκνώνοντας τα αίτια της διαρκούς προσπάθειας ισχυροποίησης εκ μέρους των κρατών, ο Mearsheimer παραθέτει πέντε υποθέσεις.¹²⁶ Πρώτον, επί τη βάσει του παραδοσιακού παραδείγματος, το διεθνές σύστημα είναι άναρχο και τα κράτη συνιστούν τους πρωταρχικούς δρώντες εντός αυτού εν τη απουσία ανώτερης ρυθμιστικής αρχής. Δεύτερον, τα κράτη διαθέτουν εν τω συνόλω τους επιθετικές στρατιωτικές ικανότητες και συνεπώς, την ισχύ προκειμένου να εκφράσουν επί του πρακτέου αναθεωρητικές αξιώσεις. Τρίτον, η δεσπόζουσα παρουσία της αβεβαιότητας κατά τους υπολογισμούς των κρατών δεν τους επιτρέπει τη σύναψη σταθερών σχέσεων και την παραίτηση από τη στρατηγική ίδιας ισχυροποίησης. Τέταρτον, ο σκοπός της επιβίωσης συνιστά τη μοναδική εσχατολογική πτυχή κατά την ανάλυση της διεθνούς πολιτικής, καθότι αποτελεί προϋπόθεση για οιαδήποτε άλλη πρωτοβουλία όπως η οικονομική ευημερία ή η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πέμπτον, τα κράτη είναι ορθολογικοί δρώντες. Τούτο δε σημαίνει ότι οι αποφάσεις τους είναι πάντοτε ορθές, αλλά διέπονται από το ορθολογικό κριτήριο, ήτοι συγκριτικές αναλύσεις κόστους-οφέλους. Συνέπεια της πέμπτης υπόθεσης είναι η εξάπλωση υπό την προϋπόθεση κατοχής των σχετικών δυνατοτήτων και όχι η απερίσκεπτη χάραξη υψηλής στρατηγικής.¹²⁷ Αποτελέσματα των ανωτέρω υποθέσεων συνιστούν ο φόβος περί των προθέσεων των άλλων, η ανάγκη εξασφάλισης αυτοβοήθειας και η μεγιστοποίηση ισχύος ως στρατηγική επιλογή διεξόδου από τα συμπαρομαρτούντα διλήμματα ασφαλείας.

¹²⁵ Κονδύλης, Π. (2000α) ό.π., σελ. 73-74.

¹²⁶ Mearsheimer, J. (2006) ό.π., σελ. 73-74. Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 79-83.

¹²⁷ Schweller, R. (1999) *Managing the rise of great powers*. Εντός του: Johnston, A.I. and Ross, R.S. (eds.) *Engaging China: The management of an emerging power*. London: Routledge, σελ. 1-31. Σελ. 2-3.

Όπως αναφέρει ο Eric Labs επί του προκειμένου: «Οι επιτυχημένες στρατηγικές εξάπλωσης διαμορφώνονται επί τη βάσει παρελθόντων λαθών και πραγματοποιείται απόπειρα να υλοποιηθούν κατά τρόπο ο οποίος να προσελκύει την ελάχιστη προσοχή των υπολοίπων μεγάλων δυνάμεων. Όταν η εξάπλωση αποτυγχάνει, τα κράτη ορθολογικά προσαρμόζονται. Δεν εκλαμβάνουν την εξάπλωση ως μη ανταποδοτική στρατηγική, αλλά [αντιλαμβάνονται] ότι η συγκεκριμένη απόπειρα εξάπλωσης απέτυχε για οιοσδήποτε προκειμένους λόγους. Η λύση: την επόμενη φορά, κάνε το διαφορετικά [...] Επιπροσθέτως, τα κράτη δεν είναι αδυσώπητα επεκτατικοί δρώντες ακόμη κι όταν έχουν τις ευκαιρίες [να πράξουν κάτι τέτοιο]. Είναι ορθολογικοί δρώντες και προσμετρούν τα κόστη και τα οφέλη της οιαδήποτε ευκαιρίας εξάπλωσης. Αν τα προβλεπόμενα κόστη υπερβαίνουν τα κέρδη, τότε το κράτος δεν πιθανολογείται να επιχειρήσει να εξαπλωθεί». Labs, E. (1997) ό.π., σελ. 13.

2.7. Διανεμητικό ζήτημα

Εν πλήρη συναρτήσει με τα προαναφερθέντα, παρατίθεται το ζήτημα της διανομής των κερδών και της θέσης των κρατικών δρώντων εντός του διεθνούς συστήματος. Άλλωστε, η συμπεριφορά των δρώντων – όπως παρατέθηκε προηγουμένως – καθορίζεται βάσει των υπολογισμών τους είτε περί της ίδιας ισχύος και θέσης στο διεθνές σύστημα είτε περί της κατανομής ισχύος και της συγκριτικής θέσης τους. Κεντρικοί πόλοι της εν λόγω διαλεκτικής αποτελούν ο νεοφιλελευθερισμός και ο νεορεαλισμός. Οι δύο προσεγγίσεις από κοινού αναγνωρίζουν την προσήλωση των κρατών τόσο στα σχετικά όσο και στα απόλυτα κέρδη ανεξαρτήτως του περιβάλλοντος εντός του οποίου δρουν. Η διαφορά τους έγκειται στην προσδιδόμενη προτεραιότητα κατά τους – ορθολογικούς – υπολογισμούς των κρατών, καθώς φυσικά και στα συμπεράσματα επί των προοπτικών συνεργασίας. Οι μεν νεοφιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι τα κράτη, ως εγωιστικοί δρώντες, ενδιαφέρονται πρωτίστως για τα απόλυτα κέρδη τους, τουτέστιν συμπεριφέρονται επί τη βάση της ίδιας θέσης τους εντός του διεθνούς συστήματος, καθώς και των ίδιων προσκτήσεων συντελεστών ισχύος. Οι δε νεορεαλιστές υπογραμμίζουν τη σημαίνουσα θέση των σχετικών κερδών κατά τους υπολογισμούς των κρατών, τουτέστιν το συνυπολογισμό της θέσης και των συντελεστών ισχύος των υπολοίπων ανταγωνιστικών δρώντων.¹²⁸ Το διανεμητικό ζήτημα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το θουκυδίδειο αδιέξοδο των διαρκών διλημμάτων ασφαλείας εξαιτίας της άνισης ανάπτυξης τιθέμενο στο επίκεντρο της οντολογίας των διεθνών σχέσεων όπως τούτη έχει περιγραφεί και ανωτέρω.¹²⁹ Με άλλα λόγια, η ιδιοσυστασία των υπολογισμών των κρατών κατά την εκτύλιξη της συμπεριφοράς τους συνιστά αφ’

¹²⁸ Όπως αναφέρει ο Robert Gilpin, ο νεορεαλισμός εστιάζει στα σχετικά κέρδη και συνεπώς, στις διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών πολιτικών των κρατών δίχως να αμελεί τα απόλυτα κέρδη. Ο ίδιος ο Gilpin έλαβε θέση μεταξύ των μερκαντιλιστών και του Ricardo παραθέτοντας τον Charles Kindleberger: «δεν μπορεί κανείς να πει γι’ αυτή τη γενίκευση στην πολιτική οικονομία τίποτα περισσότερο απ’ ό,τι είπε ο Kindleberger για τις περισσότερες γενικεύσεις στα οικονομικά, δηλαδή ‘εξαρτάται!’». Gilpin, R. (2008) ό.π., σελ. 101-103. Περί της αποκρυστάλλωσης των κεντρικών πυλώνων της διαλεκτικής νεοφιλελευθέρων και νεορεαλιστών όσον αφορά τα κέρδη στη διεθνή πολιτική, ενδεικτικά βλ.: Grieco, J. (1988) ό.π., σελ. 498-502. Powell, R. (1991) Absolute and relative gains in international relations theory. *The American political science review*, 85 (4), σελ. 1303.

¹²⁹ Ηφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 218.

Όπως περιγράφεται από τον Παναγιώτη Κονδύλη: «Από την αρχή της συμβίωσής τους μέσα σε μεγαλύτερες ή μικρότερες κοινότητες, και στο φως των συναφών εμπειριών τους, οι άνθρωποι διαπίστωσαν εξ ανάγκης ότι δεν μπορούν να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους κατ’ αρέσκεια, δίχως δηλαδή να λαμβάνουν υπ’ όψη τους τις πράξεις και τις αντιδράσεις των άλλων». Κονδύλης, Π. (2000α) ό.π., σελ. 11.

εαυτού της κεντρικό σημείο τριβής, ανταγωνισμού, φόβου και συνακολούθως, αίτιο πολέμου.

Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση εστιάζει επί των απολύτων κερδών όπως αυτά δύνανται να προκύψουν μέσω της διακρατικής οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας. Ο περιορισμός του φόβου της εξαπάτησης διαμέσου της παροχής θεσμικών διαύλων συνεργασίας, πέραν του ότι αυξάνει τις προοπτικές συλλογικής δράσης, αποδίδει στα κράτη το επιθυμητό κέρδος μη υπολογιζόμενο επί τη βάσει συγκριτικών μεγεθών σε διακρατική βάση, αλλά με απόλυτους όρους.¹³⁰ Σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους, δηλαδή, τα κράτη συνεργάζονται ενόσω κερδίζουν τώρα σε σχέση με παλαιότερα ως εγωιστικοί δρώντες και όχι σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους. Υπό το εν λόγω πλαίσιο, η διατύπωση της νεοφιλελεύθερης κριτικής επί της ρεαλιστικής θέσης συμπυκνώνεται στην παρατήρηση ότι η οιαδήποτε αύξηση – έστω και περιορισμένη – του αριθμού των εμπλεκομένων μερών είναι αντιστρόφως ανάλογη της αρνητικής επίδρασης των σχετικών κερδών στις προοπτικές διακρατικής συνεργασίας. Προς τούτο, η ανάλυση των διεθνών σχέσεων επί τη βάσει σχετικών κερδών θα δύνατο, επί παραδείγματι, να είναι σημαίνουσα εντός ενός διπολικού συστήματος αλλά όχι εντός ενός πολυπολικού. Παραλλήλως, κατά τον Keohane, τα σχετικά κέρδη δε διαθέτουν ερμηνευτική αξία επί όλων των περιπτώσιολογικών μελετών. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, όσον αφορά περιπτώσεις σταθερών συμμαχιών εντός των πλαισίων των οποίων το κάθε μέρος επιθυμεί την ισχυροποίηση του συμμάχου του, η προσήλωση στα σχετικά κέρδη κρίνεται άτοπη και τοιουτοτρόπως, οι απορρέοντες κίνδυνοι των διλημάτων ασφαλείας εξουδετερώνονται.

Περαιτέρω, προστίθεται ότι ενόσω ο όγκος των ωφελημάτων είναι συγκεκριμένος (με απλά λόγια, η «παγκόσμια πίττα» είναι συγκεκριμένου και προκαθορισμένου μεγέθους), τα κράτη ενδιαφερόμενα για τα απόλυτα κέρδη τους βελτιώνουν ταυτόχρονα τη σχετική τους θέση εντός του περιφερειακού ή διεθνούς συστήματος και συνεπώς, η οιαδήποτε εννοιολογική διάκριση είναι περιττή.¹³¹ Κατά τους νεοφιλελεύθερους, δηλαδή, η ανάλυση επί τη βάσει απολύτων κερδών είναι επαρκής, καθότι παρέχει το πλαίσιο κινήτρων της κρατικής συμπεριφοράς, ενώ ο

¹³⁰ Moravcsik, A. (1997) Taking references seriously: A liberal theory of international politics. *International organization*, 51 (4), σελ. 529.

¹³¹ Keohane, R. (1993) Institutionalist theory and the realist challenge after the Cold War. Εντός του: Baldwin, D.A. (ed.) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press, σελ. 269-300. Σελ. 279-280.

Duncan Snidal καταγράφει ως επαλήθευση του νεοφιλελευθερισμού ότι ακόμη και ο εσχατολογικός σκοπός της επιβίωσης συνιστά απόλυτο κέρδος και δεν αναλύεται με σχετικούς όρους.¹³² Επιπροσθέτως, οι Keohane και Martin, προεκτείνοντας την επιχειρηματολογία τους περί των διεθνών θεσμών και επιχειρώντας να απαντήσουν στην ρεαλιστική υπόθεση για τα σχετικά κέρδη, ταυτίζουν την ύπαρξη θεσμικών μορφών συνεργασίας με την ισότιμη διανομή των κερδών και την ισομερή ανάπτυξη ως προοπτική συνεργασίας αντί της άνισης ανάπτυξης ως βασικό αίτιο εκδήλωσης εγγενούς ανταγωνισμού και πολέμου.¹³³ Εντός του πυρήνα της εν λόγω προσέγγισης, η οποία καταλήγει στην υπόθεση περί απολύτων κερδών, ευρίσκεται το ζήτημα της εξαπάτησης. Ωστόσο, η διαφορά μεταξύ νεοφιλελευθέρων και νεορεαλιστών έγκειται στο γεγονός ότι οι πρώτοι θεωρούν το συγκεκριμένο ζήτημα ως το μοναδικό εμπόδιο συνεργασίας και προς τούτο, καταλήγουν στις υποθέσεις περί υπερκείμενου ρόλου των διεθνών θεσμών και απολύτων κερδών.¹³⁴ Οι νεορεαλιστές, εξεναντίας, διατυπώνουν μία κατά το ήττον απλουστευτική προσέγγιση, για την οποία υφίσταται αναφορά στη συνέχεια.

Πριν την παράθεση της νεορεαλιστικής θέσης, όμως, αξίζει να υπογραμμισθεί, αναφορικά με τις πτυχές της προαναφερθείσας νεοφιλελεύθερης κριτικής ότι πρώτον, η αβεβαιότητα στις διακρατικές σχέσεις και ο συμπαρομαρτείς φαύλος κύκλος των διλημμάτων ασφαλείας δεν επιτρέπουν την παραμέληση των σχετικών κερδών ούτε καν στις περιπτώσεις συμμαχικών σχέσεων. Προς τούτο, μη εξαιρώντας ακόμα και τους συμμάχους, η Joanne Gowa συμπυκνώνει τη νεορεαλιστική θέση σημειώνοντας ότι «η άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος ωθεί τα υποκείμενα κράτη να παρακολουθούν στενά τη στρατιωτική ισχύ και τις δυνατότητες τόσο δυνητικών όσο

---

¹³² Snidal, D. (1991) Relative gains and the pattern of international cooperation. *The American political science review*, 85 (3), σελ. 702-704.

¹³³ Keohane, R. and Martin, L. (1995) ό.π., σελ. 44-46.

Στο ίδιο μήκος κύματος της υποστήριξης των διεθνών θεσμών ως συντελεστές συνεργασίας και άρα παροχής απαντήσεων σχετικά με τη διανεμητική προβληματική, ο Robert Axelrod σημειώνει ότι, επί παραδείγματι, «τα μέλη του Κογκρέσου δύνανται να συνεργάζονται δίχως να ανταλλάζουν απειλές σχετικά με τη θέση τους στα σπίτια τους [δηλαδή, εκτός Κογκρέσου]. Η κύρια απειλή προς το νομοθέτη δεν είναι η σχετική επιτυχία ενός άλλου νομοθέτη από ένα άλλο μέρος της χώρας, αλλά από κάποιον ο οποίος θα δύνατο να είναι ανταγωνιστικός εντός της οικείας περιφέρειας». Axelrod, R. (1984) ό.π., σελ. 112-113.

Υπό τη συγκεκριμένη οπτική, τα μέρη δεν ενδιαφέρονται για τη συμπεριφορά και τη δράση των υπολοίπων, αλλά για την ιδιοσυστασία τους. Ως εκ τούτου, το βασικό αίτιο πολέμου της άνισης ανάπτυξης αναιρείται και τα κράτη υιοθετούν συνεργατικές πολιτικές, οι οποίες εν τέλει αποσοβούν τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση, απόρροια των διλημμάτων ασφαλείας. Ήφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 213-214.

¹³⁴ Grieco, J. (1988) ό.π., σελ. 495-497. Ήφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 104-105.

και υπαρχόντων συμμάχων και ανταγωνιστών». ¹³⁵ Δεύτερον, η «παγκόσμια πίττα» δεν είναι ακριβώς προκαθορισμένη, καθότι παράμετροι σχετιζόμενες με την εκπαίδευση, την καινοτομία ή την τεχνολογική ικανότητα δύνανται να μεταβάλλουν σε σημαντικό βαθμό τη σχετική θέση ενός δρώντα δίχως να διαταράσσεται αναλογικά το μερίδιό του επί του παγκοσμίου πλούτου. Άλλωστε, η θεωρητική ανάλυση – τουλάχιστον επί του συγκεκριμένου – αποσκοπεί στη σκιαγράφηση των συντελεστών διαμόρφωσης των αντιλήψεων και των παραστάσεων προσλαμβανουσών από τα κράτη προς το σκοπό χάραξης της υψηλής στρατηγικής τους.

Με άλλα λόγια, η θέση του Keohane περί προκαθορισμένης «παγκόσμιας πίττας» πιθανόν να είναι σωστή ως προς την απεικόνιση του πλούτου, αλλά δεν αντικατοπτρίζει τη σειρά των ορθολογικών κριτηρίων, τα οποία συνυπολογίζουν τα κράτη προκειμένου να χαράξουν την υψηλή στρατηγική τους. ¹³⁶ Επιπροσθέτως, ο νεοφιλελευθερισμός δεν ελέγχει την υπόθεση του πολέμου, ενώ παραλλήλως δε στοιχειοθετεί επαρκώς τους λόγους απόρριψης της χρήσης βίας από πλευράς των κρατών. Τοιουτοτρόπως, μέσω της επίκλησης στο «δίλημμα του φυλακισμένου» και τα επαναλαμβανόμενα παίγνια, οι νεοφιλελεύθεροι μοντελοποίησαν το διεθνές σύστημα με τέτοιο τρόπο ώστε τυχούσες μεταβολές και αναταράξεις να μην απεικονίζονται. ¹³⁷ Οφείλεται πάντως να σημειωθεί ότι ο Robert Keohane παραδέχθηκε σε κατοπινό χρονικό διάστημα τις αστοχίες της αναλυτικής του προσέγγισης όσον αφορά το διανεμητικό ζήτημα με άξονα την υπεραπλουστευμένη οπτική του νεοφιλελευθερισμού και την αδυναμία του να αναδείξει τα εφελθήρια ανταγωνισμού στις διακρατικές σχέσεις:

Έκανα μεγάλο λάθος, επειδή απέτυχα να τονίσω τα θέματα και τα ζητήματα που επιδρούν διανεμητικά και επηρεάζουν τη συνεργασία. Ο Joseph Grieco έχει συνεισφέρει τα μέγιστα με το να εστιάσει την προσοχή του σ' αυτό το σημαντικό θέμα. Επιδιώκοντας να καταδείξω την αληθοφάνεια της μη ηγεμονικής συνεργασίας, απέτυχα να τονίσω τη σημασία του αγώνα για την κατανομή των όρων με τους οποίους θα

¹³⁵ Gowa, J. (1994) *Allies, adversaries, and international trade*. Princeton: Princeton university press. Σελ. 6.

¹³⁶ Όπως αναφέρει ο Andrew Heywood «η ισχύς ταυτίζεται με την [νοητική] πρόσληψη». Heywood, A. (2011) ό.π., σελ. 61.

¹³⁷ Powell, R. (1991) ό.π., σελ. 1309-1311.

γίνεται η συνεργασία, την ποικιλομορφία των τύπων της συνεργασίας και το βαθμό στον οποίο αυτή η συνεργασία είναι εφικτή, καθώς επίσης και τη σπουδαιότητα της αλληλουχίας δεσμεύσεων και στρατηγικών που επιδρούν στην υλοποίηση ή μη υλοποίηση της συνεργασίας. Απερίφραστα αναγνωρίζω ότι η συνεργασία εμπεριέχει δυσαρμονίες και διαφωνίες, αλλά δε διερεύνησα επαρκώς αυτές της μεγάλης σημασίας πτυχές.¹³⁸

Παρενθετικά, αξίζει να αναφερθεί ότι διακριτή θέση εντός των ορίων της διαλεκτικής περί του διανεμητικού ζητήματος κατέχει το «δίλημμα του φυλακισμένου». Το εν λόγω παίγνιο σχετίζεται με την τάση του κράτους προς τη συνεργασία ή την εξαπάτηση, καθώς αποκρυπτογραφεί την προοπτική του συλλογικού κέρδους μέσω υιοθέτησης συνεργατικών πολιτικών αναδεικνύοντας παραλλήλως την πιθανότητα ρήξης εξαιτίας του «πειρασμού» ενός κράτους να επιτύχει ακόμη μεγαλύτερα κέρδη από τα υπόλοιπα μέρη. Όπως έχει διαφανεί ανωτέρω, οι νεοφιλελεύθεροι αναλύουν το «δίλημμα» εμμένοντας στο πρώτο σκέλος. Σύμφωνα με το νεοφιλελευθερισμό, η συνεργασία επιτυγχάνεται διαμέσου της συναντίληψης, δηλαδή της αμοιβαίας κατανόησης και της λήψης από κοινού αποφάσεων. Επιπλέον, το «δίλημμα» αναδεικνύει την αναγκαιότητα εποπτείας της εν λόγω διαδικασίας αποφάσεων, ανάγει την προοπτική σύγκλισης συμφερόντων σε ύψιστο συμφέρον σε μακροσκοπικό επίπεδο, ενώ δίδει απαντήσεις ως προς την κάλυψη του κενού μεταξύ συνεργασίας και αντιπαράθεσης.¹³⁹ Τουτέστιν, η επανάληψη του παιγνίου μέσω μίας διαδικασίας επιβράβευσης της συνεργατικής τάσης και αποπομπής των παραβατών – ρόλος ο οποίος διαδραματίζεται από διεθνή θεσμικά σχήματα εν είδει ανεξαρτήτων μεταβλητών – επιφέρει εν τέλει την αμοιβαία εμπιστοσύνη και μέσω τούτης εμπεδώνεται η συνεργασία.¹⁴⁰ Όπως αναφέρει ο Robert Powell, «το μοντέλο του νεοφιλελευθερισμού έχει αναμφίβολα εκπονηθεί έτσι ώστε

¹³⁸ Ηφαιστος, Π. (2001) ό.π., σελ. 229.

¹³⁹ Lipson, C. (1993) *International cooperation in economic and security affairs*. Εντός του: Baldwin, D.A. (ed.) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press, σελ. 60-84. Σελ. 65.

¹⁴⁰ Gilpin, R. (2008) ό.π., σελ. 116-117. Πέραν της ανάλυσης του Robert Gilpin, ενδεικτικά περί της περιγραφής του διλήματος ασφαλείας, βλ.: Oye, K.A. (1986) *Explaining cooperation under anarchy: Hypotheses and strategies*. Εντός του: Oye, K.A. (ed.) *Cooperation under anarchy*. Princeton: Princeton university press, σελ. 1-24. Lipson, C. (1993) ό.π.. Snidal, D. (1986) *The game theory of international politics*. Εντός του: Oye, K.A. (ed.) *Cooperation under anarchy*. Princeton: Princeton university press, σελ. 25-57.

(E,E) [Ελεύθερο εμπόριο] να είναι το πρώτο σημείο ισορροπίας»¹⁴¹ και συνεπώς, αδιαμφισβήτητη επιλογή διακρατικής σχέσης.

Εν αντιθέσει με τη συγκεκριμένη ανάγνωση του «διλήμματος ασφαλείας», ο Charles Lipson καταγράφει τέσσερις αδυναμίες του παιγνίου.¹⁴² Πρώτον, μέσω του παιγνίου παρανοούνται οι πολιτικές και οι στρατηγικές των κρατών, καθώς υπεραπλουστεύεται η φύση τους. Δεύτερον, αγνοούνται πλήρως οι εξαρτημένες μεταβλητές της κατανομής ισχύος, ήτοι το περιεχόμενο και το υπόβαθρο των στρατηγικών, πολιτικών και οικονομικών αλληλεπιδράσεων σε διακρατικό επίπεδο. Τρίτον, ο απλός χαρακτήρας του παιγνίου θέτει όρια στην αναλυτική του προοπτική, καθώς πολύπλοκα ζητήματα όπως η συμμετρία κερδών δε συμπεριλαμβάνονται. Τέταρτον, σε απόλυτη συνάρτηση με τα προηγούμενα, το παίγνιο καθίσταται μονοδιάστατο, καθότι αγνοεί παραλλήλως διαδραματιζόμενα επιμέρους παίγνια. Εν ολίγοις, η πολυπλοκότητα των διακρατικών σχέσεων, η επαναλαμβανόμενη φύση του παιγνίου στον πραγματικό κόσμο, καθώς επίσης και η αβεβαιότητα περί μελλοντικών ανταμοιβών (future payoffs) καθιστούν το «δίλημμα του φυλακισμένου» θεωρητικό σχήμα δίχως εμφανή αντίκτυπο στις διακρατικές σχέσεις.¹⁴³

Όσον αφορά την νεορεαλιστική υπόθεση περί προσήλωσης των κρατών στα σχετικά κέρδη κατά τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής, τούτη έχει εξετασθεί από σημαίνοντες θεωρητικούς όπως ο Joseph Grieco, ο Kenneth Waltz και ο Robert Gilpin. Ο Waltz προβαίνει σε ορισμένες επισημάνσεις όσον αφορά τον ρόλο της ισχύος, οι οποίες συνεισφέρουν στην κατανόηση της θέσης περί των σχετικών κερδών. Συγκεκριμένα, η ισχύς «παρέχει τα μέσα για να διατηρήσει κάποιος την αυτονομία εν όψει της στρατιωτικής δύναμης που διαθέτουν οι άλλοι [...] μεγαλύτερη δύναμη παρέχει μεγαλύτερα περιθώρια δράσης [...] οι ισχυρότεροι απολαύουν μεγαλύτερων περιθωρίων ασφαλείας [...] η μεγάλη ισχύς προσδίδει στους κατόχους της μεγάλο συμφέρον για το σύστημά τους».¹⁴⁴ Εκ τούτου συνεπάγεται ότι η ισχύς αναγιγνώσκεται με σχετικούς όρους, ήτοι με όρους κατανομής της εντός του διεθνούς συστήματος. Τοιουτοτρόπως, τα επίθετα συνοδεύοντα τις εκτιμήσεις περί ισχύος τίθεται πάντοτε σε συγκριτικό ή και υπερθετικό βαθμό από τους νεορεαλιστές. Στα πλαίσια του άναρχου διεθνούς συστήματος, εντός του οποίου κυρίαρχος κανόνας

¹⁴¹ Powell, R. (1991) ό.π., σελ. 1306.

¹⁴² Lipson, C. (1993) ό.π., σελ. 69.

¹⁴³ Gowa, J. (1986) Anarchy, egoism and third images: The evolution of cooperation and international relations. *International organization*, 40 (1), σελ. 169.

¹⁴⁴ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 403-404.

είναι εκείνος της αυτοβοήθειας και της ανάγκης για την εξασφάλιση της επιβίωσης, δε νοούνται αλτρουιστικές εκτιμήσεις περί κοινής ωφέλειας, παρά μονάχα περί μεγαλύτερης ή και μέγιστης.¹⁴⁵ Η περιορισμένη ευρύτητα πόρων σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα περί των προσθέσεων των υπολοίπων δρώντων και το φόβο της εξαπάτησης στρέφει τα κράτη στην εκτίμηση των συσχετισμών ισχύος και δεν τους επιτρέπει να αυτοπεριορίζονται στους υπολογισμούς της ίδιας ισχύος τους.¹⁴⁶ Τουτέστιν, κατά τους νεορεαλιστές, η διανομή – και όχι η επιμέρους κτήση – ισχύος διαδραματίζει μείζονα ρόλο και είναι εκείνη, βάσει της οποίας προκύπτει εν τέλει η τυπολογία των κρατών στην κλίμακα ισχύος.

Κατά συνέπεια, ενόσω η άνιση ανάπτυξη συνιστά κύριο αίτιο ανταγωνισμού και πολέμου, τα κράτη κρίνουν ότι η διατήρηση της θέσης τους εντός του άναρχου διεθνούς συστήματος και κατ' επέκταση η επιβίωσή τους εναπόκειται στη μέριμνά τους να υποβλέπουν και να αποπειρώνται να αποτρέπουν την οιαδήποτε αλλαγή συσχετισμών ισχύος εις βάρος τους. Εξ' αφορμής τούτου προκύπτει το αντεπιχείρημα των ρεαλιστών στην προτεραιότητα, η οποία προσδίδεται από τους νεοφιλελεύθερους στη συνεργασία. Κατά τους νεορεαλιστές συγκεκριμένα, τα κράτη συνεργάζονται ενόσω τα ωφελήματα της συνεργασίας δεν είναι περισσότερα για τους ανταγωνιστές τους.¹⁴⁷ Συνεπώς, η σύγκριση των προκύπτοντων ωφελημάτων αποτελεί τον άξονα της ορθολογικής ανάλυσης κόστους και οφέλους και στρέφει ή όχι τα κράτη σε συνεργατικές στρατηγικές, καθότι λειτουργούν υπό τον κίνδυνο η επιβίωσή τους να τεθεί σε κίνδυνο ως απόρροια εις βάρος τους ανακατανομών ισχύος. Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι τα περιθώρια συνεργασιών είναι μικρά, καθότι πέραν των προαναφερθέντων ενυπάρχει επιπλέον το στοιχείο του φόβου της εξαπάτησης. Τουτέστιν, η δομή της στρατηγικής συνεργασίας εκμαυλίζεται όταν ένα μέρος είτε το ίδιο κρίνει ότι το κέρδος ρήξης υπερβαίνει το κέρδος σύμπλευσης είτε κρίνει ότι έτερο μέρος θα προβεί σε ενδεχόμενη τέτοια εκτίμηση.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ο Kenneth Waltz έχει θέσει ιδιαιτέρως χαρακτηριστικά το εν λόγω ζήτημα: «Όταν βρίσκονται αντιμέτωπα με την πιθανότητα συνεργασίας για αμοιβαίο όφελος, κράτη που αισθάνονται ανασφαλή θα πρέπει να ρωτούν πως θα κατανεμηθεί το όφελος. Είναι αναγκασμένα να μην ρωτούν 'θα ωφεληθούμε και οι δύο μας;' αλλά να ρωτούν 'ποιος θα ωφεληθεί περισσότερο;»». Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 226-227.

¹⁴⁶ Ηφαιστος, Π. (2009) ό.π., σελ. 362. Mearsheimer, J. (1995) ό.π., σελ. 12-13.

¹⁴⁷ Grieco, J. (1988) ό.π., σελ. 498-500. Grieco, J., Powell, R. and Snidal, D. (1993) The relative-gains problem for international cooperation. *The American political science review*, 87 (3), σελ. 729.

¹⁴⁸ Snidal, D. (1991) ό.π., σελ. 704.

Ο Michael Mastanduno προσθέτει ένα ακόμη στοιχείο υπονόμευσης της διακρατικής οικονομικής συνεργασίας τοποθετώντας στο επίκεντρο της σκέψης του τη μεταψυχροπολεμική πραγματικότητα

Εν κατακλείδι, οφείλεται να σημειωθεί ότι το διανεμητικό ζήτημα δεν αποτελεί προνομιακό πεδίο έρευνας των οικονομολόγων. Η αλληλεπίδραση των οικονομικών και των πολιτικών-στρατηγικών ζητημάτων συνιστά παραδοχή συνεισφέρουσα στη δομή της επιχειρηματολογίας της παρούσας διατριβής. Εφαλτήριο της εν λόγω υπόθεσης αποτελεί η δυνατότητα μετάφρασης της οικονομικής ισχύος σε στρατιωτική. Διακρατικά χάσματα οικονομικής ισχύος σηματοδοτούν σημεία αναφοράς και διαβάθμισης στρατηγικών σχέσεων. Οικονομικά οφέλη δύνανται να καταστούν αφετηρία πολιτικού-στρατηγικού ανταγωνισμού, αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο διαμόρφωσης των διλημάτων ασφαλείας. Συνεπώς, κατά την ανάλυση της συμπεριφοράς ενός κράτους εντός του διεθνούς συστήματος, οφείλεται να συνυπολογίζεται η οικονομική του ισχύς εν συγκρίσει με τους ανταγωνιστές του και κατά μείζονα λόγο, τα κέρδη του σε τομείς οριζόμενοι ως μεταβλητές παρέχουσες ακραίες τιμές κατά τη δόμηση αυτής καθ' εαυτής της οικονομικής ισχύος.

2.8. Αναγωγή θεωρίας στην περιπτωσιολογική μελέτη

Ο σκοπός του παρόντος κεφαλαίου συνάδει με την παρουσίαση και σημειακή καταγραφή του θεωρητικού κεκτημένου χρησιμοποιούμενου για την ανάλυση της συμπεριφοράς της Τουρκίας με άξονα το υποσύστημα της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου κατά την επαύριον της λήξης του Ψυχρού Πολέμου. Προς τούτο, ως κατακλείδα του κεφαλαίου, κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνισθούν οι λόγοι επιλογής των συγκεκριμένων θεωρητικών πτυχών και τα σημεία σύζευξης θεωρίας και περιπτωσιολογικής μελέτης. Τα θεωρητικά ερμηνευτικά εργαλεία επί τω σκοπώ κατανόησης των απότοκων της υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στο χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας παρατίθενται διαμέσου των υποθέσεων εργασίας, των οποίων το θεωρητικό υπόβαθρο έχει ήδη περιγραφεί ανωτέρω. Σκοπός του παρόντος υποκεφαλαίου είναι η κατάδειξη των κριτηρίων επιλογής των εν λόγω

των παγκοσμιοποιημένων δομών οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας. Κατά τον Mastanduno, τα σχετικά κέρδη υποδαυλίζουν τις προοπτικές συνεργασίας, καθώς τα κράτη ενδιαφέρονται για τη διεύρυνση συντελεστών της ισχύος τους όπως η αγροτική και βιομηχανική τους ικανότητα, η οποία δεν επιτυγχάνεται πάντοτε υπό συνθήκες ανοιχτού οικονομικού ανταγωνισμού. Κατά συνέπεια, στραμμένα προς τη διαρκή προσπάθεια οικονομικής και στρατηγικής αναβάθμισης, τα κράτη διστάζουν να εντάξουν τις βιομηχανίες ή την αγροτική τους παραγωγή εντός πλαισίων συνεργασίας, στα οποία δεν έχουν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Mastanduno, M. (1993) Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy. Εντός του: Baldwin, D.A. (ed.) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press, σελ. 250-266. Σελ. 257.

θεωρητικών πτυχών και του πλαισίου σύνδεσής τους με την προκείμενη περιπτώσιολογία.

Εν πρώτοις, όσον αφορά την έννοια της στρατηγικής, τούτη ορίζεται από τους Αθανάσιο Πλατιά και Κωνσταντίνο Κολιόπουλο ως «η σύζευξη μέσων και σκοπών εντός του ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος, τόσο εν καιρώ ειρήνης όσο και εν καιρώ πολέμου, κατά τη διάρκεια τόσο δυνητικής όσο και πραγματικής σύγκρουσης».¹⁴⁹ Κορυφαίο σημείο της πολιτικής αποτελεί η υψηλή στρατηγική, η οποία συνιστά το αμάλγαμα πολιτικών, στρατιωτικών ή οικονομικών μέσων με άξονα την επίτευξη μακροσκοπικών αποτελεσμάτων. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον Paul Kennedy, η μεταβλητή της ηγεσίας καθορίζει εν πολλοίς την τελικώς επιτυχούσα ή μη σύζευξη των προαναφερθέντων μέσων και τη σύνδεσή τους με τον άωτατο στρατηγικό σκοπό.¹⁵⁰ Επί του ίδιου πλαισίου, ο Liddell Hart συνδέει τον ρόλο της υψηλής στρατηγικής με τη διαδικασία εσωτερικής εξισορρόπησης, ήτοι την κινητοποίηση των κατεχομένων πόρων και δη των οικονομικών μέσων και του ανθρώπινου δυναμικού προς τον σκοπό υλοποίησης πολιτικού αποτελέσματος.¹⁵¹ Επί του ίδιου μήκους κύματος, ο Edward Luttwak υποστηρίζει ότι «η υψηλή στρατηγική αποτελεί ένα επίπεδο ανάλυσης εντός του οποίου εξετάζεται το σύνολο των διακρατικών συμβεβηκότων τόσο σε περίοδο πολέμου όσο και σε περίοδο ειρήνης».¹⁵² Συνολικά, οφείλεται να επισημανθεί ότι οι ανωτέρω παρατιθέμενοι ορισμοί συνδέονται άρρηκτα με την κλασική ανάλυση του Karl Von Clausewitz, η οποία απολήγει στο συμπέρασμα ότι ο πόλεμος εμπεριέχει πάντοτε έναν αντικειμενικό πολιτικό σκοπό.¹⁵³

Κατά συνέπεια, ενόσω ο έσχατος σκοπός του κράτους συνίσταται στην επιβίωσή του, η υψηλή στρατηγική του αποτυπώνει το φάσμα της θέσης και της συμπεριφοράς του έναντι των προκλήσεων, οι οποίες προκύπτουν εντός του άναρχου

¹⁴⁹ Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) *Thucydides on strategy: Grand strategies in the Peloponnesian war and their relevance today*. London: Hurst and company. Σελ. 2-3.

¹⁵⁰ Kennedy, P. (1991) *Grand strategies in war and peace*. New Haven: Yale university press. Σελ. 5. Επί του ίδιου μήκους κύματος, οι Taliaferro, Lobell και Ripsman επισημαίνουν τον ρόλο του ηγέτη κατά την κινητοποίηση των εσωτερικών πόρων (οικονομία, γραφειοκρατία, εσωτερικοί θεσμοί) και του συγκεκριμένου τους με μία επιτυχή ανάγνωση του διεθνούς περιβάλλοντος. Taliaferro, J.W., Lobell, S.E. and Ripsman, N.M. (2009) Introduction: Neoclassical realism, the state and foreign policy. Εντός του: Taliaferro, J.W., Lobell, S.E. and Ripsman, N.M. (eds.) *Neoclassical realism, the state and foreign policy*. Cambridge: Cambridge university press, σελ. 1-41. Σελ. 7.

¹⁵¹ Παρατίθεται εντός του: Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) ό.π., σελ. 14.

¹⁵² Luttwak, E.N. (2001) *Strategy: the logic of war and peace*. Cambridge: Harvard university press. Σελ. 208.

¹⁵³ Clausewitz, K.V. (1999) *Περί του πολέμου*. 5^η εκδ. Εκδόσεις: Βάνιας. Σελ. 41-43.

και ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος.¹⁵⁴ Επίσης, εκ των προαναφερθέντων ορισμών συνάγεται ότι η υψηλή στρατηγική, πέραν από έκφραση της εξωτερικής συμπεριφοράς του κράτους, συμπεριλαμβάνει τις πολιτικές εξασφάλισης αυτοβοήθειας, τουτέστιν κινητοποίησης των πόρων και εν τέλει, ενίσχυσης των συντελεστών ισχύος προς υλοποίηση του σκοπού της επιβίωσης. Η συγκεκριμένη επισήμανση είναι σημαίνουσα, καθότι μέρος της παρούσας έρευνας και της συμπαρομαρτούσας επιχειρηματολογίας εστιάζει ακριβώς στα οικονομικά οφέλη της Τουρκίας από την εμπλοκή της στην ευρύτερη περιοχή και στο λόγο, για τον οποίο τούτα είναι σημαντικά για τη συνολική πολιτική και στρατηγική αναβάθμισή της σε περιφερειακό επίπεδο. Υπό το εν λόγω πρίσμα και με άξονα την εξασφάλιση της επιβίωσής της, στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία χάραξε την υψηλή στρατηγική της συμπράττοντας με έναν ισχυρότερο εταίρο, ήτοι τις ΗΠΑ, προκειμένου να εξισορροπήσει την ΕΣΣΔ, ενώ η πτώση της ισχύος της τελευταίας μετά το 1991 συνεπέφερε την προσωρινή – έστω – παύση του ανάλογου διλήμματος ασφαλείας εις βάρος της Τουρκίας.¹⁵⁵ Η εν λόγω πτώση της ισχύος του βασικού ανταγωνιστή της έθεσε την Τουρκία ενώπιον του δίπολου πολιτικής και στρατηγικής συμπεριφοράς όπως τούτο περιγράφεται διαλεκτικά μέσω των προσεγγίσεων του αμυντικού και του επιθετικού ρεαλισμού.

Συνεπώς, η χάραξη της υψηλής στρατηγικής με ορθολογικά κριτήρια αποτελεί *sine qua non* για τους κρατικούς δρώντες και προς τούτο, τα κύρια διακυβεύματα του ανταγωνισμού στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία δεν άλλαξαν πριν και μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Εκείνο, το οποίο άλλαξε, ήταν η συμπεριφορά των δρώντων προς υλοποίηση ή προστασία των ίδιων – γεωπολιτικών ή/και γεωοικονομικών –

---

¹⁵⁴ Τσιριγώτης, Δ. (2010) ό.π., σελ. 83-84.

¹⁵⁵ Άλλωστε, ο Ψυχρός Πόλεμος εκτυλίχθηκε στα πλαίσια του φαύλου μακροιστορικού κύκλου των διαρκών συσπειρώσεων και αντισυσπειρώσεων και η Τουρκία διεφάνη να χαράσσει την υψηλή στρατηγική της με γνώμονα τη συγκεκριμένη κατάσταση. Όπως αναφέρει ο Kenneth Waltz: «στη διεθνή πολιτική, εφόσον οι συμμετέχοντες δε θεωρούν ότι συμμετέχουν σε ένα παιχνίδι στο οποίο όλοι επικεντρώνονται στην παραγωγή και κανείς δεν ανησυχεί για την κατανομή, τα κράτη πάντοτε θα μπαίνουν στον πειρασμό να συγκροτούν συνασπισμούς για τον απλό λόγο ότι αυτοί που συνασπίζονται αποκτούν πλεονέκτημα έναντι εκείνων που δε συνασπίζονται. Αν κάποια κράτη επιδιώκουν να αποκτήσουν κάποιο πλεονέκτημα έναντι κάποιων άλλων, συνασπίζονται. Αν κάποια άλλα κράτη θέλουν να αντικρούσουν αυτό το πλεονέκτημα, συνασπίζονται κι αυτά με τη σειρά τους. Αν τα επιδιωκόμενο πλεονέκτημα μετριέται με όρους ισχύος για την καταστροφή ή τη βλάβη κάποιου άλλου κράτους, τότε αν το απειλούμενο κράτος δεν καταβάλει προσπάθεια να αυξήσει τη δύναμή του, θέτει σε κίνδυνο την επιβίωσή του». Waltz, K. (2011β) ό.π., σελ. 260. Περί της «θεωρίας εξισορρόπησης απειλής» και του πλαισίου ευόδωσης συμμαχιών μεταξύ των κρατών, βλ.: Walt, S.M. (1987) *The origins of alliances*. New York: Cornell university press.

διακυβευμάτων ελέω της ανακατανομής ισχύος. Τα εν λόγω διακυβεύματα αποτελούν αντικειμενικούς παράγοντες και σταθερά κριτήρια, τα οποία αντικατοπτρίζονται κυρίως στο γεωγραφικό επίπεδο και συντελούν στη διαμόρφωση του εθνικού συμφέροντος επί διαχρονικής και πάγιας βάσης.¹⁵⁶ Επί του εν λόγω πλαισίου, η θεωρία διεθνών σχέσεων αποτελεί το αναλυτικό εργαλείο της συμπεριφοράς της Τουρκίας κατά το μεταψυχροπόλεμο όσον αφορά, εν προκειμένω, τις περιοχές του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Διακριτή θέση, όπως ανεφέρθη, κατέχει το δίπολο αμυντικού και επιθετικού ρεαλισμού, προσεγγίσεις σχετιζόμενες με τη συμπεριφορά των μεγάλων δυνάμεων. Εντούτοις, τόσο ο Kenneth Waltz όσο και ο John Mearsheimer σημειώνουν το ενδεχόμενο οι νεορεαλιστικές προσεγγίσεις να αποτελέσουν ερμηνευτικά εργαλεία της αλληλεπίδρασης της πολιτικής και μικρότερων δυνάμεων.¹⁵⁷ Περαιτέρω, αναφορικά με τη διαλεκτική περί απολύτων και σχετικών κερδών, καθώς επίσης και περί του ρόλου των διεθνών θεσμών, χρησιμοποιούνται τα θεωρητικά εργαλεία του νεορεαλισμού και του νεοφιλελευθερισμού, τα οποία υποβοηθούν στην ανάλυση και ερμηνεία των δύο αλληλένδετων πτυχών των διακρατικών σχέσεων, ήτοι της πολιτικοοικονομικής πτυχής και της πτυχής της ασφάλειας.¹⁵⁸

Όπως έχει ήδη υπογραμμισθεί, οι προκύπτουσες υποθέσεις εργασίας τοποθετούνται χρονικά στη μεταψυχροπολεμική περίοδο και στην ανακατανομή ισχύος εντός του διεθνούς συστήματος. Η εν λόγω ανακατανομή ισχύος εντός – και όχι η αλλαγή του ίδιου¹⁵⁹ – του διεθνούς συστήματος συνεπέφερε ένα κενό ισχύος

¹⁵⁶ Gilpin, R. (2008) ό.π., σελ. 32.

Περί της σημασίας του γεωγραφικού κριτηρίου, είναι ενδεικτική η παράθεση από τον Hans Morgenthau του αποφθέγματος του μπολσεβίκου υπουργού εξωτερικών Andrei Vishinski , ο οποίος, στις κατηγορίες ότι η Σοβιετική Ένωση ακολουθεί τσαρικού τύπου πολιτική αναφορικά με τα στενά των Δαρδανελίων, απάντησε ως εξής: «αν ένα πολεμικό πλοίο θέλει να πλεύσει από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη Θάλασσα, πρέπει να περάσει διαμέσου των Δαρδανελίων είτε η κυβέρνηση στη Μόσχα είναι τσαρική είτε κομμουνιστική». Παρατίθεται εντός του: Morgenthau, H. (1993) ό.π., σελ. 126.

¹⁵⁷ Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 168. Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 29.

¹⁵⁸ Keohane, R. and Martin, L. (1995) ό.π., σελ. 43.

¹⁵⁹ Waltz, K. (2000) Structural realism after the Cold War. *International security*, 25 (1), σελ. 5-6.

Επί του ίδιου μήκους κύματος, αλλά υπό φιλοσοφική και μακροιστορική σκοπιά, ο Παναγιώτης Κονδύλης σημειώνει όσον αφορά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ότι «στο τέλος της έφτασε απλώς μια ιστορική εποχή». Με άλλα λόγια, το βεσβαλιανό κρατοκεντρικό μοντέλο δε διαφοροποιείται. Η αλλαγή αφορά τους συσχετισμούς ισχύος μεταξύ των συμπεριλαμβανομένων δρώντων-ανεξάρτητων μεταβλητών. Κονδύλης, Π. (2000β) *Το αόρατο χρονολόγιο της σκέψης: Απαντήσεις σε 28 ερωτήματα*. Αθήνα: Νεφέλη. Σελ. 28.

Επιπλέον, ως προς τη θεωρητική συζήτηση πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, ο Andrew Hanami σημειώνει ότι «η ιστορική μεταλλαγή δε συνεπάγεται μεταλλαγή θεωρίας

(power vacuum), το οποίο η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να εξετάσει ως προς το ενδεχόμενο να λειτούργησε ως συστημική ευκαιρία επαύξησης ισχύος για την Τουρκία ή υπό το φόβο της πρόκλησης αντισυσπειρώσεων η Τουρκία να παρέμεινε αποστασιοποιημένη. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συστημική ευκαιρία ορίζεται ως η απουσία συστημικής φύσης εμποδίων στο κράτος με αποτέλεσμα αυτό να δύναται να ξεπερνά οιοδήποτε εμπόδιο δίχως το κόστος να υπερβαίνει το όφελος.¹⁶⁰ Τουτέστιν, η συνεκτίμηση κόστους-οφέλους καθορίζει το αν μία αλλαγή συνιστά συστημική ευκαιρία, ενώ και το δίπολο επιθετικού-αμυντικού ρεαλισμού αναλύεται περιπτωσιολογικά ακριβώς επί των τουρκικών στρατηγικών εκτιμήσεων και της μετουσίωσής τους επί του πρακτέου. Εν ολίγοις, δηλαδή, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου απετέλεσε μία συστημική αλλαγή αφορούσα τη διάταξη των δρώντων, η οποία πέραν της ανακατανομής ισχύος σηματοδοτείται «στην ιεραρχία του γοήτρου και στους κανόνες και στα δικαιώματα που ενσωματώνονται στο σύστημα»¹⁶¹ και τούτο ακριβώς το γεγονός εξετάζεται ως προς τις απολήξεις του επί της συμπεριφοράς της Τουρκίας.

Κατά συνέπεια, πρώτον, η συστημική ευκαιρία αντικατοπτρίζεται, για την Τουρκία, στην *de jure* απαγκίστρωση των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας (Γεωργία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Καζακστάν, Τουρκμενιστάν, Ουζμπεκιστάν, Κιργιστάν, Τατζικιστάν) από την ΕΣΣΔ/Ρωσία. Δεύτερον, η πολιτική της Τουρκίας ενώπιον των εν λόγω αλλαγών συντελέστηκε στα πλαίσια διεθνών θεσμικών σχημάτων με το συνεπαγόμενο ερώτημα να αφορά αν τούτα απετέλεσαν θεσμοποιημένες μορφές αύξησης της συνεργασίας, μείωσης του φόβου της εξαπάτησης και ισότιμα επιμερισμένων οικονομικών κερδών ή στρατηγικά-πολιτικά εργαλεία αύξησης κρατικής επιρροής και προώθησης εθνικών συμφερόντων. Τρίτον, κεντρικό διακύβευμα κατά τη χάραξη υψηλής στρατηγικής αποτελεί η εκμετάλλευση και διαχείριση των ενεργειακών πόρων της περιοχής, η οποία βρίθει τέτοιων. Προς τούτο, προκύπτει το ερώτημα περί του αν η διαχείριση της «ενεργειακής πίτας» και η διεξαγωγή της «διπλωματίας των αγωγών» πραγματοποιείται με όρους σχετικών ή

[παραδείγματος]». Hanami, A.K. (2003) Structural realism and interconnectivity. Εντός του: Hanami, A.K. (ed.) *Perspectives on structural realism*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 199-222. Σελ. 200.

¹⁶⁰ Είναι κρίσιμο να επισημανθεί ότι τούτο δεν αποτελεί παρά εκτίμηση και όχι σταθερά. Τουτέστιν, ο δρώντας μπορεί να εκλάβει μία εξέλιξη ως συστημική ευκαιρία και ακολούθως, να προχωρήσει σε υπολογισμούς κόστους-οφέλους δίχως η πραγματικότητα να συνάδει με τη συγκεκριμένη εκτίμηση. Συνεπώς, η χάραξη της υψηλής στρατηγικής είναι υποκείμενη στην υποκείμενη ανάγνωση του διεθνούς συστήματος από τον κάθε δρώντα. Labs, E. (1997) *ό.π.*, σελ. 19.

¹⁶¹ Gilpin, R. (2006) *ό.π.*, σελ. 85.

απολύτων κερδών. Με άλλα λόγια, η Τουρκία υλοποιεί την ενεργειακή της πολιτική με άξονα τον ανταγωνισμό ή τη συνεργασία με άλλους βασικούς δρώντες, όπως η Ρωσία και το Ιράν; Συγκεκριμένα, συνεπώς, προκύπτουν οι εξής κεντρικές υποθέσεις εργασίας ως συνέχεια της παράθεσης του συμπαραμομαρτούντος θεωρητικού κεκτημένου:

I. Εντός των πλαισίων της παράθεσης του ιστορικού υποβάθρου καταδεικνύεται ότι η ένταξη της Τουρκίας στο NATO και η συμπίρρευσή της με τις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου προέκυψε ως στρατηγική αναγκαιότητα εξισορρόπησης της σοβιετικής απειλής και του τιθέμενου διλήμματος ασφαλείας. Το τεράστιο χάσμα ισχύος μεταξύ ΕΣΣΔ και Τουρκίας οδήγησε τη δεύτερη στην ρεαλιστική χάραξη υψηλής στρατηγικής ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία με άξονα την τήρηση της ατατουρκικής θέσης «ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο». Εν απουσία των καταλλήλων συστημικών προϋποθέσεων, η Τουρκία κλήθηκε να υπερασπιστεί τα σύνορα του «Εθνικού Όρκου» (Misak-ı Milli). Αντιθέτως, κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η μεταλλαγή των συσχετισμών ισχύος και η – έστω προσωρινή – παύση του διλήμματος ασφαλείας εις βάρος της Τουρκίας ταυτίστηκε με την ανάκυψη εκείνων των προϋποθέσεων υιοθέτησης μίας εναλλακτικής στρατηγικής. Η ανακατανομή ισχύος προκληθείσα από την πτώση της ΕΣΣΔ ταυτίστηκε με την πραγμάτωση ενός κενού ισχύος στις περιοχές του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και την απαρχή του «δεύτερου μεγάλου παιχνιδιού».¹⁶² Όπως αναφέρει ο Mustafa Aydin, «αυτό που

---

¹⁶² Ο όρος «μεγάλο παιχνίδι» παρατίθεται ευρέως στη βιβλιογραφία με τη συχνή διάκριση μεταξύ «πρώτου» και «δεύτερου Παιχνιδιού». Το «πρώτο» ήταν το συντελεσθέν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνας με βασικούς ανταγωνιστές την αυτοκρατορική Μεγάλη Βρετανία και την τσαρική Ρωσία. Διακύβευμα του συγκεκριμένου ανταγωνισμού αποτέλεσαν τα τεράστια αποθέματα πλουτοπαραγωγικών πόρων της περιοχής ευρύτερα της Κασπίας θάλασσας. Η άνοδος του μπολσεβικισμού και η δεσπόζουσα παρουσία της ΕΣΣΔ, ως τούτη ακολούθησε έως και το 1990, δεν επέτρεψε την παρουσία άλλων ανταγωνιστικών δρώντων στην περιοχή. Η πτώση της ΕΣΣΔ και άρα, ο υποβιβασμός της στην κλίμακα ισχύος, συνεπέφεραν την αύξηση του ανταγωνισμού μέσω πολλαπλασιασμού των δρώντων. Συμπαραμομαρτούσα πτυχή της εν λόγω εξέλιξης ήταν και η μετάβαση στο οικονομικό μοντέλο, καθώς η άρση του κολεκτιβοποιημένου καθεστώτος διαχείρισης των ενεργειακών πόρων και η υιοθέτηση των αρχών της «οικονομίας της αγοράς» ταυτίστηκε με εμπέδωση της δυνατότητας σε άλλους κρατικούς δρώντες να εισέλθουν στην ενεργειακή αγορά της περιοχής μέσω διεθνών καθεστώτων όπως consortia και πάσης φύσεως εταιρικά σχήματα. Ενδεικτικά, βλ.: Mazlum, I. (2007) Twenty first century energy security debates: Opportunities and constraints for

συνέβη στην Τουρκία και στην τουρκική εξωτερική πολιτική [κατά τη δεκαετία του 1990] συνιστά μία διαδικασία προσαρμογής στις περιφερειακές και παγκόσμιες αλλαγές, οι οποίες τόσο ριζικά επηρέασαν τους διεθνείς συσχετισμούς». ¹⁶³

Η συνεπαγόμενη εκ των προαναφερθέντων υπόθεση εργασίας προς εξέταση σχετίζεται με τη συμπεριφορά της Τουρκίας κατά την επαύριον της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ και της συμπαρομαρτούσας ανακατανομής ισχύος. Τουτέστιν, η κατανομή ισχύος εντός του διεθνούς συστήματος ορίζεται ως ανεξάρτητη μεταβλητή ως προς τη συμπεριφορά των δρώντων. Δύο είναι οι – προφανώς αλληλοαποκλειόμενες – απολήξεις της παρούσας υπόθεσης:

A) Κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ, η Τουρκία μερίμνησε για την κατοχύρωση της ασφαλείας της μέσω εξισορρόπησης των αντιπάλων της. Απέρριψε την ιδέα εξάπλωσης φοβούμενη την πρόκληση αντιγεμονικών συσπειρώσεων, οι οποίες θα έθεταν την επιβίωσή της εν αμφιβόλω. Συνεπώς, παγίωσε την παρουσία της στο περιφερειακό υποσύστημα μετατρέπόμενη σε δύναμη υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης. ¹⁶⁴

B) Κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ, η Τουρκία χάραξε την υψηλή στρατηγική της με άξονα τη μεγιστοποίηση της ισχύος της. Εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των υπολοίπων κύριων δρώντων εντός του περιφερειακού υποσυστήματος, διατύπωσε επί του πρακτέου ηγεμονικές αξιώσεις επιδιώκοντας την απόκτηση δεσπόζουσας

Turkey. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. Hampshire: Ashgate, σελ. 137-150. Σελ. 141. Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 727-728.

¹⁶³ Aydin, M. (1996) Turkey and Central Asia: Challenges of change. *Central Asian survey*, 15 (2), σελ. 161.

¹⁶⁴ Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη υπόθεση, τα κράτη – ορίζοντας πάντοτε ως πρώτιστο σκοπό την διασφάλιση της επιβιώσής τους – δεν πρόκειται να διακινδυνέψουν την ύπαρξή τους χάριν ηγεμονικών αξιώσεων. Τούτο συμβαίνει διότι «αν ένα κράτος χρησιμοποιήσει βία ή αν αναμένεται να το κάνει, η διέξοδος που έχουν τα άλλα κράτη είναι να χρησιμοποιήσουν βία ή να προετοιμαστούν να χρησιμοποιήσουν βία μεμονωμένα ή συνδυασμένα». Συνεπώς, η αντισυσπείρωση ως γεγονός αποτελεί απότοκο-αντίδραση εκπεφρασμένων ηγεμονικών αξιώσεων ενός κράτους. Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 243.

παρουσίας και κυρίαρχου ρόλου στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου.¹⁶⁵

II. Διακριτή θέση εντός των πλαισίων της συμπεριφοράς της Τουρκίας κατέχουν διεθνή θεσμικά σχήματα, όπως ο ΟΙΣ (Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας – άλλοτε ΟΙΔ, ήτοι Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης), ο ΟΟΣ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας), ο ΟΟΣΕΠ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου) και οι Τουρκικές Σύνοδοι (ή Συμβούλιο Συνεργασίας Τουρκόφωνων Χωρών). Η Τουρκία μεταψυχροπολεμικά πρωτοστάτησε στην ίδρυση και διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των εν λόγω διεθνών θεσμών, συμβεβλημένα μέλη των οποίων είναι κυρίως κράτη της περιοχής του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η παρούσα υπόθεση εργασίας σχετίζεται με τον ρόλο των συγκεκριμένων διεθνών θεσμών και τη θέση τους εν σχέση με την τουρκική στρατηγική συμπεριφορά στην υπό εξέταση περιοχή. Με άλλα λόγια, οι παρατιθέμενοι διεθνείς θεσμοί ορίζονται ως ανεξάρτητες ή εξαρτημένες μεταβλητές ως προς το τουρκικό εθνικό συμφέρον και τους συμπαρομαρτούντες στρατηγικούς σκοπούς; Η παρούσα υπόθεση εργασίας είναι σημαίνουσα, καθότι υποβοηθά στη θεωρητική θεμελίωση και στην πλήρη αποκρυστάλλωση της περιπτώσιολογίας όσον αφορά μία κεντρική πτυχή της τουρκικής εμπλοκής στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, ήτοι του ρόλου των διεθνών θεσμών λειτουργούντες εν παραλλήλω με την τουρκική πολιτική-στρατηγική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, προκύπτουν δύο πιθανές απολήξεις:

A) Οι εγκαθιδρυμένοι διεθνείς θεσμοί διαμεσολαβούν μεταξύ των κρατών αμβλύνοντας τα διλήμματα ασφαλείας, περιορίζοντας το φόβο της εξαπάτησης και συμβάλλοντας στη διακρατική συνεργασία. Τοιουτοτρόπως, λειτουργούν ως ανεξάρτητες μεταβλητές του διεθνούς

---

¹⁶⁵ Η εν λόγω υπόθεση δεν απορρίπτει την επιβίωση ως έσχατο σκοπό του κράτους. Ακριβώς αποδεχόμενη τούτη ως τον τελικό σκοπό κάθε κράτους, υποστηρίζει ότι «δεν υπάρχουν status quo δυνάμεις στο διεθνές σύστημα, πλην του περιστασιακού ηγεμόνα που θέλει να διατηρήσει την κυρίαρχη θέση του». Κατά συνέπεια, υποστηρίζεται ότι, λόγω της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των υπολοίπων δρώντων και του αναλόγως προκαλούμενου φόβου, κάθε κράτος επιθυμεί τον καθολικό έλεγχο εν πρώτοις της περιφέρειάς τους και εν συνέχεια του πλανήτη. Εφόσον η αβεβαιότητα παύει αποκλειστικά μέσω της ηγεμονικής παρουσίας του κράτους και της εξουδετέρωσης οιοδήποτε δυνητικού ανταγωνιστή, η στρατηγική με στόχο την αέναη μεγιστοποίηση ισχύος είναι η μοναδική επιλογή. Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 25-26.

συστήματος λαμβάνοντας θέση αντίστοιχη των κρατικών δρώντων. Συνεπώς, οι διεθνείς θεσμοί εντός της υπό εξέταση περιπτωσιολογίας εγκαθιδρύθηκαν και διευρύνθηκαν προς χάριν της διακρατικής περιφερειακής συνεργασίας επί ισότιμης βάσης.¹⁶⁶

B) Οι εγκαθιδρυμένοι διεθνείς θεσμοί ενέχουν ρόλο εξαρτημένων μεταβλητών ως προς τους κρατικούς δρώντες και την περιφερειακή και διεθνή κατανομή ισχύος. Λειτουργούν στις παρυφές του άναρχου διακρατικού συστήματος και ενέχουν ρόλο «πολιτικών-στρατηγικών εργαλείων». Συνεπώς, οι διεθνείς θεσμοί εντός της υπό εξέταση περιπτωσιολογίας δεν εξουδετέρωσαν τις ηγεμονικές αξιώσεις ισχύος, αλλά εγκαθιδρύθηκαν και διευρύνθηκαν χάριν εξυπηρέτησης εθνικών συμφερόντων. Επιπροσθέτως, αναφορικά με περιπτώσεις αποτυχίας ή ανεπαρκούς λειτουργίας τους, τούτο συνέβη καθότι η κατανομή ισχύος δεν ήταν η απαιτούμενη ώστε να πραγματοποιηθεί αύξηση της επιρροής ισχυρών έναντι ανίσχυρων κρατικών δρώντων μέσω θεσμοποιημένων μορφών διακρατικών σχέσεων.¹⁶⁷

III. Η τρίτη προκύπτουσα υπόθεση εργασίας αφορά το διανεμητικό ζήτημα και εν προκειμένω, την κατανομή των κερδών μεταξύ των κύριων ανταγωνιστών με άξονα τον τομέα της ενέργειας. Στην εξέλιξη της διατριβής παρατίθενται οι λόγοι, σύμφωνα με τους οποίους επιλέγεται ο τομέας της ενέργειας ως πεδίο έρευνας, καθώς και εκείνοι της επιλογής του Ιράν και της Ρωσίας ως τους δύο βασικούς – αν όχι μοναδικούς – ανταγωνιστές της Τουρκίας όσον αφορά τις εξαγωγές των ενεργειακών

---

¹⁶⁶ Κατά τις επιταγές της εν λόγω υπόθεσης, οι διεθνείς θεσμοί ενέχουν σημαίνοντα ρόλο εντός του διεθνούς συστήματος, ο οποίος συνάδει με εκείνον των κρατών. Τουτέστιν, «οι διεθνείς θεσμοί έχουν διακριτή θέση σε συσχέτισμό με την πραγματικότητα της κατανομής ισχύος». Τοιουτοτρόπως, η σημασία της δομής του διεθνούς συστήματος δεν αμφισβητείται αλλά οι διεθνείς θεσμοί, όπως αναφέρουν οι Robert Keohane και Lisa Martin, δύνανται «να ελέγχουν τα αποτελέσματα της κατανομής ισχύος και των [κρατικών] συμφερόντων». Keohane, R. and Martin, L. (1995) ό.π., σελ. 41-42.

¹⁶⁷ Κατά την παρούσα υπόθεση, ο ρόλος των διεθνών θεσμών είναι εξαρτημένος από τα συμφέροντα των ισχυρών μελών τους, γεγονός το οποίο συνδέεται με τον περιορισμό της κυριαρχίας των μειονεκτούντων μελών. Τοιουτοτρόπως, οι διεθνείς θεσμοί ενέχουν εργαλειακή θέση εντός του πλαισίου της συμπεριφοράς των μεγάλων δυνάμεων ή των επίδοξων ηγεμόνων. Μακροιστορικά, οι διεθνείς θεσμοί «αφενός δυνάμωναν την κυριαρχία των ισχυρών κρατών και αφετέρου αποδυνάμωναν – εάν δεν πετύχαιναν να αμυνθούν επαρκώς – την κυριαρχία των λιγότερο ισχυρών κρατών. Ήφαιστος, Π. (2005) ό.π., σελ. 51-52.

προϊόντων από τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.¹⁶⁸ Η «διπλωματία των αγωγών» συνάδει με την εξασφάλιση συνθηκών υγιούς οικονομικής συνεργασίας ή με την αύξηση της πολιτικής και στρατηγικής επιρροής τους στην περιοχή; Διαμέσου της παρούσας υπόθεσης εργασίας, το διανεμητικό ζήτημα τίθεται στις παρυφές της συμπεριφοράς της Τουρκίας όπως τούτη έχει ήδη εξεταστεί σε πρότερο επίπεδο. Με άλλα λόγια, η ενεργειακή πολιτική της Τουρκίας εξετάζεται επί τω σκοπώ αποκρυπτογράφησης των συνυπολογισμών της με άξονα τα απόλυτα ή τα σχετικά της κέρδη και συνεπώς, εν πλήρη συναρτήσσει με τη συμπεριφορά της. Η αποκρυστάλλωση των τουρκικών υπολογισμών επί του ενεργειακού εμπορίου της περιοχής της Κασπίας με τον υπόλοιπο κόσμο συνεισφέρουν στην αντίστοιχη αποκρυστάλλωση της συνολικής πολιτικής και στρατηγικής συμπεριφοράς της. Άλλωστε, όπως σημειώνει ο Raymond Aron, η αξία κατοχής ή/και πρόσβασης σε πρώτες ύλες είναι σημαίνουσα μιας και το γεγονός τούτο εξασφαλίζει την επιβίωση και ευμάρεια του κράτους.¹⁶⁹ Εν κατακλείδι, προκύπτουν οι εξής πιθανές απολήξεις:

A) Η Τουρκία, ως εγωιστικός δρών, εστιάζει στα απόλυτα κέρδη ενόσω αυτά προκύπτουν διαμέσου της διακρατικής ενεργειακής-οικονομικής συνεργασίας. Επικεντρωμένη στην οικονομική της ευμάρεια μέσω των απορρεόντων κερδών, η Τουρκία συνυπολογίζει τα κόστη και τα οφέλη της ενεργειακής της πολιτικής μη ενδιαφερόμενη περί των αντιστοίχων κοστών και οφελών των άλλων δρώντων. Κατά συνέπεια, η

---

¹⁶⁸ Όπως αναφέρει ο Αχμέτ Νταβούτογλου: «Αξιολογώντας αυτές τις διαδρομές [δηλαδή, τις αρτηρίες σύνδεσης του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας με τις θαλάσσιες περιοχές], διαπιστώνει κανείς ότι στο θέμα της εξόδου προς τη Δύση υφίσταται ένας σοβαρός ανταγωνισμός μεταξύ της Τουρκίας, του Ιράν και της Ρωσίας. Οι ενδιάμεσοι οδοί που διατηρούνται στην επικαιρότητα, όπως η σύνδεση της Κασπίας-Εύξεινου Πόντου μέσω της Κασπίας θάλασσας και του Περσικού Κόλπου μέσω του Ιράν, δημιουργούν ένα περιβάλλον ανταγωνισμού στις τουρκορωσικές και τις τουρκοϊρανικές σχέσεις αντίστοιχα». Καθότι δηλαδή η πλούσια σε ενεργειακούς πόρους περιοχή περιμετρικά της Κασπίας είναι περικλειστή, κεντρικό σημείο ανταγωνισμού και τριβής αποτελεί το ποιο κράτος θα παράσχει τη δίοδο εξαγωγής του πετρελαίου και του φυσικού αερίου από τις παραγωγούς στις καταναλώτριες χώρες κυρίως της Δύσης. Κατά συνέπεια, η προκείμενη κατάσταση ταυτίζεται με τη σημασία της σχετικής θέσης καθενός εκ των ανταγωνιστικών κρατών. Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 284.

¹⁶⁹ Aron, R. (1966) ό.π., σελ. 243-244.

μεγιστοποίηση των κερδών κρίνεται καθ' απόλυτο τρόπο και όχι εν σχέση με την Ρωσία και το Ιράν.¹⁷⁰

Β) Η Τουρκία ενδιαφέρεται για τα σχετικά της κέρδη όσον αφορά την «ενεργειακή πίττα» της ευρύτερης περιοχής της Κασπίας. Τοιουτοτρόπως, η πολιτική της εκτυλίσσεται εν συναρτήσει και υπό την επίβλεψη των πολιτικών και των οικονομικών δυνατοτήτων των βασικών της ανταγωνιστών, ήτοι του Ιράν και της Ρωσίας. Μέρος, τουτέστιν, των στρατηγικών υπολογισμών της Τουρκίας συνίσταται στις διανεμητικές συνέπειες των δραστηριοτήτων αναφορικά με τον ενεργειακό τομέα. Ακριβώς εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων και της επικέντρωσης στο ζήτημα της ασφαλείας, η Τουρκία συνεκτιμά τα κέρδη των δυνητικών απειλών της ασφαλείας της, καθώς τα συγκεκριμένα κέρδη συνιστούν είτε συντελεστές οικοδόμησης στρατιωτικής ισχύος είτε μέσα εφαρμογής πολιτικής και στρατηγικής επιρροής.¹⁷¹

---

¹⁷⁰ Τοιουτοτρόπως, το κράτος δεν ενδιαφέρεται για τη διανομή των κερδών, αλλά εστιάζει στην αποκόμιση κοινών ωφελειών. Προς τούτο, οι συνεργατικές πολιτικές καθίστανται πρωταρχικής σημασίας, ενώ τα απόλυτα κέρδη μετατρέπονται σε μοναδικό τομέα ενδιαφέροντος για τα κράτη τη στιγμή κατά την οποία οι προαναφερθείσες συνεργατικές πολιτικές μετουσιώνονται σε σταθερές συμμαχίες. Εν τη απουσία, δηλαδή, της αβεβαιότητας περί των προθέσεων ακόμα και των συμμαχικών κρατών, οι δρώντες παύουν να ενδιαφέρονται για τη διανομή των κερδών. Keohane, R. (1993) ό.π., σελ. 279-280.

¹⁷¹ Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η παρούσα υπόθεση αναδεικνύει τη σημασία του διανεμητικού ζητήματος, ήτοι των συνεπειών των οικονομικών δραστηριοτήτων των κρατών σε αντιπαραβολή με τους – διεθνείς ή περιφερειακούς – ανταγωνιστές τους. Η διασύνδεση της οικονομίας και της ασφάλειας, καθώς η πρώτη συνιστά συντελεστή ισχύος, αλλά και η αβεβαιότητα περί των προθέσεων των υπολοίπων δρώντων δεν επιτρέπουν σε οιοδήποτε κράτος να μη συνυπολογίζει τις παραμέτρους συσχετισμού ισχύος. Τουτέστιν, τα κράτη επιβλέπουν το βαθμό ισχύος των υπολοίπων και δεν εφησυχάζουν εντασσόμενα σε καθεστώς οικονομικών ή εμπορικών συνεργασιών. Gilpin, R. (2008) ό.π., σελ. 101-102.

3. Από την ανάδυση του τουρκικού εθνικισμού έως τη μετάβαση στο νεοοθωμανισμό

Έστω κι αν η μεταφυσική έπεσε σε πλάνες, το ότι το πνεύμα μας θα πάψει να ασχολείται μαζί της είναι εξίσου απίθανο όσο και το ότι θα πάψουμε να ανασαίνουμε από φόβο μήπως εισπνεύσουμε ακάθαρτο αέρα¹

Κάποτε ο Βολτέρος ρωτήθηκε εάν πιστεύει στην ύπαρξη του Θεού και απάντησε: «Προσωπικά όχι. Θα ήθελα, όμως, να πιστεύουν η γυναίκα και ο υπηρέτης μου. Τούτο μου εξασφαλίζει λιγότερα κέρατα στο κεφάλι και περισσότερα χρήματα στο πορτοφόλι μου»²

3.1. Εισαγωγή

Υπό τη σκέπη των δύο ανωτέρω αποσπασμάτων δομείται η επιχειρηματολογία του παρόντος κεφαλαίου αφορούσα τα σημεία της – κατ' ουσία – συμπόρευσης τουρκισμού και Ισλάμ εντός του συγχρόνου τουρκικού κράτους από το 1923 έως το 1991, οπότε η ανάδυση του νεοοθωμανισμού απηχεί πλέον την εφαρμόσιμη στρατηγική εν είδει – όπως συμπεραίνεται – ιδεολογικού και ρητορικού εργαλείου της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Με άλλα λόγια, το κεντρικό συμπέρασμα αφορά τον ορισμό του νεοοθωμανισμού ως ρητορικό εργαλείο και όχι ως ανεξάρτητη μεταβλητή ως προς τη συμπεριφορά της Τουρκίας. Τούτο κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικό καθότι αιτιολογείται η επιλογή διεξαγωγής συστημικής ανάλυσης εντός των πλαισίων της παρούσας διατριβής. Περαιτέρω, ο αντικειμενικός σκοπός του κεφαλαίου συνάδει με την προσπάθεια ανάδειξης των κεντρικών σημείων εργαλειοποίησης των εννοιών της εθνικής και της θρησκευτικής ταυτότητας προς εξασφάλιση της επιβίωσης του τουρκικού κράτους.

Τα εν λόγω κεντρικά σημεία αφορούν, εν πρώτοις, τον κεμαλισμό στο βαθμό κατά τον οποίο αυτός κατέστη διαμορφωτική συνιστώσα της διαδικασίας ανάδυσης και σχηματισμού της Πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας (1923-1950) με άξονες τη

¹ Κονδύλης, Π. (1983) *Η κριτική της μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη: από τον όψιμο μεσαίωνα ως το τέλος του διαφωτισμού*. Αθήνα: Γνώση. Σελ. 407.

² Παρατίθεται εντός του: Σκάλκος, Δ. (2009) *Κοινωνικό κεφάλαιο & οικονομική ανάπτυξη* [WWW] Το βήμα του πανελλήνιου παρατηρητηρίου των Ο.Κ.Π.. Διαθέσιμο από: http://www.oikosocial.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=103:-a-&catid=34:2009-05-16-15-39-44&Itemid=60 [23/7/2012].

διαχείριση του κουρδικού ζητήματος, τη «θέση για την τουρκική ιστορία», την «ηλιακή θεωρία της γλώσσας» και την κρατική πολιτική έναντι των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, της εβραϊκής, της ελληνικής και της αρμενικής. Δεύτερο σημαντικό σημείο αποτελεί η εξέλιξη της ακροδεξιάς ιδεολογίας στην Τουρκία με βασικό άξονα την παντουρκική ρητορική και τις επικλήσεις στην άρρηκτη και ιστορική σχέση του Ισλάμ και του τουρκικού στοιχείου, ιδιαίτερος μετά το 1969. Το τρίτο σημείο αφορά την τουρκο-ισλαμική σύνθεση ως μια ιδεολογική στάση, η διαλεκτική περί της οποίας τοποθετείται στο επίκεντρο των – αντικομμουνιστικού χαρακτήρα – ζυμώσεων περί της σχέσης τουρκικού εθνικισμού³ και Ισλάμ ιδιαίτερος από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και τη δραστηριοποίηση της «Εστίας των Πεφωτισμένων» (Aydınlık Ocağı) έως την υιοθέτηση της σύνθεσης ως επίσημη ιδεολογία κατά την επαύριον του πραξικοπήματος του 1980. Το τέταρτο σημείο σχετίζεται με τον οζαλισμό και τις συμπαρομαρτούσες εξελίξεις αναφορικά με την πολιτική έναντι των Κούρδων, την επανεμφάνιση από την εποχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ισλαμικών ιδρυμάτων (tarikat) και ΜΜΕ, καθώς και τον ιδιότυπο οικονομικό φιλελευθερισμό, όπως αυτός εισήχθη υπό τον Turgut Özal, με την προσέλκυση αραβικών κεφαλαίων και επενδύσεων.

Οι αλυσιδωτές αυτές διεργασίες καταλήγουν στο νεοοθωμανισμό, ο οποίος αποτελεί την ρητορική εκείνη που διέπει τη σύγχρονη τουρκική υψηλή στρατηγική. Η εν λόγω – αναθεωρητικού χαρακτήρα – ρητορική και αντίληψη έχει τη βάση της στο ένδοξο οθωμανικό παρελθόν και στη μακράιωνη ισλαμική παράδοση. Τα σημεία συμπόρευσης Ισλάμ και τουρκισμού, ως κεντρικές παράμετροι εξασφάλισης της επιβίωσης της Τουρκίας, ταυτίζονται ακριβώς με τη συγκεκριμένη παράδοση και την ιστορική διαδρομή από το Χαλιφάτο προς την ρητορική επικαλύπτουσα τη σύγχρονη τουρκική υψηλή στρατηγική.⁴ Γι' αυτό το λόγο, μεταξύ άλλων, πραγματοποιείται

---

³ Περί των εννοιών του «εθνικισμού» και του «έθνους», βλ. Παράρτημα Η.

⁴ Επί της σχέσης θρησκείας και κράτους στον ισλαμικό κόσμο και συγκεκριμένα στην Τουρκία, ο Bernard Lewis σημειώνει χαρακτηριστικά: «Η πολιτική συνάφεια του Ισλάμ είναι τόσο εσωτερική όσο και εξωτερική. Σε όλα σχεδόν τα κυρίαρχα κράτη με καθαρή μουσουλμανική πλειοψηφία, το Ισλάμ είναι η κρατική θρησκεία. Πολλά από αυτά έχουν ρήτρες στα συντάγματά τους, που κατοχυρώνουν τον Ιερό Νόμο του Ισλάμ είτε ως βάση του νόμου είτε ως τη μείζονα πηγή θέσπισης νόμων. Εντυπωσιακή εξαίρεση συνιστά η Τουρκική Δημοκρατία η οποία, υπό την καθοδήγηση του πρώτου προέδρου της, Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, υιοθέτησε στη δεκαετία του 1920 σειρά νόμων, αποτέλεσμα των οποίων ήταν η άρση του Ισλάμ, η κατάργηση του Ιερού Νόμου και η διατύπωση του θεσμικού διαχωρισμού θρησκείας και κράτους». Στο συγκεκριμένο σημείο, ο Lewis παραθέτει την κοινώς λεγόμενη άποψη ότι ο Κεμάλ ήρε το Ισλάμ, όμως, όπως θα καταφανεί και κατωτέρω, η

αναφορά – πριν την ανάλυση επί των προαναφερθέντων σημείων – στην περίοδο πριν την ανάδυση του τουρκικού εθνικισμού, ήτοι στις διεργασίες κατά τον τελευταίο αιώνα υπόστασης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, καθώς και στις πνευματικές φυσιογνωμίες, οι οποίες επηρέασαν κατά το πλείστον την πορεία μεταλλαγής τόσο των κρατικών δομών όσο και του επίσημου ταυτοτικού προσδιορισμού.

Επιπλέον, σχετικός σκοπός του παρόντος κεφαλαίου αφορά την αποκρυπτογράφηση της συνεισφοράς του Ισλάμ κατά τη διαδικασία εμπέδωσης της εθνικής ταυτότητας κατά την επαύριον της ίδρυσης του τουρκικού κράτους, καθώς και της σχέσης της θρησκείας με τον τουρκισμό, τουτέστιν τον τουρκικό εθνικισμό, όπως αυτή εκφράστηκε μέσω της κεμαλικής ιδεολογίας. Παράλληλα, η εντύπωση επί του Ισλάμ δίδει απαντήσεις περί της ανθρωπολογικής και κοινωνικής συνοχής του τουρκικού πληθυσμού παρ' όλη τη συστηματική, αλλά επιφανειακή όπως αποδεικνύεται, αποδόμηση του οθωμανικού κεκτημένου σε επίπεδο δημόσιας σφαίρας από τον Μουσταφά Κεμάλ. Η εν λόγω ταυτοτική ομοιογένεια υποβοηθά την εξασφάλιση της επιβίωσης του τουρκικού εθνοκράτους καθώς υφίσταται και λειτουργεί ως ένας καθοριστικός συντελεστής ισχύος, ο οποίος προοδευτικά μεταλλάσσεται στο νεοοθωμανισμό κατά βάση μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Αξίζει να παρατεθεί, στο σημείο τούτο, μια σχετική αναφορά του Αχμέτ Νταβούτογλου ότι «οι κοινωνίες οι οποίες έχουν στέρεες δομές και κατέχουν μία πολύ ισχυρή αίσθηση του ανήκειν και της ταυτότητας, που οφείλεται στην κοινή αντίληψη του χρόνου και του χώρου και μπορούν με αυτή την αίσθηση να κινητοποιήσουν τα ψυχολογικά, κοινωνιολογικά, πολιτικά και οικονομικά στοιχεία έχουν τη δυνατότητα να πραγματοποιούν στρατηγικά ανοίγματα ικανά να

κεμαλική πολιτική αποσκοπούσε στον έλεγχο των θρησκευτικών πεποιθήσεων και όχι στην παύση τους. Lewis, B. (2011) *Η πολιτική γλώσσα του Ισλάμ*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 20-21.

Πρόεκταση της ανωτέρω θέσης του Lewis αποτελεί ο κατοπινός ορισμός του πολιτικού Ισλάμ ότι «είναι εκείνο το ρεύμα μέσα στη μουσουλμανική κοινότητα το οποίο πρωτίστως βλέπει το Ισλάμ ως πλαίσιο για πολιτική δράση και κοινωνικοπολιτική αλλαγή. Τούτο θεμελιώνεται στην αντίληψη (των ισλαμιστών) ότι το Ισλάμ είναι θρησκεία «οργανική», στην αντίληψη – και πεποίθηση – ότι το Ισλάμ δεν υφίσταται καμία διάκριση μεταξύ θρησκευτικού και κοινωνικού συστήματος, και έτσι παρέχει και πολιτική ιδεολογία που μπορεί να κινητοποιεί και να εκφράζει τους πιστούς, ανεξαρτήτως κοινωνικής, οικονομικής, φυλετικής ή εθνοπολιτισμικής προέλευσης. Κατ' επέκταση, το ισλαμιστικό κίνημα κηρύττει την παρεμβατικότητα του Ισλάμ, ως θρησκείας, στην καθημερινότητα του πιστού και σε όλες τις δραστηριότητές του σε νομικό, οικονομικό, πολιτισμικό, ηθικό επίπεδο, καθώς και στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων». Γώγος, Κ. (2011) *Τουρκικό πολιτικό Ισλάμ και ισλαμιστικά δίκτυα στη Γερμανία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 47.

ανανεώνονται συνεχώς».⁵ Η πορεία προς την εθνοκρατική επιβίωση, δηλαδή, αλλά και περαιτέρω οι στρατηγικές προς ισχυροποίηση προϋποθέτουν εσωτερική συνοχή και ταυτοτική ομοιογένεια.

Οφείλεται να διευκρινισθεί ότι η παρούσα ανάλυση ενέχει εισαγωγικό χαρακτήρα εντός των πλαισίων της εργασίας περιγράφοντας το υπόβαθρο αφ' ενός της ιστορικοπολιτικής σχέσης της Τουρκίας με τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία και αφ' ετέρου της ταυτοτικής συνοχής της χώρας. Όσον αφορά τη χάραξη της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, οι αναλυόμενες έννοιες (Ισλάμ, εθνικισμός, νεοοθωμανισμός) παρατίθενται υπό το πρίσμα της εργαλειακής τους χρήσης όντας υποκείμενες των συστημικών πιέσεων και τοιούτοτρόπως ενέχοντας θέση παρεμβαίνουσων μεταβλητών ως προς τη διεθνή κατανομή ισχύος, η οποία συνιστά τη μείζονα ανεξάρτητη μεταβλητή. Δεν αποτελούν παρά εργαλεία εξασφάλισης επιβίωσης, αλλά και ενδεχόμενης περαιτέρω μεγιστοποίησης ισχύος, όπως η ανά χείρας εργασία φιλοδοξεί να διερευνήσει. Εντούτοις, αν και οι εν λόγω ιδεολογικοπολιτικές ζυμώσεις παρατιθέμενες μέσω της ιστορικής περιγραφής των εξελίξεων πριν το 1991, όπως η διαδικασία εμπέδωσης της εθνικιστικής ιδεολογίας στην Τουρκία, δεν ενέχουν ρόλο ανεξάρτητης μεταβλητής, οφείλεται να υπογραμμισθεί η σημασία τους ως συντελεστής ισχύος.⁶ Η προαναφερθείσα επισήμανση, αξίζει να σημειωθεί παρενθετικά, ότι συνάδει πλήρως με τα σχετικά χαρακτηριστικά της συστημικής ανάλυσης, η οποία ακολουθείται εντός των πλαισίων της εργασίας, καθώς τα δύο άλλα επίπεδα ανάλυσης – ήτοι ο άνθρωπος και το κράτος – δύνανται να αλληλεπιδρούν με βασικές πτυχές του συστημικού επιπέδου.⁷ Με άλλα λόγια, η δομή του διεθνούς συστήματος δημιουργεί ευκαιρίες και αποτελεί το πλαίσιο δράσης ενώ χαρακτηριστικά, τα οποία άπτονται της εσωτερικής δομής, δύνανται να λειτουργήσουν ως εργαλεία χάραξης και υλοποίησης της στρατηγικής. Όπως

---

⁵ Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 57-58.

⁶ Οι Ήφαιστος και Πλατιάς, εντός των πλαισίων του πολιτικού ρεαλισμού, αναλύουν την ελληνική αποτρεπτική στρατηγική λαμβάνοντας υπ' όψιν την έννοια τη καθολικής άμυνας και της στρατηγικής αξίας του υψηλού εθνικού φρονήματος, της εσωτερικής συνοχής και του ηθικού, έννοιες οι οποίες είναι μη μετρήσιμες μεν, αλλά σημειώνονται και υπογραμμίζονται δε, καθότι η σημασία τους είναι καθοριστική. Βλ.: Πλατιάς, Α. (1992) *Η ελληνική στρατηγική σε σταυροδρόμι*. Εντός του: Ήφαιστος, Π. και Πλατιάς, Α. (επιμ.) *Ελληνική αποτρεπτική στρατηγική*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 163-180. Σελ. 174.

⁷ Περί των τριών επιπέδων ανάλυσης, βλ.: Waltz, K. (2011β) *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος: Μια θεωρητική ανάλυση*. Αθήνα: Ποιότητα.

χαρακτηριστικά αναφέρει ο Kenneth Waltz, κύριος εισηγητής της νεορεαλιστικής προσέγγισης στη θεωρία των διεθνών σχέσεων:

Οι οχληροί περιορισμοί των συστημικών ερμηνειών προκύπτουν από το πρόβλημα στάθμισης μεταξύ μοναδιαίων και δομικών αιτίων [...] Ουδείς δύναται να είναι βέβαιος αν η δομική ή η μοναδιαία συνιστώσα είναι ισχυρότερη. Η δυσκολία της ταξινόμησης των συνιστωσών είναι ένας σοβαρός, και καταφανώς αναπόδραστος, περιορισμός των συστημικών θεωριών της διεθνούς πολιτικής. Η δομή [του διεθνούς συστήματος] διαμορφώνει και εξωθεί. Δεν καθορίζει συμπεριφορές και αποτελέσματα, όχι μόνο επειδή οι μοναδιαίες και οι δομικές συνιστώσες αλληλεπιδρούν, αλλά επίσης επειδή η διαμόρφωση και η εξώθηση από πλευράς δομής μπορεί επιτυχώς να αντιμετωπισθεί [...] Με ικανότητα και επιμονή οι δομικοί περιορισμοί δύνανται ορισμένες φορές να αντιμετωπισθούν [...] Η συστημική ανάλυση ούτε υποκαθιστά τη μοναδιαία ανάλυση ούτε τερματίζει την έρευνα περί της ακολουθίας αιτίων και αιτιατών. Η ανάλυση στο συστημικό επίπεδο όντως καθορίζει την έρευνα και προσθέτει μία διάσταση σε αυτήν. Η δομική σκέψη κατανοείται μέσω δράσεων ταυτοχρόνως διαδραματιζομένων εντός ενός πλαισίου. Η αλλαγή στο πλαίσιο – [ήτοι] στη δομή του διεθνούς συστήματος – επιφέρει αλλαγές στις αναμενόμενες δράσεις και αποτελέσματα.⁸

Ακολούθως, αναφορικά με τη σκιαγράφηση του κεντρικού συμπεράσματος του παρόντος κεφαλαίου, επίκεντρο αποτελεί η «εκ των άνω» επιβολή ταυτότητας κατά την τουρκική εθνογένεση και η δημιουργία κράτους κατά τα μοντερνιστικά δυτικά πρότυπα. Το κράτος αποκομμένο από την κοινωνία και την ανθρωπολογία της Τουρκίας λειτουργεί ως μια δεσπόζουσα διαμορφωτική δύναμη, η οποία επιβάλλει συγκεκριμένα κανονιστικά πλαίσια χάριν αυτής καθ' αυτής της επιβίωσης και του μονομερώς οριζόμενου συμφέροντος. Η εσωτερική τάξη και δικαιοσύνη ρυθμίζονται επί τη βάση ταυτοτικών κριτηρίων κατά πως αυτά ορίζονται «εκ των άνω».⁹

⁸ Waltz, K. (1986) Reflections on theory of international politics: A response to my critics. Εντός του: Keohane, R. (ed.) *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σελ. 322-345. Σελ. 343-344.

⁹ Χαρακτηριστικό είναι το εμπαικτικό ακρωνύμιο LAHASÜMÜT του Baskın Oran περί του «δανικού προτύπου Τούρκου πολίτη» και το οποίο παραθέτει ο Kerem Öktem. Το συγκεκριμένο ακρωνύμιο ανταποκρίνεται στα χαρακτηριστικά: Laik, Hanefi, Sünni, Müslüman, Türk (Κοσμικός, Χανεφί,

Τοιουτοτρόπως, διαφαίνεται ότι η πολιτική αναγκαιότητα και το συνεπαγόμενο συμφέρον καθιστούν τη διαδικασία της τουρκικής εθνογένεσης μια κατά κόρον – τρόπον τινά ετερόφωτη – πολιτική διαδικασία.¹⁰ Προκύπτει, συνεπακόλουθα, ότι η τουρκική εθνική ταυτότητα αποτελεί τεχνητό δημιούργημα, επινοημένο από την κεμαλική στρατογραφειοκρατική ελίτ. Αν και η ανάλυση επί του μοντερνιστικού εθνοκρατικού προτύπου και της σχέσης κοινωνίας-κράτους δεν εμπίπτει επί του παρόντος κειμένου, οφείλεται να διευκρινισθεί ότι η επίκληση στο «δέον» χάριν εξυπηρέτησης του «εΐναι» αποτελεί κοινό τόπο τόσο στην τουρκική περιπτώσιολογία κατά τρόπο άκρως χαρακτηριστικό όσο και στη δημιουργία των δυτικών εθνοκρατών.¹¹ Κατά συνέπεια, η δεοντολογική αναφορά στο έθνος και σε ταυτοτικά στοιχεία συνδέεται εν γένει με την καθολική σημασία αυτού καθ' αυτού του πολιτικού γεγονότος.¹²

Σουνίτης, Μουσουλμάνος, Τούρκος) κατά τα πρότυπα του US WASP (White Anglo-Saxon Protestant, Λευκός Αγγλοσάξων Προτεστάντης). Öktem, K. (2011) *Angry nation: Turkey since 1989*. Halifax: Fernwood publishing. Σελ. 6.

¹⁰ Σαρρής, Ν. (2001) Οθωμανική πραγματικότητα και σύγχρονες εθνικές ταυτότητες. Εντός του: Αγιάλα, Σ. και συνεργάτες (επιμ.) *Τουρκία: Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σελ. 35-48. Σελ. 38-39.

¹¹ Περί της εργαλειακής χρήσης του δέοντος και της επιβολής αναλόγων κανονιστικών πλαισίων, ο Χρήστος Γιανναράς αναφέρει ενδεικτικά ότι «το δέον προκύπτει από τη χρηστική αναγκαιότητα, διευκολύνει την ευδαιμονιστική κωδικοποίηση της συμπεριφοράς, εκφράζεται με κατανοητές από όλους διακρίσεις του πρέποντος και του μη-πρέποντος, του «καλού» και του «κακού». Εύκολα σχηματοποιείται το δέον νοησιαρχικά, γι' αυτό και προκύπτει συνήθως από ιδεολογικές σκοποθεσίες και ωφελιμοθηρικές συμβάσεις». Γιανναράς, Χ. (2006) *Η απανθρωπία του δικαίου*. Αθήνα: Δόμος. Σελ. 204.

¹² Αναφορικά με το πολιτικό γεγονός και το συσχετισμό του με την ανθρώπινη φύση, ο Θουκυδίδης μας πληροφορεί χαρακτηριστικά αναφορικά με τα επακόλουθα του εμφυλίου στην Κέρκυρα: «Εις την Κέρκυραν, λοιπόν, διεπράχθησαν το πρώτον αι περισσότεραι από τας ανομίας αυτάς και ιδίως εκδικήσεις παντός είδους, τας οποίας άνθρωποι, υποβληθέντες εις εξουσίαν τυραννικήν μάλλον παρά σόφρονα, ημπορούσαν να διαπράξουν εναντίον των αρχόντων των, που τους παρείχαν ήδη την ευκαιρίαν της αντεκδικήσεως, ή άδικα μέτρα, εις τα οποία ημπορούσαν να προσφύγουν άνθρωποι, θέλοντες ν' απαλλαγούν από την συνήθη πενίαν των και εμπραθώς εποφθαλμιώντες τα ξένα προ πάντων αγαθά, ή άλλα ανομήματα, διαπραττόμενα τυχόν κατά τρόπον σκληρόν και ανηλεή εναντίον ανθρώπων της ίδιας τάξεως υπό ανθρώπων, οι οποίοι παρεσύροντο όχι από πλεονεξίαν, αλλά προ πάντων από την ακολασίαν του πάθους. Εις το σημείον που έφθασαν τα πράγματα, η ζωή της πόλεως συνεταράχθη βαθύτατα και η ανθρωπίνη φύσις, η οποία και υπό το κράτος ακόμη των νόμων ρέπει συνήθως προς την αδικίαν, τεθείσα ήδη υπεράνω των νόμων, ησθάνετο χαράν, αποδεικνύουσα ότι τα πάθη της ήσαν ασυγκράτητα και ότι ήσαν ισχυρότερα από τους νόμους και εχθρά πάσης υπεροχής. Διότι, άλλως, εάν ο φθόνος δεν ήσκει ολεθρίαν επιρροήν, κανείς δεν ήθελε προτιμήσει την εκδίκησιν αντί της ευσεβείας και την πλεονεξίαν αντί, της δικαιοσύνης. Οι άνθρωποι, εν τούτοις, προκειμένου να εκδικηθούν άλλους, διαπράττουν το σφάλμα να καταργούν προηγουμένως τας αρχάς του φυσικού δικαίου, αι οποίαι ισχύουν εις τοιαύτας περιστάσεις και επί των οποίων καθείς στηρίζει την ελπίδα της προσωπικής του σωτηρίας, εν περιπτώσει αποτυχίας. Και κατ' αυτόν τον τρόπον, στερούνται οι ίδιοι της προστασίας των αρχών αυτών εις περίπτωσιν, κατά την οποίαν, εάν περιήρχοντο ποτέ εις κίνδυνον,

3.2. Η περίοδος πριν την ίδρυση της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας

Ο τελευταίος περίπου αιώνας ύπαρξης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ήτοι η περίοδος πριν την ίδρυση του τουρκικού κράτους, απετέλεσε το χρονικό πλαίσιο πλείστων διεργασιών και ζυμώσεων, οι οποίες οδήγησαν εν τέλει στην έκρηξη του τουρκικού εθνικισμού και κατ' επέκταση στην ανάδυση του κεμαλισμού μετά το 1923. Ο ρους των εν λόγω εξελίξεων έχει τις απαρχές του στα τέλη του 18^{ου} αιώνας, ενώ η ακολουθία των γεγονότων έως και την κατάρρευση της αυτοκρατορίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είναι θεαματική. Το συγκεκριμένο ιστορικό στάδιο αποτελεί το πρώτο μεταξύ σειράς άλλων, τα οποία ακολούθησαν, όπως εκείνο του ακραιφνούς κεμαλισμού, ο οποίος στόχευε στη δημιουργία εθνοκράτους και στην εμπέδωση ανθρωπολογικής συνοχής, αυτό του μεταπολεμικού πολυκομματικού συστήματος με στόχους την υπεράσπιση της κοσμικότητας του καθεστώτος και την αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ και τέλος, αυτό των οζαλικών νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών μετά το πραξικόπημα του 1980.¹³ Όπως θα καταδειχθεί και στην πορεία της παρούσης διατριβής, το σύνολο των ανωτέρω διεργασιών ήταν άμεσα εξαρτημένο από τις διεθνείς εξελίξεις και την ανάγκη υπεράσπισης της χώρας έναντι κινδύνων αφορούντων την ίδια την ύπαρξη, αλλά και τη συνεπαγόμενη ευμάρειά της.

Η διάκριση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας επί τη βάσει θρησκευτικής και όχι εθνικής ταυτότητας τίθεται στο επίκεντρο της ανθρωπολογικής της σύστασης και καθορίζει αφ' ενός τη μοίρα του οθωμανικού κράτους και αφ' ετέρου τη διαμόρφωση της εθνικιστικής ρητορικής κατά τη μεταγενέστερη ιστορική φάση. Επί της ουσίας, ο διαχωρισμός των πληθυσμών αφορούσε τους μουσουλμάνους και τους μη μουσουλμάνους εν τη πλήρη απουσία οιασδήποτε άλλης μορφής αυτοπροσδιορισμού. Η ανάγκη υιοθέτησης του συγκεκριμένου διαχωρισμού εμφορείται από τέσσερις αλληλένδετες πτυχές.¹⁴ Πρώτον, το σύστημα των millet αποτελούσε μέρος της

θα ελάμβαναν την ανάγκη των». Θουκυδίδη Ιστορία (μετάφραση Ελευθερίου Βενιζέλου), Βιβλίο Γ΄, Παράγραφος 84.

¹³ Yavuz, H. (2009) *Secularism and Muslim democracy in modern Turkey*. New York: Cambridge university press. Σελ. 25-31.

¹⁴ Ο Baskin Oran παραθέτει την τυπολογία αυτή αναφερόμενος στη συνθήκη της Λοζάνης του 1923 και στις προβλέψεις της για τις μειονότητες στην Τουρκία σημειώνοντας, τοιουτοτρόπως, τους λόγους μη απεμπόλησης της ισλαμικής ταυτότητας από το κεμαλικό καθεστώς. Παράλληλα, αναγιγνώσκει τους ιστορικούς λόγους εμπέδωσης της διάκρισης μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων εντός της αυτοκρατορικής δομής. Oran, B. (1997) *Linguistic minority rights in Turkey, the Kurds and*

διοικητικής δομής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με το μουσουλμανικό millet να κατέχει δεσπόζουσα θέση. Υπ' αυτές τις συνθήκες, οποιαδήποτε πληθυσμιακή ομάδα είναι εκτός του millet τούτου θεωρείται μειονότητα και συνεπώς, υπόκειται σε διακρίσεις και άνιση μεταχείριση. Δεύτερον, ο προσδιορισμός των μουσουλμανικών ομάδων επί τη βάση εθνοτικών καταβολών θα οδηγούσε στον πλήρη κατακερματισμό του πληθυσμιακού υποκειμένου επί του οποίου στηριζόταν το οθωμανικό κράτος. Τρίτον, η αναγνώριση εθνοτικών χαρακτηριστικών στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς (χριστιανοί, εβραίοι) θα παρείχε τα ιδανικά ερείσματα σε ξένες Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να παρεμβαίνουν εν ονόματί τους. Τέταρτον, η ανάγκη ομογενοποίησης του πληθυσμιακού στοιχείου του κράτους οδήγησε στην επίκληση υπερκείμενων ταυτοτήτων, οι οποίες θα υπερέβαιναν τα – δύσκολως οριζόμενα εκείνη την εποχή – εθνοτικά όρια. Κατά συνέπεια, καθίσταται αντιληπτή η ανάγκη εργαλειακής χρήσης του Ισλάμ κατά την ύστερη φάση του οθωμανικού κράτους, αλλά και την – τουλάχιστον – πρόωμη του τουρκικού. Το Ισλάμ, δηλαδή, δεν εκλείπει ως ταυτοτική επίκληση, αλλά η διαλεκτική αφορά το βαθμό εμπλοκής του στη δημόσια σφαίρα μετά την καλλιέργεια και διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας είτε από ανθρώπους του πνεύματος είτε από αξιωματούχους της αυτοκρατορίας.

Η Γαλλική Επανάσταση αποτελεί ορόσημο στην εξέλιξη αυτή του εθνικισμού εντός του οθωμανικού κράτους. Η εγκαθίδρυση υπό το μεταρρυθμιστικό πνεύμα του Σελίμ του Γ', προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνας, εκδυτικισμένων γραφειοκρατικών δομών (Amedi Odasi) κυρίως εντός των πλαισίων των εξωτερικών σχέσεων της αυτοκρατορίας και οι επαφές των υπαλλήλων – όπως οι δραγουμάνοι – με το δυτικό υλιστικό μοντέλο διοίκησης συνέβαλαν στην εισροή της εθνικιστικής ιδεολογίας σε κοινωνικό επίπεδο, αλλά κυρίως σε επίπεδο στρατιωτικής και πνευματικής ελίτ.¹⁵ Επιπροσθέτως, οι επαφές αυτές καλλιέργησαν την αντίληψη περί της ανάγκης εκσυγχρονισμού των διοικητικών και λοιπών δομών του κράτους κατά τα πρότυπα της Δυτικής Ευρώπης. Υπό την πίεση των κεντρόφυγων δυνάμεων, όπως αυτές διαφάνηκαν μέσω της Σερβικής και της Ελληνικής Επανάστασης των αρχών του 19^{ου} αιώνας, οι εισηγήσεις για την προώθηση και την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων στον

---

globalization. Εντός του: Ferhad, I. and Gülistan, G. (eds.) *The Kurdish conflict in Turkey: Obstacles and chances for peace and democracy*. Budapest: LIT Verlag, σελ. 151-158. Σελ. 151-152.

¹⁵ Mardin, Ş. (2005) Turkish Islamic exceptionalism yesterday and today: Continuity, rupture and reconstruction in operational codes. *Turkish studies*, 6 (2), σελ. 149-150.

πυρήνα του οθωμανικού γραφειοκρατικού μοντέλου πλήθυναν. Κορωνίδα αυτών των διεργασιών απετέλεσαν οι μεταρρυθμίσεις της περιόδου του Τανζιμάτ κατά την περίοδο 1839-1876.

Σε επίπεδο προθέσεων, μέσω του Ιερού Διατάγματος του Gülhane (Hatt-ı Şerif) του Νοεμβρίου του 1839, αλλά και σε πρακτικό επίπεδο μέσω του Αυτοκρατορικού Διατάγματος (Hatt-ı Hümayun) του 1856, οι θιασώτες του συγκεκριμένου μεταρρυθμιστικού ρεύματος κατέστησαν πρεσβευτές ενός ιδεολογικού πλαισίου με άξονα την περιστολή των εξουσιών του Σουλτάνου, την αλλαγή του καθεστώτος στρατολόγησης, τη φιλελευθεροποίηση του οικονομικού και φορολογικού συστήματος, την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας και του δικαιώματος στη ζωή υπό την έμπνευση του δυτικοευρωπαϊκού κρατικού και νομικο-πρακτικού μοντέλου και κυρίως, την εμπέδωση ισότητας υπό τη σκέπη του νόμου ανάμεσα στα υποκείμενα της αυτοκρατορίας ανεξαρτήτου θρησκευτικής ταυτότητας.¹⁶ Κεντρικής σημασίας ιδέα του εγχειρήματος απετέλεσε η προσπάθεια κινητοποίησης της κοινωνίας (social-engineering) μέσω του κρατικού παρεμβατισμού,¹⁷ στοιχείο το οποίο αναδεικνύει το διαχρονικά δεσποτικό χαρακτήρα της διαδικασίας ταυτοτικής διαμόρφωσης στην Οθωμανική αυτοκρατορία ιδωμένος και μεταγενέστερα κατά την περίοδο του σύγχρονου τουρκικού εθνοκράτους.

Παρ' όλες τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του Τανζιμάτ, η παρακμάζουσα πορεία της αυτοκρατορίας δεν ανεστράφη και οι Νέοι Οθωμανοί, οι οποίοι ήλθαν στο προσκήνιο κατά τη δεκαετία του 1860, ανέλαβαν τον ρόλο παραγωγής μεταρρυθμιστικών ιδεών εκ νέου και σε ρήξη με το παρελθόν καθεστώς.¹⁸ Μέσω του οθωμανισμού, προήχθη η ιδέα θεμελίωσης ενός ενιαίου και αδιαίρετου οθωμανικού έθνους, το οποίο θα είχε ως βάση του ισλαμικές προτάσεις.¹⁹ Μεταξύ των Νέων Οθωμανών, σημαντική φυσιογνωμία κατέστη ο Namık Kemal,²⁰ ο οποίος μέσω κειμένων του στην εφημερίδα του İbrahim Şinasi, την Tasvir-i Efkâr, στηλίτευε την

¹⁶ Zürcher, E.J. (2004) *Turkey: A modern history*. 3rd ed. New York: I.B. Tauris. Σελ. 51.

¹⁷ Ahmad, F. (1993) *The making of modern Turkey*. London: Routledge. Σελ. 27.

¹⁸ Γώγος, Κ. (2011) ό.π., σελ. 54-55.

¹⁹ Μάζης, Ι. (2000) *Μυστικά ισλαμικά τάγματα και πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία*. 2^η εκδ. Αθήνα: Προσκήνιο. Σελ. 97.

²⁰ Ο Namık Kemal από κοινού με άλλα πέντε μέλη της γραφειοκρατίας (Mehmed Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Şinasi Efendi και Ayettulah Bey) ίδρυσαν, το 1865, την Πατριωτική Συμμαχία (İttifak-ı Hamiyet), η οποία προέταξε τη θεσμοποίηση του κοινοβουλευτισμού εντός της νομοπαρασκευαστικής δομής της αυτοκρατορίας, καθώς και την καλλιέργεια του «οθωμανικού πατριωτισμού». Βλ. Μητράρας, Α. (2012) *Ο τουρκικός εθνικισμός του Ζίγια Γκιοκάλπ και ο κεμαλισμός*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 39-40.

ουσία του εκτυλισσόμενου μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Με πρόταγμα την προάσπιση των παραδοσιακών αξιών και την εναντίωση στη διακήρυξη περί εξίσωσης των υπηκόων της αυτοκρατορίας πέραν θρησκευτικών προσδιορισμών, οι θέσεις του οθωμανισμού του Namik Kemal συμπυκνώνονται στην ανάγκη φιλελευθεροποίησης δίχως την απομάκρυνση από το δρόμο του Ισλάμ. Άλλωστε, ο Namik Kemal εξέφραζε απόψεις περί της αδικίας που εμπεριέχει η θέση αναφορικά με την κατωτερότητα του ισλαμικού έναντι του δυτικού πολιτισμού θεμελιώνοντας το επιχείρημα ότι η οπισθοδρόμηση του Ισλάμ είναι σχετική και όχι απόλυτη, ενώ είναι απότοκο όχι πολιτισμικών χαρακτηριστικών, αλλά πολιτικών και στρατηγικών.²¹ Με άλλα λόγια, η κυρίαρχη θέση της Δύσης στη διεθνή εξίσωση ισχύος ήταν εκείνη που καθόρισε τον υποβιβασμό του ισλαμικού πολιτισμού σε μειονεκτική θέση.

Παραλλήλως, οι Νέοι Οθωμανοί υπερασπίστηκαν την ιδέα διατήρησης και ανάταξης του οθωμανικού κράτους όντας προσηλωμένοι στην άποψη ότι οι Ali και Fuat – ιδεολογικοί φορείς και εκτελεστές του προγράμματος του Τανζιμάτ – οδηγούσαν την αυτοκρατορία στον όλεθρο μέσω της τυφλής μίμησης των δυτικοευρωπαϊκών προτύπων. Ο Namik Kemal κατέστη, προς το σκοπό τούτο, γνωστός όντας ο πρώτος ο οποίος εισήγε νέους όρους για τις έννοιες «πατρίδα» (vatan), «ελευθερία» (hürriyet) και «έθνος» (millet), η χρήση των οποίων έμελλε να καθιερωθεί κατά τις επόμενες δεκαετίες.²² Παρ' όλη την ευθεία επιρροή από τη γαλλική τυπολογία και την ρητορική της Γαλλικής Επανάστασης, οι συγκεκριμένοι όροι δεν απεκδύονταν – στη συνείδηση του Namik Kemal – την άρρηκτη σχέση με το Ισλάμ²³ και κατά συνέπεια, δεν προτάχθηκε η μετεξέλιξη του οθωμανικού κράτους στα πρότυπα, επί παραδείγματι, του γαλλικού κράτους του 19^{ου} αιώνας υπό την έννοια του πλήρους διαχωρισμού θρησκείας και κράτους. Θεωρούσε τη θρησκευτική πίστη ως το ιδανικό «εργαλείο κινητοποίησης του πατριωτικού ζήλου» των ανθρώπων, ενώ ταύτιζε πλήρως τις έννοιες «Τούρκος» και «μουσουλμάνος» εξοβελίζοντας, τρόπον τινά, τους μη μουσουλμάνους από τη σκέψη του χάριν της

---

²¹ Lewis, B. (2002) *The emergence of modern Turkey*. 3rd ed. New York: Oxford university press. Σελ. 141-145. Όσον αφορά τη συζήτηση περί της ιστορικής σχέσης ανατολικού και δυτικού πολιτισμού, βλ.: Said, E.W. (2003) *Orientalism*. London: Penguin books. Warraq, I. (2007) *Defending the west: A critique of Edward Said's Orientalism*. New York: Prometheus books.

²² Zürcher, E.J. (2004) ό.π., σελ. 68.

²³ Poulton, H, (1997) *Top hat, Grey wolf and Crescent: Turkish nationalism and the Turkish republic*. New York: New York university press. Σελ. 56.

εμπέδωσης εσωτερικής συνοχής.²⁴ Η θέση αυτή απετέλεσε την απαρχή της «εθνικοποίησης» της έννοιας «Οθωμανός» και της σύζευξής της με εκείνη του «Τούρκου».

Ο Αμπντουλχαμίτ Β΄ (1876-1909) συνέδεσε το όνομά του με τη μετάβαση από τον οθωμανισμό στον ισλαμισμό²⁵ ως μία ταυτοτική αναφορά διασφαλίζουσα τη συνοχή της αυτοκρατορίας με κοινό σημείο την επίκληση στις ισλαμικές αξίες έστω κι αν ο χαρακτήρας εμπλοκής τους στη δημόσια σφαίρα ήταν διαφορετικός. Εντός των πλαισίων της ισλαμιστικής ιδεολογίας, το Ισλάμ κατέχει κεντρική θέση στην προσπάθεια αύξησης της εσωτερικής συνοχής της αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με τον οθωμανισμό, ο οποίος πρέσβευε τη χρεία κατασκευής οθωμανικού έθνους κατακρίνοντας τις προτάσεις περί απεμπόλησης της θρησκείας μέσω των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ. Κατά την εν λόγω περίοδο, η επίκληση στο Ισλάμ έγινε αποδεκτή ως μία μορφή «πρωτο-εθνικισμού», καθώς ακριβώς αυτή ταύτισε την εθνική συνείδηση με συγκεκριμένες εδαφικές αναφορές.²⁶ Σε αυτό ακριβώς το σημείο εντοπίζονται οι απαρχές του κεντρικού επιχειρήματος του παρόντος κεφαλαίου, ήτοι της διαχρονικής ταύτισης Ισλάμ και εθνικισμού στην Τουρκία.

Ο Αμπντουλχαμίτ Β΄ κατέβαλε προσπάθειες να αποσυνδέσει τον εκσυγχρονισμό των αυτοκρατορικών δομών από την υποχρέωση εκδυτικισμού, δίχως, όμως, να παραιτείται από το πνεύμα των κεντρικών σημείων του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Τανζιμάτ,²⁷ ενώ στο επίπεδο των εξωτερικών σχέσεων, η χαλιφική πολιτική, γνωστή ως πανισλαμισμός, χαρακτήρισε την περίοδο εξουσίας του. Η ταυτοποίηση του Οθωμανού Σουλτάνου με τον τίτλο του Χαλίφη, τουτέστιν του «ύπατου θρησκευτικού επικεφαλής του Ισλάμ», ειδώθηκε ως το ιδανικό εργαλείο χάραξης εξωτερικής πολιτικής, ενώ το άρθρο 3 του Συντάγματος του 1876 είναι αποκαλυπτικό της βαρύτητας, την οποία προσέδωσε ο νέος τότε Σουλτάνος στη συγκεκριμένη ιδιότητα.²⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι η πανισλαμιστική πολιτική της περιόδου 1876-1909 απετέλεσε την πρώτη ουσιαστική απόπειρα

²⁴ Karpal, K. (2001) *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith and community in the late ottoman state*. New York: Oxford university press. Σελ. 332-334.

²⁵ Περί της έννοιας «ισλαμισμός» εν σχέση με το Ισλάμ, βλ. Παράρτημα Ι.

²⁶ Çetinsaya, G. (1999) Rethinking nationalism and Islam: Some preliminary notes on the roots of 'Turkish-Islamic synthesis' in modern Turkish political thought. *The Muslim world*, 3-4, σελ. 352-353.

²⁷ Gulalp, H. (2002) Using Islam as political ideology: Turkey in historical perspective. *SAGE publications*, σελ. 25-26.

²⁸ Μέσω του άρθρου 3 του Συντάγματος του 1876, διακηρυττόταν η ηγετική θέση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εντός του μουσουλμανικού κόσμου. Lewis, B. (2011) ό.π., σελ. 128-131.

επίτευξης πολιτικών στοχεύσεων στα όρια μιας ευρύτατης γεωγραφικής ενότητας επί τη βάσει ισλαμικών επικλήσεων ή με άλλα λόγια, υπό τη νομιμοποίηση της χαλιφικής ιδιότητας.

Το έτερο ευρύτατων προεκτάσεων ιδεολογικό ρεύμα ήταν αυτό του παντουρκισμού, ο οποίος προέτασε την ένωση των τουρκογενών²⁹ πληθυσμών υπό ένα γεωγραφικά διευρυμένο μόρφωμα.³⁰ Διαμέσου των παντουρκικών θέσεων, ο τουρκικός εθνικισμός εξέλαβε αλτρωτικά χαρακτηριστικά με προεκτάσεις ιδεολογικές και πολιτισμικές, πέραν των πολιτικών.³¹ Κρίσιμες παράμετροι, αιτιολογούσες την άνοδό του κατά τη δεδομένη ιστορική περίοδο, ήταν η έξαρση του εθνικισμού στην Οθωμανική αυτοκρατορία, η άνοδος των κοσμικών τάσεων στις τάξεις της πνευματικής ελίτ, καθώς και η ανάγκη εξισορρόπησης του πανσλαβικού αλτρωτισμού όπως αυτός εκτυλισσόταν στην Κεντρική Ασία υπό την προστασία της τσαρικής Ρωσίας.³² Τοιουτοτρόπως, ενώ το Ισλάμ – μέσω του πανισλαμισμού – αποτελούσε το εργαλείο επαφής του επίσημου κράτους με τους πληθυσμούς εκτός αυτοκρατορίας, ο παντουρκισμός³³ απέκτησε εξίσου ιδιαίτερη απήχηση μέσω κυρίως και της πνευματικής παρουσίας ανθρώπων όπως ο İsmail Gaspirali, στο έργο του οποίου γίνεται αναφορά στο επόμενο υποκεφάλαιο.

²⁹ Περί της έννοιας «τουρκογενής» εν συγκρίσει με την έννοια «τουρκικός», βλ. Παράρτημα Ι.

³⁰ Εμβληματική φυσιογνωμία του παντουρκισμού απετέλεσε ο Enver Paşa, ο οποίος οραματιζόταν τη δημιουργία μίας τουρκικής αυτοκρατορίας επί των ερειπίων της Ρωσικής αυτοκρατορίας, η οποία θα δέσποζε πολιτικά, οικονομικά και στρατηγικά στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Ασίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι η στρατηγική των Οθωμανών και μετέπειτα των Τούρκων ως προς την περιοχή αυτή συνδέεται διαχρονικά με τη μοίρα της Ρωσίας και μετέπειτα της ΕΣΣΔ και συνεπώς, με την εξίσωση ισχύος μεταξύ των δύο χωρών. Είναι, επίσης, σημαντικό ότι ο Enver φαίνεται να χρησιμοποιεί και πανισλαμιστικές, εκτός από παντουρκικές αναφορές διεκδικώντας τον τίτλο του «αρχιστρατήγου των στρατών του Ισλάμ». Περί του τελευταίου πραγματοποιείται εκτενής αναφορά εντός του: Kaylan, M. (2005) *The Kemalists: Islamic revival and the fate of secular Turkey*. New York: Prometheus books. Σελ. 81-82.

³¹ Akcam, T. (2007) *Μια επαίσχυντη πράξη: Η γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 147.

³² Μούδουρος, Ν. (2012) *Ο μετασχηματισμός της Τουρκίας: Από την κεμαλική κυριαρχία στον «ισλαμικό νεοφιλελευθερισμό*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Σελ. 58.

Ο πανσλαβισμός έλαβε χώρα εν τοις πράγμασι κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνας. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877-78, αλλά και επιμέρους, η κατάκτηση από τους Ρώσους της Σεμερκάνδης το 1868, του Χανάτου της Χίβα το 1873 και η ολοκλήρωση της κατάληψης της Κεντρικής Ασίας, ήτοι του Τουρκεστάν, το 1885 θεωρήθηκαν γεγονότα αφετηριακά του παντουρκικού κινήματος, καθώς η ανάγκη εξισορρόπησης του ρωσικού επεκτατισμού από τους πληθυσμούς της περιοχής, τους οδήγησε να απευθυνθούν προς την Υψηλή Πύλη στην Κωνσταντινούπολη. Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 620-621.

³³ Περί μίας συγκριτικής παράθεσης των εννοιών «παντουρκισμός», «παντουρανισμός» και «τουρκισμός», βλ. Παράρτημα Ι.

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, το σύνολο των ανωτέρω διεργασιών αποσκοπούσε στην εύρεση κάποιου πλαισίου εμπέδωσης συνοχής προς διατήρηση των κεκτημένων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Παρ' όλα αυτά, η άνοδος των εθνικιστικών κινημάτων από πλευράς Ελλήνων, Βουλγάρων, Σέρβων, Αρμενίων, Μαυροβουνίων και άλλων πληθυσμιακών ομάδων διαβιουσών εντός της αυτοκρατορίας κατέδειξε την αδυναμία απαλοιφής των ετερογενών χαρακτηριστικών και κατ' επέκταση, οδήγησε στην αντίστοιχη εμφύσηση εθνικιστικής ιδεολογίας στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, συντριπτικό μέρος των οποίων συγκρότησε το μετέπειτα δημιουργηθέν τουρκικό κράτος.³⁴ Ήδη κατά τη δεκαετία του 1890, στοιχεία της τουρκικής εθνικιστικής ιδεολογίας άρχισαν να διαφαίνονται. Το κίνημα των Νεότουρκων, το οποίο εμφανίστηκε ως διάδοχο σχήμα των Νέων Οθωμανών, μετέστρεψε το έως τότε διακύβευμα από το στόχο επιβίωσης της αυτοκρατορίας σε εκείνον της δημιουργίας εθνοκράτους μέσω της καλλιέργειας ρατσιστικού τύπου αντιλήψεων. Ο Tunali Hilmi, γνωστός υποστηρικτής του τουρκικού εθνικισμού στη διάρκεια αυτής της περιόδου, σημειώνει ενδεικτικά ότι «η μοίρα του Τούρκου ήταν να κατακτήσει και να κυβερνήσει αυτή τη χώρα [Οθωμανική αυτοκρατορία]. Οι περιορισμοί στη διοίκηση και οι στρατιωτικές δεσμεύσεις, όμως, διέβρωσαν την τουρκικότητα του Τούρκου. Δύναται, ακόμα, να ειπωθεί ότι στο παρελθόν, ο Τούρκος αυτοκαταστρεφόταν την ίδια στιγμή που ανέστηνε εκείνους τους λαούς, οι οποίοι βρίσκονταν στο χείλος του θανάτου εντός των αυτοκρατορικών επαρχιών».³⁵ Σε αυτή τη φράση, συμπυκνώνεται η καλλιεργούμενη, εκείνη την περίοδο, ιδεοληψία περί ανωτερότητας των Τούρκων σε όλα τα επίπεδα και επί όλων των υπολοίπων εθνοτήτων της αυτοκρατορίας.

Κατά τα πρώτα τους βήματα, όντας συνεχιστές των Νέων Οθωμανών, οι Νεότουρκοι υπερασπίστηκαν τα ιδεώδη του οθωμανισμού με τη διαφορά να έγκειται στην απεμπόληση της ιδέας πολυεθνικών δομών ή μιας υπερκείμενης οθωμανικής

---

³⁴ Εκτός της έξαρσης των εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια, η Berrin Koyuncu Lorasdaği παραθέτει ακόμη δύο επιρροές συντελούσες στην άνοδο του τουρκικού εθνικισμού. Η μία αφορά τον Πέρση θεωρητικό Jamal ad-Din al-Afghani, ο οποίος εξέφρασε πρώτος τη θέση περί του İttihad-İslam, τουτέστιν μιας μορφής εθνικισμού με επίκεντρο τη θρησκεία, ενώ η άλλη αφορά το πνευματικό έργο μουσουλμάνων της Ρωσίας, όπως ο İsmail Gaspirali, οι οποίοι ήταν κοινωνοί της ιδέας περί τουρκο-ταταρικού μοντερνισμού (Cedidism) και κατ' επέκταση, συγκερασμού του τουρκικού εθνικισμού και του ισλαμικού μοντερνισμού. Lorasdaği B.K. (2011) On the question of Islam and nationalism in Turkey: Sources and discourses. Εντός του: Kadioğlu, A. and Keyman, F. (eds.) *Symbiotic antagonisms: Competing nationalisms in Turkey*. Salt Lake City: The university of Utah press, σελ. 133-161. Σελ. 136.

³⁵ Παρατίθεται εντός του: Jenkins, G. (2008) *Political Islam in Turkey: Running west, heading east?* New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 67.

ταυτότητας. Ο οθωμανισμός, κατά τη δική τους αντίληψη, ειδώθηκε ως εργαλείο εκτουρκισμού της αυτοκρατορίας. Η προαναφερθείσα μεταστροφή συνδέθηκε με την ακροτελεύτια περίοδο ταύτισης κράτους, οίκου των Οσμανιδών και Ισλάμ, ενώ τα εδάφη του κράτους δεν ταυτίζονται πλέον με αυτά του Ισλάμ, αλλά αποτελούν τα εθνικά εδάφη των Τούρκων. Οι δυσκολίες μίας τέτοιας μετάβασης ήταν τεράστιες, καθότι το προκύπτων δίλημμα σχετιζόταν με την εγκόλπωση ή μη της ισλαμικής παράδοσης εντός ενός εθνοκρατικού σχήματος. Οι δυσκολίες σχετιζόνταν με την ιστορική ταύτιση των προκείμενων πληθυσμών με το Ισλάμ και όχι με έθνος, γλώσσα ή πάτρια εδάφη.³⁶ Προς τούτο, ως θα διαφανεί και στη συνέχεια, οι επικλήσεις στο Ισλάμ δε σταμάτησαν ούτε κατά την περίοδο του ακραιφνούς τουρκισμού της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας (1923-1950). Ενδεικτικά, αξίζει να αναφερθεί ότι το σύστημα των αξιών και των συμβόλων, το οποίο κινητοποίησε, τελικώς, χιλιάδες ανθρώπων ενάντια στην ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία κατά τα έτη 1919-1922, ήταν το ισλαμικό. Το «έθνος του Ισλάμ», όπως διακηρυττόταν, συγκέντρωνε πολλές – ετερογενείς κατά τα άλλα – υποκείμενες ομάδες, όπως τους Κιρκάσιους, τους Λάζους, τους Κούρδους και φυσικά, τους ήδη εκτουρκισμένους πληθυσμούς,³⁷ οι οποίοι ήταν τελικώς εκείνοι που στελέχωσαν τα κεμαλικά στρατεύματα.

Το νεοτουρκικό κίνημα άρχισε να λαμβάνει συστηματικά χαρακτηριστικά επεκτεινόμενο κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνας σε όλο το φάσμα του στρατιωτικού προσωπικού, ενώ στις 12 Απριλίου 1909 το κοιτάτο «Ένωση και πρόοδος» (İttihat ve Terakki Cemiyeti) ιδρύθηκε και επίσημα ως πολιτικός φορέας των ιδεών αυτών.³⁸ Το κοιτάτο, αν και τα στελέχη του εξοβελίστηκαν από τον Μουσταφά Κεμάλ κατά τα έτη της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας, ανέπτυξε ρητορική προσομοιάζουσα της δικής του ειδικότερα όσον αφορά την επίκληση της ισλαμικής παράδοσης προς εκπλήρωση πολιτικών και στρατηγικών σκοπών. Είναι χαρακτηριστικό, επιστρέφοντας στο προαναφερθέν παράδειγμα του ελληνοτουρκικού πολέμου στη Μικρά Ασία, ότι τα στελέχη του κοιτάτου στρατολογούσαν ευρείες πληθυσμιακές ομάδες συνεργαζόμενοι με τους τοπικούς μουφτήδες, οι οποίοι

³⁶ Karpat, K. (2001) ό.π., σελ. 370.

³⁷ Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) *The Kurdish question and Turkey: An example of a trans-state ethnic conflict*. London: Frank Cass publishers. Σελ. 92-93.

³⁸ Κατά την πρότερη περίοδο, ήτοι από το 1889 οπότε και ιδρύθηκε, το κοιτάτο «Ένωση και πρόοδος» λειτούργησε επί συνωμοτικής βάσης.

μετατρέπονταν σε κήρυκες του εθνικισμού επί τη βάσει, όμως, υπεράσπισης του σουλτανάτου και χαλιφάτου.³⁹

Μία επιπλέον πτυχή της ανόδου του τουρκισμού σχετίζεται με τις ανάγκες της πολεμικής προσπάθειας της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Υπό πολεμικές συνθήκες, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις μιας «εθνικής αστικής τάξης» και συγκράτησης του κεφαλαίου εντός των συνόρων με την κατάργηση των διομολογήσεων, οι οποίες αποτελούσαν τη νομική βάση του ευρωπαϊκού παρεμβατισμού στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας, καθώς και με την αναβάθμιση της τουρκικής γλώσσας σε αποκλειστικό δίαυλο διεκπεραίωσης των οικονομικών συναλλαγών.⁴⁰ Επιπροσθέτως, εξαιρετικής σημασίας προς την απόπειρα εθνικοποίησης των κεφαλαιουχικών δομών, αποτελεί η ευρεία εκκαθάριση της Ανατολίας από μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς κατέχοντες μεγάλο μερίδιο επί του εμπορίου και γενικότερα, της οικονομικής ζωής. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις χαρακτήρισαν το εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον της τουρκικής εθνογένεσης και έθεσαν τα θεμέλια του τουρκικού εθνοκράτους υπό τη σκέπη της ιδεολογίας του τουρκισμού.

3.2.1. Οι τρεις θεωρητικοί: İsmail Gaspirali, Yusuŕ Akçura και Ziya Gökalp

Οι πνευματικές ζυμώσεις και ιδεολογικές διεργασίες του τελευταίου αιώνα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας οδήγησαν, τελικώς, στον τουρκισμό όπως αυτός εκφράστηκε μέσω της σύστασης του σύγχρονου τουρκικού εθνοκράτους και του κεμαλικού, τουλάχιστον αρχικά, ιδεολογικοπολιτικού πλαισίου. Οι τρεις σημαντικότεροι θεωρητικοί, οι οποίοι συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση με έμμεσο ή άμεσο τρόπο, ήταν οι İsmail Gaspirali (1851-1914), Yusuŕ Akçura (1876-1935) και Ziya Gökalp (1876-1924)⁴¹ και γι' αυτό το λόγο, παρατίθεται συνοπτικά η συμβολή τους. Χαρακτηριστικές ήταν οι καταγωγές τους, καθότι οι μεν Gaspirali και

³⁹ Zürcher, E.J. (2004) ό.π., σελ. 148.

⁴⁰ Γκιουβέν, Ν. (2009) *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εστία. Σελ. 156-157.

⁴¹ Αποτελεί αξιοσημείωτο γεγονός ότι οι Ziya Gökalp και Yusuŕ Akçura κατατάσσονται στην πρώτη γενιά Τούρκων ερευνητών της Κεντρικής Ασίας. Türkoglu, İ. (2006) *Central Eurasian studies in Turkey*. Εντός του: Dudoignon, S. and Komatsu, H. (eds.) *Research trends in modern Central Eurasian studies (18th-20th centuries): A selective and critical bibliography of works published between 1985 and 2000*. Tokyo: Tokyo Bunko, σελ. 99-126. Σελ. 102.

Ακςιρα⁴² γεννήθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν, αρχικά, στην Ρωσία έχοντας ως άξονα της σκέψέως τους την ένωση των Τούρκων και των Τατάρων της Κεντρικής Ευρασίας, ενώ ο Gökalp ήταν Κούρδος, ο οποίος υπεστήριζε την ιδέα εγκαθίδρυσης τουρκικού έθνους δίχως να θεωρεί ως ρεαλιστικό και βιώσιμο ενδεχόμενο παντουρκικό εγχείρημα.⁴³

Ο İsmail Gaspirali έθεσε τα θεμέλια του παντουρκισμού επί τη βάσει της ενότητας των μουσουλμάνων της Ρωσίας με την ρητορική του να αφορά την κατάδειξη της ετερότητάς τους εντός του πολιτικού μορφώματος όπου διαβιούσαν δίχως απαραίτητα ο ίδιος να προβαίνει σε αναφορές πολιτικής ενοποίησης ή εθνικής ολοκλήρωσης ή σε επικλήσεις στην ανάγκη προσάρτησης από την Οθωμανική αυτοκρατορία της Κριμαίας ή οιασδήποτε άλλης περιοχής όπου εντοπιζόνταν. Όπως αναφέρει ο Jacob Landau περί του στόχου της ενότητας των συγκεκριμένων πληθυσμών στη σκέψη του Gaspirali, αυτοί θα τίθεντο «υπό την πνευματική καθοδήγηση της Τουρκίας».⁴⁴ Αν και η διακηρυττόμενη αυτή ενότητα είχε τρεις πτυχές αφορούσες την τουρκική γλώσσα, την ισλαμική συνείδηση και το συνεκτικό χαρακτήρα, τον οποίο έπρεπε να λάβουν οι δράσεις των πληθυσμών αυτών,⁴⁵ το Ισλάμ απετέλεσε το δεσπύζον στοιχείο στην ρητορική του. Εξ' αφορμής της καταγωγής του και συνεπώς των προσλαμβανουσών του, ο ισλαμισμός συντιθέμενος με εκδοχές του τουρκο-ταταρικού μοντερνιστικού εθνικισμού ειδώθηκε ως ένα εργαλείο ενίσχυσης της συνεκτικότητας των μουσουλμάνων της Ρωσίας και αντιμετώπισης της αναπτυσσόμενης δυναμικής του πανσλαβισμού. Τοιουτοτρόπως και υπό το πλαίσιο της ιδέας προσδιορισμού εθνικής ταυτότητας επί τη βάσει της κοινής ισλαμικής παράδοσης, ο Gaspirali, σε κείμενό του στην Tercüman το 1905, αναφέρθηκε πλέον στην ενότητα του τουρκικού έθνους συμπεριλαμβάνοντας το σύνολο των μουσουλμανικών πληθυσμών της Ρωσίας,⁴⁶ ήτοι πληθυσμιακές ομάδες όπως οι Τάταροι, οι Καυκάσιοι, οι Κιρκάσιοι και οι Καζάκοι.

⁴² Ενδεικτικό της ρωσικής καταγωγής τους είναι το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα ονόματα αποτελούν τις μεταγενέστερες εκτουρκισμένες εκδοχές των «Gasprinski» και «Akserin».

⁴³ Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) ό.π., σελ. 90-91.

⁴⁴ Landau, J. (1985) *Παντουρκισμός: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού*. Αθήνα: Θετίλη. Σελ. 33.

⁴⁵ Zenkovsky, S.A. (1960) *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Cambridge: Harvard university press. Σελ. 31-33.

⁴⁶ Η εφημερίδα Tercüman (Διερχμηνεύς) απετέλεσε, ίσως, τη σημαντικότερη συμβολή του Gaspirali στη θεμελίωση της παντουρκικής ιδεολογίας. Η κυκλοφορία της ξεκίνησε το 1883 υπό το ρητό – ευθέως συνδεδεμένο με τις απόψεις του ιδρυτή της – «ενότητα στη γλώσσα, στη σκέψη και στη δράση». Αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός ότι η χρησιμοποιούμενη γλώσσα ήταν κατανοητή από το σύνολο των τουρκικών και τουρκογενών πληθυσμών, καθώς συγκροτείτο από προσμίξεις όλων των

Άλλη σημαντική πνευματική φυσιογνωμία του τουρκικού εθνικισμού ήταν ο Yusuf Akçura, ο οποίος έγινε ευρέως γνωστός δημοσιεύοντας το βιβλίο του «Τρεις μορφές πολιτικής» (Üç Tarz-ı Siyaset) και εκφράζοντας τις θέσεις του περί των συγκρουόμενων ιδεολογιών της εποχής, ήτοι του οθωμανισμού, του ισλαμισμού και του τουρκικού εθνικισμού. Ο Akçura υπεστήριξε την ιδέα ενός ενιαίου παντουρκικού κράτους, το οποίο θα συμπεριελάμβανε την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, συνηγορώντας υπέρ του παντουρκισμού, τουτέστιν μίας μορφής εξωστρεφούς ή με άλλα λόγια, ιμπεριαλιστικού εθνικισμού.⁴⁷ Εν πλήρη αρμονία με τα – υπερθεματίζοντα την εθνικιστική ιδεολογία – έργα των Vefik Paşa, Süleyman Paşa και Necib Asım, τα οποία παρέπεμπαν εκτενώς στην προ-οθωμανική περίοδο των Τούρκων, ο Akçura απομόνωσε το Ισλάμ από τη δημόσια σφαίρα εξυψώνοντας την ιδέα της τουρκικότητας και κατ' επέκταση, του τουρκισμού ως ιδεολογικοπολιτική πρόταση με στόχους τη διατήρηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του νέου τουρκικού κράτους αντιστοίχως κατά την πρότερη και την ύστερη φάση του έργου του.

Θέτοντας την εθνικιστική ιδεολογία στο επίκεντρο της σκέψης του, διαχώρισε εν μέρει τη θρησκεία από τη διαδικασία εθνογένεσης. Η προσέγγισή του περί το Ισλάμ ήταν ιστορική, καθώς διείδε τη θρησκευτική παράδοση ως εργαλείο ομογενοποίησης του πληθυσμού, δίχως να προβαίνει στη χρήση στίχων του Κορανίου όπως έπραττε ο Gökalp ή ο Ahmet Ağaoğlu⁴⁸ προς επαλήθευση της επιχειρηματολογίας του. Εξεναντίας, υπεστήριξε ότι ο εξοβελισμός του Ισλάμ – και ευρύτερα της θρησκείας μέσω του εκμοντερνισμού των πολιτειακών δομών – από τη δημόσια σφαίρα αποτελεί μέρος της ανθρώπινης και κοινωνικής εξέλιξης και συνεπώς, η θρησκεία οφείλει να παραχωρήσει τη θέση της στη «φυλή», την οποία ταυτίζει με το έθνος.⁴⁹ Κατ' επέκταση, το Ισλάμ όφειλε να εκσυγχρονιστεί και να προσομοιάσει του χριστιανισμού, προκειμένου να εντάξει στην κοσμοθεωρία του το μοντερνιστικό πλαίσιο σύστασης σύγχρονου εθνοκράτους. Στο βιβλίο του «Τρεις μορφές πολιτικής» αναφέρει χαρακτηριστικά: «το Ισλάμ μπορεί να διαδραματίσει

συμπαρομαρτουσών διαλέκτων, με στόχο την κατάδειξη της πολιτισμικής ενότητάς τους. Karpat, K. (2001) ό.π., σελ. 297-298.

⁴⁷ Jenkins, G. (2008) ό.π., σελ. 67.

⁴⁸ Ο Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) ήταν εξέχων θεωρητικός της παντουρκικής ιδεολογίας καταγόμενος και αυτός από την Ρωσία, ο οποίος διεκήρυξε την ανάγκη εκκοσμίκευσης στον ισλαμικό κόσμο προκειμένου να μειωθεί το χάσμα με τη χριστιανική Δύση.

⁴⁹ Akçura, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. Σελ. 19.

κάποιο ρόλο στην ενοποίηση των Τούρκων, μονάχα εφόσον προχωρήσει σε ορισμένες εσωτερικές αλλαγές κατά τρόπο τέτοιο που να εντάσσει την ιδέα της εθνογένεσης, ακριβώς όπως έπραξε ο χριστιανισμός. Αυτή η αλλαγή είναι καταφανώς αναγκαία».⁵⁰ Τοιουτοτρόπως ερμηνεύεται η αρνητική στάση, την οποία λαμβάνει όσον αφορά τον πανισλαμισμό, ο οποίος αποτελούσε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο των τελών του 19^{ου} αιώνα και αρχών του 20^{ου} – όπως έχει ήδη αναφερθεί – το επίσημο ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο διακυβέρνησης του Αμπντουλχαμίτ Β΄. Επιπλέον, όπως οι πλείστοι τουρκιστές της εποχής του, ο Ακçura απέρριψε τον οθωμανισμό επί της αρχής ως ένα ιδεολογικό πλαίσιο περιστολής των αυξημένων δικαιωμάτων των μουσουλμάνων υπερθεματίζοντας μόνο μιας ενδεχόμενης ρητορικής του επίκλησης προς το σκοπό επιβίωσης μιας ενδεχομένως εκτουρκισμένης αυτοκρατορίας.

Σε αντίθεση με την ρατσιστική-φυλετική προσέγγιση του Ακçura, ο Gökalp εξέφρασε μία πιο ευέλικτη θέση διαβλέποντας στο έθνος στοιχεία πολιτισμικής κοινότητας στηριζόμενης σε συγκεκριμένες αξίες και προσλαμβάνουσες. Στο έργο του «Αρχές τουρκισμού» (*Türkçülüğün esasları*), ο Gökalp διαχωρίζει τις έννοιες της κουλτούρας και του πολιτισμού. Τα χαρακτηριστικά, τα οποία ορίζουν την κουλτούρα, συνάδουν με τη θρησκευτική, ηθική, νομική, λογική, αισθητική, γλωσσική, οικονομική και επιστημονική των ανθρώπων συγκροτούντων το έθνος, ενώ ο πολιτισμός αποτελεί μία ταυτότητα, η οποία αποκτάται ίδια βουλήσει και άρα, δύναται να είναι τεχνητός.⁵¹ Καθ' αυτόν τον τρόπο και αναφορικά με τον τουρκισμό, τούτος ταυτοποιείται μέσω των αντικειμένων τέχνης και της τουρκολογίας, ήτοι της γλώσσας και της επιστήμης, ενώ ευθυγραμμίζεται με το ιδανικό εξύψωσης του τουρκικού έθνους. Το έθνος, για τον Gökalp, συγκροτείται υπό το δεσμό «της κοινής διαπαιδαγώγησης, του κοινού πολιτισμού, δηλαδή των κοινών αισθημάτων» όντας «η ομάδα που αποτελούν άτομα τα οποία έχουν κοινή γλώσσα, θρησκεία, ηθική και αίσθηση του ωραίου, δηλαδή έχουν πάρει την ίδια παιδεία».⁵² Υπό το εν λόγω πλαίσιο, απέρριψε τον οθωμανισμό ως μία ιδεολογία διαιώνιζουσα την παρακμή των Τούρκων μέσω της συνέχισης των πολιτισμικών προσμίξεών τους με άλλες κουλτούρες. Με άλλα λόγια, ο Gökalp υπεστήριξε την ανάγκη πολιτισμικής κάθαρσης, η οποία δε θα επερχόταν μέσω της εξίσωσης των υποκειμένων της

⁵⁰ Akçura, Y. (1976) ό.π., σελ. 23.

⁵¹ Γκιόκάλπ, Ζ. (2005) *Αρχές τουρκισμού*. Αθήνα: Κούριερ εκδοτική. Σελ. 45-46.

⁵² Γκιόκάλπ, Ζ. (2005) ό.π., σελ. 36-37.

αυτοκρατορίας, παρά μόνο με την ανάδειξη της ετερότητας της τουρκικής ταυτότητας. Αναφορικά με την εξωστρέφεια του τουρκικού εθνικισμού, ο Κούρδος θεωρητικός επ' ουδενί φαίνεται να αγνοεί το ιδανικό του Τουράν, το οποίο σκιαγραφείται ως ο απώτατος σκοπός εντός των ποιημάτων του:

Η πατρίδα των Τούρκων δεν είναι ούτε η Τουρκία ούτε το Τουρκεστάν,
Είναι μία χώρα μεγάλη, μία χώρα αιώνια. Λέγεται Τουράν.⁵³

Εντούτοις, το ιδανικό του Τουράν ανάγεται στο φαντασιακό προκειμένου να λειτουργήσει ως εργαλείο σύστασης του εθνοκράτους και όχι απαραίτητως ως πλέγμα χάραξης εξωτερικής πολιτικής. Είναι αξιοσημείωτη η αναφορά ότι «εάν δεν υπήρχε το ιδανικό του Τουράν, ο τουρκισμός δε θα είχε διαδοθεί τόσο γρήγορα. Τα ιδανικά είναι οι δημιουργοί του μέλλοντος».⁵⁴ Ευρύτερα στην ανάλυσή του, εστίασε στις τρεις διαστάσεις της εθνικότητας, της θρησκείας και του μοντερνισμού, ενώ διακριτά σημαντικό ήταν το γλωσσικό κριτήριο, το οποίο αποτελεί, για τον ίδιο, τη βέλτιστη αποκρυπτογράφηση της κοινωνικής και εθνικής συνείδησης.⁵⁵ Ως απόρροια της σύνθεσης των τριών διαστάσεων, ο Gökalp οδηγήθηκε σε μία συμπαρομαρτούσα σύνθεση, εκείνη της δυτικής επιστημοσύνης και της τουρκικής κουλτούρας (*hars*). Στην προσπάθειά του να διατυπώσει τη βέλτιστη δυνατή ιδεολογικοπολιτική πρόταση, υπογράμμισε μεν τον πνευματισμό του Ισλάμ αναγνωρίζοντας δε την υλική ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού⁵⁶ και υιοθετώντας τη μοντερνιστική ιδέα του εξοβελισμού της θρησκείας από τη δημόσια σφαίρα.

Παραθέτοντας το ίδιο το Κοράνι, ο Gökalp δίνει έμφαση στη φράση «υπακούτε στο λόγο του Θεού και στο λόγο του Προφήτη και σε εκείνων που ασκούν την εξουσία ανάμεσά σας» και υπερθεματίζει αφ' ενός τον πλήρη διαχωρισμό θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας και αφ' ετέρου την αποκοπή του Ισλάμ από τον ανατολικό πολιτισμό με σκοπούμενον την ένταξη της τουρκικής εθνικής κουλτούρας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό.⁵⁷ Χαρακτηριστική του ρηξικέλευθου εγχειρήματος σύνθεσης Ισλάμ και τουρκισμού ήταν η ρήξη του τόσο με τους θετικιστές οπαδούς

⁵³ Παρατίθεται εντός του: Zenkovsky, S.A. (1960) ό.π., σελ. 110.

⁵⁴ Γκιόκάλπ, Ζ. (2005) ό.π., σελ. 43.

⁵⁵ Lewis, B. (2002) ό.π., σελ. 401.

⁵⁶ Aras, B. and Çaha, Ö. (2000) Fethullah Gülen and his liberal 'Turkish Islam' movement. *Middle East Review of International Affairs*, 4 (4), σελ. 39.

⁵⁷ Heyd, U. (1950) *Foundations of Turkish nationalism: The life and teachings of Ziya Gökalp*. London: Luzac & company and the Harvill press. Σελ. 88-89.

της κοσμικότητας, όσο και με τους συντηρητικούς ισλαμιστές, καθώς δεν ελάμβανε δογματικές θέσεις υπέρ του ενός ή του άλλου. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, παρουσίαζε μία συμβιβαστική – και όχι διαζευτική – θέαση της παρουσίας θρησκευτικών και εθνικιστικών στοιχείων επί της ταυτότητας της υποκείμενης ανθρωπολογίας.

Ο Ziya Gökalp απετέλεσε αναμφίλεκτα την προσωπικότητα, η οποία επηρέασε κατά το πλείστον την κεμαλική ιδεολογία και κατά συνέπεια, την πορεία σύστασης του σύγχρονου τουρκικού εθνοκράτους. Η έμφαση του Μουσταφά Κεμάλ στην ηθική, στη γλώσσα και στην εκπαίδευση ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους και η απόρριψη του φυλετικού κριτηρίου απετέλεσαν στοιχεία ταυτιζόμενα με τις θέσεις του Gökalp,⁵⁸ ενώ η θέση της θρησκείας έναντι της πολιτικής εξουσίας ήταν ένα επιπρόσθετο κοινό σημείο. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμη και ο χαρακτήρας συγγραφής του Gökalp περί του Ισλάμ με τις συχνές αναφορές του στο Κοράνι συνάδει πλήρως με τον αντίστοιχη ρητορική του Κεμάλ. Η ελιτιστική προσέγγισή του σκιαγραφεί επακριβώς τον τρόπο θεμελίωσης του σύγχρονου τουρκικού εθνοκράτους, καθότι εξύψωσε τη σημασία των ελίτ στο πλαίσιο εκμοντερνισμού και εκπολιτισμού του κράτους και της κοινωνίας υποτιμώντας στο έπακρον τις συντελούμενες διεργασίες στα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα.⁵⁹ Υπακούοντας στη συγκεκριμένη προσέγγιση του Ziya Gökalp, ο Μουσταφά Κεμάλ κατέστη κοινωνός της ιδέας επιβολής ταυτότητας «άνωθεν», τουτέστιν από την πεφωτισμένη ελίτ προς το ανθρωπολογικό υποκείμενο, αναφέροντας ότι «αν αφήσουμε τους ανθρώπους αφ' εαυτούς τους, ουδέν βήμα προς τα εμπρός θα υπάρξει» και προς τούτο, «το κόμμα οφείλει να καταστεί σχολείο του έθνους»,⁶⁰ ενώ παράλληλα υιοθέτησε τη θεωρητική ανάλυση περί της ευρύτητας της έννοιας του πολιτισμού ανάγοντας αυτήν στην περιπτωσιολογία της τουρκικής εθνογένεσης: «μπορούν να υπάρξουν πολλές χώρες με έναν κοινό πολιτισμό» και συνεπώς, «αν τα σώματά μας βρίσκονται στην ανατολή, το πνεύμα μας δύναται να προσανατολιστεί προς τη δύση».⁶¹

⁵⁸ Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) ό.π., σελ. 96-97.

⁵⁹ Karpat, K. (2001) ό.π., σελ. 381.

⁶⁰ Παρατίθεται εντός του: Dodd, C.H. (1991) Atatürk and political parties. Εντός του: Heper, M. and Landau, J. (eds.) *Political parties and democracy in Turkey*. New York: I.B. Tauris, σελ. 24-41. Σελ. 29.

⁶¹ Παρατίθεται εντός του: Çinar, A. (2005) *Modernity, Islam and secularism in Turkey: Bodies, places and time*. Minneapolis: University of Minnesota press. Σελ. 5.

3.3. Κεμαλισμός

Η παράθεση ενδεικτικών στοιχείων αναφορικά με την κεμαλική ιδεολογία είναι σημαντική στην πορεία της έρευνας αφορούσης τον τουρκικό εθνικισμό και την ένταξη του Ισλάμ στον πυρήνα της υπάρξεώς του. Σε αντίθεση με την ευρύτερη θέαση ότι ο κεμαλισμός και το Ισλάμ αποτελούν δύο αναμφιλέκτως αντίρροπες τάσεις εντός των πλαισίων της τουρκικής πολιτικής σκηνής αλλά και κοινωνίας, εντός του παρόντος κειμένου η επιχειρηματολογία εκτυλίσσεται με κεντρικό άξονα την άρρηκτη σύζευξή τους με σκοπό τη σύμμιξη του ανθρωπολογικά και πολιτισμικά κατακερματισμένου πληθυσμιακού υποκειμένου, το οποίο έμελλε να αποτελέσει το τουρκικό έθνος από το 1923 και έπειτα. Προς τούτο, εν πρώτοις, πραγματοποιείται επισκόπηση του περιεχομένου και των βασικών πυλώνων της κεμαλικής ιδεολογίας, ήτοι των «έξι βελών». Έπειτα, προς επίρρωση της θέσης περί του επίπλαστου μοντερνιστικού χαρακτήρα της τουρκικής εθνογένεσης, αναλύεται το επιχείρημα της «άνωθεν» επιβολής της εθνικής ταυτότητας. Εν συνεχεία, παρατίθενται ιστορικά στοιχεία σχετιζόμενα με την πολιτική του κεμαλικού κράτους έναντι των μειονοτήτων με ιδιαίτερη έμφαση στους Κούρδους ελέω αφ' ενός της διαχρονίας και σημαντικότητας της σχέσης τους με το επίσημο τουρκικό κράτος και αφ' ετέρου της αντιπροσωπευτικότητας της περιπτωσιολογικής μελέτης όσον αφορά την εργαλειακή χρήση του Ισλάμ κατά τη διαδικασία της εθνογένεσης. Τέλος, αναφέρονται η «θέση για την τουρκική ιστορία» και η «ηλιακή θεωρία της γλώσσας» ως ενδεικτικά παραδείγματα της έμφασης του Κεμάλ στα ζητήματα εκπαίδευσης και γλώσσας ως ειδοποιά χαρακτηριστικά και διαμορφωτικά εργαλεία του έθνους, καθώς και ως αποκλήματα μίας καλλιεργηθείσας ιδεοληψίας αφορούσας την ιστορική ή μυθική σχέση των Τούρκων με τις στέπες της Κεντρικής Ασίας.

3.3.1. Σκιαγράφηση της κεμαλικής ιδεολογίας: «Τα έξι βέλη»

Οι έξι αρχές της κεμαλικής ιδεολογίας, όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον ίδιο τον Μουσταφά Κεμάλ το 1931, ήταν ο ρεπουμπλικανισμός ως αντιμοναρχική αντίληψη δηλούσα την επιθυμία προς την υιοθέτηση συνταγματικής δημοκρατίας, ο σεκουλαρισμός-λαϊκισμός ως αρχή ανταποκρινόμενη στο διαχωρισμό κράτους και θρησκείας, καθώς και στην ανάγκη κρατικού ελέγχου επί των θρησκευτικών

θεσμών,⁶² ο εθνικισμός ως αρχή προστιθέμενη στη θρησκεία σε επίπεδο υπερκείμενου ταυτοτικού προσδιορισμού του πληθυσμού, ο ποπουλισμός θέτων επί τάπητος την ανάγκη εθνικής συνοχής και αλληλεγγύης δίχως ταξικές διαφοροποιήσεις, ο κρατισμός υποδηλών την υπεροχή του κράτους σε επίπεδο οικονομίας και ο ριζοσπαστισμός-επαναστατικότητα ως αρχή σκιαγραφούσα το δομικό χαρακτήρα των συντελούμενων αλλαγών και το αίτημα για μετασχηματισμό της σχέσεως κοινωνίας και κράτους προς την εμπέδωση κοινής εθνικής ταυτότητας.⁶³ Οι ιδρυτικές αυτές αρχές του Κεμαλισμού υιοθετήθηκαν στις 10 Μαΐου 1931 στο πλαίσιο του συνεδρίου του, ιδρυθέντος από τον Κεμάλ, Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (CHP – Cumhuriyet Halk Partisi).

Ενδεικτικές της ρήξεως με το παρελθόν καθεστώ της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν οι τρεις αρχές του ρεπουμπλικανισμού, του σεκουλαρισμού και του εθνικισμού, οι οποίες κατ' αντιστοιχία απαντούσαν στα ιμπεριαλιστικού τύπου δόγματα του οθωμανισμού, του πανισλαμισμού και του παντουρανισμού.⁶⁴ Το κεμαλικό καθεστωτικό ρητό «ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο» υποκρύπτει μία κατά τα λοιπά ρεαλιστική εκτίμηση τόσο του διεθνούς στρατηγικού περιβάλλοντος όσο και του βαθμού ισχύος της Τουρκίας. Από τη μία, ο διεθνής αποτροπιασμός για τη φρίκη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ο ουϊλσονικός ιδεαλισμός δε σηματοδοτούσαν μία άριστη συγκυρία για αναθεωρητικά εγχειρήματα. Από την άλλη, τα εκτεταμένα οικονομικά, κοινωνικά και πάσης άλλης φύσεως προβλήματα, τα οποία αντιμετώπισε η χώρα κατά την επαύριον του πολέμου ενάντια στα ελληνικά στρατεύματα, κατέστησαν εξαιρετικά αδύναμο το νέο εθνοκράτος. Προς τούτο, ο κεμαλισμός ταυτίστηκε με την ιδέα τήρησης της καθεστηκυίας τάξης (status quo) υπό το πνεύμα της ανάλυσης κόστους-οφέλους, ενώ ο Κεμάλ εξέφρασε χαρακτηριστικά

---

⁶² Η αρχή του σεκουλαρισμού-λαϊκισμού είναι εξαιρετικά σημαντική εντός των πλαισίων της ανά χειρας εργασίας, καθότι συνδέεται με τη συνύπαρξη Ισλάμ και τουρκισμού. Το Συνταγματικό Δικαστήριο, το 1937, όρισε τη συγκεκριμένη έννοια ως «έναν πολιτισμένο τρόπο ζωής, ο οποίος δημιουργεί τη βάση για την κατανόηση της ελευθερίας και της δημοκρατίας, για ανεξαρτησία, εθνική κυριαρχία και το ουμανιστικό ιδεώδες, τα οποία έχουν αναπτυχθεί ως αποτέλεσμα του παραγκωνισμού του μεσαιωνικού δογματισμού προς χάριν της πρωτοκαθεδρίας του ορθολογισμού και επιστημών του Διαφωτισμού», ενώ παράλληλα διευκρινίζεται ότι εντός μία τέτοιας σεκουλαριστικής τάξης πραγμάτων «η θρησκεία αποκόπτεται από την πολιτικοποίηση (βλ. δημόσια σφαίρα), απορρίπτεται από όργανο ισχύος και κατοχυρώνεται γι' αυτήν η κατάλληλη και τιμητική θέση εντός της συνείδησης των πολιτών». Παρατίθεται εντός του: Karakas, C. (2007) Turkey: Islam and laicism between the interests of state, politics and society. *Peace Research Institute Frankfurt*, 78, σελ. 8.

⁶³ Γιαλλουρίδης, Χ.Κ. και Λαγγίδης, Α. (2010) *Μετακεμαλισμός*. Αθήνα: Σιδέρης. Σελ. 72-74.

⁶⁴ Aydin, M. (2004a) *Turkish foreign policy framework and analysis*. Ankara: Center for strategic research. Σελ. 17.

τη θέση ότι «δεν ταυτιζόμαστε με μεγαλεπήβολες φαντασίες [...] δεν ταυτιζόμαστε με ιδέες, τις οποίες ούτε πραγματοποιούμε ούτε μπορούμε να πραγματοποιήσουμε αυξάνοντας τον αριθμό των εχθρών μας»⁶⁵ παραμένοντας αμετακίνητος ως προς τα διακηρυχθέντα εντός των πλαισίων του «Εθνικού όρκου» (Misak-ı Milli).⁶⁶

Η κεμαλική ιδεολογία και οι συμπαρομαρτούσες αρχές της ήλθαν σε σύγκρουση ακόμη και με τα διακηρυχθέντα από πλευράς του κοιμιάτου «Ένωση και Πρόοδος», καθότι έθεσε στο επίκεντρο τη δημιουργία εθνοκράτους απεμπολώντας την πολυεθνική δομή του σουλτανάτου. Σε αυτό το πλαίσιο, προωθήθηκε η ιδέα της καθ' ολοκληρίαν υπεροχής του τουρκικού εθνικισμού μετ' ουδεμίας τάσης σύγκλισης ή αποδοχής συνύπαρξης επί ισοτίμου βάσεως μετά των υπολοίπων εθνικών ή θρησκευτικών κοινοτήτων (millet). Εξεναντίας, ο κεμαλισμός ταυτίστηκε με την απόλυτη αφομοίωση κάθε είδους ετερότητας προτάσσοντας τον τουρκισμό έναντι οιασδήποτε διαφορετικής ταυτοτικής επίκλησης όπως ο χριστιανισμός και ο ιουδαϊσμός ή ο λαζικός, ο κουρδικός, ο κιρκάσιος και ο πομακικός εθνικισμός.⁶⁷ Ο Μουσταφά Κεμάλ εξεδήλωσε τούτη την ανάγκη στο περιθώριο της διαρκούς τριάντα έξι ώρες ομιλίας του προς την Εθνοσυνέλευση το 1927: «Για να μπορέσει το έθνος μας να ζήσει ισχυρό, με επιτυχία και σταθερότητα, θα πρέπει το κράτος να ακολουθήσει πολιτική εξ' ολοκλήρου εθνική».⁶⁸

Η σύνθεση της τουρκικής και της ισλαμικής ταυτότητας απετέλεσε από την πρώτη στιγμή το κεντρικό διακύβευμα του εγχειρήματος της τουρκικής εθνογένεσης. Η εμπέδωση της τουρκικότητας μέσω της καλλιέργειας εθνικής συνείδησης προϋπέθετε επίκληση στο «λίκνο του πολιτισμού», ήτοι στην ιστορία και στις

---

⁶⁵ Παρατίθεται εντός του: Özkirimli, U. and Sofos, S. (2008) *Tormented by history: Nationalism in Greece and Turkey*. London: Hurst and Company. Σελ. 123.

⁶⁶ Ο «Εθνικός όρκος» (Misak-ı Milli) διεκηρύχθη το 1920, σε συνάρτηση με τις αποφάσεις των συνελεύσεων της Ερζερούμης και της Σεβάστειας, επί έξι αρχών. Πρώτον, τα εδάφη όπου πλειοψηφούσαν οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι αποτελούσαν ένα αδιαίρετο όλον, ενώ η τύχη των εδαφών όπου πλειοψηφούσαν Άραβες θα κρινόταν σε δημοψήφισμα. Δεύτερον, δημοψήφισμα θα έκρινε την τύχη των βιλαετιών του Batum, του Kars και του Ardahan, τα οποία ήταν υπό ρωσική κατοχή από το 1878 έως το 1918. Τρίτον, το ίδιο θα συνέβαινε όσον αφορά τη Δυτική Θράκη. Τέταρτον, με σκοπό την προστασία των Στενών του Βοσπόρου, το άνοιγμά τους σε διελεύσεις εμπορικών πλοίων πρέπει να συζητηθεί με όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Πέμπτον, τα δικαιώματα των μειονοτήτων θα εγκαθιδρύονταν σε συνάρτηση με τις συνθήκες της Αντάντ (Entente) και των ευρωπαϊκών κρατών. Έκτον, οι διομολογήσεις πρέπει να καταργηθούν με σκοπό την οικονομική και νομική ανεξαρτησία του κράτους. Zürcher, E.J. (2004) ό.π., σελ. 138-139.

⁶⁷ Παρατίθεται εντός του: Waxman, D. (2000) Islam and Turkish national identity: A reappraisal. *The Turkish yearbook*, XXX, σελ. 9.

⁶⁸ Gazi Mustafa Kemal (2009) *Nutuk, Ο μέγας ρητορικός (Β' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 26-27.

παραδόσεις της Ανατολής,⁶⁹ ενώ η αρχή της κοσμικότητας εξυπηρετούσε τη διαφοροποίηση από τον υπόλοιπο ισλαμικό κόσμο προκειμένου να διαφανεί η πολιτισμική ταύτιση του νέου κράτους με τη δύση. Επιπροσθέτως, η ανάγκη πολιτικοποίησης της δημόσιας σφαίρας και απομάκρυνσης κάθε ανταγωνιστικής ελίτ, η οποία θα δύνατο να αμφισβητήσει το κεμαλικό μεταρρυθμιστικό έργο, καθώς και η τάση αποκοπής από κάθε οθωμανικό κατάλοιπο όπως η εν λόγω πολιτειακή λειτουργία, κατέστησαν απαράβατο όρο την εκκοσμίκευση του κράτους και της κοινωνίας. Παράλληλως, όμως, το Ισλάμ κατέστη ομογενοποιητικό εργαλείο, καθότι οι ταυτοτικές προσλαμβάνουσες του πληθυσμιακού υποκειμένου ήταν εν πρώτοις θρησκευτικές και τοιουτοτρόπως, οιαδήποτε προσπάθεια εμπέδωσης εθνικής ταυτότητας δε δύνατο να αγνοήσει τη σχετική δυναμική.

Εξάλλου, στόχος της κεμαλικής πολιτικής έναντι της θρησκείας δεν ήταν η αθεΐα, αλλά ο σεκουλαρισμός.⁷⁰ Το 1926, ο Ali Haydar, ένας κατά τα λοιπά θιασώτης του κοσμικού και εθνικιστικού μοντέλου, έγραφε ότι «είναι αδύνατο να καταστήσουμε τους μη μουσουλμάνους πιστούς και νομιμόφρονες Τούρκους πολίτες».⁷¹ Υπ' αυτό το πλαίσιο, υλοποιήθηκε το πρωτόγνωρο σχέδιο εκτουρκισμού του Ισλάμ, το οποίο εξοβέλιζε μεν τη θρησκεία από τη δημόσια σφαίρα, ήτοι τους ουλεμάδες (ulema) και τα tarikats ως φορείς εξουσίας, διατηρούσε δε ισλαμικά στοιχεία στην προσπάθεια εξασφάλισης της πίστωσης και της νομιμοφροσύνης του ανθρωπολογικού υποκειμένου, καθώς και της ίδιας της συνοχής του. Δεν αποτελεί, άλλωστε, τυχαίο γεγονός ότι – όπως έχει ήδη αναφερθεί – ο «τουρκικός αγώνας ανεξαρτησίας» πραγματοποιήθηκε από το «έθνος του Ισλάμ». Τα αναφερθέντα επί του θέματος από τον Tanıl Bora είναι άκρως ενδεικτικά:

Η χαρακτηριστική στάση του επίσημου λαϊκισμού είναι εμφανής και στο στρατό: ενώ ο θρησκευτικός δεσμός, οι θρησκευτικές αναφορές και η ερμηνευτική του «δόγματος» υποτάσσονται ρητά στην εθνική ταυτότητα και στην εθνικιστική ιδεολογία, η μουσουλμανικότητα και μάλιστα η

⁶⁹ Ahmad, F. (1993) ό.π., σελ. 78.

⁷⁰ Lewis, B. (2002) ό.π., σελ. 412.

Ο Κεμάλ φέρεται να έχει αναφέρει χαρακτηριστικά προς ένα σείχη ότι «έχω κλείσει μοναστήρια, ναούς και τόπους κατήχησης και λατρείας (tekke, turbe και zaviye). Όμως, αν ο Θεός μου χαρίσει μία σχετική μακροήμερευση, εγώ ο ίδιος θα τα ξαναοιζώ την κατάλληλη στιγμή». Παρατίθεται εντός του: Mango, A. (2001) Turkey: The urge to reform. *Middle Eastern studies*, 37 (1), σελ. 217.

⁷¹ Yavuz, H. (1998) Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of neo-ottomanism. *Critique: Critical Middle Eastern studies*, 7 (12), σελ. 26.

σουνιτική μουσουλμανικότητα, υφίστανται ως ένας υπόρρητος τρόπος της τουρκικότητας.⁷²

Σε κάθε περίπτωση, η συγκεκριμένη πορεία μεταρρυθμίσεων ήταν εξαιρετικά δυσχερής, καθότι η ανταγωνιστικά διακείμενη θρησκευτική ελίτ και πάγιες κοινωνικές αντιλήψεις αποτελούσαν τροχοπέδη για κάθε απόπειρα κοινωνικοπολιτικής εκκοσμίκευσης.⁷³ Προς τούτο, το κεμαλικό πρόγραμμα υλοποιήθηκε όσο το δυνατόν σταδιακά. Ο Abdülmecit παρέμεινε Χαλίφης του Ισλάμ έως την τελική απομάκρυνσή του το 1924, οπότε και καταργήθηκε διά νόμου ο θεσμός του χαλιφάτου. Η κεμαλική ελίτ εγκαθίδρυσε πλέον μια νέα ιεραρχική δομή ορίζοντας το κράτος ως τον υπέρτατο εξουσιαστικό φορέα, καθώς οι θρησκευτικοί θεσμοί τέθηκαν υπό τη στενή επιτήρηση του κράτους με την κατάργηση του αξιώματος του Sheikh ul-Islam και την ίδρυση αφ' ενός της επιβλέπουσας επί θρησκευτικών θεμάτων επιτροπής (Diyanet İşleri Reisliği) και αφ' ετέρου της Διεύθυνσης θρησκευτικών υποθέσεων (Evkaf Umum Mudurluğu). Ο δεύτερος αυτός θεσμός έμελλε να καθιερωθεί ως ένα εκ των κορυφαίων εργαλείων εκκοσμίκευσης στη διαχρονία της τουρκικής δημοκρατίας. Παράλληλα, στις 16 Μαρτίου 1924, το υπουργείο παιδείας σταμάτησε τη λειτουργία των μεντρεσέδων, ήτοι των ισλαμικών ιεροσπουδαστηρίων, ενώ στις 8 Απριλίου του ίδιου έτους η ουλεμά τέθηκε εκτός και της δικαστικής εξουσίας διαμέσου της κατάργησης των δικαστηρίων του ισλαμικού ιερού νόμου της Shari'ah.⁷⁴ Σε νομοπαρασκευαστικό επίπεδο, το άρθρο 2 του συντάγματος, το οποίο όριζε το Ισλάμ ως την επίσημη θρησκεία του τουρκικού κράτους, καταργήθηκε το 1928, ενώ το 1937 εισήχθη και επίσημα στο σύνταγμα η αρχή του κοσμικού κράτους.

---

⁷² Μπόρα, Τ. (2007) Στρατός και εθνικισμός. Εντός του: Ινσέλ, Α. και Μπαϊράμογλου, Α. (επιμ.) *Ο τουρκικός στρατός: Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 159-176. Σελ. 163.

⁷³ Κορωνίδα των αντιδράσεων στον εξοβελισμό του Ισλάμ από τη δημόσια σφαίρα απετέλεσε το «επεισόδιο της Μενεμένης». Στις 23 Δεκεμβρίου 1930, ο Derviş Mehmed, άνθρωπος συνδεδεμένος με το τάγμα των Νακσιμπεντί (Naksibendi), από κοινού με πλήθος κόσμου διαδήλωσαν υπέρ της επιστροφής στο χαλιφικό καθεστώς, ενώ στρατιωτικά τμήματα κατέπνιξαν την εξέγερση. Εις μνήμην του Mustafa Fehmi Kubilay, ο οποίος αποκεφαλίστηκε από τους εξεγερμένους, το γεγονός έχει καταγραφεί, επίσης, ως «περιστατικό του Kubilay» (Kubilay Olayı). Azak, U. (2007) A reaction to authoritarian modernization in Turkey: The Menemen incident and the creation and contestation of a myth, 1930-31. Εντός του: Atabaki, T. (ed.) *The state and the subaltern: Modernization, society and the state in Turkey and Iran*. New York: I.B. Tauris, σελ. 143-158. Σελ. 143.

⁷⁴ Jenkins, G. (2008) ό.π., σελ. 92-93.

3.3.2. Η «άνωθεν» διαδικασία εμπέδωσης της τουρκικής εθνικής ταυτότητας

Στην οθωμανική/τουρκική περιπτωσιολογία αναγνωρίζονται πέντε τύποι διαδικασίας εκκοσμίκευσης εκ των οποίων οι τέσσερις πρώτοι ταυτίζονται με την οθωμανική περίοδο.⁷⁵ Ο πρώτος αφορά το διαχωρισμό της θρησκείας από την πολιτεία, η οποία απεκδύεται οιαδήποτε θρησκευτική ταυτότητα (επίσημη θρησκεία). Ο δεύτερος σχετίζεται με τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της πολιτείας προκειμένου να εντάξει υπό την επίβλεψή της τομείς πρότερα ελεγχόμενους από τη θρησκεία. Ο τρίτος συνάδει με τη μεταλλαγή του συστήματος αξιών της πολιτείας και την αντικατάσταση των θρησκευτικών από κοσμικές ιδεοληπτικές στάσεις έναντι της πολιτικής, της πολιτικής κοινότητας και της πολιτικής νομιμοποίησης. Ο τέταρτος αναφέρεται στον περιορισμό των προνομίων των θρησκευτικών ηγετών, καθώς και των ομάδων πίεσης, οι οποίες τους περιβάλλουν. Ο τελευταίος τύπος εκκοσμίκευσης καταγράφεται ως εκείνος, ο οποίος αγγίζει τον πυρήνα του κεμαλικού μεταρρυθμιστικού προγράμματος περιγράφοντας την έναρξη μίας «ανοιχτής κυβερνητικής επίθεσης» στις θρησκευτικές εκφάνσεις της εθνικής κουλτούρας υπό τη δυναμική επιβολή της κοσμικής ιδεολογίας και ταυτότητας στο πολιτικό υποκείμενο, τουτέστιν στο κράτος και στην κοινωνία.

Ο κεμαλισμός απετέλεσε την επίσημη ιδεολογία της τουρκικής πολιτείας εν πλήρη εφαρμογή κατά τις δεκαετίες της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας, ήτοι του '20, '30 και '40, οπότε την εξουσία κατείχαν οι Μουσταφά Κεμάλ (1923-1938) και Ισμέτ Ινονού (1938-1950). Είναι χαρακτηριστικό ότι στις τάξεις του συγκέντρωσε ετερόκλητες ομάδες, ανθρώπους από το σύνολο του πολιτικού φάσματος δίχως να ταυτίζεται με μια τοποθέτηση δυτικού τύπου διαχωρίζουσα το ιδεολογικοπολιτικό φάσμα μεταξύ αριστερών και δεξιών. Ο σκοπός συγκρότησης της εν λόγω ιδεολογίας ήταν η κατασκευή ενός εθνοκράτους επί των ερειπίων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁷⁶ Κατά τα διδάγματα του Ziya Gökalp, όπως έχει ήδη αναλυθεί, επιδιώχθηκε η επιβολή εθνικής ταυτότητας από την «πεφωτισμένη» στρατογραφειοκρατική ελίτ, η οποία στη «φαρέτρα» της διέθετε ένα σύνολο

⁷⁵ Πρόκειται περί τυπολογίας προτεινόμενης από τον Donald Smith, στην οποία παραπέμπει ο İter Turan. Turan, İ. (1991) Religion and political culture in Turkey. Εντός του: Tapper, R. (ed.) *Islam in modern Turkey: Religion, politics and literature in a secular state*. New York: I.B. Tauris, σελ. 31-55. Σελ. 33.

⁷⁶ Aytürk, I. (2011) The racist critics of Atatürk and Kemalism, from the 1930s to the 1960s. *Journal of contemporary history*, 46 (2), σελ. 309.

μεταρρυθμιστικών προτάσεων συμπυκνωμένες στο ιδεολογικό εργαλείο του κεμαλισμού. Διαμέσου της σύγκλισης θρησκείας, εθνικισμού και μοντερνισμού, προωθήθηκε ένα ρηξικέλευθο για την υποκείμενη κοινωνία μοντέλο, το οποίο σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε υπό την επίβλεψη των κεμαλιστών αξιωματούχων και υπό το μανδύα της κεμαλικής ιδεολογίας.

Προς αυτό το σκοπό, όπως έχει ήδη λεχθεί, απομονώθηκε οιαδήποτε άλλη δυνητικά ανταγωνιστική ελίτ, όπως η θρησκευτική των ουλεμάδων, ενώ με βασική επιδίωξη τον εκμοντερνισμό τόσο των κρατικών όσο και των κοινωνικών δομών έγινε χρήση νέων συμβολισμών και διαμορφωτικών μηχανισμών.⁷⁷ Επιπροσθέτως, αφού αποσαφηνίστηκαν τα εθνοτικά και εδαφικά όρια του κράτους και σκιαγραφήθηκαν οι προϋποθέσεις ώστε να είναι κάποιος «Τούρκος πολίτης» προς εξασφάλιση της εσωτερικής ομοιογένειας, δημιουργήθηκαν θεσμικά όργανα, τα οποία εκτέλεσαν το διακηρυχθέν μεταρρυθμιστικό έργο αφορόν τη δικαιοσύνη, την πολιτισμική διάπλαση των πολιτών και τις σχέσεις πολιτείας και θρησκείας.⁷⁸ Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα θεσμού, το οποίο επιφορτίστηκε τη μεταλαμπάδευση της κεμαλικής ιδέας ήταν «οι Εστίες του Λαού» (Halk Evleri), οι οποίες μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας ανέλαβαν την κατήχηση των μαζών. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι πρόκειται περί μίας διαδικασίας επιβαλλόμενης εκ των άνω. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και η πολυκομματική δημοκρατία εισήχθη το 1946 όχι ως λαϊκό αίτημα ή κοινωνικοπολιτική αξίωση, αλλά ως μία γραφειοκρατικά ειλημμένη απόφαση υπό τη σκέπη στρατηγικών αναγκών. Οι μεταπολεμικές διεκδικήσεις της ΕΣΣΔ εις βάρος της Τουρκίας όσον αφορά τις επαρχίες Kars και Ardahan, καθώς και την αλλαγή του καθεστώτος των Στενών, υποχρέωσαν τη δεύτερη να συμπορευτεί με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ προς εξισορρόπηση της σοβιετικής απειλής.⁷⁹

Η αναφερόμενη μεθοδολογία μεταρρυθμίσεων δεν απετέλεσε πρωτόγνωρη διαδικασία, καθώς τόσο η οθωμανική ελίτ κατά τους προγενέστερους χρόνους όσο

---

⁷⁷ Ενδεικτικότερο, ίσως, παράδειγμα της ανάγκης υιοθέτησης συμβόλων προς εμπέδωση της κοσμικής μεταστροφής της χώρας και της ενοποίησης του κατακερματισμένου ανθρωπολογικού υποκειμένου, απετέλεσε η αλλαγή της πρωτεύουσας του κράτους από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα το 1923, ενώ αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο εν λόγω καθορισμός θεμελιώνεται συνταγματικά στο άρθρο 2 του τουρκικού συντάγματος. Φουντεδάκη, Π. (2002) *Το τουρκικό πολίτευμα: Το χωλό δημοκρατικό πρότυπο και οι θεσπισμένες παρεκκλίσεις του*. Αθήνα: Σάκκουλας. Σελ. 116.

⁷⁸ Huntington, S.P. (1968) *Political order in changing societies*. New Haven: Yale university press. Σελ. 348.

⁷⁹ Σαρρής, Ν. (1992) *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*. Αθήνα: Γόρδιος. Σελ. 444-449.

και η κεμαλική λειτούργησαν κατά τρόπο μορφικά πανομοιότυπο. Ο εκσυγχρονισμός του Τανζιμάτ ως σουλτανική ντιρεκτίβα μετετρέπη στον εκσυγχρονισμό του Κεμάλ κατά την πρώτη περίοδο της τουρκικής δημοκρατίας.⁸⁰ Κατ' ουσία, ο Κεμάλ εισήγαγε εν τοις πράγμασι την τουρκική εθνικιστική ιδεολογία, καθώς και την έννοια των εθνικών συνόρων με το γεγονός αυτό να σημαίνει τη μετάβαση από το αυτοκρατορικό πρότυπο προς το εθνοκρατικό κατά τρόπο δεσποτικό και απολυταρχικό. Κάθε αντίσταση ή μορφή αντιπολίτευσης παύτηκε υπό τη δυναμική – ορισμένες φορές βίαιη – παρέμβαση του κράτους,⁸¹ ενώ οιαδήποτε πολιτική, κοινωνική ή ιδεολογική διεργασία πραγματοποιείτο εκ των άνω προς διαμόρφωση – και εν τη απουσία – του ανθρωπολογικού υποκειμένου. Συνεπώς, στην τουρκική περιπτώσιολογία, όπως και συλλήβδην στη μοντερνιστική, το κράτος, κατασκεύασε το έθνος και όχι το αντίστροφο.

Κατά το συγκεκριμένο τρόπο, ο τουρκισμός κατέστη η νέα θρησκεία στη θέση του Ισλάμ. Προτάσσοντας την αρχή του σεκουλαρισμού, η Διεύθυνση θρησκευτικών υποθέσεων λειτουργούσε ως ο ελεγκτικός μηχανισμός, ο οποίος κατέστησε το Ισλάμ εξαρτημένο ως προς το κράτος.⁸² Ενώ αρχικά, η δημόσια σφαίρα απογυμνώθηκε από τη συμμετοχή της θρησκευτικής ελίτ, στη συνέχεια ο κεμαλισμός προχώρησε σε παρεμβάσεις, οι οποίες ενέπιπταν στην ιδιωτική σφαίρα. Αποτέλεσμα τούτου ήταν ο εξοβελισμός του Ισλάμ κατ' αποκλειστικότητα στην ιδιωτική σφαίρα δίχως την απουσία άμεσων ή έμμεσων παρεμβάσεων, εντούτοις, και στο συγκεκριμένο επίπεδο από το στρατογραφειοκρατικό κατεστημένο. Κατά συνέπεια, η εισαγωγή της νεοτερικότητας και ο συμπαρομαρτείς υποσκελισμός της θρησκείας ως έκφανση εκσυγχρονισμού, στην τουρκική περιπτώσιολογία, ταυτίστηκε με την ανελευθερία και όχι με το δικαίωμα στην ανεξιθρησκία, καθότι μέσω νόμων, οι οποίοι αφορούσαν ακόμη και τις ενδυματολογικές προτιμήσεις των ανθρώπων, η διάσταση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας καταργείτο και πλέον το κράτος καθίστατο διαμορφωτική συνιστώσα των αισθητικών προσλαμβανουσών σε ατομικό επίπεδο.⁸³ Τοιουτοτρόπως, προέκυψε ένα συγκεντρωτικό καθεστώς διαθέτον «μία

⁸⁰ Kizilyürek, N. (2006) *Κεμαλισμός: Η γέννηση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*. Αθήνα: Μεσόγειος. Σελ. 61-62.

⁸¹ Rabasa, A. and Larrabee, F.S. (2008) *The rise of political Islam in Turkey*. Santa Monica, CA: RAND corporation. Σελ. 32.

⁸² Onar, N. (2007) Kemalists, Islamists and Liberals: Shifting patterns of confrontation and consensus, 2002-06. *Turkish studies*, 8 (2), σελ. 275.

⁸³ Kadioğlu, A. (1999) *Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi*. İstanbul: Ege Kitabevi. Σελ. 163.

μοναδική» θρησκεία, ήτοι τον κεμαλισμό, καθώς και «μία μοναδική» λατρευόμενη φυσιογνωμία, αυτή του Κεμάλ. Παράλληλα, εμπεδώθηκε η άποψη του «ενός» κράτους (tek devlet), του «ενός» έθνους (tek ulus), της «μίας» κουλτούρας (tek kultur), του «ενός» ηγέτη (tek lider), του «ενός» δόγματος (tek doktrin), του «ενός» κόμματος (tek parti).⁸⁴

Στο πνεύμα της εμπέδωσης συμβολισμών, μεταξύ των κυριοτέρων μεταρρυθμίσεων της κεμαλικής περιόδου προς αυτή την κατεύθυνση, αξίζει να συνοψισθούν η κατάργηση του χαλιφάτου και η υιοθέτηση ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος με το κλείσιμο των ισλαμικών ιεροσπουδαστηρίων το 1924, η αντικατάσταση του φεσιού (fez) και του τουρμπανιού (turban) από το δυτικοευρωπαϊκό καπέλο και η υιοθέτηση του Γρηγοριανού ημερολογίου προς αντικατάσταση του ισλαμικού το 1925, η υιοθέτηση του ελβετικού αστικού κώδικα και του ιταλικού ποινικού το 1926, η υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου το 1928, η υποχρέωση καταγραφής επιθέτων για όλους τους πολίτες και η παραχώρηση δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες το 1934 και η συμπερίληψη των έξι κεμαλικών αρχών («έξι βέλη») στο σύνταγμα του 1937.⁸⁵ Τέλος, αξιομνημόνευτο γεγονός – ως κορωνίδα των προσπαθειών καθιέρωσης συμβόλων – αποτελεί η εγκαθίδρυση της «θέσης για την τουρκική ιστορία» και της «ηλιακής θεωρίας της γλώσσας» κατά τα έτη 1931/32.

3.3.3. Η «θέση για την τουρκική ιστορία» και η «ηλιακή θεωρία της γλώσσας»

Η γλώσσα και η ιστοριογραφία κατείχαν διακριτή θέση εντός του κεμαλικού αντιληπτικού πλαισίου περί της διαμόρφωσης του νέου εθνοκράτους. Σε πλήρη συνάρτηση με τις θεωρητικές θέσεις του Gökalp περί συμπόρευσης εθνικισμού, θρησκείας και μοντερνισμού, ο Κεμάλ προχώρησε σε σειρά μεταρρυθμίσεων με άξονα την καταγραφή της ιστορίας και την κατασκευή μιας θεωρίας περί μακραιώνων καταβολών της τουρκικής γλώσσας αποσκοπώντας αφ' ενός στην ομογενοποίηση του πληθυσμού και αφ' ετέρου στην κατάδειξη ετερότητας του τουρκικού έθνους. Συναφής στόχος κατέστη, ωσαύτως, η καλλιέργεια συνείδησης περί αρχαίας καταγωγής μέσω επικλήσεων στην πορεία από τα βάθη της Ανατολίας, καθώς και η συνεπής μοντερνιστική προσέγγιση της τουρκικής κουλτούρας μέσω

⁸⁴ Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 237.

⁸⁵ Rustow, D.A. (1991) Political parties in Turkey: An overview. Εντός του: Heper, M. and Landau, J. (eds.) *Political parties and democracy in Turkey*. New York: I.B. Tauris, σελ. 10-23. Σελ. 13.

αναφορών στο προ-ισλαμικό και άρα, προ-οθωμανικό παρελθόν.⁸⁶ Οι εν λόγω ιστορικές αναφορές θα επέτρεπαν στις πλατιές μάζες των πολιτών να ταυτιστούν με πρόσωπα και γεγονότα ενός – έστω σε φαντασιακό επίπεδο – ενδόξου παρελθόντος και τοιουτοτρόπως, θα καθίστατο δυνατή «η μετατροπή των μουσουλμάνων αγροτών σε Τούρκους εθνικιστές» έτοιμους να πολεμήσουν τους εχθρούς του έθνους, του κράτους και της μεγάλης εθνοσυνέλευσης, κατά την αναφερθείσα από τον ίδιο τον Μουσταφά Κεμάλ ιεράρχηση.⁸⁷

Επιπροσθέτως, η σύνδεση του τουρκικού έθνους με αρχαίους πολιτισμούς θα επέτρεπε τη διεθνή νομιμοποίηση του νέου κράτους μέσω της υποδήλωσης αρχέγονης παρουσίας στην περιοχή της εγγύς ανατολής.⁸⁸ Μέσω διαδοχικών παρεμβάσεων, εκτός της εκπαίδευσης και της ιστοριογραφίας, στις τέχνες, στη λογοτεχνία και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η αναδημιουργία της ιστορίας υπό τις απαιτήσεις του νέου πλαισίου, κρίθηκε απαραίτητη ιδιαίτερος όσον αφορά την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και του αισθήματος της κοινότητας, τουτέστιν της συνείδησης περί κοινού ιστορικού παρελθόντος και κοινής γλωσσικής ρίζας, η οποία εντοπίζεται στο βάθος των αιώνων. Άλλωστε, η σύσταση και, εν τέλει, επιβίωση του νέου εθνοκράτους ταυτιζόταν με την κατασκευή και ανάδειξη συμβόλων, τα οποία θα επαύξαναν το βαθμό εσωτερικής συνοχής. Επικουρικά προς το Ισλάμ, το συγκεκριμένο ρόλο κλήθηκαν πλέον να διαδραματίσουν τόσο η ιστορία όσο και η γλώσσα υπό τις συνθήκες του μοντερνιστικού εθνοκράτους. Ενδεικτική των προαναφερθέντων είναι η φράση του Κεμάλ ότι «η συγγραφή της ιστορίας είναι το ίδιο σημαντική με τη δημιουργία της».⁸⁹

Η «θέση για την τουρκική ιστορία» (Türk Tarih Tezi) αναπτύχθηκε, για πρώτη φορά το 1930, στο περιθώριο του βιβλίου «Τα βασικά χαρακτηριστικά της τουρκικής ιστορίας» (Türk Tarihinin Ana Hatları), ενώ το Ινστιτούτο τουρκικής ιστορίας (Türk Tarih Kurumu), το οποίο ιδρύθηκε από τον Κεμάλ το 1930, κλήθηκε να στοιχειοθετήσει την επιθυμούμενη θεώρηση περί ανωτερότητας της τουρκικής φυλής.

⁸⁶ Akman, A. (2006) Ambiguities of modernist nationalism: Architectural culture and nation-building in early republican Turkey. *Turkish studies*, 5 (3), σελ. 105.

⁸⁷ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 72.

⁸⁸ Στο πλαίσιο ιδιοποίησης του αρχαίου πολιτισμού των Χετταίων, κατασκευάστηκε το αρχαιολογικό μουσείο της Αγκυρας, όπου στεγάστηκαν εκθέματα του εν λόγω πολιτισμού. Gür, A. (2007) Stories in three dimensions: Narratives of nation and the Anatolian civilizations museum. Εντός του: Özyürek (ed.) *The politics of public memory in Turkey*. New York: Syracuse university press, σελ. 40-69. Σελ. 46-48.

⁸⁹ Παρατίθεται εντός του: Ρόμπινς, Φ. (2004) *Στρατός και διπλωματία: Η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*. Αθήνα: Σύγχρονοι ορίζοντες. Σελ. 125.

Η επίσημη διακήρυξη της «θέσης» πραγματοποιήθηκε εντός των πλαισίων του πρώτου Συνεδρίου Τουρκικής Ιστορίας (Türk Tarih Kongresi) το 1932 στην Άγκυρα, ενώ ενδεικτικός της απολυταρχικά επιβαλλόμενης ιστοριογραφικής μεθοδολογίας ήταν ο παραγκωνισμός όσων επιστημόνων απέφυγαν – προφανώς διαφωνώντας – να ενοποιήσουν τους τουρκογενείς πληθυσμούς της Ευρασίας, όπως ο Zeki Velidi Togan.⁹⁰ Τα κεντρικά συμπεράσματα του συνεδρίου, όπως παρατίθενται από τον Σπύρο Βρυώνη, ήταν τα εξής:

- i. Η ιστορία του τουρκικού έθνους, όπως ήταν μέχρι σήμερα γνωστή, δε συνίσταται μόνο στην οθωμανική ιστορία. Η τουρκική ιστορία είναι πολύ παλαιότερη. Το έθνος που διέδωσε τον πολιτισμό σε όλα τα άλλα έθνη, είναι το τουρκικό.
- ii. Η τουρκική φυλή δεν είναι κίτρινη. Οι Τούρκοι είναι λευκοί και βραχυκέφαλοι. Εμείς που σήμερα διαφεντεύουμε την πατρίδα μας, είμαστε απόγονοι εκείνων που ίδρυσαν τον παλαιότερο πολιτισμό και οι οποίοι έφεραν το ίδιο όνομα με εμάς.
- iii. Οι Τούρκοι, που μετέφεραν τον πολιτισμό στα μέρη που εγκαθίσταντο και που υπήρξαν οι πρώτοι θεμελιωτές του πολιτισμού στο Ιράκ, στην Ανατολία, στην Αίγυπτο και στο Αιγαίο, κατάγονται από την Κεντρική Ασία. Εμείς, οι σημερινοί Τούρκοι, είμαστε απόγονοι Κεντροασιατών.⁹¹

Προς τούτο, η διάδοση του πολιτισμού σε όλο τον κόσμο ταυτοποιήθηκε με την αποχώρηση των Τούρκων από την Κεντρική Ασία ως απόρροια κλιματικών αλλαγών. Κατά μοιραίο τρόπο, η ιστοριογραφική αυτή προσέγγιση επεκτάθηκε στο προ-

⁹⁰ Karpat, K. (2001) ό.π., σελ. 367.

⁹¹ Βρυώνης, Σ. (1993) *Το τουρκικό κράτος και η ιστορία: Η Κλειώ συναντά τον γκρίζο λύκο*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα μελετών Χερσονήσου του Αίμου. Σελ. 86-87.

Σχετιζόμενο με την επιχειρηματολογία της ανά χείρας εργασίας και συνεπώς, άξιο μνείας αποτελεί το τρίτο συμπέρασμα του συνεδρίου, το οποίο συνδέει τους σύγχρονους Τούρκους με την Κεντρική Ασία. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε άλλο σημείο των συμπερασμάτων, τούτη αναφέρεται ως Anayurdu, τούτέστιν «Μητέρα πατρίδα», ενώ οριοθετείται ως η περιοχή βορείως των Ιμαλαΐων και ανατολικάς της Κασπίας. Η εκπαιδευτική διαδικασία προσαρμόστηκε σε όλα τα επίπεδα στην ανάγκη ταυτοποίησης της σύγχρονης Τουρκίας με το κεντρασιατικό αρχαιολογικό και ιστορικό παρελθόν του πληθυσμού της. Η συγκεκριμένη επισήμανση είναι σημαντική, καθότι αναδεικνύει τη βαρύνουσα σημασία της εν λόγω περιοχής για τις προσλαμβάνουσες και τις αντιλήψεις του σύγχρονου τουρκικού εθνικισμού. Προς τούτο, αξίζει να παραπεμφθεί ενδεικτικό απόσπασμα από το σχολικό εγχειρίδιο του στρατιώτη εν έτι 1934: «Είσαι Τούρκος! Πριν από δώδεκα χιλιάδες χρόνια, ενώ τα άλλα έθνη του κόσμου ζούσαν σε σπηλιές, σε τρύπες μες στα βράχια σαν τους άγριους, οι δικοί σου παππούδες κατοικούσαν στις πόλεις που είχαν ιδρύσει στο κέντρο της πατρίδας σου που λέγεται Κεντρική Ασία». Μπόρα, Τ. (2007) ό.π., σελ. 161.

ισλαμικό παρελθόν των Τούρκων με τον Κεμάλ να δηλώνει ότι «αν διαλογιστούμε περί της οντότητας του έθνους μας, θα οδηγηθούμε από τη διαρκούσα επί έξι ή επτά αιώνες οθωμανική τουρκικότητα στους υπάρχοντες επί πολλούς αιώνες Σελτζούκους Τούρκους και σε μία μεγαλειώδη τουρκική εποχή, η οποία προϋπήρξε και ήτο ισότιμη των προαναφερθεισών».⁹² Έχει ήδη λεχθεί ότι κεντρικός στόχος της χειραγώγησης της ιστορικής έρευνας ήταν η σύμπλευση του νέου κράτους με το δυτικότροπο μοντερνισμό. Η κατάδειξη ότι το σύνολο των πολιτισμών, οι οποίοι ανεπτύχθησαν στην ευρύτερη περιοχή κατά το παρελθόν όπως ο σουμεριακός, ο περσικός, ο αιγυπτιακός, ο βαβυλωνιακός, ο ασσυριακός ή ο ελληνικός, απετέλεσαν δημιουργήματα Τούρκων θα επέτρεπε στους σύγχρονους Τούρκους να παρουσιαστούν ως απόγονοι και διάδοχοι της συμπαρομαρτούσας κληρονομιάς,⁹³ ενώ ταυτοχρόνως θα καθιστούσε την τουρκική εθνογένεση συμβατή με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και το οικείο βεσφαλιανό μοντέλο δίχως ισλαμοστραφείς αγκυλώσεις, οι οποίες θα έθεταν σε αμφισβήτηση το μοντερνιστικό πλαίσιο.

Όσον αφορά την «ηλιακή θεωρία της γλώσσας» (Güneş Dil Teorisi), αυτή επήλθε ως επιστέγασμα της γλωσσικής μεταρρύθμισης, κατά τις επιταγές της οποίας είχε προηγηθεί η υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου και η πραγματοποίηση εκκαθάρισης επί των λέξεων μη θεωρούμενων τουρκικής προέλευσης, ενώ εντάχθηκε στην εκστρατεία «Πολίτη, μίλα τουρκικά» (Vatandaş, Türkçe konuş!) εντός των πλαισίων της οποίας εδιώχθησαν οι υπόλοιπες γλώσσες πλην της τουρκικής.⁹⁴ Η συγκεκριμένη εκκαθάριση έπαυσε να εκτυλίσσεται όταν το 1930, το σύνολο των λέξεων θεωρήθηκε άμεσης ή έμμεσης τουρκικής προέλευσης. Κατά την «ηλιακή θεωρία της γλώσσας», η τουρκική θεωρήθηκε ως η δεσπόζουσα γλώσσα της Κεντρικής Ασίας και «απόγονος» της αρχαίας γλώσσας της περιοχής, ενώ απαιτήθηκε ακόμη και η ισλαμική προσευχή (ezan) να συντελείται στην τουρκική.⁹⁵ Είναι εξαιρετικά σημαντικό να τονισθεί ότι η εν λόγω θεωρία είναι άμεσα συναρτημένη με τη «θέση για την τουρκική ιστορία» από κοινού με την οποία απετέλεσαν το αποκορύφωμα των παρεμβάσεων επί της εκπαιδευτικής διαδικασίας από πλευράς κεμαλικού καθεστώτος όντας και οι δύο προσανατολισμένες προς την

⁹² Eligür, B. (2010) *The mobilization of political Islam in Turkey*. New York: Cambridge university press. Σελ. 98.

⁹³ Farrokh, K. (2005) *Pan-Turanianism takes aim at Azerbaijan: A geopolitical agenda* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.rozanehmagazine.com/NoveDec05/aazariINDEX.HTML> [17/8/2012].

⁹⁴ Γκιουβέν, Ν. (2009) ό.π., σελ. 171-172.

⁹⁵ Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) ό.π., σελ. 102.

Κεντρική Ασία και τις αρχέγονες ρίζες των Τούρκων στο γεωγραφικό αυτό χώρο. Όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί, «στην Κεντρική Ασία, δεν έβγαχαν για αρχαίους αλλά για νέους Τούρκους».⁹⁶

Στόχος της συγκεκριμένης θεωρίας ήταν η ανάδειξη της τουρκικής γλώσσας σε μητέρα όλων των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών μέσω της επίκλησης στον ήλιο ως το ζωογόνο και δεσπότη στοιχείο, για την περιγραφή του οποίου προέκυψε η αρχική ανάγκη προφορικού λόγου.⁹⁷ Η επιρροή της στην εφαρμόσιμη πολιτική είναι αξιωματική μιας και το σαντζάκι της Αλεξανδρέττας, το οποίο προσαρτήθηκε στην Τουρκία το 1939, μετονομάστηκε σε Hatay ακριβώς κατά τις επιταγές της «ηλιακής θεωρίας της γλώσσας» και στα πρότυπα του επονομαζόμενου τοιουτοτρόπως ιστορικού κράτους της Κεντρικής Ασίας.⁹⁸ Κατά συνέπεια, διαμέσου του σημαντικού ταυτοτικού στοιχείου της γλώσσας, το νεότευκτο κράτος εμπεδώνει αυτοπεποίθηση στους πολίτες του και κατ' επέκταση, επαυξάνει την εσωτερική ομοιογένειά του παραγκωνίζοντας εκείνα τα γλωσσικά στοιχεία καθιστάμενα εξωγενή και εν γένει, ξενικά ως προς τις αντιλήψεις και τα σημεία αναφοράς της κεμαλικής ελίτ.

3.3.4. Η κεμαλική πολιτική έναντι των μειονοτήτων

Η απεμπόληση του πολυεθνικού αυτοκρατορικού μοντέλου και η υιοθέτηση του τουρκιστικού εθνοκρατικού ταυτίστηκε με τον ενστερνισμό σοβινιστικών αντιλήψεων και την εφαρμογή αναλόγων πολιτικών. Ευλόγως, υπό το συγκεκριμένο ιδεολογικό πλαίσιο, στοχοποιήθηκαν πρωτίστως οι κοινωνικές εκείνες ομάδες, οι οποίες δε θεωρήθηκαν τουρκικές, τουτέστιν ήτο μειονοτικές ως προς τη γενική αντίληψη αφορούσα την κεμαλική εμπνεύσεως ταυτότητα του LAHASÜMÜT, για την οποία έχει προηγηθεί επεξήγηση σε προηγούμενο υποκεφάλαιο. Τόσο οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί (Αρμένιοι, Έλληνες, Εβραίοι) όσο και εθνοτικές ομάδες μουσουλμανικού θρησκευάτος (Κούρδοι, Λάζοι, Καυκάσιοι κ.α.) τέθηκαν υπό την πίεση συνθημάτων όπως «ευτυχής εκείνος που λέει ότι είναι Τούρκος» (Ne mutlu Türküm diyene), ενώ ο φανατισμός, εμφορούμενος από την επιτακτικότητα της «εθνικοποίησης» και ομογενοποίησης της υποκείμενης ανθρωπολογίας, διεφάνη μέσω δηλώσεων όπως εκείνη του υπουργού δικαιοσύνης του Κεμάλ, Mahmut Esat

⁹⁶ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 80.

⁹⁷ Βρυώνης, Σ. (1993) ό.π., σελ. 99-102.

⁹⁸ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 95-96.

Bozkurt στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ότι «οι Τούρκοι είναι οι μοναδικοί κυρίαρχοι και ιδιοκτήτες αυτής της χώρας. Όσοι δεν είναι αγνής τουρκικής καταγωγής έχουν μονάχα ένα δικαίωμα σε αυτή τη χώρα, το δικαίωμα να είναι υπηρέτες και σκλάβοι».⁹⁹

Η πρωτοκαθεδρία της έννοιας «Τούρκος» εντός του κεμαλικού αντιληπτικού πλαισίου τέθηκε υπό τη μέγγενη της σύστασης εθνοκράτους και εξασφάλισης της επιβιώσής του, καθότι οι μειονότητες δεν εξυπηρετούσαν παρά τον ανθρωπολογικό κατακερματισμό, ενώ ταυτοχρόνως αποτελούσαν – κατά την κεμαλική ιδεολογία – αφορμές για έξωθεν παρεμβάσεις. Η εν λόγω ιδεολογία στηρίχθηκε στο «σύνδρομο των Σεβρών», το οποίο αντικατόπτριζε τη δαμόκλειο σπάθη επικρεμμάμενη του νεότευκτου κράτους.¹⁰⁰ Συνεπώς, η καταπίεση των μειονοτήτων συνδέθηκε με την απογύμνωση των εχθρών της Τουρκίας από τα στρατηγικά τους ερείσματα. Παραλλήλως, η διακήρυξη του τουρκισμού δε θα δύνατο να εξαιρέσει τις οικονομικές και εμπορικές δομές του κράτους. Γι' αυτό το λόγο, η κεφαλαιουχική ελίτ, η οποία συνέπιπτε να αποτελείται από μη τουρκικά στοιχεία, έπρεπε να εξοντωθεί προκειμένου η θέση αυτή να προσκτηθεί από Τούρκους εμπόρους ή βιοτέχνες.¹⁰¹

Τοιουτοτρόπως, κατά την περίοδο της Α' Τουρκικής Δημοκρατίας, εφαρμόστηκε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα εκτουρκισμού μέσω – μεταξύ άλλων – της καταπίεσης εις βάρος των μειονοτήτων με την απαρχή να συντελείται υπό το νόμο του Μαρτίου 1925 «Περί της επανεγκαθίδρυσης της τάξης», ο οποίος παρείχε τη δυνατότητα στον Μουσταφά Κεμάλ να αναστέλλει κατά το δοκούν την κυκλοφορία ημερήσιου και περιοδικού τύπου, καθώς και τη λειτουργία οργανώσεων και

⁹⁹ Παρατίθεται εντός του: Ataman, M. (2010) *Özal leadership and restructuring of Turkish ethnic politics in the 1980s. Middle Eastern studies*, 38 (4), σελ. 126.

¹⁰⁰ Ως «σύνδρομο των Σεβρών» αποκλήθηκε ο υψηλός βαθμός ανησυχίας της κεμαλικής ελίτ περί κατακερματισμού και απεμπόλησης της κυριαρχίας της Τουρκίας εξ' αφορμής του ιστορικού παραδείγματος της συνθήκης των Σεβρών του 1920. Κατά τη συγκεκριμένη συνθήκη, η οποία τελικώς ουδέποτε εφαρμόστηκε, το οθωμανικό κράτος αποστερείτο της εδαφικής του κυριαρχίας επί του μεγαλύτερου μέρους του υπέρ είτε Μεγάλων Δυνάμεων, όπως η Γαλλία, η Ιταλία και η Μεγάλη Βρετανία, είτε γειτνιαζόντων εχθρών, όπως η Ελλάδα.

¹⁰¹ Φουντεδάκη, Π. (2002) *ό.π.*, σελ. 117.

Ενδεικτική τούτου ήταν η δήλωση του Şükrü Saracoğlu, πρωθυπουργού της Τουρκίας κατά την εφαρμογή του Φόρου περιουσίας το 1942: «Αυτός ο νόμος είναι ταυτοχρόνως επαναστατικός. Έχουμε την ευκαιρία να αποκτήσουμε οικονομική ανεξαρτησία. Προς τούτο, θα ξεφορτωθούμε τους ξένους, οι οποίοι κυριαρχούν στις αγορές μας και θα δώσουμε την τουρκική αγορά πίσω στους Τούρκους». Παρατίθεται εντός του: Aktar, A. (2000) *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*. İstanbul: Petişim. Σελ. 148.

συλλόγων.¹⁰² Ακολουθούσα νομοθετική παρέμβαση διέλαβε το νόμο 1041 του Μαΐου 1927, ο οποίος στερούσε την τουρκική υπηκοότητα από αρκετούς μη μουσουλμάνους με το πρόσχημα της μη συμμετοχής τους στην κεμαλική αντίσταση της περιόδου 1919-22 και της μη έγκαιρης επανόδου τους στη χώρα σε μία τέτοια περίπτωση.¹⁰³ Στο παρόν υποκεφάλαιο, πραγματοποιείται αναφορά σε δύο σημαίνουσες πολιτικές του κεμαλικού καθεστώτος έναντι μειονοτήτων. Η πρώτη σχετίζεται με το «Φόρο περιουσίας» (Varlık Vergisi) του 1942, ο οποίος επιβάρυνε κατά κύριο λόγο μη μουσουλμανικές μειονότητες, ενώ η δεύτερη με τη συνολική διαχείριση της μουσουλμανικού θρησκευματος μειονότητας των Κούρδων την πρώτη αυτή περίοδο ύπαρξης του τουρκικού εθνοκράτους.¹⁰⁴ Το πρώτο παράδειγμα παρατίθεται προς επαλήθευση του επιχειρήματος της βίαιης εθνικοποίησης των οικονομικών δομών του κράτους και συνεπώς, της κατάδειξης ότι η πορεία εκτουρκισμού αφορούσε το σύνολο των πεδίων πολιτικής, ενώ στο δεύτερο παράδειγμα καταδεικνύεται η προσπάθεια αφομοίωσης πληθυσμών υπό την επίκληση στην κοινή ισλαμική ταυτότητα, γεγονός, το οποίο συνυφαίνεται με το γενικό επιχείρημα του κεφαλαίου ότι Ισλάμ και τουρκισμός είναι έννοιες συμπλέουσες στη διαχρονία του τουρκικού εθνοκράτους.

Η αναταραχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ειδώθηκε, από το στρατογραφειοκρατικό καθεστώς, ως ευκαιρία σκλήρυνσης της πολιτικής του εκτουρκισμού μιας και τα περιθώρια διεθνών αντιδράσεων ήταν περιορισμένα, καθότι η ΕΣΣΔ – σχετιζόμενη με την αρμενική κοινότητα – πραγματοποιούσε μία γιγαντιαία πολεμική προσπάθεια εναντίον της ναζιστικής Γερμανίας, η Ελλάδα ήταν υπό κατοχή των δυνάμεων του Άξονα, ενώ και οι Εβραίοι βρίσκονταν υπό διωγμό σε

¹⁰² Pope, N. and Pope, H. (1997) *Turkey unveiled: Atatürk and after*. London: John Murray. Σελ. 250.

¹⁰³ Jenkins, G. (2008) ό.π., σελ. 112.

¹⁰⁴ Λοιπές άξιες μνείας εκτουρκιστικές πολιτικές αφορούν τα «Θρακικά γεγονότα» του 1934, κατά τα οποία ο νόμος 2510 στέρησε τη δυνατότητα από πολίτες μη τουρκικής καταγωγής να διαβιούν στην Ανατολική Θράκη και τοιουτοτρόπως, 10.000 περίπου Εβραίοι της περιοχής μετακινήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και το πογκρόμ του 1955 εναντίον κυρίως των Ελλήνων της Πόλης, το οποίο αφορά την περίοδο της Β΄ Τουρκικής Δημοκρατίας και συνδέεται με βίαιες ταραχές υποχρεούσες μεγάλο μέρος της ελληνικής μειονότητας σε αποχώρηση από τη χώρα είτε άμεσα είτε στον ορίζοντα της επόμενης δεκαετίας. Επιπροσθέτως, η εκστρατεία «Πολίτη, μίλα τουρκικά» (Vatandaş, Türkçe konuş!) οδήγησε πλείστους μη Τούρκους πολίτες σε απόλυση από τη δουλειά τους για μη χρήση της τουρκικής γλώσσας, ενώ η υποχρέωση υιοθέτησης επιθέτων για τους Τούρκους συνοδεύθηκε από αντίστοιχη υποχρέωση μη Τούρκων να αλλάξουν τα δικά τους, κατ' ουσία εκτουρκίζοντας αυτά. Περί των παρατιθέμενων επί της παρούσης υποσημειώσεως: Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 116. Περαιτέρω βλ.: Βρωνής, Σ. (2007) *Ο μηχανισμός της καταστροφής: Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*. Αθήνα: Εστία.

όλη την ήπειρο έχοντας απολέσει μεγάλο μέρος της δύναμής τους. Προς τούτο, το 1941, πολλοί μη μουσουλμάνοι γεννηθέντες μεταξύ 1894 και 1913 εστάλησαν σε καταναγκαστικά έργα στα βόρεια της Ανατολίας, όπου πολλοί εξ' αυτών πέθαναν εξαιτίας των αθλιών συνθηκών.¹⁰⁵ Ως επιστέγασμα των προαναφερθέντων, προέκυψε ο «Φόρος περιουσίας» του Νοεμβρίου 1942. Κατ' ουσία, επρόκειτο περί ενός νέου νομοσχεδίου κατά το οποίο, ως κεντρικά κριτήρια φορολόγησης, τίθεντο η θρησκεία και η εθνικότητα. Εντός αυτού του πλαισίου, συγκροτήθηκαν τρεις κατηγορίες φορολογουμένων, ήτοι οι μουσουλμάνοι, οι εξισλαμισμένοι Εβραίοι (Dönmeh) και οι μη μουσουλμάνοι. Ο φορολογικός συντελεστής για την κατηγορία των εξισλαμισμένων Εβραίων ήταν διπλάσιος του αντιστοίχου, ο οποίος αφορούσε τους μουσουλμάνους, ενώ εκείνος των μη μουσουλμάνων ήταν μεγαλύτερος του δεκαπλασίου.¹⁰⁶ Οι μη δυνάμενοι να καταβάλλουν το φόρο οδηγήθηκαν σε καταναγκαστικά έργα στην Ανατολία κατά την πάγια – ήδη αναφερθείσα – πρακτική. Οι στοχεύσεις της εν λόγω πολιτικής σχετίζονταν αφ' ενός με την εθνοτική εκκαθάριση και ομογενοποίηση της ανθρωπολογίας και αφ' ετέρου με τον εκτουρκισμό των οικονομικών δομών μέσω της δημιουργίας μη ανταγωνιστικού περιβάλλοντος για την τουρκική κεφαλαιοκρατία, μιας και η κεφαλαιουχική εμποροβιοτεχνική τάξη αποτελείτο κατά βάση από μη μουσουλμάνους Έλληνες, Αρμένιους και Εβραίους.¹⁰⁷

Όσον αφορά την κεμαλική πολιτική αφομοίωσης των Κούρδων, αυτή επιχειρήθηκε να συντελεστεί υπό την επίκληση στην ισλαμική ταυτότητα διαδραματίζουσα τον ρόλο υπερκείμενου ταυτοτικού προσδιορισμού. Προς το σκοπό, δηλαδή, του εκτουρκισμού, ο Κεμάλ χρησιμοποίησε εργαλειακά τη θρησκεία ως ενοποιητικό στοιχείο τόσο κατά τη διάρκεια του «αγώνα για την ανεξαρτησία» της περιόδου 1919-22, όσο και μετέπειτα κατά την περίοδο της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας. Τοιουτοτρόπως, ενώ οι βάσεις του νεότευκτου εθνοκράτους ήταν εθνικιστικές και σεκουλαριστικές, η «πεφωτισμένη κεμαλική ελίτ» μετερχόταν συχνά της ισλαμικής ρητορικής προς εξασφάλιση της πίστης και της νομιμοφροσύνης τόσο των ισλαμικών ομάδων-ταγμάτων όπως οι Νακσιμπεντί όσο και των μουσουλμανικών κοινοτήτων, οι οποίες δεν ταυτοποιούνταν εθνοτικά ως

¹⁰⁵ Jenkins, G. (2008) ό.π., σελ. 113.

¹⁰⁶ Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 117.

¹⁰⁷ Σαρρής, Ν. (1992) ό.π., σελ. 294.

τουρκικές.¹⁰⁸ Ιδιαίτερος κατά την τέλεση του «πολέμου για την ανεξαρτησία» της περιόδου 1919-22, ο Κεμάλ χρησιμοποίησε εκτεταμένα το ισλαμικό επιχείρημα προσπαθώντας να στρατολογήσει τους πλείστους δυνατούς Κούρδους εντός των πλαισίων της καταβαλλόμενης πολεμικής προσπάθειας. Αναφερόταν στους Τούρκους και στους Κούρδους ως δύο εγκάρδιους και αχώριστους αδερφούς (*öz kardeş*), ενώ διείδε τον πραγματοποιούμενο αγώνα ως εθνικό περιλαμβάνων συμπορευόμενες και τις δύο – διακριτές κατά τα λοιπά – κοινότητες.

Όπως παραθέτει η Ντιλέκ Γκιουβέν παραπέμποντας στον Fikret Adanir αναφορικά με την περίοδο πριν το 1923, «η ενότητα που [ο Κεμάλ] ήταν αποφασισμένος να εγκαθιδρύσει δεν ήταν μόνο τουρκική, τσερκεζική ή κουρδική, αλλά μια ισλαμική ενότητα που αγκάλιαζε όλα τα επιμέρους στοιχεία».¹⁰⁹ Παρ' όλα τούτα, η επαύριον του μικρασιατικού πολέμου επιφύλασσε μία παντελώς διαφορετική αντιμετώπιση από πλευράς του Κεμάλ, ο οποίος πλέον προέταξε τον τουρκισμό ως επίσημη ιδεολογία απαγορεύοντας διά νόμου τη δημόσια χρήση της κουρδικής γλώσσας και μετατρέποντας τα κουρδικά ονόματα πόλεων σε τουρκικά.¹¹⁰ Με άλλα λόγια, η άλλοτε διακηρυττόμενη συμπόρευση επί ίσοις όροις Τούρκων και Κούρδων μετετράπη σε πασιδήλως ιεραρχικά δομούμενη σχέση αφήνοντας ουδέν περιθώριο για εκκόλαψη του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού και εμπέδωση της ετερότητας του κουρδικού πληθυσμού.

Όπως έχει αναλυθεί, το τουρκικό κράτος δομήθηκε υπό την κεμαλική αρχή του εθνικισμού και της συμπαρομαρτούσας πρωτοκαθεδρίας των Τούρκων, στοιχείο απεικονίζον τη μετάβαση από το πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό μοντέλο, επικρατούν εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορικής δομής, προς το μοντερνιστικό εθνοκρατικό. Η απάρνηση της αναγνώρισης της ετερότητας των Κούρδων, οι οποίοι εκπροσωπούσαν την πολυπληθέστερη μειονότητα διαβιούσα στο νέο εθνοκράτος, επέφερε κλυδωνισμούς και αλλεπάλληλες εξεγέρσεις από μέρους τους ιδιαίτερος κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών. Σημαντικότερες, εξ' αυτών, ήταν εκείνη του Σεΐχη Said το 1925, η εξέγερση του Όρους Αραράτ (*Ağrı Dağı İsyanı*) το 1929-30 και του Dersim στην επαρχία του Tunceli το 1937-38. Εν τω συνόλω τους, οι εξεγέρσεις τούτες καταπνίγηκαν στο αίμα αντιμετωπίζοντας τη δυναμική αντίδραση

¹⁰⁸ Παρατίθεται εντός του: Γκιουβέν, Ν. (2009) ό.π., σελ. 158.

¹⁰⁹ Παρατίθεται εντός του: Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 96.

¹¹⁰ Laçiner, S. (2009) Turgut Özal period in Turkish foreign policy: Özalism. *USAK yearbook of international politics and law*, 2, σελ. 159.

του επίσημου τουρκικού κράτους, καθότι εναντιώνονταν στις συγκεντρωτικές και τουρκιστικές πολιτικές της κεμαλικής ελίτ. Το γεγονός τούτο έφερε στο προσκήνιο την απειλή του κυριαρχικού κατακερματισμού ως απόρροια του ανθρωπολογικού, η οποία συνάδει με την πραγματική κατάσταση επικρατούσα εντός των συνόρων του «Εθνικού Όρκου». Η απώλεια του στρατηγικής σημασίας γεωγραφικού και στρατηγικού βάθους μέσω μιας πιθανής αποσκίρτησης ανατολικών επαρχιών θα αποδυνάμωνε σημαντικά το τουρκικό κράτος¹¹¹ στερώντας τα σημεία γεωγραφικής σύνδεσης με τη Μέση Ανατολή και τον Καύκασο επιπλέον των συμπαρομαρτούντων πλουτοπαραγωγικών πόρων της ευρύτερης περιοχής.

Εν τοις πράγμασι, η αφομοιωτική πολιτική του στρατογραφειοκρατικού καθεστώτος, τουλάχιστον στην περίπτωση των Κούρδων, απέτυχε, καθώς το αίτημα για αυτοδιάθεση παρέμεινε επίκαιρο εν τη διαχρονία του τουρκικού κράτους. Η ίδια η διαχρονική διαμάχη μεταξύ Κούρδων και τουρκικού κράτους αιτιολογείται, άλλωστε, επί τη βάση της αποτυχίας της ομογενοποίησης της ανθρωπολογίας μέσω του κεμαλικής εμπνεύσεως μοντερνισμού και κατ' επέκταση, της αποτυχίας καθ' ολοκληρίαν καλλιέργειας του τουρκικού εθνικισμού.¹¹² Η μακραίωνη παράδοση του κουρδικού εθνικισμού, ο οποίος καλλιεργήθηκε υπό τη σκέπη μίας ανθίζουσας πνευματικής ελίτ και τις πιέσεις της κοινωνικοοικονομικής απομονώσεως των Κούρδων εντός της Τουρκίας¹¹³ προστέθηκαν, ως αιτίες της αποτυχίας αφομοιώσεώς τους, στην αστόχως διενεργηθείσα ρητορική επίκληση του Ισλάμ από πλευράς του επίσημου τουρκικού κράτους. Εν ολίγοις, στην περιπτωσιολογική μελέτη του μείζονος σημασίας κουρδικού ζητήματος, η σύμπλευση τουρκισμού και Ισλάμ επιχειρήθηκε να συντελεστεί με πενιχρά, όμως, αποτελέσματα για την ανθρωπολογική συνοχή του τουρκικού εθνοκράτους. Παρενθετικά, αξίζει να σημειωθεί ότι τούτο παραμένει διαχρονικό διακύβευμα μη περιοριζόμενο στα έτη του ακραιφνούς κεμαλισμού, καθώς η αδυναμία κοινωνικής και ανθρωπολογικής ενσωμάτωσης ταυτίζεται με τη διατήρηση του αιτήματος της ελευθερίας από πλευράς των ετεροπροσδιοριζόμενων Κούρδων, στοιχείο το οποίο ταυτίζεται με την αμφισβήτηση συνέχισης της πολιτικής πλέον ενσωματώσεώς τους στο τουρκικό κράτος και την επιβίωση τούτου.

¹¹¹ Oran, B. (1997) ό.π., σελ. 154-155.

¹¹² Sezer, D.B. (1992) Turkey's grand strategy facing a dilemma. *The international spectator: Italian journal of international affairs*, 27 (1), σελ. 31.

¹¹³ Φουντεδάκη, Π. (2002) ό.π., σελ. 146-147.

3.4. Άκρα δεξιά

Η εθνικιστική ιδεολογία στην Τουρκία έχει αποτελέσει, επί δεκαετίες, αναπόσπαστο μέρος του κυρίαρχου κρατικού δόγματος, τουτέστιν του κεμαλισμού, ως άλλωστε μία εκ των έξι αρχών διακηρυχθεισών από τον Μουσταφά Κεμάλ. Προς τούτο, διαπερνά το σύνολο των κρατικών δομών, καθώς και το φάσμα του νομιμοποιημένου κομματικού συστήματος εν τω συνόλω και εν τη διαχρονία του. Το συγκεκριμένο επιχείρημα αφορά εν γένει τους φορείς της εξουσίας, δίχως τούτο να σημαίνει ότι δε διαφαίνονται επιμερισμοί πάντοτε, όμως, επί της κοινής κεμαλικής βάσης. Στην περίπτωση της άκρας δεξιάς της Τουρκίας, αξιοσημείωτη είναι η επίκληση στο Ισλάμ, όπως συνέβη στο ακραιφνές τουρκιστικό παράδειγμα της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας και η εισαγωγή μιας νέας ερμηνείας του εθνικισμού, εκείνη του «ιδεαλιστικού εθνικισμού» (ülküçülük). Το Κόμμα της Εθνικιστικής Δράσης (Milletçi Hareket Partisi – MHP), με ηγέτη τον Alparslan Türkeş, δέσποσε – και δεσπόζει μετά το 1997 με ηγέτη τον Devlet Bahçeli –του ακροδεξιού χώρου επί δεκαετίες προτάσσοντας μία εξωστρεφή έκφραση της εθνικιστικής ιδεολογίας, η οποία εντάσσει όχι αποκλειστικώς τους πληθυσμούς διαβιούντες εντός των εθνικών συνόρων, αλλά και ευρύτερα τους προσδιοριζόμενους ως τουρκογενείς και τουρκικούς πληθυσμούς της Ευρασίας.

Η άκρα δεξιά, είτε μέσω της ισχυρής της παρουσίας στις παρυφές του βαθέος κράτους με παρακρατικές οργανώσεις είτε μέσω της συμμετοχής της στο κοινοβούλιο και σε κυβερνήσεις συνεργασίας, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση του τουρκικού εθνικιστικού φρονήματος και κατ' επέκταση, στην κατασκευή του ιδεολογικού πλαισίου, το οποίο υποβοηθά στην αύξηση της ανθρωπολογικής συνοχής του κράτους και διερμηνεύει τη σύνθεση των ρητορικών εργαλείων του σύγχρονου νεοοθωμανισμού. Με άλλα λόγια, η ανάλυση επί της άκρας δεξιάς δίδει απαντήσεις όσον αφορά την ρητορική σύνθεση της μεταψυχροπολεμικής υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας, καθώς ο κεμαλισμός, ελέω της υποστήριξης της καθεστηκίας τάξης, δε συνάδει πλήρως με τη διαδικασία προσέγγισης της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου και τοιουτοτρόπως, αδυνατεί να καταστεί επίκαιρος. Εντός της άκρας δεξιάς, κατά συνέπεια, αναζητούνται οι βάσεις των εξωστρεφούς φύσης ρητορικών σχημάτων προς εσωτερική νομικοποίηση κατά την εξέλιξη της μεταψυχροπολεμικής περιόδου.

3.4.1. Alparslan Türkeş και MHP

Ο πρώτος κομματικός φορέας ακροδεξιών θέσεων συστήθηκε το 1948, από τον Fevzi Çakmak, άλλοτε στενό συνεργάτη του Κεμάλ και Α/ΓΕΕΘΑ έως και το 1944 και ονομάστηκε «Ρεπουμπλικανικό Αγροτικό Εθνικό Κόμμα» (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi - CKMP). Η ένταξη του Alparslan Türkeş ως γενικός επιθεωρητής στο κόμμα αυτό στις 23 Φεβρουαρίου 1963 καθόρισε, εν πολλοίς, την πορεία της ακροδεξιάς ιδεολογίας στην Τουρκία. Κατά την 1^η Αυγούστου 1965, ο Türkeş ανέλαβε την προεδρία του κόμματος, το 1967 ορίστηκε «μέγας ηγέτης» (başbuğ) στο περιθώριο κομματικής διάσκεψης και το 1969, εντός των πλαισίων του προγραμματικού συνεδρίου, ο φορέας μετονομάστηκε σε «Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης». Προς επίρρωση του κεντρικού επιχειρήματος του παρόντος κεφαλαίου περί συμπόρευσης Ισλάμ και τουρκισμού, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Türkeş, παραμένοντας συνεπής ως προς τον κεμαλισμό, προήγε τον συγκερασμό της εθνικιστικής ιδεολογίας με ισλαμικά στοιχεία ανάγοντας, μάλιστα, αυτά σε αναπόσπαστα γνωρίσματα της ταυτότητας του Τούρκου. Κατά τις επερχόμενες δεκαετίες, το MHP έχει συγκεντρώσει σταθερά ανοδικά ποσοστά – πλην ελαχίστων εξαιρέσεων – εδραιώνοντας την επιρροή του εντός των κοινωνικών και πολιτικών δομών της χώρας.¹¹⁴

Το MHP ενέταξε στην ιδεολογία του το στόχο της εθνικής και κυριαρχικής ενότητας προτάσσοντας εν πρώτοις και ως απώτατο σκοπό, την επιβίωση και το αδιαίρετο του τουρκικού εθνοκράτους και σε δεύτερη φάση, τη δημιουργία ενός εδαφικά εκτεταμένου αυτοκρατορικού σχήματος δεσπόζοντος στο χώρο της Κεντρικής Ευρασίας και οργανωμένου στρατιωτικά εντός των πλαισίων του οποίου ο τουρκικός παράγοντας θα κατέχει την πρωτοκαθεδρία.¹¹⁵ Κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, το MHP χρησιμοποίησε ένα διφυές πλέγμα θέσεων υιοθετώντας ένα εκμοντερνισμένο πρόγραμμα αναφορικά με ζητήματα απτόμενα της κοινωνίας και της οικονομίας, αλλά παράλληλα κατέστη κοινωνός βαθέως συντηρητικών απόψεων σχετικά με ζητήματα φυλετικών διακρίσεων, κουλτούρας και ιστορίας θέτοντας την

---

¹¹⁴ Περί ακροθιγούς παρουσίασης της ιστορίας και της εκλογικής παρουσίας του Κόμματος της Εθνικιστικής Δράσης, βλ.: Çinar, A. and Arıkan, B. (2010) The Nationalist Action Party: Representing the state, the nation or the nationalists? *Turkish studies*, 3 (1), σελ. 25-40. Aras, B. and Bacık, G. (2000) The rise of Nationalist Action Party and Turkish politics. *Nationalism and ethnic politics*, 6 (4), σελ. 48-64.

¹¹⁵ Bozarslan, H. (2008) *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας: Από την επανάσταση των Νεότουρκων μέχρι σήμερα*. 2^η εκδ. Αθήνα: Σαββάλας. Σελ. 78.

έννοια της τουρκικότητας στο επίκεντρο της ρητορικής του τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Από κοινού με το γεγονός ότι υπεστήριζε την κοινοβουλευτική πολυκομματική δημοκρατία,¹¹⁶ η κρισιμότερη εκ των ληφθεισών στάσεων ήταν η αντικομμουνιστική και αντιμαρξιστική και τούτο διότι απετέλεσε το βασικό κριτήριο αποδοχής του από το στρατογραφειοκρατικό καθεστώς περί τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Κατά την περίοδο 1975-1977, συμμετείχε στην κυβέρνηση συνεργασίας του Süleyman Demirel εμφορούμενο από τις παρεχόμενες από το εκλογικό σύστημα δυνατότητες, ενώ ο Türkeş έγινε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης.

Τόσο η πρότερη συνεργασία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος του Bülent Ecevit με το ισλαμικό κόμμα του Necmettin Erbakan όσο και η συγκεκριμένη κυβερνητική συνεργασία άκρας δεξιάς και του κόμματος της Δικαιοσύνης του Demirel μετουσιώθηκαν υπό την επιτακτικότητα αναχαίτισης της ανοδικής πορείας της αριστεράς. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα τα προαναφερθέντα κομματικά σχήματα απαγορεύτηκαν κατόπιν του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, ενώ στον Türkeş καταλογίστηκαν βαρύτερες κατηγορίες εξαιτίας της συμμετοχής οργανώσεων του MHP – όπως οι Γκρίζοι Λύκοι (Bozkurtlar) – στις ταραχές εμφυλιακού τύπου μεταξύ αριστερών και δεξιών της δεκαετίας του 1970.¹¹⁷ Οι Γκρίζοι Λύκοι αποτελούν μία νεολαιίστικη οργάνωση του MHP, η οποία συγκροτείται από προσωπικότητες του ακαδημαϊκού κύκλου και επαγγελματίες όντας η κυρίαρχη έναντι των υπολοίπων ομαδοποιήσεων εντός του κόμματος.¹¹⁸ Η αλυτρωτική και επεκτατική ρητορική τους συνάδει πλήρως με τις παντουρκικές-παντουρανικές θέσεις του αρχηγού του MHP, ενώ ενδεικτικό είναι το σύνθημά τους ότι «το έθνος των Τούρκων δε συμπίπτει ούτε με την Τουρκία ούτε με το Τουρκεστάν, αλλά με το μέγα έθνος όλων των Τούρκων, το σπουδαίο και ιστορικό βασίλειο του Τουράν».¹¹⁹

---

¹¹⁶ Οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι η αφοσίωση στους δημοκρατικούς θεσμούς αποτελεί μεταγενέστερη προσαρμογή του Türkeş με σκοπό την ένταξή του στο πολιτικό σύστημα και την αποδοχή του από το στρατογραφειοκρατικό καθεστώς. Οι Nicole και Hugh Pope περιγράφουν τις μηχανορραφίες του μετέπειτα αρχηγού του Κόμματος της Εθνικιστικής Δράσης με άξονα τις θέσεις του περί ανάληψης της εξουσίας από το στρατό το 1960 και προκήρυξης εκλογών μετά από ορισμένο διάστημα. Προς αυτό το σκοπό, ο Türkeş ηγήτο του Κομιτάτου της Εθνικής Ένωσης (Milli Birlik Komitesi), το οποίο συγκροτείτο από σκληροπυρηνικούς νέους αξιωματικούς. Pope, N. and Pope, H. (1997) *ό.π.*, σελ. 96.

¹¹⁷ Landau, J. (1982) The Nationalist Action Party in Turkey. *Journal of contemporary history*, 17 (4), σελ. 587.

¹¹⁸ Aras, B. and Bacik, G. *ό.π.*, σελ. 55-56.

¹¹⁹ Παρατίθεται εντός του: Farrokh, K. (2005) *ό.π.*, σελ. 34.

Όσον αφορά το πλαίσιο ιδεολογικών αρχών του MHP, τούτο εμπεδώθηκε υπό το «Δόγμα των Εννέα Φώτων» (Dokuz Işık Doktrini) εκπονηθέν από τον ίδιο τον Tırkeş και υιοθετηθέν από το κόμμα το 1967 ως «ο δρόμος προς την ανάπτυξη και τη δόξα» με κεντρική πτυχή την προαγωγή της ιστορίας, των παραδόσεων και των καταβολών του τουρκικού έθνους.¹²⁰ Τα «Εννέα Φώτα» ήταν ο εθνικισμός (milliyetçilik) συνυφασμένος με την προσέγγιση θέτουσα το τουρκικό έθνος στο επίκεντρο, ο ιδεαλισμός (ülküçülük) ταυτισμένος με τη φιλοπατρία και τη διάθεση για αυτοθυσία, ο μοραλισμός (ahlakçılık) πραγματοποιιών αναφορές στις μακραίωνες τουρκικές παραδόσεις, ο κοινωνισμός (toplumculuk) συνδεδεμένος με την κρατιστική αντίληψη περί οικονομίας και την προστασία της μικρής ιδιοκτησίας, η επιστημοσύνη (ilimcilik) ενθαρρύνουσα την έρευνα και την εκπαίδευση, ο πολιτικός φιλελευθερισμός (hürriyetçilik-şahsiyetçilik) εγγυώμενος τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα κάθε Τούρκου, ο αγροτισμός (köycülük), ήτοι η υποστήριξη των αγροτών μέσω του εκμοντερνισμού των δομών και των συνθηκών διαβιώσεώς τους, η έννοια «ανάπτυξη-λαϊκισμός» (gelişmecilik-halkçılık) ορίζουσα το άτομο υπό του όλου, τουτέστιν τον κάθε Τούρκο στην υπηρεσία του έθνους και τέλος, η έννοια «εκβιομηχάνιση-τεχνοκρατισμός» (endüstricilik-teknikçilik) επικεντρωμένη στην τεχνολογική εξέλιξη ως υποβοηθούσα συνιστώσα της εντάξεως της Τουρκίας στη διαστημική και πυρηνική εποχή.¹²¹

Το πλαίσιο αρχών του MHP διέπεται από την αντίληψη εξύψωσης της τουρκικής φυλής και ανάδειξή της σε κυριαρχούσα εντός των εθνικών συνόρων απορρίπτοντας οιαδήποτε προοπτική συμβιώσεως μετά άλλων εθνοτήτων επί ίσοις όροις. Ο Alparslan Tırkeş θέτει την έννοια του έθνους στο επίκεντρο της ρητορικής του αναφέροντας στο βιβλίο του «Yeni Ufuklara Doğru» (Προς Νέους Ορίζοντες) ότι «η ιστορία βρίθει αγώνων μεταξύ εθνών, καθένα εκ των οποίων μάχεται για τη δική του επιβίωση», ενώ φθάνοντας στην τουρκική περιπτωσιολογία υποστηρίζει ότι «μονάχα ο Τούρκος είναι καλός για τον Τούρκο» και «ο Τούρκος δεν έχει άλλον φίλο παρά τον Τούρκο».¹²² Επί των συγκεκριμένων θέσεων, εισήγε μια ρηξικέλευθη εννοιολογική προσέγγιση του ιδεαλισμού, προκειμένου να περιγράψει το πλέγμα των

¹²⁰ Arıkan, B. (1998) The programme of the Nationalist Action Party: An iron hand in a velvet glove? *Middle Eastern studies*, 34 (4), σελ. 128.

¹²¹ Landau, J. (1982) ό.π., σελ. 601-602.

¹²² Tırkeş, A. (1995) *Yeni Ufuklara Doğru*. İstanbul: Kamer. Σελ. 80-83.

ιδεών του επί του τουρκικού έθνους, επικουρικά προς την έννοια του εθνικισμού αποτελούσα, εξάλλου, το πρώτο εκ των «Εννέα Φώτων».

3.4.2. Η έννοια του ιδεαλισμού (ülküçülük) ως προέκταση της ιδέας του τουρκικού εθνικισμού (milliyetçilik)

Υπό τη σκέπη της αρχής του ιδεαλισμού, η άκρα δεξιά εξέφρασε την ρητορική της επί τη βάσει της επιβίωσης και ισχυροποίησης του εθνοκράτους παρά μίας συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδος, ενώ παραλλήλως κατέστησε το άτομο υποκείμενο της κοινότητας ταυτίζοντας το ατομικό με το εθνικό συμφέρον.¹²³ Εντός των πλαισίων της συγκεκριμένης ακριβώς επισημάνσεως, υπερθεματίζεται το επιχείρημα αφορόν την ανομοιογένεια της ανθρωπολογίας του τουρκικού κράτους και το συμπαρομαρτούντα εσωτερικό κατακερματισμό. Η ιδεολογική θεώρηση της άκρας δεξιάς ενέταξε την ανάγκη υποστήριξης του εθνοκρατικού κατασκευάσματος με άξονα την τουρκικότητα εξασφαλίζουσα την πίστη και νομιμοφροσύνη του πληθυσμού προς το τουρκικό κράτος. Ο πολίτης, κατά τον ιδεαλισμό της άκρας δεξιάς, οφείλει να θέτει ως ύψιστο καθήκον εαυτού την ευημερία του εθνοκράτους και κατ' επέκταση να παραμερίζει οιοσδήποτε ατομικές πολιτικές απόψεις ή επιμέρους ταυτοποιήσεις προς τον εν είδει κοινό τουρκικό σκοπό της επιβίωσης και ισχυροποίησης του κράτους.

Εν ολίγοις, ο ιδεαλισμός είναι «η αγάπη και το ιδανικό υπηρετήσης του κράτους» και προς τούτο, ο κάθε πολίτης οφείλει «είτε να αγαπήσει είτε να εγκαταλείψει τη χώρα».¹²⁴ Η εν λόγω αρχή απετέλεσε για το MHP το ακροτελεύτιο ιδανικό και την κορωνίδα εντός του ιδεολογικού του πλαισίου και τούτο διεφάνη ιδιαίτερος κατά τη δραστηριοποίηση γκρουπούσκουλων, όπως οι Γκρίζοι Λύκοι, τα οποία ταύτισαν τα συμφέροντα του κόμματος με εκείνα του κράτους και αντιστρόφως. Τούτο επαληθεύθηκε σε σειρά περιπτώσεων, κατά τις οποίες είτε τέθηκε εν κινδύνω η συνοχή του εθνοκράτους (Κούρδοι αυτονομιστές δεκαετίας 1980) είτε απειλήθηκε η πρωτοκαθεδρία του ρεπουμπλικανισμού και ο δυτικός

¹²³ Οι Çınar και Arıkan συνδέουν τον εθνικισμό με την προσήλωση στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων και δικαίων μίας συγκεκριμένης πληθυσμιακής, ήτοι εθνικής, κοινότητας. Εξεναντίας, ο ιδεαλισμός ενέχει ευρύτερη χροιά οριζόμενος κατά το ελαστικότερο, προκειμένου να εντάσσονται στην τουρκικότητα ευρύτερα φάσματα πληθυσμών. Çınar, A. and Arıkan, B. (2010) ό.π., σελ. 26.

¹²⁴ Çınar, A. and Arıkan, B. (2010) ό.π., σελ. 34-36.

προσανατολισμός της χώρας (αριστεροί-μαρξιστές δεκαετίας 1970)¹²⁵ είτε καταγγέλθηκε η στρατηγική σκοποθεσία της Άγκυρας εκτός των συνόρων του «Εθνικού Όρκου» (γεγονότα της Πράσινης Γραμμής στην Κύπρο κατά το θέρος του 1996).

Εν πλήρη συναρτήσει με τα περί ιδεαλισμού λεχθέντα, οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι η εθνικιστική θέση, η οποία συναντάται εντός του πλέγματος αρχών του κεμαλισμού ειδώθηκε κατά διαφορετικό τρόπο από το MHP, καθώς η άκρα δεξιά υπερκερνά την κεμαλική θέση περί υποστήριξης της καθεστηκιάς τάξεως και εντάσσει τους τουρκογενείς πληθυσμούς της ευρύτερης περιφέρειας στο τουρκικό έθνος προς το σκοπό εγκαθίδρυσης του μεγάλου Τουρκεσταν.¹²⁶ Προς τούτο, το MHP επικαλείται τόσο τις πολιτικές όσο και τις πολιτισμικές όψεις της εθνικιστικής ιδεολογίας με άξονα τις δυνατότητες κατ' αντιστοιχία της εξασφάλισης της πίστης και νομιμοφροσύνης του ανθρωπολογικού υποκειμένου εντός του εθνοκράτους και της συμπερίληψης στο έθνος των ανωτέρω αναφερθέντων εξωγενών πληθυσμών επί τη βάσει κοινού ταυτοτικού προσδιορισμού. Με άλλα λόγια, η θεωρητική θεμελίωση της αλυτρωτικής ρητορικής δίχως απομάκρυνση από το κεμαλικό πλαίσιο αρχών απαίτησε την εισαγωγή της έννοιας του ιδεαλισμού. Επί του συγκεκριμένου και παρ' όλες τις εν τοις πράγμασι πολιτικές κινήσεις του, ο *Türkes* επί ρητορικού επιπέδου – κυρίως εξαιτίας της ανάγκης εισδοχής του στο επίσημο κομματικό σύστημα – απέφευγε την εκτεταμένη χρήση του όρου «παντουρκισμός» δηλώνοντας προσηλωμένος στην έννοια του κεμαλικού τουρκισμού και αποδίδοντας σε τούτη απλώς μία ευρύτερη διάσταση αφορούσα το τουρκικό έθνος οπουδήποτε και αν εντοπίζονται ψήγματα αυτού.¹²⁷ Επιπροσθέτως, ο τουρκικός εθνικισμός συνδέθηκε με «την αγάπη για το τουρκικό έθνος, καθώς και την πίστη και τη διάθεση αυτοθυσίας προς το τουρκικό κράτος».¹²⁸ Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κράτος ταυτίστηκε με το έθνος εντός των πλαισίων της προσπάθειας επιτεύξεως των στόχων της διατήρησης και περαιτέρω επαύξεσης της κυριαρχίας.

¹²⁵ Η δραστηριοποίηση της άκρας δεξιάς έχει συνδεθεί άρρηκτα με την αντικομμουνιστική δράση των δεκαετιών του 1960 και του 1970. Μέσω των *Ülkü Ocakları* (Εστίες Ιδεαλιστών), οι οποίες σχηματίστηκαν το 1968 και απ' όπου εμφορείται ο όρος «*ülküçülük*» (ιδεαλισμός), στρατολογούνταν χιλιάδες μελών του MHP, τα οποία ταύτισαν την παρουσία τους στο πολιτικό προσκήνιο και παρασκήνιο με την απόκρουση του «κομμουνιστικού κινδύνου». Çinar, A. and Arıkan, B. (2010) ό.π., σελ. 26.

¹²⁶ Aras, B. and Bacık, G. ό.π., σελ. 59.

¹²⁷ Landau, J. (1974) *Radical politics in modern Turkey*. Leiden: E.J. Brill. Σελ. 224.

¹²⁸ *Türkes*, A. (1996) *Milliyetçilik*. İstanbul: Hamle Basın-Yayın. Σελ. 16.

3.4.3. Άκρα δεξιά και παντουρκισμός

Η ληφθείσα από την άκρα δεξιά θεωρητική θέση περί εθνικισμού και ιδεαλισμού έχει επηρεάσει σημαντικά την εθνική διαμόρφωση της Τουρκίας και προς τούτο, εξετάζεται εντός της παρούσης εργασίας. Ο παντουρκισμός, κατ' ουσία, αντικατοπτρίζει τη μετουσίωση των ρητορικών αυτών σχημάτων σε εμπράγματα προτάσεις πολιτικής συνάδουσες με τον εξωστρεφή τουρκικό εθνικισμό, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι οι παντουρκικές θέσεις της άκρας δεξιάς απετέλεσαν την πρώτη – έστω σε επίπεδο προθέσεων – διακήρυξη υπέρ της απεμπόλησης του κεμαλικού δόγματος υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης. Επιπλέον, όπως έχει καταφανεί ιδιαίτερος από βιβλία, όπως αυτό του Frank Weber,¹²⁹ η απήχηση αυτών των θέσεων στο στρατογραφειοκρατικό μοντέλο λήψης αποφάσεων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν αξιοσημείωτη, ενώ και μεταπολεμικά η εμφύσηση του αντικομμουνισμού ως απόρροια της συμμετοχής της Τουρκίας στο δυτικό στρατόπεδο κατέστησε αρεστή οιαδήποτε ιδεολογική πλατφόρμα ήταν συνεπής προς το συγκεκριμένο πρόταγμα. Εντός του εν λόγω πλαισίου, η άκρα δεξιά και οι παντουρκικές της θέσεις απετέλεσαν αναπόσπαστο μέρος του πολιτικού προσκηνίου και παρασκηνίου, επί σειρά δεκαετιών, συμβάλλοντας στις πνευματικές ζυμώσεις και στις πολιτικές διεργασίες επί τω σκοπώ της ενδοκρατικής ανθρωπολογικής ομογενοποίησης.

Επιπροσθέτως, σειρά από όρους του μυθικού παρελθόντος των τουρκικών καταβολών στην Κεντρική Ασία μεταχειριζόμενοι τόσο από την άκρα δεξιά όσο και από τους κεμαλιστές, όπως «Ergenekon» ή «Bozkurt» (Γκρίζος Λύκος),¹³⁰ συνετέλεσαν τον ρόλο συμβολισμών, η επίκληση των οποίων εξυπηρετεί την εμφύσηση της εθνικιστικής ιδεολογίας, ενώ καθίσταται άξιο μνείας το γεγονός ότι η περιοχή αναφοράς του συνόλου των εν λόγω συμβολισμών ταυτίζεται με εκείνη, η οποία διακυβεύεται υπό τα παντουρκικά ιδεολογικά προτάγματα. Κατά συνέπεια, η εμπέδωση της εθνικιστικής ιδεολογίας επί της κατακερματισμένης ανθρωπολογίας του τουρκικού κράτους υλοποιείται, εν πολλοίς, διαμέσου παντουρκικών αναφορών, οι οποίες εξ' ορισμού δεν υπακούουν στο κεμαλικό καθεστωτικό απόφθεγμα «ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο».

¹²⁹ Weber, F.G. (1993) *Ο επιτήδειος ουδέτερος*. 5^η εκδ. Αθήνα: Θετίλη.

¹³⁰ Η περιοχή «Ergenekon» συνιστά τη μυθική περιοχή στις στέπες της Κεντρικής Ασίας, εκ της οποίας ο «Γκρίζος Λύκος» καθοδήγησε τους Τούρκους προς δυσμάς. Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 630-631.

Εν τη διαχρονία των ανταγωνιστικών σχέσεων μεταξύ ρωσικού-σοβιετικού και οθωμανικού-τουρκικού παράγοντα, διαπιστώνεται ότι οι τυχούσες μεταβολές της ισχύος της μίας πλευράς επηρεάζουν άρδην τη συμπεριφορά της άλλης.¹³¹ Τοιουτοτρόπως, ο παντουρκισμός, ο οποίος ως πλαίσιο ιδεών ενυπάρχει ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνας και αφορά κατά κύριο λόγο τους τουρκικούς και τουρκογενείς πληθυσμούς του ρωσικού-σοβιετικού χώρου, απέκτησε αυξημένη απήχηση κατά την περίοδο αποδυνάμωσης της ΕΣΣΔ υπό την εφαρμογή του ναζιστικού σχεδίου εισβολής «Μπαρμπαρόσα» εν τη εξελίξει του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η μακραινώνη στοχοποίηση του ρωσικού-σοβιετικού παράγοντα στοιχειοθετείται μέσω – μεταξύ άλλων – αποφθεγμάτων από πλευράς παντουρκιστών όπως το αναφερόμενο στον ιδανικό παντουρκιστή ως τον «Τούρκο που πιστεύει στην υπεροχή της τουρκικής φυλής, σεβόμενος το εθνικό της παρελθόν και διατεθειμένος να θυσιαστεί για τα ιδανικά της τουρκικής φυλής, κυρίως στον πόλεμο εναντίον της Μόσχας, του ανελήπτου εχθρού».¹³² Κοινωνός των εν λόγω θέσεων απετέλεσε η άκρα δεξιά, η οποία ταυτίστηκε με τις αντίστοιχες παντουρκικές ομαδοποιήσεις.¹³³

Όπως έχει ήδη λεχθεί, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και υπό τις ευλογίες, τουλάχιστον εν πρώτοις, του επίσημου τουρκικού κράτους, κύκλοι της άκρας δεξιάς προχώρησαν σε σειρά εκδόσεων παντουρκικού περιεχομένου εμφορούμενοι κυρίως από την προσδοκία κατάρρευσης και εδαφικού διαμελισμού

---

¹³¹ Η θέση παρατιθέμενη ενταύθα είναι απολύτως συμβατή μετά της υπόθεσης εργασίας του ρεαλιστικού υποδείγματος αφορούσα τον καθορισμό της μεταβλητής της κατανομής ισχύος σε ανεξάρτητη. Παρ' όλα τούτα, η ανάλυση επί της θεωρίας διεθνών σχέσεων δεν εμπίπτει του παρόντος κεφαλαίου και προς τούτο, αποφεύγεται να παρατεθεί ενδελεχώς επί του παρόντος σημείου. Επί της συγκεκριμένης προβληματικής, ο Kenneth Waltz αναφέρει ότι «οι δομές ορίζονται από την κατανομή των δυνατοτήτων μεταξύ των μονάδων. Αλλαγές σε αυτή την κατανομή είναι αλλαγές συστήματος, άσχετα αν το σύστημα είναι άναρχο ή ιεραρχικό». Waltz, K. (2011a) *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 220.

¹³² Παρατίθεται εντός του: Landau, J. (1985) ό.π., σελ. 175.

¹³³ Ο Ağaoğulları καταγράφει πέντε αρχές του παντουρκισμού, ήτοι τον τουρανισμό-φυλετισμό, το μιλιταρισμό, τον αντικομμουνισμό, την ανάγκη περί ύπαρξης πειθαρχημένης, ιεραρχημένης και εθνικιστικής κοινωνίας, καθώς και την πεποίθηση ότι το βέλτιστο πολιτειακό καθεστώς σχετίζεται με την ύπαρξη μονοκομματικού απολυταρχικού κράτους. Οι εν λόγω αρχές συμπίπτουν εν πολλοίς με τις θέσεις της άκρας δεξιάς και προς τούτο, δεν αποτελεί έκπληξη η πλήρης σύμπλευσή της με τα προκύπτοντα παντουρκιστικά γκρουπούσκουλα. Οι πέντε αρχές του παντουρκισμού, κατά τον Ağaoğulları, παρατίθενται εντός του: Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 135.

Εκ παραλλήλου, ο Jacob Landau, προβάλλοντας ένσταση ως προς το επιχείρημα της απόλυτης ταύτισης παντουρκιστών και άκρας δεξιάς εντός της τουρκικής πολιτικής πραγματικότητας, εξηγεί ότι ενώ για τους πρώτους το παντουρκικό ιδεώδες συνυφαινόταν με τον υπέρτατο σκοπό των δράσεών τους, για τον Türkiye και το MHP αποτελούσε απλώς μία συνιστώσα επί ενός συνόλου ιδεολογικών θέσεων και προτάσεων πολιτικής. Landau, J. (1982) ό.π., σελ. 593-594.

της Σοβιετικής Ένωσης κατόπιν της ναζιστικής εισβολής.¹³⁴ Προς τούτη την κατεύθυνση, το επίσημο τουρκικό κράτος δεν έμεινε αμέτοχο, μιας και ανώτατοι αξιωματούχοι διαπραγματεύονταν ουσιαστικά την είσοδο της χώρας στον πόλεμο με διακύβευμα την παραχώρηση του δικαιώματος επέκτασης των συνόρων προς την περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Τόσο ο Τούρκος πρέσβης στη Γερμανία Hüsrev Gerede, όσο και ο Τούρκος πρόξενος στη Δαμασκό της Συρίας Ahmed Umar προσέγγισαν τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, τουτέστιν το γερμανικό και το αγγλικό αντιστοίχως, υπό το στόχο μεγιστοποίησης των κερδών από ενδεχόμενη πολεμική συμμετοχή με την περιοχή μεταξύ Ευξείνου Πόντου και Κασπίας Θάλασσας να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον τους.¹³⁵

Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής, καθίσταται αντιληπτό ότι οι κινήσεις των παντουρκικών γκρουπούσκουλων της περιόδου και ο Alparslan Türkeş δεν ήρθαν σε αντίθεση με τις επίσημες στοχεύσεις της Άγκυρας, αλλά καθότι η ΕΣΣΔ τελικώς επεκράτησε της Γερμανίας και πλέον τίθετο καταφανής ο μεταπολεμικός σοβιετικός κίνδυνος, καθώς και η ανάγκη σύμπλευσης της Τουρκίας με το «στρατόπεδο των νικητών», οι παντουρκιστές αντιμετωπίστηκαν ως αποδιοπομπαίοι τράγοι στο βωμό των συγκεκριμένων στρατηγικών διακυβευμάτων. Υπό την κατηγορία της υπονόμευσης του καθεστώτος με σκοπό την ανατροπή του και την είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της ναζιστικής Γερμανίας, ο Türkeş και άλλοι παντουρκιστές παραπέμφθηκαν το 1944 – όταν το αποτέλεσμα του πολέμου είχε αρχίσει ήδη να διαφαίνεται – σε δίκη, κατά την οποία μνημειώδης παραμένει η αφοπλιστική απάντηση του μετέπειτα αρχηγού του MHP στις κατηγορίες:

Το μεγαλείο, την ανωτερότητα του έθνους μου, της τουρκικότητας, εγώ τα έμαθα πρώτα από τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Μετά, σ' όλα τα σχολεία που πήγα, τα δίδασκαν οι δάσκαλοί μου. Όταν ξεκίνησε η στρατιωτική μου ζωή, οι διοικητές μου στις μονάδες και όλοι οι στρατηγοί υπό τη διοίκηση των οποίων υπηρέτησα, επαναλάμβαναν πάντα αυτή την αλήθεια.¹³⁶

¹³⁴ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 99.

¹³⁵ Weber, F.G. (1993) ό.π., σελ. 154-157.

¹³⁶ Υπονοείται εμμέσως ότι το κεμαλικό εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και η στρατογραφειοκρατική διοίκηση εμπεριείχαν και μεταλαμπάδευαν την ρατσιστική διάσταση της αφοσίωσης προς την πατρίδα. Παρατίθεται εντός του: Μπόρα, Τ. (2007) ό.π., σελ. 163-164.

Η μεταπολεμική ρητορική του Türkes υπέρ της διενέργειας ιερού πολέμου ενάντια στην ΕΣΣΔ προς δημιουργία μίας τουρκικής ένωσης κρατών δε βρήκε ουδέποτε απήχηση εντός του πολιτικού συστήματος,¹³⁷ εξαιτίας και της γενικής υπαναχώρησης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής κατά την επαύριον του Β΄ παγκοσμίου Πολέμου προς τις κεμαλικού τύπου διακηρύξεις υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης. Εντούτοις, αποτελεί κοινό τόπο ότι επηρέασε τις εσωτερικές ζυμώσεις και ιδεοληψίες, οι οποίες οδήγησαν εσχάτως στην ανάδυση του νεοοθωμανισμού. Εξάλλου, ο παντουρκισμός της άκρας δεξιάς κατάφερε να εντοπίζει άλλες διεξόδους με κύρια εκείνη της Κύπρου, του εμφανιζομένου ως «εσωτερικό πρόβλημα της δυτικής οικογένειας». Είναι ενδεικτικό ότι, διαμέσου δημοσιευμάτων κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, παντουρκιστές προσέθεσαν στην ρητορική τους, τους «χειμαζόμενους από τους Έλληνες» Τούρκους της Κύπρου, ενώ, υπό το πλαίσιο παροχής βοήθειας προς αυτούς, συστήθηκε το 1951 ο «Σύνδεσμος Τούρκων Εθνικιστών» με σκοπό την υπεράσπιση των Κυπρίων μουσουλμάνων.¹³⁸

Διαφαίνεται, συνεπώς, ότι η παντουρκική ρητορική της άκρας δεξιάς παρέμεινε ενεργή εν τη διαχρονία ύπαρξης του τουρκικού εθνοκράτους εξευρίσκουσα διεξόδους καλλιέργειας του εξωστρεφούς αυτοκρατορικού οράματος. Τούτο, άλλωστε, εξυπηρέτησε την εμπέδωση συμβολισμών και μυθικών αναφορών υποβοηθουσών την εμφύσηση της εθνικιστικής ιδεολογίας και κατ' επέκταση, την ομογενοποίηση του ανθρωπολογικού υποκειμένου. Εντός του συγκεκριμένου πλαισίου διάδοσης του παντουρκικού ιδεώδους, η άκρα δεξιά – μετά το συνέδριο του 1969 στο περιθώριο του οποίου το CKMP μετονομάστηκε σε MHP – προέβη στην ευρεία χρήση του Ισλάμ με στόχο την προσέγγιση των πλατεών μαζών και αφ' ενός την ιδεολογική ζύμωση υπέρ του παντουρκισμού,¹³⁹ αφ' ετέρου την αύξηση των εκλογικών ποσοστών της.

3.4.4. Άκρα δεξιά και ισλαμική ταυτότητα

Οι παντουρκικές θέσεις και οι επικλήσεις στην «καθαρότητα της φυλής» δεν εμπόδισαν το MHP να εντάξει το Ισλάμ εντός της ρητορικής του. Η συγκεκριμένη στάση κατέστη εμφανέστερη υπό την πίεση της ανόδου της αριστεράς κατά την

¹³⁷ Winrow G. (1995) *Turkey in post-Soviet Central Asia*. London: The Royal institute of international affairs. Σελ. 8.

¹³⁸ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 109-110. Ιωαννίδης, Χ. (1995) *Νέο-οθωμανικός ιμπεριαλισμός 1955-1995: Ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού*. Αθήνα: Τροχαλία. Σελ. 76.

¹³⁹ Μάζης, Ι. (2000) ό.π., σελ. 112.

επαύριον της επιδείνωσης των τουρκοαμερικανικών σχέσεων.¹⁴⁰ Η ανάγκη, τουτέστιν, αποτροπής της κομμουνιστικής διείσδυσης στο τουρκικό πολιτικό σύστημα κατηύθυνε τους κομματικούς φορείς προς την υιοθέτηση ισλαμοστραφούς ρητορικής, ενώ δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός η ίδρυση του πρώτου αμιγώς ισλαμικού κόμματος από τον Necmettin Erbakan κατά την ίδια ιστορική περίοδο, ήτοι το 1970, του Κόμματος της Εθνικής Τάξεως (Milli Nizam Partisi – MNP). Υπό την εν λόγω επιτακτική ανάγκη αναχαίτισης της κομμουνιστικής επιρροής, ο *Türkes* και το MHP ανέπτυξαν περαιτέρω την ισλαμική πτυχή της ιδεολογικής τους προσέγγισης βασιζόμενοι επί των πολιτισμικών και ιστορικών αναφορών του τουρκικού έθνους και απαγκιστρωμένοι από τη μονομερή φυλετικής βάσης ρητορική. Κολοφώνας της συγκεκριμένης εξέλιξης απετέλεσε η αποδοχή της ισλαμικής ταυτότητας ως πρωτεύον χαρακτηριστικό κατά τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας, τουτέστιν ως αναπόσπαστο μέρος της τουρκικής εθνικής ταυτότητας.¹⁴¹

Το συνέδριο του 1969 και τα διακηρυχθέντα στο περιθώριό του σηματοδότησαν την αναφερθείσα μεταστροφή της άκρας δεξιάς. Εντός των πλαισίων των συμπερασμάτων του, κατεγράφη ότι ο ισλαμισμός συμπλέει με τον τουρκικό εθνικισμό και τοιουτοτρόπως, δε δύναται να νοηθεί κάποιος Τούρκος δίχως να έχει ασπασθεί το Ισλάμ. Κατ' ουσία, υιοθετήθηκε από την κομματική ηγεσία το προϋπάρχον σύνθημα της βάσης αναφέρον ότι «οδηγός μας είναι το Κοράνι – στόχος μας είναι το Τουράν» (*rehber kuran – hedef turan*).¹⁴² Παρά τον ομορτοουισμό, τον οποίο αποκρύπτει η ληφθείσα θέση της άκρας δεξιάς, αποτελεί γεγονός ότι το Ισλάμ χρησιμοποιήθηκε – τουλάχιστον – ρητορικά. Η κριτική προς τον *Türkes* για τη μη

---

¹⁴⁰ Η άνοδος του αντιαμερικανισμού και η συμπαρομαρτούσα άνοδος της αριστεράς στην Τουρκία επήλθαν υπό τη σκιά τεσσάρων γεγονότων, όπως σημειώνει ο Βασίλειος Μαρκεζίνης. Το πρώτο αφορά την απεγκατάσταση των πυραύλων «Jupiter» το 1962 ως αντιστάθμισμα της απομάκρυνσης των σοβιετικών πυραύλων από την Κούβα. Το δεύτερο γεγονός σχετίζεται με την επιστολή του Αμερικανού προέδρου Lyndon Johnson προς τον Τούρκο πρωθυπουργό İsmet İnönü το 1964, στο πλαίσιο της οποίας απαγόρευε κατ' ουσία τη χρήση νατοϊκού οπλισμού σε περίπτωση εισβολής στην Κύπρο, ενώ απέσυρε, επίσης, ορισδήποτε εγγυήσεις συμμαχικής συνδρομής επί του ενδεχομένου σοβιετικής παρέμβασης ως απάντηση. Τρίτο γεγονός απετέλεσε η σειρά των αμερικανικών απειλών εξ' αφορμής της λειτουργίας της Τουρκίας ως χώρα παραγωγής και διαμετακόμισης οπίου κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1970, ενώ τέταρτο ήταν η επιβολή εμπάργκο όπλων το 1975 δίκην τιμωρίας για τον Αττίλα, τουτέστιν την τουρκική εισβολή του 1974 και την επακόλουθη παράνομη κατοχή του βορείου μέρους της Κύπρου. Μαρκεζίνης, Β. (2010) *Μια νέα εξωτερική πολιτική για την Ελλάδα: Εντός των πλαισίων της βαθμιαίας ανεξαρτητοποίησης της Ευρώπης από τις ΗΠΑ*. Αθήνα: Λιβάνης, Σελ. 402-403.

¹⁴¹ Bora, T. (2003) Nationalist discourses in Turkey. *The South Atlantic quarterly*, 102 (2/3), σελ. 445-446. Makovsky, A. (1999) Turkey's nationalist moment. *The Washington Quarterly*, 22 (4), σελ. 161.

¹⁴² Landau, J. (1985) ό.π., σελ. 194-198.

συμπερίληψη του Ισλάμ μεταξύ των «Εννέα Φώτων» απερρίφθη από τον ίδιο υπό το επιχείρημα ότι αφότου το σύνολο των εθνών είναι θρησκευόμενο και τα έθνη δε δύνανται να επιβιώσουν δίχως θρησκεία, καθίσταται προφανές ότι οι υπονοημένες βάσεις των «Εννέα Φώτων» ήταν, πέραν της τουρκικής συνείδησης, η ισλαμική πίστη, η ισλαμική ηθική και το ισλαμικό σύστημα αξιών.¹⁴³

Επιπροσθέτως, το σημαντικότερο, ίσως, γεγονός του ιστορικού συνεδρίου της άκρας δεξιάς το 1969 σχετίστηκε με την υιοθέτηση κομματικού εμβλήματος, καθότι απειλήθηκε εκτεταμένη διάσπαση του κόμματος. Οι ακραιφνείς παντουρκιστές επέμεναν στον ορισμό του «γκρίζου λύκου» δίκην συμβόλου, αλλά η κομματική ηγεσία, ήτοι ο Alparslan Türkeş, προωθούσαν το ισλαμοστραφές σύμβολο των «τριών ημισελήνων».¹⁴⁴ Σε κάθε περίπτωση και προς επίρρωση του επιχειρήματος περί της σημασίας του συντελεσθέντος διαχρονικού ρόλου της άκρας δεξιάς, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η ιδεολογική της πλατφόρμα ήταν σημαντικά επηρεασμένη από τις θέσεις της «Εστίας των Πεφωτισμένων» (Aydınlar Ocağı), ιδιαίτερος κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, δεκαετίες καλλιέργειας της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης ακριβώς από τις εν λόγω εστίες. Δεν αποτελεί, άλλωστε, τυχαία δήλωση εκείνη του μέλους της ηγετικής ομάδος του MHP, Agah Oktay Güner, ότι «εμείς είμαστε στη φυλακή, αλλά η ιδεολογία μας στην κυβέρνηση».¹⁴⁵ Η εν λόγω δήλωση προέκυψε ως απόρροια της υιοθέτησης της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης κατά την επαύριον του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980 οπότε οδηγήθηκε στις φυλακές σημαντικός αριθμός πολιτικών της προηγούμενης περιόδου, μεταξύ των οποίων και ο ίδιος.

3.5. Τουρκο-ισλαμική σύνθεση

Η μετουσίωση της συμπόρευσης του τουρκικού εθνικισμού και του Ισλάμ σε ιδεολογικό πλαίσιο του επίσημου κράτους επήλθε μέσω της υιοθέτησης της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης (Türk-İslam sentezi) κατά την επαύριον του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980. Το αντιληπτό και ρητορικά χρησιμοποιούμενο, από τον Μουσταφά Κεμάλ, δεδομένο της ταύτισης του πληθυσμού με την ισλαμική θρησκεία αποτελεί τη βασική συνιστώσα ανάδυσης και επισημοποίησης της τουρκο-ισλαμικής

¹⁴³ Türkeş, A. (1995) ό.π., σελ. 64.

¹⁴⁴ Landau, J. (1982) ό.π., σελ. 593-594.

¹⁴⁵ Παρατίθεται εντός του: Toprak, B. (2005) Islam and democracy in Turkey. *Turkish studies*, 6 (2), σελ. 179.

σύνθεσης, ενώ οι απαρχές των θεωρητικών διεργασιών τοποθετούνται στη δράση της «Εστίας των Πεφωτισμένων» (Aydınlar Ocağı) και στην ιδέα αλληλουχίας του Ισλάμ και του προϊσλαμικού τουρκικού πολιτισμού. Η συγκεκριμένη ιδέα δεν ήταν ρηξικέλευθη σε θεωρητικό επίπεδο, όπως έχει ήδη διαφανεί σε προηγούμενα κεφάλαια.¹⁴⁶ Εντούτοις, η διαμόρφωσή της από την «Εστία των Πεφωτισμένων» επί τη βάση μοντέρνου και υλοποιήσιμου πλαισίου ανέδειξε ένα νέο στοιχείο στοχεύον στην εμπέδωση και ενίσχυση της κουλτούρας, της συνείδησης και της υπόρρητης εθνοκρατικής ομοιογένειας, καθώς και στην ανάδειξη της θρησκείας σε συνιστώσα κοινωνικής ανάπτυξης τοποθετημένη στον πυρήνα της διαδικασίας εκμοντερνισμού των κρατικών δομών.¹⁴⁷

Εν ολίγοις, ο στόχος ήταν δυσπόστατος και αφορούσε την παράλληλη «ισλαμοποίηση του σεκουλαρισμού» και «εθνικοποίηση του ισλαμισμού» μετά των συστατικών στοιχείων «της οικογένειας, του τζαμιού και των στρατοπέδων».¹⁴⁸ Εντός των πλαισίων της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης συμπεριλήφθησαν ετερόκλητα ιδεολογικά ρεύματα, τα οποία επικάλυπταν το σύνολο του πολιτικού φάσματος. Αφορούσαν, δηλαδή, το τουρκικό πολιτικό γίνεσθαι εκτεινόμενο από το φυλετικό εθνικισμό της άκρας δεξιάς και τον κεμαλικό απολυταρχισμό έως τους νεοοθωμανούς και τους φανατικούς ισλαμιστές.¹⁴⁹ Ενδεικτική της ευρύτητας του εν λόγω φάσματος απετέλεσε η επικράτηση παράλληλων συνθημάτων όπως «η Τουρκία τρανότερη από όλα τα άλλα» και «εκείνος που το μέτωπό του αγγίζει το χαλί της προσευχής είναι αδερφός μου».¹⁵⁰

---

¹⁴⁶ Ο διαχρονικά δεσπόζων χαρακτήρας του Ισλάμ σκιαγραφείται διαμέσου της παρουσίας του σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό επί πάντων των ιδεολογικών ρευμάτων και τοιουτοτρόπως, η επισημοποίηση της παρουσίας του στη δημόσια σφαίρα της Τουρκίας απετέλεσε την κατάληξη μιας προδιαγεγραμμένης πορείας. Τούτο διεφάνη είτε στην περίπτωση των *tarikats*, τα οποία πρέσβευαν τον «ισλαμικό εθνικισμό» ταυτίζοντας τους Τούρκους με «στρατιώτες του Ισλάμ» είτε σε εκείνη του κεμαλισμού, ο οποίος αγνοούσε μεν την ισλαμική οθωμανική περίοδο, χρησιμοποιούσε δε ισλαμική ρητορική προκειμένου να ομογενοποιηθεί ο πληθυσμός του εθνοκράτους, είτε στις περιπτώσεις των Menderes και Demirel, οι οποίοι τοποθετούσαν τη θρησκεία στην ιδιωτική σφαίρα δίχως να παρεμβαίνουν σε αυτή. Καταφανέστερο παράδειγμα απετέλεσε ο Erbakan, ο οποίος ενέταξε το Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα προσδίδοντας σε αυτό κεντρικό πολιτικό ρόλο, ενώ τέλος, ο *Türkes* εργαλειοποίησε το Ισλάμ προς πραγματοποίηση πολιτικών σκοπιμοτήτων είτε κομματικού είτε συλλογικού χαρακτήρα. Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 178-179.

¹⁴⁷ Καραμπελιάς, Γ. (2004) *Τουρκία: Θρησκεία, κοινωνία και πολιτική*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα. Σελ. 114.

¹⁴⁸ Karasipahi, S. (2009) Comparing Islamic resurgence movements in Turkey and Iran. *Middle East journal*, 63 (1), σελ. 97.

¹⁴⁹ Öktem, K. (2011) ό.π., σελ. 62.

¹⁵⁰ Παρατίθενται εντός του: Bozarlan, H. (2008) ό.π., σελ. 90.

3.5.1. Ταύτιση ισλαμικής και τουρκικής ταυτότητας

Το παρόν υποκεφάλαιο αποσκοπεί να αναδείξει την άρρηκτη σχέση τουρκισμού και ισλαμισμού εν τη διαχρονία ύπαρξης του τουρκικού εθνοκράτους. Ως συμπυκνώνεται από τον Ahmet Askar, «στην Τουρκία ισλαμισμός σημαίνει τουρκισμός και τουρκισμός σημαίνει ισλαμισμός».¹⁵¹ Οι ιστορικές καταβολές του εν λόγω πλέγματος άρρηκτων δεσμών εντοπίζονται στην περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, της οποίας ο ηγέτης κατείχε το διττό ρόλο του χαλίφη, ήτοι του θρησκευτικού ηγέτη όλου του μουσουλμανικού κόσμου και του σουλτάνου, ήτοι του πολιτικού ηγέτη της αυτοκρατορίας. Είναι ενδεικτικό ότι η ιστορική τούτη ταύτιση εμφύσησε την άποψη στους θιασώτες της ιδέας της διφυούς ταυτοτικής αναφοράς ότι οι Τούρκοι – είτε ως Σελτζούκοι είτε ως Οθωμανοί – υπήρξαν επί αιώνες «στρατιώτες του Ισλάμ» και το δημιουργηθέν από τους ίδιους πολιτικό μόρφωμα αυτοκρατορικού τύπου υπηρετούσε τον ρόλο της διάδοσης της μουσουλμανικής πίστης. Με άλλα λόγια, ο εκτουρκισμός συνυφαίνεται με τον εξισλαμισμό, καθότι οι Ογούζοι (Oğuz), μετακινούμενοι στη χερσόνησο της Μικράς Ασίας, προσδιορίστηκαν ως Τούρκοι μετά την επαφή τους με την ισλαμική πίστη.¹⁵² Εξάλλου, στην ισλαμική πολιτειολογία, όπως έχει υπογραμμισθεί επανειλημμένως, θρησκεία και πολιτεία αποτελούν έννοιες καθ' ολοκληρίαν ταυτισμένες, καθότι το πολιτικό μόρφωμα δε δύναται να νοηθεί γυμνό από την umma, ήτοι την – κατά την ισλαμική παράδοση – θρησκευόμενη κοινωνία.

Όπως επισημαίνει ο Bernard Lewis, η διάκριση της βυζαντινής περιπτώσιολογίας μεταξύ αυτοκράτορα και πατριάρχη δε συναντάται στο Ισλάμ.¹⁵³ Εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, η κεμαλική προσπάθεια εκμοντερνισμού και συμπαρομαρτούσας εκκοσμίκευσης των κρατικών και των κοινωνικών δομών απετέλεσε μία εξαιρετικά δυσχερή απόπειρα, η ευόδωση της οποίας προϋπέθετε τον

¹⁵¹ Ασκάρ, Α. (2001) Το ζήτημα των Αράβων της Αλεξανδρέττας και η αφύπνιση των λαών της Μικράς Ασίας. Εντός του: Αγιάλα, Σ. και συνεργάτες (επιμ.) *Τουρκία: Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σελ. 161-174. Σελ. 173.

Αξίζει να σημειωθεί ότι εξέχοντες αναλυτές, όπως ο Niyazi Berkes, έχουν καταγράψει την αντίθετη άποψη, τουτέστιν εκείνη της αέναης σύγκρουσης μεταξύ εθνοκράτους και Ισλάμ. Κατ' αυτούς, οι κεμαλικές αρχές του ρεπουμπλικανισμού και του σεκουλαρισμού είναι αδύνατον να συμπορευτούν με την πνευματικότητα, την οποία πρεσβεύει η θρησκευτική πίστη. Προς τούτο, διαβλέπουν την ιστορική εξέλιξη ως μία σειρά συγκρούσεων και ταραχών μεταξύ των θιασωτών δύο διαφορετικών ταυτοτικών προσδιορισμών. Yavuz, H. (2009) ό.π., σελ. 39.

¹⁵² Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 98-99.

¹⁵³ Σαρής, Ν. (1992) ό.π., σελ. 45-46. Turan, İ (1991) ό.π., σελ. 31-35. Lewis, B. (2011) ό.π., σελ. 16-17.

παραγκωνισμό του πυρήνα της ισλαμικής κοσμοθεωρίας ενυπάρχοντος στις συγκεκριμένες δομές επί σειρά αιώνων. Με το δεδομένο τούτο και με στόχο την εξασφάλιση της πίστης και νομιμοφροσύνης του – μουσουλμανικού – ανθρωπολογικού υποκειμένου, το Ισλάμ ουδέποτε έπαυσε να διαποτίζει το πλέγμα των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων, είτε ρητορικά είτε εν τοις πράγμασι. Η σύγκρουση μεταξύ ισλαμιστών και κεμαλιστών εμφορείται από τις διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς το βαθμό ένταξης του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα, καθώς επ' ουδενί τίθεται θέμα περί αυτής καθ' αυτής της υπάρξεώς του. Όπως έχει σημειωθεί, η σχετιζόμενη με το Ισλάμ προβληματική σχετίζεται με τη δεσπόζουσα παρουσία του.¹⁵⁴

Κατά την κατοπινή περίοδο του τουρκικού εθνοκράτους, επαληθεύτηκε ότι το Ισλάμ και ο τουρκισμός αποτελούν δύο έννοιες συμπορευόμενες εν τη διαχρονία, οι οποίες συνθέτουν την ταυτότητα του Τούρκου. Η έννοια του Τούρκου απετέλεσε ένα εθνο-θρησκευτικό προσδιορισμό, ο οποίος θα καθίστατο ελλιπής εν τη παραλείψει οιασδήποτε εκ των δύο πτυχών.¹⁵⁵ Σύμφωνα με τους ισλαμιστές, η θρησκευτική ταυτότητα αποτελεί το θεμέλιο λίθο κατά τον προσδιορισμό της εθνικότητας (millilik) και τοιουτοτρόπως, οι διακρίσεις καθορίζουσες τον ετεροπροσδιορισμό ορισμένων κοινοτήτων σχετίζονται αποκλειστικώς με τη θρησκευτική ετερότητα.¹⁵⁶ Κατά την αντίθετη ανάγνωση, ουδείς δύναται να προσδιοριστεί ως Τούρκος αν δεν έχει ασπαστεί τον ισλαμισμό, ενώ ο ετεροπροσδιορισμός ισλαμιστών διαβιούντων εντός των συνόρων του τουρκικού εθνοκράτους δε δύναται να νοηθεί. Η συγκεκριμένη επιχειρηματολογία κατέστη το βασικό ιδεολογικό επίχρισμα της απόπειρας ένταξης των Κούρδων στο τουρκικό εθνοκράτος από τον Μουσταφά Κεμάλ, καθώς η κοινή θρησκευτική ταυτότητα απετέλεσε το χρησιμοποιηθέν εργαλείο. Πέραν των αντιλήψεων σε επίπεδο ελίτ, εντός των πλαισίων της κοινωνικής πραγματικότητας, παρατηρείται ανάλογη ταυτοτική σύνθεση, καθότι δημοσκοπικές έρευνες καταδεικνύουν ότι η πλειονότητα των πολιτών αναγνωρίζει τόσο τα ισλαμικά όσο και τα τουρκικά στοιχεία ως εκφάνσεις της μίας και αδιαίρετης ταυτότητάς τους, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι σημαντική μερίδα ψηφοφόρων, επί παραδείγματι των ισλαμικών κομμάτων του Erbakan, αυτοπροσδιορίζονται ως σεκουλαριστές.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Waxman, D. (2000) ό.π., σελ. 22.

¹⁵⁵ Turan, İ (1991) ό.π., σελ. 37-38.

¹⁵⁶ Bora, T. (2003) ό.π., σελ. 449.

¹⁵⁷ Zubaida, S. (1996) Turkish Islam and national identity. *Middle East report*, 26, σελ. 10.

3.5.2. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο

Η τουρκο-ισλαμική σύνθεση εισήχθη ως επίσημο δόγμα της κρατικής πολιτισμικής πολιτικής στις 18 Οκτωβρίου 1982 ως απόρροια σχετικής προετοιμασίας από πλευράς μελών της «Εστίας των Πεφωτισμένων». Εντούτοις, οι καταβολές της εν λόγω εξέλιξης εντοπίζονται τρεις περίπου δεκαετίες νωρίτερα. Έχει ήδη καταφανεί ότι η σχέση Ισλάμ και τουρκισμού είναι άρρηκτη είτε μέσω των εισηγήσεων του Ziya Gökalp είτε μέσω των ρητορικών σχημάτων του Κεμάλ συνιστώντας μία αδήριτη πραγματικότητα έστω και έμμεσα αναγνωρισμένη από τον δεύτερο. Έχει, επίσης, λεχθεί ότι η κεμαλική προσπάθεια εκσυγχρονισμού των κοινωνικών δομών και σύστασης εθνοκράτους υπό μοντερνιστικούς όρους έθεσε, εν τοις πράγμασι, τη θρησκεία εκτός δημοσίας σφαίρας ασχέτως των οιασδήποτε εργαλειακά χρησιμοποιούμενων ρητορικών επικλήσεων. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η επάνοδος του Ισλάμ επί ορισμένων – έστω – εκφάνσεων της δημοσίας σφαίρας κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από το Δημοκρατικό Κόμμα (Demokrat parti, 1950-1960) και υπό την πρωθυπουργία του Adnan Menderes θεωρούνται ως τα πρώτα ψήγματα της σύνθεσης, η οποία αναδύθηκε το 1982 υπό τις ευλογίες της στρατιωτικής χούντας.

Η εγκαθίδρυση του πολυκομματισμού το 1946, αναπόφευκτη ελέω της στρατηγικής ανάγκης σύμπλευσης της Τουρκίας με το δυτικό κόσμο, επικαιροποίησε το Ισλάμ στις παρυφές της δημοσίας συζήτησης. Η θεσμοποίηση εκλογικών διαδικασιών και η συμπαρομαρτούσα ανάγκη προσέλκυσης ψήφων κατέστησε το θρησκευτικό αίσθημα υποκείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης, καθώς ήταν πασιδήλως αντιληπτή η κοινωνική δυναμική του. Τοιουτοτρόπως, ήδη πριν την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Menderes, το – ιδρυθέν από τον Κεμάλ – κυβερνών Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα θεσμοθέτησε τη δημιουργία εκπαιδευτικών

Προς επίρρωση του επιχειρήματος του σύνθετου ταυτοτικού προσδιορισμού, είναι ενδεικτικός ο λόγος του Süleyman Demirel στο «Washington institute of Near East policy» στις 27 Απριλίου 1999, απόσπασμα του οποίου παρατίθεται: «Διαθέτουμε [οι Τούρκοι] μία πολλαπλή πολιτισμική κληρονομιά και υπό μία έννοια, μία πολλαπλή ταυτότητα. Σε ατομικό επίπεδο, η [δική μας] ταυτότητα δε δύναται να καταδειχθεί με μία λέξη. Το ίδιο συμβαίνει με την εθνική μας ταυτότητα. Είναι βέβαιο ότι δεν έχουμε, όπως κάποιοι εξωτερικοί παράγοντες αναφέρουν, κρίση ταυτότητας. Η Τουρκία και οι Τούρκοι έχουν πλήρη συνείδηση της ταυτότητάς τους και της κληρονομιάς τους. Οι απλοί άνθρωποι στην Τουρκία δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως διαβιούντες σε μία χώρα διασπασμένη μεταξύ ανατολής και δύσης. Απολαμβάνουν την πολλαπλότητα [της ταυτότητάς τους] και αντιλαμβάνονται τη χώρα τους ως έναν τόπο πλούσιο ελέω μίας πολύπλευρης κληρονομιάς». Παρατίθεται εντός του: Waxman, D. (2000) ό.π., σελ. 3.

ιδρυμάτων για ιεροκήρυκες, καθώς και την ίδρυση θεολογικής σχολής στο Πανεπιστήμιο της Άγκυρας.¹⁵⁸ Η εν λόγω μεταστροφή ταυτίστηκε με την απεμπόληση του ακραιφνούς κεμαλισμού, ο οποίος υπήρξε συνώνυμος του αυστηρού σεκουλαρισμού και της αμιγώς εθνικιστικής θέασης κατά τη σύσταση του εθνοκράτους.

Το Δημοκρατικό Κόμμα (Demokrat Parti) ανήλθε στην εξουσία στις 14 Μαΐου 1950 και υλοποίησε το πρώτο ισλαμοστραφές πρόγραμμα της σύγχρονης Τουρκίας, το οποίο ενέπιπτε στο πολιτισμικό και όχι στο πολιτικό επίπεδο, όπως συνέβη κατοπινά. Κατ' ουσία, η επάνοδος του Ισλάμ και η ανάλογη προσαρμογή του κεμαλισμού συνδέθηκε με τον υπερτονισμό του ένδοξου οθωμανικού παρελθόντος, της ισλαμικής κουλτούρας κα τέχνης, καθώς και οιαδήποτε στοιχείων δυνάμενων να συγκεράσουν την ισλαμική παράδοση με τον τουρκικό εθνικισμό.¹⁵⁹ Επιπροσθέτως, η αραβική γλώσσα αναβίωσε αναφορικά με το κάλεσμα για προσευχή (ezan), το οποίο πραγματοποιείται στην τουρκική γλώσσα κατά την περίοδο της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας, ενώ η νέα εκπαιδευτική πολιτική έθεσε στο επίκεντρο την εμφύσηση των ισλαμικών στοιχείων της ταυτότητας. Προς κατευνασμό της αντίδρασης των άτεγκτων κεμαλιστών – κατά βάση του στρατού – τον Ιούλιο του 1953 ψηφίστηκε ο «Νόμος για την προστασία των συνειδήσεων» προς αποτροπή πολιτικοποίησης του Ισλάμ. Εντούτοις, τόσο το Δημοκρατικό Κόμμα όσο και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα δεν έπαυσαν τις επικλήσεις στο θρησκευτικό αίσθημα προς αποκόμιση ψήφων.¹⁶⁰

Κατά τη διαχρονική παρουσία του πολυκομματισμού στην Τουρκία, έχει καταδειχθεί ότι το σύνολο των νομιμοποιημένων – κατά κύριο λόγο των εντασσόμενων στη δεξιά – πολιτικών φορέων έχει μετέλθει φιλοϊσλαμικής ρητορικής συντιθέμενης μετά τον τουρκικό εθνικισμό. Επί παραδείγματι, από τη μία, το Κόμμα της Εθνικιστικής Δράσης του *Türkes* διπλασίασε τις ψήφους του με τη χρήση του συνθήματος «ο στόχος είναι το Τουράν, ο οδηγός είναι το Ισλάμ», ενώ από την άλλη, ο ισλαμιστής Necmettin Erbakan σκιαγράφησε την κοινή συνείδηση, τουτέστιν την εξασφαλίζουσα την εσωτερική συνοχή της κοινότητας, ως εθνικιστικά οριζόμενη επί τη βάσει θρησκευτικών, ιστορικών, συνειδησιακών ή κοινωνικών στοιχείων

¹⁵⁸ Karakas, C. (2007) ό.π., σελ. 12-13.

¹⁵⁹ Çetinsaya, G. (1999) ό.π., σελ. 370.

¹⁶⁰ Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 172.

εμμένοντας ο ίδιος πιστός στις κεμαλικές αρχές του εθνικισμού και του κρατισμού.¹⁶¹ Η ενταύθα περιγραφείσα κατάσταση αντικατοπτρίζει πλήρως τον επίπλαστο και πλασματικό χαρακτήρα της τουρκικής εθνογένεσης, καθώς πέραν από την καλλιεργηθείσα εθνικιστική ιδεολογία υπό τη σκέπη της ανάγκης εκμοντερνισμού, εντός της υποκείμενης ανθρωπολογίας ενυπάρχει το Ισλάμ, ως δυναμική συνιστώσα επισκιάζουσα οιαδήποτε διαφορετική έκφραση ταυτοτικού προσδιορισμού. Όπως ανέφερε ο Adnan Menderes ασκώντας έμμεση κριτική στον κεμαλισμό:

Αγνοήσαμε την κατακραυγή των ζηλωτών της επανάστασης και επαναφέραμε την προσευχή στα αραβικά. Κάναμε δεκτή τη διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία. Στο ραδιόφωνο απαγγέλλονται αποσπάσματα από το Κοράνι. Η Τουρκία είναι μια μουσουλμανική χώρα και θα παραμείνει τέτοια.¹⁶²

Η επιδείνωση των τουρκοαμερικανικών σχέσεων κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 συνδέθηκε με την άνοδο της αριστεράς εν μέσω του υφέρποντος αντιαμερικανισμού. Οι βίαιες συγκρούσεις μεταξύ γκρουπούσκουλων της δεξιάς και της αριστεράς συμπεριελήφθησαν στην ημερήσια διάταξη, ενώ η πολιτική αστάθεια επιτάθηκε εντός των ορίων του κομματικού συστήματος εξ' αφορμής του εκλογικού νόμου, ο οποίος κατ' ουσία επέβαλε τη σύσταση, δυσκόλως δυνάμεων να σχηματιστούν, κυβερνήσεων συνεργασίας. Η κλιμάκωση της πολιτικής βίας, η κοινωνική αναταραχή και οι συμπαρομαρτούσες οικονομικές ζημιές λόγω του δυσχερούς επενδυτικού κλίματος ταυτίστηκαν με την αναζωπύρωση φυγόκεντρων δυνάμεων (Κούρδοι, Αλεβίτες¹⁶³) απειλουσών τη συνοχή και επιβίωση του κράτους.¹⁶⁴

Εν παραλλήλω, το διεθνές περιβάλλον ώθησε τους στρατηγούς να συγχρονίσουν την επίσημη κρατική ιδεολογία με το αμερικανικό δόγμα της «πράσινης ζώνης» (green belt), σύμφωνα με το οποίο ενισχυόταν ο ρόλος του Ισλάμ

¹⁶¹ Çetinsaya, G. (1999) ό.π., σελ. 372-373. Zubaida, S. (1996) ό.π., σελ. 14.

¹⁶² Παρατίθεται εντός του: Λίτσας, Σ. (2007) Η σύγχρονη τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους: Από τη θεσμική κατοχύρωση στη συνειδησιακή ταύτιση. *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)*, σελ. 20.

¹⁶³ Οι Αλεβίτες αποτελούν τη σιιτική κοινότητα της Τουρκίας, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι Σουνίτες. Οι δύο κοινότητες διαφέρουν, πέραν των ζητημάτων θρησκευτικής πίστης και παράδοσης, επί του τρόπου κοινωνικής οργάνωσης και απονομής δικαιοσύνης. Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 252-254.

¹⁶⁴ Γιαλλουρίδης, Χ.Κ. και Λαγγίδης, Α. (2010) ό.π., σελ. 95-96.

στην ευρύτερη περιοχή της Ευρασίας προς εξισορρόπηση της κομμουνιστικής και άρα, σοβιετικής επιρροής.¹⁶⁵ Ταυτοχρόνως, η ανάγκη σύμπλευσης με το Ισλάμ και ένταξής του στο σύστημα εκπορεύτηκε από τον ίδιο τον «ασκό του Αιόλου», ο οποίος άνοιξε μέσω της εφαρμογής του δόγματος της «πράσινης ζώνης», καθώς η κατάληψη της αμερικανικής πρεσβείας στην Τεχεράνη στις 4 Νοεμβρίου 1979 και του Μέγα Τζαμιού στη Μέκκα στις 20 Νοεμβρίου του ίδιου έτους υπήρξαν αποτελέσματα αυτής καθ' αυτής της έξαρσης του ισλαμικού φονταμενταλισμού.¹⁶⁶ Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο και τις διαταγές του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ Kenan Evren, οι ένοπλες δυνάμεις παρενέβησαν στις 12 Σεπτεμβρίου 1980 ασκώντας την εξουσία άμεσα έως τις εκλογές του 1983. Ενδεικτικά της θέασης της στρατογραφειοκρατικής ελίτ για το Ισλάμ είναι τα λόγια του ίδιου του Evren κατά τη μεταγενέστερη της προεδρίας του (1982-1989) περίοδο:

Δεν υπάρχει έθνος χωρίς θρησκεία. Η ΕΣΣΔ θέλησε να είναι ένα τέτοιο έθνος. Γνωρίζουμε το αποτέλεσμα. Διάβασα τις hadid του Προφήτη για να ενστερνιστώ την πίστη του (την πίστη του ισλαμιστή). Γιατί διάβασα τις hadid; Γιατί εκείνος πίστευε στη θρησκεία. Για να τον καταστρέψω, χρησιμοποίησα τα όπλα του.¹⁶⁷

Κατά την επαύριον του πραξικοπήματος, η υιοθέτηση της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης συνδέθηκε με την πάταξη της αυτόνομης παρακρατικής λειτουργίας των ισλαμιστών διαμέσου της ένταξής τους στο στρατογραφειοκρατικό καθεστώς, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι πλείστα μέλη του τάγματος των Νακσιμπεντί (Naksibendi) στελέχωσαν τις κατοπινές κυβερνήσεις του Turgut Özal.¹⁶⁸ Εν τοις πράγμασι, επρόκειτο περί υποχώρησης της στρατογραφειοκρατικής ελίτ,¹⁶⁹ η οποία ταυτιζόταν

¹⁶⁵ Öktem, K. (2011) ό.π., σελ. 61. Yetkin, Ç. (2006) *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs 1960 - 12 Mart 1971 - 12 Eylül 1980*. 5inci basım. Antalya: Ümit yayıncılık. Σελ. 210.

¹⁶⁶ Ahmad, F. (2010) *Military and politics in Turkey*. Εντός του: Kerslake, C., Öktem, K. and Robins, P. (eds.) *Turkey's enlargement with modernity: Conflict and change in the twentieth century*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 92-116. Σελ. 102.

¹⁶⁷ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 136.

¹⁶⁸ Κουρκτσού, Ε. (2001) Η κρίση του τουρκικού κράτους. Εντός του: Αγιάλα, Σ. και συνεργάτες (επιμ.) *Τουρκία: Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σελ. 17-34. Σελ. 26-27.

¹⁶⁹ Περί της υποχώρησης της στρατογραφειοκρατικής ελίτ έχουν καταγραφεί δύο αντικρουόμενες απόψεις. Η πρώτη, συνεπής με τη συμβατική ερμηνεία της ανάδυσης της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και κατατεθείσα από αναλυτές όπως ο Galip Tamur, υποστηρίζει ότι πρόκειται για την αναγνώριση από το επίσημο κράτος της αδήριτης πραγματικότητας της ταύτισης του τουρκισμού και του Ισλάμ. Η δεύτερη, περισσότερο αιρετική και κατατεθείσα – μεταξύ άλλων – από τον Şevket Kazan,

ιδεολογικά με τον ακραιφνή κεμαλισμό, με σκοπό την εξισορρόπηση ενός επιτακτικότερου κινδύνου, ήτοι της αριστεράς και του κομμουνισμού. Τουτέστιν, η ανάγκη αντιμετώπισης της διαρκώς αυξανόμενης επιρροής της αριστεράς μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960 θορύβησε τους κεμαλιστές σε βαθμό ώστε να συμπεριλάβουν το Ισλάμ στο ιδεολογικό τους πλαίσιο προς κινητοποίηση των μαζών εναντίον του κύριου κινδύνου. Παρ' όλα αυτά, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι δε σημειώθηκε – τουλάχιστον επί της παρούσης ιστορικής φάσης – εξοβελισμός του κεμαλισμού, αλλά επίσημη αναγνώριση της συμπόρευσης και σύνθεσης με το Ισλάμ. Δεν έλαβε χώρα η εγκαθίδρυση ισλαμικού κράτους, αλλά το Ισλάμ χρησιμοποιήθηκε όσο έπρεπε, προκειμένου να επιτευχθεί η απαιτούμενη εσωτερική συνοχή.

Οι αρχές και οι στόχοι τη τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης αναφορικά με την πολιτική του επίσημου κράτους είναι διαφωτιστικοί: εκδυτικισμός/εξευρωπαϊσμός, εθνική κουλτούρα, βασικές αξίες και Ισλάμ, κρατικός προγραμματισμός και βιομηχανική ανάπτυξη.¹⁷⁰ Εντός των ανωτέρω αρχών αφ' ενός συμπεριλαμβάνονται οι κεμαλικές διακηρύξεις της σύμπλευσης με το δυτικό κόσμο, του εθνικισμού, του κρατισμού και της ανάγκης εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών και αφ' ετέρου πραγματοποιείται ρητή αναφορά στη δεσπόζουσα παρουσία του Ισλάμ εντός της δημοσίας σφαίρας. Το εν λόγω στοιχείο διαφάνηκε, επιπλέον, εντός του Συντάγματος του 1982, όπου, εντός του προοιμίου, υπερτονίζονται οι κεμαλικές αρχές του εθνικισμού και του σεκουλαρισμού. Περαιτέρω, το άρθρο 1 διαφυλάσσει τον ρεπουμπλικανισμό, ενώ η ερμηνεία τούτου παρατίθεται στο άρθρο 2: «Η Τουρκία είναι ένα δημοκρατικό, κοσμικό και κοινωνικό κράτος διεπόμενο από το κράτος δικαίου, περιλαμβάνον την αρχή της δημοσίας ειρήνης, της εθνικής αλληλεγγύης και δικαιοσύνης, σεβόμενο τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ είναι πιστό στον εθνικισμό του Atatürk».¹⁷¹

υπογραμμίζει ότι η τουρκο-ισλαμική σύνθεση χαρακτηρίζεται από μία εσωτερική ιεραρχία, καθώς η τουρκικότητα δεσπάζει, ενώ ο μουσουλμανισμός αποτελεί δευτερεύοντα προσδιορισμό, εργαλειακά χρησιμοποιούμενο προς εμπέδωση του εθνικιστικού ιδεώδους. Κατά τη δεύτερη αυτή άποψη, η τουρκο-ισλαμική σύνθεση αποτελεί μέρος της ιστορικής συνέχειας του κεμαλισμού, ο οποίος μεταλλάσσει την ρητορική του με σκοπό την ίδια την επιβίωσή του μέσω της εξασφάλισης της κοινωνικής ειρήνης. Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 100. Ergin, M. (1973) *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü: Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*. İstanbul: Garanti Matbaası. Σελ. 211-213.

¹⁷⁰ Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 685-686.

¹⁷¹ Παρατίθεται εντός του: Jenkins, G. (2007) Continuity and change: Prospects for civil-military relations in Turkey. *International affairs*, 83 (2), σελ. 343.

3.5.3. Η «Εστία των πεφωτισμένων» και ο αντικομμουνιστικός χαρακτήρας της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης

Η «Εστία των πεφωτισμένων» (Aydinlar Ocađı) αντιπροσώπευσε και απειράθη να υλοποιήσει την ιδέα σύζευξης του Ισλάμ και του εθνικισμού σε επίπεδο επίσημου κρατικού ιδεολογήματος μέσω της «Εθνικής συμφωνίας» (Milli mutabakatlar), στην οποία συμπυκνώθηκαν οι προγραμματικές θέσεις της επί τω σκοπώ εξομάλυνσης του ταραχώδους κοινωνικού κλίματος. Η ίδρυση της «Εστίας» στις 14 Μαΐου 1970 από ομάδα πανεπιστημιακών και ιεροδιδασκάλων συνδέθηκε με τις προσπάθειες αναχαίτισης της κομμουνιστικής επιρροής, ενώ κεντρική πτυχή της ιδεολογίας της ήταν ο εθνικισμός θέτων στο επίκεντρο ζητήματα κουλτούρας και κατ' επέκταση, θρησκευτικής παράδοσης. Καθίσταται, τουτέστιν, σαφές ότι οι διακηρύξεις της στοχοποίησαν, πέραν των κομμουνιστών, τους Κούρδους αυτονομιστές ως εκπροσώπους των φυγόκεντρων και διασπαστικών τάσεων, τις λοιπές θρησκευτικές κοινότητες όπως η χριστιανική, τους υπευθύνους για την κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την κυβερνώσα, κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, τάξη.¹⁷²

Συνεπής προς τα διδάγματα του Ziya Gökalp, η «Εστία» διεκήρυξε τη μοναδικότητα της κουλτούρας οιοδήποτε έθνους, αναπόσπαστο μέρος της οποίας αποτελεί η θρησκεία. Η εθνική κουλτούρα και η γλώσσα απετέλεσαν τους δύο πυλώνες της ρητορικής της, έννοιες διφυώς παραπέμπουσες στη θρησκεία και στον τουρκισμό. Τοιοιτοτρόπως, το μοντερνιστικό πλαίσιο δεν παραγκωνίζεται προς χάριν ενός ενδεχομένου θεοκρατικού καθεστώτος, ενώ ταυτοχρόνως η θρησκευτικότητα αναγνωρίζεται ως διέπουσα το σύνολο του φάσματος των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων.¹⁷³ Ο ιδεολογικός αυτός πυρήνας απέκτησε πρακτική χροιά, καθώς η

¹⁷² Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 179-180.

¹⁷³ Çetinsaya, G. (1999) ό.π., σελ. 373-374.

Η ιδέα της εθνικής κουλτούρας με τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας παρομοιάζεται, από τον Burak Arıkan, με το ιδεολογικό πλαίσιο διέπον τις θέσεις της Νέας Δεξιάς (Nouvelle Droite) στη Γαλλία. Το κοινό στοιχείο μεταξύ των δύο περιπτώσεων είναι η αγνόηση της ρατσιστικής επιχειρηματολογίας κατά τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας. Από την άλλη, η συμπερίληψη του συμβατού με το μοντερνισμό κεμαλικού ιδεολογικού πλαισίου, υπό την έννοια της ένταξης στην τουρκο-ισλαμική σύνθεση των επιστημών και της τεχνολογικής ανάπτυξης, οδήγησε αναλυτές, όπως ο Abdurrahman Dilipak, να προσδώσουν στη «σύνθεση» τον όρο «κεμαλο-ισλαμική». Τούτη ακριβώς η συμπερίληψη, εξελίχθηκε από άλλους αναλυτές, ως «σύνθεση τουρκικότητας-Ισλάμ-δύσης», καθώς το πρότυπο του αμιγούς τουρκισμού δε δύνατο να εντάξει εννοιολογικά τη συμπαρομαρτούσα θέση του συγκερασμού τεχνολογίας, οικονομικών, πολιτικής και στρατού. Arıkan, B. (1998) ό.π., σελ. 125-126. Kurt, U. (2010) The doctrine of 'Turkish-Islamic synthesis' as official ideology of September 12 and

σύνθεση τουρκισμού και Ισλάμ απετέλεσε ζητούμενο, επίσης, για τη στρατογραφειοκρατία κατά τη συγκεκριμένη ιστορική φάση. Πέραν τη ιδεολογικής ταύτισης, η συμπερίληψη των κεμαλικών αρχών νομιμοποίησε σε μεγάλο βαθμό ενώπιον της ελίτ την ύπαρξη της «Εστίας»,¹⁷⁴ της οποίας τα μέλη απέκτησαν πρόσβαση στα ανώτερα κλιμάκια διαμόρφωσης πολιτικής κατά την επαύριον του πραξικοπήματος του 1980.

Ο πρώτος πρόεδρος της «Εστίας» ήταν ο İbrahim Kafesoğlu, ενώ σημαντική προσωπικότητα απετέλεσε και ο Muhtarrem Ergin. Οι εν λόγω διανοούμενοι έθεσαν το Ισλάμ ως «αρχή και τέλος του τουρκικού εθνικισμού» κατά τη συλλογιστική ότι ο εξισλαμισμός της Ανατολίας προηγήθηκε του εκτουρκισμού.¹⁷⁵ Εν συνεπεία, η σύνδεση προϊσλαμικής και ισλαμικής περιόδου απετέλεσε κεντρική συνιστώσα της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης αποσκοπούσα στην επικαιροποίηση του παρελθόντος προς εξασφάλιση και επιβίωση του παροντικού πολιτικού κεκτημένου. Εντός του εν λόγω πλαισίου, η τουρκο-ισλαμική σύνθεση απετέλεσε το προπαρασκευαστικό ιδεολόγημα της πολιτιστικής αναβίωσης και αύξησης των επικλήσεων στην οθωμανική περίοδο κατά τα επόμενα έτη. Σύμφωνα με την «Εστία», «[οι δύο συγκεκριμένες κουλτούρες] ήταν κοινωνοί μίας βαθέος αίσθησης της δικαιοσύνης, του μονοθεϊσμού και μίας πίστης στην αθανασία της ψυχής, ενώ έδιναν μεγάλη έμφαση στην οικογενειακή ζωή και στην ηθική».¹⁷⁶ Οι θέσεις του Kafesoğlu είναι, επίσης, αποκαλυπτικές όσον αφορά τη καλλιεργηθείσα μεταψυχροπολεμικά σχέση μεταξύ της Τουρκίας και των κρατών της Κεντρικής Ασίας:

Η ιστορία των Τούρκων πρέπει να ξαναγραφτεί υπό το πρίσμα των πολιτιστικών στοιχείων που αναφέρονταν ειδικά στους τουρκικούς λαούς, όπως εμφανίστηκαν στην Κ. Ασία, ίδρυσαν αρκετά κράτη,

---

the 'Intellectuals' hearth – Aydınlar Ocağı' as the ideological apparatus of the state. *European journal of economic and political studies*, 3 (2), σελ. 118.

¹⁷⁴ Arıkan, B. (1998) ό.π., σελ. 125.

¹⁷⁵ Kafesoğlu, İ (1999) *Türk-İslam sentezi*. İstanbul: Ötüken. Σελ. 23.

¹⁷⁶ Zürcher, E.J. (2004) ό.π., σελ. 288.

Κατά τον Umit Kurt, ο İbrahim Kafesoğlu όρισε το Ισλάμ ως υποκείμενο του τουρκικού εθνικισμού, όντας ένα εκ των συστατικών του στοιχείων. Προς τούτο, η ισλαμική παράδοση υπολείπεται της εθνικής κουλτούρας, η οποία αποτελεί τον αποφασιστικό προσδιοριστικό παράγοντα της εθνικής ταυτότητας. Kurt, U. (2010) ό.π., σελ. 121.

προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ και συγκέρασαν επιτυχώς την τουρκική πολιτισμική κληρονομιά με αυτή του Ισλάμ.¹⁷⁷

Αναφορικά με τη θέση της «Εστίας» και του προέδρου της για τον κεμαλισμό, τούτη διατυπώνεται με εξαιρετική προσοχή για τους ήδη αναφερθέντες λόγους της ανάγκης νομιμοποίησης ενώπιον της στρατογραφειοκρατικής ελίτ. Ο Κεμάλ εκθειάζεται ως ο ηγέτης, ο οποίος οδήγησε τη χώρα προς τον εξευρωπαϊσμό και τη δημοκρατία, ενώ οι μεταρρυθμίσεις του αφορούσαν τον εξοβελισμό του Ισλάμ από τη δημόσια σφαίρα αναφέρονται ως δευτερεύουσες και μη ουσιαστικές. Επιπλέον, σε πλήρη συνάρτηση με τον ενοποιητικό χαρακτήρα του κεμαλισμού, η τουρκο-ισλαμική σύνθεση προβάλλεται ως εργαλείο εξασφάλισης της επιβίωσης του εθνοκράτους και υπεράσπισης της εδαφικής κυριαρχίας και ενότητάς του κυρίως από τον κομμουνιστικό κίνδυνο.¹⁷⁸ Τοιουτοτρόπως, αποκτά συστημικά χαρακτηριστικά και μετατρέπεται στο κεντρικό ιδεολόγημα του κράτους κατόπιν του πραξικοπήματος του 1980. Οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι ακριβώς τούτη η ανάγκη συστημοποίησης έστρεψε τον Kafesoğlu προς δηλώσεις, οι οποίες δεν αντικατόπτριζαν πλήρως και πάντοτε τις πραγματικές του θέσεις. Ο εξευρωπαϊσμός, ο οποίος προάχθηκε κατά την κεμαλική περίοδο και καθιστά το έργο του Κεμάλ πολύτιμο, σε άλλη αναφορά του σημειώνεται ως «δυτικολαγνεία» προσβάλλουσα το διαχρονικό τρίπτυχο της οικογένειας, του τζαμιού και των στρατοπέδων.¹⁷⁹ Προς τούτο, μέσω της ανάλυσης περί της «Εστίας των Πεφωτισμένων», αξίζει να συγκρατηθεί η αναβίωση της οθωμανικής ιδέας και της συμπαρομαρτούσας συμπερίληψης του Ισλάμ στο ιδεοληπτικό πλαίσιο του επισήμου κράτους, ενώ οι θέσεις περί τον κεμαλισμό καθίστανται άξιες μνείας ελέω της έμπρακτης αναγνώρισης της αναγκαιότητας συνύπαρξης μετ' αυτόν.

¹⁷⁷ Παρατίθεται εντός του: Μάζης, Ι. (2000) ό.π., σελ. 169.

¹⁷⁸ Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 660-661.

Πέραν των ρητορικών επικλήσεων προς τον Μουσταφά Κεμάλ με στόχο τη συστημοποίησή της, η «Εστία», κατά τους Erkan Akin και Omer Karasapan, άσκησε σκληρή κριτική εναντίον του κεμαλικού μεταρρυθμιστικού προγράμματος ως «στρέφον την πλάτη του σε αιώνες τουρκικής ιστορίας και φέρων σοβαρό πλήγμα εις βάρος της εθνικής κουλτούρας». Μάλιστα, η συγκεκριμένη κριτική επεκτάθηκε στις ταραχές της δεκαετίας του 1970, οι καταβολές των οποίων εντοπίζονται στα λάθη του κεμαλισμού. Akin, E. and Karasapan, O. (1988) *The Turkish-Islamic synthesis. Middle East report*, 153, σελ. 2.

¹⁷⁹ Απόσπασμα από το βιβλίο του İbrahim Kafesoğlu «Türk-İslam sentezi» παρατιθέμενο εντός του: Μάζης, Ι. (2012) *Νταβούτογλου και γεωπολιτική*. Αθήνα: Ηρόδοτος. Σελ. 17.

Όπως έχει ήδη λεχθεί, η «Εστία» και το ιδεολόγημά της αποσκοπούσαν στην εξισορρόπηση της ανόδου της ριζοσπαστικής αριστεράς και ιδιαιτέρως, του κομμουνισμού.¹⁸⁰ Υπό τη συγκεκριμένη ακριβώς ανάγκη ευθυγράμμισης με το αμερικανικό δόγμα της «πράσινης ζώνης», καθώς και υπό το πάγιο και διαχρονικό ζητούμενο της ομογενοποίησης της ανθρωπολογίας με μείζον διακύβευμα την εξασφάλιση της εθνοκρατικής επιβίωσης, οι στρατιωτικοί διενήργησαν το πραξικόπημα του 1980 και εισήγαν την τουρκο-ισλαμική σύνθεση εντάσσοντας την «Εστία» στο σύστημα ως αντίδοτο στις προαναφερθείσες διαλυτικές τάσεις. Επιπλέον, το πραξικόπημα του 1980 και η τουρκο-ισλαμική σύνθεση απετέλεσαν τη «σανίδα σωτηρίας» του καταρρέοντος συστήματος εξουσίας και κατ' επέκταση, της στρατογραφειοκρατικής ελίτ, καθώς η άνοδος της αριστεράς έθεσε εν αμφιβόλω άπαντες τους φορείς της συγκεκριμένης εξουσίας και ιδεολογικούς απογόνους του Μουσταφά Κεμάλ. Όπως έχει καταγραφεί, «η τουρκική χούντα ήδη άρχισε να λαμβάνει συγχωροχάρτι προκαταβολικώς από τους Δυτικούς, οι οποίοι προφανώς εγκρίνουν τις ενέργειές της αν δεν τις υποκινούν. Και διά τη Δύση και διά τις τουρκικές άρχουσες τάξεις η τρίτη αυτή εντός είκοσι ετών πραξικοπηματική επέμβαση εις τα πολιτικά πράγματα της ετοιμόρροπου χώρας ήταν [...] ακραία λύση απόγνωσης [...] ίσως το τελευταίο χαρτί του συστήματος με άγνωστες προεκτάσεις, συνέπειες και πιθανές εξελίξεις».¹⁸¹

Προς την κατεύθυνση, συνεπώς, της επιβίωσης και εξασφάλισης της ελίτ, του κράτους και της κατεύθυνσης της εξωτερικής πολιτικής, ο – κατά τα λοιπά ακραιφνής κεμαλιστής – Kenan Evren, αρχηγός του ΓΕΕΘΑ, των πραξικοπηματιών και μετέπειτα πρόεδρος της Τουρκίας (1982-1989), υπεραμύνθηκε – εργαλειακά ως καταδείχθηκε ανωτέρω – του ισλαμικού ορθολογισμού, καθώς και της υψηλής βαθμίδος συμβατότητας αυτού με τη γνώση και την επιστήμη, στοιχεία τα οποία

---

¹⁸⁰ Είναι αξιοσημείωτο ότι η σύζευξη τουρκικής εθνικής ταυτότητας και ισλαμικής πίστης σε επίπεδο δημοσίας σφαίρας επί τω σκοπώ αναχαίτισης της αριστεράς απετέλεσε την απαρχή των εκπαιδευτικών, κοινωνικών και θρησκευτικών δραστηριοτήτων των ιδρυμάτων του Fethullah Gülen. Η κίνηση του Gülen, κατά τα επόμενα έτη, έλαβε διεθνικά χαρακτηριστικά, ενώ η επιρροή των ιδρυμάτων του εν προκειμένω στις χώρες της Κεντρικής Ασίας έχει καταδειχθεί ως καταλυτική παράμετρος κατά την εμπλοκή του επίσημου τουρκικού κράτους στην περιοχή. Τουτέστιν, ο Fethullah Gülen συνιστά από παράδειγμα της διαχρονίας της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και της σημασίας της κατά τη χάραξη της τουρκικής υψηλής στρατηγικής μεταψυχροπολεμικά ως έκφραση του συντελεστή της εθνοκρατικής ήπιας ισχύος. Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 118. Park, B. (2008) The Fethullah Gülen movement as a transnational phenomenon. *Middle East Review of International Affairs*, 12 (4), σελ. 49.

¹⁸¹ Κύρρης, Κ. (1980) *Κύπρος, Τουρκία και ελληνισμός: Θεσμοί, δομές, σχέσεις, προβλήματα*. Λευκωσία: Λάμπουσα. Σελ. 204.

απετέλεσαν βασικές συνιστώσες της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης. Τοιουτοτρόπως, υπό το δόγμα «καλύτερα μουσουλμάνος παρά μαρξιστής ή Κούρδος»,¹⁸² το ισλαμοστραφές ιδεολόγημα της «Εστίας των πεφωτισμένων» εισήχθη ως εξισορροπητικός μηχανισμός του κομμουνισμού και της ριζοσπαστικής αριστεράς ενώ ο Ψυχρός Πόλεμος βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη.

Επιπρόσθετη πτυχή της αποδοχής της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης, συμβατή προς την παρατιθέμενη ανωτέρω αναφορά του Κώστα Κύρρη, σχετίζεται με το διεθνές περιβάλλον και την ένταξη της Τουρκίας στο δυτικό στρατόπεδο εν μέσω του Ψυχρού πολέμου. Αφ' ενός η εξισορρόπηση της κομμουνιστικής επιρροής πάση θυσία συνετελέστη υπό τη στρατηγική ανάγκη εξισορρόπησης της σοβιετικής επιρροής, αφ' ετέρου ο ισλαμικός ριζοσπαστισμός, ευρισκόμενος σε έξαρση κατόπιν της Ιρανικής Επανάστασης του 1979, απετέλεσε απειλή προς εξουδετέρωση για το κοσμικό καθεστώς της Τουρκίας.¹⁸³ Κατ' επέκταση, κατά τον τρόπο με τον οποίο το 1946 το πολυκομματικό σύστημα επεβλήθη, τοιουτοτρόπως το 1980 το Ισλάμ εισήχθη «άνωθεν» χάριν στρατηγικών αναγκών συνδεδεμένων με την επιβίωση του εθνοκράτους, το οποίο ευρισκόταν υπό την απειλή του προαιώνιου ρωσικού-σοβιετικού εχθρού.

Το Ισλάμ παρέμενε, άλλωστε, επί δεκαετίες, η υπερκείμενη ταυτότητα της μεγαλύτερης μερίδας του πληθυσμού και το στοιχείο τούτο επιτεινόταν ελέω των απολυταρχικών χαρακτηριστικών, τα οποία εμπεριείχε η καλλιέργεια ταυτοτικού προσδιορισμού εκ των άνω. Εν ολίγοις, σχετιζόμενη με το μοντερνιστικό πλαίσιο εγκαθίδρυσης του τουρκικού εθνοκράτους, η διαδικασία εμπέδωσης της τουρκο-ισλαμικής ταυτότητας συνέχισε να υλοποιείται υπό την καθοδήγηση της «πεφωτισμένης στρατογραφειοκρατικής ελίτ» προς αντιμετώπιση διαλυτικών τάσεων διαταρασσουσών την κοινωνική ειρήνη και εν προκειμένω, των απορреουσών της

---

¹⁸² Παρατίθεται εντός του: Smith, T.W. (2005) Civic nationalism and ethnocultural justice in Turkey. *Human rights quarterly*, 27 (2), σελ. 459-460.

¹⁸³ Rabasa, A. and Larrabee, F.S. (2008) ό.π., σελ. 37.

Η Anat Lapidot σημειώνει ενδεικτικά ότι η πίεση από πλευράς των μαζών και ο συμπαρομαρτεής φόβος της ισλαμικής αντίδρασης (irtica) υπό την επιρροή της Ιρανικής Επανάστασης υποχρέωσε, καθ' έναν τρόπο, τη στρατογραφειοκρατική ελίτ να εντάξει το Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα. Εντούτοις, ελέω του φόβου της πλήρους απώλειας του ελέγχου, η συγκεκριμένη παραχώρηση έλαβε χώρα υπό κρατικό έλεγχο. Προς τούτο, η ισλαμική επιρροή κατευνάζεται εισερχόμενη στο σύστημα, δίχως, όμως, να το ελέγξει πλήρως κατά το πώς συνέβη στο Ιράν. Παρατίθεται εντός του: Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 94.

κομμουνιστικής ιδεολογίας.¹⁸⁴ Κεντρικός πυλώνας της εν λόγω πορείας απετέλεσε η εκπαιδευτική διαδικασία.

3.5.4. Ισλάμ και εκπαιδευτική διαδικασία υπό την τουρκο-ισλαμική σύνθεση

Η καλλιέργεια του νέου επίσημου ιδεολογήματος στην κοινωνία κατέστη αναγκαία για αυτήν καθ' αυτήν την επιτυχία του. Η «Εστία των Πεφωτισμένων» διοργάνωσε σειρά σεμιναρίων κατά το Μάιο του 1981, προκειμένου να καταδείξει ότι η εκπαιδευτική διαδικασία και η εισροή ισλαμικών στοιχείων εντός τούτης όφειλε να ελεγχθεί και να συντονισθεί αυστηρά από το κράτος.¹⁸⁵ Η διδασκαλία του Ισλάμ και της ηθικής, η οποία το διέπει, κατέστη υποχρεωτική κατά την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ ευθυγραμμίστηκε με τις αρχές της κυριαρχικής ενότητας της Τουρκίας, τον εθνικισμό, καθώς και το σεβασμό προς τον απορρέοντα συμβολισμό των ενόπλων δυνάμεων. Ο κρατικός έλεγχος της εκπαίδευσης κατέστη δυνατός μέσω της Διεύθυνσης θρησκευτικών υποθέσεων (Diyanet İşleri Başkanlığı), η οποία επιφορτίστηκε του καθήκοντος να εποπτεύει τη συντελούμενη θρησκευτική δραστηριότητα.¹⁸⁶ Παρόμοιο ρόλο εποπτεύουσας αρχής κλήθηκε να διαδραματίσει το

---

¹⁸⁴ Αναφορικά με το δεσποτικό ρόλο του στρατού κατά την εμπέδωση της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης, ο Eric Rouleau σημειώνει: «κατά παράδοξο τρόπο, ο στρατός, ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται ως ο φύλακας της κοσμικής δημοκρατίας, συνέβαλε από κοινού με τα συντηρητικά κόμματα, στη διαδικασία [ένταξης του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα] κυρίως προκειμένου να παρεμποδίσει την πορεία των αριστερών και των κουρδικών οργανώσεων, τις οποίες θεωρούσε περισσότερο επικίνδυνες από το Ισλάμ». Παρατίθεται εντός του: Yavuz, H. (1997) *Political Islam and the Welfare (Refah) party in Turkey. Comparative politics*, 30 (1), σελ. 67.

¹⁸⁵ Επί του συγκεκριμένου, ο Antonio Gramsci ορίζει το κράτος ως τον «οργανωτή της ηγεμονίας». Τοιουτοτρόπως, η ιδεολογία καθίσταται δεσπόζουσα και καταφανής επί του συνόλου των θεσμικών σχημάτων, των πολιτικών κομμάτων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, αλλά κυρίως επί της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η οποία προς τούτο το σκοπό χειραγωγείται και εργαλειοποιείται. Υπό το αυτό πλαίσιο, ο κρατικός έλεγχος επεκτείνεται στα θρησκευτικά ζητήματα μέσω, επίσης, της ένταξης των ισλαμιστών στη γραφειοκρατία. Το εν λόγω τουρκικό περιπτώσιολογικό φαινόμενο δεν έλαβε χώρα στη Γαλλία, όπου ήδη από το 1905, υπήρξε πλήρης διαχωρισμός κράτους και θρησκείας και άρα, πλήρης υιοθέτηση του μοντερνιστικού πλαισίου. Kurt, U. (2010) *ό.π.*, σελ. 112-122. Gordon, P.H. and Taspinar, O. (2008) *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey can revive a fading partnership*. Washington D.C.: Brookings institution press. Σελ. 12.

¹⁸⁶ Ο ρόλος της όσον αφορά την «υλική και πνευματική ανάπτυξη των αδελφών-κρατών» εκτός Τουρκίας είναι, επίσης, άξιος μνείας, καθότι υπογραμμίζεται η συμμετοχή του συνόλου των θεσμών του τουρκικού κράτους στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής ως εργαλεία είτε μέσω της οργάνωσης της θρησκευτικής εκπαίδευσης είτε μέσω της κατασκευής τζαμιών. Αναφορικά με τον συγκεκριμένο ρόλο της Διεύθυνσης θρησκευτικών υποθέσεων στο εξωτερικό, αξίζει να παρατεθεί η έμμεση αναφορά στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, ενδεικτική της οπτικής της τουρκικής στρατηγικής προς την περιοχή: «Αποτελεί ιστορική ευθύνη μας να βοηθήσουμε τους μουσουλμάνους, όσο απελευθερώνονται από την κομμουνιστική κυριαρχία και κινούνται προς την ελευθερία». Shankland, D. (2003) *Ισλάμ και κοινωνία στην Τουρκία*. Αθήνα: Κριτική. Σελ. 68.

υπουργείο παιδείας και η συμβουλευτική επιτροπή θρησκευτικής εκπαίδευσης, η οποία καθόρισε τον υποχρεωτικό και καθολικό χαρακτήρα της συμπερίληψης του Ισλάμ στο εκπαιδευτικό σύστημα, καθότι σε διαφορετική περίπτωση, θα διαπιστωνόταν διάρρηξη της κεμαλικής αρχής της ενιαίας και αδιαίρετης εκπαίδευσης. Εντούτοις, οι προαναφερθέντες κρατικοί θεσμοί συχνά αγνοήθηκαν μη δυνάμενοι να τελέσουν το επωμισμένο έργο τους. Τούτο συνέβη, διότι τα ισλαμικά τάγματα και οι θρησκευτικές οργανώσεις συνέχιζαν να ασκούν μεγάλη επιρροή επί του ανθρωπολογικού υποκειμένου.¹⁸⁷

Το άρθρο 24 του προκύπτοντος, κατά την επαύριον του πραξικοπήματος, συντάγματος δέσμευε σχετικά με την ένταξη του Ισλάμ στην εκπαιδευτική διαδικασία. Παραλλήλως, εκπονήθηκε πλαίσιο προγραμματικών θέσεων αφορών την παιδεία, τιτλοφορούμενο ως «οι γενικοί στόχοι της θρησκευτικής και ηθικοπλαστικής εκπαίδευσης», σύμφωνα με το οποίο, πέραν της ρητής επιβεβαίωσης της ισχύος του τουρκισμού, προστίθετο η αναφορά περί της θέσης των Τούρκων ως «πρωτοστάτες στην άνοδο και στην εξάπλωση του Ισλάμ στον κόσμο».¹⁸⁸ Μέσω των εν λόγω στόχων, εκθειάζετο κάθε απόπειρα θέασης του τουρκικού εθνικισμού και του Ισλάμ ως δύο μέρη μίας κοινής ταυτότητας. Η παρουσίαση του Μουσταφά Κεμάλ ως «πιστού μουσουλμάνου» κατέστη κορυφαίο δείγμα της απόπειρας σύζευξης των δύο ταυτοτικών στοιχείων.¹⁸⁹ Είναι αξιοσημείωτη η εξωστρέφεια διέπουσα συνολικά τη διαδικασία και ταυτιζόμενη με τον αναδυόμενο μεταψυχροπολεμικά νεοοθωμανισμό, έννοια σηματοδοτούσα τη σύγκαιρη τουρκική υψηλή στρατηγική.

Αξιοσημείωτης σημασίας προς το σκοπό της εκπαιδευτικής λειτουργίας στα πρότυπα της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης απετέλεσαν τα περίφημα ιεροδιδασκαλεία (imam hatip), ενταγμένα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ως λύκεια, τα οποία παρουσίαζαν αυξητική πορεία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και τη διακυβέρνηση Menderes. Τέθηκαν υπό την εποπτεία και τη χρηματοδότηση των κρατικών θεσμών διατελώντας το έργο της εκπαίδευσης θρησκευτικών ηγετών.¹⁹⁰ Εντούτοις, η ραγδαία αύξησή τους έλαβε χώρα εν παραλλήλω με την υιοθέτηση της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης. Κατά τη διάρκεια της τριετούς διακυβέρνησης της χώρας από τους στρατιωτικούς (1980-1983), τα εν λόγω ιεροδιδασκαλεία αυξήθηκαν

¹⁸⁷ Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 124.

¹⁸⁸ Παρατίθεται εντός του: Μάζης, Ι. (2000) ό.π., σελ. 128.

¹⁸⁹ Kizilyürek, N. (2006) ό.π., σελ. 142.

¹⁹⁰ Smith, T.W. (2005) ό.π., σελ. 460.

κατά 35% (από 258 σε 350), ενώ αντιστοίχως αυξήθηκε και ο αριθμός των αποφοίτων (270.000) περιλαμβάνον πλέον και γυναίκες. Αντίστοιχο ρόλο, σε επίπεδο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, διαδραμάτισαν τα «Κορανικά σχολεία», εντός των οποίων οι μαθητές διδάσκονταν – πέραν ανάγνωσης και γραφής – τις ακροτελεύτιες αρχές του Ισλάμ. Η συντελεσθείσα αύξηση τούτων κατέστη εξίσου ραγδαία, ήτοι από 2.610 πριν το πραξικόπημα σε 4.715 το 1989, ενώ δηλωτικό της απήχησης αυτών των ιδρυμάτων απετέλεσε το ανοδικό ενδιαφέρον μετάβασης στη Μέκκα προς προσκύνημα (αύξηση 900% μεταξύ 1979 και 1988).¹⁹¹

Πλείστοι εκ των αποφοίτων των ανωτέρω εκπαιδευτικών ιδρυμάτων έχουν στελεχώσει τη γραφειοκρατία, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκείνο του Recep Tayyip Erdoğan, πρωθυπουργού της χώρας μετά το 2003. Το συγκεκριμένο στοιχείο παρατίθεται, καθότι τα απόνερα της τουρκο-ισλαμικής εκπαίδευσης καθόρισαν εν πολλοίς το νεοοθωμανικό ρητορικό επίχρισμα της σύγχρονης τουρκικής υψηλής στρατηγικής μέσω της διαμόρφωσης μιας νέας άρχουσας ελίτ ανταγωνιζόμενης την κεμαλική σεκουλαριστική ελίτ. Καταφαίνεται, συνεπώς, ότι η ένταξη του Ισλάμ στις κρατικές δομές υλοποιήθηκε υπό τις ευλογίες της στρατογραφειοκρατίας, αλλά και υπό τον έλεγχο της, ο οποίος απωλέσθη κατά τις επόμενες δεκαετίες, επί τω σκοπώ της διαφύλαξης της εθνικής συνοχής και κατ' επέκταση, της επιβίωσης του εθνοκράτους. Άλλωστε, η ομογενοποίηση της ανθρωπολογίας της Τουρκίας αποτελούσε ένα διαχρονικό ζητούμενο για την άρχουσα τάξη της και η τουρκο-ισλαμική σύνθεση κλήθηκε να αποτελέσει μία ακόμη απόπειρα προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

3.5.5. Η ανθρωπολογική ομογενοποίηση ως στόχος της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης

Το ανθρωπολογικό υποκείμενο πραγματοποιήθηκε προσπάθεια να ομογενοποιηθεί τόσο κατά τον τελευταίο αιώνα ύπαρξης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας όταν εκδηλώθηκαν οι φυγόκεντρες τάσεις όσο και εν τη διαχρονία ύπαρξης του τουρκικού εθνοκράτους. Ιδεολογήματα, όπως επί παραδείγματι ο οθωμανισμός, ο ισλαμισμός ή ο τουρκισμός εκπονήθηκαν και υιοθετήθηκαν ακριβώς προς τούτο το σκοπό. Τα δύο πρώτα εξ' αυτών παρατέθηκαν και οι λόγοι αποτυχίας

---

¹⁹¹ Το σύνολο των ανωτέρω στατιστικών στοιχείων παρατίθεται εντός των: Ahmad, F. (1993) ό.π., σελ. 219-221. Χιδίρογλου, Π. (2002) *Ταυτότητα και ετερότητα στον τουρκικό πολιτισμό*. Αθήνα: Γρηγόρης. Σελ. 163.

τους αναλύθηκαν κατά τα προηγούμενα υποκεφάλαια. Όσον αφορά την τουρκο-ισλαμική σύνθεση και τον ρόλο, τον οποίο κλήθηκε να επιτελέσει, οφείλεται να επισημανθεί ότι η ανάδυσή της ταυτίστηκε με την έμμεση – από πλευράς στρατογραφειοκρατίας – παραδοχή αποτυχίας του κεμαλισμού και του ακραιφνούς τουρκισμού,¹⁹² ο οποίος είναι απογυμνωμένος από οιοδήποτε ισλαμικό στοιχείο σε επίπεδο δημοσίας σφαίρας. Ο κεμαλισμός απετέλεσε το ιδεολογικό επίχρισμα της απόπειρας εκμοντερνισμού και εκδυτικισμού του τουρκικού κράτους μέσω της καλλιέργειας σχετικών αρχών όπως ο θετικισμός ή ο πραγματισμός, οι οποίες ήταν επείσακτες ως προς την ισλαμική παράδοση και κοσμοθεωρία.¹⁹³

Η συγκεκριμένη θέση αποδείχθηκε διαμέσου του ότι, ανεξαρτήτως της κεμαλικής μεταρρυθμιστικής προσπάθειας εξοβελισμού του Ισλάμ και της επί δεκαετίες κυριαρχίας του κεμαλισμού, η απήχηση του θρησκευτικού συναισθήματος εξερράγη αμέσως μετά την επίσημη εισαγωγή του υπό το πλαίσιο της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, το Ισλάμ απέδειξε ότι «συνεχίζει να δεσπάζει ως κανονιστικό σύστημα» και ταυτοτική επίκληση, ιδιαίτερος στον αγροτικό κόσμο, νομιμοποιούσα την ίδια την πολιτικοποίησή του εκ νέου μετά το πέρας δεκαετιών εκδυτικισμού και εκμοντερνισμού.¹⁹⁴ Στο χώρο της ανατολής, το ισλαμικό στοιχείο προσφέρει το ιδεολογικό πλαίσιο επιβίωσης οιασδήποτε πολιτικής κοινότητας δεσπάζοντας ως ο βέλτιστος ταυτοτικός προσδιορισμός και εγκολπώνοντας το διφυή ρόλο του διαμεσολαβούντος θεσμού μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής εξουσίας.

Προς τούτο, η επισημοποίηση της ένταξης της θρησκείας στις δομές της τουρκικής πολιτικής κοινότητας, μετά το 1980, ταυτίστηκε με την απόπειρα ομογενοποίησης της ανθρωπολογίας προς εξασφάλιση της επιβίωσης του εθνοκράτους. Με άλλα λόγια, πραγματοποιήθηκε εργαλειακή χρήση της πολιτικής όψης του Ισλάμ, καθότι τούτο θα εξασφάλιζε την πίστη και τη νομιμοφροσύνη του ανθρωπολογικού υποκειμένου και κατ' επέκταση, θα διατηρούσε υψηλό το φρόνημα και αδιάρρηκτη τη συνοχή του κράτους.¹⁹⁵ Ο υπερκείμενος χαρακτήρας της

¹⁹² Μάζης, Ι. (2000) ό.π., σελ. 120.

¹⁹³ Φουντεδάκη, Π. (2002) ό.π., σελ. 114.

¹⁹⁴ Πρόκειται περί ανάλυσης του Bassam Tibi αφορούσας το χώρο της Μέσης Ανατολής εν τω συνόλω και η οποία παρατίθεται εντός του: Güllalp, H. (1997) *Modernization policies and Islamist politics in Turkey*. Εντός του: Bozdoğan, S. and Kasaba, R. (eds.) *Rethinking modernity and national identity in Turkey*. Seattle and London: University of Washington press, σελ. 52-63. Σελ. 52.

¹⁹⁵ Ο Γεράσιμος Καραμπελιάς – παραπέμποντας στους Fazlur Rahman, Watt Montgomery, Thomas Arnold και Alfred Guillaume – αναφέρει τρία σκέλη αφορούντα τη φύση της ισλαμικής ταυτότητας:

ισλαμικής ταυτότητας θα υποβοηθούσε την ένταξη στο τουρκικό εθνοκράτος κυρίως των Κούρδων, οι οποίοι, από τη δεκαετία του 1970, διεκδικούσαν επιτακτικά την αναγνώριση της ετερότητάς τους μέσω της διενέργειας ένοπλου αγώνα, καθώς, επίσης, θα λειτουργούσε ως συνιστώσα εμπέδωσης της κοινωνικής ειρήνης διαρραγείσα από τις ταραχές μεταξύ αριστερών και δεξιών. Τούτο κρίθηκε αναγκαίο, καθότι η αποτυχία ομογενοποίησης του ανθρωπολογικού υποκειμένου αποτελεί, γενικώς, είτε άμεσο πρόβλημα θέτον σε κίνδυνο την εθνοκρατική εδαφική ακεραιότητα είτε έμμεσο συμβάλλον στην κατασπατάληση υλικών πόρων και στην απώλεια ανθρωπίνων ζώων, τουτέστιν συντελεστών ισχύος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, κατά τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, αφορά την εύρυθμη λειτουργία του αγωγού πετρελαίου Kirkuk-Yumurtalik, ο οποίος λόγω των συνεχών επιθέσεων από Κούρδους αντάρτες κατέστη ανενεργός επί σειρά ετών προξενώντας τη διαφυγή τεραστίων κερδών για το τουρκικό κράτος.¹⁹⁶

Συνακολούθως, η στρατογραφειοκρατική ελίτ υλοποίησε το σχέδιο της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης εξομοιώνοντας του εθνοκρατικούς στόχους με επικλήσεις σε ισλαμικά ιδανικά και αξίες. Πέραν των κρατικών θεσμών επίβλεψης της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η εμφύσηση του πνεύματος της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και η απόπειρα «συγκόλλησης» των ετεροτήτων ενυπαρχουσών στην ανθρωπολογία του τουρκικού κράτους συνδέθηκε με την καλλιέργεια ισλαμικών – και κατ’ επέκταση οθωμανικών – συμβολισμών προς νομιμοποίηση του καθεστώτος.¹⁹⁷ Σχετικοί ετεροπροσδιορισμοί αφορούν είτε θρησκευτικό προσδιορισμό (Αλεβίτες) είτε εθνικό (Κούρδοι) είτε ιδεολογικό (κομμουνιστές). Ο κομμουνισμός δεν προκάλεσε, κατά άμεσο τρόπο, διαλυτικές τάσεις για το τουρκικό εθνοκρατικό οικοδόμημα, αλλά λειτούργησε ως αντίρροπη δυναμική προς τη βασική πολιτική κατεύθυνση της ελίτ, ήτοι αυτή της σύμπλευσης με το δυτικό στρατόπεδο εν μέσω Ψυχρού Πολέμου. Ενδεικτική, της προτίμησης του Ισλάμ έναντι της αριστεράς από την ελίτ, απετέλεσε η προαγωγή της ισλαμικής βίας από το τουρκικό κράτος,

---

«Από τη στιγμή της δημιουργίας του το Ισλάμ λειτούργησε ταυτόχρονα ως κοινωνικό θρήσκευμα, μέσω του καθορισμού των κωδίκων ηθικής συμπεριφοράς των μελών της μουσουλμανικής κοινότητας, ως πολιτικό θρήσκευμα, μέσω της προσπάθειάς του να κρατήσει την ενότητα και τη διακυβέρνηση της κοινότητας των πιστών, αλλά και ως νομικό θρήσκευμα, μέσω της θέσπισης μιας σειράς νομικών κανόνων που διέπουν τις σχέσεις των πιστών». Εν προκειμένω, η εργαλειακή χρήση της θρησκευτικής πίστης από πλευράς στρατογραφειοκρατίας σχετίζεται, κατά βάση, με τη δεύτερη διάσταση, ήτοι εκείνη της πολιτικής όψης. Καραμπελιάς, Γ. (2004) ό.π., σελ. 19.

¹⁹⁶ Περί του συγκεκριμένου ζητήματος, βλ.: Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) EU-Russian relations and Turkey's role as an energy corridor. *Europe-Asia studies*, 61 (2), σελ. 346.

¹⁹⁷ Yavuz, H. (1997) ό.π., σελ. 67-68.

αλλά κυρίως το παρακράτος. Εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, προήχθη η οργάνωση και η προπαγάνδα των ισλαμιστών ιδιαίτερος στις κουρδικές νοτιοανατολικές περιοχές της χώρας.¹⁹⁸ Τοιουτοτρόπως, η ισλαμική ταυτότητα εργαλειοποιήθηκε επί τη βάσει του υπερκείμενου χαρακτήρα της, ήτοι της ταυτοποίησης του ανθρωπολογικού υποκειμένου εν πρώτοις με αυτήν, ενώ η περίοδος διακυβέρνησης της χώρας υπό τον Turgut Özal συνδέθηκε άρρηκτα με τη συνέχιση της εφαρμογής της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και την επιστροφή της εξουσίας στους πολιτικούς μετά το 1983.

3.6. Οζαλισμός

Ο Turgut Özal διετέλεσε πρωθυπουργός (1983-1989) και πρόεδρος της Τουρκίας (1989-1993). Η θητεία του συνδέθηκε με τη μεταλλαγή, συντελεσθείσα κατόπιν του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, μέσω της υιοθέτησης και εφαρμογής της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης. Η νέα θέαση όσον αφορά τη σχέση κράτους και θρησκείας, το πλέγμα των μεταρρυθμίσεων, το πνεύμα εκδυτικισμού, η εναλλακτική του κεμαλισμού πρόταση, η αντίρροπη προς τον κρατισμό οικονομική πολιτική και η προώθηση μίας νέας εξωστρεφούς υψηλής στρατηγικής συμπεκνώνονται στην έννοια του οζαλισμού (özalism).¹⁹⁹ Υπό τη σκέπη του οζαλισμού, επιχειρήθηκε να υπερκεραστεί το παραδοσιακό χάσμα μεταξύ των εκμοντερνισμένων κεμαλικών αστικών κέντρων και των παραδοσιακών ισλαμικών αγροτικών περιοχών.²⁰⁰ Ο Turgut Özal απετέλεσε την προσωποποίηση όσων πρεσβεύονταν από τους θιασώτες της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης ως προς το συνδυασμό της ισλαμικής και μοντερνιστικής ρητορικής. Τοιουτοτρόπως, κατάφερε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τόσο της εκλογικής βάσης όσο και της στρατογραφειοκρατικής ελίτ.

¹⁹⁸ Jenkins, G. (2008) ό.π., σελ. 184.

¹⁹⁹ Ο όρος «οζαλισμός» δεν τυγχάνει ευρείας βιβλιογραφικής χρήσης, αλλά έχει χρησιμοποιηθεί από περιορισμένο αριθμό αναλυτών, προκειμένου να περιγραφεί το ιδεολογικό πλαίσιο της περιόδου διακυβέρνησης της Τουρκίας από τον Özal. Επί της παρούσης, αναφέρονται ορισμένοι χρησιμοποιούντες είτε αυτόν καθ' αυτόν τον όρο είτε παράγωγά του όπως «οζαλικός» (ozalist, ozalian): Yavuz, H. (1998) ό.π., σελ. 23. Laçiner, S. (2009) ό.π.. Aral, B. (2001) Dispensing with tradition? Turkish politics and international society during the Özal decade, 1983-1993. *Middle Eastern studies*, 37 (1), σελ. 73. Alessandri, E. (2010) The new Turkish foreign policy and the future of Turkey-EU relations. *Istituto Affari Internazionali*, 10 (3), σελ. 4. Murinson, A. (2006) The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy. *Middle Eastern studies*, 42 (6), σελ. 946.

²⁰⁰ Öniş, Z. (2004) Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. *Middle Eastern studies*, 40, σελ. 118.

Η άνοδος του στην εξουσία πραγματοποιήθηκε μετά την εκλογική νίκη του 1983 υπό την κεντρική διακήρυξη της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας. Οι συμμετέχοντες κομματικοί μηχανισμοί ορίστηκαν κατόπιν έγκρισης από το χουντικό καθεστώς του Kenan Evren, το οποίο είχε πρότερα απαγορεύσει την κάθοδο στις εκλογές των παραδοσιακών κομμάτων. Οι συμμετέχοντες σχηματισμοί ήταν το Κόμμα της Εθνικιστικής Δημοκρατίας (Milliyetçi Demokrasi Partisi) του Turgut Sunalp, το Λαϊκό Κόμμα (Halkçi Partisi) του Necdet Calp και το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδος (Anavatan Partisi – ANAP) του Turgut Özal. Το πρώτο εξ’ αυτών υποστηρίχθηκε από το καθεστώς, το δεύτερο διάκειτο εγγύτερα προς τον ακραιφνή κεμαλισμό και το υπό αναστολή Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, ενώ του τρίτου ηγείτο ο υπουργός οικονομικών με εκτεταμένες αρμοδιότητες κατά την κατοπινή του πραξικοπήματος περίοδο (1980-1983).²⁰¹ Εντός των τάξεων του ANAP, το οποίο αναδείχθηκε σε κυβερνών κόμμα ανατρέποντας τις επιθυμίες της χούντας, ενυπήρχαν ετερόκλητες δυνάμεις από το σύνολο του πολιτικού φάσματος, ενώ η ρητορική του έθετε στο επίκεντρο τα αιτήματα της μεσαίας τάξης.²⁰² Το γεγονός τούτο σκιαγραφεί πλήρως το ιδεολογικό πλαίσιο διέπον τον οζαλισμό υπό την έννοια της ταύτισής του με την ιδέα σύμπλευσης του ισλαμικού συντηρητισμού και του εκδυτικισμού. Για τον Turgut Özal, η ύπαρξη φιλελεύθερης οικονομίας και εκδυτικισμένων μορφών κρατικής οργάνωσης από κοινού με την ισλαμική παράδοση δεν απετέλεσε σχήμα οξύμωρο και κατ’ επέκταση, κατέστη ο πρώτος ηγέτης του τουρκικού εθνοκράτους, ο οποίος διεκήρυξε και επεχείρησε να εφαρμόσει την ιδέα της επίκλησης στο οθωμανικό (ισλαμικό) παρελθόν, προς αποκόμιση σύγκαιρων κερδών τόσο σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής όσο και σε διεθνές.

3.6.1. Εφαρμογή της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης από τον Turgut Özal

Συνεπής προς τις επιταγές της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και υπό το πλαίσιο σύζευξης μοντερνισμού και θρησκευτικής παράδοσης, ο Özal χρησιμοποίησε κατά κόρον ισλαμοστραφή ρητορική με προεκτάσεις στο οθωμανικό παρελθόν, χάριν είτε εκλογικής επιτυχίας είτε εμπέδωσης των κυβερνητικών πολιτικών. Άλλωστε, η συγκεκριμένη τακτική τύγχανε αποδοχής από πλευράς του στρατογραφειοκρατικού καθεστώτος και του προέδρου Kenan Evren (1982-1989), ο οποίος διεκήρυττε ότι

²⁰¹ Zürcher, E.J. (2004) ό.π., σελ. 282.

²⁰² Bozarslan, H. (2008) ό.π., σελ. 93.

«λαϊκισμός δε σημαίνει αθεϊσμός».²⁰³ Ο ίδιος ο Özal ανέφερε ότι η πίστη στο Θεό και η θρησκοληψία αποτελούν σημαίνουσες συνιστώσες της κοινωνικής και ανθρωπολογικής συνοχής και κατά συνέπεια, της εδαφικής ακεραιότητας, αλλά τούτη η ιδιότητα της θρησκείας δε συνιστά απαραίτητως αντίρροπο, προς τον ορθολογισμό και τον εκμοντερνισμό, στοιχείο. Επιπλέον, ανέφερε ενδεικτικά ότι:

Ο [μέσος] Τούρκος είναι πλήρως συνειδητοποιημένος ότι η [θρησκευτική] πίστη δεν επηρεάζει το σεκουλαρισμό, δεν τον παρεμποδίζει από το να είναι ορθολογικός. Στην καθημερινή ζωή, υπό τούτη την έννοια, δεν υφίσταται διαφορά μεταξύ ενός Ευρωπαίου χριστιανού και ενός Τούρκου μουσουλμάνου. Μία σύνθεση έχει συντελεστεί μεταξύ Δύσης και Ισλάμ. Η συγκεκριμένη σύνθεση έχει λήξει την κρίση ταυτότητας του Τούρκου. Είμαι πιστός και δεκτικός έναντι όλων των ειδών καινοτομιών. Δίχως να έχω πρόβλημα ταυτότητας, δεν αισθάνομαι την ανάγκη να υπερασπιστώ την κουλτούρα μου, ούτε να ταυτίσω τον εαυτό μου με οιαδήποτε ιδεολογία ή εξτρεμιστικό εθνικισμό.²⁰⁴

Προς τούτο, η ισλαμοστραφής εκπαιδευτική πολιτική, περιγραφείσα εντός προηγούμενου υποκεφαλαίου, έχει τις απαρχές της στην οζαλική περίοδο διακυβέρνησης, ενώ διαφαίνεται ότι ο Özal διείδε στο Ισλάμ την ιδιότητα αφ' ενός να διατηρεί συνεκτικό το εσωτερικό του τουρκικού εθνοκράτους και αφ' ετέρου να χρησιμοποιείται εργαλειακά προς υλοποίηση στόχων εξωτερικής πολιτικής, ως θα διαφανεί σε επόμενο υποκεφάλαιο σχετικό με την ιδεολογική και ρητορική μετάβαση στο νεοοθωμανισμό. Το ιδρυθέν, υπό τον ίδιο, ANAP συνδέθηκε με ισλαμικές οργανώσεις, όπως εκείνη των Νακσιμπεντί, ενώ παραλλήλως, θρησκευτικές

---

²⁰³ Παρατίθεται εντός του: Anderson, P. (2008) After Kemal. *London review of books*, 30 (18), σελ. 20. Ο Süleyman Demirel, κατά τη διάρκεια της προεδρίας του (1993-2000) όντας διάδοχος του Turgut Özal, υιοθέτησε την άποψη ότι η κοσμικότητα του κράτους δεν αντίκειται στο θρησκευτικό συναίσθημα, ασκώντας έμμεση κριτική προς τον κεμαλισμό. Συγκεκριμένα, δήλωσε ότι: «Θεωρώ ότι η υιοθέτηση του σεκουλαρισμού κατά τη δεκαετία του 1930 ήταν ολίγον λανθασμένη. Οι άνθρωποι, ίσως, ικανοποιήθηκαν [με τούτη την εξέλιξη] κατά τη δεδομένη στιγμή. Κάποιοι άλλοι, ίσως, δεν ικανοποιήθηκαν, αλλά οφείλουμε να αποδεχθούμε τα πράγματα σύμφωνα με τις περιστάσεις εκείνων των καιρών. Υπήρξαν ισχυρισμοί ότι το Ισλάμ δεν αποτελούσε εμπόδιο προς την ανάπτυξη, ενώ ο σεκουλαρισμός ειδώθηκε ως αθεϊσμός. Ο σεκουλαρισμός δεν εναντιώνεται στο Ισλάμ». Παρατίθεται εντός του: Lombardi, B. (1997) Turkey: The return of the reluctant generals? *Political science quarterly*, 112 (2), σελ. 197.

²⁰⁴ Παρατίθεται εντός του: Pope, N. and Pope, H. (1997) ό.π., σελ. 170.

οργανώσεις και ιδρύματα ανεπτύχθησαν ιδιαιτέρως κατ' αυτήν την περίοδο.²⁰⁵ Το ANAP ταύτισε την παρουσία του στην τουρκική πολιτική σκηνή με την ανάδυση του μετριοπαθούς Ισλάμ και τη σύγκλιση ετερόκλητων ιδεολογικών δυνάμεων από όλο το εύρος του πολιτικού φάσματος. Προς υλοποίηση, τοιουτοτρόπως, της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης, η συγκεκριμένη μετεξέλιξη του Ισλάμ αφορά την ήπια ρητορική επίκληση της θρησκευτικής παράδοσης σεβόμενης εν παραλλήλω δυτικές ουμανιστικές αξίες όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η κοινωνία των πολιτών και η κοινοβουλευτική δημοκρατία.²⁰⁶

Διαμέσου του *kadrolaşma*, της οζαλικής πρακτικής κατά την οποία χιλιάδες υποστηρικτές του ANAP στελέχωσαν την τουρκική γραφειοκρατία, επιχειρήθηκε μία συνολική παρέμβαση στον πυρήνα της κρατικής μηχανής, προκειμένου αυτή να καταστεί φιλική προς την τουρκο-ισλαμική σύνθεση. Εντούτοις, η εν λόγω «αποκεμαλοποίηση» δεν αποσκοπούσε επ' ουδενί σε εγκαθίδρυση της *Shari'ah* ή στον πλήρη εξισλαμισμό των κρατικών δομών. Αντιθέτως, το σεκουλαριστικό πρότυπο παρέμενε ενδεδυμένο απλώς με ισλαμικούς συμβολισμούς και επικλήσεις στην οθωμανική κληρονομιά προς ομογενοποίηση της ανθρωπολογίας, όπως έχει προαναφερθεί.²⁰⁷ Οι συγκεκριμένοι συμβολισμοί αφορούσαν απαγορεύσεις στην κατανάλωση αλκοόλ, επίσκεψη του ιδίου στη Μέκκα (1988) ως ο πρώτος Τούρκος πρωθυπουργός ο οποίος πράττει τοιουτοτρόπως, δημοσίευση φωτογραφιών του φορώντας την ρόμπα του οικείου τελετουργικού (*tavaf*) καθώς περιφερόταν γύρω από την Kaaba, ήτοι την «ιερή» ή «αρχέγονη οικεία» (*al-Baytu haram*) ευρισκόμενη στη Μέκκα και αποκατάσταση της μνήμης του Adnan Menderes δίδοντας το όνομά του σε δρόμους και πλατείες.²⁰⁸

---

²⁰⁵ Zubaida, S. (1996) ό.π., σελ. 11.

Πολυάριθμες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), ενώσεις, ιδρύματα, επιμελητήρια όπως ο MÜSİAD, επικαλούμενα είτε την εθνική είτε την ισλαμική ταυτότητα, ανεπτύχθησαν ιδιαιτέρως κατά την οζαλική περίοδο τιθέμενα ενάντια στην κεμαλική ιδεολογία περί κρατισμού και της συμπαρομαρτούσας διαχείρισης εν γένει των κοινωνικοπολιτικών προβλημάτων. Εν τω συνόλω της, η συγκεκριμένη έκρηξη δραστηριοποίησης συνδέεται με την κοινωνική κινητοποίηση, η οποία επέφερε την άνοδο του ισλαμισμού. Jung, D. and Raudvere, C. (2008) Turkey: European dimensions and the status of Islam. Εντός του: Jung, D. and Raudvere, C. (eds.) *Religion, politics and Turkey's EU accession*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 3-16. Σελ. 13-14.

²⁰⁶ Aydin, Z. (2005) *The political economy of Turkey*. London: Pluto press. Σελ. 197.

²⁰⁷ Jenkins, G. (2008) ό.π., σελ. 149.

²⁰⁸ Karakas, C. (2007) ό.π., σελ. 19-20.

Σημαινόντος ενδιαφέροντος συνιστά η αύξηση της χρηματοδότησης και του στελεχιακού δυναμικού της Διεύθυνσης θρησκευτικών υποθέσεων και του υπουργείου παιδείας, καθώς και του αριθμού των ιεροδιδασκαλείων (*imam hatip*) και των κορανικών σχολείων. Συγκεκριμένα, οι υπάλληλοι της

Το σύνολο των εν λόγω πρακτικών σχετίστηκε με την απόπειρα απόλεια της ιδεολογίας αφορούσας την αποξένωση της πολιτικής εξουσίας από την κοινωνική βάση και τα κοσμοθεωρητικά της προτάγματα, ενώ απώτερος σκοπός αποτέλεσε η εμπέδωση της κοινωνικής ειρήνης μετά τις συγκρούσεις της δεκαετίας του 1970 και η ομογενοποίηση της ανθρωπολογίας ελέω της έξαρσης του κουρδικού ζητήματος. Κατά συνέπεια, ο Özal ταύτισε την προσπάθεια εξασφάλισης της επιβίωσης του εθνοκράτους με την εισροή του ισλαμικού στοιχείου εντός της δημόσιας σφαίρας, προκειμένου αυτό να λειτουργήσει ως «συγκολλητικός» των ετεροτήτων ταυτοτικός προσδιορισμός. Η χρήση του Ισλάμ επέφερε αναμφίλεκτα την αναγέννηση του οθωμανικού παρελθόντος, με το οποίο η συμπαρομαρτούσα θρησκευτική παράδοση ταυτίζεται. Υπό το εν λόγω πλαίσιο, επεξηγείται η, εν τοις πράγμασι, ανάδυση του νεοοθωμανισμού κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

3.6.2. Οικονομικό κεκτημένο

Η οζαλική περίοδος σημαδεύθηκε από το εφαρμοζόμενο φιλελεύθερο οικονομικό πρόγραμμα συνδεδεμένο με την απόπειρα εκδυτικισμού των κρατικών δομών μέσω – μεταξύ άλλων – της αίτησης ένταξης στις ευρωπαϊκές κοινότητες το 1987. Παραλλήλως, η διεύρυνση της αγοράς και φιλελευθεροποίησης της οικονομίας ταυτίστηκε με την απόπειρα προσέλκυσης αραβικών επενδυτικών κεφαλαίων, τα οποία σκιαγράφησαν την αναθέρμανση του τουρκικού ενδιαφέροντος για τη Μέση Ανατολή. Τόσο η επενδυτική δραστηριοποίηση της Τουρκίας στο μουσουλμανικό κόσμο, όσο και η αντίστοιχη παρουσία αραβικών κεφαλαίων στην Τουρκία συνδέθηκαν με τη μερική – έστω – ισλαμοποίηση των κρατικών δομών. Προς τούτο, κρίνεται απαραίτητη η παράθεση του οζαλικού οικονομικού κεκτημένου, καθότι η εξωστρεφώς διαποτισμένη οζαλική οικονομική πολιτική ταυτίστηκε με τις απαρχές της επαναχάραξης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής υπό το αντιστοίχως εξωστρεφές νεοοθωμανικό ρητορικό πλαίσιο. Η προσδιδόμενη, από τον Özal, βαρύτητα στο εργαλείο της οικονομίας διαφαίνεται μέσω της φράσης του «πρώτα η

Διεύθυνσης θρησκευτικών υποθέσεων αυξήθηκαν από 50.765 σε 84.712 μεταξύ 1979 και 1989, ενώ το θρησκευτικό προσωπικό του τουρκικού κράτους στο εξωτερικό αυξήθηκε από 20 σε 628 άτομα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980. Οι χώροι θρησκευτικής λατρείας (τζαμιά) αυξήθηκαν από 54.667 σε 62.947 μεταξύ του 1984 και του 1988. Οι απόφοιτοι των ιεροδιδασκαλείων αυξήθηκαν από 2.688 το 1973 σε 39.907 το 1988, ενώ τα κορανικά σχολεία πολλαπλασιάστηκαν από 2.610 το 1980 σε 4.715 το 1989. Αναλυτικά στατιστικά στοιχεία παρατίθενται εντός του: Poulton, H. (1997) ό.π., σελ. 185-187.

οικονομία και μετά η δημοκρατία».²⁰⁹ Πιστός προς το κεμαλικό μοντέλο θέτον στο επίκεντρο την ελίτ υπό τη στενή έννοια, ο Özal εστίασε την προσοχή του όχι στον εκδημοκρατισμό ή στην εμπέδωση κράτους δικαίου κατά τα δυτικά πρότυπα, αλλά στον – μονομερώς αντιληπτό – εκδυτικισμό των οικονομικών δομών. Άλλωστε, ο περιορισμός των δημοκρατικών ελευθεριών ειδώθηκε ως το ιδανικό πλαίσιο επιβολής άνευ διαμαρτυρίας οικονομικών μεταρρυθμίσεων, καθότι κρίθηκε απαραίτητος προς το σκοπό επιβολής κοινωνικής ειρήνης και κατ' επέκταση, ευνοϊκού επενδυτικού κλίματος.²¹⁰

Υπό το πρίσμα της σύζευξης κεμαλικών και ισλαμικών αρχών, η οζαλική οικονομική πολιτική εκτυλίχθηκε αντιθετικά προς τον κεμαλικό κρατισμό ανάγοντας το κράτος σε ισχυρό ρυθμιστή αντί πατριαρχικού παρεμβαίνοντος και υποβοηθώντας την εγκαθίδρυση μίας νέας οικονομικής ελίτ αποτελούμενης από κεφαλαιούχους της Ανατολίας, στους οποίους προσδόθηκε η ονομασία «Ισλαμιστές καλβινιστές», υπό την έννοια του θεόπεμπτου χαρακτήρα της επιχειρηματικής τους δραστηριοποίησης.²¹¹ Ο δυναμικά αναπτυσσόμενος ιδιωτικός τομέας επέφερε την οικονομική φιλελευθεροποίηση και τη μεταλλαγή από το μοντέλο της αγροτικής σε εκείνο της εκβιομηχανισμένης οικονομίας, ενώ εντός τούτου του πλαισίου, ενισχύθηκε η μεσαία τάξη και κατ' επέκταση, αναδύθηκαν νέες κοινωνικές δυνάμεις ταυτισμένες με τις θρησκευτικές προσλαμβάνουσες του ανθρωπολογικού υποβάθρου αντί της κυριαρχούσας κεμαλικής σεκουλαριστικής ελίτ. Η άλλοτε αγροτική τάξη αναβάθμισε την κοινωνικοοικονομική της θέση συμμετέχουσα πλέον στην

²⁰⁹ Παρατίθεται εντός του: Ahmad, F. (1993) ό.π., σελ. 197.

²¹⁰ Ενδεικτική, επ' αυτού, είναι η δήλωση του Özal: «Κατά τους προηγούμενους 32 μήνες, οι θυσίες και το θάρρος του έθνους μας, καθώς και η εξαιρετική ικανότητά του να αντιλαμβάνεται τι είναι βέλτιστο για το ίδιο, από κοινού με την αποκατάσταση της ειρήνης και της τάξης μέσω ενός επιτυχημένου πολέμου διενεργούμενου εναντίον της αναρχίας και της βίας από την επιχείρηση της 12^{ης} Σεπτεμβρίου, έχουν αντιστρέψει τη θολή εικόνα της οικονομίας σε πολλή υποσχόμενη». Παρατίθεται εντός του: Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 156.

²¹¹ Περί των «Ισλαμικών καλβινιστών» και της σύνδεσής τους με το οζαλικό πολιτικοοικονομικό πρόγραμμα, βλ.: Akyol, M. (2000) What made the Gülen movement possible. *Muslim world in transition*, σελ. 30. European Stability Initiative (ESI) (2005) *Islamic Calvinists: Change and conservatism in Central Anatolia*. Berlin-İstanbul: ESI, σελ. 1-34.

Η δήλωση του Turgut Özal ήταν ενδεικτική σχετικά με την προσέγγιση των οικονομικών ζητημάτων, η οποία, όμως, δεν επεκτεινόταν όλων των φασμάτων πολιτικής, όπως επί παραδείγματι, ο εκδημοκρατισμός των κοινωνικοπολιτικών δομών: «Ένα ισχυρό κράτος δεν ταυτίζεται με ένα πατριαρχικό κράτος. Ο στόχος δεν είναι ο πλουτισμός του κράτους, αλλά ο πλουτισμός του έθνους. Αν οι πολίτες είναι πλούσιοι, τούτο σημαίνει ότι το κράτος είναι πλούσιο. Στην οικονομία ή στις πολιτικές σφαίρες, το κράτος δεν πρέπει να ανταγωνίζεται τους πολίτες, αλλά να τους υποστηρίζει. Οι πολίτες δεν είναι υπηρέτες του κράτους, αλλά το κράτος οφείλει να είναι υπηρέτης των πολιτών». Παρατίθεται εντός του: Öktem, K. (2011) ό.π., σελ. 67-69.

εκβιομηχάνιση της χώρας διαμέσου και της δυναμικής πορείας αστικοποίησης.²¹² Κατά συνέπεια, διαφαίνεται ότι η, ενάντια στον κρατισμό, αντίληψη του Özal για την οικονομία επέφερε τη μείωση του κρατικού παρεμβατισμού επιπλέον στο κοινωνικοπολιτικό επίπεδο αφορών τον έλεγχο της δημοσίας σφαίρας. Τοιουτοτρόπως, η φιλελευθεροποίηση ταυτίστηκε με την ισλαμοποίηση των δομών του κράτους και των σχέσεών του με την κοινωνία, ενώ μία νέα φιλοϊσλαμική μπουρζουαζία προέκυψε ως βασικός διαμορφωτικός φορέας των κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων.²¹³

Απόρροια της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας απετέλεσε η διεύρυνση της αγοράς κατά προτίμηση προς γεωγραφικές ζώνες όπου το τουρκικό ιδιωτικό κεφάλαιο δε θα υφίσταται ανταγωνιστικές πιέσεις, ιδιαιτέρως κατά την επαύριον της λήξης του πολέμου μεταξύ Ιράν και Ιράκ (1980-1988). Προς τούτο, ο Özal προώθησε την ιδέα οικονομικής εξάπλωσης στη Μέση Ανατολή σε τομείς όπως ο κατασκευαστικός ή οι εξαγωγές αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων. Επιπλέον, υπό τη συγκεκριμένη στρατηγική οικονομικής εξάπλωσης, η Τουρκία απειράθθη να βρει τρόπους εξομάλυνσης του εμπορικού ισοζυγίου, το οποίο είχε επιβαρυνθεί ελέω της αύξησης των εισαγωγών πετρελαιοειδών από τις παραγωγούς χώρες της περιοχής. Η αύξηση των εισαγωγών από τη Μέση Ανατολή από 64 εκατομμύρια δολάρια το 1970 σε 2,8 δισεκατομμύρια το 1985 συνδέθηκε με τις προκύπτουσες ανάγκες εξαιτίας των υψηλών δεικτών οικονομικής ανάπτυξης.²¹⁴

Αναφορικά με την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων, τούτη κινήθηκε προς το σαουδαραβικό κεφάλαιο ανατρέποντας το έως τότε καθεστώς της προσέλκυσης επενδύσεων από τη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Το γεγονός τούτο σήμανε την έξαρση της δραστηριοποίησης και της απήχησης των ισλαμιστών, καθώς η

²¹² Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 157.

²¹³ Yavuz, H. (2009) ό.π., σελ. 57.

Ο Hakan Yavuz, σε άλλο σημείο του βιβλίου του «Secularism and Muslim democracy in Turkey», υπογραμμίζει τη σημασία του εξευρωπαϊσμού των δομών του τουρκικού κράτους χάριν της οζαλικής πολιτικής υπέρ της ένταξης στις ευρωπαϊκές κοινότητες. Ο εν λόγω εξευρωπαϊσμός εξώθησε την τουρκική ελίτ στη φιλελευθεροποίηση επί παντός πεδίου. Σημειώνεται ότι επί πρωθυπουργίας Turgut Özal, το 1987, υπεβλήθη αίτηση ένταξης. Yavuz, H. (2009) ό.π., σελ. 45-46.

²¹⁴ Hale, W. (2003) *Turkish foreign policy: 1774-2000*. London: Frank Cass. Σελ. 169-170.

Το ΑΕΠ της Τουρκίας κατέδειξε εντόνως αυξητική πορεία μετά το 1980 και έως το θάνατο του Özal το 1993. Συγκεκριμένα, αυξήθηκε κατά 14,14% το 1981, 9,74% το 1982, 8,9% το 1983, 10,84% το 1984, 7,41% το 1985, 9,31% το 1986, 13,22% το 1987, 5,63% το 1988, 4,04% το 1989, 13,47% το 1990, 4,5% το 1991, 8,5% το 1992 και 10,43% το 1993. Παρατίθεται εντός του: Central Intelligence Agency (CIA) (2012) *The world factbook: Turkey* [WWW] CIA. Διαθέσιμο από: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> [12/9/2012].

κεφαλαιούχος φιλοϊσλαμική μπουρζουαζία εξαρτάτο από την εισροή του εν λόγω σαουδαραβικού κεφαλαίου.²¹⁵ Προς εμπέδωση, μάλιστα, της αυξανουσας επιρροής της, κατά το 1990, συστάθηκε ο «Σύνδεσμος ανεξαρτήτων βιομηχάνων και επιχειρηματιών» (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği – MÜSİAD) ως ο φορέας εκπροσωπών τις ισλαμικές επιχειρήσεις όντας, παραλλήλως, φιλοευρωπαϊκός χάριν των οφελών εκ της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας. Χαρακτηριστικό της δεσπόζουσας παρουσίας του Ισλάμ εντός των πλαισίων του «Συνδέσμου» αποτελεί το γεγονός ότι το πρώτο αρκτικόλεξο αντικαθίσταται συχνά με τον προσδιορισμό «müslüman» (μουσουλμάνος).²¹⁶

Η MÜSİAD ιδρύθηκε προς εξισορρόπηση της επιρροής του «Συνδέσμου των Τούρκων βιομηχάνων και επιχειρηματιών» (Türk Sanayici ve İşadamları Derneği – TÜSİAD), ο οποίος είχε ιδρυθεί το 1971 εκπροσωπώντας τα συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου ευρισκόμενου κυρίως στην Κωνσταντινούπολη.²¹⁷ Η ίδρυση της MÜSİAD είναι ενδεικτική της ισλαμοστραφούς πλευσης συντελεσθείσας εντός των οικονομικών και κοινωνικών δομών, ενώ είναι άξιο μνείας ότι ταύτισε την ρητορική της με το οζαλικό φιλελεύθερο οικονομικό κεκτημένο. Παρατηρείται, τουτέστιν, ότι μέσω του οζαλικού οικονομικού προγράμματος, η άνωθεν επιβολή της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης διαπέρασε την κοινωνία προσδίδοντας σε τούτη μία νέα ταυτότητα με έντονα ισλαμικά προσδιοριστικά στοιχεία. Η εν λόγω νέα ταυτότητα απετέλεσε το θεμέλιο της εισήγησης, από πλευράς Turgut Özal, της εναλλακτικής του θέασης περί ιδανικού ταυτοτικού προσδιορισμού και συμπαρομαρτούντος μείγματος πολιτικής εις πείσμα των αρχών του κεμαλισμού.

3.6.3. Η κριτική στον κεμαλισμό και η εναλλακτική οζαλική πρόταση

Ο οζαλισμός συνέδεσε την ύπαρξή του με την εφαρμογή της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και κατ' επέκταση, τη μερική απομάκρυνση από τις αρχές του κεμαλισμού, καθώς και τη δυναμική ενίσχυση του ισλαμικού στοιχείου στη δημόσια σφαίρα. Η ιστορική όψη της οζαλικής προσέγγισης περί εθνικισμού εμπίπτει δύο κατηγοριών,

²¹⁵ Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 112. Περί της δραστηριοποίησης του σαουδαραβικού κεφαλαίου στην Τουρκία, βλ.: Roy, O. (1994) *The failure of political Islam*. Cambridge: Harvard university press. Σελ. 116. Köni, H. (2012) Saudi influence on Islamic institutions in Turkey beginning in the 1970s. *Middle East journal*, 66 (1), σελ. 97-110.

²¹⁶ Karakas, C. (2007) ό.π., σελ. 21.

²¹⁷ Pamuk, Ş. (2008) Globalization, industrialization and changing politics in Turkey. *New perspectives on Turkey*, 38, σελ. 271.

ήτοι του παλαιού κεμαλικού και του νέου εθνικισμού αναδύομενου μετά το πραξικόπημα του 1980.²¹⁸ Η αποδοχή και επικαιροποίηση των πολιτισμικών αξιών και παραδόσεων απετέλεσαν στοιχεία του νέου αυτού οζαλικού εθνικισμού επεκτεινόμενα ζητημάτων πολιτικής υφής, όπως, επί παραδείγματι, το μοντέλο διακυβέρνησης και διοικητικής οργάνωσης του κράτους ή το πεδίο χάραξης της υψηλής στρατηγικής. Οι διαρκείς επικλήσεις στη θρησκευτική ταυτότητα μοιραίως συνδέθηκαν με το οθωμανικό ιστορικό κληροθέσιο, το οποίο ο Özal θέλησε να χρησιμοποιήσει προς επίτευξη πολιτικών στόχων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Το οξύμωρο σχήμα της οζαλικής προσέγγισης σχετίζεται με το χαρακτήρα της σύνθεσης του ισλαμικού-οθωμανικού κληροθέσιου και του μοντερνιστικού. Εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, το πρώτο χρησιμοποιείται ως πλεονέκτημα κατά τη διαδικασία απόκτησης του δευτέρου. Ενώ, δηλαδή, στον κεμαλισμό, η απογύμνωση από το αυτοκρατορικό παρελθόν ειδώθηκε ως προϋπόθεση εκδυτικισμού, στον οζαλισμό, ειδώθηκε ως μείζονος σημασίας στρατηγικό πλεονέκτημα προς επίτευξη του ίδιου σκοπού.

Προς τούτο, ο Özal δήλωσε ότι «η Τουρκία δεν μπορεί να είναι δέσμη των συνόρων του Εθνικού Όρκου (Misak-ı Milli)», ενώ υλοποίησε το πολιτικό του πρόγραμμα όσον αφορά την οργάνωση των περιφερειών, την οργάνωση του πολιτικού συστήματος και το διοικητικό πλαίσιο της κρατικής μηχανής εμπνεόμενος από τη διοικητική και οργανωτική δομή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.²¹⁹ Η εν λόγω προσέγγιση πραγματοποιήθηκε τόσο ως ομογενοποιητική της εσωτερικής ανθρωπολογικής σύστασης υπό την έννοια ότι η αναγνώριση των επιμέρους ετεροτήτων – και όχι ο βίαιος και αναγκαστικός εκτουρκισμός – θα επιφέρει την ενότητα και την επιβίωση του κράτους εντός των πλαισίων της ιδέας ύπαρξης συλλογικής ταυτότητας, όσο και ως ισχυρό στρατηγικό έρεισμα της σύγχρονης Τουρκίας εντός της περιφέρειάς της. Συνεπώς, προς την ιδέα τούτη, είναι τα γεγραμμένα από τον ίδιο τον Özal στις σελίδες του βιβλίου του «Η Τουρκία στην Ευρώπη και η Ευρώπη στην Τουρκία»:

Οραματίζομαι το μέλλον της Τουρκίας ως μία πλήρως εκβιομηχανισμένη και τεχνολογικά προηγμένη χώρα, της οποίας η πολιτισμική κληρονομιά θα έχει διατηρηθεί και αναγεννηθεί διαμέσου του επαναπροσδιορισμού

²¹⁸ Ataman, M. (2010) ό.π., σελ. 138.

²¹⁹ Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 162.

και της επανερμηνείας του μοντερνιστικού πλαισίου.²²⁰ Μία κοσμική τουρκική κουλτούρα έχει παραλλήλως δημιουργηθεί και ευρέως διαδοθεί κατά την ρεπουμπλικανική περίοδο [τουτέστιν, κατά την περίοδο του σύγχρονου τουρκικού κράτους μετά το 1923] [...] Παρ' όλα αυτά, οι θρησκευτικοί-συντηρητικοί συμβολισμοί είναι, επίσης, ολοζώντανοι [...] Οι διαδικασίες εκδημοκρατισμού και κοινωνικής κινητοποίησης φαίνεται πως έχουν αποτιμηθεί ως ευνοϊκές επιρροές μεταξύ των ισλαμιστών της Τουρκίας.²²¹

Ο Özal αναγνώρισε το μοντερνιστικό πλαίσιο υπό το οποίο δομήθηκε η σύγχρονη εθνικιστική Τουρκία και τοιουτοτρόπως, κατέδειξε την ιδιότητα του Τούρκου πολίτη ως εκείνη εξασφαλίζουσα την πίστη και τη νομιμοφροσύνη του προς το κράτος και συνεπώς, την εσωτερική συνοχή τούτου. Το έθνος, εντούτοις, κατά τον Özal, διατηρεί την ομοιογένειά του μέσω της θρησκευτικής πίστης και του δεσπόζοντος ισλαμικού ταυτοτικού προσδιορισμού.²²² Τοιουτοτρόπως, ο συγκερασμός τουρκισμού και Ισλάμ αποτελεί ακροτελεύτια συνιστώσα της επιβίωσης του εθνοκράτους της Τουρκίας. Προς την εν λόγω κατεύθυνση, διαρκώς μνημονευόμενη, εκ μέρους του Özal, περιπτώσιολογία προς μίμηση είναι η ιαπωνική. Συγκεκριμένα, σημείωσε ότι η επιτυχής εμπέδωση του διφυούς χαρακτήρα των κοινωνικών και πολιτισμικών δομών αποτελεί προϋπόθεση εκμοντερνισμού δίδοντας πλείστες απαντήσεις επί ταυτοτικών ερωτημάτων. Η συμβατότητα των παραδοσιακών δομών με τα μοντερνιστικά στοιχεία και ο επιτυχής συγκερασμός τους ενισχύουν τον ευεργετικό – κατά τα λοιπά – «δυσισμό» αφορών το ταυτοτικό περιεχόμενο της κοινωνίας.²²³ Συνεπώς, η ιαπωνική περίπτωση νοήθηκε ως ιδανικό μοντέλο σύνθεσης παραδοσιακών και μοντερνιστικών στοιχείων.

²²⁰ Özal, T. (1991) *Turkey in Europe and Europe in Turkey*. Nicosia: K. Rustem & Brother. Σελ. 311.

²²¹ Özal, T. (1991) ό.π., σελ. 327.

²²² Απόσπασμα συνέντευξης του Turgut Özal στην εφημερίδα «Milliyet» στις 30 Ιανουαρίου 1989, το οποίο παρατίθεται εντός του: Waxman, D. (2000) ό.π., σελ. 17.

Θα αποτελούσε παρανόηση να εκληφθεί ο οζαλισμός ως ιδεοληπτικό πλαίσιο μεταστροφής προς τον αμιγή ισλαμισμό. Συνιστά αξιομνημόνευτο γεγονός ότι ο Özal δεν αγνοεί τις κεμαλικές αρχές, αλλά απλώς παρεμβαίνει επί ορισμένων εξ' αυτών. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι ο Özal αναγνώρισε και προσάρμοσε στη σύγχρονη πραγματικότητα ιδεολογήματα ταυτισμένα με πτυχές του ακραιφνούς κεμαλισμού, όπως η «θέση για την τουρκική ιστορία» και η «ηλιακή θεωρία της γλώσσας». Βρυώνης, Σ. (1993) ό.π., σελ. 109.

²²³ Özal, T. (1991) ό.π., σελ. 269.

Εν παραλλήλω, ο εκδυτικισμός των κρατικών δομών παραμένει στόχος, αλλά πραγματοποιούμενος εντός των πλαισίων της ισλαμικής και οθωμανικής παράδοσης. Η προσήλωση στο στόχο του εκδυτικισμού ειδώθηκε ως μέσο τόσο κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, όσο και ως στρατηγική αναγκαιότητα, καθότι η ένταξη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς συνυφαινόταν, κατά την οζαλική αντίληψη, με τη σταθεροποίηση επί πολιτικού και στρατηγικού επιπέδου.²²⁴ Θέτοντας τις πολιτισμικές εκφάνσεις στο επίκεντρο, η τουρκο-ισλαμική ταυτότητα όφειλε να προσαρμοστεί προκειμένου να εγκολπώσει αξίες όπως η τεχνολογική και επιστημονική πρόοδος και το φιλελεύθερο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης.²²⁵ Ιδιαίτερος η τελευταία τούτη αξία, ως αναλύθηκε εντός του υποκεφαλαίου περί το οζαλικό οικονομικό κεκτημένο, απετέλεσε την κορωνίδα της οζαλικής αντίληψης συνυφασμένης με την εμπέδωση κοινωνικής ειρήνης, καθώς κατά τον Özal, οι καλές οικονομικές επιδόσεις θα εξασφάλιζαν ομαλές κοινωνικές συνθήκες προς καλλιέργεια (άνωθεν επιβολή) της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης.

Όπως έχει ήδη εννοηθεί, επιστέγασμα της οζαλικής εναλλακτικής πρότασης απετέλεσε η απομάκρυνση από τον ακραιφνή κεμαλισμό και η ταύτιση με το νέο ιδεοληπτικό πλαίσιο του νεοοθωμανισμού απορρέον επί δύο διαστάσεων, ήτοι την εσωτερική και την εξωτερική. Όσον αφορά την εξωτερική διάσταση, η επίκληση στο νεοοθωμανισμό ως ρητορικό πλαίσιο και όχι η καταχώρηση ως διαμορφωτική συνιστώσα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής αποτελεί εξέλιξη διακηρυττόμενη υπό το βάρος των συστημικών πιέσεων της ανακατανομής ισχύος ελέω της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ. Σχετικά με την εσωτερική διάσταση, ο νεοοθωμανισμός ειδώθηκε ως το μοντέλο διακήρυξης ενός πολυεθνικού μορφώματος επί του ιστορικού κεκτημένου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και του συγχρόνου προτύπου των ΗΠΑ, οι οποίες «δε συνιστώνται από έθνος», καθώς «Εβραίοι, μουσουλμάνοι, Λατίνοι διαβιούν εκεί», ενώ προς μίμηση αυτού του προτύπου, «το ιδανικό για την Τουρκία θα ήταν να

---

²²⁴ Özal, T. (1991) ό.π., σελ. 343.

²²⁵ Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 160.

Η επιδιόδομη, από τον Özal, βαρύτητα στην οικονομία σημειώνεται από τον Tanil Boga κατά την εισηγούμενη, από τον ίδιο, τυπολογία του εθνικισμού της Τουρκίας. Αναφορικά με την οζαλική περίοδο, ο Boga καταγράφει το φιλελεύθερο εθνικισμό, ο οποίος ταυτίζει εννοιολογικά την ταυτότητα με το βαθμό οικονομικής ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, το εθνικό φρόνημα και η υπερηφάνεια διαμορφώνονται υπό το πλαίσιο της προσαρμογής του εθνοκράτους στις απαιτήσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Κατά συνέπεια, υπογραμμίζεται ότι ο Boga χρησιμοποιεί τον όρο «φιλελεύθερος» αντί «οζαλικός» εθνικισμός. Boga, T. (2003) ό.π., σελ. 440.

ονομάζεται Ανατολία».²²⁶ Υπό το πρίσμα αναγνώρισης των ενδοκοινωνικών ετεροτήτων, η οζαλική πρόταση συνυφάνθηκε με τον περιορισμό των ρατσιστικών πτυχών του τουρκικού εθνικισμού επί τω σκοπώ επιβίωσης της Τουρκίας. Η ταυτότητα, δηλαδή, όφειλε να προσλάβει ελαστικότερα χαρακτηριστικά, προκειμένου να συμπεριλάβει ανθρωπολογικές κοινότητες μη ταυτισμένες με τον επίσημο τουρκισμό.

3.7. Αντί συμπερασμάτων: Η μετάβαση στο νεοοθωμανισμό

Η μετάβαση στο νεοοθωμανισμό υλοποιήθηκε υπό τη σκέπη των ιδεολογικοπολιτικών ζυμώσεων συντελεσθεισών κατά τη δεκαετία του 1980.²²⁷ Εντούτοις, μέσω της μέχρι τούδε ανάλυσης, καθίσταται πρόδηλο ότι οι καταβολές του νεοοθωμανισμού ορίζονται παλαιότεν, καθώς το κεμαλικό υπόβαθρο, η επιρροή της άκρας δεξιάς, η ανάδυση της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και ο οζαλισμός ως εφαρμόζων τούτης συνέστησαν κομβικά σημεία επί της εξελικτικής πορείας προς την ιδεοληπτική προσαρμογή της μεταψυχροπολεμικής Τουρκίας. Έχει υπογραμμισθεί κατά κόρον ότι η εν λόγω ιδεοληπτική προσαρμογή δεν ενέχει θέση διαμορφωτικής συνιστώσας αναφορικά με τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής της χώρας ως τούτη μελετάται επί της παρούσης εργασίας. Η συγκεκριμένη εξελικτική πορεία περιγράφεται, προκειμένου να παρατεθεί το ιστορικό υπόβαθρο το οποίο συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση του ρητορικού πλαισίου της τουρκικής υψηλής στρατηγικής κατά το μεταψυχροπόλεμο.

Τοιουτοτρόπως, δίχως να αγνοείται η διαχρονική δυναμική του Ισλάμ ακόμη και κατά την περίοδο της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας, ο νεοοθωμανισμός αναδύεται ως απότοκο του ισλαμοστραφούς χαρακτήρα της δημοσίας σφαίρας κατόπιν του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, καθότι η ισλαμική ταυτότητα συνδέεται

²²⁶ Παρατίθεται εντός του: Ataman, M. (2010) ό.π., σελ. 129.

²²⁷ Κεντρικό θέση, επί των ιδεολογικοπολιτικών ζυμώσεων, κατέχει η «Κίνηση Εθνικής Θέαςης» (Milli Görüş) εκφραζόμενη μέσω της ίδρυσης διαδοχικών πολιτικών σχηματισμών υπό τον Necmettin Erbakan. Η εν λόγω «Κίνηση» αναπτύχθηκε ήδη από τη δεκαετία του 1970 με βασικούς άξονες ρητορικής την πνευματική ανασύνταξη επί ισλαμικής βάσης και την οικονομική ανάπτυξη μέσω εκβιομηχάνισης. Κατ' ουσία, πρέσβευσε τη σύνθεση του εθνικισμού, του οθωμανισμού, του μοντερνισμού και του ισλαμισμού. Επί της παρούσης, αναφέρεται ελέω της συμβολής της προς την ισλαμοστραφή μεταλλαγή της τουρκικής δημοσίας σφαίρας, καθώς και της εξιδανίκευσης της κλασικής οθωμανικής περιόδου. Yıldız, A. (2003) Politico-religious discourse of political Islam in Turkey: The parties of national outlook. *The Muslim world*, 93, σελ. 189. Yavuz, H. (2000) Cleansing Islam from the public sphere. *Journal of international affairs*, 54 (1), σελ. 34. Aydin, Z. (2005) ό.π., σελ. 200.

άρρηκτα με το οθωμανικό ιστορικό κекτημένο. Ο ιδεολογικοπολιτικός φορέας του νεοοθωμανισμού κατέστη γνωστός ως «Δεύτεροι Δημοκρατικοί» (İkinci Cumhuriyetçiler) σκιαγραφώντας την ανάγκη μεταλλαγής της δομής και βασικών αρχών της Τουρκικής Δημοκρατίας, όπως το νομικό καθεστώς διέπον την ιδιότητα του Τούρκου πολίτη και το ιδεολογικό πλαίσιο διατήρησης της εθνοκρατικής ομοιογένειας.²²⁸ Ενδεικτική της επανόδου του οθωμανικού κекτημένου εκ μέρους της ελίτ ήταν η εν νέου υιοθέτηση οθωμανικών συμβολισμών αναφορικά με το στρατιωτικό πρωτόκολλο από τις Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες ήταν οι θεματοφύλακες του κεμαλισμού.²²⁹

Η ένταξη του Ισλάμ, όπως καταγράφηκε, αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της πίστης και της νομιμοφροσύνης των ταυτοτικά ετερογενών κοινοτήτων εντός της ανθρωπολογίας της Τουρκίας. Προς τούτη την κατεύθυνση, η τακτική εμφύσησης χαρακτήρα πολυπολιτισμικού και πολυεθνικού μορφώματος εντός των συνόρων υπό την υπερκείμενη ισλαμική ταυτότητα²³⁰ και η εκμετάλλευση των «συστημικών ευκαιριών» παρουσιαζομένων εντός του περιφερειακού περιβάλλοντος μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου συνέστησαν αντιστοίχως την εσωτερική και την εξωτερική διάσταση του νεοοθωμανισμού. Η πρώτη προσέλαβε χαρακτήρα πορείας προς εξασφάλιση της ανθρωπολογικής συνοχής και άρα, της επιβίωσης του κράτους, ενώ η δεύτερη ταυτίστηκε με τον αναθεωρητισμό και τη μεγιστοποίηση ισχύος απόρροια της κάμψης μείζονων περιφερειακών ανταγωνιστών, όπως η ΕΣΣΔ και η Γιουγκοσλαβία.

Όπως ελέχθη ανωτέρω, η εσωτερική διάσταση του νεοοθωμανισμού εμπίπτει της ιδέας περί εργαλειακής χρήσης του δεσπόζοντος χαρακτήρα της ισλαμικής ταυτότητας επί της ανθρωπολογίας της Τουρκίας προς ενίσχυση της εσωτερικής συνοχής και κατά συνέπεια, εξασφάλισης της εθνοκρατικής επιβίωσης. Το

---

²²⁸ Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 160.

²²⁹ Torbakov, I. (2007) Making sense of the current phase of Turkish-Russian relations. *The Jamestown foundation*, σελ. 13.

²³⁰ Τα λόγια του Özal επί του συγκεκριμένου ζητήματος σκιαγραφούν σαφώς τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της ανθρωπολογίας της Τουρκίας όπως τούτος αποκρυσταλλώνεται εκ μέρους των υποστηρικτών και εφαρμοστών του νεοοθωμανισμού: «Οι Τούρκοι, διαβιούντες σε αυτά τα εδάφη περί τη μία χιλιετία, έχουν κληρονομήσει ένα μέρος της κουλτούρας κάθε πολιτισμού, ο οποίος άνθισε εδώ από την προϊστορική εποχή. Έχουν αναπτύξει μία σύνθεση εκπορευόμενη από το πολιτισμικό κекτημένο της Ανατολίας, από την κουλτούρα μεταλαμπαδευόμενη από τους ίδιους από την Κεντρική Ασία και από τη μουσουλμανική θρησκεία. Η κλίση τους προς τη σύνθεση και ο κοσμοπολιτισμός τους επέτρεψαν στους ίδιους να συνταιριάξουν ετερόκλητες τάσεις αυτοπροσδιορισμού». Özal, T. (1991) ό.π., σελ. 345.

οθωμανικό κεκτημένο ειδώθηκε ως εργαλείο εγκόλπωσης και ομογενοποίησης ετεροτήτων, καθότι ταυτίστηκε με την ίδια την πολυεθνική και πολυπολιτισμική αυτοκρατορική δομή.²³¹ Σημαινουσα θέση, μεταξύ των ετεροπροσδιοριζόμενων πληθυσμών, κατείχε η πολυπληθής μειονότητα των Κούρδων, εξαιτίας της αυξανόμενης κατακόρυφα επιχειρησιακής τους δράσης μέσω του Κουρδικού Εργατικού Κόμματος (Partiya Karkeren Kurdistan – PKK) μετά το 1983, η οποία καθόρισε, εν πολλοίς, την ίδια την ανάδυση της νεοοθωμανικής ιδέας. Οι φυγόκεντρες τάσεις εκφραζόμενες εκ μέρους των Κούρδων συνδέθηκαν με την αποτυχία του τουρκισμού, ενώ κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη απεμπόλησης του κεμαλικού μοντερνιστικού προτύπου εσωτερικής ιεράρχησης χάριν ενός πλουραλιστικού συστήματος συμπεριλαμβάνοντος το σύνολο των ενδοκρατικών ετεροπροσδιορισμών. Προς τούτο, ο νεοοθωμανισμός αναδύθηκε – όσον αφορά την εσωτερική τάξη – με άξονα την αναβίωση του οθωμανικού συστήματος των «millet», ήτοι των συνυπαρχόντων θρησκευτικών κοινοτήτων και της διάκρισης των ενδογενών ετεροτήτων επί τη βάσει της θρησκευτικής ταυτότητας. Υπό το νεοοθωμανικό ιδεώδες, δηλαδή, Τούρκοι και Κούρδοι θα συγκροτούσαν κοινή θρησκευτική κοινότητα μίας ενιαίας και αδιαίρετης κρατικής δομής,²³² στοιχείο επιτρέπον την επιβίωση τούτης.

Παρενθετικά, αξίζει να υπενθυμισθεί – μιας και έχει πραγματοποιηθεί εκτενής αναφορά ήδη – ότι ο ορισμός της έννοιας του νεοοθωμανισμού κυμαίνεται επί ενός ευρέος φάσματος ετερόκλητων θέσεων. Ο νεοοθωμανισμός έχει ειδοθεί ως «ψυχοθεραπευτική διαδικασία» συμβιβασμού της σύγχρονης Τουρκίας με το παρελθόν της προς σύγκλιση του οθωμανικού κεκτημένου με εκείνο της ρεπουμπλικανικής περιόδου (Uluengin), ως διακήρυξη επανασύνδεσης της μητέρας Τουρκίας με τα – χρονολογούμενα από την οθωμανική περίοδο – πολιτισμικά ερείσματα ευρισκόμενα εντός της περιφέρειας της (Livaneli) ή ως προσέγγιση υπενθύμισης και επικαιροποίησης του οθωμανικού μοντέλου διοίκησης και οργάνωσης στο εσωτερικό και άσκησης δυναμικής πολιτικής στο εξωτερικό

---

²³¹ Onar, N. (2009) Neo Ottomanism, historical legacies and Turkish foreign policy. *Centre for economics and foreign policy studies*, 3, σελ. 11.

Είναι άξιο μνείας ότι, επί της σύγχρονης εποχής, το οζαλικό εγχείρημα εμπέδωσης πολυεθνικής δομής παραλληλίστηκε με το πρότυπο των ΗΠΑ, υπό την έννοια της ειρηνικής συμπόρευσης διαφορετικών κουλτούρων, θρησκευτικών και εθνικών ταυτοτήτων, καθώς και οικονομικής δραστηριοποίησης. Laçiner, S. (2003-2004) Özalism (Neo-Ottomanism): An alternative in Turkish foreign policy? *Journal of administrative sciences*, 1 (1-2), σελ. 182-185.

²³² Ataman, M. (2010) ό.π., σελ. 127.

(Çandar).²³³ Ο έσχατος τούτος εννοιολογικός προσδιορισμός του Cengiz Çandar – ο οποίος εισήγε πρώτος τον όρο – συνιστά την πληρέστερη προσέγγιση του νεοοθωμανισμού, καθώς σκιαγραφεί τη διφυή υπόστασή του, με άξονα τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό της χώρας. Ιδιαίτερος αναφορικά με τη θέση της Τουρκίας στο περιφερειακό συσχετισμό ισχύος, η ανάλυση του Çandar εκτυλίχθηκε περί της αναγκαιότητας απεμπόλησης της κεμαλικής θέασης συνυφασμένης με την ουδετερότητα της χώρας και την αποχή της από τις διεθνείς διενέξεις. Η κεμαλική θέαση στιγματίστηκε ως «εσωστρεφής» και προς τούτο, η αναθεώρησή της κρίθηκε επιβεβλημένη.²³⁴

Η ανάδυση του νεοοθωμανισμού επέφερε τη μεταστροφή του υποδείγματος, ήτοι τη μεταλλαγή από το μοντερνιστικό πλαίσιο της εγκαθίδρυσης του τουρκικού εθνοκράτους από τον Μουσταφά Κεμάλ, ενώ ταυτοχρόνως, νομιμοποίησε τον τουρκικό παρεμβατισμό επί άλλοτε οθωμανικών εδαφών ανήκοντα πλέον σε ανεξάρτητα εθνοκράτη. Τοιουτοτρόπως, ο νεοοθωμανισμός ταυτίζεται με την εξωστρεφή και αναθεωρητικής φύσης αντίληψη της τουρκικής υψηλής στρατηγικής διαμέσου της αναγωγής από το εγχώριο-κεμαλικό στο περιφερειακό επίπεδο.²³⁵ Εξάλλου, ως σημειώνεται από τον Νεοκλή Σαρρή, «η σύγχρονη Τουρκία διατηρώντας τις οσμανικές της δομές διατηρεί και τις οσμανικές εδαφικές βλέψεις», καθώς «τα δύο αυτά σκέλη είναι αλληλένδετα και συγκοινωνούντα»,²³⁶ τουτέστιν η εμπέδωση του νεοοθωμανισμού επί της εσωτερικής δομής και οργάνωσης απηχεί αυτοκλήτως της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Υπό το πρίσμα της εξωτερικής διάστασης, συνεπώς, ο νεοοθωμανισμός συνιστά ένα μεγαλεπήβολο γεωστρατηγικό πρόταγμα θέτον στο επίκεντρο την αναβάθμιση της Τουρκίας σε καίριο περιφερειακό δρώντα, «ηγέτη του

---

²³³ Η παρούσα επισκόπηση θέσεων περί του νεοοθωμανισμού παρατίθεται εντός του: Sözen, A. (2010) A paradigm shift in Turkish foreign policy: Transition and challenges. *Turkish studies*, 11 (1), σελ. 106-107.

²³⁴ Μάζης, Ι. (2012) ό.π., σελ. 18.

²³⁵ Η εν λόγω αποκρυπτογράφηση του νεοοθωμανισμού πραγματοποιείται από τον Suat Kimiklioğlu και παρατίθεται εντός του: Sözen, A. (2010) ό.π., σελ. 107.

²³⁶ Σαρρής, Ν. (1992) ό.π., σελ. 409.

Ο Αριστοτέλης Μητράρας παραθέτει την ενδεικτική, επί του συγκεκριμένου, θέση του İsmet Akça, ταυτιζόμενη με την επιχειρηματολογία αφορούσα την εσωτερική δομή του εθνοκράτους ως καθορίζουσα τη βαθμίδα ισχύος του και συνεπώς, τη δυναμικότητα και αποτελεσματικότητα της στρατηγικής του σε διεθνές πλαίσιο: «Για να επανακτήσει την αυτοκρατορική της αίγλη η Τουρκία χρειάζεται «μια ισλαμική φιλοσοφία, εγχώρια παραγωγή, εθνικό έδαφος, μια πολιτισμική ταυτότητα με παγκόσμια απήχηση [...] Η Τουρκία θέλει μια νέα οθωμανική σύνθεση και μια «αυτοκρατορική» δημοκρατία». Παρατίθεται εντός του: Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 695.

μουσουλμανικού και τουρκόφωνου κόσμου και κεντρική εξουσία στην Ευρασία».²³⁷ Παρ' όλες τις πολιτικές και στρατηγικές προεκτάσεις, ο νεοοθωμανισμός αποσυνδέεται ρητορικά από την ιμπεριαλιστική πτυχή του αυτοκρατορικού κεκτημένου ελέω του φόβου πρόκλησης αντισυσπειρώσεων και εστιάζει επί κοινών καταβολών πολιτισμικού και ιστορικού περιεχομένου, στοιχείων συνυφασμένων με την ήπια ισχύ. Επιπροσθέτως, η έννοια του νεοοθωμανισμού έχει εκλάβει ευρύ χαρακτήρα και τούτο διαφαίνεται μέσω της χρήσης της κατά την περιγραφή και ανάλυση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, περιοχές οι οποίες ουδέποτε τέθηκαν υπό οθωμανική κυριαρχία. Ωστόσο, η τακτική επίκλησης στην κοινή ισλαμική ταυτότητα εν είδει χαλιφάτου ή σε κοινές τουρκογενείς πολιτισμικές καταβολές προσιδιάζει άρρηκτα της νεοοθωμανικής ρητορείας ώστε το ορολογικό πλαίσιο να παραμένει το αυτό είτε πρόκειται περί αναφοράς σε πρώην οθωμανικά εδάφη είτε όχι. Προς επίρρωση της εν λόγω θέσης, ο Muhittin Ataman αναλύει το νεοοθωμανισμό υπό το πρίσμα του πολυσχιδούς χαρακτήρα του, έχων στο επίκεντρο την αντίληψη περί μίας ευρασιατικής δύναμης ρυθμίζουσας οιοδήποτε τεκταινομένου εντός της περιφέρειάς της.²³⁸ Ο νεοοθωμανισμός, συνεπώς, εκλαμβάνει δύο επιμέρους διαστάσεις αναφορικά με την υψηλή στρατηγική (εξωτερική διάσταση), ήτοι την ισλαμογενή και την τουρκογενή. Η ισλαμογενής διάσταση συνδέεται με περιοχές όπου διαβιούν μουσουλμανικοί πληθυσμιακοί θύλακες όπως το Κόσοβο, η Δυτική Θράκη, η Αλβανία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ενώ η τουρκογενής διάσταση σχετίζεται με τις δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, το Αζερμπαϊτζάν και τους τουρκογενείς πληθυσμούς της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

Το εναρκτήριο λάκτισμα της αναγωγής του νεοοθωμανισμού από ένα θεωρητικό πλέγμα ιδεών σε εφαρμόσιμη πολιτική δόθηκε κατά τη διάρκεια της θητείας του Turgut Özal, ο οποίος διεκήρυττε ότι «ο 21^{ος} θα είναι τουρκικός αιώνας» ενστερνιζόμενος παράλληλα την ιδέα του Süleyman Demirel περί μίας Τουρκίας εκτεινόμενης «από την Αδριατική έως το Σινικό τείχος» (Adriyatik'ten Çin

²³⁷ Μάζης, Ι. (2012) ό.π., σελ. 16.

Ο εξωστρεφής χαρακτήρας του νεοοθωμανισμού, κατά τον Alexander Murinson, λαμβάνει πολλαπλά εναλλακτικά προσώπια κατά το μεταψυχροπόλεμο. Η οζαλική εξωτερική πολιτική, η πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική του Necmettin Erbakan και το νταβουτόγλειο «στρατηγικό βάθος» συνιστούν, από κοινού, τις εκφάνσεις της νεοοθωμανικής ιδέας περί εκμετάλλευσης του οθωμανικού πολιτισμικού κεκτημένου και αναγωγής του σε πολιτικό και στρατηγικό κέρδος εντός της περιφέρειάς. Murinson, A. (2006) ό.π., σελ. 947.

²³⁸ Ataman, M. (2010) ό.π., σελ. 133.

Seddi'ne).²³⁹ Το «παράθυρο ευκαιρίας» προς τη δημόσια διατύπωση νεοοθωμανικής ρητορικής από τον Özal, επήλθε εξ' αφορμής της πτώσης και του κατακερματισμού της Σοβιετικής Ένωσης. Αντιθέτως προς τη διάχυτη επιχειρηματολογία περί του περιορισμού της στρατηγικής σημασίας της Τουρκίας μετά το τέλος του διπολισμού, εξαιτίας της απώλειας του ρόλου του «αναχώματος» έναντι της σοβιετικής επιρροής προς τις «θερμές θάλασσες» και της συμπαρομαρτούσας αξίας για το δυτικό στρατόπεδο, ο Özal προώθησε την ιδέα αύξησης της εξωστρέφειας της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Τούτο διεφάνη, άλλωστε, μέσω της οζαλικής διαχείρισης του Πολέμου του Κόλπου, κατά το 1990, οπότε διεκδικήθηκαν οι επαρχίες της Μοσούλης και του Κιρκούκ ανήκουσες έως τότε στο, δεχόμενο την αμερικανική επέμβαση υπό τη σκέπη του ΟΗΕ, Ιράκ.

Εντός αυτού του πλαισίου, η οζαλική Τουρκία προέβαλε ως προστάτιδα δύναμη των Κούρδων του Ιράκ και της διαβιούσας εκεί τουρκμενικής πληθυσμιακής ομάδος, καθότι η εννοιολογική ευρύτητα του νεοοθωμανισμού συμπεριέλαβε κάθε ισλαμική ή τουρκογενή κοινότητα ευρισκόμενη εντός της άμεσα ή έμμεσα γειτνιάζουσας γεωγραφίας. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι, προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, η τουρκική εθνοσυνέλευση νομοθέτησε περί της παροχής αδείας στα τουρκικά στρατεύματα να σταθμεύουν εκτός τουρκικού εδάφους.²⁴⁰ Με άλλα λόγια, η κατάρρευση του προαιώνιου εχθρού, θέτων επί αμφισβητήσεως την επιβίωση του τουρκικού εθνοκράτους, επέφερε την έξαρση της νεοοθωμανικής ρητορικής ως τούτη διακρίνεται μέσω των λεγομένων του ίδιου του Turgut Özal:

Όπως κι αν εξελιχθούν τα πράγματα, θα αποτελέσουμε τους πραγματικούς συντελεστές και τα σημαντικότερα μέρη της καθεστηκίας τάξης και του νέου συσχετισμού, ο οποίος θα εγκαθιδρυθεί στην περιοχή μεταξύ των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ασίας. Εντός της εν λόγω περιοχής, δε δύναται να υπάρξει καθεστηκία τάξη ή πολιτικός συσχετισμός, ο οποίος να μας εξαιρεί.²⁴¹

²³⁹ Μαρκεζίνης, Β. (2010) ό.π., σελ. 203-204. Laçiner, S. (2009) ό.π., σελ. 177.

²⁴⁰ Aral, B. (2001) ό.π., σελ. 79.

²⁴¹ Παρατίθεται εντός του: Blank, S.J., Pelletiere, S.C. and Johnsen, W.T. (1993) Turkey's strategic position at the crossroads of world affairs. *Strategic studies institute of the US army war college*, σελ. 70.

Το ενδεχόμενο η νεοοθωμανική ρητορική να μετετρέπη σε στρατηγική και εφαρμόζουσα πολιτική – ως απόρροια της ανακατανομής ισχύος εντός της δομής του διεθνούς συστήματος – συνιστά

Εν κατακλείδι, προς σύνοψη των βασικών συμπερασμάτων, επισημαίνεται η συμπόρευση του τουρκικού εθνικισμού, ήτοι του τουρκισμού, με το Ισλάμ εν τη διαχρονία της οθωμανοτουρκικής περιπτωσιολογίας. Η εν λόγω συμπόρευση χαρακτήρισε τον, άνωθεν κατά το μοντερνιστικό πλαίσιο επιβαλλόμενο, ταυτοτικό προσδιορισμό της υποκείμενης ανθρωπολογίας, ενώ ταυτίστηκε με το σύνολο του ιδεολογικοπολιτικού φάσματος, συμπεριλαμβανομένης της άκρας δεξιάς. Συνακόλουθα, ο νεοοθωμανισμός κατέστη απότοκο της συμπόρευσης τουρκισμού και Ισλάμ και των συμπαρομαρτουσών ιδεολογικοπολιτικών ζυμώσεων εν μέσω της κορύφωσής τους κατά την επαύριον του πραξικοπήματος της 12^{ης} Σεπτεμβρίου, της υιοθέτησης της τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης και της εφαρμογής τούτης υπό το οζαλικό προγραμματικό πλαίσιο. Ενόσω η εξωτερική διάσταση του νεοοθωμανισμού εμπίπτει δύο επιμέρους επιπέδων, ήτοι του τουρκογενούς και του ισλαμογενούς, η ρητορική της μεταψυχροπολεμικής υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία συνάδει πλήρως με την εν λόγω επισήμανση.

Τοιουτοτρόπως, οι ιδεολογικοπολιτικές διεργασίες, έχουσες τις καταβολές του στον τελευταίο αιώνα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και κορυφούμενες σταδιακά εντός του σύγχρονου τουρκικού εθνοκράτους, απέληξαν στο νεοοθωμανισμό, ο οποίος συγκροτεί το ρητορικό²⁴² επίχρισμα της σύγχρονης τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Ο νεοοθωμανισμός, δηλαδή, δεν ενέχει ρόλο διαμορφωτικής συνιστώσας, αλλά συνιστά ένα ιδεολόγημα ηθικοπλαστικής νομιμοποίησης επί τω σκοπώ κινητοποίησης του βασικού εσωτερικού πόρου, ήτοι του ανθρωπίνου δυναμικού. Το εκπεφρασμένο τουρκικό εθνικό συμφέρον και η ανάγκη ισχυροποίησης της χώρας προς επίτευξή του προϋποθέτουν το συμπαρομαρτούν ιδεολόγημα του νεοοθωμανισμού επί τω σκοπώ εμπέδωσης της εσωτερικής συνοχής του πληθυσμιακού υποκειμένου. Πτυχές της εσωτερικής δομής και ιδεολογήματα – όπως ο νεοοθωμανισμός εν προκειμένω – δεν υποτιμώνται ως μεταβλητές ούτε εξοβελίζονται από τη διατριβή, καθώς η σχέση τους με το πλαίσιο της εξωτερικής

αντικείμενο της έρευνας όπως τούτη παρουσιάζεται κατά τα προσεχή κεφάλαια. Επί της παρούσης, καταγράφεται απλώς το ρητορικό πλαίσιο.

²⁴² Υπενθυμίζεται ότι ο νεοοθωμανισμός αποτελεί ρητορικό επίχρισμα, καθότι τουλάχιστον αναφορικός με την περιοχή έρευνας, ήτοι τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, καθίσταται πρόδηλο ότι η διαμορφωτική συνιστώσα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής ήτο η ανακατανομή ισχύος ελέω της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, η οποία κατείχε δεσπόζουσα πολιτική και στρατηγική παρουσία, ασκούσα άμεση κυριαρχία, εντός της προκειμένης περιοχής. Περί της εργαλειακής χρήσης ιδεολογημάτων με άξονα την υλοποίηση του εθνικού συμφέροντος σημαντικές είναι οι επισημάνσεις των Edward Carr και Hans Morgenthau όπως συμπυκνώνονται εντός του: Elias, J. and Sutch, P. (2007) *International relations: The basics*. London: Routledge. Σελ. 42.

συμπεριφοράς της Τουρκίας είναι πασίδηλη.²⁴³ Εντούτοις, δεν αποτιμώνται ως διαμορφωτικές συνιστώσες και κατ' επέκταση δε λογίζονται στα αίτια χάραξης της μεταψυχροπολεμικής τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Κατόπιν τούτου, η συστημική ανάλυση, ήτοι η εστίαση στο τρίτο επίπεδο ανάλυσης (διεθνής κατανομή ισχύος), προκύπτει ως το ερευνητικό εργαλείο αποκρυπτογράφησης των αιτίων και αιτιατών της συμπεριφοράς της Τουρκίας κατά την επαύριον της λήξης του Ψυχρού Πολέμου μετερχόμενη το νεοοθωμανισμό αφ' ενός ως συντελεστή ισχύος και αφ' ετέρου ως ρητορικό εργαλείο έκφρασης ηγεμονικών αξιώσεων.

---

²⁴³ Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Παναγιώτης Κονδύλης, «είναι πρακτικά αδιάφορο αν το αίσθημα της ταυτότητας εδράζεται ή όχι σε μια πλασματική κατασκευή. Ακόμα κι αν συμβαίνει το πρώτο, καθοριστική σημασία έχει το ότι η επιδίωξη της αυτοσυντήρησης χρειάζεται μία τέτοια πλασματική κατασκευή – αν πάλι συμβαίνει το δεύτερο, τίποτε δε μας υποχρεώνει να θέσουμε το εγώ, ως συνεκτικό δεσμό παραστάσεων και επιθυμιών και ως κατευθυντήρια αρχή υπό την αιγίδα του λόγου, όπως κάνουν οι εκπρόσωποι της κανονιστικής θεώρησης». Τουτέστιν, κατά τη διαδικασία συγκρότησης ενός σύγχρονου εθνοκράτους, καλλιεργούνται μύθοι, αναπαραστάσεις και ιδεολογίες, των οποίων η ρεαλιστική βάση δεν ενδιαφέρει κανέναν. Είτε άπτονται της πραγματικότητας είτε όχι, επιτελούν το «καθήκον» τους. Διαδραματίζουν, δηλαδή, τον ρόλο αύξησης και διατήρησης της εσωτερικής συνοχής, γεγονός το οποίο συνιστά συντελεστή ισχύος κατά την προσπάθεια εξασφάλισης της επιβίωσης του εθνοκράτους. Κονδύλης, Π. (2001) *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμολογικών και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή. Σελ. 82.

4. Μεταψυχροπολεμική στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας

[Μετά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου] άνοιξαν οι ιερές πύλες για το τουρκικό έθνος. Αυτή η δυνατότητα αποτελεί τη μεγαλύτερη ευκαιρία της πατρίδας μας εδώ και 400 χρόνια. Σήμερα φθάσαμε σε τέτοιο σημείο της ιστορίας μας που, μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, άνοιξε μπροστά μας ένα τεραστίων διαστάσεων πεδίο.¹

Η ανωτέρω παρατιθέμενη δήλωση του Turgut Özal είναι ενδεικτική όσον αφορά τη μεταψυχροπολεμική στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας και τα αίτια εκδήλωσής της στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ και η συμπαρομαρτούσα ενδοσυστημική² αλλαγή σήμαναν ανακατανομή ισχύος και ρόλων στον ευρύτερο χώρο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Εντός του παρόντος κεφαλαίου, περιγράφεται ο διακριτός ρόλος τον οποίο διαδραμάτισε ή αποπειράθηκε να διαδραματίσει η Τουρκία ως ένα γειτνιαζόν κράτος, για το οποίο η κύρια απειλή – όπως αυτή τίθετο έως τότε από την ΕΣΣΔ – είχε παύσει. Τοιουτοτρόπως, αφού εν πρώτοις περιγράφονται συγκεκριμένες ειδικές συνθήκες επικρατούσες στο υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, καθώς και τα χαρακτηριστικά του, έπειτα παρατίθεται η διαβάθμιση των απειλών για την επιβίωση του τουρκικού κράτους και οι παρεπόμενοι σκοποί της τουρκικής υψηλής στρατηγικής μέσω του ορισμού του συνόλου των δρώντων. Εν συνεχεία, παρατίθεται η εξέλιξη της συμπεριφοράς της Τουρκίας μέσω της μεθόδου της περιοδοποίησης, περί την οποία έχει γίνει ήδη αναφορά κατά την παράθεση της μεθοδολογικής προσέγγισης της διατριβής. Οι αντίστοιχες περίοδοι ορίζονται επί τη βάση επιμέρους χαρακτηριστικών, τα οποία τις καθιστούν διακριτές μεταξύ τους. Το

¹ Δήλωση του Turgut Özal, ο οποίος υπήρξε πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας κατά την περίοδο διάλυσης της ΕΣΣΔ. Παρατίθεται εντός του: Μητράρας, Α. (2012) *Ο τουρκικός εθνικισμός του Ζίγια Γκιοκάλπ και ο κεμαλισμός*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 696.

² Σε πρότερο σημείο της παρούσας διατριβής έχει πραγματοποιηθεί αναφορά στη διάσταση μεταξύ «αλλαγής εντός του συστήματος» ήτοι ενδοσυστημικής και «αλλαγής του [ίδιου του] συστήματος» η οποία θα σήμαινε συνολική μεταλλαγή παραδείγματος στη θεωρία διεθνών σχέσεων. Εν προκειμένω, η κατάρρευση της ΕΣΣΔ και το τέλος του διπολισμού συνεπέφερε απλώς τη μετάβαση σε ένα διαφορετικό αριθμό πόλων ισχύος στο διεθνές σύστημα και σε καμία περίπτωση, την παύση του κρατοκεντρικού χαρακτήρα ή της άναρχης δομής τούτου. Περί του συγκεκριμένου ζητήματος, βλ.: Waltz, K. (2000) Structural realism after the Cold War. *International security*, 25 (1), σελ. 5-6.

απαύγασμα των ανωτέρω παραμέτρων της μεταψυχροπολεμικής συμπεριφοράς της Τουρκίας αναλύεται στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου διαμέσου του ελέγχου των κεντρικών υποθέσεων εργασίας και της παράθεσης των συμπερασμάτων αναφορικά με τη στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας κατά την επαύριον του τέλους του διπολισμού.

Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι πέραν της κλασικής θέσης του Sir Halford Mackinder ότι «όποιος κυβερνά την ανατολική Ευρώπη, κυβερνά τη Heartland,³ όποιος κυβερνά τη Heartland, κυβερνά την Πλανητική Νήσο, όποιος κυβερνά την Πλανητική Νήσο, κυβερνά ολόκληρο τον Κόσμο»,⁴ νεότεροι μελετητές έχουν συνοψίσει τη σημασία της περιοχής με όρους της προσφάτως διαμορφούμενης πραγματικότητας.⁵ Το ενδιαφέρον για την ευρύτερη περιοχή είναι ανοδικό, καθώς πρώτον, γεωγραφικά κατέχει δεσπόζουσα θέση στο επίκεντρο των διαδρόμων μεταξύ βορρά-νότου και ανατολής-δύσης. Δεύτερον, κατά την επαύριον της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης, παρατηρείται απόπειρα επίκλησης εκ μέρους γειτνιαζόντων κρατικών δρώντων σε ιστορικούς, γλωσσικούς, εθνοτικούς και θρησκευτικούς δεσμούς με τα κράτη της περιοχής προς αποκόμιση στρατηγικών κερδών. Τρίτον, σε πείσμα του προηγούμενου επιχειρήματος, καθένα εκ των νεότευκτων κρατών εκφράζει αξιώσεις ελευθερίας και εθνοκρατικής σύστασης. Τούτέστιν, το μεταψυχροπολεμικά διαμορφούμενο υποσύστημα διαμορφώνεται υπό κρατοκεντρικούς όρους, ενώ τα νεότευκτα κράτη διεκδικούν διακριτούς ταυτοτικούς προσδιορισμούς, οι οποίοι εκφράζουν τους ιδιαίτερους – σε κάθε περίπτωση – στρατηγικούς προσανατολισμούς τους.

4.1. Κεντρικά χαρακτηριστικά της διαδρομής του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας

Εν αρχή, οφείλεται να επεξηγηθεί η συμπερίληψη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας σε ένα κοινό πλαίσιο μελέτης. Το εν λόγω στοιχείο δεν αποτελεί

---

³ Η «Heartland» ορίζεται ως «το βόρειο τμήμα και το εσωτερικό της Ευρασίας. Εκτείνεται από την Αρκτική ακτή ως τις κεντρικές ερήμους και έχει στα δυτικά όριά της την ευρεία δίοδο ανάμεσα στη Βαλτική και στη Μαύρη Θάλασσα». Υπό αυτή την έννοια, συνιστά «τη μεγαλύτερη πεδιάδα της υδρογείου». Μάκιντερ, Χ.Τζ. (2006) *Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα & άλλες τρεις εισηγήσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 490-491.

⁴ Μάκιντερ, Χ.Τζ. (2006) *ό.π.*, σελ. 316.

⁵ Banuazizi, A. and Weiner, M. (1994) Introduction. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 1-16. Σελ. 8-11.

τομή στις αναλύσεις για την περιοχή μιας και τούτη εκλαμβάνεται συχνά ως ενιαία στρατηγική οντότητα εξαιτίας κυρίως του κοινού σοβιετικού παρελθόντος και του συγκαιρινού σημαίνοντα ρόλου της Ρωσίας. Παράλληλως, επισημαίνεται το κοινό πεδίο δράσης των κρατών της περιοχής στην Κασπία, από όπου είτε άμεσα ως παράκτια κράτη (Τουρκμενιστάν, Καζακστάν, Αζερμπαϊτζάν, καθώς και Ρωσία και Ιράν) είτε έμμεσα ως γειτνιάζοντα κράτη (Κιργιστάν, Ουζμπεκιστάν, Τατζικιστάν, Αρμενία, Γεωργία και Τουρκία) επηρεάζονται καθοριστικά. Επιπροσθέτως, ως θα περιγραφεί αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο, το πλούσιο σε ενεργειακά αποθέματα υπέδαφος συνιστά μία παράμετρο κοινή τόσο για τον Καύκασο όσο και για την Κεντρική Ασία.⁶ Αναφορικά με την Τουρκία, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η περιοχή παραδοσιακά εκλαμβάνεται από την ίδια ως ενιαίος χώρος, διότι η προσέγγιση της Κεντρικής Ασίας δύναται να πραγματοποιηθεί αποκλειστικά μέσω Καυκάσου, εξ απόψεως επί παραδείγματι αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων. Επίσης, τυχούσες εναλλακτικές δίοδοι και συγκεκριμένα η ιρανική και η ρωσική παρουσιάζουν δυσχέρειες λόγω των ανταγωνιστικού χαρακτήρα συμφερόντων με τα συγκεκριμένα κράτη. Κατά συνέπεια, προκύπτει ότι ο κοινός χαρακτήρας των προβλημάτων, των ανησυχιών, των διακυβευμάτων και των διλημάτων ασφαλείας εκ μέρους των νεότευκτων κρατών της περιοχής, αλλά και της Τουρκίας, οδηγεί στην από κοινού εξέταση του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.⁷

Εξαιτίας των ανωτέρω παρατιθέμενων αιτιών, οι δύο περιοχές, εκτός από μεταξύ τους, είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την Ρωσία ως απόρροια του σοβιετικού παρελθόντος και των σχετικών υποδομών. Κατά την περίοδο της ΕΣΣΔ, υφίστατο κεντρικός σχεδιασμός των εμπορικών ροών, ενώ οι τιμές δεν ορίζονταν επί τη βάση κανόνων ελεύθερης αγοράς. Αντιθέτως, ήταν υποκείμενες σε πολιτικές – διοικητικού χαρακτήρα – αποφάσεις, οι οποίες περιόριζαν σημαντικά τις εμπορικές σχέσεις με τρίτα κράτη. Προς τούτο, εξαιρουμένης της Ρωσίας η οποία κατείχε δεσπόζουσα θέση και τοιουτοτρόπως διαμορφωτικό ρόλο, τα υπόλοιπα ομόσπονδα κράτη παρουσίαζαν υψηλότετη εξάρτηση από τη Μόσχα προκειμένου να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες των πληθυσμών τους. Ως επακόλουθο των προηγούμενων, αφ' ενός το 90% των εξαγωγικών προϊόντων παρέμενε εντός της

⁶ Jonson, L. (2001) *The new geopolitical situation in the Caspian region*. Εντός του: Chufirin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 11-32. Σελ. 13.

⁷ Winrow, G. (1995a) *Turkey in post-Soviet Central Asia*. London: The Royal institute of international affairs. Σελ. 44.

ΕΣΣΔ,⁸ αφ' ετέρου ο συγκεκριμένος μονοδιάστατος χαρακτήρας οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών δυσχέρανε την ένταξη των νεότευκτων κρατών στο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου με επιπτώσεις στην ίδια την οικονομική κατάστασή τους.⁹ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Λευτέρης Δρακόπουλος, «η σοβιετική κληρονομιά δεν εξόπλισε τα νέα κράτη για την αντιμετώπιση των διεθνών προκλήσεων. Η γραφειοκρατία είχε συνηθίσει να ανταποκρίνεται στα καλέσματα του Κέντρου και να μην παίρνει πρωτοβουλίες. Εξειδικευμένο προσωπικό με γνώσεις διαχείρισης επιχειρήσεων δεν υπήρχε».¹⁰

Με άλλα λόγια, το χαμηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης στα υπόλοιπα κράτη της ΕΣΣΔ εν σχέσει με την Ρωσία και η υψηλή εξάρτησή τους, όπως συμπτωνόταν στο μέγεθος του αγροτικού πληθυσμού και στην απουσία βιομηχανίας¹¹ και εκπαίδευσης, μεταψυχροπολεμικά έστρεψε τα κράτη υποχρεωτικά προς την Ρωσία μιας και οι δομικές λειτουργίες τους ήταν συνυφασμένες επί δεκαετίες με τον ρωσικό «μητρικό» χώρο. Δε διέθεταν επαρκείς ανεξάρτητους θεσμούς σε πολλά επίπεδα και κυρίως στον τομέα της εξόρυξης και μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου, η οποία ήταν κρίσιμη για την οικονομική ανάπτυξή τους. Επί των προηγούμενων, είναι ενδεικτική η αναφορά του Amikam Nachmani ότι «σε οικονομικό επίπεδο, οι δημοκρατίες [της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου] κατά τη δεκαετία του 1990 ήταν ελάχιστα ανεξαρτημένες από τη Μόσχα εν σχέσει με την περίοδο της Σοβιετικής Ένωσης».¹² Τουτέστιν, ο κεντρικός οικονομικός και

---

⁸ Παρατίθεται εντός του: Metcalf, L.K. (1997) The (re)emergence of regional economic integration in the former Soviet Union. *Political research quarterly*, 50 (3), σελ. 531.

⁹ Περί της μεταβολής του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας κατά την περίοδο 1991-1997, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁰ Δρακόπουλος, Λ. (2009) *Κεντρική Ασία: Από τα Σοβιέτ στο Μαχαλά*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 158.

¹¹ Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι το ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού κατά την περίοδο μετάβασης των οικονομιών των κρατών της Κεντρικής Ασίας ανήρχετο στο 60% και συνακολούθως, το αντίστοιχο ποσοστό εκβιομηχάνισης ήταν αξιοσημείωτα μικρό (περίπου 16% σύμφωνα με μετρήσεις κατά τη δεκαετία του 1970). Προς τούτο, τα κράτη καθίσταντο πλήρως εξαρτημένα από την σχετικώς εκβιομηχανισμένη «μητέρα» Ρωσία. Δρακόπουλος, Λ. (2009) *ό.π.*, σελ. 119.

¹² Ενδεικτικό παράδειγμα της χειραγώγησης των οικονομιών επί σοβιετικής περιόδου αφορούσε την παραγωγή βάμβακος. Ενώ το 90% παραγόταν στις δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, το 93% συνιστούσε προϊόν εμπορικής συναλλαγής και συνακολούθως, εξαγόταν. Εν παραλλήλω, το εξειδικευμένο προσωπικό απαρτιζόταν κυρίως από Ρώσους με βασικό αποτέλεσμα την ανεπαρκή εκπαίδευση των τοπικών πληθυσμών. Συνεπώς, εν απουσία εκβιομηχανισμένων οικονομικών δομών, οι ανεξάρτητες μετά το 1991 δημοκρατίες παρέμειναν αδύναμες να διαχειρισθούν τα των οίκων τους. Nachmani, A. (2003) *Turkey: facing a new millennium, Coping with intertwined conflicts*. Manchester: Manchester university press. Σελ. 123.

εμπορικός σχεδιασμός της σοβιετικής περιόδου, ο οποίος σκόπευε στην πολιτική χειραγώγηση των δημοκρατιών για λογαριασμό της Μόσχας, συνεχίζει να επηρεάζει καθοριστικά τις σχέσεις μεταξύ της Ρωσίας και των νεότευκτων κρατών μεταψυχροπολεμικά. Επιπροσθέτως, η επιλογή ή ανάγκη συμπόρευσης με την Ρωσία προέκυψε, επίσης, από το γεγονός ότι οι ηγεσίες των νεότευκτων κρατών είχαν τοποθετηθεί από τη Μόσχα επί σοβιετικής περιόδου προερχόμενες από τη νομενκλατούρα (*nomenklatura*), ήτοι τους ανώτερους λειτουργούς, του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ.

Κατά συνέπεια, το μεταψυχροπολεμικό υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας διαμορφώθηκε επί τη βάσει των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών της σχέσης της Ρωσίας με την περιοχή και του τρόπου με τον οποίο αυτά επηρέαζαν – ή και επηρεάζουν έως τη συγκαιρινή περίοδο – το βαθμό εμπλοκής τρίτων κρατών στην περιοχή, όπως της Τουρκίας ή του Ιράν. Κατ' επέκταση, επί του εν λόγω πλαισίου, απαντάται εν τοις πράγμασι το ερώτημα περί του αν το χάσμα ισχύος μεταξύ των νεότευκτων κρατών και άλλων γειτνιαζόντων κρατών τα κατέστησε στρατηγικά εξαρτημένα και εν προκειμένω, αν η διεθνής και περιφερειακή κατανομή ισχύος επηρεάζει τη συμπεριφορά τους. Προς επίρρωση, μάλιστα, της συγκεκριμένης υπόθεσης εργασίας, στη συνέχεια της διατριβής παρατίθεται το πλέγμα των πολιτικών και στρατηγικών σχέσεων μεταξύ των δρώντων της ευρύτερης κεντρικής Ευρασίας. Επί της παρούσης, αξίζει να σημειωθεί ως γενική αποτύπωση ότι η έλλειψη αυτονόμησης στην εκπαίδευση και στην κατοχή στρατιωτικού υλικού έστρεψε τα κράτη μονομερώς προς την Ρωσία στο μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον, ενώ τούτη η ανάγκη κατέστη ιδιαίτερος επιτακτική υπό την πίεση του ισλαμικού φονταμενταλισμού.¹³

Κατά τη διαμόρφωση της μεταψυχροπολεμικής κατανομής ισχύος, το Ουζμπεκιστάν εξέλαβε εξέχουσα θέση, καθότι ήταν ενεργειακά αυτάρκες, σημαντικός παραγωγός χρυσού, καθώς και ο δεύτερος παραγωγός βάμβακος

Επί του συγκεκριμένου, υπογραμμίζεται η έλλειψη προετοιμασίας των συγκεκριμένων δημοκρατιών ώστε να επιβιώσουν ως ανεξάρτητες στο διεθνές περιβάλλον. Η Martha Brill Olcott αναφέρει, μάλιστα, ότι στα κράτη της πρώην ΕΣΣΔ «δόθηκε μια ανεξαρτησία, η οποία πιθανόν να μην ήταν καν επικερδής για τα ίδια» τουλάχιστον για ένα αρχικό χρονικό διάστημα. Olcott, M.B. (1994) *Emerging political elites*. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 44-67. Σελ. 45.

¹³ Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 123.

παγκοσμίως.¹⁴ Τα εν λόγω δεδομένα προσέδωσαν στη χώρα μια αίσθηση υπεροχής έναντι των υπολοίπων πρώην σοβιετικών δημοκρατιών και απετέλεσαν εφιαλτήριο άρθρωσης ηγεμονικών αξιώσεων, οι οποίες, όμως, εξισορροπήθηκαν ως αποτέλεσμα της δεσπόζουσας θέσης της Ρωσίας. Το συγκεκριμένο στοιχείο παρατίθεται ως ένα ιδιαίτερος σημαντικό παράδειγμα του πλέγματος διαμόρφωσης του υποσυστήματος. Ανεξαρτήτως της ιστορικής πραγματικότητας ύπαρξης ομογενοποιητικών συνονθυλευμάτων όπως της τσαρικής Ρωσίας και εν συνεχεία της ΕΣΣΔ, υπό των οποίων έζησαν τα έθνη της περιοχής, η κατάρρευση του πλέον πρόσφατου εξ αυτών ταυτίστηκε με την ανακλαστική δημιουργία κρατοκεντρικού υποσυστήματος. Κατ' επέκταση, ταυτίστηκε με την εγκαθίδρυση κρατών, τα οποία εξέφρασαν την επιθυμία διεκδίκησης της ανεξάρτητης παρουσίας τους στο διεθνές σύστημα και της αυτοδιάθεσής τους. Τούτο διαφαίνεται ευκρινέστερα σε επόμενο κεφάλαιο, το οποίο σχετίζεται με τη λειτουργία και τον ρόλο διεθνικών θεσμικών σχημάτων στην περιοχή επιβεβλημένων πλείστες φορές από εμπλεκόμενες μεγάλες δυνάμεις όπως η Ρωσία, η Τουρκία και το Ιράν. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την Τουρκία, είναι αξιοσημείωτο ότι η οιαδήποτε θέαση της περιοχής ως ένας ενιαίος τουρκογενής χώρος αποδείχθηκε λανθασμένη και σήμανε τη μετάβαση της εμπλοκής της από την περίοδο ευφορίας στην περίοδο απογοήτευσης.¹⁵

Εν ολίγοις, σημειώνεται ότι, το 1991, αναδύεται ένα κρατοκεντρικού χαρακτήρα υποσύστημα στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής Ευρασίας με κρατικές οντότητες, οι οποίες εξέφρασαν την τάση απαγκίστρωσης από ηγεμονικές δυνάμεις και αυτονόμησης της χάραξης των πολιτικών και των στρατηγικών τους. Επί του εν λόγω υποσυστήματος, η Ρωσία διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο ως απόρροια της ιστορικής κυριαρχίας της στην περιοχή και των παρεπόμενων δομών εξουσίας συνδεδεμένων κυρίως με ζητήματα οικονομίας και διοίκησης, καθώς και της υπεροχής της σε επίπεδο ισχύος. Προς τούτο, ελέγχεται αν ο βαθμός της πολυεπίπεδης εξάρτησης των νεότευκτων κρατών από την Ρωσία απετέλεσε

¹⁴ Roy, O. (2000) *The new Central Asia: The creation of nations*. New York: New York university press. Σελ. 193.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ανεξαρτητοποιήσεις των κρατών της πρώην ΕΣΣΔ ήταν διαδοχικές επί ενός ορίζοντα λίγων μηνών. Στις 30 Αυγούστου 1991 ανεξαρτητοποιήθηκε το Αζερμπαϊτζάν, στις 31 Αυγούστου το Κιργιστάν, στη 1 Σεπτεμβρίου το Ουζμπεκιστάν, στις 9 Σεπτεμβρίου το Τατζικιστάν, ενώ αργότερα ακολούθησαν το Τουρκμενιστάν στις 27 Οκτωβρίου και το Καζακιστάν στις 16 Δεκεμβρίου. Roy, O. (2000) ό.π., σελ. 130.

¹⁵ Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) *Turkey's relations with the Turkic republics*. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 312-313.

παρεμβαίνουσα μεταβλητή ως προς την πολιτική και στρατηγική τους συμπεριφορά. Ο συγκεκριμένος έλεγχος είναι προφανώς σημαντικός καθότι τοιουτοτρόπως αποκρυπτογραφείται η περιφερειακή κατανομή ισχύος, η οποία έχει οριστεί ως ανεξάρτητη μεταβλητή ως προς τη συμπεριφορά της Τουρκίας. Εν πρώτοις, τα προκύπτοντα ερωτήματα συνίστανται στον τρόπο διαμόρφωσης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής σε αυτό το πλαίσιο και κατ' επέκταση, στον ορισμό των σκοπών, καθώς επίσης και στον ορισμό των τιθέμενων απειλών και των ανταγωνιστικών δρώντων. Προηγουμένως, όμως, αξίζει να αναφερθούν οι βασικές πτυχές της σημασίας και του ρόλου της Τουρκίας αφορούσες κυρίως την ιστορική διαδρομή της σχέσης της με την Ρωσία, τη δεσπόζουσα γεωγραφική θέση της και τη συμπαρομαρτούσα γεωπολιτική και γεωοικονομική αξία της.¹⁶

4.2. Ιστορική και γεωγραφική όψη της σημασίας και του ρόλου της Τουρκίας

Η σημασία της γεωγραφικής θέσης και του ρόλου της Τουρκίας έχει υπογραμμισθεί επανειλημμένως στη διεθνή βιβλιογραφία. Ενδεικτικά ο Νεοκλής Σαρρής αναφέρει ότι «η μη επίλυση του «Ανατολικού ζητήματος» και η επ' αόριστον παράταση του «δόγματος της ακεραιότητας της Οσμμανικής Αυτοκρατορίας», έννοιες συνδεδεμένες απόλυτα μεταξύ τους, συντελούν ώστε η σύγχρονη Τουρκία να λειτουργεί ως εμβόλιμο κράτος».¹⁷ Κατά τον Σαρρή, δηλαδή, η Τουρκία εξακολουθεί να έχει τον ρόλο, τον οποίο οι δυτικοί είχαν προσδώσει στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο εν λόγω ρόλος συνυφαίνεται με εκείνον του αναχώματος των ρωσικών-σοβιετικών αξιώσεων καθόδου στις «θερμές θάλασσες». Επί του συγκεκριμένου δεδομένου οικοδομήθηκε η ιστορική σχέση μεταξύ Οθωμανικής αυτοκρατορίας και Τουρκίας από τη μία πλευρά και Ρωσίας και Σοβιετικής Ένωσης από την άλλη. Είναι, μάλιστα, ενδεικτικό ότι η αλυτρωτικού χαρακτήρα ιδεολογία του παντουρκισμού, περί την οποία έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά, πάντοτε εστίαζε στον ρωσικό-σοβιετικό χώρο. Ο Jacob Landau παραθέτει τον ορισμό του Ατσίζ για τον παντουρκισμό:

---

¹⁶ Επισημαίνεται ότι η πορεία και σημασία των εσωτερικών ζυμώσεων στην Τουρκία και η ιδεολογική και ρητορική νομιμοποίηση της εμπλοκής της στο υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας έχουν ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο και προς τούτο, δεν επαναλαμβάνονται επί της παρούσης. Επίσης, στο πλαίσιο της προηγούμενης αναφοράς τους, έχει καταδειχθεί ο μη ορισμός τους ως ανεξάρτητες μεταβλητές και η αντίστοιχη θέση τους ως συντελεστές ισχύος αποσκοπούντες στην εξασφάλιση της εσωτερικής συνοχής και νομιμοποίηση της εξωτερικής συμπεριφοράς της Τουρκίας.

¹⁷ Σαρρής, Ν. (1992) *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*. Αθήνα: Γόρδιος. Σελ. 16.

Ένας Τούρκος που πιστεύει στην υπεροχή της Τουρκικής φυλής, σεβόμενος το εθνικό της παρελθόν και διατεθειμένος να θυσιαστεί για τα ιδανικά της Τουρκικής φυλής, κυρίως στον πόλεμο εναντίον της Μόσχας, του ανελέητου εχθρού.¹⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Landau συνδέει ακόμη και την αρμενική γενοκτονία με τη στρατηγική σχέση μεταξύ των δύο δρώντων σημειώνοντας ότι τούτη πραγματοποιήθηκε χάριν της αναγκαιότητας αποφυγής οιαδήποτε ενδεχομένου δημιουργίας αρμενικού κράτους με ρόλο «δορυφόρου» της Ρωσίας.¹⁹ Επιπροσθέτως, ο αλυτρωτισμός προς τον ρωσικό-σοβιετικό χώρο συνδέθηκε ιστορικά με τις απόπειρες διάσωσης της εσωτερικής συνοχής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ή αργότερα της Τουρκίας. Το μέλλον του παντουρκικού οράματος ταυτίστηκε με τη μοίρα του ρωσικού παράγοντα, ενώ και η ίδια η εσωτερική ετερογένεια του οθωμανικού-τουρκικού κράτους θα αντικαθίστατο από «μια ισχυρή τουρκική αυτοκρατορία» φυλετικά προσδιοριζόμενη.²⁰ Υπογραμμίζεται, εντούτοις, ότι ο τουρκικός αλυτρωτισμός εις βάρος του ρωσικού-σοβιετικού παράγοντα ιστορικά εκδηλώθηκε σε περιόδους αύξησης των απειλών εναντίον της Ρωσίας-ΕΣΣΔ και συνεπώς, ήταν απότοκο συστημικών γεγονότων όπως περιφερειακών ή παγκοσμίων πολέμων και ανακατανομών ισχύος. Η αρχική έξαρση του παντουρκισμού σε πρακτικό επίπεδο έλαβε χώρα επί τη ευκαιρία του Κριμαϊκού πολέμου, ενώ παρόμοια στρατηγική πλευση χάραξε η Τουρκία μέσω είτε κρατικών είτε παρακρατικών παραγόντων κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της ναζιστικής επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα». Παρόμοιας εμβέλειας ανακατανομή

¹⁸ Παρατίθεται εντός του: Landau, J. (1985) *Παντουρκισμός: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού*. Αθήνα: Θετίλη. Σελ. 175.

¹⁹ Landau, J. (1985) ό.π., σελ. 87.

²⁰ Akcam, T. (2007) *Μια επαίσχυντη πράξη: Η γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 148.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η βιβλιογραφία βρίθει αναγνώσεων όσον αφορά τη στρατηγική σχέση Ρωσίας και Τουρκίας. Επί παραδείγματι, σύμφωνα με τον Gökhan Çetinsaya, η Ρωσία συνιστά διαχρονική απειλή για την Οθωμανική αυτοκρατορία και μετέπειτα για την Τουρκία, ενώ το κενό ισχύος δημιουργούμενο από την οθωμανική κατάρρευση δημιούργησε το ρωσικό ενδιαφέρον ανάληψης ηγεμονικού ρόλου στην περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Κατά συνέπεια, οι ηγεμονικές αξιώσεις εκφράζονται μονομερώς από την ΕΣΣΔ/Ρωσία ως απόρροια της εκμετάλλευσης ευκαιριών στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Εν ολίγοις, η «στρατηγική διελκυστίνδα» του ηγεμονισμού στο χώρο της κεντρικής Ευρασίας λογίζεται από σειρά αναλυτών στη μία ή στην άλλη πλευρά κατ' αποκλειστικότητα. Çetinsaya, G. (2007) *A tale of two centuries: Continuities in Turkish foreign and security policy*. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 5-18. Σελ. 5.

ισχύος διαμορφώθηκε μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και προς τούτο, εξετάζεται η συμπεριφορά της Τουρκίας κατά τη συγκεκριμένη πλέον ιστορική φάση και αργότερα.

Όσον αφορά τη σημασία της γεωγραφικής θέσης της, η Τουρκία προσελκύει το πολιτικό και στρατηγικό ενδιαφέρον του συνόλου των μεγάλων δυνάμεων, οι οποίες επιθυμούν να διαδραματίζουν ρόλο περιφερειακών ή παγκοσμίων διαστάσεων, ενώ επί αυτού του πλαισίου και η ίδια διαθέτει αρκετές λανθάνουσες δυνατότητες να καταστεί σημαίνων δρώντας. Ο Osman Nuri Aras σημειώνει ενδεικτικά ότι «η Τουρκία ευρίσκεται σε ένα κρίσιμο γεωγραφικό σημείο επί και περί διαρκών και πολυδιάστατων ανταγωνισμών ισχύος έχοντας τη δυνατότητα να επηρεάσει την ισορροπία ισχύος σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι διαδρομές, οι οποίες θα δύναντο να χρησιμοποιηθούν από τις παγκόσμιες δυνάμεις για παντός είδους συρράξεις περνούν μέσω της Τουρκίας. Το τουρκικό έδαφος, ο εναέριος και θαλάσσιος χώρος δε συνιστούν μόνο ένα σημαντικό προαπαιτούμενο για οιαδήποτε προβολή ισχύος στις περιοχές εκτεινόμενες από την Ευρώπη και την Ασία έως τη Μέση Ανατολή, τον Περσικό Κόλπο και την Αφρική, αλλά καθιστούν, επίσης, εφικτό [για την ίδια] τον έλεγχο της γειτονιάς της».²¹ Τούτο, εξάλλου, είναι στοιχείο το οποίο προσδίδει στην τουρκική στρατηγική συμπεριφορά μία αξιοσημείωτη συνέχεια μη επηρεαζόμενη από τις διαρκείς εσωτερικές παλινωδίες. Με άλλα λόγια, η Τουρκία επιδεικνύει διαχρονικά σημαντικό βαθμό ορθολογισμού κατά τη χάραξη της στρατηγικής της ως απόρροια των σταθερών δεδομένων, τα οποία χαρακτηρίζουν την ίδια και το στρατηγικό περιβάλλον της με προεξέχον εκείνο της γεωπολιτικής θέσης της.²²

---

²¹ Παραπέμπεται εντός του: Bağcı, H. and Kardas, S. (2004) Post-September 11 impact: The strategic importance of Turkey revisited. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 421-455. Σελ. 433-434.

Επί του ίδιου μήκους κύματος, ο Ian Lesser επικεντρώνεται σε τέσσερις παραμέτρους καθιστούσες την Τουρκία γεωπολιτικά σημαίνουσα. Πρώτον, η Τουρκία κατέχει πολυδιάστατη θέση έχοντας πρόσβαση σε πολλές διαφορετικές περιφέρειες ταυτοχρόνως. Υπό τη συγκεκριμένη έννοια, συνιστά «γέφυρα» μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Δεύτερον, ακριβώς λόγω του προηγούμενου στοιχείου, η Τουρκία έχει βαρύνουσα σημασία για την ευρωπαϊκή ασφάλεια όπως τούτη προκύπτει επί διαφόρων εκφάνσεων (πολιτική-στρατηγική, οικονομική, ενεργειακή κ.α.). Τρίτον, η Τουρκία ευρίσκεται στο επίκεντρο των στρατηγικών υπολογισμών των μεγάλων δυνάμεων με αποτέλεσμα η μη προσπάθεια συμπερίληψής της σε συμμαχικά σχήματα να αποτελεί στρατηγικά ανορθολογική απόφαση. Τέταρτον, ως απόρροια των προηγούμενων, η Τουρκία καθίσταται «κομβικό κράτος» (pivotal state) εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της. Lesser, I.O. (2000) *Western interests in a changing Turkey*. Εντός του: Khalilzad, Z., Lesser, I.O. and Larrabee, F.S. (eds.) *The future of Turkish-Western relations: Toward a strategic plan*. Santa Monica, CA: RAND corporation, σελ. 53-78. Σελ. 53-58.

²² Aydin, M. (2004a) *Turkish foreign policy framework and analysis*. Ankara: Center for strategic research. Σελ. 25.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της κρισιμότητας της θέσης της Τουρκίας αποτελεί ότι εντός του μεταψυχροπολεμικού στρατηγικού περιβάλλοντος, σύμφωνα με το έγγραφο MC-161 του NATO, υπάρχουν δεκαέξι περιοχές οι οποίες αποκρυπτογραφούνται ως «ασταθείς» και «περιέχουσες κινδύνους» και δεκατρείς εξ αυτών ευρίσκονται εντός της ευρύτερης περιφέρειας της Τουρκίας.²³

Εν παραλλήλω, ο Ahmet Davutoğlu αναφέρει σχετικά με τη γεωπολιτική και γεωοικονομική θέση της Τουρκίας ότι είναι δεσπόζουσα «ως προς κάθε κατεύθυνση (Ανατολή-Δύση και Βορράς-Νότος). Δύο σημαντικές περιοχές χερσαίας μετάβασης (Βαλκάνια και Καύκασος) διασταυρώνονται προς την κατεύθυνση Βορρά-Νότου και συνδέουν την Ευρασία με τις θερμές θάλασσες και την Αφρική, καθώς και μία περιοχή θαλάσσιας μετάβασης (Στενά) συνδέει τις περιοχές αυτές με τη Μέση Ανατολή και την Κασπία, οι οποίες είναι κέντρα γεωοικονομικών πηγών. Στην κατεύθυνση Ανατολής-Δύσης η χερσονήσος της Μικράς Ασίας αποτελεί το σημαντικότερο κρίκο της στρατηγικής ζώνης των χερσονήσων που περιβάλλουν την Ευρασιατική ήπειρο».²⁴ Αναφερόμενος στη γεωπολιτική αξία των χερσονήσων περιμετρικά της Ευρασίας, καθίσταται ευκρινές ότι ο Davutoğlu ασπάζεται πλήρως τις κεντρικές παραδοχές του Nicholas Spykman αναφορικά με τη γεωπολιτική της Ευρασίας,²⁵ καθότι η Τουρκία, μέσω του ελέγχου του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, κατέχει μία εκ των βασικών διόδων προς τη heartland του κεντρικού ευρασιατικού χώρου και τοιουτοτρόπως, κρίνεται ως γεωπολιτικά σημαίνουσα.

Σχετικές αναγωγές έγιναν και από πλευράς άλλων Τούρκων και μη αναλυτών. Επί του προκειμένου, εμφανίσθηκαν δύο όψεις στρατηγικής σκέψης όσον αφορά το μεταψυχροπολεμικό ρόλο και τις δυνατότητες της Τουρκίας να προσεγγίσει την ανατολή και εν προκειμένω, τον πρώην σοβιετικό χώρο.²⁶ Από τη μία πλευρά, αναλυτές όπως ο Ian Lesser αποκρυπτογράφησαν τη στρατηγική επιλογή της

²³ Παρατίθεται εντός του: Atesoglu, N.G. (2007) The new security environment and Turkey's ISAF experience. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 177-189. Σελ. 179.

²⁴ Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 190.

²⁵ Περί των νταβουτογλιανών θέσεων για τη γεωπολιτική και συγκεκριμένα, τη γεωπολιτική θέση της Τουρκίας, βλ.: Μάζης, Ι. (2012) *Νταβούτογλου και γεωπολιτική*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

Περί των γεωπολιτικών θέσεων του Nicholas Spykman, βλ.: Spykman, N. (2004) *Η γεωγραφία της ειρήνης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ενδεικτικός χάρτης σχετικά με τις θεωρίες των Sir Halford Mackinder και Nicholas Spykman παρατίθεται εντός του παραρτήματος III.

²⁶ Hale, W. (2003) *Turkish foreign policy: 1774-2000*. London: Frank Cass. Σελ. 193-194.

Τουρκίας ως εναλλακτική σε περίπτωση αποκλεισμού της από τις δυτικές θεσμικές δομές ή απλώς απόφασης για αλλαγή στρατηγικής πλευσης. Σε τούτη την περίπτωση, εκτός του γεγονότος ότι ο προσανατολισμός της αλλάζει, η σπουδαιότητα του ρόλου της αυξάνει μέσω των αποκομισθέντων οφελών από την ίδια την εμπλοκή της στο προκείμενο υποσύστημα. Τούτέστιν, η μονομερής εμπλοκή της Τουρκίας στον πρώην σοβιετικό χώρο αποφέρει διαρκή προστιθέμενη αξία. Από την άλλη πλευρά, αναλυτές, όπως οι Paul Henze και Ziya Öniş, διείδαν την ανακατανομή ισχύος στη συγκεκριμένη περιφέρεια ως ευκαιρία απόκτησης επιπρόσθετης – και όχι διαζευκτικής – στρατηγικής επιλογής για την Τουρκία. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία λειτουργεί ως κόμβος μεταξύ ανατολής και δύσης και ακριβώς αυτός ο ρόλος της επαυξάνει τη στρατηγική σημασία της για τους υπολοίπους δρώντες της περιφέρειας και του πλανήτη και εν προκειμένω για τους δυτικούς συμμάχους της. Ο Paul Henze αναφέρει ενδεικτικά ότι «[οι νέες ευκαιρίες για την Τουρκία στην Κεντρική Ασία και αλλού] δεν ήταν αλληλοαποκλειόμενες ή ανταγωνιστικές, ήταν συμπληρωματικές».²⁷ Με άλλα λόγια, η Τουρκία αναβαθμίζει τον ρόλο της μέσω της εμπλοκής της στην περιοχή δίχως, όμως, να απεμπολεί ή να κάνει εκπτώσεις επί της δυτικοτρόπης στρατηγικής πλευσης της. Σε οιαδήποτε περίπτωση, η προκύπτουσα κατανομή ισχύος κατά την επαύριον της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί συστημική ευκαιρία για την Τουρκία, καθώς παρατηρείται σημαντικότερη μεταλλαγή της απειλής και του στρατηγικού περιβάλλοντος.

4.3. Απειλές και συμπαρομαρτούσα σκοποθεσία της τουρκικής υψηλής στρατηγικής

Μέσω σειράς ιστορικών παραδειγμάτων, από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο έως τον Τριακονταετή και το Δεύτερο Παγκόσμιο, έχει καταδειχθεί ότι υφίστανται κοινές συνισταμένες και ενιαίος θεωρητικός παρονομαστής παρότι φαινομενικά δεν προσομοιάζουν. Βασική κοινή συνισταμένη απετέλεσε η μεταλλαγή της αντίληψης της απειλής και η αντίδραση διαφορετικών κρατικών δρώντων με παρόμοιο τρόπο.²⁸ Έχει επισημανθεί ότι η συμπεριφορά της Τουρκίας αναλύεται επί τη βάση της διεθνούς και περιφερειακής ανακατανομής ισχύος προκύπτουσας μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Κατ' ουσία, μετά το 1991, σημειώνεται

²⁷ Παρατίθεται εντός του: Hale, W. (2003) ό.π., σελ. 194.

²⁸ Knorr, K. (1976) On the utility of history. Εντός του: Knorr, K.E. (ed.) *Historical dimensions of national security problems*. Kansas: University press of Kansas, σελ. 1-5. Σελ. 2-3.

περιορισμός των επιδράσεων του διλήμματος ασφαλείας²⁹ για την Τουρκία όπως τέθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου από την ΕΣΣΔ. Όπως αναφέρει η Yasemin Çelik, «το τέλος του Ψυχρού Πολέμου συνυφάνθηκε με τη μείωση των απειλών για την εθνική ασφάλεια και την εδαφική κυριαρχία της Τουρκίας κατά τρόπο με τον οποίο, εντός των πλαισίων της μεταψυχροπολεμικής εποχής, το στρατηγικό περιβάλλον της Τουρκίας ήταν το ασφαλέστερο εντός της εβδομηνταπεντάχρονης ιστορίας της χώρας, κυρίως ως αποτέλεσμα της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης και της περιορισμένης απειλής εκ μέρους της Ρωσίας».³⁰ Το δίλημμα ασφαλείας τόσο γενικώς όσο και ειδικώς στην ρωσοτουρκική περιπτώσιολογία συναρτάται με τη διαβάθμιση της απειλής, καθώς και με τους παράγοντες οι οποίοι δύνανται να την εντείνουν. Η κλίμακα αμφισβήτησης, δηλαδή, της κυριαρχίας και άρα, της επιβίωσης μίας κρατικής οντότητας – και εν προκειμένω της Τουρκίας – ορίζεται αναλόγως με το χάσμα ισχύος και τις δημιουργούμενες συνθήκες άνισης ανάπτυξης,³¹ καθώς και συμπαρομαρτούντες παράγοντες όπως επί παραδείγματι, οι ηγεμονικές αξιώσεις του αντιπάλου. Όσον αφορά τον ορισμό της έννοιας της απειλής, ο Παναγιώτης Ήφαιστος σημειώνει:

Σε διακρατικό επίπεδο, απειλή είναι η εκδηλωμένη πρόθεση της μιας πλευράς να προκαλέσει κάποια ζημιά εις βάρος των συμφερόντων της άλλης, εάν η τελευταία δε συμμορφωθεί προς τις απαιτήσεις και τη θέλησή της. Μια απειλή δημιουργεί κίνδυνο όταν ο απειλών έχει τα μέσα και τη θέληση να την πραγματοποιήσει.³²

Κατ' αναλογία, η Τουρκία συμπράττοντας με τις ΗΠΑ μέσω της ένταξης στο ΝΑΤΟ κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου εξισορρόπησε την ΕΣΣΔ, η οποία έθετε ένα ευκρινέστατο δίλημμα ασφαλείας απειλώντας κατ' επέκταση την επιβίωσή

²⁹ Περί της έννοιας του διλήμματος ασφαλείας έχει πραγματοποιηθεί ήδη αναφορά στο «θεωρητικό κεκτημένο», το οποίο σχετίζεται με την παρούσα διατριβή.

³⁰ Çelik, Y. (1999) *Contemporary Turkish foreign policy*. London: Praeger. Σελ. xv.

³¹ Περί των αιτιών πολέμου και αποσταθεροποίησης, ενδεικτικά βλ.: Van Evera, S. (1999) *Causes of war: Power and the roots of conflict*. New York: Cornell university press. Ήφαιστος, Π. (2000) Ο πόλεμος και τα αίτιά του: *Τα πολλά πρόσωπα του ηγεμονισμού και της τρομοκρατίας*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.

³² Ήφαιστος, Π. (1992) Αποτρεπτική στρατηγική και ελληνική εξωτερική πολιτική. Εντός του: Ήφαιστος, Π. και Πλατιάς, Α. (επιμ.) *Ελληνική αποτρεπτική στρατηγική*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 47-159. Σελ. 59.

της ως κυρίαρχο κράτος.³³ Επί τη βάσει της ανάλυσης του Stephen Walt για τις εστίες εμπέδωσης απειλής,³⁴ καθίσταται αντιληπτό ότι μετά το 1991, υφίσταται

---

³³ Τουτέστιν, αυτό καθ' αυτό το δίλημμα ασφαλείας ώθησε την Τουρκία στο δυτικό στρατόπεδο. Ως καταγράφει ο Frank Weber «στις αρχές Αυγούστου του 1941, ο πρεσβευτής της Άγκυρας στο Βερολίνο, Χυσρέβ Γκερεντέ, επισκέφθηκε τον Βαϊτζαίκερ και τον πληροφόρησε ότι η Βέρμαχτ μπορούσε θαυμάσια να χρησιμοποιήσει για προπαγανδιστικούς σκοπούς τους ρωσοτουρκικούς λαούς ανάμεσα στους οποίους τώρα κινείται. Ο Γκερεντέ είπε ότι κατά την προσωπική του γνώμη θα έπρεπε να οργανωθεί ένα «τουρανικό» κράτος από τη Νέα Τάξη του Άξονα στα εδάφη ανάμεσα στη Μαύρη Θάλασσα και στην Κασπία. Ισχυρίστηκε ότι όλοι στο Μπακού μιλούσαν τουρκικά και ποθούσαν την ανεξαρτησία από τη σοβιετική κυριαρχία». Σε άλλο σημείο, ο Weber συνεχίζει «ένα περίπου χρόνο μετά τις συναντήσεις του Γκερεντέ με τη Βιλεμστράσσε και το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο, ο Αχμέτ Ουμάρ, Τούρκος πρόξενος στη Δαμασκό, επισκέφθηκε το βρετανικό προξενείο της πόλεως [...] ο Ουμάρ ρώτησε τον P. A. Μπώμον του βρετανικού προξενείου αν το Λονδίνο θα δεχόταν επέκταση των τουρκικών εδαφών εις βάρος της Σοβιετικής Ρωσίας». Weber, F.G. (1993) *Ο επιτήδειος ουδέτερος*. 5^η εκδ. Αθήνα: Θετίλη. Σελ. 154-157. Επίσης, βλ.: Landau, J. (1985) ό.π., σελ. 86-87.

Κατά συνέπεια, διαφαίνεται ότι η Τουρκία κινείται ευκαιριακά ανάμεσα στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, προκειμένου να αποκομίσει τα μέγιστα δυνατά εδαφικά οφέλη εις βάρος της ΕΣΣΔ. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πιέσεις της Άγκυρας ήταν αμφίπλευρες τόσο προς το Βερολίνο (πρώτο απόσπασμα) όσο και προς το Λονδίνο (δεύτερο απόσπασμα) προς αποκόμιση του βέλτιστου αποτελέσματος. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι αυτά λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια της Πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας, μια δημοκρατίας βαθιά εμποτισμένης με τα κεμαλικά ιδεώδη, όπως αυτό των «συνόρων του εθνικού όρκου» και της υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης. Το συγκεκριμένο γεγονός δεν άφησε αδιάφορο τον Ιωσήφ Στάλιν, ο οποίος μεταπολεμικά απαιτήσε αλλαγή του καθεστώτος των Στενών, ενώ παράλληλα προέβαλε εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος της Τουρκίας με άξονα αναφοράς τις δύο ανατολικές επαρχίες της, Καρς και Αρνταχάν. Οι συγκεκριμένες σοβιετικές αξιώσεις, με τη σειρά τους, ενεργοποίησαν τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία, οι οποίες παρείχαν δυναμική διπλωματική στήριξη στην Τουρκία, ενώ η τελευταία μετέφερε το βάρος της εξισορρόπησης της ΕΣΣΔ στο δυτικό συνασπισμό, προοπτική σαφώς πιο εφικτή και συνεπώς, ρεαλιστική. Χουρχούλης, Δ. (2012) *Όψεις των σοβιετικών προτεραιοτήτων 1941-1950*. Εντός του: Ήφαιστος, Π., Κολιόπουλος, Κ. και Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια*; Αθήνα: Ινστιτούτο διεθνών σχέσεων – Πάντειο Πανεπιστήμιο, σελ. 150-177. Σελ. 170.

³⁴ Ο Stephen Walt προσεγγίζει την έννοια της απειλής υπό τέσσερις συγκεκριμένες οπτικές, οι οποίες συνιστούν εστίες εμπέδωσής της. Πρώτος παράγοντας είναι οι συντελεστές ισχύος ενός κράτους, ήτοι το σύνολο των δυνατοτήτων του (capabilities). Παραδείγματα συνιστούν ο πληθυσμός, η στρατιωτική ισχύς, η βιομηχανική και η τεχνολογική ικανότητα, ενώ υπογραμμίζεται ότι οι εν λόγω συντελεστές υπολογίζονται εν σχέσει με αντίστοιχους άλλων δρώντων. Προς τούτο, όψη της υψηλής στρατηγικής δε συνιστά μόνο η απόκτηση συντελεστών ισχύος, αλλά και η παρεμπόδιση ανταγωνιστικών δρώντων από την προσπάθειά τους να αποκτήσουν. Δεύτερος παράγοντας είναι η γεωγραφική εγγύτητα. Καθότι οι διεθνείς σχέσεις επικεντρώνονται στην έννοια του εδάφους και η κυριαρχία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη έννοια με τη φυσική παρουσία στο χώρο, η γεωγραφική γειτνίαση είναι καθοριστική για τη δυνατότητα ενός κράτους να προβάλλει ισχύ σε μια περιοχή και αντιστοίχως να εγείρει αξιώσεις. Ο τρίτος παράγοντας ονομάζεται από τον Walt ως «επιθετική ισχύς». Τοιουτοτρόπως, προσδίδει έμφαση στις στρατιωτικές πτυχές της ισχύος, την οποία έχει ήδη αναφέρει. Εντούτοις, ο τρίτος παράγοντας, ως το ύστατο και κορυφαίο μέσο προβολής ισχύος, είναι το απαύγασμα των συντελεστών ισχύος ή – ως θα το έθετε ο John Mearsheimer – της λανθάνουσας ισχύος. Τέλος, ο τέταρτος παράγοντας συνίσταται στις προθέσεις και δη τις επιθετικές προθέσεις των κρατών. Η συγκεκριμένη πτυχή εκπορεύεται από επιμέρους αποφάσεις στρατηγικής και εξωτερικής πολιτικής, οι οποίες συνδέονται με αντιλήψεις ή συγκεκριμένες προσμετρήσεις κόστους-οφέλους. Walt, S.M. (1987) *The origins of alliances*. New York: Cornell university press. Σελ. 21-26.

αποκλιμάκωση αναφορικά με την εν λόγω απειλή εις βάρος της Τουρκίας. Κατά την επαύριον της λήξης του Ψυχρού Πολέμου, στο χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας προέκυψε κενό ισχύος (power vacuum), ήτοι μία ενδιάμεση ζώνη (buffer zone), η οποία πλέον περιβαλλόταν από μεγάλες δυνάμεις με προεξάρχουσα την Ρωσία, αλλά ουδεμία δύνατο να τη συμπεριλάβει εντός της κυριαρχίας της. Εντός της ενδιάμεσης ζώνης ιδρύθηκαν σχετικώς – με περιβάλλουσες μεγάλες δυνάμεις – ανίσχυρα κράτη, τα οποία βρέθηκαν στο επίκεντρο του ανταγωνισμού συμφερόντων και ισχύος των μεγαλύτερων δυνάμεων. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η ενδιάμεση ζώνη απετέλεσε την απεικόνιση μιας εγκαθιδρυμένης ισορροπίας ισχύος μεταξύ των κύριων διεθνών και περιφερειακών δρώντων, μιας και η υπερίσχυση οιαδήποτε εξ αυτών ήταν αδύνατη δίχως δυσβάσταχτο κόστος επιβαλλόμενο από τους ανταγωνιστές του. Επί του προκειμένου, ο Martin Wight συνοψίζει εύστοχα την έννοια της ενδιάμεσης ζώνης:

Μία ενδιάμεση ζώνη συνιστά μία περιοχή κατεχόμενη από μία ή περισσότερες [αναλογικά] μικρές δυνάμεις και ευρισκόμενη μεταξύ δύο ή περισσότερων [αναλογικά] μεγάλων δυνάμεων. Μερικές φορές περιγράφεται ως «κενό ισχύος». Γενικό ζωτικό συμφέρον καθεμίας εκ των μεγαλύτερων δυνάμεων αποτελεί η αποτροπή της άλλης από τον έλεγχο της ενδιάμεσης ζώνης, ενώ καθεμία προσπαθεί να υλοποιήσει τούτο το συμφέρον της με δύο τρόπους αναλόγως με την ισχύ της. Αποπειράται είτε να διατηρήσει την ενδιάμεση ζώνη ως ουδέτερη και ανεξάρτητη, είτε να εγκαθιδρύσει τη δική της κυριαρχία, η οποία μακροπρόθεσμα δύναται να οδηγήσει σε κατάληψη της ενδιάμεσης ζώνης για λογαριασμό της και μετατροπή της σε επαρχία εμπροσθοφυλακής (frontier province).³⁵

Διαμέσου της σύνδεσης των θεωρητικών θέσεων του Walt με την προκείμενη περιπτωσιολογία, τεκμαίρεται ότι η – διάδοχος της ΕΣΣΔ – Ρωσία παύει να συνιστά άμεση απειλή για την επιβίωση του τουρκικού κράτους. Συγκεκριμένα, το ακαθάριστο εθνικό προϊόν της Ρωσίας εν έτει 1992 ανήρχετο περίπου στα 460 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ δύο χρόνια πριν – το 1990 – το σοβιετικό ΑΕΠ

---

³⁵ Wight, M. (1978) *Power politics*. London: Leicester university press and the Royal institute of international affairs. Σελ. 160.

ανήρχετο στα 2,042 τρισεκατομμύρια δολάρια και τούτο κατόπιν μιας πολυετούς ύφεσης.³⁶ Συνεπώς, υπήρξε ραγδαία κάμψη του σημαντικότερου συντελεστή οικοδόμησης στρατιωτικής ισχύος, ήτοι της οικονομίας. Περαιτέρω, κατά την επαύριον του εδαφικού κατακερματισμού της ΕΣΣΔ, η Ρωσία και η Τουρκία έπαψαν να έχουν κοινά χερσαία σύνορα μετά από σειρά αιώνων. Εν προκειμένω, στην περιοχή του Καυκάσου, ιδρύθηκαν τρία νέα κράτη, ήτοι η Γεωργία, η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν, τα οποία πλέον μεσολαβούν μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας. Συνεπώς, η γεωγραφική γειτνίαση έπαψε, μία ενδιάμεση ζώνη προέκυψε και η ένταση της απειλής προς την Τουρκία μειώθηκε. Επίσης, εν πλήρη συναρτήσε με τις θεωρητικές επισημάνσεις του Walt, επισημαίνονται οι δραματικά μειωμένες στρατιωτικές δυνατότητες της Ρωσίας εν σχέσει με την ΕΣΣΔ. Εν έτει 1991, το προσωπικό των σοβιετικών ενόπλων δυνάμεων ήταν 3.400.000 στελέχη, ενώ διατίθεντο 133 δισεκατομμύρια δολάρια για την άμυνα. Αντιθέτως, εν έτει 1992, 2.720.000 άνθρωποι στελέχωναν τις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις, ενώ μόλις 52 δισεκατομμύρια δολάρια συνιστούσαν τις αμυντικές δαπάνες με διαρκώς μειούμενες τάσεις καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990.³⁷

Επί του ιδίου πλαισίου, οι αξιώσεις της μεταψυχροπολεμικής Ρωσίας έναντι της Τουρκίας περιορίστηκαν ή και εκμηδενίσθηκαν και συνεπώς, δε συνέπιπταν με τις σοβιετικές εδαφικές αξιώσεις επί των τουρκικών βορειοανατολικών επαρχιών του Καρς και του Αρνταχάν ή του καθεστώτος των Στενών. Εντούτοις, αξίζει να τονισθεί ότι, ως θα διαφανεί στη συνέχεια, η Ρωσία συνιστά ευκρινώς ανταγωνιστικό της Τουρκίας δρώντα στον ευρύτερο χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας υπό την έννοια της διαρκούς εξισορρόπησης της τουρκικής επιρροής και προσπάθειας ισχυροποίησης. Άλλωστε, το φθινόπωρο του 1993, ο πρόεδρος της Τουρκίας Süleyman Demirel αναρωτιόταν χαρακτηριστικά: «η Ρωσική Ομοσπονδία αποζητά την απόκτηση δικαιωμάτων επί της τύχης 30 εκατομμυρίων Ρώσων, οι οποίοι διαβιούν σε άλλες [πρώην σοβιετικές] δημοκρατίες [...] Άραγε τοπικές συρράξεις

³⁶ Τα δεδομένα σχετικά με το ΑΕΠ της ΕΣΣΔ αντλούνται από: The Military Balance (1991) The Soviet Union. *The Military Balance*, 91 (1), σελ. 36. Τα δεδομένα σχετικά με το ΑΕΠ της Ρωσίας αντλούνται από: The World Bank (2013) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [10/10/2013].

Αναλυτικά δεδομένα αναφορικά με το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) της ΕΣΣΔ και μετέπειτα της Ρωσίας παρατίθενται εντός του παραρτήματος IV.

³⁷ The Military Balance (1991) The Soviet Union. Ό.π., σελ. 36. The Military Balance (1992) Russia. *The Military Balance*, 92 (1), σελ. 92.

Αναλυτικά δεδομένα αναφορικά με το στελεχιακό δυναμικό και τον αμυντικό προϋπολογισμό της ΕΣΣΔ και μετέπειτα της Ρωσίας παρατίθενται εντός του παραρτήματος IV.

πρόκειται να αποτελέσουν προσχήματα για την αναδόμηση της αυτοκρατορίας; Σε ποιο βαθμό η Ρωσία ευρίσκεται πίσω από τις συγκεκριμένες συρράξεις;».³⁸ Εν ολίγοις, η μεταψυχροπολεμική κατανομή ισχύος δεν επιτρέπει την ευθεία απειλή της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας εκ μέρους της Ρωσίας, αλλά επιτρέπει αφ' ενός την προσπάθεια άσκησης επιρροής ή και – μερικής έστω – προβολής ισχύος από πλευράς της τελευταίας στην ενδιάμεση ζώνη και αφ' ετέρου καθιστά ευκρινή την αδυναμία της πρώτης να μετουσιώσει σε απτά στρατηγικά κέρδη τις ηγεμονικές αξιώσεις της.

4.3.1. Βασικοί ανταγωνιστικοί δρώντες

Η τουρκική στρατηγική περί του γενικού πλέγματος των μεταψυχροπολεμικών απειλών διασαφηνίζεται εντός του «Defense white paper 2000», το οποίο εκδίδεται από το τουρκικό υπουργείο εθνικής αμύνης. Αναφέρεται χαρακτηριστικά:

Κατά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και του ανταγωνισμού μεταξύ των στρατοπέδων, υπήρξε μία αναζήτηση για μία νέα παγκόσμια τάξη στοχεύουσα στην παγκοσμιοποίηση, γεγονός το οποίο άλλαξε τις αντιλήψεις περί απειλής. Ενώ προηγουμένως η αντίληψη περί απειλής ήταν προφανής και συγκεκριμένη, κατά τις απαρχές του 21^{ου} αιώνα, [η αντίληψη περί απειλής] έχει αποκτήσει πολλές κατευθύνσεις και διαστάσεις, ενώ πολλαπλοί αστάθμητοι παράγοντες κυριαρχούν στο περιβάλλον. Η παραδοσιακή αντίληψη περί απειλής έχει τώρα αρχίσει να περιλαμβάνει νέες απειλές και κινδύνους αναδυόμενους στη μορφή περιφερειακών και εθνοτικών συγκρούσεων, πολιτικών και οικονομικών ενδοκρατικών ασταθειών και αβεβαιοτήτων, εξάπλωσης όπλων μαζικής καταστροφής και πυραύλων μεγάλης εμβέλειας, θρησκευτικού φονταμενταλισμού, λαθρεμπορίου ναρκωτικών και παντός είδους όπλων και διεθνούς τρομοκρατίας.³⁹

³⁸ Παρατίθεται εντός του: Uslu, N. (2004) *Turkish foreign policy in the post-Cold war period*. New York: Nova. Σελ. 66.

³⁹ Turkey: Ministry of National Defense (2000) *Defense white paper 2000*. Ankara: Ministry of National Defense. Σελ. 34.

Οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι ένα κείμενο κυβερνητικής πηγής εξυπηρετεί πάντοτε συγκεκριμένους πολιτικούς και στρατηγικούς σκοπούς και προς τούτο, ελέγχεται η επιστημονική αξία του. Εντούτοις, εκ των ανωτέρω, συγκρατείται η μεταλλαγή στην αντίληψη περί απειλής για την τουρκική εθνική ασφάλεια. Εντός του μεταψυχροπολεμικού περιβάλλοντος, η Τουρκία εμπλέκεται σε μια σειρά περιφερειακών ζητημάτων, τα οποία υπερβαίνουν την κεμαλική αντίληψη περί «ειρήνης στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο» και προς τούτο, έρχεται αντιμέτωπη με μείζονες περιφερειακούς δρώντες πέραν των παραδοσιακών ανταγωνιστών της.⁴⁰ Οι σημαντικότερες απειλές για την τουρκική εθνική ασφάλεια, όπως αποκρυπτογραφούνται από το τουρκικό υπουργείο εθνικής αμύνης, συνδέονται άρρηκτα με ευρύτερες γεωγραφικές περιφέρειες του πρώην γιουγκοσλαβικού και πρώην σοβιετικού χώρου. Η αστάθεια των νεότευκτων κρατών των συγκεκριμένων περιφερειών τίθεται στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων και των διακυβευμάτων της τουρκικής πολιτικής και στρατηγικής, καθότι οι υπόλοιπες αποκρυπτογραφημένες απειλές συνιστούν απότοκα ακριβώς αυτής της αστάθειας. Ειδικότερα όσον αφορά το υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και την προκύπτουσα ενδιάμεση ζώνη, βασικοί ανταγωνιστές της Τουρκίας αποτελούν η Ρωσία και δευτερευόντως το Ιράν.⁴¹

Εν αρχή, το Ιράν διείδε τη συστημική ευκαιρία επέκτασης της επιρροής του στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία κατά παρόμοιο τρόπο με την Τουρκία. Τουτέστιν, υπήρξε σειρά διακηρύξεων και δηλώσεων με αναφορές σε μακραιώνες κοινές ρίζες μεταξύ των πληθυσμών της περιοχής και του Ιράν, καθώς επίσης και επικλήσεις στο Ισλάμ και στην περσική γλώσσα ομιλούμενη στο Τατζικιστάν. Εν

⁴⁰ Δείγμα της παλιάς αντίληψης περί απειλής συνιστά η περίφημη θέση του Sükrü Elekdağ των «2^{1/2} πολέμων», ήτοι εναντίον της Συρίας, της Ελλάδος και των Κούρδων. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θέση, η Τουρκία οφείλει να είναι έτοιμη ανά πάσα στιγμή για τη διεξαγωγή πολυμέτρου αγώνα για την εξυπηρέτηση των ζωτικών συμφερόντων της. Elekdağ, S. (1996) Two and one-half war strategy. *Perceptions*, 1 (1), σελ. 33-57.

⁴¹ Σημείων δρώντας στην ευρύτερη περιφέρεια της Κεντρικής Ασίας απετέλεσε, επίσης, η Κίνα ενδιαφερόμενη κατά βάση για την – συνορεύουσα με την εν λόγω περιφέρεια – επαρχία Xinjiang, στην οποία εμφανίζονταν αποσχιστικές τάσεις από τους Ουϊγούρους. Επιπροσθέτως, η Κίνα επεδίωξε την υλοποίηση αγωγών μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου κυρίως από το Καζακιστάν και το Τουρκμενιστάν προς τα κινεζικά σύνορα. Εντούτοις, η συγκεκριμένη δραστηριότητα έχει λάβει χώρα κατά μείζονα λόγο κατά τα έτη κατόπιν της περιόδου εξέτασης, ήτοι το 2007 οπότε και δόθηκε εκκίνηση στη λειτουργία τέτοιων αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων. Παράλληλα, η περιπτώσιολογία της Κίνας δεν παρατίθεται, καθώς η κινεζική δραστηριότητα δεν ενείχε ανταγωνιστικές ως προς την Τουρκία πολιτικές και στρατηγικές προεκτάσεις. Cooley, A. (2012) *Great games, local rules: The new great power contest in Central Asia*. New York: Oxford university press. Σελ. 6.

πλήρη συναρτήσει με αυτό, ο Abbas Maleki, Ιρανός υπουργός εξωτερικών υπεύθυνος για την έρευνα και την εκπαίδευση κατά την κρίσιμη περίοδο 1988-1997, ανέφερε ενδεικτικά ότι «μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, το περιφερειακό υποσύστημα έχει πλήρως μεταλλαχθεί. Εξαιτίας της ιδιάζουσας φύσης του, το υποσύστημα της Μέσης Ανατολής τοποθετεί το Ιράν στο περιθώριο πολιτικά και πολιτισμικά. Το συγκεκριμένο υποσύστημα ήταν κατά κύριο λόγο αραβικό εκ φύσεως. Όμως, η νέα κατάσταση έχει συντελέσει στην αποχώρηση του Ιράν από το υποσύστημα της Μέσης Ανατολής και στην είσοδό του σε ένα νέο υποσύστημα, το οποίο συμπεριλαμβάνει τις μόλις ανεξαρτητοποιημένες χώρες της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου».⁴² Η αδυναμία του Ιράν, δηλαδή, να εδραιώσει την επιρροή του και να αναζητήσει ερείσματα στη Μέση Ανατολή λόγω της αραβικής υπερίσχυσης, ώθησε την υψηλή στρατηγική του προς τον πρώην σοβιετικό χώρο.

Ως βασικό εργαλείο, το Ιράν χρησιμοποίησε το Ισλάμ προσπαθώντας να επεκτείνει την επιρροή του μέσω της διάδοσης της Ισλαμικής Επανάστασης στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Παραλλήλως, αντιμετώπισε με επιφύλαξη τις προσπάθειες της Τουρκίας να εισέλθει στην περιοχή ταυτίζοντας αυτές με τη δύση. Η συγκεκριμένη ιρανική επισήμανση δεν ήταν αστήρικτη καθότι η Τουρκία αποπειράθηκε να προχωρήσει σε εξωτερική εξισορρόπηση και άρα δημιουργία συμμαχιών με τους δυτικούς εταίρους της – όπως αναλύεται στη συνέχεια – προκειμένου να καταφέρει να εξισορροπήσει ισχυρότερα κράτη όπως η Ρωσία. Με εργαλείο, μάλιστα, το πρότυπο της δυτικότροπης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του εκκοσμηκευμένου κράτους προέβαλλε τον εαυτό της ως τοποτηρητή των δυτικών αξιών στην περιοχή εν πλήρη ρήξη με τον ισλαμικό φονταμενταλισμό και το πολιτειακό και θρησκευτικό μοντέλο της Ιρανικής Επανάστασης.⁴³ Η Τουρκία, εν αντιθέσει με το Ιράν, προβλήθηκε ως το κρατικό μοντέλο σύζευξης των δυτικών και των ισλαμικών αξιών στα πρότυπα της ήδη αναλυθείσας τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης, η οποία είχε επικρατήσει στο εσωτερικό της. Κατά τα λεγόμενα του προέδρου της Τουρκίας Süleyman Demirel, «η Τουρκία έχει αποδείξει ότι Ισλάμ, δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα και οικονομία της αγοράς δύνανται να συμπορευθούν χέρι με

⁴² Παρατίθεται εντός του: Peimani, H. (1998) *Regional security and the future of Central Asia: The competition of Iran, Turkey and Russia*. London: Praeger. Σελ. 80.

⁴³ Aydin, M. (2004β) Foucault's pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 7-8.

χέρι».⁴⁴ Με την εξαίρεση του Τατζικιστάν, όπου ομιλούνται τα περσικά και ο ισλαμικός φονταμενταλισμός γνώρισε μεγάλη έξαρση ταυτιζόμενη, μάλιστα, με το ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου στη χώρα, τα υπόλοιπα κράτη δεν προτίμησαν ισλαμοστραφείς πολιτικές, δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν προέκυψαν συνεργατικά σχήματα μεταξύ του Ιράν και ορισμένων εξ αυτών, όπως η ενεργειακή συνεργασία με το Τουρκμενιστάν. Υπό τη συγκεκριμένη σκέπη, όπως τεκμαίρεται στη συνέχεια, ο ανταγωνισμός της Τουρκίας και του Ιράν στην Κεντρική Ασία και στον Καύκασο ορίσθηκε επί των αλληλένδετων πεδίων της πολιτικής και της οικονομίας, ενώ η εργαλειακή διάδοση ή μη του Ισλάμ παρέμεινε σε ρητορικό πλαίσιο και με σημεία αναφοράς πάντοτε τα πεδία της σκληρής ισχύος.⁴⁵

Ο έτερος ανταγωνιστικός πόλος στην περιοχή είναι η Ρωσία, η οποία κατέχει δεσπόζουσα θέση, ενώ σειρά δεδομένων συνιστούν παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής της. Συγκεκριμένα, η σχέση της Ρωσίας με την περιοχή είναι ιστορική, ενώ σημαντικοί ρωσικοί πληθυσμοί συνέχισαν να διαβιούν ως μειονότητες πλέον εντός των νεότευκτων κρατών επηρεάζοντας τη διαμόρφωση των ρωσικών στρατηγικών συμφερόντων. Επίσης, εξαιτίας του σοβιετικού παρελθόντος, οι σύγχρονες πολιτικές ελίτ των νεότευκτων κρατών έχουν εκπαιδευθεί κυρίως στη Μόσχα, ενώ είναι αξιοσημείωτο γεγονός ότι το σύνολο των πολιτικών και στρατιωτικών κύκλων μόλις πριν λίγα χρόνια λογοδοτούσε σε μια κοινή διοίκηση. Εξαίρεση δεν αποτελούν οι οικονομικές δομές, καθότι ο σοβιετικός κορπορατισμός συμπαρασύρει, κατά τη διάρκεια της μεταψυχροπολεμικής περιόδου, τον οικονομικό και εμπορικό προσανατολισμό των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών.⁴⁶ Επί του συγκεκριμένου, ενδεικτικό παράδειγμα αναλυόμενο στη συνέχεια, αποτελεί το σύστημα αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων, η κατεύθυνση του οποίου ήταν από την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο προς την ρωσική ενδοχώρα. Επιπλέον, ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία ως ενιαίο υποσύστημα ενέχει θέση αναχώματος για την Ρωσία εξαιρετικά σημαντικού ως «πρώτη γραμμή άμυνας» σε περίπτωση

---

⁴⁴ Παρατίθεται εντός του: Aydin, M. (1996) Turkey and Central Asia: Challenges of change. *Central Asian survey*, 15 (2), σελ. 162.

⁴⁵ Aras, B. (2000) Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options. *Turkish studies*, 1 (1), σελ. 43.

⁴⁶ Laruelle, M. (2010) Russia and Central Asia. Εντός του: Kavalski, E. (ed.) *The new Central Asia: The regional impact of international actors*. Singapore: World scientific publishing, σελ. 149-175. Σελ. 150.

ανάγκης αποτροπής των νότιων ανταγωνιστών.⁴⁷ Εν πλήρη συναρτήσει με τα προαναφερθέντα, ο Süleyman Demirel δήλωσε, κατά την έναρξη της κοινοβουλευτικής περιόδου την 1^η Σεπτεμβρίου του 1993, ότι:

Μέσω της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης εξαλείφθηκε μία μεγάλη απειλή αλλά εισήλθαμε σε μία περίοδο γεμάτη αβεβαιότητα. Ο κόσμος δεν έχει επιτύχει σταθερότητα. Είναι αλήθεια ότι η Τουρκία απαλλάχθηκε από μία απειλή 400 ετών. Από την άλλη πλευρά, η αστάθεια στην Ρωσία συνεχίζει να αποτελεί πρώτιστο μέλημα για την Τουρκία. Η Ρωσική Ομοσπονδία διεκδικεί δικαίωμα επί της μοίρας 30 εκατομμυρίων Ρώσων, οι οποίοι διαβιούν σε άλλες δημοκρατίες. Είναι η Ρωσική Ομοσπονδία ανήσυχη σχετικά με τη διάλυση της Σοβιετικής Αυτοκρατορίας; Πρόκειται οι τοπικές συρράξεις να αποτελέσουν προφάσεις για την ανασύσταση της αυτοκρατορίας; Σε ποιο βαθμό η Ρωσία ευρίσκεται πίσω από τις συγκεκριμένες συρράξεις;⁴⁸

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή διασφαλίζονται διαμέσου της εξωτερικής πολιτικής του «εγγύς εξωτερικού» (blizhneye zarubezhnye). Εντός του πλαισίου της εν λόγω πολιτικής, η Ρωσία διακήρυξε τη σημασία του υποσυστήματος για τα ζωτικά συμφέροντά της αποσκοπώντας στην εξισορρόπηση έτερων δρώντων, όπως το Ιράν ή η Τουρκία. Η πολιτική του «εγγύς εξωτερικού» ταύτισε τους συσχετισμούς ισχύος στην περιοχή με την ασφάλεια της Ρωσίας και τοιουτοτρόπως, επανακαθόρισε τις στρατηγικές των υπολοίπων ανταγωνιστών.⁴⁹ Η αναγκαιότητα υιοθέτησης του δόγματος του «εγγύς

---

⁴⁷ Περί της στρατηγικής σημασίας του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας για την Ρωσία, βλ.: Reimani, H. (1998) ό.π., σελ. 72-73.

Σχετικός πίνακας καταγραφής των πληθυσμών των κρατών της Κεντρικής Ασίας και του ποσοστού των Ρώσων εν έτει 1990 παρατίθεται εντός του παραρτήματος IV.

Είναι χαρακτηριστικό ότι Ρωσία ορίζει την περιοχή ως «Μέση Ασία» (Srednyaya Aziya) εξαιρώντας, όμως, το Καζακστάν εξαιτίας της γεωγραφικής εγγύτητας αλλά και του μεγάλου ρωσικού πληθυσμού διαβιούντος εντός της χώρας αυτής (περίπου 38% επί του συνολικού πληθυσμού). Hyman, A. (1993) Moving out of Moscow's orbit: The outlook for Central Asia. *International affairs*, 69 (2), σελ. 289.

⁴⁸ Παρατίθεται εντός του: Sezer, D.B. (1995) Turkey's new security environment, nuclear weapons and proliferation. *Comparative strategy*, 14 (2), σελ. 152.

⁴⁹ Aydin, M. (2004β) ό.π., σελ. 8.

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την επαύριον της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, στην Ρωσία σχηματίστηκαν δύο σχολές σκέψεως όσον αφορά την υπό διαμόρφωση νέα στρατηγική της. Από τη μία πλευρά, οι φιλοδυτικοί προέκριναν τον εκδυτικισμό της Ρωσίας και την υιοθέτηση από μέρους της ενός δυτικού μοντέλου διακυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, οι ευρασιανιστές συνέδεσαν την τύχη της νέας

εξωτερικού» και η βαρύνουσα σημασία της περιφέρειας για την Ρωσία διαφαίνεται ευκρινώς μέσω ενός εγγράφου τιτλοφορούμενου ως «Προτάσεις», το οποίο συντάχθηκε από την Επιτροπή Διεθνών Σχέσεων της Ρωσικής Δούμας και προωθήθηκε από την ίδια την ρωσική κυβέρνηση προς τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών:

Η Ρωσική Ομοσπονδία, η οποία είναι διεθνώς θεωρούμενη ως ο νόμιμος διάδοχος της ΕΣΣΔ, οφείλει να κυβερνάται μέσω ενός δόγματος (όπως το αμερικανικό δόγμα Μονρόε αναφορικά με τη Λατινική Αμερική) το οποίο θα προβλέπει την προστασία των ζωτικών συμφερόντων της στο σύνολο της γεωγραφικής και πολιτικής επικράτειας της πρώην ΕΣΣΔ. Η Ρωσία οφείλει, επίσης, να επιτύχει την αναγνώριση των συμφερόντων της από τη διεθνή κοινότητα.⁵⁰

Το συγκεκριμένο δόγμα, συνεπώς, σκόπευε στην προστασία των ρωσικών συμφερόντων στην περιοχή, καθώς και στην εμπέδωση – ενέχουσα αποτρεπτικό χαρακτήρα – προς όλες τις κατευθύνσεις ότι η Ρωσία ταυτίζει την ασφάλειά της με την ασφάλεια των διαδόχων κρατών της ΕΣΣΔ. Ενδεικτική είναι η δήλωση του

Ρωσίας με την επιτυχία διατήρησης της σφαίρας επιρροής της στον πρώην σοβιετικό χώρο. Ο ευρασιανισμός σχετίστηκε με τέσσερις αλληλένδετους σκοπούς, ήτοι την εμπέδωση της διφυούς ρωσικής ιδιοσυστασίας με πυλώνες συμφερόντων σε Ευρώπη και Ασία, τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής δίχως μονομερείς αγκυλώσεις αλλά με πολυδιάστατο χαρακτήρα, την επίκληση της προαναφερθείσας ιδιοσυστασίας για την ένταξη σε διάφορους διεθνείς οργανισμούς όπως ο – τότε ονομαζόμενος – Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης και γενικότερα, την κατάταξη της Ρωσίας ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις ενέχουσες ανάλογο γεωπολιτικό ρόλο στις διεθνείς και στις περιφερειακές εξελίξεις. Αν και μέλη των δύο αντιπάλων σχολών συμμετείχαν ταυτοχρόνως στην κυβέρνηση Yeltsin, εντούτοις η ρωσική υψηλή στρατηγική διαμορφώθηκε δίχως αποκλίσεις και διαταράξεις. Είναι ενδεικτικό παράδειγμα ότι ο Andrei Kozyrev, όντας φιλοδυτικός, μίλησε στα πλαίσια συνάντησης του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) στη Στοκχόλμη για την ανάγκη σύστασης της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, ενώ ήταν ο πρώτος ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο «εγγύς εξωτερικό». Nassibli, N. (2004) Azerbaijan: Policy priorities towards the Caspian sea. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 140-161. Σελ. 141. Torbakov, I. (2007) Making sense of the current phase of the Turkish-Russian relations. *The Jamestown foundation*, σελ. 12.

⁵⁰ Παρατίθεται εντός του: Nassibli, N. (2004) ό.π., σελ. 142.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι προτεραιότητες της ρωσικής υψηλής στρατηγικής στην περιοχή δεν άλλαξαν στο πέρασμα των ετών. Η αλλαγή στη διακυβέρνηση της χώρας με την άνοδο του Vladimir Putin στην εξουσία συνδέθηκε με την αδιάλειπτη και διαρκώς ενεργότερη εμπλοκή της Ρωσίας στην περιοχή επί τριών αξονικών σκοπών, ήτοι την αύξηση της μονομερούς οικονομικής εξάρτησης (και όχι αλληλεξάρτησης) των νεότευκτων κρατών από την Ρωσία, την αύξηση της ρωσικής στρατιωτικής παρουσίας στην περιοχή μέσω εγκαθίδρυσης βάσεων όπως έγινε στην περίπτωση του Κιργιστάν και την εδραίωση της ρωσικής επιρροής με σκοπό την αναχαίτιση της αντίστοιχης δυτικής ή ισλαμικής στην περιοχή. Buszynski, L. (2005) Russia's new role in Central Asia. *Asian survey*, 45 (4), σελ. 550.

Ρώσου υπουργού άμυνας στρατηγού Pavel Grachev ότι «η βασική απειλή για την ασφάλεια της Ρωσίας προέρχεται από το νότο», ενώ ο υπουργός εξωτερικών Andrei Kozyrev σημείωνε, εν έτει 1993, ότι «[η περιοχή της Καυκασίας καθώς επίσης και η Κεντρική Ασία συνιστούν] μέρος της ρωσικής στρατηγικής σφαίρας επιρροής και ουδείς διεθνής οργανισμός ή ομάδα κρατών δύναται να υποκαταστήσει τις δικές μας προσπάθειες διατήρησης της ειρήνης στον εν λόγω μετασοβιετικό χώρο».⁵¹

Περισσότερο συγκεκριμένος ήταν ο Sergei Stankevich – σύμβουλος του Ρώσου προέδρου Boris Yeltsin – ο οποίος κατονόμασε την Τουρκία ως «σοβαρό παράγοντα» και κατ' επέκταση κεντρικό ανταγωνιστή της Ρωσίας στην ευρύτερη Κεντρική Ευρασία.⁵² Υπό αυτό το πρίσμα, η Ρωσία αποπειράθηκε να συντηρήσει το στρατηγικό πλεονέκτημά της και να διασφαλίσει ότι το μαλακό υπογάστριό της δε θα περιέλθει στη σφαίρα επιρροής ανταγωνιστικών δρώντων. Συνακολούθως, ο Yeltsin, τον Ιούλιο του 1994, υπέγραψε οδηγία περί της «προστασίας των συμφερόντων της Ρωσικής Ομοσπονδίας στην Κασπία θάλασσα»⁵³ εντός της οποίας υπερθεμάτιζε μιας ενεργητικής και δυναμικής ρωσικής παρουσίας στην περιοχή, η οποία θα σκόπευε στη διατήρηση των πολιτικοοικονομικών κεκτημένων της σοβιετικής περιόδου, ενώ ένα χρόνο πριν, είχε αναφέρει ότι η Ρωσία έπρεπε να έχει «ειδικές εξουσίες ως εγγυήτρια δύναμη για την ειρήνη και τη σταθερότητα» στην επικράτεια της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.⁵⁴

Εργαλείο μετουσίωσης της μεταψυχροπολεμικής ρωσικής υψηλής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία απετέλεσε η Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ). Η διατήρηση των πολιτικών, στρατηγικών και οικονομικών δεσμών μεταξύ των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών ταυτίστηκε με το σκοπό ύπαρξης της εν λόγω κοινοπολιτείας, εντός της οποίας δεσπόζουσα θέση κατείχε η Ρωσία, ενώ παράλληλα η μεταχείριση των ρωσικών μειονοτήτων

⁵¹ Παρατίθενται εντός του: Smolansky, O.M. (1995) Russia and Transcaucasia: The case of Nagorno-Karabakh. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 201-230. Σελ. 205.

⁵² Παρατίθεται εντός του: Winrow, G. (1995β) Regional security and national identity: The role of Turkey in former soviet Central Asia. Εντός του: Balim, Ç. et al. (eds.) *Turkey: Political, social and economic challenges in the 1990s*. New York: Brill, σελ. 22-41. Σελ. 33.

⁵³ Παρατίθεται εντός του: O'Hara, S.L. (2005) Great game or grubby game? The struggle for control of the Caspian. Εντός του: Le Billon, P. (ed.) *The geopolitics of resource wars: Resource dependence, governance and violence*. New York: Frank Cass, σελ. 138-160. Σελ. 147.

⁵⁴ Παρατίθεται εντός του: Smolansky, O.M. (1995) ό.π., σελ. 205.

διασφαλιζόταν μέσω δικλείδων.⁵⁵ Περαιτέρω, το συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο θα αντικατόπτριζε την αποτροπή προς οιοδήποτε επίδοξο ανταγωνιστικό δρώντα εν πλήρη συναρτήσει με τα διακηρυγμένα της εξωτερικής πολιτικής του «εγγύς εξωτερικού». Κατά συνέπεια, εντός του υπό εξέταση υποσυστήματος, η Ρωσία συνιστά σημαίνοντα δρώντα και τοιουτοτρόπως, ορίζεται ανταγωνιστικά ως προς την Τουρκία, καθότι τα συμφέροντά τους κατά μείζονα λόγο – και όπως αναδεικνύεται κατωτέρω – αποκλίνουν.

Σημαντικό στοιχείο, το οποίο όξυνε τη διάσταση συμφερόντων μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας, ήταν η σχέση της πρώτης με τη δύση. Κατά την Duygu Bazoğlu Sezer, η χάραξη της ρωσικής υψηλής στρατηγικής, εν πολλοίς, καθορίζεται από την αντίληψη ότι η Τουρκία παραμένει ο μοναδικός πολιτικός συνδετικός κρίκος μεταξύ του ατλαντικού συστήματος – το οποίο η Μόσχα συνεχίζει μετά το 1991 να μην εμπιστεύεται καθόλου – και του ευρασιατικού συστήματος εντός του οποίου έχει λάβει χώρα μία ρωσική στρατηγική υποχώρηση.⁵⁶ Η απόκλιση μεταξύ ρωσικών και τουρκικών συμφερόντων στην περιοχή διεφάνη επί μίας σειράς συμβάντων καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, όπως η ανταλλαγή κατηγοριών για υποστήριξη των Κούρδων και των Τσετσένων αυτονομιστών αντιστοίχως, ο ανταγωνισμός αναφορικά με την εκμετάλλευση και διαμεταφορά των υδρογονανθράκων της Κασπίας και ο συσχετιζόμενος τουρκικός παρεμβατισμός όσον αφορά το καθεστώς διέλευσης των Στενών, η εγκατάσταση ρωσικών στρατιωτικών βάσεων στη Γεωργία και στην Αρμενία, η διάσταση αντιλήψεων επί πολλών ενδοπεριφερειακών συγκρούσεων όπως αυτή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η κατακόρυφη ισχυροποίηση του τουρκικού πολεμικού ναυτικού στον Εύξεινο Πόντο κατά την εποχή παρακμής του σοβιετικού και τέλος, οι ρωσικοί διπλωματικοί ελιγμοί στις παρυφές της συνθήκης

---

⁵⁵ Dannreuther, R. (2008) *Russia, Central Asia and the Persian Gulf. Survival: Global politics and strategy*, 35 (4), σελ. 98.

Η Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ) ιδρύθηκε το 1991 με τη φιλοδοξία να αποτελέσει το διάδοχο σχήμα της ΕΣΣΔ υπό τις νέες συνθήκες συνεργασίας μεταξύ ανεξάρτητων υποκειμένων. Κράτη-μέλη υπήρξαν η Ρωσία, η Λευκορωσία, η Ουκρανία, η Μολδαβία, η Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, η Γεωργία (το 1993), το Καζακστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Κιργιστάν, το Τατζικιστάν και το Τουρκμενιστάν. Η διακήρυξη της Άλμα-Ατα απετέλεσε το κείμενο διασφάλισης της στενής διακρατικής συνεργασίας και δέσμευσης για τις πολιτικές και νομικές διεθνείς υποχρεώσεις, τις οποίες είχε αναλάβει η ΕΣΣΔ. Περί της ΚΑΚ, βλ.: Voitovich, S.A. (1993) *The Commonwealth of Independent States: An emerging institutional model. European journal of international law*, 4 (1), σελ. 403-417.

⁵⁶ Sezer, D.B. (2002) *Turkish-Russian relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership*. Εντός του: Rubin, B. and Kirisci, K. (eds.) *Turkey in world politics: An emerging multiregional power*. İstanbul: Boğaziçi university press, σελ. 197-226. Σελ. 198.

για τις συμβατικές δυνάμεις στην Ευρώπη (Conventional armed Forces in Europe – CFE).⁵⁷

4.3.2. Σκοποί της τουρκικής υψηλής στρατηγικής

Σύμφωνα με όσα έχουν ήδη αναφερθεί, βασικοί ανταγωνιστικοί της Τουρκίας δρώντες στο υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας αποτελούν η Ρωσία και δευτερευόντως το Ιράν. Κεντρικές πτυχές του εν λόγω ανταγωνισμού απετέλεσαν η στρατιωτική ισορροπία μεταξύ των κρατών και ιδίως η ναυτική ισορροπία στον Εύξεινο Πόντο, επιμέρους περιφερειακές συρράξεις με κυριότερη αυτή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, καθώς και η αντιπαλότητα με διακύβευμα τους ενεργειακούς πόρους της περιοχής. Υπό αυτό το πλαίσιο διαμορφώθηκε η μεταψυχροπολεμική υψηλή στρατηγική της Τουρκίας.⁵⁸ Παρενθετικά, οφείλεται να σημειωθεί ότι η Τουρκία διεφάνη ως ανεπαρκώς προετοιμασμένος δρών όταν εκδηλώθηκε η συστημική ευκαιρία, μιας και τουλάχιστον οι αρχικές αντιδράσεις από πλευράς Turgut Özal δε βασίζονταν σε μία ορθολογική εκτίμηση κόστους και οφέλους, ή με άλλα λόγια, σε μία σαφή αποκρυπτογράφηση των μέσων επίτευξης των διακηρυττόμενων πολιτικών σκοπών, οι οποίοι θα εκπληρώνονταν υπό τη σκέπη ενός στρατηγικού δόγματος.⁵⁹

Εντούτοις, οι σημαντικές προκλήσεις για την Τουρκία και ο επιτακτικός χαρακτήρας υιοθέτησης ενός πλαισίου ορισμού των σκοπών της υψηλής στρατηγικής εντός του νέου συσχετισμού ισχύος σκιαγραφήθηκαν εύληπτα από τον πρίγκιπα Μοχάμεντ Αλ-Φεϋζάλ της Σαουδικής Αραβίας εν έτει 1989, ήτοι λίγο πριν την κατάρρευση της ΕΣΣΔ: «η Τουρκία δεν μπορεί να συνεχίζει επί μακρόν να παίζει

⁵⁷ Στη σειρά των σημείων απόκλισης συμφέροντος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας προστίθενται, επίσης, οι ευκαιριακές συνεργατικές πολιτικές μεταξύ της πρώτης και του Ιράν με επιστέγασμα την ρωσοϊρανική πυρηνική συνεργασία, καθώς και το ζήτημα της πώλησης ρωσικών αντιαεροπορικών πυραύλων S-300 προς την κυβέρνηση της Κύπρου, η οποία – κατά τους τουρκικούς ισχυρισμούς – θα προκαλούσε αποσταθεροποίηση στην Ανατολική Μεσόγειο. Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 64-65. Αναφορικά με τη συνθήκη, επίσης, ενδεικτικά βλ.: Aybet, G. (1996) The CFE treaty: The way forward for conventional arms control in Europe. *Perceptions*, 1 (1), σελ. 18-32.

⁵⁸ Όπως έχει προαναφερθεί, η έννοια της υψηλής στρατηγικής συνδέεται με «τη χρήση του συνόλου των διαθέσιμων μέσων (στρατιωτικών, οικονομικών, διπλωματικών κ.α.) τα οποία ένα κράτος έχει στη διάθεσή του, προκειμένου να επιτύχει πολιτικούς σκοπούς ενώπιον μιας πραγματικής ή δυνητικής σύγκρουσης». Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) *Thucydides on strategy: Grand strategies in the Peloponnesian war and their relevance today*. London: Hurst and company. Σελ. 5.

⁵⁹ Περί της έννοιας του στρατηγικού δόγματος, βλ.: Πλατιάς, Α. (1992) Το ελληνικό στρατηγικό δόγμα: Σε αναζήτηση αυτονομίας και αποτροπής. Εντός του: Ήφαιστος, Π. και Πλατιάς, Α. (επιμ.) *Ελληνική αποτρεπτική στρατηγική*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 17-45. Σελ. 19-20.

διπλό ρόλο, πρέπει να αποφασίσει ή να εξελιχθεί σε ηγέτιδα δύναμη του μουσουλμανικού κόσμου ή να συνδεθεί με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα». ⁶⁰ Τουτέστιν, η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ έφερε την Τουρκία ενώπιον προκλήσεων, οι οποίες σχετίζονταν με την ανάγκη απόκτησης πολιτικού και στρατηγικού προσανατολισμού. Η – έστω πρόσκαιρη – αδυναμία της Ρωσίας να εκφράσει άμεση απειλή για την επιβίωση του τουρκικού κράτους παρείχε τη δυνατότητα στην Τουρκία να απαγκιστρωθεί από την αναγκαιότητα σύμπραξης με το ΝΑΤΟ και τη δύση και να επαναχαράξει τις στρατηγικές στοχεύσεις της. Ωστόσο, οι δηλώσεις των Τούρκων ιθυνόντων καταδεικνύουν ότι η Τουρκία δεν ήταν έτοιμη ή διατεθειμένη να απεμπολήσει τον αναφερόμενο από τον Αλ-Φεϋζάλ «διττό ρόλο» της στην περιοχή.

Κατά συνέπεια, οι σκοποί της υψηλής στρατηγικής της ορίσθηκαν επί τη βάσει εκμετάλλευσης της συστημικής ευκαιρίας, αλλά και υπό τη συνεκτίμηση των σκοπών και των επιδιώξεων σημαντικών δρώντων όπως οι ΗΠΑ. Η Τουρκία, με άλλα λόγια, δεν απομονώθηκε, αλλά αποπειράθηκε να συνδέσει τα συμφέροντά της με τα αμερικανικά όσον αφορά την απαγκίστρωση της περιοχής από την ρωσική επιρροή, καθώς και την εκμετάλλευση και τη διαμεταφορά των ενεργειακών προϊόντων δίχως την – παρεμβατικού χαρακτήρα – ρωσική εδαφική, τεχνολογική ή επενδυτική μεσολάβηση. ⁶¹ Για τις ΗΠΑ και τα δυτικά κράτη εν γένει, ο ευρύτερος χώρος της

---

⁶⁰ Παρατίθεται εντός του: Μάζης, Ι. (2000) *Μυστικά ισλαμικά τάγματα και πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία*. 2^η εκδ. Αθήνα: Προσκήνιο. Σελ. 243.

⁶¹ Αποτελεί κοινό τόπο εντός της διεθνούς βιβλιογραφίας η Τουρκία να θεωρείται «εκπρόσωπος» των δυτικών συμφερόντων στον πρώην σοβιετικό χώρο. Άλλωστε, η συγκεκριμένη θέση διέπει την πρώιμη στάση ιδιαιτέρως της Ρωσίας έναντι της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στην περιοχή. Ωστόσο, όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια, μεταψυχροπολεμικά η Τουρκία όρισε τα συμφέροντά της στην περιοχή με γνώμονα συγκλίσεις και αποκλίσεις συμφερόντων και όχι επί τη βάσει πελατειακών σχέσεων (*patron-client relations*) όπως έπραξε εν πολλοίς κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Εντός της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία εξισοροπούσε τη σοβιετική απειλή μέσω της σύμπραξής της με το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ και σε αντάλλαγμα παρείχε μία προκεχωρημένη γραμμή άμυνας για το δυτικό στρατόπεδο με πλήθος στρατιωτικών βάσεων. Εξεναντίας, μεταψυχροπολεμικά η Τουρκία εκμεταλλεύεται το γεωστρατηγικό πλεονέκτημά της με διαφορετικό τρόπο προσπαθώντας να βρει κοινό τόπο συμφερόντων με τις ΗΠΑ σκοπεύοντας στο μέγιστο δυνατό ίδιον όφελος μέσω της εξυπηρέτησης – και – των αμερικανικών συμφερόντων. Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι το ερώτημα του Graham Fuller με γνώμονα τα αμερικανικά συμφέροντα περί του αν «η παρουσία της Τουρκίας σε αυτές τις ταραχώδεις περιοχές δε θα ήταν επιτέλους προτιμότερη, με το να ασκεί μια μετριοπαθή επιρροή σε αυτές, ακόμη όταν η ίδια η Τουρκία επιδιώκει δικούς της στόχους» αντικατοπτρίζει επαρκώς μία εναλλακτική θέαση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής εκ μέρους των ΗΠΑ. Παρατίθεται εντός του: Γιαλλουρίδης, Χ.Κ. και Λαγγίδης, Α. (2010) *Μετακεμαλισμός*. Αθήνα: Σιδέρης. Σελ. 10.

Επί του συγκεκριμένου πλαισίου, ο Amikam Nachmani σημειώνει ότι «η Τουρκία, «ικανή να εξισοροπήσει τους Ρώσους με τρόπους που οι ΗΠΑ αδυνατούσαν», αποδείχθηκε κομβική για την

Κεντρικής Ευρασίας εμφάνισε μεταψυχροπολεμικά ορισμένα πλεονεκτήματα, τα οποία προσέλκυσαν το ενδιαφέρον τους.⁶² Πρώτον, η αλλαγή του οικονομικού μοντέλου θα επέτρεπε την είσοδο σημειόντων επενδυτικών κεφαλαίων στην περιοχή ιδιαίτερος όσον αφορά την εκμετάλλευση και τη διαμεταφορά των υδρογονανθράκων της Κασπίας προς τις καταναλώτριες αγορές της δύσης. Δεύτερον, η ανάδυση νέων και πολιτικοοικονομικά ασταθών κρατών συνιστούσε αφ' ενός πρόκληση για την ένταξή τους στις δυτικές δομές και αφ' ετέρου εστία αποσταθεροποίησης για την ευρύτερη περιοχή. Το τελευταίο ενδεχόμενο ήταν απορριπτέο καθότι θα δημιουργούσε ευκαιρίες «επιστροφής» της Ρωσίας στην περιοχή και δορυφοριοποίησης των νεότευκτων κρατών του πρώην σοβιετικού χώρου. Άλλωστε, πάγιος και διαχρονικός σκοπός της αμερικανικής υψηλής στρατηγικής είναι η μη υπαγωγή του ευρασιατικού χώρου σε έναν μοναδικό ηγεμόνα. Κατά τον Zbigniew Brzezinski:

Αν ο ενδιάμεσος χώρος μπορέσει να τραβηχτεί όλο και περισσότερο στη διευρυμένη τροχιά της Δύσης (όπου η Αμερική υπερέχει), αν η νότια περιοχή δεν υποταχτεί στην κυριαρχία ενός μόνο παίκτη και αν η Ανατολή δεν ενοποιηθεί με τρόπο που θα προκαλέσει την εκδίωξη της Αμερικής από τις υπερπόντιες βάσεις της, τότε μπορούμε να πούμε ότι η Αμερική θα υπερισχύσει.⁶³

Συνεπώς, ο ρόλος της Τουρκίας προέκυψε εν πλήρη συναρτήσει με την αμερικανική υψηλή στρατηγική όσον αφορά το σκοπό αποφυγής της ηγεμόνευσης του χώρου από έναν μοναδικό δρώντα, καθότι επί του πρακτέου η Τουρκία θα διαδραμάτιζε τον ρόλο του εξισορροπητή της ρωσικής επιρροής και θα συνεισέφερε, τοιουτοτρόπως, στην ανάδυση ενός πολυπολικού υποσυστήματος. Αξίζει, ωστόσο, να υπογραμμισθεί ότι το εν λόγω στοιχείο αφορά την τουρκική περίσκεψη για την

επιτυχία των αμερικανικών πολιτικών στην Ευρασία. Οι επιτυχίες της Τουρκίας, εκεί και αλλού, τόνισαν τη συνεχιζόμενη και σημαντική αξία της ως συνεργάτης και σύμμαχος, ανεξαρτήτως του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Περισσότερα από ένα μέλη της κυβέρνησης πίστεψαν ότι, χάριν της κομβικής στρατηγικής θέσης της Τουρκίας, κάθε δολάριο το οποίο δαπανάται για την τουρκική άμυνα διασφαλίζει εις διπλούν, αν όχι εις τριπλούν, αμερικανικό αίμα και χρήμα». Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 143.

⁶² Σχετικά βλ.: Korkmaz, V. (2007) The new power calculations and 'structured' relations in the fluctuating security environment of Eurasia. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 99-119. Σελ. 100.

⁶³ Brzezinski, Z. (1998) *Η μεγάλη σκακιέρα: Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 69.

περιφερειακή κατανομή ισχύος και τις δυνατότητες διαχείρισής της και δε σημαίνει απαραίτητως την ταύτιση της Τουρκίας μονομερώς με τις αμερικανικές στοχεύσεις. Με άλλα λόγια, το γεγονός ότι η στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας εντός του υποσυστήματος πρόσκαιρα εξυπηρετούσε την αμερικανική υψηλή στρατηγική, δεν αποδεικνύεται απαραίτητως ότι υλοποιείτο με το συγκεκριμένο γνώμονα. Εξεναντίας, στην Τουρκία, η νέα ισορροπία ισχύος ειδώθηκε ως αφορμή για τη χώρα να διαδραματίσει ρόλο «πηγής ηθικής και υλικής υποστήριξης των μετα-κομμουνιστικών κοινωνιών στο μεγάλο έργο της μετάβασης».⁶⁴ Όπως συμπυκνώνει ο Brzezinski, «η Τουρκία βλέπει τον εαυτό της ως το δυνητικό ηγέτη μιας χαλαρής τουρκόφωνης κοινότητας, επωφελούμενη γι' αυτό το στόχο από τον ελκυστικό σχετικό εκσυγχρονισμό της, τη γλωσσική συγγένεια και τα οικονομικά μέσα που διαθέτει για να καθιερωθεί ως η δύναμη με τη μεγαλύτερη επιρροή στις εκτυλισσόμενες διαδικασίες οικοδόμησης εθνών στην περιοχή».⁶⁵ Επί του ιδίου μήκους κύματος, οι Stephen Larrabee και Ian Lesser περιέγραψαν και ανέλυσαν την τουρκική υψηλή στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία υπό τη σκέπη προώθησης ενός «τουρκικού μοντέλου»⁶⁶ διακυβέρνησης και οργάνωσης επί τω σκοπώ εγκαθίδρυσης σφαίρας επιρροής εντός της οποίας η Τουρκία θα διαδραμάτιζε πρωτεύοντα εποπτικό ρόλο.

Η Τουρκία έθεσε, ως σκοπό της υψηλής στρατηγικής της, την εμπλοκή της στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Το επακόλουθο ερώτημα, το οποίο εξετάζεται εντός του παρόντος κεφαλαίου, σχετίζεται με τη φύση της εν λόγω εμπλοκής. Άρα, η Τουρκία αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση της ισχύος της και κατ' επέκταση στην εγκαθίδρυση περιφερειακής ηγεμονίας; Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο ελέγχεται η κεντρική θεωρητική υπόθεση εργασίας του John Mearsheimer. Όπως έχει αναφερθεί στην αρχή του κεφαλαίου, κατά τον Turgut Özal, μετά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου «άνοιξαν οι ιερές πύλες για το τουρκικό έθνος. Αυτή η δυνατότητα αποτελεί τη μεγαλύτερη ευκαιρία της πατρίδας μας εδώ και 400 χρόνια. Σήμερα φθάσαμε σε τέτοιο σημείο της ιστορίας μας που, μετά τη διάλυση της

---

⁶⁴ Sezer, D.B. (1998) Turkey in the new security environment in the Balkan and Black Sea region. Εντός του: Mastny, V. and Nation, R.C. (eds.) *Turkey between east and west: New challenges for a rising regional power*. Oxford: Westview press, σελ. 71-95. Σελ. 73.

⁶⁵ Brzezinski, Z. (1998) ό.π., σελ. 236-237.

⁶⁶ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND corporation. Σελ. 101.

Σοβιετικής Ένωσης, άνοιξε μπροστά μας ένα τεραστίων διαστάσεων πεδίο». ⁶⁷ Εντός παρομοίων δηλώσεων αποκρυσταλλώνεται το ευρύ πλαίσιο της χάραξης της μεταψυχροπολεμικής στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας δίχως να αγνοούνται ρητορικά – ιδεαλιστικά επιχρισμένα – κελεύσματα. Επί παραδείγματι, ο İsmail Cem, υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας μεταξύ 1997 και 2002, έχει αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

Πολλοί αναλυτές συμφωνούν ότι το κεντρικό πεδίο της επόμενης χιλιετίας θα είναι η Ευρασία, οριζόμενη ως η επικράτεια εκτεινόμενη από τη Δυτική Ευρώπη έως τη Δυτική Κίνα. Το μεταψυχροπολεμικό πολιτικό περιβάλλον ταυτίστηκε με την επανεμφάνιση διαφόρων ανεξαρτήτων κρατών. Μεγάλος αριθμός των συγκεκριμένων «νέων» κρατών, περίπου όλα [...] είναι εκείνα με τα οποία η Τουρκία μοιράζεται κοινή ιστορία, θρησκεία και γλώσσα. Το εν λόγω στοιχείο παρέχει στην Τουρκία ένα νέο διεθνές περιβάλλον ιστορικών και πολιτισμικών διαστάσεων. Τούτη η στρατηγική αλλαγή ταυτίζεται με μία νέα αντίληψη στην Τουρκία. ⁶⁸

4.4. Εξέλιξη της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς

Όπως έχει ήδη καταδειχθεί, οι παντουρκιστικού τύπου αλυτρωτικές βλέψεις δεν έπαψαν ποτέ να υφίστανται σε επίπεδο ρητορικής. Εντούτοις, η επέκταση της τουρκικής επιρροής προς το γεωγραφικό χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας ετίθετο ως πρακτικό ζητούμενο εν μέσω περιόδων πτώσης της σοβιετικής-ρωσικής ισχύος. Το συγκεκριμένο στοιχείο προέκυψε σε πείσμα τη γενικής πεποίθησης ότι το τέλος του διπολισμού θα συνεπέφερε το τέλος του ρόλου της Τουρκίας ως «κράτος-ανάχωμα» των σοβιετικών βλέψεων προς τις «θερμές θάλασσες». Είναι ενδεικτικό ότι αυτή η άποψη παρατίθεται ευρέως στη διεθνή βιβλιογραφία, ⁶⁹ καθώς η στρατηγική σπουδαιότητα της Τουρκίας για τη Δύση ήταν

⁶⁷ Παρατίθεται εντός του: Μητράρας, Α. (2012) ό.π., σελ. 696.

⁶⁸ Παρατίθεται εντός του: Jones, S.A. (1999) Turkish strategic interests in the Transcaucasus. Εντός του: Bertsch, G.K. et al. (eds.) *Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge, σελ. 55-65. Σελ. 55.

⁶⁹ Ενδεικτικά βλ.: Kut, Ş. (2002) The contours of Turkish foreign policy in the 1990s. Εντός του: Rubin, B. and Kirişçi, K. (eds.) *Turkey in world politics: An emerging multiregional power*. İstanbul: Boğaziçi university press, σελ. 7-17. Σελ. 8. Barkey, H.J. (2010) Turkey and the great powers. Εντός του: Kerslake, C., Öktem, K. and Robins, P. (eds.) *Turkey's enlargement with modernity: Conflict and change in the twentieth century*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 239-257. Σελ. 247.

συνυφασμένη με την αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ. Εντούτοις, η Τουρκία επέλεξε να διαδραματίσει έναν νέο ρόλο στην περιοχή με άξονα τη μεγιστοποίηση της ισχύος της και τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της γεωγραφικής θέσης της. Τοιουτοτρόπως, για την Τουρκία, η κατάρρευση της ΕΣΣΔ κατέστη αντιληπτή⁷⁰ ως «συστημική ευκαιρία» διασφάλισης της επιβίωσης μέσω διεύρυνσης του πεδίου δραστηριοποίησης και συνεπώς, των στρατηγικών σκοπών. Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Bülent Aras, «η Τουρκία εξέλαβε την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και την ακαριαία εμφάνιση των νεότευκτων κρατών ως παρεπόμενο δυνητικής ευκαιρίας καθώς και κινδύνου [...] [και] εξέτασε την προοπτική εγκαθίδρυσης μίας σφαίρας επιρροής για πρώτη φορά στην ρεπουμπλικανική ιστορία της».⁷¹

Κατά τα λεγόμενα του τότε Τούρκου υπουργού εξωτερικών Kamran İnan, «το διεθνές περιβάλλον έχει αλλάξει και το σύστημα των μπλοκ [ήτοι ο διπολισμός του Ψυχρού Πολέμου] έχει ολοκληρωθεί. Η Τουρκία πρέπει να δεχθεί ότι είναι μία περιφερειακή δύναμη [...] [καθώς] με το μοναδικό πολιτισμό, τη γεωγραφία και την ιστορία της ευρίσκεται στο επίκεντρο του εν λόγω νέου πολιτικού και οικονομικού κογκλομεράτου [ήτοι κολοσσιαίου συνονθυλεύματος] της Ευρασίας. Προς τούτο, οι συγκεκριμένες εξελίξεις [ήτοι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου] έχουν αυξήσει τις περιφερειακές και διεθνείς ευθύνες της Τουρκίας».⁷² Αξίζει να σημειωθεί ότι η επιχειρηματολογία περί «συστημικής ευκαιρίας» ενισχύεται εκ του γεγονότος ότι η δύση και ιδιαιτέρως οι ΗΠΑ ανησύχησαν για τον κίνδυνο αύξησης της ιρανικής επιρροής επί νεοϊδρυθέντων κρατών, τα οποία απεγνωσμένα – τρόπον τινά – αναζητούσαν διεθνή νομιμοποίηση, οικονομική και επενδυτική ενίσχυση, καθώς και εγκαθίδρυση εξωτερικών σχέσεων.⁷³ Κατά συνέπεια, οι στρατηγικοί σκοποί των ΗΠΑ στον ευρύτερο χώρο της κεντρικής Ευρασίας ταυτίστηκαν με την παρεμπόδιση των ιρανικών πρωτοβουλιών και την αντίστοιχη υπόρρητη και προσεκτική υποστήριξη των τουρκικών.

⁷⁰ Αναφορικά με τον τρόπο, με τον οποίο οι αντιλήψεις και οι παρανοήσεις επηρεάζουν τη διαμόρφωση των αξονικών αποφάσεων της υψηλής στρατηγικής, βλ.: Jervis, R. (1976) *Perception and misperception in international politics*. Princeton: Princeton university press.

⁷¹ Aras, B. (2000) ό.π., σελ. 39.

⁷² Παρατίθεται εντός του: Aydin, M. (2003) Between euphoria and realpolitik: Turkish policy toward Central Asia and the Caucasus. Εντός του: Ismael, T.Y. and Aydin, M. (eds.) *Turkish foreign policy in the 21st century: A changing role in world politics*. London: Ashgate, σελ. 139-160. Σελ. 141.

⁷³ Περί της σχέσης της Τουρκίας και των ΗΠΑ υπό το πρίσμα της εμπλοκής της πρώτης στην περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, βλ.: Winrow, G. (1997) Turkey and the newly independent states of Central Asia and the Transcaucasus. *The Middle East review of international affairs*, 2 (5), σελ. 1-10.

Εν τοις πράγμασι, ο αρχικός δισταγμός της Τουρκίας έδωσε τη θέση του στην απαρχή ενεργότερης εμπλοκής με καταλυτική ημερομηνία τη 19^η Αυγούστου 1991, οπότε το πραξικόπημα εναντίον του Gorbachev έλαβε χώρα. Το εν λόγω γεγονός συνυφάνθηκε με τις διαδοχικές διακηρύξεις ανεξαρτησίας των πρώην – πλέον – σοβιετικών δημοκρατιών. Ενώπιον της προοπτικής τούτης, η Τουρκία υπήρξε το πρώτο κράτος, το οποίο απέστειλε διπλωματικές αποστολές στην περιοχή και αναγνώρισε την ανεξαρτησία των νεότευκτων κρατών, αρχικά του Αζερμπαϊτζάν στις 9 Νοεμβρίου 1991 και έπειτα των υπολοίπων κρατών στις 16 Δεκεμβρίου 1991. Πριν τα μέσα του 1991 και την παγίωση της πορείας πτώσης της σοβιετικής ισχύος, η Τουρκία απέφευγε οιαδήποτε μονομερή προσέγγιση των ομόσπονδων – τότε – δημοκρατιών. Ενδεικτικό παράδειγμα απετέλεσε η επίσκεψη του Αζέρου προέδρου στην Τουρκία μεταξύ 5 και 10 Ιανουαρίου 1990 εν μέσω της κρίσης του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, στα συμπεράσματα της οποίας συμπεριλήφθηκε δήλωση του Τούρκου προέδρου Turgut Özal σύμφωνα με την οποία η Τουρκία ενδιαφερόταν αποκλειστικά για τα εσωτερικά προβλήματά της και η κρίση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ήταν αντιστοίχως εσωτερικό πρόβλημα της ΕΣΣΔ.⁷⁴ Προς τούτο, παρατηρείται ότι οι πολιτισμικοί, εθνοτικοί ή γλωσσικοί δεσμοί υπήρξαν σημαντικά εργαλεία ρητορικής νομιμοποίησης μίας μαξιμαλιστικής τουρκικής υψηλής στρατηγικής, αλλά δεν καθόρισαν αυτή καθ' εαυτή την εκδήλωσή της. Εξεναντίας, η Τουρκία συμπεριφέρθηκε με άξονα ορθολογικές εκτιμήσεις βασιζόμενες στον τετελεσμένο χαρακτήρα διάλυσης της ΕΣΣΔ μετά τα μέσα του 1991.

4.4.1. Η περίοδος της ευφορίας (1991-1994)

Υπό τις κατοπινές συνθήκες της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, η Τουρκία εισήλθε σε μια περίοδο ευφορίας⁷⁵ αναφορικά με τη θέαση του υποσυστήματος, τις

⁷⁴ Aydin, M. (2004β) ό.π., σελ. 2-3.

⁷⁵ Αναφορικά με την περιοδοποίηση της μεταψυχροπολεμικής τουρκικής εμπλοκής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και τη συμπαρομαρτούσα χρησιμοποιούμενη ορολογία, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι αρκετοί αναλυτές επικαλούνται διαφορετικά εφαιτήρια και χρονικά σημεία ταυτοσημίας διαφορετικών πολιτικών και στρατηγικών και τοιουτοτρόπως, δε διαπιστώνεται σύγκλιση ως προς την οριοθέτηση των περιόδων. Εντούτοις, σε γενικές γραμμές, η αποτύπωση του γενικού πλαισίου συνιστά αναμφίλεκτη πραγματικότητα συγκλίνουσα στη διαπίστωση ότι υπάρχει μία πρόδηλη αρχική περίοδος ενεργούς εμπλοκής, μία δεύτερη περίοδος στρατηγικής περιστολής και κατά μία έννοια περίσκεψης και μία τρίτη περίοδος αναδιοργάνωσης και απόπειρας επαναπροσέγγισης με «ηπιότερα» πλέον στρατηγικά μέσα. Ενδεικτικά, βλ.: Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) *Η λειτουργία του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ) στο διεθνές σύστημα και η Τουρκία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 311-323. Ρόμπινς, Φ. (2004) *Στρατός και διπλωματία: Η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του*

προϋποθέσεις χάραξης της υψηλής στρατηγικής της και εν γένει τη συμπεριφορά της ως προς τον πρώην σοβιετικό χώρο, τον οποίο πλέον καταλάμβαναν τα νεότευκτα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Ανάλογη ήταν η ανταπόκριση των συγκεκριμένων κρατών, τα οποία αναζητούσαν την αναγνώριση των υπολοίπων δρώντων του διεθνούς συστήματος και κατ' επέκταση, διόδους ένταξης σε θεσμικά σχήματα είτε παγκόσμιας είτε περιφερειακής εμβέλειας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αναδυόμενος πολιτικοοικονομικός ανταγωνισμός ονομάστηκε από ορισμένους αναλυτές ως το «δεύτερο μεγάλο παιχνίδι»⁷⁶ εν συνεχεία του «πρώτου μεγάλου παιχνιδιού» μεταξύ της τσαρικής Ρωσίας και της Μεγάλης Βρετανίας επί τω σκοπώ ελέγχου της Κεντρικής Ευρασίας κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Ενδεικτική ήταν η δήλωση του Süleyman Demirel, πρωθυπουργού της Τουρκίας κατά τη δεδομένη περίοδο, αναφερόμενος στους λαούς του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας σύμφωνα με την οποία «[ως Τούρκοι] μοιραζόμαστε μία κοινή ιστορία, μία κοινή γλώσσα, μία κοινή θρησκεία και έναν κοινό πολιτισμό. Είμαστε εξάδελφοι χωρισμένοι ο ένας από τον άλλον επί περισσότερα από εκατό χρόνια, πρώτα λόγω της τσαρικής Ρωσίας και μετέπειτα από το κομμουνιστικό καθεστώς».⁷⁷ Στον Demirel καταλογίζεται, επίσης, η περίφημη θέση περί μιας Τουρκίας η οποία αξιώνει διευρυμένο ηγετικό ρόλο «από την Αδριατική έως το Σινικό τείχος» (*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne*).⁷⁸ Ωστόσο, δεσπόζουσα πολιτική μορφή της εν λόγω περιόδου απετέλεσε εκείνη του προέδρου της Τουρκίας, μεταξύ 1989 και 1993, Turgut Özal, επί του προσώπου του οποίου αντικατοπτρίστηκε η μεταστροφή της τουρκικής υψηλής στρατηγικής από το κεμαλικό αξίωμα της τήρησης της περιφερειακής καθεστηκυίας τάξης στο μεταψυχροπολεμικό αναθεωρητισμό μέσω επίκλησης και προαγωγής – μεταξύ άλλων – του «τουρκικού μοντέλου».⁷⁹

Ψυχρού Πολέμου. Αθήνα: Σύγχρονοι ορίζοντες. Σελ. 319-340. Turan, G. and Turan, İ. (2001) Οι σχέσεις της Τουρκίας με τις τουρκογενείς δημοκρατίες. Εντός του: Σονμέζογλου, Φ. (επιμ.) *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής: Μύθος και πραγματικότητα (α' τόμος)*. Αθήνα: Ινφογνώμων, σελ. 533-565. Σελ. 536-561.

⁷⁶ Ενδεικτικά βλ.: Mazlum, I. (2007) Twenty first century energy security debates: Opportunities and constraints for Turkey. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 137-150. Σελ. 141.

⁷⁷ Παρατίθεται εντός του: Mushahid, H. (1992) Iran and Turkey in Central Asia: Complementary or competing roles? *Middle East international*, 444, σελ. 19.

⁷⁸ Παρατίθεται εντός του: Smolansky, O.M. (1994) Turkish and Iranian policies in Central Asia. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 283-310. Σελ. 283-284.

⁷⁹ Ενδεικτικά βλ.: Μαρκεζίνης, Β. (2010) *Μια νέα εξωτερική πολιτική για την Ελλάδα: Στα πλαίσια της βαθμιαίας ανεξαρτητοποίησης της Ευρώπης από τις ΗΠΑ*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 203-204.

Εντός των πλαισίων της νέας κατανομής ισχύος, κατά τη διάρκεια της περιόδου ευφορίας, η Τουρκία αποπειράθηκε να αναλάβει αποσπασματικές μονομερείς πρωτοβουλίες ενεργούς εμπλοκής της στην περιοχή. Τούτο διαφαίνεται είτε κυρίως μέσω της διαμορφούμενης ισορροπίας δυνάμεων – η οποία αναλύεται διεξοδικά σε κατοπινό κεφάλαιο – είτε μέσω των δηλώσεων και των διακηρύξεων σημαινόντων πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων της είτε μέσω συγκεκριμένων περιστατικών, τα οποία ενείχαν το χαρακτήρα διεθνούς κρίσης. Το «τουρκικό μοντέλο» απετέλεσε φαινομενικά ιδανικό ρητορικό εργαλείο διείσδυσης της Τουρκίας στην περιοχή. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η Τουρκία προωθείτο ως το ιδανικό κράτος αναφοράς υπό την έννοια σύζευξης ισλαμικής παράδοσης, φιλελεύθερης οικονομίας και δημοκρατικής πολιτείας. Σε γενικές γραμμές, κατά την περίοδο της ευφορίας, τα νεότευκτα κράτη ήταν αρκούντως δεκτικά ώστε να αποδεχθούν και να υιοθετήσουν το εν λόγω μοντέλο υπό την προσδοκία επενδύσεων και γενικότερα οικονομικής στήριξης δίχως, ωστόσο, να αποδέχονται το ενδεχόμενο ποδηγέτησης και περιορισμού του βαθμού ανεξαρτησίας τους από δυνητικούς ηγεμόνες της περιφέρειας. Επιπροσθέτως, μία εκ των βασικών πτυχών του «τουρκικού μοντέλου», ήτοι η δημοκρατία, συνιστούσε άγνωστη έννοια για τα νεότευκτα κράτη, τα οποία διαθέτουν μακραίωνη πολιτειακή παράδοση ταυτισμένη με το δεσποτισμό και το συγκεντρωτισμό.⁸⁰ Συνακολούθως, εν τοις πράγμασι, οι κεντρικές προτεραιότητες των εν λόγω κρατών – τα οποία, άλλωστε, διέθεταν απολυταρχικά καθεστάτα – κατά τη συζήτηση περί υιοθέτησης του «τουρκικού μοντέλου» συνδέθηκαν με τις οικονομικές πτυχές του και όχι τις πολιτειακές.

Υπό τη συγκεκριμένη σκέπη, οι δηλώσεις του προέδρου του Ουζμπεκιστάν Islam Karimov ήταν ενδεικτικές: «Όταν το Ουζμπεκιστάν, ως ανεξάρτητο κράτος, τίθεται ενώπιον του διλήμματος περί του μοντέλου ανάπτυξης το οποίο πρόκειται να επιλέξει και συμφωνεί με τα δικά μας συμφέροντα, μπορώ απολύτως να πω ότι το τουρκικό μονοπάτι ανάπτυξης είναι το πλέον αποδεκτό για εμάς, πρώτον και κύριο επειδή οδηγεί στην ανάπτυξη μιας εκκοσμηκευμένης, πολιτισμένης κοινωνίας. Φυσικά, οφείλουμε να πορευτούμε στο δικό μας μονοπάτι ανάπτυξης χρησιμοποιώντας την Τουρκία ως μοντέλο».⁸¹ Παραλλήλως, ο πρόεδρος του

⁸⁰ Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) ό.π., σελ. 317.

⁸¹ Παρατίθεται εντός του: Rumer, B.Z. (1994) *The potential for political instability and regional conflicts*. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 68-87. Σελ. 85.

Κιργιστάν Askar Akaev δήλωνε ότι «η Τουρκία είναι το «πολικό άστρο» στο οποίο προσβλέπουμε για καθοδήγηση»,⁸² ενώ ο πρωθυπουργός του Αζερμπαϊτζάν Hasan Hasanov, σε συνάρτηση με τον ρόλο της Τουρκίας ως «μοντέλο» την κάλεσε να αναλάβει διαμεσολαβητικές πρωτοβουλίες επίλυσης του ζητήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Σε αντιπαράβολή με τα προαναφερθέντα, ο Özal υπεστήριξε ότι ο Καυκάσος – από κοινού με τα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή – έχουν ανακύψει μεταψυχροπολεμικά ως κρίσιμες προκλήσεις για την τουρκική υψηλή στρατηγική.⁸³ Προς τούτο, το «τουρκικό μοντέλο» ευδοκίμησε ρητορικά κατά τα πρώτα έτη της ανεξαρτησίας των συγκεκριμένων κρατών, όσο δηλαδή ταυτιζόταν με ευκαιρίες προσέλκυσης κεφαλαίων και οικονομικής ανάπτυξης για τις μόλις ανεξαρτητοποιημένες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, τροφοδοτώντας αντιστοίχως την αισιοδοξία στις τουρκικές στρατηγικές εκτιμήσεις για την περιοχή. Ως επισημαίνει ο Nation, «η ευκαιρία αναζήτησης ηγετικού ρόλου [από την Τουρκία] σε μία καίρια – επί παγκοσμίου βεληγεκούς – περιοχή ήταν ακαταμάχητη».⁸⁴

Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία απετέλεσε το πρώτο κράτος, το οποίο προέβη στην επίσημη διπλωματική αναγνώριση της ανεξαρτησίας των νεότευκτων δημοκρατιών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας κατά τη διάρκεια του δευτέρου

Είναι αξιοσημείωτες οι ενθουσιώδεις δηλώσεις του Karimov προς τα τέλη του 1991, οπότε ανέφερε ότι «θεωρούμε την Τουρκία ως τον μεγαλύτερο αδερφό μας», ενώ την άνοιξη του 1992 δήλωνε ότι «Θεού θέλοντος, το τουρκογενές (Turkic) έθνος και η ενιαία καταγωγή, γλώσσα και θρησκεία του θα ζουν σύντομα ενωμένοι και πάλι. Τα σύνορα εντός του τουρκογενούς κόσμου θα εξαλειφθούν». Παρατίθεται εντός του: Hale, H. (1994) *Islam, state-building and Uzbekistan foreign policy*. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 136-172. Σελ. 156.

⁸² Παρατίθεται εντός του: Swietochowski, T. (1994) *Azerbaijan's triangular relationship: The land between Russia, Turkey and Iran*. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 118-135. Σελ. 129.

Ενδεικτικά του αρχικού – τουλάχιστον – ενθουσιασμού του Akaev είναι τα λόγια του όπως μεταφέρονται από τον Sükrü Elekdağ κατά την υποδοχή του Demirel στο αεροδρόμιο της πρωτεύουσας του Κιργιστάν Bishkek: «Φύγατε από τα μέρη αυτά πριν από αιώνες καβάλα σε άλογο και με λοξά μάτια. Επιστρέψατε με αεροπλάνο και με στρογγυλά μάτια». Παρατίθεται εντός του: Ρόμπινς, Φ. (2004) *ό.π.*, σελ. 321.

⁸³ Malik, H. (1994) *New relationships between Central and Southwest Asia and Pakistan's regional politics*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 249-281. Σελ. 270.

Επί του ιδίου μήκους κύματος, η Duygu Bazoğlu Sezer διείδε την εξάπλωση του «τουρκικού μοντέλου» ως ευκαιρία διεύρυνσης της τουρκικής επιρροής μέσω εγκαθίδρυσης φιλελεύθερων, δημοκρατικών και εκκοσμικευμένων καθεστώτων στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Με άλλα λόγια, κατά την ρητορική του Sezer, η πολιτειακή ταύτιση θα δημιουργούσε προϋποθέσεις συνεργασίας και εξάλειψης του ανταγωνισμού. Çelik, Y. (1999) *ό.π.*, σελ. 123.

⁸⁴ Παρατίθεται εντός του: Çelik, Y. (1999) *ό.π.*, σελ. 139.

εξαμήνου του 1991. Ακολούθως, υπήρξε σειρά επισκέψεων Τούρκων υψηλόβαθμων και χαμηλόβαθμων αξιωματούχων υπό το πλαίσιο της προσπάθειας υλοποίησης των προαναφερθεισών αισιόδοξων εκτιμήσεων. Κύριο χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων επισκέψεων αποτέλεσαν οι μεγαλόστομες διακηρύξεις με κύριο άξονα την ανάληψη εκ μέρους της Τουρκίας ενός ρόλου διαμεσολαβητή μεταξύ των νεότευκτων κρατών και του υπολοίπου κόσμου. Η συγκεκριμένη τακτική τελικώς είχε περισσότερο αρνητικές παρά θετικές επιπτώσεις όσον αφορά τη θέαση της Τουρκίας από τις νεότευκτες δημοκρατίες και την επιρροή της επί αυτών.

Αρκούντως ενδεικτική ήταν η δήλωση του πρωθυπουργού Süleyman Demirel σύμφωνα με την οποία «η Τουρκία αποδέχεται (sic) την ευθύνη αντιπροσώπευσης του τουρκογενούς κόσμου, με τον οποίο μοιράζεται το ίδιο αίμα, την ίδια θρησκεία και την ίδια γλώσσα».⁸⁵ Βασικό στοιχείο της περιόδου της ευφορίας ήταν η τουρκική εκτίμηση ότι αυτά τα κράτη προσδοκούσαν και ήταν δεκτικά σε κάποιο είδος ποδηγέτησης και ηγεμόνευσης συμμεριζόμενα την άποψη περί «μητέρας Τουρκίας». Είναι ενδεικτικό ότι οι υπέρμετρες φιλοδοξίες των Τούρκων ιθυνόντων αποτυπώθηκαν, επίσης, όσον αφορά τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου και των στρατηγικών δεσμεύσεων της Τουρκίας ως διεφάνη μέσω των δηλώσεων του – προέδρου πλέον – Demirel το 1993: «η θέση της Τουρκίας σήμερα σε αυτό το μέρος του κόσμου είναι πολύ περισσότερο σημαντική εν σχέσει με δύο χρόνια πριν [...] ο επαναπροσδιορισμός των δεσμών ασφαλείας, καθώς και των αμυντικών, διπλωματικών και οικονομικών δεσμών [των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών] με την Τουρκία είναι αναγκαίος περισσότερο από ποτέ».⁸⁶

---

⁸⁵ Παρατίθεται εντός του: Robins, P. (1998) Turkey's ostpolitik: Relations with the Central Asian states. Εντός του: Menashri, D. (ed.) *Central Asia meets the Middle East*. London: Frank Cass, σελ. 129-149. Σελ. 133-134.

⁸⁶ Παρατίθεται εντός του: Coll, S. (1993) The Turkish question: How important is it? *The Washington Post*, 24th May, σελ. A13.

Παρόμοιες δηλώσεις είχαν την αφετηρία τους στις ευρύτερες στρατηγικές αντιλήψεις, οι οποίες κυριάρχησαν στο εσωτερικό της Τουρκίας. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτέλεσε το Συμπόσιο της Αλικαρνασσού το Σεπτέμβριο του 1991 με τους παρευρισκόμενους καθηγητές να ομιλούν ευθαρσώς για τη δημιουργία του «μεγάλου Τουρκεστάν» εν όψει της επικείμενης διάλυσης της ΕΣΣΔ, ενώ κατόπιν της οριστικής κατάρρευσης του σοβιετικού καθεστώτος – μόλις τρεις μήνες αργότερα – πολιτικοί παράγοντες άρχισαν να υιοθετούν παρόμοιες απόψεις. Πλέον χαρακτηριστική ήταν η δήλωση του τότε πρωθυπουργού Demirel, κατά τον οποίο ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία δύνανται να συστήσουν μία – τρόπον τινά – Ευρασιατική Ένωση κατοικημένη «από Τούρκους τους οποίους η Τουρκία θα οδηγήσει στον κόσμο». Παρατίθεται εντός των: Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) ό.π., σελ. 319. Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 34.

Η εν λόγω στρατηγική εκτίμηση έθεσε τα τουρκικά συμφέροντα ανταγωνιστικά ως προς την Ρωσία, η οποία αποτελούσε ιστορικά το μείζονα περιφερειακό δρώντα. Ο πρόεδρος Demirel, αναφερόμενος στην προοπτική εγκαθίδρυσης μίας Ένωσης Τουρκικών Κρατών, διατύπωσε παραλλήλως την πρόταση εξόδου των κρατών της Κεντρικής Ασίας από τη ζώνη του ρουβλίου και άρα, το τέλος της νομισματικής ποδηγέτησης από πλευράς της Μόσχας.⁸⁷ Υπό το εν λόγω πλαίσιο των τουρκικών φιλοδοξιών, εξαίρεση δε φάνηκε να συνιστά το τσετσενικό. Ρώσοι αξιωματούχοι πλειστάκις κατηγόρησαν την Τουρκία για κεκαλυμμένο παρεμβατισμό μέσω ανθρωπιστικής βοήθειας επί των εξελίξεων αναφορικά με την Τσετσενία.⁸⁸ Εντούτοις, η επίσημη τουρκική θέση συνυφάνθηκε με δηλώσεις διατήρησης της καθεστηκυίας τάξης και κατ' επέκταση της εδαφικής ακεραιότητας της Ρωσίας.⁸⁹ Η Τουρκία τήρησε παρόμοια στάση και ως προς τη Γεωργία, η οποία αντιμετώπιζε έμμεσα τον ρωσικό παράγοντα επί ζητημάτων όπως εκείνο της Αμπχαζίας.

Μεταξύ άλλων, η Τουρκία, το 1992, παρείχε ανθρωπιστική βοήθεια, υπέγραψε μία Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας, ενώ αργότερα, εν έτει 1994, παρείχε πιστώσεις 50.000.000 δολαρίων και έφθασε σε συμφωνίες αναφορικά με την καταπολέμηση της δράσης των Κούρδων αυτονομιστών από το γεωργιανό έδαφος εις βάρος τουρκικών στόχων.⁹⁰ Τοιουτοτρόπως, στήριξε τη Γεωργία στις προσπάθειές της να αντιμετωπίσει τις αυτονομιστικές τάσεις της Αμπχαζίας. Ως διαφαίνεται, η κάμψη της σοβιετικής ισχύος και η παύση του διλήμματος ασφαλείας προς την Τουρκία δε σήμαινε τον εξοβελισμό της Ρωσίας από την ενδιάμεση ζώνη, πραγματικότητα την οποία η Τουρκία άργησε να αναγνώσει. Προς τούτο, κατά την περίοδο ευφορίας, η τουρκική υψηλή στρατηγική χαρακτηρίστηκε από το δίπολο

---

⁸⁷ Fuller, G.E. and Lesser, I.O. (1993) *Turkey's new geopolitics: From the Balkans to western China*. Oxford: Westview press. Σελ. 68.

⁸⁸ Οφείλεται να σημειωθεί ότι, εντός της βιβλιογραφίας, παρατίθεται εκτενώς το περιστατικό της πειρατείας στο πλοίο *Anvasya* ως απότοκο της σχέσης της Τουρκίας με Τσετσένους αυτονομιστές. Κατά την εν λόγω πειρατεία από Τούρκους, Τσετσένους και Αμπχάζιους στο λιμάνι της Τραπεζούντας τον Ιανουάριο του 1996, δεν υπήρξαν θύματα. Τα αιτήματα αφορούσαν τη διακοπή των ρωσικών στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Τσετσενία. Ωστόσο, καθότι δεν υπάρχουν τεκμήρια επίσημης εμπλοκής του τουρκικού κράτους, το περιστατικό θεωρείται ήσσονος σημασίας εντός των πλαισίων της συστημικής ανάλυσης. Sezer, D.B. (2000) *Turkish-Russian relations: From adversity to 'virtual rapprochement'*. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 92-115. Σελ. 106.

⁸⁹ Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 222.

⁹⁰ Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 218-220.

δυναμικής διεξόδου στην περιοχή και ταυτόχρονης επίσκεψης για τον ρόλο και τις δυνατότητες της Ρωσίας. Συνακολούθως, ο Demirel το Μάιο του 1992 διακήρυττε από τη Μόσχα ότι «[ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία] συνιστούν την πίσω αυλή της Ρωσίας. Ουδείς δύναται να διαδραματίσει ρόλο στη συγκεκριμένη περιοχή δίχως τη συναίνεση της Ρωσίας».⁹¹

Η συγκεκριμένη δήλωση του Demirel το Μάιο του 1992 προέκυψε προς διασκέδαση των εντυπώσεων κατόπιν των προαναφερθεισών δηλώσεών του τον Απρίλιο, οπότε πρότεινε τη σύσταση «Ένωσης Τουρκογενών Κρατών» και την αποχώρηση των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών από τη ζώνη του ρουβλίου.⁹² Προκειμένου να διευκολύνει μία τέτοια εξέλιξη, πρότεινε τη σύσταση μίας «Αναπτυξιακής Τράπεζας για την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο» με έδρα την Άγκυρα.⁹³ Οι οικονομικοί, νομισματικοί και εμπορικοί δεσμοί μεταξύ της Ρωσίας και των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών αποτελούσαν τροχοπέδη για την πραγματική πολιτική και στρατηγική αποδέσμευσή των δεύτερων από την πρώτη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Τουρκία αδυνατούσε να ελιχθεί στην περιοχή δίχως να συνυπολογίζει τις συγκεκριμένες πολλαπλές δεσμεύσεις. Συνεπώς, ο Süleyman Demirel, με τα λεγόμενά του, αποτύπωσε την πραγματικότητα ορίζοντας την Ρωσία ως τον κεντρικό ανταγωνιστή της Τουρκίας για την απόκτηση δεσπόζοντα ρόλου επί των νεότευκτων κρατών.

Ο σημαίνων ρόλος της Ρωσίας διαφαίνεται, επίσης, κατά την εξέταση των σχέσεων της Τουρκίας επιμέρους με καθένα εκ των κρατών της περιοχής. Με άλλα λόγια, τα περιθώρια ελιγμών εκ μέρους της Τουρκίας καθορίζονται από τη δυναμική της ρωσικής παρουσίας σε καθένα εκ των κρατών αναλόγως της τοποθέτησής του στις στρατηγικές εκτιμήσεις και στοχεύσεις της Μόσχας. Επί παραδείγματι, η συνεργασία Τουρκίας και Καζακστάν ήταν ιδιαίτερος περιορισμένη εξαιτίας της αυξημένης ρωσικής επιρροής επί του συγκεκριμένου κράτους, η οποία ερμηνεύεται – μεταξύ άλλων – από το μεγάλο ποσοστό Ρώσων επί της πληθυσμιακής σύστασής του. Συνακολούθως, κατά την περιοδεία του Demirel στα κράτη της Κεντρικής Ασίας την άνοιξη του 1992, ο Ουζμπέκος πρόεδρος Karimov αναφέρθηκε σε «τουρκικό μοντέλο ανάπτυξης», το οποίο θα έπρεπε να λειτουργήσει ως παράδειγμα προς μίμηση για τα νεότευκτα κράτη, αλλά κατά την ίδια συγκυρία ο πρόεδρος του Καζακστάν Nursultan

⁹¹ Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 98-99.

⁹² Aydin, M. (2004β) ό.π., σελ. 5. Hale, W. (2003) ό.π., σελ. 291.

⁹³ Smolansky, O.M. (1994) ό.π., σελ. 303.

Nazarbayev επιτίμησε γενικώς – δίχως περαιτέρω δεσμεύσεις – την αξία υιοθέτησης αρχών οικονομίας της αγοράς.⁹⁴ Αντιστοίχως, στην περίπτωση της προσέγγισης με το Τουρκμενιστάν, η Τουρκία αντιμετώπισε την ιρανική επιρροή και τη διφυή στάση του προέδρου της χώρας. Ενώ ο πρόεδρος Saparmurat Niyazon διακήρυττε ότι βασιζόταν στην «αδερφική βοήθεια της Τουρκίας», την ίδια στιγμή προσπαθούσε να συνεργαστεί στενότερα με το Ιράν προκειμένου να επιτύχει την εξαγωγή του φυσικού αερίου του τουρκμενικού φυσικού αερίου μέσω του νότιου διαδρόμου απορρίπτοντας, κατ' ουσία εν τη γενέσει του, την επιλογή του διαδρόμου ανατολής-δύσης μέσω Τουρκίας.⁹⁵

Εξαιτίας των συγκεκριμένων δεδομένων, είναι άξιος αναφοράς ο ρόλος των ΗΠΑ, περί τον οποίο αξίζει να υπογραμμισθεί ότι όντας ο μοναδικός περιφερειακός ηγεμόνας μεταψυχροπολεμικά, επεδίωξαν τον κατακερματισμό των πόλων ισχύος στις υπόλοιπες περιφέρειες του πλανήτη.⁹⁶ Προς τούτο, ευνόησαν την τουρκική εμπλοκή προσδοκώντας την εξισορρόπηση της ευρείας ρωσικής επιρροής, αλλά και δευτερευόντως του ισλαμικού φονταμενταλισμού όπως αυτός εκφραζόταν μέσω του Ιράν. Ο συγκεκριμένος ρόλος έγινε αμέσως αποδεκτός από τον Turgut Özal, ο οποίος θεώρησε ότι η σύνδεση των τουρκικών συμφερόντων με τα αμερικανικά θα επέτρεπε στην Τουρκία να ανέλθει στην κλίμακα ισχύος. Άλλωστε, ο ανταγωνισμός με την Ρωσία με ίδιες δυνάμεις και δίχως τη σύμπραξη με τις ΗΠΑ ήταν αδύνατος για την Τουρκία και προς τούτο, οι προσπάθειές της να εμπλέξει τους συμμάχους της με αμεσότερο τρόπο στις εξελίξεις της περιοχής ήταν επανειλημμένες και συνεπείς προς το ορθολογικό κριτήριο.⁹⁷ Γι' αυτό το λόγο εξάλλου, το 1994, η Τουρκία υπήρξε

⁹⁴ Smolansky, O.M. (1994) ό.π., σελ. 295.

⁹⁵ Αναλυτικά περί του ανταγωνισμού των περιφερειακών δρώντων με διακύβευμα τους ενεργειακούς πόρους, η παρούσα διατριβή επανέρχεται σε κατοπινό κεφάλαιο. Επιπροσθέτως, αξίζει να επισημανθεί ότι το τουρκικό ενδιαφέρον για τις άλλες δύο χώρες της Κεντρικής Ασίας, ήτοι το Κιργιστάν και το Τατζικιστάν, ήταν εξίσου υπαρκτό μέσω χορήγησης κεφαλαίων και σύναψης εμπορικών συμφωνιών. Smolansky, O.M. (1994) ό.π., σελ. 297-298.

⁹⁶ Η εν λόγω θέση ευρίσκεται εν πλήρη συναρτήσει με την υπόθεση εργασίας του John Mearsheimer σχετικά με τις ηγεμονικές τάσεις των μεγάλων δυνάμεων. Σύμφωνα με την εν λόγω υπόθεση, τα κράτη επιδιώκουν διαρκώς τη μεγιστοποίηση της ισχύος έως αρχικά την περιφερειακή και μετέπειτα την παγκόσμια κατίσχυση και ηγεμονία. Καθότι, όμως, η παγκόσμια ηγεμονία είναι αδύνατη λόγω των μεγάλων υδάτινων μαζών, μία μεγάλη δύναμη δύναται να φθάσει έως το σκοπό της περιφερειακής ηγεμονίας. Σε μία τέτοια περίπτωση, όπως έχουν επιτύχει οι ΗΠΑ στην αμερικανική ήπειρο, ο περιφερειακός ηγεμόνας προσπαθεί να μην επιτρέψει την άνοδο άλλων περιφερειακών ηγεμόνων στον πλανήτη, οι οποίοι θα δύναντο να τον ανταγωνιστούν. Mearsheimer, J. (2007) *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 88.

⁹⁷ Η Τουρκία αποπειράθηκε τόσο κατά την διάρκεια της κρίσης της Αμπχαζίας στη Γεωργία όσο και εν μέσω του πολέμου στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ να προσελκύσει το έμπρακτο στρατηγικό ενδιαφέρον

ακραιφνής υποστηρικτής της ένταξης της Ρωσίας στο πρόγραμμα «Συνεργασία για την Ειρήνη» του NATO διαμέσου του οποίου ο κύριος ανταγωνιστής της στην ενδιάμεση ζώνη θα εντασσόταν στις δυτικές δομές ασφαλείας και τοιουτοτρόπως, θα περιόριζε το βαθμό αυτόνομης χάραξης της στρατηγικής του.⁹⁸ Εντασσόμενη στις δυτικές δομές ασφαλείας, οι εξοπλισμοί της Ρωσίας θα τίθεντο υπό την πλήρη εποπτεία του NATO και κατ' επέκταση της Τουρκίας.⁹⁹

Εντούτοις, η διαφορά έγκειται στη θέαση υπό την οποία η Τουρκία και οι ΗΠΑ όριζαν τη σχέση τους, καθότι όπως καταδεικνύεται, η Τουρκία επιθυμούσε τον ρόλο του περιφερειακού ηγεμόνα, ενώ οι ΗΠΑ επεφύλασσαν για εκείνη τον ρόλο του περιφερειακού τοποτηρητή επί τω σκοπώ της προστασίας των ίδιων ζωτικών συμφερόντων τους. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, ο İsmail Cem – υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας κατά την περίοδο 1997-2002 – σημείωσε αναφορικά με τη δεκαετία του '90 ότι η Τουρκία υιοθέτησε μία ενεργή και δυναμική στάση όσον αφορά την εμπλοκή της στην περιφέρεια επιδιώκοντας – μεταξύ άλλων – ένα διευρυμένο ρόλο τόσο στον Καύκασο όσο και στην Κεντρική Ασία. Επίσης, επιζήτησε την προοπτική της εδραίωσης ενός Συμφώνου Σταθερότητας για τον Καύκασο,¹⁰⁰ το οποίο θα θεσμοποιούσε το πλέγμα των στρατηγικών σχέσεων στην περιοχή και τοιουτοτρόπως, θα εξισορροπούσε την ρωσική στρατηγική παρουσία. Το εν λόγω σύμφωνο θα συνιστούσε θεσμικό διάλυτο επίλυσης μίας σειράς εκκρεμών ζητημάτων, όπως επί παραδείγματι εκείνα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ή της Αμπχαζίας. Τοιουτοτρόπως, διαφαίνεται ότι η Τουρκία επεδίωξε τον – πάση θυσία – περιορισμό της ρωσικής στρατηγικής βαρύτητας στην περιφέρεια εξυπηρετώντας, κατά το συγκεκριμένο τρόπο, τόσο τα ίδια συμφέροντά της όσο και εκείνα του Ατλαντικού Συμφώνου και κατ' επέκταση των ΗΠΑ.

των ΗΠΑ επικαλούμενη – μεταξύ άλλων – τη δυναμική ρωσική εμπλοκή στις εν λόγω εξελίξεις. Mango, A. (1994) *Turkey: The challenge of a new role*. Washington: The centre for strategic and international studies. Σελ. 101-102.

⁹⁸ Από τη μία πλευρά, η Τουρκία ζήτησε την ένταξη της Ρωσίας στις νατοϊκές δομές ασφαλείας, από την άλλη πλευρά όμως, θεώρησε ότι η Ρωσία δε θα έπρεπε να έχει δικαίωμα αρνησικυρίας (veto) στις αποφάσεις του NATO. Με άλλα λόγια, η Τουρκία αναζητούσε θεσμοποιημένες μορφές χαλιναγώγησης της ρωσικής ισχύος και αυτονομίας, δίχως, όμως, να επιθυμεί την πρόσκτηση ανάλογων δικαιωμάτων από πλευράς της Ρωσίας. Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 65-66.

⁹⁹ Uslu, N. (2003) The Russian, Caucasian and Central Asian aspects of Turkish foreign policy in the post Cold War period. *Alternatives: Turkish journal of international relations*, 2 (3 & 4), σελ. 167.

¹⁰⁰ Cem, İ (2001) *Turkey in the new century: Speeches, texts presented at international for a (1995-2001)*. 2nd ed. Nicosia: Rustem. Σελ. 222.

4.4.1.1. Η στρατηγική σκέψη και πρακτική του Turgut Özal κατά την περίοδο της ευφορίας

Κατά την επαύριον της λήξης του Ψυχρού Πολέμου και τη μεγαλύτερη φάση της περιόδου της ευφορίας, πρόεδρος της Τουρκίας υπήρξε ο Turgut Özal, ο οποίος ταύτισε την παρουσία του στην πολιτική σκηνή με μία συγκεκριμένη ιδεολογία περί της θέσης, του ρόλου και των μεταψυχροπολεμικών στρατηγικών δυνατοτήτων του κράτους του εντός της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας ως απόρροια της συστημικής ευκαιρίας, η οποία προέκυψε από τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Τα κεντρικά χαρακτηριστικά της σχετίζονταν με αναθεωρητικές τάσεις στο διεθνές επίπεδο, ήτοι την αλλαγή της καθεστηκυίας τάξης. Το συγκεκριμένο οζαλικό πλαίσιο στρατηγικής υπήρξε ταυτόσημο με το νεοοθωμανισμό.¹⁰¹ Η εν λόγω θέαση ανέκυψε ως απόρροια της ανακατανομής ισχύος στην περιφέρεια, θέση η οποία τεκμαίρεται από τη στάση του Özal και της τουρκικής κυβέρνησης πριν και μετά τη συστημική ευκαιρία της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Τον Ιανουάριο του 1990, επέπληττε τον υπουργό της κυβέρνησής του, Ercüment Konukman, εξ αφορμής των δηλώσεων του περί «αρκετών κρατών εντός της Σοβιετικής Ένωσης και της Κίνας τα οποία θα βρεθούν υπό την τουρκική σημαία εντός του επόμενου αιώνα».¹⁰² Εντούτοις, κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ και συγκεκριμένα εν έτει 1992, ο ίδιος ο Özal δήλωνε ότι «η Τουρκία δεν μπορεί να είναι φυλακισμένη εντός των συνόρων του Εθνικού Όρκου (Misak-ı Milli)», ενώ ο «21^{ος} αιώνας θα είναι ένας τουρκικός αιώνας» υποστηρίζοντας τη θέση περί μίας Τουρκίας έχουσα ρυθμιστικό ρόλο επί μίας τεράστιας περιοχής «από την Αδριατική έως το Σινικό Τείχος».¹⁰³ Σε γενικές

¹⁰¹ Όσον αφορά τόσο τις έννοιες του οζαλισμού και του νεοοθωμανισμού, όσο και τα σημεία σύζευξης μεταξύ των δύο, έχει πραγματοποιηθεί εκτενής ανάλυση σε πρότερο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής. Επί της παρούσης, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο Özal επιχείρησε να εντάξει την ισλαμική ταυτότητα της Τουρκίας στα μέσα-εργαλεία της υψηλής στρατηγικής της. Τοιουτοτρόπως, ταύτισε το ιδεολογικό πλαίσιο της εξουσίας του, ήτοι την τουρκο-ισλαμική σύνθεση, με την περιφερειακή κατίσχυση του κράτους μέσω ρητορικής-εργαλείακής επίκλησης σε αυτήν. Κουρκτσού, Ε. (2001) Η κρίση του τουρκικού κράτους. Εντός του: Αγιάλα, Σ. και συνεργάτες (επιμ.) *Τουρκία: Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σελ. 17-34. Σελ. 30-31. Επιπροσθέτως βλ.: Ataman, M. (2010) Özal leadership and restructuring of Turkish ethnic politics in the 1980s. *Middle Eastern studies*, 38 (4), σελ. 123-142.

¹⁰² Παρατίθεται εντός του: Hyman, A. (1993) ό.π., σελ. 299.

¹⁰³ Παρατίθενται εντός του: Laçiner, S. (2009) Turgut Özal period in Turkish foreign policy: Özalism. *USAK yearbook of international politics and law*, 2, σελ. 153, 178.

Σε αντιδιαστολή με τις κεμαλικές θέσεις περί της Τουρκίας ως δύναμη τήρησης της καθεστηκυίας τάξης (status quo power), οι εν λόγω δηλώσεις του Özal ετίθεντο σε ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, ήτοι πέραν της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, η οποία εξετάζεται εντός της

γραμμές, ο Turgut Özal υπήρξε θιασώτης της πολυδιάστατης διπλωματίας – την οποία ήρθε να επικαλεστεί ο Ahmet Davutoğlu ορισμένα χρόνια αργότερα – υποστηρίζοντας ότι:

Στις ισορροπίες του μέλλοντος, θα κρατάμε δύο κάρτες. Μία είναι η κάρτα, την οποία κρατάμε με τις χώρες της δύσης και η άλλη είναι η κάρτα, την οποία κρατάμε με τις ισλαμικές και αραβικές χώρες. Η Τουρκία είναι υποχρεωμένη να κρατά και τις δύο κάρτες. Το ειδικό βάρος της στη δύση είναι ανάλογο με το βάρος της στην ανατολή. Όσο μεγαλύτερο είναι το βάρος μας στην ανατολή, τόσο μεγαλύτερο θα είναι και στη δύση.¹⁰⁴

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ήρθε σε πλήρη ρήξη με την κεμαλική αρχή διατήρησης της καθεστηκυίας τάξης ασκώντας κριτική σε παρελθούσες πολιτικές και στρατηγικές, σύμφωνα με τις οποίες η Τουρκία δεν εκμεταλλευόταν τις ευκαιρίες, οι

παρούσας διατριβής. Συμπεριλάμβαναν τα Βαλκάνια, τη Βόρειο Αφρική και κυρίως τη Μέση Ανατολή, περί της γεωοικονομικής αξίας της οποίας πλειστάκις έγινε λόγος από τον ίδιο. Επί του συγκεκριμένου, ενδεικτική ήταν η στάση του Özal εξ αφορμής των διεργασιών εν όψει του Πολέμου του Κόλπου, κατά τα έτη 1990 και 1991. Πρώτιστο μέλημά του ήταν να αναδείξει τη στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τη δύση παρά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ ούτως ώστε να προωθήσει τις διεκδικήσεις του εις βάρος της εδαφικής ακεραιότητας του Ιράκ. Διείδε την ευκαιρία προσάρτησης των βόρειων ιρακινών επαρχιών της Μοσούλης και του Κιρκούκ και προς τούτη την κατεύθυνση, ζήτησε και έλαβε την άδεια του τουρκικού κοινοβουλίου για την ελεύθερη μεταστάθμευση ξένων ενόπλων δυνάμεων στο τουρκικό έδαφος και τουρκικών ενόπλων δυνάμεων σε ξένο. Προσπάθησε, δηλαδή, εντός των πλαισίων μίας πελατειακής σχέσης μεταξύ ΗΠΑ και Τουρκίας, να αποκομίσει οφέλη προσφέροντας βοήθεια στις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις κατά την επέμβαση στο Ιράκ. Δε δίστασε, μάλιστα, να έρθει σε σύγκρουση με τον αρχηγό των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, ονόματι Necip Torumtay, προκειμένου να προωθήσει την άποψη σύνδεσης των τουρκικών συμφερόντων με τα αμερικανικά. Το εν λόγω περιστατικό έμεινε γνωστό ως «επεισόδιο Torumtay» και εξώθησε τον Τούρκο Α/ΓΕΕΘΑ σε παραίτηση. Επιπροσθέτως, ενδεικτικές της συνέχειας της τουρκικής υψηλής στρατηγικής ήταν οι απόψεις του διαδόχου του Özal, Süleyman Demirel, επί του ευρύτερου θέματος της τύχης των ιρακινών εδαφών. Το 1995, ο Demirel δήλωσε ότι «τα σύνορα είναι λανθασμένα. Η επαρχία της Μοσούλης ήταν ενταγμένη στα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αν η συγκεκριμένη περιοχή ήταν μέρος της Τουρκίας, κανένα από τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουμε εκεί αυτή τη στιγμή θα υπήρχαν». Ενδεικτικά βλ.: Hale, W. (2003) ό.π., σελ. 223. Aral, B. (2001) Dispensing with tradition? Turkish politics and international society during the Özal decade, 1983-1993. *Middle Eastern studies*, 37 (1), σελ. 79. Γιαλλουρίδης, Χ. (2004) *Η Τουρκία στον 21^ο αιώνα: Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη*. Αθήνα: Σιδέρης. Σελ. 166-167. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 3-4, 18-19, 134-135. Pipes, D. (1995) Hot spot: Turkey, Iraq and Mosul. *Middle East quarterly*, 2 (3), σελ. 65-68.

¹⁰⁴ Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 64. Επί του συγκεκριμένου, επίσης, βλ.: Bora, T. (2003) Nationalist discourses in Turkey. *The South Atlantic quarterly*, 102 (2/3), σελ. 433-451. Danforth, N. (2008) Ideology and pragmatism in Turkish foreign policy: From Atatürk to the AKP. *Turkish policy quarterly*, 7 (3), σελ. 83-95.

οποίες προέκυπταν στο περιφερειακό υποσύστημα, χάριν μιας άγονης και μη παραγωγικής αρχής στην εξωτερική συμπεριφορά της. Συνακολούθως, θεωρούσε ότι η πηγή ισχύος της Τουρκίας ευρίσκεται στην ικανότητά της να αναπτύξει στενούς στρατηγικούς δεσμούς με τα νεότευκτα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Προς τούτο, τον Ιούνιο του 1992 δήλωνε, επί τη ευκαιρία της εισήγησής του σε ένα συνέδριο στη Σμύρνη, ότι:

Από κοινού με τα νέα κράτη, τα οποία είναι μουσουλμανικά και κατά βάση τουρκικά, δυνάμεθα να καταστήσουμε την ισχύ μας περισσότερο αποτελεσματική. Εφόσον κάνουμε καλή χρήση της συγκεκριμένης ευκαιρίας, εφόσον μπορέσουμε να προωθήσουμε τη συνεργασία επί ορθολογικών, ρεαλιστικών και δίκαιων βάσεων, τόσο εμείς όσο και εκείνοι οι αδερφοί μας θα αναφανούμε αφ' εαυτού μας ως αποτελεσματικά μέλη μίας σημαντικής παγκόσμιας εμβέλειας ομαδοποίησης [κρατών].¹⁰⁵

Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, ο Özal έθεσε την οικονομία στο επίκεντρο των εργαλείων, τα οποία θα αύξαναν την επιρροή της Τουρκίας στην περιοχή. Εξάλλου, η μετάβαση των οικονομιών από το κομμουνιστικό στο καπιταλιστικό μοντέλο ήταν συνυφασμένη με το άνοιγμα πολλαπλών ευκαιριών οικονομικής διείσδυσης και αύξησης των εμπορικών δεσμών ιδιαιτέρως προς όφελος κρατών με πλεονάζουσα βιομηχανική παραγωγή, όπως η Τουρκία.¹⁰⁶ Προχώρησε σε άρση της υποχρέωσης έκδοσης βίζας για τους πολίτες των νεότευκτων κρατών και προσπάθησε να αυξήσει την οικονομική εξάρτησή τους από την Τουρκία προχωρώντας σε επενδύσεις και πιστώσεις κυρίως μέσω της Eximbank. Οι ενέργειες πραγματοποιούντο σε τρία στάδια: α) απόκτηση κύρους και θέσης στην περιφερειακή αγορά, β) παροχή

---

¹⁰⁵ Τουτέστιν, ο Turgut Özal υπερθεμάτιζε περί μίας διευρυμένης σύμπραξης των τουρκικών/τουρκογενών κρατών, η οποία θα καθιστούσε αντιστρόφως ισχυρότατο έκαστο μέλος της. Παρατίθεται εντός του: Mango, A. (2000) Reflections on the Atatürkist origins of Turkish foreign policy and domestic linkages. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 9-19. Σελ. 15.

¹⁰⁶ Hale, W. (2000) Economic issues in Turkish foreign policy. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 20-38. Σελ. 22.

επενδυτικών δανείων σε συνεργασία με εγχώριες τράπεζες, γ) ίδιες επενδύσεις.¹⁰⁷ Αυτές αφορούσαν, κατά βάση, τη συμμετοχή σε στρατηγικούς τομείς, όπως επί παραδείγματι ο ενεργειακός, ο κατασκευαστικός ή εκείνος των τηλεπικοινωνιών και των μεταφορών, δίχως, ωστόσο, να προβλέπεται κάποια ταυτόχρονη ανασυγκρότηση των οικονομικών και θεσμικών δομών των εν λόγω κρατών, τα οποία – όπως έχει προαναφερθεί – βρίσκονταν σε μετάβαση από το κομμουνιστικό μοντέλο οργάνωσης της οικονομίας.

Επιπροσθέτως, αξίζει να σημειωθεί ότι οι αντιλήψεις του Özal ήταν απολύτως κρατοκεντρικές υπό την έννοια ότι το τουρκικό κράτος οριζόταν ως ο θεματοφύλακας του συνόλου των οργανώσεων ή επιχειρήσεων, οι οποίες επιθυμούσαν να δραστηριοποιηθούν εκτός συνόρων.¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Malik Mufti, «[ο Özal] θεωρούσε το κίνητρο του οικονομικού κέρδους ως το εφελτήριο εθνικής ανάπτυξης και την επιχειρηματικότητα ως το πλαίσιο αναφοράς για μια επιτυχημένη αλληλεπίδραση με το εξωτερικό».¹⁰⁹ Με άλλα λόγια, δημιούργησε ένα είδος «προστατευτικής ομπρέλας» από πλευράς τουρκικού κράτους χάριν της δραστηριότητας τουρκικών κεφαλαίων στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, τα οποία αντιστρόφως απέδιδαν για την Τουρκία σε επίπεδο ήπιας ισχύος, αύξησης πολιτικής-στρατηγικής επιρροής και πρόσκτησης φθηνών οικονομικών συντελεστών ισχύος, κυρίως στον τομέα της ενέργειας, για τον οποίο πραγματοποιείται ανάλυση κατωτέρω. Ο Mufti σημειώνει και πάλι χαρακτηριστικά παραπέμποντας σε συνεντεύξεις του Τούρκου προέδρου ότι:

Ο Özal δεν αναφερόταν αποκλειστικά, ή έστω πρωταρχικά, σε ένα [μονοδιάστατο] οικονομικού επιπέδου όραμα, αλλά – ως το έθεσε σε άλλο σημείο – σε μία ευρύτερη επιθυμία ενδυνάμωσης της «ισχύος και της παρουσίας» της Τουρκίας, της «επιρροής» της, της ικανότητάς της να «διαδραματίζει καθοριστικούς ρόλους τόσο στην περιοχή μας όσο και σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής». Εν ολίγοις, να γίνει η Τουρκία ένα «μεγάλο έθνος».¹¹⁰

¹⁰⁷ Turan, G. and Turan, İ (2001) ό.π., σελ. 554. Kirisçi, K. (2009) The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New perspectives on Turkey*, 40, σελ. 43-45.

¹⁰⁸ Öktem, K. (2011) *Angry nation: Turkey since 1989*. London: Zed books. Σελ. 79.

¹⁰⁹ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 62.

¹¹⁰ Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 62-63.

Ωστόσο, η δημιουργία σφαίρας επιρροής στην περιοχή εκ μέρους της Τουρκίας προσκόλλησε στο ζήτημα της ανεπαρκούς εσωτερικής εξισορρόπησης και στη συνεπαγόμενη ισχνή υποστήριξη της πολιτικής-στρατηγικής δραστηριότητας. Τουτέστιν, η Τουρκία δε διέθετε επαρκείς συντελεστές ισχύος ώστε να υλοποιήσει το εγχείρημά της, καθότι η οικονομία της πέρασε μεγάλες περιόδους ύφεσης ιδιαιτέρως στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Οι αρνητικές συστημικές παράμετροι για την τουρκική εμπλοκή πολλαπλασιάστηκαν, επίσης, εξαιτίας της ανακήρυξης του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» εκ μέρους της Ρωσίας, σύμφωνα με το οποίο τα πρώην σοβιετικά σύνορα συνιστούσαν προεκταθείσα γραμμή άμυνας και για τη μεταψυχροπολεμική Ρωσική Ομοσπονδία με αποτέλεσμα τα νεότευκτα κράτη να υπάγονται υπό την άμεση στρατηγική εποπτεία της.¹¹¹ Η συγκεκριμένη εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα την αποτροπή των τουρκικών φιλοδοξιών αναφορικά με την ενδιάμεση ζώνη. Παραλλήλως, η προδήλων προθέσεων δυναμική εμπλοκή της Τουρκίας και οι μεγαλόστομες διακηρύξεις των ιθυνόντων της δημιούργησαν ανακλαστικά εξισορρόπησης εκ μέρους των νεότευκτων κρατών, τα οποία προφανώς αναζητούσαν τη δυνατότητα αυτονομήσής τους στη διεθνή σκηνή και όχι υπαγωγής του σε καθεστώς ηγεμόνευσης.

Είναι, επιπλέον, αρνητικό ότι ο Özal υπήρξε θιασώτης ενός προσωπικού τρόπου χάραξης και υλοποίησης της υψηλής στρατηγικής πέραν θεσμοθετημένων διαδικασιών και επισήμων οργάνων, γεγονός το οποίο συνέβαλε στην υιοθέτηση στρεβλών αντιλήψεων για τον ορθό τρόπο εκδήλωσης εξωτερικής συμπεριφοράς από το σύνολο της πολιτικής ελίτ, ως διαφάνηκε και από την ενάσκηση της εξουσίας αργότερα από την Tansu Çiller.¹¹² Ο Özal αντιλαμβανόμενος τη συγκεκριμένη πραγματικότητα – έστω και καθυστερημένα και σηματοδοτώντας το τέλος της περιόδου της ευφορίας – επεσήμανε ότι παντουρκικού τύπου αξιώσεις δε δύνανται να ευδοκιμήσουν, καθότι το μεταψυχροπολεμικά διαμορφωμένο περιφερειακό υποσύστημα χαρακτηρίζεται από ετερότητα, η οποία δεν επιτρέπει την εμβάθυνση των διακρατικών σχέσεων σε επίπεδο υπερκρατικό-υπερεθνικό.¹¹³ Εν ολίγοις, ο Özal έθετε εν αμφιβόλω – πλέον – την ιδέα περί ηγεμόνευσης του χώρου, για την οποία

---

¹¹¹ Robins, P. (1998) ό.π., σελ. 136-139.

¹¹² Η χάραξη, δηλαδή, της υψηλής στρατηγικής και η υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής με βάση το θυμικό απετέλεσε σημείο αναφοράς για τους αμέσως κατοπινούς πολιτικούς ηγέτες της Τουρκίας. Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 86.

¹¹³ Σχετικές δηλώσεις παρατίθενται εντός του: Haghayeghi, M. (1996) *Islam and politics in Central Asia*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 183.

είχε υπερθεμάτισει ανεπιφύλακτα κατά το πρώτο διάστημα της περιόδου της ευφορίας.

4.4.1.2. Εσωτερικές πολιτικές αναταράξεις στο Αζερμπαϊτζάν και ο ρόλος της Τουρκίας

Ως μείζον διακύβευμα του ρωσοτουρκικού ανταγωνισμού, κατά τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, προέκυψε ο έλεγχος του Αζερμπαϊτζάν, καθότι είναι κράτος πλούσιο σε κοιτάσματα φυσικού αερίου και πετρελαίου,¹¹⁴ ενώ ευρίσκεται στο κέντρο της ενδιάμεσης ζώνης και αρκούντως πλησίον της Τουρκίας ώστε η τελευταία να δύναται να προβάλλει ισχύ. Επιπροσθέτως, το Αζερμπαϊτζάν ενεπλάκη στον πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ κατά τη μεταψυχροπολεμική φάση του οποίου η Ρωσία έλαβε φιλοαρμενική στάση. Η συγκεκριμένη ρωσική στάση κατέστησε προβληματική τη σχέση μεταξύ Μόσχας και Μπακού ιδιαιτέρως κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Elchibey, ενώ κατέστησε προβληματική την αζερορωσική πολιτική και στρατηγική σχέση, ιδιαιτέρως εν συγκρίσει με τα υπόλοιπα κράτη της περιφέρειας. Αξίζει να επισημανθεί ότι η διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού στο εσωτερικό του Αζερμπαϊτζάν και οι έξωθεν παρεμβάσεις από πλευράς Τουρκίας και Ρωσίας αντικατοπτρίζουν πλήρως τους συσχετισμούς ισχύος στην περιοχή. Τουτέστιν, καθότι το Αζερμπαϊτζάν απετέλεσε ένα αδύναμο κράτος ενταγμένο στους στρατηγικούς ανταγωνισμούς των μεγάλων δυνάμεων της περιοχής, οι πολιτικές ισορροπίες στο εσωτερικό του, εν πολλοίς, αποτελούσαν παρεπόμενα της συνολικής ισορροπίας ισχύος στην περιοχή.

Όσον αφορά την Τουρκία, το ενδιαφέρον της συμπυκνώνεται στη φράση του Τούρκου υπουργού εξωτερικών Hikmet Çetin, σύμφωνα με την οποία «Τούρκοι και Αζέροι αποτελούν ένα έθνος σε δύο ξεχωριστά κράτη».¹¹⁵ Μεταψυχροπολεμικά, η Τουρκία επεδίωξε να αυξήσει την επιρροή και να εδραιώσει τη θέση της μέσω ελάφρυνσης του αζερικού χρέους ανερχόμενου στα 20 εκατομμύρια δολάρια προς

¹¹⁴ Η εν λόγω σημασία του Αζερμπαϊτζάν κατέστη αξιοσημείωτη ιδιαιτέρως εξαιτίας των τουρκικών απωλειών από το εμπόλεμο των Ηνωμένων Εθνών εις βάρος του Ιράκ κατά την επαύριον του Πολέμου του Κόλπου. Υπολογίζεται ότι οι προκείμενες τουρκικές απώλειες ανήλθαν περί τα 30-60 δισεκατομμύρια δολάρια, καθότι πριν την επιβολή του εμπόλεμου, το Ιράκ αποτελούσε τον κορυφαίο εξαγωγέα πετρελαίου προς την Τουρκία με ημερήσια παροχή ανερχόμενη στα 250.000 βαρέλια. Η αναστολή της λειτουργίας του αγωγού Kirkuk-Ceyhan ώθησε την Τουρκία να αναζητήσει νέους εμπορικούς εταίρους όσον αφορά την εισαγωγή πετρελαιοειδών και τοιουτοτρόπως, στράφηκε στο Αζερμπαϊτζάν. Jones, S.A. (1999) ό.π., σελ. 59-60.

¹¹⁵ Παρατίθεται εντός του: Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 129.

την Τουρκία, δημιουργίας τηλεοπτικών προγραμμάτων και παροχής υποτροφιών για σπουδές σε τουρκικά πανεπιστήμια, ενώ οι διμερείς εμπορικές σχέσεις γνώρισαν χαρακτηριστική άνθηση. Εντούτοις, διακριτής σημασίας ήταν η πολιτική-στρατηγική εμπλοκή της Τουρκίας. Οι σκοποί της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στο Αζερμπαϊτζάν αφορούσαν τη διατήρηση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ υπό αζερική κυριαρχία, την εγκαθίδρυση φιλοτουρκικού καθεστώτος, τον περιορισμό της ρωσικής επιρροής και τη συμμετοχή στην εκμετάλλευση και διαμετακίνηση των αζερικών υδρογονανθράκων.¹¹⁶

Η ενεργή εμπλοκή της Τουρκίας στην προώθηση του Abulfaz Elchibey ως προέδρου του Αζερμπαϊτζάν αντί του Heydar Aliyev απετέλεσε κορωνίδα επί μίας σειράς προσπαθειών δορυφοριοποίησης του εν λόγω κράτους και μεγιστοποίησης της τουρκικής επιρροής εντός του υποσυστήματος. Συγκεκριμένα, η τουρκική πρεσβεία στο Μπακού ανέλαβε να διατηρήσει και να διευρύνει τα τουρκικά συμφέροντα στη χώρα μέσω του Elchibey, ο οποίος ήταν δεδηλωμένος υποστηρικτής του δυτικότερου τουρκικού μοντέλου διακυβέρνησης και εξουσίας, καθώς και σφοδρός πολέμιος του ιρανικού. Δήλωνε μάλιστα ότι «η Τουρκία θα κατέχει την πρώτη θέση στην εξωτερική πολιτική του Αζερμπαϊτζάν»¹¹⁷ επιθυμώντας να διατρανώσει τον προσανατολισμό της αζερικής πολιτικής. Με γνώμονα τις συγκεκριμένες θέσεις, ο πρέσβης Altan Karamanoğlu, άνθρωποι συνδεδεμένοι με τη ΜΙΤ όπως ο Ertuğrul Güven και ο υπεύθυνος της ΤΙΚΑ¹¹⁸ Ferman Demirkol ήρθαν σε επαφές με τον Elchibey και προέκριναν ένα σχέδιο ανατροπής του Aliyev το Μάρτιο του 1995, το οποίο τελικώς υλοποιήθηκε ανεπιτυχώς.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι κινήσεις των Τούρκων στο Αζερμπαϊτζάν τελούνταν υπό την εποπτεία της πρωθυπουργού Tansu Çiller, η οποία «εμφορείτο από αντιρωσικό ζήλο και υλικά συμφέροντα διατάσσοντας μίας από τις πιο φιλόδοξες επεμβάσεις εναντίον γειτονικού κράτους στην τουρκική ιστορία».¹¹⁹ Η επίσημη

¹¹⁶ Οι εν λόγω σκοποί της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στο Αζερμπαϊτζάν αποκρυπτογραφούνται από τον Süha Bölükbaşı και παρατίθενται εντός του: Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 129.

¹¹⁷ Παρατίθεται εντός του: Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) *Οι πολιτικοστρατηγικές επιπτώσεις από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης στις τρεις ανεξάρτητες δημοκρατίες του Καυκάσου: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενίας, Γεωργίας*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 430.

¹¹⁸ Όσον αφορά τον οργανισμό ΤΙΚΑ πραγματοποιείται εκτενής αναφορά εντός των πλαισίων παράθεσης των εργαλείων υλοποίησης πολιτικής και στρατηγικής της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία.

¹¹⁹ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 115.

Αποτελεί ενδεικτικό γεγονός ότι στην Tansu Çiller καταλογίζονται, επίσης, «χειρουργικές επιθετικές ενέργειες» στα έτερα κράτη του Καυκάσου, ήτοι στην Αρμενία και στη Γεωργία, επί τω σκοπώ

τουρκική εμπλοκή επαληθεύεται, επίσης, μέσω των παρατιθέμενων εντός της τουρκικής έκθεσης για την υπόθεση Σουσουρλούκ, σύμφωνα με τα οποία «η Τουρκία αποπειράθηκε να οργανώσει πραξικόπημα σε μία φίλη χώρα [...] [και] η αποστολή στο Μπακού του υφυπουργού (αρμοδίου για τη ΜΙΤ) αποδεικνύει ότι τα όσα έγιναν είχαν την υποστήριξη της πολιτικής ηγεσίας».¹²⁰ Υποχέριον των τουρκικών επιδιώξεων απετέλεσε ο Αζέρος αξιωματικός Rovshan Javadov, ο οποίος από κοινού με τον Demirkol, προτρεπόταν από την Çiller να αναλάβει δράση εναντίον του Aliyev με τελικό αποτέλεσμα το θάνατο του πρώτου σε μια αιματηρή μάχη, η οποία σήμανε την αποτυχία του τουρκικού εγχειρήματος. Κατόπιν των εν λόγω γεγονότων, ο Demirkol απελάθηκε, ενώ η Çiller υποτίμησε την τουρκική εμπλοκή καταλογίζοντας ευθύνες σε περιθωριακά ακροδεξιά γκρουπούσκουλα.¹²¹

Ωστόσο, δείγμα του πραγματισμού του Aliyev συνέστησε η μη πλήρης ρήξη του με την Άγκυρα και η απόπειρα διαχείρισης των αζεροτουρκικών σχέσεων έκτοτε επί ισοτίμου βάσεως, ανεξαρτήτως των πρότερων δηλώσεων περί «συγκεκριμένων κύκλων συνδεδεμένων με διάφορους ανθρώπους και ένοπλες ομάδες, οι οποίοι προσπαθούν να διαταράξουν τη σταθερότητα στο Αζερμπαϊτζάν», ενώ επί του ιδίου μήκους κύματος είχε συνεχίσει δηλώνοντας ότι «τέτοιου είδους ενέργειες βλάπτουν τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών».¹²² Επί τω σκοπώ εξομάλυνσης των σχέσεων, η πρωθυπουργός Çiller επισκέφθηκε το Αζερμπαϊτζάν τον Απρίλιο του 1995 στηρίζοντας την κυβέρνηση του Aliyev. Από την άλλη πλευρά, ο επικεφαλής των συμβούλων του Αζέρου προέδρου, ονόματι Vafa Galuzade, τον Ιούνιο του 1995, ήτοι αμέσως μετά την απόπειρα του πραξικοπήματος, ανέφερε ενδεικτικά ότι «κατά τη διάρκεια της σοβιετικής περιόδου, όταν το Αζερμπαϊτζάν δεν ήταν ελεύθερο, η Τουρκία θεωρείτο η μητέρα πατρίδα. Κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Elchibey, η Τουρκία χρησιμοποίησε τις συγκεκριμένες συμπάθειες προκειμένου να επιτύχει

αύξησης της τουρκικής επιρροής στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Χρυσανθόπουλος, Λ.Θ. (2004) *Το χρονικό του Καυκάσου: Κρατική συγκρότηση και διπλωματία στην Αρμενία, 1993-1994*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 100.

¹²⁰ Κούρκουλας, Α. (επιμ.) (1998) *Έγκλημα και εξουσία: Η άκρως απόρρητη τουρκική έκθεση για την υπόθεση Σουσουρλούκ*. Αθήνα: Νέα σύνορα – Λιβάνης. Σελ. 176.

Σχετικά με την έκθεση για την υπόθεση Σουσουρλούκ, πρόκειται για ένα ντοκουμέντο αναφερόμενο σε ένα αυτοκινητιστικό δυστύχημα το Νοέμβριο του 1996, μέσω του οποίου αναδείχθηκε η παρακρατική δράση στρατογραφειοκρατικών κύκλων στην Τουρκία. Η συγκεκριμένη έκθεση αποκρυπτογραφήσει την παρακρατική δράση ορισμένων ομάδων παρέχει ιδιαίτερες χρήσιμες πληροφορίες αναφορικά με τη δράση κρατικών ή παρακρατικών ομάδων στο Αζερμπαϊτζάν με άξονα την υποστήριξη του φιλότουρκου Abulfaz Elchibey.

¹²¹ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 116.

¹²² Aras, B. (2000) ό.π., σελ. 43-44.

τους σκοπούς της. Υπό τον Aliyev, τούτο αλλάζει. Το Μπακού δεν επιθυμεί την Τουρκία να είναι ο νέος μεγάλος αδερφός του. Αντιθέτως, αποζητά τη διατήρηση καλών σχέσεων με την Άγκυρα επί ανεξάρτητης και ισοτίμου βάσεως». ¹²³ Εν συνεχεία, η αζεροτουρκική συνεργασία επεκτάθηκε σε θέματα εκπαίδευσης αξιωματικών των αζερικών ενόπλων δυνάμεων, εκσυγχρονισμού του αζερικού εκπαιδευτικού συστήματος και συμμετοχής αζερικών στρατευμάτων στις ειρηνευτικές επιχειρήσεις στο Κόσοβο υπό τη διοίκηση Τούρκων αξιωματικών. ¹²⁴ Παραλλήλως, επί της αιχμής της αζεροτουρκικής συνεργασίας τέθηκε το ζήτημα της εκμετάλλευσης και διαμετακίνησης υδρογονανθράκων, σχετικά με το οποίο πραγματοποιείται εκτενής ανάλυση σε επόμενο κεφάλαιο.

Ωστόσο, συνιστά αναμφίλεκτη πραγματικότητα ότι οι εναλλαγές της εξουσίας και τα διαρκή πραξικοπήματα αντικατόπτρισαν τη μετουσίωση του ευρύτερου ρωσοτουρκικού ανταγωνισμού στην περιοχή, καθότι η επιτυχής ανατροπή του Elchibey τον Ιούνιο του 1993 από τον φιλορώσο Suret Huseinon υπέρ του Aliyev ήταν ανάλογη προσπάθεια προσεταιρισμού του Αζερμπαϊτζάν από την Ρωσία. Επί του συγκεκριμένου, είναι αξιοσημείωτο ότι η Τουρκία και η Ρωσία προσάρμοζαν διαρκώς την πολιτική τους επί τη βάσει της σταθερότητας του εκάστοτε καθεστώτος. Επί παραδείγματι, η ανατροπή του Elchibey το 1993 καταδικάστηκε από τον Çetin ως βίαιη πράξη εναντίον της νόμιμα εκλεγμένης αζερικής κυβέρνησης, αλλά η κατάδειξη της παγίωσης του Aliyev στην εξουσία οδήγησε τον Τούρκο υπουργό εξωτερικών να δηλώσει εν τέλει ότι «ο Aliyev ανήλθε στην εξουσία του Αζερμπαϊτζάν με δημοκρατικές διαδικασίες». ¹²⁵ Ενδεικτικές της τουρκικής αδυναμίας να στηρίξει τον Elchibey απετέλεσαν οι αναφορές του Demirel ότι «όχι, δε δυνάμεθα να παρέμβουμε σε αυτές τις εξελίξεις. Θα ήταν τεράστιο λάθος. [Αν παρεμβαίναμε] δε θα δυνάμεθα ποτέ να απαλλαχθούμε». ¹²⁶ Απόρροια της ανέλιξης του Aliyev στην εξουσία υπήρξε η αλλαγή του προσανατολισμού της χώρας μακριά από τη δύση. Προς τούτο, ακυρώθηκαν – έστω πρόσκαιρα – οι συμφωνίες με τις δυτικές πετρελαϊκές εταιρείες, ενώ το Αζερμπαϊτζάν επικύρωσε την ένταξή του στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ) όπου δεσπόζει η Ρωσία. Σε αντίκρισμα, η Ρωσία παρεμπόδισε την αντι-αζερική προπαγάνδα από ρωσικές εφημερίδες έχουσα ως άξονα την

¹²³ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 117.

¹²⁴ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 105.

¹²⁵ Çetin, H. (1993) Çetin on Azerbaijan policy. *Turkish times*, 15th June.

¹²⁶ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 112.

προσφώνηση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ως «δημοκρατία», ενώ ανέστειλε τη δραστηριότητα του Sadval, το οποίο ήταν αζερικό αποσχιστικό κίνημα με ορμητήριο την ρωσική ενδοχώρα.¹²⁷

Η αδυναμία στήριξης του Elchibey και κατ' επέκταση των συμφερόντων της στην περιοχή συνέστησε πλήγμα στο κύρος και στη φήμη της Τουρκίας, τα οποία τίθεντο εν συγκρίσει με την αντίστοιχη ρωσική επιρροή και τοιουτοτρόπως συνυφάνθηκαν με την υπονόμευση της τουρκικής σχετικής θέσης εντός του υποσυστήματος. Η εν λόγω σειρά γεγονότων έλαβε χώρα κατά την επαύριον των πρώτων ετών ευφορίας και δυναμικής προσέγγισης της περιοχής και κατ' ουσία, απετέλεσαν παρεπόμενα της λεγόμενης «περιόδου της απογοήτευσης» από κοινού με την ήττα του Αζερμπαϊτζάν στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Η ανατροπή του Elchibey και η κατατρόπωση των Αζέρων από τους Αρμένιους επιχειρήθηκε να αντιμετωπισθούν από πλευράς της Τουρκίας μέσω αποστολής πολεμικών αεροσκαφών, τα οποία προχώρησαν σε ελιγμούς επί των τουρκοαρμενικών συνόρων, αλλά η δεσπόζουσα ρωσική παρουσία στην περιοχή εξώθησε προς τον περιορισμένο χαρακτήρα των επιχειρήσεων, ενώ παραλλήλως δεν επέτρεψε στην Τουρκία την αποστολή ελικοπτέρων για τον απεγκλωβισμό πολιτών από περικυκλωμένους αζερικούς θύλακες παρ' όλες τις διαρκείς εκκλήσεις του Elchibey.¹²⁸ Καταδεικνύεται, συνεπώς, ότι η Τουρκία αποπειράθηκε να μεγιστοποιήσει την επιρροή της στην Υπερκαυκασία μέσω εγκαθίδρυσης φίλιου καθεστώτος στο Αζερμπαϊτζάν, αλλά απέτυχε ελέω της δυσχερούς για την ίδια κατανομής ισχύος. Εν πλήρη ακολουθία, η περιγραφή και ανάλυση των γεγονότων στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ συντείνει στο ίδιο κεντρικό συμπέρασμα.

4.4.1.3. Η περίπτωση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ

Ενώ το 1920, η περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ αναγνωρίστηκε ως τμήμα της σοβιετικής δημοκρατίας της Αρμενίας, ένα έτος αργότερα, ήτοι στις 5 Ιουλίου 1921, η περιοχή προσαρτήθηκε από το σοβιετικό Αζερμπαϊτζάν.¹²⁹ Ανεξαρτήτως της πληθυσμιακής σύστασης της περιοχής και οιασδήποτε πρότερης συμφωνίας, το ρωσικό κομμουνιστικό κόμμα λάμβανε παρόμοιες αποφάσεις διαμοιρασμού εδαφών

¹²⁷ Rubinstein, A.Z. (1995) *Moscow and Tehran: The wary accommodation*. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 26-61. Σελ. 45.

¹²⁸ Pope, N. and Pope, H. (1997) *Turkey unveiled: Atatürk and after*. London: John Murray. Σελ. 293.

¹²⁹ Χρυσανθόπουλος, Λ.Θ. (2004) ό.π., σελ. 22.

με υποκειμενικούς όρους σε όλη τη σοβιετική επικράτεια προς διατήρηση του ρυθμιστικού ρόλου του ανάμεσα στις ομόσπονδες δημοκρατίες. Το πρόβλημα παρέμεινε εσωτερικό όσο δέσποζε η ΕΣΣΔ, αλλά κατέστη διεθνές όταν τα κράτη της περιοχής ανεξαρτητοποιήθηκαν και οι σχέσεις τους δεν ρυθμίζονταν πλέον κεντρικά από τη Μόσχα. Το ιστορικό των συρράξεων στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ έχει τις απαρχές του στις συγκρούσεις μεταξύ Αρμενίων και Αζέρων κατά το Φεβρουάριο του 1988 και στο αίτημα της – τότε – ομόσπονδης Αρμενίας για την προσάρτηση της συγκεκριμένης επαρχίας (oblast). Κατά την έναρξη των εχθροπραξιών, η Μόσχα διατήρησε φιλοαζερική στάση, καθότι δεν επιθυμούσε διατάραξη της καθεστηκιάς τάξης στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι το Ινστιτούτο Ανατολικών Σπουδών της Μόσχας, το οποίο κατόπιν αιτήματος του κομμουνιστικού κόμματος εξέτασε το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, κατέληξε στα κατωτέρω συμπεράσματα και κατέθεσε σχετικές προτάσεις πολιτικής:

Η επιτροπή εξέτασε το ζήτημα ενδελεχώς. Η επανένωση του Καραμπάχ με την Αρμενία δεν είναι επιθυμητή. Είναι σημαντικό να καταλαγιάσουμε τον κόσμο μέσω συμβιβασμών επί του πολιτισμικού-κοινωνικού επιπέδου και στη σφαίρα της καθημερινής ζωής, να απαλλαχθούμε από ένα μέρος της ηγεσίας εφόσον είναι αναγκαίο και να βρούμε οπωσδήποτε ορισμένους ενόχους σε δευτερεύοντα κλιμάκια ισχύος. Όμως, το ορεινό Καραμπάχ δεν πρέπει να ενσωματωθεί στην Αρμενία. Είναι τώρα αναγκαίο να δημιουργήσουμε την εντύπωση μίας δυναμικής glasnost (εδραίωση της διαφάνειας) σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο και να προσδώσουμε έμφαση, όσο το δυνατόν περισσότερο, στις λιγότερο αξιοσημείωτες αντιπαραθέσεις, τις οποίες θα δυνάμεθα να καταλογίσουμε στους Αρμένιους. Οφείλουμε να λειάνουμε τις αρμενικές θέσεις όσο το δυνατόν περισσότερο, μέσω της χρήσης των Κούρδων, οι οποίοι – μεταξύ όσων διαβιούν σε αρμενικό έδαφος – είναι οι κατά το πλείστον ευνοϊκώς διακείμενοι προς αυτούς και να προσπαθήσουμε ταυτοχρόνως να καταστρέψουμε τις φιλικές [μεταξύ τους] σχέσεις.¹³⁰

---

¹³⁰ Παρατίθεται εντός του: Mutafian, C. (1994) Karabagh in the twentieth century. Εντός του: Chorbajian, L., Donabedian, P. and Mutafian, C. (eds.) *The Caucasian knot: The history and geopolitics of Nagorno-Karabagh*. London: Zed books, σελ. 109-170 Σελ. 151. Περί της παράθεσης του χάρτη της περιοχής, βλ. Παράρτημα III.

Η αλλαγή της ρωσικής στάσης άρχισε να συντελείται μόλις στις 12 Ιανουαρίου 1989, όταν το Ανώτατο Σοβιέτ προσέδωσε στην περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ «ειδικό καθεστώς διοίκησης».¹³¹ Επί της παρούσης, η συγκεκριμένη λύση ήταν, υπό μία έννοια, σολομώντεια καθότι ο τοπικός αρμενικός πληθυσμός – πολυπληθέστερος εν συγκρίσει με τον αζερικό – παρέμενε προστατευμένος από ενδεχόμενες βιαιότητες του Μπακού, αλλά την ίδια στιγμή δεν τίθετο υπό την άμεση διοίκηση του Ερεβάν. Ωστόσο, η οριστική μεταλλαγή της ρωσικής στρατηγικής επήλθε στα κατοπινά έτη και συγκεκριμένα μετά τις 7 Ιουνίου 1992, όταν τη διακυβέρνηση του Αζερμπαϊτζάν ανέλαβε ο Abulfaz Elchibey, περί τον οποίο πραγματοποιήθηκε ήδη αναφορά σε προηγούμενο υποκεφάλαιο. Οι δύο πρώτοι πρόεδροι του Αζερμπαϊτζάν, ήτοι ο Ayaz Mutalibov και ο Yakub Mamedov, ήταν φίλα προσκείμενοι στην Ρωσία διατηρώντας το νεότευκτο κράτος εντός της σφαίρας επιρροής της. Προς τούτο, το πραξικόπημα του φιλότουρκου Elchibey και η ταύτιση της ανέλιξής του στην εξουσία με την ίδρυση γραφείων στο Μπακού από δυτικές πετρελαϊκές εταιρείες κινητοποίησαν τα ρωσικά ανακλαστικά εναντίον του.¹³² Παραλλήλως, οι πολιτικές και στρατηγικές επιλογές της διακυβέρνησης του Elchibey είχαν ως άξονα την απομάκρυνση των ρωσικών στρατευμάτων από το Αζερμπαϊτζάν, την παρεμπόδιση της επικύρωσης ένταξης της χώρας στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών και την απόρριψη των ρωσικών διαμεσολαβητικών προσπαθειών στον πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.¹³³ Κεντρική συνισταμένη της ρωσικής στρατηγικής εναντίον του Elchibey απετέλεσε η πίεση μέσω της ευθείας πλέον υποστήριξης των Αρμενίων στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ και της εντατικοποίησης επί της παροχής διπλωματικής και στρατιωτικής βοήθειας. Κατά τη μετέπειτα ανατροπή, τον Ιούνιο του 1993, του Elchibey από τον φιλωρώσο Suret Huseinov, ο

Εν πλήρη συναρτήσει με τα συμπεράσματα του Ινστιτούτου Ανατολικών Σπουδών, το προεδρείο του Ανωτάτου Σοβιέτ απέρριψε την προοπτική προσάρτησης του ορεινού Καραμπάχ από την Αρμενία στις 18 Ιουλίου 1988 μέσω ψηφίσματος σύμφωνα με το οποίο «η προσάρτηση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ από την Αρμενία είναι απαράδεκτη, μία αλλαγή συνόρων και ένας εθνοτικός-εδαφικός κατακερματισμός μεταξύ της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν θεωρείται αδύνατος». *The conflict of Nagorno Karabakh (1988) Resolution of the presidium of the USSR Supreme Soviet regarding the decisions of the Supreme Soviets of Azerbaijan and Armenia on Nagorny Karabakh (Moscow, 18 July 1988)* [WWW] The union of Armenian associations in Sweden. Διαθέσιμο από: <http://www.mountainous-karabakh.org/document.html#.Up8qf9JdX3O> [4/12/2013].

¹³¹ Mutafian, C. (1994) ό.π., σελ. 155.

¹³² Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) ό.π., σελ. 128-129.

¹³³ Harris, G.S. (1995) *The Russian federation and Turkey*. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 3-25. Σελ. 17.

συσχετισμός ισχύος υπέρ των Αρμενίων στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ είχε ήδη διαμορφωθεί.

Κατά τη δεδομένη ιστορική φάση, η Τουρκία παρέμεινε αμέτοχη, καθότι η κατάρρευση της ΕΣΣΔ δεν είχε ακόμη συντελεστεί και το χάσμα ισχύος αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα ενεργής εμπλοκής της. Προς τούτο, η αρχική στάση της Τουρκίας συνοψίσθηκε στην ορθολογιστική φράση του Özal, σύμφωνα με την οποία «είναι αδύνατο για εμάς (ήτοι για την Τουρκία) να επέμβουμε στις εσωτερικές υποθέσεις της Σοβιετικής Ένωσης».¹³⁴ Η προαναφερθείσα δήλωση προέκυψε ως αντίδραση στις πιέσεις της τουρκικής κοινής γνώμης με άξονα την ανάληψη δράσης προς υποστήριξη των Αζέρων μέσω παροχής ακόμη και στρατιωτικού υλικού. Τελικώς, η Τουρκία περιορίστηκε στο κλείσιμο των συνόρων της με την Αρμενία, τη διακοπή των επίγειων και εναέριων επικοινωνιών και κατ' επέκταση, τον αποκλεισμό της πρόσβασης της Αρμενίας στις δυτικές αγορές διαμέσου της Τουρκίας.¹³⁵ Επιπροσθέτως, η Τουρκία – με αφετηρία περιβαλλοντικές ανησυχίες – παρεμπόδιζε την επαναλειτουργία του πυρηνικού εργοστασίου του Medzamor, από το οποίο η Αρμενία προμηθευόταν το 30% της αναγκαίας ηλεκτρικής ενέργειας, χρησιμοποιώντας ένα ακόμη μέτρο πίεσης εναντίον της.¹³⁶ Η αρνητική στάση της Τουρκίας έναντι της Αρμενίας οφείλεται, σε γενικές γραμμές, στις ασκούμενες πιέσεις από τη δεύτερη επί τω σκοπώ αναγνώριση της γενοκτονίας του 1915 και

---

¹³⁴ Παρατίθεται εντός του: Swietochowski, T. (1994) ό.π., σελ. 126.

Αξίζει να επισημανθεί ότι παρόμοια στάση διατήρησε, επίσης, το Ιράν ως έτερο ενδιαφερόμενο μέρος θεωρώντας αρχικά ότι τα γεγονότα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ συνιστούσαν εσωτερικά ζητήματα της ΕΣΣΔ, ενώ κατά την εξελικτική πορεία των γεγονότων, ενεπλάκη δυναμικότερα. Στις αρχές του φθινοπώρου του 1993, οι αρμενικές ένοπλες δυνάμεις πραγματοποίησαν γενική επίθεση κατά των αζερικών θέσεων προτρέποντας, παραλλήλως, το Ιράν να συνεπικουρήσει αντί εδαφικών ανταλλαγμάτων. Εντούτοις, ανεξαρτήτων των πολεμικών προετοιμασιών, το Ιράν ανέστειλε την επίθεσή του κατόπιν της αποτρεπτικής δήλωσης του Ρώσου υπουργού εξωτερικών Andrei Kozyrev σύμφωνα με την οποία «δεν έχει σημασία ποιες είναι οι σκοποί του Ιράν, μια τέτοια κίνηση δε δύναται να βρει κατανόηση και υποστήριξη από εμάς». Με άλλα λόγια, η ιρανική υψηλή στρατηγική καθορίστηκε από τη συμπεριφορά της ΕΣΣΔ και μετέπειτα Ρωσίας όπως επακριβώς συνέβη και στην τουρκική περίπτωση. Sajjadpour, S.K. (1994) *Iran, the Caucasus and Central Asia*. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 197-215. Σελ. 206-207. Rubinstein, A.Z. (1995) ό.π., σελ. 46.

¹³⁵ Επιπροσθέτως, εξαιρετικής σημασίας παρεπόμενο ήταν ο αποκλεισμός της Αρμενίας από την κατασκευή του αγωγού μεταφοράς πετρελαίου Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) περί τον οποίο πραγματοποιείται εκτενής αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Baran, Z. (2004) *Turkey and the Caucasus*. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 269-289. Σελ. 273.

¹³⁶ Χρυσανθόπουλος, Λ.Θ. (2004) ό.π., σελ. 79.

κυρίως στη στρατηγική συνεργασία με το Αζερμπαϊτζάν, η οποία συνιστά κεντρική συνισταμένη της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Είναι αξιοσημείωτο ότι η εξέλιξη των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και δύο εμπλεκόμενων κρατών στον πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 καταδεικνύει ότι η προσέγγιση της μίας πλευράς αποκλείει τη συνεργασία με την άλλη. Όπως αναφέρεται ενδεικτικά εντός του «Defense white paper 2000» του τουρκικού υπουργείου εθνικής αμύνης:

Είναι αναγκαία η εύρεση μίας βιώσιμης λύσης όσον αφορά το πρόβλημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ επί τη βάση της εδαφικής ακεραιότητας του Αζερμπαϊτζάν και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην περιοχή. Εντός του εν λόγω πλαισίου, η Τουρκία συνεχίζει να συμμετέχει ενεργά στις εργασίες της Ομάδας του Μινσκ και να υποστηρίζει τις διαδικασίες επίλυσης. Εν πλήρη συναρτήσε, η Τουρκία είναι πεπεισμένη ότι οι απευθείας διαπραγματεύσεις, ξεκινώντας σε επίπεδο Αρχηγών Κρατών, θα συνεισέφεραν θετικά στην επίλυση του προβλήματος. Η Τουρκία θα υποστηρίξει μία κοινώς αποδεκτή λύση από τα δύο κράτη. Οι προσπάθειες της Αρμενίας, προσανατολισμένες στην εδραίωση της δικής τους ιδιαίτερης αντίληψης περί των ιστορικών γεγονότων αποδεκτών σε διεθνές επίπεδο, εκλαμβάνεται από την Τουρκία ως ένα εμπόδιο στην εξομάλυνση των διμερών σχέσεων. Η υιοθέτηση από την Αρμενία μίας θετικής αντίληψης σχετικά με το μέλλον των σχέσεων και η προσπάθεια εύρεσης μίας λύσης για τη διαμάχη του Ναγκόρνο-Καραμπάχ θα διευκολύνει την εξομάλυνση των σχέσεών της με την Τουρκία.¹³⁷

Πέραν της απομόνωσης της Αρμενίας μέσω του κλεισίματος των συνόρων και του συμπαρομαρτούντος οικονομικού αποκλεισμού, η στρατηγική επιλογή του προσεταιρισμού του Αζερμπαϊτζάν από πλευράς της Τουρκίας εξ αφορμής της διαμάχης στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ ειδώθηκε επί μίας σειράς πολιτικών και στρατηγικών επιλογών, οι οποίες είναι ενδεικτικές της παρεμβατικής τουρκικής στρατηγικής στον Καύκασο κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή. Οι διαρκείς ήττες των αζερικών ενόπλων δυνάμεων στο πολεμικό μέτωπο έστρεψαν την Τουρκία στην επιλογή αποστολής απόστρατων αξιωματικών επί τω σκοπώ αναδιοργάνωσής τους το

---

¹³⁷ Turkey: Ministry of National Defense (2000) ό.π., σελ. 21.

θέρους του 1992, ενώ η αζεροτουρκική συνεργασία επεκτάθηκε στον τομέα των πληροφοριών και της παροχής – έστω πεπαλαιωμένου – οπλισμού.¹³⁸

Εν προκειμένω, Τούρκος στρατηγός δήλωσε χαρακτηριστικά ότι «ένας αριθμός απόστρατων αξιωματικών προσέτρεξαν ως «εθελοντές» για παροχή εκπαιδευτικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών στις αζερικές ένοπλες δυνάμεις, ενώ εκτοξευτήρες ρουκετών, πύραυλοι εδάφους-αέρος, καθώς και ελαφριά και βαριά όπλα πυροβολικού, τα οποία κατασχέθηκαν από το ΡΚΚ» παρασχέθηκαν στο Αζερμπαϊτζάν.¹³⁹ Εξ αφορμής διαφόρων περιστάσεων, ο Turgut Özal δήλωνε ενδεικτικά ότι «οι Αρμένιοι θα πρέπει να φοβούνται λίγο»,¹⁴⁰ ενώ αποτελεί αξιοσημείωτο γεγονός ότι η εξελισσόμενη προώθηση των αρμενικών στρατευμάτων ταυτίστηκε με την κλιμάκωση των εσωτερικών πολιτικών πιέσεων προς τον Özal για ενεργότερη τουρκική εμπλοκή. Η Τουρκία αποπειράθηκε να νομιμοποιήσει την παρουσία και την εμπλοκή της στη διαμάχη επικαλούμενη τις συνθήκες του Καρς και του Αρνταχάν του 1921 και τοιουτοτρόπως έθετε ευκρινέστατη απειλή πολέμου προς το αρμενικό κράτος. Σύμφωνα με τις εν λόγω αιτιάσεις, η Τουρκία αποτελούσε εγγυήτρια δύναμη της εδαφικής ακεραιότητας του Ναχιτσεβάν. Μάλιστα, η Τουρκία στηρίχθηκε στη συνθήκη του Καρς, προκειμένου να αναπτύξει στρατιωτικές δυνάμεις κατά μήκος των τουρκοαρμενικών συνόρων κατά την προσπάθειά της να αποτρέψει την Αρμενία από το να καταλάβει το αυτόνομο Ναχιτσεβάν το Σεπτέμβριο του 1993.¹⁴¹ Ωστόσο, διαφαίνεται ότι τούτα συνιστούσαν επιχειρήματα ρητορικής και διπλωματικής νομιμοποίησης της μαξιμαλιστικής τουρκικής στρατηγικής, τα οποία απείχαν από την πραγματικότητα. Στο άρθρο 5 της συνθήκης του Καρς της 13^{ης} Οκτωβρίου 1921 αναφέρεται ρητώς ότι «η τουρκική κυβέρνηση και οι σοβιετικές κυβερνήσεις της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν συμφωνούν ότι η περιοχή του

¹³⁸ Καραγιάννης, Μ. (2006) *Η τουρκική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο: Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι, προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 61.

¹³⁹ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 110.

¹⁴⁰ Παρατίθεται εντός του: Jones, S.A. (1999) ό.π., σελ. 61.

Προς επίρρωση του τουρκικού παρεμβατισμού, ο Λεωνίδας Χρυσανθόπουλος παραθέτει ότι εν εξελίξει των επεισοδίων εναντίον του Ρώσου προέδρου Yeltsin στη Μόσχα κατά τον Οκτώβριο του 1993, ο Αρμένιος πρόεδρος Levon Ter-Petrossian φοβούμενος το ενδεχόμενο απόσυρσης των ρωσικών στρατευμάτων από τα αρμενοτουρκικά σύνορα και επακόλουθης τουρκικής επέμβασης έθεσε σε πλήρη επιφυλακή τις αρμενικές ένοπλες δυνάμεις. Ο Ter-Petrossian θεωρούσε – και είχε πληροφορίες – ότι η Τουρκία χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα το κουρδικό ζήτημα και τον πόλεμο εναντίον των μελών του ΡΚΚ, θα διείσδυε στο αρμενικό έδαφος δημιουργώντας τετελεσμένα. Χρυσανθόπουλος, Λ.Θ. (2004) ό.π., σελ. 98-99.

¹⁴¹ Rasizade, A. (2011) Azerbaijan's prospects in Nagorno-Karabakh. *Mediterranean quarterly*, 22 (3), σελ. 82.

Ναχitseβάν [...] συνιστά μία αυτόνομη περιοχή υπό την προστασία του Αζερμπαϊτζάν»,¹⁴² τουτέστιν δε συμπεριλαμβανόταν οιαδήποτε ειδική πρόβλεψη σχετικά με την Τουρκία ως εγγυήτρια δύναμη.

Διακριτή σημασία για την αζεροτουρκική συνεργασία ενείχε η Συνθήκη Ανάπτυξης Φιλίας και Πολυμερούς Συνεργασίας του 1994, η οποία προέβλεπε ότι αν κάποιος εκ των δύο κρατών δεχθεί επίθεση από τρίτο μέρος, το άλλο οφείλει να «λάβει αποτελεσματικά μέτρα και να του παράσχει οιαδήποτε βοήθεια εντός του πλαισίου του καταστατικού χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και των άλλων νορμών του διεθνούς δικαίου». ¹⁴³ Παρ' όλα αυτά, η Τουρκία κατέστη αδύναμη να προβάλλει ισχύ και να επιβάλλει τις πολιτικές και στρατηγικές βουλές της εξαιτίας της δεσπόζουσας ρωσικής παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου και της σύνδεσης της εν λόγω περιοχής με τον πυρήνα του ρωσικού εθνικού συμφέροντος. Οιαδήποτε τουρκική κίνηση ήταν συγκεκριμένη και πάντοτε υπό την αίρεση της μη ανοιχτής πρόκλησης προβλημάτων με την Ρωσία, στοιχείο το οποίο είναι ενδεικτικό της αποτελεσματικής ρωσικής αποτροπής, απορρέουσας εξ αυτού καθ' εαυτού του χάσματος ισχύος με την Τουρκία.

Επί του συγκεκριμένου, ο Hikmet Çetin σημείωσε ενδεικτικά ότι «ο πρώτιστος σκοπός των διμερών σχέσεων μας είναι η μη επέμβαση στα εσωτερικά θέματα της Ρωσίας. Η Τουρκία ουδέποτε, ως κυβέρνηση, έχει παράσχει υποστήριξη είτε στους Αμπχάζιους είτε στους Τσετσένους πίσω από την πλάτη της Ρωσίας. Είμαστε τόσο ευαίσθητοι για την εδαφική κυριαρχία της Ρωσίας, ειδικά εναντίον βίαιων ενεργειών, όσο και για τη δική μας εδαφική κυριαρχία». ¹⁴⁴ Κορωνίδα της ρωσικής αποτρεπτικής στρατηγικής στον Καύκασο απετέλεσε η δήλωση του Ρώσου στρατηγού και μετέπειτα αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων Yevgeni Shaposhnikov, ο οποίος δε δίστασε να επικαλεστεί το πυρηνικό οπλοστάσιο της Ρωσίας προειδοποιώντας περί ενός «τρίτου παγκοσμίου πολέμου» αν η Τουρκία παρείχε

¹⁴² Συνθήκη Φιλίας μεταξύ της Τουρκίας, της Αζερικής Σοσιαλιστικής Σοβιετικής Δημοκρατίας, της Σοσιαλιστικής Σοβιετικής Δημοκρατίας της Αρμενίας και της Σοσιαλιστικής Σοβιετικής Δημοκρατίας της Γεωργίας τελεσφορούμενη με τη συμμετοχή της Ρωσικής Σοσιαλιστικής Ομόσπονδης Σοβιετικής Δημοκρατίας στο Καρς κατά τη 13^η Οκτωβρίου 1921. Επί του συγκεκριμένου, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η συνθήκη της Μόσχας προηγήθηκε τη 16^η Μαρτίου 1921 και προς τούτο, επί των κοινώς σχετιζομένων ζητημάτων η συνθήκη του Καρς υπερίσχυσε όπως, άλλωστε, σημειώνεται στο άρθρο 1 της ίδιας της συνθήκης.

¹⁴³ Bishku, M.B. (2010) The South Caucasus republics and the Muslim Middle East: Political and economic imperatives. *Mediterranean quarterly*, 21 (3), σελ. 35.

¹⁴⁴ Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 110.

άμεση στρατιωτική βοήθεια στους Αζέρους.¹⁴⁵ Η εν λόγω δήλωση συνοδεύτηκε από στάθμευση ρωσικών μεραρχιών στην Αρμενία και παροχή βαρέως πολεμικού υλικού. Άλλωστε, ο αρμενικός αμυντικός προϋπολογισμός υστερούσε διαχρονικά του αζερικού και η ρωσική συνεισφορά ήταν αναγκαία για το Ερεβάν.¹⁴⁶ Επί του ιδίου μήκους κύματος, ο αναπληρωτής πρωθυπουργός της Ρωσίας Sergei Skakhgray ανέφερε, σχετικά με την προοπτική μεταλλαγής της καθεστηκυίας τάξης στον Καύκασο, ότι:

Η Ρωσία έχει συμφέρον να διατηρήσει την εδαφική κυριαρχία της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και της Αρμενίας και να υπερασπιστεί την πολιτική ανεξαρτησία και κυριαρχία τους. Από μέρους τους, τα εν λόγω κράτη θα έπρεπε να αντιληφθούν ότι η πολιτική ανεξαρτησία, η κυριαρχία και η ανάπτυξή τους εξαρτώνται από την παράμετρο τήρησης φυσιολογικών (sic) σχέσεων με την Ρωσία. Η διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ των ποικίλων δυνάμεων και συμφερόντων οδηγεί στην ανακατανομή της ισχύος, του πλούτου και των σφαιρών επιρροής και όλο αυτό το πλέγμα απολήγει σε ένοπλες συγκρούσεις.¹⁴⁷

Ως απόρροια του αποτρεπτικού χαρακτήρα των προαναφερθεισών κινήσεων, ο Τούρκος πρωθυπουργός Süleyman Demirel, κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στη Μόσχα στις 25 Μαΐου 1992, συνυπέγραψε με τον Ρώσο πρόεδρο Boris Yeltsin συνθήκη «φιλίας, αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συνεργασίας» διαβεβαιώνοντας ότι «η Τουρκία δε θα επενέβαινε στον αρμενοαζερικό πόλεμο [...] και η διπλωματική και εμπορική παρουσία της στο Νότιο Καύκασο και στα κράτη της Κεντρικής Ασίας δε

¹⁴⁵ Harris, G.S. (1995) ό.π., σελ. 17.

Παρομοίως αποτελεσματικά αποτρεπτική υπήρξε η ρωσική στρατηγική όσον αφορά το ζήτημα της Τσετσενίας. Η Τουρκία δε δύνατο να προβάλλει ισχύ προς υποστήριξη των Τσετσένων, ενώ ο – γνωστός ελέω του δόγματος των «2^{1/2} πολέμων» – Şükrü Elekdağ σημείωσε ενδεικτικά ότι «υπάρχει απύθμενη συμπάθεια [στην Τουρκία] για τους Τσετσένους και πολλά χρήματα μαζεύονται και αποστέλλονται σε αυτούς, [αλλά] έχω συμβουλευσει την κυβέρνηση να πράξει οτιδήποτε δυνατό προκειμένου να μετριάσει τις ρωσικές ανησυχίες, καθότι με την Ρωσία χρειάζεται να εναρμονίζονται οι πρόπουσες διαφορές». Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 95-96.

¹⁴⁶ Περί της αναλυτικής παράθεσης της ισορροπίας δυνάμεων εντός των πλαισίων του πολέμου του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, βλ. Παράρτημα IV. Αναλυτική παράθεση και ανάλυση της ισορροπίας δυνάμεων στην περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας πραγματοποιείται σε κατοπινό κεφάλαιο.

¹⁴⁷ Παρατίθεται εντός του: Blank, S.J. (1998) *The eastern question revived: Turkey and Russia contend for Eurasia*. Εντός του: Menashri, D. (ed.) *Central Asia meets the Middle East*. London: Frank Cass, σελ. 168-188. Σελ. 173.

σκόπευε στην υπονόμευση της ρωσικής επιρροής». ¹⁴⁸ Αξίζει βεβαίως να υπογραμμισθεί ότι η συγκεκριμένη παροχή βοήθειας προς τους Αζέρους δεν έπαψε, καθώς – όπως έχει ήδη αναφερθεί – κατά το θέρους του 1992 σημειώθηκε η συνέχισή της παρ’ όλη την προηγούμενη συμφωνία Demirel-Yeltsin. Τουτέστιν, η Τουρκία εφήρμοσε μία διφυή στρατηγική, η οποία έθετε, ωστόσο, πάντοτε σε πρώτο επίπεδο την αζεροτουρκική σχέση. Τοιουτοτρόπως, το Νοέμβριο του 1992, όταν η Τουρκία αποπειράθηκε να προσεγγίσει την Αρμενία συμφωνώντας να παράσχει 300 εκατομμύρια κιλοβατώρες ηλεκτρικής ενέργειας, η δήλωση του Αζέρου υπουργού εξωτερικών Tofik Gasymov ότι η εν λόγω συμφωνία συνιστά «πισώπλατο μαχαίρωμα στο Αζερμπαϊτζάν» ανέστειλε οιαδήποτε περαιτέρω αρμενοτουρκική συνεργατική πολιτική. ¹⁴⁹ Επιπροσθέτως, τα ανωτέρω καταδείχθηκαν διαμέσου της τουρκικής συμμετοχής στη σύσταση και λειτουργία της «ομάδας του Μινσκ». Η συγκεκριμένη ομάδα, ιδρυθείσα τον Ιούνιο του 1992, τέθηκε υπό την αιγίδα του ΟΑΣΕ επί τω σκοπώ διαμεσολάβησης στο ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και ήταν τριμερής. Η ανεπίσημη τρόικα αποτελείτο από τις ΗΠΑ, την Ρωσία και την Τουρκία, αλλά η σκληρή στάση της τελευταίας αναφορικά με το σύνολο των αρμενικών προτάσεων οδήγησε την πορεία των διαπραγματεύσεων σε αδιέξοδο. ¹⁵⁰

Συμπερασματικά, επί της τουρκικής εμπλοκής στον πόλεμο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, δύναται να σημειωθεί ότι η Τουρκία εφήρμοσε ευκρινή στρατηγική μεγιστοποίησης της επιρροής της επί του Αζερμπαϊτζάν, δίχως όμως να θέτει επί κινδύνω την επιβίωσή της ερχόμενη σε ανοιχτή πολεμική αντιπαράθεση με έναν καταφανώς ισχυρότερο δρώντα όπως η Ρωσία. Κατά συνέπεια, η ρωσική αποτρεπτική στρατηγική ήταν άκρως αποτελεσματική εμπεδώνοντας τη σύνδεση της περιοχής του Καυκάσου με τον πυρήνα των εθνικών συμφερόντων της Ρωσίας. Η πτώση της ρωσικής ισχύος δημιούργησε συστημικές ευκαιρίες εμπλοκής για την Τουρκία στην ενδιάμεση ζώνη, αλλά όχι στο σημείο προβολής ισχύος και παντελούς αγνόησης της Ρωσίας. Το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ απετέλεσε μία σημαντικότερη πτυχή της τουρκικής απόπειρας μεγιστοποίησης της επιρροής και της

¹⁴⁸ Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 95.

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρότι ο ο Τούρκος πρόεδρος Özal τόσο το 1992 όσο και το 1993 προέτασσε την ανάγκη της στρατιωτικής εμπλοκής, η κυβέρνηση υπό τον πρωθυπουργό Demirel δεν ενήργησε τοιουτοτρόπως σε καμία εκ των δύο περιπτώσεων. Kirisci, K. (1995) *New patterns of Turkish foreign policy behaviour*. Εντός του: Balim, Ç. et al. (eds.) *Turkey: Political, social and economic challenges in the 1990s*. New York: Brill, σελ. 1-21. Σελ. 5.

¹⁴⁹ Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) ό.π., σελ. 434.

¹⁵⁰ Smolansky, O.M. (1995) ό.π., σελ. 210.

ισχύος της στην περιοχή, η οποία εξισορροπήθηκε από την Ρωσία. Όμως, εν συναρτήσει με την υπόθεση εργασίας στην οποία καταλήγει ο John Mearsheimer και σύμφωνα με την οποία τα κράτη αενάως επιζητούν τη μεγιστοποίηση της ισχύος τους προκειμένου να επιβιώσουν καθότι ο σκοπός της επιβίωσης είναι διαρκής και πρώτιστος, η Τουρκία – όπως καταδεικνύεται εν συνεχεία – δεν παραιτείται από τους μαξιμαλιστικούς σκοπούς της αλλά καλείται να εφαρμόσει εναλλακτικές στρατηγικές επί του ιδίου άξονα, συναρτώμενου με την περιφερειακή – εν προκειμένω ρωσοτουρκική – και παγκόσμια κατανομή ισχύος.

4.4.2. Η περίοδος της απογοήτευσης (1994-1996)

Την περίοδο της ευφορίας ως προς τη συμπεριφορά της Τουρκίας έναντι του ευρύτερου χώρου του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας διαδέχθηκε η περίοδος της απογοήτευσης και εν τέλει των χαμηλών προσδοκιών. Αξίζει να επισημανθεί ότι, κατά το μεταβατικό έτος 1994, η Ρωσία διακήρυξε το δόγμα του «εγγύς εξωτερικού», ενώ η τουρκική οικονομία οδηγήθηκε σε βαθιά κρίση στερούμενη, έτσι, σημαντικούς συντελεστές ισχύος κατά την απόπειρα προσέγγισης της περιοχής. Η αποτυχία της πρώτης προσέγγισης κατέδειξε ότι η Τουρκία αποπειράθηκε να υπερεξαπλωθεί, τουτέστιν να διευρύνει την επιρροή και την ισχύ της δίχως να δύναται, την ίδια στιγμή, να υποστηρίξει ένα τέτοιο εγχείρημα εξ απόψεως συντελεστών ισχύος (μέσων) και ορθολογικά θεμελιωμένων στρατηγικών σκοπών. Με άλλα λόγια, η τουρκική υψηλή στρατηγική έπασχε και τούτο κατεύθυνε τη συνολική πορεία της Τουρκίας. Υπό το εν λόγω πλαίσιο, η εσωτερική εξισορρόπηση των ανταγωνιστών ήταν δυσχερής, καθώς επίσης και η εξωτερική εφόσον οι ΗΠΑ απέφευγαν να αναλάβουν ξεκάθαρες δεσμεύσεις και να παρέμβουν δυναμικά προς όφελος της Τουρκίας.¹⁵¹ Προς τούτο, η πρώιμη αυτοπεποίθηση έδωσε τη θέση της στις σκέψεις για επαναπροσδιορισμό των στρατηγικών σκοπών και του φιλόδοξου χαρακτήρα τους. Η περίοδος της απογοήτευσης απετέλεσε τη μεταβατική περίοδο πριν την επιστροφή της Τουρκίας σε ορθολογικές τακτικές αύξησης της επιρροής της. Σκοπός του παρόντος υποκεφαλαίου είναι, κατά κύριο λόγο, η αποτύπωση των αιτιών παύσης της περιόδου της – τουρκικής – ευφορίας, τα οποία συμπλέκονται με την κατάδειξη του δεσπόμενου ρόλου της Ρωσίας και την αποτρεπτική σημασία του και

¹⁵¹ Gözen, R. (2004) Turkish foreign policy in turbulence of the post Cold War era: Impact of external and domestic constraints. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 27-51. Σελ. 48.

δευτερευόντως την επισήμανση του ρόλου και της σημασίας του ιρανικού παράγοντα στην περιοχή.

Πρώτον, η Τουρκία ακολούθησε μία άκρως παρεμβατική στρατηγική, η οποία λάμβανε ενίοτε χαρακτήρα ηγεμονικών πρακτικών προσομοιάζουσα στον παντουρκισμό των τουρκικών ακροδεξιών γκρουπούσκουλων. Δεν είναι, μάλιστα, τυχαίο το γεγονός ότι ο Demirel είχε αναγνώσει την εν λόγω προβληματική ήδη πριν τη λήξη της περιόδου της ευφορίας δηλώνοντας στις 8 Μαΐου 1992 ότι «η συνεργασία μας με τις συγκεκριμένες [πρώην σοβιετικές] δημοκρατίες δε σημαίνει ότι θα χειραγωγήσουμε τις οικονομίες και τις πολιτικές τους. Αν το κάνουμε αυτό, τότε θα απομακρυνθούν περισσότερο από εμάς. Ο σεβασμός της ταυτότητάς τους θα πρέπει να είναι το πρώτιστο μέλημα της Τουρκίας».¹⁵² Εντούτοις, σε πρακτικό επίπεδο και ως διαφάνηκε ανωτέρω, παρόμοιες προσεγγίσεις υποσκελίστηκαν από αντιλήψεις και τακτικές «μεγάλου αδελφού»¹⁵³ (*büyük kardeş*) και «πεφωτισμένων εκδυτικισμένων», οι οποίοι είχαν περίπου αποστολική υποχρέωση διάσωσης των νεότευκτων κρατών από την υπανάπτυκτη ανατολή. Ως επισημαίνει ο Mustafa Aydin, η Τουρκία διέπραξε το στρατηγικό σφάλμα να προσδώσει υπερβολική έμφαση στις ομοιότητες μεταξύ των νεότευκτων κρατών και της ίδιας, με αποτέλεσμα την

---

¹⁵² Παρατίθεται εντός των: Sezer, D.B. (1998) ό.π., σελ. 86. Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 34.

¹⁵³ Ενδεικτικά όσον αφορά τον όρο «μεγάλος αδελφός» (*ağabey*) σχετικά με την τουρκική στρατηγική πατρωνίας έναντι των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, βλ.: Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 729. Aydin, M. (2004β) ό.π., σελ. 7. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 101. Fuller, G.E. (2008) *The new Turkish republic: Turkey as a pivotal state in the Muslim world*. Washington: United States institute of peace press. Σελ. 133. Hale, W. (2003) ό.π., σελ. 293. Olcott, M.B. (1996) *Central Asia's new states: Independence, foreign policy and regional security*. Washington: United States institute of peace press. Σελ. 27. Fuller, G.E. and Lesser, I.O. (1993) ό.π., σελ. 73. Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 33, 51. Güzeldere, E.E. (2009) *Turkish foreign policy: From 'surrounded by enemies' to 'zero problems'*. *CAP policy analysis*, 1, σελ. 15.

Αξίζει να επισημανθεί ότι ο Ahmet Davutoğlu, γράφοντας εν έτει 2001 το έργο του «Στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας», ουσιαστικά μετέφερε αναλλοίωτο το σύνολο των αντιλήψεων περί ταυτοτικής και πολιτισμικής ανωτερότητας – καθώς και σε επίπεδο πολιτειακής οργάνωσης και πολιτικής συγκρότησης – των Τούρκων έναντι των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι «η τουρκική ταυτότητα, η οποία λειτουργεί ενωτικά επί τη βάση της γλώσσας, διαμελίστηκε με την εμφάνιση κατώτερων (*sic*) πολιτισμικών ταυτοτήτων, όπως η ουζμπεκική, η τουρκμενική, η каракалπακική, η κιργιζική, η καζακική και η ουϊγουρική». Τουτέστιν, ανέγνωσε επιτυχώς ως αίτιο αποτυχίας της πρώτης προσέγγισης την τάση διεκδίκησης του ετεροπροσδιορισμού των κρατών της περιοχής υποβιβάζοντας, όμως, στην ανάλυσή του τις υπόλοιπες – πλην της τουρκικής – ταυτότητες και αφήνοντας να εννοηθεί ότι υπάρχει μια ποιοτική διαβάθμιση των εθνικών ταυτοτήτων, η οποία απολήγει στην προεξοχή της τουρκικής και συνεπώς, της Τουρκίας ως κράτος-φορέας αυτής. Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 695.

ανακλαστική αντίδραση των πρώτων, τα οποία επιθυμούσαν την αυτόνομη παρουσία τους στο διεθνές σύστημα.¹⁵⁴

Υπό το εν λόγω πλαίσιο, τα νεότευκτα κράτη αρνήθηκαν την υπαγωγή τους στην τουρκική σφαίρα επιρροής άνευ όρων, καθότι άλλωστε μόλις είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από την ρωσική/σοβιετική κυριαρχία, αλλά και φοβόντουσαν τη μεταψυχροπολεμική δεσπόζουσα ρωσική παρουσία στην περιοχή. Προς τούτο, αρνήθηκαν να συμπράξουν σε τουρκικούς σχεδιασμούς όπως, επί παραδείγματι, η εγκαθίδρυση «Τουρκικής Κοινής Αγοράς» και η σύσταση «Τουρκικής Αναπτυξιακής και Επενδυτικής Τράπεζας».¹⁵⁵ Τα συγκεκριμένα κράτη, δηλαδή, διεκδίκησαν το δικαίωμα ετεροπροσδιορισμού τους και δημιουργίας δομών και θεσμών επί τη βάση εθνικής – και όχι υπερεθνικής παντουρκικής – ταυτότητας και αυτόνομης παρουσίας δίχως την Τουρκία ως «διαμεσολαβητή» στο διεθνές προσκήνιο. Οιαδήποτε απόπειρα επιβολής υπερεθνικής ταυτότητας – όπως, επί παραδείγματι, η σοβιετική, η ισλαμική ή η τουρκογενής – στην περιοχή συνάντησε εμπόδια, τα οποία άπτονται της ετερότητας, η οποία διέπει το ανθρωπολογικό υπόβαθρο. Επί του προκειμένου, χαρακτηριστική υπήρξε η δήλωση του προέδρου του Καζακστάν, Nursultan Nazarbayev ότι:

[Ο ίδιος είναι] ενάντιος της ιδέας ένταξης ανθρώπων σε στεγανά υπό την επίκληση στον παντουρκισμό ή στον πανισλαμισμό. [Τέτοια ιδεολογήματα] δεν έχουν καμία πιθανότητα επιτυχίας. Αυτό, το οποίο παρατηρούμε τώρα, είναι μία τουρκογενής επαναπροσέγγιση, εξαιτίας του γεγονότος ότι ο διαμοιρασμός κοινών αξιών καθίσταται ευκολότερος

¹⁵⁴ Aydin, M. (2007) ό.π., σελ. 165-166.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η κεντρική πολιτική κατεύθυνση στο εσωτερικό των νεότευκτων κρατών της περιοχής ήταν η υποστήριξη της εθνικιστικής τάσης αντί υπερεθνικών ιδεολογημάτων εξωγενώς εισαγομένων, όπως ο κομμουνισμός. Τούτο διεφάνη μέσω της παντοιοτρόπως αποδόμησης οιαδήποτε συμβόλου, το οποίο θύμιζε την άρρηκτη σχέση των κρατών με τις μεγάλες δυνάμεις της περιφέρειας. Τουναντίον, ανακλήθηκαν σύμβολα της μογγολικής αυτοκρατορικής παράδοσης όπως, επί παραδείγματι, εκείνο του Babur, ο οποίος υπήρξε ο ιδρυτής της μογγολικής αυτοκρατορίας στην Ινδία. Τα συγκεκριμένα σύμβολα σχετίζονταν με το ένδοξο παρελθόν των συγκεκριμένων πληθυσμών. Hyman, A. (1993) ό.π., σελ. 296. Περί μίας γενικότερης ιστορικής επισκόπησης της διαλεκτικής αναφορικά με το δίπολο εθνικισμού και Ισλάμ στην Κεντρική Ασία, ενδεικτικά, βλ.: Rashid, A. (1994) *The resurgence of Central Asia: Islam or nationalism?* London: Zed books.

¹⁵⁵ Winrow, G. (1996) Turkey's relations with the Transcaucasus and the Central Asian republics. *Perceptions*, 1 (2), σελ. 136.

μεταξύ ανθρώπων ομιλούντων τουρκογενείς γλώσσες. Όμως, τούτο δε δύναται να οδηγήσει σε επικίνδυνους σοβινισμούς.¹⁵⁶

Παραλλήλως, ο πρόεδρος του Κιργιστάν Akaev αντιτέθηκε σε οιαδήποτε μονομερή εξάρτηση από την Τουρκία και προς τούτο, έστειλε 200 μαθητές αντί 2000 της αρχικής τουρκικής πρότασης, καθώς επιθυμούσε να στείλει έναν αριθμό και σε άλλες χώρες, όπως το Ιράν ή η Ρωσία.¹⁵⁷ Παρομοίως, ο Ουζμπέκος πρόεδρος Karimov μετέλλαξε άρδην τη στάση του έναντι της Τουρκίας. Οι πλείστες διμερείς συμφωνίες του 1991 και του 1992 μεταξύ Τουρκίας και Ουζμπεκιστάν με άξονα τη διακυβερνητική συνεργασία, την οικονομία, το εμπόριο, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, τις επιστήμες, τις μεταφορές και τις επικοινωνίες έδωσαν τη θέση τους στις ανεκπλήρωτες υποσχέσεις για χορήγηση πιστώσεων ύψους 500 εκατομμυρίων δολαρίων μέσω της Eximbank.¹⁵⁸

Δεύτερον και συναφές με τα προηγούμενα, η Τουρκία διέθετε περιορισμένους πόρους, οι οποίοι δεν την καθιστούσαν επαρκώς ισχυρή ώστε να ανταγωνιστεί την – έστω και – αποδυναμωμένη Ρωσία, αλλά και γενικότερα να στηρίξει κυρίως χρηματοδοτικά τα νεοϊδρυθέντα κράτη κατά τη μετάβασή τους από τις κομμουνιστικές οικονομικές δομές σε εκείνες της οικονομίας της αγοράς. Χαρακτηριστικό στοιχείο των υπερβολικά φιλόδοξων υποσχέσεων και διακηρύξεων του 1992 και της εύλογης αδυναμίας ικανοποίησής τους συνιστά το γεγονός ότι το σύνολο των οικονομικών-χρηματοδοτικών υποσχέσεων αντιστοιχούσε στο 80% του αποθεματικού νομίσματος,

¹⁵⁶ Παρατίθεται εντός του: Aydin, M. (2007) ό.π., σελ. 166.

¹⁵⁷ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 34.

Οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι η εν λόγω επιφύλαξη του Akaev προέκυψε εντός της περιόδου της απογοήτευσης, ήτοι κατόπιν της κατάρρευσης των αρχικών προσδοκιών. Υπενθυμίζεται ότι – όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω – ο Akaev, κατά τα πρώτα έτη ανεξαρτητοποίησης του Κιργιστάν, δήλωνε ενθουσιωδώς ότι «η Τουρκία είναι το «πολικό άστρο» στο οποίο προσβλέπουμε για καθοδήγηση». Ωστόσο, η αδυναμία της Τουρκίας να συμβάλλει οικονομικά στη στήριξη της περιοχής και εν προκειμένω, του Κιργιστάν καθόρισε τη μεταλλαγή της στάσης του.

¹⁵⁸ Σημειώνεται ότι το Ουζμπεκιστάν απετέλεσε ενδεικτική περίπτωση κράτους της περιοχής, το οποίο από ακραιφνώς φιλοδυτικό και φιλοτουρκικό μετετρέπη σε φιλορωσικό στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ακριβώς εξαιτίας της απογοήτευσης από τη μη εκπλήρωση των υποσχέσεων της Τουρκίας προς αυτό. Hale, H. (1994) ό.π., σελ. 156-157. Critchlow, J. (1994) *Nationalism and Islamic resurgence in Uzbekistan*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 233-248. Σελ. 234-235.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μεταλλαγή της στάσης του Karimov έναντι της Τουρκίας αποτυπώθηκε – μεταξύ άλλων – στην άρνηση υποστήριξής του στις τουρκικές θέσεις σχετικά με το Κυπριακό. Η υποστήριξη προς την Τουρκία για το Κυπριακό υπήρξε αμυδρά καθότι το Ουζμπεκιστάν και τα υπόλοιπα κράτη της Κεντρικής Ασίας έχουν μεγάλες εθνικές μειονότητες εντός των συνόρων τους και ιδιαιτέρως την ρωσική. Νομιμοποιώντας την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, θα νομιμοποιούσαν τυχούσες ρωσικές παρεμβάσεις εν ονόματι των μειονοτήτων αυτών στα δικά τους εδάφη.

ενώ οι επαναλαμβανόμενες υποσχέσεις εκ μέρους της τουρκικής Eximbank για την παροχή πιστώσεων άνω του 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων αποδεικνύονταν φρούδες με την πάροδο του χρόνου.¹⁵⁹ Τοιουτοτρόπως, το «τουρκικό μοντέλο» παρουσίαζε σημάδια αδυναμίας, καθότι η σκληρή ισχύς και κατ' επέκταση το κύρος της Τουρκίας με άξονα την υλοποίηση συμφωνιών οικονομικού και εμπορικού χαρακτήρα τίθεντο εν αμφιβόλω.¹⁶⁰

Η απόρριψη του «τουρκικού μοντέλου» από τα νεότευκτα κράτη αντικατοπτρίστηκε ευκρινώς στις δηλώσεις του Nazarbayev στο περιθώριο της Τουρκικής Συνόδου στην Άγκυρα το 1992, οπότε εξέφρασε τη διαφωνία του σε οιαδήποτε σκέψη υιοθέτησης σχεδίων περί ενός «μεγάλου Τουρκεστάν».¹⁶¹ Άλλωστε, τα νεότευκτα κράτη έδειχναν απρόθυμα να προχωρήσουν σε διμερείς προτιμησιακές εμπορικές συμφωνίες με την Τουρκία εξαιτίας του ζητήματος της εκτροπής εμπορίου (trade diversion), η οποία προέκυπτε ακριβώς εξαιτίας της ανισορροπίας σε επίπεδο οικονομικών και βιομηχανικών δυνατοτήτων. Συγκεκριμένα, οι προτιμησιακές συμφωνίες προς όφελος των εισαγόμενων από την Τουρκία προϊόντων θα ευνοούσαν αυτή καθ' αυτή την Τουρκία εξαιτίας του συγκριτικού πλεονεκτημάτος της έναντι των αδύναμων δυνητικών εταίρων της. Αυτό θα συνέβαινε διότι η Τουρκία θα έβρισκε πρόσφορη αγορά για τη διάθεση της πλεονάζουσας παραγωγής της, αλλά τα νεότευκτα κράτη δε θα κέρδιζαν ούτε σε δασμολογικό επίπεδο ακριβώς λόγω των

---

¹⁵⁹ Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) ό.π., σελ. 315-316. Kirişçi, K. (1995) ό.π., σελ. 17.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Gareth Winrow αναφέρει μία ακόμη παράμετρο της αδυναμίας οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών της περιοχής και της Τουρκίας. Αναφέρει ότι τα νεότευκτα κράτη, λόγω των απαρχαιωμένων θεσμικών και αναπτυξιακών δομών απώλεσαν αρκετά προσφερόμενα κονδύλια από την τουρκική Eximbank και άρα, επέδειξαν και εκείνα μία αξιωματικώς αδυναμία απορρόφησης. Επί παραδείγματι, το Ουζμπεκιστάν απορρόφησε τα 125 εκ των 250 εκατομμυρίων δολαρίων, ενώ το Καζακιστάν μόλις τα 35 εκ των 200. Τουτέστιν, κατά τον Winrow, η μη ευόδωση των συνεργατικών πολιτικών υπήρξε αποτέλεσμα αμφίδρομων – δομικής φύσεως – προβλημάτων και καχεξιών. Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 26.

¹⁶⁰ Περαιτέρω εμπόδιο στην πρόσβαση της Τουρκίας στην περιοχή απετέλεσαν τα καθεστάτα, τα οποία, κατά μείζονα λόγο, ήταν επακριβώς ίδια όπως εκείνα της σοβιετικής περιόδου. Το «τουρκικό μοντέλο» πρέσβευε – μεταξύ άλλων – τον κοινοβουλευτισμό ως βέλτιστη πολιτειακή δομή και προφανώς, οι δικτατορίες των κρατών της περιοχής ήταν απρόθυμες να δεχθούν τη θεσμική και πολιτειακή ανασυγκρότηση των κρατικών δομών τους. Το εν λόγω αίτιο αποτυχίας της πρώτης περιόδου εμπλοκής της Τουρκίας δεν καταγράφεται μεταξύ των κύριων καθότι ενείχε κυρίως ρητορικό χαρακτήρα. Τουτέστιν, η απουσία εκλογών και κοινοβουλευτισμού δεν εμπόδισαν την Τουρκία να αποτελέσει το πρώτο κράτος, το οποίο αναγνώρισε την ανεξαρτησία των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών, ενώ δεν τέθηκαν ποτέ ως προαπαιτούμενο για την οιαδήποτε διμερή συμφωνία σύναψης συνεργασίας. Aydın, M. (2004β) ό.π., σελ. 6-7. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 101. Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 26.

¹⁶¹ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 33.

προτιμησιακών συμφωνιών ούτε σε τιμαριθμικό καθότι τα υψηλής ποιότητας εισαγόμενα προϊόντα θα επιβάρυναν τον πληθωρισμό.¹⁶²

Εξάλλου, η Τουρκία ασκούσε πολιτικές μονομερούς χαρακτήρα αποσκοπώντας στα οικονομικά οφέλη αλλά αγνοώντας ότι υπήρχε προϋπόθεση αμοιβαιότητας μέσω επενδύσεων. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, άλλο οικονομικής φύσεως πρόβλημα για την Τουρκία υπήρξε η κρίση του 1994. Κατόπιν της ανοδικής πορείας του ΑΕΠ κατά την οζαλική περίοδο διακυβέρνησης, το 1994, η τουρκική οικονομία γνώρισε ύφεση της τάξης του 8,1%, η τουρκική κεντρική τράπεζα απώλεσε περίπου το 50% των αποθεμάτων της, η τουρκική λίρα υποτιμήθηκε έναντι του αμερικανικού δολαρίου περισσότερο από 50%, ενώ ο πληθωρισμός άγγιξε τριψήφια επίπεδα.¹⁶³ Όσον αφορά την Τουρκία, η προκύπτουσα κατάσταση δυσχέρανε σημαντικά τις επενδυτικές πρωτοβουλίες της στην περιφέρεια, αλλά και περιόρισε τις δυνατότητες ανατροπής της περιφερειακής ισορροπίας ισχύος προς όφελός της. Στον αντίποδα, η Ρωσία διέθετε περί το 10% του ετήσιου προϋπολογισμού της επί τω σκοπώ χρηματοδοτικής στήριξης των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.¹⁶⁴ Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, διαφωτιστικά είναι τα λεγόμενα της Shirin Akiner:

Οι λαοί τώρα [σ.σ. κατόπιν της περιόδου της ευφορίας] αντιλαμβάνονται ότι δεν υπάρχει τόσο πολύ χρήμα στην Τουρκία όσο ανέμεναν. Οι ακαδημαϊκοί [τους] επιστρέφουν από την Τουρκία σαν να είχαν συγκρίσιμη ποιότητα [εκπαίδευσης] στην πατρίδα. Βλέπουν την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα και τα τουρκικά χωριά και αναρωτιούνται ότι «δεν είμαστε σε τόσο χειρότερη κατάσταση».¹⁶⁵

Τρίτον, τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας διείδαν στην προσέγγισή τους με την Τουρκία τον δίαυλο επικοινωνίας τους με τη δύση και κατ’

---

¹⁶² Περί του ζητήματος της εκτροπής εμπορίου τόσο θεωρητικά όσο και εν σχέσει με την περιπτωσιολογική μελέτη της Κεντρικής Ασίας βλ.: Pomfret, R. (2009) *Regional integration in Central Asia. Econ change restruct (Springer)*, 42, σελ. 63.

¹⁶³ Περί των στατιστικών στοιχείων της οικονομικής κρίσης του 1994 στην Τουρκία, βλ.: OECD (2009), *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*. OECD publishing. Gazioglu, S. and Bulut, E. (2004) *Impacts of international capital flows to Turkish economy during the 90's*. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 53-78. Σελ. 58-59.

¹⁶⁴ Δρακόπουλος, Α. (2009) ό.π., σελ. 153.

¹⁶⁵ Παρατίθεται εντός του: Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 27.

επέκταση τα απαιτούμενα κεφάλαια, τα οποία θα στήριζαν τις οικονομίες τους μέσω επενδύσεων. Ωστόσο, η θολή σχέση Τουρκίας και ΕΕ και οι δυσχερείς διαπραγματεύσεις για τη χορήγηση – τότε – καθεστώτος υπό ένταξη χώρας δεν υποβοηθούσαν την πρόθεση της Τουρκίας να διαδραματίσει τον ρόλο της εκπροσώπου χώρας της δύσης στην περιοχή και κατ' επέκταση υπονόμειαν τη θέση της στο διεθνές προσκήνιο.¹⁶⁶ Η Τουρκία έδειχνε, δηλαδή, ανίκανη να κινητοποιήσει τους εξωτερικούς πόρους της, εκτός των εσωτερικών στους οποίους έχει ήδη γίνει αναφορά. Κατά τον Ahmet Davutoğlu, σε τούτο συνέβαλε καθοριστικά, η ιστορικά μονομερής στρατηγική προσήλωση της Τουρκίας στην Ευρώπη και στη δύση ευρύτερα.¹⁶⁷ Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, απουσίασε η πολυμερής διπλωματία, η Τουρκία είχε ως μοναδικό «διπλωματικό χαρτί» της τις σχέσεις της με τη δύση και όταν αυτές σημείωσαν κάμψη, η Τουρκία ευρέθηκε απομονωμένη, περιθωριοποιημένη και άρα, αποδυναμωμένη ενώπιον των νέων εταίρων του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Πέραν της αποτυχίας υλοποίησης ευρέων συμπράξεων με δρώντες παγκόσμιας εμβέλειας όπως οι ΗΠΑ, η διεθνής θέση και κατ' επέκταση το κύρος της Τουρκίας υπονομεύονταν, επίσης, εξαιτίας της εσωτερικής αστάθειας προκαλούμενης κυρίως από τους Κούρδους αυτονομιστές και το ΡΚΚ.¹⁶⁸

Εν πλήρη συναρτήσει με την αποτυχία της Τουρκίας να κινητοποιήσει τους εξωτερικούς πόρους της και άρα, να συνάψει συμμαχίες επί τω σκοπώ εξισορρόπησης του ισχυρότερου ρωσικού δρώντα, δύναται να λεχθεί ότι απέτυχε να εφαρμόσει πελατειακές σχέσεις (*patron-client relations*) με κάποιον ισχυρότερο δρώντα, ο οποίος να είχε ανταγωνιστικά συμφέροντα εν σχέσει με την Ρωσία. Ο προφανέστερος τέτοιος δρώντας θα δύναντο να είναι οι ΗΠΑ, αλλά η κινητοποίηση του αμερικανικού παράγοντα για λογαριασμό των τουρκικών στρατηγικών σκοπών αποδείχθηκε δυσχερής διαδικασία. Επί του προκειμένου, είναι αξιοσημείωτη η αντιπαραβολή των αιτιών της αποτυχίας των Μηλίων να αποτρέψουν την εξολόθρευσή τους από τους Αθηναίους μέσω εφαρμογής πελατειακών σχέσεων με κάποιον τρίτο ισχυρό δρώντα με την αποτυχία της μεταψυχροπολεμικής Τουρκίας να

¹⁶⁶ Aydin, M. (2004β) ό.π., σελ. 6.

¹⁶⁷ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 727, 742-743.

¹⁶⁸ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 101.

εξισορροπήσει την Ρωσία υπό την ίδια στρατηγική λογική.¹⁶⁹ Η Τουρκία, όπως διαφαίνεται συνολικά μέσω του παρόντος υποκεφαλαίου, απέτυχε να συγκροτήσει μία αποτελεσματική εθνική στρατηγική επέκτασης καταφεύγοντας – κυρίως υπό τον Turgut Özal – σε ουτοπικά ηθικοπλαστικά ρητορικά κελεύσματα περί ιστορικών, πολιτισμικών, γλωσσικών και θρησκευτικών δεσμών μεταξύ των νεότευκτων κρατών της περιοχής και της ίδιας. Εκτίμησε, δηλαδή, το στρατηγικό περιβάλλον του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας επί τη βάση μίας «τουρκοκεντρικής» αντίληψης περί δικαίου σύμφωνα με την οποία η Τουρκία δικαιούται και υποχρεούται να «αποκαταστήσει» τις σχέσεις της με τον πατρογονικό χώρο της δίχως να συνεκτιμά τους όρους και τις προϋποθέσεις ανάληψης επεκτατικών πρωτοβουλιών.

Επί του ίδιου μήκους κύματος, δε συνεκτίμησε ορθολογικά την εις βάρος της κατανομή ισχύος εν σχέσει με την Ρωσία, αλλά θεώρησε εσφαλμένα ότι οι στρατηγικές ισορροπίες στην ενδιάμεση ζώνη την ευνοούν. Τέλος, όπως έχει ήδη σημειωθεί, απέτυχε να κινητοποιήσει αφ' ενός τους εσωτερικούς πόρους της καθώς αντιμετώπισε το φάσμα της οικονομικής ύφεσης και αφ' ετέρου τους εξωτερικούς πόρους της υπό την έννοια της σύνδεσης των συμφερόντων της κατά βάση με τα αμερικανικά. Τουτέστιν, θεώρησε εκ προοιμίου ότι οι ΗΠΑ θα συμμετείχαν ενεργά στην αντιπαράθεσή της με την Ρωσία, αλλά δε διείδε ότι πρώτον, οι ΗΠΑ απέφευγαν να αναλάβουν δυναμικές πρωτοβουλίες λόγω του ρωσικού πυρηνικού πλεονεκτήματος στην ενδιάμεση ζώνη τη στιγμή, μάλιστα, κατά την οποία προσπορίζονταν τεράστια οφέλη ιδιαιτέρως στον ενεργειακό τομέα δίχως την κοστοβόρα προβολή σκληρής ισχύος και δεύτερον, η ίδια η Τουρκία απέτυχε να εμφανιστεί επαρκώς ισχυρή και να αρθρώσει διπλωματικό λόγο με άξονα τη σύγκλιση συμφερόντων ώστε να διαδραματίσει τον ρόλο του «πελάτη» των ΗΠΑ στην περιοχή.

---

¹⁶⁹ Ο Παναγιώτης Ήφαιστος παραθέτει αναλυτικά το σύνολο των διακυβευμάτων και του στρατηγικού πλαισίου εξ αφορμής της καταστροφής των Μηλίων από τους Αθηναίους όπως την περιγράφει ο Θουκυδίδης στην «Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου». Επί της παρούσης, καταγράφονται σημειολογικά: α) η ανορθολογική ανάλυση των διλημάτων ασφαλείας και του διεθνούς συστήματος, β) η απουσία φιλοσοφίας διεθνών σχέσεων η οποία να συνεκτιμά τα χαρακτηριστικά και τις παθογένειες των διακρατικών σχέσεων, γ) η ουτοπική αντί ρεαλιστικής εκτίμησης του στρατηγικού περιβάλλοντος, δ) η λανθασμένα αντιλαμβανόμενη ταύτιση ενδοκρατικού και διακρατικού δικαίου, ε) η απουσία συγκροτημένης εθνικής στρατηγικής εξαιτίας του προαναφερθέντος ανορθολογισμού κατά τη χάραξή της, στ) η αδυναμία αποτροπής της Αθήνας επί τη βάση κατοχής επαρκούς ισχύος, εγκαθίδρυσης ευρύτερων εξισορροπητικών συμπράξεων (πελατειακές σχέσεις) και έμφασης στα συγκλίνοντα συμφέροντα. Ήφαιστος, Π. (2002) *Διπλωματία και στρατηγική των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*. 6^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 301-302.

Τέταρτον, η δεσπόζουσα παρουσία της Ρωσίας επί του συνόλου των επιπέδων γεωγραφίας, ύπαρξης μειονοτικών ομάδων,¹⁷⁰ παράδοσης και ιστορίας λειτούργησε αποτρεπτικά ιδίως όταν συνοδεύτηκε από την εκπόνηση και διακήρυξη του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» (blizhneye zarubezhye) το 1994 και άρα, τον ανάλογο στρατηγικό και πολιτικό μανδύα. Διαμέσου του εν λόγω δόγματος, η Ρωσία αποπειράθηκε – επιτυχώς εν τέλει – να διατηρήσει το πυρηνικό πλεονέκτημά της στην περιφέρεια και να εξαλείψει οιαδήποτε ανταγωνιστική κίνηση σε στρατηγικό επίπεδο, ενώ οι στρατιωτικές βάσεις της σοβιετικής περιόδου επαναλειτούργησαν.¹⁷¹ Επιπροσθέτως, επέτυχε να διατηρήσει στην εξουσία καθεστώτα, τα οποία ήταν φίλα προσκείμενα στη Μόσχα, καθώς και να επαναβεβαιώσει τη μονομερή εξάρτησή τους από εκείνη. Η «επιστροφή» της Ρωσίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία αντιμετώπιστηκε σπασμωδικά από τους Τούρκους, οι οποίοι – μέσω του Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγού Doğan Güreş το 1994 – άσκησαν κριτική εις βάρος της Ρωσίας περί ιμπεριαλιστικής πολιτικής στην περιοχή δίχως, όμως, να κλιμακώνουν περαιτέρω, καθώς η τουρκική πολιτική ηγεσία διατήρησε σαφείς αποστάσεις.¹⁷²

Ο αποτρεπτικός χαρακτήρας του δόγματος αφορούσε τόσο τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες ώστε να μην προχωρήσουν σε αυτόνομες στρατηγικές – όπως επιχείρησαν να πράξουν μέσω ετησίων συναντήσεων με σημαντικότερη εκείνη της Τασκένδης στις 15 Αυγούστου 1991¹⁷³ – όσο και άλλους ανταγωνιστικούς δρώντες, όπως η Τουρκία, προκειμένου να μην παρεμβαίνουν σε συρράξεις στην Καυκασία και στην Κεντρική Ασία. Αργότερα, διαμέσου της διακοίνωσης της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1995, η Ρωσία αποσαφήνισε ότι «τα κύρια συμφέροντά μας στις σφαίρες της οικονομίας, της άμυνας, της ασφαλείας και της προστασίας των δικαιωμάτων των Ρώσων επικεντρώνονται στο έδαφος της ΚΑΚ (Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών) και η προστασία των εν λόγω συμφερόντων συνιστά τη βάση της εθνικής ασφάλειας της χώρας [...] [προς τούτο] διαμέσου της συνδιαλλαγής μας με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς, είναι απαραίτητο να επιζητήσουμε την παραδοχή

¹⁷⁰ Περί των πληθυσμών των κρατών της Κεντρικής Ασίας και του Αζερμπαϊτζάν, καθώς και το ποσοστό των Ρώσων εν έτει 1990, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁷¹ Είναι αξιοσημείωτο ότι η Ρωσία διατήρησε το πυρηνικό πλεονέκτημά της στον πρώην σοβιετικό χώρο έχοντας ως σύμμαχο – τρόπον τινά – τις ΗΠΑ, υπό την έννοια ότι εκείνες ευνοούσαν μεταψυχροπολεμικά τη μη διάδοση των πυρηνικών όπλων. Τοιουτοτρόπως, οι ΗΠΑ υπεστήριξαν τη συγκέντρωση των πυρηνικών από μία κρατική οντότητα, ήτοι την Ρωσία και την αποπυρηνικοποίηση των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών. Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) ό.π., σελ. 316, 336.

¹⁷² Harris, G.S. (1995) ό.π., σελ. 19.

¹⁷³ Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 53.

από μέρους τους ότι αυτή η περιοχή είναι πρωτίστως ζώνη ρωσικών συμφερόντων». ¹⁷⁴ Γι' αυτό το λόγο, η Ρωσία έθεσε μετ' επιτάσεως μεταψυχροπολεμικά το ζήτημα της αναγνώρισης της ρωσικής γλώσσας ως επίσημα ισότιμη των εθνικών γλωσσών, ενώ αιτήθηκε και την παροχή διπλής υπηκοότητας στους Ρώσους των νεότευκτων κρατών. Όσον αφορά το πρώτο, μόνο το Τουρκμενιστάν προχώρησε σε δεκαετούς διάρκειας συμφωνία το 1993, ενώ όσον αφορά το δεύτερο το Κιργιστάν και εν μέρει το Καζακστάν χορήγησαν διπλή υπηκοότητα στους Ρώσους μειονοτικούς, οι οποίοι διαβιούσαν εντός των συνόρων τους. ¹⁷⁵ Εξαιτίας της σημασίας του τέταρτου αιτίου και του βαθμού επιρροής του επί των τριών υπολοίπων, αξίζει να πραγματοποιηθεί εκτενέστερη αναφορά εντός των πλαισίων διακριτού υποκεφαλαίου.

4.4.2.1. Ο δεσπόζων ρόλος της Ρωσίας ως αποτρεπτικός παράγοντας της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς

Το πλέον σημαντικό στοιχείο, το οποίο σχετιζόταν με την ευνοϊκή για την Ρωσία κατανομή της ισχύος στην περιοχή, παρέμεινε αδήριτη πραγματικότητα, την οποία τα νεότευκτα κράτη δεν κατάφεραν να υποσκελίσουν. Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, αξίζει να σημειωθεί ότι εκ μέρους των νεοσυσταθέντων κρατών είχε προταθεί το σχέδιο ίδρυσης της Κοινοπολιτείας της Κεντρικής Ασίας, τον Ιανουάριο του 1993, μέσω του οποίου θα ενδυναμωνόταν η συνεργασία μεταξύ τους. Η απόπειρα δεν ευοδώθηκε καθώς οι πόροι ήταν περιορισμένοι, ενώ οι φόβοι ορισμένων – λιγότερο ισχυρών – κρατών για ενδεχόμενη μη ισότιμη συμμετοχή τους (Τατζικιστάν, Τουρκμενιστάν) διαδραμάτισαν κρίσιμο ρόλο ώστε να θέσουν εαυτούς νωρίς εκτός συνομιλιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του φόβου εξαπάτησης απετέλεσε το γεγονός ότι οι συμφωνίες περιορίστηκαν σε ήσσονος σημασίας κλίμακες εξαιρώντας το κυριότερο εμπορεύσιμο αγαθό της περιοχής, ήτοι τους

---

¹⁷⁴ Παρατίθεται εντός του: Smith, D. (1996) *Central Asia: A new great game?* Pennsylvania: Strategic studies institute. Σελ. 15.

Πρόδρομος της διακήρυξης του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» υπήρξε το πόρισμα του Ανωτάτου Σοβιέτ της Ρωσικής Ομοσπονδίας το 1992, σύμφωνα με το οποίο «η ρωσική εξωτερική πολιτική οφείλει να βασιστεί σε ένα δόγμα το οποίο θα ανακηρύξει το σύνολο της γεωπολιτικής σφαίρας της πρώην Ένωσης σε σφαίρα ζωτικού συμφέροντος. Η Ρωσία οφείλει να διασφαλίσει τον ρόλο του πολιτικού και στρατιωτικού εγγυητή της σταθερότητας στο σύνολο των εδαφών της πρώην ΕΣΣΔ. Παρατίθεται εντός του: Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 32.

¹⁷⁵ Olcott, M.B. (2005) *Central Asia's second chance*. Washington: Carnegie endowment for international peace. Σελ. 59-60.

ενεργειακούς πόρους. Παραλλήλως, η Ρωσία άσκησε διπλωματική πίεση ώστε τα οιαδήποτε θεσμικά σχήματα να μην την εξαιρούν. Προς τούτο, κατά την ίδια χρονική περίοδο, η Ρωσία απετέλεσε την κινητήρια δύναμη ίδρυσης διεθνών καθεστώτων όπως τη «Σλαβική συμμαχία» με την Ουκρανία και τη Λευκορωσία με επισυναπτόμενο όρο ότι όσα κράτη επιθυμούν την ένταξή τους δε δύνανται να συμμετέχουν σε έτερα ανταγωνιστικά θεσμικά σχήματα.¹⁷⁶ Τοιουτοτρόπως, η Ρωσία ασκούσε πίεση στα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, τα οποία επιχείρησαν να αυτονομηθούν μέσω της Κοινοπολιτείας της Κεντρικής Ασίας. Εν τέλει, η Ρωσία κατάφερε να εδραιώσει τη θέση της μέσω της υπογραφής της τετραμερούς συνεργασίας το Μάρτιο του 1996 και την προώθηση «ενός ενιαίου οικονομικού χώρου με μία κοινή αγορά αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, [εγκαθιδρύεται] ενοποιημένο σύστημα μεταφορών, ενέργειας και πληροφοριακών συστημάτων, εναρμονισμένη τιμαριθμική πρακτική, βιομηχανικές και αγροτικές πολιτικές, εναρμονισμένες πολιτικές κοινωνικής προστασίας και υποστήριξη ενός ενιαίου πολιτισμικού χώρου».¹⁷⁷

Εστιάζοντας στους διακρατικούς συσχετισμούς, δύναται να λεχθεί ότι η ισορροπία ισχύος μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας σκιαγραφεί τα περιθώρια ελιγμών της πρώτης στο χώρο, όπου η δεύτερη θεωρεί – και έχει την ισχύ να διακηρύττει – ως σφαίρα επιρροής της. Το στρατηγικό αδιέξοδο της Τουρκίας επιτάθηκε αν αναλογισθεί κανείς ότι απέτυχε να συμπράξει με τις ΗΠΑ και να καταφέρει την αποτελεσματική εξισορρόπηση της Ρωσίας μέσω κινητοποίησης εξωτερικών πόρων, ήτοι μέσω σύναψης συμμαχιών. Η αιτία, στην οποία έχει ήδη γίνει αναφορά, σχετιζόταν με την αποφυγή εκ μέρους των ΗΠΑ οιασδήποτε εμπλοκής τους σε μία περιοχή, στην οποία η – έστω αποδυναμωμένη – Ρωσία κατείχε το πυρηνικό πλεονέκτημα. Περαιτέρω, αξίζει να σημειωθεί συνοπτικά, καθώς πραγματοποιείται εκτενής ανάλυση σε κατοπινό κεφάλαιο, ότι οι νεοϊδρυθείσες δημοκρατίες ήταν στενά οικονομικά και ενεργειακά συνδεδεμένες με την Ρωσία, γεγονός το οποίο συνέβαλε στην αυξημένη εξάρτησή τους από αυτήν. Τούτο συνέβαινε διότι οι αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου στους οποίους στήριζαν την πρώιμη οικονομική ανάπτυξή τους, διέσχιζαν το ρωσικό έδαφος πριν φθάσουν στις καταναλώτριες χώρες της δύσης ακριβώς εξαιτίας του σοβιετικού κεκτημένου και της

¹⁷⁶ Metcalf, L.K. (1997) ό.π., σελ. 537-539.

¹⁷⁷ Παρατίθεται εντός του: Metcalf, L.K. (1997) ό.π., σελ. 539.

επί σειρά δεκαετιών υπαγωγής τους στο διαχειριστικό και διανεμητικό έλεγχο της Μόσχας.¹⁷⁸

Παράλληλα, εξαιτίας ακριβώς του κομμουνιστικού κερτημένου και των μη αποκεντρωμένων οικονομικών-εμπορικών δομών, τα νεότευκτα κράτη επικέντρωσαν κατά 90% περίπου τις εμπορικές ροές τους προς άλλες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ενώ κατέστησαν το ρούβλι ως το νόμισμα των διακρατικών συναλλαγών τους συμμετέχοντας στη ζώνη του ρουβλίου και καθιστώντας, κατ' επέκταση, την ρωσική κεντρική τράπεζα ρυθμιστή των διακρατικών συναλλαγών εντός του πρώην σοβιετικού χώρου.¹⁷⁹ Δίχως τους αναγκαίους πόρους για εύρεση άλλων διακρατικών συνεργασιών και ελλείψει σκληρού νομίσματος, διαδικασία η οποία απαιτούσε μακρόπνοο σχεδιασμό και οικονομική στήριξη, η προσήλωση στο συγκεκριμένο μοντέλο ήταν επιβεβλημένη τουλάχιστον βραχυχρόνια, ώστε τα νεότευκτα κράτη να στηριχθούν οικονομικά. Συνεπώς, η επιθυμία για την εύρεση οικονομικών πόρων συνυφάνθηκε με την αδυναμία υλοποίησης νέων επενδυτικών σχεδίων διαμεταφοράς υδρογονανθράκων και κατ' επέκταση, τη μονομερή εξάρτηση στις εξαγωγές από τους διαδρόμους μέσω της Ρωσίας.

Η προαναφερθείσα οικονομικά εξαρτησιακή σχέση των νεότευκτων κρατών με την Ρωσία ήταν αλληλένδετη με την πολιτική και στρατηγική κατίσχυση της Μόσχας στην περιοχή, καθώς το επίπεδο ανάπτυξης και άρα, η ιεράρχηση στην κλίμακα ισχύος συνιστούν σημαντικότερες παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά την υλοποίηση διακρατικών οικονομικών συνεργασιών. Κατά τον Stephen Krasner, το ισχυρό μέρος ενός πλέγματος συνεργασίας – όπως η Ρωσία επί της προκειμένης περίπτωσης – δύναται περαιτέρω να ισχυροποιηθεί πολιτικά και στρατηγικά μέσω ενός καθεστώτος ελεύθερου εμπορίου. Αυτό συμβαίνει διότι τα κόστη ευκαιρίας παύσης του πλέγματος οικονομικής συνεργασίας είναι μικρότερα για την Ρωσία και τοιουτοτρόπως, δύναται να χειραγωγεί τα υπόλοιπα μέρη απειλώντας με αναστολή

¹⁷⁸ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 102.

¹⁷⁹ Οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι, το Νοέμβριο του 1993, τα κράτη της Κεντρικής Ασίας απαγκιστρώθηκαν από το ρούβλι εγκαθιδρύοντας εθνικά νομίσματα. Κατά τον Richard Pomfret, η συγκεκριμένη επιλογή ενείχε περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα, παρά οικονομικό, καθώς αντικατόπτριζε την ανάγκη ανεξαρτητοποίησης από τις επιταγές του Κρεμλίνου. Pomfret, R. (2001) *Turkmenistan: From communism to nationalism by gradual economic reform*. *Kluwer academic publishers*, 11, σελ. 167. Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 103. Ενδεικτικά, όσον αφορά το πλέγμα της οικονομικής εξάρτησης των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών από την Μόσχα, βλ.: Pomfret, R. (2009) ό.π., σελ. 50. Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 47. Δρακόπουλος, Α. (2009) ό.π., σελ. 156-157.

λειτουργίας του διεθνούς καθεστώτος.¹⁸⁰ Κατά συνέπεια, το ισχυρό μέρος της συνεργασίας καθιστώντας εξαιρετικά κοστοβόρα σε επίπεδο οικονομίας τη διάλυση της ανισομερούς συνεργασίας, την καθιστά ταυτόχρονα ανορθολογική σε επίπεδο πολιτικής. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, κατά τα πρώτα έτη ανεξαρτητοποίησής τους, δε διέθεταν καν ίδιες στρατιωτικές δυνάμεις, ενώ οι επικεφαλής αξιωματικοί ήταν – ως επί το πλείστον – ρωσικής εθνικής συνείδησης, παρεπόμενο στοιχείο του κεκτημένου της σοβιετικής περιόδου.¹⁸¹ Η εν λόγω πραγματικότητα επηρέασε σαφώς τη σχέση της Τουρκίας με τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και συνέβαλε στο τέλος της περιόδου της ευφορίας, καθώς τα οφέλη της συνεργασίας τους με την Ρωσία ήταν ευκρινώς περισσότερα από τα αντίστοιχα οφέλη της – είτε πραγματικής είτε δυνητικής – συνεργασίας με την Τουρκία.

Η δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας αναγνωρίστηκε από τον Demirel, ο οποίος, σε δηλώσεις του το 1994, αναρωτήθηκε αν «η Ρωσία πρόκειται να επανασυστήσει την Ρωσική Αυτοκρατορία»,¹⁸² αλλά και από ηγέτες των νεότευκτων κρατών όπως ο Ουζμπέκος Islam Karimov, ο οποίος εξέφρασε την άποψη ότι η επιβίωση του Ουζμπεκιστάν εξαρτάται από την Ρωσία, η οποία αποτελεί «εγγυήτρια δύναμη της ασφαλείας και της εδαφικής ακεραιότητας» της χώρας.¹⁸³ Μάλιστα, άλλοι ηγέτες εκδήλωσαν την προσκόλλησή τους στη Μόσχα από την πρώτη στιγμή ανεξαρτητοποίησης των χωρών τους. Επί παραδείγματι, ο Nazarbayev ανησυχούσε για την άνοδο του εθνικισμού και τη συμπαρομαρτούσα παύση των πολυσυλλεκτικών κοινωνιών στην περιοχή δηλώνοντας αμέσως μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ ότι «ο Αύγουστος [σ.σ. ο μήνας του πραξικοπήματος εναντίον του Gorbachev] τώρα ευρίσκεται πίσω μας. Και τώρα, κατά αρκετά περίεργο τρόπο, απολαμβάνοντας τη νίκη τους, οι δημοκρατικοί πηγαίνουν πολύ μακριά. Σοβινιστική ρητορική διαπερνά τις ομιλίες τους. Ποιο είναι το αποτέλεσμα; Κεντρόφυγες τάσεις έχουν εκδηλωθεί και

---

¹⁸⁰ Krasner, S. (1976) State power and the structure of international trade. *World politics*, 28 (3), σελ. 323.

Περί του ποσοστού εμπορικής εξάρτησης των νεότευκτων κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας από την Ρωσία, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁸¹ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 69.

¹⁸² Παρατίθεται εντός του: Bağcı, H. and Bal, İ. (2004) Turkish foreign policy in post Cold War era: New problems and opportunities. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 97-118. Σελ. 102.

¹⁸³ Παρατίθεται εντός του: Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 33.

πάλι εντός των δημοκρατιών».¹⁸⁴ Η εν λόγω στάση του Nazarbayev παρέμεινε αναλλοίωτη κατά τα επόμενα έτη, οπότε δήλωνε ότι «ενισχύουμε τις σχέσεις μας με άλλες χώρες, αλλά η πρώτη μας προτεραιότητα παραμένει η διατήρηση των προνομιακών σχέσεών μας με την Ρωσία»,¹⁸⁵ ενώ, την ίδια στιγμή, επεδίωξε το συντονισμό Ρωσίας και Καζακστάν επί ζητημάτων άμυνας.

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η Ρωσία αποπειράθηκε να θεσμοποιήσει και κατ' επέκταση να παγιώσει την κατανομή ισχύος, η οποία την τοποθετούσε σε πλεονεκτική θέση εντός του πρώην σοβιετικού χώρου. Αποπειράθηκε, δηλαδή, να απεικονίσει τους διαμορφούμενους συσχετισμούς επί διακρατικών θεσμικών-συνεργατικών σχημάτων και με σκοπό τη διατήρηση του σοβιετικού κεκτημένου κατά το μέγιστο δυνατό επίπεδο. Προς τούτο, προώθησε με επιμονή το σχέδιο για τη σύσταση της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ) με αρχικά μέλη το σύνολο των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών πλην των χωρών της Βαλτικής. Υπό το θεσμικό και νομιμοποιητικό μανδύα της ΚΑΚ, η Ρωσία κατάφερε να διατηρεί «ειρηνευτικές δυνάμεις» στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, αν και σε αρκετές περιπτώσεις αδυνατούσε – ή δεν ενδιαφερόταν – να αναλάβει αποτελεσματικό διαμεσολαβητικό ρόλο επί διαφιλονικούμενων περιοχών όπως, επί παραδείγματι, αυτή της Φεργκάνα¹⁸⁶ ή να παύσει εμφύλιες διαμάχες όπως εκείνη του Τατζικιστάν.

Θεσμικό παρεπόμενο της ΚΑΚ απετέλεσε το Σύμφωνο Συλλογικής Ασφαλείας της Τασκένδης του Μαΐου του 1992, μέσω του οποίου η Ρωσία επιχείρησε να επιτύχει την παγίωση και εδραίωση της δεσπόζουσας θέσης της στον πρώην σοβιετικό χώρο. Το εν λόγω Σύμφωνο υπεγράφη μεταξύ της Ρωσίας, του Καζακστάν, του Ουζμπεκιστάν, του Κιργιστάν, του Τατζικιστάν και της Αρμενίας, ενώ το Τουρκμενιστάν υπέγραψε ξεχωριστή διμερή συμφωνία με την Ρωσία. Το

¹⁸⁴ Παρατίθεται εντός του: Rumer, B.Z. (1994) ό.π., σελ. 72.

¹⁸⁵ Παρατίθεται εντός του: Rumer, B.Z. (1994) ό.π., σελ. 84.

¹⁸⁶ Η κοιλάδα της Φεργκάνα αποτελεί διαφιλονικούμενη περιοχή μεταξύ των όμορων κρατών, ήτοι του Κιργιστάν και του Ουζμπεκιστάν και δευτερευόντως του Τατζικιστάν. Με βασικό διακύβευμα τη διαχείριση των τεράστιων υδάτινων αποθεμάτων, καθώς και άλλων σημαντικών φυσικών πόρων, τα εν λόγω κράτη προχώρησαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 στη στρατιωτικοποίηση της περιοχής προκειμένου να αποκτήσουν στρατηγικό πλεονέκτημα επί της «καρδιάς της Κεντρικής Ασίας», ως εΐθισται να περιγράφεται εξαιτίας της καίριας γεωγραφικής θέσης και της τεράστιας πολιτικής και στρατηγικής σημασίας της. Ενδεικτικά, περί του ιστορικού της διαμάχης και των διαμορφωμένων διλημάτων ασφαλείας, βλ.: Beshimov, B., Shozimov, P. and Bakhadyrov, M. (2011) A new phase in the history of the Ferghana valley, 1992-2008. Εντός του: Starr, F. (ed.) *Ferghana valley: The heart of Central Asia*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 205-231.

Σύμφωνα προέβλεπε – κατά τα νατοϊκά πρότυπα – ότι η επίθεση εναντίον ενός κράτους-μέλους αποτελεί επίθεση εναντίον όλων των συμβαλλομένων μερών, καθώς και ότι οφείλεται να αποφεύγεται η άσκηση βίας μεταξύ τους. Η υλοποίηση του Συμφώνου συνάντησε σειρά εμποδίων εξαιτίας κυρίως της οικονομικής αδυναμίας υποστήριξης της δομής του.¹⁸⁷ Χαρακτηριστική της οικονομικής αδυναμίας υποστήριξης του Συμφώνου Συλλογικής Ασφαλείας της Τασκένδης υπήρξε η δήλωση του Ρώσου υπουργού εξωτερικών Kozyrev, σύμφωνα με την οποία «η Ρωσία δε δύναται και δεν πρόκειται να υπερασπιστεί τα συμφέροντα των κρατών-μελών της ΚΑΚ της Κεντρικής Ασίας μόνη της».¹⁸⁸ Εντούτοις, η στρατηγική αναγκαιότητα απόκτησης πρωτοκαθεδρίας στον πρώην σοβιετικό χώρο οδήγησε την Ρωσία σε σειρά δεσμεύσεων, ανεξαρτήτου του γεγονότος ότι τελικώς επιβάρυναν τον αμυντικό προϋπολογισμό της εντός των πλαισίων της ΚΑΚ και του Συμφώνου.

Εξαιρετικά ενδεικτικό κοστοβόρο παράδειγμα απετέλεσε η φύλαξη των συνόρων των κρατών της Κεντρικής Ασίας – εξαιρουμένων των συνόρων Ουζμπεκιστάν και Αφγανιστάν όπου επιχειρούσαν ουζμπεκικές δυνάμεις – από ρωσικές δυνάμεις. Επιπροσθέτως, αρκετές επιμέρους διμερείς συμφωνίες με το σύνολο των νεότευκτων κρατών πρόσδεσαν την περιοχή στην ρωσική στρατηγική ομπρέλα.¹⁸⁹ Στην περίπτωση του Τατζικιστάν, μάλιστα, η Ρωσία διατήρησε τη 201^η μηχανοκίνητη ταξιαρχία της κατόπιν αιτήματος του ίδιου του προέδρου Rahman Nabiev επί τω σκοπώ αντιμετώπισης των ισλαμιστών ανταρτών.¹⁹⁰ Επιπλέον, όσον αφορά το Καζακστάν, αυτό παραχώρησε στην Ρωσία το διαστημικό σταθμό του Baikonur, όπου ευρίσκεται το 70% των ρωσικών πυραύλων, στρατιωτικές βάσεις στο

¹⁸⁷ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 75. Δρακόπουλος, Λ. (2009) ό.π., σελ. 182-183.

¹⁸⁸ Παρατίθεται εντός του: Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 76.

¹⁸⁹ Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί ότι το Μάιο του 1992 και τον Οκτώβριο του 1994 υπήρξε η συμφωνία της Ρωσίας με το Καζακστάν, τον Ιούλιο του 1993, τον Σεπτέμβριο του 1993 και το Μάρτιο του 1994 με το Κιργιστάν, το Μάιο του 1993 με το Τατζικιστάν, τον Ιούνιο του 1992, το Μάρτιο του 1993 και τον Αύγουστο του 1993 με το Τουρκμενιστάν και το Μάρτιο του 1994 και τον Ιούλιο του 1994 με το Ουζμπεκιστάν. Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 76-77.

¹⁹⁰ Ενδεικτικό της αναγνώρισης του δεσπόζοντος ρόλου της Ρωσίας απετέλεσε το γεγονός ότι η παραμονή και ενίσχυση των ρωσικών δυνάμεων στο Τατζικιστάν ζητήθηκε, επίσης, εκ μέρους του συνόλου των κρατών της Κεντρικής Ασίας επί τω σκοπώ αποφυγής διάχυσης της κρίσης και του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος λάμβανε χώρα εκεί. Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 59. Hale, H. (1994) ό.π., σελ. 159. Atkin, M. (1994) *The politics of polarization in Tajikistan*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 211-231. Σελ. 212.

Atyrau, πεδία βολής πυραύλων στις περιοχές Karaganda, Zhambul, Aktobe, Kzyl-Orda και Gulchad ευρύτερα της λίμνης Βαϊκάλης.¹⁹¹

Όσον αφορά την Υπερκαυκασία, το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ καθόρισε εν πολλοίς τις στρατηγικές ισορροπίες και το χαρακτήρα της θέσης και του ρόλου της Ρωσίας στην περιοχή. Έχει ήδη πραγματοποιηθεί εκτενής ανάλυση ανωτέρω, η οποία συνέτεινε στο συμπέρασμα ότι η Ρωσία κατέληξε σε μια στρατηγική σύμπραξη με την Αρμενία εξισορροπώντας τόσο το Αζερμπαϊτζάν όσο και την Τουρκία, η οποία επιθυμούσε να παρέμβει υπέρ του Μπακού. Επί της παρούσης, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι το Αζερμπαϊτζάν δε δύνατο να αγνοήσει την ρωσική δεσπόζουσα παρουσία και προς τούτο, το 1997 ο πρόεδρος Heydar Aliyev παράτεινε την ισχύ της Συνθήκης Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Ασφαλείας του 1992 με τη Μόσχα συνοδεία σειράς επιμέρους συμφωνιών συνεργασίας σε στρατιωτικό – μεταξύ άλλων – επίπεδο.¹⁹² Η στενότερη στρατηγική σχέση Ρωσίας και Αρμενίας εις βάρος των αζερικών συμφερόντων, δηλαδή, δεν επέτρεψε στον Aliyev την πλήρη ρήξη του με τη Μόσχα. Υπό το εν λόγω πρίσμα, το Αζερμπαϊτζάν επικύρωσε κανονικά τη συμμετοχή του στην ΚΑΚ στις 14 Δεκεμβρίου 1993.

Παρ' όλα τα σταδιακά βήματα θεσμοποίησης των δομών ασφαλείας, ο ηγετικός ρόλος της Ρωσίας ήταν ευκρινής και η ΚΑΚ δε μετετράπη σε υπερεθνικού χαρακτήρα συλλογική οντότητα λειτουργούσα επί ισοτίμου βάσεως. Αντιθέτως, η εσωτερική λειτουργία της ήταν ευθέως ανάλογη της κατανομής ισχύος μεταξύ των κρατών-μελών. Συνιστά χαρακτηριστικό γεγονός ότι η ΚΑΚ χρησιμοποιήθηκε από την Ρωσία ως εργαλείο ελέγχου των πυρηνικών όπλων, τα οποία ήταν διάσπαρτα στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, μέχρι την τελική παραχώρησή τους σε αυτήν τον Ιούνιο του 1993,¹⁹³ ενώ αργότερα μέσω της ΚΑΚ η Ρωσία αποπειράθηκε να θεσμοθετήσει τη σύσταση μόνιμης ρωσικής ειρηνευτικής δύναμης με βασική αρμοδιότητα τη μεσολάβηση με στρατιωτικά μέσα στις διενέξεις μεταξύ των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.¹⁹⁴ Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η προαναφερθείσα κατάσταση διεφάνη στην αδυναμία άρθρωσης κοινής διπλωματικής θέσης επί σειράς αξιοσημείωτων ζητημάτων της ευρύτερης περιοχής της κεντρικής Ευρασίας, όπως εκείνο της παρουσίας των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν, αλλά και στην

¹⁹¹ Laruelle, M. (2010) ό.π., σελ. 166-167.

¹⁹² Bagirov, S. (2001) Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region. Εντός του: Chufirin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 178-194. Σελ. 182.

¹⁹³ Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 45.

¹⁹⁴ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 76. Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 166.

μη επιτυχή επίλυση των προβλημάτων μεταξύ των ίδιων των κρατών-μελών της ΚΑΚ.¹⁹⁵

Ωστόσο, συνιστά αναμφίλεκτη πραγματικότητα ότι η Ρωσία βρήκε ένα θεσμικό διάυλο στρατηγικής εδραίωσης στην περιοχή, ενώ η περισσότερο ή λιγότερο πρόθυμη τελική ένταξη των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών στην ΚΑΚ αποτέλεσε δείγμα της σπουδαιότητας του ρόλου και της σημασίας της Ρωσίας. Επί των συγκεκριμένων, είναι ενδεικτική η δήλωση του προέδρου του Ουζμπεκιστάν Karimov, σύμφωνα με την οποία θα επιθυμούσε «η Ρωσία να αποτελεί τον εγγυητή της ασφάλειας στην Κεντρική Ασία».¹⁹⁶ Τούτέστιν, η αστάθεια και αδυναμία των πρώτων ετών της ανεξαρτητοποίησης των κρατών της ευρύτερης κεντρικής Ευρασίας θα έπρεπε να ισοσκελιστεί μέσω συμπράξεων με την Ρωσία προς εξισορρόπηση των διλημμάτων ασφαλείας ως αυτά τίθεντο από έτερους ανταγωνιστικούς δρώντες, αλλά και φαινόμενα όπως ο ισλαμικός φονταμενταλισμός. Προς τούτο, η Ρωσία είχε ένα σαφέστατα ρυθμιστικό ρόλο στον πρώην σοβιετικό χώρο, ενώ η συντριπτική υπεροχή της στο ισοζύγιο ισχύος λειτούργησε αποτρεπτικά ως προς τις στρατηγικές τάσεις της Τουρκίας να μεγιστοποιήσει την επιρροή της στον προκείμενο ευρύτερο γεωγραφικό χώρο.

4.4.2.2. Ο ιρανικός παράγοντας

Έτερος σημαντικός δρώντας στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, του οποίου η στρατηγική λειτούργησε ανταγωνιστικά και εν τέλει αποτρεπτικά προς την Τουρκία, υπήρξε το Ιράν. Αναμφίβολα η Ρωσία αποτέλεσε το βασικότερο δρώντα, του οποίου η στρατηγική ενείχε τα συγκεκριμένα αποτελέσματα για την Τουρκία. Όμως, ο ιρανικός παράγοντας μέσω της ήπιας ισχύος συνυφασμένης με το Ισλάμ λειτούργησε, επίσης, ως ανάχωμα κυρίως ως προς το «τουρκικό μοντέλο», το οποίο είχε ως ρητορική προμετωπίδα την εκκοσμίκευση των πολιτειακών δομών των νεότευκτων κρατών. Όπως η διάλυση της ΕΣΣΔ δημιούργησε μία σημαντική συστημική ευκαιρία μεγιστοποίησης ισχύος για την Τουρκία, παρομοίως συνέβη και στην περίπτωση του Ιράν. Το Ιράν αποπειράθηκε να αυξήσει την επιρροή του στον πρώην σοβιετικό χώρο, ωστόσο η αδυναμία κινητοποίησης εξωτερικών πόρων, ήτοι σύναψης συμμαχιών, εξαιτίας της διεθνούς

¹⁹⁵ Allison, R. (2004) Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 469-470.

¹⁹⁶ Παρατίθεται εντός του: Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 38.

απομόνωσής του, αλλά και εσωτερικών συνυφασμένων με οικονομικές αδυναμίες συνέστησαν ανασταλτικούς παράγοντες άσκησης μαξιμαλιστικής στρατηγικής. Εξαιρέση αποτέλεσε το Τατζικιστάν, όπου το κατακερματισμένο εσωτερικό του μαστιζόμενο από εμφύλιο πόλεμο και οι εθνοτικοί δεσμοί επέτρεψαν την ανάληψη περισσότερων πρωτοβουλιών, αν και η ρωσική παρουσία παρέμεινε ισχυρότατη, όπως έχει αποτυπωθεί και ανωτέρω. Αναφορικά με το Τατζικιστάν, είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο Graham Fuller το διαχωρίζει από τα υπόλοιπα κράτη της Κεντρικής Ασίας τονίζοντας ότι εντάσσεται στην ιρανική σφαίρα ενδιαφέροντος και όχι στην τουρκική.¹⁹⁷

Πέραν των γενικόλογων επικλήσεων στην ισλαμική ταυτότητα, το Ιράν εστίασε κυρίως σε ζητήματα οικονομικής συνεργασίας με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες. Οι εσωτερικές οικονομικές δυσχέρειες – εξαιτίας μεταξύ άλλων της προηγηθείσας πολυετούς κατατριβής με το Ιράκ (1980-1988) – δεν επέτρεψαν στην Τεχεράνη να αποτελέσει κεντρική συνιστώσα στην κατανομή ισχύος στην περιοχή και ιδιαίτερος να ανταγωνιστεί την Ρωσία. Αρκεί να σημειωθεί ότι, εν έτει 1993, το ιρανικό ΑΕΠ ανερχόταν στα 60 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ το αντίστοιχο ρωσικό περίπου στα 435 δισεκατομμύρια. Παραλλήλως, ο ιρανικός αμυντικός προϋπολογισμός ανερχόταν στο 1,2 δισεκατομμύριο δολάρια, ενώ ο ρωσικός στα 75 δισεκατομμύρια.¹⁹⁸

Προς τούτο, αποπειράθηκε να εισέλθει στον πρώην σοβιετικό χώρο μέσω διαφορετικών διαύλων. Η εξαγωγή της Ιρανικής Επανάστασης εγκαταλείφθηκε ως ιδέα γρήγορα, καθώς τα νεότευκτα κράτη δεν ήταν ευεπίφορα προς το Ισλάμ, αλλά και κυρίως διότι μία τέτοια ταυτοποίηση θα συνιστούσε άμεση στρατηγική σύμπραξη με ένα κράτος ανταγωνιστικό προς τον κυρίαρχο – επί της κλίμακας ισχύος – δρώντα, ήτοι την Ρωσία. Αντιθέτως, αναζητούσαν την ομαλή ένταξή τους στο διεθνές σύστημα μέσω κοσμικών πολιτειακών δομών. Η εν λόγω πραγματικότητα αποτυπώθηκε επί των λεγομένων του Τουρκμένιου Προέδρου Saparmurat Niyazov, ο οποίος δήλωσε αναφορικά με το ερώτημα περί του αν το Ιράν

---

¹⁹⁷ Τουτέστιν, το Τατζικιστάν δεν περιλαμβάνεται στα τουρκογενή κράτη της περιοχής εξαιτίας της χρήσης της περσικής γλώσσας και των εθνοτικών καταβολών. Οι εν λόγω μεταβλητές δεν ήταν διαμορφωτικές ως προς την ιρανική στρατηγική συμπεριφορά, ωστόσο συνέστησαν μέσα και πυλώνες άσκησής της. Fuller, G.E. and Lesser, I.O. (1993) ό.π., σελ. 74.

¹⁹⁸ Περί της αναλυτικής παράθεσης των ακαθαρίστων εθνικών προϊόντων (ΑΕΠ) των τριών ανταγωνιστικών δυνάμεων (Ρωσία-Τουρκία-Ιράν) και του ύψους των αμυντικών δαπανών τους, ενδεικτικά, βλ. Παράρτημα IV.

προσπαθεί να εξάγει την Ισλαμική Επανάσταση: «Προσωπικά δε βλέπω κανέναν εξαγωγέα και δε βλέπω κανέναν, ο οποίος θα δύνατο να χρησιμοποιήσει τη συγκεκριμένη εξαγωγή. Οι δύο γειτνιαζουσες χώρες [σ.σ. Ιράν και Τουρκμενιστάν] διαθέτουν περισσότερο προσοδοφόρες εξαγωγές από την εξαγωγή ενός κρατικού πολιτειακού μοντέλου».¹⁹⁹

Όσον αφορά το πεδίο της οικονομίας, το Ιράν συμφώνησε, το 1992, να καλύψει μεγάλο μέρος των χρηματοδοτικών και ενεργειακών αναγκών του Τατζικιστάν, καθώς και να προχωρήσει σε επενδύσεις επί ενός φάσματος δραστηριοτήτων όπως, επί παραδείγματι, η βιομηχανία και οι μεταφορές. Επί του συγκεκριμένου, αξίζει να παρατεθεί η συμφωνία αφορούσα τη δωρεάν κάλυψη των ενεργειακών αναγκών της τατζικικής πρωτεύουσας Dushanbe με ιρανικούς υδρογονάνθρακες για ένα έτος. Επιπλέον, ο Κιργίζιος πρόεδρος Akaev δήλωσε, το 1992, έτοιμος να συνεργαστεί με το Ιράν στους τομείς του εμπορίου και της οικονομίας, ενώ ο Τουρκμένιος Niyazon παρουσιαζόταν, το 1994, θετικός ώστε να καλλιεργήσει την οικονομική συνεργασία μεταξύ του Ιράν και των νεότευκτων κρατών της Κεντρικής Ασίας ως εκπρόσωπος της περιοχής, καθότι η χώρα του ήταν η μοναδική συνορεύουσα με την ισλαμική δημοκρατία.²⁰⁰ Περαιτέρω, το Καζακιστάν υπέγραψε συμφωνίες, το 1993, για τη χρηστή και αποτελεσματική διαχείριση της Κασπίας, την ανάπτυξη των μεταφορών και την εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων, ενώ, το 1994, συμφωνήθηκε η ανάληψη κοινών επενδυτικών πρωτοβουλιών στο ιρανικό νησί Qeshm του Περσικού Κόλπου. Παρόμοιες συνεργατικές δράσεις έλαβαν χώρα, επίσης, μεταξύ του Ουζμπεκιστάν και του Ιράν. Τέλος, αξιοσημείωτη υπήρξε η τριμερής συνεργασία μεταξύ Ιράν, Τουρκμενιστάν και Αρμενίας όσον αφορά την εγκαθίδρυση κοινών παραγωγικών δομών μέσω ενοποιημένων εταιρικών σχημάτων. Ως απόρροια των προηγούμενων, η αξία των ιρανικών εξαγωγών – εκτός των ενεργειακών προϊόντων – αυξήθηκε κατά περίπου 56% μεταξύ 1992 και 1993²⁰¹ παρέχοντας έναν εναλλακτικό δίαυλο συνεργασίας, πέραν της Τουρκίας, για τα νεότευκτα κράτη.

Επί του επιπέδου των διεθνών θεσμικών διαύλων συνεργασίας, το Ιράν ανέλαβε την πρωτοβουλία σύστασης του Συμβουλίου Συνεργασίας της Κασπίας Θάλασσας (Caspian Sea Cooperation Council). Η σύσταση του Συμβουλίου

¹⁹⁹ Παρατίθεται εντός του: Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 31.

²⁰⁰ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 106-107. Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 35.

²⁰¹ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 112.

ανακοινώθηκε το Φεβρουάριο του 1992 και ο καταστατικός χάρτης του υπεγράφη στην Τεχεράνη τον Οκτώβριο του ίδιου έτους με ιδρυτικά μέλη το Ιράν, το Αζερμπαϊτζάν, την Ρωσία, το Καζακστάν και το Τουρκμενιστάν.²⁰² Τον Οκτώβριο του 1992, επίσης, τα συμβαλλόμενα κράτη όρισαν έξι επιτροπές, η σύνθεση και ο ρόλος των οποίων αντικατόπτριζε τους πυλώνες σύμπραξης και συνεργασίας. Οι εν λόγω επιτροπές αφορούσαν το νομικό καθεστώς της Κασπίας, την περιβαλλοντική προστασία, την προστασία και εκμετάλλευση των αλιευτικών πόρων, την έρευνα και εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου, τη ναυτιλία και τους λιμένες, καθώς και τη θαλάσσια έρευνα.²⁰³ Η συμμετοχή της Ρωσίας απετέλεσε ενδεικτικό παράδειγμα του σύνθετου χαρακτήρα των θεσμικών συμπράξεων της μεταψυχροπολεμικής περιόδου στην περιοχή, μέσω των οποίων κάθε δρώντας επιχειρούσε να εξισορροπήσει την επιρροή ενός άλλου αντιστοίχως μείζονα δρώντα. Προς τούτο, το ιρανικής εμπνεύσεως Συμβούλιο συστάθηκε ως αντίβαρο στον ΟΟΣΕΠ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας στον Εύξεινο Πόντο), ο οποίος περιλάμβανε το Αζερμπαϊτζάν και είχε προκύψει κατόπιν πρωτοβουλιών της Τουρκίας. Αντιστοίχως, όμως, κατά την ίδια ιστορική φάση, δόθηκε ώθηση στο ζήτημα της διεύρυνσης του ΟΟΣ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας), στον οποίο συμμετείχαν από κοινού το Ιράν και η Τουρκία, αλλά όχι η Ρωσία, ανταγωνιστικά της οποίας αυτός λειτουργούσε.²⁰⁴

Όπως έχει ήδη λεχθεί, οι ιρανικές πρωτοβουλίες μεγιστοποίησης της επιρροής στον πρώην σοβιετικό χώρο δεν απέδωσαν καρπούς όσον αφορά την απόκτηση ηγεμονικού ρόλου, αλλά σημειώνονται καθότι λειτούργησαν ανταγωνιστικά ως προς την Τουρκία και απετέλεσαν έναν ακόμη ανασταλτικό παράγοντα στις δικές της προσπάθειες ανάληψης πρωτοβουλιών στην περιοχή. Συνοψίζοντας τους άξονες της ιρανικής αδυναμίας εκπλήρωσης των σκοπών της υψηλής στρατηγικής του ως αίτια της περιορισμένης επιρροής του, αξίζει να σημειωθούν πέντε παράγοντες. Πρώτον, το Ιράν, ιδιαιτέρως κατόπιν του πολυετούς και κοστοβόρου πολέμου με το Ιράκ, δε διέθετε επαρκείς πόρους ανάληψης μαξιμαλιστικών στρατηγικών εντός της

---

²⁰² Winrow, G. (1995γ) Azerbaijan and Iran. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 93-111. Σελ. 101.

²⁰³ Herzog, E. (2004) Regionalism, Iran and Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 515.

²⁰⁴ Αναφορικά με τον ΟΟΣΕΠ, τον ΟΟΣ, καθώς και τα υπόλοιπα διεθνή θεσμικά σχήματα, στα οποία συμμετείχε η Τουρκία και σχετίζονταν με τον ευρύτερο χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, πραγματοποιείται εκτενής περιγραφή και ανάλυση εντός των πλαισίων κατοπινού κεφαλαίου.

περιφέρειας. Η εν λόγω προβληματική επιτάθηκε εξαιτίας κυρίως της μειονεξίας του έναντι των υπολοίπων ανταγωνιστών επί του πεδίου της κατανομής ισχύος. Ενδεικτικά, υπογραμμίζεται ότι το τουρκικό ΑΕΠ (180 δισεκατομμύρια δολάρια) εν έτει 1993 ήταν τριπλάσιο από το ιρανικό (60 δισεκατομμύρια δολάρια),²⁰⁵ ενώ το ρωσικό, όπως έχει σημειωθεί ανωτέρω, ήταν επίσης κατά πολύ μεγαλύτερο. Δεύτερον, το Ιράν, ακριβώς εξαιτίας των εσωτερικών προβλημάτων του, δεν όρισε ως προτεραιότητά του τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία.²⁰⁶ Με άλλα λόγια, η αδυναμία κινητοποίησης εσωτερικών πόρων δεν επέτρεψε στο Ιράν να εφαρμόσει αποφασιστικότερες στρατηγικές στο εξωτερικό επίπεδο και εστίασε σε ζητήματα οικονομικής και γραφειοκρατικής αναδιάρθρωσης.

Τρίτον, η αρχική προώθηση του μοντέλου της ισλαμικής δημοκρατίας, όπως επίσης έχει παρατεθεί ανωτέρω, δεν ήταν ολωσδιόλου ελκυστική για τα κοσμικά καθεστώτα των νεότευκτων κρατών. Τούτο δεν αφορούσε απλώς το ενδεχόμενο καθεστωτικής-πολιτειακής αλλαγής, αλλά τη θέση της ασφαλείας των συγκεκριμένων κρατών σε κίνδυνο, καθώς ο ισλαμικός φονταμενταλισμός απετέλεσε υπαρκτό επιθετικό φαινόμενο μεταψυχροπολεμικά.²⁰⁷ Μάλιστα, η προσφυγή των κρατών ιδιαίτερος της Κεντρικής Ασίας στην ρωσική στρατιωτική βοήθεια είχε τέτοια εφελκέρια. Άλλωστε, η δυναμική της Ισλαμικής Επανάστασης είχε ούτως ή άλλως αδυνατήσει κατόπιν του θανάτου του Ayatollah Khomeini το 1989, ενώ τα νεότευκτα κράτη δεν ήταν ευεπίφορα προς την υιοθέτηση πολιτειακών αλλαγών όταν τούτες δε συνοδεύονταν από ανάλογα οικονομικά ανταλλάγματα.²⁰⁸ Τέταρτον, η θέση και ο

²⁰⁵ Περί της αναλυτικής παράθεσης των ακαθαρίστων εθνικών προϊόντων (ΑΕΠ) των τριών ανταγωνιστικών δυνάμεων (Ρωσία-Τουρκία-Ιράν) ενδεικτικά, βλ. Παράρτημα IV.

²⁰⁶ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 117.

²⁰⁷ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κοσμικοί κύκλοι του Τατζικιστάν ήταν ιδιαίτερος ανήσυχος σχετικά με το βαθμό της ιρανικής-ισλαμικής επιρροής επί των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών. Ενδεικτικά, ο επικεφαλής της πολιτικής τάσης προς την εδραίωση της διαφάνειας (glasnost) Rustam Abdurahimov στο Τατζικιστάν ισχυρίστηκε ότι «η ιρανοποίηση ξεκίνησε από το Τατζικιστάν. Επιθυμούν να μας μετατρέψουν σε αποικία του Ιράν». Παρατίθεται εντός του: Atkin, M. (1994) ό.π., σελ. 212.

²⁰⁸ Ακριβώς όπως και στην περίπτωση της Τουρκίας, η αποτυχία προώθησης ενός ενδεδειγμένου πολιτειακού μοντέλου ταυτίστηκε με την αδυναμία παροχής οικονομικών-επενδυτικών ανταλλαγμάτων. Τοιουτοτρόπως, μεγάλο μέρος της τατζικικής ελίτ ήταν θετικό στη συνεργασία του Τατζικιστάν με το Ιράν μέσω διακηρύξεων περί της πολιτισμικής και γλωσσικής συγγένειας των δύο λαών, αλλά το εγχείρημα απέτυχε όταν διαφάνηκε ότι η Τεχεράνη αδυνατούσε να εκπληρώσει τις οικονομικού περιεχομένου υποσχέσεις της. Makhamov, M. (1994) *Islam and the political development of Tajikistan after 1985*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 195-209. Σελ. 204-205.

Αξίζει να καταγραφεί ότι, όσον αφορά την ιρανική αδυναμία εξάπλωσης του μοντέλου της ισλαμικής δημοκρατίας στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ο James Crichtlow αναφέρει, επιπροσθέτως, τη

ρόλος του Ιράν εντός του διεθνούς συστήματος ήταν σαφώς περιορισμένος ελέω του ανταγωνισμού του με τις ΗΠΑ και της υποβολής του εμπάργκο εναντίον του από τον ΟΗΕ. Προς τούτο, το Ιράν αδυνατούσε να αποτελέσει αξιόπιστο δίαυλο μεταξύ των νεότευκτων κρατών και του υπολοίπου κόσμου και να παράσχει την επιθυμητή ένταξή τους στο διεθνές προσκήνιο.²⁰⁹ Πέμπτον, η μειονεξία του εντός των πλαισίων της κατανομής ισχύος επιτάθηκε λόγω των ρωσικών πρωτοβουλιών στην περιοχή. Το 1994, η Ρωσία διακήρυξε το δόγμα του «εγγύς εξωτερικού» υπάγοντας τα νεότευκτα κράτη υπό τη σφαίρα επιρροής της, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι το Ιράν εξαρτάτο από την Ρωσία ως προς την πρόσβασή του στην πυρηνική τεχνολογία.

Τοιουτοτρόπως, τεκμαίρεται ότι το Ιράν απετέλεσε ένα σημαντικό ανταγωνιστικό, ως προς την Τουρκία, δρώντα ιδιαίτερος στο χώρο της Κεντρικής Ασίας, δίχως τούτο να σημαίνει ότι απέκτησε πλεονεκτική θέση. Σειρά στρατηγικών σφαλμάτων (προώθηση του μοντέλου της Ισλαμικής Επανάστασης) και δομικών δυσχερειών (κατανομή ισχύος) οδήγησαν την Τεχεράνη στην αποτυχία απόκτησης ηγεμονικού ρόλου, δίχως, όμως, να παραμελείται η προσπάθεια μεριδίου επί της επιρροής προς τα νεότευκτα κράτη. Προς τούτο, άλλωστε, καταγράφεται ο ιρανικός παράγοντας ως ανταγωνιστικός προς τον τουρκικό. Εν τω συνόλω της προηγηθείσας ανάλυσης, διαφαίνεται ότι υπήρξαν συγκεκριμένα αίτια της αποτυχίας της πρώτης προσέγγισης της Τουρκίας και εισόδου της στην περίοδο της απογοήτευσης. Η Ρωσία συνέστησε τον αδιαμφισβήτητο παράγοντα ισχύος στον πρώην σοβιετικό χώρο ιδιαίτερος κατόπιν της διακήρυξης του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» το 1994, εξέλιξη η οποία περιέκοψε οιοσδήποτε πρώιμες τουρκικές – και ιρανικές – φιλοδοξίες μεγιστοποίησης ισχύος στην περιοχή. Κατ' ουσία, η ευνοϊκή, για την Ρωσία, κατανομή ισχύος αποτυπώθηκε διαμέσου του εν λόγω δόγματος στη διατύπωση της βούλησής της να υπερασπιστεί τα ζωτικά συμφέροντά της επί του πρώην σοβιετικού χώρου.

Περαιτέρω, η Τουρκία – κατόπιν της οικονομικής κρίσης του 1994 – αντιμετώπισε σημαντικότερα προβλήματα κινητοποίησης των εσωτερικών πόρων της επί τω σκοπώ χάραξης της στρατηγικής της. Επιπροσθέτως, η θέση και ο ρόλος της Τουρκίας στο διεθνές γίνεσθαι επλήγη ιδιαίτερος κατόπιν των αρνητικών

διάσταση μεταξύ σουνιτικού και σιιτικού Ισλάμ. Καθότι οι μουσουλμάνοι των νεότευκτων κρατών – πλην του Τατζικιστάν – ήταν σουνίτες, το Ιράν αντιμετώπιζε δυσκολίες καλλιέργειας του εν λόγω μοντέλου, το οποίο βασιζόταν στη δική του σιιτική ταυτότητα. Critchlow, J. (1994) ό.π., σελ. 237-238.

²⁰⁹ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 117.

προοπτικών ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία θα συνιστούσε δίαυλο οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης για τα νεότευκτα κράτη. Η σύνδεση των τριών προαναφερθέντων αιτιών με τη συστημικού επιπέδου ανάλυση είναι διακριτή, καθώς αναφέρονται στη μείζονα ανεξάρτητη μεταβλητή της παρούσας διατριβής, ήτοι την κατανομή ισχύος και στη θέση της Τουρκίας. Εν κατακλείδι, το παρόν υποκεφάλαιο εστίασε στη λανθασμένη – όπως καταδείχθηκε – τουρκική στρατηγική του «μεγάλου αδελφού» ως μία επιπρόσθετη αιτία αποτυχίας της πρώτης προσέγγισης. Αν και οι κρατικές στρατηγικές επιλογές και τακτικές ορίζονται ως εξαρτημένες μεταβλητές της κατανομής ισχύος εντός των ορίων μίας συστημικής ανάλυσης, εντούτοις κρίθηκε αναγκαία η καταγραφή και ανάλυση της εν λόγω στρατηγικής ως αιτίου. Αυτό συνέβη διότι η στρατηγική του «μεγάλου αδελφού» απετέλεσε παρεπόμενο της τουρκικής συμπεριφοράς, ήτοι πυλώνας της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, η οποία συνεκδοχικά εκτυλίσσεται εντός συγκεκριμένης κατανομής ισχύος.

4.4.3. Η περίοδος της αναδιοργάνωσης (1996-2002)

Η Τουρκία, κατόπιν της περιόδου της ευφορίας κατά την οποία αποπειράθηκε να προσεγγίσει τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία επί τω σκοπώ αύξησης της επιρροής της και δημιουργίας σφαίρας επιρροής, εισήλθε στην περίοδο της απογοήτευσης εξαιτίας κυρίως δομικών παραγόντων, όπως η οικονομική αδυναμία της και η πολιτική και στρατηγική προεξοχή της ανταγωνίστριας Ρωσίας, η οποία αποτυπώθηκε εντός των πλαισίων του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού». Το έτος, το οποίο απετέλεσε ορόσημο μεταξύ των δύο προαναφερθεισών περιόδων, ήταν – όπως έχει επεξηγηθεί – το 1994. Κατόπιν τούτων, η Τουρκία εισήλθε στην περίοδο αναδιοργάνωσης και ανασυγκρότησης των μέσων και των σκοπών όσον αφορά τη στρατηγική της στον πρώην σοβιετικό χώρο. Μεταξύ 1996 και 2002, η Τουρκία δεν επέστρεψε στις υπέρμετρες φιλοδοξίες της περιόδου της ευφορίας, αλλά ούτε έδειξε τάσεις αποκοπής και απομόνωσης, όπως συνέβη κατά την περίοδο της απογοήτευσης. Εξεναντίας, αποπειράθηκε να υλοποιήσει συστηματικότερες κινήσεις, να εντάξει αυτές στα πλαίσια των παγκόσμιων συσχετισμών και υπό τη στόχευση αναβάθμισής της επί της κλίμακας ισχύος, να ανταγωνιστεί τους έτερους δρώντες επί των πεδίων κατά βάση της οικονομίας και της ενέργειας. Όπως θα αναλυθεί σε κατοπινό κεφάλαιο, τα εν λόγω πεδία παρέμειναν άρρηκτα συνδεδεμένα με τον κεντρικό σκοπό της τουρκικής στρατηγικής, ήτοι την προσπάθεια άσκησης επιρροής ή και – μερικής

έστω – προβολής ισχύος από πλευράς της Άγκυρας στην ενδιάμεση ζώνη. Άλλωστε, ο σκοπός προσπάθειας εμπέδωσης μίας ισορροπίας στην ενδιάμεση ζώνη ήταν ταυτόσημος με την αμερικανική επιδίωξη αποφυγής ηγεμόνευσης του κεντρικού ευρασιατικού χώρου από έναν αποκλειστικό δρώντα. Συνεπώς, διαφαίνεται ότι η τουρκική υψηλή στρατηγική διαμορφώθηκε δίχως την παραμέληση της προβληματικής όσον αφορά τη δυνατότητα εξωτερικής εξισορρόπησης της Ρωσίας. Τοιουτοτρόπως, το παρόν υποκεφάλαιο εστιάζει στα πεπραγμένα των κυβερνήσεων του Necmettin Erbakan (1996-1997), του Mesut Yılmaz (1997-1999) και του Bülent Ecevit (1999-2002), στις αρνητικές οικονομικές επιδόσεις των ετών μεταξύ 1999 και 2001 και τη θέση και τον ρόλο των ετέρων δρώντων, ήτοι της Ρωσίας και του Ιράν κατά την ίδια χρονική περίοδο.

Κατ' ουσία, η περίοδος της αναδιοργάνωσης απετέλεσε μία χρονική φάση της τουρκικής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία συνυφασμένη με μία ορθολογικότερη εκτίμηση και χάραξη της. Συγκεκριμένα, η Τουρκία απέφυγε τις μαξιμαλιστικές διακηρύξεις, οι οποίες στο παρελθόν ταυτίστηκαν με την υπερεπεκτετατική λογική του «μεγάλου αδελφού» (ağabey) και προσανατολίστηκε στην επίκληση των αποσχιστικών τάσεων και της διασποράς των όπλων μαζικής καταστροφής ως υπονομευτικά στοιχεία της αρχής της εδαφικής κυριαρχίας. Τουτέστιν, η Τουρκία ανέγνωσε τους συσχετισμούς ισχύος εντός της περιοχής και εξ αφορμής της εμπειρίας της περιόδου της απογοήτευσης, προσανατολίστηκε στην υποστήριξη – σε πρώτη φάση – της καθεστηκυίας τάξης (status quo) ως παράμετρος αναχαίτισης του ρωσικού παρεμβατισμού, καθότι δε δύνατο άμεσα να ανταγωνισθεί σε επίπεδο ισχύος και δυναμικής τη Μόσχα. Εφόσον η Τουρκία δε δύνατο να επικρατήσει στο άμεσο διάστημα, προσπάθησε ώστε ο πρώην σοβιετικός χώρος να διατηρήσει καθεστώς ενδιάμεσης ζώνης και όχι να περιέλθει στη στρατηγική σφαίρα επιρροής της Ρωσίας, καθότι στην προκειμένη περίπτωση, τα διλήμματα ασφαλείας της σοβιετικής περιόδου θα επανέρχονταν.

Όπως αναφέρει η Visne Korkmaz, η εν λόγω στρατηγική τάση ήταν ιδανική εντός των πλαισίων της ευρύτερης τουρκικής «προκεχωρημένης αμυντικής στρατηγικής» (forward defense strategy),²¹⁰ ήτοι της εδραίωσης της στρατηγικής

---

²¹⁰ Korkmaz, V. (2007) ό.π., σελ. 115.

Επισημαίνεται ότι η παρούσα διατριβή εστιάζει – σε κατοπινό κεφάλαιο – στη θεματική ενεργειακής πολιτικής της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Ενόσω η ανάπτυξη της εν λόγω πολιτικής έλαβε χώρα κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης και έπειτα κυρίως με την απαρχή

λογικής εξασφάλισης της επιβίωσης μέσω υπεράσπισης του ουδέτερου χαρακτήρα των γεωγραφικών ζωνών, οι οποίες παρεμβάλλονται μεταξύ της ίδιας και της Ρωσίας. Εν ολίγοις, οι ηγεμονικές τάσεις παρέμειναν αναλλοίωτες και το ενδιαφέρον επί τω σκοπώ της αύξησης της επιρροής αμετάβλητο, καθώς η Τουρκία συνέδεσε την τύχη του πρώην σοβιετικού χώρου με την ασφάλειά της, αλλά υπό ορθολογικό πλαίσιο. Επί του προκειμένου, είναι θεωρητικά αξιοσημείωτο ότι ο John Mearsheimer αναφέρεται στις ηγεμονικές τάσεις των δρώντων, οι οποίοι, όμως, είναι ορθολογικοί και όχι απερίσκεπτοι.²¹¹ Άλλωστε, οι ηγεμονικές τάσεις ταυτίζονται καθ' αυτές με το ορθολογικό κριτήριο κατά τη χάραξη της στρατηγικής συμπεριφοράς, καθώς η ηγεμονία ως πολιτικός-στρατηγικός σκοπός συνυφαίνεται με την εξάλειψη της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων – πραγματικών ή δυνάμει ανταγωνιστικών – δρώντων.

Η κυβέρνηση του Necmettin Erbakan (1996-1997), όντας η πρώτη της περιόδου αναδιοργάνωσης, αποπειράθηκε να εμφυσήσει μία τροποποιημένη στρατηγική πλεύση για την Τουρκία. Συγκεκριμένα, επικέντρωσε την προσοχή της στην κοινή ισλαμική ταυτότητα ως εργαλείο, προκειμένου να εξυπηρετήσει συμφέροντα οικονομικής και διπλωματικής φύσεως τόσο ως προς τα νεότευκτα κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου όσο και προς τους έτερους ανταγωνιστές της. Επί παραδείγματι, εστίασε στην ιρανοτουρκική συμφωνία κατασκευής του αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου Ταυρίδος-Αδάνων και σχετικού τερματικού σταθμού στο Ιράν αξίας 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ενώ προσπάθησε να βρει συμμάχους στο μουσουλμανικό κόσμο.²¹² Μάλιστα, ο Erbakan συνήθιζε να δηλώνει ότι επιθυμεί να μετατρέψει την Τουρκία σε ηγέτιδα δύναμη μίας «ένωσης ισλαμικών κρατών» γεγονός το οποίο θα της προσέδιδε μεγαλύτερη δύναμη για την προώθηση των συμφερόντων της και θα την απάλλασσε από τη μονομερή εξάρτησή της από τη δύση.²¹³

υλοποίησης αγωγών διαμεταφοράς υδρογονανθράκων, η ανάλυση αφορούσα την εν λόγω περίοδο είναι εκτενέστερη εντός των πλαισίων του σχετικού κεφαλαίου. Επί της παρούσης, περιγράφεται και αναλύεται αποκλειστικά το πολιτικό και στρατηγικό πλαίσιο.

²¹¹ Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 83.

²¹² Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 126.

²¹³ Ο όρος «ένωση ισλαμικών κρατών» παρατίθεται ενδεικτικά εντός του: Robins, P. (1997) Turkish foreign policy under Erbakan. *Survival*, 39 (2), σελ. 89.

Εκτός του εν λόγω όρου, χρησιμοποιήθηκε εκτενώς και εκείνος του D-8 ως αντίβαρο στο G-8. Ενδεικτικά βλ.: Mango, A. (2000) ό.π., σελ. 16.

Επί του συγκεκριμένου, ο Abdullah Gül, μετέπειτα πρόεδρος της Τουρκίας και σημαίνον στέλεχος του κόμματος του Erbakan, σημείωσε ενδεικτικά ότι «η αντίθεσή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση βασίζεται στην ιδέα ότι έχουμε διαφορετική κουλτούρα, έχουμε διαφορετική ταυτότητα και έχουμε διαφορετική οικονομική δομή από τις ευρωπαϊκές χώρες».²¹⁴ Εντούτοις, όπως και ο Özal, ο Erbakan επέμεινε σε μια σειρά διακηρύξεων και υποσχέσεων δίχως τη χάραξη ουσιαστικής πολιτικής προσέγγισης της εν λόγω ομάδας κρατών, στην οποία ανήκουν οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και το Αζερμπαϊτζάν. Η απροθυμία των ΗΠΑ να στηρίξουν πρόδηλα τις κινήσεις της Αγκυρας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και η οικονομική αδυναμία της ίδιας της Τουρκίας να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της έστρεψαν το ενδιαφέρον της προς τρίτες – μουσουλμανικές – χώρες, όπως η Μαλαισία, το Πακιστάν, η Ινδονησία και η Σιγκαπούρη, προκειμένου να συμπράξουν στις κινήσεις της. Ωστόσο, η κυβέρνηση Erbakan ταχύτατα επανέφερε την Τουρκία σε φιλοδυτική ρότα, όταν διαφάνηκε ότι η ανταπόκριση από πλευράς των υπολοίπων μουσουλμανικών κρατών ήταν μηδαμινή ενόσω η τουρκική προσέγγιση δε συνοδευόταν με ουσιαστικές συμπράξεις συμφερόντων στα επίπεδα της οικονομίας και της πολιτικής.²¹⁵

Σχετικά με τον πρώην σοβιετικό χώρο, όπως έχει ήδη αποτυπωθεί, η κατανομή ισχύος δεν ήταν ευνοϊκή για την Τουρκία, καθότι η Ρωσία κατείχε μία σαφώς δεσπόζουσα θέση εντός της περιφέρειας. Μάλιστα, η πραγματικότητα αυτή συνεχίστηκε αμετάβλητη κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης. Προς επίρρωση αυτής της πραγματικότητας, η Ρωσία προέβη στη θεσμοποίηση των δεσμών με πολλές εκ των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών εντός του ευρύτερου πλαισίου λειτουργίας της ΚΑΚ. Συγκεκριμένα, το 2002, ίδρυσε τον Οργανισμό Συλλογικής Ασφαλείας (Collective Security Treaty Organization – CSTO) – ως θεσμικό απόγονο του Συμφώνου της Τασκένδης του 1992 – από κοινού με το Καζακστάν, το Κιργιστάν, το Τατζικιστάν, την Αρμενία, καθώς επίσης και τη Λευκορωσία. Ο ρόλος

²¹⁴ Παρατίθεται εντός του: Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 182.

²¹⁵ Επί του συγκεκριμένου, ενδεικτική ήταν η διάσταση λόγων και έργων όσον αφορά τις απόψεις του Erbakan για τον ευρύτερο στρατηγικό προσανατολισμό της Τουρκίας. Ενώ αρχικά προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί και να διακόψει τη στρατηγική σύμπραξη Τουρκίας-Ισραήλ υποστηρίζοντας συχνά την παλαιστινιακή πλευρά, εν τέλει, ενέκρινε περαιτέρω συμφωνίες όσον αφορά τη συνεργασία σε επίπεδο παραγωγής οπλικών συστημάτων, ενώ δεν οδήγησε σε ρήξη τη σχέση Τουρκίας-NATO υπέρ στρατηγικών συμπράξεων με κράτη του μουσουλμανικού κόσμου. Γιαλλουρίδης, Χ. (2004) ό.π., σελ. 171. Hale, W. (2003) ό.π., σελ. 298. Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 127-128. Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 191.

του Οργανισμού Συλλογικής Ασφαλείας ήταν εξ αρχής εξισορροπητικός προς την επιρροή του NATO και των ΗΠΑ ιδιαιτέρως κατόπιν των επιχειρήσεων στο Αφγανιστάν κατά την επαύριον του τρομοκρατικού χτυπήματος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001. Προς τούτο, ο γενικός γραμματέας του οργανισμού Nikolai Bordyuzha δήλωσε ενδεικτικά, το 2003, ότι «δεν αντιλαμβάνομαι πλήρως την αμερικανική λογική δημιουργίας και αναβάθμισης βάσεων εντός της άμεσης περιμέτρου των συνόρων του Οργανισμού Συλλογικής Ασφαλείας ή της Ρωσίας».²¹⁶ Προς τούτο, οι εν λόγω θεσμικές δομές διαφαίνεται ότι σχεδιάστηκαν προς αποτροπή οιασδήποτε άλλου ανταγωνιστικού δρώντα και κατ' επέκταση προς εδραίωση της ρωσικής στρατηγικής επιρροής εντός του πρώην σοβιετικού χώρου και της άμεσης γειτνιάζουσας περιμέτρου του.

Είναι άξιο μνείας ότι τα ίδια κράτη είχαν συμμετάσχει, το 2000, στη δημιουργία της Ευρασιατικής Οικονομικής Κοινότητας (Eurasian Economic Association – EEA), η οποία εστίασε σε θέματα εμπορίου και εμβάθυνσης της οικονομικής συνεργασίας, ενώ το 2001, ο πρόεδρος του Καζακστάν Nursultan Nazarbayev πρότεινε τη σύσταση της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης (Eurasian Economic Union – EEU), προκειμένου να ωθήσει τις διαδικασίες περαιτέρω εμβάθυνσης.²¹⁷ Διαμέσου του Οργανισμού Συλλογικής Ασφαλείας, η Ρωσία επεδίωξε να επαναβεβαιώσει τη θέση και τον ρόλο της ως εγγυήτρια δύναμη στον ευρύτερο πρώην σοβιετικό χώρο και κατ' επέκταση να εγκαθιδρύσει ένα θεσμικό πλαίσιο αποτροπής οιασδήποτε ανταγωνιστικού δρώντα. Οι διακηρυγμένοι σκοποί του ήταν η αντιμετώπιση κινδύνων και προκλήσεων διαμέσου μίας κοινής στρατιωτικής διοίκησης εδρεύουσα στη Μόσχα, η εγκαθίδρυση δύναμης ταχείας αντίδρασης για την Κεντρική Ασία, η ενοποίηση των συστημάτων αντιαεροπορικής άμυνας και η εναρμόνιση της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής των συμβεβλημένων κρατών.²¹⁸ Επιπροσθέτως, ιδρύθηκαν οι Μονάδες Άμεσης Συλλογικής Ανάπτυξης (Collective Rapid Deployment Forces - CRDF), η διοίκηση των οποίων υπαγόταν στη Μόσχα, ενώ αργότερα – το 2003 – εγκαινιάσθηκε μία μόνιμη αεροπορική βάση στο Kant του

²¹⁶ Παρατίθεται εντός του: Cooley, A. (2012) ό.π., σελ. 57.

²¹⁷ Buszynski, L. (2005) ό.π., σελ. 551.

Αξίζει να προστεθεί ότι το Ιράν, ως έτερος ανταγωνιστής στην ευρύτερη περιφέρεια, αποπειράθηκε, μέσω θεσμοποιημένων μορφών συνεργασίας να εδραιώσει την παρουσία του. Εντούτοις, το έργο του – ιρανικής εμπνεύσεως – Συμβουλίου Συνεργασίας της Κασπίας Θάλασσας (Caspian Sea Cooperation Council), το οποίο είχε συσταθεί το 1992, περιορίστηκε σε ήσσονος σημασίας συμφωνίες περιβαλλοντικής προστασίας της Κασπίας εν έτει 2003. Herzog, E. (2004) ό.π., σελ. 515-516.

²¹⁸ Allison, R. (2004) ό.π., σελ. 471.

Κιργιστάν, η οποία θα ενείχε σημασία προμετωπίδας της ρωσικής στρατηγικής στην Κεντρική Ασία.²¹⁹ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, ανεξαρτήτως της βάσει αρχικών διακηρύξεων ισορροπημένης συνεισφοράς των κρατών στις δυνάμεις κοινής δράσης, η ανώτατη διοίκηση παρέμενε κατά μείζονα λόγο ρωσική, καθώς επίσης και η χρηματοδότηση.

Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η Τουρκία, κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης, προσανατολίστηκε στην αποφυγή πολεμικής σύρραξης με την Ρωσία ιδιαιτέρως επ' αφορμής της διαμάχης μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Αρμενίας και της συμπαρομαρτούσας αστάθειας στον Καύκασο. Η Τουρκία έθεσε ως στρατηγικό σκοπό την εμπέδωση της λογικής της ενδιάμεσης ζώνης (buffer zone), δηλαδή την τήρηση μίας σχετικής ουδετερότητας των κρατών του Καυκάσου προς αναχαίτιση της ρωσικής επιρροής, εφόσον οι ανάλογες τουρκικές απόπειρες παρέμεναν άκαρπες. Η Αρμενία, από την περίοδο του πολέμου του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και έπειτα, παρέμεινε προσκολλημένη στη Μόσχα και προς τούτο, η Τουρκία εστίασε την προσοχή της στη Γεωργία και στο Αζερμπαϊτζάν. Εν έτει 2000, η Ρωσία και η Αρμενία υπέγραψαν σειρά αμυντικών συμφωνιών με κύριο άξονα την παροχή σημαντικού πολεμικού υλικού από την πρώτη στη δεύτερη, όπως αντιαεροπορικούς πυραύλους S-300 και πολεμικά αεροσκάφη MIG29.²²⁰

Σχετικά με την περίπτωση της Γεωργίας, η Τουρκία υπεστήριξε τις προσπάθειες του προέδρου Eduard Shevardnadze να απομακρύνει τις τέσσερις ρωσικές στρατιωτικές βάσεις, ενώ παραλλήλως, προώθησε την ιδέα υλοποίησης του αγωγού μεταφοράς πετρελαίου Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC). Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η προσπάθεια απαγκίστρωσης της Γεωργίας από τη Μόσχα δεν καταβλήθηκε δίχως κόστος. Συγκεκριμένα, η Ρωσία – ως αντίποινα – παρεμπόδιζε τη σταθερή παροχή φυσικού αερίου, επέβαλλε τη συμμετοχή της σε κοινά σώματα συνοριοφυλακής μεταξύ Γεωργίας και Τσετσενίας, ενώ παραλλήλως απαίτησε μία 14ετή μεταβατική περίοδο, ώστε να απομακρύνει τις κρίσιμες στρατιωτικές βάσεις στο Batumi και στο Akhalkalaki.²²¹ Όσον αφορά το Αζερμπαϊτζάν, η Τουρκία είχε εμπειρογόμενα συμφέροντα, τα οποία είχαν διαφανεί στην περίπτωση των συνεχόμενων πραξικοπημάτων, στα οποία έχει γίνει ήδη αναφορά. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι

²¹⁹ Bohr, A. (2004) Regionalism in Central Asia: New geopolitics, old regional order. *International affairs*, 80 (3), σελ. 489.

²²⁰ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 114.

²²¹ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 114.

προώθησε τα συμφέροντά της επί της ανάπτυξης των εμπορικών σχέσεων και των συνεργασιών επί του τομέα της ενέργειας, αλλά απέφυγε να δεσμευτεί θετικά επί των εκκλήσεων, επί παραδείγματι, του Aliyev για ίδρυση τουρκικής στρατιωτικής βάσης στο Αζερμπαϊτζάν.²²² Τουτέστιν, η εν λόγω προσπάθεια αποφυγής πλήρους ρήξης με την Ρωσία δε σήμαινε τη μη αναγνώριση των πάγιων στρατηγικών συμφερόντων της επί της περιοχής, αλλά αντικατόπτριζε την ορθολογιστική εκτίμηση των συσχετισμών από πλευράς Τουρκίας. Επί του συγκεκριμένου μήκους κύματος, ο Abdullah Gül ανέφερε χαρακτηριστικά ότι:

Η πολιτική της Τουρκίας έναντι της Ρωσίας αντιμετωπίζει αρκετά σοβαρά προβλήματα κατά τα τελευταία χρόνια. Φυσικά, ο πόλεμος ή οι ανοιχτές εχθροπραξίες πρέπει να αποφευχθούν, αλλά υπάρχει μία αναντίρρητη σύγκρουση συμφερόντων εδώ. Η επιθυμία εδραίωσης καλών σχέσεων δεν πρέπει να προκύπτει εις βάρος μακροχρόνιων συμφερόντων.²²³

Επί του ίδιου μήκους κύματος και συμμεριζόμενη την περιφερειακή κατανομή ισχύος λειτούργησε και η κυβέρνηση του Mesut Yılmaz μεταξύ 1997 και 1999. Δίχως να παραμελεί τις τουρκικές στρατηγικές στοχεύσεις κυρίως στον Καύκασο και τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των σχέσεων με την Ρωσία, ταυτοχρόνως αποπειράθηκε να επαυξήσει τους οικονομικούς δεσμούς της Άγκυρας με τη Μόσχα. Κορωνίδα των κινήσεων του Yılmaz απετέλεσε η απαρχή υλοποίησης του Blue Stream, ενός αγωγού φυσικού αερίου ο οποίος θα συνιστούσε μέρος ενός ευρέος δικτύου παροχής και θα καθιστούσε την Τουρκία κατά μείζονα λόγο εξαρτώμενη από την Ρωσία. Η συμφωνία με τον Ρώσο πρωθυπουργό Victor Chernomyrdin στις 15 Δεκεμβρίου 1997 άγγιξε τα 30 δισεκατομμύρια δολάρια και η υλοποίησή της προχώρησε παρά τις αντιδράσεις των ΗΠΑ.²²⁴ Ωστόσο, η εμπορική συνεργασία και η αύξηση της οικονομικής

²²² Το εν λόγω αίτημα του Heydar Aliyev διατυπώθηκε το 2001, ήτοι σε κατοπινό χρόνο, αλλά αντικατόπτριζε πλήρως τις στρατηγικές εκτιμήσεις και τον ρόλο της Άγκυρας κατά τη συνολική διάρκεια της περιόδου της αναδιοργάνωσης. Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 143.

²²³ Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 140.

²²⁴ Εκτενής ανάλυση για τις ενεργειακές σχέσεις Τουρκίας και Ρωσίας ακολουθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Επί της παρούσης, όσον αφορά τις αντιδράσεις της Ουάσιγκτον, αξίζει να λεχθεί ότι ο Malik Mufti μεταφέρει ένα διάλογο μεταξύ του πρωθυπουργού Yılmaz και ενός Αμερικανού αξιωματούχου. Κατ' αυτόν, ο Αμερικανός δήλωσε προς τον Yılmaz ότι «δε μας αρέσει καθόλου αυτό το σχέδιο» και ο Τούρκος πρωθυπουργός απάντησε ότι «θα το υλοποιήσω» δείχνοντας ότι υπήρξε μία σχετική αυτονομία πολιτικής τουλάχιστον επί του συγκεκριμένου ζητήματος του ενεργειακού ανεφοδιασμού της Τουρκίας. Η Άγκυρα διαφάνηκε ιδιαίτερα αποφασιστική, καθώς δεν ελάμβανε ισοδύναμα οφέλη μέσω των συμμαχικών δεσμών της με τις ΗΠΑ, οι οποίες παρέμεναν αποστασιοποιημένες όσον αφορά

αλληλεξάρτησης δε σήμανε την παύση του στρατηγικού ανταγωνισμού στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι η προσέγγιση της Ρωσίας με την Ελλάδα, την Κύπρο και τη Συρία μέσω της πώλησης πολεμικού υλικού – όπως, επί παραδείγματι, τα συστήματα αντιαεροπορικής άμυνας S-300 – και οι επισκέψεις του Ρώσου υπουργού εξωτερικών Yevgeni Primakov στις προαναφερθείσες χώρες απετέλεσαν το εφαλτήριο για την Τουρκία ώστε να εδραιώσει τη στρατηγική σχέση της με τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν.

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, η προσοχή της Τουρκίας έχει εστιάσει κυρίως στον Καύκασο και όχι στην Κεντρική Ασία. Η γεωγραφική εγγύτητα της Υπερκαυκασίας θέτει εξ ορισμού άμεσο ζήτημα ασφαλείας για την Τουρκία, ενώ η οικονομική ανεπάρκεια της Τουρκίας δεν της επιτρέπει να υλοποιήσει μαξιμαλιστικά εγχειρήματα στην Κεντρική Ασία. Σε κάθε περίπτωση, η προσέγγιση της Κεντρικής Ασίας καθιστά αναγκαία πρωτίστως την προσέγγιση του Καυκάσου, καθώς αυτός αποτελεί το φυσικό γεωγραφικό κρίκο μεταξύ της Τουρκίας και της περιοχής πέραν της Κασπίας.²²⁵ Συνεπώς, η περίοδος της αναδιοργάνωσης ταυτίζεται με μία διαβάθμιση του τουρκικού ενδιαφέροντος συναρτήσει της κρατικής ισχύος. Άλλωστε, επ' αυτού έγκειται η τυπολογική διαφοροποίηση της περιόδου της αναδιοργάνωσης από την περίοδο της ευφορίας. Η μεν περίοδος της ευφορίας ταυτίστηκε με την υπερεξάπλωση των τουρκικών πρωτοβουλιών, ενώ η δε περίοδος της αναδιοργάνωσης με μία ορθολογικότερη²²⁶ εκτίμηση των στρατηγικών δυνατοτήτων και κινδύνων εντός της περιφέρειας.

Κατ' ακολουθία της μονοετούς διακυβέρνησης του Necmettin Erbakan (1996-1997), ο Mesut Yilmaz υπήρξε, επίσης, θιασώτης της επίκλησης στο Ισλάμ προς προσπόριση ωφελειών για την τουρκική παρουσία στον πρώην σοβιετικό χώρο. Ως – άλλωστε – διάδοχος του Turgut Özal, ο Yilmaz δήλωνε εν έτει 1995 και εντός των πλαισίων ενός συνεδρίου με βασική θεματική την «εναρμόνιση των ισλαμικών δραστηριοτήτων στις δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, στον Καύκασο, στα

την εμπλοκή της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και τον πολιτικό-στρατηγικό ανταγωνισμό με την Ρωσία. Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 131.

²²⁵ Ενδεικτικά βλ.: Παράρτημα III.

²²⁶ Το ορθολογικό κριτήριο κατά τη λήψη αποφάσεων δε σημαίνει αναγκαία ότι οι αποφάσεις είναι – κατ' υποκειμενικό τρόπο – σωστές. Ένα κράτος λειτουργεί ορθολογικά – με διάφορες διαβαθμίσεις – όταν προσμετρά τα κόστη και τα οφέλη για καθεμία στρατηγική επιλογή δίχως την παρεμβολή άλλων μεταβλητών πλην της υλοποίησης του ίδιου εθνικού συμφέροντος. Mearsheimer, J. (1990) Back to the future: Instability in Europe after the Cold war. *International security*, 15 (1), σελ. 12. Σχετικά με το ζήτημα της υπερεξάπλωσης, ενδεικτικά βλ.: Snyder, J. (2003) Imperial temptations. *The national interest*, 71, σελ. 30.

Βαλκάνια και στην ίδια την Τουρκία», ότι «το Ισλάμ παραμένει το διαχρονικό ανατέλλον άστρο».²²⁷ Αντιθέτως, η κυβέρνηση του Bülent Ecevit επαναχάραξε τη στρατηγική της Τουρκίας στη βάση εθνικιστικών – αντί ισλαμικών – ιδεωδών. Τουτέστιν, διαμόρφωσε τη στρατηγική προσέγγισης επί τη βάσει του τουρκισμού, όπως τούτος διαμορφώθηκε ως πολυδιάστατη έννοια κατά τον 20^ο αιώνα. Υπ’ αυτό το πλαίσιο, η στρατηγική προσέγγισης με τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία ορίστηκε ως εν γένει συμπληρωματική και όχι ανταγωνιστική της αντίστοιχης προσέγγισης με την ΕΕ και εν γένει τη δύση. Επί του προκειμένου, ο υπουργός εξωτερικών İsmail Cem, το Μάιο του 2000, ανέφερε ότι «όσον αφορά την ιστορία, τον πολιτισμό και τη γεωγραφία της, η Τουρκία είναι ταυτοχρόνως ευρωπαϊκή και ασιατική. Η εν λόγω πραγματικότητα δεν αποτελεί, για εμάς, μία διχοτομία, αλλά αντιθέτως ένα εξαιρετικά πολύτιμο πλεονέκτημα. Η Κωνσταντινούπολη, η οποία φιλοξενεί διάφορους πολυεθνικούς και διεθνικούς θεσμούς, ευρίσκεται καθ’ οδόν ώστε να καταστεί «πρωτεύουσα» της Ευρασίας».²²⁸ Παρομοίως, ήδη από το 1998, ο Cem είχε, επίσης, γράψει ότι:

Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν είκοσι έξι χώρες με τις οποίες μοιραστήκαμε επί αιώνες μία κοινή ιστορία, ένα κοινό κράτος και μία κοινή μοίρα. Στη συγκεκριμένη τεράστια κοινωνικοπολιτική γεωγραφία, η Τουρκία διαθέτει ορατές προϋποθέσεις ώστε να συμβάλλει στη σταθερότητα και να απολαύσει τις ευκαιρίες, οι οποίες παρουσιάζονται μέσω της νέας «ευρασιατικής τάξης». Από πλευράς των ιστορικών και πολιτισμικών ιδιαιτέρων γνωρισμάτων και της προνομιούχας διπλής ταυτότητάς της – ευρωπαϊκής και ασιατικής – η Τουρκία σταθερά προαλείφεται να μετατραπεί στο στρατηγικό «κέντρο» της Ευρασίας.²²⁹

Εν παραλλήλω, η παραδοσιακά κουρδική γιορτή του Νεβρόζ κατέστη, για πρώτη φορά στην ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας, ανεκτή, καθότι αποτελούσε γιορτή και πολλών τουρκογενών πληθυσμών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Τοιουτοτρόπως, θα λειτουργούσε ως προκάλυμμα εμπέδωσης πολιτισμικής και ιστορικής συγγένειας. Σύμφωνα με τον Ecevit, «το Νεβρόζ συνιστά έναν ιστορικό

²²⁷ Παρατίθεται εντός του: Rouleau, E. (1996) Turkey: Beyond Atatürk. *Foreign policy*, 103, σελ. 78.

²²⁸ Παρατίθεται εντός του: Evered, K.T. (2005) Regionalism in the Middle East and the case of Turkey. *Geographical review*, 95 (3), σελ. 471.

²²⁹ Παρατίθεται εντός του: Kramer, H. (2010) AKP’s ‘new’ foreign policy between vision and pragmatism. *German institute for international and security affairs*, σελ. 5.

εορτασμό φιλίας και αδελφосύνης, εντός των πλαισίων του οποίου οι άνθρωποι συσφίγγουν τις σχέσεις τους με ειρήνη και αρμονία [...] εδραιώνει την εθνική ενότητα [...] εμπεριέχει σημαντικά κίνητρα και μηνύματα ως πολιτιστική αφθονία εντός της πλουραλιστικής δομής της κοινωνίας. Πιστεύουμε ότι το Νεβρόζ θα συνεισφέρει στην ανάπτυξη της αλληλεπίδρασης, της αλληλεγγύης, της ανοχής και της ειρήνης μεταξύ των Τούρκων».²³⁰ Διαμέσου τέτοιου είδους νοηματοδοτήσεων, ο Ecevit αποπειράθηκε να περιορίσει τις απώλειες από τις οικονομικές δυσχέρειες της Τουρκίας και τη συμπαρομαρτούσα θέση της έναντι των ανταγωνιστών της στην περιοχή. Η εν λόγω στρατηγική του Ecevit αποσκοπούσε στην πρόσκτηση μεγαλύτερων ωφελειών, μέσω της αλλαγής των μέσων και όχι του επαναπροσδιορισμού των σκοπών ως προς τα νεότευκτα κράτη. Τούτέστιν, η μεγιστοποίηση της επιρροής και της ισχύος παρέμεινε ως ο κεντρικός σκοπός της τουρκικής στρατηγικής, αλλά η επίτευξή του ειδώθηκε διαμέσου χρήσης διαφορετικών μέσων στο περιθώριο – και όχι στον πυρήνα – των συσχετισμών σκληρής ισχύος, εξαιτίας της καταφανούς σχετικής τουρκικής αδυναμίας.

Εν προκειμένω, η επαναβεβαίωση της δυσχερούς θέσης της Τουρκίας εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος επήλθε επ' αφορμή της οικονομικής κρίσης, η οποία ξέσπασε κατά τα τέλη του 1999 και συνοδεύτηκε από την είσοδο της χώρας σε πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας αρχικά από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (International Monetary Fund – IMF), ενώ αργότερα προστέθηκε η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank). Το χρηματοδοτικό-μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα προέβλεπε εκτεταμένες ιδιωτικοποιήσεις, περικοπές επί των δαπανών της κεντρικής κυβέρνησης και ευρύτερα του δημοσίου τομέα, κατακόρυφη αύξηση των φόρων, επιπρόσθετο εξωτερικό δανεισμό, προσήλωση σε ρυθμισμένα επιτόκια δανεισμού και δομικές μεταρρυθμίσεις.²³¹ Η αρχική εμπλοκή των οργανισμών του Washington Consensus²³² ήταν θετική, καθώς το ΑΕΠ συνέχισε

²³⁰ Παρατίθεται εντός του: Evered, K.T. (2005) ό.π., σελ. 473.

²³¹ Gazioglu, S. and Bulut, E. (2004) ό.π., σελ. 61.

²³² Ο όρος «Washington consensus» αναφέρεται – τουλάχιστον στην αρχική του μορφή – σε ένα πακέτο 10 συγκεκριμένων οικονομικών πολιτικών, που συνήθιζαν να προτείνουν το ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο), η ΠΤ (Παγκόσμια Τράπεζα) και το Υπουργείο Οικονομικών των Η.Π.Α. σε χώρες που είχαν πληγεί από σοβαρές οικονομικές κρίσεις. Η έδρα και των τριών αυτών θεσμικών οργάνων είναι η Washington και προς τούτο, το εν λόγω πακέτο μέτρων έχει τη συγκεκριμένη ονομασία. Η φράση χρησιμοποιήθηκε, για πρώτη φορά, κατά τα έτη 1989-90 από τον John Williamson. Ενδεικτικά βλ.: Broad, R. and Cavanagh, J. (2000) *The death of the Washington consensus?* Εντός του: Bello, W., Bullard, N. and Malhotra, K. (eds.) *Global finance: New thinking on regulating speculative capital markets*. London: Zed books, σελ. 83-96. Yeldan, E. (2006) *Neoliberal*

να αυξάνεται μεταξύ 1999 και 2000, ενώ ο πληθωρισμός – ως εξαιρετικά σημαντικό πρόβλημα της τουρκικής οικονομίας, το οποίο απετέλεσε προτεραιότητα προς επίλυση – μειώθηκε κατά 39 ποσοστιαίες μονάδες. Ωστόσο, προς τα τέλη του 2000, η αβεβαιότητα στον τραπεζικό τομέα οδήγησε τους επενδυτές στην απόσυρση των κεφαλαίων τους και την τουρκική οικονομία σε ύφεση ξανά μετά το 1994. Συγκεκριμένα, το 2001, το τουρκικό ΑΕΠ μειώθηκε από τα 267 στα 196 δισεκατομμύρια δολάρια.

Στον αντίποδα, το ρωσικό ΑΕΠ γνώρισε ραγδαία αύξηση από τα 196 δισεκατομμύρια δολάρια του 1999 στα 260 του 2000 και κατόπιν στα 307 του 2001.²³³ Ανεξαρτήτου της στασιμότητας όσον αφορά τη δημογραφική εξέλιξη της Ρωσίας και της αντίστοιχης ραγδαίας αύξησης του τουρκικού πληθυσμού, η υπό διαμόρφωση ανισορροπία στην κατοχή οικονομικών συντελεστών ισχύος καθόρισε, επί της παρούσης ιστορικής περιόδου, το ανταγωνιστικό παίγνιο στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Η ανάγκη των νεότευκτων κρατών να προσελκύσουν επενδύσεις, να αναπτυχθούν οικονομικά, να αποκτήσουν εμπορικούς εταίρους και κατ' επέκταση να σταθεροποιηθούν πολιτικά τα παρώθησε στην ρωσική σφαίρα επιρροής ως αποτέλεσμα – μεταξύ άλλων – του σοβιετικού κληρονομίου. Εξεναντίας, η Τουρκία, προκειμένου να ασκήσει επεκτατική στρατηγική ως προς την εν λόγω περιφέρεια, χρειαζόταν επαρκή κινητοποίηση των εσωτερικών πόρων της, η οποία χόλαινε ιδιαιτέρως εξ αφορμής των οικονομικών κρίσεων του 1994 και της τριετίας 1999-2002. Τοιούτοτρόπως, αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις υποσχέσεις χρηματοδοτικής στήριξης των νεότευκτων κρατών και γι' αυτό το λόγο, ο ρόλος και η θέση της έναντι της Ρωσίας περιορίστηκε.

Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, οι απόπειρες προβολής σκληρής ισχύος ήταν σπασμωδικές και πάντοτε υπό την αρχή της μη ευθείας εμπλοκής με ρωσικές δυνάμεις. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα προβολής ισχύος, κατά την περίοδο αναδιοργάνωσης, έχει μείνει γνωστό ως «περιστατικό του ΑΙον» και έλαβε χώρα στις 23 Ιουλίου 2001. Όπως έχει ήδη καταγραφεί, το Αζερμπαϊτζάν αποτελεί βασικό πυλώνα της στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας εντός της ευρύτερης περιοχής του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η Τουρκία βοήθησε κατά το μέγιστο δυνατό τρόπο – όπερ σημαίνει ότι απέφυγε την ρήξη με την Ρωσία, η οποία

---

global remedies: From speculative led-growth to IMF-led crisis in Turkey. *Review of radical political economics*, 38 (2), σελ. 193-213.

²³³ Ενδεικτικά βλ.: Παράρτημα IV.

υπεστήριξε την Αρμενία – το Μπακού στον πόλεμο του Ναγκόρνο Καραμπάχ, παρείχε στρατιωτικό υλικό και εκπαίδευσε τμήματα του αζερικού στρατού. Συνακολούθως, το Αζερμπαϊτζάν απετέλεσε τη μοναδική πρώην σοβιετική δημοκρατία της περιοχής, η οποία αρνήθηκε να φιλοξενήσει ρωσικές στρατιωτικές βάσεις στο έδαφός της.²³⁴ Με εφιαλτήριο το ανεπίλυτο νομικό καθεστώς της Κασπίας, για το οποίο πραγματοποιείται αναφορά σε κατοπινό κεφάλαιο, το Αζερμπαϊτζάν μεταψυχροπολεμικά ήρθε σε διένεξη με το Ιράν όσον αφορά το διαφιλονικούμενο πετρελαϊκό κοίτασμα του Αλον. Συγκεκριμένα, ιρανικά πολεμικά πλοία και αεροσκάφη προσέγγισαν και παρενόχλησαν στις 23 Ιουλίου 2001 ερευνητικό πλοίο, το οποίο έπλεε για λογαριασμό του Αζερμπαϊτζάν εντός της διαφιλονικούμενης περιοχής, ενώ επί περίπου μία εβδομάδα ο αζερικός εναέριος χώρος παραβιάστηκε επανειλημμένως από την ιρανική πολεμική αεροπορία.²³⁵ Η Τουρκία, προς υποστήριξη και αύξηση της επιρροής της, απέστειλε πολεμικά αεροσκάφη στο Αζερμπαϊτζάν συνδέοντας, τοιουτοτρόπως, τα συμφέροντά της με την προεξοχή των αντιστοίχων αζερικών πολιτικών και οικονομικών-ενεργειακών συμφερόντων στην Κασπία Θάλασσα.

Άλλωστε, εξ αφορμής του εν λόγω περιστατικού διακυβευόταν η συνολική αζεροτουρκική σχέση, η οποία αναφορικά με τον ενεργειακό τομέα, βρισκόταν υπό διαμόρφωση, καθώς ο μείζονος σημασίας αγωγός Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) ήταν υπό κατασκευή και ένα εκ των κοιτασμάτων τροφοδοσίας του επρόκειτο να είναι εκείνο του Αλον.²³⁶ Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί ότι το Αζερμπαϊτζάν είχε συνδέσει τα συμφέροντά του με εκείνα των μεγάλων δυνάμεων και προς τούτο, μεγάλες πετρελαϊκές εταιρείες βρετανικών και αμερικανικών συμφερόντων εμπλέκονταν με την εκμετάλλευση του κοιτάσματος του Αλον. Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι πρώτον, η Τουρκία προέβαλλε ισχύ προς εξισορρόπηση του Ιράν, με το οποίο δεν υφίστατο ανισομερής συσχετισμός ισχύος, όπως συνέβαινε στην περίπτωση της Ρωσίας, η οποία επί της παρούσης παρέμεινε αμέτοχη. Δεύτερον, η σύμπραξη και διπλωματική

²³⁴ Sezer, D.B. (2002) ό.π., σελ. 211-212.

²³⁵ O'Lear, S. (2005) Resources and conflict in the Caspian Sea. Εντός του: Le Billon, P. (ed.) *The geopolitics of resource wars: Resource dependence, governance and violence*. New York: Frank Cass, σελ. 161-186. Σελ. 161. Περί του «περιστατικού του Αλον» υπό το πρίσμα της μη συνολικής διευθέτησης του νομικού καθεστώτος της Κασπίας, ενδεικτικά βλ.: Bahgat, G. (2002) Splitting water: The geopolitics of water resources in the Caspian Sea. *The SAIS review of international affairs*, 22 (2), σελ. 284. Granmayeh, A. (2004) Legal history of the Caspian Sea. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 14-41. Σελ. 24-27.

²³⁶ Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 73.

υποστήριξη, η οποία δεν έλαβε άλλες μορφές λόγω της ταχείας αποκλιμάκωσης της κρίσης, από πλευράς των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας συνιστούσαν επαρκή βοηθήματα για το τουρκικό εγχείρημα. Τρίτον, οι κινήσεις του έτερου ανταγωνιστικού δρώντα – εν προκειμένου του Ιράν – έθιξαν ζωτικής σημασίας τουρκικά συμφέροντα, όπως ο ενεργειακός ανεφοδιασμός και η αναβάθμιση της Τουρκίας σε ενεργειακό κόμβο με εισαγωγές από πολλαπλούς παραγωγούς.²³⁷ Το εν λόγω επιχείρημα αποκτά μείζονα σημασία αν γίνει κατανοητή η γεωοικονομική αξία του Αζερμπαϊτζάν, εν αντιθέσει με άλλα κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου. Τουτέστιν, τα συμφέροντα και το ενδιαφέρον της Τουρκίας παρουσιάζει ορισμένες – περιορισμένης κατά τα άλλα κλίμακας – διαβαθμίσεις ως προς την έντασή του αναλόγως με το κατά περίπτωση διακύβευμα.

Κατά συνέπεια, τα έτη μεταξύ 1996 και 2002 απετέλεσαν μία περίοδο, η οποία επιβεβαίωσε τις αντιμετωπιζόμενες από την Τουρκία δυσχέρειες να μεγιστοποιήσει την ισχύ και την επιρροή της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Η Τουρκία ξεπέρασε την απογοήτευση της περιόδου 1994-1996 ασκώντας προσπάθειες αύξησης των πολιτικών, οικονομικών, εμπορικών και διπλωματικών δεσμών με τα νεότευκτα κράτη, αλλά δεν κατάφερε να υποσκελίσει την Ρωσία, η οποία κατείχε το ευρύτερο στρατηγικό – και πυρηνικό – πλεονέκτημα, ήταν οικονομικά ισχυρότερη και βάσιζε τη στρατηγική της στο σοβιετικό κληρονομήμα. Εξαίρεση διαφάνηκε να αποτελεί το Αζερμπαϊτζάν, αλλά και επί της συγκεκριμένης περίπτωσης, η Ρωσία άσκησε επαρκώς μεγάλη επιρροή όσον αφορά τη νομή των ενεργειακών κοιτασμάτων και του σχετικού τομέα της διαμετακίνησης υδρογονανθράκων, όπως θα καταφανεί και στη συνέχεια. Τοιούτοτρόπως, η περίοδος της αναδιοργάνωσης απετέλεσε τρόπον τινά μία μεταβατική περίοδο προς τα έτη μετά το 2002, οπότε ανήλθε στην εξουσία το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης και η τουρκική στρατηγική συμπεριφορά διαμορφώθηκε εν πολλοίς υπό το θεωρητικό αναλυτικό πλαίσιο των κειμένων του Ahmet Davutoğlu.

4.4.4. Η πρώτη περίοδος του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (2002-2007)

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης της Τουρκίας από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) του Recep Tayyip Erdoğan

---

²³⁷ Περί των ζητημάτων του ενεργειακού εμπορίου πραγματοποιείται εκτενής ανάλυση σε ακόλουθο κεφάλαιο.

αντικατοπτρίστηκε η μετεξέλιξη του οζαλικού νεοοθωμανικού προτάγματος σε μία συγκροτημένη – και εξ απόψεως τουρκικών εθνικών συμφερόντων τεκμηριωμένη – πρόταση πολιτικής συνυφασμένη στα τελικά συμπεράσματά της με την περιφερειακή κατίσχυση του τουρκικού κράτους και την αναβάθμισή του στην κλίμακα ισχύος.²³⁸ Προς επίρρωση της ιστορικής και διακομματικής συνέχειας του νεοοθωμανικού προτάγματος έως και την περίοδο του AKP, ο Alexander Murinson υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ότι η εναλλαγή των τουρκικών κυβερνήσεων κατά τη

---

²³⁸ Όσον αφορά την ερμηνεία της υιοθέτησης δυναμικής στρατηγικής συμπεριφοράς από το AKP, ο Malik Mufti παραθέτει τρεις βασικές σχολές σκέψης πτυχές της διαλεκτικής της θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Τουτέστιν, παρουσιάζει τρεις διαφορετικές επιστημονικές απόψεις ως προς τα αίτια χάραξης εξωστρεφούς στρατηγικής. Πρώτον, μεταφέρει θέσεις των Barry Rubin, Soner Çağartay και David Schenker, οι οποίοι διαγιγνώσκουν έναν υφέρποντα αντιδυτικισμό και αντιαμερικανισμό ταυτιζόμενο με την άνοδο του πολιτικού Ισλάμ ως φυσική εξέλιξη της Ιρανικής Επανάστασης το 1979. Υπό το εν λόγω πρίσμα, η Τουρκία δε λειτουργεί με όρους εθνικού συμφέροντος, αλλά επί τη βάση θρησκευτικού φανατισμού, ήτοι του ουαχαμπισμού (wahhabism), ο οποίος απολήγει μοιραία στην ρήξη με το Ισραήλ και στην υιοθέτηση αντισημιτικών θέσεων. Θεωρητικά, η συγκεκριμένη θέση ταυτίζεται με τους επαναστατικούς, οι οποίοι σημειώνουν την «ηθική ενότητα της κοινωνίας των κρατών ή διεθνούς κοινωνίας, ταυτίζονται με αυτήν και, κατά συνέπεια, αφενός ισχυρίζονται ότι μιλούν εν ονόματι αυτής της ενότητας και αφετέρου αισθάνονται τεράστια υποχρέωση να την πραγματώσουν ως πρώτο στόχο της διεθνούς τους πολιτικής». Δεύτερον, επικαλούμενος τους Nathalie Tocci και Joshua Walker, παραθέτει το νεοφιλελεύθερο επιχείρημα. Τοιουτοτρόπως, συνδέει τον τουρκικό παρεμβατισμό με την επιθυμία της Άγκυρας να διατηρηθεί η σταθερότητα και η ευημερία εντός της περιφέρειάς της χάριν της οικονομικής ανάπτυξης διαμέσου της διαρκώς αυξανόμενης οικονομικής αλληλεξάρτησης. Κατά το εν λόγω επιχείρημα, η επιθυμία διατήρησης της καθεστηκυίας τάξης είναι ευθέως ανάλογη των κεκτημένων κερδών από το εμπόριο και τις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές υπό τον παραμερισμό οιασδήποτε επιμέρους περισκέψεων περί του φόβου εξαπάτησης ή της διανομής των εν λόγω κερδών. Τρίτον, ο Mufti αναφέρεται στον όρο «ηγεμονία» επιχειρηματολογώντας ότι η Τουρκία ασκεί ηγεμονική στρατηγική προς αποκόμιση των μεγίστων δυνατών κερδών και απόκτηση της βέλτιστης δυνατής θέσης εντός του περιφερειακού υποσυστήματος. Η εν λόγω θέση συνυφαίνεται θεωρητικά με τη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας του Robert Keohane, σύμφωνα με την οποία η ηγεμονία των ΗΠΑ επί της μεταπολεμικής παγκόσμιας οικονομίας εξασφάλισε το σταθερό και φιλελεύθερο χαρακτήρα της λειτουργίας της. Υπονοούσαν, δηλαδή, ότι διαμορφώθηκε μία κατάσταση διακρατικής σταθερότητας εξαιτίας της ηγεμόνευσης από ένα κράτος, παραμελώντας να αναφέρουν ότι το σύστημα λειτουργούσε σε συμφωνία με τα συμφέροντα και τους σκοπούς του. Mufti, M. (2011) A little America: The emergence of Turkish hegemony. *Middle East brief*, 51, σελ. 2-4. Wight, M. (2005) *Διεθνής θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 10. Gilpin, R. (2008) *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 109-110.

Επί του δεύτερου ερμηνευτικού επιχειρήματος, ήτοι του νεοφιλελεύθερου, ευρέως χρησιμοποιηθείσα είναι η θέση του Ziya Öniş, σύμφωνα με την οποία η άνοδος του AKP στη διακυβέρνηση της Τουρκίας συνυφάνθηκε με τη μετάβαση της χώρας από το καθεστώς της «παρεμβατικής-καταναγκαστικής περιφερειακής δύναμης» (coercive regional power) σε εκείνο της «ήπιας – καλών προθέσεων – περιφερειακής δύναμης» (benign regional power). Τοιουτοτρόπως, σύμφωνα με τον Öniş, κατά την περίοδο του AKP, η Τουρκία προσπαθεί να συνδιαλλαγεί με την περιφέρειά της, να αναπτύξει ένα αξιόπιστο δίκτυο πολιτικών και θεσμικών δομών και να προάγει τις δημοκρατικές αξίες. Öniş, Z. (2003) Turkey and the Middle East after September 11: The importance of the EU dimension. *Turkish policy quarterly*, 2 (4), σελ. 2.

μεταψυχροπολεμική περίοδο ταυτίζεται συνολικά με την εναλλαγή διαφόρων εκδοχών του νεοοθωμανισμού.²³⁹ Η στρατηγική του Özal, η πολυδιάστατη διπλωματία του Erbakan και το «στρατηγικό βάθος» του Davutoğlu – και συνεκδοχικά του AKP – συνιστούν νεοοθωμανικά παράγωγα επί τη βάσει επίκλησης στο κεκτημένο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς αποκόμιση στρατηγικών κερδών εντός της περιφέρειας επί τη ευκαιρία της ευνοϊκής – για την Τουρκία – μεταψυχροπολεμικής ανακατανομής ισχύος. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι η εκδήλωση συστημικών ευκαιριών δεν αφορούσε αποκλειστικά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και την ανάκυψη μίας ενδιάμεσης ζώνης με πολλά νεότευκτα σχετικώς αδύναμα κράτη. Εν μέρει αφορούσε και τα Βαλκάνια υπό το πρίσμα της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας και της περιστολής της σοβιετικής αποτρεπτικής ισχύος από τη Βουλγαρία και την Ρουμανία, καθώς επίσης και τη Μέση Ανατολή κατά την επαύριον της κατατριβής του Ιράν και του Ιράκ σε ένα μακροχρόνιο μεταξύ τους πόλεμο (1980-1988) και την περαιτέρω εξασθένηση του δευτέρου εξ αφορμής του Πολέμου του Κόλπου μεταξύ 1990 και 1991. Για τους ανωτέρω λόγους, η μείωση των πραγματικών και δυνητικών απειλών συνέστησε ιδανική συστημική ευκαιρία για την Τουρκία, ώστε να τροποποιήσει την ευρύτερη περιφερειακή καθεστηκυία τάξη προς όφελός της.

Εντός των πλαισίων της παρούσας διατριβής, όπως έχει επεξηγηθεί στα πλαίσια της εισαγωγής, η ανάλυση στέκεται αποκλειστικά στην πρώτη κυβερνητική θητεία του AKP, καθώς η παραμονή του στην εξουσία έως τη συγκαρινή περίοδο δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων μέσω χρονικά περαιτέρω επισκόπησης και ανάλυσης. Με άλλα λόγια, ενόσω ο ιστορικός κύκλος της διακυβέρνησης Erdoğan και της παρουσίας του Davutoğlu δεν έχει ολοκληρωθεί, οι μεταβλητές έρευνας καθίσταται δύσκολο να ορισθούν. Κατ' επέκταση, η στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας – εν τω μέσω των συστημικών πιέσεων, οι οποίες

---

²³⁹ Murinson, A. (2006) The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy. *Middle Eastern studies*, 42 (6), σελ. 947.

Επί του συγκεκριμένου, η Nur Bilge Criss καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα. Ενδεικτικά αναφέρει ότι «πλείστες, αν όχι όλες οι πολιτικές ως προς τη γειτονιά [σ.σ. την περιφέρεια] δημιουργούνται επί τη βάσει πραγμάτων ήδη εδραιωμένων πριν την άνοδο του AKP στην εξουσία. Η συγκεκριμένη «νέα» εξωτερική πολιτική δεν απετέλεσε αντικείμενο έμπνευσης εν κενώ εξαιρουμένου του περιγράμματος και της ρητορικής. Προς τούτο, οτιδήποτε παρουσιάζεται ως «νέα» εξωτερική πολιτική είναι μετά δυσκολίας νέο. Οι μοναδικές καινοτομίες είναι η συγκυρία, η μέθοδος και το πλαίσιο, τα οποία υποκρύπτουν παραδοσιακούς κανόνες [στρατηγικής] συμπεριφοράς, εμπλοκής και πρωτοκόλλου. Criss, N.B. (2010) Parameters of Turkish foreign policy under the AKP governments. *UNISCI discussion papers*, 23, σελ. 10.

κατέχουν θέση ανεξαρτήτων μεταβλητών – δε δύναται να παρουσιασθεί και να αναλυθεί συνεκτικά. Από την άλλη πλευρά, σειρά πολιτικών και στρατηγικών εξελίξεων – όπως, επί παραδείγματι, η υλοποίηση και απαρχή πλήρους λειτουργίας του αγωγού μεταφοράς πετρελαίου BTC – είχαν ήδη λάβει χώρα έως το 2007. Προς τούτο, τα τεκταινόμενα έως το 2007 επιτρέπουν την επίκληση σε επαρκή ιστορικά δεδομένα επί τω σκοπώ εξαγωγής συμπερασμάτων και εν τέλει, τον έλεγχό τους υπό θεωρητικό πρίσμα.

Σε γενικές γραμμές, το AKP έχον ισλαμικές καταβολές, καθώς τα ηγετικά στελέχη του συμμετείχαν στα ισλαμικά κόμματα του Necmettin Erbakan, διακήρυξε το σκοπό χάραξης ρυθμικής διπλωματίας, υπό την έννοια της παράλληλης σύμπλευσης με τους δυτικούς εταίρους και τους ανατολικούς ομόθρησκους ή διακηρυττόμενους ως ομοεθνείς. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία διατήρησε υψηλά στην ημερήσια διάταξη την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη συμμαχική σχέση με τις ΗΠΑ, αλλά παράλληλως προσέγγισε και στήριξε κράτη διπλωματικά, όπως τη Συρία κατά την περίοδο την οποία εκείνη πιεζόταν να αποσύρει τα στρατεύματά της από το Λίβανο,²⁴⁰ πάντοτε επί τω σκοπώ απόκτησης ηγεμονικού ρόλου εντός της περιφέρειάς της. Αξιοσημείωτη, άλλωστε, ήταν η αναφορά του Abdullah Gül στο παλαιστινιακό πρόβλημα, σύμφωνα με την οποία «[οι Τούρκοι] διαθέτουμε όλες τις πράξεις και τα αρχεία της Παλαιστίνης, του Ισραήλ, της Ιερουσαλήμ και όλης της συμπαρομαρτούσας γεωγραφίας»,²⁴¹ ως απόρροια της μακραίωνης παρουσίας των Τούρκων στην περιοχή μέσω της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, η υπογράμμιση των κοινών ιστορικών, ταυτοτικών και θρησκευτικών χαρακτηριστικών συνιστά αναμφίλεκτο πυλώνα μαξιμαλιστικής υψηλής στρατηγικής μέσω αύξησης της επιρροής και της παρουσίας επί ενός – έστω μερικώς και φαινομενικά – ομοιογενούς χώρου.

Επί του προκειμένου, ο Νικόλαος Ραπτόπουλος αναφέρει εύγλωττα ότι «η προσφυγή στη διπλωματική τακτική της έμφασης των κοινών δεσμών, εφόσον επιδιώκεται η επίτευξη των εθνικών στόχων με οποιοδήποτε κόστος, ακόμη και την παραπλάνηση του συνομιλητή, συνεπάγεται την «εργαλειακή χρήση» κοινών δεσμών

---

²⁴⁰ Oktav, Ö.Z. (2007) *The limits of change: Turkey, Iran, Syria*. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 85-97. Σελ. 91.

²⁴¹ Παρατίθεται εντός του: Criss, N.B. (2010) *ό.π.*, σελ. 13.

οι οποίοι τίθενται στην υπηρεσία του εθνικού συμφέροντος».²⁴² Κατόπιν της ανωτέρω παρενθετικής αναφοράς στη γενική συμπεριφορά της Τουρκίας κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης του ΑΚΡ, επισημαίνεται ότι η Τουρκία ενέταξε πλήρως στις μαξιμαλιστικές στοχεύσεις της τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία ως περιοχές ούσες ευεπίφορες σε μία δυναμική τουρκική προσπάθεια άσκησης επιρροής. Τα λεγόμενα του Kürşad Tüzmen το 2006, του υπουργού διεθνούς εμπορίου του ΑΚΡ μεταξύ 2002 και 2009, όπως παρατίθενται από την Nur Bilge Criss, ήταν χαρακτηριστικά όσον αφορά τόσο τον πολυδιάστατο ρόλο, τον οποίο οφείλει να διαδραματίσει η Τουρκία, όσο και τη συμπερίληψη του πρώην σοβιετικού χώρου στη σκοποθεσία της:

Η κυβέρνηση του ΑΚΡ επιθυμούσε να καλλιεργήσει μία σχέση με λαούς οι οποίοι κάποτε ζούσαν εντός της οθωμανικής γεωγραφίας [...] περισσότερες από 30 χώρες οι οποίες καταλαμβάνουν μία περιοχή 24 εκατομμυρίων τετραγωνικών χιλιομέτρων χρειάζονται ένα ισχυρό κέντρο και αυτό το κέντρο πρέπει να είναι η Τουρκία. Οι Βρυξέλλες είναι τόσο σημαντικές για το ΑΚΡ όσο είναι η Βαγδάτη, το Χαλέπι, το Κάιρο και η Ταυρίδα [...] το Ιράν πάντοτε ήταν πολύ ευαίσθητο όσον αφορά τους Τούρκους του Αζερμπαϊτζάν [...] η Τουρκία οφείλει να συνδυάσει τρεις ομάδες χωρών, [ήτοι] την ΕΕ, τις τουρκογενείς δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και τις αραβικές χώρες εντός του συνολικού πλαισίου ονομαζόμενο το «Μεγάλο Οθωμανικό Σχέδιο».²⁴³

---

²⁴² Αναφορικά με τη φράση «εφόσον επιδιώκεται η επίτευξη των εθνικών στόχων με οποιοδήποτε κόστος, ακόμη και την παραπλάνηση του συνομιλητή», αξίζει να επισημανθεί επικουρικά ότι αυτή εμπίπτει επί οιοδήποτε κράτους, το οποίο διαμορφώνει την υψηλή στρατηγική του υπό ορθολογικούς όρους. Κατά συνέπεια, εφόσον – όπως έχει ήδη καταδειχθεί – η Τουρκία αποτελεί ορθολογικό δρόντα όντας επιρρεπής στους περιφερειακούς και παγκοσμίους συσχετισμούς ισχύος, η ανωτέρω υπόθεση εργασίας του Ραπτόπουλου επαληθεύεται πλήρως επί της εν λόγω περιπτώσιολογικής μελέτης. Ραπτόπουλος, Ν. (2013) Η θέση του ισλαμικού κόσμου στη στρατηγική της ισλαμικής κυβέρνησης ΑΚΡ. Μια περίπτωση εργαλειακής χρήσης των «προνομιακών σχέσεων. Εντός του: Κουσκουβέλης, Η.Ι. και Λίτσας, Σ.Ν. (επιμ.) *Το στρατηγικό βάθος και η Τουρκία*. Αθήνα: Ποιότητα, σελ. 123-144. Σελ. 131.

²⁴³ Προς αποφυγή παρερμηνειών, αξίζει να επισημανθεί ότι το αρχικό κείμενο αναφέρει τη φράση ‘Azerbaijani Turks’, η οποία, επί του παρόντος μεταφράζεται ως «Τούρκοι του Αζερμπαϊτζάν». Κατ’ ουσία, ο αρχικός όρος υπονοεί την εθνοτική ταύτιση μεταξύ Αζέρων και Τούρκων, η οποία αποτελεί προκάλυμμα πολιτικής υπαγωγής του Αζερμπαϊτζάν στην τουρκική υψηλή στρατηγική. Παρατίθεται εντός του: Criss, N.B. (2010) *ό.π.*, σελ. 14-15.

Σε συνάρτηση με την επεκτατική στρατηγική συμπεριφορά των προηγούμενων ετών, το ΑΚΡ διείδε την επιβίωση της Τουρκίας διαμέσου συγκεκριμένων συντελεστών στο περιθώριο του διεθνούς συστήματος και της περιφερειακής κατανομής ισχύος. Ανήγαγε, δηλαδή, πτυχές της ιδιοσυστασίας της θέσης και του ρόλου της Τουρκίας σε πυλώνες ισχυροποίησης εντός της περιφέρειας, οι οποίοι λειτουργούν παραλλήλως, ή – ως θα το έθετε ο Davutoğlu – ρυθμικά. Το διεθνές κύρος της χώρας και η δυνατότητά της να διεισδύσει στον πρώην σοβιετικό χώρο μέσω ενός ρόλου αυτόκλητου διαύλου με τη δύση ειδώθηκε μέσω της υποστήριξης του κεμαλικού κερτημένου της προσέγγισης με τη δύση και εν προκειμένω, της ένταξης στην ΕΕ. Ωστόσο, εν παραλλήλω, το ΑΚΡ χρησιμοποίησε και επικαλέστηκε τις ισλαμικές δομές οικονομικής διείσδυσης – όπως επί παραδείγματι, τους «Ισλαμικούς καλβινιστές»²⁴⁴ – προς επίτευξη στρατηγικών σκοπών εντός ενός υποσυστήματος, όπου η διαμόρφωση πολιτικής και στρατηγικής συχνά νομιμοποιείται επικοινωνιακά μέσω της θρησκευτικής ρητορικής. Εν προκειμένω, διεθνή καθεστώτα, όπως το D-8, δημιουργήθηκαν και διευρύνθηκαν με άξονα την αύξηση της οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των ισχυρών μουσουλμανικών χωρών, αλλά πάντοτε υπό το πρίσμα της κρατικής κατίσχυσης. Προς τούτο, ο Henri Barkey αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

Ανεξαρτήτως της παρώθησης από ένα αίσθημα ισλαμιστικής σκέψης και αλληλεγγύης, το συγκεκριμένο άνοιγμα [σ.σ. η δημιουργία διακρατικών θεσμών οικονομικής συνεργασίας εντός του μουσουλμανικού κόσμου] εκκινείτο από την επιθυμία συγκερασμού με τον κόσμο της διπλωματίας [...] [Το ΑΚΡ] δε σκοπεύει απλώς να αυξήσει την επιρροή του εντός του μουσουλμανικού κόσμου, αλλά να χρησιμοποιήσει το πλεονέκτημα της στρατηγικής θέσης της Τουρκίας ώστε να τη μετατρέψει, σε γενικές γραμμές, σε έναν πολύ σημαντικότερο δρώντα.²⁴⁵

Επί του ιδίου μήκους κύματος, η εύρεση συμμαχιών σε διεθνές επίπεδο, ήτοι η εξωτερική εξισορρόπηση των ανταγωνιστών της, εκτιμήθηκε ως διέξοδος αύξησης της εσωτερικής συνοχής και τοιουτοτρόπως, κρίθηκε αναγκαία προκειμένου η Τουρκία να διαχειριστεί ει δυνατόν αποτελεσματικότερα το δυσχερή για την ίδια

²⁴⁴ Ενδεικτικά βλ.: European Stability Initiative (ESI) (2005) *Islamic Calvinists: Change and conservatism in Central Anatolia*. Berlin-İstanbul: ESI, σελ. 1-34.

²⁴⁵ Barkey, H.J. (2010) ό.π., σελ. 251.

συσχετισμό δυνάμεων και επιρροής – εν σχέσει με την Ρωσία – στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία.²⁴⁶ Εν τω συνόλω της, η στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας, κατά την περίοδο διακυβέρνησης από το AKP, συνοψίζεται διαμέσου των θέσεων του Ahmet Davutoğlu, ο οποίος, εκτός από την ακαδημαϊκή ιδιότητά του, έχει φέρει τον τίτλο του συμβούλου του πρωθυπουργού Erdoğan μεταξύ των ετών 2002-2009 και του υπουργού εξωτερικών της χώρας μετά το 2009. Πέραν του επιστημονικού περιεχομένου του έργου του, κρίνεται αναγκαία η παράθεση των θέσεων του, καθώς αυτές διαμόρφωσαν το πλέγμα της στρατηγικής συμπεριφοράς της Τουρκίας κατά την πρώτη περίοδο του AKP. Άλλωστε, κάτι τέτοιο επαληθεύεται επ' αφορμή αυτών καθ' εαυτών των ιδιοτήτων του, αλλά και των επικλήσεων από πλευράς της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας στις προτάσεις πολιτικής και στρατηγικής, τις οποίες έχει εκφέρει.

4.4.4.1. Το «στρατηγικό βάθος» του Ahmet Davutoğlu και η περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας

Έχει ήδη υπονοηθεί ότι η συνεισφορά του Ahmet Davutoğlu δεν έγκειται στη διατύπωση ενός νέου οράματος, ήτοι στη διαμόρφωση μίας νέας στρατηγικής σκοποθεσίας,²⁴⁷ αλλά στην ανασυγκρότηση του προϋπάρχοντος νεοοθωμανικού προτάγματος και στη διατύπωση μίας πρότασης πολιτικής, η οποία συγκροτεί και συστηματοποιεί τη μαξιμαλιστική εκδοχή της τουρκικής υψηλής στρατηγικής επί ρεαλιστικής βάσεως.²⁴⁸ Η έννοια του «στρατηγικού βάθους» ευρίσκεται επί του

---

²⁴⁶ Το παρόν επιχειρήμα διατυπώνεται εναργώς από τον Νικόλαο Ραπτόπουλο ως προς την τουρκική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή κατά την περίοδο του AKP. Εντούτοις, η επαληθευσιμότητα του επί της περιπτωσιολογίας του πρώην σοβιετικού χώρου οδηγεί στην επίκλησή του και εντός του παρόντος κεφαλαίου της διατριβής. Raptopoulos, N. (2004) Rediscovering its Arab neighbours? The AKP imprint on Turkish foreign policy in the Middle East. *Les cahiers du RMES*, 1, σελ. 4.

²⁴⁷ Επί του αντίποδα της εν λόγω θέσης, ευρίσκονται απόψεις όπως εκείνη του Richard Falk, ο οποίος αναφέρει ότι «ο Davutoğlu εκπροσωπεί μία νέα πολιτισμική και πολιτική τάση στην Τουρκία, η οποία συνδέεται με μία σταδιακή αναβίωση του οθωμανικού παρελθόντος, τόσο ως πτυχή πολιτισμικής καλλιέργειας, όσο και ως πηγή μίας εύρωστης τουρκικής ταυτότητας ενδεδυμένη ως πολιτική πράξη». Τοιουτοτρόπως, η νταβουτόγλεια είναι ρηξικέλευθη και προκύπτει ως ανατρεπτική εν σχέσει με παρελθόντα δόγματα και αντιλήψεις. Παρατίθεται εντός του: Sözen, A. (2010) A paradigm shift in Turkish foreign policy: Transition and challenges. *Turkish studies*, 11 (1), σελ. 108.

²⁴⁸ Ενδεικτικά βλ.: Murinson, A. (2006) ό.π., σελ. 947. Han, A.K. (2010) From 'strategic partnership' to 'model partnership': AKP, Turkish-US relations and the prospects under Obama. *UNISCI discussion papers*, 23, σελ. 88.

Οφείλεται να σημειωθεί ότι έχουν εκφρασθεί θέσεις περί της φιλελεύθερης ιδιοσυστασίας της νταβουτόγλειας ανάλυσης, σύμφωνα με τις οποίες η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας αποκτά, υπό τον Davutoğlu, έναν οικονομικό προσανατολισμό αντί της παρελθούσης βαρύτητας σε ζητήματα

πυρήνα της συγκεκριμένης θέασης της στρατηγικής της Τουρκίας, καθώς συνίσταται στην εκμετάλλευση αθέατων διαστάσεων ισχύος αποτελούσες – και φαινόμενες ως – εφαλτήριο ηγεμονικής ανέλιξης. Κατά τον ίδιο, η πηγή της τουρκικής ισχύος εδράζεται στο γεγονός ότι «είναι ένα σύγχρονο εθνοκράτος που συστάθηκε ως κληρονόμος του Οθωμανικού κράτους, μίας από τις οκτώ αυτοκρατορίες (οι άλλες ήταν η Αγγλία, η Ρωσία, η Αυστροουγγαρία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Κίνα και η Ιαπωνία), οι οποίες κυριαρχούσαν στο χώρο της Ευρασίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνας [...] [ενώ επίσης] βρίσκεται επί των σημείων αλληλεπίδρασης των κύριων γεωπολιτικών ζωνών».²⁴⁹

Γι' αυτό το λόγο, οφείλει να χαράξει τη στρατηγική της έχουσα υπ' όψη τις πιέσεις του διεθνούς συστήματος και τις ορθολογικές εκτιμήσεις των κυριότερων διεθνών και περιφερειακών δρώντων. Ο Davutoğlu εκφράζει μία επιχειρηματολογία με πολλές επιστημολογικά αντιδυτικές πτυχές υπό την έννοια της ένταξης του παρελθόντος στη σύγχρονη παραγωγή πολιτικής και χάραξη στρατηγικής. Τοιουτοτρόπως, σταθερά στοιχεία – όπως η γεωγραφία, η δημογραφία, η πολιτειακή συγκρότηση και η οικονομία – μετατρέπονται σε συντελεστές ισχύος και κατ' επέκταση σε πυλώνες υποστήριξης σύγχρονων κρατικών πολιτικών. Το «στρατηγικό βάθος» του Davutoğlu, δηλαδή, εκφράζει οικονομικές, πολιτισμικές, γλωσσικές, γεωγραφικές και ιστορικές πτυχές πάντοτε στην υπηρεσία του τουρκικού κράτους. Κατ' επέκταση, ο Davutoğlu αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του επί τη βάση της ταυτοτικής πραγματικότητας της ανατολής (ανθρωπολογία, Ισλάμ, μη μοντερνιστικές κοσμοθεωρίες) μη παραμελώντας, την ίδια στιγμή, δυτικής προελεύσεως επιστήμες ή πολιτικά-στρατηγικά εργαλεία, όπως, επί παραδείγματι, η σύγχρονη διεθνολογία, η στρατηγική σκέψη και η γεωπολιτική-γεωοικονομία.²⁵⁰ Υπό το εν λόγω πρίσμα, διατυπώνει ένα μαθηματικό τύπο, προκειμένου να θέσει το εννοιολογικό πλαίσιο της ισχύος, το οποίο είναι απόλυτα συνυφασμένο με την έννοια του «στρατηγικού βάθους», όπως ο ίδιος την ορίζει. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι το πολλαπλασιαστικό σύμβολο (χ) αναδεικνύει την αβεβαιότητα όσον αφορά τα δεδομένα του δεύτερου μέρους της εξίσωσης, την πρόσθετη αξία που λαμβάνουν και την αναλογικότητα στην

ασφαλείας και άμυνας. Ενδεικτικά βλ.: Bengio, O. (2010) Turkey's quiet revolution and its impact on Israel. *Israel journal of foreign affairs*, IV (1), σελ. 20. Mufti, M. (2011) ό.π., σελ. 2-4.

²⁴⁹ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 33. Περί του ορισμού της έννοιας του «στρατηγικού βάθους» από τον ίδιο τον Davutoğlu, βλ.: Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 29.

²⁵⁰ Aydinli, E. and Mathews, J. (2008) Periphery theorizing for a truly internationalized discipline: Spinning IR theory out of Anatolia. *Review of international studies*, 34, σελ. 704-705.

ασκούμενη επίδραση επί του υπολοίπου μέρους της εξίσωσης. Αντίθετα, στο πρώτο μέρος της εξίσωσης, η σχέση είναι περισσότερο ξεκάθαρη, καθώς παρατηρείται ένα απλό άθροισμα δεδομένων, τα οποία είναι σταθερά και αμετάβλητα και προς τούτο, η τιμή του ενός στοιχείου επηρεάζει το άθροισμα, αλλά δεν το μηδενίζει ή το αυξάνει κατακόρυφα. Συγκεκριμένα:

$$I = (\Sigma\Delta + \Delta\Delta) \chi (\Sigma N \chi \Sigma\Sigma \chi \text{ΠΒ})$$

Ισχύς = (Σταθερά Δεδομένα + Δυναμικά Δεδομένα) χ (Στρατηγική Νοοτροπία χ Στρατηγικός Σχεδιασμός χ Πολιτική Βούληση)

$$\Rightarrow I = [(I\sigma\tau + \Gamma + \Pi\lambda + \text{Π}\sigma) + (O\text{I} + T\text{I} + \Sigma\text{I})] \chi (\Sigma N \chi \Sigma\Sigma \chi \text{ΠΒ})$$

Ισχύς = [(Ιστορία + Γεωγραφία + Πληθυσμός + Πολιτισμός) + (Οικονομική Ικανότητα + Τεχνολογική Ικανότητα + Στρατιωτική Ικανότητα)] χ (Στρατηγική Νοοτροπία χ Στρατηγικός Σχεδιασμός χ Πολιτική Βούληση)²⁵¹

Η ιδιοσυστασία του έργου του είναι ιστορικά συνεκτική με την οζαλική – ή και την ερμπακανική – πρόταση ανόδου της Τουρκίας σε επίπεδο ηγεμονικής δύναμης εντός της περιφέρειάς της. Προς τούτο, έρχεται σε σχετική ρήξη με τις κεμαλικές διακηρύξεις – και εν μέρει πρακτικές – τήρησης της καθεστηκυίας τάξης κατά τις πρώτες δεκαετίες σύστασης του τουρκικού κράτους, ήτοι κατά την περίοδο 1923-1950. Κατ' επέκταση, ο Davutoğlu αναφέρει ότι «αντί να επιδιωχθεί η κάλυψη μιας ισχυρής θέσης στο διεθνές σύστημα, αποφασίστηκε μια στρατηγική υπεράσπισης των συνόρων του Εθνικού Όρκου (Misak-ı Milli) και του εθνοκράτους [...] [ενώ] αντί της επιδίωξης να γίνει το νεοτουρκικό κράτος εναλλακτικός ή αντίπαλος άξονας [σ.σ. της δύσης], προτιμήθηκε η συμμετοχή του στο δυτικό άξονα».²⁵² Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία έπρεπε να σεβαστεί τον ιστορικό

²⁵¹ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 48. Αναφορικά με μία περαιτέρω ανάλυση ως προς το μαθηματικό τύπο του Davutoğlu, ενδεικτικά βλ.: Μάζης, Ι. (2012) ό.π., σελ. 29-42.

²⁵² Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 123.

Επί του προκειμένου σημείου, καταγράφεται μία σημαντική αντίφαση στο «στρατηγικό βάθος» του Davutoğlu. Σε άλλο σημείο του βιβλίου του, επαινεί την πολιτική υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης ως ευφυή κίνηση, η οποία ήταν συμβατή με τη διεθνή πραγματικότητα και τους συμπαρομαρτούντες περιφερειακούς και παγκοσμίους συσχετισμούς ισχύος. Ενδεικτικά, αναφέρει ότι «πίσω από την αρχή του Ατατούρκ 'ειρήνη στη χώρα και ειρήνη στον κόσμο' υπάρχει ο απολογισμός αυτής της συγκυριακού χαρακτήρα ρεαλιστικής εξωτερικής πολιτικής». Προς τούτο, ανακλύπει η προβληματική σχετικά με τη συνολική εκτίμηση των ατατουρκικών αρχών στρατηγικής συμπεριφοράς εκ μέρους του AKP και του Davutoğlu. Η κεμαλική αρχή υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης ήταν μία συνετή ή μία οσφυοκαμπτική στρατηγική; Χαράχθηκε επί τη βάση ηθικοπλαστικών ιδεαλισμών

αυτοκρατορικό και χαλιφικό ρόλο της ορίζοντας ως πρώτιστο στρατηγικό μέλημά της την διεύρυνση της αυτοβοήθειάς της και την αυτονόμηση της θέσης και του ρόλου της στο διεθνές σύστημα ως μεγάλη περιφερειακή δύναμη και όχι ως απλό συμβεβλημένο μέλος ευρέων συμμαχικών σχημάτων χειραγωγούμενων από άλλους ισχυρούς δρώντες.

Ο Davutoğlu θέτει συστηματικά το πλαίσιο των σκοπών και των δυνατοτήτων της τουρκικής στρατηγικής και οδηγείται στην απόρριψη της πανάκειας της – μονομερούς χαρακτήρα – στρατηγικής σχέσης με τη δύση. Κατά την προσπάθειά του να επεξηγήσει τον όρο «στρατηγικό βάθος», είναι άξια μνείας η συγκριτική ανάλυση ΗΠΑ και Τουρκίας. Σύμφωνα με τον Davutoğlu, οι ΗΠΑ είναι αναμφίλεκτα ασφαλείς εξαιτίας της μεγάλης απόστασης από την «Αφροευρασία» – όπως αποκαλεί ο ίδιος τις τρεις ηπείρους κατά ενιαίο τρόπο – αλλά ταυτοχρόνως δε διαθέτουν το στρατηγικό βάθος μίας μακράς ιστορικής σχέσης με την ανθρωπολογία και τα κράτη της περιοχής, η οποία θα τους επιτρέψει την ανάληψη αποτελεσματικότερων στρατηγικών πρωτοβουλιών. Υπό το εν λόγω πλαίσιο, η Τουρκία δύναται να διαδραματίσει έναν ρόλο μεσολαβούσας δυνάμεως εφαρμόζοντας, δηλαδή, πελατειακές σχέσεις (patron-client relations) και αναλαμβάνοντας θέση περιφερειακού τοποτηρητή μεγάλων δυνάμεων. Προς τούτο, η Τουρκία επιβάλλεται να κατέχει ένα διττό ρόλο διατηρώντας καλές σχέσεις με τα μεγάλα κέντρα ισχύος και καλλιεργώντας παραλλήλως ανοιχτές προσβάσεις προς το στρατηγικό διακύβευμα, ήτοι τη γεωπολιτικά και γεωοικονομικά σημαίνουσα ευρύτερη περιφέρειά της.²⁵³ Σκοπός παραμένει η περιφερειακή κατίσχυση και κεντρικός ανταγωνιστής η Ρωσία, αλλά διαμέσου της αυτονόμησης της τουρκικής στρατηγικής και όχι υπαγωγής της δίχως ανταλλάγματα σε σφαίρες επιρροής μεγάλων δυνάμεων. Οι σχέσεις της με τα κέντρα ισχύος διαμορφώνονται υπό την αρχή της

απουσίας της Τουρκίας από πολεμικές συρράξεις ή ως απόρροια της αδύναμης θέσης και της εύθραυστης εσωτερικής συνοχής της; Τα προηγηθέντα ερωτήματα έχουν ρητορικό χαρακτήρα και υπονοούν την αγωνία του AKP, μέσω του Davutoğlu, να ταυτίσει την ρητορική του επί της συγκαιρινής στρατηγικής συγκυρίας με τις κεμαλικές θέσεις και κατ' επέκταση με το στρατογραφειοκρατικό κατεστημένο, προκειμένου να επιτύχει την απαραίτητη νομιμοποίηση και συνεπώς, πολιτική επιβίωσή του. Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 305.

²⁵³ Traub, J. (2011) Turkey's rules. *New York Times*, 23rd Jan, σελ. MM32.

Εξεναντίας, υπογραμμίζεται ότι άλλοι αναλυτές – όπως ο Nicholas Danforth – υποστηρίζουν ότι η νταβουτόγλεια πρόταση πολιτικής ευρίσκεται εν πλήρη ρήξη με την οιαδήποτε μορφής αμερικανοτουρκική σχέση. Μάλιστα, συγκρίνοντας τον Özal και τον Davutoğlu, ο Danforth υποστηρίζει ότι ο πρώτος επιθυμούσε την ισχυροποίηση της Τουρκίας στις παρυφές των αμερικανικών συμφερόντων, ενώ ο δεύτερος διαβλέπει την άνοδο της Τουρκίας επί της κλίμακας ισχύος ως μία αυτόνομη πορεία δίχως προσδέσεις σε συμμαχικά σχήματα. Danforth, N. (2008) ό.π., σελ. 91.

συμπληρωματικότητας και δεν είναι διαζευκτικές, όπως συνέβη κατά την περίοδο του Necmettin Erbakan, ο οποίος προωθούσε την ιδέα σύστασης συμμαχίας με διάφορα μουσουλμανικά κράτη ως αντίβαρο στη δυτική επιρροή.²⁵⁴

Ο Davutoğlu επικαλείται την ρυθμική διπλωματία ως στρατηγικό μέσο διαχείρισης του ανταγωνισμού με την Ρωσία, αλλά δεν αγνοεί, την ίδια στιγμή, την προοπτική καλλιέργειας των ρωσοτουρκικών σχέσεων. Αν και τα συμφέροντα των δύο χωρών είναι συγκρουόμενα, ιδιαίτερα στην Κεντρική Ασία και στον Καύκασο, η Τουρκία είναι αναγκασμένη να διατηρεί και να επαυξάνει συνεργατικές πολιτικές και στρατηγικές σχέσεις με την Ρωσία,²⁵⁵ καθότι ο βαθμός του χάσματος ισχύος μεταξύ των δύο χωρών δεν επιτρέπει στην Τουρκία να προβάλλει δυναμικά αξιώσεις εις βάρος των ρωσικών συμφερόντων. Συνεπώς, η προσωρινή στρατηγική συνεργασία προσφέρει στην Τουρκία τον αναγκαίο χρόνο αποτελεσματικότερης κινητοποίησης των πόρων της και κατ' επέκταση, επιτυχούς εξισορρόπησης της Ρωσίας. Παρομοίως, ο Davutoğlu υποστηρίζει την οικονομική, εμπορική και ενεργειακή συνεργασία με το Ιράν, ήτοι τον έτερο ανταγωνιστικό δρώντα στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, ως παράμετρος οικονομικής ενδυνάμωσης του τουρκικού κράτους, κυρίως επ' αφορμής των μεγάλων κοιτασμάτων φυσικού αερίου ευρισκόμενα επί ιρανικού εδάφους.²⁵⁶ Επιπροσθέτως, αναγνωρίζει τη σημασία της οικονομίας ως πάροχο πλειίστων και σημαντικών συντελεστών ισχύος, καθώς και τον ορισμό της ήπιας ισχύος σε υποβοηθητικό της σκληρής ισχύος ρόλο κατά τη διαμόρφωση σύγχρονων εξωστρεφών πολιτικών. Ενδεικτική της ευρύτητας και εξωστρέφειας των αντιλήψεών του είναι η θέση του ότι «δεν είναι υπουργός ενός εθνοκράτους μόνο».²⁵⁷ Επιφυλάσσει, δηλαδή, για τον εαυτό του και κατ' επέκταση για το τουρκικό κράτος ένα διευρυμένο και παρεμβατικό επί της περιφέρειας ρόλο. Η ήπια ισχύς στην τουρκική περιπτωσιολογία συνδέεται κυρίως με την επίκληση στο οθωμανικό κекτημένο και στα απορρέοντα από αυτό. Συνεπώς, οι θέσεις του Davutoğlu προσδίδουν στην Τουρκία έναν ρόλο αποστασιοποιημένο από την κεμαλική αρχή της

²⁵⁴ Gordon, P.H. and Taspınar, O. (2008) *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey can revive a fading partnership*. Washington: Brookings institution press. Σελ. 51.

²⁵⁵ Μάζης, Ι. (2008) *Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 67.

²⁵⁶ Oktav, Ö.Z. (2011) The Gulf states and Iran: A Turkish perspective. *Middle East policy*, XVIII (2), σελ. 144.

²⁵⁷ Davutoğlu, A. (2010) Keynote speech. Εντός του: *Proceedings of the international conference entitled 'Turkey's foreign policy in a changing world', Oxford, 30 April – 2 May 2010*. Oxford: South East European studies at Oxford (SEESOX), σελ. 9-10.

υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης, όπως εκφράστηκε μέσω της ρήσης «ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο». Ενδεικτικά αναφέρεται από τον Ahmet Davutoğlu ότι:

Το βασικό ερώτημα για την Τουρκία είναι η ενεργοποίηση με έναν κατάλληλο στρατηγικό σχεδιασμό και μία συνεπή πολιτική βούληση της στρατηγικής νοοτροπίας, που θα μπορέσει να χρησιμοποιήσει με αποτελεσματικό τρόπο τα βασικά δεδομένα της ιστορίας και της γεωγραφίας, να προβάλει τον ενωτικό και πολιορκητικό χαρακτήρα τους, να κινητοποιήσει το δυναμικό πληθυσμιακό στοιχείο και με αφετηρία τα εν λόγω σταθερά δεδομένα να αυξήσει στο μέγιστο την οικονομική, στρατιωτική και τεχνολογική ικανότητά της.²⁵⁸

Ο Davutoğlu συμπυκνώνει την πρότασή του επί πέντε αρχών,²⁵⁹ οι οποίες ταυτίζονται με τις μαξιμαλιστικές θέσεις του αναφορικά με την ενδεδειγμένη, κατά τον ίδιο, εξωτερική συμπεριφορά της Τουρκίας. Με άλλα λόγια, είναι πλήρως συνυφασμένες με τον κρατοκεντρισμό και την ευρεία σημασία των συσχετισμών εντός των παρυφών του διεθνούς συστήματος. Μάλιστα, ως προς την κρατοκεντρική ανάγνωση του περιφερειακού και του διεθνούς περιβάλλοντος, αξίζει να καταγραφεί η θέση του ότι «πλείστες εκ των σημερινών προκλήσεων δύνανται να επιλυθούν αποκλειστικά μέσω ευρείας διεθνούς εμπλοκής, αλλά οι αναγκαίοι μηχανισμοί, οι οποίοι θα ανταποκριθούν πλήρως στις συγκεκριμένες προκλήσεις, δεν υπάρχουν. Γι' αυτό το λόγο, επαφίεται κατά βάση στα εθνοκράτη να ανταποκριθούν και να βρουν λύσεις για την παγκόσμια πολιτική, πολιτισμική και οικονομική αστάθεια, η οποία πιθανόν να υπάρχει κατά την επόμενη δεκαετία και αργότερα».²⁶⁰ Διαμέσου της πρώτης νταβουτόγλειας αρχής, σημειώνεται η αναγκαιότητα τήρησης ισορροπίας μεταξύ ασφαλείας και δημοκρατίας. Προς τούτο, η παρεχόμενη ασφάλεια δεν πρέπει να παραμελεί την εσωτερική ισονομία και ισοπολιτεία.²⁶¹ Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, ο Davutoğlu δείχνει ιδιαίτερος καλός γνώστης της προϋπόθεσης εμπέδωσης

²⁵⁸ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 824-825.

²⁵⁹ Davutoğlu, Α. (2008) Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), σελ. 79-83.

²⁶⁰ Davutoğlu, Α. (2010) Turkey's zero-problems foreign policy. *Foreign policy*, 20th May.

²⁶¹ Επί του συγκεκριμένου, ο Javid Valiyev αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η [κατά τον Davutoğlu] εξωτερική πολιτική αποτελεί τη συνέχιση της εγχώριας πολιτικής και προς τούτο, οι μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό της Τουρκίας θα προσέδιδαν δυναμική στην εξωτερική πολιτική της». Valiyev, J. (2010) Where is Azerbaijan positioned in strategic depth? *Azerbaijan focus*, σελ. 115.

και διατήρησης της εσωτερικής συνοχής της Τουρκίας – και συνεπώς, της επιτυχούς διαχείρισης κυρίως του κουρδικού ζητήματος – πριν την ανάληψη πρωτοβουλιών στο διεθνές περιβάλλον. Όσον αφορά την αντίληψή του περί ανάγκης εμπέδωσης εσωτερικής συνοχής και εύρωστης πολιτικής συγκρότησης ως προϋπόθεση εξασφάλισης της επιβίωσης, είναι ενδεικτικό το απόσπασμα από «Το Στρατηγικό Βάθος»:

Οι κοινωνίες οι οποίες έχουν στέρεες δομές και κατέχουν μία πολύ ισχυρή αίσθηση του ανήκειν και της ταυτότητας, που οφείλεται στην κοινή αντίληψη του χρόνου και του χώρου και μπορούν με αυτή την αίσθηση να κινητοποιήσουν τα ψυχολογικά, κοινωνιολογικά, πολιτικά και οικονομικά στοιχεία έχουν τη δυνατότητα να πραγματοποιούν στρατηγικά ανοίγματα ικανά να ανανεώνονται συνεχώς.²⁶²

Δεύτερον, προάγει την ιδέα των «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες και της αντίστοιχης αύξησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης, καθώς και ποικίλων μορφών συνεργασιών πάντοτε, ωστόσο, υπό την πρόταξη των τουρκικών εθνικών συμφερόντων. Η ιδέα των «μηδενικών προβλημάτων» ενέχει τον ρόλο στρατηγικής επιλογής, η οποία διαμορφώνεται αφ' ενός υπό την αίρεση της κατοχής πλεονεκτικής θέσης εκ μέρους της Τουρκίας και αφ' ετέρου υπό τη θέασή της ως στάδιο κατά τη διαδικασία αναγωγής της οικονομικής ισχύος σε πολιτική και στρατιωτική. Εν πλήρη ακολουθία, εξάλλου, προκύπτει η δήλωσή του Davutoğlu ότι «πρέπει να μεταπλάσουμε τη σχέση μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονές μας σε σχέση μεγίστου οφέλους».²⁶³ Τοιουτοτρόπως, αναγνωρίζει τη διαρκή ανάγκη ισχυροποίησης, αλλά και αύξησης της επιρροής της Τουρκίας επί πεδίων, στα οποία κατέχει το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών της, υπό το πρίσμα της δυνατότητας εξαγωγής της πλεονάζουσας παραγωγής βιομηχανικών και αγροτικών προϊόντων.²⁶⁴ Τρίτον, υποστηρίζει την ανάγκη ανάγνωσης του διεθνούς συστήματος

²⁶² Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 57-58.

²⁶³ Παρατίθεται εντός του: Μηνάγιας, Χ.Δ. (2010) *Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*. Αθήνα: Τουρικής. Σελ. 35-36.

²⁶⁴ Η εν λόγω αρχή παραπέμπει ευθέως στην οζαλική στρατηγική, η οποία ενείχε την οικονομία ως εργαλείο και προμετωπίδα της τουρκικής εξωτερικής συμπεριφοράς προς αύξηση της επιρροής επί την περιφέρεια. Επί του ίδιου μήκους κύματος, διαπιστώνεται η επίκληση σε νεοφιλελεύθερες υποθέσεις εργασίας, προκειμένου να επιτύχει τη νομιμοποίηση της στρατηγικής του. Ωστόσο, χρησιμοποιεί τη νεοφιλελεύθερη επιχειρηματολογία, δίχως να αποδέχεται το γεγονός. Μάλιστα, ο Alexander Murinson παραθέτει μία συνέντευξη του Davutoğlu, στα πλαίσια της οποίας αναφέρει «μία σύγκριση [σ.σ. του

και της περιφερειακής κατανομής ισχύος, καθώς αναφέρεται στην υιοθέτηση ενεργών και δυναμικών πολιτικών οπουδήποτε κάτι τέτοιο είναι εφικτό. Συνεπώς, υπερθεματίζει των παρεμβατικών πολιτικών εν συναρτήσει με την εκδήλωση συστημικών ευκαιριών. Τέταρτον, υπογραμμίζει τη σημασία της πολυδιάστατης διπλωματίας, η οποία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από τη συμπληρωματικότητα των σχέσεων με έκαστο παγκόσμιο κέντρο ισχύος. Κατ' επέκταση, η Τουρκία οφείλει να εξασφαλίσει την αυτοβοήθειά της δίχως μονομερείς αγκυλώσεις.²⁶⁵ Πέμπτον, σε πλήρη συνέχεια με την προηγούμενη αρχή, η τουρκική διπλωματία πρέπει να καταστεί ρυθμική και να συμπεριλάβει τους διεθνείς οργανισμούς εντός του πλαισίου διαμόρφωσής της. Προς τούτο, η εξωτερική συμπεριφορά διαθέτει πολλαπλές διαστάσεις, αλλά επίσης ισορροπεί και μετατρέπει τους διεθνείς θεσμούς σε διαύλους προώθησης συμφερόντων.

Επί του πυρήνα της νταβουτόγλειας σκέψης τίθεται η άνοδος της Τουρκίας στην κλίμακα ισχύος ιδιαιτέρως ως απόρροια της συστημικής ευκαιρίας της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ όσον αφορά το υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Ως τονίσθηκε ανωτέρω, ο Davutoğlu διατυπώνει τις μαξιμαλιστικές θέσεις του και τις καλλιεργεί μέσω της συμμετοχής του στη διαμόρφωση της τουρκικής στρατηγικής αναγιγνώσκοντας, σε πρώτη φάση, το περιφερειακό και το διεθνές περιβάλλον, καθώς και τη συστημική ευκαιρία προκύπτουσα διαμέσου της ανακατανομής ισχύος με επίκεντρο τον πρώην σοβιετικό χώρο. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι ο απορρέων ενθουσιασμός έχει συμπαρασύρει και πλείστους διακεκριμένους αναλυτές. Επί παραδείγματι, οι Barry Buzan και Thomas Diez κατέληξαν, εξ αφορμής των αρνητικών προοπτικών ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ, ότι «το γεγονός ότι η Τουρκία δε θα καταστεί πλήρες μέλος της ΕΕ στο εγγύς μέλλον δε χρειάζεται να λογίζεται ως απαραίτητα αρνητική εξέλιξη. Μία Τουρκία η οποία θα

ιδίου] με τους νεοφιλελεύθερους δε μου φαίνεται ιδιαιτέρως ακριβής [...] πιθανόν να συμφωνούμε ότι οι νεοφιλελεύθεροι παράγουν προηγμένες ιδέες αλλά έχω σοβαρές αμφιβολίες ως προς το αν κατασκευάζουν θεωρίες, οι οποίες διαθέτουν αντικειμενική ισχύ και ορθολογικά πλαίσια αναφοράς». Kirisçi, K. (2009) ό.π., σελ. 42-43. Murinson, A. (2006) ό.π., σελ. 946. Αναφορικά με τις θεωρητικές πτυχές της συγκεκριμένης αρχής υπό τη νεοφιλελεύθερη σκοπιά, η οποία χρησιμοποιείται ρητορικά από τον Davutoğlu, ενδεικτικά βλ.: Rosecrance, R. (1986) *The rise of the trading state: Commerce and conquest in the modern world*. New York: Basic books.

²⁶⁵ Η αρχή της πολυδιάστατης διπλωματίας εμφορείται κυρίως εκ της πεποίθησής του ότι η Τουρκία απολαμβάνει πολλαπλών προσβάσεων εντός της περιφέρειάς της ως αποτέλεσμα της γεωγραφικής και ιστορικής ιδιοσυστασίας του τουρκικού χώρου. Γι' αυτόν, άλλωστε, το λόγο, πράττει και την πολιτική της ήπιας ισχύος επί τη βάσει της προαναφερθείσας ιδιοσυστασίας. Davutoğlu, A. (2009) *Turkish foreign policy and the EU in 2010*. *Turkish policy quarterly*, 8 (3), σελ. 12.

είναι στενά συνδεδεμένη με την ΕΕ, αλλά όχι πλήρες μέλος της, πιθανόν να αναπτύξει ευκολότερα περισσότερο ανεκτικούς και πλουραλιστικούς τύπους εθνικής ταυτότητας και να καλλιεργήσει τις σχέσεις της με τις γειτνιαζουσες χώρες στον Καύκασο, καθώς και άλλα τουρκογενή κράτη στην Κεντρική Ασία».²⁶⁶ Επί του ιδίου μήκους κύματος και επιθυμώντας να προσδώσει έμφαση στη σημασία της συγκεκριμένης περιοχής, ο Davutoğlu σημειώνει ότι «η προσέγγιση της Ασίας από την Τουρκία είναι σημαντικότερη και πιο προσοδοφόρα ακόμα και από μία προσέγγιση με την ΕΕ».²⁶⁷

Τοιουτοτρόπως, ο Davutoğlu διαπιστώνει ότι η κατάρρευση της ΕΣΣΔ συνοδεύτηκε από τη δημιουργία μίας ενδιάμεσης ζώνης – ή ενός γεωπολιτικού και γεωστρατηγικού κενού όπως αναφέρει ο ίδιος – επί μίας γεωγραφικής ζώνης όπου συμπλέκονται η μακιντεριανή heartland με τον αναχωματικό δακτύλιο (rimland) του Nicholas Spykman.²⁶⁸ Κατά την απόπειρα απόκτησης πλεονεκτικής θέσης εντός της εν λόγω ενδιάμεσης ζώνης, κεντρικοί ανταγωνιστές αποτελούν το Ιράν και η Ρωσία ως οι δύο ρεαλιστικότερες και εγγύτερες διέξοδοι των νεότευκτων κρατών προς την ανοιχτή θάλασσα και κατ' επέκταση κράτη διέλευσης για τους τεράστιους ενεργειακούς πόρους της περιοχής. Ο Καύκασος συνιστά την παρεμβαλλόμενη περιοχή μετάβασης προς την Κασπία και την Κεντρική Ασία και προς τούτο, η Τουρκία οφείλει να καταστήσει πασίδηλη την παρουσία της επί του Καυκάσου, εφόσον επιθυμεί να ασκήσει επιρροή επί του συνόλου, μέσω τριών στρατηγικών πυλώνων.²⁶⁹ Πρώτον, οφείλει να ενισχύσει τους δεσμούς της τόσο με τη Γεωργία, την Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν, όσο και με τις ομόσπονδες δημοκρατίες του Καυκάσου, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στην Ρωσία. Δεύτερον, ο Davutoğlu προτείνει τη σύσφιξη των πολιτικοοικονομικών σχέσεων με το Ιράν, προκειμένου να καταστεί εφικτή η εξισορρόπηση της Ρωσίας και ο εξοβελισμός ή περιορισμός της από την ενδιάμεση ζώνη, ήτοι τον πρώην σοβιετικό χώρο. Τρίτον, επί του ιδίου σκοπού υλοποίησης της αποτελεσματικότερης εξισορρόπησης της Ρωσίας, τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας πρέπει να ωθηθούν προς την εγκαθίδρυση διεθνών θεσμών και εκτενών συμπράξεων, οι οποίες θα εξαιρούν την Ρωσία, υπό τη

²⁶⁶ Buzan, B. and Diez, T. (1999) *The European Union and Turkey*. *Survival*, 41 (1), σελ. 42.

²⁶⁷ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 317.

²⁶⁸ Περί της διερμίνευσης και οριοθέτησης των εννοιών της heartland και της rimland έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά ανωτέρω. Davutoğlu, A. (1998) *The clash of interests: An explanation of the world (dis) order*. *Perceptions*, 2 (4), σελ. 112-113.

²⁶⁹ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 283-284.

λογική ότι οιοδήποτε νεότευκτο κράτος μόνο του είναι περισσότερο ευάλωτο στις ρωσικές πιέσεις.

Υπό το συγκεκριμένο νταβουτόγλειο πλαίσιο ανάλυσης, διαφαίνεται ότι η περίοδος διακυβέρνησης από το AKP ευρίσκεται εν πλήρη συνέχεια με τις κυβερνήσεις της περιόδου της αναδιοργάνωσης όσον αφορά την ανάγνωση του περιφερειακού περιβάλλοντος, τον ορισμό των ανταγωνιστών και τη σκοποθεσία συνυφασμένη με την επέκταση της επιρροής και τη διεύρυνση του στρατηγικού ρόλου. Ωστόσο, μέσω της παρουσίας του Ahmet Davutoğlu στον πυρήνα της χάραξης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, προκύπτει για πρώτη φορά μία τεκμηριωμένη πρόταση πολιτικής, η οποία συνδέει τις ιδιαιτερότητες της τουρκικής περιπτώσιολογίας και της περιφέρειάς της με την προβληματική των διεθνών σχέσεων και ειδικότερα την πολιτική των μεγάλων δυνάμεων, καθώς και την ιδιοσυστασία του διεθνούς συστήματος. Κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης, η τουρκική στρατηγική διεφάνη μέσω δηλώσεων και αποσπασματικών κινήσεων σημειώνοντων διαμορφωτών της όπως ο Necmettin Erbakan, ο Abdullah Gül, ο Mesut Yılmaz και ο Bülent Ecevit. Αναφορικά με την περίοδο του AKP, τα εμπράγματα στοιχεία είναι περιορισμένα εξαιτίας του γεγονότος ότι η εν λόγω περίοδος συνιστά έναν ιστορικό κύκλο, ο οποίος δεν έχει κλείσει. Όμως, η περίοδος του AKP παρέχει την αξιοσημείωτη ανάλυση του Davutoğlu, μέσω της οποίας μετουσιώνονται και συστηματοποιούνται οι στρατηγικές εκτιμήσεις και αντιλήψεις του τουρκικού κράτους ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία.

4.5. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Το παρόν κεφάλαιο είχε ως στόχο την περιγραφή μείζονων πτυχών της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς κατά την περίοδο μεταξύ 1991 και 2007. Προς τούτο, η εξέταση επιμερίστηκε περαιτέρω σε τέσσερις περιόδους (1991-1994, 1994-1996, 1996-2002 και 2002-2007), προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός αποκρυπτογράφησης των κυμάνσεων της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Κατ' επέκταση, περιεγράφηκαν τα διακρατικά διλήμματα και η στρατηγική σκοποθεσία, παρατέθηκε ο ορισμός των ανταγωνιστών και εν τέλει, επισκοπήθηκε η διάδραση μεταξύ του περιφερειακού υποσυστήματος και της Τουρκίας. Με άξονα την Τουρκία, απεικονίσθηκε το διαμορφωμένο και υπό διαμόρφωση υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και τοιουτοτρόπως, αναλύθηκαν οι μεταβλητές –

ανεξάρτητες, εξαρτημένες και παρεμβαίνουσες – συμβάλλουσες στο βαθμό σταθερότητάς του.

Συνοπτικά, καταγράφεται ότι η ανακατανομή ισχύος στο μετασοβιετικό χώρο συνεπέφερε τη δημιουργία μίας ενδιάμεσης ζώνης – ή με άλλα λόγια, την εμπέδωση ενός «κενού ισχύος» – ήτοι μίας περιοχής η οποία δεν επικυριαρχείται άμεσα από μία αποκλειστικά μεγάλη δύναμη. Η εν λόγω ενδιάμεση ζώνη περιέλαβε νεότευκτα κράτη και περιβλήθηκε από μεγάλες ενδιαφερόμενες δυνάμεις, οι οποίες – καθεμία ξεχωριστά – επεδίωκαν είτε την κατίσχυση επί της περιοχής είτε την ουδετεροποίησή της, αν το πρώτο ενδεχόμενο ήταν ανέφικτο. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία επεδίωξε την εδραίωση ηγεμονίας (περίοδος της ευφορίας), περιέστειλε τις στοχεύσεις της υπό την πίεση της ρωσικής αποτρεπτικής στρατηγικής (περίοδος της απογοήτευσης), προσπάθησε να αναδιατάξει τη στρατηγική της υπό την αρχή της εμπέδωσης ισορροπίας ισχύος στην ενδιάμεση ζώνη (περίοδος της αναδιοργάνωσης) και τέλος, προχώρησε στη διατύπωση ενός συγκροτημένου μαξιμαλιστικού προτάγματος συνυφασμένου με τις δομικές παραμέτρους της περιφέρειας (περίοδος του ΑΚΡ). Καταδείχθηκε ότι η μεταψυχροπολεμική ανακατανομή ισχύος στον πρώην σοβιετικό χώρο συνυφάνθηκε, κατά τη διάρκεια της περιόδου της ευφορίας, με την εκδήλωση των τουρκικών ηγεμονικών τάσεων και συνεπώς, τις απόπειρες υπαγωγής της περιοχής στην τουρκική σφαίρα επιρροής.²⁷⁰ Ωστόσο, η λανθασμένη τουρκική τακτική (πολιτική του «μεγάλου αδελφού»), η προεξοχή της ρωσικής ισχύος και η εκδήλωση ενός αξιόπιστου αποτρεπτικού δόγματος εκ μέρους της Μόσχας (δόγμα «εγγύς εξωτερικού»), καθώς και η τουρκική αδυναμία κινητοποίησης των εσωτερικών (οικονομικές κρίσεις) και των εξωτερικών πόρων (περιορισμένη στήριξη από τις ΗΠΑ και απόρριψη εκ μέρους της ΕΕ) ειδώθηκαν ως αιτίες διακοπής της ηγεμονικής στρατηγικής της Τουρκίας. Με άλλα λόγια, η μη ευνοϊκή κατανομή

²⁷⁰ Επί του συγκεκριμένου, οφείλεται να σημειωθεί η επισήμανση του Robert Gilpin, σύμφωνα με την οποία, από την εποχή της Pax Britannica κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, η εγγενής τάση μεγιστοποίησης ισχύος από πλευράς των μεγάλων δυνάμεων δεν έχει ταυτιστεί απαραίτητως με την κατοχή εδαφών. Αντ' αυτής, σε πολλές περιπτώσεις, σφαίρες οικονομικής επιρροής έχουν ανακύψει ως πλαίσια άσκησης ηγεμονίας και αποκόμισης κερδών επί της διανομής. Εν συναρτήσει με την ανάλυση του John Mearsheimer, ο οποίος υπογραμμίζει τη σημασία της οικονομικής ισχύος ως λανθάνουσα και κατ' επέκταση ως υποστηρικτικός πλώνας της στρατιωτικής, συνάγεται ότι η τάση για τη διαρκή μεγιστοποίηση ισχύος ούτε ταυτίζεται απαραίτητως με την κατάκτηση εδαφών ούτε απορρίπτει ως θέση τον αξιοσημείωτο χαρακτήρα της οικονομίας ως συνιστώσα άσκησης επιρροής και ισχύος αφ' εαυτού της, ήτοι ως μέσο εδραίωσης επιρροής και ισχύος. Gilpin, R. (1977) *Economic interdependence and national security in historical perspective*. Εντός του: Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press of Kansas, σελ. 19-66. Σελ. 31. Mearsheimer, J. (2007) *ό.π.*, σελ. 127.

ισχύος και η αδυναμία διαχείρισής της οδήγησαν την Άγκυρα στην αποτυχία της πρώτης προσέγγισης και συνεπακόλουθα στην περίοδο της απογοήτευσης.

Συνακολούθως, δίχως να παραμελεί την ιδιαίτερη σχέση και τα συμπαρομαρτούντα στρατηγικά συμφέροντα ως προς το Αζερμπαϊτζάν, η Τουρκία αναδιοργάνωσε την υψηλή στρατηγική της εγκαταλείποντας την ακραιφνή ηγεμονική τάση και υιοθετώντας το σκοπό της προστασίας και διατήρησης της ενδιάμεσης ζώνης. Τουτέστιν, η αδυναμία ηγεμόνευσης του χώρου λόγω της αποτελεσματικότητας της ρωσικής αποτρεπτικής στρατηγικής την οδήγησε στην πρώτη επιλογή εκ των δύο, τις οποίες παραθέτει ο Martin Wight²⁷¹ αναφορικά με τη συμπεριφορά μίας μεγάλης δύναμης στην ενδιάμεση ζώνη. Άρα, η Τουρκία εστίασε στην προσπάθεια εμπέδωσης μίας ισορροπίας ισχύος, ουδετεροποίησης και ανεξαρτησίας του πρώην σοβιετικού χώρου με ταυτόχρονες απόπειρες αποκόμισης των μέγιστων δυνατών οφελών. Τέλος, μεταξύ 2002 και 2007, η Τουρκία εισήλθε σε μία περίοδο συνέχισης της ανασύνταξης και υποστήριξης της ουδετεροποίησης της ενδιάμεσης ζώνης αλλά υπό τη σκέπη ενός συστηματοποιημένου στρατηγικού προτάγματος, ήτοι του νταβουτόγλειου, το οποίο προέκυψε σε πλήρη συνάφεια με τις τιθέμενες συστημικές παραμέτρους. Τοιουτοτρόπως, υπογραμμίστηκε η σημασία του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας για την Τουρκία, ενώ ο Ahmet Davutoğlu υπερθεμάτισε της ανάγκης διεύρυνσης της τουρκικής παρουσίας και επιρροής στην περιοχή μέσω οικονομικών και ενεργειακών εκδοχών, μιας και η ευθεία στρατιωτική αντιπαράθεση με την Ρωσία είναι αδύνατη, ιδιαιτέρως όταν έχει καταδειχθεί επανειλημμένως η βούληση της Μόσχας να προβάλλει ισχύ στον πρώην σοβιετικό χώρο. Σε γενικές γραμμές, όπως έχει τεθεί κατά την παράθεση των υποθέσεων εργασίας, επαληθεύεται ότι:

Κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ, η Τουρκία χάραξε την υψηλή στρατηγική της με άξονα τη μεγιστοποίηση της ισχύος της. Εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των υπολοίπων κύριων δρώντων εντός

---

²⁷¹ Υπενθυμίζεται ότι ο Martin Wight αναφέρεται στην ενδιάμεση ζώνη ως συνιστούσα «μία περιοχή κατεχόμενη από μία ή περισσότερες [αναλογικά] μικρές δυνάμεις και ευρισκόμενη μεταξύ δύο ή περισσότερων [αναλογικά] μεγάλων δυνάμεων. Μερικές φορές περιγράφεται ως «κενό ισχύος». Γενικό ζωτικό συμφέρον καθεμίας εκ των μεγαλύτερων δυνάμεων αποτελεί η αποτροπή της άλλης από τον έλεγχο της ενδιάμεσης ζώνης, ενώ καθεμία προσπαθεί να υλοποιήσει τούτο το συμφέρον της με δύο τρόπους αναλόγως με την ισχύ της. Αποπειράται είτε να διατηρήσει την ενδιάμεση ζώνη ως ουδέτερη και ανεξάρτητη, είτε να εγκαθιδρύσει τη δική της κυριαρχία, η οποία μακροπρόθεσμα δύναται να οδηγήσει σε κατάληψη της ενδιάμεσης ζώνης για λογαριασμό της και μετατροπή της σε επαρχία εμπροσθοφυλακής (frontier province)». Wight, M. (1978) ό.π., σελ. 160.

του περιφερειακού υποσυστήματος, διατύπωσε επί του πρακτέου ηγεμονικές αξιώσεις επιδιώκοντας την απόκτηση δεσπόζουσας παρουσίας και κυρίαρχου ρόλου στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου.

Κατά συνέπεια, τεκμαίρεται ότι η στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας εντός των πλαισίων του μεταψυχροπολεμικού χώρου του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας επαληθεύει την κεντρική υπόθεση εργασίας του John Mearsheimer, σύμφωνα με την οποία μία μεγάλη δύναμη διαβλέπει την εξασφάλιση της επιβιώσής της μέσω της επιδίωξης της μεγιστοποίησης της ισχύος της ιδιαιτέρως όταν – ως συστημικός δρών – εκδηλώνονται ανάλογες συστημικές ευκαιρίες (ανακατανομή ισχύος, εξάλειψη ή μείωση απειλής). Ακολούθως, υπό το ίδιο ορθολογικό κριτήριο, εφόσον η Τουρκία προσμέτρησε τα κόστη και τα οφέλη κατά τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής της, τροποποίησε τη συμπεριφορά της. Μετά το 1994 και τα λάθη και τις αδυναμίες της πρώτης περιόδου, εξισορροπήθηκε επιτυχώς από την Ρωσία και προς τούτο, ανασυντάχθηκε υπό το σκοπό μη ηγεμόνευσης στο χώρο από κανέναν ανταγωνιστή της, αφού δε δύναται η ίδια να επιτύχει κάτι τέτοιο. Η συνέχιση της περιπτωσιολογικής μελέτης μετά το 1994 ανέδειξε το διαρκές τουρκικό ενδιαφέρον για την περιοχή και την τάση εκδήλωσης ενδιαφέροντος όταν θίγονται ζωτικά εθνικά συμφέροντα της Τουρκίας (επί παραδείγματι «περιστατικό του Αλον»). Εν κατακλείδι, προκειμένου ο έλεγχος της υπόθεσης εργασίας του Mearsheimer να είναι πλήρης, το επόμενο κεφάλαιο περιγράφει και αναλύει τα στρατηγικά μέσα της Τουρκίας και τη διαμορφωμένη ισορροπία δυνάμεων επί τω σκοπώ αφ' ενός της εμπράγματης τεκμηρίωσης της προηγηθείσας περιγραφής και ανάλυσης και αφ' ετέρου τη σφαιρική απεικόνιση της δημιουργίας και ανάπτυξης διεθνών θεσμικών σχημάτων, τα οποία ταυτίστηκαν – ως μέσα – με την τουρκική υψηλή στρατηγική της συνολικής περιόδου εξέτασης.

5. Μέσα της μεταψυχροπολεμικής στρατηγικής της Τουρκίας στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας

[Η Τουρκία] αποτελεί έναν εκ των ενεργών δημιουργών της νέας παγκόσμιας τάξης [διαδραματίζοντας] έναν ρόλο τον οποίο η ιστορία της απένειμε εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της, των περιφερειακών και διεθνών ευθυνών και της ποικιλομορφίας των πολιτισμικών και ιστορικών δεσμών της. [Υπ' αυτό το πρίσμα] η Τουρκία είναι έτοιμη και πρόθυμη να συμβάλει στη διαμόρφωση νέων σχημάτων περιφερειακής ολοκλήρωσης.¹

Η συχνά υποστηριζόμενη από το 1992 θέση για έναν «Τουρκικό κόσμο [εκτεινόμενο] από την Αδριατική ως το Σινικό Τείχος», η διεύρυνση του ΟΟΣ (ECO) κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συμπεριλαμβάνονται και οι χώρες της Κεντρικής Ασίας και η ανάληψη πρωτοβουλίας για τη σύσταση του ΟΟΣΕΠ, υπήρξαν οι προάγγελοι των πρωτοβουλιών που ελήφθησαν για τη μεγέθυνση της κλίμακας αναφορικά με τις πέραν των συνόρων περιοχές.

Η περίοδος αυτή μπορεί να επεκταθεί, ώστε να συμπεριληφθεί και το σχέδιο του D-8. [Επίσης] το NATO [...] η ΕΕ [...] και η Ισλαμική Διάσκεψη [...] διατηρούν τη σημασία τους ως βασικά στρατηγικά μέσα.²

Η στρατηγική, ως έννοια, εμπεριέχει το γεγονός της «σύζευξης μέσων και σκοπών εντός του ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος, τόσο εν καιρώ ειρήνης όσο και εν καιρώ πολέμου, κατά τη διάρκεια τόσο δυνητικής όσο και πραγματικής σύγκρουσης».³ Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα και αφού έχει παρατεθεί η σκοποθεσία και το ιστορικό εξέλιξης της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς, επί του παρόντος

¹ Δήλωση του – εν έτει 1992 – πρωθυπουργού της Τουρκίας Süleyman Demirel σχετικά με τον ρόλο της Τουρκίας υπό το πρίσμα διεθνών και περιφερειακών θεσμικών σχημάτων. Παρατίθεται εντός του: Aykan, M.B. (1993) Turkey and the OIC: 1984-1992. *The Turkish yearbook*, XXIII, σελ. 113.

² Η συγκεκριμένη θέση περί διεθνών θεσμών ως στρατηγικά μέσα ανήκει στον Ahmet Davutoğlu και τεκμηριώνεται σε άλλο σημείο του βιβλίου του «Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας» μέσω επίκλησης στο παράδειγμα των ΗΠΑ μεταπολεμικά. Εν προκειμένω, αναφέρει ενδεικτικά ότι «το βασικό στοιχείο που μετέτρεψε τις ΗΠΑ σε ηγεμονική δύναμη στο διεθνές σύστημα, το οποίο προέκυψε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι η εξαιρετικά δραστήρια χρήση του διεθνούς δικαίου και των διεθνών οργανισμών». Συνεπώς, συνδέει τη διαδικασία μεγιστοποίησης ισχύος και κατ' επέκταση ηγεμόνευσης σε περιφερειακό ή και διεθνές επίπεδο με τη χρήση των διακρατικών θεσμών ως διαύλους στρατηγικής επιρροής. Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 341-342, 348.

³ Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) *Thucydides on strategy: Grand strategies in the Peloponnesian war and their relevance today*. London: Hurst and company. Σελ. 2-3.

κεφαλαίου, παρουσιάζονται τα βασικά χρησιμοποιούμενα μέσα επί τω σκοπώ υλοποίησης των σκοπών μεγιστοποίησης της ισχύος ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία. Η θέση και ο ρόλος της Τουρκίας εντός των πλαισίων διεθνών θεσμικών σχημάτων, τα εργαλεία προώθησης και χρήσης της τουρκικής ήπιας ισχύος κυρίως με άξονα το Ισλάμ και η οικονομία συνέστησαν ακροτελεύτιες πτυχές της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Τοιουτοτρόπως, οι εν λόγω πτυχές εντάχθηκαν στο στρατηγικό πλαίσιο της προσπάθειας κινητοποίησης των εσωτερικών (οικονομία, γραφειοκρατία) και εξωτερικών (διεθνείς θεσμοί, συμμαχίες) συντελεστών ισχύος προς αποκόμιση των μέγιστων οφελών, υλοποίηση των στρατηγικών σκοπών και εν τέλει, εξισορρόπηση της ανταγωνιστικής ρωσικής επιρροής επί της περιοχής.

5.1. Διεθνείς θεσμοί

Υπό τη σκέπη των ανωτέρω παρατιθέμενων θέσεων των Demirel και Davutoğlu διαμορφώθηκε η τουρκική υψηλή στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία με άξονα τη χρήση και επίκληση σε διεθνή θεσμικά σχήματα ως δίαυλοι υλοποίησης και πραγμάτωσης των στρατηγικών σκοπών. Το κεντρικό ερώτημα της ανάλυσης σχετικά με τη σχέση της Τουρκίας και των συμπαρομαρτούντων διεθνών θεσμών αφορά το βαθμό κατά τον οποίο αυτοί απετέλεσαν *fora* έκφρασης και προώθησης συμφερόντων διατηρώντας την αυτονομία τους ή υπάχθηκαν στις υψηλές στρατηγικές των ισχυρών μερών – και εν προκειμένω της Τουρκίας – ως μέσα. Υπό μεθοδολογικούς όρους, δηλαδή, οι διεθνείς θεσμοί, οι οποίοι είτε ιδρύθηκαν είτε διευρύνθηκαν μεταψυχροπολεμικά και ενέπιπταν στο πεδίο των σχέσεων της Τουρκίας με τα νεότευκτα κράτη, κατείχαν θέση ανεξαρτήτων μεταβλητών εν παραλλήλω με τα κράτη ή εξαρτημένων από τις στοχεύσεις και τα συμφέροντα αυτών; Εν συναρτήσει με την εν λόγω προβληματική, συνάγεται και ελέγχεται η υπόθεση εργασίας ότι η Τουρκία επιζήτησε την υλοποίηση των εθνικών συμφερόντων της προωθώντας τη θεσμική ολοκλήρωση της περιφέρειας μεταχειριζόμενη τους διεθνείς θεσμούς ως εξισορροπητικούς μηχανισμούς της ρωσικής επιρροής και αντίστοιχης μεγιστοποίησης της δικής της ισχύος και επιρροής. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η τουρκική προσπάθεια εγκαθίδρυσης πολυεθνικής ειρηνευτικής στρατιωτικής αποστολής στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ μετά το τέλος των εχθροπραξιών εν αντιθέσει με τα ρωσικά αιτήματα παράταξης αμιγώς ρωσικών δυνάμεων. Εντός των πλαισίων των συγκεκριμένων προσπαθειών, η Τουρκία

επικαλέστηκε τις θεσμικές λύσεις, τις οποίες προσέφερε ο ΟΗΕ και ο ΟΑΣΕ, προκειμένου να αποτρέψει το ενδεχόμενο μίας μονομερούς επίλυσης εκ μέρους της Μόσχας και παρουσίας της στην περιοχή των βορειοανατολικών τουρκικών συνόρων.⁴

Όσον αφορά την ανάλογη περίπτωση των ΗΠΑ κατά τη μεταπολεμική περίοδο, οι Charles Kindleberger, Stephen Krasner και Robert Gilpin διατύπωσαν τη θεωρία περί ηγεμονικής σταθερότητας, ενώ ακολούθησαν οι νεοφιλελεύθεροι μέσω του Robert Keohane αποδεχόμενοι τις βασικές παραδοχές της. Σύμφωνα με αυτήν, η διεθνής τάξη λαμβάνει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά υπό την – ηγετική – σκέπη ενός αποκλειστικά δρώντα, ο οποίος δεσπόζει και παρεμβαίνει ρυθμιστικά τουλάχιστον σε επίπεδο συμβολισμού.⁵ Καθ' αναλογία, εν συναρτήσει με τα συμπεράσματα του προηγούμενου κεφαλαίου, θα καταδειχθεί ότι η Τουρκία βρήκε πρόσφορο έδαφος μορφοποίησης μίας ανάλογης θεσμικής τάξης προσπαθώντας να εκμεταλλευθεί την αδυναμία και ανάγκη σταθεροποίησης των νεότευκτων κρατών του πρώην σοβιετικού χώρου. Οι διεθνείς θεσμοί θα πρόσφεραν το πλαίσιο ανάληψης ενός ρόλου μεσολαβητή μεταξύ των νεότευκτων δημοκρατιών και του υπολοίπου κόσμου και τοιουτοτρόπως, η Τουρκία θα αναβάθμιζε την περιφερειακή παρουσία της. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η επιτακτική ανάγκη εξισορρόπησης του ρωσικού παράγοντα θα έστρεφε τα νεότευκτα κράτη προς την Τουρκία, προκειμένου να αναλάβει τον ρόλο του εξισορροπητή-ηγεμόνα με αντάλλαγμα την «ηγεμονική σταθερότητα».⁶ Μάλιστα, πτυχές ήπιας ισχύος χρησιμοποιήθηκαν ως ρητορικά

⁴ Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι, αφού η Τουρκία επέτυχε το σκοπό εγκατάστασης πολυεθνικής ειρηνευτικής δύναμης, προώθησε την ιδέα εγκαθίδρυσης μίας βάσης υποστήριξης στις ανατολικές επαρχίες της για τις ανάγκες της επιμελητείας. Aydin, M. (1996) Turkey and Central Asia: Challenges of change. *Central Asian survey*, 15 (2), σελ. 168-169.

⁵ Gilpin, R. (2008) *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 126-127. Keohane, R. (1984) *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 31. Αναφορικά με τη σκέψη του Robert Gilpin, επίσης βλ.: Wohlforth, W.C. (2011) Gilpinian realism and international relations. *International relations*, 25 (4), σελ. 499-511.

⁶ Ήφαιστος, Π. (2005) *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων*. 7^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 45-46.

Η εισαγωγή της έννοιας της «ηγεμονικής σταθερότητας» έχει ταυτισθεί με την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ εντός των πλαισίων της μεταπολεμικής ισορροπίας ισχύος στη δύση. Η συμφωνία του Bretton Woods, καθώς και τα οικονομικά και τα θεσμικά παρεπόμενά της, ταυτίστηκαν με την εγκαθίδρυση μίας οικονομικής σύμπραξης, η οποία συνέστησε έναν κεντρικό πυλώνα καθ' εαυτής της ύπαρξης και της ισχυροποίησης του NATO. Kunz, D.B. (1997) *Butter and guns: America's Cold War economic diplomacy*. New York: The free press. Σελ. 331. Krasner, S. (1978) United States commercial and monetary policy: Unravelling the paradox of external strength and internal weakness. Εντός του:

κελεύσματα για την περιφερειακή ολοκλήρωση με την πλέον χαρακτηριστική να αφορά το Ισλάμ. Όπως αναφέρει ο Mahmut Aykan, «η Τουρκία επέδειξε μία διαρκή προσήλωση στην προώθηση της ισλαμικής αλληλεγγύης προς όφελος της περιφερειακής σταθερότητας και του αντιλαμβανόμενου τουρκικού εθνικού συμφέροντος μέσω της προστασίας των δικαιωμάτων τουρκικών μειονοτήτων, οι οποίες διαβιούν στο εξωτερικό».⁷

Προς επίρρωση του επιχειρήματος περί θεσμικού ανταγωνισμού μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας με διακύβευμα την επιρροή στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, ο Richard Pomfret σημειώνει ότι και οι δύο δρώντες προώθησαν, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, διεθνή θεσμικά σχήματα συνεργασίας, τα οποία ενείχαν προτιμησιακές εμπορικές συμφωνίες με άξονα την υπονόμευση της θέσης και του ρόλου ο ένας του άλλου. Προς τούτο, επί παραδείγματι, η Τουρκία ενθάρρυνε τη διεύρυνση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ – ECO) με στόχο τη συμπερίληψη των νεότευκτων κρατών και τη θεσμοποίηση προτιμησιακών εμπορικών σχέσεων, ενώ η Ρωσία – πέραν των διμερών συμφωνιών – αντιστοίχως προώθησε σχήματα όπως η Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα (Eurasian Economic Community – EAEC) και ο Οργανισμός για τη Συνεργασία στην Κεντρική Ασία (Central Asian Cooperation Organization – CACO).⁸ Μεταξύ άλλων, η Τουρκία στόχευε στη στρατηγική αναβάθμισή της μέσω της ενίσχυσης της διεθνούς θεσμικής συνεργασίας κυρίως έναντι των δυτικών εταίρων της. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο πρόεδρος Demirel, «διαμέσου των πράξεων της, της καλλιέργειας της οικονομικής και της πολιτικής αλληλεξάρτησης και συνεργασίας, η Τουρκία δε θα παραμείνει απλώς επί του πυρήνα της ασφαλείας και της ευμάρειας της Δύσης, αλλά θα αποτελέσει, επίσης, το κράτος-κλειδί κατά την απόπειρα ανάσχεσης και επίλυσης μίας σειράς προβλημάτων της εποχής μας».⁹

Ωστόσο, η αποτυχία της Τουρκίας να δημιουργήσει σφαίρα επιρροής και να καταστεί ηγεμόνας ταυτίστηκε με την έλλειψη επαρκούς ισχύος να υποστηρίξει ένα τέτοιο εγχείρημα. Συνολικά, οι λόγοι της τουρκικής αποτυχίας συνάδουν με τους

Katzenstein, P.J. (ed.) *Between power and plenty: Foreign economic policies of advanced industrial states*. Wisconsin: The university of Wisconsin press, σελ. 51-87. Σελ. 51.

⁷ Aykan, M.B. (1994) *Turkey's role in the Organization of the Islamic Conference: 1960-1992, the nature of deviation from the Kemalist heritage*. New York: Vantage. Σελ. 136.

⁸ Pomfret, R. (2009) Regional integration in Central Asia. *Econ change restruct (Springer)*, 42, σελ. 52-54.

⁹ Παρατίθεται εντός του: Uslu, N. (2004) *Turkish foreign policy in the post-Cold war period*. New York: Nova. Σελ. 6.

γενικότερους λόγους της έναρξης της περιόδου της απογοήτευσης όπως αυτοί έχουν ήδη παρατεθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Τουτέστιν, η άρνηση της τουρκικής κηδεμονίας εκ μέρους των νεότευκτων κρατών ιδιαίτερος όταν αυτή δε συνοδεύεται με οικονομικά ανταλλάγματα και η ισχυρή εξάρτησή τους από τον ρωσικό παράγοντα εξαιτίας του σοβιετικού κεκτημένου συνέστησαν τους μείζονες λόγους απόρριψης σχημάτων όπως, επί παραδείγματι, η Περιφερειακή Ένωση Κεντρικής Ασίας.¹⁰ Προς τούτο, οι ιδιοτελείς σκοποί ίδρυσης και διεύρυνσης διεθνών θεσμών δεν ευοδώθηκαν καθιστώντας την απόπειρα της ηγεμονικής σταθεροποίησης αποτυχημένη όσον αφορά την Τουρκία και τους ίδιους τους διεθνείς θεσμούς είτε ουσιαστικά ανενεργούς (ΟΟΣΕΠ, Τουρκικές Σύνοδοι) είτε υπερκείμενους μίας δυνητικής τουρκικής ηγεμονικής επιρροής (ΟΟΣ, ΟΙΔ/ΟΙΣ), όπως θα καταφανεί στη συνέχεια του κεφαλαίου.

5.1.1. Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ)

Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ – Economic Cooperation Organization – ECO) αποτελεί διάδοχο σχήμα – κατά χρονολογική σειρά – της Συνεργασίας για την Περιφερειακή Ανάπτυξη (Regional Cooperation for Development – RCD), του Οργανισμού του Κεντρικού Συμφώνου (Central Treaty Organization – CENTO) και του Συμφώνου της Βαγδάτης (Baghdad Pact). Ιστορικά, το σύνολο των εν λόγω διεθνών οργανισμών είχαν τη θέση και τον ρόλο του αναχώματος της σοβιετικής/ρωσικής επιρροής και της αναχαίτισης της συμπαρομαρτούσας προσπάθειας καθόδου προς τις θερμές θάλασσες μέσω της ανάπτυξης των οικονομικών και των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των μείζονων δρώντων της ευρύτερης Νότιας Ασίας, ώστε αυτοί να μην καταστούν ευεπίφοροι σε ενδεχόμενο παρεμβατισμό και πρωτοβουλίες οικονομικής διπλωματίας από πλευράς της Μόσχας. Κατόπιν της λήξης του Ψυχρού Πολέμου και συγκεκριμένα το 1992, ο ΟΟΣ διευρύνθηκε ώστε να συμπεριλάβει το σύνολο των μετασοβιετικών

---

¹⁰ Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) *Η λειτουργία του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ) στο διεθνές σύστημα και η Τουρκία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 105-106.

Ο Berdal Aral αναφέρει ενδεικτικά ότι, πέραν των δομικών δυσχερειών, λάθη τακτικής οδήγησαν στην τελικώς αποτυχημένη περιφερειακή ολοκλήρωση υπό την ηγεμονική σκέπη της Τουρκίας. Η έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού από πλευράς της κυβέρνησης του Turgut Özal και η μη ρεαλιστική οριοθέτηση των στρατηγικών σκοπών έθεσαν σε τέλμα την οιαδήποτε προσπάθεια εγκαθίδρυσης μίας τουρκικής σφαίρας επιρροής με σημεία αναφοράς διεθνή θεσμικά σχήματα. Aral, B. (2001) *Dispensing with tradition? Turkish politics and international society during the Özal decade, 1983-1993. Middle Eastern studies*, 37 (1), σελ. 81-82.

δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας (Καζακιστάν, Ουζμπεκιστάν, Τουρκμενιστάν, Κιργιστάν, Τατζικιστάν), καθώς και το Αζερμπαϊτζάν και το Αφγανιστάν. Πριν το συγκεκριμένο γεγονός, τα ιδρυτικά μέλη του οργανισμού, ήτοι η Τουρκία, το Ιράν και το Πακιστάν, είχαν ήδη υπογράψει το Πρωτόκολλο περί Προτιμησιακών Δασμών, σύμφωνα με το οποίο θα ενισχυόταν η εσωτερική αλληλεξάρτηση μέσω της μείωσης των δασμών κατά 10% και μετέπειτα κατά 20% επί συγκεκριμένων προϊόντων. Εντούτοις, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, ενώ το νομικό κερτημένο υιοθετήθηκε από πλευράς των νέων κρατών-μελών μετά το 1992, τελικώς δεν υπήρξε καμία άμεση πρόοδος εξαιτίας των δισταγμών των συμβεβλημένων κρατών να παραχωρήσουν εξουσίες και προνόμια σε υπερεθνικά θεσμικά σχήματα και εν προκειμένω, στον ΟΟΣ.¹¹

Η Τουρκία, μεταξύ των κρατών-μελών του ΟΟΣ, κατείχε σαφώς ισχυρή θέση εξ απόψεως πόρων και διεθνούς θέσης και προς τούτο, υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις δυναμικής παρουσίας της εντός των πλαισίων της λειτουργίας του.¹² Εξάλλου, όπως αναφέρει ο Berdal Aral, ο Turgut Özal ως πρόεδρος κατά τη δεδομένη ιστορική περίοδο θεώρησε ότι η αναδιοργάνωση της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας υπό τη σκέπη διεθνών θεσμών και την καθοδήγηση της Τουρκίας αποτελούσε μοναδική ευκαιρία για την ίδια, καθώς ήταν «ελεύθερη από τις ρωσικές πιέσεις» του παρελθόντος εννοώντας την αποκλιμάκωση της ρωσικής απειλής έναντι της Τουρκίας όπως αυτή τίθετο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.¹³ Εν έτει 1993, είναι άξιο αναφοράς ότι η Τουρκία κατείχε την πρώτη θέση ως προς την προσδοκώμενη αύξηση των εξαγωγών της από τη σύσφιξη των εμπορικών δεσμών μεταξύ των κρατών-μελών κατά 263 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ.¹⁴ Επιπλέον, η Τουρκία διέθετε το πλέον διαφοροποιημένο εξαγωγικό εμπόριο επικεντρωμένο σε βιομηχανικά αγαθά, αντί των πρωτογενών τα οποία εξαγονταν από τα υπόλοιπα κράτη-μέλη. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία ήταν ο πλέον ανταγωνιστικός εμπορικός

¹¹ Pomfret, R. (1997) The economic cooperation organization: Current status and future prospects. *Europe-Asia studies*, 49 (4), σελ. 659.

¹² Εντός του παραρτήματος IV, σε δύο διακριτούς πίνακες, παρατίθενται τα δεδομένα σχετικά με το ακαθάριστο εθνικό προϊόν (ΑΕΠ) εν έτει 1997, καθώς και το εμπορικό ισοζύγιο εν έτει 1994, τα οποία καταδεικνύουν την πλεονεκτική θέση της Τουρκίας εν σχέσει με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη του ΟΟΣ. Τα συγκεκριμένα δεδομένα αφορούν τη δυναμική τόσο ευρύτερα της οικονομίας όσο και ειδικότερα του μεγέθους του διεθνούς εμπορίου της εξ απόψεως μεγέθους αγοράς (εισαγωγές) και παραγωγικών δυνατοτήτων (εξαγωγές).

¹³ Aral, B. (2001) ό.π., σελ. 81.

¹⁴ Haq, N. (2011) *Twenty years of Economic Cooperation Organization: Chapters and developments*. Islamabad: Islamabad policy research institute (IPRI). Σελ. 44.

δρών.¹⁵ Εν πλήρη συναρτήσει με το προαναφερθέν συγκριτικό πλεονέκτημά της, η Τουρκία πρωτοστάτησε στην υιοθέτηση του συνόλου του κανονιστικού πλαισίου της Συμφωνίας Εμπορίου του ΟΟΣ (ΟΟΣΣΕ – ECO trade agreement – ECOTA), το οποίο ταυτίστηκε με τη διαδικασία εγκόλπωσης του φιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου από τα συμβεβλημένα κράτη.

Η ΟΟΣΣΕ υπογράφηκε στις 17 Ιουλίου 2003 εντός των πλαισίων της 2^{ης} υπουργικής συνόδου για το εμπόριο, ενώ κατά την 3^η αντίστοιχη σύνοδο υπογράφηκε σειρά συμφωνιών για τους κανόνες προστατευτισμού, τα πνευματικά δικαιώματα και το πλαίσιο λειτουργίας του ΟΟΣ ως προς τα συγκεκριμένα θέματα.¹⁶ Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ η Τουρκία – από κοινού με τα άλλα δύο ιδρυτικά κράτη-μέλη, ήτοι το Πακιστάν και το Ιράν – υπεστήριζε με θέρμη τα ανωτέρω βήματα, τα νεότευκτα κράτη-μέλη δίσταζαν να τα επικυρώσουν, ακριβώς εξαιτίας της δυσχερούς θέσης τους και της εξάρτησής τους από τον ρωσικό παράγοντα. Περαιτέρω, οι τουρκικές προσπάθειες προώθησης εθνικών συμφερόντων, όπως η έμμεση αναγνώριση του ψευδοκράτους στη Βόρειο Κύπρο, δεν ευοδώθηκαν καταδεικνύοντας, τοιουτοτρόπως, την περιορισμένη δυναμική της τουρκικής παρουσίας στον πρώην σοβιετικό χώρο ιδιαιτέρως μετά το 1994 ανεξαρτήτως των – γενικώς τιθέμενων – μαξιμαλιστικών τάσεων και επιθυμιών της Άγκυρας. Αξίζει να παρατεθεί η σχετική πρόβλεψη του καταστατικού χάρτη της Ανωτάτης Συνόδου του ΟΟΣ (ECOSAI) κατά την υιοθέτησή του στις 19 Απριλίου 1994, έτος κατά το οποίο ξεκίνησε η περίοδος της απογοήτευσης για την τουρκική υψηλή στρατηγική στην περιοχή:

Η Μουσουλμανική Τουρκική Κοινότητα στην Κύπρο («Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου» – ΤΔΒΚ) επιτρέπεται να συμμετέχει στις οικονομικές, πολιτισμικές και τεχνικές δραστηριότητες του ΟΟΣ δίχως [ωστόσο] δικαιώματα έναντι της αντίστοιχης θέσης των κρατών-μελών και [χωρίς την αγνόηση] των εν εξελίξει προσπαθειών για μία

---

¹⁵ Özkan, M. (2007) Turkey in the Islamic world: An institutional perspective. *Foundation for Middle East and Balkan studies*, σελ. 178.

¹⁶ Haq, N. (2011) ό.π., σελ. 46-47.

τελική επίλυση του Κυπριακού ζητήματος εν συναρτήσει με τα σχετικά ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών.¹⁷

Όπως προαναφέρθηκε, η Τουρκία, το Ιράν και το Πακιστάν έχουν αποτελέσει τα ιστορικά κράτη-μέλη των ανωτέρω «θεσμικών προγόνων» του ΟΟΣ, ενώ υπήρξαν και τα ιδρυτικά μέλη του ίδιου του ΟΟΣ κατά το έτος της ίδρυσής του, ήτοι το 1984. Χαρακτηριστικό στοιχείο της ιδιοσυστασίας του ΟΟΣ ως εξισορροπητικό εργαλείο της ρωσικής ισχύος αποτελεί η προσήλωσή του, εν τοις πράγμασι,¹⁸ στην εγκαθίδρυση ενός συστήματος προτιμησιακών εμπορικών σχέσεων αντί μίας περιοχής ελεύθερου εμπορίου ανοιχτής σε εντάξεις και άλλων κρατών. Προς το συγκεκριμένο σκοπό, έχει ιδρυθεί ένα περιφερειακό συμβούλιο σχεδιασμού, μία τράπεζα εμπορίου και ανάπτυξης, κοινοπραξίες διασφάλισης, ναυτιλίας και αερομεταφορών, ένα πολιτιστικό ινστιτούτο και ένα επιστημονικό ίδρυμα, τα οποία ενίσχυαν την εμβάθυνση της περιφερειακής ολοκλήρωσης υπό όρους διαζευκτικούς και όχι συμπληρωματικούς εν σχέσει με τρίτους δρώντες.¹⁹ Επιπροσθέτως, τον Οκτώβριο του 1993, υιοθετήθηκε το «επίτομο σχέδιο του Almaty» (Almaty outline plan) ως συνέχεια του «σχεδίου δράσης της Quetta» (Quetta plan of action) του Φεβρουαρίου του 1993 και της «διακήρυξης της Κωνσταντινούπολης» (declaration of Istanbul) του Ιουλίου του 1993 επί τω σκοπώ ανάληψης πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη ενός σχεδιασμού μετάβασης από το σοβιετικό κερκτιμένο και άρα, προς ένα καθεστώς όσο το δυνατόν πιο χαλαρών σχέσεων με την Ρωσία.²⁰ Το «επίτομο σχέδιο του Almaty» εστίασε στη διεύρυνση των μεταφορικών και επικοινωνιακών δικτύων μεταξύ των κρατών-μελών, το «σχέδιο δράσης της Quetta» αφορούσε την τυποποίηση των αγαθών, τη διακίνησή τους και τους μηχανισμούς διεκπεραίωσης

¹⁷ Economic Cooperation Organization (ECO) Supreme Audit Institutions (ECOSAI) (1994) *Charter*. Bhurban: Secretariat of ECOSAI, σελ. 6.

¹⁸ Υπογραμμίζεται ότι η εν λόγω διαπίστωση πραγματοποιείται κατά κόρον εντός των πλαισίων της διεθνούς βιβλιογραφίας ανεξαρτήτως των ωιονδήποτε διακηρύξεων. Ενδεικτικό παράδειγμα διακήρυξης υπέρ της εγκαθίδρυσης μίας ζώνης ελεύθερου εμπορίου απετέλεσε εκείνη της Κωνσταντινούπολης τον Ιούλιο του 1993, οπότε πραγματοποιήθηκε η Δεύτερη Σύνοδος του ΟΟΣ. Ωστόσο, σε οιαδήποτε περίπτωση, αξίζει να προστεθεί ότι η εγκαθίδρυση ζώνης ελεύθερου εμπορίου δεν αναιρεί το επιχείρημα ότι ως διεθνές καθεστώς ενέχει εξισορροπητικό ρόλο έναντι ενός τρίτου δρώντα. Kirisci, K. (1995) *New patterns of Turkish foreign policy behaviour*. Εντός του: Balim, C. et al. (eds.) *Turkey: Political, social and economic challenges in the 1990s*. New York: Brill, σελ. 1-21. Σελ. 14-15.

¹⁹ Hale, W. (2000) *Economic issues in Turkish foreign policy*. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 20-38. Σελ. 34.

²⁰ Pomfret, R. (1997) *ό.π.*, σελ. 661.

των σχετικών πληρωμών και η «διακήρυξη της Κωνσταντινούπολης» σχετίστηκε κατά βάση με τις δυνατότητες υιοθέτησης συνεργατικών πολιτικών επί του τομέα της διαμετακίνησης ενεργειακών προϊόντων.²¹

Όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών, το Ιράν, εξαιτίας του εμπάργκο στις εμπορικές σχέσεις του με το δυτικό κόσμο και της διεθνούς απομόνωσής του, είχε αναπτύξει ιδιαίτερες τις οικονομικές σχέσεις του με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη του ΟΟΣ και γι' αυτό το λόγο, η Τουρκία έθεσε ως πρώτιστο σκοπό της να υποβλέπει την ιρανική επιρροή εντός των πλαισίων του οργανισμού.²² Αντιστρόφως, ο Ιρανός πρόεδρος Ali Akbar Hashemi Rafsanjani κατηγορούσε την Τουρκία ότι προωθούσε την εδραίωση του δυτικού συστήματος οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών, το οποίο είναι απολύτως ξένο προς την ισλαμική κουλτούρα. Η ευρεία ιρανική πεποίθηση ήταν ότι η Τουρκία συνιστούσε «πιόνι στην υπηρεσία των αμερικανικών συμφερόντων»,²³ ενώ το Ιράν ήταν παρομοίως επιφυλακτικό και έναντι του Ουζμπεκιστάν, το οποίο συνεπικουρούσε το Ισραήλ και τις ΗΠΑ διά της ψήφου του εντός των πλαισίων του ΟΗΕ υπέρ της επαύξησης των κυρώσεων εις βάρος της Τεχεράνης.²⁴ Επί του εν λόγω συγκρουσιακού μήκους κύματος, έχει κατατεθεί η άποψη ότι διεθνή θεσμικά σχήματα όπως ο ΟΟΣ, ο Οργανισμός για τη Συνεργασία στην Κασπία Θάλασσα και η Ένωση Ομιλητών της Περσικής Γλώσσας προωθήθηκαν από το Ιράν ως αντίβαρα στα τουρκικής και αμερικανικής εμπνεύσεως σχήματα όπως ο ΟΟΣΕΠ και οι Τουρκικές Σύνοδοι.²⁵ Κατά τον Ahmet Davutoğlu, η εύρυθμη λειτουργία του ΟΟΣ και η υπερίσχυση της Τουρκίας μέσω των διαδικασιών του συνυφαίνεται με τον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων της Άγκυρας με την Τεχεράνη και το Ισλαμαμπάντ επί ρεαλιστικής βάσης, ήτοι υπό το πρίσμα της σύμπραξης των συμφερόντων και της συνεκτίμησης του κόστους και του οφέλους των πτυχών της διακρατικής συνεργασίας. Τοιουτοτρόπως,

---

²¹ Özkan, M. (2007) ό.π., σελ. 174.

²² Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, το 1996, το 40% επί του συνόλου του ιρανικού εμπορίου διεξάχθηκε με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη του ΟΟΣ, ενώ για την Τουρκία το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε στο 3,5%. Hale, W. (2000) ό.π., σελ. 34.

²³ Παρατίθεται εντός του: Smolansky, O.M. (1994) Turkish and Iranian policies in Central Asia. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 283-310. Σελ. 284.

²⁴ Pomfret, R. (2000) The Uzbek model of economic development, 1991-99. *Economics of transition*, 8 (3), σελ. 740.

²⁵ Σχετικά με τον ΟΟΣΕΠ και τις Τουρκικές Σύνοδοι, βλ. κατωτέρω. Επί του παρόντος επιχειρήματος, ενδεικτικά βλ.: Herzog, E. (2004) Regionalism, Iran and Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 507.

η Τουρκία όφειλε να παρακάμψει τα ρητορικά κελεύσματα του παρελθόντος, εφόσον επιθυμούσε να καταστήσει τον ΟΟΣ αξιόπιστο δίαυλο εγκαθίδρυσης μίας σφαίρας επιρροής στην ευρύτερη περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Επ' αυτού, ο Ahmet Davutoğlu αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

Οι τουρκοϊρανικές σχέσεις κυμαίνονται στα πλαίσια μίας διαδικασίας καθυστέρησης και ελέγχου, η οποία εμπεριέχει μία συνεχή καχυποψία που πηγάζει και από την ιστορική συσσώρευση, ενώ, αντιθέτως, οι τουρκοπακιστανικές σχέσεις βασίζονται σε μία εξαιρετικά νοσταλγική αισιοδοξία. Και οι δύο αυτοί τρόποι σχέσεων αποδυναμώνουν την αρχή του ορθολογισμού και της συνέχειας, οι οποίες αποτελούν τουλάχιστον το προαπαιτούμενο μίας μόνιμης συνεργασίας. Το μειονέκτημα αυτό, που παρεμποδίζει τον ΟΟΣ να λειτουργήσει κανονικά και να μετατραπεί σε διπλωματικό εργαλείο ικανό να προλειάνει το έδαφος για το άνοιγμα της Τουρκίας στο ασιατικό βάθος, καθιστά αναπόφευκτη την επανερμηνεία των διμερών σχέσεων.²⁶

Επιπρόσθετο βασικό σημείο ανταγωνισμού μεταξύ των μείζονων δρώντων, ήτοι της Τουρκίας, του Ιράν και του Πακιστάν, απετέλεσε η επιρροή επί των νέων κρατών-μελών της Κεντρικής Ασίας με βασικό διακύβευμα την παροχή της βέλτιστης και πλέον συμφέρουσας διαδρομής προς τους λιμένες και την ανοιχτή θάλασσα. Υπό την εν λόγω διαδικασία, τα περικλείστα αυτά κράτη θα εντάσσονταν στις δομές του παγκοσμίου εμπορίου και της παγκόσμιας οικονομίας με απώτερο σκοπό την αποκοπή τους από την ρωσική σφαίρα επιρροής κυρίως επί του τομέα της εκμετάλλευσης και διαμετακίνησης των ενεργειακών πόρων τους.²⁷ Εξαιτίας του σοβιετικού παρελθόντος και της λειτουργίας των οικονομιών της περιοχής υπό τη δεσπόζουσα σκέπη της Μόσχας, το σύνολο σχεδόν των μεταφορικών συνδέσεων, οι

²⁶ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 412.

²⁷ Pomfret, R. (1999) *Central Asia turns south? Trade relations in transition*. London: The Royal institute of international affairs. Σελ. 4. Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 83.

Επί του προκειμένου σημείου, αξίζει να σημειωθεί ότι το Πακιστάν βρισκόταν σε σαφώς μειονεκτική θέση εν σχέσει με τα άλλα δύο ιδρυτικά κράτη-μέλη του ΟΟΣ, καθώς η οιαδήποτε φυσική επαφή του με την Κεντρική Ασία προϋπέθετε τη σταθεροποίηση στο εσωτερικό του Αφγανιστάν και του Τατζικιστάν, κράτη τα οποία υπέφεραν από εσωτερικές συγκρούσεις. Επιπρόσθετο μειονέκτημα για το Πακιστάν απετέλεσε η δυσχερής γεωμορφολογία της περιοχής μεταξύ του ιδίου και της Κεντρικής Ασίας, η οποία ήταν ορεινή και προς τούτο, καθιστούσε ενδεχόμενα έργα μεταφορικών και ενεργειακών συνδέσεων εξαιρετικά κοστοβόρα. Hyman, A. (1993) *Moving out of Moscow's orbit: The outlook for Central Asia*. *International affairs*, 69 (2), σελ. 299.

οποίες αφορούσαν τόσο ανθρώπους όσο και αγαθά, οδηγούσαν προς την ρωσική ενδοχώρα και έπειτα προς τους ρωσικούς λιμένες. Τοιουτοτρόπως, υποδομές όπως, επί παραδείγματι, η οδική αρτηρία μεταξύ Τουρκμενιστάν και ιρανικού λιμένα στον Ινδικό Ωκεανό, η οποία ολοκληρώθηκε στις 13 Μαΐου 1996, καθώς επίσης – κατά την ίδια χρονική περίοδο – και η σιδηροδρομική γραμμή Tejen-Seraks-Mashhad προσέδωσαν νέα ώθηση στη διαδικασία μείωσης της εξάρτησης των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας από την Ρωσία.²⁸ Εν πλήρη συναρτήσει με τις εν λόγω υποδομές, προέκυψε η Διακήρυξη του Ashgabat του 1997, οπότε – μέσω ενός δεκαετούς σχεδιασμού (1998-2007) – δηλώθηκε η ανάγκη λήψης ουσιαστικών μέτρων απομάκρυνσης της περιοχής από την ρωσική σφαίρα επιρροής με άξονα κυρίως τη δημιουργία των κατάλληλων υποδομών σύνδεσης των περικλειστών κρατών-μελών με τους λιμένες του Ιράν, του Πακιστάν και της Τουρκίας.²⁹ Επί του προκειμένου, αξίζουν να αναφερθούν ενδεικτικά ορισμένοι εκ των σκοπών του ΟΟΣ, όπως αυτοί καταγράφονται εντός της Συνθήκης της Σμύρνης, η οποία αντιπροσωπεύει την κατοχύρωση της καταστατικής λειτουργίας του οργανισμού, στις 14 Μαΐου 1996:

A) Η επιδίωξη, εν συναρτήσει με τις βασικές στοχεύσεις των κρατών-μελών, αυξημένης οικονομικής συνεργασίας επί τω σκοπώ της διασφάλισης ενός ευρύτερου ρόλου και της συνεισφοράς της περιοχής του ΟΟΣ στην ανάπτυξη του παγκοσμίου εμπορίου και της άρσης αδίκων εμπορικών πολιτικών, οι οποίες προκύπτουν ως αποτέλεσμα εχθρικών όρων εμπορίου για τις αναπτυσσόμενες χώρες, ειδικότερα για τα κράτη-μέλη [του ΟΟΣ].

B) Η παροχή βαθμιαίας και αρμονικής ένταξης των οικονομιών των κρατών-μελών στην παγκόσμια οικονομία προς επιβεβαίωση της πληρέστερης συμμετοχής τους στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης.

Γ) Η επιτάχυνση της ανάπτυξης των υποδομών των μεταφορών και των επικοινωνιών, οι οποίες συνδέουν τα κράτη-μέλη μεταξύ τους και με τον υπόλοιπο κόσμο.

²⁸ Pomfret, R. (1997) ό.π., σελ. 664-665.

²⁹ Afrasiabi, K.L. and Jalali, Y.P. (2001) The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a competitive context. *Mediterranean quarterly*, 12 (4), σελ. 74-75.

Δ) Η εντατικοποίηση της κινητικότητας και της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων της περιοχής του ΟΟΣ και ιδιαιτέρως των ενεργειακών πόρων.

Ε) Η προώθηση της αμοιβαία επωφελούς διάδρασης και συνεργασίας μεταξύ του ΟΟΣ και έτερων περιφερειακών και διεθνών οργανισμών, καθώς επίσης και διεθνών θεσμών.³⁰

Συνάγεται, δηλαδή, ότι η λειτουργία του ΟΟΣ συνυφάνθηκε με την απόπειρα ελαχιστοποίησης της εξάρτησης των νεότευκτων κρατών από την Ρωσία διά της αύξησης των δομών οικονομικής αλληλεξάρτησής τους με τον υπόλοιπο κόσμο. Η δέσμη των εν λόγω σκοπών ήταν εν πλήρη συναρτήσει με την επιθυμία κυρίως της Τουρκίας να ουδετεροποιήσει την ενδιάμεση ζώνη, αφού δε δύνατο η ίδια να κυριαρχήσει επ' αυτής, μέσω της υπονόμευσης του ρωσικού ρόλου. Μάλιστα, τον Ιούλιο του 2003, ο γενικός γραμματέας του ΟΟΣ Seyed Mojtaba Arastou επικαιροποίησε τους ανωτέρω σκοπούς αναφέροντας ότι η «αύξηση της ενσωμάτωσης των περικλειστών κρατών στις παγκόσμιες αγορές» συνιστά – μεταξύ άλλων – μείζονας σημασίας σκοπό της λειτουργίας του ΟΟΣ.³¹ Ωστόσο, παρά τις επανειλημμένες σχετικές διακηρύξεις, οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες διατήρησαν τους στενούς εμπορικούς και οικονομικούς δεσμούς τους με την Ρωσία, ενώ συνέχισαν να χρησιμοποιούν το ρωσικό έδαφος προκειμένου να μεταφέρουν τα προϊόντα τους προς τρίτες χώρες.³² Οι ήδη υπάρχουσες υποδομές χρονολογούμενες από τη σοβιετική περίοδο – οπότε η Ρωσία ως ομόσπονδο κράτος αποτελούσε τον προορισμό των οδικών και ενεργειακών αρτηριών – προέκυψαν ως η επιλογή άμεσης και μη κοστοβόρας κερδοφορίας εν σχέσει με την προώθηση νέων επενδυτικών σχεδίων προς την Τουρκία, το Ιράν και το Πακιστάν. Η εν λόγω παράμετρος απετέλεσε βασικό αίτιο της αποτυχίας του ΟΟΣ ως προς την υλοποίηση των καταστατικά διακηρυγμένων σκοπών του.

Ως δεύτερο αίτιο, τονίζονται οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών-μελών, οι οποίες επίσης έθεσαν σε τέλμα τις απόπειρες εύρυθμης λειτουργίας

³⁰ Economic Cooperation Organization (ECO) (1996) *Treaty of Izmir*. Izmir: ECO member-states, άρθρο II (σκοποί), παράγραφοι III, IV, VI, IX και XIII, σελ. 3-4.

³¹ Herzig, E. (2004) ό.π., σελ. 513. Επίσης, περί των διλημάτων, των εμποδίων και των παρεμβαίνουσων μεταβλητών κατά τη διαδικασία της περιφερειακής ολοκλήρωσης της Κεντρικής Ασίας, ενδεικτικά βλ.: Bohr, A. (2004) Regionalism in Central Asia: New geopolitics, old regional order. *International affairs*, 80 (3), σελ. 485-502.

³² Προς επίρρωση του παρόντος επιχειρήματος, βλ. Παράρτημα IV.

του ΟΟΣ. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, ανταγωνιστικές πολιτικές και στρατηγικές προτεραιότητες «μετέτρεψαν τον ΟΟΣ σε αναποτελεσματικό οργανισμό»³³ και κατ' επέκταση, η διεθνής θεσμική δομή του δεν κατάφερε να λειτουργήσει ως παράλληλη ανεξάρτητη μεταβλητή με τα εθνικά συμφέροντα και τους επιμέρους στρατηγικούς σκοπούς των κυρίων δρώντων. Οι εν λόγω διαφοροποιήσεις είχαν τις ρίζες τους τόσο στην ύπαρξη πολυάριθμων μειονοτήτων όσο και κυρίως στο σοβιετικό κερτημένο ρύθμισης των σχέσεων. Τουτέστιν, κατά τη σοβιετική περίοδο, η Μόσχα, ως ρυθμιστική αρχή επί των σχέσεων μεταξύ των ομόσπονδων δημοκρατιών, δημιουργούσε δυνητικά προσχώματα – ή, με άλλα λόγια, σημεία τριβής – προκειμένου να διατηρεί το συγκεκριμένο ρόλο της, κατάσταση την οποία κλήθηκαν να διαχειριστούν μεταψυχροπολεμικά οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες σε περιπτώσεις όπως εκείνη του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ή της διαφιλονικούμενης μεταξύ Ουζμπεκιστάν και Κιργιστάν Κοιλιάδας της Φεργκάνα.

Κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η Τουρκία, το Ιράν και το Πακιστάν δεν μπόρεσαν να επιτελέσουν τον εν λόγω ρυθμιστικό ρόλο ούτε σε διακρατικό επίπεδο ούτε στο επίπεδο διεθνών οργανισμών, όπως ο ΟΟΣ. Κατά περιοριστικό τρόπο, διείδαν τον ΟΟΣ ως δίαυλο προώθησης της πλεονάζουσας παραγωγής τους και θωράκισης αυτής μέσω προστατευτικών επιλογών³⁴ και προς τούτο, δε χάραξαν τις στρατηγικές τους υπό την επιρροή του διεθνούς θεσμού, αλλά με άξονα την εργαλειοποίησή του προς αποκόμιση των μέγιστων ιδίων οφελών. Τέλος, τρίτο αίτιο ήταν η ανεπαρκής χρηματοδοτική υποστήριξη των νεότευκτων κρατών μέσω των δομών του ΟΟΣ. Συγκεκριμένα, η Επενδυτική Τράπεζα του Οργανισμού διέθετε κεφάλαιο μόλις 400 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ,³⁵ ποσό εξαιρετικά χαμηλό εν σχέσει με τις επιτακτικές ανάγκες κρατών, τα οποία βρίσκονταν σε μετάβαση από το κομμουνιστικό οικονομικό μοντέλο, ενώ τα ιδρυτικά κράτη-μέλη αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα κινητοποίησης των εσωτερικών πόρων τους, όπως διεφάνη μέσω της ύφεσης του 1994 στην Τουρκία.

Συνακολούθως των ανωτέρω λόγων, οι οποίοι σχετίζονται με την περιφερειακή κατανομή ισχύος και τις παραμέτρους διαχείρισής της από πλευράς των κρατικών

---

³³ Özkan, M. (2007) ό.π., σελ. 177.

³⁴ Pomfret, R. (2002) Trade and exchange rate policies in formerly centrally planned economies. *The world economy*, 26 (4), σελ. 599.

³⁵ Hyman, A. (1993) ό.π., σελ. 298. Περί της οικονομικής αδυναμίας των τριών ιδρυτικών κρατών του ΟΟΣ και της προκειμένης αποτυχίας τους να διεισδύσουν κυρίως στην Κεντρική Ασία μέσω του εν λόγω οργανισμού, ενδεικτικά βλ.: Pomfret, R. (2009) ό.π., σελ. 61.

δρώντων, ο ΟΟΣ απέτυχε όσον αφορά τους καταστατικούς σκοπούς του. Τουτέστιν, απέτυχε να λειτουργήσει από κοινού με τα κράτη-μέλη και να αποτελέσει μία αυτόνομη διεθνής δομή – ως παράλληλη ανεξάρτητη μεταβλητή – στην οποία θα υπαγόταν μέρος των εθνικών συμφερόντων. Εν προκειμένω, η Τουρκία διαχειρίστηκε τη συμμετοχή της στον ΟΟΣ ως ευκαιρία αποκόμισης ιδίων οφελών δίχως να παραιτείται από τις προτεραιότητές της. Επί παραδείγματι, όπως έχει ήδη σημειωθεί, έθεσε περιορισμούς ως προς ποια προϊόντα θα υπάγονταν στο Πρωτόκολλο περί Προτιμησιακών Δασμών, ενώ συνέχισε να υποβλέπει το Ιράν ως τον έτερο ανταγωνιστικό δρώντα στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Από την άλλη πλευρά, τα νεότευκτα κράτη, επίσης, δε διαφάνηκαν διατεθειμένα να συμμετέχουν άνευ όρων και ανταλλαγμάτων στον ΟΟΣ και σε πείσμα των βασικών σκοπών του οργανισμού σύναψαν διμερείς συμφωνίες με τρίτους δρώντες και κατά βάση με την Ρωσία. Προς τούτο, η Ρωσία συνέχισε αναμφίλεκτα να συνιστά το βασικό εμπορικό εταίρο και συνεπώς, έμμεσο χρηματοδότη των νεότευκτων κρατών της Κεντρικής Ασίας με αποτέλεσμα ο ΟΟΣ να αποτυγχάνει να λειτουργήσει ως στρατηγικό εργαλείο μείωσης της επιρροής της. Συνεπώς, ο ΟΟΣ απέτυχε κατά την περίοδο εξέτασης τόσο ως προς την προώθηση της περιφερειακής ολοκλήρωσης όσο και ως προς τη λειτουργία του ως στρατηγικό εργαλείο της Τουρκίας, αλλά και των άλλων δύο ιδρυτικών μελών του.

5.1.2. Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΟΣΕΠ)

Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΟΣΕΠ – Organization of the Black Sea Economic Cooperation – BSEC) ιδρύθηκε στις 25 Ιουνίου 1992 στην Κωνσταντινούπολη με ιδρυτικά μέλη αφ' ενός τα παράκτια κράτη (Τουρκία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουκρανία, Ρωσία, Γεωργία) και αφ' ετέρου τα κράτη, τα οποία συνδέουν τα συμφέροντά τους κατά άμεσο τρόπο με την περιοχή του Ευξείνου Πόντου (Ελλάδα, Αλβανία, Μολδαβία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν). Ο ΟΟΣΕΠ συνδέεται με την περιπτωσιολογική μελέτη της διατριβής, καθότι αφ' ενός περιλαμβάνει στους κόλπους του τις χώρες του Καυκάσου, καθώς και την Τουρκία και την Ρωσία και αφ' ετέρου η γεωγραφική περιοχή, στην οποία αναφέρεται, καθορίζει άμεσα τη διασύνδεση του συνόλου των χωρών, συμπεριλαμβανομένης της Κεντρικής Ασίας, με τις διεθνείς αγορές. Επί παραδείγματι, η προώθηση της ένταξης του Αζερμπαϊτζάν στον ΟΟΣΕΠ εκ μέρους της Τουρκίας αποσκοπούσε στην

επίτευξη της εμπορικής και ενεργειακής συνεργασίας με την περιοχή και στην παροχή της δυνατότητας υλοποίησης αγωγών όπως ο Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1990.³⁶ Προς τούτο, η τάση άρσης των προστατευτισμών και φιλελευθεροποίησης της οικονομίας και του εμπορίου, αλλά και ο ρόλος και η θέση της Ρωσίας και της Τουρκίας εντός του συγκεκριμένου πλέγματος, καθορίζουν άμεσα τις εξελίξεις στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής Ασίας.

Όσον αφορά τη λειτουργία του ΟΟΣΕΠ, μία μόνιμη γραμματεία εγκαθιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη με εναλλασσόμενη προεδρία μεταξύ των κρατών-μελών, ενώ σε κατοπινό χρόνο – τον Ιούνιο του 1999 – ιδρύθηκε η Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης της Μαύρης Θάλασσας (Black Sea Trade and Development Bank) με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Επί του πυρήνα της σκοποθεσίας του ΟΟΣΕΠ τέθηκε, εξ αρχής, ο περιορισμός πάσης φύσεως εμποδίων επί της εμπορικής, βιομηχανικής και μεταφορικής συνεργασίας, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις συμπράξεις επί των τομέων των μεταφορών, της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου, του τουρισμού και της ενέργειας, όπως διαφάνηκε – μεταξύ άλλων – στο άρθρο 4 του καταστατικού χάρτη.³⁷ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο ΟΟΣΕΠ δεν ιδρύθηκε επί τω σκοπώ εγκαθίδρυσης μίας κλειστής αγοράς, η οποία να λειτουργεί ανταγωνιστικά προς τρίτους δρώντες όπως συνέβη στην περίπτωση του ΟΟΣ, αλλά εντάχθηκε πλήρως στις επιταγές των διεθνών και περιφερειακών ισορροπιών και αναγκών. Επί του προκειμένου, ενδεικτικοί είναι ορισμένοι εκ των διακηρυγμένων σκοπών εντός των πλαισίων του καταστατικού χάρτη του οργανισμού:

A) Λαμβάνουμε υπόψιν τις προφανείς και ταχείες αλλαγές στην Ευρώπη και την προσήλωση των ανθρώπων της ηπείρου προς τη διαμόρφωση μίας νέας εποχής ειρήνης και ασφαλείας επί τη βάση των αρχών όπως αυτές παρατίθενται εντός της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και προεκτείνονται

³⁶ Sayari, S. (1994) Turkey, the Caucasus and Central Asia. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 175-196. Σελ. 182.

³⁷ Hale, W. (2000) ό.π., σελ. 32. Επίσης, αναφορικά με μία αναλυτική περιγραφή του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του ΟΟΣΕΠ, ενδεικτικά βλ.: Σίσκος, Ε.Π. (2001) *Η οικονομική συνεργασία του Ευξείνου Πόντου και η περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση των χωρών της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών*. Αθήνα: Παπαζήσης. Winrow, G.M. (2007) Turkey and the Greater Black Sea region. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 121-136. Σελ. 128-129.

Περί της παράθεσης του χάρτη της περιοχής του Ευξείνου Πόντου, βλ. Παράρτημα III.

εντός των εγγράφων του ΟΑΣΕ και ειδικότερα εντός του Καταστατικού Χάρτη του Παρισιού για μία νέα Ευρώπη.

Β) Αναγνωρίζουμε ότι μία ακμάζουσα και ενωμένη Ευρώπη θα αναπτυχθεί υπό τη σκέπη κοινών αξιών όπως η δημοκρατία βασιζόμενη στα ανθρώπινα δικαιώματα και στις θεμελιώδεις ελευθερίες, η ευημερία διαμέσου της οικονομικής ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης και η ισότιμη ασφάλεια για όλες τις χώρες.

Γ) Επιβεβαιώνουμε την πρόθεση να αναπτύξουμε την οικονομική συνεργασία ως συμβολή στη διαδικασία του ΟΑΣΕ, στην εγκαθίδρυση μίας πανευρωπαϊκής οικονομικής ζώνης, καθώς επίσης και στην επίτευξη μίας υψηλότατου βαθμού ένταξης των συμβεβλημένων κρατών εντός της παγκόσμιας οικονομίας.

Δ) Συμφωνούμε ότι η οικονομική συνεργασία θα αναπτυχθεί κατά τρόπο ο οποίος δεν αντιτείνει προς τις υποχρεώσεις και δεν παρεμποδίζει την προώθηση των σχέσεων των συμβεβλημένων κρατών με τρίτα μέρη, συμπεριλαμβανομένων διεθνών οργανισμών, καθώς επίσης τις [τότε] ΕΚ (Ευρωπαϊκές Κοινότητες) και τη συνεργασία εντός του περιφερειακού πλαισίου πρωτοβουλιών.

Ε) Επιβεβαιώνουμε ότι η συνολική οικονομική συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών είναι ανοιχτή προς συμμετοχή έτερων ενδιαφερομένων κρατών, τα οποία αναγνωρίζουν τις προβλέψεις του παρόντος εγγράφου.³⁸

Εν συναρτήσει με τους παρόντες σκοπούς του οργανισμού, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε επί των ζητημάτων διαμετακίνησης ενεργειακών προϊόντων. Τοιουτοτρόπως, η εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων των συμβεβλημένων κρατών, η δημιουργία διεθνών καθεστώτων προς συντονισμό της διαδικασίας μεταφοράς τους προς τις αγορές, η μέριμνα για την κίνηση και την ασφάλεια των Στενών του Βοσπόρου και η εδραίωση ενός κοινού θεσμικού πλαισίου για την ενεργειακή πολιτική τέθηκαν επί του πυρήνα της επικαιροποίησης των στρατηγικών στόχων του ΟΟΣΕΠ κατά τη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης τον Ιούνιο του 2004.³⁹ Συγκεκριμένα, εντός των πλαισίων της συγκεκριμένης συνόδου, διακηρύχθηκε ο σκοπός της ανάπτυξης

³⁸ Black Sea Economic Cooperation (BSEC) (1992) *Summit declaration on Black Sea Economic Cooperation*. Istanbul: BSEC organization member-states, παράγραφοι 1, 2, 5, 7 και 11, σελ. 1-3.

³⁹ Black Sea Economic Cooperation (BSEC) (2004) *BSEC strategic objectives*. Istanbul: Meeting of the BSEC working group on energy, BS/EN/WG/R(2004)2, σελ. 1-3.

«ενεργειακών διασυνδέσεων κοινού ενδιαφέροντος» και της υλοποίησης «ενός δικτύου υπεύθυνου για την παρακολούθηση της ανάπτυξης των έργων που αφορούν στη βελτίωση και κατασκευή των διασυνοριακών αγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου μεταξύ των κρατών μελών του ΟΟΣΕΠ, και τη σύνδεσή τους με τα εθνικά δίκτυα μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου».⁴⁰ Κατά συνέπεια, ο ΟΟΣΕΠ κλήθηκε να διαδραματίσει έναν ρόλο παρόχου του θεσμικού πλαισίου υλοποίησης έργων διαμετακίνησης ενέργειας από τα κράτη-μέλη-παραγωγούς (ιδιαίτερος Ρωσία, Αζερμπαϊτζάν) προς τα κράτη-καταναλωτές της δύσης.

Συνακολούθως, υπό τη σκέπη του εν λόγω οργανισμού, η Τουρκία επεδίωξε – όπως και στην περίπτωση του ΟΟΣ – να ενισχύσει τη θέση και τον ρόλο της και ειδικότερα να εκθέσει την οικονομία της στον περιφερειακό και διεθνή ανταγωνισμό εκτιμώντας ότι διαθέτει το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι κυρίως των αναδυόμενων νεότευκτων κρατών της περιοχής ως απόρροια της πολυετούς ραγδαίας οικονομικής και βιομηχανικής ανάπτυξης κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Turgut Özal.⁴¹ Όπως σημειώνει ο William Hale, μέσω της προώθησης του σχεδίου για την ίδρυση του ΟΟΣΕΠ «ο Turgut Özal προσπάθησε να εκμεταλλευτεί και να διευρύνει τους αναπτυσσόμενους οικονομικούς δεσμούς της Τουρκίας με τα γειτνιάζοντα πρώην κομμουνιστικά κράτη».⁴² Ωστόσο, η παράλληλη συμμετοχή ανταγωνιστικών δρώντων, όπως η Ρωσία και η Ελλάδα,⁴³ δημιούργησε κεντρόφυγες τάσεις εντός των κόλπων του οργανισμού και δεν επέτρεψε την απρόσκοπτη υπαγωγή του ΟΟΣΕΠ στους σκοπούς της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Το συγκεκριμένο γεγονός, μάλιστα, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση δυσλειτουργιών και τελικώς, την υπονόμηση του ρόλου και της σημασίας του οργανισμού εκ μέρους της Άγκυρας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ahmet Davutoğlu σημειώνει ότι ο ΟΟΣΕΠ υλοποιήθηκε επί τω σκοπώ διασκέδασης των ρωσικών ανησυχιών ως απόρροια του πλαισίου λειτουργίας και των σκοπών του ΟΟΣ.⁴⁴ Κατ' ουσία, δηλαδή, αφ' ενός η αδυναμία

⁴⁰ Παρατίθεται εντός του: Roberts, J. (2008) *Η ενεργειακή συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 56.

⁴¹ Kirişçi, K. (1995) ό.π., σελ. 14.

⁴² Hale, W. (2003) *Turkish foreign policy: 1774-2000*. London: Frank Cass. Σελ. 269.

⁴³ Αξίζει να σημειωθεί ότι η Τουρκία, η Ελλάδα και η Ρωσία κατείχαν τα πρωτεία όσον αφορά τη συμμετοχή επί των κεφαλαίων της Τράπεζας Εμπορίου και Ανάπτυξης της Μαύρης Θάλασσας. Εν προκειμένω, διέθεταν η καθεμία από 165.000 μετοχές, ήτοι το 16,5% του συνολικού μετοχικού κεφαλαίου της τράπεζας. Βλ. άρθρο 5 της συμφωνίας για την ίδρυση της Τράπεζας Εμπορίου και Ανάπτυξης της Μαύρης Θάλασσας όπως παρατίθεται εντός του: Σίσκος, Ε.Π. (2001) ό.π., σελ. 240-241.

⁴⁴ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 718.

εξισορρόπησης της ρωσικής επιρροής μέσω του ΟΟΣΕΠ ήταν ευνόητη εξαιτίας της από κοινού συμμετοχής στον οργανισμό της Άγκυρας και της Μόσχας και αφ' ετέρου ο ίδιος ο οργανισμός ιδρύθηκε επί τω σκοπώ εξευμενισμού της ρωσικής απειλής στην ενδιάμεση ζώνη και μετριασμού των διλημμάτων όπως αυτά προέκυπταν για την Ρωσία μέσω της λειτουργίας άλλων ανταγωνιστικών θεσμικών σχημάτων και κυρίως του ΟΟΣ.

Όπως συνέβη και στην περίπτωση του ΟΟΣ, τα κράτη-μέλη του ΟΟΣΕΠ και εν προκειμένω η Τουρκία αγνόησαν το πλαίσιο των σκοπών και τον ρόλο του οργανισμού και προέβησαν σε διμερείς διαπραγματεύσεις και συμφωνίες με τρίτα μέρη αναφορικά ακόμη και με το σκληρό πυρήνα των ζητημάτων του καταστατικού χάρτη, ήτοι των ενεργειακών. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελέσαν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της Τουρκίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την υλοποίηση του αγωγού φυσικού αερίου Nabucco, ο οποίος θα κατέληγε στην Αυστρία συνδέοντας, κατ' ουσία, τα σχετικά κοιτάσματα του Αζερμπαϊτζάν με την Κεντρική Ευρώπη. Η Τουρκία, καταβάλλοντας προσπάθειες να ενισχύσει τη θέση της εντός των πλαισίων των διαπραγματεύσεων ένταξής της στην ΕΕ χρησιμοποίησε το σχεδιασμό για το Nabucco αγνοώντας πλήρως τις καταστατικές αρχές του ΟΟΣΕΠ, αλλά και το κοινοτικό κεκτημένο (*acquis communautaire*). Συγκεκριμένα, η Άγκυρα απειλούσε να τορπιλίσει τις προσπάθειες υλοποίησης του έργου πιέζοντας, τοιουτοτρόπως, την Επιτροπή της ΕΕ να «ξεπαγώσει» τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις αναφορικά με το κεφάλαιο 15, το οποίο αφορούσε τα ζητήματα ενεργειακής πολιτικής. Ο Τούρκος πρωθυπουργός Recep Tayyip Erdoğan δήλωνε χαρακτηριστικά ότι «η κυβέρνησή του θα «επανακαθόριζε τη θέση της» [σ.σ. σχετικά με τον αγωγό Nabucco] [...] εάν η προσπάθεια ένταξής της στην ΕΕ παρεμποδιζόταν»,⁴⁵ επιζητώντας τοιουτοτρόπως ανταλλάγματα με διακύβευμα την ομαλή ενεργειακή τροφοδοσία της Ευρώπης.

Προς τούτο, κατά τη φάση των διαπραγματεύσεων για την υλοποίηση του έργου, η Τουρκία απαίτησε να διαθέτει το δικαίωμα παρακράτησης του 15% του

Εντός των πλαισίων έτερου σημείου του βιβλίου του, ο Davutoğlu μεταχειριζόμενος κρατοκεντρικούς όρους καταγράφει ως δυνητικά οφέλη για την Τουρκία μέσω της συμμετοχής της στον ΟΟΣΕΠ: α) την αγορά πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων, β) τη διεθνή οικονομική και πολιτική επιρροή, γ) τη δυνατότητα εμβάθυνσης μέσω της οποίας θα λειτουργήσει ως μηχανισμός επίλυσης κρίσεων στην ευρύτερη περιοχή και δ) τη δημιουργία διπλωματικού πεδίου επαφών, το οποίο θα επηρεάσει θετικά κυρίως τις ρωσοτουρκικές σχέσεις. Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 425-426.

⁴⁵ Deutsche Welle staff (2009) *Turkey blackmailing EU over gas pipeline, German minister says* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.dwworld.de/dw/article/0,,3962409,00.html> [6/6/2009].

αερίου του Nabucco έχοντας, εν παραλλήλω, το δικαίωμα μεταπώλησής του σε τιμές, τις οποίες θα καθόριζε η ίδια.⁴⁶ Κατά συνέπεια, επρόκειτο για ένα έργο, το οποίο ενέπιπτε πλήρως στη δικαιοδοσία των καταστατικών αρχών του ΟΟΣΕΠ εξ απόψεως συμβεβλημένων μερών και διαπραγματευόμενων ζητημάτων (απρόσκοπτη διαμετακίνηση ενεργειακών προϊόντων μεταξύ των κρατών-παραγωγών και των αγορών), αλλά αυτός καθ' εαυτός ο καταστατικός χάρτης αγνοήθηκε πλήρως από την Άγκυρα υπό την πίεση της εξυπηρέτησης του τουρκικού εθνικού συμφέροντος. Επιπροσθέτως, υπό την ίδια ακριβώς πίεση, η Τουρκία υπονόμει τις σχέσεις της με το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο, επίσης, ήταν κράτος-μέλος του ΟΟΣΕΠ, καθώς οι πολιτικοί ελιγμοί της πρωτίστως έθεταν σε αναμφίλεκτο κίνδυνο τα αζερικά κέρδη, τα οποία θα εκπορεύονταν μέσω της σύνδεσης των κοιτασμάτων της Κασπίας με την εύρωστη ευρωπαϊκή αγορά.

Συνάγεται, δηλαδή, ότι το πλαίσιο αρχών και λειτουργίας του ΟΟΣΕΠ δεν κατάφερε να επιβληθεί ως υπερκείμενο των κρατικών στοχεύσεων και επιδιώξεων και τοιουτοτρόπως, να περιορίσει ή επικαθορίσει την τουρκική στρατηγική ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία. Συγκεκριμένοι βασικοί λόγοι⁴⁷ οδήγησαν τον οργανισμό σε τέλμα, απαξίωση και ως εκ τούτου, μη περαιτέρω εμπάθυνση και θεσμική συγκρότηση. Πρώτον, η γεωγραφική ετερογένεια και οι συνεπαγόμενες αποκλίσεις συμφερόντων χαρακτηρίζουν την ομάδα των κρατών-μελών. Εντός των κόλπων του, συμμετέχουν αφ' ενός τα παρευξείνια κράτη και αφ' ετέρου το Αζερμπαϊτζάν και η Αλβανία προσπαθώντας να βρουν συγκλίσεις συμφερόντων μεταξύ της Κασπίας και της Αδριατικής. Δεύτερον, η πλειοψηφία των κρατών-μελών αντιμετώπιζαν σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες ευρισκόμενα σε μετάβαση από το κομμουνιστικό πολιτικοοικονομικό μοντέλο. Προς τούτο, δεν ήταν ιδιαίτερος ευεπίφορα στην πλήρη φιλελευθεροποίηση των διακρατικών εμπορικών και οικονομικών συναλλαγών, ενώ απαιτούσαν άμεσα αναπτυξιακά κεφάλαια προκειμένου να εξυπηρετήσουν ανάγκες επιτακτικού χαρακτήρα. Τρίτον, περιφερειακές συγκρούσεις – όπως εκείνη του Ναγκόρνο-Καραμπάχ – και ανταγωνισμοί – όπως ο ρωσοτουρκικός – ενέπιπταν πλήρως επί των σχέσεων μεταξύ των κρατών-μελών. Επί παραδείγματι, η υλοποίηση του BTC για τη διαμεταφορά

⁴⁶ Kiliç, S. (2008) *Seeking an alternative to Russian gas* [WWW] Ntvmsnbc. Διαθέσιμο από: <http://www.ntvmsnbc.com/news/458088.asp> [28/6/2009].

⁴⁷ Περί των βασικών αδυναμιών του ΟΟΣΕΠ, οι οποίοι συνέτειναν να τον καταστήσουν τελικώς έναν αποτυχημένο περιφερειακό θεσμικό σχηματισμό, ενδεικτικά βλ.: Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND corporation. Σελ. 122.

αζερικού πετρελαίου προς το τουρκικό λιμάνι του Ceyhan χαρακτηρίστηκε από την αύξηση του κόστους κατασκευής λόγω της αζερικής και της τουρκικής επιθυμίας παράκαμψης ενός άλλου κράτους-μέλους του ΟΟΣΕΠ, ήτοι της Αρμενίας. Συνεπώς, όπως συνέβη και κατά την περίπτωση του ΟΟΣ, ο ΟΟΣΕΠ απέτυχε κατά την περίοδο εξέτασης τόσο ως προς την προώθηση της περιφερειακής ολοκλήρωσης όσο και ως προς την υπαγωγή των κρατικών πολιτικών υπό τη σκέπη υπερεθνικών δομών και λειτουργιών.

5.1.3. Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ)

Όσον αφορά τον Οργανισμό Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ – Organization of the Islamic Conference – OIC), οφείλεται να επισημανθεί ότι δε χρησιμοποιείται η συγκαρινή ονομασία του, ήτοι Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας (ΟΙΣ – Organization of Islamic Cooperation – OIC), καθότι κατά την περίοδο έρευνας δεν είχε λάβει χώρα ακόμη η εν λόγω μετεξέλιξη.⁴⁸ Ιδρύθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 1969 στο περιθώριο της συνάντησης των ηγετών του ισλαμικού κόσμου επί τη ευκαιρία του εμπρησμού του τεμένους Al-Aqsa νωρίτερα κατά το ίδιο έτος. Με έδρα την Τζέντα της Σαουδικής Αραβίας, ο συγκεκριμένος οργανισμός συνιστά το μεγαλύτερο διεθνή θεσμικό σχηματισμό μετά τον ΟΗΕ, καθώς απαρτίζεται από 57 κράτη-μέλη. Έχει δομηθεί υπό απολύτως θρησκευτικούς όρους και αναφορές, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι το καταστατικό του έχει συνυπογραφεί από τα κράτη-μέλη «στο όνομα του Αλάχ, του πιο φιλεύσπλαχνου, του πιο οικτίρμονα». Σχεδόν κάθε παράγραφος του καταστατικού γράφεται με αναφορά είτε στο Ισλάμ είτε στον Αλάχ είτε στην ανάγκη «ενότητας των λαών του μουσουλμανικού κόσμου» έναντι των προκλήσεων τιθέμενων στη «διεθνή αρένα».⁴⁹ Άλλωστε, σύμφωνα με τον καταστατικό χάρτη, η δυνατότητα ένταξης στον ΟΙΔ παρέχεται αποκλειστικά σε

---

⁴⁸ Συγκεκριμένα, η μετονομασία του Οργανισμού πραγματοποιήθηκε εντός των πλαισίων της 38^{ης} Συνόδου των υπουργών εξωτερικών των κρατών-μελών στην πρωτεύουσα του Καζακστάν, Αστάνα, στις 28 Ιουνίου 2011. Κατά συνέπεια, η ανάλυση επί του Οργανισμού εν τω συνόλω της πραγματοποιείται με αναφορά στα εκτελεστικά όργανα και τις λειτουργίες που υπήρχαν κατά την περίοδο της περιπτώσιολογικής μελέτης. Pakistan observer (2011) *OIC rightly changes its name* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://pakobserver.net/detailnews.asp?id=100388> [17/7/2014].

⁴⁹ Κατ' ουσία, πρόκειται για την επικαιροποίηση των καταστατικών αρχών του ΟΙΔ όπως αυτοί ορίστηκαν από την ιδρυτική πράξη. Organization of the Islamic Conference (2008) *Charter*. Dakar: Organization of the Islamic Conference, σελ. 1-2.

«κράτη τα οποία διαθέτουν μουσουλμανική πλειονότητα».⁵⁰ Κατά συνέπεια, οι σκοποί του ΟΙΔ ορίστηκαν με άξονα την υπεράσπιση των συμφερόντων των μουσουλμανικών κρατών, ενώ, μεταξύ αυτών, αξίζουν να παρατεθούν:

A) Η ενδυνάμωση και εδραίωση των δεσμών αδελφότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών.

B) Η κατοχύρωση της ενεργούς συμμετοχής των κρατών-μελών στις παγκόσμιες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων προς διασφάλιση των κοινών συμφερόντων τους.

Γ) Η υποστήριξη και ενδυνάμωση του παλαιστινιακού λαού, προκειμένου να [μπορέσει να] ασκήσει το δικαίωμά του για αυτοδιάθεση και να εγκαθιδρύσει το δικό του ανεξάρτητο κράτος με την Al-Quds Al-Sharif (Ιερουσαλήμ) ως πρωτεύουσά του, καθώς και να προστατεύσει τον ιστορικό και ισλαμικό χαρακτήρα τόσο αυτής όσο και των Αγίων Τόπων, οι οποίοι ευρίσκονται στην εν λόγω περιοχή.

Δ) Η ενδυνάμωση της ενδο-ισλαμικής οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας επί τω σκοπώ επίτευξης της οικονομικής ολοκλήρωσης, η οποία θα οδηγήσει στην εγκαθίδρυση μίας Ισλαμικής Κοινής Αγοράς.

E) Η προώθηση και υπεράσπιση κοινών θέσεων επί θεμάτων συλλογικού ενδιαφέροντος εντός των πλαισίων διεθνών fora.⁵¹

Ο γενικός σκοπός, δηλαδή, σχετίστηκε με τη συγκρότηση ενός ενιαίου πολιτικού υποκειμένου, το οποίο εν είδει συμμαχικού μπλοκ θα λειτουργούσε προς όφελος των συμφερόντων εκάστου μουσουλμανικού κράτους. Σχετικά με τη συμπεριφορά της Τουρκίας ως προς τον ΟΙΔ, αυτή έχει παρουσιάσει πολλές κυμάνσεις κατά τις δεκαετίες λειτουργίας του οργανισμού. Κατά περιόδους, η συμμαχική σχέση Τουρκίας-Ισραήλ αποτέλεσε τροχοπέδη για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και ιδιαιτέρως των αραβικών κρατών-μελών, ενώ η πλήρης και σταθερή τουρκική συμμετοχή στο NATO και ευρύτερα η προσήλωσή της στη – μη μουσουλμανική – δύση μετέτρεψε συχνά την Τουρκία σε «ξένο σώμα». Ωστόσο, υπήρξαν ιστορικές φάσεις κατά τις οποίες η Τουρκία έχει επιδειξει έντονο

⁵⁰ Organization of the Islamic Conference (2008) ό.π., κεφάλαιο II (ιδιότητα του μέλους), άρθρο 3, παράγραφος 2, σελ. 5.

⁵¹ Organization of the Islamic Conference (2008) ό.π., κεφάλαιο I (σκοποί), άρθρο 1, παράγραφοι 1, 5, 8, 9 και 17, σελ. 3-4.

ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα εντός του ΟΙΔ και τη δυνατότητά της να επικαθορίσει τις εξελίξεις και να αποκομίσει οφέλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την άρνηση καταδίκης του Ισραήλ ως «επιθετικό δρώντα» εξ αφορμής της αραβοϊσραηλινής ένοπλης σύγκρουσης του 1967 και τη μη υποστήριξη των Παλαιστινίων στο αίτημά τους για ίδρυση κράτους, η Τουρκία έφθασε, κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970, να συμμετέχει «ψυχή τε και σώματι» στις διαδικασίες του ΟΙΔ αποπειρώμενη να τον χρησιμοποιήσει ως δίαυλο προώθησης των θέσεών της επί του Κυπριακού ζητήματος.⁵²

Η μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής αντικατοπτρίστηκε επί συγκεκριμένων ζητημάτων συμβολικού και ουσιαστικού χαρακτήρα: α) άρνηση προς τις ΗΠΑ να χρησιμοποιήσουν τις στρατιωτικές βάσεις τους υπάρχουσες στην Τουρκία για την παροχή βοήθειας προς το Ισραήλ κατά τον πόλεμο του Yom Kippur το 1973, β) συμμετοχή στην ομάδα των κρατών, τα οποία προώθησαν την ένταξη στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών εγγράφου τιτλοφορούμενου ως «ερωτήσεις για την Παλαιστίνη», γ) συμβολή, από το 1974, στον προϋπολογισμό του ΟΙΔ, δ) σε αντίθεση με την προηγηθείσα πρακτική, συμμετοχή του υπουργού εξωτερικών στην σύνοδο της Τζέντα τον Ιούλιο του 1975, ε) διοργάνωση της έβδομης συνόδου των υπουργών εξωτερικών στην Κωνσταντινούπολη το 1976, στ) υποστήριξη του ψηφίσματος του ΟΙΔ για αποπομπή του Ισραήλ από τον ΟΗΕ, ζ) υποστήριξη για το ψήφισμα καταδίκης του σιωνισμού ως «μία μορφή ρατσισμού και φυλετικής διάκρισης», η) προώθηση επικύρωσης του καταστατικού του ΟΙΔ από την Τουρκική Εθνοσυνέλευση το 1976, θ) αποδοχή ίδρυσης γραφείου στην Άγκυρα από την Παλαιστινιακή Απελευθερωτική Οργάνωση (Palestine Liberation Organization – PLO).⁵³

Η Τουρκία προσπάθησε να κεφαλαιοποιήσει την ανωτέρω περιγραφείσα στάση της επί του Κυπριακού ζητήματος και κυρίως με άξονα τη νομιμοποίηση των παρεπόμενων του Αττίλα. Η Τουρκία διείδε τον ΟΙΔ ως σημαντικό δίαυλο προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, διότι αφ' ενός δε συμμετείχαν η Ελλάδα και η Κύπρος και αφ' ετέρου τα κράτη-μέλη του αποτελούσαν το 1/3 των κρατών-μελών του ΟΗΕ. Τοιουτοτρόπως, ο ΟΙΔ δύνατο να χρησιμοποιηθεί επί τω σκοπώ προώθησης σειράς

⁵² Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 66, 68, 79. Περί της περιγραφής των κρίσιμων χρονικών στιγμών, κατά τις οποίες η τουρκική διπλωματία επέδειξε εξαιρετικό ενδιαφέρον για τις παρεχόμενες διαμέσου του ΟΙΔ δυνατότητες, επίσης, ενδεικτικά βλ.: Fuller, G.E. (2008) *The new Turkish republic: Turkey as a pivotal state in the Muslim world*. Washington: United States institute of peace press. Σελ. 46.

⁵³ Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 76-79.

ψηφισμάτων με άξονα τη νομιμοποίηση της τουρκικής στρατηγικής στην Κύπρο.⁵⁴ Τα κράτη-μέλη του ΟΙΔ αρνήθηκαν να νομιμοποιήσουν την τουρκική εισβολή και να αναγνωρίσουν το – παραγόμενο από αυτήν – τουρκοκυπριακό ψευδοκράτος κυρίως εξαιτίας της ανάγκης τήρησης διεθνών ισορροπιών και του φόβου τους για τα αποτελέσματα μίας τέτοιας κίνησης στο δικό τους εσωτερικό, καθώς αποτελούσαν – στην πλειονότητά τους – κράτη, τα οποία μόλις είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από αποικιοκρατικά καθεστώτα και αντιμετώπιζαν το φάσμα του παρεμβατισμού των μεγάλων – πρότερα αποικιοκρατικών – δυνάμεων. Εντούτοις, αποδέχθηκαν τη συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων με καθεστώδες «παρατηρητή» στις εργασίες της συνόδου των υπουργών εξωτερικών του Μαΐου 1979 στο Μαρόκο και αναγνώρισαν την «ισότητα των δικαιωμάτων των δύο κοινοτήτων της Κύπρου».⁵⁵ Μακροπρόθεσμα, η Τουρκία έχει ωφεληθεί σε επίπεδο διακηρύξεων και δηλώσεων προθέσεων, αλλά, επί της ουσίας, τα κράτη-μέλη του ΟΙΔ έχουν απορρίψει το ενδεχόμενο ρήξης με την καταστατική αρχή «υποστήριξης των δικαιωμάτων των λαών όπως αυτά συνομολογούνται εντός του καταστατικού χάρτη του ΟΗΕ και του διεθνούς δικαίου».⁵⁶

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, ο Turgut Özal ήταν πρόεδρος της Τουρκίας κατά την ιστορική φάση του τέλους του διπολισμού και της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ. Κατ' επέκταση, υπήρξε ο ιθύνων νους της χάραξης μαξιμαλιστικής υψηλής στρατηγικής υπό την επίκληση πολλαπλών μέσων, όπως ο ΟΙΔ. Ήδη από το 1984 και την Τέταρτη Σύνοδο της Καζαμπλάνκα, η συμμετοχή της Τουρκίας πραγματοποιήθηκε στο ύψιστο – προεδρικό – επίπεδο, ενώ ο τότε πρόεδρος Kenan Evren ανέλαβε να προεδρεύσει της Μόνιμης Επιτροπής για την Οικονομική και Εμπορική Συνεργασία (Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation – COMCEC), ίσως του σημαντικότερου οργάνου του ΟΙΔ.⁵⁷ Το ανωτέρω παρατιθέμενο γεγονός υπήρξε

⁵⁴ Aykan, M.B. (1995) The OIC and Turkey's Cyprus cause. *The Turkish yearbook*, XXV, σελ. 51.

⁵⁵ Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 79. Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) ό.π., σελ. 382.

⁵⁶ Organization of the Islamic Conference (2008) ό.π., κεφάλαιο I (σκοποί), άρθρο 1, παράγραφος 7, σελ. 3.

⁵⁷ Κατά το πέρας των εργασιών της εν λόγω επιτροπής, υιοθετήθηκαν σημαντικές αποφάσεις αναφορικά με την οικονομική και εμπορική συνεργασία των κρατών-μελών του ΟΙΔ. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Kenan Evren προέδρευσε της συγκεκριμένης επιτροπής, η οποία κατέληξε σε τόσο κρίσιμες αποφάσεις για το μέλλον της οικονομικής και εμπορικής ολοκλήρωσης εντός των πλαισίων του ΟΙΔ. Αναδείχθηκε, δηλαδή, η διάθεση της Άγκυρας να συνδέσει σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές και στρατηγικές της με τον εν λόγω οργανισμό. Συγκεκριμένα, αποφασίστηκε: α) η εγκαθίδρυση ενός χρηματοοικονομικού μηχανισμού για μεσαίας διάρκειας δάνεια εξωτερικού εμπορίου από την Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης, β) η τυποποίηση εμπορικών κανόνων μεταξύ των κρατών-μελών, γ) η

συμβολικό της μεταλλαγής της τουρκικής στρατηγικής υπό τον Özal προς την επίκληση ισλαμοστραφούς ρητορικής προς μεγιστοποίηση των κρατικών κερδών εντός της περιφέρειας. Μάλιστα, στο περιθώριο της ίδιας συνόδου, ο Evren υπογράμμισε «τους μακραίωνους ιστορικούς δεσμούς με τον ισλαμικό λαό της περιοχής» και προέτρεψε τους συμμετέχοντες να εργασθούν επί τω σκοπώ επίτευξης ενότητας μεταξύ των χωρών του μουσουλμανικού κόσμου.

Περαιτέρω, επί του πολιτικού επιπέδου, υπεστήριξε το παλαιστινιακό αίτημα για την αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης καταδεικνύοντας το Ισραήλ ως «πηγή έντασης» και κατ' επέκταση, ως αποσταθεροποιητικό παράγοντα για το υποσύστημα της Μέσης Ανατολής.⁵⁸ Εν παραλλήλω, ο Özal, εξ αφορμής της ενεργότερης συμμετοχής της Τουρκίας στις διαδικασίες του ΟΙΔ, αναφέρθηκε στη φιλοδοξία του η εκλογή της κυβέρνησής του να σηματοδοτήσει την απαρχή μιας ιστορικής εξέλιξης κατά την οποία τα μουσουλμανικά κράτη θα απευθυνθούν στην Άγκυρα, προκειμένου να «αναλάβει ηγετικό ρόλο εντός των κόλπων του ισλαμικού κόσμου».⁵⁹ Κατά συνέπεια, δεν αποτελεί έκπληξη ότι η χάραξη της μεταψυχροπολεμικής τουρκικής υψηλής στρατηγικής συμπεριέλαβε τον ΟΙΔ ως σημαίνουσα συνιστώσα της εντασσόμενη στο στρατηγικό ορθολογισμό, ο οποίος κατήυθνε διαχρονικά τις κυμάνσεις της τουρκικής σχέσης με τον οργανισμό από την

δημιουργία ενός πληροφοριακού δικτύου με άξονα το εμπόριο μεταξύ των κρατών-μελών, δ) η εγκαθίδρυση ενός συστήματος προτιμησιακού εμπορίου μεταξύ των κρατών-μελών, ε) η προώθηση κοινοπρακτικού χαρακτήρα επενδύσεων με άξονα την ανάπτυξη σε κράτη-μέλη. Το ανωτέρω παρατιθέμενο πλαίσιο των αποφάσεων της COMCEC, κατά την Τέταρτη Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, παρατίθεται εντός του: Eligür, B. (2010) *The mobilization of political Islam in Turkey*. New York: Cambridge university press. Σελ. 134.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η COMCEC συστήθηκε το 1981 από κοινού με τη Μόνιμη Επιτροπή για την Επιστημονική και Τεχνολογική Συνεργασία (Permanent Committee for Scientific and Technological Cooperation), καθώς και τη Μόνιμη Επιτροπή για την Πολιτιστική και Πληροφοριακή Συνεργασία (Permanent Committee for Cultural and Informational Cooperation) επί τω σκοπώ της γενικής ενίσχυσης των διακρατικών συνεργατικών πολιτικών εντός του μουσουλμανικού κόσμου. Από κοινού με την Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης (Islamic Development Bank – IsDB) απετέλεσαν τα βασικότερα και σημαντικότερα όργανα του ΟΙΔ. Διαμέσου της ίδρυσης της IsDB διακηρύχθηκε, εξ αρχής, ο ευρύς σκοπός της «οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής προόδου των κρατών-μελών και των μουσουλμανικών κοινοτήτων εν συναρτήσει με τις αρχές της Σαρία», ενώ οι χρηματοδοτήσεις εκ μέρους της αφορούσαν κυρίως έργα κοινωνικής αποδοχής, όπως επί παραδείγματι την κατασκευή τεμνών. Προς τούτο, υπογραμμίζεται ότι οι τουρκικές απόπειρες προσέλκυσης κεφαλαίων της IsDB για κατασκευαστικά έργα όχι τέτοιου χαρακτήρα στη χώρα απέτυχαν, ενώ το εν λόγω γεγονός επιβεβαιώθηκε μέσω δηλώσεων του Abdurrahman Nur Herzi, επικεφαλής της IsDB. Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 115-116.

⁵⁸ Οι δηλώσεις του Τούρκου Προέδρου Kenan Evren (1982-1989) παρατίθενται εντός του: Salt, J. (1995) Nationalism and the rise of Muslim sentiment in Turkey. *Middle Eastern studies*, 31 (1), σελ. 18.

⁵⁹ Παρατίθεται εντός του: Salt, J. (1995) ό.π., σελ. 18.

ιδρυτική Σύνοδο του Ραμπάτ το 1969 έως την απόφαση για την ενεργότερη συμμετοχή της σε όργανα, όπως η COMCEC:

Οι αποφάσεις της Τουρκίας να συμμετάσχει στη Σύνοδο του Ραμπάτ το 1969 – μία ισλαμική σύνοδο με πολιτική ημερήσια διάταξη – και αργότερα να αποφασίσει για τη σταδιακή αύξηση του βαθμού της συμμετοχής της στον ΟΙΔ, ενώ κάτι τέτοιο συνιστούσε ρήξη με τις εδραιωθείσες πρακτικές της ατατουρκικής περιόδου, δεν προέκυψαν εξαιτίας μίας ιδεολογικής μεταβολής εκ μέρους των διαδόχων του Atatürk, αλλά κυρίως εξαιτίας των ποικίλων οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, τους οποίους η Τουρκία αντιμετώπιζε τόσο στο εγχώριο όσο και στο διεθνές επίπεδο [...] [Εν τοις πράγμασι, δηλαδή] οι Τούρκοι διαφάνηκε να θεωρούν τον ηγετικό ρόλο τους κατά την προώθηση της οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών του ΟΙΔ ως ένα ζωτικό μέσο εντός των πλαισίων της συνολικής πολιτικής τους για τη βελτίωση της εικόνας τους εντός του ισλαμικού κόσμου.⁶⁰

Εξάλλου, το εθνικό συμφέρον και η διαμόρφωση των στρατηγικών επιλογών υλοποίησής του ήταν πάντοτε υπερκείμενες των καταστατικών αρχών και των πολιτικών, όπως αυτές διαμορφώνονταν και προωθούνταν εντός του ΟΙΔ. Αποκρυσταλλώνοντας την εν λόγω θέση, ο Mahmut Aykan αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «[η Τουρκία] επικυρώνει τις διακηρύξεις του ΟΙΔ εφόσον αυτές είναι συμβατές με τον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού συντάγματος, καθώς επίσης και με τις βασικές αρχές της δυτικά προσανατολισμένης τουρκικής εξωτερικής πολιτικής».⁶¹ Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η θέση και ο ρόλος της Τουρκίας εντός του ΟΙΔ συνδέθηκαν απολύτως με τις κεντρικές στρατηγικές επιλογές της. Τουτέστιν, σύμφωνα με τον Aykan, ο ρόλος του ΟΙΔ δεν ενείχε διαμορφωτικό χαρακτήρα ως προς τον τουρκικό στρατηγικό προσανατολισμό και τις συμπαρομαρτούσες πολιτικές και στρατηγικές αποφάσεις της Άγκυρας, αλλά ο οργανισμός ειδώθηκε ως εργαλείο υλοποίησης στρατηγικών σκοπών. Επί του ιδίου μήκους κύματος, απετέλεσε σταθερή πολιτική επιλογή της Τουρκίας να διαμεσολαβήσει επί τω σκοπώ της ένταξης των νεότευκτων κρατών στον ΟΙΔ κατά την επαύριον της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, ενώ

⁶⁰ Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 200, 205.

⁶¹ Aykan, M.B. (1995) ό.π., σελ. 49.

χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι ενήργησε για την κινητοποίηση του οργανισμού προς υποστήριξη των – μουσουλμάνων – Αζέρων στη διαμάχη τους με τους Αρμένιους στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Επιπλέον, επιζήτησε τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων της COMCEC, προκειμένου να χρηματοδοτηθούν έργα και να υλοποιηθούν επενδύσεις εντός του πρώην σοβιετικού χώρου.⁶²

Η άμεση ένταξη των νεότευκτων κρατών στον ΟΙΔ ήταν απολύτως συμβατή με τις στοχεύσεις της Άγκυρας με άξονα την απαγκίστρωση από την Ρωσία και άρα, δύναται να χαρακτηριστεί ως θετική εξέλιξη για την ίδια. Ωστόσο, το ίδιο δε συνέβη με τις χρηματοδοτήσεις από πλευράς της COMCEC και της IsDB, καθώς τα διαθέσιμα κεφάλαια αφορούσαν κυρίως κοινωνικού και θρησκευτικού προσανατολισμού έργα, όπως τεμένη,⁶³ τα οποία δε συνιστούσαν προτεραιότητα για τα κοσμικά καθεστώτα των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοιο ρόλο φιλοδόξησε να διαδραματίσει και ο έτερος ανταγωνιστής της Τουρκίας στην περιοχή, το Ιράν. Επ' αφορμής της Συνόδου του ΟΙΔ στο Ντακάρ το Δεκέμβριο του 1991, ήτοι κατά το μήνα των δηλώσεων ανεξαρτητοποίησης από πλευράς των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας, το Ιράν επεδίωξε να αναλάβει ηγετικό ρόλο εντός του ΟΙΔ προωθώντας την ένταξη κυρίως του Αζερμπαϊτζάν και του Καζακστάν. Μάλιστα, οι εκπρόσωποι των δύο κρατών – ο ηγέτης των μουσουλμάνων του Καυκάσου Allahshükür Hummat Pashazade εκ μέρους του Αζερμπαϊτζάν και ο Sailau Batyrshaurly ως αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών του Καζακστάν – μετέβησαν στη Σύνοδο του Ντακάρ ως μέλη της ιρανικής διπλωματικής αντιπροσωπείας.⁶⁴ Σχετικά με το Ιράν, η επιχειρηματολογία

---

⁶² Είναι άξιο μνείας το γεγονός ότι η Τουρκία εφήρμοσε ή αποπειράθηκε να εφαρμόσει παρόμοιες πολιτικές, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, εν συναρτήσει με την τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας και τη μουσουλμανική της Ελλάδος. Επίσης, αναφορικά με τη χρήση των κονδυλίων της COMCEC, αυτά απετέλεσαν βασικό μέσο διείσδυσης της Τουρκίας στον πρώην σοβιετικό χώρο ιδιαιτέρως αν ληφθεί υπόψη η οικονομική ανεπάρκειά της να αυτενεργήσει. Μάλιστα, ο ρόλος της Άγκυρας εντός των πλαισίων της Έβδομης Συνόδου της COMCEC τον Οκτώβριο του 1991, ήτοι κατά τη φάση της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ, συνυφάνθηκε με τη θεσμοποίηση των παραμέτρων οργάνωσής της μέσω της καθιέρωσης τακτικών συνόδων και της υιοθέτησης κανόνων λειτουργίας. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της ίδιας συνόδου, η Τουρκία επεδίωξε και επέτυχε την εκλογή του Τούρκου προέδρου ως επικεφαλής της γενικής συνέλευσης της COMCEC και του Τούρκου πρωθυπουργού ως αναπληρωτή του. Aykan, M.B. (1993) ό.π., σελ. 117-118, 127-128. Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 136.

⁶³ Eligür, B. (2010) ό.π., σελ. 115-116.

⁶⁴ Malik, H. (1994) *New relationships between Central and Southwest Asia and Pakistan's regional politics*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 249-281. Σελ. 270-271.

της Brenda Shaffer είναι χαρακτηριστική, ενώ εν πολλοίς συμπίπτει με την τουρκική περίπτωση:

Η διάδοση του Ισλάμ και η προώθηση των δικαιωμάτων των μουσουλμανικών πληθυσμών αποτελούν μόνο μικρές πτυχές της δραστηριότητας της Τεχεράνης στην περιοχή [του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας]. Όποτε τα υλικά συμφέροντα του κράτους έχουν έρθει σε ρήξη με τις δεσμεύσεις με άξονα την «ισλαμική αλληλεγγύη», η Τεχεράνη έχει σχεδόν πάντοτε προσδώσει προτίμηση προς την ασφάλεια και τα οικονομικά συμφέροντα. Πράγματι, το Ιράν συχνά επικαλείται τον πολιτισμό προκειμένου να υλοποιήσει υλικής φύσης κρατικά συμφέροντα ώστε είτε να υποστηρίξει γειτνιάζοντα καθεστώτα είτε να επιβάλλει αλλαγές επί των πολιτικών τους. Προωθεί Ισλαμιστές φονταμενταλιστές και αντικαθεστωτικές κινήσεις όταν οι επίσημες σχέσεις με μία μουσουλμανική χώρα είναι περιορισμένες, όπως με το Ουζμπεκιστάν ή το Αζερμπαϊτζάν, αλλά δεν εργάζεται επί τω σκοπώ υπονόμησης κοσμικών μουσουλμανικών καθεστώτων, όπως του Τουρκμενιστάν, εφόσον οι σχέσεις του εν λόγω καθεστώτος με την Τεχεράνη είναι καλές. Η ιρανική περίπτωση καθιστά σαφή τη σημασία διαχωρισμού κρατικής ρητορικής σχετικά με τις πολιτικές αποφάσεις από τις πολιτικές αυτές καθ' αυτές.⁶⁵

Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία προσπάθησε να προωθήσει την ιδέα ώστε βασικά όργανα του ΟΙΑ να εδρεύσουν στην επικράτειά της. Επί παραδείγματι, το Κέντρο Στατιστικής, Οικονομικής και Κοινωνικής Έρευνας και Εκπαίδευσης για τις Ισλαμικές Χώρες (Statistical, Economic, and Social Research and Training Center for Islamic Countries – SESRTCIC) ιδρύθηκε εντός των πλαισίων λειτουργίας του ΟΙΑ με έδρα την Άγκυρα και ο Τούρκος διευθυντής του, Şadi Cindoruk, υπερθεμάτιζε την ιδέα μετατροπής του κέντρου σε ένα φορέα «ο οποίος θα ασχοληθεί με ζητήματα πέρα από τη στατιστική και την έρευνα έτσι ώστε η συμβουλευτική, η αξιολόγηση σχεδίων και οι μελέτες βιωσιμότητας να συμπεριληφθούν [σε αυτόν]».⁶⁶ Το SESRTCIC απετέλεσε θεσμικό σχηματισμό, ο οποίος προωθήθηκε από πλευράς της Τουρκίας εντός των οργανικών πλαισίων του ΟΙΑ.

⁶⁵ Shaffer, B. (2002) Is there a Muslim foreign policy? The case of the Caspian. *Current history*, σελ. 383.

⁶⁶ Παρατίθεται εντός του: Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 162-163.

Τοιουτοτρόπως, διαφαίνεται ότι υπήρξαν δύο πτυχές εμπλοκής της Τουρκίας με τον ΟΙΔ, ήτοι η οικονομική και η πολιτική. Η Τουρκία υπεστήριξε τη δημιουργία θεσμικών σχηματισμών, οι οποίοι να ανταποκρίνονταν στους μείζονες στρατηγικούς σκοπούς της ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία με αναφορές και στις δύο προαναφερθείσες πτυχές. Συνεπώς, το SESRTCIC εντάχθηκε στα στρατηγικά μέσα της Τουρκίας και στον απώτερο σκοπό δημιουργίας μιας Κοινής Ισλαμικής Αγοράς, η οποία διακηρύχθηκε πολλάκις από πλευράς της Τουρκίας και άλλων κρατών-μελών του ΟΙΔ και θα διευκόλυνε την πολιτική και οικονομική απαγκίστρωση των νεότευκτων κρατών από την Ρωσία. Κατ' επέκταση, η παρουσία εντός της COMCEC ή του SESRTCIC ειδώθηκε, από την Τουρκία, ως διαπραγματευτική θέση με στόχο τη διευκόλυνση της διείσδυσής της εντός του πρώην σοβιετικού χώρου και την εγκαθίδρυση νέων δεσμών ή τη σύσφιξη των υπαρχόντων με τα νεότευκτα κράτη. Απώτερος σκοπός απετέλεσε όχι μόνο η στρατηγική υπεροχή μέσω της αποκόμισης ευρύτερων οφελών, αλλά και ο αντίστοιχος υποσκελισμός της θέσης και του ρόλου της Μόσχας, τον οποίο είχε κληρονομήσει από τη σοβιετική περίοδο.⁶⁷

Επιπλέον, η Τουρκία θα δύνατο να ενισχύσει τη γεωπολιτική θέση της ιδιαίτερος προς αποκόμιση οφελών από μείζονες δυτικούς δρώντες, όπως οι ΗΠΑ ή η ΕΕ, εντός των πλαισίων μίας ανατροφοδοτούμενης διαδικασίας, η οποία θα την ενίσχυε περαιτέρω έναντι των νεότευκτων κρατών. Τουτέστιν, όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, βασική παράμετρος του προωθούμενου τουρκικού μοντέλου υπήρξε η γεωπολιτική βαρύτητα της Άγκυρας και οι επαφές της με τους μείζονες και πολιτικοοικονομικά ισχυρούς δυτικούς δρώντες.⁶⁸ Συνεπώς, η διεύρυνση του ΟΙΔ προς τον πρώην σοβιετικό χώρο επί τω σκοπώ ενσωμάτωσης τουρκογενών κρατών αποσκοπούσε στην ενίσχυση του πολιτικού και στρατηγικού βάρους της Άγκυρας έναντι τόσο αυτών όσο και των δυτικών εταίρων συμβάλλοντας τρόπον τινά στη «διμέτωπη ισχυροποίηση» του ρόλου της. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η Τουρκία προώθησε την ιδέα ώστε στις 12 και 13 Φεβρουαρίου του 2002 να λάβει χώρα στην Κωνσταντινούπολη κοινή σύνοδος του ΟΙΔ και της ΕΕ. Ο Τούρκος

⁶⁷ Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 165.

⁶⁸ Άλλωστε, το τουρκικό μοντέλο απετέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα ιστορικού επαναπροσδιορισμού, εκ των άνω επιβαλλόμενου, ο οποίος έγινε αποδεκτός από τη δύση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Zbigniew Brzezinski, «ο ιστορικός επαναπροσδιορισμός της Τουρκίας κατέστη δυνατός επειδή υπήρχε ένα σημαντικό μεταρρυθμιστικό ρεύμα [σ.σ. το κεμαλικό] και επειδή, τελικά, η Δύση ανταποκρίθηκε θετικά». Brzezinski, Z. (2006) *Η γεωστρατηγική τριάδα: Η συμβίωση με την Κίνα, τη Νέα Ευρώπη και την Ρωσία*. Αθήνα: Ευρασία. Σελ. 100.

υπουργός εξωτερικών, İsmail Cem, επί τη ευκαιρία της εισαγωγικής ομιλίας στη σύνοδο δήλωσε χαρακτηριστικά ότι:

Η Τουρκία φιλοξενεί αυτή τη σύνοδο κατανοώντας ότι έχει μία ειδική ευθύνη και αποστολή. [Ως Τουρκία] είμαστε προσκολλημένοι εξίσου στον ΟΙΔ και στην ΕΕ. Είμαστε μία χώρα, η οποία είναι εξίσου ευρωπαϊκή και ασιατική. Είμαστε ένας πολιτισμός, ο οποίος διαθέτει εξίσου ανατολικές και δυτικές διαστάσεις.⁶⁹

Ακολούθως, ο Abdullah Gül, στο περιθώριο της 31^{ης} συνάντησης των υπουργών εξωτερικών του ΟΙΔ το Μάιο του 2004, διατύπωσε τη θέση ότι η Τουρκία αποδίδει «εξαιρετική σημασία στις σχέσεις της με τον ισλαμικό κόσμο» προσπαθώντας «να υποβοηθήσει τον ΟΙΔ ώστε να λάβει τη θέση την οποία αξίζει εντός του διεθνούς προσκηνίου και να μετατρέψει (σ.σ. τον ΟΙΔ) σε μία περισσότερο αποτελεσματική και δυναμική δομή».⁷⁰ Προς την εν λόγω κατεύθυνση, πρότεινε επιτυχώς τον Τούρκο καθηγητή Ekmeleddin Mehmet İhsanoğlu για τη θέση του γενικού γραμματέα του ΟΙΔ. Διαμέσου της κίνησης αυτής, διαφάνηκε η αυξανόμενη σημασία του ΟΙΔ για την τουρκική στρατηγική συμπεριφορά στην περιφέρεια, καθώς επίσης και το ειδικό βάρος, το οποίο προσέδωσε η Τουρκία στις σχέσεις της με τα υπόλοιπα μουσουλμανικά κράτη ιδιαιτέρως εν μέσω των προβαλλόμενων δυσχερειών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσής της.

Όπως είχε διακηρυχθεί από τον ίδιο τον Turgut Özal, η Τουρκία επεδίωξε, μέσω του ΟΙΔ, να αποκτήσει έναν ηγετικό ρόλο εντός του μουσουλμανικού κόσμου και κατ' επέκταση έναντι των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, τα οποία εντάχθηκαν στον οργανισμό. Χάραξε τη στρατηγική της με άξονα την προσέλκυση των διαθεσίμων κεφαλαίων του ΟΙΔ, προκειμένου να διαδραματίσει τον ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ αυτού και των νεότευκτων κρατών. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία θα προέβαλλε εαυτόν ως ηγέτιδα δύναμη μίας μεγάλης ομάδας κρατών εντός του ΟΙΔ ικανής να συνεισφέρει σε αξιοσημείωτο βαθμό ειδικά επί των οικονομικών αναγκών τους. Εντούτοις, η εν λόγω προσπάθεια δεν ευοδώθηκε κατά την εξεταζόμενη περίοδο, εξαιτίας συγκεκριμένων παραμέτρων.

⁶⁹ Παρατίθεται εντός του: Cem, İ. (2002) *Brief summary of the proceedings of the OIC-EU joint forum* [WWW] Republic of Turkey, Ministry of foreign affairs. Διαθέσιμο από: <http://www.mfa.gov.tr/brief-summary-of-the-proceedings-of-the-oic-eu-joint-forum.en.mfa> [20/7/2014].

⁷⁰ Παρατίθεται εντός του: Özkan, M. (2007) ό.π., σελ. 170.

Πρώτον, το οθωμανικό κερκτημένο έχει συμβάλει στη δημιουργία, κατά βάση στη Μέση Ανατολή, ενός κλίματος αβεβαιότητας περί των τουρκικών προθέσεων. Η μακράιωνη αυτοκρατορική παρουσία του τουρκικού παράγοντα, μάλιστα, έχει συντηρηθεί στη συγκαιρινή εποχή διαμέσου τόσο της διαμάχης με τη Συρία και το Ιράκ αναφορικά με τη διαχείριση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη, όσο και της μαξιμαλιστικής στρατηγικής της Άγκυρας έναντι του Βορείου Ιράκ και των εκτεταμένων εκκαθαρίσεων κουρδικών – και κατ' επέκταση μουσουλμανικών προς επίρρωση του ενδιαφέροντος του ΟΙΔ – πληθυσμών στις ανατολικές επαρχίες της και ευρύτερα.

Δεύτερον, η Τουρκία διατήρησε τον ρόλο του σταθερού συμμάχου της δύσης και κατά περιόδους του Ισραήλ, γεγονός το οποίο την αποξένωσε από αρκετά μουσουλμανικά κράτη, όπως κυρίως το Ιράν. Ας μη λησμονείται, άλλωστε, ότι ο ΟΙΔ ιδρύθηκε εξ αφορμής του εμπρησμού του τεμένους του Al-Aqsa από Εβραίους ακροδεξιούς και οι αρκετές καταστατικές αρχές του αφορούν ρητά τη «δικαίωση του παλαιστινιακού λαού». ⁷¹ Η επιλογή του δυτικού προσανατολισμού παρεμπόδισε την Τουρκία να συμφωνήσει με ιρανικές προτάσεις αφορούσες την ίδρυση Ισλαμικού Αμυντικού Συμφώνου (Islamic Defense Pact), το οποίο προφανώς θα έθετε διαζευκτικού χαρακτήρα διλήμματα σχετικά με τους αμερικανικούς σχεδιασμούς ασφαλείας στην περιοχή. ⁷²

Τρίτον, η Τουρκία κλήθηκε να διαχειριστεί – και να γεφυρώσει – εγγενώς συγκρουόμενα συμφέροντα μεταξύ των κρατών-μελών του ΟΙΔ. Προέκυψαν προβλήματα όσον αφορά βασικές πτυχές της λειτουργίας του ΟΙΔ ως διεθνής οργανισμός και συγκεκριμένα ως προς την ψήφιση κοινών θέσεων λόγω της εσωτερικής ανομοιογένειας και των συμπαρομαρτούντων ετερόκλητων τάσεων. Ο προηγηθείς – από το 1980 έως 1988 – πόλεμος μεταξύ του Ιράν και του Ιράκ, καθώς και η ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ τον Αύγουστο του 1990, μετέτρεψαν τα όργανα του ΟΙΔ και συγκεκριμένα την Ισλαμική Επιτροπή Ειρήνης (Islamic Peace

⁷¹ Όπως έχει ήδη αναφερθεί ανωτέρω, καταστατική αρχή του ΟΙΔ αποτελεί «η υποστήριξη και ενδυνάμωση του παλαιστινιακού λαού, προκειμένου να [μπορέσει να] ασκήσει το δικαίωμά του για αυτοδιάθεση και να εγκαθιδρύσει το δικό του ανεξάρτητο κράτος με την Al-Quds Al-Sharif (Ιερουσαλήμ) ως πρωτεύουσά του, καθώς και να προστατεύσει τον ιστορικό και ισλαμικό χαρακτήρα τόσο αυτής όσο και των Αγίων Τόπων, οι οποίοι ευρίσκονται στην εν λόγω περιοχή». Organization of the Islamic Conference (2008) ό.π., κεφάλαιο I (σκοποί), άρθρο 1, παράγραφος 8, σελ. 3. Αναφορικά με τον αντι-ισραηλινό χαρακτήρα των ιδρυτικών διακηρύξεων του ΟΙΔ, ενδεικτικά βλ.: Landau, J. (1994) *The politics of pan-Islam: Ideology and organization*. 2nd ed. New York: Oxford university press. Σελ. 288.

⁷² Aykan, M.B. (1993) ό.π., σελ. 120.

Committee) σε πεδίο ευκρινούς αποσαφήνισης της έλλειψης ενότητας⁷³ και του αναπτυσσόμενου κρατοκεντρικού χαρακτήρα του υποσυστήματος της Μέσης Ανατολής και της Βορείου Αφρικής. Προς τούτο, ευρέθηκε εν τω μέσω καταστάσεων, τις οποίες αδυνατούσε να διαχειριστεί εξαιτίας τόσο του προαναφερθέντος οθωμανικού κληρονομίου και άρα, της έλλειψης εμπιστοσύνης για τις προθέσεις της εκ μέρους των υπολοίπων κρατών-μελών όσο και της περιορισμένης ισχύος της, η οποία δεν της προσέδιδε κάποια ευκρινή υπεροχή.⁷⁴ Περαιτέρω, επί του εσωτερικού κατακερματισμού του ΟΙΔ συνέβαλε καθοριστικά ο ανταγωνισμός κυρίως μεταξύ της Τουρκίας, του Ιράν και της Σαουδικής Αραβίας για την ανάληψη ηγετικού ρόλου, καθώς επίσης και εκείνος μεταξύ σιιτών και σουνιτών.⁷⁵

Τέταρτον, ο κοσμικός – κεμαλικός – χαρακτήρας της εσωτερικής πολιτειακής και πολιτικής οργάνωσης την έφεραν σε αντίθεση με συγκεκριμένες ιδέες, διατυπωμένες εντός των πλαισίων του ΟΙΔ, όπως, επί παραδείγματι, η ίδρυση Ισλαμικού Παγκοσμίου Δικαστηρίου (Islamic World Court), το οποίο θα λειτουργούσε επί τη βάση των ισλαμικών δικαιοπρακτικών αρχών προς επίλυση των περιφερειακών διενέξεων.⁷⁶ Τυτέστιν, οι εκκοσμικευμένες δομές του τουρκικού κράτους και ο συμπαρομαρτείς χαρακτήρας του συντάγματος καθιστούσαν ασύμβατη την οιαδήποτε απόπειρα ενσωμάτωσης και κυρίως υλοποίησης τέτοιων αποφάσεων του ΟΙΔ στο εσωτερικό δίκαιο. Άλλωστε, ριζική ανατροπή του τουρκικού εσωτερικού δικαίου θα επηρέαζε καθοριστικά τη θέση της χώρας εντός του δυτικού κόσμου.

⁷³ Aykan, M.B. (1993) ό.π., σελ. 119.

⁷⁴ Οι οικονομικές δυνατότητες της Τουρκίας ήταν κατ' ουσία περιορισμένες εν σχέσει με τους διακηρυγμένους στρατηγικούς σκοπούς της και το συγκεκριμένο γεγονός επηρέαζε καθοριστικά τη συμμετοχή επί των κεφαλαιακών αποθεμάτων της COMCEC. Προς τούτο, η Τουρκία δεν τίθετο σε ευκρινή θέση ισχύος έναντι των υπολοίπων κρατών-μελών και κατ' επέκταση, αδυνατούσε να ηγηθεί αυτών. Αξίζει ενδεικτικά να σημειωθεί ότι το 2005, αναφορικά με τον τομέα των εξαγωγικών δυνατοτήτων, κυρίως εξαιτίας της σύγκρισης με πετρελαιοπαραγωγούς χώρες, η Τουρκία τέθηκε πέμπτη μεταξύ των κρατών-μελών. Σχετικά με τις εξαγωγικές τους δυνατότητες και την παράθεση των εν λόγω δεδομένων εν συγκρίσει με τα τουρκικά, βλ. Παράρτημα IV.

⁷⁵ Özkan, M. (2007) ό.π., σελ. 164.

⁷⁶ Το 1987, ιδρύθηκε το Διεθνές Ισλαμικό Δικαστήριο Δικαιοσύνης (International Islamic Court of Justice), το οποίο – μέσω του άρθρου 27, παράγραφος Α της ιδρυτικής πράξης του – υιοθέτησε τον ισλαμικό νόμο, ήτοι τη Σαρία, ως το πρωτογενές δίκαιο βάσει του οποίου θα επιτελούσε το έργο του. Amin Al-Midani, M. (2014) *Presentation of the Islamic International Court of Justice: A Muslim judiciary court* [WWW] Arab Center for International Humanitarian Law and Human Rights Education (ACIHL). Διαθέσιμο από: http://www.acihl.org/articles.htm?article_id=8 [13/5/2014].

Εν κατακλείδι, ο ΟΙΔ ορίζεται ως εργαλείο εντός των πλαισίων της τουρκικής υψηλής στρατηγικής αδυνατώντας να διαμορφώσει ως ανεξάρτητη μεταβλητή τη χάραξη της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς. Η Τουρκία αφ' ενός διακήρυξε την πρόθεσή της να αναλάβει ηγετικό ρόλο εντός των κόλπων του οργανισμού και αφ' ετέρου να κατευθύνει όσα το δυνατόν περισσότερα κεφάλαια της IsDB και της COMCEC προς τα νεότευκτα κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου δίχως, ωστόσο, να επιτύχει τα ανάλογα αποτελέσματα. Επιπροσθέτως, ο ισλαμικός χαρακτήρας του ΟΙΔ δε μετάλλαξε την εσωτερική δικαιοταξία και την πολιτειακή οργάνωση της Τουρκίας και κατ' επέκταση δεν επηρέασε την ιδιοσυστασία των κοσμικών δομών εξουσίας και τους εσωτερικούς συσχετισμούς μεταξύ των τουρκικών ελίτ. Όσον αφορά τις εξωτερικές σχέσεις της, η Τουρκία δεν απομακρύνθηκε από το σκοπό της ένταξής της στην ΕΕ, καθώς και τον ευρύτερο δυτικό προσανατολισμό της. Με την εξαίρεση του ενός έτους διακυβέρνησης υπό τον Necmettin Erbakan, ο οποίος εκδήλωσε ορισμένες – αποκλειστικά – προθέσεις απαγκίστρωσης από τη δύση και τη στρατηγική σχέση με το Ισραήλ, η Τουρκία γενικώς δε μετάλλαξε την υψηλή στρατηγική της με άξονα τις καταστατικές αρχές του ΟΙΔ. Εξακολούθησε να συνεργάζεται – κατά περιόδους στενότερα – με το Ισραήλ και μάλιστα, η εν λόγω πραγματικότητα απετέλεσε το εφαλτήριο από πλευράς του Ιράν και της Συρίας ώστε να εξαπολύσουν μύδρους εναντίον της τουρκικής συνεργασίας με την Ιερουσαλήμ στο περιθώριο της Συνόδου της Τεχεράνης το 1997. Είναι ενδεικτικό ότι το συγκεκριμένο περιστατικό προκάλεσε την αποχώρηση του Τούρκου προέδρου Süleyman Demirel από τις εργασίες της συνόδου.⁷⁷ Κατά συνέπεια, εφόσον ο ΟΙΔ και οι καταστατικές του αρχές απέτυχαν να επικαθορίσουν τη στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας, ενώ παράλληλα ως οργανισμός παρέμεινε ένα απλό μέσο εφαρμογής και υλοποίησης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, ορίζεται μεθοδολογικά ως εξαρτημένη μεταβλητή ως προς αυτήν.

5.1.4. Τουρκικές Σύνοδοι

Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα διεθνούς θεσμικού σχήματος, μέσω της ίδρυσης και της λειτουργίας του οποίου αντικατοπτρίστηκε η μεταψυχροπολεμική σχέση της Τουρκίας με τα νεότευκτα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας,

---

⁷⁷ Kirisci, K. (2004) *Between Europe and the Middle East: The transformation of Turkish policy. Middle East review of international relations*, 8 (1), σελ. 40.

ήταν οι Τουρκικές Σύνοδοι (Turkic Summits).⁷⁸ Οι Τουρκικές Σύνοδοι δεν έλαβαν τη μορφή επίσημου οργανισμού κατά την περίοδο εξέτασης παρά μόνο στις 3 Οκτωβρίου 2009, όταν η Τουρκία, το Καζακστάν, το Κιργιστάν και το Αζερμπαϊτζάν συγκρότησαν το Τουρκικό Συμβούλιο (Türk Keneşi) ή Συμβούλιο Συνεργασίας των Τουρκόφωνων Κρατών (Türk Dili Konusan Ülkeler Isbirliği Konseyi). Από τον εν λόγω οργανισμό απέχουν οι άλλες δύο θεωρούμενες ως τουρκογενείς χώρες, ήτοι το Ουζμπεκιστάν και το Τουρκμενιστάν. Αν και, όπως προαναφέρθηκε, κατά την περίοδο εξέτασης, οι Τουρκικές Σύνοδοι δεν είχαν τη θέση και τον ρόλο διεθνούς οργανισμού, κρίνεται αναγκαία η παράθεση και ανάλυση της εξέλιξής τους, καθώς τοιουτοτρόπως διακρίνονται τα διλήμματα και οι κρατικές προτεραιότητες κατά την απόπειρα περιφερειακής ολοκλήρωσης. Συνακολούθως, διακρίνονται οι δυσχέρειες συγκρότησης διεθνών θεσμών και αναγωγής των εθνοκρατικών συμφερόντων και προτεραιοτήτων σε υπερεθνικό επίπεδο. Επίσης, οι Τουρκικές Σύνοδοι απετέλεσαν βασική συνιστώσα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής και συνεπώς, οι μεταπτώσεις της εύρυθμης διακρατικής συνύπαρξης εντός των πλαισίων τους συνυφάνθηκε με την εξέλιξη της συνολικής τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς.

Ο Turgut Özal υπήρξε ο εμπνευστής των εν λόγω Συνόδων συγκαλώντας την πρώτη στην Άγκυρα το 1992, ενώ ο Süleyman Demirel, ως διάδοχός του, συνέχισε επί της ίδιας κατεύθυνσης συμμετέχοντας σε Συνόδους – διαρκώς μειούμενης σημασίας μετά την Α΄ – το 1994 (Β΄ Τουρκική Σύνοδος), το 1995 και το 1996. Εν συνεχεία, ο επόμενος Τούρκος πρόεδρος Ahmet Necdet Sezer, επίσης, συμμετείχε στη Σύνοδο του 2001.⁷⁹ Κατά συνέπεια, επρόκειτο για μία διαρκή και διακομματική προσπάθεια της Τουρκίας, η οποία δεν έπαψε καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και μετέπειτα. Κατά την Α΄ Τουρκική Σύνοδο τον Οκτώβριο του 1992 συμμετείχαν η Τουρκία, το Τουρκμενιστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Καζακστάν, το Κιργιστάν και το Αζερμπαϊτζάν. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι στην Α΄ Τουρκική Σύνοδο εκλήθη και το Τατζικιστάν παρότι δε θεωρείτο τουρκογενές κράτος, καθώς ο

---

⁷⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι χρησιμοποιείται ο όρος «τουρκογενής» (Turkie) αντί του όρου «τουρκικός» (Turkish). Ωστόσο, υιοθετείται η αντίστροφη μετάφραση, καθότι αφ' ενός είναι καθολική η χρήση της εντός της ελληνικής βιβλιογραφίας και αφ' ετέρου θα ήταν λανθασμένη, επί παραδείγματι, η απόδοση «Τουρκογενείς Σύνοδοι» εφόσον οι Σύνοδοι συνιστούν μεταγενέστερο του κράτους επίπεδο πολιτικής συγκρότησης. Με άλλα λόγια, το κράτος γεννάται υπό το ιδεολογικό πλαίσιο του τουρκογενούς πολιτισμού ή της γλώσσας και οτιδήποτε προκύπτει κατόπιν αποτελεί απότοκο της κρατικής λειτουργίας και όχι του πρότερου πλαισίου. Επί του συγκεκριμένου, βλ. Παράρτημα Ι.

⁷⁹ Olcott, M.B. (2005) *Central Asia's second chance*. Washington: Carnegie endowment for international peace. Σελ. 73.

γενικός διευθυντής του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών και υπεύθυνος για τις σχέσεις με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες Bilal Şimşir προέταξε επί της συγκεκριμένης περίπτωσης τη σουνιτική θρησκευτική ταυτότητα αντί της γλωσσικής και πολιτισμικής, η οποία ήταν ιρανική, ενώ αναφέρθηκε και στην τουρκογενή (ουζμπεκική) καταγωγή του 1/3 του πληθυσμού της χώρας.⁸⁰ Διαφάνηκε, δηλαδή, ότι η συμπερίληψη στους τουρκικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς του μέγιστου δυνατού εύρους γεωγραφικής ζώνης απετέλεσε τη βασικότερη συνισταμένη συγκρότησης των Συνόδων και εκδήλωσης του σχετικού τουρκικού ενδιαφέροντος και όχι οι ρητορικές επικλήσεις περί πολιτισμικής, εθνοτικής ή γλωσσικής συγγένειας.

Ο Turgut Özal, εντός των πλαισίων της Α΄ Τουρκικής Συνόδου και εν πλήρη συναρτήσσει με τη διανυόμενη περίοδο της ευφορίας, αναφέρθηκε στον – τότε επερχόμενο – 21^ο αιώνα ως τον «αιώνα των Τούρκων», ενώ επεδίωξε την υπογραφή Πολιτικής Διακήρυξης και Οικονομικής Διακήρυξης, καθώς και την έκδοση δελτίου τύπου, μέσω του οποίου θα εκδηλωνόταν η – κοινοπολιτειακού τύπου – σύμπνοια μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών. Επιπλέον, πρότεινε την ίδρυση «Τουρκικής Κοινής Αγοράς» και μίας «Τουρκικής Τράπεζας Ανάπτυξης και Επενδύσεων».⁸¹ Τέλος, αποπειράθηκε να διασφαλίσει τη μονομερή προσκόλληση των νεότευκτων κρατών στην Τουρκία όσον αφορά το ζήτημα της κατασκευής αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων με τελικό προορισμό τη Δυτική Ευρώπη. Τουτέστιν, προώθησε τον ουσιαστικό εξοβελισμό της Ρωσίας από ενδεχόμενα μετέπειτα έργα τέτοιου τύπου και τη χρήση του «ενεργειακού διαδρόμου» μέσω Τουρκίας.⁸² Ωστόσο, οι

---

⁸⁰ Winrow, G. (1995a) *Turkey in post-Soviet Central Asia*. London: The Royal institute of international affairs. Σελ. 19.

⁸¹ Winrow, G. (1995β) Regional security and national identity: The role of Turkey in former Soviet Central Asia. Εντός του: Balım, Ç. et al. (eds.) *Turkey: Political, social and economic challenges in the 1990s*. New York: Brill, σελ. 22-41. Σελ. 24-25. Winrow, G. (1995α) ό.π., σελ. 19.

⁸² Εν πλήρη συναρτήσσει με τη στόχευση του εξοβελισμού της Ρωσίας ή έστω της μείωσης της επιρροής της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, τα κράτη της Κεντρικής Ασίας διερεύνησαν την πιθανότητα απαγκίστρωσής τους από τη Μόσχα εντός των πλαισίων της Συνάντησης της Τασκένδης στις 4 Ιανουαρίου 1993. Οι συζητήσεις, κατά τον Hafeez Malik, θα οδηγούσαν στη συγκρότηση μίας Κοινοπολιτείας της Κεντρικής Ασίας, η οποία θα αποτελούσε έναν ισχυρό εξισορροπητικό της Ρωσίας παράγοντα. Η Συνάντηση της Τασκένδης κατέληξε στην υιοθέτηση τεσσάρων πολιτικών: α) στενότερη οικονομική συνεργασία, β) συστηματική-θεσμοποιημένη επίβλεψη των διακρατικών συνθηκών και συμφωνιών, γ) ανταλλαγή πρέσβων από τη 1 Φεβρουαρίου 1993 και δ) ίδρυση διεθνούς ταμείου για τη διάσωση των θαλασσών της Αράλης και της Κασπίας. Μάλιστα, ο Malik σημειώνει ότι η Συνάντηση τη Τασκένδης και τα παρεπόμενά της προέκυψαν ως απότοκα της – προ ολίγων μηνών έχουσας λάβει χώρα – Α΄ Τουρκικής Συνόδου στην Άγκυρα. Εν οιαδήποτε περίπτωση, ο κεντρικός προβληματισμός όσον αφορά τον ρωσικό παράγοντα και τις στρατηγικές επιλογές εξισορρόπησής του ήταν ο ίδιος. Malik, M. (1994) *Central Asia's geopolitical significance and problems of independence*:

τουρκικές προσδοκίες παρέμειναν ανεκπλήρωτες μέσω της έκδοσης μόνο της Διακήρυξης της Άγκυρας, διαμέσου της οποίας αγνοήθηκαν οι εισηγήσεις για την ίδρυση «Τουρκικής Κοινής Αγοράς» και «Τουρκικής Τράπεζας Ανάπτυξης και Επενδύσεων», καθώς και απουσίασαν οι πολιτικού και στρατηγικού περιεχομένου δεσμεύσεις. Επιπροσθέτως, η Διακήρυξη αναφερόταν στην ανάγκη αναζήτησης των βέλτιστων τρόπων, οι οποίοι θα δύναντο να συνεισφέρουν στην περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων, καθώς επίσης και στην πρόθεση οργάνωσης νέων Συνόδων στο απώτερο μέλλον.⁸³

Παραλλήλως, εντός των συμπερασμάτων, ορίστηκε ρητά και κατηγορηματικά ότι ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Turgut Özal από κοινού με τους υπόλοιπους ηγέτες των τουρκογενών δημοκρατιών συμφώνησαν, από τη μία πλευρά, επί ζητημάτων είτε χαμηλής πολιτικής είτε και υψηλής πολιτικής αλλά μη ερχόμενων σε ανταγωνισμό με άλλους κύριους περιφερειακούς δρώντες και εν προκειμένω με το Ιράν και την Ρωσία, από την άλλη. Επίσης κατόπιν σχετικών εισηγήσεων από μέρους του Nazarbayev, υπήρξε η αποσαφήνιση ότι η ανάπτυξη των διακρατικών σχέσεων μέσω των Τουρκικών Συνόδων δε θα ερχόταν σε ρήξη με τις δεσμεύσεις έναντι της ΚΑΚ και κατ' επέκταση, τις σχέσεις με την Ρωσία.⁸⁴ Επιπλέον, ο Nazarbayev απέρριψε οιαδήποτε προοπτική εγκαθίδρυσης κλειστής κοινής αγοράς, η οποία να λειτουργεί διαζευκτικά ως προς έτερες ανταγωνιστικές απόπειρες ολοκλήρωσης. Προς τούτο, σημείωσε ενδεικτικά ότι «ένα ξεχωριστό έγγραφο οικονομικής ολοκλήρωσης θα ήταν πρόιμο».⁸⁵ Συγκεκριμένα, συμφώνησαν επί της εδραίωσης των εμπορικών δεσμών τόσο μεταξύ τους όσο και με τρίτους εταίρους, επί της εγκαθίδρυσης τηλεπικοινωνιακών και μεταφορικών δικτύων και επί της ομαλής μετάβασης των νεότευκτων κρατών προς τα πρότυπα της δυτικότροπης οικονομίας της αγοράς.

An introduction. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 1-20. Σελ. 4.

⁸³ Χαρακτηριστικό της αποτυχίας της Α΄ Τουρκικής Συνόδου για την Τουρκία απετέλεσε το γεγονός ότι τα μοναδικά απτά κέρδη αφορούσαν τη συμφωνία κατασκευής νέου αεροδρομίου στην πρωτεύουσα του Τουρκμενιστάν Ashgabat από τουρκική κατασκευαστική εταιρεία, καθώς και την υπογραφή πρωτοκόλλου για την κατασκευή αγωγού φυσικού αερίου προς την Τουρκία, το οποίο, όμως, δεν υλοποιήθηκε εν συνεχεία. Çelik, Y. (1999) *Contemporary Turkish foreign policy*. London: Praeger. Σελ. 125.

⁸⁴ Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 308.

⁸⁵ Peimani, H. (1998) *Regional security and the future of Central Asia: The competition of Iran, Turkey and Russia*. London: Praeger. Σελ. 50.

Μάλιστα, δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός ότι αμέσως κατόπιν της λήξης των εργασιών της Α΄ Τουρκικής Συνόδου, ο Nazarbayev επισκέφθηκε την Τεχεράνη υπογράφοντας σειρά εμπορικών συμφωνιών.⁸⁶ Το εν λόγω περιστατικό ήταν ενδεικτικό της τάσης των νεότευκτων κρατών να μην προσκολληθούν μονομερώς στην Τουρκία, καθότι εξάλλου αυτή αδυνατούσε να τους παράσχει τα ανάλογα εχέγγυα και ανταλλάγματα. Το μοναδικό άμεσο κέρδος της Τουρκίας ήταν η επισύναψη της δήλωσης σύμφωνα με την οποία τα νεότευκτα κράτη προτίθενται να συμπεριλάβουν την «τουρκική επιλογή» εντός των σχεδιασμών τους αναφορικά με την κατασκευή αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων προς τη Δυτική Ευρώπη.⁸⁷ Ωστόσο, δεν υφίστατο καμία ιδιαίτερη περαιτέρω δέσμευση και κατοχύρωση, η οποία να εξοβελίζει την Ρωσία από τους σχεδιασμούς και να προσδένει τα κράτη-παραγωγούς στις τουρκικές επιδιώξεις. Τα τουρκογενή κράτη αρνήθηκαν την οιαδήποτε υπαγωγή τους σε μία ενδεχόμενη σφαίρα επιρροής υπό την ηγεμονία της Τουρκίας διαμέσου ανάλογων σχημάτων περιφερειακής ολοκλήρωσης. Επί του συγκεκριμένου μήκους κύματος, ο Islam Karimov αναγκάστηκε – τρόπον τινά – να αποσαφηνίσει ότι είναι ενάντιος σε οιαδήποτε προσπάθεια εγκαθίδρυσης ενός ενοποιημένου Τουρκεστάν.⁸⁸

Τουτέστιν, το περιεχόμενο της Διακήρυξης της Άγκυρας χαρακτηρίστηκε από γενικόλογες επισημάνσεις και δηλώσεις προθέσεων, σε αντίθεση με τις φιλοδοξίες της Τουρκίας. Οι αιτίες ταυτίζονταν περίπου με εκείνες, οι οποίες οδήγησαν στην περίοδο της απογοήτευσης δύο χρόνια αργότερα, ήτοι η δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας, η οικονομική και πολιτική αδυναμία της Τουρκίας και η απροθυμία των νεότευκτων κρατών να υπαχθούν σε υπερεθνικά θεσμικά σχήματα δίχως τουλάχιστον τα απαραίτητα διπλωματικά και οικονομικά ανταλλάγματα. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι, στο περιθώριο της Α΄ Συνόδου, η τουρκική αντιπροσωπεία αποπειράθηκε να αποκομίσει οφέλη ως προς εθνικά συμφέροντα με το κυριότερο να αναφέρεται στο Κυπριακό ζήτημα.

⁸⁶ Sajjadpour, S.K. (1994) Iran, the Caucasus and Central Asia. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 197-215. Σελ. 211. Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 25.

⁸⁷ Αναφορικά με τα βασικά συμπεράσματα του συνόλου των Τουρκικών Συνόδων, αυτά παρατίθενται εντός του ιστοτόπου του – συγκροτημένου πλέον – οργανισμού. Εν προκειμένω, βλ.: Türk Dili Konusan Ülkeler Isbirligi Konseyi (2014) *Zirveler süreci bilgi notu* [WWW] Türk Dili Konusan Ülkeler Isbirligi Konseyi. Διαθέσιμο από: http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler_sureci_bilgi_notu/4/52 [24/6/2014].

⁸⁸ Dannreuther, R. (1994) Creating new states in Central Asia: The strategic implications of the collapse of Soviet power in Central Asia. *Adelphi paper*, 288, σελ. 59.

Η Άγκυρα προώθησε την ιδέα έκδοσης κάποιου δελτίου τύπου, σύμφωνα με το οποίο να αναγνωρίζεται το τουρκικό ψευδοκράτος της Κύπρου ως ανεξάρτητη κρατική οντότητα. Εντούτοις, τα νεότευκτα κράτη – με προεξάρχον το Καζακστάν διά στόματος του προέδρου του Nursultan Nazarbayev – αρνήθηκαν αναφανδόν την οιαδήποτε νομιμοποίηση εισβολής και κατοχής εδάφους ανεξάρτητης δημοκρατίας συναισθανόμενα τους συμπαρομαρτούντες παραλληλισμούς με τα δικά τους κράτη.⁸⁹ Τα νεοϊδρυθέντα κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου δεν ήταν επαρκώς συνεκτικά, καθώς μεγάλα ποσοστά των πληθυσμών τους αντιπροσώπευαν μειονότητες. Μάλιστα, διακριτή θέση λάμβαναν οι ανά κράτος ρωσικές μειονότητες και συνακολούθως, ο ρωσικός παράγοντας, ο οποίος ενείχε ρόλο «προστατευτικής ομπρέλας» για τους Ρώσους του πρώην σοβιετικού χώρου. Παρενθετικά, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Recep Tayyip Erdoğan στη Σύνοδο της 17^{ης} Νοεμβρίου 2006, ήτοι αρκετά χρόνια αργότερα, δείχνοντας ότι η Τουρκία δεν παραμέλησε τις οζαλικές-νεοοθωμανικές στοχεύσεις αποκόμισης πολιτικών και στρατηγικών κερδών μέσω της σύγκλισης και της λειτουργίας των Τουρκικών Συνόδων, υπογράμμισε χαρακτηριστικά ότι:

Οι κάτοικοι αυτής της συγκεκριμένης περιοχής δεν έχουν την πολυτέλεια απλώς να μένουν πίσω και να παραμένουν θεατές του παγκοσμίου προσκηνίου. Είτε θα είμαστε το υποκείμενο της παγκόσμιας πολιτικής, είτε το αντικείμενο. Μία Τουρκική Κοινοπολιτεία θα μας επέτρεπε να διαδραματίσουμε έναν περισσότερο ενεργό και αποτελεσματικό ρόλο εντός των πλαισίων των διεθνών fora, να προστατεύσουμε τα συμφέροντα των λαών μας και να συνεισφέρουμε στην ειρήνη και στη σταθερότητα της περιοχής μας.⁹⁰

Ενδεικτικές της αποτυχίας της Α΄ Τουρκικής Συνόδου ήταν οι διαρκείς αναβολές της Β΄ Τουρκικής Συνόδου, κατόπιν, μάλιστα, σχετικών πιέσεων του Ρώσου προέδρου Boris Yeltsin προς τον Ουζμπέκο ομόλογό του Islam Karimov στο περιθώριο των συναντήσεων της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ).⁹¹

⁸⁹ Winrow, G. (1995α) ό.π., σελ. 20. Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 125.

⁹⁰ Παρατίθεται εντός του: Katik, M. (2006) *Turkic Summit to explore commonwealth possibility* [WWW] Eurasianet. Διαθέσιμο από: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav111506.shtml> [24/6/2014].

⁹¹ Μάλιστα, αξίζει να παρατεθεί ότι το ρωσικό υπουργείο εξωτερικών διά του εκπροσώπου του Mikhail Demurin, εξέδωσε ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία «είναι αδιανόητο μία σύνοδος επί τη

Σύμφωνα με το ρωσικό υπουργείο εξωτερικών, η διοργάνωση – από την Τουρκία – των Τουρκικών Συνόδων υπέκρυπτε μία «τάση των τουρκογενών-τουρκόφωνων κρατών προς τον απομονωτισμό, ο οποίος εκ των πραγμάτων τα θέτει αντιμετώπια προς τα γειτνιάζοντα κράτη». Υπό το εν λόγω πρίσμα, η Τουρκία «κρίθηκε ένοχη για την αναζωπύρωση συγκρούσεων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων, οι οποίες διαδραματίζονται εντός της Κοινοπολιτείας [Ανεξαρτήτων Κρατών]». ⁹² Οι συγκεκριμένες θέσεις της Ρωσίας ενείχαν καταφανώς αποτρεπτικό χαρακτήρα ως προς τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ενώ σημειώνεται ότι πραγματοποιήθηκαν στις 19 Οκτωβρίου 1994, ήτοι κατά το έτος διακήρυξης του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» και της συνολικής μετάβασης της τουρκικής υψηλής στρατηγικής από την περίοδο της ευφορίας στην περίοδο της απογοήτευσης. Τελικώς και παρά τις ρωσικές αντιδράσεις, η Β΄ Τουρκική Σύνοδος συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη τον Οκτώβριο του 1994.

Η προκύπτουσα Διακήρυξη της Κωνσταντινούπολης συμπεριέλαβε συγκεκριμένη συμφωνία των συμμετεχόντων κρατών όσον αφορά το ενεργειακό εμπόριο και την ορθολογική διαχείρισή του. Επ' αυτού, τα κράτη-παραγωγοί δεσμεύτηκαν να επιλέγουν τους οικονομικότερους και συντομότερους διαδρόμους εξαγωγής των υδρογονανθράκων δίχως την παρεμβολή άλλων κριτηρίων και προς τούτο, «καλωσορίστηκαν οι πραγματοποιούμενες εργασίες μεταξύ των ενδιαφερομένων κρατών σχετικά με την κατασκευή αγωγών φυσικού αερίου και πετρελαίου, οι οποίοι θα εκτείνονται προς την Ευρώπη και τη Μεσόγειο μέσω Τουρκίας». ⁹³ Ωστόσο, η ανωτέρω δέσμευση ήταν εξαιρετικά αμφίσημη και δύνατο να έχει πολλές αναγνώσεις, καθότι ο συντομότερος διάδρομος ήταν διαμέσου της Τουρκίας λόγω της γεωγραφικής πραγματικότητας, αλλά δεν ήταν απαραίτητος ο οικονομικότερος, καθώς η ρωσική επιλογή, επί παραδείγματι, περιλάμβανε απλώς την αναβάθμιση ήδη υπάρχοντων από τη σοβιετική περίοδο υποδομών και όχι την κατασκευή νέων. Επίσης, η Τουρκία απέτυχε να χρησιμοποιήσει τη Β΄ Τουρκική Σύνοδο ως ευκαιρία στρατηγικής απομόνωσης της Αρμενίας μέσω ρητής καταδίκης

βάση εθνικών χαρακτηριστικών να μην ενοχλήσει την Ρωσία» προσθέτοντας ότι η καλλιέργεια των εθνικισμών εντός του πρώην σοβιετικού χώρου έχει αποδειχθεί καταστροφικά αποσταθεροποιητική διαδικασία. Παρατίθεται εντός του: Winrow, G. (1995α) ό.π., σελ. 28-29.

⁹² Παρατίθεται εντός του: Harris, G.S. (1995) *The Russian federation and Turkey*. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 3-25. Σελ. 21.

⁹³ Παρατίθεται εντός του: Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 128.

της αρμενικής παρουσίας στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Κατά βάση ο Nazarbayev απέρριψε την επισύναψη του όρου «επιθετική δύναμη»⁹⁴ επί του τελικού κειμένου περικόπτοντας – και πάλι μετά το πέρας της Α΄ Τουρκικής Συνόδου – τις τουρκικές φιλοδοξίες προώθησης πολιτικών και στρατηγικών συμφερόντων μέσω του εν λόγω forum.

Οι Τουρκικές Σύνοδοι αναλύθηκαν από την Τουρκία ως ένας ιδανικός διάυλος προώθησης των στρατηγικών σκοπών της, καθώς συνέστησαν ένα θεσμικό σχηματισμό, ο οποίος δυνητικά εξοβέλιζε τους έτερους δύο βασικούς ανταγωνιστές, ήτοι το Ιράν και την Ρωσία. Εξαιτίας της τουρκογενούς ιδιοσυστασίας τους, δεν παρείχαν περιθώρια διεύρυνσης προς τρίτες χώρες όπως συνέβαινε στις περιπτώσεις του ΟΟΣ, του ΟΟΣΕΠ και του ΟΙΔ και κατ' επέκταση, έρχονταν εν πλήρη ρήξη με παρόμοια συνεργατικά σχήματα, όπως η ΚΑΚ, τα οποία προωθούνταν από τους έτερους δύο μείζονες δρώντες. Εντούτοις, ακριβώς η εν λόγω τάση της Τουρκίας να αποκομίσει πολιτικά και στρατηγικά οφέλη υπονόμεισε τη δυναμική των συνόδων και αποξένωσε τα νεότευκτα κράτη από αυτές. Τα τεκταινόμενα μεταξύ των Ε΄ και ΣΤ΄ Τουρκικών Συνόδων στην Αστάνα του Καζακστάν (Ιούνιος 1998) και στο Μπακού του Αζερμπαϊτζάν (Απρίλιος 2000) αντιστοίχως είναι ενδεικτικά. Ο Ουζμπέκος πρόεδρος Karimov αποσαφήνισε ότι η εκ των πραγμάτων απουσία του Τατζικιστάν και του Ιράν από τις Συνόδους δεν επέτρεπε τη συμπερίληψη ζητημάτων πολιτικού και στρατηγικού περιεχομένου εντός της ημερησίας διάταξης, ενώ η σημασία της ΣΤ΄ Τουρκικής Συνόδου το 2000 υποσκάφηκε από το Ουζμπεκιστάν και το Τουρκμενιστάν μέσω της αποστολής απλών μελών του κοινοβουλίου αντί της παρουσίας των ηγετών τους. Ο λόγος σχετίστηκε με τα διαφιλονικούμενα κοιτάσματα της Κασπίας και τη συμπαρομαρτούσα τουρκική στάση υπέρ του Αζερμπαϊτζάν.⁹⁵ Κατά συνέπεια, συνάγεται ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση υπό τη

⁹⁴ Winrow, G. (1995α) ό.π., σελ. 30.

⁹⁵ Winrow, G. (2000) Turkish policy toward Central Asia and the Transcaucasus. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 116-130. Σελ. 118.

Οι επιμέρους διαμάχες με άξονα την οριοθέτηση των θαλάσσιων συνόρων της Κασπίας και συνεπαγόμενο διακύβευμα την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων απετέλεσαν την κορυφή επί ενός μεγάλου φάσματος πολιτικών διενέξεων, οι οποίες αφορούσαν δικαιώματα μειονοτήτων, διαχείριση φυσικών πόρων ή και καθορισμό συνόρων. Συνακολούθως, το σύνολο των ανωτέρω προβλημάτων κατέστησε σαθρό το έδαφος τόσο για τις Τουρκικές Συνόδους όσο και γενικότερα για οιοδήποτε εγχείρημα εμπέδωσης της διακρατικής περιφερειακής συνεργασίας. Το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης πραγματικότητας ήταν τα διεθνή θεσμικά σχήματα να καταστούν ανεπαρκείς διάυλοι προώθησης στρατηγικών συμφερόντων ιδιαιτέρως για την Τουρκία. Επί της εν λόγω προβληματικής, ενδεικτικά

σκέπη των Τουρκικών Συνόδων συναντούσε ιδιαίτερος σημαντικά προσχώματα εξαιτίας του συγκρουσιογενούς χαρακτήρα των διακρατικών σχέσεων, ο οποίος προκύπτει ως απότοκο των ανταγωνιστικών συμφερόντων. Τοιουτοτρόπως, η συνύπαρξη υπό πολιτισμικούς ή γλωσσικούς όρους δε δύνατο να αναχθεί σε σύμπραξη πολιτικών και στρατηγικών συμφερόντων και κατ' επέκταση, η Τουρκία αδυνατούσε τόσο να εργαλειοποιήσει τα εν λόγω *fora* όσο και να τα καταστήσει βιώσιμα, ανεξαρτήτων των επιμέρους επιθυμιών και στοχεύσεών της.⁹⁶

5.2. Οικονομικοί δεσμοί και βασικά οικονομικά μέσα

Η προηγηθείσα ανάλυση συνεισέφερε στην εξαγωγή συγκεκριμένων συμπερασμάτων αναφορικά με τη σημασία των διεθνών θεσμών και τον ρόλο τους κατά τη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Ωστόσο, από την προσπάθεια υλοποίησης μαξιμαλιστικών στρατηγικών σκοπών από πλευράς της Τουρκίας δεν εξαιρέθηκαν οικονομικά μέσα, τα οποία ενείχαν τη θέση και τον ρόλο εργαλείων εντός των πλαισίων της ευρύτερης στρατηγικής σκοποθεσίας της Άγκυρας. Προς την εν λόγω κατεύθυνση συνέβαλλε καθοριστικά η οικονομική υπανάπτυξη των νεότευκτων κρατών και η συμπαρομαρτούσα ανάγκη τους για επενδύσεις. Εν προκειμένω, αξίζει να σημειωθεί ότι τα νεότευκτα κράτη υπήρξαν επί δεκαετίες άρρηκτα αλληλεξαρτώμενα υπό τον κεντρικό σχεδιασμό της Μόσχας, γεγονός το οποίο συνέχισε να επηρεάζει τη θέση και τον ρόλο τους κατόπιν της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Τουλάχιστον κατά την πρώτη φάση της μεταψυχροπολεμικής περιόδου, οι εμπορικές ροές των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών συνέχισαν να πραγματοποιούνται σε μεγάλα ποσοστά κατά βάση μεταξύ τους και όχι με τρίτους δρώντες.

Εξαιτίας, συνεπώς, του σοβιετικού κεκτημένου σε επίπεδο υποδομών και οικονομικών δεσμών, η Ρωσία συνέχισε να συνιστά το μείζονα εταίρο για τα

βλ.: Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) *Οι πολιτικοστρατηγικές επιπτώσεις από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης στις τρεις ανεξάρτητες δημοκρατίες του Καυκάσου: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενίας, Γεωργίας*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 427-428.

⁹⁶ Επί του συγκεκριμένου, ο Hans Morgenthau εύγλωττα αναφέρει ότι «οι υπερεθνικές δυνάμεις, όπως οι παγκόσμιες θρησκείες, ο ανθρωπισμός, ο κοσμοπολιτισμός και όλες οι υπόλοιπες προσωπικές δεσμεύσεις, θεσμοί και οργανισμοί οι οποίοι συνδέουν τα άτομα μαζί πέρα από εθνικά σύνορα είναι διαχρονικά πιο αδύναμοι εν σχέσει με τις δυνάμεις οι οποίες συνδέουν τους ανθρώπους εντός των πλαισίων μίας συγκεκριμένης εθνικής οριοθέτησης και τους διακρίνουν από την υπόλοιπη ανθρωπότητα». Morgenthau, H. (1993) *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Columbus: McGraw-Hill. Σελ. 272.

νεότευκτα κράτη και προς τούτο, να ορίζεται ως ο βασικός ανταγωνιστής της Τουρκίας όσον αφορά επενδυτικά κεφάλαια, εμπόριο και γενικότερα οιοδήποτε οικονομικό μέσο εδραίωσης επιρροής. Περαιτέρω, η αδυναμία του έτερου ανταγωνιστή, ήτοι του Ιράν κατά την ιστορική φάση διάλυσης της ΕΣΣΔ, να δραστηριοποιηθεί οικονομικά λόγω του προηγηθέντος πολέμου με το Ιράκ συνέβαλε, επίσης, επί του ανοίγματος της οικονομικής ευκαιρίας για την Τουρκία.⁹⁷ Η μεταλλαγή των εμπορικών σχέσεων της Τουρκίας με την ΚΑΚ εν σχέση με την ΕΣΣΔ αντικατοπτρίστηκε επί της αύξησης της συνολικής αξίας τους. Υπό αυτό το πλαίσιο, ενώ το 1988 η αξία ανήλθε στα 714 εκατομμύρια δολάρια, το 1991 και υπό το φάσμα της ανεξαρτητοποίησης των δημοκρατιών ανήλθε στο 1,7 δισεκατομμύριο δολάρια.⁹⁸

Κατά τη διάρκεια της περιόδου της ευφορίας και ιδιαιτέρως κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Turgut Özal, η Τουρκία προσέδωσε μεγάλη βαρύτητα στη συμμετοχή της στο διεθνές εμπόριο προκειμένου να επιτύχει πολιτικούς και στρατηγικούς σκοπούς και όχι αποκλειστικά προς αποκόμιση οικονομικών κερδών. Επί του πυρήνα της επίκλησης μέσων υλοποίησης της υψηλής στρατηγικής ευρίσκεται το διακύβευμα της αύξησης της αξιοπιστίας του δρώντα, ο οποίος αξιώνει την απόκτηση ηγεμονικής θέσης. Όπως αναφέρει ο David Baldwin, το κόστος της χρήσης των μέσων είναι ευθέως ανάλογο με το βαθμό αξιοπιστίας.⁹⁹ Προς τούτο, τα οικονομικά μέσα είναι περισσότερο κοστοβόρα από τα μέσα της διπλωματίας ή της προπαγάνδας, αλλά προσφέρουν ευρύτερες δυνατότητες αναβάθμισης της αξιοπιστίας και κατ' επέκταση του βαθμού επιρροής του κράτους. Αντιστοίχως, είναι λιγότερο κοστοβόρα από τα στρατιωτικά μέσα και προσφέρουν λιγότερες δυνατότητες. Σημαίνον εργαλείο πρόταξης του εν λόγω προσανατολισμού απετέλεσε η εγκαθίδρυση κολοσσιαίων μονοπωλιακών σχημάτων, όπως η BOTAS η οποία δραστηριοποιείται επί του τομέα των αγωγών μεταφοράς πετρελαίου, τα οποία αντικατόπτρισαν τη «συμβιωτική σχέση ανάμεσα σε αυτά και στο κράτος» επί τω

---

⁹⁷ Pope, N. and Pope, H. (1997) *Turkey unveiled: Atatürk and after*. London: John Murray. Σελ. 283-284.

⁹⁸ Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) ό.π., σελ. 294. Περί της αξίας των εισαγωγών και των εξαγωγών της Τουρκίας από και προς τις «τουρκογενείς δημοκρατίες» κατά την περίοδο 1992-2002, βλ. Παράρτημα IV.

⁹⁹ Baldwin, D.A. (1985) *Economic statecraft*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 107.

σκοπώ «περιχαράκωσης του οικονομικού αυτοελέγχου» και κατ' επέκταση χειραγώγησης της ελεύθερης οικονομικής πρωτοβουλίας από την πολιτική.¹⁰⁰

Επί του ίδιου πλαισίου επίκλησης κρατικών εργαλείων, δραστηριοποιήθηκε η Eximbank, η οποία συνιστά μία κατά 100% κρατική τράπεζα, η οποία σκοπεύει στη χρηματοδοτική υποστήριξη των τουρκικών εξαγωγών και κατ' επέκταση του Τούρκων επενδυτών στο εξωτερικό απορροφώντας τα κεφάλαιά της από τον κρατικό προϋπολογισμό. Η ίδια η Eximbank έχει συμπεριλάβει στην επίσημη περιγραφή του πλαισίου λειτουργίας το γεγονός ότι «οι πολιτικές και οι πρωτοβουλίες της έχουν δημιουργηθεί προκειμένου να λειτουργούν εντός του πλαισίου ανάπτυξης των εξαγωγικών στρατηγικών, οι οποίες υιοθετήθηκαν από το σύνολο των τουρκικών κυβερνήσεων από το 1980».¹⁰¹ Βασική περιοχή δραστηριοποίησης του τουρκικού εμπορίου και των προαναφερθέντων θεσμικών μέσων απετέλεσε ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία. Προς τούτο, ο Özal, εντός των πλαισίων της προσπάθειας θεμελίωσης του διεθνούς θεσμού των Τουρκικών Συνόδων, προέταξε την ανάγκη δημιουργίας κοινής αγοράς μεταξύ της Τουρκίας και των νεότευκτων κρατών μέσω του περιορισμού των προστατευτικών εμπορικών μέτρων και της εγκαθίδρυσης σχετικών υποδομών. Μάλιστα, κατά την Α΄ Τουρκική Σύνοδο, υποστηρίζοντας μετ' επιτάσεως την ιδέα ταύτισης πολιτικής και οικονομίας υπό την προοπτική της εθνοκρατικής ισχυροποίησης, δήλωσε χαρακτηριστικά ότι:

Ο τουρκικός κόσμος βρίσκεται τώρα μπροστά σε μία ευκαιρία, που είναι σπάνια στην ιστορία [...] Εμείς, οι Δυτικοί Τούρκοι, νομίζω ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα και η ισχύς μας μπορεί να είναι μία.¹⁰²

Υπό ευρεία έννοια, η Τουρκία δεν κατάφερε να ανταπεξέλθει στον ρόλο του «οικονομικού αιμοδότη» και του μείζονα εμπορικού εταίρου των νεότευκτων κρατών και προς τούτο, όπως έχει ήδη τονισθεί, εισήλθε στην περίοδο της απογοήτευσης και της γενικότερης περιστολής των αρχικών μαξιμαλιστικών φιλοδοξιών της. Οι υποσχέσεις των Τούρκων αξιωματούχων αποδείχθηκαν εξαιρετικά φιλόδοξες και

---

¹⁰⁰ Ρόμπινς, Φ. (2004) *Στρατός και διπλωματία: Η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*. Αθήνα: Σύγχρονοι ορίζοντες, Σελ. 244.

¹⁰¹ Türk Eximbank (2014) *About us – Relations with the state* [WWW] Türk Eximbank. Διαθέσιμο από: <https://www.eximbank.gov.tr/EN,1193/about-us.html> [24/7/2014].

¹⁰² Παρατίθεται εντός του: Ρόμπινς, Φ. (2004) *ό.π.*, σελ. 330.

προς τούτο, δεν υλοποιήθηκαν.¹⁰³ Ακριβώς εξαιτίας της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης και της έλλειψης υψηλής εξειδίκευσης και τεχνολογικής κατάρτισης, η Τουρκία αποπειράθηκε να αποτελέσει τον δίαυλο χρηματοδοτήσεων από άλλους δρώντες. Τοιουτοτρόπως, προσπάθησε είτε να χρησιμοποιήσει τα κεφάλαια διεθνών οργανισμών, όπως του ΟΙΔ, είτε να διαδραματίσει τον ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ των δυτικών ή Ιαπώνων κεφαλαιούχων και των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η πλειοψηφία των κεφαλαίων αφορούσε την εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων της περιοχής, την εξόρυξη μεταλλευμάτων, καθώς και τους τομείς των τραπεζών και των κατασκευών. Τα τουρκικά κεφάλαια εισήλθαν σε κοινοπρακτικά σχήματα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκείνο του Καζακστάν, όπου η Τουρκία συμμετείχε, κατά το αρχικό διάστημα, σε εκατό κοινοπραξίες κυρίως στους τομείς των κατασκευών και των τηλεπικοινωνιών.¹⁰⁴

Εντούτοις, τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά, καθώς το 1992, πέτυχε να συλλέξει προς τον εν λόγω σκοπό μόλις 1 δισεκατομμύριο δολάρια σε επίπεδο πιστώσεων και ανθρωπιστικής βοήθειας.¹⁰⁵ Όσον αφορά την περίπτωση του Καζακστάν, ο πρόεδρος Nursultan Nazarbayev διασαφήνισε την πρόθεσή του περί ισόρροπης ανάπτυξης των εμπορικών σχέσεων με το Ιράν, την Ρωσία, την Κίνα και την Τουρκία, δίχως να επιθυμεί την εγκαθίδρυση προτιμησιακών – μονομερούς χαρακτήρα – σχέσεων. Περαιτέρω, η περίπτωση του Ουζμπεκιστάν δεν απετέλεσε εξαίρεση, καθώς, το 1993, οι υπογραφείσες συμφωνίες μεταξύ αυτού και της Τουρκίας περιορίστηκαν «στην απαλοιφή της διπλής φορολογίας και στον αγώνα εναντίον της παράνομης διακίνησης όπλων και ναρκωτικών».¹⁰⁶ Η τάση της Τουρκίας να αποτελέσει τον «εκπρόσωπο» - και κατ' επέκταση την ηγετική δύναμη - των νεότευκτων κρατών ήταν υπαρκτή, αλλά οι δυνατότητες ήταν αναμφίλεκτα περιορισμένες για την πραγματοποίηση ενός τέτοιου μεγέθους εγχειρήματος. Υπεγράφησαν πολλά πρωτόκολλα συνεργασίας, ιδρύθηκαν δορυφορικοί τηλεοπτικοί σταθμοί και εγκαινιάσθηκαν αεροπορικές συνδέσεις, ενώ μονάχα κατά το πρώτο έτος ανεξαρτησίας των πρώην σοβιετικών

¹⁰³ Χαρακτηριστική ήταν η υπόσχεση του – εν έτει 1992 – πρωθυπουργού Süleyman Demirel, ο οποίος αναφέρθηκε στην άμεση χρηματοδοτική ενίσχυση των δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας ύψους 1,2 δισεκατομμυρίου δολαρίων μέσω της Eximbank, κατά τη διάρκεια της περιόδου του μεταξύ 27 Απριλίου και 4 Μαΐου 1992. Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 121. Sezer, D.B. (1998) Turkey in the new security environment in the Balkan and Black Sea region. Εντός του: Mastny, V. and Nation, R.C. (eds.) *Turkey between east and west: New challenges for a rising regional power*. Oxford: Westview press, σελ. 71-95. Σελ. 85.

¹⁰⁴ Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 136.

¹⁰⁵ Aral, B. (2001) ό.π., σελ. 81.

¹⁰⁶ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 99.

δημοκρατιών εστάλησαν 1.200 τουρκικές αντιπροσωπείες διατρανώνοντας το ενδιαφέρον της Άγκυρας.¹⁰⁷ Επίσης, χορηγήθηκαν 10.000 υποτροφίες προς υπηκόους των κρατών της περιοχής ώστε να σπουδάσουν σε τουρκικά πανεπιστήμια, ενώ η Τουρκία ανέλαβε να παράσχει περαιτέρω εξειδικευμένη εκπαίδευση σε 2.000 ακόμη υποτρόφους.¹⁰⁸ Ωστόσο, όπως έχει ήδη υπογραμμισθεί, η ελλιπής και διακεκομμένη χρηματοδοτική υποστήριξη των πρωτοβουλιών συνέστησε σημαντικό τροχοπέδη για την καλλιέργεια στενότερων σχέσεων.

Κορωνίδα των δυσχερειών της Τουρκίας συνέστησε η οικονομική κρίση του 1994, εξ' αφορμής της οποίας – όπως έχει ήδη παρατεθεί – η τουρκική οικονομία γνώρισε ύφεση της τάξης του 8,1% και η τουρκική κεντρική τράπεζα απώλεσε περίπου το 50% των αποθεμάτων της,¹⁰⁹ γεγονός τα οποία ήταν καθοριστικά ώστε η χώρα να εισέλθει στην περίοδο της απογοήτευσης. Κατά συνέπεια, η δυνατότητα παροχής χρηματοδοτικής βοήθειας ήταν ισχνή. Το 1994, η Τουρκία παρείχε προς τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας μόλις 78 εκατομμύρια δολάρια, τα οποία, μάλιστα, αντικατόπτριζαν την αξία τροφίμων και δεν ήταν σε ρευστό χρήμα. Συγκεκριμένα, προσέφερε 24.000 τόνους σίτου αξίας 2,6 εκατομμυρίων δολαρίων προς το Κιργιστάν, καθώς και 624.000 τόνους σίτου και 216.000 τόνους ζάχαρης συνολικής αξίας 70,3 εκατομμυρίων δολαρίων προς το Ουζμπεκιστάν, ενώ η τουρκική Eximbank παρείχε εξαιρετικά χαμηλές πιστώσεις προς τουρκικές επιχειρήσεις, οι οποίες επιθυμούσαν να δραστηριοποιηθούν – κυρίως επί του κατασκευαστικού τομέα – στην περιοχή.¹¹⁰ Το τέλος της οικονομικής κρίσης και η επιστροφή της χώρας σε αναπτυξιακούς ρυθμούς ταυτίστηκε με την είσοδο στην περίοδο της αναδιοργάνωσης και κατ' επέκταση της ανασύνταξης των οικονομικών πρωτοβουλιών με γεωγραφικό πεδίο αναφοράς τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.

Τοιουτοτρόπως, το 1996, η Τουρκία ανέκυψε ως η δεύτερη μεγαλύτερη επενδύτρια χώρα μετά την Ρωσία στην Κεντρική Ασία και στο Αζερμπαϊτζάν. Οι τουρκικές άμεσες επενδύσεις ανήλθαν στο 1,6 δισεκατομμύριο δολάριο προς το

¹⁰⁷ Aydin, M. (2004β) Foucault's pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 5.

¹⁰⁸ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 97.

¹⁰⁹ Gazioglu, S. and Bulut, E. (2004) Impacts of international capital flows to Turkish economy during the 90's. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 53-78. Σελ. 58-59.

¹¹⁰ Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 135.

Τουρκμενιστάν, 1,5 προς το Καζακστάν, 928,4 εκατομμύρια προς το Ουζμπεκιστάν και 279 προς το Κιργιστάν.¹¹¹ Επιπλέον, το 1997, οι τουρκικές άμεσες επενδύσεις ανήλθαν στο 1 δισεκατομμύριο δολάρια προς το Αζερμπαϊτζάν, 430 εκατομμύρια προς το Καζακστάν, 57 προς το Τουρκμενιστάν, 24 προς το Κιργιστάν και 20 προς το Ουζμπεκιστάν.¹¹² Παραλλήλως, επί του τομέα του εξαγωγικού εμπορίου, οι σχέσεις με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες – συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας – αυξήθηκαν, το 1998, επιμεριζόμενες το 12,7% εκ του συνόλου των τουρκικών εξαγωγών κυρίως υπό την πίεση του «εμπορίου της βαλίτσας» (*valiz ticareti*).¹¹³ Αναφορικά με τον τομέα των τουρκικών εισαγωγών, ο οποίος δεν επιβαρυνόταν από το «εμπόριο της βαλίτσας», οι χώρες της ΚΑΚ κατείχαν σημαντική θέση πραγματοποιώντας το 9% επί του συνόλου κατά το έτος 1999.¹¹⁴ Ειδικότερα αναφορικά με την περίπτωση του Αζερμπαϊτζάν, το οποίο κατείχε διακριτή θέση επί της τουρκικής στρατηγικής, η Τουρκία απετέλεσε το δεύτερο σημαντικότερο εμπορικό εταίρο το 2003, καθότι το 11% επί του συνόλου των αζερικών εισαγωγών προέρχονταν από αυτήν.¹¹⁵ Το εν λόγω στοιχείο αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς ότι αφορά το έτος 2003, τουτέστιν πριν την ολοκλήρωση του πετρελαιαγωγού Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC).

Φορείς της τουρκικής επιχειρηματικής κοινότητας, επίσης, διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο όντας άρρηκτα συνδεδεμένοι με το τουρκικό κράτος και

---

¹¹¹ Αξίζει να παρατεθεί ότι χρηματοδοτικά πακέτα δεν έλαβαν χώρα προς το Τατζικιστάν, το οποίο ήταν χειμαζόμενο από τον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου 1991 έως 1997. Τα παρόντα στοιχεία παρατίθενται εντός του: Winrow, G. (2000) *ό.π.*, σελ. 119.

¹¹² Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) *ό.π.*, σελ. 324.

¹¹³ Το «εμπόριο της βαλίτσας» άνθησε κατά την περίοδο μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ αποτελώντας έναν ανεπίσημο τρόπο εμπόρευσης προϊόντων από την Τουρκία προς τον Καύκασο, την Κεντρική Ασία και την Ρωσία. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, το 1996, το τουρκικό υπουργείο οικονομικών εκτίμησε την αξία του «εμπορίου της βαλίτσας» προς τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες περίπου στα 9 δισεκατομμύρια δολάρια. Υπό το εν λόγω πλαίσιο, αφορούσε άδηλες τουρκικές εξαγωγές προς τα νεότευκτα κράτη, τις οποίες η Τουρκική Κεντρική Τράπεζα άρχισε να προσμετρά – ακριβώς εξαιτίας του όγκου τους – ως διακριτό μέγεθος επί του ισοζυγίου πληρωμών μόλις το 1996. Hale, W. (2003) *ό.π.*, σελ. 210, 267.

Περί της θέσης της Τουρκίας επί του συνόλου των εξαγωγών των κρατών της Κεντρικής Ασίας, βλ. Παράρτημα IV.

¹¹⁴ Nachmani, A. (2003) *Turkey: facing a new millennium, Coping with intertwined conflicts*. Manchester: Manchester university press. Σελ. 132.

Περί της θέσης της Τουρκίας επί του συνόλου των εισαγωγών των κρατών της Κεντρικής Ασίας, βλ. Παράρτημα IV.

¹¹⁵ Dikkaya, M. and Üzümcü, A. (2006) Changing foreign trade relations and trade problems in Azerbaijan. *İktisadi ve idari bilimler dergisi*, 20 (1), σελ. 34.

Περί των εμπορικών σχέσεων του Αζερμπαϊτζάν και την προκείμενη ανταγωνιστική σχέση μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας, βλ. Παράρτημα IV.

λειτουργώντας σε συνάφεια με τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα τόσο γενικά επί πολλαπλών γεωγραφικών περιοχών όσο και ειδικά επί του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι οι εν λόγω φορείς συνεργάστηκαν ανεξαρτήτων των ετερόκλητων συμφερόντων και καταβολών τους, όπως χαρακτηριστικά συνέβη επί των περιπτώσεων της MÜSİAD και της TÜSİAD.¹¹⁶ Υπάχθησαν, δηλαδή, στο σύνολό τους στην υπηρεσία της εξυπηρέτησης των σκοπών της τουρκικής υψηλής στρατηγικής συμπεριλαμβανομένης της TUSKON, η οποία εγκαθιδρύθηκε και λειτουργεί υπό τη σκέπη του Fethullah Gülen. Αξιοσημείωτα παραδείγματα απετέλεσαν η MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği – Ανεξάρτητη Ένωση Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών), το DEİK (Diş Ekonomik İlişkiler Kurulu – Συμβούλιο Εξωτερικών Οικονομικών Σχέσεων), η TIM (Türkiye İhracatçılar Meclisi – Συνέλευση Τούρκων Εξαγωγέων), η TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği – Ένωση Επιμελητηρίων και Χρηματιστηριακών Προϊόντων της Τουρκίας), η TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği – Τουρκική Ένωση Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών) και η TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu – Συνομοσπονδία Επιχειρηματιών και Βιομηχάνων της Τουρκίας).

Ο Kemal Kirişçi, αναφερόμενος στους ανωτέρω φορείς, υπογράμμισε ότι αντικατοπτρίζουν την τουρκική ήπια ισχύ.¹¹⁷ Διαμέσου της συγκεκριμένης αναφοράς του Kirişçi υπονοείται σαφώς η σύγκλιση των τουρκικών κρατικών και ιδιωτικών συμφερόντων υπό την προοπτική ενίσχυσης του ρόλου της χώρας επί του πρώην

---

¹¹⁶ Εν προκειμένω, η MÜSİAD ιδρύθηκε στην ανατολική Τουρκία το 1990 υποστηριζόμενη από τα ισλαμιστικά κόμματα του Necmettin Erbakan, ενώ η TÜSİAD είχε ιδρυθεί ήδη από το 1971 εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των «βιομηχανικών ελίτ» της δυτικής Τουρκίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η εσωτερική σύστασή τους ταυτιζόταν με τις θέσεις τους περί του διεθνούς οικονομικού και εμπορικού προσανατολισμού της Τουρκίας. Τουτέστιν, η MÜSİAD στήριζε την αύξηση των δεσμών με τα ισλαμικά κράτη, ενώ η TÜSİAD υπερθεμάτιζε της ενίσχυσης των σχέσεων με τη δύση απηχώντας τις απόψεις των κοσμικών κύκλων στο εσωτερικό της Τουρκίας. Κατόπιν της ρήξης μεταξύ των Recep Tayyip Erdoğan και Abdullah Gül από τη μία πλευρά και του Necmettin Erbakan από την άλλη, τόσο η MÜSİAD όσο και η TÜSİAD έμελλαν να καταστούν ακραιφνείς υποστηρικτές των δύο πρώτων κατά τα πρώτα βήματα των κινήσεων, οι οποίες οδήγησαν στην ίδρυση του AKP. Προς τούτο, η άνοδος του AKP στην εξουσία το 2002 ταυτίστηκε με την περαιτέρω ενεργοποίηση των δύο φορέων εν συναρτήσει με την τουρκική εξωτερική πολιτική και τις πολιτικές και στρατηγικές επιταγές του τουρκικού διεθνούς εμπορίου με κορυφαία την υποστήριξη του ευρύτερου στόχου της «εκβιομηχάνισης με εξαγωγικό προσανατολισμό». Pamuk, Ş. (2008) *Globalization, industrialization and changing politics in Turkey. New perspectives*, 38, σελ. 271-272.

¹¹⁷ Kirişçi, K. (2009) *The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. New perspectives on Turkey*, 40, σελ. 47. Kirişçi, K. (2011) *Turkey's 'demonstrative effect' and the transformation of the Middle East. Insight Turkey*, 13 (2), σελ. 41.

σοβιετικού χώρου κυρίως μετά το 2002 και την ανάληψη της διακυβέρνησης από το AKP. Οι μείζονες ανταγωνιστικοί φορείς της MÜSİAD και της TÜSİAD ενέταξαν τα συμφέροντά τους επί τω σκοπώ της υλοποίησης – της νταβουτόγλειας έμπνευσης – πολυδιάστατης διπλωματίας και της ταυτόχρονης δραστηριοποίησης επί πολλών γεωγραφικών πεδίων, καθώς και τομέων πολιτικής.¹¹⁸ Τοιουτοτρόπως, κατέστησαν βασικά μέσα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, επί του πυρήνα της οποίας διατυπώνεται η ανάγκη επαύξησης των πολιτικοοικονομικών δεσμών με τα νεότευκτα κράτη και η εμβάθυνση της ευρύτερης τουρκικής παρουσίας και δραστηριότητας προς εξισορρόπηση κυρίως του ρωσικού παράγοντα.

Οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις της Τουρκίας με τα νεότευκτα κράτη κινήθηκαν εν παραλλήλω με τη συνολική στρατηγική παρουσία της. Τουτέστιν, οι μεταπτώσεις της «οικονομικής παρουσίας» συνέπιπταν με τα πολιτικά και στρατηγικά διλήμματα, καθώς και τις ανάλογες προκλήσεις, υπό την έννοια των αιτιών και του χρονικού πλαισίου. Προς τούτο, η κάμψη της τουρκικής οικονομικής παρουσίας, κατά τη διάρκεια της περιόδου της απογοήτευσης, αιτιολογείται μέσω των πολιτικού και στρατηγικού χαρακτήρα λαθών, τα οποία έχουν ήδη σημειωθεί εντός των πλαισίων προηγούμενου κεφαλαίου, καθώς και της επίσης ήδη αναφερθείσας οικονομικής αδυναμίας ως απόρροια της ύφεσης του 1994. Επιπλέον, όπως επί του πολιτικού και στρατηγικού επιπέδου η τουρκική ευφορία δεν επανήλθε ουδέποτε στα επίπεδα της περιόδου 1991-1994, παρομοίως επί των οικονομικών και εμπορικών σχέσεων, η Τουρκία μετετράπηκε σε ένα σημαντικό εμπορικό και επενδυτικό δρώντα, αλλά δεν επέτυχε τη δημιουργία, επί παραδείγματι, «τουρκικής κοινής αγοράς» αποκτώντας, τοιουτοτρόπως, θέση και ρόλο ηγέτιδας δύναμης με άξονα την οικονομία και το εμπόριο. Αξίζει να παρατεθούν ορισμένες επιμέρους αιτίες και διαπιστώσεις για την εν λόγω αρνητική – για την Τουρκία – εξέλιξη, οι οποίες εστιάζουν σε οικονομικές παραμέτρους και εμφορούνται από την ίδια την οικονομική αδυναμία της χώρας.¹¹⁹

Πρώτον, η Τουρκία διέθετε περιορισμένη επενδυτική ικανότητα και προς τούτο, η συντριπτική πλειοψηφία των επενδυτικών πρωτοβουλιών της αφορούσαν μικρής εμβέλειας έργα, όπως η κατασκευή εργοστασίου γούνας στο Κιργιστάν ή η παράδοση αγροτικών προϊόντων στο Ουζμπεκιστάν. Αντιθέτως, τα νεότευκτα κράτη πάσχιζαν να προσελκύσουν κεφάλαια για την αξιοποίηση των ενεργειακών

¹¹⁸ Aydin, Z. (2005) *The political economy of Turkey*. London: Pluto press. Σελ. 219.

¹¹⁹ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 97-98.

κοιτασμάτων τους. Με άλλα λόγια, η Τουρκία δε δύνατο να υπηρετήσει το στόχο υλοποίησης έργων εντάσεως κεφαλαίου. Δεύτερον, η Τουρκία δεν κατείχε και κατ' επέκταση δε δύνατο να παράσχει τεχνογνωσία επί της εκμετάλλευσης και μεταφοράς των υδρογονανθράκων των νεότευκτων κρατών. Τοιουτοτρόπως, αφ' ενός η ρωσική – ανταγωνιστική προς την Τουρκία – επιλογή αποδείχθηκε μονόδρομος για τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες λόγω της επαρκέστατης τεχνογνωσίας και αφ' ετέρου η Τουρκία περιορίστηκε να συμμετάσχει αποκλειστικά σε κοινοπρακτικά σχήματα με εξαιρετικά μικρά ποσοστά. Τρίτον, πέραν της απώλειας του ρόλου του «μοντέλου» όσον αφορά τα ζητήματα πολιτικής και πολιτειακής οργάνωσης, η Τουρκία απώλεσε, εξαιτίας των εγγενών αδυναμιών της, το δυνητικό ρόλο του «οικονομικού μοντέλου». Επί του ιδίου μήκους κύματος, η Τουρκία απώλεσε, επίσης, τη δυνατότητα να διαδραματίσει τον ρόλο του εκπροσώπου των δυτικών συμφερόντων στην περιοχή αναβαθμίζοντας την πολιτική, οικονομική και στρατηγική αξία της.

Αντιθέτως, είναι αξιοσημείωτο ότι η δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας, όσον αφορά – τρόπον τινά – την οικονομική πραγματικότητα της περιοχής, απετέλεσε πρόδηλο γεγονός και τούτο διεφάνη εξ αφορμής σειράς περιστατικών. Επί παραδείγματι, η απόσυρση των ρουβλιών της σοβιετικής εποχής από την ρωσική κυβέρνηση, το Νοέμβριο του 1993, οδήγησε ορισμένες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες στη διαπίστωση της τεραστίων διαστάσεων εξάρτησής τους από τη Μόσχα. Προς τούτο, ο τότε πρωθυπουργός του Τατζικιστάν, Abdumalik Abdulojanov, επιβεβαίωσε τις φήμες ότι περίπου το 70% του τατζικικού εισοδήματος προερχόταν από την Ρωσία.¹²⁰ Παρομοίως, ο Ουζμπέκος πρόεδρος, Islam Karimov, προώθησε την ιδέα σύστασης ενός εθνικού νομίσματος όταν διαπίστωσε τα προβλήματα, τα οποία δύναται να προκαλούν οι αλλαγές της ρωσικής νομισματικής πολιτικής και οι κατά το δοκούν, ήτοι μονομερούς χαρακτήρα, αποφάσεις αναφορικά με τα συναλλαγματικά αποθέματα ή τις διεθνείς ισοτιμίες. Εν προκειμένω, όταν η Ρωσία προχώρησε στις ρυθμίσεις του 1993, το Ουζμπεκιστάν ευρέθηκε σε δεινή θέση αντιμετωπίζοντας υψηλότατο πληθωρισμό, καθώς διέθετε τεράστια αποθέματα χρυσού, τα οποία δεν κατήθυνε προς την Ρωσία αλλά τα διατήρησε με αποτέλεσμα την κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος.¹²¹

¹²⁰ Olcott, M.B. (1996) *Central Asia's new states: Independence, foreign policy and regional security*. Washington: United States institute of peace press. Σελ. 120.

¹²¹ Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 133.

Τοιουτοτρόπως, διεφάνη ότι η Ρωσία συνέχιζε να αποτελεί τη δεσπόζουσα αγορά και κατ' επέκταση οικονομική δύναμη, αφού – μεταξύ άλλων – είχε αναλάβει την τροφοδοσία του Ουζμπεκιστάν σε τροφή και ενέργεια. Κατά συνέπεια, η Τουρκία – πέραν των εσωτερικών δυσχερειών της – είχε να αντιμετωπίσει έναν καλά εδραιωμένο ανταγωνιστή, ο οποίος διέθετε – τρόπον τινά - ανεξάντλητους φυσικούς πόρους, ευρεία εσωτερική αγορά και μια μακροχρόνια παράδοση εμπορικών και οικονομικών σχέσεων με την ευρύτερη περιφέρεια. Όπως διαφάνηκε διαμέσου των ανωτέρω διαπιστώσεων σχετικά με την εξέλιξη της οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας, της Τουρκίας με τα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, το σύνολο των δρώντων επιθυμούσε την εστίαση επί των άκρως σημαντικών ενεργειακών ζητημάτων, αλλά η Τουρκία δεν κατείχε τους αναγκαίους οικονομικούς συντελεστές προς τον εν λόγω σκοπό. Εξεναντίας, η Ρωσία διέθετε τους αναγκαίους πόρους και την τεχνογνωσία, ενώ επίσης εκμεταλλεύτηκε απότοκα του σοβιετικού κεκτημένου, όπως η γεωγραφία, η γραφειοκρατική παράδοση πολιτικοοικονομικής συνεργασίας και οι πολλαπλές υποδομές εξόρυξης και μεταφοράς. Όπως αναφέρεται από τον Roland Danneuther:

Οι ανθρώπινοι δεσμοί, οι οποίοι είναι άρρηκτοι μεταξύ της Ρωσίας και του μουσουλμανικού νότου ενισχύθηκαν από τους εκτεταμένους οικονομικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς δεσμούς, οι οποίοι είχαν εγκαθιδρυθεί [ήδη] κατά τη διάρκεια των ρωσικών και των σοβιετικών περιόδων [σ.σ. κατά την εποχή της τσαρικής Ρωσίας και της ΕΣΣΔ]. Ιδιαίτερος το σοβιετικό σύστημα αποτελούσε μία ολοκληρωμένη και ενοποιημένη δομή. Δε δύνατο να κατακερματιστεί σε αποτελεσματικά αυτόνομες οντότητες. Οιαδήποτε ορθολογική μετα-αυτοκρατορική πολιτική [σ.σ. κατόπιν της διάλυσης της ΕΣΣΔ και της ίδρυσης ανεξαρτήτων κρατών], τόσο για το ρωσικό κράτος όσο και για τα υπόλοιπα νεοϊδρυθέντα κράτη, απαιτούσε τη διατήρηση τουλάχιστον ορισμένων εξ αυτών των δεσμών, έτσι ώστε να αποφευχθεί η απόλυτη οικονομική, πολιτική και κοινωνική κατάρρευση.¹²²

---

¹²² Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η επίτευξη της εσωτερικής συνοχής της ΕΣΣΔ είχε επιτευχθεί διαμέσου της δεσποτικής παρουσίας της Μόσχα και δεν εμφορείτο σε κάποια ομοσπονδιακού τύπου οργάνωση και κατανομή των εξουσιών. Dannreuther, R. (1993) *Russia, Central Asia and the Persian Gulf. Survival: Global politics and strategy*, 35 (4), σελ. 93.

Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι η Τουρκία μέσω φορέων της ενέταξε την οικονομική διπλωματία εντός του πλαισίου εκτύλιξης της υψηλής στρατηγικής της, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίστηκε στον κεντρικό καθορισμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και στη συμπαρομαρτούσα επιβάρυνσή της από οίσοδηποτε τυχούσες αδυναμίες του κρατικού προϋπολογισμού. Η αδυναμία εύρεσης κεφαλαίων επηρέασε τον πυρήνα της ενεργειακής συνεργασίας με μοναδική εξαίρεση, κατά την περίοδο εξέτασης, τον αγωγό BTC και τη διαμορφωμένη υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο εμπορική σχέση με το Αζερμπαϊτζάν. Εντούτοις, κατά την εν λόγω περίπτωση η Τουρκία επίσης κατάφερε να εξοβελίσει την Ρωσία, η οποία συνέχισε να αποτελεί το μείζονα εμπορικό εταίρο του Μπακού.¹²³ Προς τούτο, τα αποτελέσματα της εργαλειοποίησης των οικονομικών και εμπορικών μέσων ήταν μηδαμινά εξαιτίας των σχετικά – τόσο ως προς την Ρωσία όσο και γενικά – περιορισμένων δυνατοτήτων της Τουρκίας. Το συγκεκριμένο γεγονός καθόρισε αφ' ενός τις φιλοδοξίες περί εκμετάλλευσης και μεταφοράς μέσω Τουρκίας των ενεργειακών κοιτασμάτων (ενεργειακός διάδρομος ανατολής-δύσης) και αφ' ετέρου ευρύτερα την πολιτική και στρατηγική παρουσία της επί της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.

5.3. Βασικά μέσα ήπιας ισχύος

Η προσέγγιση του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας από την Τουρκία πραγματοποιήθηκε, επίσης, υπό την επίκληση μέσων ήπιας ισχύος. Όπως έχει ήδη σημειωθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, είτε τίθεται ως η ισχύς της πειθούς του Carr, είτε ως η δυνατότητα ελέγχου των σκέψεων άλλων ανθρώπων ως εκδήλωση ισχύος του Morgenthau, είτε ως η διάκριση μεταξύ επιρροής εν τη απουσία ισχύος (non-power influence) και ισχύος του Knorr, είτε ως η διάκριση των εννοιών ισχύος και εξαναγκασμού (power and force) του Ηφαιστου, η διαχρονική αποδοχή από πλευράς της ρεαλιστικής προσέγγισης της μεταγενέστερα ή σύγκαιρα αναδειχθείσας «ήπιας ισχύος» του Joseph Nye προκύπτει ως κοινός τόπος. Σύμφωνα με τον Nye, η ήπια

---

¹²³ Περί της διαχρονικής απεικόνισης του εμπορικού ισοζυγίου του Αζερμπαϊτζάν, καθώς και της επιμέρους αναλυτικής παράθεσης των εμπορικών εταίρων του, ενδεικτικά βλ.: The state statistical committee of the Republic of Azerbaijan (2014) *The foreign trade of Azerbaijan: Imports by countries / Exports by countries* [WWW] Department on application of web-technologies of the main computing centre of the SSC of the Republic of Azerbaijan. Διαθέσιμο από: <http://www.stat.gov.az/source/trade/indexen.php> [1/8/2014].

ισχύς συνίσταται «στην ικανότητα να διαμορφώνεις τις προτιμήσεις των άλλων» δίχως βίαιο εξαναγκασμό.¹²⁴

Υπό το βάρος της μειονεκτικής έναντι της Ρωσίας θέσης της επί της περιφερειακής κατανομής ισχύος και της δυσχερούς κατά περιόδους οικονομικής κατάστασής της, η Τουρκία διείδε τα μέσα ήπιας ισχύος ως τα λιγότερο κοστοβόρα προκειμένου να διεισδύσει εντός του πρώην σοβιετικού χώρου. Παραλλήλως, τα εν λόγω μέσα ήταν απολύτως συναφή με την ρητορική περί «τουρκικού μοντέλου» και «μεγάλου αδελφού», καθώς και τα συμπαρομαρτούντα κελεύσματα με άξονα κοινές εθνοτικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές και γλωσσικές καταβολές. Τοιουτοτρόπως, το επίσημο τουρκικό κράτος αποφάσισε να οργανώσει και να εντάξει στο φάσμα των δραστηριοτήτων του οργανώσεις και πρωτοβουλίες, οι οποίες διεκπεραίωναν την αποστολή τους με βασικό γνώμονα το τουρκικό εθνικό συμφέρον. Άλλωστε, η κρατοκεντρική αντίληψη κατά τη χάραξη της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς συνέχισε να κυριαρχεί έχουσα θέσει τη θρησκευοκεντρική ρητορική ως μέσο υλοποίησης πολιτικών και στρατηγικών σκοπών και κατ' επέκταση ως εξαρτημένη μεταβλητή εντός του πλαισίου της σκοποθεσίας της Άγκυρας. Όπως έχει ήδη περιγραφεί κατά την παράθεση του θεωρητικού υποβάθρου της παρούσας μελέτης, υπό το πρίσμα της νεορεαλιστικής προσέγγισης των διεθνών σχέσεων, εξ ορισμού απορρίπτεται οιαδήποτε συμπερίληψη άλλων δρώντων πέραν του κράτους σε θέση διαμορφωτικών συνιστωσών. Με άλλα λόγια, οι στρατηγικές συνεκτιμήσεις συνέχισαν να πραγματοποιούνται επί ορθολογικού πλαισίου και άρα συνεκτίμησης του κόστους και του οφέλους και όχι επί μεταφυσικού, λόγου χάρη, επιπέδου. Όπως αναφέρει εύγλωττα ο Fouad Ajami:

Οι πολιτισμοί δεν ελέγχουν τα κράτη, [αντιθέτως] τα κράτη ελέγχουν τους πολιτισμούς. Τα κράτη αποστρέφουν το βλέμμα τους από τους δεσμούς αίματος όταν χρειάζεται [να πράξουν κάτι τέτοιο]. Προσβλέπουν στην αδελφοσύνη, στην πίστη και στην αλληλεγγύη όταν κάτι τέτοιο είναι

---

¹²⁴ Nye, J. (2005) *Ήπια ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 34. Nye, J. (2009) *Ηγεσίες που πρωτοπορούν*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 257. Carr, E.H. (2000) *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*. 2^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 154. Knorr, K.E. (1975) *The power of nations: The political economy of international relations*. New York: Basic books. Σελ. 310. Ifestos, P. (1987) *European political cooperation: Towards a framework of supranational diplomacy?* England: Gower publishers. Σελ. 38. Περί του ορισμού του Hans Morgenthau, ενδεικτικά βλ.: Dougherty, J.E. and Pfaltzgraff, R.L. (1992) *Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων (Α' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 118.

προς το συμφέρον τους ώστε να το πράξουν. Παραμένουμε εντός ενός κόσμου αυτοβοήθειας. Η μοναξιά των κρατών συνεχίζεται. Το φαινόμενο το οποίο έχουμε βαπτίσει ως ισλαμικό φονταμενταλισμό αποτελεί λιγότερο ένα δείγμα επαναφοράς-ανάκαμψης παρά πανικού και αμηχανίας και ενοχής ότι το σύνορο «του άλλου» έχει διασχισθεί.¹²⁵

Υπογραμμίζεται ότι η κίνηση οργάνωσης των δραστηριοτήτων δεν προέκυψε εν κενώ και φιλοδόξησε να θεσμοποιήσει μία ήδη διαφανόμενη τάση, καθώς ήδη από τον Απρίλιο του 1991, ήτοι πριν τη διάλυση της ΕΣΣΔ, είχε λάβει χώρα στο Καζάν του Ταταρστάν η Συνέλευση των Τουρκογενών Λαών θέτοντας ως σκοπό «την αναβίωση της ιδεολογίας του τουρκισμού», ενώ προς τούτο, ιδρύθηκε ειδικό ταμείο υποστήριξης της εν λόγω πρωτοβουλίας.¹²⁶ Επίσης το 1991, υπογράφηκε η Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας μεταξύ της Τουρκίας και της ΕΣΣΔ η οποία, κατά τα επόμενα έτη, απετέλεσε το «μοντέλο για παρόμοιες συμφωνίες με τις [απότοκες] δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας» και «όχι μονάχα διεύρυνε την τουρκική οικονομική επιρροή μέσω επενδυτικών πιστώσεων και κοινοπρακτικών σχημάτων, αλλά επίσης εγκαθίδρυσε στενές πολιτιστικές και εκπαιδευτικές σχέσεις».¹²⁷

Επί τη βάση του προαναφερθέντος πλαισίου σκοπών, το 1992, η Τουρκία ίδρυσε την Οργάνωση για την Τουρκική Συνεργασία και Συντονισμό (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı – ΤΙΚΑ). Οργανικά ενταγμένη στο τουρκικό υπουργείο εξωτερικών, η ΤΙΚΑ εστίασε κυρίως στα επίπεδα της εκπαιδευτικής, πολιτιστικής και τεχνικής συνεργασίας συγκεράζοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία με τους κρατικούς σκοπούς. Επιπροσθέτως, κεντρικό μέλημά της υπήρξε η ίδρυση μίας Ευρασιατικής

¹²⁵ Παρατίθεται εντός του: Balci, A. (2009) The alliance of civilizations: The poverty of the clash/alliance dichotomy? *Insight Turkey*, 11 (3), σελ. 98.

¹²⁶ Υπογραμμίζεται ότι επρόκειτο για μία τάση, η οποία δεν υποστηριζόταν επισήμως κατά την προκειμένη χρονική περίοδο από το τουρκικό κράτος. Καταγράφεται προκειμένου να καταδειχθεί ότι οι πρωτοβουλίες της Αγκυρας περί τη θεσμοποίηση τέτοιου είδους κινήσεων δεν προέκυψε εν κενώ, αλλά διέθετε συγκεκριμένη πρακτική βάση. Winrow, G. (1995α) ό.π., σελ. 17.

¹²⁷ Swietochowski, T. (1994) Azerbaijan's triangular relationship: The land between Russia, Turkey and Iran. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 118-135. Σελ. 127.

Παρόμοιο ρόλο, αναφορικά με την καλλιέργεια των πολιτιστικών δεσμών, διαδραμάτισε και η Türksoy. Η Türksoy ιδρύθηκε το 1994 με σκοπό την ανάπτυξη των σχετικών σχέσεων με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ενώ θεσμοθέτησε τις τακτικές συναντήσεις των υπουργών πολιτισμού των εν λόγω κρατών επί τω σκοπώ της περαιτέρω εμβάθυνσης του έργου της. Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) ό.π., σελ. 306. Επίσης, ενδεικτικά βλ.: Türksoy (2013) *Hakkımızda* [WWW] Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatının. Διαθέσιμο από: <http://www.turksoy.org.tr/tr/turksoy/hakkimizda> [20/8/2014].

Ένωσης Εμπορικών Επιμελητηρίων.¹²⁸ Η εν λόγω πολιτική πρωτοβουλία τίθετο ως αναγκαία σε πρωταρχικό επίπεδο υπό το πρίσμα των προτάσεων περί ίδρυσης μίας κοινής αγοράς μεταξύ των τουρκογενών κρατών. Τοιουτοτρόπως, επιχείρησε να επιτύχει τη συμπόρευση των τουρκικών συντελεστών ισχύος υπό την προοπτική διεύρυνσης της επιρροής της χώρας εντός του πρώην σοβιετικού χώρου.¹²⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι «τουρκικά πολιτιστικά κέντρα», όπως εκείνο της Τασκένδης του Ουζμπεκιστάν, τέθηκαν επί του ιδίου εποπτικού και οργανωτικού σχεδιασμού με τη δημιουργία επιχειρηματικών κοινοπραξιών, καθώς και την ίδρυση «Αναπτυξιακής Τράπεζας για την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο».¹³⁰ Επιπλέον, ενώ οι βασικοί σκοποί της αφορούσαν την εκπαίδευση και τον πολιτισμό, η διεύθυνση προώθησε σθεναρά τις πρωτοβουλίες φορέων όπως η τουρκική Eximbank, καθώς και το ανωτέρω αναφερθέν DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu – Συμβούλιο Εξωτερικών Οικονομικών Σχέσεων).¹³¹ Τουτέστιν, η οιαδήποτε πολιτική, οικονομική, πολιτιστική, θρησκευτική ή εκπαιδευτική δραστηριότητα εντάχθηκε σε ένα κοινό πλαίσιο σκοποθεσίας, εποπτείας και οργάνωσης.

Εκ του ιδίου του τίτλου, διαφαίνεται η προσήλωση της Άγκυρας στην ένταξη του φάσματος των συνεργασιών μεταξύ της Τουρκίας και των νεότευκτων κρατών στο ιδεώδες μίας διευρυμένης και ελαστικά νοούμενης τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Δημιουργήθηκε στα πρότυπα της Αμερικανικής Οργάνωσης Διεθνούς

¹²⁸ Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 127.

¹²⁹ Winrow, G. (2000) ό.π., σελ. 117.

Ένα ιδιαίτερος χαρακτηριστικό παράδειγμα γκρουπούσκουλου, το οποίο ενέταξε τη δραστηριότητά του εντός του πλαισίου των κρατικών σκοπών, ήταν εκείνο της Anrasya Bir. Διατυπώνοντας ακραϊνώς εθνικιστική ρητορική, η Anrasya Bir ανέλαβε την εκπόνηση ακαδημαϊκών μελετών και την οργάνωση ακαδημαϊκού και διοικητικού επιπέδου συναντήσεων επί τω σκοπώ της σύσφιξης των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ τούρκων ιθυνόντων και ομολόγων τους από τα νεότευκτα κράτη. Διατυπώνοντας εθνικιστική ρητορική, η οργάνωση ταύτισε τη δραστηριοποίησή της με τους κοσμικούς κύκλους της Άγκυρας και κατ' επέκταση, εναντιώθηκε στις τιθέμενες ιδέες περί umma και περιφερειακής ολοκλήρωσης υπό το πλαίσιο της θρησκευτικά νοούμενης ταυτοτικής συγγένειας. Η νομιμοποίησή της από το επίσημο κράτος ουσιαστικά επήλθε, σύμφωνα με τον Bülent Aras, διαμέσου της συμμετοχής σημειώντων Τούρκων πολιτικών στις εκδηλώσεις της, όπως ο Turgut Özal, ο Süleyman Demirel και η Tansu Çiller. Aras, B. (2000) Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options. *Turkish studies*, 1 (1). Σελ. 50.

Επί του ιδίου μήκους κύματος, έτερο σχετικό παράδειγμα απετέλεσε το Ίδρυμα για την Τουρκική Δημοκρατία (Türk Demokrasi Vakfı), το οποίο ιδρύθηκε το 1987 και σκόπευε στην πλήρωση του πολιτιστικού και εθνοτικού κενού μεταξύ της Τουρκίας και των νεότευκτων δημοκρατιών μέσω διοργάνωσης συναντήσεων και σεμιναρίων. Sayar, S. (1994) ό.π., σελ. 184. Türk Demokrasi Vakfı (2014) *Geçmişten günümüze Türk demokrasi vakfı* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.demokrasivakfi.org.tr/?act=detail&id=36> [28/8/2014].

¹³⁰ Smolansky, O.M. (1994) ό.π., σελ. 293-294.

¹³¹ Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) ό.π., σελ. 306-307.

Ανάπτυξης (U.S. Agency for International Development), ενώ το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της δραστηριοποίησής της περιλαμβάνει την παροχή υποτροφιών προς φοιτητές των νεότευκτων κρατών σε συνεργασία με το τουρκικό υπουργείο παιδείας, καθώς και την κατασκευή σχολείων και πανεπιστημίων υπό την αιγίδα του τουρκικού εκπαιδευτικού συστήματος.¹³² Παραλλήλως, το 1992, η ΤΙΚΑ οργάνωσε τη διοχέτευση της οικονομικής βοήθειας ύψους 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων ΗΠΑ σε επίπεδο δανείων και επενδυτικών εγγυήσεων, περί την οποία έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά στο προηγούμενο υποκεφάλαιο.¹³³ Προς τούτο, διαφαίνεται ότι η ΤΙΚΑ ανέλαβε τον πολυδιάστατο ρόλο κυμαινόμενο από το συντονισμό οικονομικών πρωτοβουλιών έως – περισσότερο έμμεσα – την καλλιέργεια ταυτοτικού προσδιορισμού και πολιτισμικής και θρησκευτικής συνείδησης πάντοτε με άξονα τις ευαίσθητες εκπορευόμενες από τις στοχεύσεις της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Το περιεχόμενο του καταστατικού της οργάνωσης είναι αναμφίλεκτα πρόδηλο αφ’ ενός του ρόλου τον οποίο το τουρκικό κράτος φιλοδόξησε να της αναθέσει και αφ’ ετέρου του γεγονότος ότι το συστημικό εφαλτήριο της ίδρυσής της υπήρξε η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και η παρεπόμενη ίδρυση νέων αδύναμων κρατών εντός της ενδιάμεσης ζώνης μεταξύ της Τουρκίας και της Ρωσίας:

Στις 25 Δεκεμβρίου του 1991, η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) διαλύθηκε, γεγονός το οποίο συνέτεινε στην επίτευξη της ανεξαρτητοποίησης πολλών χωρών στην Κεντρική Ασία και στην Καυκασία. Η κατοχή μίας κοινής γλώσσας και μίας κοινής κοινωνικής μνήμης και πολιτισμού με τις συγκεκριμένες χώρες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται το Καζακστάν, το Τατζικιστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Αζερμπαϊτζάν και το Κιργιστάν, άνοιξε το δρόμο για την εγκαθίδρυση διμερών και περιφερειακών σχέσεων με αυτές. Η Τουρκία και οι χώρες της Κεντρικής Ασίας [σ.σ. το Αζερμπαϊτζάν συμπεριλαμβάνεται σε αυτές] αναγνωρίζουν εαυτούς ως ένα κοινό έθνος, το οποίο περιλαμβάνει διαφορετικές χώρες και [γι’ αυτό το λόγο] η

¹³² Aras, B. (2000) ό.π., σελ. 44-45.

¹³³ Sayari, S. (1994) ό.π., σελ. 182.

Όπως σημειώνει ο Mahmut Aykan, η προκείμενη ανθρωπιστική και αναπτυξιακή βοήθεια συνοδεύτηκε από τη συμφωνία της Τουρκίας με τον ΟΗΕ ώστε να αποστείλει «ειρηνευτική δύναμη» στις μόλις ιδρυθείσες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας. Aykan, M.B. (1994) ό.π., σελ. 167.

εξωτερική πολιτική μας επέδειξε μία πολυεπίπεδη και ενεργή κατανόηση της περιοχής. Η Τουρκία παραμένει μονίμως προσηλωμένη στις σχέσεις της με τις τουρκόφωνες και η σημασία της συγκεκριμένης προσήλωσης έχει αναβαθμισθεί κατά τα τελευταία 20 έτη της παγκόσμιας πολιτικής [...] Δυνάμεθα συνοπτικά να παρουσιάσουμε τους σκοπούς της ΤΙΚΑ κατά τη διάρκεια αυτών των τελευταίων ετών ως: η καλλιέργεια ίδιας κοινωνικής υποδομής για τις τουρκογενείς δημοκρατίες, η κατασκευή μίας ταυτότητας υπό ένα βιώσιμο πλαίσιο και η διόρθωση τυχόντων ελλειμμάτων όσον αφορά τις τεχνικές υποδομές τους.¹³⁴

Όπως σημειώθηκε, η Τουρκία, μέσω και της ΤΙΚΑ, στόχευσε στην εμπέδωση της εθνικής συνείδησης εντός των νεότευκτων κρατών επί τω σκοπώ αφ' ενός της καλλιέργειας μίας κοινής ταυτοτικής συνείδησης με τη «μητέρα Τουρκία» και αφ' ετέρου την απαγκίστρωσή τους από την δεσπίζουσα ρωσική εθνική ταυτότητα, η οποία ενισχυόταν διαμέσου της παρουσίας μεγάλων ρωσικών μειονοτήτων εντός των συνόρων τους. Υπό το εν λόγω πρίσμα, το σύνολο των θεωρούμενων ως τουρκογενών δημοκρατιών πλην του Τατζικιστάν, τον Ιούνιο του 1992 ύστερα από πιέσεις και παροχή εξοπλισμού και τεχνογνωσίας από την Τουρκία, εγκατέλειψαν το κυριλλικό αλφάβητο υπέρ του λατινικού.¹³⁵ Η εξέλιξη αυτή επήλθε κατόπιν – μεταξύ άλλων – της περιοδείας του Hikmet Çetin το Μάρτιο του 1992 και τις πιέσεις, τις οποίες ο ίδιος άσκησε προς τις ηγεσίες των νεότευκτων κρατών. Είναι αξιοσημείωτο ότι η παροχή της οιασδήποτε υλικοτεχνικής βοήθειας προτεινόταν από τον Çetin πάντοτε υπό τον όρο πραγματοποίησης αντιστοίχων βημάτων απαγκίστρωσης από την ρωσική επιρροή. Τοιουτοτρόπως, βιβλία λατινικού αλφαβήτου θα προσφέρονταν μονάχα υπό την πρότερη απόφαση παύσης της κυριλλικής γραφής.¹³⁶

Ακολούθως, κορυφαία στιγμή της τουρκικής προσπάθειας απετέλεσε το Πρώτο Συνέδριο των Τουρκόφωνων Λαών στις 21 Μαρτίου 1993 στην Αττάλεια της Τουρκίας, ενώ ένα ακόμη συνέδριο πραγματοποιήθηκε τον ίδιο μήνα στην Άγκυρα με κεντρικό θέμα την τουρκική ορθογραφία. Το συνέδριο της Αττάλειας είχε ως κεντρικό απόφθεγμα την «ενότητα στη γλώσσα, τη σκέψη και τη δράση» (*dilde, fikirde, işte birlik*), εμπνευσμένο από τον İsmail Gaspıralı, περί τον οποίο έχει ήδη

¹³⁴ ΤΙΚΑ (2014) *ΤΙΚΑ hakkında* [WWW] T.C. Başbakanlık, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. Διαθέσιμο από: <http://www.tika.gov.tr/tika-hakkinda/1> [21/8/2014].

¹³⁵ Kirişçi, K. (1995) ό.π., σελ. 16.

¹³⁶ Winrow, G. (1995β) ό.π., σελ. 24.

πραγματοποιηθεί αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο. Προς τούτο, προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις εκ μέρους τόσο της Ρωσίας όσο και κύκλων εντός της Τουρκίας, οι οποίοι ήταν ενάντιοι στην οιαδήποτε ιδέα αναβίωσης παντουρκικών αξιώσεων.¹³⁷ Υπό τη σκέπη του ιδίου αποφθέγματος, λειτούργησε και το Ίδρυμα για την Έρευνα στον Τουρκικό Κόσμο (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı), το οποίο είχε ιδρυθεί ήδη από το 1980 από τον καθηγητή Turan Yazgan και έθετε, επίσης, ως στόχο την υλοποίηση του παντουρκικού ιδεώδους της εκπαιδευτικής, γλωσσικής και πολιτιστικής εναρμόνισης των τουρκόφωνων λαών.¹³⁸ Ένας επιπλέον πυλώνας της προσπάθειας υπήρξε η ίδρυση και λειτουργία του TRT Int-Anrasya, το οποίο απετέλεσε το δορυφορικό τηλεοπτικό δίκτυο της Τουρκίας επί τω σκοπώ αύξησης των επαφών των πληθυσμών των νεότευκτων κρατών με την τουρκική γλώσσα.¹³⁹ Παρενθετικά, σημειώνεται ότι το πλαίσιο των προαναφερθεισών δράσεων ήταν εν πλήρη συνάφεια με το «Defense white paper 2000» του τουρκικού υπουργείου εθνικής αμύνης και τις προσδοκίες της τουρκικής ηγεσίας, οι οποίες ταυτίζονταν με την ιδέα ότι η Τουρκία συνιστά ένα «κομβικό κράτος»¹⁴⁰ με ρόλο «μοντέλου» ή και «μεγάλου αδελφού» για τις νεότευκτες δημοκρατίες του πρώην σοβιετικού χώρου. Το εν λόγω γεγονός πιστοποιεί την πλήρη σύμπνοια και υπαγωγή τόσο των σκληρών και όσο και των ήπιων συντελεστών ισχύος με άξονα αναφοράς τους κρατικούς σκοπούς ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, καθώς και ευρύτερα:

Η Τουρκία διαθέτει μία ειδική θέση εντός της Ατλαντικής-Ευρωπαϊκής και της Ευρασιατικής ζώνης. Ευρίσκεται σε θέση να σκοπεύει την ένταξή της στη δυτική κοινωνία, ενώ την ίδια στιγμή να συνιστά μία δημοκρατική, κοσμική και σύγχρονη χώρα του ισλαμικού κόσμου. Η Τουρκία ευρίσκεται, επίσης, στο κέντρο ενός πληθυσμού 200 εκατομμυρίων ανθρώπων, οι οποίοι ομιλούν τουρκικά, στα Βαλκάνια, στην Καυκασία και στην Κεντρική Ασία. Αντικατοπτρίζει ένα μοντέλο το οποίο δανείζεται ως παράδειγμα από τα νέα ανεξάρτητα κράτη καθοδηγούμενα από τις κοινωνίες [τους] οι οποίες ομιλούν τις τουρκικές

¹³⁷ Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 127.

¹³⁸ Yazgan, T. (2014) *Hakkımızda* [WWW] Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. Διαθέσιμο από: <http://turan.org.tr/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/> [22/8/2014].

¹³⁹ Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 50-51.

¹⁴⁰ Περί του παρόντος όρου και την πρόσδοσή του στην Τουρκία, ενδεικτικά βλ.: Makovsky, A.O. (1999) Τουρκία. Εντός του: Chase, R., Hill, E. and Kennedy, P. (επιμ.) *Τα κομβικά κράτη και η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 159-215.

[σ.σ. τουρκογενείς] γλώσσες. Η Τουρκία, διαμέσου της ύπαρξής της και των επιτυχιών της, αποτελεί μία τρανή απόδειξη ότι η ισλαμική θρησκεία και η δημοκρατία είναι συμβατές μεταξύ τους και ότι η κοινωνική και η πολιτιστική ανάπτυξη δύνανται, επίσης, να υλοποιηθούν εντός ενός δημοκρατικού περιβάλλοντος. Οι συμβιβασμοί, οι οποίοι αναζητούνται στον κόσμο, ευρίσκονται εντός της δομής της Τουρκίας. Η Τουρκία είναι προσανατολισμένη να συνεχίσει την αποτελεσματική άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της υπό τη στόχευση της θεμελίωσης συμβιβασμών, ειρήνης και συνεργασίας, στοιχεία τα οποία έχουν αποκτηθεί μέσω της συγκεκριμένης δομής.¹⁴¹

Μέσω, δηλαδή, του «Defense white paper 2000», η Τουρκία διείδε τον εαυτό της ως το κράτος-μοντέλο για τα νεότευκτα κράτη, το οποίο θα δύνατο να κοινωνήσει ακριβώς αυτή την πεποίθηση στηριζόμενο στη γλωσσική και πολιτισμική συγγενειά του με τα εν λόγω κράτη. Κατά συνέπεια, η ήπια ισχύς συνιστούσε το μέσο εμπέδωσης αυτής της πολιτικής. Διακριτή θέση μεταξύ των μέσων ήπιας ισχύος κατείχε η θρησκεία ως συντελεστής εμπέδωσης των κοινών χαρακτηριστικών των νεότευκτων κρατών με την Τουρκία και αντιστοίχως των διαφορών με τον βασικό ανταγωνιστικό δρώντα, ήτοι τη – χριστιανική – Ρωσία. Μάλιστα, η Τουρκία, το 1995, διοργάνωσε συνέδριο στην Άγκυρα επί τω σκοπώ συντονισμού των ενεργειών του συνόλου των φορέων, οι οποίοι λειτουργούσαν υπό τη σημαία του Ισλάμ. Εντός των πλαισίων του συγκεκριμένου συνεδρίου, ο πρόεδρος Süleyman Demirel δήλωσε ότι «το Ισλάμ συνιστά μία εκ των πλέον σημαινουσών βάσεων της αλληλεγγύης μας», ενώ ο Mesut Yılmaz σημείωσε ότι «το Ισλάμ παραμένει το διαχρονικό ανατέλλον άστρο».¹⁴² Επ' αυτού του μήκους κύματος, η Τουρκία χρησιμοποίησε ισλαμική (πανισλαμική) ρητορική προκειμένου να επιτύχει κρατικούς σκοπούς διείσδυσης και αύξησης της επιρροής εντός της περιφέρειας. Η αναφορά του Peter Van Ham, σύμφωνα με την οποία «η αυτοκρατορία είναι προφανώς ένα πολυσχιδές φαινόμενο, το οποίο διανθίζεται από ισχύ, οικονομικά συμφέροντα, καθώς και πολιτισμικές και

¹⁴¹ Turkey: Ministry of National Defense (2000) *Defense white paper 2000*. Ankara: Ministry of National Defense. Σελ. 9.

¹⁴² Παρατίθεται εντός του: Rouleau, E. (1996) Turkey: Beyond Atatürk. *Foreign policy*, 103, σελ. 78.

θηρσκευτικές ιδέες»,¹⁴³ θα δύνατο να ενταχθεί στο ανωτέρω περιγραφόμενο πλαίσιο της τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς.

Επίσης, όπως έχει περιγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, το Ισλάμ απετέλεσε κεντρική συνιστώσα υποστήριξης της εσωτερικής συνοχής της Τουρκίας, η οποία αντικατόπτριζε μία κρίσιμη πτυχή κατά την προσπάθεια μεγιστοποίησης ισχύος και βελτίωσης της θέσης εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος. Ο Hakan Yavuz σημειώνει χαρακτηριστικά για τον Recep Tayyip Erdoğan, πρωθυπουργό της Τουρκίας κατά τα τελευταία έτη της περιπτωσιολογικής μελέτης, ότι «υποστηρίζει το Ισλάμ ως την ενοποιητική ταυτότητα του λαού της Τουρκίας».¹⁴⁴ Παραλλήλως, ο Ahmet Davutoğlu αναφέρει ότι «η Τουρκία, η οποία περικλείει στους κόλπους της τα σημαντικότερα στοιχεία των αρχαίων πολιτισμών, κατέχει την πιο αγνή πολιτισμική κληρονομιά του ισλαμικού πολιτισμού και αποτελεί ένα σοβαρό πεδίο διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης στα πλαίσια της διαδικασίας εκδυτικισμού, οφείλει να χρησιμοποιήσει τη θέση της αυτή κατά τρόπο, ώστε να ηγηθεί ενός μόνιμου πολιτισμικού ανοίγματος».¹⁴⁵ Προς τούτο, όπως απορρέει και από τα λεχθέντα περί νεοοθωμανισμού σε προηγούμενο κεφάλαιο, η επίκληση στην ισλαμική ταυτότητα ήρθε να εξυπηρετήσει τις δύο διαστάσεις δράσης της τουρκικής στρατηγικής, ήτοι την εσωτερική και την εξωτερική. Τουτέστιν, από τη μία πλευρά, εξασφάλιζε την εσωτερική ομοιογένεια και συνεπώς την πίστη και τη νομιμοφροσύνη του πληθυσμού και από την άλλη πλευρά, μετατρέπονταν σε έναν μανδύα υλοποίησης σκοπών εκπορευόμενων από ορθολογικές εκτιμήσεις κρατοκεντρικού χαρακτήρα και όχι θέσεις, οι οποίες συνυφαίνονταν με την ανατροπή του κρατοκεντρικού συστήματος και την ανάδυση ενός υπερεθνικού μορφώματος υπό τη σκέπη της θρησκείας.

Υπό το εν λόγω πρίσμα, διακριτό ρόλο διαδραμάτισε η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων της Τουρκικής Δημοκρατίας (Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı) επί τω σκοπώ εποπτείας της θρησκευτικής δραστηριότητας. Η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων είχε ιδρυθεί ήδη από το 1923 και επαναβεβαιώθηκε η ένταξή της στη δημόσια διοίκηση εντός του συνόλου των

---

¹⁴³ Van Ham, P. (2005) Power, public diplomacy and the Pax Americana. Εντός του: Melissen, J. (ed.) *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 47-66. Σελ. 49.

¹⁴⁴ Yavuz, H. (2009) *Secularism and Muslim democracy in modern Turkey*. New York: Cambridge university press. Σελ. 193.

¹⁴⁵ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 401.

συνταγμάτων, τα οποία έχουν ψηφισθεί από τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση.¹⁴⁶ Ενώ ο διαχρονικός ρόλος της ταυτίστηκε με το εσωτερικό της Τουρκίας και την παρακολούθηση των θρησκευτικών δραστηριοτήτων εντός και μεταξύ των συμπαρομαρτουσών ομάδων, οι οποίες διαβιούσαν στην Τουρκία, η κατάρρευση της ΕΣΣΔ – αλλά και της Γιουγκοσλαβίας όσον αφορά τα Βαλκάνια – έθεσε τη Διεύθυνση ενώπιον της πρόκλησης της ενίσχυσης των δεσμών μεταξύ της Τουρκίας και των πρώην κομμουνιστικών κρατών υπό το μανδύα του Ισλάμ. Προς το συγκεκριμένο σκοπό, ίδρυσε θρησκευτικά και εκπαιδευτικά κέντρα, καθώς και σχολεία και πανεπιστήμια μέσω του ινστιτούτου το οποίο λειτουργούσε υπό τη σκέπη της διεύθυνσης, αναλαμβάνοντας την αποστολή εκπαιδευτικού και διοικητικού προσωπικού. Τοιούτοτρόπως, διαδραμάτισε το διφυή ρόλο αφ' ενός της ενίσχυσης της τουρκικής θέσης εντός – και – των νεότευκτων κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και αφ' ετέρου της αποκοπής των αντιστοιχώς καλλιεργούμενων δεσμών με το Ιράν.¹⁴⁷

Συνιστά αναμφίλεκτη πραγματικότητα ότι το Ιράν ήταν ο μοναδικός σημαντικός περιφερειακός δρώντας, ο οποίος δύνατο να ανταγωνιστεί την Τουρκία επί του συγκεκριμένου επιπέδου, ήτοι της καλλιέργειας του θρησκευτικού συναισθήματος και της εμπέδωσης ταυτοτικής συνοχής επί αυτής της βάσης. Εξάλλου, ο Ayatollah Khomeini, ηγέτης της Ιρανικής Επανάστασης του 1979, θεωρούσε ότι η εξαγωγή των ιδεωδών της επανάστασης τουλάχιστον εντός της άμεσης περιφέρειας του Ιράν ήταν αναγκαία προκειμένου να μειωθούν οι απειλές και το καθεστώς να καταστεί βιώσιμο. Προς τούτο, σημείωνε χαρακτηριστικά ότι «οφείλουμε να προσπαθήσουμε να εξάγουμε την επανάστασή μας στον κόσμο».¹⁴⁸ Εν

¹⁴⁶ Shankland, D. (2003) *Ισλάμ και κοινωνία στην Τουρκία*. Αθήνα: Κριτική. Σελ. 63. Περί της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων της Τουρκικής Δημοκρατίας, επίσης, ενδεικτικά βλ.: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı (2013) *Kuruluş ve tarihi gelişim* [WWW] Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı. Διαθέσιμο από: <http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/kurumsal/1> [25/8/2014].

¹⁴⁷ Aras, B. (2000) ό.π., σελ. 45.

¹⁴⁸ Μάλιστα, ο Khomeini συνήθιζε να αποσαφηνίζει ότι «δε χρειάζονται σπαθιά προκειμένου να εξαχθεί μία ιδεολογία. Η εν λόγω εξαγωγή των ιδεών διά της βίας δεν αποτελεί εξαγωγή». Επιπροσθέτως, διατύπωνε την άποψη ότι «όταν αναφέρουμε ότι επιθυμούμε να εξάγουμε την επανάστασή μας, δεν επιθυμούμε να το πράξουμε με σπαθιά». Αξίζει να σημειωθεί ότι η προαναφερθείσα ήπια ρητορική έχει καταφανείς ομοιότητες με εκείνη του Fethullah Gülen, περί τον οποίο πραγματοποιείται αναφορά εν συνεχεία. Οι ιδέες τόσο του Khomeini όσο και του Gülen επιχειρήθηκε να υλοποιηθούν – εν μέρει – εντός του πρώην σοβιετικού χώρου κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Ο Khomeini δεν ήταν πλέον ηγέτης του Ιράν ήδη από το 1989 όταν απεβίωσε, ενώ ο Gülen ηγήθηκε μιας συγκεκριμένης προσπάθειας αρχικά ενεργώντας από την

πλήρη συναρτήσει με την εν λόγω θέση του Khomeini έλαβε χώρα η μεταψυχροπολεμική ιρανική θρησκευτική πολιτική με άξονα αναφοράς κυρίως την Κεντρική Ασία. Μάλιστα, προς το σκοπό αύξησης της επιρροής του στην Κεντρική Ασία, το Ιράν ενίσχυσε τον ρόλο και τη δραστηριότητα του υπουργείου αρμοδίου για την εξαγωγή της επανάστασης, το οποίο είχε ιδρυθεί ήδη από το 1981.¹⁴⁹ Τουτέστιν, το Ιράν υλοποίησε την «εξωτερική θρησκευτική πολιτική» του κατά παρόμοιο τρόπο με την Τουρκία, η οποία ενίσχυσε τον ρόλο και τη σημασία αντιστοίχως της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων. Ο David Shankland παραθέτει ενδεικτικά μία έκθεση της διεύθυνσης εκδομένης το 1993:

Το Ισλάμ και οι δραστηριότητες που σχετίζονται με αυτό αποτελούν τμήμα των ευθυνών που θα αναλάβει το κράτος μας για να βοηθήσει στην υλική και πνευματική ανάπτυξη των αδερφών-κρατών. Επομένως, η Διεύθυνσή μας αποτελεί μέρος της διαδικασίας ανάπτυξής τους. Θα θέλαμε να συνεργαστούμε με τις χώρες αυτές για την οργάνωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης και την κατασκευή τζαμιών, όπως και σε όλους τους τομείς όπου οι θρησκευτικοί ηγέτες τους πιστεύουν ότι υπάρχει ανάγκη. Οι Τούρκοι έφεραν το λάβαρο του Ισλάμ στις χώρες της Ανατολικής και της Κεντρικής Ευρώπης, καθώς και στη Βαλκανική χερσόνησο. Επομένως, αποτελεί ιστορική ευθύνη μας να βοηθήσουμε αυτούς τους μουσουλμάνους, όσο απελευθερώνονται από την κομμουνιστική κυριαρχία και κινούνται προς την ελευθερία. Για να ανταποκριθεί σε αυτές τις υποχρεώσεις της, η Διεύθυνση, σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας, έχει διορίσει μέλη του προσωπικού της στο εξωτερικό, για να εργαστούν ως καθηγητές θρησκευτικών.¹⁵⁰

Υπό την ίδια σκέπη της υλοποίησης των τουρκικών στρατηγικών σκοπών, έλαβε χώρα η δραστηριότητα των ιδρυμάτων του ιμάμη Fethullah Gülen. Η ρητορική του Gülen αφορούσε ένα μετακρατικό μοντέλο οργάνωσης του πλανήτη, αν και ο ίδιος εκλαμβάνεται από σημαίνοντες αναλυτές ως ακραιφνώς προσηλωμένος στο

Τουρκία και μετά το 1999 όντας εξόριστος στις ΗΠΑ. Οι παρούσες δηλώσεις του Ayatollah Khomeini παρατίθενται εντός του: Ramazani, R.K. (1987) *Revolutionary Iran: Challenge and response in the Middle East*. 4th ed. Baltimore: John Hopkins university press. Σελ. 24-25.

¹⁴⁹ Çakır, R. (2001) *Derin hizbullah: İslamci siddetin geleceği*. İstanbul: Metis yayıncılık. Σελ. 139-140.

¹⁵⁰ Παρατίθεται εντός του: Shankland, D. (2003) ό.π., σελ. 68.

τουρκικό εθνικό συμφέρον.¹⁵¹ Συγκεκριμένα, ο Gülen διακηρύττει ότι «πρέπει να φερόμαστε σαν να μην έχουμε χέρια για όσους μας χτυπούν, ούτε φωνή για όσους μας βρίζουν. Ακόμα και αν προσπαθήσουν να μας κομματιάσουν, εμείς θα παραμείνουμε άθραυστοι και θα αγκαλιάσουμε τους πάντες με αγάπη και οίκτο. Και με αγάπη ο ένας για τον άλλον, θα περπατήσουμε προς το αύριο».¹⁵² Εξέφρασε, δηλαδή, μία φιλειρηνική και ήπια ρητορική, προκειμένου η διδασκαλία του να καταστεί ευεπίφορη εντός του πρώην σοβιετικού χώρου. Προς τούτο, ίδρυσε σχολεία και πανεπιστήμια, τα οποία λειτουργούσαν εν πλήρη συνάφεια με εκείνα της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων.¹⁵³ Όντας ηγέτης της σέκτας των πεφωτισμένων (Nur Cemaati) έχει επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Κεντρική Ασία προωθώντας, όπως υπονοήθηκε ανωτέρω, το νεοοθωμανισμό αντί των ισλαμικών αξιών και ξεπερνώντας, ορισμένες φορές σε επίπεδο δυναμικής, την επίσημη τουρκική πολιτική.¹⁵⁴ Κατά τα πρότυπα της καλλιέργειας του «τουρκικού μοντέλου», προωθεί την οθωμανική παράδοση, το κοσμικό πολιτειακό μοντέλο, την οργάνωση μίας οικονομίας της αγοράς και τη δημοκρατία ενώ, όπως αναφέρεται από τον Wendy Kristianasen, «από τα Βαλκάνια έως την Κίνα, επιθυμεί να δει το σχηματισμό ελίτ οι οποίες θα θεωρούν την Τουρκία ως μοντέλο τους».¹⁵⁵

Μάλιστα, συμπληρώνοντας τη θέση και τον ρόλο της ΤΙΚΑ, υλοποιεί πλήθος δράσεων επί τω σκοπώ προσέλκυσης τουρκικών επενδύσεων και δημιουργίας κοινοπρακτικών σχημάτων προς ενίσχυση της επιρροής της Άγκυρας επί των νεότευκτων κρατών. Τοιουτοτρόπως, εκφεύγει της υπό στενούς όρους νοούμενης αποστολής του και εισέρχεται σε πεδία πολιτικοοικονομικής φύσης. Εν προκειμένω, τον Οκτώβριο του 1996, ο Fethullah Gülen χρηματοδότησε μία τράπεζα μη αποσκοπούσα στην κερδοφορία μέσω των επιτοκίων, ήτοι την Asya Finans. Υποστηριζόμενος από 16 συνεργάτες και κεφάλαιο ύψους 125 εκατομμυρίων

¹⁵¹ Ενδεικτικά βλ.: Yavuz, H. and Esposito, J.L. (eds.) (2003) *Turkish Islam and the secular state: The Gülen movement*. New York: Syracuse university press.

¹⁵² Gülen, F.M. (2013) *Αγάπη και ανεκτικότητα: Προς έναν παγκόσμιο πολιτισμό*. Αθήνα: Σιδέρης. Σελ. 110.

¹⁵³ Περί του αριθμού των σχολείων ιδρυθέντων από τουρκικές πρωτοβουλίες, ήτοι την κοινότητα του Fethullah Gülen και τη Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων, εν έτει 1996, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁵⁴ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 124. Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) ό.π., σελ. 302.

Επιπροσθέτως, ο Gareth Winrow αναφέρει ότι η σέκτα των πεφωτισμένων (Nur Cemaati) του Fethullah Gülen διαθέτει στενούς δεσμούς με το τάγμα των Νακσιμπεντί (Naksibendi), σχετικά με το οποίο και τη σχέση του με τον Turgut Özal έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο. Winrow, G. (1995a) ό.π., σελ. 27.

¹⁵⁵ Παρατίθεται εντός του: Aras, B. (2000) ό.π., σελ. 49.

δολαρίων ΗΠΑ, διακήρυξε την επιθυμία να χρηματοδοτήσει ακολούθως επενδυτικές πρωτοβουλίες εντός των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών.¹⁵⁶ Όπως συνέβη με το σύνολο των τουρκικών δραστηριοτήτων στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, η ραγδαία ανάπτυξη των ιδρυμάτων του Gülen έλαβε χώρα επ' αφορμής της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Τα νεότευκτα κράτη απετέλεσαν ένα κενό και ευνοϊκό πεδίο για την είσοδο του Ισλάμ, τη μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και τον εκδημοκρατισμό, τουλάχιστον όπως τον εννοούσε ο Gülen.

Τοιουτοτρόπως, διαφαίνεται ότι τόσο ο Gülen όσο και το επίσημο τουρκικό κράτος συνέτειναν σε μία σειρά ζητημάτων. Διαπιστώνεται σύγκλιση, όσον αφορά πρώτον την ανάγνωση της μεταψυχροπολεμικής κατάστασης στον πρώην σοβιετικό χώρο, δεύτερον την κρισιμότητα του διακυβεύματος για την τουρκική εμπλοκή στην περιοχή, τρίτον τις δυνατότητες και πιθανότητες διεξόδου του «τουρκικού μοντέλου» και τέταρτον, την ανάγκη απαγκίστρωσης των νεότευκτων κρατών από την ρωσική επιρροή μέσω αφ' ενός της σταδιακής καλλιέργειας δυτικότροπων πρακτικών πολιτειακής οργάνωσης, δημόσιας διοίκησης και οικονομίας και αφ' ετέρου του ήπιου εξισλαμισμού των πληθυσμών τους. Γι' αυτό το λόγο, σημειολογικά παρατίθεται ότι, κατά την πρώτη περίοδο δραστηριοποίησης του Fethullah Gülen εντός του πρώην σοβιετικού χώρου, έκαστο σχολείο του είχε και προέβαλλε μία μεγάλη προσωπογραφία του Τούρκου προέδρου της εποχής, ήτοι του Turgut Özal.¹⁵⁷

Επιπροσθέτως, όσον αφορά τη συμπληρωματικής ιδιοσυστασίας σχέση του επίσημου τουρκικού κράτους και του Gülen, είναι ενδεικτικό ότι η ίδρυση ενός σχολείου από την κοινότητα του δεύτερου προαπαιτούσε τη συγκατάθεση της οικείας τουρκικής πρεσβείας. Παραλλήλως, η τουρκική πρεσβεία διαδραμάτιζε εποπτικό ρόλο όντας σε διαρκή επαφή με τα εκπαιδευτικά διευθυντήρια κάθε χώρας, αλλά αναλάμβανε και πρακτικότερη δράση παρέχοντας γραφική ύλη και βιβλία.¹⁵⁸ Η οργανωτική δομή του Gülen, δηλαδή, προέκυψε και λειτούργησε εν πλήρη

---

¹⁵⁶ Aras, B. and Çaha, Ö (2000) Fethullah Gülen and his liberal 'Turkish Islam' movement. *The Middle East review of international affairs*, 4 (4), σελ. 5.

¹⁵⁷ Balci, B. (2003) Fethullah Gülen's missionary schools in Central Asia and their role in the spreading of Turkism and Islam. *Religion, state and society*, 31 (2), σελ. 153-154.

¹⁵⁸ Αξίζει να καταγραφεί ότι στο εσωτερικό της Τουρκίας υφάρχει μία έντονη διαμάχη σχετικά με τις δραστηριότητες του Fethullah Gülen. Ορισμένοι κύκλοι θεωρούν ότι αυτές υποβοηθούν το έργο της Τουρκίας να ενισχύσει τη θέση και την επιρροή της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, ενώ ορισμένοι άλλοι τις θεωρούν ως επικίνδυνες τόσο ως προς την τουρκική εξωτερική πολιτική όσο και ως προς την τήρηση των εσωτερικών ισορροπιών. Balci, B. (2003) ό.π., σελ. 165-166.

παραλληλία με εκείνη του τουρκικού κράτους εντός του πρώην σοβιετικού χώρου καλύπτοντας ελλείμματα και αδυναμίες του. Μάλιστα, επί αρκετών περιπτώσεων, η γκιουλενική δραστηριοποίηση κρίνεται απολύτως επιτυχέστερη εν σχέσει με εκείνη της Άγκυρας. Επ' αυτού, είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως αναφέρεται από τον Bayram Balci, «το κράτος έχει να πληρώσει κάθε καθηγητή με 600 έως 1000 δολάρια ΗΠΑ ανά μήνα, ενώ τα μέλη της κοινότητας [του Gülen] συμφωνούν να εργασθούν για 500 ή και τόσο λίγα όσο 200 δολάρια ΗΠΑ ανά μήνα οπουδήποτε στην Ασία, καθώς οι ιεραπόστολοι διαθέτουν μεγαλύτερο κίνητρο από τους δημοσίους υπαλλήλους».¹⁵⁹ Είναι ευκρινές, δηλαδή, ότι ο Gülen δραστηριοποιήθηκε επί τω σκοπώ προσέγγισης των ανθρώπων – τόσο σε επίπεδο εκπαιδευτικού προσωπικού όσο και σε επίπεδο μαθητών – οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να τεθούν υπό τη μέγγενη της τουρκικής κρατικής μηχανής και του απορρέοντος εθνικισμού. Επικοινωνιακά δύνατο να καταστεί πιο ελκυστικός – και, όπως σημειώθηκε, πιο αποτελεσματικός σε ορισμένες περιπτώσεις – φορέας του τουρκικού εθνικισμού και του σκοπού της καλλιέργειας του. Εν τοις πράγμασι, δηλαδή, ο υπηρετούμενος σκοπός ήταν ο ίδιος καθιστώντας και τις δύο προαναφερθείσες πρωτοβουλίες και δραστηριότητες αξονικές ως προς τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα και εντάσσοντας τούτες εντός του φάσματος των τουρκικών συντελεστών ήπιας ισχύος.

Το πλέον σημαίνον κενό, το οποίο καλύπτει ο Gülen και σχετίζεται με το προαναφερθέν συγκριτικό πλεονέκτημά του, αφορά την ίδια τη μέθοδο της καλλιέργειας της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Επί παραδείγματι, το τουρκικό κράτος διά των επίσημων οργάνων του αντιμετώπιζε δυσκολίες να κοινωνήσει την τουρκική εθνική συνείδηση προκαλώντας, όπως έχει ήδη σημειωθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, την αντίδραση των νεότευκτων κρατών τα οποία επιζητούσαν την αναγνώριση του δικαιώματος του ετεροπροσδιορισμού τους, ενώ το ίδιο παρατηρήθηκε και στο – χαμηλότερο – επίπεδο της εκπαίδευσης και της πολιτιστικής καλλιέργειας. Στα γκιουλενικά σχολεία, εντούτοις, ο τουρκισμός διδάσκεται εν παραλλήλω με την ιδέα της κιργιζικής, της ουζμπεκικής, της καζακικής, της τουρκμενικής, της τατζικικής ή της αζερικής εθνικής ταυτότητας αντιστοίχως.¹⁶⁰ Η τουρκική εθνική συνείδηση, τοιουτοτρόπως, καλλιεργείται περισσότερο τεχνηέντως διαμορφώνοντας κοινά πλαίσια και παραστάσεις μεταξύ του «μεγάλου αδελφού» και των νεότευκτων δημοκρατιών. Παρ' όλα αυτά, οι συντελεστές της τουρκικής ήπιας

¹⁵⁹ Balci, B. (2003) ό.π., σελ. 166.

¹⁶⁰ Balci, B. (2003) ό.π., σελ. 166.

ισχύος δε διέσωσαν την τουρκική πολιτική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και το εν λόγω γεγονός ταυτίστηκε, εν πολλοίς με τους ευρύτερους λόγους παύσης της περιόδου της ευφορίας.

Τουτέστιν, πρώτον, τα νεότευκτα κράτη διεκδίκησαν μεταψυχροπολεμικά το δικαίωμα του ετεροπροσδιορισμού τους και προς τούτο, απέρριψαν οιοσδήποτε απόπειρες καλλιέργειας υπερεθνικών ιδεών, όπως του παντουρκισμού ή του πανισλαμισμού. Για τους ίδιους λόγους, απέρριψαν, επίσης, την υπαγωγή τους σε σφαίρες επιρροής και συμμαχικά μπλοκ ως δευτερεύουσας σημασίας εταίροι και δρώντες. Δεύτερον, η εν τω συνόλω της αποτυχημένη τουρκική πολιτική και στρατηγική, κατ' ουσία, παρέσυρε όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων της Άγκυρας ακόμα και σε επίπεδο ήπιας ισχύος. Η συνολική εικόνα ενός φθίνοντος «τουρκικού μοντέλου», το οποίο παρέπαιε κατόπιν της απόρριψης ένταξης στην ΕΕ και των αμερικανικών δισταγμών έμπρακτης συνεισφοράς στην προσπάθεια μεγιστοποίησης της ισχύος της προς τον πρώην σοβιετικό χώρο, διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο και έγερση πλήθους ενστάσεων αναφορικά με την πραγματική βάση της εξιδανίκευσης του τουρκισμού εντός των σχολείων και των πολιτιστικών κέντρων. Τρίτον, η δυσχερής θέση της τουρκικής οικονομίας και ιδιαιτέρως η ύφεση του 1994 – αλλά και οι αλληπάλληλες πτυχές της μεγάλης οικονομικής κρίσης μεταξύ 1999-2001 – κατέστησαν την Τουρκία αναμφίλεκτα αδύναμη ώστε να αυξήσει αποφασιστικά τα διαθέσιμα μέσα ήπιας ισχύος της. Το 1994, έτος της μεγάλης ύφεσης, ο επικεφαλής της ΤΙΚΑ, Umut Arık, δήλωσε χαρακτηριστικά ότι η ΤΙΚΑ λάμβανε από τον κρατικό προϋπολογισμό 300 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες, τη στιγμή κατά την οποία τα αμέσως επόμενα έτη θα χρειαζόταν 4 τρισεκατομμύρια. Υπό τις εν λόγω συνθήκες, σύμφωνα με τον Arık, η φιλοδοξία της Τουρκίας να καταστεί ο πρώτος και κυριότερος πάροχος ανθρωπιστικής βοήθειας μέσω της χρηματοδότησης των νεότευκτων δημοκρατιών με 3 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ ήταν απολύτως μη ρεαλιστική.¹⁶¹

Περαιτέρω, συνάγεται ότι η ανθρωπιστική βοήθεια υποκινούμενη από το τουρκικό κράτος, οι πρωτοβουλίες ίδρυσης σχολείων και πολιτιστικών κέντρων τόσο από το τουρκικό κράτος όσο και από την κοινότητα του Gülen, καθώς και η καλλιέργεια του πνεύματος και των διδαγμάτων του Ισλάμ απετέλεσαν βασικές

---

¹⁶¹ Winrow, G. (1995α) ό.π., σελ. 25, 32. Makhamov, M. (1994) Islam and the political development of Tajikistan after 1985. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 195-209. Σελ. 206.

πτυχές της τουρκικής ήπιας ισχύος, η οποία – με τη σειρά της – συνέστησε το συντελεστή της προσπάθειας επαύξησης της τουρκικής επιρροής επί τω νεότεκτων κρατών. Η ταύτιση, μάλιστα, των εν λόγω πρωτοβουλιών με τις επίσημες εκδοχές της τουρκικής υψηλής στρατηγικής διαφάνηκε, επί παραδείγματι, επί της περίπτωσης των τουρκοουζμπεκικών σχέσεων προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Η άρνηση της Άγκυρας να εκδώσει έναν Τούρκο πολίτη κατηγορούμενο για τις βομβιστικές επιθέσεις του Φεβρουαρίου του 1999 στην Τασκένδη συνεπέφερε την ανάκληση των Ουζμπέκων μαθητών από τα τουρκικά σχολεία και πανεπιστήμια, καθώς και την αναστολή λειτουργίας των δώδεκα τουρκικών σχολείων, τα οποία είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν στο Ουζμπεκιστάν.¹⁶² Η συνολική επιδείνωση, δηλαδή, των τουρκοουζμπεκικών σχέσεων κατέληξε στην αναστολή των αδειών των σχολείων, τα οποία είχαν ανοίξει ως εκδοχές της τουρκικής αδελφοσύνης και του ισλαμικού κοινού πνεύματος. Συμπερασματικά, υπογραμμίζεται ότι το σύνολο των μέσων της τουρκικής ήπιας ισχύος, εντός των οποίων συμπεριλαμβάνονται οι δραστηριότητες του Fethullah Gülen, συνέστησαν εργαλεία της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, ενώ η έξαρση της εν λόγω δραστηριοποίησης έλαβε χώρα αμέσως κατόπιν της παύσης της σοβιετικής απειλής και της συμπαρομαρτούσας ανακατανομής της περιφερειακής ισχύος. Κατ' επέκταση, η καταγραφή της περιπτωσιολογικής μελέτης των μέσων της τουρκικής ήπιας ισχύος συντείνει στο συμπέρασμα ότι συνέστησαν παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά την εξέλιξη της τουρκικής προσπάθειας μεγιστοποίησης ισχύος μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου.

5.4. Σκληρή ισχύς

Εντός των πλαισίων των προηγούμενων κεφαλαίων και υποκεφαλαίων, καταδείχθηκαν οι προθέσεις και οι διακηρύξεις, αναλύθηκε η παρουσία και ο ρόλος της Τουρκίας σε διεθνείς θεσμούς και εφόσον η έρευνα κατέδειξε αυτούς σε θέση στρατηγικών μέσων, ακολούθησε η παράθεση των υπολοίπων μέσων, ήτοι των οικονομικών και της ήπιας ισχύος εντός ενός κοινού κεφαλαίου. Το παρόν υποκεφάλαιο αναφέρεται στη σημαντικότερη ενδεχομένως πτυχή των μέσων ενός κράτους και κατ' επέκταση της Τουρκίας κατά την υλοποίηση της υψηλής στρατηγικής της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Εν τοις πράγμασι,

¹⁶² Winrow, G. (2000) ό.π., σελ. 118.

αποτυπώνεται η τουρκική στρατηγική επέκτασης ισχύος και επιρροής με όρους συντελεστών σκληρής ισχύος. Άλλωστε, όπως έχει ήδη αναφερθεί κατά την παρουσίαση του πραγματευόμενου θεωρητικού κεκτημένου, το διεθνές σύστημα συνιστά τη γενική εικόνα συσχετισμών και ισορροπιών, η ανάλυση επί της οποίας δίδει πλείστες απαντήσεις περί των δεδομένων, τα οποία συναπαρτίζουν τα κριτήρια ορθολογικής χάραξης της υψηλής στρατηγικής από πλευράς των κρατικών δρώντων. Συνεπώς, υπό την οπτική της συστημικής ανάλυσης, συνυφαίνεται ότι η ειρήνη και η σταθεροποίηση στο διεθνή χώρο συνάδει με την ισορροπία ισχύος και κατ' επέκταση με τους διακρατικούς συσχετισμούς. Η έννοια της ισορροπίας ισχύος συνδέεται με μια σειρά φαινομένων της διεθνούς πολιτικής, όπως η άνιση ανάπτυξη η οποία δύναται να διαταράξει την εν λόγω ισορροπία, καθώς και ο παρεπόμενος φόβος του απειλούμενου έναντι των απειλούντα όταν οι δυνατότητες του δεύτερου αυξάνονται ή βελτιώνονται κατά τρόπο αντιστρόφως ανάλογο έναντι του πρώτου. Με χαρακτηριστική ευκρίνεια κατατίθεται από τον Arnold Wolfers, εν έτει 1962, ότι «[όταν] ένα κράτος εμπλέκεται σε ανταγωνισμό παγκόσμιας κλίμακας, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα, τείνει να εκλαμβάνει οιαδήποτε αλλαγή στην ισορροπία ισχύος, η οποία ευνοεί τον ανταγωνιστή, ως τουλάχιστον έμμεση απειλή προς την επιβίωσή του».¹⁶³

Αντιστρόφως, παραφράζοντας τον Wolfers, θα δύνατο να αναφερθεί ότι οιαδήποτε αλλαγή στην ισορροπία ισχύος εις βάρος του ανταγωνιστή συντείνει είτε προς την παύση είτε έστω προς την κάμψη της συνεπαγόμενης απειλής, αναλόγως με το βαθμό του χάσματος ισχύος, το οποίο προκύπτει. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία τέθηκε ενώπιον της σημαντικής μεταψυχροπολεμικής αλλαγής στην ισορροπία ισχύος, η οποία αφορούσε τις δυνατότητες της Ρωσίας, όπως προέκυψαν κατόπιν της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Ανακλαστικά, η Τουρκία προσπάθησε να μεγιστοποιήσει την επιρροή και την ισχύ της εντός του πρώην σοβιετικού χώρου, ήτοι του δημιουργημένου κενού ισχύος, μέσω διακηρύξεων προθέσεων, μεταλλαγής του ρόλου της εντός διεθνών θεσμικών σχημάτων, οικονομικών μέσων και μέσων ήπιας ισχύος. Σε επίπεδο σκληρής ισχύος, η Τουρκία, επίσης, αύξησε τους συντελεστές της με άξονα την ενίσχυση του ρόλου της και – τρόπον τινά – του στρατηγικού διαμετρήματός της έναντι των ανταγωνιστών της και εν προκειμένω, της Ρωσίας. Άλλωστε, αποτελεί αναμφίλεκτο γεγονός ότι ο ρωσικός/σοβιετικός παράγοντας

---

¹⁶³ Wolfers, A. (1962) *Discord and collaboration: Essays on international politics*. Baltimore: The John Hopkins press. Σελ. 73.

αποτελούσε μακραιώνη απειλή τόσο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και μετέπειτα για την Τουρκία. Παραλλήλως, επιζήτησε την αύξηση του στρατηγικού βάρους της, προκειμένου να καταστεί αξιόπιστη έναντι των νεότευκτων κρατών, τα οποία ευρίσκονταν σε αναζήτηση ισχυρών διεθνών ερεισμάτων. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, κατέληξε να αυξάνει κατακόρυφα τις εξοπλιστικές δαπάνες της και να αναβαθμίζει διαρκώς το οπλοστάσιό της ενώ την ίδια στιγμή, η βασική απειλή της, την οποία αντιμετώπιζε έως τότε, κατέρρεε.

Όπως έχει ήδη σημειωθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο,¹⁶⁴ στον Καύκασο δημιουργήθηκε ένα σημαντικό κενό ισχύος μέσω της ίδρυσης τριών αδύναμων κρατών, τα οποία μεσολαβούσαν πλέον ανάμεσα στην Τουρκία και στην Ρωσία ενώ παράλληλα, οι ρωσικές προθέσεις έκφρασης απειλής μέσω αναθεωρητικού τύπου αξιώσεων εναντίον της Τουρκίας είχαν εκλείψει. Σε επίπεδο στρατιωτικών δυνατοτήτων, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στον Εύξεινο Πόντο, όπου λάμβανε χώρα το πεδίο της ναυτικής αντιπαράθεσης της Τουρκίας και της Ρωσίας, η δεύτερη απώλεσε τις 22 από τις 26 ναυτικές βάσεις και λιμένες της εξαιτίας των ανεξαρτητοποιήσεων της Ουκρανίας και της Γεωργίας. Όσον αφορά δε το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των δύο ανταγωνιστών, ο λόγος 2 προς 1 υπέρ της Ρωσίας το 1991 μετατράπηκε σε 1 προς 1 το 1994.¹⁶⁵

Η ανωτέρω διαπίστωση αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν ληφθεί υπόψη ότι ο Εύξεινος Πόντος αποτελεί το μοναδικό δίαυλο καθόδου της Ρωσίας προς τις «θερμές θάλασσες». Η Duygu Bazoğlu Sezer αναφέρεται στη στρατηγική σημασία του Ευξείνου Πόντου για την Ρωσία διατυπώνοντας τη θέση ότι «καθότι ο Εύξεινος Πόντος συνιστά τη μοναδική έξοδο προς τη Μεσόγειο, θα διαδραμάτιζε πρωταρχικό ρόλο κατά την υπεράσπιση των νοτίων συμφερόντων της σε περίπτωση εχθροπραξιών».¹⁶⁶ Υπογραμμίζεται ότι ακριβώς λόγω της κρίσιμης σημασίας του Ευξείνου Πόντου για την Ρωσία, η Τουρκία ήταν ιδιαίτερος προσεκτική – εφόσον δεν ήταν κατάτι ισχυρότερη – ώστε να μην προκαλέσει την επαναφορά της Μόσχας στις τακτικές ανακίνησης του καθεστώτος των Στενών του Βοσπόρου μέσω

¹⁶⁴ Περί των παραγόντων, οι οποίοι συνεπάγονται την έκφραση μίας απειλής στο διεθνές σύστημα, βλ.: Walt, S.M. (1987) *The origins of alliances*. New York: Cornell university press. Σελ. 21-26.

¹⁶⁵ Mufti, M. (2009) *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 88.

¹⁶⁶ Sezer, D.B. (2000) Turkish-Russian relations: From adversity to 'virtual rapprochement'. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 92-115. Σελ. 102.

επικλήσεων στη συνθήκη του Montreux.¹⁶⁷ Προς τούτο, αρνήθηκε την επέκταση της νατοϊκής Επιχείρησης Ενεργητικής Προσπάθειας (Operation Active Endeavour) καθιστώντας σαφές ότι οι υπάρχουσες δομές της Blackseafor και της Επιχείρησης για την Ειρήνη στη Μαύρη Θάλασσα (Operation Black Sea Harmony) επαρκούσαν για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της διακίνησης όπλων μαζικής καταστροφής, ζητήματα στα οποία μεταψυχροπολεμικά εστίασε ιδιαίτερα.¹⁶⁸

Λαμβάνοντας υπόψη τις υπόλοιπες δυνητικές απειλές της Τουρκίας όπως ενδεικτικά αποτυπώνονται διαμέσου του δόγματος των «2^{1/2} πολέμων» του Sükrü Elekdağ,¹⁶⁹ ήτοι εναντίον της Συρίας, της Ελλάδος και των Κούρδων, η γεωπολιτική διάταξη δε μεταβλήθηκε μεταψυχροπολεμικά, αλλά τόσο οι προθέσεις όσο και οι δυνατότητές τους ήταν εξαιρετικά περιορισμένες εν σχέσει με εκείνες της Άγκυρας. Το 1992, η Συρία διέθετε ΑΕΠ ύψους 15,82 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ, πληθυσμό 13.860.000 και αμυντικό προϋπολογισμό ύψους 1,21 δισεκατομμυρίου.¹⁷⁰ Αντιστοίχως, η Ελλάδα, το 1992, διέθετε ΑΕΠ ύψους 76,37 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ, πληθυσμό 10.127.600 και αμυντικό προϋπολογισμό ύψους 4,4 δισεκατομμυρίων με τάσεις, εντούτοις, σταθεροποίησης καθότι παρέμεινε σε αυτό το ύψος καθ' όλα τα επόμενα έτη.¹⁷¹ Επί παραδείγματι, το 1999, η Ελλάδα συνέχισε να διαθέτει 3,8 δισεκατομμύρια, ενώ η Τουρκία είχε ήδη φθάσει στα 10,1.¹⁷² Τέλος, αναμφίλεκτα, η δράση των Κούρδων αυτονομιστών δε δικαιολογούσε την ραγδαία εξοπλιστική αναβάθμιση της Τουρκίας. Προς τούτο, η μοναδική ευδιάκριτη κρατική οντότητα με δυνατότητες έκφρασης ανταγωνιστικών πιέσεων ως προς τις τουρκικές φιλοδοξίες εντός της περιφέρειας συνέχισε να είναι η Ρωσία. Συγκεκριμένα, σχετικά

---

¹⁶⁷ Η συνθήκη του Montreux υπογράφηκε στις 20 Ιουλίου του 1936 και ρύθμιζε το πλαίσιο των κανόνων ναυσιπλοΐας και μεταφορών διαμέσου των Δαρδανελλίων, της Προποντίδας και του Βοσπόρου. Κύριος γνώμονας των επισυνημμένων προβλέψεων υπήρξε η διασφάλιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων και συμφερόντων της Τουρκίας και των υπολοίπων παρευξείνιων κρατών. Βλ.: Convention regarding the regime of the straits signed at Montreux, July 20th, 1936.

¹⁶⁸ Winrow, G.M. (2007) ό.π., σελ. 130-131. Όσον αφορά την Επιχείρηση Ενεργητική Προσπάθεια (Operation Active Endeavour) του NATO, βλ.: NATO (2014) *Operation Active Endeavour* [WWW] North Atlantic Treaty Organization. Διαθέσιμο από: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_7932.htm [29/8/2014]. Maior, G.C. and Matei, M. (2005) The Black Sea region in an enlarged Europe: Changing patterns, changing politics. *Mediterranean quarterly*, 16 (1), σελ. 44-45.

¹⁶⁹ Elekdağ, S. (1996) Two and one-half war strategy. *Perceptions*, 1 (1), σελ. 33-57.

¹⁷⁰ The Military Balance (1993) The Middle East and North Africa. *The Military Balance*, 93 (1), σελ. 129-130.

¹⁷¹ The Military Balance (1993) NATO. *The Military Balance*, 93 (1), σελ. 49.

¹⁷² The Military Balance (1999) NATO and non-NATO Europe. *The Military Balance*, 99 (1), σελ. 58.

με την αποδυνάμωση της Ρωσίας και τη συμπαρομαρτούσα ουσιαστική έκλειψη της απειλής προς την Τουρκία, αξίζει να παρατεθούν τα εξής:

- I. Το ενεργό στελεχιακό δυναμικό των σοβιετικών / ρωσικών ενόπλων δυνάμεων παρουσίασε κατακόρυφη πτώση από τα 4.258.000 άτομα το 1990 στα 1.520.000 το 1995 και μετέπειτα στα 960.600 το 2003.¹⁷³
- II. Το ρωσικό ακαθάριστο εθνικό προϊόν μειώθηκε από τα 2.042 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ το 1990, στα 395 το 1994 και στα 196 το 1999.¹⁷⁴
- III. Ο αμυντικός προϋπολογισμός της Ρωσίας κατέρρευσε από τα 133 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ το 1991, στα 52 το 1992 και ακολούθως, στα 29 το 2000.¹⁷⁵
- IV. Τέλος, κατόπιν των ανεξαρτητοποιήσεων των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών και της μετάβασης από την ΕΣΣΔ στην Ρωσία, ο πληθυσμός του απειλούντος μειώθηκε δραματικά από τα 290.527.200 του 1991 στα 148.041.000 το 1992 και μετέπειτα, στα 144.700.000 το 2003.¹⁷⁶

Ενδεικτικά, ενώ το 1992, κατόπιν δηλαδή της πλήρους διάλυσης της ΕΣΣΔ, οι παγκόσμιες εξοπλιστικές δαπάνες μειώθηκαν κατακόρυφα και εξαίρεση δεν απετέλεσαν τα υπόλοιπα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ, η Τουρκία συνέχισε να

---

¹⁷³ The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa.

Περί της συνολικής καταγραφής του ενεργού στελεχιακού δυναμικού των ενόπλων δυνάμεων της Τουρκίας, της Ρωσίας και του Ιράν κατά την περίοδο μεταξύ 1989 και 2007, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁷⁴ The World Bank (2013) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [10/10/2013].

Περί της συνολικής καταγραφής του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ) σε δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ της Τουρκίας, της Ρωσίας και του Ιράν κατά την περίοδο μεταξύ 1989 και 2007, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁷⁵ The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa.

Περί της συνολικής καταγραφής του αμυντικού προϋπολογισμού σε δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ της Τουρκίας, της Ρωσίας και του Ιράν κατά την περίοδο μεταξύ 1989 και 2007, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁷⁶ The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa.

Περί της συνολικής καταγραφής της ετήσιας εξέλιξης του πληθυσμού της Τουρκίας, της Ρωσίας και του Ιράν κατά την περίοδο μεταξύ 1989 και 2007, βλ. Παράρτημα IV.

εξοπλίζεται.¹⁷⁷ Εν συγκρίσει με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη του NATO, απέκτησε το δεύτερο μεγαλύτερο στρατό ξηράς, η αναβάθμιση των πολεμικών αεροσκαφών F-16 κατέστησε την πολεμική αεροπορία της επίσης δεύτερη, ενώ ήταν δεύτερη και όσον αφορά τον αριθμό των τεθωρακισμένων.¹⁷⁸ Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, μετατράπηκε σε σημαίνοντα εισαγωγέα οπλικών συστημάτων μέσω συμφωνιών, οι οποίες συνοδεύονταν συνήθως από μνημόνια «συμπααραγωγής, συναρμολόγησης συστημάτων, σχεδιασμού και αντισταθμιστικών ωφελημάτων» επί τω σκοπώ της ενδυνάμωσης της εσωτερικής αμυντικής βιομηχανίας και της μέγιστης δυνατής αυτονομής της.¹⁷⁹ Τοιουτοτρόπως, υπό το μανδύα τέτοιου είδους συμφωνιών, κατά την περίοδο 1992-1993, η Τουρκία κατέστη ο μεγαλύτερος εισαγωγέας τεθωρακισμένων στον κόσμο παραλαμβάνοντας «1.057 τεθωρακισμένα M-60 Leopard από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Γερμανία και την Ολλανδία, 72 πολυβόλα M-110 και 600 θωρακισμένα οχήματα M-113».¹⁸⁰

Επιπλέον, από κοινού με τα προαναφερθέντα, παρέλαβε 46 αναγνωριστικά αεροσκάφη και υλοποίησε πρόγραμμα κατασκευής 240 πολεμικών αεροσκαφών F-16 σε συνεργασία με την αμερικανική εταιρία General Dynamics, ως προέκταση της σχετικής συμφωνίας της δεκαετίας του 1980.¹⁸¹ Μάλιστα, η Τουρκία δεν περιόρισε τις εισαγωγές της μόνο από τα κράτη-μέλη της νατοϊκής συμμαχίας στην οποία συμμετέχει, αλλά στράφηκε επιπλέον στο Ισραήλ, το οποίο συμφώνησε να αναλάβει την αναβάθμιση των F-4 της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας έναντι 570 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ. Επιπροσθέτως, το 1997, συστάθηκε κοινοπραξία μεταξύ ισραηλινής και τουρκικών εταιρειών για τη συμπααραγωγή πυραύλων Poryeye

---

¹⁷⁷ Ενδεικτικά βλ.: Λιούσης, Ν. (2005) Στρατιωτική και οικονομική ισχύς της Τουρκίας. Εντός του: Μπόση, Μ., Λιούσης, Ν. και Κουρματζής, Α. (επιμ.) *Τρεις γεωπολιτικές προκλήσεις για την ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 91-201. Σελ. 110.

Όσον αφορά τις εξοπλιστικές δαπάνες ως ποσοστό επί των προϋπολογισμών των κρατών-μελών του NATO, καθώς επίσης και τη συγκριτική απεικόνιση της τάσης των εξοπλιστικών δαπανών μεταξύ 1990 και 2007 σε παγκόσμιο επίπεδο, στις ΗΠΑ και στην Τουρκία, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁷⁸ Guney, N.A. (2007) The new security environment and Turkey's ISAF experience. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 177-189. Σελ. 180-181.

¹⁷⁹ Λιούσης, Ν. (2005) ό.π., σελ. 116-117.

Όσον αφορά το εμπόριο οπλικών συστημάτων με άξονα την Τουρκία κατά την περίοδο μεταξύ 1990 και 2007, βλ. Παράρτημα IV.

¹⁸⁰ Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 229.

¹⁸¹ Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 89.

II, το Ισραήλ ανέλαβε τον εκσυγχρονισμό των F-5 της Τουρκίας και τέλος, ανέλαβε να την προμηθεύσει με μη επανδρωμένα αεροσκάφη.¹⁸²

Περαιτέρω, το 1995, η Τουρκία ανακοίνωσε την απαρχή υλοποίησης ενός 25ετούς εξοπλιστικού προγράμματος ύψους 150 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ επιμερίζοντας το εν λόγω ποσό σε 60 δισεκατομμύρια για το στρατό ξηράς, 25 για το πολεμικό ναυτικό και 65 για την πολεμική αεροπορία. Μετέπειτα, το τουρκικό υπουργείο άμυνας επαναπροσδιόρισε το πρόγραμμα στα 31 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ έχοντας, ωστόσο, χρονικό ορίζοντα το 2007. Συγκεκριμένα, οι Τούρκοι επιτελείς επιζητούσαν την ένταξη στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις «750 ελικοπτέρων, περισσότερων από 3.600 αρμάτων μάχης, σχεδόν 50.000 οχημάτων και σχεδόν 2.000 πολυβόλων για τις χερσαίες δυνάμεις, 14 φρεγατών, 9 υποβρυχίων, 16 περιπολικών σκαφών και 15 επιθετικών σκαφών για το ναυτικό και 640 πολεμικών αεροσκαφών, 160 εκπαιδευτικών και 68 μεταγωγικών για την πολεμική αεροπορία».¹⁸³ Ως προς την τουρκική επιθυμία να αναπτύξει την αμυντική βιομηχανία της, η οποία ξεκίνησε να αναπτύσσεται μετά το 1986 αλλά γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση μεταψυχροπολεμικά, υπογραμμίζεται ότι οι 15 εκ των 19 μεγάλων προγραμμάτων προμήθειας στρατιωτικού υλικού, τα οποία συμπεριλήφθηκαν στο γενικό πρόγραμμα των 31 δισεκατομμυρίων, προέβλεπαν είτε την εγχώρια παραγωγή τους είτε έστω τη συμπαραγωγή.¹⁸⁴ Διαπιστώνεται, συνακολούθως, ότι κοινή επιθυμία τόσο της πολιτικής όσο και της στρατιωτικής ηγεσίας υπήρξε η ποσοτική και ποιοτική αναβάθμιση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, καθώς και η μέγιστη

¹⁸² Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 237-238.

¹⁸³ Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 229-230.

¹⁸⁴ Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 236.

Η σημασία της ανάπτυξης της αμυντικής βιομηχανίας συνυφαίνεται με τρεις αλληλένδετους παράγοντες, κατά τον Klaus Eugen Knorr. Πρώτον, ενδεχόμενη εξάρτηση από τρίτους δρώντες πλήττει το κύρος και το στρατηγικό βάρος του κράτους. Δεύτερον, ενδεχόμενη εξάρτηση ταυτίζεται με το διαρκή κίνδυνο αναστολής της παροχής εξοπλιστικού υλικού, γεγονός το οποίο αφήνει το δρόντα εκτεθειμένο όταν αυτός δε διαθέτει την ανάλογη τεχνολογία και τεχνογνωσία ώστε να αυτονομηθεί. Τρίτον, οι συμφωνίες παροχής εξοπλιστικού υλικού δύνανται να συμπεριλαμβάνουν πολιτικούς όρους, οι οποίοι να περιορίζουν την αυτονομία του δρόντα. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 59-60.

Επιπροσθέτως, κατά τον Ralph Hawtrey, «κάθε χώρα έχει το δικό της κεφάλαιο γόητρου για να το χρησιμοποιήσει στη διπλωματία. Γόητρο σημαίνει αναγνώριση ισχύος και η οικονομική ισχύς αποτελεί το πιο σημαντικό συστατικό της. Η στρατιωτική ικανότητα και η στρατιωτική αρετή συμβάλλουν επίσης στο γόητρο, αλλά δεν αποτελούν αντικείμενα της ίδιας μετρήσιμης και ορατής αξίας σε περιόδους ειρήνης όπως η οικονομική ισχύς. Με δεδομένη τη στρατιωτική ικανότητα και τις στρατιωτικές αρετές, οι διαστάσεις της δύναμης που θα αναπτυχθεί στο πεδίο εξαρτώνται από την οικονομική ισχύ». Παρατίθεται εντός του: Παρίσης, Ι. (2011) *Παράγοντες ισχύος στο διεθνές σύστημα*. Αθήνα: Ινφογνώμων. Σελ. 171. Επίσης, ενδεικτικά βλ.: Gilpin, R. (2006) *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 71.

δυνατή αυτονόμηση της τουρκικής αμυντικής βιομηχανίας, ανεξαρτήτως της προηγηθείσας διάλυσης της ΕΣΣΔ. Μάλιστα, η επιθυμία αναβάθμισης της Τουρκίας σε μία αυτοδύναμη χώρα επί του τομέα της αμυντικής βιομηχανίας επαναβεβαιώθηκε ρητά εντός του «Defense white paper 2000» του τουρκικού υπουργείου εθνικής αμύνης με την επισήμανση ότι οι προσπάθειες προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση πρέπει να ενταθούν.¹⁸⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μεταψυχροπολεμικός εξοπλιστικός οργανισμός στην Τουρκία αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο ποσοστό επί του ΑΕΠ, το οποίο παρέμεινε υψηλό δίχως τάση αποκλιμάκωσης. Εξαίρεση δεν απετέλεσε η περίοδος 2002-2007, κατά την οποία το συγκεκριμένο ποσοστό φαίνεται ότι βαίνει μειούμενο από το 3,9% το 2002 στο 2,3% το 2007, διότι το συνολικό ακαθάριστο εθνικό προϊόν εκτοξεύεται από τα 233 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ το 2002 στα 647 το 2007.¹⁸⁶ Συνεπώς, η ανάπτυξη της τουρκικής οικονομίας ήταν πιο δυναμική εν σχέσει με τη μείωση του ποσοστού των αμυντικών δαπανών ως προς το ΑΕΠ και κατ' επέκταση, το διατιθέμενο ποσό για εξοπλισμούς σε απόλυτες τιμές συνέχισε να διευρύνεται με εξαιρετικά ανοδική τάση. Σε ποσοτικό και ποιοτικό επίπεδο, προκύπτει ότι η επαύξηση των συντελεστών της σκληρής ισχύος, όπως έχει ήδη σημειωθεί, στόχευε στην ανάληψη ενός ευρύτερου γεωγραφικά ρόλου και όχι στην αντιμετώπιση των γειτνιαζουσών δυνητικών απειλών.

Οι σκοποί της εξοπλιστικής αναβάθμισης ταυτίζονταν με πιο φιλόδοξους προσανατολισμούς, όπως εν προκειμένω με τον τουρκογενή κόσμο, αλλά και με τις μουσουλμανικές μειονότητες των Βαλκανίων. Εξάλλου, όπως διαγιγνώσκει ο Ahmet Davutoğlu, «στα Βαλκάνια, η άμυνα της Ανατολικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης ξεκινά από την Αδριατική και τη Βοσνία, ενώ αυτή της

¹⁸⁵ Turkey: Ministry of National Defense (2000) ό.π., σελ. 96.

Εντός του εν λόγω εγγράφου του τουρκικού υπουργείου εθνικής αμύνης περιλαμβάνονται αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με την τουρκική αμυντική βιομηχανία εν έτει 1999. Θίγονται στοιχεία όπως οι εξαγωγές, ο αριθμός των απασχολουμένων και οι παραγωγικές δυνατότητες. Turkey: Ministry of National Defense (2000) ό.π., σελ. 97-101.

¹⁸⁶ The World Bank (2013) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [10/10/2013]. The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa. Stockholm International Peace Research Institute (2014) *SIPRI military expenditure database* [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database [21/8/2014].

Περί του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ) και του αμυντικού προϋπολογισμού της Τουρκίας και της συγκριτικής παράθεσης των δεδομένων εν σχέσει με το Ιράν και την Ρωσία, βλ. Παράρτημα IV.

ανατολικής Μικράς Ασίας και της Ερζερούμης από το Βόρειο Καύκασο και το Γκρόζνι».¹⁸⁷ Προς τούτο, μεταψυχροπολεμικά, η εξοπλιστική αναβάθμιση εξελίχθηκε ποιοτικά με άξονα τη δημιουργία – μεταξύ των υπολοίπων – δύναμης ταχείας αντίδρασης 50.000 ανδρών, τη σύσταση έξι ταγμάτων ικανών να αναλάβουν επιχειρήσεις μακράς εμβέλειας και την παράδοση στο πολεμικό ναυτικό ενός υποβρυχίου με επιχειρησιακή δυνατότητα 15.000 μιλίων.¹⁸⁸ Η Τουρκία στόχευσε στη δημιουργία βαρέος πυροβολικού και εξελιγμένου μηχανικού, προκειμένου να δύναται να προβάλλει ισχύ με ταχύτητα σε μεγάλες αποστάσεις με την κατάλληλη αεροναυτική υποστήριξη.

Επιπροσθέτως, ο πτέραρχος Halis Burhan επεσήμανε σχετικά με τις προτεραιότητες της πολεμικής αεροπορίας ότι πρώτιστος στόχος ήταν η επίτευξη μίας «δυνατότητας μεγάλης εμβέλειας. Αρχικά θέλαμε τάνκερ εναέριου ανεφοδιασμού και τα παραλάβαμε. Έπειτα προέκυψε η ανάγκη για τα AWACS (αεροσκάφη έγκαιρης προειδοποίησης) και το εν λόγω σχέδιο υλοποιείται, επίσης. Ο επόμενος στόχος μας είναι να παραλάβουμε βομβαρδιστικά συνδυαστικών χτυπημάτων (joint strike fighters)».¹⁸⁹ Ο σχεδιασμός αναφορικά με το πολεμικό ναυτικό δεν απετέλεσε εξαίρεση, καθώς ταυτίστηκε με τη διεύρυνση του ρόλου του πέραν των στενών ορίων των τουρκικών ακτών. Η προστασία των τουρκικών ζωτικών συμφερόντων ειδώθηκε υπό το πρίσμα της παρουσίας του πολεμικού ναυτικού «στον Περσικό Κόλπο, στην Ερυθρά Θάλασσα και στον Ατλαντικό Ωκεανό γύρω από το Γιβραλτάρ», μέσω της διατύπωσης της ανάγκης παραλαβής – μεταξύ άλλων – 24 νέων φρεγατών, 18 υποβρυχίων και ενός ελαφρέος αεροπλανοφόρου.¹⁹⁰ Συνολικά, η επίσημη εξήγηση

---

¹⁸⁷ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 106-107.

¹⁸⁸ Τα συγκεκριμένα δεδομένα παρατίθενται εντός του: Guney, N.A. (2007) ό.π., σελ. 180.

¹⁸⁹ Σχετικά με τα τάνκερ εναέριου ανεφοδιασμού, η συμφωνία παραλαβή τους με τις Ηνωμένες Πολιτείες υπεγράφη τον Ιανουάριο του 1995 και αφορούσε επτά KC-135R έναντι 315 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ με τον επισυναπτόμενο όρο «να μη χρησιμοποιηθούν για τη διενέργεια επιχειρήσεων εκτός του μανδύα του NATO ή του ΟΗΕ». Παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 91.

¹⁹⁰ Η εν λόγω επισήμανση προέρχεται από το έγγραφο της διοίκησης ναυτικών δυνάμεων τιτλοφορούμενο ως «προς τις ανοιχτές θάλασσες» (Azik denizlere dogru) και παρατίθενται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 90.

Αναφορικά με τη σημασία και τον ρόλο του τουρκικού πολεμικού ναυτικού, ο Ahmet Davutoğlu σημειώνει χαρακτηριστικά ότι οφείλει να λειτουργήσει με άξονα το γεωγραφικό σταθερό δεδομένο της Τουρκίας. Ασκεί συνολική κριτική σε παρελθούσες καταστάσεις εξάρτησης της Τουρκίας από εξωγενείς παράγοντες υποστηρίζοντας, ουσιαστικά, την αρχή της αυτοβοήθειας. Κατά τον Davutoğlu, Η επιτακτικότητα της υιοθέτησης της αρχής της αυτοβοήθειας συνυφαίνεται με την κρισιμότητα της γεωπολιτικής θέσης μιας χώρας ή με άλλα λόγια, με το γεωπολιτικό βάρος της επί του διεθνούς προσκηνίου. Τοιουτοτρόπως, η αυτοβοήθεια μιας χώρας και εν προκειμένω της Τουρκίας είναι

για την ανωτέρω περιγραφείσα εξοπλιστική αναβάθμιση, σύμφωνα με τον αρχηγό του γενικού επιτελείου Doğan Güreş, ήταν «όχι μόνο η εξολόθρευση των [Κούρδων] ανταρτών του ΡΚΚ στα νοτιοανατολικά, αλλά και η αναζήτησή τους εντός των γειτνιαζόντων κρατών».¹⁹¹

Πέραν των προαναφερθέντων, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις επιζήτησαν τη συμπαραγωγή επιπλέον 3.000 προηγμένων τεθωρακισμένων, των οποίων η επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα θα διασφαλιζόταν από 145 ελικόπτερα, τη στιγμή κατά την οποία το 1990, η Τουρκία δε διέθετε κανένα τέτοιου είδους ελικόπτερο. Αναμφίλεκτα, όπως τίθεται από τον Malik Mufti, οι συγκεκριμένες βελτιώσεις και νέες αγορές υλικού «ξεπερνούσαν σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες δημιουργίας μίας χερσαίας δύναμης αντιμετώπισης εξεγέρσεων (counter-insurgency)».¹⁹² Εκ της φύσεως των εξοπλιστικών προγραμμάτων συνάγεται ότι δεν αφορούσαν την αντιμετώπιση των Κούρδων, αλλά σκοπούς οι οποίοι συνυφαίνονταν με την απόκτηση της δυνατότητας προβολής ισχύος πέραν της κλασικής εμβέλειας των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων.

Πεδίο αυξημένου ενδιαφέροντος για την Τουρκία απετέλεσε η περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και τοιουτοτρόπως, σειρά στρατιωτικών συμφωνιών έλαβε χώρα κυρίως μετά το πέρας της περιόδου της απογοήτευσης. Επί τω σκοπώ αύξησης της επιρροής της και αντίστοιχης απαγκίστρωσης των νεότευκτων κρατών από τη Μόσχα, η Τουρκία προέβη σε συμφωνίες επί στρατιωτικών συνεργασιών. Η Κεντρική Ασία, σε αντίθεση με τον Καύκασο ο οποίος αποτελεί γειτνιαζούσα περιοχή της Τουρκίας, δεν εντάχθηκε στους στρατιωτικούς σχεδιασμούς της τουρκικής στρατηγικής. Άλλωστε, οι τουρκικές δυνατότητες δεν επέτρεψαν την προβολή ισχύος σε τέτοια απόσταση δίχως την υποστήριξη των μεσολαβούντων κρατών, ήτοι των Καυκάσιων. Η προκείμενη προβληματική καθίσταται περισσότερο αντιληπτή αν ληφθεί υπόψη η δεσπίζουσα στρατηγική παρουσία της Ρωσίας επί του πρώην σοβιετικού χώρου.

Κατά συνέπεια, στην Κεντρική Ασία, η Τουρκία περιορίστηκε σε συμφωνίες αντιμετώπισης της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος ή παροχής

αναλόγως αναγκαία της γεωπολιτικής της θέσης και των συνεπαγόμενων απειλών και κινδύνων. Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 84-85.

¹⁹¹ Η προκείμενη δήλωση του Doğan Güreş αποτελεί απόσπασμα συνέντευξής του προς το συγγραφέα Malik Mufti και παρατίθεται εντός του: Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 89.

¹⁹² Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 90.

υποστηρικτικού υλικού και ανάληψης της ευθύνης εκπαίδευσης αξιωματικών.¹⁹³ Μάλιστα, τέτοιου είδους συμφωνίες αυξήθηκαν ιδιαίτερος κατόπιν του τρομοκρατικού χτυπήματος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στο Παγκόσμιο Εμπορικό Κέντρο της Νέας Υόρκης και της ακόλουθης επέμβασης των ΗΠΑ στο γειτονικό ως προς την Κεντρική Ασία Αφγανιστάν. Όπως αναφέρεται από τους Hüseyin Bağcı and Saban Kardas, «οι εξελίξεις μετά την 11^η Σεπτεμβρίου και το εμπεδωμένο αμερικανικό ενδιαφέρον για την περιοχή είχαν διαδοχικές επιδράσεις στον Καύκασο και παρείχαν ένα επιπλέον κίνητρο για τον τουρκικό ακτιβισμό στην περιοχή».¹⁹⁴ Τουτέστιν, η στρατιωτική συνεργασία μεταξύ της Τουρκίας και των νεότευκτων κρατών της Κεντρικής Ασίας παρέμεινε επί ζητημάτων χαμηλής πολιτικής, εξαιτίας τόσο της δεσπόζουσας στρατηγικής παρουσίας της Ρωσίας και της γεωγραφικής απόστασης όσο και της συμπαρομαρτούσας αδυναμίας της Τουρκίας να αντιπαρέλθει τη συγκεκριμένη πραγματικότητα. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, επιπρόσθετο πρόβλημα απετέλεσε η αδυναμία της Τουρκίας να προβάλλει ισχύ σε μία απομακρυσμένη περιοχή και επ' αυτού έγκειται η αγωνία των Τούρκων ιθυνόντων να αποκτήσουν τα κατάλληλα οπλικά συστήματα.

Για τις χώρες του Καυκάσου και βασικά για τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν, άξονας αναφοράς υπήρξε η συμμετοχή στα προγράμματα της Συνεργασίας για την Ειρήνη του NATO (NATO Partnership for Peace) και η εκπαίδευση των αξιωματικών υπό τα ανάλογα δεδομένα, προκειμένου να επιτευχθεί η ουσιαστική «απορωσοποίηση» των στρατευμάτων. Σημαντικός σταθμός της τουρκογεωργιανής στρατιωτικής συνεργασίας απετέλεσε η συμφωνία του Μαρτίου του 1997, η οποία προέβλεπε – μεταξύ άλλων – την κατασκευή στρατοπέδων εκπαίδευσης στο Kodori και στο Gori, καθώς και ενός σκοπευτηρίου κοντά στην Τιφλίδα.¹⁹⁵ Η στρατηγική συνεργασία με τη Γεωργία συνεχίστηκε με τη συμφωνία του Μαρτίου του 1999

---

¹⁹³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα επί του προκειμένου αποτελεί η κοινή διακήρυξη για συνεργασία εναντίον της τρομοκρατίας, η οποία υπογράφηκε στις 19 Οκτωβρίου 2000 από τον πρόεδρο του Καζακστάν Nursultan Nazarbayev και τον Τούρκο πρόεδρο Ahmet Necdet Sezer. Παρόμοιες συμφωνίες υπεγράφησαν, επίσης, μεταξύ της Τουρκίας και του Ουζμπεκιστάν, του Κιργιστάν και του Τουρκμενιστάν. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 103. Eaton, M. (2001) Chronology of defence and security-related declarations and agreements involving the countries of the Caspian region, 1991-2001. Εντός του: Chuftrin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 345-357. Σελ. 356.

¹⁹⁴ Bağcı, H. and Kardas, S. (2004) Post-September 11 impact: The strategic importance of Turkey revisited. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 421-455. Σελ. 436.

¹⁹⁵ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 105-106.

μεταξύ του Γεωργιανού προέδρου Edward Shevardnadze και του Τούρκου προέδρου Süleyman Demirel, ενώ αποκορύφωμά της απετέλεσε η παροχή της δυνατότητας στα τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη να σταθμεύουν την αεροπορική βάση του Marneuli από το Μάρτιο του 2000.¹⁹⁶ Το 1998, είχε προηγηθεί η παραχώρηση 5,5 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ προς την Τιφλίδα για στρατιωτικούς σκοπούς.¹⁹⁷ Ωστόσο, η ρωσική παρουσία μέσω της λειτουργίας τεσσάρων στρατιωτικών βάσεων και τα ερείσματα της Μόσχας στο εσωτερικό εξαιτίας του εκκρεμούς ζητήματος της Αμπχαζίας, συνέστησαν αναμφίλεκτα ισχυρές παράμετροι περιορισμού της γεωργιανής στρατηγικής αυτονομίας. Ιδιαίτερος όσον αφορά το ζήτημα της Αμπχαζίας, η Μόσχα παρουσιαζόταν διαρκώς ως μεσολαβητική δύναμη παρεμβαίνοντας ενεργά στο εσωτερικό της Γεωργίας.¹⁹⁸

Σχετικά με τη συνεργασία με το Αζερμπαϊτζάν και τις τουρκικές προσπάθειες παροχής συνδρομής, έχουν παρατεθεί αρκετά σε προηγούμενα κεφάλαια, όπως αυτό πραγματευόμενο το ζήτημα και την παρεπόμενη πολεμική σύρραξη του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Επί της παρούσης, αξίζει να σημειωθεί η αζεροτουρκική Διακήρυξη περί της Εμβάθυνσης της Στρατηγικής Συνεργασίας του Μαΐου του 1997 και τα αιτήματα για την επέκτασή της από τον Αζέρο πρόεδρο Heydar Aliyev,¹⁹⁹ καθώς και η υπογραφή πρωτοκόλλου στρατιωτικής και τεχνικής συνεργασίας μεταξύ του αζερικού υπουργείου εθνικής αμύνης και του τουρκικού γενικού επιτελείου.²⁰⁰ Εντούτοις, τροχοπέδη στην εμβάθυνση της στρατηγικής συνεργασίας απετέλεσε διαχρονικά η μη τελική διευθέτηση του ζητήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, γεγονός από το οποίο τεκμαίρεται ο δισταγμός της Τουρκίας να προβεί σε δεσμεύσεις, οι οποίες πιθανόν θα δύναντο να τη θέσουν σε πολεμική αντιπαράθεση με την Ρωσία. Τουτέστιν, η Τουρκία απέφυγε συστηματικά να διευρύνει τη στρατιωτική συνεργασία της με το Αζερμπαϊτζάν προκειμένου να μην έρθει προ τετελεσμένων με την Ρωσία, αλλά ταυτοχρόνως συνέχισε να αρνείται να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με την Αρμενία έτσι ώστε να διατηρήσει τη θέση του προνομιακού εταίρου του Μπακού. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει ο Ηλίας Αλεξόπουλος, «η Άγκυρα έχει

¹⁹⁶ Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 72.

¹⁹⁷ Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 100.

¹⁹⁸ Nuriyev, E.E. (1999) Conflicts, Caspian oil and NATO: Major pieces of the Caucasus puzzle. Εντός του: Bertsch, G.K. et al. (eds.) *Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge, σελ. 140-151. Σελ. 143.

¹⁹⁹ Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 72.

²⁰⁰ Eaton, M. (2001) ό.π., σελ. 357.

εγκαταστήσει υπέρογκα συμβατικά οπλικά συστήματα στα σύνορά της με την Αρμενία. Επιπλέον, ένα σημαντικό τμήμα του τουρκικού εδάφους κοντά στον 39ο παράλληλο και μόνο σε απόσταση 140 χιλιομέτρων από το Ερεβάν, δεν υπόκειται στις διατάξεις της Συνθήκης (σ.σ. της Συνθήκης για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη περί την οποία πραγματοποιείται αναφορά στη συνέχεια).²⁰¹ Προς τούτο, υπό το πλέγμα της εμπλοκής υπό όρους λόγω της δεσπόζουσας ρωσικής παρουσίας και όπως συνέβη και στην Κεντρική Ασία, η Τουρκία συνυπέγραψε με τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν, τον Απρίλιο του 2002, τριμερή συμφωνία η οποία, όμως, αφορούσε αποκλειστικά ζητήματα αντιμετώπισης της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος.²⁰²

Η εξισορρόπηση της τουρκικής επιρροής εντός του πρώην σοβιετικού χώρου από την Ρωσία ήταν αναμφίλεκτο γεγονός ιδιαίτερος μετά το 1994 και τη μετάβαση στην περίοδο της απογοήτευσης. Η Τουρκία προσπάθησε να αντιπαρατεθεί αντιστοίχως με την Ρωσία δημιουργώντας το Σύμφωνο για τη Σταθερότητα στο Νότιο Καύκασο και εντασσόμενη σε αυτό από κοινού με την Ρωσία. Τοιουτοτρόπως, αποπειράθηκε να μετατρέψει την περιφέρεια του Καυκάσου από μία ζώνη αποκλειστικά ρωσικού ενδιαφέροντος και δραστηριότητας σε μία περιοχή όπου θα εμπλεκόταν και η ίδια με την υποστήριξη της δύσης.²⁰³ Όπως έχει ήδη λεχθεί, η ρωσική ισχύς ήταν πλέον ανεπαρκής να απειλήσει την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας ευθέως, αλλά ήταν αρκετή ώστε να αναχαιτίσει τις ορισδήποτε τουρκικές φιλοδοξίες επέκτασης προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία τουλάχιστον στο

---

²⁰¹ Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) ό.π., σελ. 249.

Οι τουρκοαρμενικές σχέσεις παρέμειναν ισχνές εξαιτίας αφ' ενός της άρνησης της Άγκυρας να αναγνωρίσει την αρμενική γενοκτονία του 1915 από τα οθωμανικά στρατεύματα και αφ' ετέρου της κατάληψης του Ναγκόρνο-Καραμπάχ από τους Αρμένιους. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 106-107.

²⁰² Allison, R. (2004) Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 477.

²⁰³ Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) ό.π., σελ. 106.

Η συγκεκριμένη ιδέα εξισορρόπησης της Ρωσίας μέσω σύμπραξης με τη δύση δεν ήταν καινούρια. Χρονολογείται ήδη από τη σοβιετική περίοδο, όταν το τουρκικό υπουργείο εθνικής αμύνης καλούσε το ΝΑΤΟ να ενισχύσει την Άγκυρα ακόμα και κατά την περίοδο παρακμής της σοβιετικής ισχύος. Ενδεικτικά, το 1988, οι Τούρκοι επιτελείς ανέφεραν ότι «οι συμβατικές δυνάμεις της Τουρκίας πρέπει να ενισχυθούν [...] καθότι αποτελεί χώρα, η οποία συνορεύει με τη Σοβιετική Ένωση, είναι σημαντικό να αποφευχθούν καταστάσεις οι οποίες δύνανται να οδηγήσουν στη μείωση της ασφαλείας μας». Μάλιστα, όταν ο Gorbachev απευθύνθηκε προς τα Ηνωμένα Έθνη το 1988 διατεθειμένος να μειώσει τις ρωσικές συμβατικές δυνάμεις κατά 500.000 άτομα προκειμένου να αποφύγει την καταστροφή της ΕΣΣΔ, η Τουρκία συνέχισε αναφέροντας ότι «πολλές αβεβαιότητες γεννώνται, καθώς η φύση του προσωπικού και το είδος των στρατευμάτων δε διευκρινίζονται». Παρατίθενται εντός του: Harris, G.S. (1995) ό.π., σελ. 13.

βαθμό δημιουργίας ενός τουρκικού κόσμου και προεξοχής της Άγκυρας σε επίπεδο αδιαμφισβήτητης επιρροής επί των νεότευκτων κρατών. Όπως παρατίθεται από την Duygu Bazoğlu Sezer, «ανεξαρτήτως της κολοσσιαίας μείωσης της ισχύος της Ρωσίας, η Τουρκία κέρδισε αποκλειστικά υπό σχετική έννοια. Υπό απόλυτους όρους, η Ρωσία συνεχίζει να υπερέχει μακράν της Τουρκίας ουσιαστικά σε κάθε έκφανση της στρατιωτικής ισχύος».²⁰⁴

Η ευνοϊκή για την Ρωσία ισορροπία ισχύος εντός του δημιουργημένου κενού ισχύος ανάγκασε την Τουρκία να στραφεί προς τη στρατηγική της σύμπραξης με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, ως ένας ισχυρός δρώντας ο οποίος θα δύνατο να συνεισφέρει καθοριστικά στην ενίσχυση των τουρκικών συντελεστών ισχύος. Με όρους του John Mearsheimer,²⁰⁵ η Τουρκία προσπάθησε να μεταφέρει το βάρος της εξισορρόπησης της Ρωσίας στις ΗΠΑ. Βέβαια, οι ΗΠΑ αρνήθηκαν με τη σειρά τους να εμπλακούν εκ νέου μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου σε μία στρατιωτική αντιπαράθεση με την Ρωσία με άξονα αναφοράς το γεωγραφικό χώρο, τον οποίο η Μόσχα εκλάμβανε ως άμεσου ενδιαφέροντος για την ίδια και την ασφάλειά της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εν λόγω κατάστασης υπήρξε η Συνθήκη για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe – CFE) και το σύνολο των παρεπομένων με άξονα την ισορροπία ισχύος μεταξύ της Τουρκίας και της Ρωσίας.

Η Συνθήκη για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη υπογράφηκε στις 19 Νοεμβρίου του 1990 στο Παρίσι με συμβαλλόμενα μέρη τα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ και του – υπάρχοντος τότε – Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενώ τέθηκε σε ισχύ το 1992. Επί του πυρήνα της συνθήκης τέθηκε η μείωση των ενόπλων δυνάμεων σε χώρες όπως εν προκειμένω η ΕΣΣΔ/Ρωσία και η Τουρκία. Ωστόσο, επισυνάφθηκαν διακριτές ρήτρες όσον αφορά ευαίσθητες στρατηγικά περιοχές, οι οποίες αποτελούσαν ουσιαστικά τις προμετωπίδες των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων του Ψυχρού Πολέμου. Στην περιφέρεια της Καυκασίας, καθώς επίσης στην Οδησό και στο – τότε – Λένινγκραντ (Αγία Πετρούπολη), μέσω του άρθρου 5 της συνθήκης, το ανώτατο όριο στρατιωτικών μέσων ορίστηκε στα 4.700 τεθωρακισμένα, στα 5.900

²⁰⁴ Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 102.

²⁰⁵ Περί της στρατηγικής της «μεταφοράς βαρών», βλ.: Mearsheimer, J. (2007) *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 330-333.

οχήματα μάχης και στις 6.000 μονάδες πυροβολικού.²⁰⁶ Εν τοις πράγμασι, η συγκεκριμένη συνθήκη απετέλεσε μία απόπειρα της ΕΣΣΔ να διασωθεί μέσω μείωσης των αμυντικών δαπανών της, καθώς σε επίπεδο τουλάχιστον συμβατικών δυνάμεων κατείχε διακριτή υπεροπλία έναντι των νατοϊκών δυνάμεων στον ευρωπαϊκό χώρο. Ενδεικτικό παράδειγμα θιγομένου από τη σοβιετική υπεροπλία κράτους υπήρξε η Τουρκία, η οποία ήταν μέλος του ΝΑΤΟ και αντιμετώπιζε τη σχετική απειλή. Κατά συνέπεια, η Τουρκία συνέστησε εξ αρχής έναν ακραιφνή υποστηρικτή της συνθήκης, προκειμένου αφ' ενός να μπορέσει να αποκλιμακώσει το χάσμα ισχύος έναντι της ΕΣΣΔ και μετέπειτα της Ρωσίας και αφ' ετέρου να απομακρύνει το ενδεχόμενο τα αποσυρθέντα σοβιετικά όπλα από την Ανατολική Ευρώπη να συγκεντρωθούν σε γεωγραφικές ζώνες του ρωσοτουρκικού ανταγωνισμού, όπως ο Εύξεινος Πόντος και ο Καύκασος. Προς τούτο, η διατήρηση του άρθρου 5 σε ισχύ απετέλεσε πρώτιστος σκοπός της τουρκικής διπλωματίας κατά την απαρχή των διαπραγματεύσεων για την αναθεώρηση της συνθήκης τον Ιανουάριο του 1997.²⁰⁷

Αναφορικά με την κρίσιμη περιοχή του Καυκάσου, σύμφωνα με τη συνθήκη, το Αζερμπαϊτζάν και η Αρμενία όφειλαν να κατέχουν ίση δύναμη πυρός, ήτοι «200 άρματα μάχης, 220 τεθωρακισμένα οχήματα μάχης και 285 μονάδες πυροβολικού».²⁰⁸ Ωστόσο, το γεγονός ότι η επιθυμητή ισορροπία δυνάμεων δεν

---

²⁰⁶ Sönmezoglu, F. (2004) Turkey and the world in the 21st century. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 79-95. Σελ. 93. Organization for Security and Cooperation in Europe (1990) *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe* [WWW] OSCE. Διαθέσιμο από: <http://www.osce.org/library/14087?download=true> [1/8/2014]. Σχετικά με μία αναλυτική παράθεση, με αριθμητικούς όρους του 2002, των προβλέψεων και της εφαρμογής της Συνθήκης για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη, ενδεικτικά βλ.: The International Institute for Strategic Studies (2002) *The military balance 2002-2003*. London: Oxford university press. Σελ. 350.

²⁰⁷ Αξίζει να επισημανθεί ότι, εντός των πλαισίων της διαπραγμάτευσης για τη Συνθήκη για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη, η Τουρκία κατάφερε να εξαιρέσει τις νοτιοανατολικές επαρχίες της από τις προβλέψεις αυτής. Εξαιτίας της ύπαρξης μεγάλων αποθεμάτων στρατιωτικού υλικού στη Συρία, στο Ιράκ και στο Ιράν, κατέστη κατανοητό ότι η Τουρκία δε δύνατο μονομερώς να θέσει όρια στις στρατιωτικές δυνάμεις. Εξάλλου, η στρατηγική κρισιμότητα της Μέσης Ανατολής ήταν αναμφίλεκτη και ταυτιζόταν απολύτως με τα αμερικανικά συμφέροντα. Προς τούτο, η ισχύς των όρων της συνθήκης παρέμεινε όσον αφορά το τουρκικό έδαφος το οποίο ευρίσκεται έναντι του Καυκάσου, καθώς και την παρευξείνια περιοχή. Συνολικά, εξαιτίας ακριβώς των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων και στρατηγικών διακυβεσμάτων κάθε κράτους, τον Ιανουάριο του 1997 στη Βιέννη, ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση της συνθήκης προς την ανάλογη κατεύθυνση, οι οποίες οδήγησαν εν τέλει στη νέα Συνθήκη για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη το Νοέμβριο του 1999 στην Κωνσταντινούπολη. Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 69. Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 107.

²⁰⁸ Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) ό.π., σελ. 194.

επιτεύχθηκε εξαιτίας της διαρκούς πρόσθετης στρατιωτικής και χρηματοδοτικής ενίσχυσης της Αρμενίας από την Ρωσία απετέλεσε σημείο τριβής με το Μπακού, το οποίο εν τέλει αναγκάστηκε να υποχωρήσει όταν η Μόσχα απείλησε με συνολική αποχώρηση από τη συνθήκη. Όπως έχει καταγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, η Ρωσία ακολούθησε τη στρατηγική της ενεργούς σύμπραξης με την Αρμενία, επί τη βάση του Συμφώνου Συλλογικής Ασφαλείας της Τασκένδης του Μαΐου του 1992, μέσω του οποίου επιχειρούσε να επιτύχει την παγίωση και εδραίωση της δεσπόζουσας θέσης της στον πρώην σοβιετικό χώρο. Επί τη βάση της Κατά τον υπουργό αρμόδιο για τα εσωτερικά θέματα της ΚΑΚ Aman Tuleev, «η Ρωσία κατά την περίοδο 1994-1996, προμήθευσε την Αρμενία με 84 άρματα μάχης T-72 και 50 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, συνολικής αξίας 270 δισεκατομμυρίων ρουβλιών, για τα οποία η Ρωσία δεν πήρε τίποτα ως αντάλλαγμα».²⁰⁹ Μετέπειτα και συγκεκριμένα το Δεκέμβριο του 1998, προμήθευσε την Αρμενία με πολεμικά αεροσκάφη MIG 29, ενώ εγκατέστησε αντιπυραυλικά συστήματα S-300 στη στρατιωτική βάση της σε κοντινή απόσταση από τα τουρκοαρμενικά σύνορα.²¹⁰ Οι εν λόγω κινήσεις εκλήφθηκαν από πλευράς του Αζερμπαϊτζάν και της Τουρκίας ως επιθετικές και διαταράσσουν την περιφερειακή ισορροπία ισχύος.

Διαφαίνεται, συνακολούθως, ότι υπήρξε μία ελαστική ερμηνεία και εφαρμογή της συνθήκης από πλευράς της Ρωσίας επί τη βάση των ιδίων ευαισθησιών και συμφερόντων της. Επίσης, προκύπτει ότι οι δυτικές δυνάμεις – όπως φάνηκε και στην περίπτωση της νατοϊκής άρνησης για ενεργή συνδρομή στους τουρκικούς σχεδιασμούς – δεν επιθυμούσαν οιαδήποτε ρήξη με τη Μόσχα όσον αφορά τον πρώην σοβιετικό χώρο. Γι' αυτό το λόγο, παρότι η σοβιετική απειλή είχε ήδη εξαλειφθεί, η Τουρκία επιθυμούσε διακαώς να επιβάλλει τους όρους της συνθήκης στην Ρωσία, προκειμένου να υπάρξει μία νέα – ευνοϊκότερη για αυτήν – ισορροπία δυνάμεων εντός του κενού ισχύος, αλλά η επιτυχία της ήταν περιορισμένη. Με άλλα λόγια, η Συνθήκη για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη συνέστησε ένα εργαλείο για την Άγκυρα επί τω σκοπώ της προσπάθειας βελτίωσης των συσχετισμών ισχύος εντός του πρώην σοβιετικού χώρου υπέρ της. Ωστόσο, δε διέθετε την ακραιφνή υποστήριξη της δύσης και αποκορύφωμα του εν λόγω γεγονότος απετέλεσε το ρωσικό αίτημα, το Σεπτέμβριο του 1993, περί αύξησης του αριθμού των

²⁰⁹ Παρατίθεται εντός του: Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) ό.π., σελ. 233.

²¹⁰ Uslu, N. (2004) ό.π., σελ. 70.

τεθωρακισμένων στον Καύκασο, το οποίο μπορεί να μην έγινε δεκτό αλλά εν τέλει επιβλήθηκε μονομερώς από τη Μόσχα υπό τη σιωπηρή ανοχή της δύσης.²¹¹ Η Ρωσία δεν υπάκουσε στα τιθέμενα από τη συνθήκη ανώτατα όρια, ακόμα και μετά το τέλος της περιόδου προσαρμογής και εναρμόνισης, η οποία ολοκληρώθηκε στις 17 Νοεμβρίου 1995.²¹² Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η Τουρκία, υπό τη μέγγενη της μονομερούς αναθεώρησης των διατάξεων της συνθήκης εκ μέρους της Ρωσίας, απείλησε – ασκώντας πιέσεις κυρίως προς την Ουάσιγκτον – να λάβει τα δικά της «μέτρα» σε μία τέτοια περίπτωση εννοώντας την εκ νέου παράταξη των δυνάμεών της επί των ανατολικών επαρχιών της.²¹³

Ένα άλλο στοιχείο, το οποίο υποβοήθησε τη στρατηγική υπεροχή της Ρωσίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία μεταψυχροπολεμικά, ήταν η εν τέλει ανάδειξή της στη θέση της μοναδικής πυρηνικής δύναμης μεταξύ των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών. Επί του συγκεκριμένου, η περίπτωση των σχέσεων επί αμυντικών ζητημάτων μεταξύ Ρωσίας και Καζακστάν είναι δηλωτική. Το Καζακστάν – όπως και η Ουκρανία – συνέστησε ιδιαίτερη περίπτωση νεότευκτου κράτους, το οποίο κλήθηκε ξαφνικά να διαχειριστεί ένα αξιοσημείωτα μεγάλο πυρηνικό οπλοστάσιο. Η διάλυση της ΕΣΣΔ είχε ως αποτέλεσμα το έδαφος του Καζακστάν να βρεθεί να φιλοξενεί άνω των 1000 πυρηνικών κεφαλών. Η εν λόγω πραγματικότητα προσέδωσε ένα αναμφίλεκτα συγκριτικό πλεονέκτημα στη χώρα, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι οι υπεύθυνοι αξιωματικοί παρέμεναν πιστοί στη Μόσχα. Τελικώς, κατόπιν χρηματοδοτικών ανταλλαγμάτων εκ μέρους των ΗΠΑ οι οποίες δεν επιθυμούσαν τη διασπορά των πυρηνικών όπλων εντός του μεταψυχροπολεμικά αναδυόμενου διεθνούς συστήματος, οι πυρηνικές κεφαλές μεταφέρθηκαν στην Ρωσία.²¹⁴

---

²¹¹ Smolansky, O.M. (1995) Russia and Transcaucasia: The case of Nagorno-Karabakh. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 201-230. Σελ. 205-206. Περί της τουρκικής δυσαρέσκειας για τη μονομερή εκ μέρους της Ρωσίας προσβολή της Συνθήκης για τις Συμβατικές Δυνάμεις στην Ευρώπη, βλ.: Uslu, N. (2000) The factors affecting Turkey's relations with the United States in the post-Cold war period. *The Turkish yearbook*, XXXI, σελ. 199.

²¹² Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 107.

²¹³ Sezer, D.B. (1995) Turkey's new security environment, nuclear weapons and proliferation. *Comparative strategy*, 14 (2), σελ. 152.

²¹⁴ Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 70-71. Επί του ζητήματος της αναγκαιότητας μη διάδοσης των πυρηνικών όπλων κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο με έμφαση στις ανάλογες περιπτώσιολογικές μελέτες της Λευκορωσίας, της Ουκρανίας και του Καζακστάν, ενδεικτικά βλ.: Kramer, M. (1999) Neorealism, nuclear proliferation and East-Central European strategies. Εντός του: Kapstein, E.B. and

Η συγκεκριμένη εξέλιξη υπήρξε δηλωτική του ανορθολογισμού της ηγεσίας του Καζακστάν, η οποία ήταν ακόμη προσδεμένη στην επιρροή της Μόσχας. Αξίζει να σημειωθεί ότι εφόσον η σταθερότητα συνάδει με την εμπέδωση ισορροπίας ισχύος και κατ' επέκταση την αποτελεσματική εξισορρόπηση των δυνατοτήτων του αντιπάλου, το αποτέλεσμα ήταν η βαθμιαία χειραγώγηση των νεότευκτων κρατών από τη μοναδική πυρηνική δύναμη του υποσυστήματος. Προς τούτο, χάριν της μη διασποράς των πυρηνικών όπλων, το αναδυόμενο υποσύστημα κατέστη ασταθές προς όφελος της Ρωσίας, καθώς μείζονος σημασίας νεότευκτα κράτη – όπως το Καζακστάν – δε δύναντο να εξισορροπήσουν την ρωσική πυρηνική ισχύ ούτε με αντίστοιχους όρους πυρηνικού οπλοστασίου. Είναι εύλογο ότι οι προκείμενες σχέσεις εξάρτησης παρεμπόδισαν, επί ενός μείζονος βαθμού, τις τουρκικές στρατηγικές πρωτοβουλίες εντός του πρώην σοβιετικού χώρου, καθότι η αυτονόμηση της χάραξης στρατηγικής από μέρους των νεότευκτων κρατών καθίστατο ολοένα και περισσότερο αδύνατη.

Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, τα νεότευκτα κράτη προσδέθηκαν στο άρμα της Ρωσίας, καθότι αφ' ενός τα ίδια δεν είχαν τους απαιτούμενους συντελεστές εξισορρόπησής της και αφ' ετέρου η Τουρκία αδυνατούσε να συνεισφέρει καθοριστικά στην εν λόγω προσπάθεια. Άλλωστε, «ουδείς επιθυμεί να πληρώσει τα οικονομικά, πολιτικά ή στρατιωτικά κόστη της εξισορρόπησης»²¹⁵ και τοιουτοτρόπως προστρέχει σε συμπράξεις με ισχυρούς δρώντες του διεθνούς συστήματος. Σε γενικές γραμμές, η ρωσική στρατηγική ήταν επιτυχώς αποτρεπτική προς τις τουρκικές

Mastanduno, M. (eds.) *Unipolar politics: Realism and state strategies after the Cold War*. New York: Columbia university press, σελ. 385-463. Σελ. 386.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο – μεταξύ άλλων – κορυφαίοι νεορεαλιστές John Mearsheimer και Kenneth Waltz έχουν λάβει θέση υπέρ της σταθεροποιητικής αξίας των πυρηνικών όπλων. Σύμφωνα με αυτούς, τα πυρηνικά όπλα συνιστούν το ιδανικό εργαλείο εξισορρόπησης απειλών και ιδιαίτερος των πυρηνικών απειλών, καθότι έχουν μεγάλη καταστροφική δυνατότητα και ωθούν τους διακρατικούς συσχετισμούς ισχύος προς μία σχετική ισορροπία. Με άλλα λόγια, η ρητορική περί μεγάλων και μικρών δυνάμεων εκλείπει όταν υφίστανται, εντός της εξίσωσης, πυρηνικά όπλα. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η Ουκρανία, η Λευκορωσία και το Καζακστάν θα δύναντο να εξισορροπήσουν αποτελεσματικότερα την ισχύ και την επιρροή της Ρωσίας, αν είχαν αφεθεί να διατηρήσουν τα πυρηνικά όπλα της σοβιετικής εποχής. Ενδεικτικά βλ.: Mearsheimer, J. (1993) The case for a Ukrainian nuclear deterrent. *Foreign affairs*, 72 (3), σελ. 50, 57. Mearsheimer, J. (1990) Why we will soon miss the Cold War. *The Atlantic monthly*, 266 (2), σελ. 38. Waltz, K. (2012) Why Iran should get the bomb: Nuclear balancing would mean stability. *Foreign affairs*, 91 (4), σελ. 1-5. Orme, J. (1997) The utility of force in world of scarcity. *International security*, 22 (3), σελ. 139-140. Roth, A.I. (2007) Nuclear weapons in neo-realist theory. *International studies review*, 9, σελ. 369-384.

²¹⁵ Wohlforth, W.C. (2004) Revisiting balance of power theory in Central Eurasia. Εντός του: Paul, T.V., Wirtz, J.J. and Fortmann, M. (eds.) *Balance of power: Theory and practice in the 21st century*. California: Stanford university press, σελ. 214-238. Σελ. 214-215.

μαξιμαλιστικές τάσεις επί του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και το εν λόγω γεγονός αντικατοπτρίζει την αποτυχία της τουρκικής υψηλής στρατηγικής ως προς την επαρκή κινητοποίηση των μέσων υλοποίησης των σκοπών της. Η Τουρκία μεγιστοποιούσε την ισχύ της, προκειμένου να υποστηρίξει το εγχείρημά της, αλλά ταυτοχρόνως εξισορροπείτο μέσω της πολλαπλάσιας ισχύος της Ρωσίας.

Εν προκειμένω, η Μόσχα συνέχισε να προσπαθεί να αναβαθμίσει τους συντελεστές της σκληρής ισχύος της με αποκορύφωμα τη διακήρυξη του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» (*blizhneye zarubezhnye*), το οποίο αποσκοπούσε στην αποτροπή των επίδοξων ανταγωνιστών επί του πρώην σοβιετικού χώρου.²¹⁶ Όπως έχει αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, το εν λόγω δόγμα σε συνδυασμό με τη βαθιά οικονομική κρίση και αρκετά κρίσιμα στρατηγικά λάθη της Άγκυρας οδήγησε την τουρκική στρατηγική σε τέλμα και κατ' επέκταση στην περίοδο της απογοήτευσης μετά το 1994. Μάλιστα, το δόγμα του «εγγύς εξωτερικού» συνεπαγόταν την «επέκταση της ρωσικής πυρηνικής ομπρέλας επί του συνόλου των κρατών-μελών της Συνθήκης Συλλογικής Ασφαλείας», γεγονός το οποίο «ευκόλως δύναται να εκληφθεί ως μία συγκεκριμένη προειδοποίηση προς την Τουρκία αναφορικά με τις προσπάθειές της να εγκαθιδρύσει στενές οικονομικές και πολιτικές σχέσεις με τις άλλοτε δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης».²¹⁷ Προς τούτο, η αύξηση των συντελεστών ισχύος εκ μέρους της Τουρκίας ήταν συνεχής κατά τη διάρκεια της περιόδου εξέτασης, αλλά το χάσμα έναντι της Ρωσίας παρέμεινε μεγάλο με αποτέλεσμα την τελική αποτροπή της μαξιμαλιστικής τάσης της.

---

²¹⁶ Αξίζει να επισημανθεί ότι η Ljuba Trautmann παραθέτει μία αξιοσημείωτη ερμηνεία σχετικά με την άνοδο των ρωσικών εξοπλιστικών δαπανών ενδεικτικά όσον αφορά το 1994, οπότε ανήλθαν στα 79 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ. Αμφισβητεί ευθέως την επιχειρηματολογία του ρωσικού υπουργείου εθνικής αμύνης, σύμφωνα με την οποία οι αυξημένες εξοπλιστικές δαπάνες σχετίζονταν με την κατασκευή 400.000 κατοικιών επί τω σκοπώ στέγασης των επαναπατριζόμενων δυνάμεων από τη Γερμανία κατόπιν του τέλους του Ψυχρού Πολέμου. Σύμφωνα με την Trautmann, το υπουργείο υποχρεούτο να παράσχει στέγαση αποκλειστικά προς τους αξιωματικούς και επ' ουδενί στους στρατιώτες, ενώ παράλληλα το ποσό κατασκευής των κατοικιών δε δικαιολογούσε την υπέρογκη αύξηση του αμυντικού προϋπολογισμού. Επιπροσθέτως, υπογραμμίζει ότι μεγάλο μέρος του κόστους κατασκευής των κατοικιών και των σχετικών υποδομών θα καλυπτόταν από τη Γερμανία. Εν τοις πράγμασι, η Trautmann αποδομεί την ρωσική επιχειρηματολογία και τοιουτοτρόπως, καταδεικνύει εμμέσως πλην σαφώς ότι η αύξηση των ρωσικών αμυντικών δαπανών αποτελούσε αναμφίλεκτο γεγονός, το οποίο εμφορείτο σε σημαντικά περιφερειακά διακυβεύματα και συμπαρομαρτούσες απειλές και δε δύνατο να δικαιολογηθεί διαμέσου ισχνών επιχειρημάτων της ρωσικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Trautmann, L. (2000) *Η Ρωσία ανάμεσα στη δικτατορία και τη δημοκρατία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 150-152. Σχετικά με τα αριθμητικά στοιχεία, τα οποία αφορούν τον ρωσικό αμυντικό προϋπολογισμό, βλ. Παράρτημα IV.

²¹⁷ Uslu, N. (2004) *ό.π.*, σελ. 67.

5.5. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Εντός του προηγούμενου κεφαλαίου, περιεγράφηκε η στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία και επαληθεύτηκε η αρχικά τιθέμενη υπόθεση εργασίας περί της αέναης απόπειρας των κρατών να μεγιστοποιούν την ισχύ τους ακόμη και κατόπιν της παύσης ή μείωσης των απειλών εις βάρος της επιβιώσής τους. Εν πλήρη συναρτήσει, το παρόν κεφάλαιο παρατέθηκε επί τω σκοπώ καταγραφής και ανάλυσης των μέσων υλοποίησης των εν λόγω στρατηγικών σκοπών, προκειμένου αφ' ενός να εμπεδωθούν τα συμπεράσματα του προηγούμενου κεφαλαίου και αφ' ετέρου να ελεγχθεί η υπόθεση εργασίας περί των διεθνών θεσμών. Συγκεκριμένα, η εξέταση της περιπτώσιολογίας της τουρκικής συμμετοχής στον ΟΟΣ κατέτεινε ότι ο εν λόγω οργανισμός απέτυχε να προωθήσει την περιφερειακή ολοκλήρωση, η οποία θα συνδεόταν με την απαγκίστρωση κυρίως των νεότευκτων κρατών από την επιρροή της Μόσχας. Η Ρωσία συνέχισε να συνιστά το βασικό εμπορικό εταίρο των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών εμπεδώνοντας τη δεσπόζουσα θέση, την οποία κατείχε. Οι λόγοι της αποτυχίας του ΟΟΣ ταυτίστηκαν με τη διεκδίκηση εκ μέρους των νεότευκτων κρατών του δικαιώματος στην αυτονομία τους και της αναγνώρισης της ετερότητάς τους. Προς τούτο, το αναδυόμενο υποσύστημα έλαβε κρατοκεντρικά χαρακτηριστικά με τα νεότευκτα κράτη να συμπεριφέρονται ορθολογικά, ήτοι επί τη βάση προσμετρήσεων κόστους-οφέλους. Εφόσον τα ιδρυτικά κράτη-μέλη του ΟΟΣ – η Τουρκία, το Ιράν και το Πακιστάν – δε διέθεταν τους οικονομικούς πόρους ενίσχυσης των ασθενικών οικονομιών των νεοϊδρυθέντων κρατών, εκείνα στράφηκαν στη Μόσχα, η οποία διέθετε ήδη τις υποδομές (αγωγοί μεταφοράς υδρογονανθράκων) και την τεχνογνωσία ανάπτυξης παντός είδους σχέσεων με τα συγκεκριμένα κράτη. Τοιουτοτρόπως, η θεσμική δομή του ΟΟΣ απέτυχε να επιβληθεί επί των εκτιμήσεων από πλευράς των κρατών.

Όσον αφορά τον ΟΟΣΕΠ, η γεωγραφική ετερογένεια των κρατών-μελών, οι οικονομικές δυσχέρειές τους, καθώς και οι υφέρπουσες συγκρούσεις – με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ – υποδαύλισαν κατά μείζονα βαθμό τη λειτουργία του. Κατ' ουσία, αυτόνομες πρωτοβουλίες, όπως εκείνη της κατασκευής του αγωγού μεταφοράς πετρελαίου BTC, ανέκυψαν εν πλήρη αντιθέσει με τις καταστατικές αρχές σύμπνοιας και συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών δίχως αποκλεισμούς. Τουτέστιν, σε γενικές γραμμές, η αποτυχία του ΟΟΣΕΠ

να μετατραπεί σε ανεξάρτητη μεταβλητή ως προς τα συμφέροντα των κρατών-μελών συνάδει εν πολλοίς με τους αντίστοιχους λόγους της αποτυχίας του ΟΟΣ.

Περαιτέρω, οι καταστατικές αρχές του ΟΙΔ επίσης απέτυχαν να επικαθορίσουν τη στρατηγική συμπεριφορά της Τουρκίας. Όπως σημειώθηκε, ο ΟΙΔ δεν απέκτησε οιαδήποτε διαμορφωτική ισχύ επί των πολιτικών και στρατηγικών αποφάσεων της Τουρκίας. Η Τουρκία ταύτισε την παρουσία της με την ανάληψη ηγετικού ρόλου έτσι ώστε να καταφέρει να κατευθύνει κεφάλαια της IsDB και της COMCEC προς τα νεότευκτα κράτη του πρώην σοβιετικού χώρου δίχως, ωστόσο, να επιτύχει τα ανάλογα αποτελέσματα. Επιπλέον, ο ισλαμικός χαρακτήρας του ΟΙΔ δεν επηρέασε τη διαμόρφωση της εσωτερικής δικαιοταξίας και της πολιτειακής οργάνωσης της Τουρκίας. Με άλλα λόγια, δεν κλόνισε σε καμία περίπτωση τις κοσμικές, δυτικότροπες δομές εξουσίας. Σχετικά με τις εξωτερικές σχέσεις της, η Τουρκία δεν απομακρύνθηκε από πάγια οριζόμενους σκοπούς της στρατηγικής συμπεριφοράς της, οι οποίοι συνυφαίνονταν με τη συνεργασία της με τη δύση. Τοιουτοτρόπως, συνέχισε να θέτει ως πρώτιστο σκοπό την ένταξή της στην ΕΕ, καθώς και τον ευρύτερο δυτικό προσανατολισμό της. Επίσης, συνέχισε – σχεδόν αδιάλειπτα – την ενίσχυση της στρατηγικής σχέσης με το Ισραήλ, δίχως οι καταστατικές αρχές του ΟΙΔ να διαμορφώνουν τους σκοπούς και την εξέλιξη της υψηλής στρατηγικής της.

Αναφορικά με τις Τουρκικές Συνόδους, όπως σημειώθηκε, η περιφερειακή ολοκλήρωση υπό τη σκέπη τους συναντούσε ιδιαίτερος σημαντικά προσχώματα εξαιτίας του συγκρουσιογενούς χαρακτήρα των διακρατικών σχέσεων, ο οποίος προκύπτει ως απότοκο των ανταγωνιστικών συμφερόντων μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών. Απέτυχαν να τεθούν ως ανεξάρτητες μεταβλητές και οι αιτίες συνδέονται κατ' ουσία με εκείνες οι οποίες οδήγησαν στο τέλος της περιόδου της ευφορίας και στην απαρχή της περιόδου της απογοήτευσης για την τουρκική υψηλή στρατηγική. Τούτέστιν, η οικονομική αδυναμία της «κινητήριας δύναμης» Τουρκίας, το περιορισμένο διπλωματικό βάρος της ως προς τη δύση εξαιτίας της μη ένταξης στην ΕΕ, ο εξισορροπητικός ρόλος της Ρωσίας και κυρίως το στρατηγικό σφάλμα προσβολής της ετερότητας των νεότευκτων κρατών μέσω της τακτικής του «μεγάλου αδελφού» έθεσαν τις Τουρκικές Συνόδους σε αδυναμία ώστε να προάγουν την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης μεταξύ των τουρκόφωνων κρατών.

Όπως έχει αναφερθεί, τα νεότευκτα κράτη αρνούσαν να ενταχθούν σε ευρύτερα σχήματα υπό την ηγεσία ενός δρώντα τουλάχιστον από τη στιγμή κατά την οποία δεν ελάμβαναν ανάλογα – κατά βάση οικονομικά – ανταλλάγματα. Εν

κατακλείδι, όπως έχει διαφανεί, ο ΟΟΣ, ο ΟΟΣΕΠ, ο ΟΙΔ και οι Τουρκικές Σύνοδοι απετέλεσαν εγχειρήματα θεσμοποίησης της τουρκικής παρουσίας στον πρώην σοβιετικό χώρο. Πέραν του ορισμού των εν λόγω διεθνών θεσμών σε θέση εξαρτημένων μεταβλητών, ήτοι εργαλείων της τουρκικής υψηλής στρατηγικής, η ανάλυση έχει συντείνει και στην ίδια την αποτυχία τους ως εργαλεία λόγω της έλλειψης των ανάλογων συντελεστών ισχύος εκ μέρους της Άγκυρας. Κατά συνέπεια, η εξέταση της τουρκικής περιπτωσιολογίας εν σχέσει με το σύνολο των ανωτέρω αναφερθέντων διεθνών θεσμικών σχημάτων, επαληθεύει ότι:

Οι εγκαθιδρυμένοι διεθνείς θεσμοί ενέχουν ρόλο εξαρτημένων μεταβλητών ως προς τους κρατικούς δρώντες και την περιφερειακή και διεθνή κατανομή ισχύος. Λειτουργούν στις παρυφές του άναρχου διακρατικού συστήματος και ενέχουν ρόλο «πολιτικών-στρατηγικών εργαλείων». Συνεπώς, οι διεθνείς θεσμοί εντός της υπό εξέταση περιπτωσιολογίας δεν εξουδετέρωσαν τις ηγεμονικές αξιώσεις ισχύος, αλλά εγκαθιδρύθηκαν και διευρύνθηκαν χάριν εξυπηρέτησης εθνικών συμφερόντων. Επιπροσθέτως, αναφορικά με περιπτώσεις αποτυχίας ή ανεπαρκούς λειτουργίας τους, τούτο συνέβη καθότι η κατανομή ισχύος δεν ήταν η απαιτούμενη ώστε να πραγματοποιηθεί αύξηση της επιρροής ισχυρών έναντι ανίσχυρων κρατικών δρώντων μέσω θεσμοποιημένων μορφών διακρατικών σχέσεων.

Ακολούθως, το παρόν κεφάλαιο εστίασε στους οικονομικούς δεσμούς μεταξύ της Τουρκίας και των νεότευκτων κρατών, καθώς και στα χρησιμοποιούμενα από πλευράς της πρώτης οικονομικά μέσα αύξησης της επιρροής επί αυτών. Το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν αναμφίλεκτα κρίσιμο, καθότι επισκίασε το σύνολο των δραστηριοτήτων της Τουρκίας. Η οικονομική αδυναμία της Τουρκίας να εξυπηρετήσει τις αρχικές υποσχέσεις της προς τα νεότευκτα κράτη καθόρισε την αρνητική τροπή τόσο των θεσμικών εγχειρημάτων της, όπως επί παραδείγματι οι Τουρκικές Σύνοδοι, όσο και της εξέλιξης των συντελεστών ισχύος της. Η οικονομία της Τουρκίας κατέστη ικανή να αποκομίσει ορισμένα οφέλη μέσω της εμπλοκής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, αλλά ουσιαστικά δεν μπόρεσε να ανταγωνιστεί τον ρωσικό οικονομικό παράγοντα. Συνήχθη, επίσης, ότι η Τουρκία διαμέσου της επίκλησης διαφόρων φορέων της συμπεριέλαβε την οικονομική διπλωματία εντός του

πλαίσιου εκτύλιξης της υψηλής στρατηγικής της. Η εν λόγω πραγματικότητα αντικατοπτρίστηκε επί του κεντρικού καθορισμού και εν γένει ελέγχου της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, καθώς και επί της ιδωμένης επιβάρυνσής της από οιοσδήποτε τυχούσες αδυναμίες του τουρκικού κρατικού προϋπολογισμού.

Κατόπιν, το παρόν κεφάλαιο πραγματεύτηκε ζητήματα, τα οποία άπτονται με την τουρκική ήπια ισχύ. Όπως έχει αναφερθεί, το σύνολο των μέσων της τουρκικής ήπιας ισχύος, εντός των οποίων συμπεριλαμβάνονται οι δραστηριότητες του Fethullah Gülen, συνέστησαν εργαλεία της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Επίσης, η έξαρση της εν λόγω δραστηριοποίησης έλαβε χώρα ανακλαστικά κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ και άρα, της παύσης της σοβιετικής απειλής εναντίον της Τουρκίας. Η ανακατανομή της περιφερειακής ισχύος και η τουρκική στρατηγική εμπέδωσης μίας κοινής ταυτότητας μεταξύ των τουρκόφωνων κρατών επί τη βάση της γλώσσας, της συνείδησης, της θρησκείας και του πολιτισμού συνυφάνθηκαν με παραμέτρους της ήπιας ισχύος. Διάφοροι φορείς, υπό τη σκέπη της ΤΙΚΑ, ανέλαβαν να καλλιεργήσουν την ταυτοσημία μεταξύ της «μητέρας Τουρκίας» και των λαών των νεότευκτων κρατών. Εκπαιδευτικές και πολιτιστικές πρωτοβουλίες – από κοινού με εκείνες του Fethullah Gülen – συνέτειναν προς την προώθηση του λεγόμενου τουρκικού μοντέλου ως το μοναδικό και ιδανικό δίαυλο ένταξης στο διεθνές προσκήνιο. Οι εν λόγω κινήσεις ήταν οι μοναδικές, οι οποίες είχαν μερική επιτυχία, αλλά δε δύναντο να συνεισφέρουν μόνες τους στην εμπέδωση της τουρκικής επιρροής στην περιοχή. Όπως αναφέρει ο Χριστόφορος Γιαλλουρίδης, «το εγχείρημα «εξαγωγής του τουρκικού μοντέλου» απέτυχε, η διείσδυση της Τουρκίας στις νέες χώρες της Κεντρικής Ασίας και της Υπερκαυκασίας περιορίστηκε μόνο ή κυρίως σε θέματα γλώσσας και εκπαίδευσης και σ' αυτά με πενιχρά αποτελέσματα».²¹⁸ Κατ' επέκταση, η καταγραφή της περιπτωσιολογικής μελέτης των μέσων της τουρκικής ήπιας ισχύος συνεισέφερε κατά την εξαγωγή του τελικού συμπεράσματος σύμφωνα με το οποίο απετέλεσαν παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά την εξέλιξη της τουρκικής προσπάθειας μεγιστοποίησης ισχύος.

Τέλος, περιεγράφηκε η κορωνίδα των συντελεστών ισχύος ενός κράτους. Η αποτύπωση των μέσων της σκληρής ισχύος κατέτεινε στην εμπέδωση της ηγεμονικής τάσης της Τουρκίας ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία κατά τη

---

²¹⁸ Γιαλλουρίδης, Χ. (2004) *Η Τουρκία στον 21^ο αιώνα: Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη*. Αθήνα: Σιδέρης. Σελ. 213.

μεταψυχροπολεμική περίοδο. Συγκεκριμένα, η Τουρκία εξοπλίστηκε κατά τρόπο, ο οποίος εντάθηκε κατόπιν της διάλυσης της ΕΣΣΔ και παρότι η ποσότητα και η ποιότητα των οπλικών συστημάτων, τα οποία παραλάμβανε, δεν αντιστοιχούσαν με περιορισμένες – θεωρούμενες από πλευράς της Άγκυρας τοιουτοτρόπως – απειλές, όπως η ελληνική, η συριακή και η κουρδική. Μέσω της αύξησης των συντελεστών της σκληρής ισχύος της, η Τουρκία αποπειράθηκε να ανταγωνιστεί την Ρωσία όσον αφορά τη ναυτική ισορροπία ισχύος στον Εύξεινο Πόντο, καθώς και να καταστήσει σαφές προς τα νεότευκτα κράτη ότι είναι αρκούντως ισχυρή ώστε να εξισορροπήσει την ρωσική ισχύ και να ανέλθει στη θέση του ηγέτη του τουρκογενή κόσμου. Εντούτοις, εν τοις πράγμασι, η διακήρυξη του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» εκ μέρους της Ρωσίας το 1994, το πλεονέκτημα κατοχής πυρηνικού οπλοστασίου, καθώς και οι οικονομικές δυσχέρειες της ίδιας της Τουρκίας κατέστησαν κενές τις προαναφερθείσες υποσχέσεις. Ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι η τουρκική προσπάθεια μεγιστοποίησης ισχύος εξισορροπήθηκε και κατ' επέκταση η ρωσική αποτρεπτική στρατηγική επέτυχε το σκοπό της, η Άγκυρα συνέχισε να εξοπλίζεται και να αποζητά έναν ενισχυμένο ρόλο εντός του πρώην σοβιετικού χώρου τόσο κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης όσο και κατά την πρώτη περίοδο άσκησης της διακυβέρνησης από το ΑΚΡ. Η αιτία ταυτίστηκε με τη μη παγίωση της ρωσικής παρουσίας στην περιοχή. Με άλλα λόγια, όσο υφίσταται κενό ισχύος και συνεπώς, αδύναμα και ευεπίφορα προς επιρροή κράτη στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, το στρατηγικό παίγνιο του ρωσοτουρκικού – και δευτερευόντως και του ιρανικού – ανταγωνισμού παραμένει ανοιχτό. Αν, μάλιστα, προστεθούν οι διαχρονικές τουρκικές προσπάθειες μεταφοράς των βαρών της ρωσικής εξισορρόπησης στο ΝΑΤΟ και κατ' επέκταση στις ΗΠΑ, τότε καθίσταται ευκρινές ότι η Τουρκία εξοπλίζεται επί τη βάση ενός – επαρκώς στοιχειοθετημένου – ορθολογικού κριτηρίου.

Με βάση τα προαναφερθέντα, συνάγεται ότι η περιφερειακή ηγεμονία θα καθίστατο εφικτή υπό το πρίσμα σύμπλευσης των συντελεστών ισχύος. Άλλωστε, η επιτυχής ανάληψη ηγεμονικού ρόλου εντός της περιφέρειας προϋποθέτει τη σύμπλευση «μίας μεγάλης, ακμάζουσας οικονομίας, της πρωτοκαθεδρίας επί των κυρίαρχων τεχνολογικών ή οικονομικών τομέων, καθώς και της πολιτικής ισχύος υποστηριζόμενης από στρατιωτική ισχύ».²¹⁹ Όπως περιγράφει εναργώς ο Edward Carr σχετικά με την Pax Britannica του 19^{ου} αιώνα, «ο βρετανικός στόλος όχι μόνο

²¹⁹ Griffiths, M. (2004) Beyond the Bush doctrine: American hegemony and world order. *Australasian journal of American studies*, 23, σελ. 63.

εγγυάτο απαλλαγή από μεγάλους πολέμους, αλλά αστυνόμευε τις θάλασσες και προσέφερε ίση ασφάλεια σε όλους. Το Χρηματιστήριο του Λονδίνου καθιέρωσε ένα μόνο νόμισμα για σχεδόν όλο τον κόσμο. Το Βρετανικό εμπόριο διασφάλισε – με μια ατελή και εξασθενημένη μορφή – μια ευρεία αποδοχή της αρχής του ελεύθερου εμπορίου και η αγγλική γλώσσα έγινε η *lingua franca* τεσσάρων ηπείρων. Οι συνθήκες αυτές, που ήταν ταυτόχρονα το προϊόν και η εγγύηση της βρετανικής υπεροχής, δημιούργησαν την ψευδαίσθηση – και σε κάποιο βαθμό την πραγματικότητα – μιας παγκόσμιας κοινωνίας που είχε κοινά συμφέροντα και απόψεις». ²²⁰ Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι τόσο το βρετανικό ναυτικό όσο και η βρετανική οικονομική και νομισματική πολιτική αποτέλεσαν εργαλεία του κράτους και του εθνικού συμφέροντος εν γένει. Παράλληλα, όμως, η γλώσσα, η εκπαίδευση και η διάχυση της συνείδησης ότι το βρετανικό συμφέρον είναι και παγκόσμιο υποβοήθησαν καθοριστικά στην εδραίωση της *Pax Britannica*. Η δεύτερη ομάδα εργαλείων ταυτίζεται με τη χρήση ήπιας ισχύος, η οποία δεν απηχεί πάντοτε την πραγματικότητα, καθώς – όπως αναφέρει ο Carr – σε κάποιες περιπτώσεις ίσως αποτελεί «ψευδαίσθηση». Επί του συγκεκριμένου, ο Hans Morgenthau αναφέρει, επίσης, ότι:

Αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο οιασδήποτε πολιτικής, είτε εσωτερικής είτε εξωτερικής, οι βασικές παραδοχές της συχνά να μην εμφανίζονται όπως πραγματικά είναι, δηλαδή δηλώσεις ενός ανταγωνισμού για ισχύ. Αντιθέτως, το στοιχείο της ισχύος ως ο άμεσος σκοπός της επιζητούμενης πολιτικής ερμηνεύεται και στοιχειοθετείται υπό ηθικούς, νομικούς ή βιολογικούς όρους. Εν ολίγοις, η πραγματική φύση της πολιτικής συγκαλύπτεται με ιδεολογικές αιτιολογήσεις κανονικοποιήσεις [...] προκειμένου να καταλαγιάσουν τη δυσαρέσκεια και την αντίδραση, η οποία προκύπτει όταν η τάση για ισχύ αναγνωρίζεται όπως πραγματικά είναι, εκείνοι, οι οποίοι αναζητούν την ισχύ, χρησιμοποιούν ιδεολογίες για την απόκρυψη των όπλων τους. ²²¹

Στην τουρκική περίπτωση, η προσπάθεια απόκτησης θέσεως περιφερειακού ηγεμόνα συντελείται υπό τις ίδιες ακριβώς προϋποθέσεις, καθότι παρατηρείται

²²⁰ Carr, E.H. (2000) ό.π., σελ. 293.

²²¹ Morgenthau, H. (1993) ό.π., σελ. 99, 219.

εδραίωση στρατηγικών συμμαχικών σχέσεων με κράτη εντός της περιφέρειας όπως το Αζερμπαϊτζάν ή το Τουρκμενιστάν, απόπειρες προβολής ισχύος και κινητοποίηση των εσωτερικών συντελεστών, καθώς και διάχυση – διαμέσου συγκεκριμένων πρωτοβουλιών υπό τη σκέπη της ΤΙΚΑ – της πεποίθησης στα νεότευκτα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας ότι το πρότυπο εκσυγχρονισμού τους και προσέγγισης τους με τη Δύση οφείλει να είναι η Τουρκία (τουρκικό μοντέλο). Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία λειτουργεί ως ο δυνητικός περιφερειακός ηγεμόνας-πρότυπο, που τα υπόλοιπα κράτη οφείλουν να ακολουθήσουν εφόσον επιθυμούν βελτίωση των σχέσεων με τη Δύση, αλλά και την ίδια την ανάπτυξη των δομών τους μέσω της εδραίωσης της δημοκρατίας και της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας. Κατά συνέπεια, πέραν του γεγονότος ότι επαληθεύουν καθ' εαυτή την υπόθεση εργασίας περί της τάσης μεγιστοποίησης ισχύος, οι συντελεστές της σκληρής ισχύος – λειτουργώντας ως μέσα εξισορρόπησης της ρωσικής επιρροής και εμπέδωσης της τουρκικής ισχύος έναντι των νεότευκτων κρατών – απετέλεσαν παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά την εξέλιξη της τουρκικής προσπάθειας μεγιστοποίησης ισχύος.

6. Ο ενεργειακός συντελεστής ισχύος

Τα κράτη τείνουν εγγενώς να πασχίζουν για την απόκτηση σχετικού πλεονεκτήματος εις βάρος των υπολοίπων δρώντων εντός του διεθνούς προσκηνίου, ακόμα και υπό την επίκληση άλλων μέσων πέραν της σκληρής ισχύος.¹

Το να επιχειρήσει κανείς μία στρατηγική ανάλυση, χωρίς να λάβει υπόψη του την πετρελαιοκεντρική οικονομική πολιτική [...] τη γεωπολιτική διάρθρωση [...] τα πολιτισμικά στοιχεία [...] είναι σαν να εγκλωβίζεται στην επιφάνεια του ορατού στοιχείου και μόνον.²

Σε συνέχεια της περιγραφής των μέσων της μεταψυχροπολεμικής υψηλής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται το ζήτημα του ενεργειακού συντελεστή ισχύος, ήτοι το ζήτημα της εκμετάλλευσης και διαμετακίνησης υδρογονανθράκων ως πυλώνας οικοδόμησης κρατικής ισχύος. Διαμέσου της υπόθεσης του Edward Luttwak ανωτέρω, συνοψίζεται η σημασία υπερίσχυσης υπό σχετικούς όρους έναντι των υπολοίπων ανταγωνιστών επί του συνόλου των συμπαρομαρτούντων πεδίων ισχύος. Εν συναρτήσει, η δεύτερη υπόθεση – του Ahmet Davutoğlu – φανερώνει την καλλιεργούμενη αντίληψη μεταξύ των Τούρκων ιθυνόντων περί της σημασίας – μεταξύ άλλων – των υδρογονανθράκων κατά την προσπάθεια ισχυροποίησης και αύξησης επιρροής. Άλλωστε, σε άλλο σημείο του ίδιου βιβλίου του, ο Davutoğlu σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «το θέμα της ενέργειας αποτελεί το στρατηγικότερο στοιχείο της δυνητικής ικανότητας»,³ δηλαδή εκείνης της «φαρέτρας» των χρησιμοποιούμενων μέσων κατά την υλοποίηση της στρατηγικής από πλευράς του κράτους.

Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η Τουρκία κλήθηκε όχι μόνο να εκμεταλλευθεί τη συστημική ευκαιρία μεγιστοποίησης της ισχύος κατά τα πρώτα έτη μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, αλλά και να εισέλθει στο «δεύτερο μεγάλο παιχνίδι»,⁴ δηλαδή

¹ Luttwak, E.N. (1990) From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. *The national interest*, 20, σελ. 19.

² Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 31.

³ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 91.

⁴ Όπως, έχει ήδη σημειωθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο όρος «δεύτερο μεγάλο παιχνίδι» προκύπτει εν συνεχεία του «πρώτου μεγάλου παιχνιδιού» μεταξύ της τσαρικής Ρωσίας και της Μεγάλης Βρετανίας επί τω σκοπώ ελέγχου της Κεντρικής Ευρασίας κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

στον πολιτικοοικονομικό ανταγωνισμό με διακύβευμα τους ενεργειακούς πόρους της Κασπίας, ο οποίος προέκυψε κατόπιν της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης. Λόγω του περικλειστού χαρακτήρα της Κασπίας και της αδυναμίας εύκολης πρόσβασης στις διεθνείς αγορές, τα γειτνιάζοντα κράτη – όπως, επί παραδείγματι, η Τουρκία, το Αφγανιστάν, το Πακιστάν, η Κίνα, αλλά και η Ρωσία και το Ιράν ως παρακάσπια κράτη τα ίδια – απέκτησαν αξιοσημείωτη γεωπολιτική και γεωοικονομική αξία καθώς κατέστησαν αναγκαίοι εταίροι κατά την προσπάθεια προσέγγισης των δυτικών και άλλων αγορών. Κατά συνέπεια, δεν είναι τυχαία η διαπίστωση ότι το «παιχνίδι» εκφεύγει των στενών ορίων της Κασπίας και επηρεάζει σχεδόν το σύνολο της Ευρασίας, καθότι αυτή αποτελεί μία εξαιρετικά εκτεταμένη γεωγραφική έννοια περιλαμβάνουσα γεωγραφικές ζώνες από την Κίνα και τη Μογγολία έως τον Εύξεινο Πόντο και την αχανή ρωσική ενδοχώρα.⁵

Αναφορικά με την κεντρική προβληματική του παρόντος κεφαλαίου, αξίζει να υπογραμμισθεί, αρχικά, ότι – όπως έχει ήδη παρουσιασθεί εντός των πλαισίων του θεωρητικού κεκτημένου της διατριβής – η ενέργεια συνιστά μείζονος σημασίας συντελεστή πολιτικής και στρατιωτικής ισχυροποίησης. Τούτο υλοποιείται είτε μέσω της συμβολής των ενεργειακών πόρων επί της οικονομικής ισχυροποίησης, είτε μέσω της λειτουργίας τους ως εργαλείο πολιτικής και στρατηγικής επιβολής ή προώθησης συμφερόντων. Η εν λόγω υπόθεση δύναται να επαληθευθεί μέσω της μέτρησης συγκεκριμένων μεταβλητών όπως η εσωτερική κατανάλωση και η άμεσα συνδεδεμένη μεταβλητή του βαθμού εξάρτησης από εισαγωγές, το momentum της παγκόσμιας προσφοράς και ζήτησης, καθώς και οι πολιτικές και οι στρατηγικές παράμετροι παρεμπόδισης ή εύνοιας του ενεργειακού εμπορίου.⁶ Τοιουτοτρόπως, προκύπτει το γενικό ερώτημα περί του αν η εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων εντός ενός κόσμου πεπερασμένων ποσοτήτων πρώτων υλών ταυτίζεται με την ευκαιρία αύξησης της οικονομικής συνεργασίας επί ίσοις όροις ή την αποσταθεροποίηση του περιφερειακού υποσυστήματος ελέω άνισης ανάπτυξης. Ο

Ενδεικτικά, βλ.: Mazlum, I. (2007) Twenty first century energy security debates: Opportunities and constraints for Turkey. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 137-150. Σελ. 141.

⁵ Περί της γεωγραφικής ευρύτητας της Ευρασίας, ενδεικτικά βλ.: Korkmaz, V. (2007) The new power calculations and 'structured' relations in the fluctuating security environment of Eurasia. Εντός του: Guney, N.A. (ed.) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. London: Ashgate, σελ. 99-119. Σελ. 99.

⁶ Stulberg, A.N. (2007) *Well-oiled diplomacy: Strategic manipulation and Russia's energy statecraft in Eurasia*. New York: State university of New York press. Σελ. 3.

πεπερασμένος χαρακτήρας των πρώτων υλών, άλλωστε, συστήνει την κεντρική προβληματική της στρατηγικής ως πεδίο, υπό την έννοια ότι θέτει τα όρια της χάραξής της. Εφόσον οι πόροι αποτελούν βασικό πυλώνα της σκληρής ισχύος, η σωστή αποκρυπτογράφηση και κινητοποίησή τους δύναται να οδηγήσει προς ένα ευρύ φάσμα αποτελεσμάτων από τον κατευνασμό έως την υπερεξάπλωση. Όπως αναφέρουν οι Karl Marx και Friedrich Engels:

Κατά ένα μεγάλο βαθμό, η οικονομική οργάνωση καθορίζει πόσα είναι τα εργαλεία του πολέμου και ποιος είναι ο χαρακτήρας των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Συνεπώς, είναι αναπόφευκτο γεγονός ότι η στρατιωτική ισχύς χτίζεται επί οικονομικών βάσεων.⁷

Εν κατακλείδι, το προαναφερθέν ερώτημα απαντάται μέσω της επίκλησης της θεωρητικής συζήτησης περί των διανεμητικών συνεπειών των οικονομικών δραστηριοτήτων των κρατών ή, με άλλα λόγια, του δίπολου των σχετικών και των απολύτων κερδών. Μεταξύ των εν λόγω πρώτων υλών δεσπόζουσα θέση κατέχουν το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο. Αν και η εκτενής αιτιολόγηση της επιλογής των συγκεκριμένων συντελεστών ακολουθεί σε κατοπινό υποκεφάλαιο, επί της παρούσης αξίζει να σημειωθεί ότι η παγκόσμια κατανάλωση ενέργειας αυξάνεται κατακόρυφα, ενώ προβλέπεται ότι θα αυξηθεί κατά 40% το 2020 εν σχέσει με το 2002, ενδεικτικό έτος της περιπτωσιολογικής μελέτης. Εν τω μέσω της συγκεκριμένης πρόβλεψης, το 2002, το πετρέλαιο αντιπροσώπευε το 35% της παγκόσμιας ενεργειακής παραγωγής, ενώ το φυσικό αέριο το 19% ξεπερνώντας – μεταξύ άλλων – την πυρηνική ενέργεια, η οποία αντιπροσώπευε το 5%.⁸ Παραλλήλως, η σημασία των υδρογονανθράκων της Κασπίας ενισχύεται αν εκληφθεί υπόψη ότι η Ευρώπη, η οποία αποτελεί το βασικό καταναλωτή των υδρογονανθράκων της Κασπίας είναι ενεργειακά εξαρτημένη από τρίτους παραγωγούς, ενώ οι προβλέψεις για το μέλλον είναι άκρως απαισιόδοξες. Συγκεκριμένα, το 2007, η Ευρώπη εισήγε το 50% της καταναλισκόμενης ενέργειας, ενώ το 2030, το εν λόγω ποσοστό αναμένεται να ανέλθει στο 65%. Προς αυτή την εξέλιξη, συμβάλει τόσο η μειούμενη εσωτερική παραγωγή όσο και η σταθερή αύξηση της κατανάλωσης σε ετήσια βάση κατά 0,5% στο πετρέλαιο και κατά 2,1% στο

⁷ Παρατίθεται εντός του: Earle, E.M. (1986) Adam Smith, Alexander Hamilton, Friedrich List: The economic foundations of military power. Εντός του: Paret, P. (ed.) *Makers of modern strategy: From Machiavelli to the nuclear age*. Princeton: Princeton university press, σελ. 217-261. Σελ. 223.

⁸ Cutler, R.M. (2006) Current problems of global energy security: In light of the Caspian Sea region's recent experience. *Oil, gas and energy law*, 4 (1), σελ. 1.

φυσικό αέριο.⁹ Πριν, ωστόσο, αναλυθεί η περιπτώσιολογική μελέτη της Κασπίας και η συμπαρομαρτούσα μεταψυχροπολεμική εμπλοκή της Τουρκίας, οφείλεται να καταδειχθούν ορισμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις.

6.1. Η ενέργεια ως κρίσιμος συντελεστής ισχύος

Η ενεργειακή πολιτική συνιστά μείζονα πτυχή της υψηλής στρατηγικής, η οποία εξ αντικειμένου σκοπεύει στην υλοποίηση των εθνικών συμφερόντων μέσω της αποκρυστάλλωσης των σκοπών και των μέσων. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, κατά τον Liddell Hart, ο ρόλος της υψηλής στρατηγικής συνδέεται άρρηκτα με τη διαδικασία της εσωτερικής εξισορρόπησης, ήτοι την κινητοποίηση των κατεχομένων πόρων και δη των οικονομικών μέσων και του ανθρώπινου δυναμικού προς το σκοπό υλοποίησης ενός πολιτικού αποτελέσματος.¹⁰ Προς τούτο, ο αδιάληπτος ενεργειακός εφοδιασμός αποκτά τεράστια σημασία για το κράτος, ενώ ο αντίστοιχος εφοδιασμός του αντιπάλου είναι εξίσου σημαντικός λαμβανομένου υπόψη του μηδενικού αθροίσματος των διανεμητικών συνεπειών των πολιτικοοικονομικών δραστηριοτήτων των κρατών. Κατά συνέπεια, παραφράζοντας τον Ian Lesser, καταδεικνύονται τέσσερις συμπληρωματικές επισημάνσεις.¹¹ Πρώτον, η πραγμάτωση

⁹ İseri, E. (2007) The EU's energy security and Turkey's energy strategy. *Turkish review of Eurasian studies*, 7, σελ. 6-7.

Αναφορικά με τη σημασία της μέγιστης δυνατής ενεργειακής αυτονομίας, αξίζει να παρατεθούν τα λεγόμενα του πρώην προέδρου των ΗΠΑ Richard Nixon το 1973 αναφορικά με τη χώρα του. Σύμφωνα με τον Nixon, «[οι ΗΠΑ οφείλουν] να ικανοποιήσουν τις ενεργειακές ανάγκες τους δίχως να εξαρτώνται σε εξωτερικούς πόρους». Εν πλήρη συναρτήσει, ο γεωπολιτικός Henry Jackson σημείωσε τη σημασία της ενεργειακής επάρκειας για την εθνική ασφάλεια υποστηρίζοντας τη δημιουργία ενός «Στρατηγικού Αποθέματος Πετρελαίου» (Strategic Petroleum Reserve – SPR) ικανού να εφοδιάσει τον αμερικανικό στρατό εν καιρώ πολέμου και μάλιστα, διμέτωπου. Προς τούτο, το τωρινό φάσμα της απειλής της ενεργειακής εξάρτησης της Ευρώπης σημειωνόταν ήδη από το 1973 για τις ΗΠΑ με επίκεντρο του ενδιαφέροντος τις πολιτικές και τις στρατηγικές επιπτώσεις, πέραν των οικονομικών. Lee, H. (2009) Oil security and the transportation sector. Εντός του: Gallagher, K.S. (ed.) *Acting in time on energy policy*. Washington: Brookings institution press, σελ. 56-88. Σελ. 57.

¹⁰ Παρατίθεται εντός του: Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) *Thucydides on strategy: Grand strategies in the Peloponnesian war and their relevance today*. London: Hurst and company. Σελ. 14.

¹¹ Ο Ian Lesser καταλήγει σε τέσσερις επισημάνσεις εστιάζοντας στην κρισιμότητα του Περσικού Κόλπου και της ευρύτερης Μέσης Ανατολής για την αμερικανική υψηλή στρατηγική. Πρώτον, αναφέρει ότι «ο στρατηγικός σχεδιασμός δεν περιορίζεται στις επιχειρησιακές και επιμελητειακές διαστάσεις της χρήσης ισχύος. [Αντιθέτως] περιλαμβάνει το συνολικό φάσμα των πολιτικών, οικονομικών και στρατιωτικών εργαλείων». Δεύτερον, «τα θέατρα πολέμου (ή δυναμικής σύγκρουσης) δε λογίζονται ξεχωριστά. Ακόμη και σε περιορισμένες γεωγραφικά περιπτώσεις, το ευρύτερο στρατηγικό περιβάλλον είναι αξιοσημείωτα σημαντικό κατά τον καθορισμό του εφικτού και του ανέφικτου». Τρίτον, «οι σκοποί του κράτους (ή της συμμαχίας), καθώς και αυτή καθ' εαυτή η εθνική ασφάλεια, ορίζονται υπό κατανοητούς όρους, οι οποίοι αντικατοπτρίζουν όχι αποκλειστικά τα στρατιωτικά δεδομένα, αλλά επίσης και τα οικονομικά και τα κοινωνικά». Τέταρτον, «τα συμφέροντα

του εθνικού συμφέροντος δε δύναται να αγνοεί τις οικονομικές παραμέτρους οικοδόμησης ισχύος. Δεύτερον, ο γεωγραφικός προσδιορισμός των ζωνών του κρατικού ενδιαφέροντος αναμφίλεκτα οφείλει να συμπεριλαμβάνει τόσο το ευκρινές φάσμα διακυβευμάτων όσο και εκείνο, το οποίο επηρεάζει έμμεσα την εκτύλιξη της υψηλής στρατηγικής συμβάλλοντας επί της παροχής, επί παραδείγματι, των απαιτούμενων πρώτων υλών. Τρίτον, σε συνέχεια του προηγουμένου, ο έλεγχος των διόδων μεταφοράς των πόρων συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση επιτυχίας κατά την προσπάθεια διασφάλισης των εθνικών συμφερόντων. Τέταρτον, ο ορισμός των απειλών οφείλει να λαμβάνει σταθερότερα χαρακτηριστικά, υπό την έννοια ότι θα πρέπει να εφάπτεται με τα μείζονα μακροπρόθεσμα διακυβεύματα με βασικότερο εξ αυτών την ενεργειακή ασφάλεια.

Όσον αφορά την έννοια της ενεργειακής ασφάλειας, επ' αυτής αντικατοπτρίζεται το σύνολο των ευαισθησιών ενός κράτους κατά τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής. Εξάλλου, η ίδια η έννοια της ασφάλειας συνυφαίνεται με το ύψιστο συμφέρον της επιβίωσης και άρα, καθ' εαυτής της ύπαρξης του κράτους, καθώς αντικατοπτρίζει το σύνολο των πρωτοβουλιών και των μέσων προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.¹² Αναπόσπαστα συνεκτιμώμενα μέσα είναι οι ενεργειακοί πόροι. Σύμφωνα με τον Raymond Aron, «το σύνολο των υλικών μέσων, το οποίο χρειάζεται ένα κράτος για να διασφαλίσει την ύπαρξη και την ευημερία του» συνιστά τους πόρους του.¹³ Όντας αναμφίλεκτα ταυτισμένη με τις αλληλεπιδράσεις των δρώντων σε διεθνές επίπεδο, η ενεργειακή ασφάλεια αφορά την προστασία του εθνικού εισοδήματος έναντι είτε τυχουσών αυξομειώσεων των τιμών των ενεργειακών προϊόντων είτε διαταράξεων της ομαλής φυσικής πρόσβασης σε αυτά. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Henry Kissinger, «εκτός της αμυντικής προσπάθειας με στρατιωτικά μέσα, δεν υφίσταται άλλο πεδίο υψηλότερης σημασίας για την εθνική ασφάλεια και αναμφίλεκτα την ανεξαρτησία ενός κυρίαρχου κράτους από την

και οι πολιτικές διαμορφώνονται υπό το πρίσμα της συνέχειας-ακολουθίας και της συμβατότητας με ένα εύρος ενδεχομένων, αντί της απάντησης προς αποκομμένες και πιθανόν παροδικές απειλές». Lesser, I.O. (1991) *Oil, the Persian Gulf and grand strategy: Contemporary issues in historical perspective*. RAND: National defense research institute, σελ. 3-5.

¹² Περί του ορισμού της έννοιας της ασφάλειας και της σύνδεσής της με το ύψιστο εθνικό συμφέρον της επιβίωσης, ενδεικτικά βλ.: Buzan, B., Waever, O. and De Wilde, J. (1998) *Security: A new framework for analysis*. London: Lynne Rienner publishers. Σελ. 21.

¹³ Aron, R. (1966) *Peace and war: A theory of international relations*. New York: Doubleday & Company. Σελ. 244.

ενεργειακή ασφάλεια». ¹⁴ Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα υπήρξε το αραβικό εμπάργκο επί του εμπορίου πετρελαιοειδών κατά την επομένη του πολέμου του Yom Kippur, το 1973. Η αναστολή της ομαλής ροής του πετρελαίου προς τις αγορές της δύσης και η κατοπινή αύξηση των τιμών του προκάλεσε περιορισμό του ρυθμού ανάπτυξης, άνοδο του πληθωρισμού, καθώς και εκτροχιασμό των εμπορικών ισοζυγίων. ¹⁵

Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι ο σημαντικότερος σκοπός ενός ορθολογικού δρώντα αποτελεί η διασφάλιση των εισαγωγών ενεργειακών προϊόντων σε ανεκτές τιμές και απρόσκοπτα, ήτοι δίχως στρατηγικής φύσεως περιορισμούς. Προς τούτο, κρίνεται ότι η υπερβολική εξάρτηση από ένα συγκεκριμένο παραγωγό είναι εξαιρετικά αποφευκτέα, από τη στιγμή κατά την οποία το κράτος-καταναλωτής επιθυμεί να συνεχίσει να απολαμβάνει την ανεξαρτησία του δίχως διακοπές του ενεργειακού εφοδιασμού του. ¹⁶ Συνεπώς, ο τιθέμενος σκοπός, ο οποίος προκύπτει, αφορά τη διαφοροποίηση (diversification) των παραγωγών και των κρατών διέλευσης. Αντιστρόφως, ένα ηγεμονικό κράτος, το οποίο επιθυμεί να θέσει υπό τον έλεγχο και

---

¹⁴ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 2-3. Σχετικά με τη σημασία της πρόσβασης σε πρώτες ύλες και πάσης φύσεως οικονομικούς πόρους, όπως επενδύσεις ή χρηματοπιστωτικά κεφάλαια, ενδεικτικά βλ.: Grieco, J. and Ikenberry, J. (2003) *State power and world markets: The international political economy*. New York: W.W. Norton and company. Σελ. 96.

¹⁵ Lee, H. (2009) ό.π., σελ. 56-57.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το εν λόγω ιστορικό γεγονός επηρέασε κατά μείζονα βαθμό τη στρατηγική συμπεριφορά των μεγάλων δυνάμεων, καθώς η πολιτική, οικονομική και συνακολούθως στρατηγική σημασία του πετρελαίου έγινε αντιληπτή κατά τον πλέον απειλητικό και κοστοβόρο τρόπο. Ο Clark Murdock παραθέτει ενδεικτικά τη κατωτέρω δήλωση του Ιάπωνα υπουργού βιομηχανίας λίγους μήνες πριν την πετρελαϊκή κρίση αναφορικά με το γεγονός ότι η μεγάλη σημασία του πετρελαίου επιβάλλει τον κρατικό παρεμβατισμό. Με άλλα λόγια, η σημασία του πετρελαίου είναι τόσο αξιοσημείωτη, έτσι ώστε το κράτος επιβάλλεται να ελέγχει και να επιβλέπει την εμπόρευσή του. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι έχει αποκτήσει «την πλήρη πεποίθηση ότι το πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής οφείλει να προσεγγισθεί όχι ως εμπορεύσιμο αγαθό αλλά ως κάτι περισσότερο πολιτικά επιβαρυνόμενο. Το πετρέλαιο συνιστά ένα σημαντικό πόρο για την Ιαπωνία και οι συμφωνίες με άξονα αυτό δε δύνανται να αφεθούν άνευ όρων και αποκλειστικά στις ιαπωνικές πολυεθνικές εταιρίες ή στους εμπόρους δίχως την υποστήριξη της ιαπωνικής κυβέρνησης και του λαού της χώρας. Η ιαπωνική κυβέρνηση θα εμπλακεί στη δυναμική και διαρκή πετρελαϊκή διπλωματία στο μέλλον». Παρατίθεται εντός του: Murdock, C.A. (1977) *Economic factors as objects of security: Economics, security and vulnerability*. Εντός του: Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σελ. 67-98. Σελ. 71. Αναφορικά με τη σημασία του κρατικού παρεμβατισμού επί των ζητημάτων της ενεργειακής πολιτικής, ενδεικτικά βλ.: Noreng, O. (2007) *Crude power: Politics and the oil market*. New York: I.B. Tauris. Σελ. 12.

¹⁶ Winrow, G. (2005) Energy security in the Black Sea – Caspian region. *Perceptions*, 10 (4), σελ. 87. Αντιστοίχως, κατά τον Klaus Knorr, οι ενδεχόμενες διακοπές επί της ροής ζωτικών πρώτων υλών πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τα κράτη. Η αποφυγή τους συνιστά προϋπόθεση για τη μη υπερεξάρτηση του κράτους από εξωγενείς δρώντες. Knorr, K.E. (1975) *The power of nations: The political economy of international relations*. New York: Basic books. Σελ. 59, 86.

την επιρροή του την περιφέρειά του, φιλοδοξεί να καταστεί κατά το δυνατόν είτε δεσπότης κράτος διέλευσης είτε κυρίαρχος πάροχος είτε και τα δύο αναλόγως της ενδεχόμενης δυνατότητας εγχώριας παραγωγής. Ως δεσπότης κράτος διέλευσης, μάλιστα, ο δυνητικός ηγεμόνας προβάλλει αξιώσεις, όπως συμμετοχή επί των κερδών πέραν της διεθνούς πρακτικής ή ακόμη και αποθήκευση και μεταπώληση ποσοτήτων, τις οποίες κατά τα λοιπά δεν έχει εξορύξει ο ίδιος. Λειτουργεί, δηλαδή, ως παραγωγός δίχως να είναι. Εξάλλου, «οι πρώτες ύλες έχουν χρησιμοποιηθεί κατά το παρελθόν και θα ξαναχρησιμοποιηθούν στο μέλλον ως εργαλεία ή διακυβεύματα πολεμικών συγκρούσεων».¹⁷ Προς τούτο, κατά τον Jakub Grygiel:

Ένα κράτος, το οποίο ελέγχει τις γραμμές μεταφορών και επικοινωνιών διαθέτει πλήρη στρατηγική ανεξαρτησία. Δε χρειάζεται να επαφίεται στην καλή θέληση και την προστασία έτερων κρατών, προκειμένου να αποκτήσει πρόσβαση στους πόρους τους οποίους έχει ανάγκη [...] και διατηρεί εμπορικές σχέσεις με εκείνους τους οποίους επιθυμεί. Όταν ένα κράτος δεν ελέγχει τις διαδρομές, οι οποίες το συνδέουν με τις απαιτούμενες πρώτες ύλες και τις στρατηγικές γεωγραφικές ζώνες, τότε υπόκειται της επιρροής από τη δύναμη, η οποία διαθέτει τον έλεγχο των εν λόγω γραμμών. Γι' αυτό το λόγο, ο έλεγχος των διόδων αποτελεί πάντοτε βασικό σκοπό των κρατών.¹⁸

Η ανάγκη διαφοροποίησης των ενεργειακών παρόχων και των αντιστοίχων εισαγωγικών διόδων έχει καταστεί σημαίνων σκοπός της ευρωπαϊκής ενεργειακής ασφάλειας και υπό αυτό το πρίσμα, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω, έχει προκύψει η συζήτηση σχετικά με τον ρόλο και τη σημασία της Τουρκίας. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δώσει ένα σχετικό ορισμό της έννοιας της ενεργειακής ασφάλειας σημειώνοντας ότι «[αυτή προϋποθέτει] τη διασφάλιση ότι οι βασικές μελλοντικές ενεργειακές ανάγκες ικανοποιούνται αφ' ενός μέσω της χρηστής διανομής των εσωτερικών πόρων και των στρατηγικών αποθεμάτων και αφ' ετέρου υπό ανεκτούς οικονομικούς όρους και χρήση ποικίλων και σταθερών προσβάσιμων

¹⁷ Παρατίθεται εντός του: O'Lear, S. (2005) Resources and conflict in the Caspian Sea. Εντός του: Le Billon, P. (ed.) *The geopolitics of resource wars: Resource dependence, governance and violence*. New York: Frank Cass, σελ. 161-186. Σελ. 162.

¹⁸ Grygiel, J.J. (2006) *Great power and geopolitical change*. Baltimore: The John Hopkins university press. Σελ. 27.

πηγών».¹⁹ Τοιουτοτρόπως, η ενεργειακή ασφάλεια κατοχυρώνεται μέσω της ομαλής πρόσβασης στους ενεργειακούς πόρους και της εγκαθίδρυσης δικτύου αγωγών μεταφοράς, εκ του οποίου τα οφέλη θα υπερβαίνουν τα κόστη. Η κοστολόγηση των αγωγών λαμβάνει υπόψη οικονομικές και τεχνικές παραμέτρους, όπως η ένταση του ανταγωνισμού από έτερους αγωγούς, η χρηματοδοτική αξιοπιστία του καταναλωτή, η τεχνολογική ικανότητα και η επάρκεια τεχνογνωσίας κατασκευής, καθώς και η απόσταση.²⁰ Ωστόσο, η προσμέτρηση του κόστους και του οφέλους επηρεάζεται από την πολιτική και τη στρατηγική παράμετρο, η οποία αντικατοπτρίζεται επί της σημασίας της συνεργασίας με διαφοροποιημένους παρόχους.

Γενικότερα, η έννοια της διαφοροποίησης δεν περιγράφει μόνο την εύρεση εναλλακτικών παρόχων από τους καταναλωτές, αλλά και την εύρεση εναλλακτικών αγορών από τους παραγωγούς, ιδιαιτέρως όταν το ενεργειακό εμπόριο διεξάγεται μέσω αγωγών. Επί του συγκεκριμένου, αξίζει να σημειωθεί η διάσταση μεταξύ του εμπορίου πετρελαίου και φυσικού αερίου. Ενόσω η τεχνολογία του υγροποιημένου φυσικού αερίου (liquefied natural gas – LNG) δεν είναι ακόμη ευρέως χρησιμοποιούμενη, το φυσικό αέριο εμπορεύεται κατά βάση μέσω διμερών συμφωνιών παραγωγού και καταναλωτή, διακινείται κυρίως μέσω αγωγών και προς τούτο, αποτελεί ευεπίφορο πεδίο επί τω σκοπώ χειραγώγησης και αύξησης πολιτικής επιρροής. Εξεναντίας, το πετρέλαιο διακινείται στις διεθνείς αγορές κατά τρόπο εγγύτερο προς τη λογική της οικονομίας της αγοράς και της πολυμερούς ελεύθερης εμπορικής συνεργασίας,²¹ δίχως να αγνοούνται οι περιπτώσεις κατά τις οποίες κράτη είναι μακροχρόνια δεσμευμένα μέσω συμφωνιών ή της ανάγκης απόσβεσης μίας μεγάλης αρχικής επένδυσης στην εισαγωγή ποσοτήτων πετρελαίου μέσω αγωγών. Καθότι η αδιάληπτη παροχή των ενεργειακών προϊόντων στηρίζει την οικονομική ανάπτυξη στο εσωτερικό των κρατών-παραγωγών, τα εν λόγω κράτη επιθυμούν να πολλαπλασιάζουν τους συνεργαζόμενους εταίρους τους τόσο σε επίπεδο αγοραστών όσο και σε επίπεδο κρατών διέλευσης (transit countries).²² Ενδεικτικό παράδειγμα έχει αποτελέσει η ρωσική ενεργειακή στρατηγική αναφορικά με τις προσπάθειες απαγκίστρωσης της Μόσχας από τη μονομερή εξάρτηση από την Ουκρανία ως κράτος διέλευσης των υδρογονανθράκων προς την ευρωπαϊκή αγορά και η

¹⁹ Παρατίθεται εντός του: Özer, Y. (2007) EU energy security and the role of Turkey. *Turkish review of Eurasian studies*, 7, σελ. 117.

²⁰ Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 56.

²¹ Shaffer, B. (2009) *Energy politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania press. Σελ. 34.

²² Shaffer, B. (2009) ό.π., σελ. 40.

υλοποίηση του Nord Stream – ήτοι του υποθαλάσσιου αγωγού, ο οποίος συνδέει απευθείας την Ρωσία και τη Γερμανία, στη Βαλτική Θάλασσα – προς την εν λόγω κατεύθυνση. Είναι ενδεικτικό ότι ο Kenneth Waltz, αναλύοντας παρόμοια διακυβεύματα και προβληματικές της αμερικανικής περιπτωσιολογικής μελέτης, συντείνει στις εξής υποθέσεις:²³

- I. Η εγγύτητα μίας χώρας προς τη στόχευση της αυτάρκειας δε δύναται να μετρηθεί απλώς μέσω των εισαγόμενων ποσοτήτων. Αυτό, το οποίο είναι σημαντικό, είναι η αξιόπιστη και αδιάληπτη πρόσβαση και όχι καθ' εαυτή η πρόσκτηση πόρων.
- II. Εκτός της γεωγραφικής θέσης των παρόχων, ο αριθμός τους είναι εξίσου σημαντικός.
- III. Η ανθεκτικότητα της οικονομίας αυξάνεται και η εξάρτηση από τις εισαγωγές μειώνεται μέσω βελτιωμένων μεθόδων χρήσης και ανακύκλωσης των υλικών.

Εκ της πρώτης υπόθεσης, συνάγεται ότι τα μεσολαμβάνοντα κράτη – ως κράτη διέλευσης – αποκτούν μεγάλη γεωπολιτική σημασία εντός των πλαισίων διαμεταφοράς ενεργειακών προϊόντων. Τουτέστιν, η έννοια του εδάφους και της πολιτικής με άξονα αυτό λαμβάνουν ιδιαίτερη σημασία όταν πραγματοποιείται αναφορά σε υδρογονάνθρακες και σε υποδομές μεταφοράς τους. Είναι άξιο μνείας ότι υπογραμμίζοντας τη σημασία των γεωγραφικών παραμέτρων και κατ' επέκταση της γεωπολιτικής κατά την ανάλυση της ενεργειακής πολιτικής, οι Ülke Arıboğan και Mert Bilgin έχουν εισάγει τον όρο «ενεργεωπολιτική» (energeopolitics).²⁴ Μέσω της

²³ Waltz, K. (1970) The myth of national interdependence. Εντός του: Kindleberger, C.P. (ed.) *The international corporation: A symposium*. Cambridge: The M.I.T. press, σελ. 205-223. Σελ. 211-212.

²⁴ Arıboğan, Ü. and Bilgin, M. (2009) New energy order politics, Neopolitics: From geopolitics to energeopolitics. *Uluslararası ilişkiler*, 5 (20), σελ. 110.

Η διαρκώς αυξανόμενη σημασία της ενεργειακής ασφάλειας κατά τις τελευταίες δεκαετίες συνυφαίνεται με την επιστροφή, τρόπον τινά, στις πολιτικές και στρατηγικές πρωτοβουλίες και συμπεριφορές με άξονα αναφοράς το έδαφος (territorial politics). Τοιουτοτρόπως, τίθεται εν αμφιβόλω η θέση του Robert Gilpin ο οποίος, το 1977, συνέτεινε στη μετάβαση από τις πολιτικές κατάκτησης εδαφών προς περισσότερο γενικευμένες τάσεις προβολής ισχύος και επιρροής. Σύμφωνα με τον Gilpin, κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων, οι Μεγάλες Δυνάμεις έχουν εστιάσει το ενδιαφέρον τους σε περισσότερο ουσιαστικές και ίσως εξυπνότερες επεκτατικές στρατηγικές. Τοιουτοτρόπως, «στη θέση της μερκαντιλιστικής έμφασης στον έλεγχο και στην κατοχή αποικιών, η Pax Britannica στον κολοφώνα της ύπαρξης της (1849-1880) εστίασε επί μίας ανοιχτής, ανεξάρτητης παγκόσμιας οικονομίας [...] η κατά κατάκτηση εδάφους και αποικιών απώλεσε τη σημασία της. Πίσω από την προστασία της βρετανικής θαλάσσιας κυριαρχίας, τα έθνη είχαν σχετικά ανοίξει και απελευθερώσει

δεύτερης υπόθεσης, τονίζεται η – ήδη αναφερθείσα – προβληματική της ανάγκης διαφοροποίησης των παρόχων. Κατά τον Robert Gilpin, ο ορθολογικός κρατικός δρώντας επιδιώκει την απόκτηση του ελέγχου ακόμη και σημείων με «ελάχιστη εγγενή οικονομική αξία» εφόσον τυχούσα απώλειά τους δύναται να οδηγήσει σε αναστολή της ομαλής πρόσβασης του κράτους σε ενεργειακούς πόρους και άρα, σε περιορισμό του εθνικού εισοδήματος.²⁵ Συνεπώς, η επίτευξη του σκοπού διαφοροποίησης των διόδων κρίνεται διαμέσου της σταθεροποίησης εγγενώς μη σημαντικών οικονομικά γεωγραφικών περιοχών. Τέλος, η τρίτη υπόθεση καταδεικνύει ότι η τεχνολογική πρόοδος δύναται να αποτελέσει σημαίνοντα συντελεστή ισχύος υπό το πρίσμα της βελτίωσης των οικονομικών και των βιομηχανικών επιδόσεων. Κατ' επέκταση, σημειώνεται ότι η χρηστικότερη δυνατή διαχείριση των πόρων αποτελεί διακύβευμα της ενεργειακής ασφάλειας ενός κρατικού δρώντα.

Η κατοχή και ο βαθμός προσβασιμότητας ενός κράτους σε πρώτες ύλες συνιστά αποφασιστικό παράγοντα κατά την ιεράρχησή του επί της κλίμακας ισχύος. Τούτο συμβαίνει διότι οι πρώτες ύλες τροφοδοτούν, σε μείζονα βαθμό, τη βιομηχανική και στρατιωτική ικανότητα ενός κράτους και τοιουτοτρόπως, ο έλεγχός τους συνυφαίνεται με το βαθμό της επιρροής και της ισχύος του.²⁶ Άλλωστε, κατά τον Klaus Knorr, οι πρώτες ύλες δύνανται να καταστούν εργαλεία πολιτικοοικονομικών οφελών μέσω της κατοχής της δυνατότητας «αναστολής της λειτουργίας των αγορών, παρεμπόδισης της ομαλής εξέλιξης των εμπορικών ροών, αναστολής των επενδύσεων και [συνακολούθως] περιορισμού των οικονομικών συντελεστών της κρατικής ισχύος».²⁷ Υπό το εν λόγω πλαίσιο, διαφαίνεται η σημασία των ενεργειακών προϊόντων και ιδιαιτέρως του πετρελαίου και του φυσικού αερίου ως στρατηγικά αγαθά, ήτοι ως πρώτες ύλες υψηλής χρηστικής αξίας οι οποίες άπτονται της επιβίωσης του κράτους. Προκύπτει, δηλαδή, ότι οι συγκεκριμένες πρώτες ύλες συμβάλλουν αποφασιστικά στην απόκτηση πλούτου και κατ' επέκταση στρατιωτικής

την πρόσβαση στις παγκόσμιες αγορές και τις πηγές των πρώτων υλών». Υπό το εν λόγω πλαίσιο, οι θέσεις του Gilpin δύνανται να χαρακτηρισθούν ως ο αντίλογος της θέσης περί της αυξημένης σημασίας του εδάφους και κατ' επέκταση της γεωπολιτικής κατά την αποκρυπτογράφηση των παραμέτρων της ενεργειακής ασφάλειας. Gilpin, R. (1977) *Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective*. Εντός του: Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σελ. 19-66. Σελ. 31.

²⁵ Gilpin, R. (2006) *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 102.

²⁶ Grygiel, J.J. (2006) *ό.π.*, σελ. 30.

²⁷ Knorr, K.E. (1975) *ό.π.*, σελ. 80.

ισχύος σε βαθμό, κατά τον οποίο καλούνται συχνά και ως «στρατιωτικές πρώτες ύλες».²⁸

Τα στρατηγικά αγαθά ορίζονται ως εκείνα «για τα οποία η οριακή ελαστικότητα ζήτησης είναι εξαιρετικά χαμηλή και δεν υπάρχει κάποιο άμεσα διαθέσιμο υποκατάστατο (substitute)».²⁹ Υπό τους στενούς όρους του διεθνούς εμπορίου, τα στρατηγικά αγαθά αποτελούν τα απαραίτητα στοιχεία κατά τη διαμόρφωση της στρατηγικής, ιδιαιτέρως όταν είναι σχετικά αδύνατον να παραχθούν στο εσωτερικό, τουλάχιστον σε επαρκείς ποσότητες. Τοιουτοτρόπως, η παροχή ενός στρατηγικού αγαθού δύναται να αντικατοπτρίζει σχέση εξάρτησης μεταξύ του καταναλωτή και του παραγωγού, ιδιαιτέρως κατά την περίπτωση που ο παραγωγός εξάγει το στρατηγικό αγαθό προς διαφοροποιημένους προορισμούς και έχει επιτύχει, υπό αυτή την έννοια, το στρατηγικό σκοπό της διαφοροποίησης μόνο από πλευράς του. Η εν λόγω σχέση έχει τις καταβολές της στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, οπότε η διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση πετρελαίου κατέστησε τις καταναλώτριες αγορές περισσότερες ευάλωτες στις πολιτικές πιέσεις ασκούμενες από πλευράς των παραγωγών.³⁰

Προς τούτο, η απόκτηση και η διατήρηση μίας ευνοϊκής θέσης επί του διεθνούς εμπορίου και ενός ισορροπημένου εμπορικού ισοζυγίου συνιστά μείζονα σκοπό ενός ορθολογικού δρώντα από τη στιγμή κατά την οποία το θετικό εμπορικό ισοζύγιο επιφέρει την εισροή συναλλάγματος και κατ' επέκταση την απόκτηση αξιόπιστης οικονομικής βάσης για την οικοδόμηση της κρατικής ισχύος.³¹ Άλλωστε, ενδεικτικό παράδειγμα της ανωτέρω επισήμανσης αποτελούν οι ΗΠΑ. Μέσω της μεταπολεμικής επιβολής του δολαρίου ως το νόμισμα της τιμολόγησης και της εμπόρευσης των πετρελαιοειδών της Μέσης Ανατολής εξασφαλίσθηκε η δυνατότητα των ΗΠΑ να τυπώνουν απρόσκοπτα χρήμα δίχως να επηρεάζονται από τυχούσες αναταραχές επί

²⁸ Παρίσης, Ι. (2011) *Παράγοντες ισχύος στο διεθνές σύστημα*. Αθήνα: Ινφογνώμων. Σελ. 133-134.

²⁹ Baldwin, D.A. (1985) *Economic statecraft*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 214-215. Maull, H. (1977) Oil and influence: The oil weapon examined. Εντός του: Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σελ. 259-288. Σελ. 263.

³⁰ Maull, H. (1977) ό.π., σελ. 261.

³¹ Περί μίας εναργούς ανάλυσης της προβληματικής σχετικά με τη θέση του κράτους στο διεθνές εμπόριο και τη σημασία κατοχής πλεονασματικού εμπορικού ισοζυγίου, ενδεικτικά βλ.: McCormick, G.H. (1984) Strategic considerations in the development of economic thought. Εντός του: McCormick, G.H. and Bissell, R.E. (eds.) *Strategic dimensions of economic behavior*. New York: Praeger, σελ. 3-25. Σελ. 8.

των ισοζυγίων πληρωμών.³² Περαιτέρω, τεκμαίρεται ότι ο ορισμός ενός αγαθού ως στρατηγικό και ο βαθμός της εν λόγω στρατηγικής σημασίας δεν είναι καθολικός για το σύνολο των κρατικών δρώντων, αλλά κρίνεται επί τη βάση της εσωτερικής κατανάλωσης, της δυνατότητας παραγωγής στο εσωτερικό, της διαθεσιμότητας υποκατάστατων αγαθών και του βαθμού εξάρτησης.

Εφόσον οι πρώτες ύλες κατανέμονται ανισομερώς επί του πλανήτη δημιουργώντας προϋποθέσεις άνισης ανάπτυξης, η διαβάθμιση των γεωγραφικών ζωνών υπό όρους γεωπολιτικής και γεωοικονομικής αξίας διαφέρει. Τοιουτοτρόπως, τα πετρελαιοειδή και δευτερευόντως το φυσικό αέριο συνιστούν στρατηγικά αγαθά, καθώς η ζήτησή τους είναι αναμφίλεκτα μεγάλη παγκοσμίως και η ύπαρξη υποκατάστατων αγαθών είναι ισχνή, τουλάχιστον ενόσω ακόμη εναλλακτικές μορφές ενέργειας, όπως επί παραδείγματι οι ανανεώσιμες πηγές ή η πυρηνική υποσκελίζονται. Γι' αυτό το λόγο, τα περιθώρια ιδιοτελούς χειραγώγησής του είναι υπαρκτά και αξιοσημείωτα μεγάλα. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι μεγάλες δυνάμεις, προκειμένου να αντιπαρέλθουν – έστω βραχυπρόθεσμα – τυχόντα εμπόδια, διατηρούν στρατηγικά αποθέματα. Επί παραδείγματι, οι ΗΠΑ διατηρούσαν στρατηγικά αποθέματα της τάξεως των 7,46 εκατομμυρίων βαρελιών πετρελαίου κατά τα τέλη του 1977, τα οποία έφθασαν τα 546 εκατομμύρια βαρέλια εν έτει 1999.³³

Ο Adam Stulberg πραγματοποιεί, συνακολούθως, την υπόθεση σύμφωνα με την οποία εφόσον η ενέργεια αποτελεί στρατηγικό εργαλείο είτε του παραγωγού είτε ενός δεσπόζοντος κράτους διέλευσης, τότε το κράτος-καταναλωτής καθίσταται υποχείριο του πρώτου διαμορφώνοντας το πλαίσιο των πολιτικών και στρατηγικών αποφάσεων κατά τις βουλές αυτού. Σε αυτή την περίπτωση, η ενέργεια ορίζεται ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή εντός των πλαισίων της διάδρασης παραγωγού και καταναλωτή. Προκειμένου να ελεγχθεί η παρούσα υπόθεση, ο Stulberg σημειώνει ότι οφείλεται να μετρηθεί η σημασία της παραγόμενης ή διαμετακομιζόμενης ενέργειας για την παγκόσμια αγορά, η ίδια η διαθεσιμότητα διεθνών αγορών για τα συγκεκριμένα ενεργειακά προϊόντα, η κατάσταση των εγχώριων υποδομών και η πρόσβαση σε διεθνή επενδυτικά κεφάλαια, ο βαθμός πολυμέρειας της οικονομίας και

³² Περί μίας εκτενούς ανάλυσης της σημασίας του δολαρίου, όπως αυτή πολλαπλασιάζεται μέσω του εμπορίου πετρελαιοειδών, για την κρατική ισχύ των ΗΠΑ, ενδεικτικά βλ.: İşeri, E. (2009) The US grand strategy and the Eurasian heartland in the twenty-first century. *Geopolitics*, 14 (1), σελ. 31.

³³ Gerace, M.P. (2004) *Military power, conflict and trade*. London: Frank Cass. Σελ. 39.

τέλος, η εσωτερική πολιτική σταθερότητα.³⁴ Εν ολίγοις, ο βαθμός δυνατότητας χειραγώγησης της παραγωγής και της εμπορικής διακίνησης ενεργειακών προϊόντων είναι αλληλένδετος με το εύρος επίτευξης του σκοπού της διαφοροποίησης, αλλά και τα εκατέρωθεν μεγέθη, ήτοι το ποσοστό του παραγωγού επί της αγοράς του καταναλωτή και το ποσοστό του καταναλωτή επί του ενεργειακού προϊόντος του παραγωγού. Τουτέστιν, η απουσία εξαρτησιακών σχέσεων και κατ' επέκταση χειραγώγησης των ενεργειακών προϊόντων συνυφαίνεται με πρόκληση αμοιβαίου υψηλότατου κόστους σε περίπτωση διάρρηξης της σχέσης.

Ανάγοντας, δηλαδή, την εν λόγω τυπολογία σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής, διαφαίνεται ότι η ισορροπία ισχύος εξασφαλίζει την ανεξαρτησία των εκατέρωθεν μονάδων, καθότι η παύση της αλληλεξάρτησης συνεπιφέρει δυσανάλογο κόστος και για τα δύο μέρη. Αντιστρόφως, η ηγεμονική τάση ενός παραγωγού ή ενός κράτους-διαμετακομιστή συνυφαίνεται με την αναζήτηση σχετικών κερδών, τα οποία θα του εξασφαλίσουν την υπεροχή του έναντι των υπολοίπων περιφερειακών ανταγωνιστών, ή δυνατικών επιλογών διέλευσης του ενεργειακού προϊόντος. Η λογική της επιζήτησης σχετικών κερδών, δηλαδή, ταυτίζεται με την απόκτηση στρατηγικού πλεονεκτήματος έναντι των περιφερειακών ανταγωνιστών. Εν προκειμένω, επί της περίπτωσης της ενεργειακής ασφάλειας, τα σχετικά κέρδη ταυτίζονται με τη χειραγώγηση των ανταγωνιστών όταν αυτοί λειτουργούν είτε ως μονοψώνιο είτε ως μονοπώλιο είτε ως ο αποκλειστικός διάδρομος μεταφοράς του στρατηγικού αγαθού των υδρογονανθράκων.

Υπ' αυτό το πρίσμα, η επαλήθευση της υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία λαμβάνει υπόψη της τα σχετικά κέρδη κατά την μεταψυχροπολεμική προσπάθεια εμπλοκής της στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, τεκμαίρει την πρότερη επαλήθευση της ηγεμονικής τάσης της. Αντιθέτως, ενδεχομένη απόρριψη της υπόθεσης θα αποτελέσει μία αντίφαση, καθώς ο περιφερειακός ηγεμόνας εξ ορισμού διαθέτει κυρίαρχη θέση εντός των πλαισίων του συσχετισμού ισχύος. Αν,

³⁴ Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 55.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα κράτους, το οποίο έχει χρησιμοποιήσει την ενέργεια ως μέσο αύξησης της πολιτικής και στρατηγικής επιρροής του, αποτελεί η Βενεζουέλα του Hugo Chavez. Παρέχοντας πετρέλαιο στις ιδεολογικά συγγενείς κυβερνήσεις της Λατινικής Αμερικής με 50% έκπτωση εν σχέσει με τις παγκόσμιες αγορές, η Βενεζουέλα διαμόρφωσε την τιμολογιακή πολιτική της επί τη βάση πολιτικών κριτηρίων και όχι αντικειμενικών οικονομικών. Μάλιστα, ο γενικός διευθυντής για την έρευνα και εξόρυξη του υπουργείου ενέργειας της Βενεζουέλας, σημείωσε χαρακτηριστικά ότι «το οικονομικό μέρος είναι σημαντικό, αλλά ειλικρινά δεν είναι το σημαντικότερο» εντός των πλαισίων του εμπορίου πετρελαιοειδών. Παρατίθεται εντός του: Shaffer, B. (2009) ό.π., σελ. 32-33.

δηλαδή, ο δυνητικός ηγεμόνας δεν ενδιαφέρεται για τη συσχέτιση της ισχύος του με τους υπόλοιπους ανταγωνιστές του, τίθεται εν αμφιβόλω η ίδια η επιθυμία του να καταστεί περιφερειακός ηγεμόνας. Συνεπώς, η περιγραφή και ανάλυση της ενεργειακής στρατηγικής της Άγκυρας αφορά και αυτή το κεντρικό ερώτημα της διατριβής αναφορικά με τις ηγεμονικές τάσεις της ως προς τον πρώην σοβιετικό χώρο κατά την επαύριον της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης.

6.1.1. Η συμπληρωματική σχέση πολιτικής και οικονομίας

Πριν την περιγραφή και ανάλυση της περιπτωσιολογικής μελέτης, αξίζει να αναφερθούν ορισμένα δεδομένα σχετικά με τη συμπληρωματικότητα της σχέσης πολιτικής και οικονομίας. Σύμφωνα με τον Quincy Wright, «τα πεδία της οικονομίας και της πολιτικής αλληλεπικαλύπτονται», ενώ εκατέρωθεν δύνανται να εργαλειοποιηθούν και ως εκ τούτου να αποτελέσουν μέσα αύξησης ισχύος.³⁵ Ο John Gaunt, το 1662, ανέφερε ότι «η τέχνη της διακυβέρνησης και της πραγματικής

³⁵ Παρατίθεται εντός του: Κωνσταντόπουλος, Ι. (2010) *Οικονομία και κατασκοπεία: Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 67.

Οι παρατιθέμενοι ορισμοί συνυφαίνονται με το μερκαντιλισμό, ο οποίος αποτυπώνει θεωρητικά την κρατική προσπάθεια προς την επίτευξη και τη διατήρηση της επιβίωσης υπό την επίκληση οικονομικών μέσων. Παράλληλα, οι φιλελεύθεροι του 19^{ου} αιώνα όρισαν τα ζητήματα ασφαλείας ως τα πλέον σημαντικά από κοινού με την οικονομική ευρωστία όσον αφορά τις κρατικές προτεραιότητες. Παρενθετικά, αξίζει να σημειωθεί ότι η εν λόγω περιγραφή τίθεται στον αντίποδα της άποψης, η οποία περιγράφει μονοδιάστατα και στατικά ως υπέρτατο σκοπό τη μεγιστοποίηση της οικονομικής ευμάρειας. Συνακολούθως, ο Jacob Viner καταλήγει σε τέσσερις συμπληρωματικές υποθέσεις, οι οποίες ορίζουν το μερκαντιλισμό. Πρώτον, ο πλούτος είναι άκρως απαραίτητη προϋπόθεση επίτευξης της ασφάλειας ή ακόμη και της εκδήλωσης επιθετικής ενέργειας. Δεύτερον, αντιστρόφως, η πολιτική ισχύς είναι αναγκαία πολύτιμη για την απόκτηση πλούτου. Τρίτον, τόσο ο πλούτος όσο και η σκληρή ισχύς συνιστούν αλληλένδετους σκοπούς του κράτους. Τέταρτον, το συμφέρον της ασφάλειας είναι το μείζον και προς τούτο, η υλοποίησή του απαιτεί, ορισμένες φορές, οικονομικές παραχωρήσεις σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Κλασικό παράδειγμα οικονομικών παραχωρήσεων επί τω σκοπώ αποκόμισης μακροπρόθεσμων στρατηγικών κερδών αποτελεί ο νόμος για τη ναυσιπλοΐα του 1651 από πλευράς της Μεγάλης Βρετανίας, ο οποίος αναλύεται από τον Adam Smith. Επί του πυρήνα της λογικής του νόμου τέθηκε η υπονόμευση της θέσης της βασικής ανταγωνίστριας Ολλανδίας ανεξαρτήτων των πρόσκαιρων οικονομικών ζημιών της Μεγάλης Βρετανίας. Συνεπώς, ύψιστος σκοπός της μερκαντιλιστικής πολιτικής είναι η ισχυροποίηση του κράτους και η βελτίωση της θέσης του εντός του διεθνούς συστήματος, ήτοι εν σχέσει με τους υπόλοιπους δρώντες, υπό την επίκληση οικονομικών μέσων. Παρατίθενται εντός των: Baldwin, D.A. (1985) ό.π., σελ. 80-81, 85. Earle, E.M. (1986) ό.π., σελ. 223-224. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: McCormick, G.H. (1984) ό.π., σελ. 5-7.

Αξίζει να επισημανθεί ότι ο σύγχρονος οικονομικός φιλελευθερισμός, επίσης, θέτει την αναζήτηση πόρων και την επίτευξη οικονομικής ευμάρειας στο επίκεντρο των κρατικών σκοπών. Τούτο συμβαίνει διότι «οι κυβερνώσες ελίτ είναι δέσμιες» των πολιτών-ψηφοφόρων, οι οποίοι απαιτούν οικονομική ευημερία ως διέξοδο ικανοποίησης των καταναλωτικών αναγκών τους. Mearsheimer, J. (1992) *Disorder restored*. Εντός του: Allison, G. and Treverton, G.F. (eds.) *Rethinking America's security: Beyond Cold War to new world order*. New York: W.W. Norton and company, σελ. 213-237. Σελ. 221. Grieco, J. and Ikenberry, J. (2003) ό.π., σελ. 99.

πολιτικής σχετίζεται με το πώς θα διασφαλισθεί το υποκείμενο [σ.σ. το κράτος] εξ απόψεως σταθερότητας και πλούτου», ενώ ο Adam Smith υπογράμμισε ότι «ο σημαίνων σκοπός της πολιτικής οικονομίας εκάστου κράτους είναι η αύξηση του πλούτου και της ισχύος του».³⁶ Ο Adam Smith, όπως και οι Alexander Hamilton και Friedrich List, διείδαν τη σημασία δημιουργίας εθνικών οικονομιών στα κράτη τους επί τω σκοπώ της πολιτικής και της στρατιωτικής ισχυροποίησης.³⁷

Εν προκειμένω, ο Hamilton «οραματίστηκε ένα έθνος εντός του οποίου οι κατά τόπους και κατά κλάδο οικονομίες θα τίθεντο υπό τη σκέπη μίας κοινής εθνικής οικονομίας και ενός κοινού συμφέροντος».³⁸ Τοιουτοτρόπως, «η μεγιστοποίηση του μακροπρόθεσμου κέρδους προσεγγίζει πολύ κοντά το μακροπρόθεσμο πολιτικό σκοπό της προσπάθειας διασφάλισης της επιβίωσης».³⁹ Η εν λόγω συμπληρωματικότητα διαφαίνεται χαρακτηριστικά μέσω του ορισμού του Robert Gilpin για την έννοια της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας. Ο όρος καθ' εαυτός φανερώνει την άρρηκτη σχέση της πολιτικής και της οικονομίας διατυπωμένος ως «η αλληλεπίδραση της αγοράς και ισχυρών παραγόντων, όπως είναι τα κράτη, οι πολυεθνικές εταιρείες και οι διεθνείς οργανισμοί».⁴⁰ Η συμπερίληψη επί του ιδίου ορισμού τόσο της αγοράς όσο και πολιτικών δρώντων, όπως τα κράτη, είναι πρόδηλη του γεγονότος ότι η πολιτική οικονομία συνιστά ένα πεδίο ενασχόλησης με πολιτικού περιεχομένου ζητήματα, τα οποία ιεραρχούνται ως σκοποί υπό τη σκέπη πολιτικών κριτηρίων και την επίκληση οικονομικών μέσων. Η φράση του Richard Nixon, τον Ιούλιο του 1971, αναφορικά με τη μελλοντική ισορροπία ισχύος εντός του διεθνούς συστήματος καταδεικνύει σαφέστατα τις προαναφερθείσες θέσεις:

Η Δυτική Ευρώπη, η Ιαπωνία, η Κίνα, καθώς και η ΕΣΣΔ και οι ΗΠΑ συνιστούν τους πέντε δρώντες, οι οποίοι θα καθορίσουν το οικονομικό και το γενικότερο μέλλον του κόσμου με πολλούς τρόπους κατά το

---

³⁶ Παρατίθενται εντός του: Viner, J. (1993) Power versus plenty as objectives of foreign policy in the seventeenth and eighteenth centuries. Εντός του: Grieco, J. (ed.) *The international system and the international political economy (Vol. 2: State structures and strategies)*. England: Gower publishers, σελ. 3-31. Σελ. 14-15.

³⁷ Ενδεικτικά βλ.: Earle, E.M. (1986) ό.π., σελ. 260-261.

³⁸ Earle, E.M. (1986) ό.π., σελ. 235.

³⁹ Kindleberger, C.P. (1970) *Power and money: The economics of international politics and the politics of international economics*. London: MacMillan. Σελ. 4.

⁴⁰ Gilpin, R. (2008) *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 31.

τελευταίο τρίτο του αιώνα [σ.σ. του 20^{ου} αιώνα], καθότι η οικονομική ισχύς θα αποτελεί το κλειδί για όλα τα υπόλοιπα είδη της ισχύος.⁴¹

Κατά συνέπεια, πολιτική και οικονομία συνυπάρχουν αρμονικά, συμπορεύονται και εξελίσσονται από κοινού επί τω σκοπώ ορισμού μίας κοινής σκοποθεσίας με επίκεντρο την επιβίωση και την ευμάρεια του κράτους. Το ύψιστο εθνικό συμφέρον της «αύξησης της ασφαλείας» του κράτους υπηρετείται μέσω της ταυτόχρονης επιδίωξης «ισχύος και πλούτου» και προς τούτο, η εν λόγω σχέση δεν ορίζεται ως «διαζευκτική», αλλά ως συμπληρωματική.⁴² Εξάλλου, το ίδιο το περιεχόμενο των οικονομικών απειλών αγγίζει εξ αντικειμένου τα ζητήματα της εθνικής-κρατικής ασφάλειας. Τέτοιου είδους οικονομικές απειλές σχετίζονται, επί παραδείγματι, με το εισόδημα, τη σταθερότητα όπως διαφαίνεται μέσω των δεικτών της απασχόλησης και του πληθωρισμού και την οικονομική ανεξαρτησία, ήτοι τη δυνατότητα χρήσης των κρατικών συντελεστών δίχως περιορισμούς και δεσμεύσεις, ενώ εκδηλώνονται ως παρεπόμενα διακρατικών πολιτικών σχέσεων.⁴³

Εν τοις πράγμασι, η διοχέτευση της οικονομικής δραστηριότητας με άξονα αναφοράς συγκεκριμένους πολιτικούς και στρατηγικούς σκοπούς συνιστά τον εννοιολογικό πυρήνα της πολιτικής οικονομίας και κατ' επέκταση, της μετουσίωσης της συμφωνίας των πολιτικών και οικονομικών παραμέτρων.⁴⁴ Εξ αντικειμένου, οι

---

⁴¹ Παρατίθεται εντός του: Kennedy, P. (1987) *The rise and fall of the great powers*. New York: Vintage books. Σελ. 413.

⁴² Πλατιάς, Α. (1995) *Το νέο διεθνές σύστημα: Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 29-30.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η εξίσωση πλούτου και ισχύος είναι σχηματική, προκειμένου να τονισθεί η συμπληρωματική φύση της σχέσης τους. Κατ' ουσία, ο πλούτος είναι ισχύς αλλά, για να αναχθεί σε σκληρή ισχύ, γεγονός το οποίο υπονοείται επί της παρούσης, πρέπει να κινητοποιηθεί και να κατευθυνθεί μέσω της διαδικασίας της εσωτερικής εξισορρόπησης. Knorr, K.E. (1977) *International economic leverage and its uses*. Εντός του: Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σελ. 99-126. Σελ. 110.

⁴³ Murdock, C.A. (1977) ό.π., σελ. 73.

Ο Robert Gilpin, αναφερόμενος στους μερκαντιλιστές, διατυπώνει τη θέση ότι, σύμφωνα με αυτούς, «τα εθνοκράτη είναι οι πραγματικοί δρώντες εντός των πλαισίων των διεθνών οικονομικών σχέσεων [...] [ενώ] το απορρέον εθνικό συμφέρον καθορίζει την εξωτερική πολιτική». Παρατίθεται εντός του: Baldwin, D.A. (1985) ό.π., σελ. 83. Επίσης, βλ.: Grieco, J. and Ikenberry, J. (2003) ό.π., σελ. 99.

⁴⁴ McCormick, G.H. (1984) ό.π., σελ. 6.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά τον Charles Kindleberger, υφίστανται ορισμένες σημαντικές ειδοποιίες διαφορές μεταξύ της πολιτικής και της οικονομικής ανάλυσης. Πρώτον, η οικονομική ανάλυση βασίζεται σε μία ευκρινώς ορθολογική πορεία σκέψης, υπό την έννοια της προσμέτρησης του κόστους και του οφέλους και του ορισμού του υπέρτατου σκοπού της πρόσκτησης του μεγαλύτερου δυνατού πλούτου. Αντιθέτως, οι σκοποί της πολιτικής ανάλυσης είναι πιο «ευρείς» με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκείνον της επιβίωσης. Δεύτερον, όπως αναφέρει ο Kindleberger, ο αδύναμος και

οικονομικοί συντελεστές ισχύος, όπως αυτοί διαμορφώνονται με επίκεντρο την κατοχή πρώτων υλών, τεχνολογίας, τεχνογνωσίας ή ενδεχομένως την παρουσίαση ενός ευνοϊκού επενδυτικού περιβάλλοντος συνιστούν αναπόσπαστα μέρη της ισχύος του κράτους και πυλώνες της πολιτικής-στρατηγικής θέσης του εντός του διεθνούς και του περιφερειακού συστήματος. Όπως εναργώς καταλήγει ο Charles Kindleberger, ανεξαρτήτως της πρότερης παράθεσης ορισμένων επιμέρους διαφοροποιήσεων σε επίπεδο ανάλυσης:

Σχεδόν οιοδήποτε πολιτικό ερώτημα ενέχει μία οικονομική πτυχή και, εφόσον ξεφύγουμε από τα [απλουστευμένα] οικονομικά προβλήματα του Ροβινσώνα Κρούσου, σχεδόν οιοδήποτε οικονομικό ερώτημα ενέχει μία πολιτική πτυχή.⁴⁵

Επί τη βάση ιστορικών παραδειγμάτων, η σχέση της πολιτικής και της οικονομίας διαφαίνεται ευκρινώς διαμέσου της αμερικανικής υπεροχής στο δυτικό κόσμο κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η εγκαθίδρυση των κανόνων του Bretton Woods και η παρεπόμενη οικονομική και θεσμική διεθνής τάξη αντικατόπτρισε μία διφυή ανατροφοδοτούμενη διαδικασία. Αφ' ενός προέκυψε λόγω της πολιτικής και

αναποτελεσματικός στην οικονομία καταστρέφεται, ενώ στην πολιτική οιοσδήποτε έχει το δικαίωμα να υπάρχει καθώς είναι κυρίαρχη οντότητα. Επ' αυτού, ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί ότι στη διεθνή πολιτική, επίσης, ο αναποτελεσματικός, ανορθολογικός και αδύναμος δρώντας τιμωρείται και δύναται να οδηγηθεί μέχρι τον ολοκληρωτικό αφανισμό. Τρίτον, με την εξαίρεση της πιθανότητας κατά την οποία οι οικονομικές ανισότητες οδηγούν σε πολιτικής φύσης αποτελέσματα όπως επαναστάσεις, η πολιτική ισχύς αποκτάται με αργότερους ρυθμούς εν σχέσει με την οικονομική. Τέταρτον, η οικονομική ανάλυση διαθέτει ένα συγκεκριμένο εργαλείο, ήτοι το χρήμα, ενώ η πολιτική διαθέτει μία πλούσια «φαρέτρα» μέσω των οποίων είναι και το χρήμα. Ο Kindleberger καταγράφει τις ανωτέρω διαφορές δίχως, ωστόσο, να συντείνει στη γενική διάσταση της πολιτικής και της οικονομίας. Αντιθέτως, υποστηρίζει το επιχείρημα περί της άρρηκτης σχέσης τους καθιστώντας τις εν λόγω διαφοροποιήσεις επιμέρους και δευτερεύουσας σημασίας. Kindleberger, C.P. (1970) ό.π., σελ. 7, 12, 13, 14-15.

⁴⁵ Kindleberger, C.P. (1970) ό.π., σελ. 15.

Παρομοίως, ο Παναγιώτης Κονδύλης εμμένοντας στο πρώτο σκέλος, ήτοι στην οικονομική πτυχή οιοσδήποτε πολιτικού ερωτήματος, αναφέρει εναργώς ότι «πίσω από τη μετατροπή της πολιτικής σε οικονομία, όπως την είδαμε να συντελείται στην εποχή της μαζικής δημοκρατίας, διαγράφεται συνεχώς η δυνατότητα πολιτικοποίησης της οικονομίας. Αν η οικονομία είναι η επιταγή και η ειμαρμένη των καιρών, τότε η επιδίωξη ισχύος, δηλαδή ο αγώνας για την εδραίωση ή αλλαγή ορισμένων σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, υποχρεωτικά θα ανοίξει το δρόμο της μέσα από την οικονομία». Σύμφωνα με τον Κονδύλη, η σημασία της οικονομίας ολοένα και αυξάνει σε σημείο κατά το οποίο αποτελεί το πλέον σημαντικό μέσο προς την πορεία απόκτησης ισχύος και διαμόρφωσης των ανθρωπίνων και κατ' επέκταση διακρατικών σχέσεων. Ο εν λόγω σκοπός συνιστά εξ ορισμού ένα αναμφίλεκτα πολιτικό γεγονός. Κονδύλης, Π. (2011) *Πλανητική πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο*. 2^η εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο. Σελ. 39.

στρατηγικής υπεροχής των ΗΠΑ και της επιτακτικής ανάγκης εξισορρόπησης του σοβιετικού κινδύνου και αφ' ετέρου το ίδιο πλαίσιο διεθνούς οικονομικής τάξης τροφοδότησε την οικοδόμηση της πολιτικής και στρατηγικής σχέσης ταυτιζόμενης με την ύπαρξη και τη λειτουργία του NATO.⁴⁶ Υπό θεωρητικούς όρους, η έννοια της ηγεμονικής σταθερότητας περιέγραψε την εν λόγω πραγματικότητα μέσω της οποίας «η τάξη στη διεθνή πολιτική μορφοποιείται συμβολικά από μία μοναδική δεσπόζουσα δύναμη».⁴⁷ Η ανακλύπτουσα στρατηγική σχέση αποσκοπεί στην εξισορρόπηση μίας μείζονος απειλής – της σοβιετικής – με τους λιγότερο ισχυρούς εταίρους κατ' ουσία να μεταφέρουν τα βάρη της εξισορρόπησης της στο ισχυρό μέρος της σχέσης, ήτοι στις ΗΠΑ επί της προκείμενης περίπτωσης. Ωστόσο, η προαναφερθείσα στρατηγική σχέση ενισχύεται σημαντικά από μία εμπεδωμένη οικονομική τάξη, η οποία επαληθεύει την από κοινού λειτουργία της πολιτικής και της οικονομίας.

Πέραν της οικειοθελούς πολιτικοοικονομικής σύμπραξης ως παρεπόμενο της στρατηγικής της μεταφοράς των βαρών, οι αλληλοεπικαλύψεις της πολιτικής και της οικονομίας συνιστούν μία παρατηρούμενη πραγματικότητα επίσης κατά τη διαδικασία χειραγώγησης ενός αδύναμου κράτους από μία μεγάλη δύναμη και τη συμπαρομαρτούσα εγκαθίδρυση μίας ανισομερούς στρατηγικής σχέσης. Επί παραδείγματι, η υψηλή στρατηγική της Γερμανίας πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο περιελάμβανε τη διαμόρφωση των εμπορικών σχέσεων με άλλα – αδύναμα – κράτη κατά τρόπο, ο οποίος διασφάλιζε τη σταθερή πρόσβαση του Βερολίνου σε πρώτες ύλες δίχως, την ίδια στιγμή, να καθίσταται εξαρτημένο από τα κράτη αυτά.⁴⁸ Αντιθέτως, τα εν λόγω κράτη κατέστησαν εξαρτημένα, καθώς οι γερμανικές

⁴⁶ Κατά τον Alexander Hamilton, «όχι μόνο ο πλούτος, αλλά και η ανεξαρτησία και η ασφάλεια ενός κράτους προκύπτουν ως υλικά αλληλένδετες προτεραιότητες με την ευημερία [και την ανάπτυξη] των βιομηχανικών προϊόντων. Οιοδήποτε έθνος [...] οφείλει να πασχίζει για την κατοχή όλων των αναγκαίων για την τροφοδοσία του». Παρατίθεται εντός του: Baldwin, D.A. (1985) ό.π., σελ. 92. Περί της προβληματικής της μεταπολεμικής αμερικανικής υπεροχής σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο και τις αλληλεπιδράσεις των δύο εν λόγω πεδίων, ενδεικτικά βλ.: Kunz, D.B. (1997) *Butter and guns: America's Cold War economic diplomacy*. New York: The free press. Σελ. 331. Krasner, S. (1978) *United States commercial and monetary policy: Unravelling the paradox of external strength and internal weakness*. Εντός του: Katzenstein, P.J. (ed.) *Between power and plenty: Foreign economic policies of advanced industrial states*. Wisconsin: The university of Wisconsin press, σελ. 51-87. Σελ. 51.

⁴⁷ Keohane, R. (1984) *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 31. Gilpin, R. (2008) ό.π., σελ. 126-127. Ηφαιστος, Π. (2005) *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων*. 7^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 45-46.

⁴⁸ Grieco, J. and Ikenberry, J. (2003) ό.π., σελ. 102-103.

επενδύσεις και η εγκαθίδρυση εμπορικών σχέσεων αφορούσαν νευραλγικούς τομείς μετατρέποντας τη σχέση οικονομικής αλληλεξάρτησης σε σχέση μονομερούς επιβολής. Τοιουτοτρόπως, η Γερμανία διέθετε οικονομικά εργαλεία αύξησης της στρατηγικής επιρροής της ενώ, κατά την ίδια στιγμή, διεύρυνε το χάσμα ισχύος με τα εν λόγω κράτη προσκτώμενη ολοένα περισσότερους συντελεστές ισχύος.⁴⁹

Η σημασία της αδιάληπτης διακίνησης πρώτων υλών και κατ' επέκταση οικονομικών συντελεστών ισχύος διαφάνηκε, επίσης, κατά την απαρχή της αμερικανοϊαπωνικής σύγκρουσης κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι οικονομικοί περιορισμοί εις βάρος του Τόκιο – κυρίως αντικατοπτριζόμενοι στην περίπτωση του κλεισίματος πολλών αγορών και εμπορικών διόδων της Νοτιοανατολικής Ασίας – οδήγησαν στην αναγκαστική επιλογή της επίσπευσης της ένοπλης σύγκρουσης.⁵⁰ Επιπροσθέτως, αξίζει να προστεθεί ως ιστορικό παράδειγμα ότι ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ μεταξύ των ετών 1861 και 1869 William Henry Seward κατέδειξε τη σημασία πρόσκτησης οικονομικών μέσων ως προϋπόθεση αναβάθμισης ενός κράτους σε θέση μεγάλης δύναμης. Συγκεκριμένα, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «ο υλικός πλούτος θα δύνατο να μεταφραστεί σε διεθνή επιρροή» ενώ κατόπιν ορισμένων δεκαετιών, επί του ιδίου μήκους κύματος, ο Theodore Roosevelt υπερθεμάτιζε της ενεργότερης εμπλοκής των ΗΠΑ σε διεθνές επίπεδο, καθώς η μη αναγωγή του πλούτου σε στρατηγικό εργαλείο θα τις «έθετε υπό τον κίνδυνο της παρακμής».⁵¹

Η ισχύς, δηλαδή, αποτελεί την έννοια, η οποία δεσπόζει επί του πυρήνα της διαλεκτικής της πολιτικής και της οικονομίας, καθότι ο βαθμός κατοχής της και η δυνατότητα κινητοποίησής της καθορίζουν την εγγύτητα του δρώντα προς την

---

⁴⁹ Όσον αφορά τα περιθώρια χρήσης οικονομικών μέσων επί τω σκοπώ επίτευξης πολιτικών και στρατηγικών αποτελεσμάτων, ενδεικτικά βλ.: Knorr, K.E. (1984) *Economic relations as an instrument of national power*. Εντός του: McCormick, G.H. and Bissell, R.E. (eds.) *Strategic dimensions of economic behavior*. New York: Praeger, σελ. 183-207. Σελ. 194-195.

⁵⁰ Milward, A.S. (1984) *Restriction of supply as a strategic choice*. Εντός του: McCormick, G.H. and Bissell, R.E. (eds.) *Strategic dimensions of economic behavior*. New York: Praeger, σελ. 44-58. Σελ. 57.

Κατ' αντιστοιχία, η Ιαπωνία και η Γερμανία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου άσκησαν ευρύ κρατικό παρεμβατισμό στο εσωτερικό τους, προκειμένου να επιτύχουν τον πολιτικό σκοπό της μέγιστης δυνατής αυτόρκειας και απεξάρτησης από τις πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς. Gilpin, R. (1977) ό.π., σελ. 50.

⁵¹ Zakaria, F. (1998) *From wealth to power: The unusual origins of America's world role*. New Jersey: Princeton university press. Σελ. 57, 164. Περαιτέρω αναφορικά με την αμερικανική πολιτική του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου}, ενδεικτικά βλ.: Ήφαιστος, Π. (1995) *Αμερικανική εξωτερική πολιτική: Από την ιδεαλιστική αθωότητα στο πεπρωμένο του έθνους*. 2^η εκδ. Αθήνα: Οδυσσέας.

υλοποίηση των εθνικών συμφερόντων του. Έχει ήδη υπάρξει διακριτό υποκεφάλαιο, το οποίο περιγράφει την έννοια της ισχύος. Επί της παρούσης, υπενθυμίζεται ότι η ισχύς αντικατοπτρίζει το σύνολο των μέσων, τα οποία συντελούν στην εξασφάλιση και στην εδραίωση της θέσης ενός δρώντα εντός του διεθνούς συστήματος. Καθόσον το διεθνές σύστημα απαρτίζεται από πολλές ετερογενείς μονάδες, οι οποίες έχουν τον ίδιο σκοπό της επιβίωσης, η ανωτέρω προσπάθεια πραγματοποιείται με άξονα την επιθυμία μεταβολής της συμπεριφοράς των άλλων.⁵² Παραλλήλως, παραφράζοντας τους Robert Lieber και Karl Deutsch, η ισχύς είναι το κύριο συστατικό στοιχείο της προσπάθειας του κράτους είτε να επιβιώσει όταν πρόκειται για δύναμη υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης είτε να προκαλέσει την ανακατανομή των αγαθών υπέρ της εφόσον πρόκειται για ηγεμονική δύναμη.⁵³

Σε πρακτικό επίπεδο, η ισχύς λαμβάνει δύο εκφάνσεις, οι οποίες είναι αλληλένδετες με πολιτικά και στρατηγικά αποτελέσματα. Η ισχύς δύναται να λειτουργεί αφ' ενός ως λανθάνουσα (potential) ή υποθετική (putative), ήτοι ως πυλώνας οικοδόμησης σκληρής ισχύος και αφ' ετέρου ως μοχλός πίεσης και επίτευξης αποτελεσμάτων (effect – power in outcomes).⁵⁴ Ως λανθάνουσα, η ισχύς συνδέεται αναγωγικά με τη στρατιωτική ισχύ του κράτους, καθώς και την αντίστοιχη δυνατότητα, την οποία δύναται να παράσχει επικουρικά προς του συμμάχους του. Εξεναντίας, ως μοχλός πίεσης και επίτευξης αποτελεσμάτων, η ισχύς δύναται να προωθήσει την οικονομική πρωτοκαθεδρία του κράτους επί μίας αγοράς ως μονοπωλιακή ή μονοψωνιστική δύναμη, να καθορίσει τη λήψη των αποφάσεων και

---

⁵² Ενδεικτικά βλ.: Krasner, S. (1977) Domestic constraints on international economic leverage. Εντός του: Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σελ. 160-181. Σελ. 160. Heywood, A. (2011) *Global politics*. London: Palgrave MacMillan. Σελ. 61, 212. Knorr, K.E. (1973) *Power and wealth: The political economy of international power*. New York: Basic books. Σελ. 3-4. Nye, J. (2003) *Το παράδοξο της αμερικανικής δύναμης*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 40. Dougherty, J.E. and Pfaltzgraff, R.L. (1992) *Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων (Α' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 118-119. Morgenthau, H. (1993) *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Columbus: McGraw-Hill. Σελ. 30. Baldwin, D.A. (1985) ό.π., σελ. 20-22. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 4, 22. Kindleberger, C.P. (1970) ό.π., σελ. 56. Earle, E.M. (1986) ό.π., σελ. 218.

⁵³ Οι θέσεις των Robert Lieber και Karl Deutsch περί της ισχύος παρατίθενται εντός του: Dougherty, J.E. and Pfaltzgraff, R.L. (1992) ό.π., σελ. 123.

⁵⁴ Η διάκριση μεταξύ της υποθετικής ισχύος (putative power) και της λειτουργίας της ως «αποτέλεσμα» (effect) πραγματοποιείται από τον Klaus Knorr, ενώ ο όρος «λανθάνουσα ισχύς» (potential power) κατατίθεται από τον John Mearsheimer. Ο όρος «ισχύς επί αποτελεσμάτων» (power in outcomes) σημειώνεται από τους Gregory Treverton και Seth Jones. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 9. Mearsheimer, J. (2007) *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 127. Treverton, G.F. and Jones, S.G. (2005) *Measuring national power*. RAND: National defense research institute, σελ. 1.

την υλοποίηση των πολιτικών ενός έτερου κράτους, να περιορίσει τις οικονομικές δυνατότητες του αντιπάλου βλάπτοντας είτε τους δείκτες της ανάπτυξης του είτε της απασχόλησης είτε της δυνατότητας κινητοποίησης πόρων επί τω σκοπώ στρατιωτικής ενίσχυσης ή ακόμη και να συμβολίσει επιθυμίες.⁵⁵

Κατά συνέπεια, στην πρώτη περίπτωση, η λανθάνουσα ισχύς συμπεριλαμβάνει το σύνολο των πόρων – με κυριότερους τον πληθυσμό και τον πλούτο – οι οποίοι συντελούν προς τη στρατιωτική ισχυροποίηση.⁵⁶ Ο πληθυσμός συντελεί στη δημιουργία πολυάριθμων στρατευμάτων, αλλά και στην εδραίωση μίας μεγάλης εσωτερικής αγοράς, η οποία υποβοηθά στην εξασφάλιση της διοχέτευσης των βιομηχανικών ή των αγροτικών προϊόντων δίχως εξωγενείς εξαρτήσεις. Τουτέστιν, ο μεγάλος πληθυσμός αποτελεί μία σημαίνουσα μεταβλητή, εφόσον υποτεθεί ότι απώτερος σκοπός του κράτους συνιστά η προσέγγιση ή διαρκής τάση απόκτησης αυτάρκειας. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, προκύπτει η αξία και του πλούτου ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή κατά τη διεύρυνση της λανθάνουσας ισχύος. Τα λόγια του Αρχιδάμου, όπως μεταφέρονται από τον Θουκυδίδη, είναι ενδεικτικά: «ο πόλεμος γίνεται λιγότερο με όπλα και περισσότερο με χρήματα τα οποία πρέπει να ξοδεύει κανείς για να είναι πιο αποτελεσματική η πολεμική προσπάθεια».⁵⁷ Στη σύγχρονη εποχή, η τυπολογία και η ορολογία αλλάζουν μόνο. Ο πλούτος αντικατοπτρίζεται

⁵⁵ Knorr, K.E. (1973) ό.π., σελ. 79-80, 129-132. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 135-138. Knorr, K.E. (1977) ό.π., σελ. 99-101. Περί της χρήσης της οικονομικής ισχύος επί τω σκοπώ υλοποίησης πολιτικών σκοπών, επίσης βλ.: Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) ό.π., σελ. 15-16.

⁵⁶ Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 138.

Επί των συγκεκριμένων εκδοχών της λανθάνουσας ισχύος δύνανται να προστεθούν η πρόθεση και επιθυμία άσκησης ισχύος, η ικανότητα κινητοποίησης των συντελεστών και το διεθνές κύρος του κράτους, το οποίο καθιστά αξιόπιστο τον αποτρεπτικό χαρακτήρα της. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 83-84.

⁵⁷ Θουκυδίδης (2005) *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου (μετάφραση Άγγελου Βλάχου)*. 8^η εκδ. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας. Α΄ βιβλίο, σελ. 73.

Επί του συγκεκριμένου ζητήματος, με αναφορά στο έργο του Θουκυδίδη, ο Αθανάσιος Πλατιάς σημειώνει ότι «ο Ερμοκράτης προτείνει στους συμπολίτες του να προσπαθήσουν να εξασφαλίσουν τη συμμαχία των Καρχηδονίων «γιατί έχουν πολύ χρυσάφι και ασήμι και τούτο, στον πόλεμο όπως και σε καθετί άλλο, εξασφαλίζει την επιτυχία»». Σε άλλο σημείο, σε αναφορά της χρήσης των συντελεστών ισχύος εκ μέρους των Αθηναίων, παρατίθεται ότι «αποφάσισαν επίσης να βάλουν κατά μέρος ένα αποθεματικό από χίλια τάλαντα απ' το θησαυρό που φύλαγαν στην Ακρόπολη και ν' αντιμετωπίσουν τις ανάγκες του πολέμου με τα υπόλοιπα χρήματα, χωρίς να θίξουν το αποθεματικό. Όρισαν θανατική ποινή για όποιον θα πρότεινε ή θα παρουσίαζε ψήφισμα να διατεθούν τα χρήματα αυτά εκτός από την περίπτωση που ο εχθρός θα ετοίμαζε επιδρομή από θάλασσα με στρατό για να κυριέψει την πόλη και θα έπρεπε να οργανωθεί η άμυνα. Ταυτόχρονα αποφάσισαν να ξεχωρίζουν, κάθε χρόνο, τα καλύτερα εκατό καράβια με τους τριήραρχούς τους και να μην τα χρησιμοποιούν για σκοπό άλλο εκτός από τον ίδιο για τον οποίο θα ξόδευαν και τα χίλια τάλαντα». Πλατιάς, Α. (2002) *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*. 3^η εκδ. Αθήνα: Εστία. Σελ. 48-49, 101. Περαιτέρω, εντός του ίδιου έργου, βλ.: σελ. 91-92, 110.

κυρίως στην απεικόνιση του ακαθαρίστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ), το οποίο συμπυκνώνει το σύνολο των κρίσιμων πτυχών, όπως τη βιομηχανική και την αγροτική δυνατότητα, την τεχνολογική καινοτομία και την κατοχή ή τη σταθερή πρόσβαση σε πρώτες ύλες. Η αποτελεσματική κινητοποίηση των συντελεστών ισχύος ουσιαστικά ορίζει την ικανότητα κατεύθυνσης της λανθάνουσας ισχύος επί τω σκοπού υλοποίησης των εθνικών συμφερόντων και κατ' ουσία τη χρηστή διαχείριση του ποσοστού επί του ΑΕΠ, το οποίο διατίθεται για την ασφάλεια του κράτους.

Η αδυναμία μίας αξιόπιστης και αντικειμενικής μέτρησης του συνόλου των συντελεστών ισχύος έχει καταστήσει τις τιμές του ΑΕΠ ως τις μοναδικές εγγύς μίας ρεαλιστικής απεικόνισης της λανθάνουσας ισχύος των κρατών δίχως να αγνοούνται οι περιορισμοί, οι οποίοι καθιστούν τέτοιου είδους μετρήσεις μη ευθύγραμμες.⁵⁸ Η εν λόγω αδυναμία εντείνεται, εφόσον ληφθούν υπόψη μη μετρήσιμες ανθρωποκεντρικές μεταβλητές, όπως το ηθικό, το φρόνημα ή ακόμη και τυχαία γεγονότα, καθώς και ασύμμετρες απειλές όπως η πυρηνική, η χημική και η βιολογική.⁵⁹ Επιπροσθέτως, εφόσον η λανθάνουσα ισχύς συνιστά πυλώνα της σκληρής ισχύος, η προσμέτρηση του ποσοστού των εξοπλιστικών δαπανών – ή οιοδήποτε άλλου οικονομικού πεδίου – επί του ΑΕΠ ενέχει ιδιαίτερη σημασία. Όσον αφορά το ζήτημα επί του οποίου

---

⁵⁸ Όσον αφορά τις αδυναμίες εξαγωγής μίας αξιόπιστης μέτρησης της λανθάνουσας ισχύος, καθώς και τη συμπαραμαρτούσα διαλεκτική περί των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων του δείκτη του ΑΕΠ, ενδεικτικά βλ.: Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 144-151. Baldwin, D.A. (1985) ό.π., σελ. 101. Treverton, G.F. and Jones, S.G. (2005) ό.π., σελ. 5. Hart, J. (1976) Three approaches to the measurement of power in international relations. *International organization*, 30 (2), σελ. 289-298. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 47-49. Kennedy, G. (1975) *The economics of defence*. London: Faber and Faber. Σελ. 46.

Ο Klaus Knorr προτείνει ένα συγκεκριμένο μαθηματικό τύπο μέτρησης της ισχύος, η οποία τελικώς μεταφράζεται σε στρατιωτική. Εντούτοις, παραμένει επί των υλικών πτυχών, δίχως να δύναται να απεικονίσει το σύνολο των παρεμβαίνουσων μεταβλητών. Τουτέστιν, αποτελεί μία επαρκή τυπολογία για τη μέτρηση του διαθέσιμου χρηματικού ποσού για την άμυνα εξαγομένου από τον κρατικό προϋπολογισμό. Εν προκειμένω, προσθέτει το καθαρό ΑΕΠ με τις τιμές του παραγόμενου προϊόντος και έπειτα αφαιρεί το υπόλοιπο της εγχώριας κατανάλωσης, των εγχώριων επενδύσεων και των μη στρατιωτικών υποχρεώσεων της γενικής κυβέρνησης όπως, επί παραδείγματι, τα έξοδα επί των τομέων της υγείας και της παιδείας. Τέλος, εντάσσει τυχούσες μεταλλαγές επί των άμεσων ξένων επενδύσεων και της εργατικής παραγωγικότητας, προκειμένου να εξάγει το διαθέσιμο ποσό για την άμυνα. Knorr, K.E. (1973) ό.π., σελ. 47.

⁵⁹ Ifestos, P. (1987) *European political cooperation: Towards a framework of supranational diplomacy?* England: Gower publishers. Σελ. 43. Περί της αδυναμίας συμπερίληψης των αισθητικών παραστάσεων και των ευρύτερων ανθρωποκεντρικών μεταβλητών κατά τη διαδικασία της μέτρησης της ισχύος, ενδεικτικά βλ.: Ήφαιστος, Π. (2009) *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα. Κοντογιώργης, Γ. (2006) *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεοτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 17. Περί των ασύμμετρων απειλών, ενδεικτικά βλ.: Μπόση, Μ. (1999) *Ζητήματα ασφαλείας στη νέα τάξη πραγμάτων*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 147-289.

εστιάζει η παρούσα διατριβή, ήτοι τη μέτρηση των απορρεόντων κερδών από τη συμμετοχή στο εμπόριο φυσικών πόρων, οι δυσκολίες μίας αντικειμενικής απεικόνισης είναι πρόδηλες. Επί παραδείγματι, ένα κράτος με μεγάλα αποθέματα υδρογονανθράκων δύναται να πολλαπλασιάσει τα κέρδη του – όπως η Νορβηγία – μέσω της επαρκούς τεχνικής και οργανωτικής υποδομής. Ωστόσο, αν είναι τεχνολογικά και οργανωτικά ανεπαρκές – όπως η Νιγηρία – τα κέρδη αναμένονται να είναι κατά τι λιγότερα.⁶⁰ Προς τούτο, σημαντική δεν κρίνεται αποκλειστικά η κατοχή των φυσικών πόρων, αλλά και η δυνατότητα του δρώντα να τους μεταφράσει αρχικά σε πλούτο και κατόπιν σε σκληρή ισχύ.

Κατά τη δεύτερη περίπτωση, η ισχύς λειτουργεί καθ' εαυτή ως μοχλός υλοποίησης στρατηγικών σκοπών και αντιστρόφως. Τουτέστιν, είτε η προβολή σκληρής ισχύος δύναται είτε να συνεισφέρει επί της υλοποίησης οικονομικού αποτελέσματος με πολιτικές προεκτάσεις είτε η άσκηση οικονομικής ισχύος δύναται να συμβάλλει στην αποκόμιση πολιτικών και στρατηγικών οφελών. Επί παραδείγματι, όπως καταθέτει ο Jacob Viner, «οι αποικιακές και υπερπόντιες αγορές, οι θαλάσσιοι χώροι αλιείας, οι εμπορικές μεταφορές, το εμπόριο σκλάβων και οι ανοιχτές εμπορικές δίοδοι στους μεγάλους ωκεανούς εκλήφθηκαν σωστά στο σύνολό τους ως σημαντικές πηγές εθνικού πλούτου». Προς τούτο, κατά τον Viner, μόνο οι χώρες κατέχουσες την ανάλογη στρατιωτική ισχύ και την ικανότητα κινητοποίησής της δύναται να έχουν πρόσβαση στα προαναφερθέντα οικονομικά αγαθά.⁶¹ Αντιστρόφως, ο David Baldwin αναφερόμενος στις τέσσερις τεχνικές άσκησης πολιτικής ήτοι την προπαγάνδα, τη διπλωματία, τη στρατιωτική και την οικονομική, συντείνει στην τελευταία ως την πλέον αποτελεσματική στο σύγχρονο κόσμο κατά την προσπάθεια αποκόμισης ή χειραγώγησης πόρων από έναν άλλον δρώντα.⁶² Η εν λόγω σημασία κρίνεται τόσο από την υψηλή αποτελεσματικότητα όσο και από το σχετικά χαμηλό διακυβευόμενο κόστος εξ απόψεως θυσίας ανθρωπίνων και υλικών πόρων.

Περαιτέρω, όταν η ισχύς λαμβάνει τον ρόλο του μοχλού επίτευξης πολιτικών και στρατηγικών αποτελεσμάτων, υφίστανται επίσης σημαντικά προβλήματα ακριβούς προσδιορισμού. Η επιτυχής επαλήθευση της συγκεκριμένης λειτουργίας της

⁶⁰ Ifestos, P. (1987) ό.π., σελ. 41. Schmidt, B.C. (2007) Realism and facets of power in international relations. Εντός του: Berenskoetter, F. and Williams, M.J. (eds.) *Power in world politics*. London: Routledge, σελ. 43-63. Σελ. 47.

⁶¹ Viner, J. (1993) ό.π., σελ. 8.

⁶² Baldwin, D.A. (1985) ό.π., σελ. 13-14, 115-116.

ισχύος προϋποθέτει να καταδειχθεί ότι ο παθητικός δέκτης δε θα ενεργούσε σύμφωνα με τις επιταγές του ενεργητικού δρώντα αν δε χρησιμοποιείτο ισχύς. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, υφίστανται δυσκολίες ως προς τη διάγνωση του ενδεχομένου το «όπλο των υδρογονανθράκων» να είναι αποτελεσματικό μέσο πίεσης ή όχι. Αναμφίλεκτα, δύναται να πραγματοποιηθεί η διαπίστωση ότι είναι σημαίνον εξαιτίας της απουσίας υποκατάστατων, αλλά ο ακριβής και αντικειμενικός προσδιορισμός του βαθμού της εν λόγω αποτελεσματικότητας είναι αδύνατος.

Με άλλα λόγια, η ευθύγραμμη μέτρηση της παραγόμενης ισχύος από την εργαλειοποίηση διαφόρων μέσων είναι σχεδόν αδύνατη, εξαιτίας της ύπαρξης αστάθμητων πολλαπλής φύσης παρεμβαίνουσων μεταβλητών. Η συγκεκριμένη πολλαπλότητα σχετίζεται με την αναγκαστική σύζευξη του συνόλου των συντελεστών ισχύος κατά την αναγωγή στο στρατηγικό επίπεδο. Επί παραδείγματι, η αποτελεσματικότητα επίκλησης του «όπλου των υδρογονανθράκων» κρίνεται ταυτοχρόνως από παράγοντες όπως το εύρος χρήσης υποκατάστατων από τον παθητικό δέκτη, η διαφοροποίηση των παρόχων, το μέγεθος της εσωτερικής αγοράς του, η γεινίαση η οποία θα καθιστούσε μία στρατιωτική ανταπάντησή του περισσότερο εφικτή ή και η εσωτερική συνοχή του κράτους. Αντιστοίχως, από πλευράς του ενεργητικού δρώντα, λαμβάνονται υπόψη παράγοντες όπως ο βαθμός διαφοροποίησης των αγορών, η σημασία του εμπορίου υδρογονανθράκων για την οικονομική ανάπτυξή του ή και η αποτρεπτική ικανότητά του ώστε να αντιπαρέλθει πιέσεις για την αλλαγή της στάσης του. Διαφαίνεται, δηλαδή, ότι η ευθύγραμμη αποτύπωση της δυναμικής των οικονομικών μέσων ως πυλώνες σκληρής ισχύος είναι αδύνατη και συνακολούθως, η επισήμανση ορισμένων σημαντικών παραμέτρων ή τάσεων είναι η μόνη εφικτή.

Η στενή σχέση της πολιτικής και της οικονομίας προκύπτει, επιπλέον, διαμέσου της οροθέτησης των εννοιών της εξάρτησης και της αλληλεξάρτησης υπό το πρίσμα του μεριδίου των δρώντων επί των οικονομικών συντελεστών και γενικότερα της ισχύος. Ο Klaus Knorr καταλήγει σε μία ακόμη τυπολογία αναφορικά με την ισχύ, η οποία συνδέεται με πολιτικά και στρατηγικά αποτελέσματα. Αναφέρει αφ' ενός την ενεργητική ισχύ εννοώντας τις δυναμικές εκδοχές επιβολής ή συμβολής (οικονομικές κυρώσεις, αποκόμιση οικονομικών οφελών από τον αντίπαλο, παραχώρηση συντελεστών ισχύος προς το σύμμαχο κ.α.) και αφ' ετέρου την παθητική ισχύ επισημαίνοντας το βαθμό εξάρτησης του δρώντα από εξωγενείς παράγοντες. Η υψηλή παθητική ισχύς ταυτίζεται με τον υψηλό βαθμό αυτάρκειας και κατ' επέκταση

με την περιορισμένη εξάρτησή του από τρίτους.⁶³ Περαιτέρω, συνάγεται ότι η υπέρβαση των ορίων, η οποία μετατρέπει μία σχέση αλληλεξάρτησης σε σχέση μονομερούς εξάρτησης συνυφαίνεται με την εργαλειοποίηση της εμπορεύσης οικονομικών συντελεστών επί τω σκοπώ επίτευξης πολιτικών κερδών. Αντιστρόφως, ο δεσπόζων δρώντας – ή, κατά περιπτώσεις, δυνατικός ηγεμόνας – δύναται να χρησιμοποιήσει πολιτικά και στρατηγικά μέσα, προκειμένου να επιτύχει οικονομικά αποτελέσματα, τα οποία συνιστούν πτυχές της πολιτικής και στρατηγικής ευρωστίας του κράτους. Η δυνατότητα αναγωγής μίας σχέσης οικονομικής αλληλεξάρτησης σε μονομερούς χαρακτήρα είναι ανάλογη της οικονομικής και κατ' επέκταση της συνολικής ισχύος του δρώντα.

Εν προκειμένω, η εξάρτηση αποτελεί την περίπτωση κατά την οποία εξωγενείς δρώντες διαμορφώνουν αποφασιστικά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων από το κράτος, ενώ η έννοια της αλληλεξάρτησης σχετίζεται με την αμοιβαία εξάρτηση. Η διακίνηση κεφαλαίων, ανθρώπων και αγαθών, καθώς και η πραγμάτωση των τηλεπικοινωνιών αποτελούν τα ενδεικτικότερα παραδείγματα διακρατικών συναλλαγών, τα οποία εμπίπτουν στην έννοια της αλληλεξάρτησης.⁶⁴ Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, οι εξαρτησιακές σχέσεις συχνά ταυτίζονται με τον οικονομικό ιμπεριαλισμό. Κατά τον Johan Galtung, ο ιμπεριαλισμός αποτελεί ένα σύστημα διαμέσου του οποίου διαμορφώνονται σχέσεις είτε «αρμονίας συμφερόντων» – μέσω της ύπαρξης ενός ηγεμόνα, ο οποίος σταθεροποιεί το περιφερειακό ή το διεθνές σύστημα – είτε «δυσαρμονίας συμφερόντων», η οποία δύναται να μετατραπεί σε μία «σύγκρουση συμφερόντων». Μέσω της επίκλησης της έννοιας της «σύγκρουσης συμφερόντων, εννοείται «μία κατάσταση κατά την οποία οι δρώντες – ή τα μέρη της οικονομικής αλληλεξάρτησης – διατυπώνουν αντιθετικούς, μη συμπληρωματικούς σκοπούς».⁶⁵ Το περιθώριο, κατά το οποίο μία σχέση αλληλεξάρτησης δύναται να μετατραπεί σε μία σχέση μονοδιάστατη και εξαρτησιογόνο, σχετίζεται με τη διάθεση υποκατάστατων.⁶⁶ Κλασικό παράδειγμα μη ευκόλως υποκαθιστάμενου προϊόντος υψίστης σημασίας είναι οι υδρογονάνθρακες. Προς τούτο, η διαμόρφωση των

⁶³ Knorr, K.E. (1977) ό.π., σελ. 114. Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 79-80.

⁶⁴ Keohane, R. and Nye, J. (1977) *Power and interdependence*. Boston: Little & Brown. Σελ. 8-9. Επίσης, βλ.: Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 208-210.

⁶⁵ Galtung, J. (1993) A structural theory of imperialism. Εντός του: Grieco, J. (ed.) *The international system and the international political economy (Vol. 2: State structures and strategies)*. England: Gower publishers, σελ. 265-301. Σελ. 265. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: Beitz, C.R. (1979) *Political theory and international relations*. Princeton: Princeton university press. Σελ. 116-117.

⁶⁶ Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 87.

διμερών ή πολυμερών εμπορικών σχέσεων κατά μονομερώς εξαρτησιακό τρόπο είναι εξαιρετικά πιθανή όταν αυτές αναφέρονται στη διακίνηση ενεργειακών προϊόντων υψηλής κατανάλωσης, όπως τα πετρελαιοειδή και το φυσικό αέριο.

Εφόσον έχει ήδη διατυπωθεί η υπόθεση ότι τα κράτη επιθυμούν να μεγιστοποιήσουν τις πιθανότητες εξασφάλισης της επιβίωσής τους διαμέσου της ευρύτερης δυνατής πρόσκτησης και ελέγχου οικονομικών συντελεστών ισχύος, τεκμαίρεται ότι η συγκεκριμένη λειτουργία τείνει προς τη μέγιστη δυνατή μείωση της εξάρτησης από εξωγενείς δρώντες. Τουτέστιν, ο απώτατος – αν και δυσκόλως εφικτός – σκοπός είναι η αυτάρκεια. Προς τούτο, το κόστος απεμπλοκής από μία σχέση οικονομικής αλληλεξάρτησης είναι πάντοτε ανάλογο της ίδιας της εξάρτησης.⁶⁷ Εξ αντικειμένου, όσο περισσότερο εξαρτημένος είναι ο δρώντας από μία σχέση τόσο πιο κοστοβόρα είναι ενδεχόμενη διάλυση καθ' αυτής της σχέσης. Παραλλήλως, το υψηλό επίπεδο αλληλεξάρτησης εξαναγκάζει τους δρώντες να υποβλέπουν τις δραστηριότητές τους εκατέρωθεν. Αντιστοίχως, η μείωση του βαθμού αλληλεξάρτησης συνεπιφέρει τη μείωση της τρωτότητας του κράτους, ήτοι του περιθωρίου απειλής του. Εν τοις πράγμασι, κάτι τέτοιο είναι περισσότερο πιθανό όταν το κράτος είναι εύρωστο εξ απόψεως παραγωγικών δυνατοτήτων και τεχνολογικών καινοτομιών, έτσι ώστε να μην είναι ευάλωτο και να ανταπεξέρχεται στις διεθνείς μεταβολές. Τα εύρωστα κράτη, ήτοι εκείνα με υψηλό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν και κατ' επέκταση δυναμική και εύρωστη εσωτερική αγορά, αντιπαρέρχονται ευκολότερα τις διεθνείς μεταβολές, καθώς είναι σε θέση να διοχετεύουν το μεγαλύτερο μερίδιο της παραγωγής τους στο εσωτερικό και όχι σε άλλα κράτη.⁶⁸

Κατά συνέπεια, μία σχέση οικονομικής αλληλεξάρτησης δύναται να καταστεί συγκρουσιογενής όταν ένα συμβαλλόμενο μέρος της εκδηλώσει ηγεμονικές τάσεις και αποπειραθεί να χειραγωγήσει αυτή τη σχέση. Η συγκεκριμένη «σχέση εκμετάλλευσης» αφορά τη διαδικασία κατά την οποία ο ένας προεξάρχων εταίρος χρησιμοποιεί το συγκριτικό πλεονέκτημά του, όπως επί παραδείγματι η δεσπόζουσα γεωγραφική θέση του ή η κατοχή υπεδάφους πλούσιου σε πρώτες ύλες, προκειμένου

⁶⁷ Waltz, K. (1970) ό.π., σελ. 212. Περί μίας επισκόπησης της προβληματικής αναφορικά με τον προσδιορισμό του βαθμού εξάρτησης, ενδεικτικά βλ.: Baldwin, D.A. (1980) Interdependence and power: A conceptual analysis. *International organization*, 34 (4), σελ. 497-498.

⁶⁸ Waltz, K. (1970) ό.π., σελ. 213.

να αποκομίσει οφέλη δίχως να ανταποδώσει τα ανάλογα.⁶⁹ Τούτο λαμβάνει χώρα ιδιαίτερος όταν υφίστανται ασυμμετρίες επί της αλληλεξάρτησης, οι οποίες τείνουν να την καταστήσουν ανισόρροπη ως προς τα προσδιδόμενα οφέλη. Με άλλα λόγια, οιαδήποτε ενδοσυστημική αλλαγή, όπως ανακατανομή ισχύος και κατ' επέκταση μεταβολή των δυνατοτήτων των δρώντων, επηρεάζει ευθύγραμμα το βαθμό αλληλεξάρτησης μεταξύ τους. Κατ' ουσία, αποσταθεροποιεί την αλληλεξάρτηση και καθιστά πιθανό το ενδεχόμενο της σύγκρουσης.⁷⁰

Διαμέσου μίας τέτοιου είδους αλλαγής, προκύπτουν ηγεμονικά κράτη, τα οποία επιχειρούν να προσποριστούν ανισομερώς μεγάλο μερίδιο επί των κερδών της οικονομικής αλληλεξάρτησής τους με τους υπόλοιπους δρώντες. Οι ανταγωνισμοί εκδηλώνονται επί της τάσης των μειονεκτούντων μερών να εξισορροπήσουν την εν λόγω ηγεμονική τάση. Αντιστρόφως, το ηγεμονικό κράτος επιθυμεί τη συντήρηση της σχέσης, εντός των πλαισίων της οποίας πλεονεκτεί. Θεωρητική βάση της ανωτέρω περιγραφής αποτελεί η υπόθεση ότι το διεθνές σύστημα συναπαρτίζεται από όμοιες μονάδες, οι οποίες διαφέρουν ως προς την κατοχή συντελεστών ισχύος.⁷¹ Συνακολούθως, η κατάταξη επί της κλίμακας ισχύος συνεπιφέρει την κατάταξη του δρώντα εντός των πλαισίων μίας αλληλεξαρτώμενης σχέσης. Παρενθετικά, αξίζει να αναφερθεί ότι η επί της παρούσης θεωρητική αποτύπωση αγγίζει τον πυρήνα της ανάλυσης του κεφαλαίου, καθότι περιγράφει θεωρητικά τη συμπεριφορά ηγεμονικών κρατών κατόπιν μίας ευνοϊκής για τα ίδια ανακατανομής ισχύος, όπως συνέβη στην περίπτωση της Τουρκία κατόπιν της παύσης της ψυχροπολεμικής σοβιετικής απειλής εναντίον της.

Οι διαφορετικές δυνατότητες (capabilities) και η συμπαρομαρτούσα ανισομερής κατανομή ισχύος συνοψίζονται στην έννοια της άνισης ανάπτυξης, η οποία συνιστά κεντρικό αίτιο πολέμου και αποσταθεροποίησης. Η άνιση ανάπτυξη ταυτίζεται με την αέναη εξέλιξη των κοινωνιών και κατ' επέκταση των κρατών, η οποία δημιουργεί διαφορετική δυναμική στην ανάπτυξη των οικονομικών

⁶⁹ Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 220.

⁷⁰ Waltz, K. (2011α) *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 293, 304. Waltz, K. (1970) ό.π., σελ. 205. Περί μίας παρουσίασης των θεωρητικών θέσεων αναφορικά με το συγκρουσιογενή χαρακτήρα της οικονομικής αλληλεξάρτησης, επιπροσθέτως βλ.: Copeland, D.C. (1996) Economic interdependence and war: A theory of trade expectations. *International security*, 20 (4), σελ. 6-7. Mearsheimer, J. (1992) ό.π., σελ. 222-223. Galtung, J. (1993) ό.π., σελ. 265. Keohane, R. and Nye, J. (1987) Power and interdependence revisited. *International organization*, 41 (4), σελ. 728.

⁷¹ Waltz, K. (1986) Political structures. Εντός του: Εντός του: Keohane, R. (ed.) *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σελ. 70-97. Σελ. 92.

δυνατοτήτων τους. Συνακολούθως, η εν λόγω πραγματικότητα εκδηλώνεται στο διεθνές πεδίο προκαλώντας αποσταθεροποίηση και σύγκρουση.⁷² Σε έναν κόσμο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από διακρατικές σχέσεις μηδενικού αθροίσματος, η ισχυροποίηση οιαδήποτε δρώντα πραγματοποιείται σε βάρος κάποιου εν δυνάμει ανταγωνιστή.

Όπως έχει παρατεθεί εντός του θεωρητικού κεκτημένου της διατριβής, το πλέον γνωστό ιστορικό παράδειγμα αφορά τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ο Θουκυδίδης αναφέρει εύγλωττα ότι «η πραγματική αλλά ανομολόγητη αιτία [του πολέμου] ήταν, καθώς νομίζω, το ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν».⁷³ Παρομοίως, ο Lowes Dickinson αναλύει τα αίτια εκδήλωσης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η γερμανική οικονομική ανάπτυξη και η μετάφρασή της σε σκληρή ισχύ σε χερσαίο και θαλάσσιο επίπεδο θορύβησε τις υπόλοιπες – έως τότε κυρίαρχες – μεγάλες δυνάμεις της εποχής, ήτοι την Ρωσία, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία.⁷⁴ Κατά συνέπεια, παρατηρείται ότι οι ήδη αναφερθείσες έννοιες του ηγεμονισμού και της άνισης ανάπτυξης συνιστούν δύο αλληλεπικαλυπτόμενα αίτια πολέμου τα οποία, επί της παρούσης, σημειώνονται προκειμένου να καταστεί σαφής ο τρόπος με τον οποίο οι ηγεμονικές τάσεις λειτουργούν αποσταθεροποιητικά για το διεθνές σύστημα.

Η περιγραφόμενη σχέση της πολιτικής και της οικονομίας συνεισφέρει, επίσης, στην οροθέτηση των εννοιών της γεωπολιτικής, της γεωστρατηγικής και της γεωοικονομίας, οι οποίες είναι εξαιρετικά καιρίες κατά την ανάλυση της ενεργειακής πολιτικής των κρατών. Κοινή βάση των εν λόγω εννοιών αποτελεί η γεωγραφία ως η φυσική πραγματικότητα ή, με άλλα λόγια, η διάταξη των γεωλογικών στοιχείων επί του πλανήτη.⁷⁵ Η γεωπολιτική αντικατοπτρίζει την αλληλεπίδραση της διεθνούς κατανομής ισχύος και της γεωγραφικής θέσης.⁷⁶ Τοιουτοτρόπως, η γεωπολιτική ως έννοια σχετίζεται με την επιρροή γεωγραφικών παραγόντων, όπως «η γεωγραφική

⁷² Ηφαιστος, Π. (2000) *Ο πόλεμος και τα αίτιά του: Τα πολλά πρόσωπα του ηγεμονισμού και της τρομοκρατίας*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 26.

⁷³ Θουκυδίδης (2005) ό.π., Α΄ βιβλίο, σελ. 30. Περί μίας εναργούς ανάλυσης του έργου του Θουκυδίδα και των αιτιών του Πελοποννησιακού Πολέμου, βλ.: Gilpin, R. (2008) *The theory of hegemonic war*. Εντός του: Rotberg, R.I. and Rabb, T.K. (eds.) *The origin and prevention of major wars*. New York: Cambridge university press, σελ. 15-37. Πλατιάς, Α. (2002) ό.π..

⁷⁴ Dickinson, L. (2008) *The European anarchy*. London: Dodo press. Σελ. 35.

⁷⁵ Grygiel, J.J. (2006) ό.π., σελ. 21.

⁷⁶ Cohen, S. (1974) *Geography and politics in a world divided*. 2nd ed. Oxford: Oxford university press. Σελ. 24.

θέση, το κλίμα, οι πρώτες ύλες, ο πληθυσμός και η γεωμορφολογία», επί της κρατικής συμπεριφοράς και της κατάταξης του δρώντα επί της κλίμακας ισχύος.⁷⁷ Η γεωστρατηγική, ως διακριτή έννοια, αφορά την ανάγκη επιβίωσης και διασφάλισης της εδαφικής κυριαρχίας και την επίκληση των συμπαρομαρτούντων συντελεστών ισχύος προς αυτή την κατεύθυνση.⁷⁸ Τουτέστιν, η γεωστρατηγική αναφέρεται στη γεωγραφική τοποθέτηση του κράτους επί του πλανήτη υπό την έννοια της χάραξης των συνόρων, αλλά δε στηρίζεται σε γεωγραφικά και γεωπολιτικά δεδομένα. Ουσιαστικά, συνιστά τη μετουσίωση μίας πολιτικής-στρατηγικής επιλογής με πεδίο δραστηριοποίησης μία γεωγραφική ζώνη, αλλά με κριτήριο διαμόρφωσης την πραγμάτωση επιμέρους σκοπών.

Τέλος, η γεωοικονομία, σύμφωνα με τον Edward Luttwak, αντικατοπτρίζει τη συνέχιση της ύπαρξης του συγκρουσιογενούς διεθνούς σκηνικού και της εκδήλωσης ανταγωνιστικών σχέσεων υπό το μανδύα του οικονομικού και εμπορικού ανταγωνισμού.⁷⁹ Με άλλα λόγια, υπό γεωοικονομικούς όρους, ο συγκρουσιογενής χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος ανάγεται πλέον στο επίπεδο χρήσης οικονομικών μέσων προς επίτευξη στρατηγικών σκοπών και το εθνικό συμφέρον υλοποιείται υπό τη συγκεκριμένη πραγματικότητα. Οι γεωοικονομικοί χαρακτήρα συντελεστές ισχύος περιλαμβάνουν «τις πρώτες ύλες, τον πληθυσμό, τη βιομηχανική δυνατότητα, καθώς και το επίπεδο της επιστημονικής και της τεχνολογικής ανάπτυξης και καινοτομίας».⁸⁰ Η έννοια της γεωοικονομίας αποτελεί την πλέον απτή απόδειξη συνύπαρξης της πολιτικής και της οικονομίας, καθότι αποκρυπτογραφεί την οικονομική ισχυροποίηση ως πυλώνα πολιτικής και στρατηγικής υπεροχής. Ο Ambrish Dhaka παραθέτει ενδεικτικά τα λεγόμενα του Γάλλου γεωγράφου του 19^{ου} αιώνα Vidal de la Blache, σύμφωνα με τον οποίο:

---

⁷⁷ Griffiths, M., O' Callaghan, T. and Roach, S.C. (2008) *International relations: The key concepts*. 2nd ed. London: Routledge. Σελ. 122-123.

⁷⁸ Grygiel, J.J. (2006) ό.π., σελ. 22, 36.

⁷⁹ Luttwak, E.N. (1990) ό.π., σελ. 17. Παράλληλως, ενδεικτικά βλ.: Luttwak, E.N. (1999) *Turbo capitalism: Winners and losers in the global economy*. New York: HarperCollins publishers. Σελ. 128. Παραφράζοντας την κλασική ρήση του Carl Von Clausewitz, δύναται να λεχθεί ότι «η γεωοικονομία είναι, εν πολλοίς, η συνέχιση του αρχέγονου ανταγωνισμού μεταξύ των εθνών με νέα βιομηχανικά μέσα». Τα μερίσματα επί της παγκόσμιας αγοράς έχουν ουσιαστικά αποκτήσει διακριτή σημασία εντός των πλαισίων της στρατηγικής σκοποθεσίας των κρατών. Tuathail, G.O. (2005) *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. London: Routledge. Σελ. 185.

⁸⁰ Ifestos, P. (1987) ό.π., σελ. 45.

Ο άνθρωπος και η φύση αντικατοπτρίζουν τη διαλεκτική του ορατού κόσμου γύρω μας. Ο άνθρωπος εξ ορισμού δημιουργεί διακριτά κράτη [...] Εντός μίας περιοχής ανθρώπινης δραστηριοποίησης, η φύση αλλάζει σε αξιοσημείωτο βαθμό εξαιτίας αυτής καθ' εαυτής της παρουσίας του ανθρώπου και οι εν λόγω αλλαγές μεγαλώνουν αναλόγως με το επίπεδο της υλικής ευρωστίας της ανθρώπινης κοινότητας.⁸¹

Εκ των ανωτέρω, τεκμαίρεται ότι ο ενεργειακός συντελεστής ισχύος, ο οποίος αποτελεί τη θεματική του παρόντος κεφαλαίου, ως οικονομικό αγαθό υψίστης σημασίας τίθεται στο επίκεντρο της πολιτικής συμπεριφοράς ενός κράτους και της στρατηγικής σκοποθεσίας του. Προς τούτο, εύλογα ανάγεται σε διακριτό και σημαίνον στοιχείο της γεωοικονομικής ανάλυσης. Η ενέργεια, είτε ως μέσο επαύξησης των συντελεστών ισχύος είτε ως εργαλείο πολιτικής και στρατηγικής επιρροής, συνιστά ακροτελεύτιο στοιχείο της κρατικής στρατηγικής συμπεριφοράς όπως αυτή διαμορφώνεται με άξονα τους συσχετισμούς των περιφερειακών διακυβευμάτων και κατ' επέκταση της διεθνούς πολιτικής. Συνακολούθως, το ενεργειακό προϊόν δύναται να ορισθεί ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή ως προς τη θέση του κράτους εντός των πλαισίων της κλίμακας ισχύος λειτουργώντας κατά τρόπο καθοριστικό για την εμπέδωση συνθηκών ενίσχυσης ή διάρρηξης της οικονομικής αλληλεξάρτησης και παρεπόμενων συνθηκών άνισης ανάπτυξης. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, προκύπτει η περιγραφή και ανάλυση της τουρκικής ενεργειακής στρατηγικής εντός του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας ως αναπόσπαστο και σημαντικό μέρος της ευρύτερης στρατηγικής συμπεριφοράς της. Επί της παρούσης, εντός του επομένου υποκεφαλαίου, αιτιολογείται η επιλογή της εν λόγω θεματικής και παρατίθεται το μεθοδολογικό πλαίσιο προς την κατεύθυνση της εξαγωγής των συμπερασμάτων. Τα εν λόγω συμπεράσματα, όπως προαναφέρθηκε, αφορούν την αποκρυπτογράφηση της ιδιοσυστασίας της ενεργειακής πολιτικής της Τουρκίας εντός του πρώην σοβιετικού χώρου κατά την εξεταζόμενη μεταψυχροπολεμική περίοδο ή, με άλλα λόγια, τη θέαση υπό την οποία η Τουρκία ανέγνωσε τις διαμεμητικές συνέπειες των οικονομικών-ενεργειακών δραστηριοτήτων των περιφερειακών ανταγωνιστών της ως προς την ίδια.

---

⁸¹ Παρατίθεται εντός του: Dhaka, A. (2005) *South Asia and Central Asia: Geopolitical dynamics*. Jaipur: Mangal Deep publications. Σελ. 64.

6.1.2. Μεθοδολογικές επισημάνσεις: Αναγωγή της προαναφερθείσας τυπολογίας στην τουρκική περιπτωσιολογική μελέτη

Οι προηγηθείσες αναφορές καταδεικνύουν τον πυρήνα του θεωρητικού υποβάθρου της ανάλυσης, η οποία ακολουθεί. Αρχικά, σημειώνεται ότι η εμπέδωση μίας σχέσης ασύμμετρης οικονομικής αλληλεξάρτησης αντί μίας ισότιμης διακρατικής σχέσης συνεπάγεται την έστω μερική χειραγώγηση του πιο αδύναμου μέρους.⁸² Τοιουτοτρόπως, το κράτος, το οποίο έχει ηγεμονικές φιλοδοξίες, αποπειράται να ελέγξει την οικονομική-εμπορική συνδιαλλαγή και κατ' επέκταση την κατανομή της ισχύος, η οποία με τη σειρά της καθορίζει το βαθμό επιτυχίας ως προς την απόκτηση της ηγεμονικής θέσης. Ο μεγαλύτερος δυνατός έλεγχος των διανεμητικών αποτελεσμάτων των οικονομικών δραστηριοτήτων, δηλαδή, συμβάλλει προς την υλοποίηση των ηγεμονικών αξιώσεων, καθότι μειώνεται η τρωτότητα από οικονομικές-ενεργειακές αναταράξεις και κατ' επέκταση διασφαλίζεται η ομαλή ισχυροποίηση του δυνητικού ηγεμόνα εν συγκρίσει είτε με τους πραγματικούς είτε με τους δυνητικούς ανταγωνιστές του. Τούτο διαφαίνεται μέσω της διατύπωσης αιτημάτων πολιτικού χαρακτήρα ως αντάλλαγμα της εκπλήρωσης της οικονομικής συνδιαλλαγής ή μέσω της αποκόμισης κερδών κατά τρόπο ανισομερή και ασύμβατο με τη διεθνή πρακτική ως αποτέλεσμα της ανάγκης του παθητικού μέρους για την εν λόγω εκπλήρωση. Η χειραγώγηση ή μη των διανεμητικών αποτελεσμάτων από μία σχέση οικονομικής αλληλεξάρτησης τίθεται επί του πυρήνα της συζήτησης για τα σχετικά και τα απόλυτα κέρδη. Με άξονα την εστίαση του ενδιαφέροντος των κρατών στις διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών δραστηριοτήτων και με αναφορές στο μερκαντιλισμό και στο νεομερκαντιλισμό, η εν λόγω δισυπόστατη φύση των κερδών περιγράφεται εύγλωττα από τον Duncan Snidal:

Η υπόθεση αναφορικά με τα σχετικά κέρδη σχετίζεται τόσο με την οικονομία όσο και με την ασφάλεια. Εν μέρει, τούτο λαμβάνει χώρα επειδή τα οικονομικά κέρδη δύνανται ολοκληρωτικά να μεταφραστούν σε κέρδη επί του τομέα της ασφάλειας. Τοιουτοτρόπως, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, τα όρια μεταξύ της ασφαλείας και της οικονομίας είναι δυσδιάκριτα. Ωστόσο, η λογική των σχετικών κερδών λαμβάνει χώρα κατ' ανεξάρτητο τρόπο επί των οικονομικών. Ο κλασικός

⁸² Περί της ανάλυσης του όρου «ασύμμετρη αλληλεξάρτηση», βλ.: Waltz, K. (2011α) ό.π., σελ. 329.

μερκαντισμός, όπου τα κράτη επιζητούν να συσσωρεύσουν πλούτο, συμπεριλαμβάνει τη λογική των σχετικών κερδών θέτουσα κράτη ενάντια σε κράτη. Παρόμοια λογική πηγάζει από το νεομερκαντισμό και τη θεωρία του «στρατηγικού εμπορίου», η οποία δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οικονομίες κλίμακας στο βιομηχανικό κλάδο παρέχουν κίνητρα στα κράτη ώστε αυτά να παρέμβουν επί του εμπορίου επί τω σκοπώ αποκόμισης αγοραστικών μεριδίων. Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι η επιζήτηση των σχετικών κερδών δύναται να ταυτισθεί τόσο με το ζήτημα της οικονομικής όσο και με εκείνο της στρατιωτικής συνεργασίας.⁸³

Υπό το θεωρητικό πρίσμα των απολύτων και των σχετικών κερδών, απαντάται το ερευνητικό ερώτημα περί του αν οι μεταψυχροπολεμικοί ανταγωνιστές στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία υλοποίησαν την πολιτική τους με αναφορές στη διανομή των κερδών από την εκμετάλλευση και τη διαμετακίνηση των ενεργειακών πόρων επιδιώκοντας πρωτίστως κατ' αντιστοιχία τα μεν ή τα δε. Κατ' ουσία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το εν λόγω ερώτημα εφάπτεται του μείζονος ερωτήματος της διατριβής περί του αν η Τουρκία επεδίωξε να μεγιστοποιήσει την ισχύ της κατόπιν της διάλυσης της ΕΣΣΔ και κατ' επέκταση να βελτιώσει τη θέση της εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος. Η κατάδειξη ότι η Τουρκία ενδιαφέρθηκε για τα σχετικά κέρδη της έναντι κυρίως της Ρωσίας θα ενισχύσει την επαληθευσιμότητα περί της τάσης μεγιστοποίησης ισχύος, την οποία επέδειξε κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και τοιουτοτρόπως θα επαναβεβαιώσει τα συμπεράσματα των προηγούμενων κεφαλαίων. Άλλωστε, η έννοια της μεγιστοποίησης ισχύος ταυτίζεται με τη μεγιστοποίηση του μεριδίου επί της περιφερειακής ή της παγκόσμιας «πίττας» εντός της διεθνούς πολιτικής.

Αν και η ισορροπία ισχύος δε συνιστά την πλέον αξιόπιστη μεταβλητή για την πρόβλεψη μίας στρατιωτικής επιτυχίας, ωστόσο αντικατοπτρίζει εν πολλοίς την αποτρεπτική δυνατότητα εκάστου δρώντα, καθώς και το εύρος των δυνατοτήτων

---

⁸³ Snidal, D. (1991) Relative gains and the pattern of international cooperation. *The American political science review*, 85 (3), σελ. 703. Περί της διαφοράς μεταξύ απολύτων και σχετικών κερδών, ενδεικτικά βλ.: Ήφαιστος, Π. (2009) *Οι διεθνείς σχέσεις ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης στην Ελλάδα και στο εξωτερικό: Διαδρομή, περιεχόμενο και γνωσιολογικό υπόβαθρο*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 396.

εσωτερικής εξισορρόπησης.⁸⁴ Εξεναντίας, η κατάδειξη ότι η Τουρκία ενδιαφέρθηκε πρωτίστως για τα απόλυτα κέρδη της θα οδηγήσει προς ένα θεωρητικό-μεθοδολογικό αδιέξοδο, καθότι η πρότερη αποδοχή της υπόθεσης περί σύντονης τάσης μεγιστοποίησης ισχύος δε θα εμπεριέχει την πραγματοποίηση υπό σχετικό πλαίσιο. Ενδεχόμενο τέτοιο συμπέρασμα κρίνεται ως οξύμωρο και θα έχριζε περαιτέρω έρευνας, καθώς το ηγεμονικό κράτος οφείλει να ενδιαφέρεται για την ισχύ των αντιπάλων του σε έναν κόσμο, στον οποίο τα κράτη είναι ορθολογικοί δρώντες με ύψιστο εθνικό συμφέρον τους την επιβίωσή τους. Τουτέστιν, το ηγεμονικό κράτος είναι έτοιμο να αντιμετωπίσει εξισορροπήσεις, τη δυναμική των οποίων εξ απόψεως ισχύος οφείλει να γνωρίζει και να συνυπολογίζει.

Εν ολίγοις, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, έχει ήδη αποδειχθεί ότι η Τουρκία εξέφρασε ηγεμονικές τάσεις ως προς τον πρώην σοβιετικό χώρο του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, ενώ εν συνεχεία εξισορροπήθηκε αποτελεσματικά από την Ρωσία. Επίσης, έχει σημειωθεί – και τίθεται προς επαλήθευση εντός του παρόντος κεφαλαίου – ότι οι ηγεμονικές τάσεις οφείλουν να συνοδεύονται από το ενδιαφέρον για τα σχετικά κέρδη. Κατ' επέκταση, η Τουρκία – ούσα ηγεμονικό κράτος – θα προσπαθούσε να αποκομίσει τα μέγιστα δυνατά οικονομικά κέρδη από την εκμετάλλευση και το εμπόριο των ενεργειακών προϊόντων της περιοχής υπό το πλαίσιο της παράκαμψης της Ρωσίας. Το ζήτημα, άλλωστε, του εξοβελισμού της Ρωσίας τόσο από το «ενεργειακό παίγνιο» όσο και γενικότερα τέθηκε ως βασική πτυχή θεσμικών σχημάτων όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ) περί τον οποίο έχει ήδη πραγματοποιηθεί εκτενής αναφορά.⁸⁵ Τέλος, έχει καταδειχθεί ότι η κατάρρευση της ΕΣΣΔ συνοδεύτηκε από τη δημιουργία μίας ενδιάμεσης ζώνης, η οποία υπήρξε εξαιρετικά ευεπίφορη για την ανάδυση πολιτικών, οικονομικών και

---

⁸⁴ Σύμφωνα με τον John Mearsheimer, η ισορροπία ισχύος δε συνιστά κάποιο απαραβίαστο σύνολο κανόνων αναφορικά με την πορεία μίας στρατιωτικής σύγκρουσης, καθώς αυτή καθορίζεται από πλείστες άυλες μεταβλητές, όπως το φρόνημα, η δυνατότητα κινητοποίησης του πλούτου ή η στρατηγική και πολιτική ικανότητα. Προς τούτο, η μέτρηση των μεταβλητών της λανθάνουσας ισχύος προσφέρει μία γενική αλλά όχι απόλυτη απεικόνιση των διακρατικών συσχετισμών. Mearsheimer, J. (2007) *ό.π.*, σελ. 130-138.

⁸⁵ Όπως έχει ήδη αναφερθεί, εντός των πλαισίων λειτουργίας του ΟΟΣ, τον Οκτώβριο του 1993, υιοθετήθηκε το «επίτομο σχέδιο του Almaty» (Almaty outline plan) ως συνέχεια του «σχεδίου δράσης της Quetta» (Quetta plan of action) του Φεβρουαρίου του 1993 και της «διακήρυξης της Κωνσταντινούπολης» (declaration of Istanbul) του Ιουλίου του 1993 επί τω σκοπώ ανάληψης πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη ενός σχεδιασμού μετάβασης από το σοβιετικό κεκτημένο και άρα, προς ένα καθεστώς όσο το δυνατόν πιο χαλαρών σχέσεων με την Ρωσία. Pomfret, R. (1997) The economic cooperation organization: Current status and future prospects. *Europe-Asia studies*, 49 (4), σελ. 661.

ευρύτερα στρατηγικών ανταγωνισμών. Το επόμενο κεφάλαιο καταδεικνύει το λόγο για τον οποίο οι εν λόγω ανταγωνισμοί είχαν ευρύτερο γεωοικονομικό ενδιαφέρον. Κατά συνέπεια, οφείλεται να απαντηθεί το ενδεχόμενο η Τουρκία να ενδιαφέρθηκε για τα σχετικά κέρδη. Παραφράζοντας τον Michael Mastanduno,⁸⁶ ο οποίος αναφέρεται στον αμερικανοϊαπωνικό οικονομικό ανταγωνισμό, προκύπτει προς έλεγχο η εξής υπόθεση εργασίας:

Όσο μειώνεται η σχετική οικονομική ισχύς της βασικής απειλής μέσω της ανάδυσης της αρχικά αποδυναμωμένης Ρωσίας και η κύρια σοβιετική στρατηγική απειλή εκλείπει, η ηγεμονική Τουρκία τείνει να αποζητά σχετικά κέρδη πιο δυναμικά από τους – νέους – ανταγωνιστές της.

Επί τω σκοπώ του ελέγχου της συγκεκριμένης υπόθεσης εργασίας, εξετάζεται ο βαθμός της ενεργειακής εξάρτησης της Τουρκίας από την περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, καθώς και η ενδεχόμενη δυνατότητα εγχώριας παραγωγής. Περαιτέρω, σημαίνουσα θέση κατέχουν τα υποκατάστατα αγαθά (όπως, επί παραδείγματι, πυρηνική ενέργεια, ανανεώσιμες πηγές, υδροηλεκτρικά), ήτοι εκείνα τα οποία λειτουργούν συμπληρωματικά και δύνανται να αμβλύνουν το εύρος της εξάρτησης της Τουρκίας. Επιπροσθέτως, η κατάδειξη της εσωτερικής κατανάλωσης και η σημασία των υδρογονανθράκων για την οικονομική και τη βιομηχανική ανάπτυξη της Τουρκίας αναλύονται προκειμένου να σημειωθεί η επιτακτικότητα του ενεργειακού εφοδιασμού με υδρογονάνθρακες από την εν λόγω περιοχή. Η οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη της Τουρκίας συνδέεται με την τεχνολογική και αντικατοπτρίζεται τόσο στη δυνατότητα της αμυντικής βιομηχανίας όσο και στην αύξηση της παραγωγικότητας, της απασχόλησης και συλλήβδην των οικονομικών συντελεστών, οι οποίοι συντείνουν προς τη διεύρυνση της λανθάνουσας ισχύος.⁸⁷ Όπως συμπυκνώνει εναργώς ο Edward Carr, αναφερόμενος στη μεγάλη σημασία των πολύτιμων μεταλλευμάτων, «αφού ο πλούτος είναι μια πηγή πολιτικής ισχύος, το κράτος θα έπρεπε να επιχειρήσει ενεργά να προαγάγει την απόκτηση πλούτου και

---

⁸⁶ Ο Michael Mastanduno, εντός του άρθρου του «Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy», ελέγχει την εξής υπόθεση: «όσο η σχετική οικονομική ισχύς μειώνεται και οι εξωτερικές απειλές για την ασφάλεια εκλείπουν, ένα ηγεμονικό κράτος πιθανότατα θα αναζητήσει τα σχετικά κέρδη περισσότερο δυναμικά στις οικονομικές σχέσεις με τους συμμάχους του». Mastanduno, M. (1991) Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy. *International security*, 16 (1), σελ. 82.

⁸⁷ Knorr, K.E. (1975) ό.π., σελ. 55.

θεωρείτο ότι ο σωστός τρόπος για να καταστήσει κανείς ισχυρή μια χώρα ήταν να τονώσει την εσωτερική παραγωγή, να αγοράζει όσο το δυνατόν λιγότερο από το εξωτερικό και να συσσωρεύει πλούτο με τη μορφή πολύτιμων μετάλλων». ⁸⁸

Αναφορικά με την επιλογή της θεματικής της ενέργειας, ο περιπτωσιολογικός έλεγχος προκύπτει επί τη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων. ⁸⁹ Ο αρχικός λόγος συνυφαίνεται με τις θεωρητικές επισημάνσεις, οι οποίες έχουν ήδη διατυπωθεί. Εν προκειμένω, η ενέργεια ως παράγων ισχύος δύναται να ιδωθεί σε δύο διαστάσεις, ήτοι ως έκφραση της λανθάνουσας ισχύος (μέσο – means) και ως μοχλός πίεσης πολιτικών και στρατηγικών αποτελεσμάτων (effect). ⁹⁰ Σύμφωνα με τη θεωρητική τεκμηρίωση της αξίας του ενεργειακού συντελεστή ισχύος, συνάγεται η σημασία ανάλυσής του κατά τις προσπάθειες ενός επίδοξου ηγεμόνα να επιτύχει τους στρατηγικούς σκοπούς του. Αξίζει, συνεπώς, να υπογραμμισθούν δύο σημεία. Περαιτέρω, η ανάγκη της εξασφάλισης αυτοβοήθειας προϋποθέτει τη μέγιστη δυνατή οικονομική και ενεργειακή αυτονόμηση του δυνητικού ηγεμόνα ή έστω το μέγιστο δυνατό έλεγχο των παρόχων και των διόδων. Για το δρώντα, ο οποίος μεγιστοποιεί την ισχύ του επί τω σκοπώ επίτευξης περιφερειακής ηγεμονίας, στρατηγικά αγαθά, όπως η ενέργεια, διαδραματίζουν ακροτελεύτιο ρόλο. Αυτό συμβαίνει, καθότι η απρόσκοπτη πρόσβαση σε φθηνή ενέργεια συνιστά προϋπόθεση για την εκβιομηχάνιση της οικονομίας, η οποία με τη σειρά της λειτουργεί πολλαπλασιαστικά με άξονα την ισχυροποίηση του κράτους. Όσο πιο αναπτυγμένη είναι η βιομηχανία, τόσο πιο αυξημένος είναι ο παραγόμενος πλούτος, αλλά και τόσο πιο ευρεία είναι η τεχνολογική δυνατότητα όπως διαφαίνεται μέσω της αμυντικής βιομηχανίας. ⁹¹ Τέλος, ο πλούτος των αποθεμάτων υδρογονανθράκων της Κασπίας παρωθεί την Τουρκία ως επίδοξο ηγεμόνα να εστιάσει το ενδιαφέρον της επί του συγκεκριμένου τομέα. ⁹² Ένας επίδοξος ηγεμόνας της Κασπίας, δηλαδή, δε δύναται να αγνοεί το πρώτο τη τάξει εμπορικό και στρατηγικό αγαθό της περιοχής.

Οι οικονομίες των νεότευκτων κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας ήταν σε εξαιρετικά δεινή θέση μεταψυχροπολεμικά και η μοναδική – ιδιαίτερος για

⁸⁸ Carr, E.H. (2000) *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*. 2^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 160.

⁸⁹ Βλ.: Van Evera, S. (2009) *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 128-146.

⁹⁰ Βλ.: Knorr, K.E. (1975) *ό.π.*, σελ. 9.

⁹¹ Mearsheimer, J. (2007) *ό.π.*, σελ. 144.

⁹² Όσον αφορά τις παραγωγικές δυνατότητες της Κασπίας, καθώς και τη θέση τους επί των παγκοσμίων αποθεμάτων, βλ.: Παράρτημα IV.

τα περικόσπια κράτη – επιλογή υπήρξε η άμεση εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του πετρελαίου και του φυσικού αερίου και η εμπόρευσή τους. Η συνεισφορά των υδρογονανθράκων στην ανόρθωση των εθνικών οικονομιών ήταν αξιοσημείωτη. Ενδεικτικά κατά την περίοδο 2002-2007, ο τομέας του πετρελαίου και του φυσικού αερίου κατείχε 42-50% επί του αζερικού ΑΕΠ, 15-18% επί του καζακικού και 35-55% του τουρκμενικού. Επίσης, οι εξαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου κάλυπταν 83-90% επί του συνόλου των αζερικών εξαγωγών, 50-65% των καζακικών και 55-76% των τουρκμενικών.⁹³ Ο τομέας των επενδύσεων, επίσης, δεν απετέλεσε εξαίρεση. Επί παραδείγματι, το Τουρκμενιστάν προσέλκυσε επενδύσεις, κατά την περίοδο 1994-1999, ύψους 21.895,5 δισεκατομμυρίων μανάτ εκ των οποίων 8.980,2 αφορούσαν τον ήδη σχετικά αναπτυγμένο τομέα της εξόρυξης και της εμπόρευσης πετρελαίου και φυσικού αερίου.⁹⁴ Η κύρια καταναλωτική αγορά-στόχος υπήρξε αυτή της Δυτικής Ευρώπης, ενώ μοναδικές επιλογές διαμετακίνησης για τα περικόσπια κράτη της Κασπίας προς αυτήν υπήρξαν το Ιράν, η Ρωσία και η Τουρκία. Το Ιράν αντιμετώπιζε το φάσμα της ρήξης των σχέσεων του με τις ΗΠΑ και το συνεπαγόμενο εμπάργκο, ενώ η Ρωσία αποτελούσε το δεσπόζοντα εμπορικό συνεργάτη λόγω του σοβιετικού παρελθόντος και της κατεύθυνσης σχεδόν του συνόλου των ενεργειακών υποδομών προς την ρωσική ενδοχώρα. Η Τουρκία, κατά συνέπεια, προσανατολίστηκε και ενδιαφέρθηκε για το στρατηγικό αγαθό της ενέργειας, προκειμένου τόσο να ισχυροποιηθεί η ίδια παρουσιαζόμενη ως εναλλακτικός εμπορικός διάδρομος όσο και να μην ισχυροποιηθούν οι στρατηγικοί ανταγωνιστές της εντός της ευρύτερης περιφέρειας.

Προς τούτο, μεταψυχροπολεμικά παρατηρήθηκε ραγδαία άνοδος της εμπλοκής της Τουρκίας επί της μεταφοράς ενεργειακών προϊόντων από την Κασπία προς την ίδια και τις αγορές της δύσης. Ενδεικτικά αξίζει να σημειωθεί το παράδειγμα της μεταφοράς αργού πετρελαίου διαμέσου του BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline),⁹⁵ ο οποίος φαίνεται ότι κατέχει δεσπόζουσα θέση, ενώ επί της περίπτωσης

---

⁹³ Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 8.

Περί της συνεισφοράς της εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων επί εθνικών οικονομιών κατά την περίοδο 2002-2007, βλ.: Παράρτημα IV.

⁹⁴ Pomfret, R. (2001) *Turkmenistan: From communism to nationalism by gradual economic reform*. Kluwer academic publishers, 11, σελ. 172.

Περί του επιμερισμού των επενδύσεων ανά τομέα στο Τουρκμενιστάν κατά την περίοδο 1994-1999, βλ.: Παράρτημα IV.

⁹⁵ Ο χάρτης της διαδρομής του BTC παρατίθεται εντός του παραρτήματος III.

του φυσικού αερίου, σημειώνεται ότι η δυναμική άνοδος συνυφαίνεται με μια εξάρτηση από τη συγκεκριμένη περιοχή κατά περίπου 85%.⁹⁶ Μέσω του BTC, το 2007, μεταφέρθηκαν 210.352.000 βαρέλια αργού πετρελαίου, ενώ οι υπόλοιποι πετρελαιαγωγοί (Ιράκ-Τουρκία, Ceyhan-Kirikkale, Batman-Dörtyol και Şelmo-Batman) μετέφεραν συνολικά 73.490.000 βαρέλια.⁹⁷ Ο όγκος εμπορευσιμότητας των υδρογονανθράκων αποτελεί μεταβλητή συνθήκης της παρεμβαίνουσας μεταβλητής του διακρατικού εμπορίου. Τουτέστιν, το διακρατικό εμπόριο ενέργειας ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή εισέρχεται στην αιτιακή σχέση της περιφερειακής και της διεθνούς κατανομής ισχύος η οποία συνιστά ανεξάρτητη μεταβλητή και της συμπεριφοράς των κρατικών δρώντων και εν προκειμένω της Τουρκίας, η οποία είναι – επί της προκειμένης σχέσης – εξαρτημένη μεταβλητή. Τοιούτοτρόπως, ο όγκος εμπορευσιμότητας των υδρογονανθράκων αντικατοπτρίζει τη θέση, τον ρόλο και τη σημασία της Τουρκίας εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος. Εν κατακλείδι, επί των κριτηρίων επιλογής της περιπτώσιολογικής μελέτης της ενεργειακής πολιτικής της Τουρκίας ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, συμπεραίνεται ότι οι ακραίες τιμές της μεταβλητής συνθήκης (ενεργειακό εμπόριο μεταξύ Τουρκίας και κρατών περιοχής) είναι σημαίνουσας σημασίας.

Επί τω σκοπώ της εξαγωγής των συμπερασμάτων και του ελέγχου της υπόθεσης για τις διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών δραστηριοτήτων της Άγκυρας, θα περιγραφεί αρχικά το διεθνές και το περιφερειακό πλαίσιο της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής. Με άλλα λόγια, θα καταδειχθούν διεθνείς παράγοντες, όπως επί παραδείγματι η παγκόσμια κατανάλωση και η ενεργειακή ζήτηση από μεγάλους καταναλωτές, οι οποίοι διαμόρφωσαν το πλαίσιο ανάκυψης του ενδιαφέροντος για την Κασπία πέραν της ίδιας της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Επιπλέον, η σημασία της Κασπίας εν συγκρίσει με άλλες περιοχές γεωοικονομικού ενδιαφέροντος, καθώς και οι παρουσιαζόμενες δυσχέρειες από το θολό νομικό καθεστώς το οποίο τη διέπει, καταγράφονται ως παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά τη χάραξη της τουρκικής στρατηγικής. Περαιτέρω, περιγράφεται η τουρκική ενεργειακή πολιτική με άξονα τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία κατά την περίοδο 1991-

---

⁹⁶ Ενδεικτικά, βλ.: Bacik, G. (2001) The Blue Stream project, energy cooperation and conflicting interests. *Turkish studies*, 2 (2), σελ. 85-93.

⁹⁷ Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. (2008) *Crude oil transportation figures* [WWW] BOTAŞ. Διαθέσιμο από: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> [21/8/2014].

Περί των συνολικών τιμών της μεταφοράς αργού πετρελαίου μέσω αγωγών προς την Τουρκία, βλ.: Παράρτημα IV.

2007. Η απεικόνιση των πολιτικοοικονομικών διλημάτων και η υπογράμμιση των εναλλακτικών επιλογών υπό πολιτική και στρατηγική σκοπιά κρίνεται αναγκαία προκειμένου να αναλυθεί το περιεχόμενο του τουρκικού ενδιαφέροντος. Υπό το συγκεκριμένο πλέγμα, μελετώνται ο βαθμός της ενεργειακής εξάρτησης της Τουρκίας από την περιφέρεια της Κασπίας, το ύψος της εσωτερικής κατανάλωσης, η δυνατότητα εγχώριας παραγωγής, η σημασία των υδρογονανθράκων για την τουρκική οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη, η ύπαρξη υποκατάστατων αγαθών, η κρατική υποστήριξη και επενδυτική πολιτική, καθώς και η δυνατότητα ανάληψης του ρόλου του «ενεργειακού κόμβου» από την Τουρκία. Επίσης, παρατίθεται η περιπτωσιολογική μελέτη του πετρελαιοαγωγού Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) ως ενδεικτική περίπτωση της τουρκικής ενεργειακής δραστηριοποίησης στην περιοχή. Τέλος, αντί συμπερασμάτων, καταγράφεται το πραγματολογικό πλαίσιο αναγωγής της ενεργειακής πολιτικής της Τουρκίας στο πολιτικό-στρατηγικό επίπεδο υπό το μανδύα του νταβουτόγλειου «στρατηγικού βάθους».

6.2. Διεθνές και περιφερειακό πλαίσιο της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής: Η θέση της περιφέρειας της Κασπίας στον κόσμο

Οι απαρχές της δραστηριοποίησης επί της εξόρυξης πετρελαίου στην περιοχή της Κασπίας τοποθετούνται το 1848, περίοδο κατά την οποία η τσαρική Ρωσία κυριαρχούσε. Η παραγωγή πετρελαίου σημείωνε διαρκή και σταθερή άνοδο φθάνοντας τους 2,5 εκατομμύρια τόνους ανά έτος το 1888, ενώ το εφαλτήριο για την εν λόγω αναπτυξιακή πορεία απετέλεσε το άνοιγμα της αγοράς μέσω της επένδυσης ιδιωτικών κεφαλαίων.⁹⁸ Κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, η ευρύτερη περιοχή της Κασπίας και κυρίως το Μπακού παρείχε το ήμισυ των παγκοσμίων αναγκών πετρελαίου, στοιχείο διαφωτιστικό για τις τεράστιες δυνατότητες της περιοχής. Επί του προκειμένου, η φράση του Βρετανού Henry το 1905, σύμφωνα με την οποία «το Μπακού είναι μεγαλύτερο από οιαδήποτε άλλη πόλη του κόσμου. Αν το πετρέλαιο είναι βασιλιάς, τότε το Μπακού αποτελεί το θρόνο του»,⁹⁹ είναι κατατοπιστική.

⁹⁸ Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) *Troubled waters: The geopolitics of the Caspian region*. New York: I.B. Tauris. Σελ. 15-16.

⁹⁹ Παρατίθεται εντός του: De Waal, T. (2010) *The Caucasus: An introduction*. Oxford: Oxford university press. Σελ. 169.

Εντούτοις, η συνέχεια δεν ήταν ανάλογη. Η άνοδος των μπολσεβίκων στην εξουσία οδήγησε προς τη μερική αναστολή των δραστηριοτήτων εξόρυξης, καθώς απουσίαζαν οι προηγμένες τεχνολογικές δυνατότητες για κάτι τέτοιο, ενώ η συνεπαγόμενη ρήξη με τη δύση οδήγησε στην απομόνωση της περιοχής εξ απόψεως εύρεσης αγορών. Επίσης, έχει παρατεθεί από αναλυτές ότι η κεντρική κυβέρνηση στη Μόσχα δεν ευνοούσε την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης και της εμπορεύσεως του πετρελαίου από τα ομόσπονδα κράτη του Αζερμπαϊτζάν, του Καζακστάν και του Τουρκμενιστάν, καθώς επιθυμούσε να συνεχίσουν να είναι υποτελή στην ίδια δίχως να επιτυγχάνουν υψηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης.¹⁰⁰ Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ, η ίδρυση των νεότευκτων κρατών και το τέλος των κολεκτιβοποιημένων δομών συνυφάνθηκαν με το άνοιγμα της αγοράς, την είσοδο επενδύσεων και την ευκαιρία ανόδου της εξορυκτικής δραστηριότητας. Η εν λόγω ευκαιρία δύνατο να αντικατοπτρισθεί τόσο στην ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και μεθόδων εξόρυξης όσο και στη διεύρυνση των κοιτασμάτων. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η μεταψυχροπολεμική περίοδος ταυτίστηκε με την απαρχή του «δεύτερου μεγάλου παιχνιδιού» με τη διαφορά να έγκειται στο ότι μεγάλα πετρελαϊκά εταιρικά σχήματα έχουν λάβει τη θέση της άλλοτε κραταιής Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών.¹⁰¹

Αποτελεί γεγονός ότι η Ρωσία εξακολούθησε να διαθέτει προεξέχοντα ρόλο επί της εκμετάλλευσης των ενεργειακών κοιτασμάτων, αλλά τούτο δεν αναιρεί τη δυναμική της μεταψυχροπολεμικής ευκαιρίας.¹⁰² Το παρόν υποκεφάλαιο εστιάζει στην κατάδειξη της σημασίας των ενεργειακών αποθεμάτων της Κασπίας τόσο για τα

---

¹⁰⁰ Παρατίθεται εντός του: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 17.

¹⁰¹ De Waal, T. (2010) ό.π., σελ. 175.

Ο Edward Mead Earle αναφέρεται στους ανταγωνισμούς των μεγάλων δυνάμεων του 19^{ου} αιώνα υπό το πρίσμα της ανάπτυξης των σιδηροδρόμων, οι οποίοι διαδραμάτιζαν μείζονα ρόλο κατά τη μεταφορά πολύτιμων αγαθών. Διακύβευμα του ανταγωνισμού, εν προκειμένω, αποτελούσε η δυνατότητα άσκησης πολιτικής επιρροής επί των κρατών, τα οποία ευρίσκονταν επί των εμπορικών-σιδηροδρομικών διαδρόμων. Κατ' αντιστοιχία, το «δεύτερο μεγάλο παιχνίδι» αφορά αγωγούς αντί σιδηροδρομικών διαδρόμων υπονοώντας τη διαχρονική σχέση μεταξύ των κρατών-καταναλωτών της δύσης και των κρατών-παραγωγών πρώτων υλών της ανατολής, καθώς και το ζήτημα της σταθερής και ασφαλούς διαμετακόμισης των εν λόγω πρώτων υλών. Earle, E.M. (1986) ό.π., σελ. 257-258. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: Jonson, L. (2001) *The new geopolitical situation in the Caspian region*. Εντός του: Chuftrin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 11-32. Σελ. 13.

¹⁰² Wohlforth, W.C. (2004) *Revisiting balance of power theory in Central Eurasia*. Εντός του: Paul, T.V., Wirtz, J.J. and Fortmann, M. (eds.) *Balance of power: Theory and practice in the 21st century*. California: Stanford university press, σελ. 214-238. Σελ. 231.

Οι υποδομές εκμετάλλευσης και οι αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου στην ευρύτερη περιφέρεια της Κασπίας απεικονίζονται σε χάρτη εντός του παραρτήματος III.

κράτη της περιοχής όσο και εντός των πλαισίων του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων. Επίσης, καταδεικνύονται οι μεταβλητές, οι οποίες καθόρισαν την τουρκική εμπλοκή στην περιοχή κατά τη διάρκεια της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Η σύζευξη της πολιτικής και της οικονομίας κατατείνει στην ανάδειξη της σημασίας παράλληλης μελέτης των δύο θεματικών κατά την απόπειρα αποκρυπτογράφησης της στρατηγικής συμπεριφοράς κρατικών δρώντων. Η μεταψυχροπολεμική εστίαση στο πεδίο της γεωοικονομίας έχει συντελεστεί ακριβώς για να αναδείξει το γεγονός ότι η πολιτική και η οικονομία αλληλεπικαλύπτονται. Μάλιστα, με άξονα αναφοράς τον ενεργειακό ανταγωνισμό στην Κασπία, ο Stephen Blank υπογραμμίζει ότι «η πολιτική και όχι η οικονομία θα προεξάρχει επί μελλοντικών αποφάσεων σχετικά με αγωγούς και σημαίνοντες επενδυτικούς σχεδιασμούς».¹⁰³

Συνεπώς, αμιγώς οικονομικού χαρακτήρα ζητήματα ρυθμίζονται με πολιτικούς όρους, ενώ έχει ήδη σημειωθεί ανωτέρω ότι συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή αμιγώς πολιτικά ζητήματα να ρυθμίζονται υπό την επίκληση οικονομικών μέσων. Υπό το πλαίσιο της εν λόγω διαλεκτικής, προκύπτει το «δεύτερο μεγάλο παιχνίδι», ήτοι ο μεταψυχροπολεμικός ανταγωνισμός των περιφερειακών δυνάμεων της Κασπίας με διακύβευμα την εξόρυξη και διαμετακίνηση των ενεργειακών πόρων της. Μάλιστα, ο εν λόγω ανταγωνισμός συμπαρέσυρε και εξωγενείς δρώντες, όπως οι ΗΠΑ, οι οποίες δεν επιθυμούσαν την ρωσική γεωπολιτική και γεωοικονομική επικυριαρχία στην Κασπία. Ο κίνδυνος μίας τέτοιας επικυριαρχίας ήταν εξαιρετικά πιθανός, αν ληφθεί υπόψη ότι επρόκειτο για τα μη συνεκτικά και αδύναμα νεοϊδρυθέντα κράτη, ευεπίφορα στην επιρροή από τρίτους – περιφερειακά ή και παγκόσμια ισχυρούς – δρώντες, όπως επί παραδείγματι η Ρωσία. Προς τούτο, οι ΗΠΑ ευνόησαν σημαντικά την τουρκική εμπλοκή επί ενεργειακών θεμάτων με αποκορύφωμα την υλοποίηση του πετρελαιοαγωγού Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC). Σύμφωνα με τον Henry Kissinger:

Γεωπολιτικά, η Αμερική είναι ένα νησί μακριά από τη γήινη [σ.σ. εδαφική] μάζα της Ευρασίας, οι πόροι και ο πληθυσμός της οποίας είναι πολύ μεγαλύτερα από αυτά των ΗΠΑ. Η κυριαρχία μιας μόνο δύναμης σε οποιαδήποτε από τις δύο σφαίρες της Ευρασίας – Ευρώπη ή Ασία – παραμένει ένας καλός ορισμός στρατηγικού κινδύνου για την Αμερική, με

¹⁰³ Παρατίθεται εντός του: İşeri, E. (2007) ό.π., σελ. 16.

ή χωρίς Ψυχρό Πόλεμο. Κι αυτό, επειδή μια τέτοια δύναμη θα είχε την ικανότητα να ξεπεράσει την Αμερική στον οικονομικό και, τέλος, στο στρατιωτικό τομέα, επίσης. Ο κίνδυνος αυτός θα έπρεπε να αποτραπεί έστω κι αν η κυρίαρχη δύναμη φαινόταν καλοπροαίρετη, γιατί αν άλλαζαν οι προθέσεις της, η Αμερική θα βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση για μια αποτελεσματική αντίσταση, ενώ οι δυνατότητές της να διαμορφώσει τα γεγονότα θα έφθιναν ολοένα και πιο πολύ.¹⁰⁴

Κατά συνέπεια, ο Kissinger αποδέχεται την ανάγκη αποτροπής κυριαρχίας μιας μόνο δύναμης στην Κεντρική Ευρασία. Προς τούτο, ο πρώτος λόγος της μεταψυχροπολεμικής ανόδου του γεωπολιτικού και γεωοικονομικού ενδιαφέροντος για Καύκασο και την Κεντρική Ασία ήταν τα πολιτικά διακυβεύματα του ελέγχου των ενεργειακών πόρων της περιοχής. Η συγκεκριμένη στρατηγική αναγκαιότητα επιβάλλει τη διαρκή άμεση και έμμεση παρουσία των ΗΠΑ στην περιοχή κατά τρόπο παρόμοιο με την προαιώνια περίπτωση της Ευρώπης, όπου αντισυσπειρώσεις έχουν αποτρέψει ιστορικά μία σειρά επίδοξων ηγεμόνων από τον Ναπολέοντα έως τον Αδόλφο Χίτλερ. Υπό αυτό το πλαίσιο συμφερόντων, ένας εκ των παραγόντων οι οποίοι υποβοηθούν την αμερικανική παρουσία είναι η Τουρκία, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η εξισορρόπηση των υπολοίπων ισχυρών δρώντων, όπως η Ρωσία, το Ιράν, η Κίνα αλλά και ευρύτερα ο ισλαμικός φονταμενταλισμός. Προς τούτο, ο κεντρικός στρατηγικός σκοπός των ΗΠΑ είναι ο κατακερματισμός της ισχύος, ήτοι η τήρηση της ισορροπίας ισχύος και όχι η ανάδυση ενός μοναδικού ηγεμόνα στην περίμετρο της Κασπίας. Αντιστοίχως, όσον αφορά τον τομέα της ενέργειας, τα αποθέματα της Κασπίας θα συνέβαλαν προς τη διαφοροποίηση (diversification) επί παγκόσμιας βάσης, καθότι τη δεδομένη ιστορική περίοδο ευρίσκονταν – και εξακολουθούν επί της παρούσης να ευρίσκονται – εκτός ΟΠΕΚ (Οργανισμός Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Κρατών).¹⁰⁵

Επί αυτού, μάλιστα, έχει σημειωθεί ότι «οι ΗΠΑ απλώς δεν μπορούν να ανεχθούν την προσπόριση των ενεργειακών κοιτασμάτων της Κασπίας από την

---

¹⁰⁴ Kissinger, H. (1995) *Διπλωματία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 906.

¹⁰⁵ Ο Οργανισμός Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Κρατών (ΟΠΕΚ) αποσκοπεί στον εναρμονισμό των πολιτικών και ιδιαίτερος της τιμολόγησης των εξαγωγών πετρελαίου εκ μέρους μίας σημαίνουσας μερίδας πετρελαιοπαραγωγών κρατών. Organization of the Petroleum Exporting Countries (2014) *Our mission* [WWW] OPEC. Διαθέσιμο από: http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/23.htm [30/11/2014].

Ρωσία και το Ιράν [κατά μονομερή τρόπο] ιδιαιτέρως με το τεράστιο πολιτικό βάρος το οποίο δύνανται να προσφέρουν εντός της περιοχής και ακόμα εντός της Ευρώπης. Κατά ανοδικό τρόπο, η περιοχή της Κασπίας αναδύεται όχι μόνο ως σημαντική παράμετρος της δυτικής ενεργειακής ασφαλείας, αλλά επίσης ως κεντρικός μοχλός εντός των πλαισίων της διαμορφούμενης ισορροπίας ισχύος στην Ευρασία, στην Ασία και στη Μέση Ανατολή».¹⁰⁶ Το 1998, ο μετέπειτα αντιπρόεδρος των ΗΠΑ επί των κυβερνήσεων του George W. Bush και τότε εκτελεστικός διευθυντής της πετρελαϊκής εταιρίας Halliburton, Dick Cheney ανέφερε εύγλωττα ότι «δε δύναμαι να σκεφθώ κάποια ιστορική στιγμή κατά την οποία είχαμε μία περιοχή να αναδύεται τόσο ξαφνικά και να γίνεται τόσο σημαντική στρατηγικά όσο η Κασπία. Είναι σαν οι ευκαιρίες να προέκυψαν εντός μίας νύχτας».¹⁰⁷ Υπό το πρίσμα των ανωτέρω θέσεων, γίνεται ευκρινής σημασιολογικά η ήδη αναφερθείσα ρήση του Sir Halford Mackinder, σύμφωνα με την οποία «όποιος κυβερνά την ανατολική Ευρώπη, κυβερνά τη Heartland. Όποιος κυβερνά τη Heartland, κυβερνά την Πλανητική Νήσο. Όποιος κυβερνά την Πλανητική Νήσο, κυβερνά ολόκληρο τον Κόσμο».¹⁰⁸ Προς ανάδειξη της πολιτικής και στρατηγικής σημασίας των ενεργειακών κοιτασμάτων της Κασπίας είναι, επίσης, ενδεικτική η παράφραση της συγκεκριμένης ρήσης από τη Sarah O'Hara:

Όποιος ελέγχει τους εξαγωγικούς διαδρόμους, ελέγχει το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο. Όποιος ελέγχει το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, ελέγχει τη Heartland [σ.σ. τη γεωγραφική ζώνη υψηλής σημασίας περιμετρικά της Κασπίας].¹⁰⁹

Δεύτερος λόγος απετέλεσε αυτός καθ' εαυτός ο πλούτος των ενεργειακών πόρων, καθώς θα δύνατο να αποτελέσει σημαντική παράμετρο κατά την ισχυροποίηση των εμπλεκόμενων μερών κατά τρόπο ο οποίος έχει ήδη περιγραφεί. Τα κράτη της Κασπίας, σύμφωνα με υπολογισμούς του 2003, διέθεταν 216,3

¹⁰⁶ Η εν λόγω φράση ανήκει στη Sheila Heslin – πρώην αξιωματούχου του συμβουλίου εθνικής ασφαλείας των ΗΠΑ – και παρατίθεται εντός του: De Waal, T. (2010) ό.π., σελ. 177. Επί του συγκεκριμένου ζητήματος, επίσης, βλ.: Korkmaz, V. (2007) ό.π., σελ. 100.

¹⁰⁷ Παρατίθεται εντός του: De Waal, T. (2010) ό.π., σελ. 175.

¹⁰⁸ Μάκιντερ, Χ.Τζ. (2006) *Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα & άλλες τρεις εισηγήσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 316.

¹⁰⁹ O'Hara, S.L. (2005) *Great game or grubby game? The struggle for control of the Caspian*. Εντός του: Le Billon, P. (ed.) *The geopolitics of resource wars: Resource dependence, governance and violence*. New York: Frank Cass, σελ. 138-160. Σελ. 148.

δισεκατομμύρια βαρέλια αποδεδειγμένων πετρελαϊκών κοιτασμάτων και 2819,2 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια αποδεδειγμένων αποθεμάτων φυσικού αερίου. Συνεπώς, εν συγκρίσει με τα 685,6 δισεκατομμύρια βαρέλια πετρελαίου και τα 2531,8 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια φυσικού αερίου της Μέσης Ανατολής, η Κασπία ανέκλυτε δεύτερη και πρώτη αντιστοίχως σε παγκόσμια βάση.¹¹⁰

Κατά τις αρχές της περιόδου έρευνας και συγκεκριμένα το 1993, οι εκτιμήσεις των ίδιων των κρατών της περιοχής συνέτειναν στο ότι το Καζακστάν διέθετε 65 δισεκατομμύρια βαρέλια πετρελαίου πέραν των υπεράκτιων – εντός της Κασπίας Θάλασσας – κοιτασμάτων, το Τουρκμενιστάν 46, το Ουζμπεκιστάν 2,3 και το Αζερμπαϊτζάν 10,3. Οι επανεκτιμήσεις του 1997 από πλευράς των ΗΠΑ συνέτειναν στο ότι η Κασπία διέθετε συνολικά σε δυνητικό επίπεδο 163 δισεκατομμύρια βαρέλια επιμεριζόμενα σε 85 για το Καζακστάν, 32 για το Τουρκμενιστάν, 27 για το Αζερμπαϊτζάν, 12 για το Ιράν και 5 για την Ρωσία.¹¹¹ Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, το 2003, το Αζερμπαϊτζάν κατείχε το 0,6% των παγκοσμίων αποθεμάτων πετρελαίου όντας 16^ο επί της σχετικής κατάταξης, ενώ το Καζακστάν κατείχε το 0,8% όντας 15^ο.¹¹² Όσον αφορά το φυσικό αέριο, οι εκτιμήσεις του 1999 συνέτειναν στο ότι ο κύριος παραγωγός φυσικού αερίου, ήτοι το Τουρκμενιστάν διέθετε αποδεδειγμένα 91,7 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια και 211,9 δυνητικά. Αντιστοίχως, το Καζακστάν διέθετε 68,64 αποδεδειγμένα και 200,81 δυνητικά, το Ουζμπεκιστάν 67,74 αποδεδειγμένα και 127,22 δυνητικά και το Αζερμπαϊτζάν 21,37 αποδεδειγμένα και 60,2 δυνητικά. Οι συνολικές εκτιμήσεις των αποθεμάτων φυσικού αερίου της Κασπίας άγγιζαν τα 248,82 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια αποδεδειγμένων ευρημάτων.¹¹³

---

¹¹⁰ Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) Caspian energy: Oil and gas resources and the global market. Εντός του: Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. 2nd ed. Leiden: Brill, σελ. 77-92. Σελ. 86. Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 167-168.

Περί μίας αναλυτικής συγκριτικής απεικόνισης των παγκοσμίων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου ανά περιοχή, βλ.: Παράρτημα IV.

¹¹¹ Στοιχεία παρατιθέμενα εντός του: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 29-30. Επίσης, βλ.: Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 77-78, 85.

Περί μίας αναλυτικής παρουσίασης των παραγωγικών δυνατοτήτων των περικόσπιων κρατών, βλ.: Παράρτημα IV.

¹¹² Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 87.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των μεριδίων του συνόλου των παρακάσπιων κρατών επί των παγκοσμίων αποθεμάτων πετρελαίου, καθώς και φυσικού αερίου, βλ.: Παράρτημα IV.

¹¹³ Στοιχεία παρατιθέμενα εντός του: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 32. Επίσης, βλ.: Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 77-78, 85.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ευκρινώς μεγάλα αποθέματα φυσικού αερίου συνιστούν σημαντική παράμετρο κατά την ανάλυση της δυνητικής ενεργειακής συνεισφοράς της Κασπίας. Λαμβανομένων υπόψη των περιβαλλοντικών ανησυχιών των καταναλωτικών κρατών της Δυτικής Ευρώπης, της αναμενόμενης αύξησης του μεριδίου του φυσικού αερίου επί της παγκόσμιας κατανάλωσης από 23% σε 28% και της σημασίας του για την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος, η γεωοικονομική σημασία της Κασπίας ενισχύεται περαιτέρω.¹¹⁴ Επίσης, εν συγκρίσει με άλλες γεωγραφικές ζώνες υψηλής ενεργειακής αξίας, ενδεικτικά σημειώνεται ότι η Κασπία διέθετε διπλάσια υπεράκτια αποθέματα υδρογονανθράκων εν σχέσει με τη Βόρειο Θάλασσα, η οποία συνιστά διαχρονικά το βασικό ενεργειακό πάροχο της Ευρώπης, ενώ – όπως έχει ήδη αναφερθεί – υπερτερούσε της Μέσης Ανατολής ως προς το φυσικό αέριο και υστερούσε ως προς τα πετρελαϊκά αποθέματα. Είναι αξιοσημείωτη η αντιπαραβολή των 216,3 αποδεδειγμένων δισεκατομμυρίων βαρελιών πετρελαίου της ευρύτερης Κασπίας με τα 30,7 των ΗΠΑ και τα 20,3 της Ευρώπης.¹¹⁵ Ωστόσο, συνιστά αναμφίλεκτο γεγονός ότι τα αποθέματα της Κασπίας, αν και κατάτι λιγότερα από της Μέσης Ανατολής, δύναντο να συνεισφέρουν προς την κατεύθυνση της διαφοροποίησης των παρόχων υδρογονανθράκων με απώτερο σκοπό την αύξηση της

Περί μίας απεικόνισης των αποθεμάτων της Κασπίας, βλ.: Παράρτημα IV.

¹¹⁴ Winrow, G. (2004) Turkey and the East-West gas transportation corridor. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 24. Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) EU-Russian relations and Turkey's role as an energy corridor. *Europe-Asia studies*, 61 (2), σελ. 339.

¹¹⁵ Roberts, J. (2003) Caspian oil and gas: How far have we come and where are we going? Εντός του: Cummings, S.N. (ed.) *Oil, transition and security in Central Asia*. London: Routledge, σελ. 143-160. Σελ. 143. Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 86. Επίσης, βλ.: O'Lear, S. (2005) ό.π., σελ. 164.

Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι, εντός της βιβλιογραφίας, υφίσταται μία μακρά κριτική σχετικά με τις πραγματικές ενεργειακές δυνατότητες της Κασπίας. Κατά τους Ebel και Menon, η συνεισφορά των αποθεμάτων της περιοχής επί της παγκόσμιας παραγωγής υπολογιζόταν περίπου στο 3%. Εντούτοις, τούτο λάμβανε χώρα εξαιτίας των στρατηγικών ανταγωνισμών, οι οποίοι αφορούσαν τη διαχείριση των εν λόγω κοιτασμάτων, ενώ δεν πρέπει να αγνοείται ότι τα αποθέματα της Κασπίας ευρίσκονται σχετικά εγγύς των ευρωπαϊκών αγορών, ταυτίζονταν με την ανάδυση σημανουσών ευκαιριών για τα δυτικά επενδυτικά κεφάλαια καθώς επρόκειτο για κράτη-παραγωγούς με οικονομίας σε μετάβαση, ενώ η οιαδήποτε αποκλειστική διαχείρισή τους από την Ρωσία θα την ισχυροποιούσε ανισομερώς εν σχέσει με τους υπόλοιπους δρώντες της περιφέρειας και του πλανήτη. Εξάλλου, σε επίπεδο ποσοστού επί των παγκοσμίων αποθεμάτων, οι Mehdi Parvizi Amineh και Henk Houweling σημειώνουν ότι το 18,8% όσον αφορά το πετρέλαιο και το 45% όσον αφορά το φυσικό αέριο ευρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της Κασπίας. Ebel, R. and Menon, R. (2000) Introduction: Energy, conflict and development in the Caspian Sea region. Εντός του: Ebel, R. and Menon, R. (eds.) *Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus*. New York: Rowman and Littlefield publishers, σελ. 1-19. Σελ. 2. Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 77-78.

Περί μίας συγκριτικής παράθεσης των δυνατοτήτων εξόρυξης των μείζονων γεωγραφικών ζωνών του πλανήτη, βλ.: Παράρτημα IV.

βαθμίδος της ενεργειακής ασφάλειας. Τα ανωτέρω δεδομένα οδήγησαν τον πρώην υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ James Baker να εκθέσει την άποψη ότι οι υδρογονάνθρακες της Κασπίας «δύνανται τελικώς να καταστούν το ίδιο σημαντικοί για τον εκβιομηχανισμένο κόσμο» με εκείνους της Μέσης Ανατολής.¹¹⁶

Οφείλεται να επισημανθεί ότι η αιτιολόγηση της μη εστίασης στα υπόλοιπα κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας αφορά το γεγονός ότι είτε διαθέτουν κοιτάσματα υδρογονανθράκων (Κιργιστάν, Τατζικιστάν) είτε έχουν ορισμένη σημασία αποκλειστικά ως προς τη διαμετακόμιση υδρογονανθράκων δίχως ωστόσο να κατέχουν κοιτάσματα (Γεωργία, Αρμενία) είτε διαθέτουν ορισμένα κοιτάσματα, τα οποία όμως φθάνουν μόνο ώστε να καλύψουν την εσωτερική ζήτηση (Ουζμπεκιστάν). Ενδεικτικά, το Κιργιστάν παρήγε, το 2005, μόνο 2.000 βαρέλια ανά ημέρα με την ημερήσια κατανάλωση να φθάνει στα 20.000 βαρέλια όντας, προς τούτο, εξαρτημένο από εισαγωγές. Παρομοίως, το Τατζικιστάν επαφίεται σε εισαγωγές από το Τουρκμενιστάν και το Ουζμπεκιστάν. Η Γεωργία και η Αρμενία, επίσης, εξαρτώνται από εισαγωγές, αλλά η γεωγραφική θέση τους παρεμβαίνουσα μεταξύ της Κασπίας και της δύσης προσδίδει τον πραγματικό (Γεωργία – BTC) ή το δυνητικό ρόλο (Αρμενία) του κράτους-διαμετακομιστή (transit country). Τέλος, το Ουζμπεκιστάν απετέλεσε διακριτή περίπτωση, καθότι η παραγωγή των 175.000 βαρελιών ανά ημέρα του 1996 σταθεροποιήθηκε, εν τέλει, στα 166.000 βαρέλια το 2003 καλύπτοντας αποκλειστικά τις εσωτερικές ανάγκες της χώρας.¹¹⁷

Ο τρίτος λόγος, μέσω του οποίου αποκρυσταλλώνεται η σημασία των κοιτασμάτων της Κασπίας, αφορά τα ίδια τα κράτη της περιοχής. Πλέον ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα του Καζακστάν, του Αζερμπαϊτζάν και του Τουρκμενιστάν, τα οποία κατέχουν το 88% των πετρελαϊκών αποθεμάτων της Κασπίας και το 83% των αποθεμάτων φυσικού αερίου.¹¹⁸ Στο Καζακστάν, το 2000, η εξόρυξη πετρελαίου έφθασε τα 706.650 βαρέλια ανά ημέρα και απετέλεσε το 45,5% της συνολικής

¹¹⁶ Παρατίθεται εντός του: O'Hara, S.L. (2005) ό.π., σελ. 146.

¹¹⁷ Dorian, J.P. (2006) Central Asia: A major emerging energy player in the 21st century. *Energy policy*, 34, σελ. 548. Σχετικά με την ενεργειακή αυτάρκεια του Ουζμπεκιστάν, περαιτέρω, βλ.: Olcott, M.B. (1996) *Central Asia's new states: Independence, foreign policy and regional security*. Washington: United States institute of peace press. Σελ. 134.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των δεικτών παραγωγής, εξαγωγών και κατανάλωσης ενέργειας των κρατών της ευρύτερης Κασπίας, βλ.: Παράρτημα IV.

¹¹⁸ Bilgin, M. (2003) The emerging Caspian energy regime and Turkey's new role. *The Turkish yearbook*, XXXIV, σελ. 2.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των αποδεδειγμένων και εκτιμωμένων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου των κρατών της του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, βλ.: Παράρτημα IV.

βιομηχανικής παραγωγής της χώρας. Αντιστοίχως, στο Αζερμπαϊτζάν, το 2000, η εξόρυξη πετρελαίου άγγιξε τα 284.000 βαρέλια ανά ημέρα συνιστώντας το 50% της αζερικής βιομηχανικής παραγωγής. Στο Τουρκμενιστάν, το ίδιο έτος, η παραγωγή φυσικού αερίου έφθασε τα 47 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα καλύπτοντας το 17% του ΑΕΠ της χώρας.¹¹⁹ Σχετικά με το Τουρκμενιστάν, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι διαθέτει αξιοσημείωτα αποθέματα φυσικού αερίου δυνάμενα να το καταστήσουν έναν εκ των σημαντικότερων παραγωγών του πλανήτη, ενώ σημαντικό στοιχείο αποτελεί ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της οργάνωσης της παραγωγής και μεταφοράς με το σύνολο των εξουσιών να εμπίπτει στη δικαιοδοσία του προέδρου Saparmurat Niyazov.¹²⁰

Όσον αφορά τον «πετρελαϊκό γίγαντα» της περιοχής, το Καζακστάν, το 2005, τα ποσοστά των εσόδων από τις εξαγωγές πετρελαίου ως προς το σύνολο των εξαγωγών ανήλθε στο 61,5%, ενώ τα έσοδα εκμετάλλευσης ως προς το ΑΕΠ ανήλθαν στο 10,6%.¹²¹ Τα πλέον γνωστά καζακικά κοιτάσματα της περιόδου είναι το Kashagan, το Karachaganak και το Tengiz. Το Kashagan ευρίσκεται στην Κασπία και αποτελεί ένα εκ των πέντε μεγαλύτερων κοιτασμάτων πετρελαίου παγκοσμίως εκτός του Περσικού Κόλπου, ενώ το Karachaganak και το Tengiz συνιστούν χερσαία κοιτάσματα διαθέτοντας τόσο πετρέλαιο όσο και φυσικό αέριο με δυνατότητες, οι οποίες θα δύναντο να φθάσουν την εξόρυξη 210.000 και 700.000 βαρελιών ανά ημέρα αντιστοίχως.¹²² Οι ανωτέρω εκτιμήσεις οδήγησαν τον πρόεδρο του Καζακστάν

---

¹¹⁹ Kalyuzhnova, Y. (2002) Economies and energy. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 58-85. Σελ. 65. Περί της σημασίας των υδρογονανθράκων για την ανάπτυξη των νεοϊδρυθέντων κρατών, επιπροσθέτως βλ.: Findlay, R. and O'Rourke (2007) *Power and plenty: Trade, war and the world economy in the second millennium*. New York: Princeton University Press. Σελ. 528.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των δεικτών αναφορικά με τη συμβολή της ενεργειακής παραγωγής στην οικονομική ανάπτυξη κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, βλ.: Παράρτημα IV.

¹²⁰ Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 72.

¹²¹ Lohmus, P. and Ter-Martirosyan, A. (2008) Resource revenue and fiscal sustainability in Kazakhstan. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 64-72. Σελ. 65.

Περί μίας αναλυτικής καταγραφής της πετρελαϊκής παραγωγής και των προκειμένων εσόδων στο Καζακστάν κατά την περίοδο 1999-2005, βλ.: Παράρτημα IV.

¹²² Dorian, J.P. (2006) ό.π., σελ. 545-546. Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 59. Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 89. Nazarbayev, N. (2008) *The Kazakhstan way*. London: Stacey international. Σελ. 95. Olcott, M.B. (2005) *Central Asia's second chance*. Washington: Carnegie endowment for international peace. Σελ. 32-33.

Περί μίας γεωγραφικής αποτύπωσης των κυριότερων σημείων εξόρυξης πετρελαίου στο Καζακστάν, βλ.: Παράρτημα III.

Nursultan Nazarbayev να δηλώσει, το φθινόπωρο του 1997, ότι «είμαι πεπεισμένος ότι, από το 2030, το Καζακστάν θα έχει μετατραπεί στη λεοπάρδαλη του χιονιού της Κεντρικής Ασίας και θα διαδραματίζει τον ρόλο του παραδείγματος για τα υπόλοιπα αναπτυσσόμενα κράτη».¹²³ Τα εν λόγω καζακικά κοιτάσματα θα αναφερθούν και πάλι εντός του υποκεφαλαίου σχετικά με τον αγωγό BTC, καθότι αποτελούσαν και αποτελούν δυνητικούς τροφοδότες του. Εξάλλου, η γεωγραφική απομόνωση των κρατών του Καυκάσου και ιδιαιτέρως της Κεντρικής Ασίας, καθότι είναι περικλειστα, έθεσε σημαντικότερα εμπόδια ως προς τη δυνατότητα ανάπτυξης του δικτύου εξαγωγών και της πρόσβασής τους στις διεθνείς αγορές και ο BTC κλήθηκε να αποτελέσει μία διέξοδο για το εν λόγω εμπόδιο.

Τοιουτοτρόπως, διαφαίνεται η επιτακτικότητα – για τα εν λόγω κράτη – υλοποίησης ενεργειακών συνεργασιών, καθότι οι υδρογονάνθρακες απετέλεσαν κεντρικό πυλώνα της οικονομικής ανάπτυξής τους και κατ' επέκταση της επιβιώσής τους. Εξάλλου, ακριβώς εξαιτίας της δεσπόζουσας σημασίας του πετρελαίου και του φυσικού αερίου για τις οικονομίες των νεότευκτων κρατών και την πολιτική σταθερότητα στο εσωτερικό τους, το «δεύτερο μεγάλο παιχνίδι» περιορίστηκε αποκλειστικά επί του εμπορίου των ενεργειακών προϊόντων, δίχως να λάβει – τις αρχικά αναμενόμενες – ευρύτερες διαστάσεις.¹²⁴ Επιπροσθέτως, δε δύναται να αγνοηθεί το γεγονός ότι ήταν νεότευκτα, ασταθή, καθώς και πολιτικά και οικονομικά αδύναμα κράτη, εξαιρετικά ευεπίφορα στην επιρροή περιφερειακών δυνάμεων ιδιαιτέρως κατά την αρχή της δεκαετίας του 1990. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, εξαιτίας του σοβιετικού κερκτημένου, οι υποδομές και οι γραφειοκρατικές δομές είχαν παντοιοτρόπως ως κατεύθυνση ή εφελτήριο τη Μόσχα.¹²⁵

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των κυριότερων κοιτασμάτων πετρελαίου στην Κεντρική Ασία εν έτει 2004, καθώς και των αποδεδειγμένων αποθεμάτων τους και των δυνατοτήτων εξόρυξης ανά ημέρα, βλ.: Παράρτημα IV.

¹²³ Παρατίθεται εντός του: Luong, P.J. (2000) Kazakhstan: The long-term costs of short-term gains. Εντός του: Ebel, R. and Menon, R. (eds.) *Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus*. New York: Rowman and Littlefield publishers, σελ. 79-106. Σελ. 79.

¹²⁴ Pomfret, R. (2006) Economic reform and performance in Central Asia. Εντός του: Babu, S.C. and Djalalov, S. (eds.) *Policy reforms and agriculture development in Central Asia*. Washington: Springer, σελ. 25-57. Σελ. 46.

¹²⁵ Ο Amikam Nachmani παραθέτει ένα εξαιρετικά ενδεικτικό παράδειγμα σχετικά με τη χειραγώγηση των οικονομιών των ομόσπονδων κρατών από τη Μόσχα κατά τη διάρκεια της ΕΣΣΔ. Οι υπόλοιπες δημοκρατίες, πλην της Ρωσίας, παρήγαν το 90% του σοβιετικού βάμβακος. Εξ αυτού το 93% προωθείτο εκτός των εν λόγω δημοκρατιών, ενώ οι υψηλής βαθμίδας και ειδικευσης εργαζόμενοι ήταν συνηθέστερα Ρώσοι. Τοιουτοτρόπως, τα ομόσπονδα κράτη υπόκειντο αφ' ενός σε οικονομική αφαίμαξη και αφ' ετέρου σε στέρηση ακόμη και της πρόσβασης στην τεχνολογία και στην

Εν προκειμένω, το σύνολο των αγωγών μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου είχε κατεύθυνση την ρωσική ενδοχώρα και προς τούτο, η δυνατότητα ένταξης των νεότευκτων κρατών στο διεθνές εμπόριο ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Επί παραδείγματι, το κεντρικό σύστημα των αγωγών φυσικού αερίου της Κεντρικής Ασίας (Central Asia – Centre gas pipeline) είχε βόρεια κατεύθυνση, ήτοι προς την Ρωσία, εξυπηρετώντας μία σειρά κλάδων-τροφοδοτών. Ορισμένοι εξ αυτών ξεκινούσαν από την τουρκμενική ενδοχώρα και διέσχιζαν το Καζακστάν πριν φθάσουν στην Ρωσία, ένας επιπρόσθετος κλάδος μετέφερε τουρκμενικό αέριο από τα θαλάσσια κοιτάσματα της Κασπίας, ενώ ένας ακόμη κλάδος αφορούσε τη διασύνδεση του Νοτίου Ουζμπεκιστάν με την Ρωσία.¹²⁶ Επί των συγκεκριμένων, προστίθεται η επιτακτικότητα χρηματοδότησης των οικονομιών, η οποία δυσχέραινε την υλοποίηση επενδύσεων επί της αναβάθμισης ή δημιουργίας νέων υποδομών εξόρυξης και διαμετακίνησης.

Κατ' επέκταση, ο τέταρτος λόγος συνυφάνθηκε με την αστάθεια και την αβεβαιότητα, η οποία χαρακτήριζε το ύψος των παγκοσμίων τιμών πετρελαίου κατά την περίοδο της μελέτης. Η εν λόγω προβληματική είχε καταστεί σαφής κατά τη διετία 1998-1999 όταν η τιμή του πετρελαίου είχε κατακυλήσει στα 10 δολάρια ΗΠΑ ανά βαρέλι και ανέστειλε προσωρινά τις οιοσδήποτε σκέψεις για την εκτεταμένη ανάπτυξη των ενεργειακών υποδομών της Κασπίας. Μάλιστα, το Μάιο

τεχνολογία. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, τα κράτη ιδρυθέντα κατόπιν της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ στερούντο ακόμη και βασικές προϋποθέσεις πλήρους ανεξαρτησίας. Nachmani, A. (2003) *Turkey: Facing a new millennium, Coping with intertwined conflicts*. Manchester: Manchester university press. Σελ. 123.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των αγωγών φυσικού αερίου, μέσω της οποίας διαφαίνεται η άρρηκτη διασύνδεση της Κεντρικής Ασίας με την Ρωσία, βλ.: Παράρτημα IV.

¹²⁶ Kalyuzhnov, A., Lee, J. and Nanay, J. (2002) Domestic use of energy: Oil refineries and gas processing. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 133-168. Σελ. 149. Επιπροσθέτως, βλ.: Rumer, E.B. and Wallander, C.A. (2003-04) Russia: Power in weakness? *The Washington quarterly*, 27 (1), σελ. 59.

Αξιοσημείωτο παράδειγμα της άρρηκτης διασύνδεσης των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών με τη Μόσχα αποτελεί η οικονομική κρίση του 1998. Επί παραδείγματι, ο ρωσικός – κατ' ουσία – έλεγχος επί των καζακικών εκμεταλλεύσεων του πετρελαίου ενίσχυσε την οικονομική αλληλεξάρτηση των δύο κρατών στο βαθμό κατά τον οποίο οι ραγδαίες επιπτώσεις της κρίσης του 1998 στην ρωσική οικονομία έπληξαν ανεπανόρθωτα τις προοπτικές και της καζακικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Καζακστάν ήταν εξαρτημένο από την Ρωσία ακόμη και για τη διύλιση του πετρελαίου, το οποίο κατανάλωνε το ίδιο. Επιπλέον, το 70% περίπου του εξαγωγικού καζακικού εμπορίου αφορούσε την ρωσική αγορά, ενώ όσον αφορά τα στρατηγικά αγαθά του χρωμίου, του αλουμινίου και του σιδήρου, η Ρωσία απορροφούσε το 100% της καζακικής παραγωγής. Pomfret, R. (2006) ό.π., σελ. 38. Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 57-58, 65-67. Olcott, M.B. (2005) ό.π., σελ. 193-194. Pomfret, R. (1999) *Central Asia turns south? Trade relations in transition*. London: The royal institute of international affairs. Σελ. 31-40.

του 1999, ο αντιπρόεδρος της BP Amoco Tony Hayward δήλωσε ότι «αν δεν μπορούσαμε να επιτύχουμε [τα κατάλληλα επίπεδα κόστους], τότε δε νομίζω ότι η περιοχή της Κασπίας πρόκειται να καταστεί ανταγωνιστική επί μίας παγκόσμιας βάσης».¹²⁷ Οι μειωμένες παγκόσμιες τιμές του πετρελαίου ταυτίστηκαν με τη δημιουργία μίας παράλληλης πραγματικότητας. Από τη μία πλευρά, υποβοήθησαν τη δυναμική οικονομική ανάπτυξη της δύσης και γενικώς των κρατών, τα οποία ήταν αποκλειστικά καταναλωτές ενέργειας ενώ, από την άλλη πλευρά, διεύρυναν τα χρηματοδοτικά κενά των προϋπολογισμών των κρατών-παραγωγών με αποτέλεσμα αυτά να μη δύνανται να εκσυγχρονίσουν και να αναπτύξουν τον κλάδο της ενεργειακής εκμετάλλευσης και μεταφοράς.¹²⁸

Είναι εύλογο ότι, από την εν λόγω παγκόσμια τάση της δεκαετίας του 1990, δεν εξαιρέθηκαν τα νεότευκτα κράτη-παραγωγοί της Κασπίας τα οποία, λόγω των απαρχαιωμένων δομών τους, ευρίσκονταν σε επιτακτική ανάγκη προσέλκυσης επενδύσεων. Άλλωστε, η γεωμορφολογία της περιοχής της Κασπίας απαιτούσε κόστος εξόρυξης πετρελαίου περίπου 10 έως 14 δολάρια ΗΠΑ ανά βαρέλι, τη στιγμή κατά την οποία το αντίστοιχο κόστος στη Σαουδική Αραβία ανερχόταν μόλις στα 3 δολάρια ΗΠΑ.¹²⁹ Ωστόσο, η συγκεκριμένη πορεία μεταστράφηκε ιδιαιτέρως μετά το 2000. Η μειωμένη παραγωγή πετρελαίου, η οποία καταγράφηκε από πλευράς του ΟΠΕΚ, καθώς και η συνεπαγόμενη άνοδος των τιμών κατέστησαν τη λύση της Κασπίας αφ' ενός ελκυστική και αφ' ετέρου εφικτή, καθότι οι επενδύσεις επί των υδρογονανθράκων της περιοχής θα καθίσταντο περισσότερο βιώσιμες. Τα νέα – κατά προτίμηση με την παράκαμψη της Ρωσίας – έργα υποδομών, όπως αγωγοί μεταφοράς, διωλιστήρια, καθώς και έρευνα και εκμετάλλευση νέων κοιτασμάτων προϋπέθεταν την ανάλογη παρουσίαση ενδείξεων βιωσιμότητας. Είναι ενδεικτικό στοιχείο, άλλωστε, ότι το σημείο καμπής υπέρ της ανάπτυξης της ρωσικής οικονομίας μέσω των εξαγωγών υδρογονανθράκων κατά την περίοδο του Vladimir Putin ταυτίστηκε με την άνοδο των παγκοσμίων τιμών του πετρελαίου μετά το

¹²⁷ Παρατίθεται εντός του: Roberts, J. (2003) ό.π., σελ. 151.

¹²⁸ Roberts, J. (2001) Energy reserves, pipeline routes and the legal regime in the Caspian Sea. Εντός του: Chufirin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 33-68. Σελ. 33. Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 168. Ehteshami, A. (2004) Geopolitics of hydrocarbons in Central and Western Asia. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 55-67. Σελ. 56.

¹²⁹ Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 73.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης του κόστους εξόρυξης πετρελαίου ανά μείζονος ενεργειακής σημασίας περιοχή του πλανήτη, βλ.: Παράρτημα IV.

2000.¹³⁰ Προς τούτο, το δεδηλωμένο ενδιαφέρον της δεκαετίας του 1990 εκδηλώθηκε πλέον εντονότερα.

Ο πέμπτος λόγος αφορούσε τις αυξανόμενες τάσεις της παγκόσμιας κατανάλωσης και τις συνεπαγόμενες τεράστιες ανάγκες τόσο αναδυόμενων οικονομιών, όπως η κινεζική και η ινδική, όσο και αναπτυγμένων, όπως η αμερικανική, να εξυπηρετήσουν τη μεγάλη εσωτερική ζήτηση και συνολικά τους υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξής τους. Μεταξύ των ετών 2000 και 2004, η παγκόσμια κατανάλωση πετρελαίου αυξήθηκε κατά 8%, ενώ συγκεκριμένα η κινεζική κατανάλωση σημείωσε αύξηση ύψους 36%. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι, το 1990, οι ΗΠΑ κατανάλωναν 353 εκατομμύρια τόνους πετρελαίου ετησίως και η Κίνα 25 ενώ, το 2005, τα αντίστοιχα νούμερα ανήλθαν στους 635 και στους 146 εκατομμύρια τόνους.¹³¹ Τα εν λόγω στοιχεία ταυτίστηκαν με την ανάγκη εύρεσης νέων παρόχων ενέργειας, όπως η Κασπία, ιδιαίτερος αν εκληφθούν υπόψη τρεις επιμέρους παράγοντες. Πρώτον, η ανάπτυξη εναλλακτικών πηγών, όπως η πυρηνική και οι ανανεώσιμες, ήταν αργή εν σχέσει με το δείκτη αύξησης της κατανάλωσης, ενώ παράλληλα οι αυξανόμενες περιβαλλοντικές ανησυχίες εντός της ΕΕ ανέστειλαν οιαδήποτε ιδέα ανάπτυξης και περαιτέρω χρηματοδότησης μορφών ενέργειας όπως ο άνθρακας. Δεύτερον, η αρχή της μεταψυχροπολεμικής περιόδου ταυτίστηκε με μία παρατεταμένη αστάθεια στη Μέση Ανατολή, η οποία προκάλεσε αξιοσημείωτα προβλήματα όσον αφορά την αδιάληπτη εξαγωγή πετρελαίου από την περιοχή. Τόσο η συνέχιση του εμπάργκο στο Ιράν μετά την Ισλαμική Επανάσταση του 1979 όσο και ο Πόλεμος του Κόλπου της διετίας 1990-1991 συνέτειναν προς τον περιορισμό των επενδύσεων επί τω σκοπώ ανάπτυξης των εξορυκτικών δραστηριοτήτων. Προς τούτο, το κλείσιμο των αγορών του Ιράν και του Ιράκ κάθε άλλο παρά υποβοήθησε την κάλυψη των αυξανόμενων παγκόσμιων ενεργειακών αναγκών.¹³²

Άλλωστε, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό παράδειγμα της συνεχιζόμενης αστάθειας εντός της ευρύτερης Μέσης Ανατολής απετέλεσε ο αγωγός πετρελαίου μεταξύ

---

¹³⁰ Cooley, A. (2012) *Great games, local rules: The new great power contest in Central Asia*. New York: Oxford university press. Σελ. 64.

¹³¹ Shankleman, J. (2006) *Oil, profits and peace: Does business have a role in peacemaking?* Washington: Institute of peace press. Σελ. 17.

Περί της αναλυτικής παράθεσης των αριθμητικών στοιχείων σχετικά με την υπέρβαση της κατανάλωσης πετρελαίου έναντι της παραγωγής στις δύο μείζονες καταναλώτριες χώρες παγκοσμίως, ήτοι τις ΗΠΑ και την Κίνα, βλ.: Παράρτημα IV.

¹³² Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) *Οι πολιτικοστρατηγικές επιπτώσεις από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης στις τρεις ανεξάρτητες δημοκρατίες του Καυκάσου: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενίας, Γεωργίας*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 149.

Kirkuk και Ceyhan. Μεταξύ του έτους των εγκαινίων του ήτοι το 1977 και το 2003, εξαιτίας τόσο επιθέσεων από Κούρδους αντάρτες όσο και του επιβαλλόμενου εμπάργκο στο Ιράκ κατά την επαύριον του Πολέμου του Κόλπου, ο διπλός πετρελαιαγωγός Kirkuk-Ceyhan ήταν «κλειστός περισσότερες μέρες εν σχέσει με εκείνες τις οποίες ήταν ανοιχτός».¹³³ Εξαιτίας της συγκεκριμένης κατάστασης, η επένδυση κατέστη υπερβολικά κοστοβόρα και ως εκ τούτου μη βιώσιμη και έστρεψε ειδικά την Τουρκία αλλά και δυτικούς ενδιαφερομένους προς εναλλακτικές επιλογές. Τρίτον, τα αποθέματα εναλλακτικών περιοχών-παρόχων υδρογονανθράκων εμφάνιζαν, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, σημάδια εξάντλησης. Επί του προκειμένου, χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτέλεσε η Βόρειος Θάλασσα, όπου η παραγωγή από το γιγαντιαίο ολλανδικό κοιτάσμα φυσικού αερίου του Groningen συνέχισε μειούμενη μετά το 2006, ενώ το ίδιο συνέβη και με τα βρετανικά υπεράκτια κοιτάσματα.¹³⁴

Εξαιτίας της μακρόχρονης εξορυκτικής δραστηριότητας, παρατηρήθηκε μείωση της απόδοσης των κοιτασμάτων και προς τούτο, σημαντικός περιορισμός των επενδύσεων, γεγονός το οποίο επέφερε σημαντικό πλήγμα στα εμπορικά ισοζύγια των κρατών-παραγωγών της περιοχής. Στις απαισιόδοξες προβλέψεις των αποθεμάτων της Βορείου Θάλασσας, προστέθηκε το γεγονός ότι οι δυνατότητες της Βορείου Αφρικής αποδείχθηκαν ιδιαιτέρως περιορισμένες, ενώ η αμερικανική επέμβαση του 2003 στο Ιράκ εναντίον του καθεστώτος του Saddam Huseyin δημιούργησε επιπλέον εμπόδια επί της σταθερής πρόσβασης των ευρωπαϊκών αγορών στους ενεργειακούς πόρους της Μέσης Ανατολής. Τοιουτοτρόπως, η Κασπία ανέκυψε ως μία αρκούντως ελκυστική εναλλακτική επιλογή. Στο Αζερμπαϊτζάν, τα 183.000 βαρέλια πετρελαίου της ημερήσιας παραγωγής του 1995 αυξήθηκαν στα 900.000 το 2007. Αντιστοίχως, στο Καζακστάν, τα 440.000 βαρέλια του 1995 αυξήθηκαν στα 1.500.000 το 2007 ενώ στο Τουρκμενιστάν, τα 93.000 βαρέλια του 1995 υπερδιπλασιάστηκαν στα 200.000 το 2007.¹³⁵ Από την ανωτέρω τάση της

---

¹³³ Fink, D. (2006) Assessing Turkey's future as an energy transit country. *The Washington institute for Near East policy: Research notes*, 11, σελ. 2.

¹³⁴ Stern, J. (2010) The new security environment for European gas: Worsening geopolitics and increasing global competition for LNG. Εντός του: Lévêque, F. et al. (eds.) *Security of energy supply in Europe: Natural gas, nuclear and hydrogen*. Cheltenham: Edward Elgar publishing limited, σελ. 56-90. Σελ. 58.

¹³⁵ Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 40. Περαιτέρω, βλ.: Lohmus, P. and Ter-Martirosyan, A. (2008) ό.π., σελ. 65. Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 88.

παραγωγής και των εξαγωγών υδρογονανθράκων, το φυσικό αέριο δεν απετέλεσε εξαίρεση, αν και τα αριθμητικά δεδομένα επί της προκείμενης περίπτωσης είναι λιγότερο εντυπωσιακά. Η συνολική ετήσια παραγωγή των 677 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων το 1993 αυξήθηκε στα 730,4 δισεκατομμύρια το 2003. Εντούτοις, η κατακόρυφη άνοδος της εσωτερικής κατανάλωσης απορρόφησε την εν λόγω αύξηση μειώνοντας δραματικά τις εξαγωγές.¹³⁶

Ο έκτος λόγος συνυφαίνεται με τη γεωπολιτική πραγματικότητα της περιοχής. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η περιφέρεια της Κασπίας είναι γεωγραφικά περικλειστη με αποτέλεσμα η πρόσβαση των κρατών της στις διεθνείς αγορές να προϋποθέτει τη συνεργασία με διαμεσολαβούντα μέρη όπως η Ρωσία, το Ιράν και η Τουρκία. Αλληλένδετος παράγοντας αποτελεί το ζήτημα των αγωγών ή με άλλα λόγια, η θεματική της «διπλωματίας των αγωγών».¹³⁷ Ακριβώς λόγω της έλλειψης προσβασιμότητας των κρατών της Κασπίας στις ανοιχτές θάλασσες, ο στρατηγικός ρόλος ενός κράτους διέλευσης, το οποίο κατέχει δεσπίζουσα παρουσία επί των εμπορικών διαδρόμων προς τις διεθνείς αγορές, δύναται να αποτιμηθεί ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή εφάμιλλης σημασίας με εκείνες του ρόλου του κράτους-παραγωγού ή τη μεταβλητή συνθήκης των ποσοτήτων των ενεργειακών αποθεμάτων.¹³⁸ Μάλιστα, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ενώ το κόστος εξόρυξης ανά βαρέλι ήταν σχετικά χαμηλό, ήτοι περίπου 5 δολάρια ΗΠΑ, η προϋπόθεση κατασκευής αγωγών μεταφοράς εκτόξευε τα κόστη σε επίπεδα μη ανταγωνιστικά εν σχέσει με τη Μέση Ανατολή.¹³⁹

Τα εν λόγω κόστη μεταφοράς ήταν ακόμη μεγαλύτερα όταν επρόκειτο περί υπεράκτιων κοιτασμάτων, ενώ επιβαρυντικό ρόλο διαδραμάτιζε συχνά η ρωσική ενεργειακή πολιτική. Είναι ενδεικτικό ότι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η διέλευση του καζακικού πετρελαίου διαμέσου των ρωσικών αγωγών μεταφοράς

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης της διαχρονικής εξέλιξης της παραγωγής και των εξαγωγών πετρελαίου των περικόσπιων κρατών σε ημερήσια βάση, βλ.: Παράρτημα IV.

¹³⁶ Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 88. Περαιτέρω, βλ.: Olcott, M.B. (2005) ό.π., σελ. 268.

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης της διαχρονικής εξέλιξης της παραγωγής και των εξαγωγών φυσικού αερίου των περικόσπιων κρατών σε ημερήσια βάση, βλ.: Παράρτημα IV.

¹³⁷ Roberts, J. (2001) ό.π., σελ. 33.

¹³⁸ Öniş, Z. and Yılmaz, Ş. (2009) Between europeanization and euro-asianism: Foreign policy activism in Turkey during the AKP era. *Turkish studies*, 10 (1), σελ. 10. Επί του προκειμένου, επίσης, βλ.: Shaffer, B. (2006) Turkey's energy policies in a tight global energy market. *Insight Turkey*, 8 (2), σελ. 100.

¹³⁹ Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 34.

χρεωνόταν διπλάσια εν σχέσει με το ρωσικό πετρέλαιο. Παράλληλως, η άρνηση του Καζακστάν να αποδεχθεί τη συνδιαχείριση του κοιτάσματος Tengiz με την Ρωσία προκάλεσε τη λήψη περιοριστικών μέτρων εκ μέρους της δεύτερης με άξονα τις επιτρεπόμενες ποσότητες καζακικού πετρελαίου εισερχόμενου εντός του ρωσικού δικτύου αγωγών.¹⁴⁰ Σε συνάφεια με τον τέταρτο λόγο, η σημασία της Τουρκίας ως κράτος διέλευσης είναι ιδιαίτερος επαυξημένη, καθότι η δυνατότητα υλοποίησης αγωγών μεταφοράς διαμέσου του εδάφους της συνυφάνθηκε με την άνοδο των παγκοσμίων τιμών μετά το 2000. Τοιουτοτρόπως, ο περικόλειστος γεωγραφικός χαρακτήρας της Κασπίας και η αναγκαιότητα εξαγωγής των ενεργειακών πόρων μέσω εναλλακτικών – πλην της Ρωσίας – διόδων κατέτεινε στην κατασκευή αγωγών μεταφοράς οι οποίοι, με τη σειρά τους, κατέστησαν επενδυτικά βιώσιμοι εξαιτίας της ραγδαίας ανόδου της τιμής του πετρελαίου.

Σε συνέχεια των προαναφερθέντων παραμέτρων, οι οποίες συνυφάνθηκαν με τη μεταψυχροπολεμική άνοδο της γεωοικονομικής σημασίας της Κασπίας, οφείλεται να σημειωθεί ο αξιοσημείωτα ανασχετικός παράγοντας της αδυναμίας διευθέτησης του νομικού καθεστώτος της Κασπίας κατά την περίοδο μελέτης. Ενόσω η εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων της περιοχής κρινόταν επιτακτική, οι διαφωνίες των περικόσπιων κρατών αναφορικά με το μερίδιό τους επί του εκτός αιγιαλίτιδας ζώνης πλούτου συνέστησαν σημαντική δυσχέρεια, η οποία επηρέασε εν πολλοίς την εξέλιξη και την ευόδωση μίας σειράς τουρκικών πρωτοβουλιών, όπως η ενεργειακή συνεργασία με το Τουρκμενιστάν ή ο λεγόμενος διακασπιακός αγωγός (trans-Caspian pipeline). Επιπροσθέτως, η μη διευθέτηση του νομικού καθεστώτος της Κασπίας απετέλεσε το εφιαλτήριο για μια σειρά και άλλων σημαντικών προβλημάτων αναφορικά με την εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων της υφαλοκρηπίδας. Σημαντικότερο πρόβλημα απετέλεσε η διαμάχη μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και του Τουρκμενιστάν με επίκεντρο το κοιτάσμα του Kyapaz/Serdar. Με ενδεχόμενη οριοθέτηση υπό την αρχή της μέσης γραμμής, το κοιτάσμα λογίζεται στο Τουρκμενιστάν. Ωστόσο, η επιμονή του Ασγκαμπάτ για την εφαρμογή του κανόνα της μέσης γραμμής αποκλειστικά προς την κατεύθυνση ανατολής-δύσης και όχι προς όλες τις κατευθύνσεις προκάλεσε την αντίδραση του Μπακού καθότι, σε μια τέτοια

---

¹⁴⁰ Raballand, G. and Genté, R. (2008) Oil in the Caspian Basin: Facts and figures. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 9-29. Σελ. 12.

περίπτωση, μέρος αξιοσημείωτων αζερικών εξορυκτικών υποδομών θα περιερχόταν στην τουρκμενική δικαιοδοσία.¹⁴¹ Σε οιαδήποτε περίπτωση, πυρήνας των προκύπτων προβλημάτων και διενέξεων συνέστησε η αδυναμία μίας οριστικής διευθέτησης του νομικού καθεστώτος του υδάτινου χώρου – μιας και ο όρος «θάλασσα» αμφισβητείται – της Κασπίας.

Το πρόβλημα ανέκυψε εξαιτίας της αδυναμίας κοινής ερμηνείας ή της κατά το δοκούν ερμηνείας της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 και συγκεκριμένα των άρθρων 122 και 123 περί κλειστών και ημίκλειστων θαλασσών. Το άρθρο 122 της σύμβασης αναφέρει ότι «μία κλειστή ή ημίκλειστη θάλασσα ορίζεται ως ο κόλπος, η λεκάνη ή η θάλασσα [είτε] περιβαλλόμενη από δύο ή περισσότερα κράτη και συνδεδεμένη με μία άλλη θάλασσα ή έναν ωκεανό διαμέσου μίας στενής εξόδου-εκροής [είτε] περιλαμβάνουσα ολοκληρωτικά ή πρωτίστως τα χωρικά ύδατα και τις αποκλειστικές οικονομικές ζώνες δύο ή περισσότερων παράκτιων κρατών». Περαιτέρω, το άρθρο 123 προτρέπει τα παράκτια κράτη να συνεργαστούν επί τω σκοπώ «της άσκησης των δικαιωμάτων τους και της υλοποίησης των υποχρεώσεών τους», οι οποίες απορρέουν από τις διατάξεις της σύμβασης.¹⁴² Επιπρόσθετη παράμετρος του προβλήματος υπήρξε η διαρκής τάση των περικόσπιων κρατών να επιθυμούν να προσποριστούν τα περισσότερα δυνατά ενεργειακά κέρδη. Είναι ενδεικτικό το παράδειγμα της αλλαγής στάσης της Ρωσίας εξ αφορμής της υπογραφής του «συμβολαίου του αιώνα», το 1994, περί το οποίο θα πραγματοποιηθεί εκτενής αναφορά σε κατοπινό υποκεφάλαιο. Υπό το φάσμα της προοπτικής οι εξαγωγές να υλοποιούνται μέσω του ρωσικού δικτύου αγωγών, καθώς και της ένταξής της στη σχετική κοινοπραξία, η Μόσχα μετέλλαξε τη σκληρή ρητορική της και αποδέχθηκε την τελική εκμετάλλευση ενός κοιτάσματος ευρισκομένου 120 ναυτικά μίλια ανατολικά του Μπακού και πέραν του αζερικού τομέα ευθύνης όπως θα οριζόταν μέσω της μέσης γραμμής από το – ανταγωνιστικό – Αζερμπαϊτζάν.¹⁴³ Επί της συγκεκριμένης βάσης, ανέκυψαν δύο αντικρουόμενες

---

¹⁴¹ Αξίζει να καταγραφεί ότι «Κυραζ» ονομάζεται από την αζερική πλευρά, ενώ «Serdar» από την τουρκμενική. Roberts, J. (2003) ό.π., σελ. 144-145. Bahgat, G. (2002) Splitting water: The geopolitics of water resources in the Caspian Sea. *The SAIS review of international affairs*, 22 (2), σελ. 285.

¹⁴² United Nations (1982) *Convention on the Law of the Sea*. Montego Bay: United Nations. Part IX, Articles 122 and 123, p. 67.

¹⁴³ Granmayeh, A. (2004) Legal history of the Caspian Sea. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 14-41. Σελ. 17. Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 152-153.

απόψεις εμφορούμενες από την ασαφή διατύπωση των προκείμενων διατάξεων της σύμβασης.

Βάσει της πρώτης άποψης, η Κασπία εξαιρείτο από τις προβλέψεις των άρθρων 122 και 123 και οριζόταν ουσιαστικά ως λίμνη. Αυτή η άποψη πρεσβεύτηκε από την Ρωσία και το Ιράν. Η συμπαρομαρτούσα επιχειρηματολογία σχετιζόταν με τη μη φυσική διασύνδεση της Κασπίας με τις ανοιχτές θάλασσες. Κατά την Ρωσία, το καθεστώς της Κασπίας καθοριζόταν μέσω της συνθήκης της Μόσχας του 1921 και του πρωτοκόλλου του 1940, δικαιοπραξίες οι οποίες ρύθμιζαν τα ζητήματα της ναυσιπλοΐας και της αλιείας. Ενδεικτική της σημασίας της Κασπίας για την Ρωσία ήταν η δήλωση προς τον ΟΗΕ στις 5 Οκτωβρίου 1994, σύμφωνα με την οποία «μονομερής δράση όσον αφορά την Κασπία Θάλασσα είναι παράνομη και δε θα αναγνωριστεί από την Ρωσική Ομοσπονδία, η οποία διαθέτει το δικαίωμα αναλάβει όποια μέτρα αυτή θεωρεί αναγκαία και όποτε θεωρεί κατάλληλη τη στιγμή ώστε να επαναφέρει τη δικαιοσύνη και να υπερσκελίσει τις επιπτώσεις μονομερών δράσεων».¹⁴⁴ Αντιθέτως, η δεύτερη άποψη συμπεριελάμβανε τα ενδιάμεσα κανάλια, τις λίμνες και τα ποτάμια, μέσω των οποίων η Κασπία συνδέεται με τον Εύξεινο Πόντο, ως επαρκή για να χαρακτηριστεί ως «κλειστή θάλασσα» ανεξαρτήτως αν αυτά αποτελούν μέρη μίας τεχνητής διασύνδεσης.¹⁴⁵ Παραλλήλως, οι συνθήκες του 1921 και του 1940 είχαν συνυπογραφεί από τις κυβερνήσεις της Σοβιετικής Ένωσης και του Ιράν, όταν τα συγκεκριμένα δύο κράτη ήταν τα αποκλειστικά παρακάσπια,

---

¹⁴⁴ Παρατίθεται εντός του: Aydin, M. (2000) *New geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of instability and predicament*. Ankara: Center for strategic research. Σελ. 22.

¹⁴⁵ Όσον αφορά τη διαλεκτική περί του νομικού καθεστώτος της Κασπίας, ενδεικτικά βλ.: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 21. Ipek, P. (2009) Azerbaijan's foreign policy and challenges for energy security. *The Middle East journal*, 63 (2), σελ. 233-234. Bozhilova, D. (2009) EU energy policy and regional co-operation in South-East Europe: Managing energy security through diversification of supply? *Hellenic observatory papers on Greece and Southeast Europe*, 24, σελ. 25. Granmayeh, A. (2004) ό.π., σελ. 17. Kemp, G. (2000) U.S.-Iranian relations: Competition or cooperation in the Caspian Sea basin. Εντός του: Ebel, R. and Menon, R. (eds.) *Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus*. New York: Rowman and Littlefield publishers, σελ. 145-162. Σελ. 148.

Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Vitaly Naumkin παραθέτει μία εναλλακτική άποψη σχετικά με τις θέσεις των περικόςπιων κρατών. Σημειώνει ότι η σύγκλιση των ρωσικών και των ιρανικών θέσεων υπήρξε αποκλειστικά ρητορική και όχι πραγματική. Εν τοις πράγμασι, η πρόταση για τον ισότιμο επιμερισμό της Κασπίας από τα πέντε κράτη υποστηρίχθηκε σθεναρά μονάχα από την Τεχεράνη, ενώ η Μόσχα αντέτεινε διαφορετικές προτάσεις όπως η αναγνώριση αγκυαλίτιδων ζωνών 20 ναυτικών μιλίων και επιπρόσθετων 20 ναυτικών μιλίων αποκλειστικών οικονομικών ζωνών. Naumkin, V. (2001) Russia's national security interests in the Caspian region. Εντός του: Chufirin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 119-135. Σελ. 134. Επίσης, βλ.: Aydin, M. (2000) ό.π., σελ. 22. Bahgat, G. (2002) ό.π., σελ. 281-282.

ενώ δε συμπεριελάμβαναν προβλέψεις αναφορικά με το ζήτημα της εκμετάλλευσης και της ευρύτερης διαχείρισης των ενεργειακών πόρων της υφαλοκρηπίδας της Κασπίας. Η εν λόγω άποψη υποστηρίχθηκε από το Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν και εν μέρει το Τουρκμενιστάν.

Η συγκεκριμένη διάσταση οπτικών ήταν εξαιρετικά σημαντική, καθώς ενέπιπτε στο καθεστώς υπό το οποίο θα πραγματοποιείτο η μετέπειτα οριοθέτηση της θάλασσας και κατ' επέκταση ο επιμερισμός των δικαιωμάτων επί του υποθαλάσσιου ενεργειακού πλούτου. Αν εκλαμβάνονταν ως λίμνη, τα πέντε παραλίμνια κράτη θα είχαν ίσα δικαιώματα επί του υποθαλάσσιου πλούτου πέραν των 12 ναυτικών μιλίων. Τοιουτοτρόπως, θα ευνοούνταν κυρίως το Ιράν και η Ρωσία ως τα περικόσπια κράτη με τα μικρότερα αποδεδειγμένα κοιτάσματα εντός μίας δυνητικής οριοθέτησης αποκλειστικών οικονομικών ζωνών. Αντιθέτως, ενδεχόμενος ορισμός της Κασπίας ως κλειστή θάλασσα θα σήμαινε την οριοθέτηση επί τη βάση των αρχών τόσο των 12 ναυτικών μιλίων αιγιαλίτιδας ζώνης όσο και των 200 ναυτικών μιλίων αποκλειστικών οικονομικών ζωνών. Τοιουτοτρόπως, οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες του Αζερμπαϊτζάν, του Καζακστάν και του Τουρκμενιστάν θα δύναντο να εκμεταλλευτούν μονομερώς πόρους, οι οποίοι ευρίσκονται εντός των εν λόγω οριοθετήσεων.¹⁴⁶

Σημαίνουσα εξέλιξη προς την κατεύθυνση της τελικής επίλυσης υπήρξε η συμφωνία του 1998 μεταξύ της Ρωσίας και του Καζακστάν για τον καθορισμό ζωνών εκμετάλλευσης των ενεργειακών πόρων υπό την αρχή της μέσης γραμμής ενώ, το 2002, οι δύο χώρες συμφώνησαν προς την από κοινού εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του φυσικού αερίου του Kurmangazy, του Tsentralnoye και του Khvalynskoye.¹⁴⁷ Η συγκεκριμένη ρύθμιση προέκυψε ως συνέχεια πρότερης ρωσικής πρότασης για την επίλυση μέσω σύναψης επιμέρους διμερών ή τριμερών συμφωνιών. Εντούτοις, η τελική οριοθέτηση των ζωνών παρέμεινε σε εκκρεμότητα με βασικότερο αποτέλεσμα την αδυναμία λήψης εξορυκτικών πρωτοβουλιών των πλούσιων σε κοιτάσματα κρατών, όπως το Αζερμπαϊτζάν και το Καζακστάν, δίχως τη συναίνεση ή έστω τη σιωπηρή ανοχή της Ρωσίας.

---

¹⁴⁶ Sasley, B. (1998) Turkey's energy policy in the post-Cold War era. *Middle East review of international affairs*, 2 (4), σελ. 30. Alekperov, G. (2004) Energy resources of the Caspian region and the significance of Turkey for Europe's energy security. *The quarterly journal*, III (3), σελ. 120.

¹⁴⁷ Bahgat, G. (2002) ό.π., σελ. 277-278.

Περαιτέρω, όπως έχει ήδη καταδειχθεί, ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία εκλαμβάνονται ως μία ενιαία γεωγραφική και στρατηγική οντότητα, εξαιτίας του κοινού ρωσικού και σοβιετικού παρελθόντος, της προϋπόθεσης συμπερίληψης του πρώτου για την τουρκική προσέγγιση στη δεύτερη, του κοινού διακυβεύματος των ενεργειακών αποθεμάτων με επίκεντρο την Κασπία και της από κοινού ένταξής τους εντός του ρωσικού αποτρεπτικού δόγματος του «εγγύς εξωτερικού». Ως προς την Τουρκία και το ζήτημα της κατασκευής αγωγών μεταφοράς, το ανεπίλυτο νομικό καθεστώς της Κασπίας συνέστησε ανασχετικό παράγοντα οιασδήποτε δραστηριοποίησης, η οποία θα υλοποιείτο υπό την προοπτική προσέγγισης της τουρκικής και των δυτικών αγορών δίχως τη διαμεσολάβηση του ρωσικού ή του ιρανικού εδάφους. Υπό τη μέγγενη της διαμάχης για το νομικό καθεστώς, δηλαδή, η κατασκευή υποθαλάσσιων αγωγών ήταν αδύνατη δίχως τη συναίνεση του συνόλου των περικόσπιων κρατών. Τοιουτοτρόπως, η αυτονομία δράσης της Τουρκίας ήταν εξαιρετικά περιορισμένη.

Εν κατακλείδι, χάριν των ήδη αναφερθέντων παραμέτρων, οι ενεργειακοί πόροι της Κασπίας συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον κατά την περίοδο μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Σε συνδυασμό με την ανακατανομή της ισχύος, η οποία έχει περιγραφεί και αναλυθεί εντός προηγούμενου κεφαλαίου, η εν λόγω «γεωοικονομική ευκαιρία» της εκμετάλλευσης των εν λόγω ενεργειακών πόρων απετέλεσε κρίσιμης σημασίας παρεμβαίνουσα μεταβλητή για την Τουρκία ως επίδοξου περιφερειακού ηγεμόνα. Εξ αυτών αναμένεται ότι η αποκόμιση του μέγιστου δυνατού μεριδίου επί των συμπαρομαρτούντων κερδών, αλλά και ο ταυτόχρονος περιορισμός των μεριδίων των περιφερειακών ανταγωνιστών, ήτοι της Ρωσίας και δευτερευόντως του Ιράν, υπήρξε το μέγιστο διακύβευμα για την Άγκυρα.¹⁴⁸ Η εν λόγω προβληματική περιγράφεται και αναλύεται κατωτέρω επί τω σκοπώ του ελέγχου της ήδη καταδειχθείσας υπόθεσης εργασίας σύμφωνα με την οποία:

¹⁴⁸ Ο καθορισμός της Ρωσίας και του Ιράν ως οι κεντρικοί ανταγωνιστές της Τουρκίας εντός των πλαισίων της «διπλωματίας των αγωγών» πραγματοποιείται, επίσης, από τον Ahmet Davutoğlu. Ο Davutoğlu παραθέτει μία σειρά στρατηγικών προτεραιοτήτων για την Άγκυρα, προκειμένου να καταφέρει να εξισορροπήσει την επιρροή της Μόσχας και της Τεχεράνης επί των νεότευκτων κρατών. Μείζον διακύβευμα αποτελούσε η προοπτική να αποτελέσουν αποκλειστικοί κράτη-διαμετακομιστές και κατ' επέκταση δίαυλοι για τους ενεργειακούς πόρους των εν λόγω κρατών. Εν προκειμένω, υπογραμμίζει ότι «η δραστηριότητα σε αυτή την περιοχή μπορεί να διασφαλιστεί μέσω της άσκησης επιρροής πάνω στις συγκοινωνιακές αρτηρίες που θα τη συνδέουν με τις υπόλοιπες θαλάσσιες περιοχές». Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 283. Περί του ευρύτερου τουρκορωσικού ανταγωνισμού στην Κεντρική Ευρασία, όπως τον αντιλαμβάνεται ο Davutoğlu, επιπροσθέτως βλ.: Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 202-206, 330.

Η Τουρκία ενδιαφέρεται για τα σχετικά της κέρδη όσον αφορά την «ενεργειακή πίττα» της ευρύτερης περιοχής της Κασπίας. Τοιουτοτρόπως, η πολιτική της εκτυλίσσεται εν συναρτήσει και υπό την επίβλεψη των πολιτικών και των οικονομικών δυνατοτήτων των βασικών της ανταγωνιστών, ήτοι του Ιράν και της Ρωσίας. Μέρος, τουτέστιν, των στρατηγικών υπολογισμών της Τουρκίας συνίσταται στις διανεμητικές συνέπειες των δραστηριοτήτων αναφορικά με τον ενεργειακό τομέα. Ακριβώς εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων και της επικέντρωσης στο ζήτημα της ασφαλείας, η Τουρκία συνεκτιμά τα κέρδη των δυνητικών απειλών της ασφαλείας της, καθώς τα συγκεκριμένα κέρδη συνιστούν είτε συντελεστές οικοδόμησης στρατιωτικής ισχύος είτε μέσα εφαρμογής πολιτικής και στρατηγικής επιρροής.

6.3. Η τουρκική ενεργειακή πολιτική στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας

Η σημαίνουσα γεωγραφική θέση της Τουρκίας τεκμαίρεται μέσω της γειτνίασης με τις περιφέρειες του Καυκάσου, της Κεντρικής Ασίας, της Μέσης Ανατολής, της Βορείου Αφρικής και της Ανατολικής Μεσογείου, οι οποίες διαθέτουν περισσότερο από το 72% των παγκοσμίων αποθεμάτων πετρελαίου και 71% φυσικού αερίου. Έχει ήδη καταδειχθεί και αιτιολογηθεί ότι συγκεκριμένα η ευρύτερη περιοχή της Κασπίας απετέλεσε μία σημαίνουσα εναλλακτική πηγή εξόρυξης υδρογονανθράκων κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο επ' ωφελεία της Άγκυρας. Επί τη βάση της διαπίστωσης περί του πλούτου αποθεμάτων εντός της περιφέρειας της Τουρκίας, αξίζει να σημειωθεί ότι απετέλεσε κράτος διαμετακόμισης του 6-7% της παγκόσμιας πετρελαϊκής ζήτησης το 2012, στοιχείο το οποίο προέκυψε κατόπιν της δυναμικής αναπτυξιακής πορείας των προηγούμενων ετών.¹⁴⁹ Προς τούτο, η σημασία της Τουρκίας είναι αξιοσημείωτη όσον αφορά τη διαμετακόμιση

---

¹⁴⁹ Ekşi, M. (2010) The role of energy in Turkish foreign policy. *The Turkish yearbook of international relations*, 41, σελ. 60. Περί της γεωγραφικής θέσης της Τουρκίας και της συμπαρομαρτούσας εγγύτητας προς αξιοσημείωτες πηγές ενέργειας, επιπροσθέτως βλ.: Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 341. Winrow, G. (2008) Turkey and EU energy security. Εντός του: Hug, A. (ed.) *Turkey in Europe: The economic case for Turkish membership of the EU*. London: The foreign policy center, σελ. 57-66. Σελ. 57-58. Tekin, A. and Williams, P.A. (2008) Turkey and EU energy security: The pipeline connection. *East European quarterly*, 42 (4), σελ. 422.

ενεργειακών πόρων προς τις διεθνείς – και κυρίως τις ευρωπαϊκές – αγορές. Επί του προκειμένου, ο Ahmet Davutoğlu σημειώνει εύγλωττα ότι «χάριν της γεωγραφικής θέσης, την οποία η Τουρκία απολαμβάνει, μέρος της εθνικής στρατηγικής της περιλαμβάνει τη διευκόλυνση της μεταφοράς ενέργειας διαμέσου του εδάφους της, το οποίο τίθεται στο επίκεντρο του ενεργειακού διαδρόμου Ανατολής-Δύσης».¹⁵⁰ Επιπλέον, σε επίσημο επίπεδο, το τουρκικό υπουργείο εθνικής αμύνης μέσω του «Defense white paper 2000» υπογραμμίζει:

Η Τουρκία αποζητά τον ρόλο της φυσικής γέφυρας για τη μεταφορά των φυσικών πόρων της Κασπίας και της Κεντρικής Ασίας προς τη δύση κατά τον επόμενο αιώνα. Εβδομήντα τοις εκατό των παγκοσμίων αποθεμάτων φυσικών πηγών ενέργειας ευρίσκεται εντός του περιγύρου της Τουρκίας. Το σχέδιο του Baku-Ceyhan, μέσω του οποίου προβλέπεται η μεταφορά του πετρελαίου της Κασπίας προς τη δύση και το οποίο διαθέτει την ευρεία υποστήριξη της διεθνούς κοινότητας, παρουσιάζει το πλέον σταθερό και αξιόπιστο περιβάλλον εξ απόψεως της μεταφοράς του πετρελαίου, ενώ [επίσης] ενέχει το μικρότερο ρίσκο εξ απόψεως περιβαλλοντικής προστασίας. Η Τουρκία, η οποία θεωρεί τη διαχείριση και τη μεταφορά των πλούσιων φυσικών πόρων της περιοχής προς τη δύση ως μία χρυσή ευκαιρία επί τω σκοπώ της περιφερειακής συνεργασίας και της αύξησης της ευημερίας, υποστηρίζει τη χρήση πέραν του ενός διαδρομών για τη μεταφορά των προκειμένων πόρων προς τις παγκόσμιες αγορές και διαμηνύει την πολιτική επιθυμία της προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.¹⁵¹

Ωστόσο, η Τουρκία κλήθηκε να διαχειριστεί μία σειρά δυσχερειών προς την κατεύθυνση της απόκτησης ενός τέτοιου ρόλου. Τέτοιου είδους περιπτώσεις αποτέλεσαν η πολιτική αστάθεια τόσο εντός του εσωτερικού ορισμένων κρατών-

¹⁵⁰ Davutoğlu, A. (2008) Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), σελ. 91.

¹⁵¹ Turkey: Ministry of National Defense (2000) *Defense white paper 2000*. Ankara: Ministry of National Defense. Σελ. 8. Περί της αποδιδόμενης σημασίας εκ μέρους της Τουρκίας στους ενεργειακούς πόρους της Κασπίας με άξονα τόσο την ανάληψη ρόλου κράτους διαμετακόμισης και αποθήκευσης όσο και την τροφοδότηση της εγχώριας οικονομικής ανάπτυξης, ενδεικτικά βλ.: Winrow, G. (2000) Turkish policy toward Central Asia and the Transcaucasus. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 116-130. Σελ. 122.

παραγωγών, όπως το Αζερμπαϊτζάν, όσο και εντός του περιφερειακού επιπέδου μέσω ανταγωνισμών, όπως η σύγκρουση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Περαιτέρω ανασχετικός παράγοντας απετέλεσε η αδυναμία της επίλυσης του νομικού καθεστώτος της Κασπίας και η χάραξη των θαλασσίων συνόρων, περί του οποίου έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά, καθώς και επιμέρους ενεργειακού περιεχομένου ζητήματα, όπως η ρήξη μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και του Τουρκμενιστάν με άξονα αναφοράς το χρέος του πρώτου προς το δεύτερο για παραλαβές φυσικού αερίου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και η διαφωνία σχετικά με την κυριαρχία επί υποθαλάσσιων κοιτασμάτων της Κασπίας, όπως το Kyapaz/Serdar.¹⁵² Τοιουτοτρόπως, κατά τον Abdullah Gül, ο ρόλος της Τουρκίας στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία όφειλε να ταυτιστεί με την εμπέδωση ενός ευνοϊκού επενδυτικού περιβάλλοντος μέσω της καλλιέργειας της πολιτικής σταθερότητας.¹⁵³ Με άλλα λόγια, η Τουρκία όφειλε να αποκτήσει ένα σταθεροποιητικό ρόλο επί τω σκοπώ αποτελεσματικότερης χρήσης μέσω της οικονομική διπλωματία ενόσω ο ανταγωνισμός με την Ρωσία υπό όρους σκληρής ισχύος ήταν αδύνατος, πραγματικότητα η οποία εμπεδώθηκε μετά το 1994 και την απαρχή της περιόδου της απογοήτευσης για την τουρκική υψηλή στρατηγική.

Όσον αφορά τη μεταφορά πετρελαίου, η γενική σημασία της Τουρκίας συνυφάνθηκε με το γεγονός ότι το άνοιγμα του τουρκικού διαδρόμου φιλοδόξησε να διαδραματίσει ένα σημαντικό μοχλό πίεσης προς την Ρωσία και τον ΟΠΕΚ επί τω σκοπώ ρύθμισης των τιμών κατά ευνοϊκό τρόπο για τις αγορές της δύσης.¹⁵⁴ Αναφορικά με το φυσικό αέριο, η σημασία της Κασπίας εξ απόψεως αποθεμάτων προσέδιδε έναν αντιστοίχως διακριτό ρόλο σε κράτη διαμετακόμισης, όπως η Τουρκία. Καθότι η τεχνολογία του υγροποιημένου φυσικού αερίου ευρισκόταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο, το φυσικό αέριο συνέχισε να εμπορεύεται επί τη βάση διμερών ή πολυμερών συμφωνιών μεταξύ παραγωγού και καταναλωτή ή καταναλωτών. Η εν λόγω πραγματικότητα δημιουργεί μεγαλύτερες σχέσεις εξάρτησης σε αντίθεση με την εμπόρευση του πετρελαίου, η οποία είναι περισσότερο ελαστική και κατ' επέκταση

¹⁵² Bilgin, M. (2011) Energy policy in Turkey: Security, markets, supply and pipelines. *Turkish studies*, 12 (3), σελ. 408-409.

¹⁵³ Παρατίθεται εντός του: Winrow, G. (2008) ό.π., σελ. 58.

¹⁵⁴ Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 349.

ενταγμένη στους όρους και τα χαρακτηριστικά της οικονομίας της αγοράς.¹⁵⁵ Η προαναφερθείσα γενική σημασία της Τουρκίας έχει, μάλιστα, υπάρξει βασικό σημείο αναφοράς κατά τις διαπραγματεύσεις ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), τα περισσότερα κράτη-μέλη της οποίας αντιμετωπίζουν το φάσμα της εκτεταμένης ενεργειακής εξάρτησης από έναν αποκλειστικό πάροχο, ήτοι την Ρωσία. Ελέγχοντας περίπου το 32% των αποδεδειγμένων παγκοσμίως αποθεμάτων φυσικού αερίου και το 50% των αγωγών μεταφοράς παγκοσμίως και λόγω της δεσπόζουσας θέσης της επί άλλων κρατών-παραγωγών όπως εκείνα της Κεντρικής Ασίας, η Ρωσία εδραίωσε την παρουσία της επί των γειτνιαζουσών ευρωπαϊκών αγορών φυσικού αερίου, οι οποίες αναπτύσσονταν οικονομικά και τοιουτοτρόπως παρουσίαζαν ανοδική ζήτηση κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο.¹⁵⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ρωσικό μονοπώλιο επί των ευρωπαϊκών αγορών του φυσικού αερίου δύναται να ερμηνευθεί και αντιστρόφως. Τουτέστιν, η Ρωσία ήταν εξίσου εξαρτημένη από τις ευρωπαϊκές αγορές εξ απόψεως εισροής συναλλάγματος και συμπαρομαρτούσας χρηματοδότησης της ρωσικής οικονομικής ανάπτυξης.¹⁵⁷ Εντούτοις, οφείλεται να αναφερθούν δύο επισημάνσεις. Πρώτον, οι προκύπτουσες συνεργασίες, με μείζονα εκείνη της Ρωσίας με την Κίνα, διαφοροποίησαν αρκούντως τις επιλογές διοχέτευσης του ρωσικού φυσικού αερίου με αποτέλεσμα τη μείωση της προαναφερθείσας εξάρτησης της Μόσχας. Δεύτερον, ο ενδογενής κατακερματισμός συμφερόντων και στρατηγικών μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ την καθιστά αδύναμη να διατυπώσει μία ενιαία και συμπαγή πολιτική έναντι της Ρωσίας. Με άλλα λόγια, η λεγόμενη εξάρτηση της Ρωσίας μετουσιώνεται σε εργαλείο για την ΕΕ αποκλειστικά ενόσω αυτή αποφασίσει να διατυπώσει μία κοινή πολιτική επί των ενεργειακών ζητημάτων.

Συνακολούθως, η ΕΕ έχει θέσει ως βασικό σκοπό της τη διαφοροποίηση των παρόχων ενέργειας επί τω σκοπώ της ελαχιστοποίησης της εξάρτησης κυρίως όσον αφορά τις εισαγωγές φυσικού αερίου από την Ρωσία είτε αυτή ενέχει τον ρόλο του παραγωγού-παρόχου είτε του κράτους-διαμετακομιστή, εν προκειμένω ως ενεργειακός διάδρομος για τα κοιτάσματα της Κασπίας. Σύμφωνα με το Green Paper του 2006 για την ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ, η εξάρτηση των κρατών-μελών από

¹⁵⁵ Shaffer, B. (2009) ό.π., σελ. 34. Winrow, G. (2008) ό.π., σελ. 57. Baran, Z. (2008) Oil, oligarchs, and opportunity: Energy from Central Asia to Europe. *Hudson institute: Center for Eurasian policy*, σελ. 4-5.

¹⁵⁶ Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 66.

¹⁵⁷ Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 338.

εξωγενείς παραγωγούς θα αυξανόταν από 50% σε 70% κατά τα προσεχή 20 έως 30 έτη.¹⁵⁸ Μάλιστα, κατά τον Ariel Cohen, η εξάρτηση της Ευρώπης από εξωγενείς παραγωγούς άγγιζε, το 2007, το 82% για το πετρέλαιο και το 57% για το φυσικό αέριο, ενώ η αύξηση των προσεχών 25 ετών θα εκτραχύνει τα προκείμενα ποσοστά στο 93% και στο 84% αντιστοίχως.¹⁵⁹ Επί του εν λόγω πλαισίου, μεταψυχροπολεμικά προέκυψε η συζήτηση της δημιουργίας του ενεργειακού διαδρόμου Ανατολής-Δύσης μέσω της Τουρκίας, ο οποίος θα αφορούσε πόρους σημαντικών κρατών-παραγωγών όπως το Τουρκμενιστάν, το Καζακστάν και το Αζερμπαϊτζάν.¹⁶⁰ Συνακολούθως, υπουργοί εξωτερικών κρατών-μελών της ΕΕ υπερθεμάτισαν της ανάληψης ενός τέτοιου ρόλου από την Τουρκία. Οι Carl Bildt και Massimo D' Alema, ως υπουργοί εξωτερικών της Σουηδίας και της Ιταλίας αντιστοίχως, ανέφεραν ότι «η Τουρκία αποτελεί έναν δρώντα-κλειδί εντός των πλαισίων της προβληματικής της ενεργειακής ασφαλείας. Δεδομένης της αβέβαιης κατάστασης των αγορών ενέργειας και των προκύπτων εμποδίων, συνιστά κοινό συμφέρον μας να εγκολπώσουμε την Τουρκία εντός ενός λειτουργικού διευρυμένου συστήματος».¹⁶¹ Οι μεταφερόμενοι μέσω του τουρκικού εδάφους υδρογονάνθρακες ήταν περιορισμένοι, αλλά θα δύναντο να συστήσουν μία εξαιρετικά αξιόπιστη εναλλακτική δίοδο τροφοδοσίας ως μοχλός πίεσης προς τους υπολοίπους παρόχους-διόδους και εν προκειμένω την Ρωσία και δευτερευόντως την Αλγερία.

Η πραγματική ή δυνητική ενεργειακή συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και της Τουρκίας, καθώς και οι φιλοδοξίες της δεύτερης εντός των συγκεκριμένων πλαισίων,

---

¹⁵⁸ Μάλιστα, τονίζεται ότι η εν λόγω εξέλιξη θα είχε σαφείς δυσμενείς επιπτώσεις επί των τιμών του εισαγόμενου πετρελαίου και φυσικού αερίου. European Commission (2006) *Green paper: A European strategy for sustainable, competitive and secure energy*. Brussels: Commission of the European Communities. Σελ. 3.

¹⁵⁹ Cohen, A. (2007) Europe's strategic dependence on Russian energy. *The Heritage foundation: Backgrounder*, 2083, σελ. 2.

¹⁶⁰ Περί της διαλεκτικής αναφορικά με τη σημασία της Τουρκίας για την ενεργειακή τροφοδοσία των κρατών-μελών της ΕΕ, ενδεικτικά βλ.: Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 200. Yilmaz, B. (2008) The relations of Turkey with the European Union: Candidate forever? *Center for European studies*, 167, σελ. 17.

Αξίζει να επισημανθεί ότι ο σκοπός της ΕΕ ως προς την ανάγκη διαφοροποίησης των παρόχων ενέργειας δεν αφορούσε αποκλειστικά τη δεσπόζουσα θέση της ρωσικής Gazprom επί της ευρωπαϊκής αγοράς ενέργειας. Αφορούσε, επίσης, τη μονοπωλιακή και μονοψωνιστική θέση της έναντι των εξαγωγών φυσικού αερίου του Καζακστάν, του Ουζμπεκιστάν και εν πολλοίς του Τουρκμενιστάν. Το εξαγόμενο φυσικό αέριο από τις εν λόγω χώρες, με εξαίρεση ορισμένες ποσότητες τουρκμενικού φυσικού αερίου το οποίο εξαγόταν μέσω του Ιράν, κατέληγε στο ρωσικό δίκτυο αγωγών μεταφοράς. Tekin, A. and Williams, P.A. (2008) ό.π., σελ. 423.

¹⁶¹ Παρατίθεται εντός του: Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 350.

διαφάνηκε μέσω της πορείας των διαπραγματεύσεων για την υλοποίηση του αγωγού φυσικού αερίου του Nabucco. Μέσω της κατασκευής του Nabucco, η Τουρκία θα καθίστατο η τέταρτη ενεργειακή αρτηρία της Ευρώπης από κοινού με την Ρωσία, τη Βόρειο Θάλασσα και τη Βόρειο Αφρική συμβάλλοντας, τοιουτοτρόπως, αποφασιστικά προς την κατεύθυνση της επίτευξης διαφοροποίησης των διόδων μεταφοράς. Σύμφωνα με τον Τούρκο διπλωμάτη Hakki Akil, «η Τουρκία, εντός του αμέσως προσεχούς μέλλοντος, θα αποτελεί την τέταρτη αρτηρία της ενεργειακής τροφοδοσίας της Ευρώπης».¹⁶² Εν παραλλήλω, κατά τον υπουργό ενέργειας Hilmi Güler, «εντασσόμαστε [σ.σ. οι Τούρκοι] στην Ευρωπαϊκή Ένωση με αγωγούς».¹⁶³ Με την υποστήριξη των ΗΠΑ και της ΕΕ, ο Nabucco θα μετέφερε περίπου 23 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου ανά έτος με προορισμό την Κεντρική Ευρώπη, ενώ θα τροφοδοτείτο από τα κοιτάσματα του Αζερμπαϊτζάν και του Ιράν. Από κοινού με τον αγωγό TGI (Turkey-Greece-Italy interconnector), ο οποίος θα μετέφερε 12 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου ανά έτος, υπολογίζονταν να καλύπτουν το 6,5% των ευρωπαϊκών εισαγωγών κατά το έτος 2030.¹⁶⁴

Κατ' ουσία, ο Nabucco θα αποτελούσε προέκταση αγωγών, οι οποίοι τροφοδοτούσαν ήδη την Τουρκία. Το αζερικό φυσικό αέριο έφθανε στην Τουρκία μέσω του αγωγού BTE (Baku-Tbilisi-Erzurum) και το ιρανικό μέσω του αγωγού Tabriz-Erzurum, ενώ ως κύριος τροφοδότης του πρώτου ανέκυψε το θαλάσσιο κοιτάσμα Shah Deniz του Αζερμπαϊτζάν. Ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας Gordon Brown δήλωσε, περί του διακριτού ρόλου του εν λόγω αγωγού, ότι «θα πιέσω κι εγώ τους Ευρωπαίους ηγέτες να αυξήσουν τη χρηματοδότηση για ένα σχέδιο, το οποίο θα μας επιτρέψει να προμηθευτούμε ενέργεια από την Κασπία Θάλασσα μειώνοντας την εξάρτησή μας από την Ρωσία. Θα προτρέψω τους Ευρωπαίους εταίρους να χρησιμοποιήσουν τη συλλογική διαπραγματευτική ισχύ αντί να αναζητούν ξεχωριστές συμφωνίες με την Ρωσία».¹⁶⁵ Η συγκεκριμένη δήλωση

¹⁶² Παρατίθεται εντός του: Roberts, J. (2004) *The Turkish gate: Energy transit and security issues. Centre for European policy studies: EU-Turkey working papers*, 11, σελ. 2.

¹⁶³ Παρατίθεται εντός του: Bacik, G. (2006) *Turkey and pipeline politics. Turkish studies*, 7 (2), σελ. 304.

¹⁶⁴ Bilgin, M. (2011) *ό.π.*, σελ. 411.

¹⁶⁵ Παρατίθεται εντός του: De Waal, T. (2010) *ό.π.*, σελ. 185-186.

Οι αρχές της ανάγκης διαφοροποίησης διαφάνηκαν, επίσης, μέσω της διακήρυξης της Συνόδου για το Nabucco στη Βουδαπέστη στις 27 Ιανουαρίου του 2009. Επί των συμπερασμάτων της συνόδου προστέθηκε χαρακτηριστικά ότι «η διαφοροποίηση των παρόχων υδρογονανθράκων, των αγορών και των διαδρομών παράδοσης βασίζεται επί των αρχών της οικονομίας της αγοράς, της διαφάνειας, της αξιοπιστίας, της προβλεψιμότητας [σ.σ. αδιάκοπης και σταθερής λειτουργίας], του ελεύθερου

προέκυψε, επίσης, ως απόρροια της τακτικής της Μόσχας να διαπραγματεύεται και να υπογράφει συμφωνίες ξεχωριστά με έκαστο κράτος-μέλος της ΕΕ (locking in demand), όπως έπραξε κατά τις περιπτώσεις – μεταξύ άλλων – της Αυστρίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας. Επιπροσθέτως, νεότερα κράτη-μέλη της ΕΕ από την Ανατολική Ευρώπη, όπως η Βουλγαρία, η Σλοβακία ή Τσεχία, ήταν σχεδόν πλήρως εξαρτημένα από το ρωσικό φυσικό αέριο.¹⁶⁶

Ακριβώς εξαιτίας του εξισορροπητικού ρόλου του Nabucco ως προς την ρωσική επιρροή, η Μόσχα αντιτάχθηκε εξ αρχής προς την υλοποίησή του. Αφού απέτυχε να εξαγοράσει το σύνολο των αζερικών εξαγωγών φυσικού αερίου, αντιπρότεινε τον αγωγό South Stream ως εναλλακτικό για τη μεταφορά ανάλογων ποσοτήτων προς τις ευρωπαϊκές αγορές. Μάλιστα, σε κατοπινή φάση της διαπραγματεύσεως, ενέταξε και την Τουρκία σε αυτόν προσπαθώντας να παρακάμψει το ουκρανικό έδαφος, διαμέσου του οποίου μεταφερόταν το 80% του εξαγόμενου προς την Ευρώπη φυσικού αερίου, καθώς και να αποτρέψει τη διαφοροποίηση των πηγών από μέρους της ΕΕ.¹⁶⁷ Εν τέλει, η κατασκευή του Nabucco παρέμεινε σε εκκρεμότητα εξαιτίας κυρίως των τουρκικών ηγεμονικών φιλοδοξιών όπως αυτές

ανταγωνισμού και των αμοιβαίων οφελών, καθώς επίσης και επί της ανεμπόδιστης και ασφαλούς παροχής φυσικού αερίου για τις εγχώριες αγορές του συνόλου των κρατών με ανταγωνιστικές τιμές και προϋποθέσεις». General Secretariat of the Council (2009) *Nabucco summit (Budapest, January 2009) – Information from the Hungarian delegation* [WWW] Council of the European Union. Διαθέσιμο από: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%206252%202009%20INIT> [19/11/2014].

Σε γενικότερο πλαίσιο, το Μάρτιο του 2006, το Green paper της Ευρωπαϊκής Ένωσης καλούσε για «περισσότερο ασφαλή ενέργεια» και αποκρυστάλλωνε την επιθυμία των κρατών-μελών να αποκτήσουν «ένα μείγμα ενέργειας», εννοώντας να καλύπτουν τις ανάγκες μέσω διαφοροποιημένων παρόχων. European Commission (2006) ό.π., σελ. 10.

¹⁶⁶ Cohen, A. (2007) ό.π., σελ. 3-4.

¹⁶⁷ Οφείλεται να υπογραμμισθεί ότι η υπογραφή για την απαρχή των εργασιών περί του Nabucco έλαβαν χώρα μετά τη συνάντηση του Ιουλίου του 2009. Εντούτοις, η παράθεση επί της παρούσης του ιστορικού του αγωγού συνδέεται με τις συνολικές ζυμώσεις και τις διεργασίες, οι οποίες είχαν ήδη αρχίσει από το 2002 και αναδεικνύουν τις ηγεμονικές αξιώσεις της Τουρκίας με άξονα τον τομέα της διαμετακόμισης ενέργειας προς τις ευρωπαϊκές αγορές. Larrabee, F.S. (2010) *Troubled partnership: U.S.-Turkish relations in an era of global geopolitical change*. RAND: *Project Air Force*, σελ. 58-61. Mankoff, J. (2009) *Eurasian energy security. Council special report*, 43, σελ. 12.

Η επιθυμία της Ρωσίας να παρακάμψει την Ουκρανία συνδέθηκε με τις παρεπόμενες προβληματικές σχέσεις των δύο κρατών κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, οι οποίες οδήγησαν στην ενεργειακή κρίση του χειμώνα του 2006. Κατά τη διάρκεια της εν λόγω κρίσης, η Ουκρανία παρακράτησε τεράστιες ποσότητες φυσικού αερίου, το οποίο προοριζόταν για τους Ευρωπαίους καταναλωτές, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις διακοπές παροχής προς την ίδια από τη Μόσχα, απόρροια των συσσωρευμένων χρεών της. Η προαναφερθείσα κρίση συγκέντρωσε το ρωσικό ενδιαφέρον προς την κατεύθυνση της παράκαμψης του ουκρανικού εδάφους μέσω αγωγών, όπως ο South Stream. Η στόχευση αυτή προστέθηκε στην ρωσική επιθυμία εξισορρόπησης της δυναμικής του προτεινόμενου Nabucco κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο. Tekin, A. and Williams, P.A. (2008) ό.π., σελ. 422.

έλαβαν χώρα και επί του τομέα της ενέργειας. Συγκεκριμένα, η Τουρκία επεδίωξε να εργαλειοποιήσει τον αγωγό αποκομίζοντας πολιτικά οφέλη ως προς τη διαδικασία διαπραγματεύσεων για την ένταξή της στην ΕΕ. Εκμεταλλευόμενη τη δεσπόζουσα γεωγραφική θέση της, επεδίωξε την παρακράτηση του 15% των ποσοτήτων, του δικαιώματος μεταπώλησής του ως άλλο κράτος-παραγωγός, καθώς και την αποκόμιση υψηλότερων τελών διέλευσης εν σχέσει με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της υπό σύσταση κοινοπραξίας, ήτοι τη Βουλγαρία, την Ρουμανία, την Ουγγαρία και την Αυστρία.¹⁶⁸

Τοιουτοτρόπως, η τουρκική πολιτική διεφάνη να αντιβαίνει το κοινοτικό κεκτημένο (*acquis communautaire*) αναφορικά με τα ζητήματα διαμεταφοράς ενέργειας και την προοπτική της ενοποίησης της ενεργειακής αγοράς. Με άλλα λόγια, έδωσε προτεραιότητα στην υλοποίηση των ηγεμονικών φιλοδοξιών της θέτοντας εν αμφιβόλω την ενταξιακή πορεία της στην ΕΕ. Γι' αυτό το λόγο, οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις ως προς το κεφάλαιο 15, το οποίο αφορούσε ζητήματα ενεργειακής πολιτικής, πάγωσαν για μια ορισμένη χρονική περίοδο. Εντός της αναφοράς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2007, σημειώθηκε η ευρύτερη απροθυμία της Τουρκίας να εναρμονίσει το εσωτερικό δίκαιό της με το κοινοτικό κεκτημένο. Εν προκειμένω, στηλιτεύθηκε η μη επικύρωση της τροπολογίας επί ζητημάτων εμπορίου της Συνθήκης για την Ενέργεια (*Energy Charter Treaty – ECT*).¹⁶⁹ Το Αζερμπαϊτζάν ήταν εξίσου δυσαρεστημένο με τις τουρκικές απόπειρες χειραγώγησης των εξαγωγών του προς την Ευρώπη, οι οποίες στόχευαν στον προσπορισμό ιδίων στρατηγικών και πολιτικών οφελών. Κατά τον Αζέρο υπουργό βιομηχανίας και ενέργειας Natiq Aliyev, ο ύψιστος σκοπός της χώρας ήταν η μεγιστοποίηση της κερδοφορίας της από το εμπόριο των υδρογονανθράκων της. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Natiq Aliyev, η υπονόμευση του εν λόγω σκοπού από οιονδήποτε μεσάζοντα ή κράτος-διαμετακομιστή ευρισκόταν σε αντίθεση με την πολιτική του Μπακού.¹⁷⁰ Οι εν λόγω αποστάσεις εκ μέρους του Αζερμπαϊτζάν φανέρωσαν, για ακόμη μία φορά, την

¹⁶⁸ Larrabee, F.S. (2010) ό.π., σελ. 59. Winrow, G. (2008) ό.π., σελ. 61. Kardas, S. (2011) Turkish-Azerbaijani energy cooperation and Nabucco: Testing the limits of the new Turkish foreign policy rhetoric. *Turkish studies*, 12 (1), σελ. 62-63.

Αξίζει να καταγραφεί ότι ο Jeffrey Mankoff προσθέτει μία ακόμη δυσχέρεια όσον αφορά τις προοπτικές κατασκευής και λειτουργίας του Nabucco και αυτή αφορά την αμφισβητούμενη βιωσιμότητά του εξαιτίας της αμφισβήτησης της επάρκειας των κοιτασμάτων του Αζερμπαϊτζάν. Mankoff, J. (2009) ό.π., σελ. 20.

¹⁶⁹ European Commission (2007) *Screening report: Turkey – Chapter 15: Energy*. Σελ. 6.

¹⁷⁰ Kardas, S. (2011) ό.π., σελ. 70.

αδυναμία της Τουρκίας να καταστεί ηγεμόνας επί της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και ιδιαιτέρως επί του κρίσιμου, για τις πολιτικές και στρατηγικές επιδιώξεις της, Αζερμπαϊτζάν.

Ως προς την αμερικανική πολιτική, η ανάγκη διαφοροποίησης των ενεργειακών παρόχων των ευρωπαϊκών κρατών αποτελεί εξίσου σημαντική παράμετρο, ενώ η Τουρκία διαδραματίζει παρομοίως αξιοσημείωτης σημασίας ρόλο. Μεταψυχροπολεμικά, οι ΗΠΑ τόνισαν την ανάγκη παράκαμψης και κατ' επέκταση περιορισμού των κερδών του Ιράν και της Ρωσίας. Προς τούτο, προώθησαν το σχέδιο του διακασπιακού αγωγού, στον οποίο πραγματοποιείται αναφορά κατωτέρω, ενώ υπεστήριξαν σχεδιασμούς κινούμενους επί της σκοποθεσίας εξοβελισμού της ρωσικής και της ιρανικής επιλογής υποστηρίζοντας αντιστοίχως την τουρκική.¹⁷¹ Κατά συνέπεια, οι στοχεύσεις της ΕΕ, των ΗΠΑ και της Τουρκίας συμπλεύσαν με άξονα τον περιορισμό των εξαρτησιακών σχέσεων με την Ρωσία επί του τομέα της ενέργειας. Όπως έχει τεθεί από τον Zbigniew Brzezinski, «η δημιουργία αγωγών προς διάφορες κατευθύνσεις (Ρωσία, Τουρκία, Αφγανιστάν) θα αποτρέψει τη μονοπώληση του ενεργειακού εμπορίου από ένα μέρος και δη την Ρωσία».¹⁷² Εξάλλου, η αρχή της διαφοροποίησης των παραγωγών και των διόδων απετέλεσε κοινό τόπο και τούτο διαφάνηκε μέσω της Διακήρυξης της Άγκυρας του 1998, η οποία προεξέτεινε την ανάγκη της διαφοροποίησης ως βασικό πολιτικοοικονομικό διακύβευμα. Εντός της διακήρυξης καταγράφεται χαρακτηριστικά ότι «οι Πρόεδροι [εκπροσωπώντας τα συμβαλλόμενα μέρη] επιβεβαιώνουν ότι είναι αναγκαία η μεταφορά του πετρελαίου και του φυσικού αερίου της περιφέρειας διαμέσου πολλαπλών αγωγών, γεγονός το οποίο είναι επίσης οικονομικά και εμπορικά ιδανικό επί τω σκοπώ της ενδυνάμωσης της ανεξαρτησίας και της ασφαλείας των κρατών της Κασπίας και των γειτόνων τους».¹⁷³

¹⁷¹ Mankoff, J. (2009) ό.π., σελ. 19-20. Περί της αμερικανικής πολιτικής όσον αφορά τους διαδρόμους διάθεσης των ενεργειακών πόρων των νεότευκτων κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας προς τις παγκόσμιες αγορές κατά την πραγματευόμενη ιστορική περίοδο, επιπροσθέτως βλ.: Gawdat, B. (2002) Pipeline diplomacy: The geopolitics of the Caspian Sea region. *International studies perspectives*, 3, σελ. 315.

¹⁷² Brzezinski, Z. (1998) *Η μεγάλη σκακιέρα: Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 241-242. Περί του προκείμενου ενεργειακού ανταγωνισμού μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας, ενδεικτικά βλ.: Aydin, M. (2004β) Foucault's pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 10.

¹⁷³ Παρατίθεται εντός του: Karaosmanoglu, A. (2001) Turkey's objectives in the Caspian region. Εντός του: Chuftrin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 151-165. Σελ. 158.

Η κατασκευή υποθαλάσσιων αγωγών της Κασπίας υπήρξε μόνιμο αιτούμενο επί τω σκοπώ του εξοβελισμού των ανεπιθύμητων επιλογών της Ρωσίας και του Ιράν, ενώ καθοριστικός ανασταλτικός παράγοντας και επιχείρημα της Μόσχας και της Τεχεράνης συνιστούσε η μη επίλυση του νομικού καθεστώτος της Κασπίας, γεγονός το οποίο καθιστούσε αδύνατη την εκμετάλλευσή της δίχως τη συναίνεση του συνόλου των περικόσπιων κρατών. Στις 18 Νοεμβρίου του 1999, στην Κωνσταντινούπολη, υπογράφηκε η συμφωνία μεταξύ της κυβέρνησης του Τουρκμενιστάν και της κοινοπραξίας για το διακασπιακό αγωγό φυσικού αερίου με συμβαλλόμενα μέρη την Τουρκία, το Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία. Ωστόσο, το έργο δεν ολοκληρώθηκε, καθότι – πέραν της ρωσοϊρανικής επιχειρηματολογίας περί του νομικού καθεστώτος της Κασπίας – η Μόσχα έφθασε σε συμφωνία με το Τουρκμενιστάν, το 2000, ώστε να εισάγει 50 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα δεσμεύοντας, τοιούτοτρόπως, το ενεργειακό δυναμικό της χώρας κατά ένα μεγάλο μέρος του και κατ' επέκταση ακυρώνοντας τις δυνατότητες τροφοδοσίας του διακασπιακού αγωγού.¹⁷⁴ Κατά την Katinka Barysch, οι εν λόγω δεσμευτικές συμφωνίες άγγιξαν τον ορίζοντα των 20 ετών, ενώ ενισχύθηκαν περαιτέρω μέσω της διακήρυξης της πρόθεσης του Putin, το 2007, να κατασκευαστεί επιπρόσθετος αγωγός φυσικού αερίου από το Τουρκμενιστάν προς την Ρωσία μέσω του Καζακστάν.¹⁷⁵ Διαμέσου της εν λόγω πολιτικής, η Ρωσία κατάφερε να δεσμεύσει-προσποριστεί τεράστιες ποσότητες φυσικού αερίου αποκόποντας ταυτοχρόνως την ανταγωνίστρια Τουρκία και εκμεταλλευόμενη αφ' ενός τις αντικειμενικές δυσχέρειες

¹⁷⁴ Granmayeh, A. (2004) ό.π., σελ. 24. Επιπροσθέτως, βλ.: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 37-38. Jumayev, I. (2012) Foreign trade of Turkmenistan: Trends, problems and prospects. *University of Central Asia: Institute of public policy and administration*, 11, σελ. 7-8. Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 127. Cohen, A. (2007) ό.π., σελ. 7. Pomfret, R. (1999) ό.π., σελ. 36-37. Buszynski, L. (2005) Russia's new role in Central Asia. *Asian survey*, 45 (4), σελ. 563. Περί της στρατηγικής επιλογής της Ρωσίας να δεσμεύει προκαταβολικά τις υποδομές εξόρυξης και μεταφοράς υδρογονανθράκων σε άλλα κράτη (locking in supply) προς εμπέδωση της δεσπόζουσας θέσης της, ενδεικτικά βλ.: Cohen, A. (2007) ό.π., σελ. 4.

Η Ρωσία διαδραμάτισε παρόμοιο ρόλο επί τη ευκαιρία της σύστασης της κοινοπραξίας του αγωγού της Κασπίας (Caspian Pipeline Consortium – CPC). Αν και ο εν λόγω αγωγός πετρελαίου από το Καζακστάν υλοποιήθηκε επί τω σκοπώ του πολλαπλασιασμού των υποδομών μεταφοράς, εν τέλει η Ρωσία απέκτησε το πλειοψηφικό πακέτο. Το ποσοστό της άγγιξε το 24%. Caspian Pipeline Consortium (2014) *Shareholders* [WWW] CPC. Διαθέσιμο από: <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/shareholders.aspx> [08/10/2014].

Περί μίας αναλυτικής παράθεσης της ποσοστιαίας απεικόνισης των μερισμάτων επί της κοινοπραξίας για τον αγωγό της Κασπίας, βλ.: Παράρτημα IV.

¹⁷⁵ Barysch, K. (2007) Turkey's role in European energy security. *Centre for European reform essays*, σελ. 5.

μεταφοράς του τουρκμενικού αερίου προς την Τουρκία και τις δυτικές αγορές και αφ' ετέρου την κατεπείγουσα ανάγκη του Ασγκαμπάτ για επενδύσεις και αύξηση των εξαγωγών του και κατ' επέκταση των εσόδων του.

Υπό το πρίσμα των προαναφερθέντων, η μεταψυχροπολεμική τουρκική στρατηγική στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία εστίασε ιδιαίτερος επί του ζητήματος της εκμετάλλευσης και της διαμετακίνησης των υδρογονανθράκων. Ιδιαίτερος, κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης μετά το 1996, τα ζητήματα των εμπορικών σχέσεων και της ενεργειακής ασφάλειας ορίστηκαν ως τα βασικά πεδία της τουρκικής εμπλοκής. Η αιτία, όπως έχει ήδη αναφερθεί και αναλυθεί, ήταν η επιτυχής ρωσική αποτρεπτική στρατηγική όπως μετουσιώθηκε μέσω του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» μετά το 1994. Κατ' ουσία, η υπενθύμιση της ρωσικής πρωτοκαθεδρίας ανέστειλε οιοσδήποτε στοχεύσεις τρίτων δρώντων, όπως η Τουρκία, για ανταγωνισμό επί του πολιτικού και του στρατηγικού επιπέδου. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία, η οποία δεν παραιτήθηκε από τις ηγεμονικές στοχεύσεις της, εξακολούθησε να επιβλέπει τις διαμορφωτικές συνιστώσες της κατανομής ισχύος ούτως ώστε να αποσπάσει το μέγιστο δυνατό μερίδιο προς αύξηση της περιφερειακής επιρροής της και εξυπηρέτησης της αυξανόμενης εσωτερικής κατανάλωσης. Τέτοια ακροτελεύτιας σημασίας διαμορφωτική συνιστώσα συνέστησε το ενεργειακό εμπόριο. Επί της άρρηκτης διασύνδεσης του ενεργειακού εμπορίου με τη διαμόρφωση των πολιτικών και των στρατηγικών σχέσεων της περιφέρειας, ο Süleyman Demirel δήλωσε χαρακτηριστικά ότι «διαβλέπουμε τη συγκεκριμένη πλούσια σε αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου περιοχή όχι αποκλειστικά ως μία πηγή ενέργειας, αλλά ως μία συνιστώσα σταθερότητας».¹⁷⁶ Επιπροσθέτως, ο Τούρκος υπουργός-υπεύθυνος για τις σχέσεις της χώρας με την ΕΕ Egemen Bağış ανέφερε, σχετικά με την προοπτική της Τουρκίας να διαδραματίσει μείζονα ρόλο ως κράτος-διαμετακομιστής ενέργειας, ότι:

Ο καφές δεν παράγεται στην Τουρκία, αλλά ο «τουρκικός καφές» σερβίρεται παντού στον κόσμο. Φέραμε τον καφέ από τον Υεμένη, αναπτύξαμε τη δική μας τεχνική παρασκευής και βάλαμε το δικό μας

---

¹⁷⁶ Παρατίθεται εντός του: Aras, B. (2002a) *The new geopolitics of Eurasia and Turkey's position*. London: Frank Cass. Σελ. 7.

εμπορικό σήμα. Θα μπορούσαμε να πράξουμε το ίδιο με την ενέργεια (sic).¹⁷⁷

Η Τουρκία, δηλαδή, θα αποκτούσε θέση οιονεί κράτους-παραγωγού εκμεταλλευόμενη τους συντελεστές εκείνους, οι οποίοι της προσέδιδαν συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των πραγματικών κρατών-παραγωγών της περιοχής. Πέραν της γεωγραφικής θέσης και των ιστορικών, γλωσσικών, θρησκευτικών και πολιτισμικών σχέσεων με τα κράτη-παραγωγούς της Κασπίας, η Τουρκία επικαλέστηκε, επίσης, το επιχείρημα της αξιοπιστίας της ως πληρωτής. Ο İsmail Cem δήλωνε ενδεικτικά ότι η Τουρκία είναι «η μοναδική χώρα [σ.σ. της περιοχής], η οποία δύναται να πληρώσει τοις μετρητοίς, να πληρώσει τώρα και να συνεχίσει να πληρώνει [ακόμη και] προκαταβολικά».¹⁷⁸ Υπό το εν λόγω πρίσμα, η Τουρκία διαμόρφωσε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο σκοπών με εργαλεία υλοποίησής του – επί πλείστες των περιπτώσεων – μία σειρά κατά βάση κρατικών εταιρικών σχημάτων.¹⁷⁹ Κορωνίδα της

---

¹⁷⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι η εν λόγω δήλωση πραγματοποιήθηκε το 2009 απηχώντας εν πολλοίς την εστίαση της τουρκικής πολιτικής ελίτ επί των ζητημάτων διαμετακόμισης των υδρογονανθράκων των κρατών-παραγωγών της Κασπίας. Παρατίθεται εντός του: Kardas, S. (2011) ό.π., σελ. 69-70.

Επί του ίδιου μήκους κύματος, το 2010, ο Τούρκος υπουργός ενέργειας και φυσικών πόρων Taner Yıldız, ανέφερε ενδεικτικά ότι «όσον αφορά τον περιφερειακό ρόλο και τη συμβολή της Τουρκίας στην παγκόσμια ενεργειακή ασφάλεια, είναι όντως αλήθεια ότι η Τουρκία αποτελεί μία γεωγραφική γέφυρα μεταξύ της Ευρώπης και της Ασίας. Εντούτοις, μέσω της ποικιλόμορφης ιστορίας μας, η Τουρκία δύναται επίσης να μετατραπεί σε μία γέφυρα πολιτισμών, διαδραματίζοντας τον ρόλο της πλατφόρμας διάδρασης επί τω σκοπώ της καλύτερης κατανόησης των ανθρώπων στις συγκεκριμένες περιοχές, καθώς και των συστημάτων τους. Προς τούτο, είναι παραπλανητικό να βλέπουμε την Τουρκία αποκλειστικά ως μία γέφυρα. Η Τουρκία έχει χαράξει μία πορεία μετατροπής της σε ένα περιφερειακό κέντρο μεταξύ της Ασίας και της Ευρώπης. Το κέντρο της ενεργειακής πολιτικής της Τουρκίας είναι κυκλικό και η διάμετρος του εν λόγω κύκλου είναι ίση με τη διάμετρο του πλανήτη. Τοιουτοτρόπως, η πολιτική της Τουρκίας επί της ενεργειακής ασφαλείας επηρεάζει άμεσα την παγκόσμια ενεργειακή ασφάλεια». Παρατίθεται εντός του: Wigen, E. (2012) Pipe dreams or dream pipe? Turkey's hopes of becoming an energy hub. *Middle East journal*, 66 (4), σελ. 604.

¹⁷⁸ Παρατίθεται εντός του: Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 133.

¹⁷⁹ Μεταξύ των προκειμένων κατά βάση κρατικών εταιρικών σχημάτων, τα οποία μετουσίωσαν τις στοχεύσεις της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής, ήταν η εταιρεία υπεύθυνη για τους αγωγούς μεταφοράς υδρογονανθράκων του τουρκικού κράτους (Boru Hatları İle Petrol Taşıma – BOTAS), η εταιρεία των τουρκικών πετρελαίων (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı – TPAO) και η διαχειρίστρια εταιρεία των τουρκικών διυλιστηρίων πετρελαίου (Tüpraş). Η BOTAS επιφορτίστηκε με τη μεταφορά, διανομή και εμπόρευση του πετρελαίου και του φυσικού αερίου εντός της Τουρκίας. Η TPAO εστιάζει επί της έρευνας και της παραγωγής, ενώ εισήλθε σε πολυάριθμα κοιτάσματα της Κασπίας κατέχοντας ποσοστά συμμετοχής επί της εκμετάλλευσής τους. Η πλέον σημαντική συμμετοχή της είναι στην κοινοπραξία εκμετάλλευσης των τριών υπεράκτιων αζερικών κοιτασμάτων πετρελαίου, ήτοι του Azeri, του Chirag και του Güneşli. Τέλος, η Tüpraş έχει την ευθύνη της διύλισης του αργού πετρελαίου. Winrow, G. (2002a) Turkey and the newly independent states of Central Asia and the Transcaucasus. Εντός του: Rubin, B. and Kirisci, K. (eds.) *Turkey in world politics: An emerging multiregional power*. İstanbul: Boğaziçi university press, σελ. 227-248. Σελ. 241. Επίσης, αντιστοίχως

σκοποθεσίας της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής απετέλεσε η απόπειρα απόκτησης δεσπόζουσας θέσης επί των εκμεταλλεύσεων των υδρογονανθράκων του Αζερμπαϊτζάν, η αναβάθμιση του ρόλου της χώρας από διαμετακομιστή (transit country) σε χώρα αποθήκευσης ενέργειας (energy hub) και η διαφοροποίηση των παρόχων των εσωτερικών αναγκών της επί τω σκοπώ ικανοποίησης της αυξανόμενης εσωτερικής ζήτησης και απαγκίστρωσης από μονοπωλιακές πρακτικές.

Αναφορικά με τη διάσταση μεταξύ «κράτους-διαμετακομιστή» και «κράτους αποθήκευσης», οφείλεται παρενθετικά να επισημανθεί ότι αντικατοπτρίζει τη φιλοδοξία ενός δρώντα να αναβαθμίσει τον ρόλο και τη σημασία του επί τω σκοπώ μεγιστοποίησης των εσόδων, περιορισμού της ενεργειακής εξάρτησής του από μοναδικούς παρόχους και μετατροπής της ενέργειας σε πολιτικό-στρατηγικό εργαλείο. Συγκεκριμένα, το κράτος-διαμετακομιστής εστιάζει απλώς επί της συλλογής τελών διέλευσης, καθώς συμφωνεί να παραχωρεί το έδαφός του για την κατασκευή αγωγών μεταφοράς. Συνακολούθως, το κράτος αποθήκευσης ενέργειας διατελεί έναν διευρυμένο ρόλο πέραν της απόκτησης τελών διέλευσης. Ενέχει μείζονα θέση επί της αγοράς διατηρώντας αγωγούς, μονάδες αποθήκευσης, τερματικούς σταθμούς, διυλιστήρια και πάσης φύσεως εγκαταστάσεις. Τοιουτοτρόπως, λαμβάνει – τρόπον τινά – θέση παρόχου. Μάλιστα, όπως θα περιγραφεί εν συνεχεία, η Τουρκία, εξ αφορμής του έργου του Nabucco, αποπειράθηκε να επιτελέσει τον ρόλο του κράτους αποθήκευσης.¹⁸⁰ Περαιτέρω, ο Mert Bilgin εισήγε μία συγκεκριμένη τυπολογία σχετικά με το ενεργειακό μέλλον της

βλ.: Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. (2008) *Hakkımızda* [WWW] BOTAS. Διαθέσιμο από: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> [1/11/2014]. Türkiye Petrolleri (2014) *Şirket profili: Ne Yaparız* [WWW] TPAO. Διαθέσιμο από: <http://www.tpa.gov.tr/tp5/?tp=m&id=4> [1/11/2014]. Türkiye Petrol Refinerileri A.Ş. (2014) *Tüpraş hakkında* [WWW] Tüpraş. Διαθέσιμο από: <http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?IDirectoryID=3> [1/11/2014]. Περί των γενικών σκοπών της λειτουργίας της BOTAS και της TPAO, επιπροσθέτως, βλ.: Eksi, M. (2010) ό.π., σελ. 64-65.

¹⁸⁰ Winrow, G. (2008) ό.π., σελ. 59. Επιπροσθέτως, βλ.: Murinson, A. (2008) Azerbaijan-Turkey-Israel relations: The energy factor. *Middle East review of international affairs*, 12 (3), σελ. 49.

Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν αναλύσεις, όπως αυτή των Emre İşeri και Oğuz Dilek, οι οποίες κατατείνουν στο συμπέρασμα ότι η Τουρκία δεν έχει εξαιρέσει την Ρωσία από την προσπάθειά της να αναβαθμίσει το ενεργειακό δυναμικό της. Η εν λόγω επισημάνση είναι ακριβής, καθότι οι εισαγωγές ενέργειας από την Ρωσία συναθροίζονται με τις υπόλοιπες εισαγωγές από άλλα κράτη-παραγωγούς. Επί του ιδίου μήκους κύματος, η Τουρκία, μετά το Δεκέμβριο του 2001, εισήγε 20 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα ιρανικού αερίου ανά έτος μέσω του αγωγού μεταξύ της Ταυρίδος (Tabriz) και του Erzurum. Ωστόσο, οι εν λόγω επισημάνσεις τίθενται πάντοτε υπό την υπερκείμενη προϋπόθεση της ανάγκης διαφοροποίησης των παρόχων. İşeri, E. and Dilek, O. (2011) The limitations of Turkey's new foreign policy activism in the Caucasian regional security complexity. *Turkish studies*, 12 (1), σελ. 42. Roberts, J. (2004) ό.π., σελ. 5.

Τουρκίας προσθέτοντας ένα ακόμη επίπεδο, ήτοι εκείνο του «ενεργειακού κέντρου» (energy center). Το «ενεργειακό κέντρο» αποτελεί το ύψιστο επίπεδο επίτευξης ενεργειακής ασφαλείας καθώς, πέραν της δυνατότητας αποθήκευσης μεγάλων ποσοτήτων διαμετακομιζόμενου ενεργειακού προϊόντος, το κράτος πλαισιώνει τις εγκαταστάσεις του με πυρηνικά εργοστάσια, αιολικά πάρκα, φωτοβολταϊκά πάρκα και πάσης φύσεως εναλλακτικές πηγές ενέργειας επί τω σκοπώ ενίσχυσης της τροφοδοσίας του διαμέσου της ευρύτερης δυνατής διαφοροποίησης των παρόχων του και της επαρκούς πλήρωσης των εσωτερικών αναγκών του.¹⁸¹

Συνακολούθως, καθίσταται ευκρινές ότι η προαναφερθείσα τυπολογία συμβαδίζει πλήρως με τα επίπεδα αναβάθμισης επί της κλίμακας ισχύος σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Λαμβανομένης της ιδιοσυστασίας του ενεργειακού προϊόντος ως στρατηγικό αγαθό, η ανάληψη ηγεμονικού ρόλου και η εν γένει προσπάθεια της αύξησης επιρροής οφείλει να συμβαδίζει με την ανέλιξη επί της κλίμακας επίτευξης της – περιγραφείσας ανωτέρω – ενεργειακής ασφαλείας. Η άνοδος επί της κλίμακας ισχύος δε νοείται ενόσω το κράτος είναι ενεργειακά εξαρτημένο από ετεροβαρείς συμφωνίες και αποκλειστικούς παρόχους. Περαιτέρω, ενδεικτική της σημασίας, την οποία προσέδωσε η Τουρκία στα έργα εκμετάλλευσης και μεταφοράς υδρογονανθράκων, απετέλεσε η πρόταση περί εγκαθίδρυσης διακρατικής στρατιωτικής δύναμης, το 2001, επί τω σκοπώ προστασίας των αγωγών υπό την ηγεσία της.¹⁸² Η προκείμενη πρόταση αντικατόπτριζε τις αυξημένες πολιτικές και στρατηγικές διαστάσεις της διαμετακίνησης του πετρελαίου και του φυσικού αερίου.

Συνεπώς, η τουρκική σκοποθεσία, όσον αφορά την ενέργεια, συμβάδιζε με τη γενική στρατηγική πλεύση της Άγκυρας κατόπιν της λήξης της περιόδου της ευφορίας. Η ενεργειακή αυτονόμηση των νεότευκτων κρατών, εξ απόψεως υποδομών και χρηματοδοτήσεων, από την Ρωσία αποσκοπούσε στην εμπέδωση της ενδιάμεσης ζώνης εντός του πρώην σοβιετικού χώρου και στον περιορισμό της πολιτικής επιρροής της Μόσχας. Όπως τίθεται από τον Amikam Nachmani, «είναι εξαιρετικά

---

¹⁸¹ Κατ' ουσία το κράτος-διαμετακομιστής ενέχει ρόλο midstream, ήτοι δρόντα ο οποίος προσανατολίζεται στη μεταφορά ενεργειακών προϊόντων ως άλλος μεσάζοντας. Ο εν λόγω ρόλος τυπολογικά κατατάσσεται μαζί με τους δρόντες upstream, οι οποίοι ερευνούν και παράγουν και τους downstream, οι οποίοι διυλίζουν, εμπορεύονται, καταναλώνουν ή και διανέμουν προς άλλες αγορές. Wigen, E. (2012) ό.π., σελ. 607-608. Bilgin, M. (2010) Energy and Turkey's foreign policy: State strategy, regional cooperation and private sector involvement. *Turkish policy quarterly*, 9 (2), σελ. 91.

¹⁸² Allison, R. (2004) Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 476.

σημαντικό το γεγονός ότι ο εξοστρακισμός του ρωσικού μονοπωλίου επί της αγοράς ενέργειας θα επέτρεπε στην Τουρκία να εκμεταλλευτεί αφ' εαυτού της τους ενεργειακούς πόρους των [πρώην σοβιετικών] δημοκρατιών». ¹⁸³ Η εν λόγω σκοποθεσία απέκτησε ιδιαίτερη δυναμική αναμφίλεκτα κατόπιν της αύξησης της παγκόσμιας ενεργειακής κατανάλωσης, του ανοίγματος της ενεργειακής αγοράς του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και της συμπαρομαρτούσας ανάκυψης ευκαιριών επί επενδύσεων τόσο στην κατασκευή αγωγών μεταφοράς, τερματικών σταθμών και διυλιστηρίων, όσο και στις θαλάσσιες μεταφορές ενεργειακών προϊόντων. Επιπλέον, διακριτής σημασίας υπήρξε η αύξηση των εσόδων από τα τέλη διέλευσης για τα κράτη-διαμετακομιστές. ¹⁸⁴ Οι σκοποί της ενεργειακής πολιτικής της Άγκυρας συνοψίζονται χαρακτηριστικά από το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών αντικατοπτρίζοντας πάγιες θέσεις της:

- I. Ανάλυση ρόλου ενεργειακού διαδρόμου τόσο ως προς την κατεύθυνση Ανατολής-Δύσης όσο και ως προς εκείνη Βορρά-Νότου.
- II. Εκμετάλλευση της γεωγραφικής θέσης ώστε να καταστεί χώρα-διαμετακομιστής, καθώς και η τέταρτη κύρια αρτηρία σε συνδυασμό με τον εναρμονισμό με την ενεργειακή αγορά της ΕΕ.
- III. Ανάλυση ρόλου κράτους αποθήκευσης ενέργειας και μετατροπή του Ceyhan σε ένα σημαίνον λιμάνι ακριβώς όπως το Άμστερνταμ σε μακροπρόθεσμο επίπεδο. Μετατροπή του Ceyhan σε κέντρο διανομής ενέργειας προς τις παγκόσμιες ενεργειακές αγορές. ¹⁸⁵

¹⁸³ Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 126.

¹⁸⁴ Çelik, Y. (1999) *Contemporary Turkish foreign policy*. London: Praeger. Σελ. 136. Περαιτέρω, βλ.: Jones, S.A. (1999) Turkish strategic interests in the Transcaucasus. Εντός του: Bertsch, G.K. et al. (eds.) *Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge, σελ. 55-65. Σελ. 60. İşeri, E. and Dilek, O. (2011) ό.π., σελ. 45. Περί των σκοπών της Τουρκίας αναφορικά με το πεδίο της ενέργειας εντός της ευρύτερης γεωγραφικής περιφέρειας της Κασπίας, επιπροσθέτως βλ.: Ministry of foreign affairs (2011) *Turkey's relations with Central Asian republics* [WWW] Republic of Turkey. Διαθέσιμο από: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-central-asian-republics.en.mfa [3/11/2014].

¹⁸⁵ Ministry of foreign affairs (2009) *Turkey's energy strategy* [WWW] Republic of Turkey. Διαθέσιμο από: [http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Turkey's%20Energy%20Strategy%20\(Ocak%202009\).pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Turkey's%20Energy%20Strategy%20(Ocak%202009).pdf) [6/11/2014].

Όσον αφορά τη μετατροπή του λιμανιού του Ceyhan σε κέντρο διανομής ενέργειας, η ημερομηνία της 25^{ης} Απριλίου του 2007 συνιστά ορόσημο. Εν προκειμένω, έλαβε χώρα η έναρξη της κατασκευής του πετρελαιοαγωγού μεταξύ της Σαμψούντας και του Ceyhan, ο οποίος θα ενίσχυε τις εξαγόμενες ποσότητες από το λιμάνι του Ceyhan και θα εμπέδωνε την τουρκική αντίληψη περί της αναγκαιότητας

Οι εν λόγω σκοποί τίθεντο εν πλήρη σύγκρουση με την Ρωσία, η οποία αποτελούσε αφ' ενός τον κύριο διάδρομο μεταφοράς υδρογονανθράκων προς την Ευρώπη και αφ' ετέρου αποκλειστικό κράτος-παραγωγό η ίδια πριν την ανάδυση των νεότευκτων κρατών της Κασπίας. Κατά συνέπεια, εντός του πλαισίου του συνολικού ρωσοτουρκικού ανταγωνισμού εντός της ενδιάμεσης ζώνης, η Τουρκία ευνόησε οιαδήποτε πολιτική εναλλακτική επιλογή, η οποία θα περιόριζε τα ρωσικά κέρδη ακόμη και αν η ίδια η Άγκυρα δεν αποκόμιζε ανάλογα οφέλη. Ενδεικτικό παράδειγμα υπήρξε ο αγωγός πετρελαίου μεταξύ Τουρκμενιστάν και Πακιστάν, η υλοποίηση του οποίου συμφωνήθηκε το 1997, αλλά ανεστάλη τελικώς κατόπιν της απόσυρσης της Unocal, η οποία χρηματοδοτούσε κατά βάση την κατασκευή, το 1998. Η άνοδος των Ταλιμπάν και η συνολική αποσταθεροποίηση στο εσωτερικό του Αφγανιστάν, το οποίο θα αποτελούσε κράτος-διαμετακομιστής, ιδιαιτέρως κατόπιν του τρομοκρατικού χτυπήματος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου της Νέας Υόρκης επέφερε τον τερματισμό των σχεδιασμών για τον αγωγό. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος αγωγός υποστηρίχθηκε από την Άγκυρα, ανεξαρτήτως ότι δε συμμετείχε, αποκλειστικά επειδή έπληττε το ρωσικό μονοψώνιο.¹⁸⁶

Όπως έχει ήδη διαφανεί, η υλοποίηση της εν λόγω σκοποθεσίας δεν εξαίρεσε τη λειτουργία και τις διαδικασίες του ΟΟΣ, ο οποίος έθετε στον πυρήνα της ιδιοσυστασίας του την απεξάρτηση των νεότευκτων κρατών από τη Μόσχα. Η υποστήριξη της Τουρκίας, τόσο σε επίπεδο διακρατικό όσο και στο επίπεδο του ΟΟΣ, προς την υλοποίηση ενεργειακών έργων εκτός της ρωσικής δικαιοδοσίας υπήρξε αναμφίλεκτη πραγματικότητα. Η Τουρκία υποστήριξε πρόσκαιρα ακόμη και το – ανταγωνιστικά τιθέμενο ως προς αυτήν – Ιράν, επί τω σκοπώ εξισορρόπησης της ρωσικής επιρροής. Πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα – μεταξύ άλλων – απετέλεσε ο αγωγός φυσικού αερίου μεταξύ του Ιράν και του Τουρκμενιστάν, η κατασκευή του

παράκαμψης του Βοσπόρου για περιβαλλοντικούς λόγους. Η εν λόγω επιχειρηματολογία, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από την Άγκυρα προκειμένου να προωθηθεί η κατασκευή του BTC. Roberts, J. (2008) *Η ενεργειακή συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 81. Περί του εγχώριου πετρελαιοαγωγού Samsun-Ceyhan και των σχετικών αριθμητικών και τεχνικών δεδομένων, επιπροσθέτως βλ.: Fink, D. (2006) ό.π., σελ. 5.

¹⁸⁶ Hussain, M. (2008) Pak-Turkey relations: On the common ties. *Alternatives: Turkish journal of international relations*, 7 (2 & 3), σελ. 75. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: Pomfret, R. (2001) ό.π., σελ. 169.

οποίου συμφωνήθηκε το 1996.¹⁸⁷ Οι διαφωνίες μεταξύ της Ρωσίας και του Τουρκμενιστάν, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, σχετικά με τους όρους παραδόσεων τουρκμενικού αερίου μέσω της Ρωσίας προς την Ευρώπη δημιούργησαν προϋποθέσεις ρήξης προς εκμετάλλευση από το Ιράν και την Τουρκία. Το Τουρκμενιστάν, ουσιαστικά, διαμαρτυρόταν για τις ποσότητες του φυσικού αερίου, το οποίο πωλείτο και καταναλωνόταν στην Ρωσία προκειμένου αυτή εν συνεχεία να δύναται να μεταπωλεί το δικό της φυσικό αέριο προς τις ευρωπαϊκές αγορές.¹⁸⁸ Η αδυναμία του Τουρκμενιστάν να αποκτήσει πρόσβαση στην αγορά της ΕΕ και κατ' επέκταση σε μεγαλύτερες τιμές μέσω των υπαρχουσών κατά την εποχή συμφωνιών με την Ρωσία ήταν εμφανής. Τοιουτοτρόπως, παρωθήθηκε προς την αναζήτηση νέων εταίρων, οι οποίοι θα διαδραμάτιζαν τον ρόλο των κρατών-διαμετακομιστών και καταναλωτών. Εν τέλει, ο εν λόγω ρόλος δεν επιτελέστηκε από την Τουρκία, καθώς η ιρανική επιλογή ευρισκόταν υπό το καθεστώς του συνεχιζόμενου εμπάργκο και η επιλογή της Κασπίας εμφάνιζε τις ήδη περιγραφείσες δυσχέρειες της μη επίλυσης του νομικού καθεστώτος της.

Υπό αυτό το πλαίσιο, το 1992 κατά την επίσκεψη του Süleyman Demirel στο Ασγκαμπάτ, η Τουρκία είχε συμφωνήσει περί της κατασκευής αγωγού μεταφοράς μέσω του Ιράν για τις εξαγωγές της εν λόγω χώρας της Κεντρικής Ασίας επί τω σκοπώ παράκαμψης του ρωσικού εδάφους. Εντούτοις, η συμφωνία δεν ευοδώθηκε κυρίως εξαιτίας των δυσκολιών της ιρανικής επιλογής. Προς τούτο, ολοκληρώθηκε το 1997 μόνο το μέρος του αγωγού μεταξύ του Τουρκμενιστάν και του Ιράν έχοντας μεταφορική δυνατότητα 12 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων ανά έτος, ενώ ο πρόεδρος του Τουρκμενιστάν Saparmurat Niyazov έφθασε να ψέξει την Άγκυρα, το 2000, ότι «κατά τη διάρκεια των τελευταίων οκτώ ετών τρέχω πίσω από εσάς με στόχο να φέρω τουρκμενικό αέριο στα σπίτια σας. Πλέον εσείς θα πρέπει να τρέχετε πίσω από εμένα».¹⁸⁹ Ανάλογες πολιτικές ασκήθηκαν και εντός των πλαισίων του ΟΟΣΕΠ. Η ουκρανική πρόθεση να αντιστρέψει τον αγωγό πετρελαίου μεταξύ της Οδησσού και του Μπρόντι, ώστε αυτός να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο σύστημα

¹⁸⁷ Pomfret, R. (1997) ό.π., σελ. 664-665.

¹⁸⁸ Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 100-101.

¹⁸⁹ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 109. Σχετικά με τον τελικό αγωγό φυσικού αερίου μεταξύ του Τουρκμενιστάν και του Ιράν, το 1997, βλ.: Winrow, G. (2005) ό.π., σελ. 92. Σχετικά με την πρότερη συμφωνία του 1992, βλ.: Smolansky, O.M. (1994) *Turkish and Iranian policies in Central Asia*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 283-310. Σελ. 296-297.

αγωγών με κατεύθυνση τις ευρωπαϊκές αγορές, συνάντησε τη σθεναρή ρωσική αντίδραση στο περιθώριο των εργασιών της συνόδου κορυφής των υπουργών ενέργειας της Αλεξανδρούπολης το Μάρτιο του 2005. Η Μόσχα επικαλέστηκε πρότερες συμφωνίες αφορούσες τη λειτουργία του αγωγού, ενώ το Κίεβο αντέτεινε ότι επρόκειτο για «εσωτερική συμφωνία». Οι ουκρανικές θέσεις υποστηρίχθηκαν από την Τουρκία, αν και τα κέρδη της ίδιας ήταν μηδαμινά.¹⁹⁰

Κατά την εξέταση της τουρκικής ενεργειακής πολιτικής ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, δε δύναται να αγνοηθεί η ρωσική υπεροχή επί του ενεργειακού τομέα αλλά και συλλήβδην επί του πολιτικού και του στρατηγικού επιπέδου. Η Ρωσία, εκτός από δεσπόζων στρατηγικός δρώντας, απετέλεσε εν πολλοίς τη ρυθμιστική δύναμη των σχέσεων του ενεργειακού εμπορίου τόσο ως το σημαντικότερο κράτος-παραγωγός η ίδια όσο και ως κράτος διαμετακόμισης εξαιτίας των υποδομών της σοβιετικής περιόδου, της αυξανόμενης επιρροής της επί των νεότευκτων δημοκρατιών και της γιγαντιαίας ενδοχώρας της, η οποία μεσολαβεί ανάμεσα στην Κασπία και στις ευρωπαϊκές αγορές. Τον Ιανουάριο του 2005, ο πρόεδρος του Κιργιστάν Askar Akaev ανέφερε, σχετικά με τη σημασία της γεωπολιτικής θέσης της Ρωσίας, ότι «ο Θεός και η γεωγραφία μας όρισαν την Ρωσία να είναι ο κύριος στρατηγικός εταίρος μας».¹⁹¹

Συνεπώς, για την Ρωσία, η σημασία της εκμετάλλευσης και διαμετακίνησης των υδρογονανθράκων της ευρύτερης Κεντρικής Ευρασίας υπήρξε αναμφίλεκτα μεγάλη, λάμβανε τόσο οικονομική όσο και πολιτική διάσταση και συνοψίστηκε διαμέσου των προτάσεων του Vladimir Putin στις 21 Απριλίου 2000 περί της αναγκαιότητας αύξησης της ρωσικής παρουσίας στην ευρύτερη Κασπία. Αναφορικά με το δυναμικό χαρακτήρα, τον οποίο έπρεπε να εκλάβει η ρωσική πολιτική, ο Putin ανέφερε χαρακτηριστικά ότι το Ηνωμένο Βασίλειο και οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν εξαιρετικά αυξημένη παρουσία και δραστηριότητα στην Κασπία ανταγωνιζόμενες την Ρωσία «επειδή εμείς δεν είμαστε ενεργοί. Οφείλουμε να αντιληφθούμε ότι τίποτα δε θα πέσει στην αγκαλιά μας, ως ένα άλλο μάννα εξ ουρανού. Αυτό συνιστά ένα ζήτημα ανταγωνισμού και οφείλουμε να είμαστε ανταγωνιστικοί».¹⁹² Προς τη

¹⁹⁰ Roberts, J. (2008) ό.π., σελ. 80-81.

¹⁹¹ Παρατίθεται εντός του: Weitz, R. (2006) Averting a new great game in Central Asia. *The Washington quarterly*, 29 (3), σελ. 156.

¹⁹² Παρατίθεται εντός του: Ismailzade, F. (2006) *Russia's energy interests in Azerbaijan: A comparative study of the 1990s and the 2000s*. London: GMB publishing. Σελ. 16-17. Επιπροσθέτως,

συγκεκριμένη κατεύθυνση της αύξησης της ρωσικής πολιτικοοικονομικής-ενεργειακής εμπλοκής στην περιοχή, στις 25 Ιουλίου 2000, η Lukoil, η Yukos και η Gazprom συνέστησαν την Εταιρεία για το Πετρέλαιο της Κασπίας (Caspian Oil Company), ενώ η επίσημη θέση της Μόσχας ταυτίστηκε με τον ορισμό της ενεργειακής ασφαλείας ως «το πλέον σημαντικό στοιχείο της εθνικής ασφαλείας της Ρωσίας».¹⁹³ Τοιούτοτρόπως, οι βασικοί πυλώνες της ρωσικής ενεργειακής στρατηγικής «προς το 2020» επικεντρώθηκαν στη διατήρηση του δεσπόζοντος ρόλου και του μέγιστου μεριδίου επί της αγοράς της ΕΕ, καθώς και στην αύξηση της

βλ.: Jonson, L. (2001) ό.π., σελ. 23. Trenin, D. (2007) Russia redefines itself and its relations with the West. *The Washington quarterly*, 30 (2), σελ. 97.

Σημαίνουν εργαλείο της Μόσχας, κατά την εξέλιξη του «ενεργειακού παιχνιδιού» της περιόδου μελέτης, απετέλεσε η Gazprom. Η Gazprom υπήρξε κρατική εταιρεία επιφορτισμένη με την εκμετάλλευση και την εμπόρευση των κολοσσιαίων ενεργειακών πόρων της ρωσικής ενδοχώρας. Επίσης, από κοινού με τις θυγατρικές της, έχει αναλάβει τη διαχείριση και τη λειτουργία συστημάτων αγωγών διανομής ενέργειας σε χώρες όπως η Γεωργία, η Βουλγαρία και Τουρκία. Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά τη διάρκεια της περιόδου μεταξύ του 1992 και του 2002, διαχειριζόταν μέσω ελεγχόμενων παραγωγικών ενώσεων (production associations) περίπου το 65% των αποδεδειγμένων ρωσικών αποθεμάτων φυσικού αερίου, καθώς και το 90-95% των αποθεμάτων πετρελαίου. Η δυναμική της αντικατόπτριζε το 8% του ρωσικού ΑΕΠ, ενώ διέθετε άδειες για την εκμετάλλευση του 70% των ρωσικών δυνητικών κοιτασμάτων. Ως μία εκ των βασικών θυγατρικών της, η Gazexport (ονομαζόμενη ως Gazprom export μετά το 2006), ήταν επιφορτισμένη με τη μεταφορά των υδρογονανθράκων προς το εξωτερικό και εν γένει τη διαχείριση της λειτουργίας του συστήματος των σχετικών αγωγών. Έτερα αξιοσημείωτα εταιρικά σχήματα υπήρξαν η Sidanco, η Lukoil, η Transneft, η Yukos, η Surgutneftegas, η Tyumenoil και η Rosneft. Εξ αυτών, αξίζει να επισημανθεί ότι η Transneft εστίασε επί της διαμετακίνησης των υδρογονανθράκων στο εσωτερικό της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ), ενώ η Lukoil αύξησε τον ρόλο και τη σημασία της εξαιτίας των τεραστίων εξαγωγών πετρελαίου προς τις παγκόσμιες αγορές και της συμπαρομαρτούσας δυναμικής παρουσίας της. Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 68-69, 95-97. Roberts, J. (2004) ό.π., σελ. 12, 17. Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 47-48. Weitz, R. (2006) ό.π., σελ. 156-157. Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 340. Περαιτέρω, βλ.: Gazprom (2014) *About Gazprom* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.gazprom.com/about/> [20/11/2014]. Gazprom export (2014) *History* [WWW] Gazprom. Διαθέσιμο από: <http://www.gazpromexport.ru/en/about/history/> [20/11/2014]. Sidanco (2014) *History* [WWW] The Sputnik group. Διαθέσιμο από: http://www.spkgroup.com/?page_id=198&lang=en [20/11/2014]. Lukoil (2014) *Company mission* [WWW] Lukoil oil company. Διαθέσιμο από: http://www.lukoil.com/static_6_5id_297_.html [20/11/2014]. Transneft (2014) *History* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://en.transneft.ru/about/story/> [20/11/2014]. Surgutneftegas (2014) *History* [WWW] Surgutneftegas open joint stock company. Διαθέσιμο από: <http://www.surgutneftegas.ru/en/about/history/> [20/11/2014]. Tyumenoil (2014) *About* [WWW] Tyumen oil group. Διαθέσιμο από: <http://www.tyumenoil.com/> [20/11/2014]. Rosneft (2014) *Rosneft at a glance* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.rosneft.com/about/> [20/11/2014].

¹⁹³ Naumkin, V. (2001) ό.π., σελ. 132-133. Η παρούσα επίσημη ρωσική θέση αναφορικά με την ταύτιση των εννοιών της ενεργειακής ασφαλείας και της εθνικής ασφαλείας παρατίθεται εντός του: Mankoff, J. (2009) ό.π., σελ. 4.

ανταγωνιστικότητας των ρωσικών υδρογονανθράκων εντός των παγκοσμίων αγορών ενέργειας.¹⁹⁴

Χρονικά, η αύξηση του ρωσικού ενδιαφέροντος ταυτίστηκε με την περίοδο κατόπιν της διακήρυξης του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού», το οποίο συνακολούθως καθόρισε και τη συνολική στρατηγική της Τουρκίας. Κατά την αρχική περίοδο μεταξύ 1991 και 1994, οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ της Ρωσίας και των κρατών της Κεντρικής Ασίας σημείωσαν μείωση άνω του 50% αντικατοπτρίζοντας τη γενικότερη εικόνα της αποκοπής της Μόσχας από την περιοχή, εξαιτίας κυρίως των πολιτικοοικονομικών δυσχερειών της μετασοβιετικής περιόδου.¹⁹⁵ Ωστόσο, τα συγκεκριμένα στοιχεία ήταν προσωρινά, καθώς η ευρύτερη περιοχή της Κασπίας χαρακτηρίζεται, όπως έχει τονισθεί ανωτέρω, από την ευδιάκριτα υψηλή γεωπολιτική και γεωοικονομική σημασία της. Ήδη το 1995, η Μόσχα διατύπωνε το ενδιαφέρον της επί των τριών ζητημάτων, πρώτον, της διατήρησης της μονοπωλιακής και μονοψωνιακής θέσης της, δεύτερον, της διαμόρφωσης του νομικού καθεστώτος της Κασπίας κατά τρόπο ο οποίος θα της επέτρεπε την πρόσβαση επί μεγαλύτερου μεριδίου των θαλασσιών κοιτασμάτων και τρίτον, της αποτελεσματικής εξισορρόπησης οιονδήποτε πρωτοβουλιών εκμετάλλευσης κοιτασμάτων της Κασπίας οι οποίες αντέκειντο προς τα ίδια συμφέροντά της.¹⁹⁶ Τα προαναφερθέντα ζητήματα ταυτίστηκαν με τρεις συγκεκριμένους σκοπούς της Ρωσίας επί της επιθυμητής θέσης της κατά τον επιμερισμό της «ενεργειακής πίττας».

Οιοσδήποτε δρώντας επιθυμεί να επιτελέσει ηγετικό ρόλο επί της περιοχής, οφείλει να μην αγνοεί τις διανεμητικές συνέπειες κατά βάση της εκμετάλλευσης του ενεργειακού πλούτου της περιοχής. Υπό το εν λόγω πλαίσιο, η προσδιδόμενη σημασία εκ μέρους της Μόσχας εδράζεται επί της αξιοσημείωτης σημασίας των ενεργειακών πόρων αφ' ενός για την ανάπτυξη της – ιδιαιτέρως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 – χειμαζόμενης ρωσικής οικονομίας και αφ' ετέρου για τη χρήση τους ως πολιτικό-στρατηγικό εργαλείο αύξησης της ενδοπεριφερειακής επιρροής. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο επικεφαλής των συμβούλων του Ρώσου προέδρου Vladislav Surkov, τονίζοντας τη σημασία της εξασφάλισης αυτοβοήθειας,

---

¹⁹⁴ Ministry of energy of the Russian Federation (2003) *The summary of the energy strategy of Russia for the period of up to 2020* [WWW] The government of the Russian Federation. Διαθέσιμο από: http://ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020_en.pdf [21/11/2014].

¹⁹⁵ Peimani, H. (1998) *Regional security and the future of Central Asia: The competition of Iran, Turkey and Russia*. London: Praeger. Σελ. 104-105.

¹⁹⁶ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 135-136.

«χρειάζεται να διαλέξουμε την προσέγγιση, η οποία θα λειτουργήσει για εμάς και η αντίληψη περί της Ρωσίας ως μία ενεργειακή υπερδύναμη εφάπτεται πλήρως με τη συγκεκριμένη προοπτική».¹⁹⁷

Τούτο επιτεύχθηκε μέσω της πρόσβασης σε φθηνή ενέργεια για την κάλυψη των εσωτερικών καταναλωτικών αναγκών της από τα νεότευκτα κράτη της Κασπίας και της ταυτόχρονης πώλησης ακριβής ενέργειας στο εξωτερικό προερχόμενης κυρίως από τα ίδια κοιτάσματά της στη Σιβηρία ιδιαιτέρως κατόπιν της ανόδου των τιμών του πετρελαίου μετά το 2000. Αξίζει να επισημανθεί ότι η σχέση μεταξύ της Ρωσίας και των νεότευκτων κρατών ήταν ανισόροπη και τούτο διαφαίνεται όταν λαμβάνεται υπόψη ότι η Ρωσία αποκτούσε πρόσβαση στο στρατηγικό αγαθό της ενέργειας με εξαιρετικά χαμηλές τιμές δίνοντας ως αντάλλαγμα χαμηλότερης οικονομικής αξίας αγαθά. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι συμφωνίες παροχής νερού και ηλεκτρικού ρεύματος από την Ρωσία συνοδεύονταν από την απόκτηση του πλήρους ελέγχου τομέων όπως τα υδροηλεκτρικά εργοστάσια σε ανίσχυρες και μειονεκτούσες χώρες της περιοχής όπως το Τατζικιστάν ή το Κιργιστάν.¹⁹⁸ Σύμφωνα με τον Stephen Blank:

Μεγάλο μέρος των νέο-ιμπεριαλιστικών σχεδιασμών της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία συνδέονται με το γεγονός ότι η παγκόσμια οικονομική στρατηγική του Κρεμλίνου είναι εξαρτώμενη από την αδιάρρηκτη πρόσβαση της Μόσχας σε φθηνή ενέργεια από την Κεντρική Ασία. Η εξόρυξη της ενέργειας της Κεντρικής Ασίας είναι κατάτι φθηνότερη εν σχέσει με της Ρωσίας και προς τούτο, το Κρεμλίνο τη χρησιμοποιεί επί τω σκοπώ [πλήρωσης] της ρωσικής εσωτερικής κατανάλωσης, η οποία επιδοτείται ευρέως, ενώ την ίδια στιγμή μεταφέρει τη σιβηρική παραγωγή προς το εξωτερικό. Η ακολουθούμενη χειραγώγηση τιμών συνιστά την πηγή τεραστίων κερδών, η οποία υποβοηθά τη διατήρηση της κυβέρνησης και συλλήβδην της ρωσικής οικονομίας. Είναι εύκολο να δει κάποιος τον τρόπο κατά τον οποίο η απώλεια του ελέγχου επί των ενεργειακών εξαγωγών της Κεντρικής Ασίας θα έπληττε σημαντικά τα

¹⁹⁷ Παρατίθεται εντός του: Monaghan, A. (2007) Russia's energy diplomacy: A political idea lacking a strategy? *Southeast European and Black Sea studies*, 7 (2), σελ. 276.

¹⁹⁸ Blank, S. (2010) International rivalries in Eurasia. Εντός του: Friere, M.R. and Kanet, R.E. (eds.) *Key players and regional dynamics in Eurasia: The return of the 'great game'*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 29-54. Σελ. 34-35.

πολιτικά και τα οικονομικά συμφέροντα της Ρωσίας. Αν τα κράτη της Κεντρικής Ασίας ξεκινήσουν να εξάγουν πετρέλαιο προς την Κίνα και το Αζερμπαϊτζάν, η Ρωσία θα έπρεπε πιθανότατα να χρησιμοποιήσει την ίδια παραγωγή της προκειμένου να εξυπηρετήσει τις εσωτερικές ανάγκες της. Το εν λόγω γεγονός, αντιστρόφως, θα συνέτριβε τα εξαγωγικά σχέδια της Μόσχας προς την Ευρώπη και την Ασία. Εν ολίγοις, η διαθεσιμότητα εναλλακτικών εξαγωγικών επιλογών θα ωθούσε τη Μόσχα να πληρώσει εξαιρετικά υψηλότερες τιμές για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο της Κεντρικής Ασίας και αυτή η εξέλιξη θα δύνατο να έχει καταστροφικές συνέπειες για την ρωσική οικονομία.¹⁹⁹

Τα προαναφερθέντα λεγόμενα του Blank συνοψίζουν το σκεπτικό αναφορικά με την προσδιδόμενη προτεραιότητα εκ μέρους της Τουρκίας, των ΗΠΑ και της ΕΕ στην ανάγκη διαφοροποίησης των παρόχων και των διόδων μεταφοράς ενέργειας. Ακριβώς επί της εν λόγω στρατηγικής προτεραιότητας των κυρίων δρώντων της δύσης, η Τουρκία βάσισε και ανέπτυξε το γεωπολιτικό και γεωοικονομικό ρόλο της μεταψυχροπολεμικά ως ανταγωνιστικό και τρόπον τινά διασπαστικό της ρωσικής επιρροής και ισχύος εντός του πρώην σοβιετικού χώρου του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Αντιστρόφως, η Ρωσία προώθησε σχεδιασμούς, οι οποίοι ήταν συμβατοί με την αρχή της να μην καταστεί η ίδια εξαρτώμενη από αποκλειστικούς διαμετακομιστές, όπως η Ουκρανία, η Πολωνία ή οι Βαλτικές χώρες. Τοιουτοτρόπως, υλοποίησε τον Βόρειο Αγωγό φυσικού αερίου (Northern European Gas Pipeline) με κατεύθυνση πρωτίστως τη γερμανική αγορά και δευτερευόντως την ολλανδική, και δυνατότητα μεταφοράς 20 έως 30 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων ανά έτος.²⁰⁰ Επιπροσθέτως, προσπάθησε να θέσει υπό τον έλεγχό της την εκμετάλλευση και εμπόρευση του όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μέρους των υδρογονανθράκων των περικόσπιων κρατών. Η εν λόγω θέση ελέγχεται καθ' όλη την εξέλιξη της παρούσας μελέτης, ενώ εκτενής αναφορά πραγματοποιείται και εντός των πλαισίων κατοπινού κεφαλαίου σχετικά με την προώθηση και υλοποίηση του αγωγού BTC. Ωστόσο, επί της παρούσης, αξίζουν να σημειωθούν ορισμένες περιπτώσεις, κατά τις οποίες η Μόσχα επέδειξε την τάση προσπορισμού του μέγιστου δυνατού μεριδίου επί της

¹⁹⁹ Blank, S. (2010) The influence of external actors in Central Asia. Εντός του: Kavalski, E. (ed.) *The new Central Asia: The regional impact of international actors*. Singapore: World scientific publishing, σελ. 281-302. Σελ. 292. Επιπροσθέτως, βλ.: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 5.

²⁰⁰ Winrow, G. (2004) ό.π., σελ. 37. Mankoff, J. (2009) ό.π., σελ. 14.

«ενεργειακής πίττας» εις βάρος των έτερων πραγματικών ή δυνητικών ανταγωνιστών της, όπως το Ιράν και η Τουρκία, υπό τον ρόλο τόσο της μονοπωλιακής όσο και της μονοψωνιακής ενεργειακής δύναμης.

Διαμέσου της πρώτης περίπτωσης αναδεικνύεται η προβληματική της υπερεξάρτησης της ΕΕ αφ' ενός από καθ' εαυτό το ρωσικό φυσικό αέριο και αφ' ετέρου από τις διόδους μεταφοράς του προς τις ευρωπαϊκές αγορές. Η συγκεκριμένη κατάσταση απετέλεσε κεντρικό αιτούμενο προς διαχείριση μέσω της ανάδειξης του τουρκικού διαδρόμου. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 2005-2006, η ΕΕ αντιμετώπισε το φάσμα της εμφάνισης ελλείψεων στην τροφοδοσία των κρατών-μελών με φυσικό αέριο εξαιτίας της κρίσης επί των σχέσεων της Ρωσίας και της Ουκρανίας. Στις 31 Δεκεμβρίου 2005, η Ρωσία ανέστειλε την τροφοδοσία της Ουκρανίας με φυσικό αέριο εξαιτίας των εκκρεμών χρεών του Κιέβου. Εντούτοις, η Ουκρανία εξυπηρέτησε τις εσωτερικές ανάγκες της προχωρώντας σε περικοπή ανάλογων ποσοτήτων, οι οποίες προορίζονταν για τις ευρωπαϊκές αγορές. Η εν λόγω κρίση ανέδειξε το πρόβλημα της υπερεξάρτησης της Ευρώπης από το ρωσικό αέριο, αλλά και το πρόβλημα της υπερεξάρτησης της Ρωσίας από αποκλειστικούς και ασταθείς διαδρόμους.

Υπενθυμίζεται αφ' ενός η τεράστια εξάρτηση ορισμένων κρατών-μελών από τους ρωσικούς ενεργειακούς πόρους και αφ' ετέρου το γεγονός ότι το 80% του εξαγόμενου προς την Ευρώπη ρωσικού φυσικού αερίου διερχόταν μέσω του ουκρανικού εδάφους.²⁰¹ Η ρωσική επιλογή εργαλειοποίησης της παροχής ενέργειας επήλθε εν τω μέσω μίας περιόδου, κατά την οποία λάμβανε χώρα μία σειρά αναταραχών-επαναστάσεων σε αρκετές εκ των πρώην κομμουνιστικών κρατών, όπως η Γεωργία, η Μολδαβία, αλλά και η Ουκρανία. Υπό το φάσμα της απομάκρυνσης των εν λόγω κρατών από την ρωσική σφαίρα επιρροής, η Μόσχα, μέσω της Gazprom, απείλησε με γνώμονα την αύξηση της τιμής του παρεχόμενου φυσικού αερίου ανά 1000 κυβικά μέτρα από τα 60 στα 110 δολάρια ΗΠΑ για τη Γεωργία, από τα 80 στα 180 για τη Μολδαβία και από τα 55 στα 180 για την Ουκρανία.²⁰² Επί σειρά ετών, οι πρότερες χαμηλές τιμές πώλησης προς τα συγκεκριμένα κράτη διατηρούνταν προς εμπέδωση της προνομιακής θέσης της Μόσχας επί των ενεργειακών υποδομών

²⁰¹ Cleutin, C. (2005) The energy dialogue EU-Russia [WWW] European Commission. Διαθέσιμο από: http://ec.europa.eu/energy/russia/presentations/doc/2005_luxembourg_en.pdf [30/11/2014].

²⁰² Winrow, G. (2005) ό.π., σελ. 94.

τους.²⁰³ Δίδονται, δηλαδή, ως αντάλλαγμα της ρωσικής προνομιακής θέσης επί των πολιτικοοικονομικών δομών των εν λόγω κρατών.

Το άλλο μέτωπο εκδήλωσης της δυναμικής ενεργειακής πολιτικής της Ρωσίας, το οποίο έχει ήδη ακροθιγώς περιγραφεί, αφορά το καθεστώς του μονοψώνιου έναντι των κρατών-παραγωγών της Κεντρικής Ασίας. Το 2006, η Ρωσία αγόραζε το φυσικό αέριο των κρατών της Κεντρικής Ασίας για 45 έως 65 δολάρια ΗΠΑ ανά 1000 κυβικά μέτρα και το μεταπλούσε στα δυτικοευρωπαϊκά κράτη έναντι 230 δολαρίων, τιμή η οποία δε δύνατο να δικαιολογηθεί ούτε από τα – όντως μεγάλα – κόστη μεταφοράς.²⁰⁴ Το συγκεκριμένο καθεστώς επέφερε τεράστια κέρδη στην Ρωσία, τα οποία συνεπακόλουθα στήριξαν την οικονομική ανάπτυξη και την ευρύτερη αναβάθμιση του γεωπολιτικού και του γεωοικονομικού ρόλου της εντός της ευρύτερης γεωγραφικής ζώνης του ενδιαφέροντός της. Σχετικό παράδειγμα αποτελέσε η σχέση με το Τουρκμενιστάν, κύρια έκφανση της οποίας συνέστησε η μακρόχρονη δέσμευση της εκμετάλλευσης του τουρκμενικού φυσικού αερίου από τη Μόσχα. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να υπογραμμισθεί ότι οι κυμάνσεις των σχέσεων μεταξύ της Ρωσίας και του Τουρκμενιστάν ταυτίζονται με τη αναπτυσσόμενη δυναμική της τουρκικής παρουσίας στην Κασπία. Προς τούτο, η περίοδος της ευφορίας για την τουρκική στρατηγική (1991-1994) συνέπεσε με την άνοδο των τουρκμενικών φιλοδοξιών έναντι της Ρωσίας περί αύξησης της τιμής του εξαγόμενου φυσικού αερίου, καθώς προέκυπτε η εναλλακτική τουρκική επιλογή. Αντιστρόφως, το τέλος της περιόδου της ευφορίας συνδέθηκε με την επαναπροσέγγιση της Ρωσίας από το Τουρκμενιστάν.

Κατά το στάδιο περικοπής των φιλοδοξιών του Τουρκμενιστάν να συνεργαστεί με την Τουρκία ως εναλλακτικό ενεργειακό διάδρομο, ο Saparmurat Niyazov αποδέχθηκε την ίδρυση της Turkmenrosgaz, η οποία αποτελούσε μία κοινοπραξία με την Gazprom για την παραγωγή και τη διανομή του τουρκμενικού φυσικού αερίου. Σημειώνεται ότι η Gazprom διέθετε το 45% των μετοχών του κοινοπρακτικού σχήματος, δηλαδή ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό επί – κατά τα λοιπά – τουρκμενικών πηγών ενέργειας.²⁰⁵ Η αναστολή της λειτουργίας της Turkmenrosgaz από το Ασγκαμπάτ προέκυψε επ' αφορμή μίας ακόμη κρίσης – αυτής του 1997 – σχετικά με

²⁰³ Shaffer, B. (2009) ό.π., σελ. 43.

²⁰⁴ Baran, Z. (2007) EU energy security: Time to end Russian leverage. *The Washington quarterly*, 30 (4), σελ. 137. Επιπροσθέτως, βλ.: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 113-114. Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 338.

²⁰⁵ Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 87.

το ουκρανικό χρέος προς την Ρωσία. Η επανίδρυση, κατόπιν, της Turkmenrosgaz υπό ακόμη πιο δυσβάσταχτους όρους οδήγησε τον Νiyazon να δηλώσει ότι η σύγχρονη ρωσική ενεργειακή πολιτική προσομοιάζει στις «παλαιές σοβιετικές φιλοδοξίες».²⁰⁶ Περαιτέρω, η σχέση της Ρωσίας και του Τουρκμενιστάν επηρέασε άμεσα την Τουρκία καθότι, κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990, η Ρωσία μεταπωλούσε το τουρκμενικό αέριο προς την τουρκική αγορά προσαυξημένο κατά 300%. Τοιουτοτρόπως, η Τουρκία όχι απλά δεν κατάφερε να αναπτύξει την ενεργειακή συνεργασία της με το Τουρκμενιστάν κατά αυτόνομο τρόπο, αλλά η εξάρτησή της από την Ρωσία αυξήθηκε υπό τον πλέον ανισομερή τρόπο και με τουρκμενικές ποσότητες.²⁰⁷ Επί του ρωσοτουρκικού ενεργειακού ανταγωνισμού στο Τουρκμενιστάν αντικατοπτρίστηκε η στρατηγική φιλοδοξία της Άγκυρας και η τελική αποτυχία της έναντι των ρωσικών επιδιώξεων κατά τρόπο παρόμοιο με ό,τι συνέβη στο – ήδη περιγραφθέν και αναλυθέν – μακροπολιτικό επίπεδο. Σε γενικές γραμμές, η αποδέσμευση τεραστίων ποσοτήτων ρωσικού φυσικού αερίου λόγω της εισαγωγής φθηνού τουρκμενικού φυσικού αερίου στήριξε, εν πολλοίς, τη μεταψυχροπολεμικά αυξανόμενη ευρωπαϊκή ζήτηση, προς την οποία η Gazprom καλείτο να ανταποκριθεί.²⁰⁸ Η χειραγώγηση της ενεργειακής αγοράς με την επίκληση πολιτικοοικονομικών μέσων επέτρεψε τη μεγιστοποίηση των κερδών για την Ρωσία και την ταυτόχρονη περιστολή των οιονδήποτε τουρκικών φιλοδοξιών και συμπαρομαρτουσών στρατηγικών στοχεύσεων.

Συνακολούθως, με σημείο αναφοράς το πετρέλαιο, έτερο παράδειγμα αφορά τη σχέση της Ρωσίας με το Καζακστάν και τα κοιτάσματα της γεωγραφικής ζώνης της Βόρειας Κασπίας. Το Καζακστάν, το 1997, κατηγόρησε την Ρωσία ότι είχε προχωρήσει σε εξορύξεις πετρελαίου εντός του «καζακικού μεριδίου» της Κασπίας.²⁰⁹ Νωρίτερα, το 1995, μέσω περικοπών της πρόσβασης του Καζακστάν επί του δικτύου αγωγών μεταφοράς, η ρωσική Gazprom κατάφερε να αποκομίσει το 15%

²⁰⁶ Παρατίθεται εντός του: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 87. Επιπροσθέτως, βλ.: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 117.

²⁰⁷ Smith, D. (1996) *Central Asia: A new great game?* Pennsylvania: Strategic studies institute. Σελ. 17.

²⁰⁸ Cooley, A. (2012) ό.π., σελ. 65.

²⁰⁹ Υπενθυμίζεται ότι η φράση «καζακικό μερίδιο» χρησιμοποιείται επί της παρούσης καθότι, εν έτει 1997, το νομικό καθεστώς της Κασπίας δεν έχει ακόμη καθοριστεί και οι οιοσδήποτε πολιτικές των κρατών χαράσσονται επί τη βάση μονομερών αιτιάσεων και ισχυρισμών. Granmayeh, A. (2004) ό.π., σελ. 23.

της εκμετάλλευσης του κοιτάσματος πετρελαίου του Karachaganak.²¹⁰ Εντούτοις, η ασκούμενη ρωσική πίεση επέτυχε. Η κρίση δεν κλιμακώθηκε χάριν της πρόωρης συμφωνίας των δύο μερών, στις 10 Φεβρουαρίου 1998, για τη συνεκμετάλλευση των διαφιλονικούμενων κοιτασμάτων πετρελαίου από την Kazakhoil και τη Lukoil, ενώ το επιπρόσθετο πρωτόκολλο του Μαΐου του 2002 επέκτεινε το καθεστώς της συνεκμετάλλευσης επί των υποθαλάσσιων κοιτασμάτων φυσικού αερίου του Kurmangazy, του Tsentralnoe και του Khvalynskoe. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, ενώ το Καζακστάν αποτελεί μείζονα πετρελαιοπαραγωγό χώρα, αναγκαζόταν να εισάγει το καταναλισκόμενο εσωτερικά πετρέλαιο από την Ρωσία εξαιτίας της μη κατοχής της απαιτούμενης τεχνολογίας διύλισης. Εν προκειμένω, το Καζακστάν διέθετε τρία διυλιστήρια, εκ των οποίων τα δύο ευρίσκονταν μακριά από τα βασικά σημεία κατανάλωσης, ενώ το τρίτο διέθετε περιορισμένες δυνατότητες. Προς τούτο, το 70% των καταναλισκόμενων πετρελαιοειδών εισάγονταν από τα ρωσικά διυλιστήρια της περιοχής του Βόλγα. Η ανάγκη τερματισμού της συγκεκριμένης παράδοξης κατάστασης, η οποία αντικατόπτριζε τους δεσμούς εξάρτησης του Καζακστάν από τη Μόσχα, περιεγράφηκε εύγλωττα από τον πρωθυπουργό του Καζακστάν Sergei Tereshchenko ως εξής: «παράγουμε το δικό μας πετρέλαιο, αλλά ωθούμαστε να εισάγουμε πετρέλαιο από την Ρωσία. Η εν λόγω εξάρτηση πρέπει να τελειώσει».²¹¹

Πριν τις αναφερθείσες διεργασίες, το γιγαντιαίο κοιτάσμα πετρελαίου και δευτερευόντως φυσικού αερίου του Tengiz απετέλεσε το σημαντικότερο πεδίο του ρωσοκαζακικού ανταγωνισμού, καθώς και το εφαλτήριο εκδήλωσης δυναμικότερης πολιτικής εκ μέρους της Μόσχας. Ο ανισομερής χαρακτήρας των παραχωρήσεων του Καζακστάν προς την Ρωσία επί της εκμετάλλευσης του Tengiz και του Karachaganak έχουν περιγραφεί χαρακτηριστικά ως «δώρα τα οποία το Καζακστάν πείστηκε να προσφέρει».²¹² Μάλιστα, ο Nursultan Nazarbayev μεταφέρει εύγλωττα, στο βιβλίο του σχετικά με την πολιτική του ως πρόεδρος του Καζακστάν, μία παρεπόμενη συνομιλία του με τον πρόεδρο της Ρωσίας Boris Yeltsin αναφορικά με το Tengiz. Ο Yeltsin αποκρίθηκε στον Nazarbayev λέγοντας «δώσε το Tengiz στην Ρωσία» λαμβάνοντας την απάντηση «εντάξει, αρκεί η Ρωσία να δώσει σε εμάς την επαρχία

²¹⁰ Rutland, P. (2000) Paradigms for Russian policy in the Caspian region. Εντός του: Ebel, R. and Menon, R. (eds.) *Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus*. New York: Rowman and Littlefield publishers, σελ. 163-188. Σελ. 174-175.

²¹¹ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 156.

²¹² Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 85.

του Orenburg η οποία, στο κάτω κάτω, υπήρξε κάποτε η πρωτεύουσα του Καζακστάν». Ο Yeltsin ανταπάντησε ρωτώντας αν το Καζακστάν έχει εδαφικές διεκδικήσεις έναντι της Ρωσίας και ο Nazarbayev αμέσως το αρνήθηκε.²¹³ Η συγκεκριμένη στιχομυθία είναι ενδεικτική της διαρκούς τάσης των νεότευκτων κρατών να αυτονομηθούν ενεργειακά από την ρωσική επιρροή και αντιστοίχως της πρόθεσης της Ρωσίας να συντηρήσει και ει δυνατόν επαυξήσει την εξαρτησιακή σχέση. Κεντρικός σκοπός, άλλωστε, της ρωσικής πολιτικής υπήρξε η θεσμική κατοχύρωση αυτής της εξαρτησιακής σχέσης και η συμφωνία του Surgut κινείται προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Διαμέσου της συμφωνίας του Surgut στις 2 Μαρτίου 1993, ο Ρώσος πρωθυπουργός Viktor Chernomyrdin ηγήθηκε μίας πρωτοβουλίας δημιουργίας ενός «μίνι ΟΠΕΚ» με συμβεβλημένα τα κράτη-μέλη της ΚΑΚ επί τω σκοπώ εναρμόνισης των πρακτικών των κρατών-παραγωγών της πρώην ΕΣΣΔ.²¹⁴ Η εν λόγω πρόταση απετέλεσε τον πρόδρομο της ρωσικής επεμβατικής ενεργειακής πολιτικής κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Μέσω της πρότασης περί «μίνι ΟΠΕΚ», η Ρωσία αποπειράθηκε να θεσμοποιήσει μία σχέση χειραγώγησης των υπολοίπων δρώντων, καθώς διατηρούσε αναμφίλεκτο πλεονέκτημα έναντι τους εξαιτίας των υποδομών, της γραφειοκρατίας, της γεωπολιτικής θέσης, καθώς και της καταφανώς μεγαλύτερης κατοχής και δυνατότητας παραγωγής πετρελαίου και φυσικού αερίου.²¹⁵ Η αποτυχία ευόδωσής του οδήγησε τελικώς στην πολιτική των προσπαθειών χειραγώγησης των εκμεταλλεύσεων των περικόσπιων κρατών μέσω διμερών συμφωνιών με την Ρωσία, παραδείγματα των οποίων αναφέρθηκαν ανωτέρω.

Ως γενική ιδέα, η συγκεκριμένη πρόταση επανήλθε τον Ιανουάριο του 2002 από τον Ρώσο πρόεδρο Putin για τη δημιουργία μίας Ευρασιατικής Συμμαχίας Φυσικού Αερίου (Eurasian Gas Alliance) με συμμετέχοντα κράτη-μέλη την ίδια την Ρωσία, το Καζακστάν, το Τουρκμενιστάν και το Ουζμπεκιστάν. Μέσω της πρότασης για τη δημιουργία «καρτέλ φυσικού αερίου», η Ρωσία στόχευε, πρώτον, στην εξασφάλιση ευνοϊκών όρων για την παραγωγή και την εξαγωγή του φυσικού αερίου της περιοχής. Δεύτερον, αποπειράθηκε να εξισορροπήσει την επιρροή εξωγενών δρώντων

²¹³ Nazarbayev, N. (2008) ό.π., σελ. 95.

²¹⁴ Olcott, M.B. (1996) ό.π., σελ. 78. Σχετικά με τον ΟΠΕΚ, ενδεικτικά βλ.: Organization of the Petroleum Exporting Countries (2014) ό.π..

²¹⁵ Περί της προβληματικής αναφορικά με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των ισχυρών και πλεονεκτούντων μερών εντός των πλαισίων λειτουργίας των διεθνών καθεστώτων, ενδεικτικά βλ.: Waltz, K. (1970) ό.π..

δημιουργώντας συνθήκες κλειστής αγοράς. Τρίτον, διείδε τη δημιουργία ενός τέτοιου «καρτέλ» ως ευκαιρία ευρύτερης αύξησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών-μελών της ΚΑΚ και κατ' επέκταση ενίσχυσης των πολιτικών και των στρατηγικών δεσμών τους με ηγέτιδα δύναμη την ίδια. Τέταρτον, ενόσω οι υποδομές μεταφοράς ευρίσκονται υπό τον έλεγχο της Ρωσίας, οι δυνατότητές της ως τροφοδότης των καταναλωτικών αγορών θα μεγεθύνονταν σαφώς.²¹⁶ Εντούτοις, η πρόταση δεν υλοποιήθηκε τελικώς. Ο Putin είχε εύγλωττα δηλώσει, δίχως να υποκρύπτει τις ρωσικές στοχεύσεις προς την ηγεμόνευση του συστήματος παραγωγής και διαμετακίνησης υδρογονανθράκων, ότι:

Νομίζω ότι η σύσταση μίας τέτοιας συμμαχίας θα καθιστούσε εφικτή την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου επί των ποσοτήτων και της κατεύθυνσης των εξαγωγών του φυσικού αερίου της Κεντρικής Ασίας. [Επίσης] θα εδραίωνε τη σύσταση μίας ενοποιημένης θεσμικής δομής αναφορικά με την κατανάλωση του φυσικού αερίου, καθώς και την εξαγωγή μέσω μίας αποκλειστικής εξαγωγικής διόδου. Σήμερα, η συγκεκριμένη δίοδος παρέχεται μέσω των δικτύων αγωγών μεταφοράς αερίου της Gazprom και δεν υπάρχουν άλλα. Ωστόσο, θεωρώ ότι αν οργανώσουμε την εν προκειμένω προτεινόμενη συνεργασία επί μίας μακροπρόθεσμης βάσεως, τούτο θα παρείχε, επίσης, ένα δεδομένο σταθερότητας των εταίρων μας στο εξωτερικό.²¹⁷

Τουτέστιν, διαπιστώνεται ότι το «ενεργειακό παίγνιο» εκτυλίχθηκε και εκτυλίσσεται ως αναζήτηση πλεονεκτήματος με άξονα αναφοράς τη διαφοροποίηση των παρόχων και των διόδων. Όσον αφορά την Ρωσία ως πάροχο, οι σκοποί της είναι διφυσείς. Από τη μία πλευρά, το πλεονέκτημά της ταυτίζεται με τη μέγιστη δυνατή διαφοροποίηση των διόδων, προκειμένου να μη συναντήσει δυσκολίες επί της ομαλής χρηματοδότησης της οικονομίας της μέσω μονομερών δεσμεύσεών της σε δρώντες όπως η Ουκρανία. Από την άλλη πλευρά, αντιμάχεται τις προσπάθειες των μείζονων κρατών-καταναλωτών να πολλαπλασιάσουν τους παρόχους τους, προκειμένου πλέον η ίδια να διατηρεί το πολιτικοοικονομικό πλεονέκτημα επί αυτών. Αντιστοίχως, η Τουρκία επιθυμεί τη διαφοροποίηση των παρόχων ενέργειας προς την ίδια, αλλά δεν

²¹⁶ Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 93.

²¹⁷ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 130.

επιθυμεί την επίτευξη της διαφοροποίησης εκ μέρους των κρατών τροφοδοτούμενων μέσω των ενεργειακών διαδρόμων επί των οποίων παρεμβάλλεται. Κατά συνέπεια, η ερμηνεία του όρου της διαφοροποίησης και η αναγωγή του επί του πολιτικού και του στρατηγικού επιπέδου είναι κατά περίπτωση σχετική ως προς τα διακυβεύματα και τα διλήμματα των κρατικών δρώντων. Υπό το πρίσμα του θεωρητικού ελέγχου, οι συσχετισμοί εντός του «ενεργειακού παίγνιου» διαμορφώνονται από τα κράτη και απηχούν τις γενικότερες ανησυχίες τους αναφορικά με την ικανοποίηση των εθνικών συμφερόντων τους. Τοιουτοτρόπως, το «ενεργειακό παίγνιο» εκτυλίσσεται υπό κρατοκεντρικούς όρους.

Σχετικά με τον τρίτο ανταγωνιστικό δρώντα, ήτοι το Ιράν, επί της παρούσης αξίζει να αναφερθεί ότι διαδραμάτισε ένα δυσπρόστατο ρόλο αντιμετωπίζοντας το φάσμα του μακροχρόνια επιβαλλόμενου εμπάργκο και των κάκιστων σχέσεων με τις ΗΠΑ. Από τη μία πλευρά, υπεστήριξε την Ρωσία επί του ζητήματος του καθορισμού του νομικού καθεστώτος της Κασπίας προς εξασφάλιση και των ιδίων συμφερόντων του επί του υποθαλάσσιου πλούτου. Από την άλλη πλευρά, η πλέον άξια μνείας πολιτική επιλογή υπήρξε η συνεργασία με το Τουρκμενιστάν επί του τομέα του φυσικού αερίου, γεγονός το οποίο ήταν σε ρήξη με την ρωσική ενεργειακή σκοποθεσία στην Κεντρική Ασία αλλά σε σύμπνοια με την τουρκική. Ταυτοχρόνως, όπως έχει ήδη περιγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο μέσω της αναφοράς στο «περιστατικό του Αιον», το Ιράν αντιτάχθηκε στην εκμετάλλευση κοιτασμάτων από πλευράς του Αζερμπαϊτζάν ερχόμενο τοιουτοτρόπως σε ρήξη με την Τουρκία. Μάλιστα, η Άγκυρα απείλησε με χρήση βίας και αποστολή στρατευμάτων στο Αζερμπαϊτζάν αν πραγματοποιηθεί ιρανική στρατιωτική επιχείρηση εις βάρος των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Μπακού και τελικώς, έστειλε ένα σμήνος με πολεμικά αεροσκάφη τύπου F16.²¹⁸

Το 2007, ωστόσο, η τουρκική ΒΟΤΑŞ επένδυσε 3,5 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ στην εκμετάλλευση του γιγαντιαίου κοιτάσματος φυσικού αερίου του South Pars προκαλώντας την αντίδραση της Ουάσιγκτον.²¹⁹ Όπως αναφέρει η Eva Rakel, η

---

²¹⁸ Granmayeh, A. (2004) Legal history of the Caspian Sea. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 14-41. Σελ. 24-27. O'Lear, S. (2005) ό.π., σελ. 161. Bahgat, G. (2002) ό.π., σελ. 284.

Η προσδιδόμενη μεγάλη σημασία στο Αζερμπαϊτζάν από την Τουρκία διαφαίνεται, επίσης, μέσω της νταβουτόγλειας ανάλυσης, σύμφωνα με την οποία το Αζερμπαϊτζάν «έχει βαρύνουσα θέση στην πολιτική της Τουρκίας που αφορά την Κασπία». Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 477.

²¹⁹ Barysch, K. (2007) ό.π., σελ. 5.

βασική στόχευση του Ιράν όσον αφορά το μεταψυχροπολεμικό διαμοιρασμό του ενεργειακού πλούτου του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας συνυφάνθηκε με την παρεμπόδιση των ΗΠΑ και των συμμάχων τους με προεξέχοντα την Τουρκία να εισέλθουν στην περιοχή και να συμπληρώσουν το δημιουργηθέν κενό ισχύος μετά το 1991.²²⁰ Εντούτοις, καθ' εαυτή η ιρανική πολιτική αποκόμισης κερδών και προσέλκυσης αγωγών από το Καζακστάν και το Τουρκμενιστάν αντέκειται εκ των πραγμάτων προς το ρωσικό μονοψώνιο και μονοπώλιο. Συνεπώς, επρόκειτο για μία διφυή πολιτική εκτυλισσόμενη πολύπλευρα επί τω σκοπώ βελτίωσης της σχετικής θέσης επί της περιφερειακής κατανομής ισχύος.

Προς τούτο, διαφαίνεται ότι η συμμετοχή του Ιράν στο «ενεργειακό παίγνιο» ήταν εν συναρτήσει με τη μεγιστοποίηση των κερδών του μέσω κατά περίπτωση επιλεγμένων συνεργασιών δίχως την πρόσδεσή του σε συγκεκριμένα πολιτικού ή οικονομικού χαρακτήρα συμμαχικά σχήματα. Εξάλλου, το Ιράν αποτελεί το ίδιο σημαίνοντα παραγωγό τόσο πετρελαίου όσο και φυσικού αερίου κατατασσόμενο δεύτερο παγκοσμίως και επί των δύο πεδίων. Τα αποθέματα πετρελαίου, τα οποία διαθέτει, αγγίζουν τα 137,5 δισεκατομμύρια βαρέλια, ενώ τα αντίστοιχα του φυσικού αερίου τα 988,4 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια.²²¹ Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι το συνεχιζόμενο εμπάργκο προκάλεσε σοβαρές αδυναμίες στο Ιράν ώστε να αναπτύξει νέες καινοτόμες τεχνολογίες και να καταστήσει τις οικονομικές δομές του περισσότερο ενεργειακά αποδοτικές. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, το 1978, η εσωτερική ζήτηση απορροφούσε το 12% της συνολικής παραγωγής πετρελαίου (4.250.000 βαρέλια) στο Ιράν ενώ, το 1997, απορροφούσε το 33% εκ των παραγόμενων 3.730.000 βαρελιών.²²² Τοιουτοτρόπως, τα έσοδα από τις εξαγωγές πετρελαίου περιορίστηκαν σημαντικά, ενώ το Ιράν αδυνατούσε να διαδραματίσει τον ρόλο του αξιόπιστου και ισχυρού εταίρου των νεότευκτων κρατών.

Το ιρανικό δίκτυο αγωγών υπήρξε ιδιαίτερος αναπτυγμένο εξαιτίας της ιδιότητας της παραγωγού χώρας, ενώ η γειτνίαση με την Κεντρική Ασία, τον Καύκασο και εν γένει την Κασπία απετέλεσαν σημαντικά πλεονεκτήματα ώστε να

---

²²⁰ Rakel, E. (2005) *Paradigms of Iranian policy in Central Eurasia and beyond*. Εντός του: Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. 2nd ed. Leiden: Brill, σελ. 235-257. Σελ. 253.

²²¹ Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 8-9. Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) ό.π., σελ. 87.

Περί μίας αναλυτικής συγκριτικής απεικόνισης των παγκοσμίων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου ανά περιοχή, βλ.: Παράρτημα IV.

²²² Kemp, G. (2000) ό.π., σελ. 155.

διαδραματίσει τη διέξοδο της περικλειστης περιοχής προς τις παγκόσμιες αγορές.²²³ Ωστόσο, η συνεχιζόμενη διεθνής απομόνωση, εξαιτίας της ρήξης με τις ΗΠΑ και του – επιβαλλόμενου από την Ισλαμική Επανάσταση του 1979 – εμπάργκο, ανάγκασαν το Ιράν να αρκεστεί στη σύναψη συμφωνιών ανταλλαγής (swaps)²²⁴ και στην περιοδική μεταφορά πετρελαίου μέσω είτε της γραμμής ανταλλαγής της Neka-Rey είτε του σιδηροδρομικού δικτύου της περιοχής. Φιλοδοξία του Ιράν απετέλεσε η αναβάθμιση του λιμένα της Neka στην Κασπία σε κόμβο αποθήκευσης πετρελαίου της Κασπίας και ιδιαιτέρως του Καζακστάν. Εντούτοις, η αδυναμία της σύνδεσης με τις παγκόσμιες αγορές κατέστησε τη Neka τροφοδότη μόνο της ιρανικής εσωτερικής αγοράς. Το 2002, πραγματοποιήθηκε η επικαιροποίηση της συνεργασίας του 1997 για την ανταλλαγή πετρελαιοειδών και στις αρχές του 2003, το Ιράν εισήγε μέσω του εν λόγω λιμένα 50.000 βαρέλια καζακικού πετρελαίου ανά ημέρα.²²⁵ Οι συμφωνίες ανταλλαγής αφορούσαν το εμπόριο του πετρελαίου μεταξύ του Καζακστάν και του Ιράν, ενώ υπήρξε και μία αντίστοιχη ιρανοαζερική συμφωνία κατά το δεύτερο ήμισυ

---

²²³ Aras, B. (2002β) The Caspian region and the Middle East security. *Mediterranean quarterly*, 13 (1), σελ. 94-95.

²²⁴ Μία συμφωνία ανταλλαγής (swap agreement) αγαθών ορίζεται από συγκεκριμένα χρονικά και ποσοτικά πλαίσια. Αν και συνήθως η πραγματοποίησή της έγκειται στην ρύθμιση των τιμών, δύναται να έχει και πολιτικές και στρατηγικές προεκτάσεις. Επί της περίπτωσης των συμφωνιών ανταλλαγής μεταξύ του Ιράν και του Καζακστάν, το διακύβευμα αφορούσε, επίσης, την αναγκαιότητα περιορισμού της εξάρτησης της Αστάνα από τη Μόσχα. Investopedia (2014) *Commodity swap* [WWW] Investopedia US, A division of IAC. Διαθέσιμο από: <http://www.investopedia.com/terms/c/commodityswap.asp> [1/12/2014].

Οι συμφωνίες ανταλλαγής επεκτάθηκαν, επίσης, επί του τομέα της ιρανοκαζακικής ενεργειακής συνεργασίας. Το 1994, σχετικά περιορισμένες ποσότητες πετρελαίου από το Καζακστάν έφθασαν στις δυτικές αγορές μέσω του ιρανικού λιμένα του Bandar Janoubi, αλλά δίχως ανάλογη συνέχεια. Η εν λόγω συνεργασία προέκυψε κατόπιν των εκκλήσεων του αναπληρωτή πρωθυπουργού του Καζακστάν το Φεβρουάριο του 1992, εντός των πλαισίων της συνόδου του ΟΟΣ, για εδραίωση της οικονομικής συνεργασίας των δύο χωρών «ιδιαιτέρως όσον αφορά το πεδίο του πετρελαίου». Επιπλέον, το 1993, η επίσκεψη του προέδρου Rafsanjani στην Αστάνα συνδυάστηκε με την πρόθεση καλλιέργειας της συνεργασίας των δύο κρατών επί «των πεδίων των μεταφορών, των επικοινωνιών, της γεωργίας, της ενέργειας, των ναυτιλιακών ζητημάτων, του εμπορίου και της βιομηχανίας, των τραπεζικών συναλλαγών, των τελωνείων και των προξενικών ζητημάτων». Παρατίθεται εντός του: Rubinstein, A.Z. (1995) *Moscow and Tehran: The wary accommodation*. Εντός του: Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe, σελ. 26-61. Σελ. 42. Επιπροσθέτως, βλ.: Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 42-43. Smolansky, O.M. (1994) *Turkish and Iranian policies in Central Asia*. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: MacMillan, σελ. 283-310. Σελ. 288. Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 111. Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 38-39. Roberts, J. (2001) ό.π., σελ. 56-57.

²²⁵ Ehteshami, A. (2004) ό.π., σελ. 59. Περί της σημασίας και του ρόλου του λιμένα της Neka υπό το πρίσμα του συστήματος των συμφωνιών ανταλλαγών (swap agreements), ενδεικτικά βλ.: Roberts, J. (2001) ό.π., σελ. 57-58.

του 1993. Αυτή προέβλεπε την παράδοση 1,6 εκατομμυρίου τόνων πετρελαίου από το Αζερμπαϊτζάν προς το Ιράν ως αντάλλαγμα για την παράδοση ιρανικού φυσικού αερίου στην αυτόνομη επαρχία του Ναχιτσεβάν.²²⁶

Περαιτέρω, η ολοκλήρωση του σιδηροδρόμου μεταξύ της πόλης Mashhad του Ιράν και της πόλης Tejen του Τουρκμενιστάν το 1996 απετέλεσε τον πρόδρομο δημιουργίας του ιρανοτουρκμενικού αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου, ο οποίος εγκαινιάστηκε το Δεκέμβριο του 1997 και είχε αρχικά μεταφορική δυνατότητα 6 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων ανά έτος.²²⁷ Πρόκειται για τον αγωγό, ο οποίος συνδέει το Korpedzhe και το Kord-Kuy μεταφέροντας τουρκμενικό φυσικό αέριο προς την ιρανική αγορά και μέσω αυτού, το Τουρκμενιστάν αποτελεί το πρώτο νεότευκτο κράτος, το οποίο συναίνεσε στην κατασκευή αγωγού μεταφοράς ενεργειακού προϊόντος με άλλο κράτος πλην της Ρωσίας. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της συμφωνίας, «το Ιράν εγγυάται να αγοράζει άνω των 8 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων φυσικού αερίου ανά έτος επί 25 έτη» ενώ ήταν επιφορτισμένο, επίσης, τόσο με τη μελέτη και τη σχεδίαση του έργου όσο και με τη – κατά το μείζον ποσοστό – χρηματοδότησή του.²²⁸

Η ιρανική φιλοδοξία συνυφαινόταν με την τουρκική ως προς τη μετατροπή του αγωγού Korpedzhe-Kord Kuy σε εναλλακτικό τροφοδότη της Ευρώπης προς την κατεύθυνση του περιορισμού της εξάρτησής της από την Ρωσία. Η αδυναμία, εν τέλει, σύνδεσης του συγκεκριμένου αγωγού με άλλους αγωγούς, οι οποίοι κατευθύνονταν προς την Ευρώπη, εξαιτίας των αμερικανικών αντιδράσεων, καθώς και οι ανακλύπτουσες δυσκολίες όσον αφορά τη διαδρομή μέσω του Αφγανιστάν και του Πακιστάν, έστρεψαν το ενδιαφέρον των επενδυτικών κεφαλαίων προς την

---

²²⁶ Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 40-41.

²²⁷ Herzig, E. (2004) Regionalism, Iran and Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 514-515. Bilgin, M. (2003) ό.π., σελ. 12-13. Αναφορικά με τον αγωγό Korpedzhe-Kord Kuy, επιπροσθέτως, βλ.: Pomfret, R. (1999) ό.π., σελ. 9. Olcott, M.B. (2005) ό.π., σελ. 75-76. Smolansky, O.M. (1994) ό.π., σελ. 287. Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 81-82. Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 9-11.

²²⁸ Παρατίθεται εντός του: Peimani, H. (1998) ό.π., σελ. 110.

Ο αγωγός Korpedzhe-Kord Kuy προέκυψε ως παρεπόμενος της συμφωνίας του Ασγκαμπάτ της 16^{ης} Απριλίου 1992, η οποία υπογράφηκε από τον Ιρανό υπουργό πετρελαίου Gloham Reza Aghazadeh, σύμφωνα με την οποία το Ιράν εκδήλωνε την επιθυμία αγοράς τουρκμενικού φυσικού αερίου επί τω σκοπώ της κάλυψης των αναγκών των βορείων επαρχιών του, οι οποίες γειτνιάζαν με τα κοιτάσματα του Τουρκμενιστάν και ευρίσκονταν μακριά από τα ιρανικά κοιτάσματα του νότου. Sajjadpour, S.K. (1994) *Iran, the Caucasus and Central Asia*. Εντός του: Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press, σελ. 197-215. Σελ. 209.

υποθαλάσσιων της Κασπίας αγωγών, για τους οποίους πραγματοποιήθηκε ήδη αναφορά ανωτέρω. Τουτέστιν, τονίζεται ότι ο υποθαλάσσιος αγωγός της Κασπίας ως πρόταση προέκυψε όχι μόνο προς εξισορρόπηση της ρωσικής επιρροής, αλλά και την παράκαμψη του Ιράν.²²⁹ Προς τούτο, επρόκειτο ευκρινώς για κατασκευαστική πρόταση ευνοούσα αποκλειστικά την Τουρκία εν αντιθέσει με τους υπολοίπους βασικούς περιφερειακούς ανταγωνιστές ήτοι το Ιράν και την Ρωσία.

Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, τεκμαίρεται ότι το Ιράν έθετε ως σκοπό την ανάληψη του ρόλου του διαμετακομιστή των υδρογονανθράκων των περικλειστων κρατών, όπως φιλοδοξούσε να πράξει και η Τουρκία, σε ρήξη με τον ήδη υπάρχοντα, ήτοι την Ρωσία. Ωστόσο, αυτή δεν υλοποιήθηκε κυρίως εξαιτίας του οικονομικού εμπάργκο και κατ' επέκταση της προκύπτουσας γενικότερης έλλειψης χρηματοδότησης και της αδυναμίας προσέλκυσης επενδύσεων.²³⁰ Η επιτακτική ανάγκη εύρεσης αγορών, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, έστρεψε το Τουρκμενιστάν προς το Ιράν τόσο ως καταναλωτή φυσικού αερίου όσο και κυριότερα ως κράτος-διαμετακομιστή επί τω σκοπώ προσέγγισης της Τουρκίας και περαιτέρω των δυτικών αγορών διαμέσου των ιρανικών ακτών στον Ινδικό Ωκεανό. Η συγκεκριμένη επιλογή ήταν εν πλήρη συνάφεια με τους ευρύτερους ιρανικούς σκοπούς, οι οποίοι προσομοιάζαν των τουρκικών και προς τούτο, ήταν ανταγωνιστικοί τους. Ο Ιρανός πρόεδρος Rafsanjani και ο υπουργός εξωτερικών Velayati ανέφεραν χαρακτηριστικά, απευθυνόμενοι προς τους ομολόγους τους των κρατών της Κεντρικής Ασίας εντός των πλαισίων της συνόδου του ΟΟΣ του Φεβρουαρίου του 1992, ότι:

Η κύρια διέξοδος των δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας προς την παγκόσμια αγορά περνά μέσω του Ιρανικού εδάφους [...] [ενώ κατά τον Velayati] αν οι δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, οι οποίες διαθέτουν αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου, επιθυμούν να τα εξάγουν προς τον κόσμο μέσω του Περσικού Κόλπου, θα πρέπει είτε να

---

²²⁹ Badykova, N. (2001) Turkmenistan's quest for economic security. Εντός του: Chufirin, G. (ed.) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press, σελ. 231-243. Σελ. 236.

²³⁰ Canzi, G. (2004) Turkmenistan's Caspian resources and its international political economy. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 162-179. Σελ. 176.

χρησιμοποιήσουν τους αγωγούς μας είτε τους δρόμους και το σιδηροδρομικό δίκτυό μας.²³¹

Συνολικά, σκοπός του παρόντος υποκεφαλαίου υπήρξε η αποτύπωση της μεταψυχροπολεμικής τουρκικής ενεργειακής πολιτικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία εν συγκρίσει με τις βασικότερες πτυχές των αντιστοίχων πολιτικών των ανταγωνιστών της. Περιεγράφηκε η ανταγωνιστική ιδιοσυστασία της συμμετοχής των περιφερειακών δρώντων εντός του «ενεργειακού παιγνίου» και τονίσθηκε ο δεσπόζοντας ρόλος της Ρωσίας. Εν τοις πράγμασι, η Ρωσία αποτελούσε τον «ενεργειακό ηγεμόνα» της γεωγραφικής περιφέρειας και οιοσδήποτε πρωτοβουλίες εκ μέρους είτε του Ιράν είτε της Τουρκίας τίθεντο εν αντιθέσει των συμφερόντων της Μόσχας. Εντούτοις, οι ιρανικές απόπειρες μεγιστοποίησης των κερδών ανάγκασαν την Τεχεράνη, σε αρκετές περιπτώσεις, να συνεργαστεί με την Ρωσία προκειμένου να προσποριστεί το μέγιστο δυνατό μερίδιο επί των αποθεμάτων των υδρογονανθράκων της Κασπίας. Τοιουτοτρόπως, η ενεργειακή πολιτική της Τουρκίας εκτυλίχθηκε με γνώμονα τον εξοβελισμό της Ρωσίας ως ο δρώντας εκείνος, ο οποίος διέθετε τη μέγιστη επιρροή επί των πολιτικοοικονομικών δομών των νεότευκτων κρατών-παραγωγών. Η Τουρκία προσπάθησε να αναβαθμίσει τον ρόλο της σε «ενεργειακό κέντρο» της ευρύτερης περιοχής ενεργώντας ως οιονεί κράτος-παραγωγός.

Υπό το εν λόγω πρίσμα, χειραγώγησε τους σχεδιασμούς για την υλοποίηση του Nabucco και έθεσε εν αμφιβόλω την ένταξή της στην ΕΕ προκειμένου να επιτύχει την πρόσκτηση των μέγιστων δυνατών κερδών. Επιπλέον, κινήθηκε προς την κατεύθυνση του πολλαπλασιασμού των παρόχων της προσελκύοντας ποσότητες πετρελαίου και φυσικού αερίου, οι οποίες ήταν πλεονασματικές και θα εξάγονταν εν συνεχεία προς δυτικές αγορές. Ωστόσο, η ανωτέρω περιγραφείσα ενεργειακή αναβάθμιση ήταν πάντοτε εν παραλληλία με την προσπάθεια αντίστοιχης υποβάθμισης της Ρωσίας. Οι υποθαλάσσιοι αγωγοί της Κασπίας, προτεινόμενοι από την Τουρκία, απετέλεσαν εξαιρετικά κοστοβόρες λύσεις, αλλά προκρίνονταν εν αντιθέσει με τη διέλευση αγωγών διαμέσου της ρωσικής επικράτειας. Παρόμοιο, πλέον ενδεικτικό παράδειγμα, απετέλεσε η υλοποίηση και λειτουργία του αγωγού BTC. Όμως, πριν την περιγραφή και ανάλυση σχετικά με το BTC, οφείλεται να πραγματοποιηθεί αναφορά στην

---

²³¹ Παρατίθενται εντός του: Smolansky, O.M. (1994) ό.π., σελ. 292.

ενεργειακή κατάσταση της Τουρκίας εν συγκρίσει με αξιοσημείωτης σημασίας μεταβλητές των βασικών ανταγωνιστών της.

6.3.1. Η ενεργειακή κατάσταση της Τουρκίας

Το παρόν υποκεφάλαιο εστιάζει στη θέση και στη δυναμική της Τουρκίας ως προς το «ενεργειακό παίγνιο» υπό το πρίσμα των υπάρχοντων δεδομένων στο εσωτερικό της. Προς τούτο, περιγράφονται και αναλύονται η εσωτερική αγορά και η εσωτερική κατανάλωση, η τουρκική συμμετοχή επί ενεργειακών επενδυτικών σχημάτων (υποδομές, χρηματοδοτική συμμετοχή σε διεθνείς κοινοπραξίες, μερίδιο του κράτους επί αναπτυξιακών πρωτοβουλιών κατασκευών, έρευνας και καινοτομίας), η διεθνής θέση του κράτους ως διαμετακομιστής και η ανταγωνιστικότητα του εξαγωγίμου προϊόντος (βαθμός εξάρτησης των καταναλωτικών αγορών), καθώς και ο βαθμός αυτονομίας σε επίπεδο τεχνολογίας και τεχνογνωσίας. Οι προαναφερθείσες μεταβλητές χρησιμοποιούνται από τον Michael Mastanduno²³² κατά την απόπειρά του να εξετάσει το ενδεχόμενο οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία να εστίαζαν επί της πρόσκτησης σχετικών κερδών κατά τον οικονομικό-εμπορικό ανταγωνισμό τους της δεκαετίας του 1980. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η παράθεση του εν λόγω πλέγματος συνιστώσων κατατείνει εν συνεχεία προς τη διατύπωση και τον έλεγχο της υπόθεσης εργασίας σύμφωνα με την οποία «όσο μειώνεται η σχετική οικονομική ισχύς της βασικής απειλής μέσω της ανάδυσης της αρχικά αποδυναμωμένης Ρωσίας και η κύρια σοβιετική στρατηγική απειλή εκλείπει, η ηγεμονική Τουρκία τείνει να αποζητά σχετικά κέρδη πιο δυναμικά από τους – νέους – ανταγωνιστές της».

Καθότι, όπως έχει ήδη καταδειχθεί, η Τουρκία επιζήτησε τη μεγιστοποίηση της ισχύος της με διάφορες διαβαθμίσεις κατά την περίοδο 1991-2007, η εστίαση του ενδιαφέροντός της επί των διανεμητικών συνεπειών των δραστηριοτήτων επί του κρίσιμου τομέα της ενέργειας αποτελεί ζητούμενο. Τουτέστιν, η ελεγχόμενη υπόθεση εργασίας συνδέεται με την πορεία της διαμόρφωσης των συντελεστών ισχύος τόσο της ίδιας της Τουρκίας όσο και των βασικών περιφερειακών ανταγωνιστών της ως κεντρικό παρεπόμενο της στρατηγικής μεγιστοποίησης της ισχύος. Συγκεκριμένα, η εστίαση επί των σχετικών κερδών και όχι επί των απολύτων τεκμαίρεται εφόσον καταδεικνύεται ότι η πολιτική της Τουρκίας σκοπεύει προς την περιορισμό των

²³² Mastanduno, M. (1991) ό.π..

κερδών των βασικών ανταγωνιστών της και κυρίως της Ρωσίας, ακόμη και αν η ίδια περιορίζει τα ίδια κέρδη της. Ωστόσο, η εστίαση στα σχετικά κέρδη, ενόσω πρόκειται για το στρατηγικό αγαθό των υδρογονανθράκων, ενέχει προϋποθέσεις, οι οποίες φανερώνονται διαμέσου των ανωτέρω μεταβλητών. Τοιουτοτρόπως, η δυναμική της εσωτερικής παραγωγής (εγχώρια κοιτάσματα), η ανάπτυξη εναλλακτικών πηγών ενέργειας και ο βαθμός επίτευξης διαφοροποίησης των παρόχων (διαχρονική εξέλιξη του βαθμού εξάρτησης και εστίαση της εξάρτησης ως προς περιοχές-παραγωγούς) οφείλεται να συσχετισθεί με τις εισαγωγές, προκειμένου να διαφανούν τα περιθώρια στρατηγικών ελιγμών εκ μέρους της Τουρκίας. Τέλος, επί του γενικότερου οικονομικού πλαισίου, η ποσοστιαία συμμετοχή των ενεργειακών κερδών επί του τουρκικού ΑΕΠ επαληθεύει την ήδη αναλυθείσα θεωρητική θέση περί της κρισιμότητας του ενεργειακού συντελεστή ισχύος ως πυλώνα της κρατικής ισχυροποίησης.

Αρχικά, όσον αφορά τις δυνατότητες παραγωγής, η Τουρκία δε δύνατο να χαρακτηριστεί ως κράτος-παραγωγός και τοιουτοτρόπως να αποκτήσει τη μείζονα θέση του κράτους αποθήκευσης και διαμετακόμισης, την οποία επεδίωκε, δίχως εξωγενείς εξαρτήσεις. Οι απόπειρες απαρχής εξορυκτικών δραστηριοτήτων ήταν αλλεπάλληλες κυρίως επί των περιοχών, οι οποίες συνορεύουν με τα πετρελαιοπαραγωγά κράτη της Συρίας και του Ιράκ. Ωστόσο, έρευνες διεξήχθησαν, επίσης, στον Εύξεινο Πόντο και στην Ανατολική Θράκη με πενιχρά αποτελέσματα λαμβανομένων υπόψη των κυβερνητικών προσδοκιών. Η ΤΡΑΟ – η οποία είναι επιφορτισμένη με την έρευνα και την παραγωγή υδρογονανθράκων στο εσωτερικό της Τουρκίας – παρουσίασε ως μοναδικό επίτευγμα το κοιτάσμα του Ακζακόσα, από το οποίο η παραγωγή φυσικού αερίου ξεκίνησε το 2007.²³³

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι η Τουρκία παρουσίαζε διαρκώς μειούμενη παραγωγή πετρελαίου και αυξανόμενη παραγωγή φυσικού αερίου δίχως, εντούτοις, να καταφέρνει να καλύψει μεγάλο μέρος των ενεργειακών αναγκών της εν τω μέσω, μάλιστα, συνθηκών ραγδαίας οικονομικής και βιομηχανικής ανάπτυξης, όπως έχει ήδη περιγραφεί. Το 1991, η Τουρκία παρήγε 85.200 βαρέλια πετρελαίου ανά ημέρα καταναλώνοντας 466.000 ενώ τα αντίστοιχα νούμερα, το 2000, ήταν 51.400 και 662.000 και το 2007, 45.800 και 671.000.²³⁴ Όσον

²³³ Bilgin, M. (2011) ό.π., σελ. 402-403.

²³⁴ U.S. Energy Information Administration (2014) *Turkey* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=tu#pet> [30/10/2014].

αφορά το φυσικό αέριο, το 1991, η Τουρκία παρήγε 7,1 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια καταναλώνοντας 149,6 ενώ κατ' αντιστοιχία, το 2000, παρήγε 22,5 και κατανάλωνε 523,8 και το 2007, 31,5 και 1.292,4.²³⁵ Το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο, όπως έχει προαναφερθεί, επιβαρύνθηκε ιδιαίτερος από τους υψηλούς δείκτες οικονομικής και βιομηχανικής ανάπτυξης, οι οποίοι διαφαίνονται εκ του γεγονότος ότι η συνολική πρωτογενής κατανάλωση των 2,06 τετράκις εκατομμυρίων Btu του 1991 εκτοξεύτηκε στα 4,35 το 2007.²³⁶

Συνακολούθως, η σύγκριση με τα κράτη-παραγωγούς της Ρωσίας και του Ιράν είναι εξαιρετικά άνιση εις βάρος της Τουρκίας. Η Ρωσία παρήγε 6.951.000 βαρέλια πετρελαίου ανά ημέρα το 1994 και 9.878.000 το 2007 καταναλώνοντας αντιστοίχως 3.750.000 και 2.697.000 βαρέλια και δημιουργώντας πλεονάσματα όσον αφορά το εξαγωγικό εμπόριο της. Παρήγε, παράλληλα, φυσικό αέριο 21.450 δισεκατομμυρίων κυβικών ποδιών το 1994 και 21.595 το 2007 καταναλώνοντας αντιστοίχως 15.213 και 15.180.²³⁷ Επιπροσθέτως, αξίζει να τονισθεί ότι η δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας ενισχύθηκε από το γεγονός ότι οι υψηλοί δείκτες οικονομικής ανάπτυξης ιδιαίτερος μετά το 2000 δε συνοδεύτηκαν – όπως έγινε κατά την περίπτωση της Τουρκίας – από ραγδαία αύξηση της ενεργειακής κατανάλωσης, κυρίως επειδή η οικονομική ανάπτυξη βασίστηκε σε καθ' εαυτή την εισροή συναλλάγματος από την εξαγωγή ενεργειακών προϊόντων και όχι στην ιδιαίτερη ανάπτυξη ενεργοβόρων βιομηχανιών. Συγκεκριμένα, η συνολική ενεργειακή κατανάλωση μεταξύ των ετών 1994 και 2007 κυμάνθηκε στα 42,3 και στα 52,5 τετράκις εκατομμύρια Btu αντιστοίχως.²³⁸

Παρομοίως, το Ιράν παρήγε 3.357.000 βαρέλια πετρελαίου ανά ημέρα το 1991 και 4.039.000 το 2007 προσκτώντας, επίσης, εμπορικά πλεονάσματα καθότι η κατανάλωση αντιστοίχως ανήλθε στα 1.074.000 και στα 1.655.000 βαρέλια. Επί του τομέα του φυσικού αερίου, το Ιράν παρήγε 918 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια το 1991 και 3.951 το 2007 καταναλώνοντας αντιστοίχως 811 και 3.992.²³⁹ Προς τούτο,

---

Περί της διαχρονικής απεικόνισης της ενεργειακής αγοράς της Τουρκίας εν τω συνόλω της, βλ.: Παράρτημα IV.

²³⁵ U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

²³⁶ U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

²³⁷ U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

Περί της διαχρονικής απεικόνισης της ενεργειακής αγοράς της Ρωσίας εν τω συνόλω της, βλ.: Παράρτημα IV.

²³⁸ U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

²³⁹ U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

Περί της διαχρονικής απεικόνισης της ενεργειακής αγοράς του Ιράν εν τω συνόλω της, βλ.: Παράρτημα IV.

όπως διαφαίνεται μέσω της επιμέρους μελέτης της περίπτωσης του BTC, ο ενεργειακός ανταγωνισμός εκτυλίχθηκε στο βαθμό κατά τον οποίο η Τουρκία κατάφερε να περιορίσει πολιτικοοικονομικά κέρδη της Ρωσίας, η οποία αποτελούσε το βασικό στρατηγικό ανταγωνιστή της, δίχως να επεκτείνεται στο πεδίο της παραγωγής. Κατ' ουσία, η Τουρκία φιλοδόξησε να διαδραματίσει τον ρόλο ενός οιονεί παραγωγού μετατρεπόμενη σε κράτος αποθήκευσης έχοντας ως στήριγμα τα ενεργειακά αποθέματα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η συγκεκριμένη φιλοδοξία ήταν αυτή η οποία, άλλωστε, αποτελεί το εφελτήριο ορισμού της Τουρκίας και της Ρωσίας και δευτερευόντως του Ιράν σε θέσεις ανταγωνιστών εντός του πλαισίου του ενεργειακού παιχνιδιού της περιοχής.

Η ανωτέρω περιγραφείσα δυσχερής θέση της Τουρκίας θα μετριαζόταν εφόσον οι εισαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου ενείχαν μικρό μερίδιο επί της συνολικής εσωτερικής ενεργειακής κατανάλωσης. Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών ενέργειας, συμπεριλαμβανομένων των ανανεώσιμων, θα δημιουργούσε προϋποθέσεις μικρότερης εξάρτησης της χώρας από την Ρωσία και κατ' επέκταση ενίσχυση της δυνατότητας μετατροπής της σε κράτος αποθήκευσης και μεταπώλησης ενέργειας όπως έθετε ως βασικό σκοπό. Εντούτοις, το 1990, η τουρκική ενεργειακή κατανάλωση βασιζόταν κατά 48,3% στο πετρέλαιο και 0,1% στο φυσικό αέριο ενώ, το 2000, τα αντίστοιχα ποσοστά ανήλθαν στο 46,5% και 9,7%. Ο άνθρακας, ο οποίος απετέλεσε το μοναδικό άξιο λόγου υποκατάστατο, αφορούσε το 22,7% της τουρκικής ενεργειακής κατανάλωσης το 1990 και το 19% το 2000. Οι υπόλοιπες μορφές ενέργειας, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι ανανεώσιμες ή η υδροηλεκτρική – προερχόμενη κυρίως από τα φράγματα της Ανατολικής Τουρκίας – αντικατόπτριζαν το 1990 και το 2000 αντιστοίχως το 28,1% και το 10,9%.²⁴⁰ Εντός του πλαισίου των εναλλακτικών μορφών ενέργειας, αξιοσημείωτο ενδιαφέρον ενέχει η τουρκική φιλοδοξία ανάπτυξης πυρηνικής ενέργειας. Το τουρκικό υπουργείο

---

²⁴⁰ Toklu, E. et al. (2010) Energy production, consumption, policies and recent developments in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 14, σελ. 1176.

Περί του μεριδίου εκάστου ενεργειακού πόρου επί της εσωτερικής κατανάλωσης στην Τουρκία, βλ.: Παράρτημα IV.

Αξίζει να παρατεθεί ότι το τουρκικό ενδιαφέρον επί τω σκοπώ της ανάπτυξης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας προέκυψε σε κατοπινό της εξεταζόμενης περιόδου χρόνο. Εν προκειμένω, στις 31 Δεκεμβρίου 2010, ψηφίστηκε ο «Νόμος για την Ανανεώσιμη Ενέργεια» με άξονα την παροχή κινήτρων προς ιδιώτες επενδυτές να χρηματοδοτήσουν ανάλογα έργα παραγωγής ενέργειας. Κατ' ουσία, όπως περιγράφει ο Mert Bilgin, το κράτος παρεμβαίνει ως πάροχος επιδοτήσεων ανά κιλοβατώρα παραγόμενης ενέργειας, είτε υδροηλεκτρικής (7,3 σεντς τουρκικής λίρας) είτε αιολικής (7,3) είτε ηλιακής (13,3) είτε γεωθερμικής (10,5) είτε βιομάζας (13,3). Bilgin, M. (2011) ό.π., σελ. 402.

εξωτερικών έχει διατρανώσει την πρόθεση απορρόφησης 5.000 MW μέσω της λειτουργίας πυρηνικών εργοστασίων ήδη από το 2015. Ο υποστηρικτικός νόμος υπ' αριθμόν 5710 τέθηκε σε ισχύ στις 21 Νοεμβρίου 2007 θέτοντας, ως αρχικό στόχο, η πυρηνική ενέργεια να καλύψει 5-6% των συνολικών αναγκών της Τουρκίας άμεσα.²⁴¹ Ωστόσο, το γεγονός ότι ο κύριος πάροχος της απαιτούμενης τεχνολογίας και της τεχνογνωσίας παραμένει η ρωσική Rosatom είναι χαρακτηριστικό της ρωσικής προεξοχής επί του τουρκικού ενεργειακού τομέα κατά τα τελευταία έτη.

Κατά συνέπεια, έχει ήδη διαφανεί ότι το τουρκικό εμπορικό ισοζύγιο ήταν ελλειμματικό με τα αντίστοιχα νούμερα να επιδεινώνονται καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Η Τουρκία, προκειμένου να εξυπηρετήσει την ανοδική εσωτερική ζήτηση, αναγκάστηκε να εισάγει περισσότερα από 380.000 βαρέλια ανά ημέρα το 1991, ενώ το εν λόγω στατιστικό δεδομένο εκτοξεύτηκε στα 625.000 το 2007. Παρομοίως, εισήγε 142,4 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια φυσικού αερίου το 1991 και 1.264,3 το 2007.²⁴² Στον αντίποδα, η Ρωσία και δευτερευόντως το Ιράν παρουσίαζαν μεγάλα εμπορικά πλεονάσματα. Το 1994, η Μόσχα εξήγε 3.200.000 βαρέλια πετρελαίου ανά ημέρα και 6.236 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια φυσικού αερίου ενώ, το 2007, εξήγε αντιστοίχως 7.181.000 και 6.414 έχοντας ήδη υπερκαλύψει την εσωτερική ζήτηση. Παρομοίως, η Τεχεράνη εξήγε, το 1991, 2.282.000 βαρέλια πετρελαίου ανά ημέρα και 107 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια φυσικού αερίου ενώ, το 2007, εξήγε 2.383.000 βαρέλια πετρελαίου ανά ημέρα και εισήγε μόνο 40,2 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια φυσικού αερίου.²⁴³

Τοιουτοτρόπως, δηλαδή, η Τουρκία δε δύνατο να καταστεί εξαγωγική δύναμη ιδίων υδρογονανθράκων, αλλά να αποτελέσει ρόλο μεσάζοντα-διαμετακομιστή για τους υδρογονάνθρακες παραγόμενους στην ευρύτερη Κασπία. Τούτος, άλλωστε, ήταν ο διακηρυγμένος σκοπός της, ήτοι να αποζητήσει ενεργά «τον ρόλο της φυσικής γέφυρας για τη μεταφορά των φυσικών πόρων της Κασπίας και της Κεντρικής Ασίας προς τη δύση κατά τον επόμενο αιώνα [σ.σ. κατά τον 21^ο αιώνα]». ²⁴⁴ Με άλλα λόγια,

²⁴¹ Ministry of foreign affairs (2009) ό.π..

Προγραμματικά, η τουρκική κυβέρνηση έχει ανακοινώσει την κατασκευή του πυρηνικού εργοστασίου παραγωγής 5.000 κιλοβατάρων στο Akkuyu της Μερσίνης έως το 2017, ενώ έχουν εκπονηθεί σχέδια, επίσης, για ένα επιπρόσθετο εργοστάσιο στη Σινώπη έως το 2020. Περί των τουρκικών σχεδιασμών κατασκευής πυρηνικών εργοστασίων, βλ.: Akkuyu Nükleer A.Ş. (2011) *Proje hakkında* [WWW] Akkuyu Nükleer Güç Santrali. Διαθέσιμο από: <http://www.akkunpp.com/proje-hakkinda> [2/12/2014].

²⁴² U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

²⁴³ U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

²⁴⁴ Turkey: Ministry of National Defense (2000) ό.π., σελ. 8.

η είσοδος της Τουρκίας στο «ενεργειακό παίγνιο» συνυφάνθηκε με τον ρόλο του διαμετακομιστή των πόρων των νεότευκτων κρατών αποκλειστικά. Η μη κατοχή ιδίων ενεργειακών πόρων έθεσε την Τουρκία, εξ αρχής, σε μειονεκτική θέση και αντικατόπτρισε τη γενικότερη στρατηγική εξισορρόπησή της εντός του πρώην σοβιετικού χώρου από την Ρωσία. Η Τουρκία περιορίστηκε σε έναν ρόλο συνυφασμένο με το μέγιστο δυνατό περιορισμό των ρωσικών κερδών επί της «ενεργειακής πίττας» δίχως να δύναται να ανταγωνιστεί ευθέως τη Μόσχα σε επίπεδο πρωτοκαθεδρίας. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, προκύπτει το ερώτημα περί του αν αποζήτησε τα σχετικά κέρδη, δηλαδή περί του ενδεχομένου να υλοποίησε την ενεργειακή πολιτική της όχι αποκλειστικά με άξονα την πρόσκτηση των μέγιστων δυνατών κερδών για την ίδια αλλά υπό το σκεπτικό αντίστοιχου περιορισμού των ρωσικών κερδών.

Η προκύπτουσα πραγματικότητα εκ των ανωτέρω δυσμενών στατιστικών δεδομένων σχετικά με το τουρκικό εμπορικό ισοζύγιο επιβαρύνεται λαμβανομένης υπόψη της ενεργειακής εξάρτησης από την – ανταγωνιστική δύναμη – Ρωσία αφ’ ενός ως προς το πετρέλαιο κατά 25% και αφ’ ετέρου όσον αφορά ιδιαιτέρως το φυσικό αέριο κατά 65% κατά την επαύριον της πλήρους λειτουργίας του Blue Stream.²⁴⁵ Υπογραμμίζεται ενδεικτικά ότι, το 2007, ενώ ο αγωγός Blue Stream δεν είχε τεθεί ακόμα εν τη πλήρη λειτουργία της μεταφοράς 16 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων ανά έτος, η Τουρκία εισήγε από την Ρωσία 24 από τα 47,9 ζητούμενα δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα.²⁴⁶ Πριν την απαρχή λειτουργίας του Blue

²⁴⁵ Weitz, R. (2010) Russian-Turkish relations: Steadfast and changing. *Mediterranean quarterly*, 21 (3), σελ. 65. Περί των αριθμητικών δεδομένων υλοποίησης του Blue Stream τόσο από τεχνικής όσο και από οικονομικής απόψεως, ενδεικτικά βλ.: Bacik, G. (2001) ό.π., σελ. 91. Mufti, M. (2009) *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 130-131.

Η εξάρτηση της Τουρκίας από την Ρωσία όσον αφορά το φυσικό αέριο κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντικότερη εν σχέσει με το πετρέλαιο, καθότι το πρώτο στηρίζει τις δομές της οικονομικής και της βιομηχανικής ανάπτυξης των τελευταίων ετών, η οποία αποτελεί το εφαλτήριο έγερσης ηγεμονικών αξιώσεων εντός της ευρύτερης περιφέρειας. Επιπροσθέτως, όπως έχει ήδη αναλυθεί, ενόσω η τεχνολογία του υγροποιημένου φυσικού αερίου (liquefied natural gas – LNG) δεν είναι ακόμη ευρέως χρησιμοποιούμενη, το φυσικό αέριο εμπορεύεται κατά βάση μέσω διμερών συμφωνιών παραγωγού και καταναλωτή, διακινείται κυρίως μέσω αγωγών και προς τούτο, αποτελεί ευεπίφορο πεδίο επί τω σκοπώ χειραγώγησης και αύξησης πολιτικής επιρροής. Εξεναντίας, το πετρέλαιο διακινείται στις διεθνείς αγορές κατά τρόπο εγγύτερο προς τη λογική της οικονομίας της αγοράς και της πολυμερούς ελεύθερης εμπορικής συνεργασίας. Shaffer, B. (2009) ό.π., σελ. 34. Winrow, G. (2008) ό.π., σελ. 57. Baran, Z. (2008) ό.π., σελ. 4-5.

²⁴⁶ Winrow, G. (2004) ό.π., σελ. 28.

Περί της απεικόνισης της συνολικής διαχρονικής προσφοράς και ζήτησης φυσικού αερίου στην εσωτερική αγορά της Τουρκίας, βλ.: Παράρτημα IV.

Stream, η Ρωσία είχε αρχίσει να παρέχει φυσικό αέριο στην Τουρκία μέσω του αγωγού των Ανατολικών Βαλκανίων – διαμέσου της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας – ήδη από το 1987 και κατόπιν της τουρκοσοβιετικής επονομαζόμενης «Συμφωνίας Φυσικού Αερίου» του Σεπτεμβρίου του 1984.²⁴⁷

Είναι, επίσης, άξιο μνείας ότι έτερος μείζων πάροχος φυσικού αερίου ήταν το Ιράν, ήτοι ο δευτερεύων ανταγωνιστής της Τουρκίας εντός της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Το 2007, ερχόμενη σε ρήξη με τις αμερικανικές επιταγές, η Τουρκία εισήγε περίπου 10 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα από το Ιράν σε συνέχεια της συμφωνίας εικοσιπενταετούς διάρκειας του Δεκεμβρίου του 2001.²⁴⁸ Συνεπώς, η διαφοροποίηση των παρόχων, προς την οποία σκόπευε η Άγκυρα, έδειχνε ανεπιτυχής. Εξάλλου, η διαρκής τουρκική προσπάθεια αύξησης της ενεργειακής συνεργασίας με παραγωγούς φυσικού αερίου, όπως το Ιράν, το Αζερμπαϊτζάν και το Τουρκμενιστάν, υπέκρυπτε την έντονη ανησυχία της για την αυξανόμενη εξάρτηση της οικονομικής ανάπτυξής της από τους ρωσικούς ενεργειακούς πόρους. Ο πρωθυπουργός της Τουρκίας, τον Αύγουστο του 2008, δήλωσε αναφορικά με τη σημασία της ρωσικής ενέργειας για τη χώρα του ότι «η Αμερική αποτελεί το σύμμαχό μας και η Ρωσική Ομοσπονδία ένα σημαντικό γείτονα. Η Ρωσία συνιστά τον πρώτιστο εμπορικό εταίρο μας. Λαμβάνουμε τα δύο τρίτα της ενέργειάς μας από την Ρωσία. Δρούμε εν συναρτήσει με τα εθνικά συμφέροντά μας [...] Δε δυνάμεθα να αγνοήσουμε την Ρωσία».²⁴⁹

Ως προς την πολιτικοοικονομική σημασία του αγωγού Blue Stream για την Ρωσία, αξίζει να παρατεθεί ότι η ρωσική φιλοδοξία συνυφαινόταν με την αναβάθμιση του συνολικού δικτύου μέσω της κατασκευής του Blue Stream II και της

---

²⁴⁷ Winrow, G. (1995a) *Turkey in post-Soviet Central Asia*. London: The Royal institute of international affairs. Σελ. 10.

²⁴⁸ Winrow, G. (2004) ό.π., σελ. 30.

Μάλιστα, παρόμοιες σκέψεις όσον αφορά την ενεργειακή συνεργασία μεταξύ Τουρκίας και Ιράκ είχαν γίνει νωρίτερα, το Δεκέμβριο του 1996, όταν πραγματοποιήθηκαν διαπραγματεύσεις για την υλοποίηση ενός αγωγού φυσικού αερίου μεταφορικής δυνατότητας 10 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων ανά έτος από κοιτάσματα του Βορείου Ιράκ προς τη Νοτιοανατολική Τουρκία. Winrow, G. (2004) ό.π., σελ. 34.

²⁴⁹ Παρατίθεται εντός του: Aras, B. (2009) Davutoğlu era in Turkish foreign policy. *SETA policy brief*, 32, σελ. 12. Περαιτέρω περί της τουρκικής εξάρτησης από τις εισαγωγές ρωσικού φυσικού αερίου, ενδεικτικά βλ.: Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) ό.π., σελ. 342. Bacik, G. (2001) ό.π., σελ. 89. Sezer, D.B. (2000) Turkish-Russian relations: From adversity to 'virtual rapprochement'. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 92-115. Σελ. 109. Winrow, G. (2004) ό.π., σελ. 29. Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 126. Mufti, M. (2009) ό.π., σελ. 130-131.

συμπαρομαρτούσας αύξησης της μεταφοράς από τα 16 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια ανά έτος στα 32. Είναι εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός ότι σκοπός της Ρωσίας ήταν η αποτροπή των προσπαθειών διαφοροποίησης των παρόχων εκ μέρους της ΕΕ μέσω προώθησης του αγωγού Nabucco από το Αζερμπαϊτζάν, περί τον οποίο έχει ήδη πραγματοποιηθεί εκτενής αναφορά και ανάλυση.²⁵⁰ Τουτέστιν, οι ρωσικοί σκοποί επί της ενεργειακής τροφοδοσίας της ΕΕ ταυτίστηκαν με τη συνέχιση της ύπαρξης των συνθηκών εξάρτησης υπό την αντιμετώπιση οιασδήποτε εναλλακτικών επιλογών τιθέμενων επί τάπητος. Πέραν της αναβάθμισης του Blue Stream, έτερο παράδειγμα απετέλεσε η κατακόρυφη μείωση του κόστους χρήσης του ρωσικού δικτύου αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων προκειμένου να πληγούν οι εναλλακτικές επενδυτικές πρωτοβουλίες με άξονα αναφοράς κυρίως την υπό συζήτηση σύνδεση του Τουρκμενιστάν με την τουρκική και συνολικά τις δυτικές αγορές διαμέσου κυρίως ενός – κατά τα λοιπά κοστοβόρου – υποθαλάσσιου αγωγού στην Κασπία. Μάλιστα, ο επικεφαλής της Gazprom έφθασε εύγλωττα να δηλώσει ότι «είμαστε ένας ανταγωνιστής του Τουρκμενιστάν επί της αγοράς του φυσικού αερίου και λειτουργούμε επί τη βάση της συγκεκριμένης προϋπόθεσης».²⁵¹

Εν προκειμένω, με άξονα αναφοράς την τουρκική αγορά, η υλοποίηση του Blue Stream κατέτεινε να κλειδώσει την τουρκική ενεργειακή ζήτηση σε ποσοστό 80% καθιστώντας, τοιουτοτρόπως, τους σχεδιασμούς της κατασκευής του υποθαλάσσιου αγωγού στην Κασπία μη βιώσιμους επενδυτικά.²⁵² Ο Blue Stream, δηλαδή, απετέλεσε μία μεθόδευση της Ρωσίας προκειμένου να αποκλείσει άλλους παραγωγούς από την προοπτική να αποκτήσουν πρόσβαση στην ραγδαίως αναπτυσσόμενη τουρκική ενεργειακή αγορά. Η συνολική ενεργειακή κατανάλωση της Τουρκίας αυξήθηκε κατά 54% μεταξύ του 1990 και του 2003 διαμορφούμενη σε ποσό ισοδύναμο με 64 εκατομμύρια τόνους πετρελαίου (Million tons of oil equivalent – MTOE) κατ' έτος, ενώ αναφορικά συγκεκριμένα με το φυσικό αέριο, η Τουρκία έχει καταστεί η ταχύτερα αναπτυσσόμενη αγορά στην Ευρώπη.²⁵³ Περαιτέρω, η

²⁵⁰ Barysch, K. (2007) ό.π., σελ. 3.

²⁵¹ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 107.

²⁵² Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 107-108. Επιπροσθέτως, βλ.: Ρόμπινς, Φ. (2004) *Στρατός και διπλωματία: Η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*. Αθήνα: Σύγχρονοι ορίζοντες. Σελ. 265. Περί της ιστορικής απεικόνισης των διεργασιών αναφορικά με τον υποθαλάσσιο αγωγό της Κασπίας, ο οποίος θα μετέφερε φυσικό αέριο από το Τουρκμενιστάν στην Τουρκία μέσω του Αζερμπαϊτζάν και της Γεωργίας, ενδεικτικά βλ.: Bacik, G. (2001) ό.π., σελ. 90.

²⁵³ Shaffer, B. (2006) ό.π., σελ. 98. Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND corporation. Σελ. 110. Επιπροσθέτως, βλ.: Winrow, G.

ενεργειακή ζήτηση των 24,6 ΜΤΟΕ του 1973 αυξήθηκε στα 82,6 το 2000 με ανάλογες προοπτικές έως το 2020.²⁵⁴ Ωστόσο, τα εν λόγω αριθμητικά στοιχεία δε δύνανται να δικαιολογήσουν τη συνύπαρξη τόσο μεγάλων ποσοτήτων φυσικού αερίου, το οποίο συνιστούσε το βασικό καύσιμο των εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας.

Χαρακτηριστικά, το 1999, ο επικεφαλής της διεθνούς κοινοπραξίας για την κατασκευή του υποθαλάσσιου αγωγού Ed Smith αποσαφήνισε ότι το μέγεθος και κατ' επέκταση η ζήτηση της τουρκικής αγοράς δε δύναντο να δικαιολογήσουν ενδεχόμενη συνύπαρξη του εν λόγω αγωγού και του Blue Stream, ήτοι έπρεπε να υλοποιηθεί είτε ο ένας είτε ο άλλος.²⁵⁵ Περαιτέρω επιβαρυντικές, όπως έχει περιγραφεί σε προηγούμενο υποκεφάλαιο, ήταν οι σχέσεις μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και του Τουρκμενιστάν όσον αφορά το καθεστώς κυριαρχίας επί θαλασσίων κοιτασμάτων. Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η αποτυχία της Τουρκίας να προσελκύσει έστω πλεονασματικές ποσότητες υδρογονανθράκων, εφόσον σκόπευε να τις προωθήσει προς τη Δυτική Ευρώπη, συνιστά παρεπόμενο της αποτυχίας της να καταστεί αξιόπιστη «ενεργειακή γέφυρα» μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα κατέστη προς όφελος της Ρωσίας, η οποία ήδη ήταν ο μείζων τροφοδότης των αγορών αρκετών εκ των κρατών-μελών της ΕΕ κατά την εξεταζόμενη ιστορική περίοδο.

Εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, εξαιρετικής σημασίας ήταν η εργαλειοποίηση των εταιρικών σχημάτων παραγωγής και διανομής ενέργειας στην Τουρκία. Έχουν ήδη αναφερθεί η ΒΟΤΑŞ, η ΤΡΑΟ και η Tüpraş ως οι μείζονες

(2002α) ό.π., σελ. 240-241. Winrow, G. (2002β) Turkish national interests. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 234-250. Σελ. 239.

Μάλιστα, οι προοπτικές είναι διαρκώς επιβαρυντικές, καθότι τα έξοδα εισαγωγής υδρογονανθράκων παρουσιάζουν ανοδική τάση. Η εξάρτηση της Τουρκίας στις εισαγωγές υδρογονανθράκων αυξήθηκε κατά 70% το 2010, ενώ μόλις το 30% των ενεργειακών αναγκών της καλύφθηκε από εγχώριες πηγές. Παρομοίως, επί του τομέα του φυσικού αερίου, η ζήτηση αναμένεται να εκτοξευθεί από τα 55,2 δισεκατομμύρια κυβικά πόδια του 2010 στα 82,7 του 2020. Τέλος, η συνολική ζήτηση ηλεκτρικού ρεύματος, η παραγωγή του οποίου επαφίεται στους εισαγόμενους υδρογονάνθρακες, θα αυξηθεί από τα 196.000 gigawatt (GW) του 2008 στα 363.000 του 2017 ως απόρροια τόσο της οικονομικής και της βιομηχανικής ανάπτυξης όσο και της αύξησης του πληθυσμού. Ekşi, M. (2010) ό.π., σελ. 61-62. Bacik, G. (2001) ό.π., σελ. 87. Bilgin, M. (2011) ό.π., σελ. 399.

²⁵⁴ Bilgin, M. (2011) ό.π., σελ. 401. Περί της αυξανόμενης ενεργειακής κατανάλωσης στο εσωτερικό της Τουρκίας, επιπροσθέτως βλ.: Hale, W. (2000) Economic issues in Turkish foreign policy. Εντός του: Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy, σελ. 20-38. Σελ. 26.

²⁵⁵ Παρατίθεται εντός του: Winrow, G. (2002β) ό.π., σελ. 245.

δρώντες, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν με άξονα τα συμφέροντα του τουρκικού κράτους. Ανεξαρτήτων των πιέσεων εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ιδιωτικοποίηση της αγοράς ενέργειας στην Τουρκία και τη συμπαρομαρτούσα ψήφιση του νόμου του 2001, το τουρκικό κράτος διατήρησε υπό το στενό έλεγχο του τη BOTAŞ και απέτρεψε την είσοδο στην αγορά οιοδήποτε νεότερου δρώντα θέτοντας έμμεσα εμπόδια. Επιπλέον, οι νέοι αγωγοί, κατασκευασμένοι από ιδιωτικά εταιρικά σχήματα, συνδέονταν αναγκαστικά με το μείζον και υπάρχον δίκτυο αγωγών, το οποίο ελεγχόταν από την υπό κρατικό έλεγχο BOTAŞ.²⁵⁶ Αξίζει να αναφερθεί ενδεικτικά ότι η περιοδική αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στηλίτευε την ύπαρξη του μονοπωλίου επί των εισαγωγών, των εξαγωγών και του συνολικού εμπορίου συγκεκριμένα του φυσικού αερίου προβαίνοντας σε αντίστοιχες συστάσεις φιλελευθεροποίησης της τουρκικής αγοράς ενέργειας.²⁵⁷ Στον αντίποδα, η Ρωσία διατηρούσε, επίσης, υπό κρατικό έλεγχο τα καίρια εταιρικά σχήματα εκμετάλλευσης και διαχείρισης ενέργειας με προεξάρχουσα την Gazprom και την Transneft.

Ο «Νόμος περί Υπογείων Ορυκτών Πόρων» του 1992 παρείχε το νομοπαρασκευαστικό υπόβαθρο εκμετάλλευσης και εμπορεύσης των ρωσικών πετρελαιοειδών προσδίδοντας στην κυβέρνηση την αποκλειστική ιδιοκτησία επί πάσης φύσεως εκμεταλλεύσεις, καθώς και το αποκλειστικό δικαίωμα παροχής σχετικών αδειών.²⁵⁸ Η εν λόγω στρατηγική επιλογή εντάθηκε κατά τα έτη προεδρίας του Vladimir Putin, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι η Gazprom, επί παραδείγματι, είχε ήδη αυτονομηθεί δικαιοδοτικά από το υπουργείο αερίου ήδη από το 1992.²⁵⁹

---

²⁵⁶ Akcollu, F.Y. (2006) Major challenges to the liberalization of the Turkish natural gas market. *Oxford institute for energy studies*, 286084, σελ. 8, 20.

²⁵⁷ European Commission (2007) ό.π., σελ. 5, 10-11.

²⁵⁸ Εξίσου χαρακτηριστικός είναι ο κρατικός παρεμβατισμός επί των συμφωνιών κοινοπρακτικής παραγωγής (Production Sharing Agreements – PSA). Διαμέσου των εν λόγω συμφωνιών, αλλοδαπές επιχειρήσεις δύνανται να συμμετάσχουν στην εκμετάλλευση ενεργειακών πόρων εντός των κρατών-μελών του ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) διαπραγματευόμενες πλαίσια λειτουργίας με την κεντρική κυβέρνηση. Ωστόσο, στην περίπτωση της Ρωσίας κατά τη δεκαετία του 1990, το νομοθετικό πλαίσιο δεν επέτρεψε την έγκριση πέραν ελαχίστων τέτοιου είδους συμφωνιών. Quayat, D. (2003) The Russian oil sector and the global oil economy: A prospectus. *SAIS review*, 23 (2), σελ. 11. Περί των συμφωνιών κοινοπρακτικής παραγωγής, περαιτέρω βλ.: Central Bank of Russia (2011) Production sharing agreements. Εντός του: *Twenty-fourth meeting of the IMF committee on balance of payments statistics, Moscow, Russia, 24-26 October 2011*. BOPCOM-11/17.

²⁵⁹ Mankoff, J. (2009) ό.π., σελ. 8.

Μάλιστα, στην περίπτωση της Ρωσίας η οποία ήταν κράτος-παραγωγός, η κρατική παρέμβαση αφορούσε ακόμη και την τιμολογιακή πολιτική ως προς το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, πέραν

Όπως παρατίθεται συχνά σχετικά με την άρρηκτη σχέση του κράτους με τα ενεργειακά εταιρικά σχήματα, «οτιδήποτε είναι καλό για την Gazprom, είναι καλό για την Ρωσία».²⁶⁰ Τοιουτοτρόπως, τεκμαίρεται ότι η υπαγωγή των ενεργειακών εταιρικών σχημάτων στον κρατικό έλεγχο της Τουρκίας και της Ρωσίας φανερώνει το αδιαμφισβήτητο ενδιαφέρον των κρατικών δρώντων σχετικά με την εποπτεία και τη μέγιστη δυνατή χειραγώγηση των διανεμητικών συνεπειών των παντός επιπέδου δραστηριοτήτων επί του τομέα της ενέργειας.

Κατά συνέπεια, όπως έχει διαφανεί, η τουρκική αποτυχία και η αντίστοιχη ρωσική επιτυχία επί του «ενεργειακού παιγνίου» συνδέθηκε με δύο πτυχές. Αφ' ενός, ενείχε προεκτάσεις αναφορικά με τη μη ανάληψη ενός περιφερειακού ευρύτερου ρόλου «ενεργειακής γέφυρας» και κατ' επέκταση με τη μη αναβάθμιση της Άγκυρας έναντι της ΕΕ. Εξάλλου, η Τουρκία απέτυχε, κατά τη δεδομένη ιστορική περίοδο, να αναπτύξει μονάδες αποθήκευσης φυσικού αερίου, οι οποίες θα επέτρεπαν την παραμονή στο έδαφός της πλεονάζοντος ενεργειακού προϊόντος και την επαναπροώθησή του στη Δυτική Ευρώπη σε κατοπινό χρόνο. Μοναδικές εξαιρέσεις απετέλεσαν η μονάδα στη Σηλυβρία με δυνατότητα αποθήκευσης 1,6 δισεκατομμυρίου κυβικών μέτρων και ο σχεδιασμός εγκαθίδρυσης μονάδας αποθήκευσης 5 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων στην Αλμυρά Λίμνη, οι οποίες ισούνταν μόνο με ένα μικρό ποσοστό επί των συνολικών εσωτερικών αναγκών της χώρας.²⁶¹ Αφ' ετέρου, επηρέασε την ίδια την εσωτερική ενεργειακή κατάσταση της Τουρκίας, καθώς κατέστη ανισομερώς εξαρτημένη από τη Μόσχα μη επιτυγχάνοντας το σκοπό της διαφοροποίησης των παρόχων.

Η εσωτερική αγορά της Τουρκίας και τοιουτοτρόπως οι προοπτικές οικονομικής και πολιτικής ισχυροποίησής της επαφίονταν στους ενεργειακούς πόρους της Ρωσίας, η οποία – κατά τα λοιπά – αποτελούσε το βασικό στρατηγικό ανταγωνιστή εντός του πρώην σοβιετικού χώρου. Ο κύριος μοχλός της οικονομικής και κατ' επέκταση πολιτικής ισχυροποίησης της Τουρκίας ήταν ο βιομηχανικός κλάδος, ο οποίος απορροφούσε το 45% της εισαγόμενης ενέργειας όντας πρώτος επί της σχετικής λίστας. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι επόμενοι κλάδοι ενεργειακής κατανάλωσης ήταν η οικιακή χρήση κατά 31% και οι μεταφορές κατά 19%

δηλαδή των ζητημάτων εκχώρησης αδειών εκμετάλλευσης και μεταφοράς ή συμμετοχής επί της διανομής εντός της εσωτερικής αγοράς. Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 79-80.

²⁶⁰ Trenin, D. (2007) ό.π., σελ. 95.

²⁶¹ Bilgin, M. (2011) ό.π., σελ. 401-402.

αντικατοπτρίζοντας τη δεσπόζουσα θέση της βιομηχανίας εντός των πλαισίων ορισμού των πλέον ενεργοβόρων τομέων.²⁶² Λαμβανομένης υπόψη της προστιθέμενης αξίας, την οποία δημιουργεί ο βιομηχανικός κλάδος όσον αφορά τις προοπτικές της οικονομικής ανάπτυξης ενός κράτους, τεκμαίρεται το οξύμωρο ότι η Τουρκία διατύπωσε μεταψυχροπολεμικά ηγεμονικές αξιώσεις προσπαθώντας να αποκτήσει τους ανάλογους κρίσιμους συντελεστές ισχύος αλλά, εν τέλει, έφθασε να επαφίεται στον κύριο ανταγωνιστή της.

6.3.2. Η περίπτωση του αγωγού πετρελαίου Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC)

Η αποκρυπτογράφηση της σημασίας της ευρύτερης γεωγραφικής περιφέρειας της Κασπίας, η περιγραφή της ενεργειακής πολιτικής της Τουρκίας και η ανάλυση της ενεργειακής κατάστασής της κατατείνουν προς το συμπέρασμα ότι η μεταψυχροπολεμική περίοδος συνυφάνθηκε με την έναρξη του ανταγωνισμού μεταξύ της Τουρκίας, της Ρωσίας και δευτερευόντως του Ιράν με διακύβευμα τα ενεργειακά αποθέματα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Εν προκειμένω, η κρισιμότητα των υδρογονανθράκων είτε ως στρατηγικό αγαθό είτε ως μέσο άσκησης πολιτικής παρώθησε τους δυνητικούς ηγεμόνες του υποσυστήματος να διεκδικήσουν το μέγιστο δυνατό μερίδιο. Εντούτοις, η αποκρυστάλλωση του εν λόγω γενικού συμπεράσματος δεν καθιστά αυτονόητη την επαλήθευση της υπόθεσης εργασίας σύμφωνα με την οποία όσο μειώνεται η σχετική οικονομική ισχύς της βασικής απειλής μέσω της ανάδυσης της αρχικά αποδυναμωμένης Ρωσίας και η κύρια σοβιετική στρατηγική απειλή εκλείπει, η ηγεμονική Τουρκία τείνει να αποζητά σχετικά κέρδη πιο δυναμικά από τους – νέους – ανταγωνιστές της. Με άλλα λόγια, οφείλεται να απαντηθεί αν η ανταγωνιστική συμπεριφορά των δρώντων ενείχε τη συνεκτίμηση υλοποίησης με άξονα όχι αποκλειστικά το μέγιστο δυνατό κέρδος εν προκειμένω για την Τουρκία αλλά και την πρόκληση του μέγιστου δυνατού κόστους για την Ρωσία ή και το Ιράν. Η περίπτωση του αγωγού πετρελαίου Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) είναι η πλέον ενδεικτική, καθώς συνιστά το σημαντικότερο «ενεργειακό εγχείρημα» της Τουρκίας τουλάχιστον κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Ο πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν Abulfaz Elchibey είχε ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις υλοποίησης ενός τέτοιου αγωγού, καθώς και την παραχώρηση της

²⁶² Shaffer, B. (2006) ό.π., σελ. 98-99. Επιπροσθέτως, βλ.: Toklu, E. et al. (2010) ό.π., σελ. 1177.

Περί της απεικόνισης της ενεργειακής ζήτησης ανά οικονομικό κλάδο στην Τουρκία κατ' αντιστοιχία με εκατομμύρια τόνους πετρελαίου, βλ.: Παράρτημα IV.

εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων σε ξένα επενδυτικά κεφάλαια και όχι ρωσικά, ήδη από το 1992. Αξιοσημείωτα παραδείγματα απετέλεσαν οι αρχικές συμφωνίες με την BP-Statoil το Σεπτέμβριο του 1992 και με την Pennzoil-Ramco τον Οκτώβριο του ίδιου έτους αναφορικά με την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του Guneshli και του Chirag, τα οποία μετέπειτα εντάχθηκαν στη «συμφωνία του αιώνα».²⁶³ Η προκύπτουσα αστάθεια από την ανατροπή του Elchibey και την αντίστοιχη ανάληψη της εξουσίας από τον Aliyev, περί της οποίας έχει πραγματοποιηθεί εκτενής περιγραφή σε προηγούμενο κεφάλαιο, αιτιολογείτο εν πολλοίς από την αρχική συμφωνία του πρώτου για τη σύσταση της ΑΙΟC το 1993. Η ΑΙΟC αντικατόπτρισε εν τοις πράγμασι την πρώτη αξιόπιστη προσπάθεια πρώην σοβιετικής δημοκρατίας να προβεί σε ενεργειακή συνεργασία με μη ρωσικές εταιρίες επί τω σκοπώ προσέγγισης των δυτικών αγορών.

Ωστόσο, ο Aliyev δεν ανέτρεψε τελεσίδικα την αρχική συμφωνία κατά τις επιταγές της Μόσχας – ανεξαρτήτως της βραχύχρονης διακοπής των διαπραγματεύσεων – αλλά απλώς ενέταξε την Ρωσία μέσω της Lukoil εντός του κοινοπρακτικού σχήματος με ποσοστό 10%.²⁶⁴ Εξάλλου, κατά τον ίδιο, «τα αποθέματα πετρελαίου του Αζερμπαϊτζάν ήταν αρκετά ώστε να καταστούν οι πάντες ευτυχείς».²⁶⁵ Αντίστοιχη παραχώρηση έγινε και προς το Ιράν με ποσοστό 10% επί του κοινοπρακτικού σχήματος, αλλά οι αμερικανικές πιέσεις ανάγκασαν το Μπακού να εκχωρήσει το εν λόγω μερίδιο στην Τουρκία (περαιτέρω 3%) και στην Exxon Corporation (7%).²⁶⁶ Η άνοδος του Aliyev στην εξουσία συνδυάστηκε με την επιστροφή του Αζερμπαϊτζάν στην ΚΑΚ δίχως, όμως, η χώρα να τίθεται υπό την ρωσική επιρροή όσον αφορά τη διαχείριση των ενεργειακών πόρων της. Η επίσκεψη του Aliyev στην Τουρκία, το Φεβρουάριο του 1994 ήτοι πριν την υπογραφή για τη σύσταση της ΑΙΟC, ήταν ενδεικτική. Μάλιστα, εντός των πλαισίων της επίσκεψης, υπογράφηκε η «Συνθήκη για την Ανάπτυξη της Φιλίας και της Πολύπλευρης

²⁶³ Καραγιάννης, Μ. (2006) *Η τουρκική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο: Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι, προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Παπαζήσης. Σελ. 147. Ipek, P. (2009) ό.π., σελ. 231.

²⁶⁴ Çelik, Y. (1999) ό.π., σελ. 132.

Περαιτέρω, στην ρωσική Lukoil περιήλθε το κοιτάσμα πετρελαίου της Yalama αρχικά κατά 60% και μετέπειτα κατά 80%, το οποίο διέθετε 0,5 δισεκατομμύρια τόνους. Η συμφωνία τελεσφόρησε στις 4 Ιουλίου 1997 φανερώνοντας το δεσπόζοντα ρόλο της Ρωσίας επί της εκμετάλλευσης και της εμπόρευσης των υδρογονανθράκων της Κασπίας. Ismailzade, F. (2006) ό.π., σελ. 12-13.

²⁶⁵ Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 152.

²⁶⁶ Hunter, S.T. (1999) *The evolution of the foreign policy of the Transcaucasian states*. Εντός του: Bertsch, G.K. et al. (eds.) *Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge, σελ. 25-47. Σελ. 42.

Συνεργασίας» (Treaty on the Development of Friendship and Multifaceted Cooperation), μέσω της οποίας κατοχυρωνόταν ότι αν κάποιο από τα συμβαλλόμενα μέρη «τεθεί ενώπιον εξωτερικής επίθεσης, το άλλο δεσμεύεται να λάβει αποτελεσματικά μέτρα και να του παράσχει κάθε είδους βοήθεια εντός του καταστατικού πλαισίου του ΟΗΕ και των υπολοίπων διατάξεων του διεθνούς δικαίου».²⁶⁷

Συνακολούθως, ο ήδη αναφερθείς επανακαθορισμός των συσχετισμών επί της «αζερικής ενεργειακής πίττας» εις βάρος της ρωσικής επιρροής συνεχίστηκε στις 26 Φεβρουαρίου 1997, όταν επικυρώθηκε 25ετούς διάρκειας συμφωνία με δυτικά εταιρικά σχήματα για την εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων του Dan Ulduzu βορειοανατολικά του Μπακού και του παρακείμενου Ashrafi.²⁶⁸ Η στρατηγική επιλογή της συμπερίληψης της Ρωσίας στην ΑΙΟΚ υπήρξε αποκύημα της ανάγκης διασφάλισης των ισορροπιών και της ύπαρξης καθ' εαυτού του αγωγού. Κεντρικό επιχείρημα της ρωσικής πλευράς, μέσω της χρήσης του οποίου προσπαθούσε να επηρεάσει τις στρατηγικές επιλογές του Μπακού, ήταν η μη διευθέτηση του νομικού καθεστώτος της Κασπίας, καθότι τα σημαντικότερα και μεγαλύτερα κοιτάσματα ήταν υπεράκτια.²⁶⁹ Η αμερικανική και η τουρκική διπλωματία, μέσω του υπουργού ενέργειας Frederico Pana και του υπουργού εξωτερικών İsmail Cem αντίστοιχα, προσπάθησαν να πείσουν την Ρωσία να δεχθεί τους σχεδιασμούς αναφορικά με την ΑΙΟΚ με άξονα αναφοράς τη συνεχιζόμενη αστάθεια στο Βόρειο Καύκασο και την αναγκαιότητα διαφοροποίησης των «ενεργειακών διαδρόμων». Όπως αναφέρθηκε, ως αντάλλαγμα δόθηκε το 10%, ενώ υπονοήθηκε ως δέλεαρ ότι η Ρωσία θα δύνατο να συμμετάσχει επί της μεταφοράς του πετρελαίου προς τις δυτικές αγορές διαμέσου του λιμανιού του Novorossiysk.²⁷⁰ Όπως περιεγράφηκε από το σύμβουλο του αμερικανικού υπουργείου εμπορίου Jan Kalicki, εντός των πλαισίων συνεδρίου σχετικού με κατασκευαστικά σχέδια αγωγών τον Οκτώβριο του 1999, οι παραχωρήσεις προς την Ρωσία αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση της – έστω σιωπηρής – συγκατάθεσής της για την κατασκευή του

²⁶⁷ Παρατίθεται εντός του: Bishku, M.B. (2010) The South Caucasus republics and the Muslim Middle East: Political and economic imperatives. *Mediterranean quarterly*, 21 (3), σελ. 35.

²⁶⁸ Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) ό.π., σελ. 160.

²⁶⁹ Σχετικά με την ρωσική πολιτική της πίεσης προς το Αζερμπαϊτζάν με άξονα το εκκρεμές νομικό καθεστώς της Κασπίας Θάλασσας, βλ.: Ipek, P. (2009) ό.π., σελ. 234-235.

²⁷⁰ Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 139-140.

BTC.²⁷¹ Τουτέστιν, υπό στρατηγικούς όρους, οι ΗΠΑ και δευτερευόντως η Τουρκία εφάρμοσαν προσωρινά μία στρατηγική κατευνασμού προκειμένου να επιτύχουν το μακροπρόθεσμο σκοπό της υλοποίησης και της λειτουργίας του πρώτου μη ρωσικού πετρελαιοαγωγού.

Εντούτοις, αργότερα η συγκεκριμένη υπόνοια διαφάνηκε ως πλασματική. Ο ρωσοτουρκικός ενεργειακός ανταγωνισμός επεκτάθηκε πλέον στη μεταφορά του παραγόμενου προϊόντος και απέληξε στην τελική κατασκευή και λειτουργία του BTC. Κατά συνέπεια, επί της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων, τα οποία θα τροφοδοτούσαν τον πρώτο αγωγό από τον πρώην σοβιετικό χώρο μη διερχόμενο από την ρωσική ενδοχώρα, συμμετείχε ρωσική εταιρία αλλά δίχως το Κρεμλίνο να διαθέτει τον άμεσο πολιτικοοικονομικό έλεγχο. Οι συγχρονισμένες κινήσεις του Ρανα και του Cem διατράνωσαν την πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ υπεστήριζαν με θέρμη τη λύση του BTC επί τω σκοπώ περιστολής της δεσπόζουσας ρωσικής παρουσίας ιδίως επί ενεργειακών ζητημάτων εντός του πρώην σοβιετικού χώρου. Η εστίαση του αμερικανικού ενδιαφέροντος στη διαφοροποίηση των ενεργειακών παρόχων και διαδρόμων απετέλεσε τη βάση επί της οποίας η Τουρκία εκτύλιξε τις κινήσεις της. Η Άγκυρα τόνιζε διαρκώς το γεγονός ότι τόσο οι υπάρχοντες όσο και οι δυνητικοί αγωγοί ενέπλεκαν τα εδάφη είτε της ασταθούς Αρμενίας είτε του εχθρικού Ιράν είτε της ανταγωνιστικής – και ασταθούς όσον αφορά την περίπτωση των γειτνιαζόντων εδαφών της Τσετσενίας – Ρωσίας.²⁷² Κατά συνέπεια, είναι εύλογο οι ΗΠΑ να είχαν κάθε συμφέρον να υποστηρίξουν την επιλογή του BTC.

Έχει ήδη αναφερθεί ότι εφαλτήριο προς την πραγματοποίηση του BTC απετέλεσε η συμφωνία μεταξύ της κρατικής εταιρίας πετρελαίου του Αζερμπαϊτζάν (State Oil Company of Azerbaijan – SOCAR) με δεκατρείς πετρελαϊκές εταιρίες το 1994. Η επονομαζόμενη «συμφωνία του αιώνα» επανακαθόρισε ουσιαστικά τους συσχετισμούς μεταξύ των κρατών-παραγωγών της περιοχής, καθώς προέκυψε η πρώτη κοινοπραξία – και μοναδική έως το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου – επί της οποίας η Ρωσία δεν ηγήθηκε. Η εν λόγω κοινοπραξία (Azerbaijan International Operating Consortium – AIOC) θα προέβαινε σε επένδυση 8 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ, ενώ συμπεριέλαβε τις κύριες πετρελαϊκές εκμεταλλεύσεις (Azeri, Guneshli και Chirag) της αζερικής επικράτειας και τοιουτοτρόπως συνέστησε τον «τροφοδότη» του BTC, ο οποίος εν τέλει εγκαινιάστηκε το Μάιο του 2006. Ορισμένα

²⁷¹ Παρατίθεται εντός του: Rutland, P. (2000) ό.π., σελ. 178.

²⁷² Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 136, 138. Επιπροσθέτως, βλ.: Baran, Z. (2008) ό.π., σελ. 2.

εκ των εταιρικών μεριδίων ήταν για την BP 34.1%, τη Chevron 10.27%, τη SOCAR 10%, την Inpex 10%, τη StatOil 8.56%, την Exxon Mobil 8% και την τουρκική ΤΡΑΟ 6,75%.²⁷³ Οι πρώτες παραδόσεις στο λιμάνι του Ceyhan πραγματοποιήθηκαν ένα χρόνο αργότερα. Παρενθετικά, αξίζει να υπενθυμισθεί ότι το ορόσημο της πλήρους λειτουργίας του BTC το 2007 αποτελεί κρίσιμη παράμετρο για τον ορισμό της λήξης της εξεταζόμενης περιόδου κατά το συγκεκριμένο έτος. Ο BTC έχει συνολικό μήκος 1.774 χιλιόμετρα και επιμερίζεται στα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν (440 χλμ.), της Γεωργίας (260 χλμ.) και της Τουρκίας (1.114 χλμ.) έχοντας αρχική μεταφορική δυνατότητα 50 εκατομμυρίων τόνων πετρελαίου κατ' έτος με προοπτική να φθάσει στα 700.000 έως 800.000 βαρέλια ανά ημέρα κατά την πλήρη λειτουργία του.²⁷⁴

Η υλοποίηση του BTC απετέλεσε προτεραιότητα για την Τουρκία για μια σειρά λόγων.²⁷⁵ Πρώτον, θα επετύγχανε την ισχυροποίηση της γεωπολιτικής και γεωοικονομικής θέσης της έναντι των νεότευκτων κρατών, η οποία είχε τεθεί εν αμφιβόλω εξαιτίας της επιτυχούς αποτρεπτικής στρατηγικής της Ρωσίας μετά το 1994. Δεύτερον, θα κατάφερνε να διαφοροποιήσει τους παρόχους πετρελαίου προς το εσωτερικό της διασφαλίζοντας την ομαλή ενεργειακή τροφοδότηση της οικονομικής ανάπτυξής της και μάλιστα, δίχως την ρωσική παρεμβολή. Τρίτον, θα αποκόμιζε σημαντικά τέλη διέλευσης και πάσης φύσεως οικονομικά οφέλη, όπως επί παραδείγματι θέσεις εργασίας κατά την κατασκευή και λειτουργία του αγωγού. Εν προκειμένω, ο BTC θα έχει λειτουργική παρουσία 40 ετών με διπλή δυνατότητα

²⁷³ Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 75, 82. Σχετικά με τη «συμφωνία (ή – κατά πολλούς αναλυτές – συμβόλαιο) του αιώνα», ενδεικτικά βλ.: Καραγιάννης, Μ. (2006) ό.π., σελ. 138-139. Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 134-135. Sasley, B. (1998) ό.π., σελ. 29. Roberts, J. (2003) ό.π., σελ. 148-149.

Περί των εταιρικών μεριδίων επί των βασικών πετρελαϊκών κοιτασμάτων της Κασπίας εν έτει 2007, καθώς και συγκεκριμένα επί των αζερικών κοιτασμάτων Azeri, Guneshli και Chirag, βλ.: Παράρτημα IV.

Επιπροσθέτως, αξίζει να σημειωθεί ότι η επίσημη πλήρης ονομασία παρατίθεται ως εξής: «Συμφωνία για την από κοινού εκμετάλλευση και την κοινοπρακτική παραγωγή επί των πεδίων του Azeri και του Chirag και του υποθαλάσσιου μέρους του πεδίου του Guneshli εντός του τομέα του Αζερμπαϊτζάν στην Κασπία Θάλασσα». Παρατίθεται εντός του: Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 9.

²⁷⁴ Dikkaya, M. and Özyakışır, D. (2008) Developing regional cooperation among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of regional projects. *Perceptions*, 8 (1), σελ. 96. Nuriyev, E.E. (1999) Conflicts, Caspian oil and NATO: Major pieces of the Caucasus puzzle. Εντός του: Bertsch, G.K. et al. (eds.) *Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge, σελ. 140-151. Σελ. 145-146. Περαιτέρω, βλ.: Alekperov, G. (2004) ό.π., σελ. 122.

²⁷⁵ Αναφορικά με μια αποτύπωση των παραμέτρων, οι οποίες καθιστούσαν σημαντική την κατασκευή και τη λειτουργία του BTC για την Τουρκία, ενδεικτικά βλ.: Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 108-110. Dikkaya, M. and Üzümcü, A. (2006) Changing foreign trade relations and trade problems in Azerbaijan. *İktisadi ve idari bilimler dergisi*, 20 (1), σελ. 34.

επέκτασης για ακόμη 10 έτη. Πέραν των οιονδήποτε έμμεσων οφελών, η Τουρκία θα λαμβάνει ως τέλη διέλευσης ετησίως 140 έως 200 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ κατά τα πρώτα 16 έτη και 200 έως 300 κατά τα υπόλοιπα έτη έως το τέλος της περιόδου της λειτουργίας του αγωγού.²⁷⁶ Τέταρτον, θα αναβάθμιζε το περιφερειακό και διεθνές κύρος της ιδίως έναντι των δυτικών συμμάχων της και τοιουτοτρόπως, θα καθίστατο αξιόπιστος επενδυτικός προορισμός αλλά και στρατηγικός εταίρος με απώτερο σκοπό την εξισορρόπηση της Ρωσίας. Πέμπτον, θα συνέβαλε προς την κατεύθυνση της διαφοροποίησης των παρόχων των δυτικών αγορών και της συμπαρομαρτούσας μείωσης της εξάρτησης από την Ρωσία πλήττοντας, τοιουτοτρόπως, το βασικό ενδοπεριφερειακό ανταγωνιστή της Άγκυρας. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, ο BTC – όπως και οιοσδήποτε άλλος αγωγός ο οποίος παρακάμπει την Ρωσία – θα «αποκτούσε τον ρόλο, τον οποίο διαδραμάτιζαν οι σιδηρόδρομοι κατά τη διπλωματία του τέλους του 19^{ου} αιώνα, ως όπλα εντός μίας διαπάλης για πολιτική ισχύ καθώς επίσης και οικονομική διείσδυση».²⁷⁷

Η σημασία του BTC για την απεξάρτηση των δυτικών αγορών, καθώς και της τουρκικής, από το ρωσικό «ενεργειακό διάδρομο» είχε μεν οικονομικό χαρακτήρα, αλλά κυριότερα πολιτικό. Η κατασκευή και λειτουργία του BTC, δηλαδή, ενείχε συμβολική σημασία, καθώς αποκτάτο πρόσβαση για πρώτη φορά στους ενεργειακούς πόρους του γεωγραφικού χώρου της πρώην ΕΣΣΔ δίχως τη δεσπόζουσα παρεμβολή της Ρωσίας. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, οι διεργασίες για την υλοποίηση του BTC απετέλεσαν σημείο αναφοράς για τη δημιουργία ενός «ενεργειακού διαδρόμου» μέσω του εδάφους της Τουρκίας. Τούτο έλαβε πρακτική μορφή κατά την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE ή επισήμως South Caucasus Pipeline) παράλληλα με τον BTC, οι ενάρξεις της λειτουργίας των οποίων συνέπεσαν χρονικά σε γενικές γραμμές. Η πλήρης λειτουργία του BTE ξεκίνησε στις 3 Ιουλίου 2007 ανεξαρτήτως της άκαμπτης στάσης του Τουρκμενιστάν για συμμετοχή, καθώς είχαν ήδη εξασφαλισθεί οι τεράστιες ποσότητες του κοιτάσματος του Shah Deniz, οι οποίες θα τον καθιστούσαν βιώσιμο.²⁷⁸ Το κόστος του ανήλθε στα 900.000.000

²⁷⁶ Αριθμητικά δεδομένα παρατιθέμενα εντός του: İşeri, E. (2007) ό.π., σελ. 18.

²⁷⁷ Hale, W. (2003) *Turkish foreign policy: 1774-2000*. London: Frank Cass. Σελ. 271.

²⁷⁸ Olcott, M.B. (2005) ό.π., σελ. 40-41.

Έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά σχετικά με τη σημασία του BTE ως πυλώνα του Nabucco και κατ' επέκταση ως δυνητική «τέταρτη αρτηρία» του ευρωπαϊκού ενεργειακού εφοδιασμού κατόπιν της Ρωσίας, της Βορείου Θάλασσας και της Βορείου Αφρικής. Προέκταση, μάλιστα, των εν λόγω σχεδιασμών αποτελούσε ο τότε σχεδιαζόμενος αγωγός φυσικού αερίου διασύνδεσης της Τουρκίας με την Ιταλία διαμέσου της Ελλάδας (Interconnector Turkey-Greece-Italy – ITGI). Όσον αφορά τη

δολάρια ΗΠΑ, ενώ οι παραδόσεις άγγιξαν τα 6,6 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα ετησίως.²⁷⁹

Κατά συνέπεια, η ευόδωση των προσπαθειών για τον BTC απετέλεσαν το έναυσμα για την υλοποίηση πολλαπλών έργων, τα οποία ταυτίζονταν με την απαρχή της διαφοροποίησης των παρόχων, με πρώτο τέτοιου είδους αποτέλεσμα την κατασκευή και λειτουργία του ΒΤΕ. Τούτη η προοπτική ήταν εξόχως σημαντική, αν εκληφθεί υπόψη ότι το κύριο ενδιαφέρον της δύσης περιστρεφόταν γύρω από τις παραδόσεις φυσικού αερίου για τους ήδη αναφερθέντες λόγους των δυνατοτήτων χειραγώγησής του εξαιτίας των διμερών «κλειστών» συμφωνιών. Προς τούτο, η σημασία του BTC είχε ευρύτερες προεκτάσεις. Με άλλα λόγια, ο BTC δεν ήταν ένα απλό μεγάλο έργο με ανάλογα οικονομικά οφέλη για τα συμβαλλόμενα μέρη, αλλά κατέστη εργαλείο μείωσης της ρωσικής στρατηγικής επιρροής επί του πρώην σοβιετικού χώρου. Οφείλεται να σημειωθεί ότι η εν λόγω προοπτική αποτελούσε επιθυμία της Τουρκίας και των ΗΠΑ υπό την έννοια ότι ο BTC θα ήταν ο πρώτος μεταξύ πολλών αγωγών, οι οποίοι θα ακολουθούσαν και θα αφορούσαν, επίσης, τα ενεργειακά αποθέματα του Καζακστάν και του Τουρκμενιστάν.

Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, ο ρόλος της Τουρκίας υπήρξε καταλυτικός, ενώ το αμερικανικό ενδιαφέρον εξοβελισμού της Ρωσίας και του Ιράν ήταν δεδομένο. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Τουρκία έσπευσαν, κατόπιν της σύστασης της ΑΙΟC, να αποσπάσουν την αζερική δέσμευση μη συμπερίληψης του ρωσικού εδάφους κατά την κατασκευή ενός εξαγωγικού αγωγού δίχως πρότερα να είναι βέβαιες για την οικονομική βιωσιμότητα ενός τέτοιου έργου.²⁸⁰ Προτίμησαν, συνεπώς, να θέσουν στις καλένδες τις αζερικές εξαγωγικές πετρελαίου, καθώς και την επένδυση και τα αναμενόμενα κέρδη των μερισματούχων εταιριών τους – όπως, επί παραδείγματι, η BP, η Chevron, η Exxon Mobil και η τουρκική ΤΡΑΟ – προκειμένου ο ρωσικός παράγοντας να υποσκελιστεί ως εξαγωγική επιλογή. Εν τοις πράγμασι, κατά τη διάρκεια της περιόδου μεταξύ 1994 και 1998, έως ότου δηλαδή ευρεθούν οι κατάλληλες ποσότητες πόρων, η κατασκευή

συγκεκριμένη στρατηγική-ενεργειακή στόχευση της Τουρκίας, ενδεικτικά βλ.: Ministry of foreign affairs (2009) ό.π.. Barysch, K. (2007) ό.π., σελ. 3.

²⁷⁹ Murinson, A. (2008) ό.π., σελ. 60. Περαιτέρω, βλ.: BP Caspian (2015) *South Caucasus Pipeline* [WWW] British Petroleum (BP). Διαθέσιμο από: http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html [18/12/2014]. Barysch, K. (2007) ό.π., σελ. 3. Roberts, J. (2012) The southern corridor: Baku-Tbilisi-Ceyhan's gas legacy. *Turkish policy quarterly*, 11 (2), σελ. 77-85.

²⁸⁰ Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 202.

του BTC δεν ήταν ολωσδιόλου προδιαγεγραμμένη. Υπό το εν λόγω πρίσμα, καθοριστικής συμβολής ήταν οι ρωσικές προσπάθειες μακροχρόνιας δέσμευσης ποσοτήτων πετρελαίου μέσω του αγωγού Baku-Novorossiysk. Εν προκειμένω, ο πρόεδρος Putin ζήτησε, το 2002, την αύξηση των εξαγωγών μέσω του συγκεκριμένου αγωγού στα 100.000 βαρέλια ανά ημέρα, αλλά το Αζερμπαϊτζάν – παραμένοντας προσηλωμένο στις δεσμεύσεις του για έναν μη ρωσικό εξαγωγικό διάδρομο – διέθεσε, το 2003, μόλις 50.000 βαρέλια ανά ημέρα.²⁸¹

Τοιουτοτρόπως, ο τότε υπό κατασκευή BTC παρέμεινε βιώσιμος κατόπιν των ευρημάτων του 1998. Αντιθέτως, υπήρχε ένα έτοιμο δίκτυο αγωγών μέσω της ρωσικής ενδοχώρας, το οποίο θα απέφερε άμεσα κέρδη για τις δυτικές εταιρίες, αλλά δεν προτιμήθηκε. Η εν λόγω τακτική οδήγησε τον Ρώσο υπουργό εξωτερικών Igor Ivanov να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του για τις εκτυλισσόμενες διεργασίες αναφέροντας ότι «είμαστε έτοιμοι να συνεργαστούμε [σ.σ. όσον αφορά την εκμετάλλευση και μεταφορά των αζερικών υδρογονανθράκων] αλλά αν υπάρξουν απόπειρες εξοβελισμού της Ρωσίας εκτός των συγκεκριμένων περιοχών, όπου διαθέτουμε ιστορικά συμφέροντα, δεν πρόκειται να το δεχθούμε αυτό».²⁸²

Οι ουσιαστικότερες διεργασίες υλοποίησης του BTC ξεκίνησαν στις 9 Μαρτίου 1993 όταν υπογράφηκε τουρκοαζερικό μνημόνιο για την κατασκευή ενός αγωγού, ο οποίος θα συνέδεε το Μπακού με τη Μιντγιάτ στη Νοτιοανατολική Τουρκία με δυνατότητα διασύνδεσης με το υπάρχον δίκτυο πετρελαιαγωγών, το οποίο απέλγηε στο λιμάνι του Ceyhan.²⁸³ Μάλιστα, οι αρχικά εξεταζόμενοι διάδρομοι συμπεριελάμβαναν είτε το αρμενικό είτε το ιρανικό έδαφος, επιλογές οι οποίες απορρίφθηκαν εν συνεχεία λόγω είτε των κακών σχέσεων με την Τουρκία στην πρώτη περίπτωση είτε των αντιδράσεων των ΗΠΑ στη δεύτερη. Σε γενικές γραμμές, ο ρωσοτουρκικός ανταγωνισμός περιστράφηκε γύρω από το δίπολο Novorossiysk-Ceyhan. Οι Ρώσοι πρότειναν ως λιμάνι προορισμού του παραγόμενου αζερικού

²⁸¹ Ismailzade, F. (2006) ό.π., σελ. 22.

Ο Michael Margelov παραθέτει χαρακτηριστικά μία σειρά μέσων, τα οποία το Μπακού χρησιμοποίησε προκειμένου να απορρίψει τις οικονομικά ορθολογικές ρωσικές προτάσεις για τη χρήση του πετρελαιαγωγού Baku-Novorossiysk. Ο Margelov αναφέρει ότι το Αζερμπαϊτζάν έθεσε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων την επιθυμία να μην υπάρξει μίξη του πετρελαϊκού προϊόντος του με το τουρκμενικό ή το καζακικό, καθότι ο ίδιος αγωγός χρησιμοποιείτο συνολικά για τις εξαγωγές πετρελαίου των περικόςπιων κρατών. Margelov, M. (2002) Russia's national interests in the Caspian region. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 195-211. Σελ. 198.

²⁸² Παρατίθεται εντός του: De Waal, T. (2010) ό.π., σελ. 179.

²⁸³ Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 349.

πετρελαίου το Novorossiysk επί των ακτών του Ευξείνου Πόντου έχοντας ως βασικό επιχείρημα την ύπαρξη ήδη δικτύου αγωγών, γεγονός το οποίο μείωνε κατακόρυφα το επενδυτικό κόστος. Αντιθέτως, οι Τούρκοι αντιπρότειναν το Ceyhan φιλοδοξώντας αυτό να καταστεί το σημείο αποθήκευσης των διαμετακομιζόμενων υδρογονανθράκων. Προς τούτο, χρησιμοποίησαν επιχειρήματα αναφορικά με τις ευνοϊκότερες καιρικές συνθήκες της Μεσογείου εν σχέσει με εκείνες του Ευξείνου Πόντου, οι οποίες θα καθιστούσαν προσβάσιμο το τουρκικό λιμάνι περισσότερες μέρες του χρόνου καθώς, επίσης, σχετικά με τις μειωμένες δυνατότητες του Novorossiysk εξ απόψεως υποδομών αποθήκευσης και διαμετακόμισης.²⁸⁴

Αξονικής σημασίας ήταν η θέση και ο ρόλος των πετρελαϊκών κοιτασμάτων του Καζακστάν. Υπενθυμίζεται ενδεικτικά ότι το Καζακστάν κατέχει τα κοιτάσματα του Tengiz και του Karachaganak, τα οποία έχουν θεωρηθεί ως τα σημαντικότερα της Κεντρικής Ασίας, με ημερήσια παραγωγή 290.000 και 210.000 βαρελιών αντιστοίχως.²⁸⁵ Παραλλήλως, το πετρέλαιο του Καζακστάν δε συμπεριλαμβανόταν στον ΟΠΕΚ προσφέροντας τοιουτοτρόπως δυνητικά έναν αξιοσημείωτο μοχλό πίεσης όσον αφορά τις παγκόσμιες τιμές, γεγονός το οποίο προσέελκυε το ενδιαφέρον τόσο των αμερικανικών όσο και εν γένει των υπολοίπων πετρελαϊκών συμφερόντων.²⁸⁶ Το καζακικό πετρέλαιο έφθανε στις δυτικές αγορές μέσω του Baku-Novorossiysk καθιστώντας αυτόν βιώσιμο και μειώνοντας τοιουτοτρόπως τις αντίστοιχες προοπτικές βιωσιμότητας του BTC. Ιδιαίτερως, κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η αδυναμία εύρεσης επαρκών κοιτασμάτων στο Αζερμπαϊτζάν και το εν γένει υψηλό κόστος του BTC, καθιστούσαν αναγκαία τη συμπερίληψη του Καζακστάν στην υλοποίηση του αγωγού. Μάλιστα, πέραν της BP, συμβαλλόμενα μέρη των διακυβερνητικών συμφωνιών του Νοεμβρίου του 1999, με αντικείμενο τον BTC, ήταν η Τουρκία, η Γεωργία, το Αζερμπαϊτζάν, αλλά και το Καζακστάν.²⁸⁷ Εντούτοις, οι μετέπειτα διαπιστώσεις περί του πλούτου του αζερικού υπεδάφους και η τουρκική επιμονή να καλυφθεί το οικονομικό κόστος χάριν πολιτικών και

---

²⁸⁴ Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 14.

²⁸⁵ Dorian, J.P. (2006) ό.π., σελ. 552.

Περί μίας εκτενούς απεικόνισης των κυριοτέρων κοιτασμάτων της Κεντρικής Ασίας εν έτει 2004, βλ.: Παράρτημα IV.

²⁸⁶ Baran, Z. (2008) ό.π., σελ. 4.

²⁸⁷ Baran, Z. (2004) Turkey and the Caucasus. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 269-289. Σελ. 278.

στρατηγικών ωφελημάτων καθόρισαν την πορεία των πραγμάτων ως προς την κατασκευή του BTC έστω δίχως τη συμμετοχή του Καζακστάν.

Όπως έχει αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, το Καζακστάν απετέλεσε περίπτωση πρώην σοβιετικής δημοκρατίας εξαιρετικά προσκολλημένη στην επιρροή της Μόσχας με το γεγονός τούτο να επηρεάζει, εν τέλει, τη στάση του έναντι του BTC. Η Ρωσία, ενόσω προσπαθούσε να καταστήσει μη βιώσιμο τον BTC, ενεργούσε προς την κατεύθυνση προσεταιρισμού του Καζακστάν. Συγκεκριμένα, προχώρησε στις συμφωνίες του Μαρτίου και του Απριλίου του 1996 με αντικείμενο τη διασύνδεση του γιγαντιαίου κοιτάσματος του Tengiz με το Novorossiysk μέσω του διακασπιακού δικτύου αγωγών (CPC) συνολικού μήκους 1.600 χιλιομέτρων εντός του οποίου περιλαμβάνεται ο ήδη αναφερθείς Baku-Novorossiysk. Η ολοκλήρωση του αγωγού ορίστηκε τον Οκτώβριο του 2001 με το συνολικό κόστος του να αγγίζει τα 2,2 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ.²⁸⁸ Μάλιστα, η μεταφορική δυνατότητα του εν λόγω δικτύου αγωγών ήταν σαφώς μεγαλύτερη από την καζακική παραγωγική δυνατότητα της περιόδου, προκειμένου να ικανοποιήσει τυχούσες μελλοντικές αυξήσεις εξαγωγών περικόπτοντας τοιουτοτρόπως τις οιοσδήποτε βλέψεις των υποστηρικτών του BTC για τη συμπερίληψη του Καζακστάν.²⁸⁹

Επίσης, την άνοιξη του 2000, η Ρωσία αύξησε τις ποσότητες του εισαγομένου πετρελαίου από το Atyrau στο Saratov.²⁹⁰ Υπό το συγκεκριμένο πλέγμα πολιτικών, η Ρωσία επιχείρησε να δεσμεύσει, μέσω μακροχρόνιας προοπτικής συμφωνιών, το πετρελαϊκό δυναμικό του Καζακστάν, το οποίο θα δύνατο να τροφοδοτήσει τον BTC και να καταστήσει εφικτή την υλοποίησή του. Επιπροσθέτως, η Ρωσία επιθυμούσε να προσεταιριστεί το Καζακστάν όσον αφορά τη διαμάχη για τον καθορισμό του νομικού καθεστώτος της Κασπίας προσφέροντας ευθέως ως αντάλλαγμα την αύξηση των καζακικών εξαγωγών υδρογονανθράκων διαμέσου του ρωσικού δικτύου

---

²⁸⁸ Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 36. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: Rasizade, A. (2000) The mythology of the munificent Caspian bonanza and its concomitant pipeline geopolitics. *Comparative studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 20 (1&2), σελ. 141.

Παρόμοιας σημασίας υπήρξε και η συμφωνία κατασκευής πετρελαιαγωγού μεταξύ του Καζακστάν και της Κίνας προς τα τέλη του 2005. Η κατασκευή ενός αγωγού προς την κινεζική ενδοχώρα (Atasu-Alashankou) δέσμευε μεγάλες ποσότητες καζακικού πετρελαίου, το οποίο δυνητικά θα τροφοδοτούσε τον BTC, ενώ αξίζει να καταγραφεί ότι παρόμοια στάση διατήρησε και το Τουρκμενιστάν όσον αφορά τις εξαγωγές φυσικού αερίου. Εν προκειμένω, η ολοκλήρωση του αγωγού φυσικού αερίου μεταξύ Κεντρικής Ασίας και Κίνας δέσμευσε μεγάλο μέρος του τουρκμενικού δυναμικού. Cummings, S.N. (2012) *Understanding Central Asia: Politics and contested transformations*. New York: Routledge. Σελ. 140. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: Buszynski, L. (2005) ό.π., σελ. 560-561.

²⁸⁹ Bilgin, M. (2003) ό.π., σελ. 9-10.

²⁹⁰ Jonson, L. (2001) ό.π., σελ. 23.

αγωγών.²⁹¹ Εξάλλου, ορισμένες ποσότητες καζακικού πετρελαίου ήδη εξάγονταν μέσω του αγωγού Baku-Supsa αφού πρώτα μεταφέρονταν μέσω πετρελαιοφόρων πλοίων στο λιμάνι του Μπακού και το εν λόγω γεγονός είχε κινητοποιήσει την ρωσική διπλωματία. Εν τέλει, το Καζακστάν δε συμμετείχε στον BTC δίχως, ωστόσο, να αποτρέψει την υλοποίησή του. Προς τούτο, οι αρχικές αιτιάσεις του Nazarbayev ότι «το σχέδιο [του BTC] δε δύνατο να ολοκληρωθεί δίχως τη συμπερίληψη ετήσιων μεταφορών 20 εκατομμυρίων τόνων καζακικού πετρελαίου» αποδείχθηκαν ανεδαφικές.²⁹²

Συνακολούθως, επί του πυρήνα της προώθησης της ιδέας για την υλοποίηση του BTC από την Τουρκία τέθηκαν οι περιβαλλοντικές ανησυχίες για την αυξανόμενη κίνηση πλοίων από τα Στενά του Βοσπόρου και κατ' επέκταση οι φόβοι για κάποιο ατύχημα ακριβώς παρακείμενα του αστικού και οικονομικού κέντρου της Κωνσταντινούπολης. Η διέλευση μέσω των Στενών είναι κατά τρεις φορές μεγαλύτερη εν σχέσει με τη διώρυγα του Σουέζ και τέσσερις εν σχέσει με εκείνη του Παναμά ενώ, εν συγκρίσει με το 1960, η αύξηση της διέλευσης ξένων εμπορικών πλοίων έχει αυξηθεί κατά 150% κατ' απόλυτο αριθμό και κατά 400% εξ απόψεως τονάζ.²⁹³ Μάλιστα, οι Τούρκοι διπλωμάτες συχνά παρέθεταν τα πέντε ατυχήματα του 1994, τα οποία κόστισαν τη ζωή ναυτικών, ήταν οι αιτίες διάχυσης 20.000 τόνων πετρελαίου στα νερά του Βοσπόρου, ενώ παραλλήλως διεκόπη η διέλευση των πλοίων για ορισμένο χρονικό διάστημα.²⁹⁴ Ενδεικτικά, το 2000, 4.937 πετρελαιοφόρα πλοία μετέφεραν 91 εκατομμύρια τόνους πετρελαίου, ενώ τα συγκεκριμένα νούμερα θα επιδεινώνονταν ραγδαία ενόσω σχεδιασμοί εκμετάλλευσης και μεταφοράς – όπως ο διακασπιακός αγωγός Καζακστάν-Ρωσίας (Caspian Pipeline Consortium – CPC) – θα υλοποιούνταν.²⁹⁵ Επί του πυρήνα των εν λόγω διπλωματικών διεργασιών ευρισκόταν ο γενικός σκοπός περιορισμού της εξάρτησης από την Ρωσία ως κράτος διαμετακόμισης ενέργειας και η τέλεση ενός πλήγματος στη δυνατότητά της να

²⁹¹ Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 42.

²⁹² Παρατίθεται εντός του: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 173, 174.

²⁹³ Περί μίας εκτενούς παράθεσης των αριθμητικών δεδομένων όσον αφορά την κίνηση των πλοίων εντός των Στενών του Βοσπόρου, ενδεικτικά βλ.: Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 127-128.

²⁹⁴ Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 104-105.

Μάλιστα, κατά το ίδιο έτος, ο Bülent Aras παραθέτει μία σύσταση του Διεθνούς Ναυτιλιακού Οργανισμού (International Maritime Organization – IMO) σύμφωνα με την οποία «η ναυσιπλοΐα διαμέσου των Στενών του Βοσπόρου παρουσιάζει ένα αυξανόμενο δυνητικό κίνδυνο για τη ναυτιλία, την ασφάλεια, το περιβάλλον και την ευμάρεια της τοπικής κοινωνίας». Παρατίθεται εντός του: Aras, B. (2002α) ό.π., σελ. 13.

²⁹⁵ Winrow, G. (2002β) ό.π., σελ. 240-241.

εξάγει πετρέλαιο προς τις δυτικές αγορές. Η εν λόγω πολιτική της Τουρκίας αφορούσε αναμφίλεκτα την περιστολή των δυνατοτήτων του ανταγωνιστή της, καθότι το 1/3 των διαπλεόντων πλοίων είχαν ρωσική σημαία, γεγονός το οποίο όριζε τα Στενά ως κομβικό σημείο διέλευσης των ρωσικών εμπορευμάτων. Όπως εύγλωττα τίθεται από τον Amikam Nachmani:

Καθιστώντας αυστηρότερους τους κανόνες διέλευσης καθώς επίσης και παρωθώντας την Ρωσία να πληρώσει για το προνόμιο του διάπλου των Στενών σήμαινε λιγότερα πλοία, λιγότερο εμπόριο και ένα αξιοσημείωτα μικρότερο εισόδημα [σ.σ. για λογαριασμό της Ρωσίας].²⁹⁶

Οι διατυπωμένες από την Τουρκία ανησυχίες και τα ίδια τα γεγονότα δικαιολόγησαν τη λήψη της απόφασης ορισμού Τούρκων πιλότων επί των πλοίων κατά το διάπλου τους από την 1^η Ιουλίου 1994. Μεταξύ των νέων κανονισμών συμπεριελήφθησαν η επιβεβλημένη ενημέρωση των τουρκικών αρχών σε περίπτωση μεταφοράς επικίνδυνου φορτίου, η υπακοή προς τους κανονισμούς και τα συστήματα επόπτευσης της κίνησης των τουρκικών αρχών, ο περιορισμός της ταχύτητας των πλοίων στους 10 κόμβους και του μέγιστου ύψους στα 190 πόδια ενώ, τέλος, η Τουρκία διατηρούσε να αναστείλει τη διέλευση από τα Στενά κατά το δοκούν.²⁹⁷ Ιδιαίτερος ο περιορισμός του ύψους των πλοίων είχε προεκτάσεις επί του περιορισμού του τονάζ και προς τούτο, η Τουρκία έθετε περιορισμούς επί του διάπλου μεγάλων πετρελαιοφόρων, γεγονός το οποίο έπληττε καίρια τις επιλογές χρήσης λιμανιών του Ευξείνου Πόντου ως κέντρα διαμετακόμισης πετρελαιοειδών. Εντούτοις, η εν λόγω κίνηση της Τουρκίας προκάλεσε την ρωσική αντίδραση, ενώ εκλήφθη ως διπλωματικός ελιγμός προς την κατεύθυνση της προώθησης του BTC έναντι του Baku-Novorossiysk. Αποκαλυπτικό της ρητορικής επίκλησης στην προστασία του περιβάλλοντος υπήρξε το γεγονός ότι, το 1997, ο Τούρκος υπουργός ναυτιλίας Burhan Kaya ανακοίνωσε ότι η χώρα του θα αύξανε τα τέλη διέλευσης των πετρελαιοφόρων (τάνκερ) κατά 500% αν δεν υλοποιείτο τελικώς ο BTC.²⁹⁸ Τοιουτοτρόπως, η Ρωσία κατηγόρησε την Τουρκία για παραβίαση της Συνθήκης του

²⁹⁶ Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 131.

²⁹⁷ Παρατίθενται εντός του: Güçlü, Y. (2000) The legal regulation of passage through the Turkish Straits. *Mediterranean quarterly*, 11 (3), σελ. 94.

²⁹⁸ Winrow, G. (2000) ό.π., σελ. 123.

Μοντρέ²⁹⁹ και αντιπρότεινε την υλοποίηση του αγωγού Burgas-Αλεξανδρούπολης, ο οποίος θα παράκαμπε τα Στενά και κατ' επέκταση την Τουρκία.

Προς επίρρωση της ρητορικής της, η Τουρκία προχώρησε στη διακήρυξη της πρόθεσής της για την κατασκευή του πετρελαιαγωγού Trans-Anatolian εκτεινόμενου από τη Σαμσουντά (Samsun) στο Ceyhan, ο οποίος εν τέλει εγκαινιάστηκε στις 24 Απριλίου 2007, ήτοι κατά το ίδιο έτος με την έναρξη της πλήρους λειτουργίας του BTC. Κατ' ουσία, ο αγωγός Samsun-Ceyhan χρησιμοποιήθηκε ως μέσο πίεσης για την εμπέδωση των περιβαλλοντικών ανησυχιών για τα Στενά και κατ' επέκταση για την υλοποίηση του BTC κατά την τουρκική ενεργειακή και στρατηγική σκοποθεσία. Μάλιστα, οι αρχικές συμβιβαστικές προτάσεις από πλευράς της Τουρκίας προς την Ρωσία σχετίζονταν με τη δημιουργία ενός αγωγού, ο οποίος να συνδέει το Μπακού με τη Σαμσουντά ως τροφοδότης του Samsun-Ceyhan, ενώ το συνολικό δίκτυο θα συνιστούσε κατ' ουσία υποκατάστατο αγωγό του BTC.³⁰⁰ Νωρίτερα, οι τουρκικές προσπάθειες είχαν ως παρεπόμενο αποτέλεσμα την κοινή διακήρυξη της 29^{ης} Οκτωβρίου 1998 στην Άγκυρα μεταξύ της Τουρκίας, του Αζερμπαϊτζάν, της Γεωργίας, του Καζακστάν και του Ουζμπεκιστάν, μέσω της οποίας υπογραμμίζονταν οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι από τη διαρκώς αυξανόμενη κίνηση πετρελαιοφόρων πλοίων από τα Στενά του Βοσπόρου.³⁰¹ Μάλιστα, εντός των πλαισίων των εν λόγω

---

²⁹⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Συνθήκης του Μοντρέ, «εν καιρώ ειρήνης, τα εμπορικά πλοία δύνανται να απολαμβάνουν πλήρη ελευθερία μεταφοράς και ναυσιπλοΐας εντός των Στενών, τόσο κατά την ημέρα όσο και κατά τη νύχτα, υπό οιαδήποτε σημαία και με οιοδήποτε είδος φορτίου, δίχως περαιτέρω διατυπώσεις πέραν των παρατιθέμενων εντός του άρθρου 3. Ουδείς φόρος και ουδεμία χρέωση, πέραν εκείνων οι οποίες προβλέπονται από το παράρτημα Ι της παρούσας Σύμβασης, δύνανται να εισπραχθούν από τις τουρκικές αρχές επί των εν λόγω πλοίων κατά το διάπλου τους». Μάλιστα, προς επίρρωση των άρθρων 1 και 2, τα οποία κατοχυρώνουν τον ελεύθερο και αδέσμευτο διάπλου των Στενών, εντός του άρθρου 28 της συνθήκης παρατίθεται ότι «η παρούσα σύμβαση θα παραμείνει εν ισχύ για είκοσι έτη από την ημερομηνία κατά την οποία ενεργοποιήθηκε», αλλά «η αρχή της ελευθερίας μεταφοράς και ναυσιπλοΐας όπως κατοχυρώνεται εντός του άρθρου 1 της παρούσας σύμβασης θα συνεχίσει [να είναι εν ισχύ] δίχως περιορισμό χρόνου [σ.σ. επ' αόριστον]. The Montreux Convention 1936/1951 (1936) *1936 Convention regarding the regime of the Straits adopted at Montreux, Switzerland on 20 July 1936*. Κεφάλαιο 1, άρθρο 2, σελ. 4 και κεφάλαιο 4, άρθρο 28, σελ. 12. Επιπροσθέτως, βλ.: Nachmani, A. (2003) ό.π., σελ. 129-130. Akgün, M. (2001) Το καθεστώς των Στενών ως σημαντικός γεωπολιτικός παράγοντας στην τουρκική εξωτερική πολιτική. Εντός του: Σονμέζογλου, Φ. (επιμ.) *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής: Μύθος και πραγματικότητα (α' τόμος)*. Αθήνα: Ινφογνώμων, σελ. 515-532. Σελ. 528.

³⁰⁰ Περί μίας αναλυτικής παράθεσης των διεργασιών σχετικά με τον αγωγό Samsun-Ceyhan και της διασύνδεσής του με την αρχική πρόταση κατασκευής ενός αγωγού Baku-Samsun, ενδεικτικά βλ.: Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 352-353.

³⁰¹ Sezer, D.B. (2000) ό.π., σελ. 103-104. Περαιτέρω, όσον αφορά ιδιαίτερος τη στάση της αμερικανικής κυβέρνησης του Bill Clinton έναντι των διεργασιών με άξονα την επίτευξη της διαφοροποίησης των διόδων μεταφοράς των υδρογονανθράκων του Αζερμπαϊτζάν και κατ' επέκταση

συναντήσεων, ο İsmail Cem φανερώνοντας ότι η τουρκική επιχειρηματολογία περί περιβαλλοντικού κινδύνου στα Στενά συνδεόταν με την προώθηση της υλοποίησης του BTC δήλωσε χαρακτηριστικά ότι:

Προειδοποιούμε εκείνους [υπονοεί τους Ρώσους] οι οποίοι πραγματοποιούν τέτοιες σκέψεις [σ.σ. αύξησης της μεταφοράς πετρελαίου διαμέσου των Στενών] ότι θα αντιμετωπίσουν σοβαρές δυσκολίες κατά τη μεταφορά όχι μόνο των υπάρχουσών ποσοτήτων πετρελαίου αλλά επίσης και των μελλοντικών διαμέσου των «Τουρκικών Στενών» με έτος εκκίνησης το 1999. Προς το συγκεκριμένο σκοπό, η Τουρκία θα αρχίσει να υλοποιεί το σύνολο των πιθανών μέσων συμβατών με το διεθνές δίκαιο καθώς επίσης και με το εσωτερικό δίκαιό της. Θα συνιστούσα στις εταιρίες, οι οποίες ευρίσκονται σε θέση να μεταφέρουν πετρέλαιο της Κασπίας είτε διαμέσου του αγωγού Baku-Ceyhan είτε διαμέσου του Ευξείνου Πόντου και των «Τουρκικών Στενών» να λάβουν υπόψη τα προαναφερθέντα δεδομένα. Η Τουρκία έχει τόσο το δικαίωμα όσο και την αποφασιστικότητα να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα επί τω σκοπώ της προστασίας του οικοσυστήματος καθώς επίσης και του ιστορικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος των «Τουρκικών Στενών».³⁰²

Η εξαίρεση της επιλογής των Στενών για την εξαγωγή του πετρελαίου της Κασπίας διά πετρελαιοφόρων πλοίων συνέστησε μέρος της συνολικής στρατηγικής της Τουρκίας να αποκλείσει οιαδήποτε υποκατάστατη επιλογή και τοιουτοτρόπως, να

της Κασπίας εν τω συνόλω της, βλ.: Ρόμπινς, Φ. (2004) ό.π., σελ. 356. Baran, Z. (2004) ό.π., σελ. 277. Barysch, K. (2007) ό.π., σελ. 3. Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 144-145.

Αξίζει να παρατεθεί ότι οι τουρκικές προσπάθειες δεν έπαψαν έως και την τελική λειτουργία του BTC και τη δέσμευση των αναγκαίων ποσοτήτων πετρελαίου, οι οποίες θα τον καθιστούσαν βιώσιμο. Μάλιστα, χρησιμοποιήθηκε – για ακόμη μία φορά – ο ΟΟΣΕΠ ως διάυλος διατύπωσης και επικοινωνίας τέτοιου πολιτικού-στρατηγικού χαρακτήρα αιτημάτων και διεκδικήσεων. Εντός των πλαισίων της συνάντησης του ΟΟΣΕΠ στην Κωνσταντινούπολη, το 2004, επισυνάφθηκε ο στόχος 9 σύμφωνα με τον οποίο «στη λήψη μέτρων αντιμετώπισης των κινδύνων για το περιβάλλον και την ασφάλεια, οι οποίοι προκύπτουν από την αυξανόμενη μεταφορά πετρελαίου και λοιπών επικίνδυνων φορτίων στον Ευξείνο Πόντο και ειδικότερα στα Στενά της Κωνσταντινούπολης, στη Θάλασσα της Προποντίδας και στα Στενά των Δαρδανελίων, μέσω της εξεύρεσης παρακαμπτήριων οδών». Παρατίθεται εντός του: Roberts, J. (2008) ό.π., σελ. 74.

³⁰² Παρατίθεται εντός του: Sasley, B. (2002) Turkey's energy politics. Εντός του: Rubin, B. and Kirişçi, K. (eds.) *Turkey in world politics: An emerging multiregional power*. İstanbul: Boğaziçi university press, σελ. 284-309. Σελ. 297.

οδηγήσει τις συζητήσεις προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης της επιλογής του BTC. Όπως προαναφέρθηκε, έτερα εναλλακτική επιλογή ήταν ο αγωγός Baku-Novorossiysk, ο οποίος προτάθηκε μετ' επιτάσεως από την Ρωσία. Ο Baku-Novorossiysk ήταν ήδη εν λειτουργία και προς τούτο, το κόστος επένδυσης ήταν εξαιρετικά περιορισμένο. Από κοινού με τον αγωγό μεταξύ του Μπακού και του γεωργιανού λιμένα της Supsa μετέφεραν ήδη ημερησίως 235.000 βαρέλια αζερικού πρώιμου πετρελαίου.³⁰³ Είναι χαρακτηριστικό, όπως έχει ήδη σημειωθεί, ότι ο αγωγός Baku-Novorossiysk χρησιμοποιείται και από τους υπολοίπους παραγωγούς της Κασπίας. Τοιουτοτρόπως, σημαντικές ποσότητες καζακικού και τουρκμενικού πετρελαίου επίσης εξάγονταν διαμέσου του Baku-Novorossiysk, ενώ ο CPC συνιστούσε σημαίνοντα τροφοδότη συνδέοντας το πλούσιο σε πετρελαϊκά κοιτάσματα Tengiz του Καζακστάν με το Novorossiysk. Το δίκτυο του CPC προσέφερε συνολικά 600.000 βαρέλια ημερησίως προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση δεσμεύοντας, προς τούτο, μεγάλο μέρος των εξαγωγικών δυνατοτήτων του αγωγού.³⁰⁴ Μάλιστα, με μία ενδεχόμενη επένδυση της τάξεως των 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ επί της παραγωγής του Tengiz, οι εξαγωγίμες ποσότητες δύνανται να αυξηθούν πιθανόν στο 1.000.000 βαρέλια ημερησίως. Επιπλέον, η παραγωγή από το κοιτάσμα του Karachaganak συμβάλλει και αυτή στη συμφόρηση του Baku-Novorossiysk ανερχόμενη στα 200.000 βαρέλια ημερησίως το 2003.³⁰⁵ Οι εν λόγω επισημάνσεις ενέχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς επηρεάζουν τη διαπραγματευτική θέση της Ρωσίας, η οποία ταυτιζόταν με την υποστήριξη της επάρκειας του υπάρχοντος δικτύου προς ακύρωση της σημασίας και του ρόλου του BTC.

Εν συναρτήσει με τα ανωτέρω, πριν την πλήρη λειτουργία του BTC και από τη στιγμή της σύστασης της AIOC, ο Baku-Novorossiysk ήταν ο βασικός εξαγωγικός

---

³⁰³ Bilgin, M. (2003) ό.π., σελ. 8. Επιπροσθέτως, περί των εναλλακτικών αγωγών μεταφοράς του αζερικού πετρελαίου προς τις δυτικές αγορές, ενδεικτικά βλ.: Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 146-147. Περί μίας παρουσίασης των εναλλακτικών αγωγών μεταφοράς πετρελαίου από την ευρύτερη περιοχή της Κασπίας, βλ.: Παράρτημα IV.

³⁰⁴ Kalyuzhnova, Y. (2008) ό.π., σελ. 88.

³⁰⁵ Roberts, J. (2003) ό.π., σελ. 148.

Αξίζει να καταγραφεί ότι οι αγωγοί μεταφοράς του πετρελαίου της Κασπίας, πριν τον BTC, κατευθύνονταν εν τω συνόλω τους προς την ρωσική ενδοχώρα. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούσε ο αγωγός Atyrau-Samara, ο οποίος μετέφερε 280.000 βαρέλια ημερησίως από το Καζακστάν προς το ρωσικό διωλιστήριο της Samara στα Ουράλια Όρη και κατόπιν συνδεόταν με το ρωσικό δίκτυο αγωγών της Druzhba με κατεύθυνση ανατολής-δύσης και συγκεκριμένα τις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης. Roberts, J. (2003) ό.π., σελ. 151.

αγωγός για το αζερικό πετρέλαιο. Προκειμένου η Τουρκία να ακυρώσει μακροπρόθεσμα την εν λόγω επιλογή προέταξε το ζήτημα των Στενών, καθότι το πετρέλαιο θα μεταφορτωνόταν από το παρευξείνιο λιμάνι του Novorossiysk σε πετρελαιοφόρα πλοία. Επιπροσθέτως, τίθετο το ζήτημα της μεταφορικής δυνατότητας του αγωγού, η οποία ήταν προσαρμοσμένη στην ικανοποίηση εσωτερικών αναγκών της περιόδου της ΕΣΣΔ και δεν αποτελούσε, ως ήταν, επαρκή εξαγωγικό κλάδο.³⁰⁶ Τέλος, έτερο πρόβλημα αποτελούσε η αστάθεια εντός της ευρύτερης περιοχής του Βορείου Καυκάσου εξαιτίας κυρίως του τσετσενικού προβλήματος. Οι Τσετσένοι αυτονομιστές, άλλωστε, είχαν καταφέρει πλειστάκις να διακόψουν τη λειτουργία του αγωγού πλήττοντας διάφορα σημεία του. Οι ρωσικές στρατιωτικές επιχειρήσεις της δεκαετίας του 1990 αποσκοπούσαν – μεταξύ άλλων – στη σταθεροποίηση της περιοχής επί τω σκοπώ διασφάλισης της λειτουργίας του αγωγού Baku-Novorossiysk. Γι' αυτό το λόγο, προς την κατεύθυνση της αδιάκοπης μεταφοράς του πετρελαίου προς το λιμάνι του Ευξείνου Πόντου, την άνοιξη του 2000 – κατόπιν της ανάληψης της εξουσίας από τον Vladimir Putin – ολοκληρώθηκε ένας δεύτερος εναλλακτικός αγωγός διαμέσου της περιοχής του Νταγκεστάν κόστους 150 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ.³⁰⁷

Επιπροσθέτως, η Μόσχα, προς αντιμετώπιση των τουρκικών επιχειρημάτων, αντιπρότεινε την κατασκευή του αγωγού Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολης, ο οποίος θα παράκαμπε τα Στενά του Βοσπόρου έχοντας τη – σχετικά περιορισμένη – μεταφορική δυνατότητα των 35 εκατομμυρίων τόνων πετρελαίου ετησίως. Κατ' ουσία, θα αποτελούσε προέκταση του αγωγού Baku-Novorossiysk διασυνδεδεμένος με πλοία. Οι ρωσικές εταιρίες Transneft, Gazpromneft και Rosneft θα κατείχαν το 51% του αγωγού, ενώ η Βουλγαρία και η Ελλάδα θα κατείχαν εκάστη 24,5%.³⁰⁸ Τοιουτοτρόπως, με τη συμφωνία της 15^{ης} Μαρτίου του 2007, ήτοι του έτους απαρχής της πλήρους λειτουργίας του BTC, ο αγωγός Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολης θα

³⁰⁶ Aydin, M. (2000) ό.π., σελ. 25. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: SOCAR (2015) *Baku-Novorossiysk oil pipeline* [WWW] State Oil Company of the Azerbaijan Republic (SOCAR). Διαθέσιμο από: <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline> [18/12/2014].

³⁰⁷ Jonson, L. (2001) ό.π., σελ. 22-23. Επιπροσθέτως, βλ.: Ismailzade, F. (2006) ό.π., σελ. 13-14.

³⁰⁸ Cohen, A. (2007) ό.π., σελ. 6. Επιπροσθέτως, ενδεικτικά βλ.: Roberts, J. (2008) ό.π., σελ. 77. Υπουργείο ανάπτυξης (2007) *Αγωγός πετρελαίου «Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη»: Υπογραφή της συμφωνίας μεταξύ των κυβερνήσεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ελληνικής Δημοκρατίας (Αθήνα, 15 Μαρτίου 2007)* [WWW] Ελληνική Δημοκρατία. Διαθέσιμο από: http://www.minpress.gr/minpress/en/enhmerwtiko_entypo_mporogas.pdf [18/12/2014].

Περί της απεικόνισης των δυνητικών αγωγών παράκαμψης των Στενών του Βοσπόρου, βλ.: Παράρτημα III.

καθίστατο ο πρώτος ελεγχόμενος από την Ρωσία εντός εδαφών κρατών-μελών της ΕΕ. Εντούτοις, το κόστος της υλοποίησής του ήταν ιδιαίτερος υψηλό αν εκληφθούν υπόψη οι αλληπάλλληλες μεταφορτώσεις του προϊόντος στα διαμεσολαβούντα λιμάνια. Το ίδιο μειονέκτημα καλείτο να αντιμετωπίσει ο αγωγός Κιγικϋ-Ιβρικκάβα, ο οποίος θα διερχόταν αποκλειστικά το τουρκικό έδαφος της Ανατολικής Θράκης σε μήκος 114 μιλίων και με δυνατότητα μεταφοράς 1.500.000 βαρελιών ημερησίως.³⁰⁹ Ο εν λόγω αγωγός προέκυψε ως αντίδραση της Τουρκίας έναντι του Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη δίχως να προχωρήσει ποτέ η υλοποίησή του επί του πρακτέου.

Παρόμοια προβλήματα ενείχαν και οι επιλογές, οι οποίες θα δύναντο να συνδέσουν το Novorossiysk είτε με την Οδησό της Ουκρανίας είτε με την Κωσταντζά της Ρουμανίας και κατόπιν την Τεργέστη της Ιταλίας είτε με έναν ενδεχόμενο αγωγό Μπουργκάς-Δυρραχίου/Αυλώνας, αποκτώντας τοιουτοτρόπως έξοδο προς τις αλβανικές ακτές της Αδριατικής.³¹⁰ Επί της περίπτωσης του αγωγού Κωσταντζάς-Τεργέστης, στις 3 Απριλίου 2007, υπεγράφη μία αρχική δήλωση πρόθεσης κατασκευής του Πανευρωπαϊκού Πετρελαιοαγωγού (Pan-European oil pipeline) υπό την Ρουμανία, τη Σερβία, την Κροατία, τη Σλοβενία, την Ιταλία και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Παραλλήλως, επί της περίπτωσης του αγωγού Μπουργκάς-Δυρραχίου/Αυλώνας υπήρξαν εξελίξεις επί του πρακτέου όταν, στις 31 Ιανουαρίου 2007, υπογράφηκε στα Σκόπια συμφωνία υλοποίησης του αγωγού ΑΜΒΟ (Αλβανία-ΠΓΔΜ-Βουλγαρία).³¹¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι η επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισης των τουρκικών αιτιάσεων περί των Στενών εκ μέρους της Ρωσίας την οδήγησε στην ανάπτυξη εναλλακτικών διόδων προσέγγισης των δυτικών αγορών για λογαριασμό και του δικού της πετρελαίου και όχι μόνο του αζερικού. Εν προκειμένω, η Μόσχα ανέπτυξε το δίκτυο αγωγού Druzhba με κατεύθυνση τις αγορές της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης, ενώ παραλλήλως αναβάθμισε το λιμάνι Primorsk επί των ακτών της στη Βαλτική Θάλασσα επί τω σκοπώ απεξάρτησής της από τα Στενά ως εξαγωγικό διάδρομο του πετρελαίου της.³¹²

Η υιοθέτηση της ιδέας υλοποίησης του αγωγού BTC επήλθε ανεξαρτήτως του υψηλότερου κόστους του. Αποτελεί αναμφίλεκτη πραγματικότητα ότι η αύξηση των

³⁰⁹ Ενδεικτικά, βλ.: Soligo, R. and Jaffe, A.M. (2002) The economics of pipeline routes: The conundrum of oil exports from the Caspian Basin. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 109-132. Σελ. 114.

³¹⁰ Winrow, G. (2000) ό.π., σελ. 125.

³¹¹ Roberts, J. (2008) ό.π., σελ. 79.

³¹² Roberts, J. (2008) ό.π., σελ. 62.

παγκόσμιων τιμών του πετρελαίου σε επίπεδα άνω των 30 δολαρίων ΗΠΑ ανά βαρέλι, μετά το 2000, υποβοήθησε καθοριστικά στη βιωσιμότητα της επένδυσης. Ωστόσο, η σύγκριση με τις υπόλοιπες επιλογές ήταν αναπόφευκτη. Η επιλογή σύναψης συμφωνιών ανταλλαγής (swaps) με το Ιράν απορρίφθηκε αμέσως εξαιτίας των αμερικανικών αντιδράσεων.³¹³ Προς τούτο, οι εναπομείνουσες εναλλακτικές άμεσα ανταγωνιστικές επιλογές παρέμειναν οι αγωγοί Baku-Novorossiysk και Baku-Supsa. Η κατασκευή του Baku-Supsa ολοκληρώθηκε το 1999 κοστίζοντας 590 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ και έχοντας μεταφορική δυνατότητα περίπου 100.000 έως 120.000 βαρελιών πετρελαίου ημερησίως.³¹⁴ Το σχετικά χαμηλό κόστος ολοκλήρωσης του Baku-Supsa τεκμαίρεται εκ του γεγονότος ότι απλώς αντιστράφηκε ένας υπάρχων αγωγός ο οποίος, κατά τη σοβιετική περίοδο, μετέφερε πετρέλαιο προς τα διυλιστήρια από τη Γεωργία προς το Μπακού. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν και ορισμένα επισκευαστικά έργα επί των σημείων εκείνων, τα οποία είχαν υποστεί καταστροφές από τη δράση των Τσετσένων αυτονομιστών.³¹⁵ Περί του Baku-Novorossiysk έχει ήδη πραγματοποιηθεί αναφορά. Ήταν ήδη λειτουργικός και μετέφερε ποσότητες αζερικού πρώιμου πετρελαίου από την πρώτη στιγμή της σύστασης της ΑΙΟΚ. Επί της παρούσης, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι το κόστος ανά μεταφερόμενο βαρέλι πετρελαίου ήταν κατάτι μεγαλύτερο εν σχέσει με τον αγωγό Baku-Supsa, για τον οποίο έφθανε τα 0,5 δολάρια ΗΠΑ. Συγκριτικά αναφέρεται ότι το κόστος μεταφοράς ενός βαρελιού πετρελαίου μέσω του BTC υπολογιζόταν στα 2,44 δολάρια ΗΠΑ.³¹⁶

Σύμφωνα με τον Adam Stulberg, το υπάρχον ρωσικό δίκτυο αγωγών προς το λιμάνι του Novorossiysk ή και δυνητικοί αγωγοί μέσω του Πακιστάν ή της Κίνας αποτελούσαν πιο συμφέρουσες και βιώσιμες επενδυτικά λύσεις εν σχέσει με τον BTC.³¹⁷ Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι η Τουρκία υιοθέτησε την επιλογή του BTC δίχως αυτή να είναι η πλέον συμφέρουσα από οικονομικής απόψεως για την ίδια. Κατ' ουσία, προσπάθησε να αμβλύνει τις ανησυχίες αφ' ενός μειώνοντας τους

³¹³ De Waal, T. (2010) ό.π., σελ. 173.

³¹⁴ Καραγιάννης, Μ. (2006) ό.π., σελ. 150.

³¹⁵ Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) ό.π., σελ. 37.

³¹⁶ Soligo, R. and Jaffe, A.M. (2002) ό.π., σελ. 114. Azerbaijan.com (2011) *Azerbaijan: Strategy of transportation of energy resources* [WWW]. Διαθέσιμο από: http://www.azerbaijans.com/content_1030_en.html [16/12/2014].

Περί της συγκριτικής απεικόνισης των προτεινόμενων αγωγών, καθώς επίσης και της εστίασης επί του κόστους μεταφοράς ανά βαρέλι, βλ.: Παράρτημα IV.

³¹⁷ Stulberg, A.N. (2007) ό.π., σελ. 157.

προσδοκώμενους φόρους και αφ' ετέρου αναλαμβάνοντας να καλύψει το επενδυτικό κόστος του έργου όσον αφορά το μέρος του αγωγού, το οποίο διέρχεται του εδάφους της. Συγκεκριμένα, το κόστος της τουρκικής παραχώρησης ανήλθε στα 1,4 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ.³¹⁸ Από κοινού με την επιχειρηματολογία περί συμφόρησης των Στενών, η Τουρκία προσπάθησε τοιουτοτρόπως να προτάξει τη λύση του BTC. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ραγδαία άνοδος της εσωτερικής κατανάλωσης μεταψυχροπολεμικά από τα 466.000 βαρέλια ημερησίως το 1991 στα 671.000 το 2007 εν συναρτήσει με την κατάληψη της πρώτης θέσης από το πετρέλαιο επί της κατάταξης των καταναλισκόμενων ενεργειακών πόρων θα δικαιολογούσαν την υιοθέτηση εκ μέρους της τουρκικής κυβέρνησης της πλέον συμφέρουσας οικονομικά λύσης.³¹⁹ Συγκεκριμένα, άλλωστε, το πετρέλαιο αφορούσε το 46,5% της εσωτερικής κατανάλωσης το 2000.³²⁰ Εντούτοις, η φαινομενικά ανορθολογική επιλογή υποστήριξης του BTC υπερίσχυσε, εξαιτίας των στρατηγικών διακυβευμάτων, τα οποία έχουν ήδη περιγραφεί και αφορούσαν τον ρωσοτουρκικό στρατηγικό ανταγωνισμό εντός της περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, ο BTC προωθήθηκε όντας εξαιρετικά κοστοβόρος για την Τουρκία, αλλά περισσότερο κοστοβόρος για την Ρωσία υπό την έννοια της προοπτικής δημιουργίας ενός «ενεργειακού διαδρόμου» ανατολής-δύσης μη περιλαμβάνοντος τον ρωσικό παράγοντα είτε επενδυτικά είτε εδαφικά. Εξάλλου, η απαγκίστρωση των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών από την πολιτική και την οικονομική επιρροή της Μόσχας προϋπέθετε την εδραίωση αξιόπιστων εναλλακτικών επιλογών εξ απόψεως υποδομών, επενδύσεων, γενικότερων χρηματοδοτικών πακέτων και καταναλωτικών αγορών, κατά προτίμηση αναπτυγμένων ή αναπτυσσόμενων και άρα, ενεργοβόρων.

Αν και δεν αφορά άμεσα το ερώτημα του παρόντος κεφαλαίου, αξίζει να καταγραφεί ότι παρόμοιες οικονομικές απώλειες είχε και το Αζερμπαϊτζάν χάριν της προοπτικής της πολιτικοοικονομικής απαγκίστρωσής του από την Ρωσία. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι, σύμφωνα με υπολογισμούς, το Μπακού χάνει περίπου 40 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ κατ' έτος αποκλειστικά από την τιμολόγηση του ελαφρέος πετρελαίου στο Ceyhan ως Brent κατά τα πρότυπα της παραγωγής αργού πετρελαίου στη Βόρειο Θάλασσα. Αντιθέτως, η ανάμειξη του πετρελαίου της Ρωσίας,

³¹⁸ Karaosmanoglu, A. (2001) ό.π., σελ. 157.

³¹⁹ Ενδεικτικά, βλ.: U.S. Energy Information Administration (2014) ό.π..

³²⁰ Ενδεικτικά, βλ.: Toklu, E. et al. (2010) ό.π., σελ. 1176.

του Καζακστάν, του Τουρκμενιστάν και του Αζερμπαϊτζάν εντός του αγωγού Baku-Novorossiysk εξασφαλίζει την τιμολόγηση του εν λόγω πετρελαίου σε χαμηλότερες τιμές, ήτοι περίπου 1 δολάριο ανά βαρέλι.³²¹ Προς τούτο, διαφαίνεται ότι η Τουρκία – καθώς και το Αζερμπαϊτζάν – προέταξε την αναγκαιότητα αποκόμισης μακροπρόθεσμων πολιτικών και στρατηγικών ωφελημάτων εις βάρος των πρόσκαιρων οικονομικών. Το εν λόγω συμπέρασμα καταδεικνύεται ευκρινώς εντός των πλαισίων του επομένου υποκεφαλαίου μέσω της διασύνδεσης με τη θεωρητική προβληματική περί των διανεμητικών συνεπειών της οικονομικής συμπεριφοράς των κρατικών δρώντων.

6.4. Αντί συμπερασμάτων: Το στρατηγικό βάθος του ενεργειακού συντελεστή ισχύος

Ο επίλογος του παρόντος κεφαλαίου συνυφαίνεται με μία σειρά συμπερασμάτων, τα οποία κατατείνουν στην αποκρυπτογράφηση της τουρκικής συμπεριφοράς με άξονα αναφοράς τα ενεργειακά ζητήματα ως προς την περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Τυτέστιν, επί της παρούσης, πρώτον, εμπεδώνεται ο λόγος της επιλογής του υπότιτλου της παρούσας διατριβής «το στρατηγικό βάθος του ενεργειακού συντελεστή ισχύος». Δεύτερον, αποτιμάται συνολικά η τουρκική ενεργειακή πολιτική και ο βαθμός της ανταγωνιστικότητας του τουρκικού παράγοντα εν σχέσει με τον ρωσικό. Τρίτον, συνοψίζεται το αποτέλεσμα του ελέγχου της υπόθεσης εργασίας αφορούσα τις διανεμητικές συνέπειες των οικονομικών δραστηριοτήτων της Τουρκίας και ιδιαιτέρως όσον αφορά την εκμετάλλευση και διαμετακίνηση των υδρογονανθράκων της Κασπίας. Με άλλα λόγια, απαντάται το αρχικό ερώτημα περί της επιδίωξης σχετικών κερδών. Τέταρτον, αλληλένδετα με την πρώτη παράμετρο, διασαφηνίζεται η σύνδεση της εν λόγω πορείας σκέψης με τη γενική στρατηγική συμπεριφορά της Άγκυρας. Τοιουτοτρόπως, ο παρών επίλογος κατ' ουσία επιστρέφει στα ερωτήματα, όπως αυτά τέθηκαν στην αρχή του κεφαλαίου και της διατριβής. Επίσης, καταδεικνύει την αξία της πρότερης παράθεσης του θεωρητικού κεκτημένου περί της εγγενούς σημασίας της ενέργειας ως «στρατηγικό αγαθό» και της ταύτισης της οικονομίας και της πολιτικής υπό το πρίσμα της έννοιας της γεωοικονομίας.

---

³²¹ Vestnik Kavkaza (2014) *Baku-Novorossiysk: Collision of 'Transneft'-1* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://vestnikkavkaza.net/analysis/economy/50720.html> [16/12/2014].

Η γεωοικονομία, άλλωστε, χρησιμοποιείται κατά κόρον ως εργαλείο ανάλυσης από τον Ahmet Davutoğlu και προς τούτο, η γεωοικονομική παράμετρος του «ενεργειακού παιγνίου» συνδέεται με το «στρατηγικό βάθος». Το σημασιολογικό υπόβαθρο των εν λόγω εννοιών φανερώνει ευκρινώς την ένταξη των «γεωοικονομικής φύσης παιγνίων» εντός του φάσματος της πολιτικής της ισχύος και των παραδοχών του παραδοσιακού παραδείγματος περί της ύπαρξης διεθνούς αναρχίας και κρατοκεντρικού διεθνούς συστήματος. Όπως έχει σημειωθεί εντός προηγούμενου κεφαλαίου, το «στρατηγικό βάθος» του Davutoğlu εκφράζει οικονομικές, πολιτισμικές, γλωσσικές, γεωγραφικές και ιστορικές πτυχές πάντοτε στην υπηρεσία του τουρκικού κράτους. Κατ' επέκταση, ο Davutoğlu αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του επί τη βάση της ταυτοτικής πραγματικότητας της ανατολής (ανθρωπολογία, Ισλάμ, μη μοντερνιστικές κοσμοθεωρίες) μη παραμελώνοντας, την ίδια στιγμή, δυτικής προελεύσεως επιστήμες ή πολιτικά-στρατηγικά εργαλεία, όπως, επί παραδείγματι, η σύγχρονη διεθνολογία, η στρατηγική σκέψη και η γεωπολιτική-γεωοικονομία.³²² Μάλιστα, σημειώνει την αναγκαιότητα η Τουρκία να εστιάσει επί της γεωοικονομίας με πεδίο στρατηγικής την Κεντρική Ασία «λόγω της ύπαρξης τεραστίων κοιτασμάτων στην περιοχή». Προεκτείνει, μάλιστα, τη σκέψη του αποδίδοντας στο «στρατηγικό βάθος» την επιμέρους ταυτότητα του «ασιατικού βάθους».³²³ Σύμφωνα με τον Davutoğlu:

Ό,τι εννοούμε με τον όρο «βάθος» από μεθοδολογική άποψη, είναι κατά βάση η υιοθέτηση μιας προσέγγισης που εξασφαλίζει την εσωτερική συνοχή και η οποία έχοντας ως αφετηρία τη διάσταση του μεθοδολογικού βάθους νοηματοδοτεί το φαινομενολογικό και γεωπολιτικό/στρατηγικό βάθος.³²⁴

Συνεπώς, «το στρατηγικό βάθος του ενεργειακού συντελεστή ισχύος» ταυτίζεται με τις τουρκικές-νταβουτόγλειες επιδιώξεις μετουσίωσης των εν δυνάμει συντελεστών – όπως τους αντιλαμβάνεται ο Davutoğlu – σε φαινομενολογία, ήτοι ενσυνείδητα αντιληπτή πραγματικότητα, διαμέσου της «διπλωματίας των αγωγών». Αντιστρόφως, η ενεργειακή πολιτική συνιστά αξονική παράμετρο της τουρκικής

³²² Aydinli, E. and Mathews, J. (2008) Periphery theorizing for a truly internationalized discipline: Spinning IR theory out of Anatolia. *Review of international studies*, 34, σελ. 704-705.

³²³ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 313, 317.

³²⁴ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 29.

στρατηγικής κατά την πορεία υλοποίησης του σκοπού της εμπέδωσης στρατηγικού βάθους στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Η αναφορά της λέξης «εμπέδωση», με την έννοια της σταθεροποίησης και όχι «εγκαθίδρυση», με την έννοια της θέσπισης, ενέχει ιδιαίτερη σημασία, καθότι το στρατηγικό βάθος – όπως ορίζεται από τον Davutoğlu – προϋπάρχει σε λανθάνον επίπεδο και πλέον επιχειρείται να σταθεροποιηθεί μέσω της ένταξής του σε μία – κατά τα λοιπά μοντερνιστικού-δυτικότροπου τύπου – σκοποθεσία δημιουργίας σφαίρας επιρροής υπό το τουρκικό κράτος.

Εξάλλου, η πεποίθηση της ανάδειξης του δυνητικού στρατηγικού βάθους και της απόκτησης της δυνατότητας ανάληψης ενός κεντρικού – ή διαφορετικά του ηγεμονικού – ρόλου εντός του περιφερειακού υποσυστήματος έχει εκφραστεί ευκρινώς, κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, διαμέσου του τουρκικού ρόλου επί της εκμετάλλευσης και της εμπορεύσεως των υδρογονανθράκων της Κασπίας.³²⁵ Τοιουτοτρόπως, «το στρατηγικό βάθος του ενεργειακού συντελεστή ισχύος» φανερώνει τη διάσταση ένταξης των παραμέτρων του στρατηγικού βάθους, ήτοι των συντελεστών ισχύος οι οποίοι το νοηματοδοτούν, σε ένα πλαίσιο υψηλής στρατηγικής συγκροτούμενη από τα μέσα και το σκοπό της ανάληψης ηγεμονικού ρόλου. Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, ο Davutoğlu σημειώνει ότι «η Τουρκία διαθέτει από τη σκοπιά της ιστορίας, της γεωγραφίας, του πληθυσμού και του πολιτισμού μια ριζωμένη υποδομή [περιγραφόμενη υπό την έννοια «στρατηγικό βάθος»] που θα της επιτρέψει να μετατρέψει τη συνολική ικανότητα ισχύος της σε πραγματική ισχύ».³²⁶

Αρχικά, σημειώνεται η αποτυχία της Τουρκίας να ανταγωνιστεί την Ρωσία όσον αφορά τη διαμετακόμιση των υδρογονανθράκων του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας προς τις δυτικές αγορές. Ο σκοπός της διαφοροποίησης και κατ' επέκταση του περιορισμού της επιρροής της Μόσχας δεν ευοδώθηκε. Η εν λόγω πολιτική κορυφώθηκε κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 και αργότερα, ήτοι κατά την επαύριον της λήξης της περιόδου της ευφορίας το 1994. Η τουρκική αδυναμία ευθέως ανταγωνισμού με την Ρωσία κατόπιν κυρίως της διακήρυξης του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού», έστρεψε – όπως έχει παρατεθεί εκτενώς ανωτέρω – το ενδιαφέρον της Άγκυρας προς την προσπάθεια εδραίωσης της επιρροής της εντός του πρώην σοβιετικού χώρου με άξονα την εκμετάλλευση και την εμπορεύση

³²⁵ Περί της εν λόγω θέσης, ενδεικτικά βλ.: Wigen, E. (2012) ό.π., σελ. 604.

³²⁶ Νταβούτογλου, Α. (2010) ό.π., σελ. 823.

του πετρελαίου και του φυσικού αερίου. Ενδεικτικά συνοψίζεται ότι, πρώτον, η Ρωσία τελικώς κατάφερε να συμπεριληφθεί στην κοινοπραξία διαχείρισης των αζερικών υδρογονανθράκων (Azerbaijan International Operating Consortium – AIOC) ή, με άλλα λόγια, στο περίφημο «συμβόλαιο του αιώνα». Η εν λόγω συμφωνία του 1994 αποσκοπούσε στην απαγκίστρωση ενός σημαντικού – δυνητικά τότε – δρώντα της πρώην ΕΣΣΔ από την επιρροή και τη χειραγώγηση της Μόσχας. Πράγματι, το Αζερμπαϊτζάν θα δύνατο να τροφοδοτήσει την τουρκική και τις ευρωπαϊκές αγορές με πετρέλαιο και φυσικό αέριο δίχως την παρέμβαση της Ρωσίας και οι προοπτικές για κάτι τέτοιο αυξάνονταν από την ευρύτερα στενή σχέση της Άγκυρας με το Μπακού σε επίπεδο κυρίως οικονομικής αλληλεξάρτησης και ήπιας ισχύος. Εντούτοις, η δυναμική αντίθεση της Ρωσίας, ανεξαρτήτου του γεγονότος ότι δεν κατάφερε να αποτρέψει την υλοποίηση του κοινοπρακτικού σχήματος με την είσοδο δυτικών εταιριών καθώς και της τουρκικής ΤΡΑΟ, ταυτίστηκε με την αποκόμιση του ενός μεριδίου ύψους 10%, το οποίο εξασφάλιζε την ρωσική προεξάρχουσα θέση στην Κασπία.

Δεύτερον, εν πλήρη ακολουθία με την προηγούμενη παράμετρο, η Ρωσία κατάφερε να αποτραβήξει το Καζακστάν από τον αγωγό Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC). Ο BTC απετέλεσε σημαντικότατο μη ελεγχόμενο από την Ρωσία αγωγό και θα δύνατο να καταστεί διάδρομος μεταφοράς του πετρελαίου της Κασπίας προς τις δυτικές αγορές. Ωστόσο, η προοπτική του είναι βραχυπρόθεσμη, ενώ και η βιωσιμότητά του τέθηκε εν αμφιβόλω δίχως την περαιτέρω επενδυτική υποστήριξη της Τουρκίας, εξαιτίας της τελικής μη συμμετοχής του Καζακστάν. Το εν λόγω αποτέλεσμα επετεύχθη αφ' ενός ελέω της ρωσικής πολιτικοοικονομικής επιρροής επί της εν λόγω πρώην σοβιετικής δημοκρατίας και αφ' ετέρου κατόπιν της διασύνδεσης του γιγαντιαίου κοιτάσματος του Tengiz με το Novorossiysk μέσω του διακασπιακού δικτύου αγωγών (CPC) συνολικού μήκους 1.600 χιλιομέτρων εντός του οποίου περιλαμβάνεται ο – άμεσα ανταγωνιστικός ως προς τον BTC – Baku-Novorossiysk. Συνιστά ενδεικτικό γεγονός ότι η ολοκλήρωση του αγωγού ορίστηκε τον Οκτώβριο του 2001, ήτοι κατά την περίοδο της κορύφωσης των διπλωματικών ζυμώσεων με επίκεντρο την υλοποίηση του BTC.

Τρίτη παράμετρος της τουρκικής αποτυχίας υπήρξε, όπως αναλύθηκε, η γενική υπερίσχυση της Ρωσίας επί της διαμετακόμισης των υδρογονανθράκων. Η Ρωσία κατάφερε να αντιμετωπίσει τις περισσότερες προσπάθειες των ευρωπαϊκών κρατών – και μέσω της Τουρκίας – επί τω σκοπώ επίτευξης της διαφοροποίησης των παρόχων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα απετέλεσε η υλοποίηση του Nord Stream, ήτοι του αγωγού φυσικού αερίου με κατεύθυνση τα γερμανικά παράλια, ο οποίος απάλλασσε αρκούντως τη Μόσχα ακόμα και από τα διπλωματικά παίγνια διαμεσολαβούντων κρατών-διαμετακομιστών, όπως η Ουκρανία και η Πολωνία. Τέταρτον, η Ρωσία, σε πείσμα των τουρκικών στοχεύσεων, επέτυχε να χειραγωγήσει τα ενεργειακά κοιτάσματα της Κεντρικής Ασίας ή, με άλλα λόγια, να «κλειδώσει» τη ζήτησή τους (locking in demand). Η συγκεκριμένη ρωσική πολιτική κατάφερε να θέσει την Τουρκία εκτός του ενεργειακού παιγνίου, καθώς απέτρεπε τη διενέργεια νέων επενδύσεων επί τω σκοπώ της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων των νεότευκτων κρατών.

Πέμπτον, ακόμη και αναφορικά με την τουρκική αγορά ενέργειας και ιδιαίτερος την τροφοδότησή της με φυσικό αέριο, η Ρωσία επέτυχε να αποκτήσει δεσπόζουσα θέση. Συγκεκριμένα, η πλήρης λειτουργία του Blue Stream κατέστησε την Τουρκία εξαρτημένη από το ρωσικό φυσικό αέριο κατά 65% ενώ, μάλιστα, αυτό αποτελούσε το βασικό ενεργειακό προϊόν από το οποίο εξαρτάτο η τουρκική οικονομική ανάπτυξη. Με άλλα λόγια, όπως έχει ήδη αναφερθεί και τεκμηριωθεί αναλυτικά, το φυσικό αέριο αφορούσε πρωτίστως την ενεργειακή τροφοδότηση του βιομηχανικού κλάδου της Τουρκίας, ο οποίος εν συνεχεία αποτελούσε την «ατμομηχανή» της πολιτικοοικονομικής ισχυροποίησής της. Συνυπολογίζοντας το γεγονός ότι η Ρωσία συνιστούσε το βασικό στρατηγικό ανταγωνιστή της Τουρκίας εντός του πρώην σοβιετικού χώρου, η εν λόγω εξάρτηση της μεγιστοποίησης της τουρκικής ισχύος από ρωσικούς πόρους καθιστούσε εγγενώς προβληματική την προοπτική υλοποίησης των μαξιμαλιστικών φιλοδοξιών της. Γι' αυτό το λόγο, η θέση και ο ρόλος της Τουρκίας επί της πλούσιας σε φυσικούς πόρους ήπειρο της Ασίας ταυτίστηκε με την – κατά ευρύτερη έννοια – βιωσιμότητα της μεταψυχροπολεμικής στρατηγικής της εξ' απόψεως τόσο οικονομικών πόρων όσο και διεθνούς θέσης. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Ahmet Davutoğlu, «εάν η Τουρκία δε διαθέτει μία μεστή θέση εντός της Ασίας, θα είχε εξαιρετικά περιορισμένες πιθανότητες με την ΕΕ».³²⁷ Μάλιστα, η εν λόγω εξαρτησιακή σχέση επιτεινόταν ενόσω η Ρωσία κατάφερνε να διαφοροποιήσει τις αγορές προς τις οποίες απευθυνόταν. Τουτέστιν, η αύξηση της προσβασιμότητας της Μόσχας στις γιγαντιαίες αγορές της Κίνας ή και της Γερμανίας, λόγου χάρη, καθιστούσε την εξάρτηση της Άγκυρας από τη Μόσχα μη αμοιβαία και

---

³²⁷ Παρατίθεται εντός του: Öniş, Z. and Yilmaz, Ş. (2009) ό.π., σελ. 9.

κατά συνέπεια, μονομερή. Προς τούτο, η τουρκική αναζήτηση σχετικών κερδών καθίστατο εξ αρχής και αναπόδραστα προβληματική.

Συνακολούθως, η αποτυχία αποκόμισης ωφελημάτων τίθεται επί του πυρήνα καθ' εαυτής της τάσης της Τουρκίας να αποζητήσει σχετικά κέρδη επί της εκμετάλλευσης και της διαμετακίνησης των υδρογονανθράκων της Κασπίας εις βάρος της θέσης και των αντιστοίχων κερδών της Ρωσίας. Τεκμαίρεται ότι η Τουρκία αποζήτησε μία κερδοφορία, η οποία είτε θα ωφελούσε την ίδια μέσω της πρόκλησης ζημιών στην Ρωσία είτε απλά θα της απέφερε μεγαλύτερα κέρδη εν σχέσει με τη Μόσχα. Όπως αναλύθηκε εντός του παρόντος κεφαλαίου, πρώτον, υποστήριξε δυναμικά την υλοποίηση σχεδιασμών, οι οποίοι θα έπλητταν τη δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας δίχως η ίδια η Τουρκία να επωφελείται. Επί παραδείγματι, η τουρκική διπλωματία προώθησε μετ' επιτάσεως τη δημιουργία του λεγόμενου «αφγανικού διαδρόμου», ήτοι ενός δικτύου αγωγών, το οποίο θα διέσχιζε το Αφγανιστάν και το Πακιστάν προς την κατεύθυνση των ανοιχτών θαλασσών του Ινδικού Ωκεανού. Είναι προφανές ότι η Τουρκία δεν αποκόμιζε κάποιο κέρδος, καθώς ούτε περιλαμβανόταν εδαφικά ούτε συμμετείχε επενδυτικά. Εντούτοις, η προοπτική ενίσχυσης της διαφοροποίησης των διαδρόμων εξαγωγής των υδρογονανθράκων της Κεντρικής Ασίας έπληττε τη δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας, η οποία συνιστούσε το βασικό στρατηγικό ανταγωνιστή όσον αφορά την απόκτηση και την ενίσχυση επιρροής εντός του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου της περιμέτρου της Κασπίας.

Δεύτερον, η Τουρκία – όπως διεφάνη και διαμέσου της παράθεσης των τεκταινομένων περί του αγωγού φυσικού αερίου του Nabucco – επεδίωξε την αναβάθμισή της σε κράτος αποθήκευσης ενέργειας με δυνατότητες μεταπώλησης του αποθηκευμένου προϊόντος. Επί του πρακτέου, δημιούργησε τις εγκαταστάσεις του Ceyhan, ενώ προχώρησε στη διαφοροποίηση των εισαγωγών της μέσω της ενίσχυσης της ενεργειακής συνεργασίας της με το Αζερμπαϊτζάν, το Ιράν, το Ιράκ, το Τουρκμενιστάν, αλλά και την Ρωσία. Παράλληλα, διατήρησε τις εισαγωγές υγροποιημένου φυσικού αερίου από κράτη όπως η Νιγηρία και η Αλγερία.³²⁸ Η συγκεκριμένη στρατηγική σκοποθεσία αναβάθμισης σε κράτος αποθήκευσης ήταν αναγκαία προκειμένου να ανταγωνισθεί έστω μερικώς τη μονομερούς χαρακτήρα εξάρτησή της από την Ρωσία, η οποία αποτελεί αξιοσημείωτο κράτος-παραγωγός. Παράλληλα, η Τουρκία θα δύνατο να μειώσει την εξάρτησή της από την ίδια την

³²⁸ Περί της προσφοράς και της ζήτησης φυσικού αερίου στην εσωτερική αγορά της Τουρκίας, βλ.: Παράρτημα IV.

Ρωσία και να διαφοροποιήσει τους παρόχους της. Προς τούτο, τεκμαίρεται ότι η αναζήτηση κερδών διαμέσου της διαμετακόμισης ενεργειακών πόρων τέθηκε επί του πυρήνα των στρατηγικών υπολογισμών εξισορρόπησης της ρωσικής θέσης εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος. Τρίτον, ο προαναφερθείς σκοπός της διαφοροποίησης επί της κατεύθυνσης της μείωσης της εξάρτησης από την Ρωσία διεφάνη, επίσης, μέσω της προώθησης εναλλακτικών πηγών ενέργειας με επίκεντρο την πυρηνική. Εν προκειμένω, έχει ήδη παρατεθεί ότι η Τουρκία, είτε μέσω επενδύσεων στην έρευνα και στην καινοτομία είτε μέσω παραγωγής συμπαραομαρτούντων νομοθετημάτων, προώθησε μορφές ενέργειας όπως η υδροηλεκτρική, η αιολική, η ηλιακή, η γεωθερμική και η ενέργεια από την επεξεργασία βιομάζας. Η εν λόγω στρατηγική εκπονήθηκε πάντοτε σε σύζευξη με τον απώτερο σκοπό της μείωσης της εξάρτησης από το βασικό περιφερειακό ανταγωνιστή.

Τέταρτον, όπως περιεγράφηκε και εντός προηγούμενου κεφαλαίου, η Τουρκία ηγήθηκε των προσπαθειών διακήρυξης των σκοπών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ) με άξονα την «επιτάχυνση της ανάπτυξης των υποδομών των μεταφορών και των επικοινωνιών, οι οποίες συνδέουν τα κράτη-μέλη μεταξύ τους και με τον υπόλοιπο κόσμο», καθώς και την «εντατικοποίηση της κινητικότητας και της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων της περιοχής του ΟΟΣ και ιδιαίτερος των ενεργειακών πόρων».³²⁹ Η προκείμενη σκοποθεσία του ΟΟΣ στρεφόταν αναμφίλεκτα ενάντια στον ρωσικό παράγοντα, ο οποίος δέσποζε εμπορικά, οικονομικά και πολιτικά επί των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, οι οποίες κατέστησαν μέλη του ΟΟΣ λίγο μετά την ανεξαρτητοποίησή τους. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η Τουρκία ως ιδρυτικό κράτος-μέλος από κοινού με το Ιράν και το Πακιστάν και δεσπίζοντας εντός του οργανισμού εξ απόψεως ισχύος και πρωτοβουλιών αποπειράθηκε να δεσμεύσει πολιτικά και οικονομικά τις κινήσεις των νεότευκτων κρατών. Η σκοποθεσία, δηλαδή, του ΟΟΣ, όπως αυτή διαμορφώθηκε εν πολλοίς από την Άγκυρα και δευτερευόντως την Τεχεράνη και το Ισλαμαμπάντ, αφορούσε την απαγκίστρωση των κρατών της ενδιάμεσης ζώνης από την επιρροή της Μόσχας δίχως μία τέτοια εξέλιξη να λειτουργεί απαραίτητως προς όφελος της ίδιας της Τουρκίας.

---

³²⁹ Economic Cooperation Organization (ECO) (1996) *Treaty of Izmir*. Izmir: ECO member-states, άρθρο II (σκοποί), παράγραφοι III, IV, VI, IX και XIII, σελ. 3-4.

Πέμπτον, η περίπτωση του πετρελαιοαγωγού BTC – και εκείνη του παράλληλου αγωγού φυσικού αερίου BTE – ανέδειξε καταφανώς την ανωτέρω περιγραφείσα πραγματικότητα. Ο εν λόγω αγωγός αντικατόπτρισε την πρώτη επιτυχή προσπάθεια της Τουρκίας και των ΗΠΑ προς την κατεύθυνση εγκαθίδρυσης ενός εξαγωγικού διαδρόμου για περικόσπιο κράτος-παραγωγό δίχως την δεσπόζουσα παρεμβολή της Ρωσίας. Η συγκεκριμένη επιλογή προωθήθηκε από την Τουρκία διπλωματικά και υλικά ανεξαρτήτου του γεγονότος ότι ήταν κατάτι κοστοβόρα εν σχέσει με άλλες επιλογές πετρελαϊκής τροφοδοσίας τόσο της τουρκικής αγοράς όσο και των δυτικών. Το κόστος διαμετακίνησης ανά βαρέλι μέσω του BTC, όπως παρατέθηκε, ήταν υψηλότερο από το αντίστοιχο κόστος υιοθέτησης διαδρόμων όπως ο Baku-Novorossiysk ή ο Baku-Supsa. Ωστόσο, ο BTC ήταν ο διάδρομος, ο οποίος μεγιστοποιούσε τα πολιτικοοικονομικά κέρδη για την Τουρκία υπό την έννοια του συνολικού περιορισμού των αντιστοίχων ρωσικών. Η Ρωσία έχανε το στρατηγικής σημασίας μονοπώλιο επί της εκμετάλλευσης και διαμετακίνησης υδρογονανθράκων της Κασπίας, περιοριζόταν η επιρροή της επί του Μπακού και έχανε σημαντικά τέλη διέλευσης. Παράλληλως, η Τουρκία επεδίωξε την ένταξη του Καζακιστάν στους σχεδιασμούς για τον BTC και αντιστοίχως του Τουρκμενιστάν για τον BTE. Ανεξαρτήτου του τελικού βαθμού επιτυχίας της τουρκικής επιδίωξης, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η Τουρκία λειτούργησε εξ αρχής υπό την αρχή προσπορισμού σχετικών κερδών εν σχέσει κατά βάση με την Ρωσία, η οποία αποτελούσε το βασικό ανταγωνιστικό δρώντα εντός των πλαισίων της περιφερειακής κατανομής ισχύος. Υπό το εν λόγω πρίσμα, η θεωρητική υπόθεση εργασίας του Michael Mastanduno, όπως αυτή έχει παραφραστεί, επαληθεύεται πλήρως:

Όσο μειώνεται η σχετική οικονομική ισχύς της βασικής απειλής μέσω της ανάδυσης της αρχικά αποδυναμωμένης Ρωσίας και η κύρια σοβιετική στρατηγική απειλή εκλείπει, η ηγεμονική Τουρκία τείνει να αποζητά σχετικά κέρδη πιο δυναμικά από τους – νέους – ανταγωνιστές της.³³⁰

---

³³⁰ Η εν λόγω υπόθεση εργασίας είναι εννοιολογικά ταυτισμένη με την έτερα διατυπωθείσα εντός της παρούσας διατριβής, σύμφωνα με την οποία «η Τουρκία ενδιαφέρεται για τα σχετικά της κέρδη όσον αφορά την «ενεργειακή πίττα» της ευρύτερης περιοχής της Κασπίας. Τοιουτοτρόπως, η πολιτική της εκτυλίσσεται εν συναρτήσει και υπό την επίβλεψη των πολιτικών και των οικονομικών δυνατοτήτων των βασικών της ανταγωνιστών, ήτοι του Ιράν και της Ρωσίας. Μέρος, τουτέστιν, των στρατηγικών υπολογισμών της Τουρκίας συνίσταται στις διανεμητικές συνέπειες των δραστηριοτήτων αναφορικά με τον ενεργειακό τομέα. Ακριβώς εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων και της

Επιστρέφοντας στις υποθέσεις του Kenneth Waltz, όπως έχουν αναφερθεί στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου, η Τουρκία επεδίωξε, πρώτον, την ασφαλή και αδιάληπτη πρόσβαση στο στρατηγικό αγαθό των υδρογονανθράκων, οι οποίοι ήταν αναγκαίοι για την ισχυροποίησή της. Δεύτερον, προσπάθησε να διαφοροποιήσει τους παρόχους της πολλαπλασιάζοντας τις συνεργασίες της ακόμα και με κράτη όπως το Ιράν, η συνεργασία με το οποίο την έφερνε σε ρήξη με τον παραδοσιακό σύμμαχό της, τις ΗΠΑ. Τρίτον, επαύξησε και έδωσε κίνητρα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών ενέργειας όπως η πυρηνική, η ενέργεια από βιομάζα, η αιολική ή ηλιακή, προκειμένου να καταστεί αυτόνομη ενεργειακά και να περιορίσει τις εξωτερικές εξαρτήσεις της με κυριότερο διακύβευμα το ρωσικό φυσικό αέριο. Εντός του παρόντος κεφαλαίου, πραγματοποιήθηκε έλεγχος των ανωτέρω παραμέτρων του Waltz, ο οποίος ήταν επαληθευτικός ως προς την τάση και τους συνυπολογισμούς της Άγκυρας κατά τη χάραξη της στρατηγικής της. Με άλλα λόγια, τα τελικά αποτελέσματα δεν επηρεάζουν την κατάδειξη σύμφωνα με την οποία η Τουρκία επιζήτησε τα σχετικά κέρδη. Η πρόθεση και η τακτική τεκμαίρουν τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, υπόθεση η οποία τίθεται επί του πυρήνα της διαλεκτικής περί των σχετικών κερδών.

Τουτέστιν, συνδέοντας τα συμπεράσματα και των προηγούμενων κεφαλαίων, ο περιορισμός της σοβιετικής-ρωσικής απειλής προς την Τουρκία, κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, την ώθησε να μεγιστοποιήσει την ισχύ της με διακύβευμα το «κενό ισχύος» στην περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η εν λόγω τάση της Τουρκίας δεν αγνοεί αφ' ενός τους υπολογισμούς για την περιφερειακή κατανομή ισχύος και τη θέση των κυρίων δρώντων και αφ' ετέρου την εγγενή πολιτικοοικονομική αξία του στρατηγικού αγαθού των υδρογονανθράκων, το οποίο συνιστά το ύψιστο διακύβευμα του εκτυλισσόμενου παιγνίου. Προς τούτο, η συνύφανση του «ενεργειακού παιγνίου» με το στρατηγικό κρίνεται ως δεδομένη. Η κατάδειξη ότι η Τουρκία ενδιαφέρθηκε για τα σχετικά κέρδη της έναντι κυρίως της Ρωσίας ενισχύει την επαληθευσσιμότητα περί της τάσης μεγιστοποίησης ισχύος, την οποία επέδειξε κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και τοιουτοτρόπως επαναβεβαιώνει τα συμπεράσματα των προηγούμενων κεφαλαίων. Άλλωστε, η έννοια της μεγιστοποίησης ισχύος ταυτίζεται

επικέντρωσης στο ζήτημα της ασφαλείας, η Τουρκία συνεκτιμά τα κέρδη των δυνητικών απειλών της ασφαλείας της, καθώς τα συγκεκριμένα κέρδη συνιστούν είτε συντελεστές οικοδόμησης στρατιωτικής ισχύος είτε μέσα εφαρμογής πολιτικής και στρατηγικής επιρροής».

με τη μεγιστοποίηση του μεριδίου επί της περιφερειακής ή της παγκόσμιας «πίττας» εντός της διεθνούς πολιτικής. Αν και η ισορροπία ισχύος δε συνιστά την πλέον αξιόπιστη μεταβλητή για την πρόβλεψη μίας στρατιωτικής επιτυχίας, ωστόσο αντικατοπτρίζει εν πολλοίς την αποτρεπτική δυνατότητα εκάστου δρώντα, καθώς και το εύρος των δυνατοτήτων εσωτερικής εξισορρόπησης.³³¹ Κατ' ουσία, το ηγεμονικό κράτος διαφαίνεται ως έτοιμο να αντιμετωπίσει εξισορροπήσεις, τη δυναμική των οποίων εξ απόψεως ισχύος οφείλει να γνωρίζει και να συνυπολογίζει και προς τούτο, προσδίδει σημασία στα σχετικά κέρδη.

---

³³¹ Σύμφωνα με τον John Mearsheimer, η ισορροπία ισχύος δε συνιστά κάποιο απαραβίαστο σύνολο κανόνων αναφορικά με την πορεία μίας στρατιωτικής σύγκρουσης, καθώς αυτή καθορίζεται από πλείστες άυλες μεταβλητές, όπως το φρόνημα, η δυνατότητα κινητοποίησης του πλούτου ή η στρατηγική και πολιτική ικανότητα. Προς τούτο, η μέτρηση των μεταβλητών της λανθάνουσας ισχύος προσφέρει μία γενική αλλά όχι απόλυτη απεικόνιση των διακρατικών συσχετισμών. Mearsheimer, J. (2007) ό.π., σελ. 130-138.

7. Γενικά συμπεράσματα

Η ολοκλήρωση της περιπτωσιολογικής μελέτης συνάδει με την καταγραφή των γενικών συμπερασμάτων. Εντός των προηγούμενων κεφαλαίων έχουν παρατεθεί αναλυτικά τόσο τα πορίσματα όσον αφορά τον έλεγχο των υποθέσεων εργασίας όσο και επιμέρους συμπεράσματα. Η αποκρυστάλλωση της συνολικής εικόνας αποτελεί το βασικό σκοπό του παρόντος κεφαλαίου. Συνοπτικά, όπως έχει σημειωθεί στην εισαγωγή,¹ η διατριβή κινείται σε ιστορικό χρόνο, καθώς η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων προϋποθέτει την ολοκλήρωση ενός «ιστορικού κύκλου» γεγονότων και συμπεριφορών. Ο έλεγχος θεωρητικών υποθέσεων εργασίας συνεπάγεται την εστίαση επί μίας συγκεκριμένης περιόδου και σειράς γεγονότων, η οποία δε διαταράσσεται από συγκαιρινές εξελίξεις ως προς την εύρεση των αιτίων και των αιτιατών. Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, το παρόν κεφάλαιο αφορά τη συνοπτική παρουσίαση των τελικών συμπερασμάτων της διατριβής όπως αυτά εξήχθησαν από τον εμπειρικό έλεγχο των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας. Εν προκειμένω, τα εξεταζόμενα ερωτήματα συνοψίζονται στην αποτύπωση της φύσης και του περιεχομένου της μεταψυχροπολεμικής τουρκικής στρατηγικής συμπεριφοράς, στην ένταξη των ζητημάτων της ενεργειακής ασφάλειας εντός του μείζονος πολιτικού-στρατηγικού επιπέδου και τέλος, στην απόπειρα εξαγωγής ορισμένων συμπερασμάτων αναφορικά με την κατοπινή του 2007 περίοδο ιδιαίτερος ενόσω το ΑΚΡ παραμένει έως σήμερα στην εξουσία.

Η περιγραφή της εξέλιξης των διεργασιών, οι οποίες κατέληξαν στην ανάδυση του νεοοθωμανισμού, κατέδειξε ότι υφίσταται μία άρρηκτη ιστορική συνέχεια του τουρκικού εθνικισμού με σαφείς ισλαμοστραφείς συνεκδοχές. Η προκείμενη αλυσίδα συμπεριφορών και πεποιθήσεων μεταψυχροπολεμικά έχει επιχρισθεί την έννοια του νεοοθωμανισμού, ενώ οι αναφορές της εστίαζαν ιστορικά επί της ευρύτερης περιφέρειας του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας θέτοντας τοιουτοτρόπως την ΕΣΣΔ/Ρωσία σε θέση βασικού ανταγωνιστή. Όπως επισημάνθηκε, η εξωτερική διάσταση του νεοοθωμανισμού σχετίζεται με δύο επιμέρους επίπεδα, ήτοι το τουρκογενές και το ισλαμογενές. Προς τούτο, το περιεχόμενο της μεταψυχροπολεμικής υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στον Καύκασο και στην

---

¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι μία αναλυτική παράθεση των παρεπομένων της ταυτότητας της παρούσας διατριβής, όπως το είδος της ή η μέθοδος ολοκλήρωσής της, έχει ήδη πραγματοποιηθεί εντός του εισαγωγικού κεφαλαίου της.

Κεντρική Ασία συνάδει πλήρως με την εν λόγω επισήμανση, καθότι ο εν λόγω γεωγραφικός χώρος προσεγγίσθηκε σύντονα υπό το μανδύα είτε του τουρκισμού είτε του Ισλάμ. Τεκμαίρεται, δηλαδή, ότι οι πτυχές του νεοοθωμανισμού απετέλεσαν μέσα υλοποίησης των στρατηγικών σκοπών της Άγκυρας, καθώς και ρητορικό επίχρισμα νομιμοποίησης στο εσωτερικό μίας στρατηγικής ουσιαστικής απεμπόλησης του μη αναθεωρητικού κεμαλικού δόγματος «ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο». Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα της εμπέδωσης εσωτερικής συνοχής και κοινής συνείδησης, ο νεοοθωμανισμός συνέστησε συντελεστή ισχύος. Δεν ενείχε θέση αιτίου και τούτο αποδείχθηκε ιδιαιτέρως μέσω της ιστοριογραφικής αποτύπωσης, η οποία ανέδειξε ότι ο νεοοθωμανισμός ως σύνθεση ιδεολογημάτων δεν έπαψε ποτέ να υφίσταται. Η εκδήλωσή του εν τοις πράγμασι συνέπιπτε πάντοτε με την εκδήλωση συστημικών ευκαιριών όπως εκείνες τις οποίες προκάλεσε η Οκτωβριανή Επανάσταση, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ή το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Τα προαναφερθέντα ιστορικά γεγονότα εν τω συνόλω τους είχαν ως κοινό παρονομαστή την πραγματική ή προσδοκώμενη αποδυνάμωση του ρωσικού/σοβιετικού παράγοντα, ο οποίος οριζόταν ως ο προαιώνιος εχθρός για τους υποστηρικτές του νεοοθωμανισμού. Επιπλέον, η περιγραφή των διεργασιών πριν την περίοδο εξέτασης ενέχει εισαγωγικό χαρακτήρα παραθέτοντας το ιστορικό και ιδεολογικό κεκτημένο, το οποίο συνιστά το ρητορικό περιεχόμενο του νεοοθωμανισμού.

Όπως προαναφέρθηκε, η περίοδος της εξέτασης επιμερίστηκε σε φάσεις, κατά τις οποίες η τουρκική στρατηγική συμπεριφορά παρουσίαζε συγκεκριμένα διακριτά χαρακτηριστικά. Αφετηρία των συγκεκριμένων ιστορικών φάσεων απετέλεσε το τέλος του διπολισμού και η ιστορική μετάβαση στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η οποία ταυτίστηκε με την κάμψη της σοβιετικής ισχύος και κατ' επέκταση, τη λήξη της απορρέουσας διαχρονικής απειλής για την Τουρκία. Η συμπαρομαρτούσα ανακατανομή ισχύος στο μετασοβιετικό χώρο συνεπέφερε τη δημιουργία μίας ενδιάμεσης ζώνης – ή με άλλα λόγια, την εμπέδωση ενός «κενού ισχύος» – ήτοι μίας περιοχής η οποία δεν επικυριαρχείται άμεσα από μία αποκλειστικά μεγάλη δύναμη. Η εν λόγω ενδιάμεση ζώνη περιέλαβε νεότευκτα κράτη και περιβλήθηκε από μεγάλες ενδιαφερόμενες δυνάμεις, οι οποίες – καθεμία ξεχωριστά – επεδίωκαν είτε την κατίσχυση επί της περιοχής είτε την ουδετεροποίησή της, αν το πρώτο ενδεχόμενο ήταν ανέφικτο. Όπως καταδείχθηκε, ως γενική εικόνα της εξεταζόμενης περιόδου, κύρια τέτοια δύναμη υπήρξε η Τουρκία η οποία, κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ, χάραξε την υψηλή στρατηγική της με άξονα τη μεγιστοποίηση της ισχύος της.

Εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των υπολοίπων κύριων δρώντων εντός του περιφερειακού υποσυστήματος, διατύπωσε επί του πρακτέου ηγεμονικές αξιώσεις επιδιώκοντας την απόκτηση δεσπόζουσας παρουσίας και κυρίαρχου ρόλου στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου. Κατά συνέπεια, επαληθεύθηκε η κεντρική υπόθεση εργασίας της διατριβής, η οποία βασίστηκε στην αντίστοιχη θεωρητική υπόθεση του John Mearsheimer. Σύμφωνα με αυτήν:

Κατά την επαύριον της διάλυσης της ΕΣΣΔ, η Τουρκία χάραξε την υψηλή στρατηγική της με άξονα τη μεγιστοποίηση της ισχύος της. Εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των υπολοίπων κύριων δρώντων εντός του περιφερειακού υποσυστήματος, διατύπωσε επί του πρακτέου ηγεμονικές αξιώσεις επιδιώκοντας την απόκτηση δεσπόζουσας παρουσίας και κυρίαρχου ρόλου στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου.

Η περιγραφόμενη προσπάθεια μεγιστοποίησης ισχύος γνώρισε συγκεκριμένες ιστορικές φάσεις. Αρχικά, η Τουρκία επεδίωξε την εδραίωση ηγεμονίας κατά την περίοδο της ευφορίας (1991-1994). Συγκεκριμένες δηλώσεις και τακτικές υποδηλώνουν την τάση της Τουρκίας να μετατρέψει την περιφέρεια του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας σε μία σφαίρα άμεσης επιρροής της. Εντούτοις, κατά την περίοδο της απογοήτευσης (1994-1996), οι εν λόγω στρατηγικοί σκοποί περιεστάλησαν κυρίως υπό την αποτρεπτική πίεση του ρωσικού δόγματος του «εγγύς εξωτερικού», την αδυναμία εσωτερικής (οικονομική κρίση του 1994) και εξωτερικής εξισορρόπησης της Μόσχας (ευρύτερες συμπράξεις κυρίως με τις ΗΠΑ και τις ευρωπαϊκές μεγάλες δυνάμεις), καθώς και τη λανθασμένη πολιτική προσέγγισης των νεότευκτων κρατών ως «μεγάλος αδελφός». Προς τούτο, η τάση μεγιστοποίησης ισχύος παρέμεινε, αλλά η έλλειψη συντελεστών ισχύος εξανάγκασε την Άγκυρα να παύσει προσωρινά τις μαξιμαλιστικές φιλοδοξίες της πρότερης περιόδου της ευφορίας. Κατόπιν, κατά την περίοδο της αναδιοργάνωσης (1996-2002), προσπάθησε να αναδιατάξει τη στρατηγική της υπό την αρχή της εμπέδωσης ισορροπίας ισχύος επί της ενδιάμεσης ζώνης. Με άλλα λόγια, η αποτυχία ηγεμόνευσης της ενδιάμεσης ζώνης έστρεψε το τουρκικό ενδιαφέρον προς την προσπάθεια εμπέδωσης μίας ισορροπίας ισχύος, ουδετεροποίησης και ανεξαρτησίας του πρώην σοβιετικού χώρου με ταυτόχρονες απόπειρες αποκόμισης των μέγιστων δυνατών οφελών. Υπό το εν

λόγω πρίσμα, επαληθεύθηκε η πρώτη υπόθεση του Martin Wight σχετικά με τη συμπεριφορά μίας γειτνιάζουσας μεγάλης περιφερειακής δύναμης ως προς την ενδιάμεση ζώνη.² Τέλος, κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης του AKP (2002-2007), η Τουρκία εισήλθε σε μία περίοδο συνέχισης της ανασύνταξης και υποστήριξης της ουδετεροποίησης της ενδιάμεσης ζώνης υπό τη σκέπη ενός συγκροτημένου μαξιμαλιστικού προτάγματος, ήτοι του νταβουτόγλειου, συνυφασμένου με τις δομικές παραμέτρους της περιφέρειας. Μέσω της διατύπωσης του δόγματός του, ο Ahmet Davutoğlu υπογράμμισε τη σημασία του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας για την Τουρκία. Επίσης, υπερθεμάτισε την ανάγκη διεύρυνσης της τουρκικής παρουσίας και επιρροής στην περιοχή μέσω οικονομικών και ενεργειακών εκδοχών, μιας και η ευθεία στρατιωτική αντιπαράθεση με την Ρωσία κρίθηκε αδύνατη, ιδιαιτέρως όταν έχει καταδειχθεί επανειλημμένως η βούληση της Μόσχας να προβάλλει ισχύ εντός του πρώην σοβιετικού χώρου.

Προεκτείνοντας τον έλεγχο της πρώτης κεντρικής υπόθεσης εργασίας σχετικά με τη στρατηγική τάση της Τουρκίας, η μελέτη προχώρησε στην περιγραφή και στην ανάλυση των χρησιμοποιούμενων μέσων. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, επιχειρήθηκε η απεικόνιση της περιφερειακής κατανομής ισχύος, η οποία συνιστά τη μείζονος σημασίας ανεξάρτητη μεταβλητή κατά την ανάλυση της διαδρομής του υποσυστήματος. Εν προκειμένω, η Τουρκία, αμέσως μετά την παύση της σοβιετικής απειλής, επαύξησε τις εξοπλιστικές δαπάνες της, καθώς και τη στρατιωτική και τη ναυτική παρουσία της εντός της ευρύτερης περιφέρειας του Καυκάσου και του Ευξείνου Πόντου κατά τη στιγμή την οποία η μετασοβιετική Ρωσία γνώριζε κατακόρυφη πτώση των οικονομικών και ανθρώπινων πόρων της και κατ' επέκταση των στρατιωτικών δυνατοτήτων της. Η συγκεκριμένη εξέλιξη ήταν εν πλήρη συνάφεια με το χαρακτήρα της περιόδου της ευφορίας για την τουρκική στρατηγική συμπεριφορά. Ωστόσο, η εξοπλιστική αναβάθμιση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, καθότι το κενό ισχύος συνέχισε να υφίσταται εντός του πρώην σοβιετικού χώρου ανεξαρτήτου του γεγονότος ότι η Ρωσία είχε εν πολλοίς εξισορροπήσει τις αρχικές μαξιμαλιστικές φιλοδοξίες της Άγκυρας. Το διακύβευμα, δηλαδή, της ουδετεροποίησης της

---

² Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με τον Wight, μία τέτοια δύναμη «αποπειράται είτε να διατηρήσει την ενδιάμεση ζώνη ως ουδέτερη και ανεξάρτητη, είτε να εγκαθιδρύσει τη δική της κυριαρχία, η οποία μακροπρόθεσμα δύναται να οδηγήσει σε κατάληψη της ενδιάμεσης ζώνης για λογαριασμό της και μετατροπή της σε επαρχία εμπροσθοφυλακής (frontier province)». Wight, M. (1978) *Power politics*. London: Leicester university press and the Royal institute of international affairs. Σελ. 160.

ενδιάμεσης ζώνης παρωθούσε την Τουρκία προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης των συντελεστών της σκληρής ισχύος της. Εξάλλου, η διατήρηση του μεριδίου επιρροής εντός του υποσυστήματος του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, προϋπέθετε την αποτελεσματικότερη δυνατή διαχείριση του χάσματος ισχύος έναντι της Ρωσίας.

Γι' αυτό το λόγο, το βασικό σημείο της διαφοροποίησης μεταξύ της περιόδου της ευφορίας και της κατοπινής περιόδου εντοπίζεται στην επιτυχία – από πλευράς της Ρωσίας – αποτρεπτική στρατηγική έναντι της Τουρκίας. Η εν λόγω εξέλιξη έστρεψε το τουρκικό ενδιαφέρον προς έτερους διαύλους απόκτησης και εδραίωσης επιρροής και ισχύος. Σημαίνον παράδειγμα ήταν η εργαλειοποίηση ή απόπειρα εργαλειοποίησης διεθνών θεσμών. Τούτο εμπεδώνεται διαμέσου της διεξοδικής ανάλυσης των σκοπών, της σημασίας και του ιστορικού του ΟΟΣ, του ΟΟΣΕΠ, του ΟΙΔ/ΟΙΣ και των Τουρκικών Συνόδων ως διεθνή θεσμικά σχήματα, εντός των οποίων εντάχθηκαν ή επιχειρήθηκε να ενταχθούν τα νεότευκτα κράτη.³ Όπως υπογραμμίστηκε, η γενική στρατηγική πλευση των νεότευκτων κρατών δεν άλλαξε ως αποτέλεσμα της δέσμευσής τους ως κράτη-μέλη των ανωτέρω σχηματισμών, ενώ αρνούνταν να ενταχθούν σε ευρύτερα σχήματα υπό την ηγεσία ενός δρώντα τουλάχιστον από τη στιγμή κατά την οποία δεν ελάμβαναν ανάλογα – κατά βάση οικονομικά-επενδυτικά – ανταλλάγματα. Προς τούτο, πέραν του ορισμού των εν λόγω διεθνών θεσμών σε θέση εξαρτημένων μεταβλητών, ήτοι θεωρούμενων ως εργαλείων-μέσων εκ μέρους της Τουρκίας, η ανάλυση έχει συντείνει και προς την ίδια την αποτυχία τους ως τέτοιων εργαλείων-μέσων λόγω της έλλειψης των ανάλογων συντελεστών ισχύος εκ μέρους της Άγκυρας. Υπό αυτό το πλαίσιο, επαληθεύθηκε η δεύτερη κεντρική υπόθεση εργασίας σύμφωνα με την οποία:

Οι εγκαθιδρυμένοι διεθνείς θεσμοί ενέχουν ρόλο εξαρτημένων μεταβλητών ως προς τους κρατικούς δρώντες και την περιφερειακή και διεθνή κατανομή ισχύος. Λειτουργούν στις παρυφές του άναρχου διακρατικού συστήματος και ενέχουν ρόλο «πολιτικών-στρατηγικών εργαλείων». Συνεπώς, οι διεθνείς θεσμοί εντός της υπό εξέταση περιπτωσιολογίας δεν εξουδετέρωσαν τις ηγεμονικές αξιώσεις ισχύος,

³ Όπως και αναφορικά με το σύνολο των γενικών συμπερασμάτων του παρόντος κεφαλαίου, αναλυτικότερη και στοιχειοθετημένη επιχειρηματολογία παρατίθεται εντός των προηγούμενων κεφαλαίων. Επιπροσθέτως, μία σημειακή, αλλά λεπτομερής, παράθεση συμπερασμάτων παρατίθεται εντός των συμπερασμάτων εκάστου κεφαλαίου.

αλλά εγκαθιδρύθηκαν και διευρύνθηκαν χάριν εξυπηρέτησης εθνικών συμφερόντων. Επιπροσθέτως, αναφορικά με περιπτώσεις αποτυχίας ή ανεπαρκούς λειτουργίας τους, τούτο συνέβη καθότι η κατανομή ισχύος δεν ήταν η απαιτούμενη ώστε να πραγματοποιηθεί αύξηση της επιρροής ισχυρών έναντι ανίσχυρων κρατικών δρώντων μέσω θεσμοποιημένων μορφών διακρατικών σχέσεων.

Με άλλα λόγια, η Τουρκία ως επίδοξος ηγετικός δρών των εν λόγω διακρατικών θεσμών δε διέθετε τους αναγκαίους συντελεστές ισχύος ούτως ώστε να επιτύχει καθ' εαυτή τη φιλοδοξία ανάληψης ηγετικού ρόλου. Περαιτέρω, η περιγραφή και ανάλυση των οικονομικών δεσμών της Τουρκίας με τα νεότευκτα κράτη προεξέτεινε την επιθυμητή αλλά ανεπιτυχή εδραίωση της τουρκικής παρουσίας έναντι της ρωσικής. Οι οικονομικές δυσχέρειες, τις οποίες αντιμετώπισε, δεν επέτρεψαν στην Άγκυρα να είναι συνεπής ως προς τις αρχικές υποσχέσεις της και κατ' επέκταση κατέστησαν ανεπιτυχή οιαδήποτε προσπάθεια δυναμικής οικονομικής διείσδυσης και αύξησης της επιρροής. Μάλιστα, προς την εν λόγω κατεύθυνση, χειραγωγήθηκαν ακόμη και οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες εντασσόμενες υπό την εποπτεία κρατικών μηχανισμών ελέγχου και διοχέτευσης των επενδύσεων. Επιπλέον, η τουρκική οικονομική αδυναμία συνέβαλε καθοριστικά στην αποτυχία και των διεθνών θεσμικών εγχειρημάτων, η επίτευξη των σκοπών των οποίων προϋπέθετε πόρους από πλευράς του πλέον ισχυρού και φιλοδοξούντα μέλους τους, ήτοι της Τουρκίας.

Παρόμοια συμπεράσματα εξήχθησαν και για τις τακτικές, οι οποίες συνδέθηκαν με την τουρκική ήπια ισχύ. Όπως σημειώθηκε, το σύνολο των μέσων της τουρκικής ήπιας ισχύος, εντός των οποίων συμπεριλαμβάνονται οι δραστηριότητες του Fethullah Gülen, συνέστησαν εργαλεία της τουρκικής υψηλής στρατηγικής στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Η προσπάθεια καλλιέργειας της πεποίθησης περί μίας κοινής ταυτότητας μεταξύ των τουρκόφωνων κρατών επί τη βάση της γλώσσας, της συνείδησης, της θρησκείας και του πολιτισμού συνυφάνθηκαν με παραμέτρους της ήπιας ισχύος. Διάφοροι φορείς, υπό τη σκέπη της ΤΙΚΑ, ανέλαβαν να καλλιεργήσουν την ταυτοσημία μεταξύ της «μητέρας Τουρκίας» και των λαών των νεότευκτων κρατών. Η αποτυχία εκτεταμένης εμπέδωσης της συγκεκριμένης τακτικής αντικατοπτρίστηκε επί της συνολικής αποτυχίας του επονομαζόμενου «τουρκικού μοντέλου». Η ανάλυση, η οποία αφορά τα στρατηγικά μέσα της Τουρκίας

καθόρισε την εξαγωγή του τελικού συμπεράσματος σύμφωνα με το οποίο συνέστησαν παρεμβαίνουσες μεταβλητές κατά τη χάραξη της τουρκικής στρατηγικής ως προς την εξεταζόμενη περιφέρεια.

Μεταξύ των πεδίων ανταγωνισμού, το οποίο καθ' εαυτό απετέλεσε και στρατηγικό μέσο πέραν από συντελεστή ισχύος, ήταν εκείνο της ενέργειας. Η σημασία του εν λόγω πεδίου κατά τη χάραξη της τουρκικής στρατηγικής ως προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία υπογραμμίστηκε διαμέσου του υπότιτλου της παρούσας διατριβής. Άλλωστε, η θεωρητική τεκμηρίωση της σύζευξης των πολιτικών-στρατηγικών ζητημάτων με τα οικονομικά-ενεργειακά πραγματοποιήθηκε μέσω της ανάλυσης της έννοιας της γεωοικονομίας, της έμφασης στη σημασία των υδρογονανθράκων και της ενέργειας ως ένα εγγενές στρατηγικό αγαθό, της περιγραφής του ρόλου των κρατών διαμετακόμισης ή αποθήκευσης και της συμπαρομαρτούσα σημασιολογικής διαβάθμισής τους. Επί του επιπέδου της περιπτωσιολογικής μελέτης, τεκμαίρεται η αποτυχία της Τουρκίας να ανταγωνιστεί την Ρωσία επί της εκμετάλλευσης και της διαμετακίνησης των υδρογονανθράκων της ευρύτερης Κασπίας.

Τούτο προκύπτει μέσω συγκεκριμένων πορισμάτων, τα οποία σχετίζονται με την αποτυχία της Άγκυρας να επιτύχει τον κεντρικό σκοπό περιορισμού της θέσης της Μόσχας και ανάληψης ενός ανταγωνιστικού ρόλου από την ίδια. Πρώτον, η Ρωσία κατάφερε να συμπεριληφθεί στην κοινοπραξία διαχείρισης των αζερικών υδρογονανθράκων (AIOC), ήτοι στο περίφημο «συμβόλαιο του αιώνα». Δεύτερον, η Ρωσία κατάφερε να θέσει εκτός των σχεδιασμών του BTC το Καζακστάν, το οποίο θα υποβοηθούσε στη βιωσιμότητα του έργου. Τρίτον, η Ρωσία διατήρησε και διεύρυνε τη δεσπίζουσα θέση της επί της διαμετακίνησης των υδρογονανθράκων προς την Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη εξισορροπώντας πλήρως την προοπτική της Τουρκίας να συμβάλλει προς τη διαφοροποίηση των παρόχων της ΕΕ. Τέταρτον, σε πείσμα των τουρκικών στοχεύσεων, επέτυχε να χειραγωγήσει τα ενεργειακά κοιτάσματα της Κεντρικής Ασίας ή, με άλλα λόγια, να «κλειδώσει» τη ζήτησή τους (locking in demand). Πέμπτον, εδραίωσε τη θέση της ακόμη και επί της εσωτερικής αγοράς της Τουρκίας ιδιαιτέρως όσον αφορά την παροχή φυσικού αερίου, η οποία ήταν ιδιαιτέρως κρίσιμη για τη συνέχιση της τουρκικής οικονομικής ανάπτυξης. Συνεπώς, η Τουρκία απέτυχε να αποκομίσει σχετικά κέρδη έναντι των ανταγωνιστών της και κυρίως έναντι της Ρωσίας, ενώ η εν λόγω αδυναμία επηρέασε καθοριστικά τη

θέση και τη δυναμική της Άγκυρας κατά την επιζήτηση απόκτησης πλεονεκτικής θέσης έναντι της Μόσχας.

Η ανάγνωση του περιφερειακού υποσυστήματος και εν προκειμένω του ενεργειακού παιχνιδιού υπό όρους σχετικών κερδών επαληθεύτηκε, πρώτον, μέσω της παράθεσης συγκεκριμένων σχεδιασμών, οι οποίοι θα έπλητταν τη δεσπόζουσα θέση της Ρωσίας δίχως η ίδια η Τουρκία αναγκαία να επωφελείται. Δεύτερον, υπό την επίκληση ενδεικτικά των διεργασιών σχετικά με τον αγωγό Nabucco, διαφάνηκε ο στρατηγικός σκοπός αναβάθμισής της σε κράτος αποθήκευσης ενέργειας με δυνατότητες μεταπώλησης του αποθηκευμένου προϊόντος αποπειρώμενη να διαχειριστεί την εγγενή ανυπαρξία ιδίων κοιτασμάτων. Τρίτον, η Τουρκία επεδίωξε μετ' επιτάσεως τη διαφοροποίηση των παρόχων ενέργειας προς την ίδια καταδεικνύοντας την ανησυχία της για το γεγονός ότι ήταν εξαρτημένη από την ανταγωνίστρια Ρωσία. Μάλιστα, προς αυτή την κατεύθυνση, προώθησε την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών ενέργειας με προεξάρχουσα την πυρηνική.⁴ Τέταρτον, διαφάνηκε επανειλημμένως ότι η Τουρκία ηγήθηκε των προσπαθειών θεσμικής κατοχύρωσης της αρχής της αναγκαιότητας απαγκίστρωσης των νεότευκτων κρατών από την επιρροή της Μόσχας, στοιχείο διαφαινόμενο ιδίως κατά την παράθεση των σκοπών του ΟΟΣ. Πέμπτον, η Τουρκία προώθησε μετ' επιτάσεως την ιδέα υλοποίησης του πετρελαιοαγωγού BTC, ο οποίος ήταν η πλέον κοστοβόρα λύση είτε για την εισαγωγή πετρελαίου στην τουρκική αγορά είτε για τη διέλευσή του με κατεύθυνση τρίτες αγορές. Εντούτοις, ο BTC ενσωμάτωνε το πλεονέκτημα του εξοβελισμού της Ρωσίας. Προς τούτο, επαληθεύτηκε η τρίτη κεντρική υπόθεση εργασίας της διατριβής, σύμφωνα με την οποία:

Όσο μειώνεται η σχετική οικονομική ισχύς της βασικής απειλής μέσω της ανάδυσης της αρχικά αποδυναμωμένης Ρωσίας και η κύρια σοβιετική

---

⁴ Έχει επισημανθεί αναλυτικά, εντός του έκτου κεφαλαίου, ότι η Τουρκία προσπάθησε να εφαρμόσει μία σειρά πολιτικών, οι οποίες ήταν συνεπείς προς τις υποθέσεις εργασίας του Kenneth Waltz με άξονα αναφοράς την περιπτωσιολογική μελέτη των ΗΠΑ. Υπενθυμίζεται ότι ο Waltz είχε συντείνει στην αναγκαιότητα «αξιόπιστης και αδιάληπτης πρόσβασης και όχι καθ' εαυτής της πρόσκτησης πόρων», ύπαρξης μεγάλου αριθμού παρόχων και κατ' επέκταση επίτευξης του μέγιστου βαθμού διαφοροποίησης και στην ανάπτυξη «βελτιωμένων μεθόδων χρήσης και ανακύκλωσης των υλικών» με κατεύθυνση την «αύξηση της ανθεκτικότητας της οικονομίας» και «της μείωσης της εξάρτησης σε εισαγωγές». Μάλιστα, η πρώτη υπόθεση του Waltz καθίσταται ευκρινώς συναφής με το στρατηγικό σκοπό της Τουρκίας να αναβαθμισθεί σε κράτος αποθήκευσης προσκτώντας πόρους, οι οποίοι θα την καθιστούσαν κατάτι ευέλικτη και αυτόνομη ενεργειακά και κατά συνέπεια, πολιτικά. Waltz, K. (1970) *The myth of national interdependence*. Εντός του: Kindleberger, C.P. (ed.) *The international corporation: A symposium*. Cambridge: The M.I.T. press, σελ. 205-223. Σελ. 211-212.

στρατηγική απειλή εκλείπει, η ηγεμονική Τουρκία τείνει να αποζητά σχετικά κέρδη πιο δυναμικά από τους – νέους – ανταγωνιστές της.⁵

Προκύπτει, δηλαδή, ότι η μεταψυχροπολεμική αύξηση της δυναμικής της Τουρκίας προς την κατεύθυνση της αποκόμισης των μέγιστων σχετικών κερδών συνυφάνθηκε με τον ήδη περιγραφθέντα περιορισμό του διλήμματος ασφαλείας, το οποίο έως τότε καλείτο να διαχειριστεί. Κατά συνέπεια, διαφαίνεται ότι εξαιτίας της αναμφίλεκτης σημασίας των υδρογονανθράκων ως στρατηγικά αγαθά και της αξίας της ευρύτερης Κασπίας ως πεδίο ύπαρξης τέτοιων κοιτασμάτων, ο ανταγωνισμός των γειτνιαζουσών της ενδιάμεσης ζώνης δυνάμεων κινήθηκε εύλογα προς την κατεύθυνση της εκμετάλλευσης και της διαμετακίνησης των εν λόγω πόρων. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο και με αφετηρία τη σύνδεση του «ενεργειακού παιγνίου» και της «διπλωματίας των αγωγών» με τα πολιτικά και τα στρατηγικά διακυβεύματα, τα οποία απηχούν τους διακρατικούς συνυπολογισμούς περί της κατανομής ισχύος, η Τουρκία λειτούργησε με άξονα τα σχετικά κέρδη επί των διανεμητικών συνεπειών των οικονομικών-ενεργειακών δραστηριοτήτων στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία. Η τουρκική ενεργειακή πολιτική χαράχθηκε κατ' αναλογία με τις ευρύτερες πολιτικές και στρατηγικές προτεραιότητες και προς τούτο, υπό την αρχή του μέγιστου δυνατού εξοβελισμού της Ρωσίας από την ενδιάμεση ζώνη. Η ενέργεια κατέστη συντελεστής ισχύος είτε ως μέσο οικοδόμησης σκληρής ισχύος είτε καθ' εαυτό ως μέσο πίεσης (αποτέλεσμα) και εν τέλει, εντάχθηκε στο πλέγμα της «νοηματοδότησης του φαινομενολογικού και γεωπολιτικού/στρατηγικού βάθους».⁶ Συνεπώς, εκπληρώθηκε η «υπόσχεση» του τίτλου περί κατάδειξης της πολιτικής-στρατηγικής διάστασης των ζητημάτων της ενεργειακής ασφάλειας, καθώς τούτα υπήχθησαν

---

⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι η εν λόγω υπόθεση εργασίας συνδέεται με την αρχική υπόθεση, όπως αυτή παρατέθηκε εντός του θεωρητικού κεκτημένου της παρούσας διατριβής, σύμφωνα με την οποία «η Τουρκία ενδιαφέρεται για τα σχετικά της κέρδη όσον αφορά την «ενεργειακή πίττα» της ευρύτερης περιοχής της Κασπίας. Τοιουτοτρόπως, η πολιτική της εκτυλίσσεται εν συναρτήσει και υπό την επίβλεψη των πολιτικών και των οικονομικών δυνατοτήτων των βασικών της ανταγωνιστών, ήτοι του Ιράν και της Ρωσίας. Μέρος, τουτέστιν, των στρατηγικών υπολογισμών της Τουρκίας συνίσταται στις διανεμητικές συνέπειες των δραστηριοτήτων αναφορικά με τον ενεργειακό τομέα. Ακριβώς εξαιτίας της αβεβαιότητας περί των προθέσεων των άλλων και της επικέντρωσης στο ζήτημα της ασφαλείας, η Τουρκία συνεκτιμά τα κέρδη των δυνητικών απειλών της ασφαλείας της, καθώς τα συγκεκριμένα κέρδη συνιστούν είτε συντελεστές οικοδόμησης στρατιωτικής ισχύος είτε μέσα εφαρμογής πολιτικής και στρατηγικής επιρροής».

⁶ Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*. 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 29.

στους συνυπολογισμούς της Τουρκίας περί τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής της κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία.

Παράρτημα Ι: Ορολογικές επισημάνσεις

Το ορολογικό πλαίσιο μίας διατριβής καθορίζει, εν πολλοίς, την κύμανση των παρατιθέμενων επιχειρημάτων. Προς τούτο, κρίνεται αναγκαία η διευκρίνιση περί ορισμένων όρων, οι οποίοι είναι κρίσιμοι και ορισμένες φορές, επικρατεί σύγχυση αναφορικά με τη χρήση τους. Η συγκεκριμένη αναφορά υποβοηθά ώστε να καταστεί κατανοητός ο τρόπος χρήσης αυτών των όρων στο σύνολο της έκτασης της ανά χείρας διατριβής. Εν πρώτοις, η διευκρίνιση επί της διάκρισης των όρων «τουρκογενής» (Turkic) και «τουρκικός» (Turkish) είναι απαραίτητη λόγω της μετέπειτα ανάλυσης της εμπλοκής της Τουρκίας στο περιφερειακό υποσύστημα του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Ως «τουρκογενείς» ορίζονται οι πληθυσμιακές εκείνες ομάδες οι οποίες είναι διασκορπισμένες στον ευρασιατικό χώρο και συνδέονται μεταξύ τους με κοινές αναφορές στη θρησκεία (Ισλάμ), στην ιστορία και στη γλώσσα. Η γλωσσική τους ταυτοποίηση προκύπτει όντας υποομάδα της αλταϊκής οικογένειας γλωσσών, ενώ οι κοινές ιστορικές καταβολές απορρέουν του μυθικού παρελθόντος της περιπλάνησής τους ως νομάδες στον ευρύτερο κεντρασιατικό γεωγραφικό χώρο.¹ Ο «τουρκικός» πληθυσμός, αντιθέτως, αποτελεί μια πιο περιορισμένης ευρύτητας έννοια αφορώντας τις ομάδες του πρώην οθωμανικού χώρου, τουτέστιν του σύγχρονου τουρκικού κράτους και των αναγνωρισμένων μειονοτήτων ευρισκόμενες στα Βαλκάνια, στη Βόρεια Αφρική και στη Μέση Ανατολή.² Κατά τον Ziya Gökalp, υφίσταται μια άρρηκτη ιστορική σχέση των δύο ανωτέρω εννοιών, καθώς υποστήριξε ότι οι Τούρκοι έχουν ταυτοποιηθεί διαδοχικά στον ρου της ιστορίας ως εθνοτική ομάδα-φυλή (kavim) της Κεντρικής Ασίας, ως «κοινότητα πιστών» (ümmet) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ως μοντέρνο έθνος (millet) στα πλαίσια του σύγχρονου τουρκικού κράτους.³ Στα πλαίσια, εντούτοις, της παρούσας εργασίας, η διάκριση των εν λόγω εννοιών κρίνεται απαραίτητη για λόγους, οι οποίοι διαφαίνονται εντός της διατριβής και σχετίζονται με τα χρησιμοποιούμενα από την Τουρκία ρητορικά εργαλεία προσέγγισης των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.

¹ Encyclopedia Britannica *Turkic peoples* [WWW] Encyclopedia Britannica. Διαθέσιμο από: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/609972/Turkic-peoples> [26/7/2012].

² Library of Congress (2008) *Country profile: Turkey* [WWW] Library of Congress. Διαθέσιμο από: <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Turkey.pdf> [26/7/2012].

³ Özkirimli, U. and Sofos, S. (2008) *Tormented by history: Nationalism in Greece and Turkey*. London: Hurst and Company. Σελ. 90.

Ακολουθως, αποσαφηνίζεται η διάκριση μεταξύ των όρων «παντουρκισμός», «παντουρανισμός» και «τουρκισμός». Οι προκείμενοι όροι αναλύονται εκτενώς, καθώς οι αναφορές ιδιαίτερα στον κεμαλισμό και στην άκρα δεξιά εντάσσουν την περί τούτων διαλεκτική. Κατά συνέπεια, επί της παρούσης, το ορολογικό πλαίσιο τίθεται ακροθιγώς. Ως αλυτρωτικό ιδεολόγημα, ο παντουρκισμός αναφέρεται στην ενοποίηση – πολιτική, πολιτιστική ή και τα δύο – των πληθυσμιακών ομάδων «αποδεδειγμένης ή υποτιθέμενης τουρκικής καταγωγής», οι οποίες διαβιούν είτε εντός είτε εκτός των ορίων του πρώην οθωμανικού χώρου και προφανώς, του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Επί του ιδίου πλαισίου, ο παντουρανισμός στοχεύει, ωσαύτως, στην ενοποίηση πληθυσμιακών ομάδων του ευρύτερου ευρασιατικού χώρου, αλλά αυτές οι ομάδες ορίζονται επί τη βάσει μυθικών καταβολών και συνεπώς, απροσδιόριστων συνόρων. Τοιουτοτρόπως, ο παντουρανισμός φθάνει να εντάσσει στη σκέπη του λαούς όπως ο φινλανδικός, ο ουγγρικός ή ο εσθονικός.⁴ Εξεναντίας, ως επί το πλείστον εσωστρεφής, ο τουρκισμός (türkçülük) ταυτίζεται με την άρθρωση του τουρκικού εθνικισμού υπό τη στενή εθνοκρατική έννοια όπως τούτη εκφράστηκε ιδιαίτερα από την κεμαλική θέση υποστήριξης της καθεστηκυίας τάξης κατά την πρώτη περίοδο ύπαρξης του τουρκικού κράτους.⁵ Συνεπώς, ο τουρκισμός εμπίπτει ως όρος στην έκφραση του εθνικισμού υπό το πρίσμα των συνόρων του «Εθνικού Όρκου» (Misak-ı Milli) και της αποφυγής της σύγκρουσης με ισχυρότερα γειτονικά κράτη και ιδιαιτέρως, την ΕΣΣΔ. Ταυτοχρόνως, συνδέεται με τη διαδικασία εξοβελισμού κάθε έτερου εθνικού στοιχείου – κυρίως του ελληνικού και του αρμενικού – το οποίο στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατείχε σημαντική θέση επί της εμπορικής και οικονομικής ζωής. Σε πρώιμο στάδιο, ήτοι κατά τον τελευταίο αιώνα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η έννοια «τουρκικότητα» (türklük) προσδιορίζει την μεταβατική ιστορική φάση πριν την καλλιέργεια του τουρκισμού ταυτιζόμενη με την εθνική ταυτότητα σε προ-κρατικό επίπεδο, τουτέστιν εκτός των ορίων ενός μοντερνιστικά κατασκευασμένου εθνοκράτους.⁶ Ως

⁴ Landau, J. (1985) *Παντουρκισμός: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού*. 5^η εκδ. Αθήνα: Θετίλη. Σελ. 23-24.

⁵ Μνημειώδες παραμένει, εντός της διαχρονίας, το ρητό του Μουσταφά Κεμάλ «ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο», στο οποίο συμπυκνώνεται η πολιτική-στρατηγική θέαση και εκτίμηση κατά της υιοθέτησης μιας επεκτατικής υψηλής στρατηγικής από το νεότευκτο τουρκικό κράτος. Σαρρής, Ν. (1992) *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας 1923-1950*. Αθήνα: Γόρδιος. Σελ. 174.

⁶ Karpat, K. (2001) *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith and community in the late Ottoman state*. New York: Oxford university press. Σελ. 356.

επιστέγασμα, ο όρος «*milliyetçilik*» – αναφερόμενος στο σύγχρονο τουρκικό εθνικισμό και θεμελιωμένος μετά το 1923 εντός των ιδεολογικών ορίων του σύγχρονου τουρκικού εθνοκράτος – συμπυκνώνει τις δύο προαναφερθείσες έννοιες του τουρκισμού και της πρώιμης τουρκικότητας. Προς επίρρωση – μεταξύ άλλων – του κεντρικού επιχειρήματος περί άρρηκτης σχέσης Ισλάμ και τουρκικού εθνικισμού, αξίζει να αναφερθεί ότι το «*millet*» της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελούσε πληθυσμιακή ενότητα διακρινόμενη επί τη βάση της θρησκείας. Επί παραδείγματι, ενυπήρχε το μουσουλμανικό *millet*. Το γεγονός ότι στη σύγχρονη Τουρκία ο όρος *milliyetçilik* χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον εθνικισμό αναδεικνύει την άρρηκτη διαχρονική σχέση της τουρκικής ανθρωπογεωγραφίας με τη θρησκεία και εν προκειμένω, με το Ισλάμ.

Μία ακόμη σημαντική επισήμανση έγκειται στη διάκριση των εννοιών «ισλαμιστικός» (*Islamist*), «ισλαμικός» (*Islamic*) και «μουσουλμανικός» (*Muslim*). Κοινή βάση των συγκεκριμένων όρων αποτελεί το Ισλάμ, το οποίο – μέσω της πρόταξης του νόμου του Κορανίου ως υπερκείμενο πλαίσιο πίστης και νομιμοποίησης – ορίζεται γεωγραφικά επί τη βάση των περιοχών κήρυξης του λόγου του Μωάμεθ.⁷ Ο ισλαμισμός, κατ' ουσία, αναδεικνύει την πολιτική διάσταση της εν λόγω θρησκείας. Κατ' επέκταση, ο όρος «ισλαμιστικός» αναφέρεται στα συμπαρομαρτούντα παράγωγα, στις δράσεις και στις πολιτικές, οι οποίες παράγονται εν ονόματι της ιδεολογικής αυτής θέσης.⁸ Επί ευρύτερου πλαισίου, ο όρος «ισλαμικός» ενέχει περισσότερο κοινωνιολογική και πολιτισμική χροιά περιοριζόμενος στα όρια της θρησκευτικής πίστης χωρίς επικλήσεις στην πολιτική εξουσία. Εξ' αφορμής τούτου, προκύπτει η αντίφαση σχετιζόμενη με την προαναφερθείσα θέση ότι η θρησκευτική και η πολιτική εξουσία στο Ισλάμ είναι ταυτισμένες και συνεπώς, το πνεύμα είναι πλήρως εισηγμένο στη δημόσια σφαίρα.⁹

⁷ Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) *Η λειτουργία του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ) στο διεθνές σύστημα και η Τουρκία*. Αθήνα: Λιβάνης. Σελ. 23.

⁸ Çinar, A. (2005) *Modernity, Islam and secularism in Turkey: Bodies, places and time*. Minneapolis: University of Minnesota press. Σελ. 13.

⁹ Περί ισλαμικής πολιτειολογίας και της σχέσεως θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας, ο Νεοκλής Σαρρής αναφέρει: Το Ισλάμ, στο οποίο προσήλθαν τα τουρανικά φύλα, είναι μια ιδιότυπη θρησκεία. Πρωταρχικά, συνενώνει το υπερβατικό με το ενδοκόσμιο και συγκεκριμένα την εξουσία στο επέκεινα με την πολιτική εξουσία. Η δεύτερη δεν προέρχεται μονάχα από την πρώτη, αλλά ασκείται ως θρησκευτική επιταγή. Η λατρεία είναι αλληλένδετη και αναπόσπαστη με την ενάσκηση της πολιτικής εξουσίας. Τούτο έχει την έννοια πως το Ισλάμ είναι θρησκεία όσο είναι και πολιτεία, δηλαδή συντεταγμένη πολιτεία. Έτσι, από δογματική καθαρά σκοπιά, το Ισλάμ δίχως τα στοιχεία που συγκροτούν το κράτος, και μάλιστα δίχως επικράτεια, δηλαδή το εδαφικό στοιχείο της πολιτείας, είναι

Η συγκεκριμένη αντίφαση γεννάται εξαιτίας της ιδιαιτερότητας της τουρκικής περιπτώσεως, καθώς διαπιστώνεται η ύπαρξη ισλαμικής κοινωνίας, αλλά όχι ισλαμικού κράτους.¹⁰ Η αιτιολόγηση αυτής της πραγματικότητας συνδέεται με το τεχνητό μοντερνιστικό πλαίσιο υπό το οποίο δημιουργήθηκε το τουρκικό κράτος. Η πολιτική εξουσία – υπό τις επιταγές της κεμαλικής ελίτ – κατέστη αμιγώς κοσμική και το Ισλάμ εξοβελίστηκε από το επίπεδο της δημόσιας σφαίρας με άμεσο απότοκο την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος σχετικώς απογυμνωμένου από το ισλαμικό ταυτοτικό υπόβαθρο της κοινωνίας και συνεπώς, αποκομμένου από αυτήν. Ως ο πλέον γενικός, ο όρος «μουσουλμανικός» εντάσσει άπαντες τους πιστούς στο Ισλάμ ανεξαρτήτως πολιτικής ή ιδεολογικής ταυτότητας. Συνεπώς, δύνανται «να υπάρξουν τόσο ισλαμιστές όσο και κοσμικοί μουσουλμάνοι».¹¹

Τέλος, κρίνεται αναγκαία η παράθεση του ορισμού του «νεοοθωμανισμού», ο οποίος ενέχει κεντρική θέση στην παρούσα εργασία. Οι ρίζες του όρου τοποθετούνται στο ιδεολογικό ρεύμα του οθωμανισμού του 19^{ου} αιώνα. Ο εν λόγω όρος αφορά την ιδέα δημιουργίας κοινής οθωμανικής ταυτότητας, η οποία θα επιβαλλόταν υπεράνω εθνοτικών ή θρησκευτικών ομάδων. Με άλλα λόγια, ο οθωμανισμός (*osmanlilik* ή *osmanlicilik*) αφορούσε την εγκαθίδρυση ενός οθωμανικού έθνους, το οποίο θα εγκόλπωνε το σύνολο των υποκειμένων της αυτοκρατορίας υπό μία κοινή ταυτότητα επί ισοτίμου βάσεως, στην προσπάθεια διάσωσης του οθωμανικού κράτους.¹² Ο σύγχρονος νεοοθωμανισμός έχει καθιερωθεί ως η διανοητική θέση περί ενίσχυσης της εσωτερικής συνοχής και χάραξης της υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας από την περίοδο διακυβέρνησης του Turgut Özal και μετέπειτα. Ο Cengiz Çandar ήταν ο πρώτος, ο οποίος εισήγε το συγκεκριμένο όρο, συνδέοντας αυτόν με την υιοθέτηση δυναμικής και πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής προς υλοποίηση του οράματος ανάληψης από την Τουρκία ηγετικού ρόλου εντός τόσο του τουρκόφωνου όσο και

αδιανόητο. Γι' αυτό και οι θρησκευτικοί κανόνες είναι ταυτόχρονα, δίχως άλλο, νόμοι της (ισλαμικής) πολιτείας. Υπέρτατη συνταγματική και νομοθετική πηγή είναι το Κοράνι υπό την έννοια πως οι υπόλοιποι κανόνες Δικαίου οφείλουν να συμφωνούν προς το «αερό βιβλίο». Σαρρής, Ν. (1990) *Οσμανική πραγματικότητα: Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών (Α' τόμος)*. Αθήνα: Αρσενίδης. Σελ. 35-36.

¹⁰ Karakas, C. (2007) Turkey: Islam and laicism between the interests of state, politics and society. *Peace Research Institute Frankfurt*, 78, σελ. 1-41.

¹¹ Çinar, A. (2005) ό.π., σελ. 14.

¹² Mardin, Ş. (2000) *The genesis of Young Ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas*. New York: Syracuse university press. Σελ. 14.

του ισλαμικού κόσμου.¹³ Ο νεοοθωμανισμός θέτει σε αμφισβήτηση την κεμαλική θέση περί απεμπόλησης του οθωμανικού παρελθόντος ενσωματώνοντας μια περισσότερο εξωστρεφή θέαση όσον αφορά τη χάραξη της τουρκικής υψηλής στρατηγικής. Κατά συνέπεια, η έννοια του νεοοθωμανισμού συνδέεται με την αναθεωρητική ρητορική και πρακτική της Τουρκίας ιδιαίτερα στα πλαίσια του μεταψυχροπολεμικού περιβάλλοντος.¹⁴ Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο συγκεκριμένος όρος τίθεται υπό ένα ευρύτερο πλαίσιο και δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τα εδάφη της παρελθούσης οθωμανικής κυριαρχίας. Τοιουτοτρόπως, ο νεοοθωμανισμός παρατίθεται – γενικότερα στην οικεία βιβλιογραφία – επιπλέον αναφορικά με την τουρκική εμπλοκή σε περιοχές, τις οποίες η Οθωμανική αυτοκρατορία ουδέποτε κατείχε, όπως η Κεντρική Ασία ή ο Καύκασος.

---

¹³ Ο Τούρκος ιστορικός Kemal Karpat παρουσιάζει μια εναλλακτική θέση περί της εισαγωγής του όρου «νεοοθωμανισμός» καταλογίζοντάς αυτόν σε Έλληνες αναλυτές και συγγραφείς, οι οποίοι τον χρησιμοποίησαν πρώτοι εξ' αφορμής της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο το 1974. Η αντίληψη των Τούρκων για τα πρώην οθωμανικά εδάφη περιγράφεται ουσιαστικά από τους συγκεκριμένους αναλυτές διαμέσου αυτού του όρου. Karpat, K. (2002) *Studies on Ottoman social and political history: Selected articles and essays*. Leiden: Brill. Σελ. 524.

¹⁴ Περί του ορισμού του νεοοθωμανισμού, βλ.: Μάζης, Ι. (2012) *Νταβούτογλου και γεωπολιτική*. Αθήνα: Ηρόδοτος. Σελ. 16. Sözen, A. (2010) A paradigm shift in Turkish foreign policy: Transition and challenges. *Turkish studies*, 11 (1), σελ. 103-123. Taspinar, Ö (2008) Turkey's Middle East policies: Between Neo-ottomanism and Kemalism. *Carnegie Middle East Center*, 10, σελ. 1-29. Kramer, H. (2010) AKP's 'new' foreign policy between vision and pragmatism. *German institute for international and security affairs*, σελ. 1-41.

Παράρτημα II: Θεωρητικές επισημάνσεις περί έθνους και εθνικισμού και αναγωγή στην τουρκική περιπτώσιολογία

Σημαίνουσα πτυχή της ανά χείρας διατριβής αφορά τη γέννηση και την καλλιέργεια του εθνικισμού στην Τουρκία ως συστατικό στοιχείο της προσπάθειας επιβίωσής της και μέσω της όποιας συμπόρευσής του με το Ισλάμ.¹ Άλλωστε, η αξία του ταυτοτικού αυτοπροσδιορισμού μιας πληθυσμιακής ομάδας κατά τρόπο ομοιογενή και συνεκτικό ταυτίζεται με την ίδια την ελευθερία και το συμπαρομαρτούν δικαίωμα στην αυτόβουλη δράση υπό το πλαίσιο «παγίων στόχων και ομοιόμορφης σκοπιμότητας».² Προς τούτο, επί της παρούσης, πραγματοποιείται παρουσίαση ορισμένων σημαντικών θεωρητικών σημείων επί του ορισμού των εννοιών του έθνους, της εθνοτικής ομάδας, του εθνοκράτους και του εθνικισμού. Οι εν λόγω έννοιες είναι εξαιρετικά ρευστές και – πολλάκις – υποκειμενικά οριζόμενες, καθώς μια σειρά διλημάτων απόρροια του ανθρωποκεντρικού τους περιεχομένου ανακύπτουν στην επιφάνεια. Πολιτικά, πολιτισμικά, ψυχολογικά, ιστορικά, θρησκευτικά, γλωσσικά κριτήρια συμβάλλουν κατά τη διαδικασία εθνογένεσης δίχως η συγκεκριμένη διαδικασία να είναι μεθοδολογικά μετρήσιμη και αντικειμενικά δυνάμενη να περιγραφεί, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, οι ιδιαίτερες περιστάσεις και οι πολιτικοί σκοποί δύνανται, επίσης, να επηρεάσουν τη φύση του γεννώμενου εθνικισμού.³ Ο Edward Carr, αναγνωρίζοντας την ευρύτητα του ορισμού του έθνους, αναφέρει ότι:

---

¹ Σε αντίθεση με τη θέση του γράφοντος περί σύζευξης τουρκικού εθνικισμού και Ισλάμ επί κοινής βάσης με εκδήλωση επιμέρους εκφάνσεων στη διαχρονία του σύγχρονου τουρκικού κράτους, ο Tanil Bora προτείνει μια τυπολογία τεσσάρων συν ενός εκ διαμέτρου διαφορετικών εθνικισμών. Συγκεκριμένα, παραθέτει τον κλασικό κεμαλισμό (ή Ατατουρκικό εθνικισμό) με αναφορές στη γένεση του τουρκικού εθνοκράτους, τον αριστερίζοντα κεμαλισμό ως το ιδεολογικό πλαίσιο εξισορρόπησης του αναπτυσσόμενου πολιτικού Ισλάμ, το φιλοδυτικό (ή φιλελεύθερο) εθνικισμό με αναφορές στο ζήτημα της οικονομικής ευημερίας, το νεο-παντουρκισμό επί τη βάσει φυλετικών κριτηρίων ως απότοκο της έξαρσης του κουρδικού προβλήματος, ενώ, στο τέλος, προσθέτει τον ισλαμισμό ως μια μορφή δυνητικού εθνικισμού υπό το πρίσμα της πρόσμειξης ισλαμικής και εθνικιστικής ιδεολογίας. Bora, T. (2003) Nationalist discourses in Turkey. *The South Atlantic quarterly*, 102 (2/3), σελ. 433-451.

² Κονδύλης, Π. (2001) *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή. Σελ. 30.

³ Ο Andrew Heywood, προτείνοντας μια τυπολογία των εθνικισμών, μας πληροφορεί ότι ο πολιτικός σκοπός συνδέεται άμεσα με την εθνικιστική επιδίωξη και συνεπώς, με το ίδιο το περιεχόμενο της εθνικιστικής ιδεολογίας σε κάθε περίπτωση. Η γενικότητα και η έκταση της συγκεκριμένης τυπολογίας είναι χαρακτηριστική του τεραστίου βάθους των γενεσιουργών αιτιών της διαδικασίας της εθνογένεσης. Ενδεικτικά, παρατίθενται α) ο αντιαποικιοκρατικός εθνικισμός, ο οποίος κατευθύνεται

Το έθνος δεν αποτελεί «φυσική» ή «βιολογική» ομάδα – υπό την έννοια, επί παραδείγματι της οικογένειας. Δεν κατέχει «φυσικά» δικαιώματα όπως το άτομο λέγεται ότι κατέχει. Το έθνος δεν αποτελεί μία οριζόμενη και ευδιάκριτα αναγνωριζόμενη οντότητα, ούτε έχει οικουμενικό χαρακτήρα. Περιορίζεται επί συγκεκριμένων ιστορικών περιόδων και επί συγκεκριμένων σημείων του πλανήτη.⁴

Η διαλεκτική περί της παράλληλης ή μη ύπαρξης έθνους και κράτους, καθώς και η επιστημονική συζήτηση περί του ποιο προϋπήρχε του άλλου, τίθεται στο επίκεντρο της διάστασης μεταξύ του δυτικού μοντερνιστικού προτύπου εθνογένεσης, όπου η ατομική ταυτότητα διέπεται από το υλιστικό πνεύμα, και της κοσμοσυστημικής παράδοσης της ανατολής,⁵ όπου ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας των πολιτικών και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών αποτελεί γεγονός συναφές με τη δυναμική της κάτωθεν σύστασης του εθνοκράτους. Το μοντερνιστικό πρότυπο, επί τη βάση του οποίου δημιουργήθηκε το σύγχρονο τουρκικό κράτος, ταυτίζεται με την ανάγκη ομογενοποίησης του πληθυσμιακού υποκειμένου⁶ και υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, εντοπίζεται – όπως έχει διευρευνηθεί – στην προκείμενη περιπτώσιολογική μελέτη.

Υπό γενικό πλαίσιο, ο ορισμός της έννοιας του έθνους δεν επαφίεται στην αναγνώριση συνδυασμού συγκεκριμένων γνωρισμάτων κατά εξαντικειμενικευμένο τρόπο, αλλά στη συναντίληψη – εντός των ορίων της ανθρώπινης ομάδος – ότι τα γνωρίσματα αυτά αποτελούν τις συνιστώσες εκείνες, οι οποίες ομογενοποιούν τον

ενάντια στην ξένη κυριαρχία και επιρροή, β) ο συντηρητικός εθνικισμός, ο οποίος αποτελεί «όχημα ρατσισμού και ξενοφοβίας» μέσω επικλήσεων στη φυλετική καθαρότητα, γ) ο φιλελεύθερος εθνικισμός, ο οποίος είναι ιδεαλιστικά οριζόμενος κατά τις επιταγές πολιτικών σκοπών (παραδείγμα αποτελεί ο βρετανικός εθνικισμός ταυτισμένος με το ελεύθερο εμπόριο, καθότι η Βρετανία διέθετε ισχυρό ναυτικό και άρα, ευρύ δίκτυο εμπορικών σχέσεων), δ) ο επεκτατικός εθνικισμός, ο οποίος ταυτίζεται με τον ιμπεριαλισμό και το σοβινισμό και συνεπώς, με την τάση για ηγεμόνευση κάθε τύπου επί άλλων εθνών. Heywood, A. (2006) *Εισαγωγή στην πολιτική*. Αθήνα: Πόλις. Σελ. 165-171.

⁴ Carr, E.H. (1945) *Nationalism and after*. London: MacMillan. Σελ. 39.

⁵ Ήφαιστος, Π. (2009) *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα. Σελ. 65.

⁶ Κονδύλης, Π. (1998) *Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*. Αθήνα: Θεμέλιο. Σελ. 95. Περί της λειτουργίας του έθνους ως σταθεροποιητική και ομογενοποιητική συνιστώσα, ο Grosby αναφέρει, επίσης, χαρακτηριστικά: «[Το έθνος] διαφέρει από άλλες κοινωνικές ομάδες όπως η φυλή, η πόλις-κράτος ή οι ποικίλες εθνοτικές ομάδες όχι μόνο λόγω του καλύπτοντος εδαφικού εύρους, αλλά επίσης λόγω του σχετικώς ομοιόμορφου πολιτισμού, ο οποίος παρέχει σταθερότητα και συνεπώς, διαχρονική συνέχεια». Grosby, S. (2005) *Nationalism: A very short introduction*. New York: Oxford university press. Σελ. 7.

πληθυσμό.⁷ Με απόλυτη συνέπεια προς το μοντερνιστικό πρότυπο, δηλαδή, ο Gurr ορίζει το έθνος υπό το πρίσμα επιβαλλόμενων κριτηρίων και όχι ανθρωποκεντρικών διεργασιών. Στο ίδιο πνεύμα, ο Tilly θεωρεί πως το έθνος ταυτοποιείται υπό όρους αναγνώρισης της διαφορετικότητας του ατόμου από μία ανώτερη εξουσιαστική αρχή και με σκοπό τη δικαιολόγηση χορήγησης πολιτικών δικαιωμάτων και απαίτησης υποχρεώσεων,⁸ ενώ ο Heywood αναγνωρίζει τρεις διαστάσεις όσον αφορά τον εν λόγω ορισμό: την πολιτισμική (εννοώντας τη γλώσσα, τη θρησκεία, την ιστορία και τις παραδόσεις), την πολιτική (εννοώντας το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού και συνεπώς, αυτοδιάθεσης) και την ψυχολογική (εννοώντας τον πατριωτισμό ως έκφραση αφοσίωσης).⁹ Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως αναγιγνωσκόμενου προτύπου, κεντρικό χαρακτηριστικό του έθνους αποτελεί η μετουσίωση της ανάγκης αναγνώρισης της ετερότητας μιας συγκεκριμένης ανθρωπολογικής ενότητας. Οι ιστορικές μνήμες, οι αισθητικές προσλαμβάνουσες, τα πνευματικά χαρακτηριστικά είναι – μεταξύ άλλων – τα στοιχεία εκείνα, που καθιστούν μία τέτοια πληθυσμιακή ομάδα διαφορετική και μοναδική.¹⁰

Όπως έχει προαναφερθεί στο πλαίσιο της ανάλυσης του όρου «τουρκογενής» (Turkic), η νεοοθωμανική ρητορική ταυτίζεται με την επίκληση του κοινού παρελθόντος πληθυσμών κυρίως της Κεντρικής Ασίας. Προς τούτο, κρίνεται αναγκαία η οριοθέτηση της έννοιας της εθνοτικής ομάδας, προκειμένου να διευκρινιστούν οι θεωρητικές βάσεις της συγκεκριμένης ρητορικής. Η εθνοτική ομάδα ορίζεται υπό τη σκέπη κοινών πολιτισμικών και ιστορικών αναφορών, αλλά και της πίστης σε κοινές προγονικές ρίζες.¹¹ Υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, η εθνοτική ομάδα αποτελεί μία ελαστική έννοια, η οποία ενέχοντας αποκλειστικά το πολιτισμικό κριτήριο και τις συμπαρομαρτούσες γλωσσικές, ιστορικές ή θρησκευτικές αναφορές, λαμβάνει ευρύτερη χροιά μη περιοριζόμενη αναγκαστικά εντός νομικών-πολιτικών πλαισίων, όπως οι συνοριακές διευθετήσεις. Κατ' επέκταση, το εθνικιστικό κριτήριο της πίστης και της νομιμοφροσύνης και μεταξύ άλλων, της αφοσίωσης προς ένα συγκεκριμένο φορέα εξουσίας κρίνεται ανεδαφικό, καθώς οι χαλαροί δεσμοί της

⁷ Gurr, T.R. (1993) *Minorities at risk: a global view of ethnopolitical conflicts*. Washington D.C.: US institute of peace. Σελ. 3.

⁸ Tilly, C. (1994) A bridge halfway: Responding to Brubaker. *Contention: Debates in society, culture and science*, 4 (1), σελ. 16.

⁹ Heywood, A. (2006) ό.π., σελ. 159.

¹⁰ Ήφαιστος, Π. (2009) ό.π., σελ. 23.

¹¹ Heywood, A. (2006) ό.π., σελ. 158.

εθνοτικής ομάδας δε δημιουργούν απαραίτητως τέτοιου είδους προϋποθέσεις. Η πίστη στην κοινή καταγωγή και η αναφορά σε κοινούς προγόνους διευρύνει μοιραία τα όρια της εθνοτικής ομάδας και προφανώς, τούτα δύσκολως ταυτίζονται με συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο.¹²

Όσον αφορά τον ορισμό του εθνοκράτους, τούτος συνδέει τη διαδικασία της εθνογένεσης και τη συνεπαγόμενη διεκδίκηση ελευθερίας με το μοντερνιστικό εργαλείο υλοποίησης αυτού του στόχου, το οποίο είναι το κράτος. Η αδήριτη πραγματικότητα των περιορισμένων πλουτοπαραγωγικών πόρων καθιστά το διεθνές περιβάλλον άκρως ανταγωνιστικό και συνεπώς, οι άνθρωποι τείνουν να ομαδοποιούνται επί τη βάσει κοινών αναφορών – όπως τούτες παρατέθηκαν ανωτέρω στα πλαίσια του ορισμού της έννοιας του έθνους – προς λήψη της βέλτιστης θέσης και προς διεκδίκηση των πλείστων δυνατών πολιτικών και οικονομικών ωφελημάτων. Το εθνοκράτος συνεχίζει να αποτελεί, κατά τους τελευταίους αιώνες μετά τη Συνθήκη της Βεσφαλίας του 1648, τον πασίδηλο φορέα διεκδίκησης του δικαιώματος στην ασφάλεια και στην οικονομική ευημερία στις παρυφές του εν λόγω ανταγωνιστικού διεθνούς περιβάλλοντος.¹³ Παραμένοντας στην έννοια του κράτους, εναλλακτικοί ορισμοί εστιάζουν επί του στοιχείου της άσκησης εδαφικής κυριαρχίας αναφερόμενοι επιμέρους είτε στον τρόπο επιτέλεσης αυτού του ρόλου μέσω της χρήσης θεσμών και νόμων¹⁴ είτε στη διάκριση μεταξύ εξουσιαστών και εξουσιαζόμενων όπως υπογραμμίζει ο Emile Durkheim¹⁵ είτε στη δυνατότητα της κρατικής αρχής να κατέχει το «μονοπώλιο άσκησης νόμιμης βίας» όπως αναφέρει ο Max Weber.¹⁶ Κοινή συνισταμένη του συνόλου των συγκεκριμένων προσεγγίσεων αποτελεί η αναγνώριση της εσωτερικής τάξης, η οποία καθιστά το κράτος μια οργανωμένη μονάδα διεπόμενη από ιεραρχημένη δομή και διεκδικούσα την επιβίωσή της εν ονόματι και εις επίκληση του έθνους. Η προκύπτουσα τούτη σύνθεση μεταξύ κρατικού εργαλείου και εθνικού ιδεώδους εντός του βεσπφαλιανού διεθνούς συστήματος δημιουργεί τις προϋποθέσεις της εννοιολογικής σκιαγράφησης του εθνοκράτους.

---

¹² Grosby, S. (2005) ό.π., σελ. 14.

¹³ Gilpin, R. (1986) The richness of the tradition of political realism. Εντός του: Keohane, R. (ed.) *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σελ. 301-321. Σελ. 314.

¹⁴ Grosby, S. (2005) ό.π., σελ. 22.

¹⁵ Dingley, J. (2008) *Nationalism, social theory and Durkheim*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 47-48.

¹⁶ Gellner, E. (1983) *Nations and nationalism*. New York: Cornell university press. Σελ. 3.

Επιστέγασμα των προαναφερθεισών εννοιών αποτελεί ο εθνικισμός, ο οποίος συνίσταται μίας διαχρονίας παραδόσεων και εμπειριών και θέτει ως επίκεντρο τη σημασία του έθνους. Κατά μία έννοια, ο εθνικισμός δύναται να καταστεί αντιληπτός από όλους, αλλά ουδείς δύναται να τον ορίσει ή να τον περιγράψει επακριβώς. Προς τούτο, ορίζεται ποικιλοτρόπως είτε ως ιδεολογική πλατφόρμα και μορφή συμπεριφοράς,¹⁷ είτε ως πλέγμα κανόνων,¹⁸ είτε ως εξομοιωτικό – άνωθεν επιβαλλόμενο – εργαλείο παύσης κάθε επιμέρους εσωτερικής διαφορετικότητας.¹⁹ Κατά τον Ernest Gellner, ο εθνικισμός διακηρύττεται επί τη βάσει της ανάγκης ταύτισης πολιτικών και εθνικών συνόρων, ενώ συνέπεια τούτου αποτελεί η βαρύνουσα πολιτική χροιά του,²⁰ καθώς οι νομικού και πολιτικού τύπου διευθετήσεις καθορίζουν την ένταση και την κατεύθυνση της ρητορικής του. Εν οιαδήποτε περίπτωση, κατά πως συμβαίνει με την έννοια του έθνους, ο εθνικισμός εννοιολογικά και πρακτικά συνδέεται με το δικαίωμα του κυρίαρχου λαού στην αυτοδιάθεση. Η διαδικασία διεκδίκησης ή διατήρησης του εν λόγω δικαιώματος συνδέεται με την πίστη και νομιμοφροσύνη των ανθρώπων, ήτοι το εθνικιστικό πλαίσιο αντιλήψεων πλήρως συναδόμενο με την ταύτιση της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας.²¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο εθνικισμός εντάσσει το άτομο στο σύνολο επί τη βάσει κοινών «εθνικών» χαρακτηριστικών.

Συνδέοντας τις προηγούμενες θεωρητικές επισημάνσεις με την τουρκική περιπτωσιολογία, σημειώνεται ότι κρίσιμο σημείο της παρούσας ανάλυσης αποτελεί η «εκ των άνω» επιβολή ταυτότητας κατά το μοντερνιστικό πρότυπο εθνογένεσης. Η συγκεκριμένη πορεία είναι τρόπον τινά αναγκαία, καθότι η βιωσιμότητα του κράτους εξαρτάται από το βαθμό εμπέδωσης της αλληλεγγύης και της ομοιογένειας εντός των τάξεων του πληθυσμού και συνεπώς, του ηθικού και του εθνικού φρονήματος στην προσπάθεια για την εξασφάλιση της επιβίωσης. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι προς τούτο το στόχο επιστρατεύεται ακόμη και η μυθοπλασία μέσω της εξιδανίκευσης του ιστορικού ή και του προϊστορικού παρελθόντος.²² Με άλλα λόγια, η ανθρωπολογική συνοχή μέσω εμπέδωσης αισθήματος κοινής ταυτότητας πραγματοποιείται με

¹⁷ Kellas, J.G. (1991) *The politics of nationalism and ethnicity*. London: MacMillan. Σελ. 3.

¹⁸ Kedourie, E. (1994) *Nationalism*. Oxford: Blackwell. Σελ. 1.

¹⁹ Grosby, S. (2005) ό.π., σελ. 17.

²⁰ Gellner, E. (1983) ό.π., σελ. 1.

²¹ Greenfeld, L. (1993) *Nationalism: Five roads to modernity*. Cambridge: Harvard university press. Σελ. 3-4.

²² Mearsheimer, J. (2011) *Why leaders lie: The truth about lying in international politics*. New York: Oxford university press. Σελ. 72.

οιοδήποτε μέσο, έστω κι αν αυτό είναι ένα πλαστό κατασκεύασμα.²³ Η κατασκευή αυτή ανάγεται στην ευθύνη της προκείμενης ελίτ, η οποία διαμορφώνει και επιβάλλει κατά τις επιταγές εξασφάλισης της επιβίωσης του συμπαρομαρτούντος πολιτικού μορφώματος. Τοιουτοτρόπως, η ταυτοτική συγκρότηση της κοινωνίας συνδέεται άμεσα με την ταυτότητα της ελίτ, όχι απαραίτητως την πραγματική, αλλά σίγουρα την επιθυμητή.

Στην τουρκική περιπτωσιολογία, όπως και στη δυτικοευρωπαϊκή μοντερνιστική περιπτωσιολογία, το πολιτικό γεγονός, το οποίο ταυτίζεται με την καλλιέργεια εθνικής ταυτότητας, έπεται του πολιτειακού γεγονότος, το οποίο με τη σειρά του ταυτίζεται με τη δημιουργία κρατικής οντότητας.²⁴ Τουτέστιν, ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας απουσιάζει, όπως επίσης και οι «όροι ελευθερίας», τους οποίους παραθέτει ως εφελήριο της διαδικασίας της εθνογένεσης ο Γιώργος Κοντογιώργης. Αξίζει να επισημανθεί ότι οι εν λόγω «όροι ελευθερίας» τίθενται από τον Κοντογιώργη επί μιας ουσιαστικής και όχι ψευδεπίγραφης βάσης, ως, δηλαδή, πραγματοποιήθηκε τελικώς από την κεμαλική ελίτ ανεξαρτήτου του συνόλου των αρχικών επαγγελιών της κατά τη διεξαγωγή του «πολέμου της ανεξαρτησίας» των Τούρκων. Η τουρκική εθνογένεση εκτυλίσσεται «εκ των άνω», δηλαδή υπό την καθοδήγηση της κεμαλικής ελίτ, η οποία μετουσιώνεται εντός των ορίων ενός δεσποτικά διαρθρωμένου συστήματος. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η ταυτότητα του πληθυσμού είναι διαμορφούμενη από την «πεφωτισμένη» κεμαλική ελίτ, ενώ η γλώσσα, η αλφάβητος, η θέση της θρησκείας, η ενδυμασία, οι ατομικές απόψεις τίθενται υπό τη μέγγενη συνταγματικών απαγορεύσεων και μηχανισμών απαλοιφής κάθε εκτροπής από το ιδεώδες του τουρκισμού. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το μοντερνιστικό πλαίσιο, η θρησκεία εξοβελίζεται από τη δημόσια σφαίρα υπό τη διακήρυξη της κοσμικότητας του κράτους και τίθεται υπό τον έλεγχό του. Ταυτοχρόνως, η επίκληση σε κοινωνικό επίπεδο δε σταματά, καθότι τα πνευματικά ερείσματα αποτελούν προϋποθέσεις – όπως έχει προαναφερθεί – καλλιέργειας εθνικής ταυτότητας. Επ' αυτού του ζητήματος, ο Hakan Yavuz αναφέρει χαρακτηριστικά:

²³ Κονδύλης, Π. (2001) ό.π., σελ. 82.

²⁴ Κοντογιώργης, Γ. (2006) *Έθνος και «εκασυγχρονιστική» νεοτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις. Σελ. 82-83.

[Στην περίπτωση της Τουρκίας] το κράτος αναπτύσσει έναν αριθμό θεσμών προς έλεγχο των θρησκευτικών συμβόλων, της γλώσσας, της ιεραρχίας και των μορφών δικτύωσης. Ελέγχοντας τη θρησκεία, το κράτος προσπαθεί να επιτύχει τρεις στόχους. Προσπαθεί να δημιουργήσει τη δική του εκδοχή πεφωτισμένου Ισλάμ, το οποίο προωθεί το σχέδιο εκμοντερνισμού του κράτους. Χρησιμοποιεί το Ισλάμ ως παρακαταθήκη για την εμπέδωση εθνικής ταυτότητας και τη σταθεροποίηση των εξωτερικών πολιτικών συνόρων. Επιπλέον, μετέρχεται το Ισλάμ προκειμένου να νομιμοποιεί τη μορφή διακυβέρνησης και να αποτρέπει αντιπολιτευόμενες ομάδες να χρησιμοποιούν τη θρησκεία ενάντια στο κράτος. Στην περίπτωση της τουρκικής κοσμικότητας, ο έλεγχος της θρησκείας, και όχι η εξασφάλιση της ελευθερίας άσκησης του θρησκευτικού δικαιώματος, αποτελεί κοινό τόπο αντίληψης.²⁵

Ο κεμαλικός εθνικισμός, κατά πως εκφράστηκε διαμέσου της έννοιας του τουρκισμού, απετέλεσε τη «συγκολλητική ουσία» έθνους και κράτους μεταχειριζόμενος και ενδεδυμένος την ισλαμική παράδοση. Κατά τη γέννηση του τουρκικού εθνοκράτους, η θρησκεία όπως και η πολιτική ή η οικονομία εντάχθηκαν σε ένα εξισωτικό πλαίσιο, εντός του οποίου ουδεμία διαφοροποίηση ήταν αποδεκτή, όντας εργαλεία ανά των χειρών της κεμαλικής ελίτ υπό το πλαίσιο του υπέρτατου εθνικιστικού ιδεώδους της εμπέδωσης εσωτερικής συνοχής και εδραίωσης συγκεκριμένων ιεραρχικών δομών. Η συγκεκριμένη πορεία εθνοκρατικής σύστασης – πλήρως συμβατής με το μοντερνισμό της δυτικής Ευρώπης – απέρρευε της ανάγκης υλοποίησης της στρατηγικής επιλογής των Κεμαλιστών, ήτοι της προσέγγισης της Δύσης. Προς τούτο, λαμβάνει χώρα η βίαιη μεταβολή από το αυτοκρατορικό στο εθνοκρατικό και από το ισλαμικό στο κοσμικό και μοντερνιστικό πρότυπο.²⁶ Ο προαναφερθείς δεσποτικός χαρακτήρας του κεμαλικού εθνικισμού βρισκόταν εν πλήρη ακολουθία με το χαρακτήρα του οθωμανικού συστήματος εξ' απόψεως σχέσεως δεσποτείας και υπηκόων με τη μοναδική διαφορά να έγκειται στην εκμοντερνισμένα εκκοσμικευμένη σύστασή του όπως αυτή έλαβε σάρκα και οστά

²⁵ Yavuz, H. (2009) *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. New York: Cambridge university press. Σελ. 146.

²⁶ Γιαλλουρίδης, Χ.Κ. και Λαγγίδης, Α. (2010) *Μετακεμαλισμός*. Αθήνα: Σιδέρης. Σελ. 71.

διαμέσου της δημιουργίας του τουρκικού εθνοκράτους, μετά το 1923, από τον Mustafa Kemal Atatürk.²⁷

---

²⁷ Kizilyürek, N. (2006) *Κεμαλισμός: Η γέννηση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*. Αθήνα: Μεσόγειος. Σελ. 58-59. Επί της σχέσης άρχοντος και αρχόμενου τόσο στο οθωμανικό όσο και στο τουρκικό κράτος, ο Νεοκλής Σαρρής παραθέτει την ανάλυσή του επί τη βάση της ισλαμικής πολιτειολογίας και φιλοσοφίας αναφερόμενος στην Ιμπν-Χαλντουνική θεωρία, σύμφωνα με την οποία το κράτος «επικάθεται της κοινωνίας σαν ξένο σώμα» δίχως κοινωνική νομιμοποίηση. Η απουσία πνευματισμού και ανθρωποκεντρικών καταβολών αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκεκριμένης διαδικασίας σύστασης κράτους, ενώ, επ' αυτού του σημείου, ταυτίζεται πλήρως με το δυτικό μοντερνιστικό πρότυπο. Σαρρής, Ν. (1992) *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*. Αθήνα: Γόρδιος. Σελ. 42.

Παράρτημα ΙΙΙ: Χάρτες

Τα προκύπτοντα κράτη από τη διάλυση της ΕΣΣΔ

Πηγή: Kimball, A. (2011) *Russian and American frontier and imperialist expansion: USSR collapse* [WWW] SAC & Maps. Διαθέσιμο από: <http://pages.uoregon.edu/kimball/ggr.frn.MPR.htm> [30/08/2014].

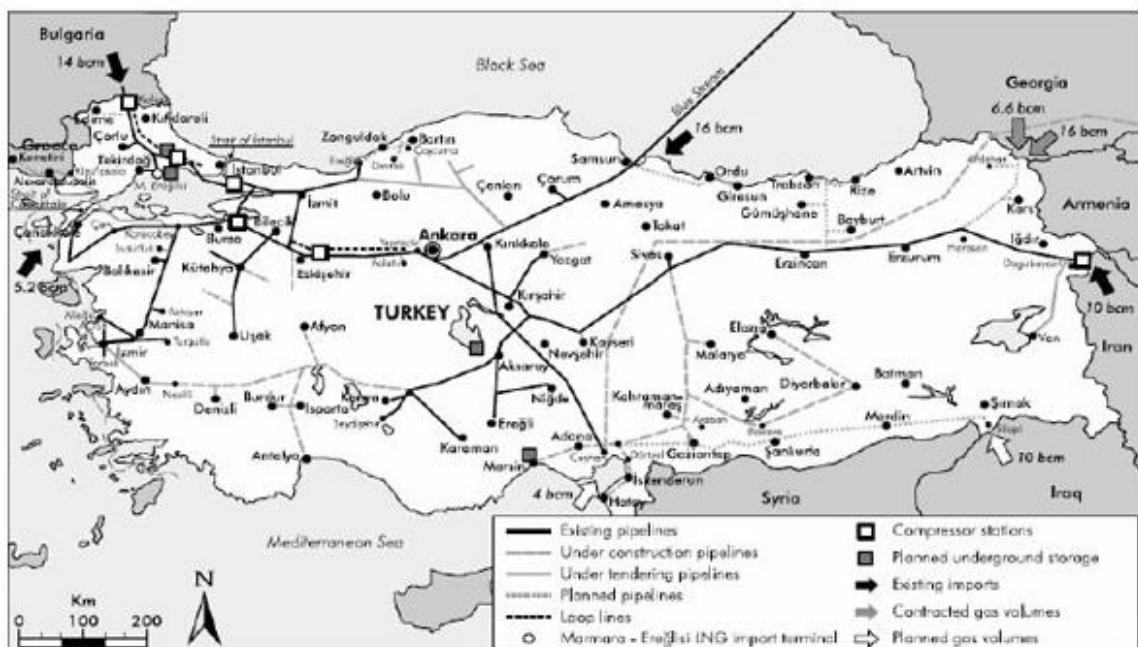

Ο Καύκασος με παρατιθέμενες τις περιοχές σύγκρουσης κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο
Πηγή: Hill, F. (2001) *The Caucasus and Central Asia: How the United States and its allies can stave off a crisis. Brookings policy brief series*, 80, σελ. 3.

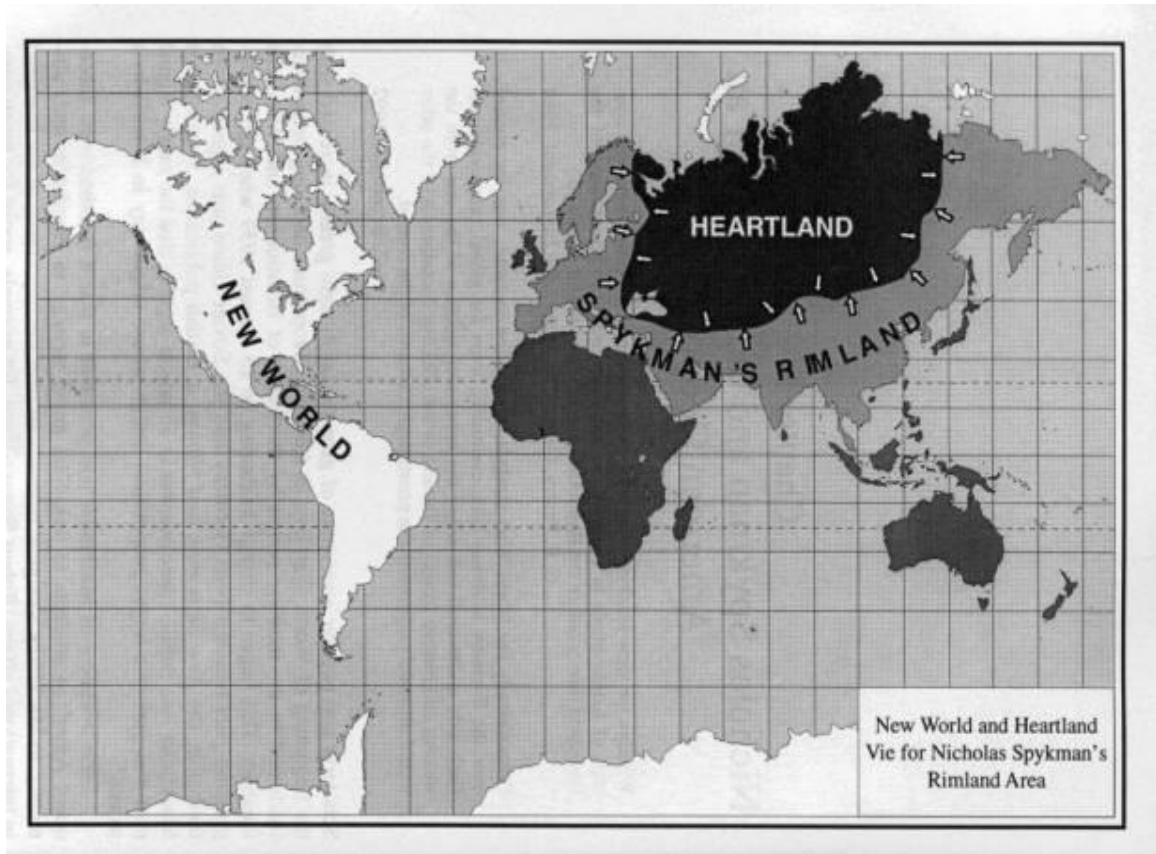
Η ευρύτερη περιφέρεια του Ευξείνου Πόντου

Πηγή: Geonaut online (2014) *Present day physiographic setting of the Black Sea region* [WWW].
 Διαθέσιμο από: <http://geonaut-online.com/environment/geoscience-research/black-sea-paleoclimate/>
 [30/08/2014].

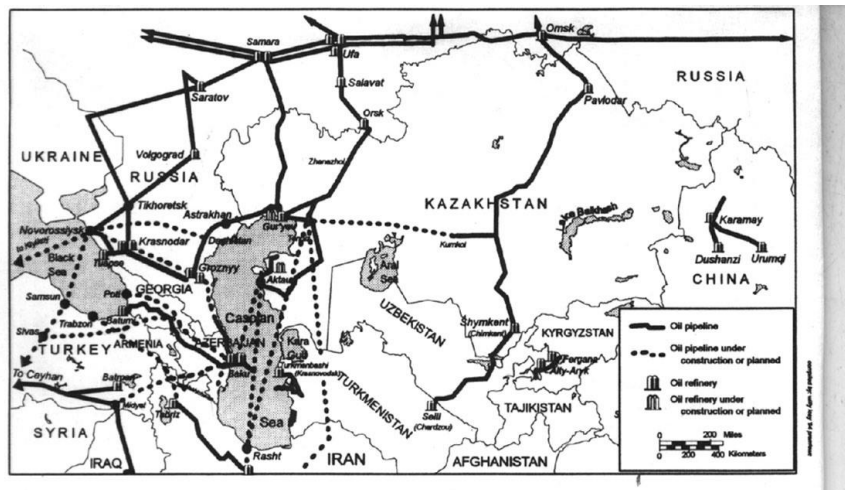
Το τουρκικό σύστημα αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων εν έτει 2004

Πηγή: Tynan, P. and Stephenson, J. (2009) Nuclear power in Saudi Arabia, Egypt and Turkey – how cost effective? *NPEC – Nonproliferation policy education center*, σελ. 22.

Οι γεωπολιτικές θεωρίες των Sir Halford Mackinder και Nicholas Spykman περί «heartland» και «rimland» αντιστοιχώς

Πηγή: Willie, J. (2011) *The gathering storm – The probabilities for various extreme events* [WWW] The Sikh Archives. Διαθέσιμο από: <http://www.sikharchives.com/?p=2865> [30/09/2013].

Οι αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου στην ευρύτερη περιφέρεια της Κασπίας εν έτει 1994

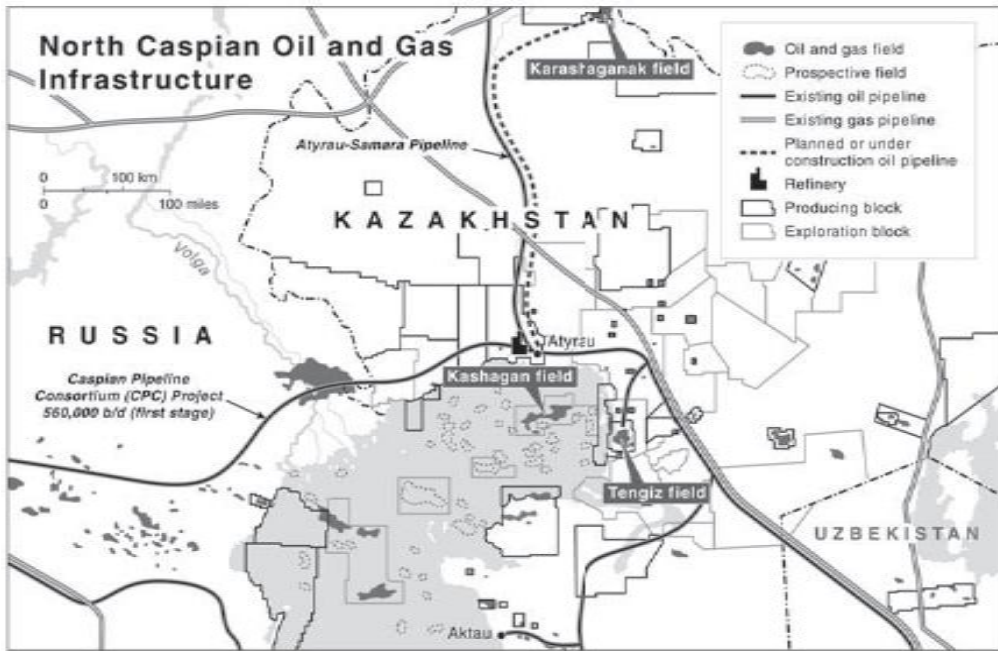
Πηγή: Dorian, J.P., Rosi, I.S. and Indriyanto, S.T. (1994) Central Asia's oil and gas pipeline network: Current and future flows. *Post-Soviet geography*, 35 (7), σελ. 416.

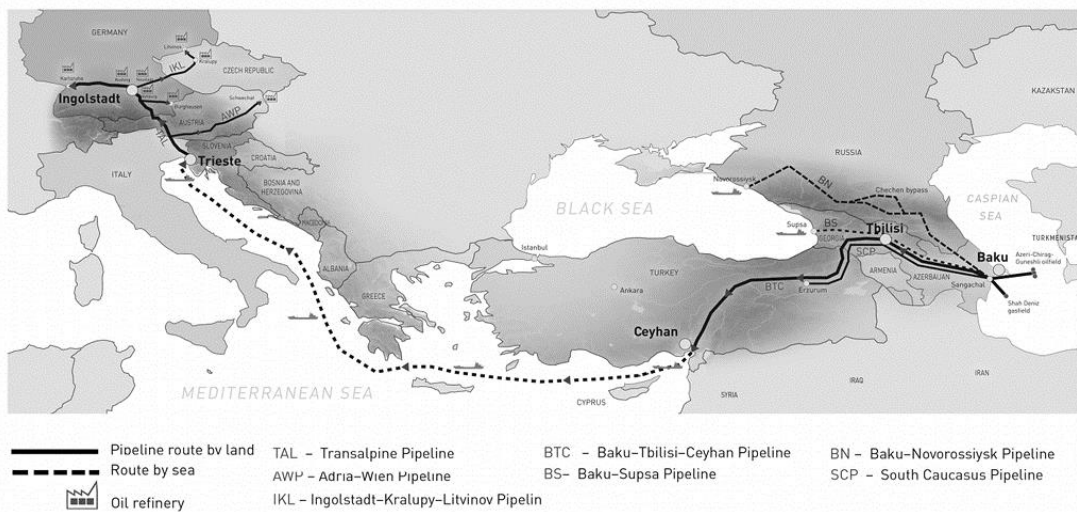
Οι αγωγοί μεταφοράς φυσικού αερίου στην ευρύτερη περιφέρεια της Κασπίας εν έτει 1994
 Πηγή: Dorian, J.P., Rosi, I.S. and Indriyanto, S.T. (1994) Central Asia's oil and gas pipeline network: Current and future flows. *Post-Soviet geography*, 35 (7), σελ. 417.

Κύρια σημεία εξόρυξης πετρελαίου στο Καζακστάν
 Πηγή: Raballand, G. and Genté, R. (2008) Oil in the Caspian Basin: Facts and figures. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 9-29. Σελ. 13.

Υποδομές εκμετάλλευσης και διαμετακίνησης πετρελαίου και φυσικού αερίου στην Κασπία
 Πηγή: Raballand, G. and Genté, R. (2008) Oil in the Caspian Basin: Facts and figures. Εντός του:
 Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ.
 9-29. Σελ. 15.

Οι αγωγοί μεταφοράς του αζερικού πετρελαίου με έμφαση στους ανταγωνιστικούς Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC), Baku-Supsa (BS) και Baku-Novorossiysk (BN)
 Πηγή: Ramsay, A. (2012) *Extract: The oil road – Journeys from the Caspian Sea to the City of London* [WWW] Bright Green. Διαθέσιμο από: <http://brightgreenscotland.org/index.php/2012/09/extract-the-oil-road-journeys-from-the-caspian-sea-to-the-city-of-london/> [2/10/2013].

Οι δυνητικοί αγωγοί παράκαμψης των Στενών του Βοσπόρου
Πηγή: Evans, J. (2004) *Turkish pipeline gaining support* [WWW] The Moscow times. Διαθέσιμο από:
<http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2004/8/article/turkish-pipeline-gaining-support/228955.html> [12/12/2014].

Παράρτημα IV: Πίνακες

Πληθυσμιακή σύνθεση των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας εν έτει 1990		
	Πληθυσμός (σε εκατομμύρια)	Ποσοστό Ρώσων
Αζερμπαϊτζάν	7,1	6
Τουρκμενιστάν	3,6	10
Ουζμπεκιστάν	20,3	8
Τατζικιστάν	5,3	8
Κιργιστάν	4,4	22
Καζακιστάν	16,7	38
Σύνολο	57,4	-

Πηγή: Malik, H. (1994) New relationships between Central and Southwest Asia and Pakistan's regional politics. Εντός του: Malik, H. (ed.) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: Macmillan press, σελ. 249-281. Σελ. 268.

Ποσοστιαία μεταβολή πραγματικού Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος των κρατών της Κεντρικής Ασίας μεταξύ 1991-1997 με έτος βάσης το 1991							
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Καζακιστάν	100	94,7	86	75,2	69	69,3	70,7
Κιργιστάν	100	86,1	72,8	58,2	55	58,9	62,8
Τατζικιστάν	100	71	63,2	51,3	44,9	42,9	43,8
Τουρκμενιστάν	100	94,7	85	68,9	63,2	58,4	43,8
Ουζμπεκιστάν	100	89	86,9	83,3	82,5	83,8	85,6
Μέσος όρος	100	78,8	69,8	59,1	55,6	55,4	56,1

Πηγή: International Monetary Fund (2013) *World economic outlook databases* [WWW] Data and statistics. Διαθέσιμο από: <http://www.imf.org/external/data.htm> [04/10/2013].

Εμπορικές συναλλαγές μεταξύ της Τουρκίας και των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας εν έτει 1992					
	Εξαγωγές		Εισαγωγές		Σύνολο εμπορικών συναλλαγών
	Ποσό (σε χιλιάδες δολάρια ΗΠΑ)	Ποσοστό επί του συνόλου	Ποσό (σε χιλιάδες δολάρια ΗΠΑ)	Ποσοστό επί του συνόλου	Ποσό (σε χιλιάδες δολάρια ΗΠΑ)
Ρωσία	441.997	64,5	1.040.577	83,6	1.482.574
Αζερμπαϊτζάν	102.246	14,9	35.097	2,8	137.343
Αρμενία	3.430	0,5	125	0,0	3.555
Γεωργία	11.617	1,7	6.321	0,5	17.938
Ουζμπεκιστάν	54.492	7,9	21.019	1,7	75.511
Καζακιστάν	19.379	2,8	10.511	0,8	29.890
Τουρκμενιστάν	7.495	1,1	21.181	1,7	28.676
Τατζικιστάν	706	0,1	7.762	0,6	8.468
Κιργιστάν	1.831	0,3	1.442	0,1	1.757

Υπογραμμίζεται ότι το άθροισμα των ποσοστών είναι 100 εφόσον προστεθούν τα δεδομένα από τις υπόλοιπες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες της ανατολικής Ευρώπης και της Βαλτικής.

Πηγή: Winrow, G. (1995) *Regional security and national identity: The role of Turkey in former soviet Central Asia*. Εντός του: Balim, Ç. et al. (eds.) *Turkey: Political, social and economic challenges in the 1990s*. New York: Brill, σελ. 22-41. Σελ. 27.

	Η Ρωσία ως εμπορικός εταίρος των κρατών της Κεντρικής Ασίας (ποσοστιαία απεικόνιση)					
	Εισαγωγές			Εξαγωγές		
	1995	2000	2005	1995	2000	2005
Καζακιστάν	45,1	19,9	10,5	49,9	48,4	38
Κιργιστάν	22,8	16,5	22,2	21,9	23,9	34,2
Τατζικιστάν	12,7	33	9,1	17,3	15,6	19,2
Τουρκμενιστάν	6,4	34,1	1,5	9,6	13,5	10
Ουζμπεκιστάν	-	32	27,9	-	14,1	26,3

Πηγή: Sinitsina, I. (2012) *Economic cooperation between Russia and Central Asian countries: Trends and outlook*. *University of Central Asia: Institute of public policy and administration*, 5, σελ. 8-9.

Ποσοστό εμπορικών ροών των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας με την – ομόσπονδη και κατόπιν ανεξάρτητη – Ρωσία κατά τη φάση της μετάβασης			
	1987	1990	1993
Γεωργία	59	59	-
Αρμενία	57	51	47
Αζερμπαϊτζάν	57	57	46
Καζακστάν	62	59	70
Ουζμπεκιστάν	56	54	57
Κιργιστάν	45	43	47
Τατζικιστάν	46	46	46
Τουρκμενιστάν	48	47	-

Πηγή: Metcalf, L.K. (1997) The (re)emergence of regional economic integration in the former Soviet Union. *Political research quarterly*, 50 (3), σελ. 534.

Εμπορικές ροές μεταξύ των κρατών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας με την Τουρκία και την Ρωσία εν έτει 2007 (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)				
	Τουρκία		Ρωσία	
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εξαγωγές
Αζερμπαϊτζάν	625 (2)	1.056 (1)	1.004 (1)	527 (3)
Αρμενία	130 (7)	0,790 (39)	483 (1)	199 (1)
Γεωργία	708 (1)	172 (1)	575 (2)	46 (9)
Καζακστάν	959 (8)	934 (11)	11.564 (1)	4.659 (4)
Τουρκμενιστάν	-	-	-	-
Κιργιστάν	51 (8)	43 (7)	979 (1)	235 (1)
Ουζμπεκιστάν	-	-	-	-
Τατζικιστάν	-	-	-	-

Αν και διαφαίνεται μέσω του τίτλου, σημειώνεται ότι οι τιμές έχουν ως κράτη αναφοράς τα παρατιθέμενα στην αριστερή στήλη. Επί παραδείγματι, το Αζερμπαϊτζάν εισήγγε, εν έτει 2007, αγαθά και υπηρεσίες από την Τουρκία αξίας 625 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ., ενώ οι εξαγωγές του προς την Τουρκία ανήλθαν στα 1.025 εκατομμύρια ήτοι 1,025 δισεκατομμύριο. Επίσης, στις παρενθέσεις καταγράφεται η θέση της Τουρκίας και της Ρωσίας επί του προκείμενου στατιστικού δεδομένου.

Πηγή: The World Bank (2014) *World Integrated Trade Solution (WITS)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/Country/AZE/Year/2007/Summary> [13/5/2014].

Ετήσια εξέλιξη πληθυσμού			
	Τουρκία	ΕΣΣΔ / Ρωσία	Ιράν
1989	55.541.000	287.776.000	54.370.000
1990	55.541.000	287.776.000	54.370.000
1991	56.981.800	290.527.200	53.766.400
1992	58.103.600	148.041.000	55.483.800
1993	59.255.400	150.385.000	58.942.000
1994	60.641.200	148.920.000	65.581.000
1995	61.284.000	148.940.000	64.805.000
1996	62.253.200	149.120.800	66.769.800
1997	63.222.000	148.000.000	68.735.000
1998	62.600.000	146.600.000	70.699.000
1999	65.161.000	146.300.000	72.664.000
2000	66.130.000	146.000.000	72.664.000
2001	67.652.000	146.720.000	68.281.000
2002	67.600.000	144.700.000	68.281.000
2003	68.652.000	144.700.000	72.499.000
2004	70.712.000	143.425.000	66.392.000
2005	69.660.559	143.420.309	68.017.860
2006	69.660.559	143.420.309	68.017.860
2007	70.413.559	142.069.309	65.025.860

Πηγές: The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa.

Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) σε δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ			
	Τουρκία	ΕΣΣΔ / Ρωσία	Ιράν
1989	107	2.105	114
1990	150	2.042	116
1991	151	1.112	-
1992	159	460	-
1993	180	435	60
1994	131	395	67
1995	170	396	91
1996	181	392	111
1997	190	405	105
1998	270	271	103
1999	250	196	105
2000	267	260	101
2001	196	307	115
2002	233	345	116
2003	303	430	135
2004	392	591	163
2005	483	764	192
2006	531	990	223
2007	647	1301	286

Πηγή: The World Bank (2013) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από:
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [10/10/2013].

Ενεργό στελεχειακό δυναμικό ενόπλων δυνάμεων			
	Τουρκία	ΕΣΣΔ / Ρωσία	Ιράν
1989	650.900	4.258.000	604.500
1990	650.900	4.258.000	604.500
1991	579.200	3.400.000	528.000
1992	560.300	2.720.000	528.000
1993	480.000	2.030.000	473.000
1994	503.800	1.714.000	513.000
1995	507.800	1.520.000	513.000
1996	639.000	1.270.000	513.000
1997	639.000	1.240.000	518.000
1998	639.000	1.159.000	545.600
1999	639.000	1.004.100	545.600
2000	609.700	1.004.100	513.000
2001	515.100	977.100	520.000
2002	514.850	988.100	520.000
2003	514.850	960.600	540.000
2004	514.850	1.212.700	540.000
2005	514.850	1.037.000	420.000
2006	514.850	1.027.000	545.000
2007	514.850	1.027.000	545.000

Πηγές: The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa.

Αμυντικός προϋπολογισμός (σε δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)			
	Τουρκία	ΕΣΣΔ / Ρωσία	Ιράν
1989	2,93	119	9,9
1990	2,93	119	5,77
1991	2,1	133	4,27
1992	4,18	52	1,8
1993	5	75	2
1994	6,3	79	2,3
1995	6	63	2,46
1996	7	48	3,4
1997	8,1	31	4,7
1998	8,4	34	5,8
1999	10,1	31	5,7
2000	10,8	29	7,5
2001	7,4	44	4,8
2002	9,2	50,8	3
2003	11,7	65,2	3,61
2004	10,1	59,6	5,6
2005	11,5	59,1	5,2
2006	11,6	70	6,48
2007	13,7	81,5	7,45

Πηγές: The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe. The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa.

Εξοπλιστικές δαπάνες των κρατών του Καυκάσου (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)			
	Αρμενία	Αζερμπαϊτζάν	Γεωργία
1990	-	-	-
1991	-	-	-
1992	-	11,1	-
1993	9,8	77,5	-
1994	-	43,9	-
1995	52,2	66,2	-
1996	52,4	71,6	67,7
1997	64,1	92,1	44
1998	66,8	107	41,1
1999	68,2	120	25,9
2000	68,1	120	18,8
2001	66,2	132	23,8
2002	64,1	140	33,9
2003	76,6	177	42,6
2004	98,1	228	70,3
2005	141	305	214
2006	188	717	404
2007	280	947	932

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute (2014) *SIPRI military expenditure database*
 [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database
 [21/8/2014].

	Αζερικός στρατός	Αζερική εθνοφυλακή	Στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δυνάμεις της Αρμενίας και του Καραμπάχ	Σοβιετικές δυνάμεις
1988	-	-	1.000	15.000
1989	-	-	7.275	15.000
1990	3.000	300	10.000	15.000
1991	3.000	2.000	12.000	21.000
1992	23.000	4.900	20.930	2.000
1993	40.000	-	30.930	-
1994	45.000	-	30.930	-

Πηγή: Zürcher, C. (2007) *The post-soviet wars: Rebellion, ethnic conflict and nationhood in the Caucasus*. New York: New York university press. Σελ. 179.

	ΑΕΠ σε δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ	Ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ (ποσοστιαία μεταβολή)
Τουρκία	190	7,6
Ιράν	105	3,4
Πακιστάν	62	1
Καζακστάν	22	1,7
Ουζμπεκιστάν	15	5,2
Τατζικιστάν	1	1,7
Κιργιστάν	1,8	9,9
Τουρκμενιστάν	2,5	-11,4
Αζερμπαϊτζάν	4	5,8
Αφγανιστάν	-	-

Πηγές: The World Bank (2014) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [7/6/2014]. The World Bank (2014) *GDP growth (annual %)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries?page=3> [7/6/2014].

Διεθνείς εμπορικές σχέσεις των κρατών-μελών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΟΣ) εν έτει 1994		
	Εξαγωγές (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)	Εισαγωγές (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)
Τουρκία	17.954	23.044
Ιράν	16.700	30.662
Πακιστάν	6.795	9.333
Καζακστάν	3.070	3.662
Ουζμπεκιστάν	3.235	3.203
Τατζικιστάν	263	374
Κιργιστάν	325	379
Τουρκμενιστάν	2.425	1.636
Αζερμπαϊτζάν	687	885
Αφγανιστάν	243	737

Πηγή: Pomfret, R. (1997) The economic cooperation organization: Current status and future prospects. *Europe-Asia studies*, 49 (4), σελ. 662.

	Τα δέκα κράτη-μέλη του ΟΙΔ με τις υψηλότερες εξαγωγές εν έτει 2005 (ιεραρχική απεικόνιση σε δισεκατομμύρια δολάρια)
Σαουδική Αραβία	156,8
Μαλαισία	141
Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	94
Ινδονησία	85,6
Τουρκία	73,5
Ιράν	55,3
Αλγερία	43,5
Κουβέιτ	35,3
Λιβύη	28,8
Καζακστάν	23,6

Πηγή: Organization of the Islamic Conference – Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Studies (SESRTCIC) (2007) *Annual economic report on the OIC countries 2007*. Ankara: Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Studies (SESRTCIC). Σελ. 45.

	Κύριοι εμπορικοί εταίροι του Αζερμπαϊτζάν (ποσοστιαία απεικόνιση επί του συνόλου της αξίας των εισαγωγών και των εξαγωγών)	
	Τουρκία	Ρωσία
1999	13,8	21,8
2000	11	21,2
2001	12,2	12,5
2002	11,3	17,9
2003	8,2	15,5

Πηγή: Dikkaya, M. and Üzümcü, A. (2006) Changing foreign trade relations and trade problems in Azerbaijan. *İktisadi ve idari bilimler dergisi*, 20 (1), σελ. 33.

	Θέση της Τουρκίας επί του συνόλου των εισαγωγών των κρατών της Κεντρικής Ασίας (ποσοστιαία απεικόνιση επί του συνόλου της αξίας)			
	Καζακστάν	Τουρκμενιστάν	Ουζμπεκιστάν	Κιργιστάν
1992	4,1	24,3	5,9	0,5
1993	1,7	16,8	22,3	4
1994	3,7	9,4	2,6	5,3
1995	2,8	3,4	4,3	7,2
1996	2,5	4,8	5,4	6
1997	2,9	11,7	5,6	7,7
1998	3,2	8,4	5,7	5,5
1999	1,7	7,7	5,3	4,2
2000	2,4	8,7	3,2	3,6
2001	1,9	5,8	3,5	3,6
2002	1,6	4,8	3,7	3,9

Υπενθυμίζεται ότι οι εμπορικές σχέσεις της Τουρκίας με το Τατζικιστάν ήταν σχεδόν ανύπαρκτες κατά τη δεδομένη περίοδο, καθώς η πρώην σοβιετική δημοκρατία ήταν χειμαζόμενη από τον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου μεταξύ 1991 και 1997.

Πηγή: Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 322.

Θέση της Τουρκίας επί του συνόλου των εξαγωγών των κρατών της Κεντρικής Ασίας (ποσοστιαία απεικόνιση επί του συνόλου της αξίας)				
	Καζακστάν	Τουρκμενιστάν	Ουζμπεκιστάν	Κιργιστάν
1992	0,8	2,3	2,4	-
1993	1,3	7,3	4,4	1
1994	1	3,3	2,6	1,3
1995	1,7	5,4	1,8	1,3
1996	1,6	5,9	1,6	1,1
1997	2,4	9,5	2,6	1,2
1998	4,3	6,9	3,3	1,3
1999	4,9	5,9	2,6	0,6
2000	3,8	8,6	3,7	0,5
2001	1,1	3,5	1,4	1,3
2002	2	3,3	2,7	3,1

Πηγή: Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 323.

Εξαγωγές της Τουρκίας προς τις «τουρκογενείς δημοκρατίες» (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)					
	Αζερμπαϊτζάν	Καζακστάν	Τουρκμενιστάν	Ουζμπεκιστάν	Κιργιστάν
1993	67,8	67,8	84	213,3	17,1
1994	132,4	131,7	84,3	65	16,8
1995	161,3	150,8	56,1	138,4	38,1
1996	239,5	164	65,6	229,8	47
1997	319,6	210,7	117,1	210,7	49,9
1998	326,1	213	95,7	155,6	41,6
1999	248	96,2	106,6	99,1	22,9
2000	230	119	120	83	20
2001	225	120	105	90	17
2002	226	158	109	93	23

Πηγή: Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 320.

Εισαγωγές της Τουρκίας από τις «τουρκογενείς δημοκρατίες» (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)					
	Αζερμπαϊτζάν	Καζακστάν	Τουρκμενιστάν	Ουζμπεκιστάν	Κιργιστάν
1993	34	43,7	77	31,9	3,4
1994	8,9	32,3	65,7	78,9	4,4
1995	21,8	86,7	111,6	61,4	5,5
1996	39	99,9	99,6	57,7	5,7
1997	58,2	165,1	73,4	94,6	7,6
1998	50,3	253,7	42,2	96,1	6,7
1999	43,9	295,7	67,2	47,5	2,7
2000	95,4	346,6	97,9	86	2,5
2001	78	91	72	36	6
2002	63	202	99	75	15

Πηγή: Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 321.

	Πιστώσεις της Exim Bank προς τις «τουρκογενείς δημοκρατίες» κατά την περίοδο 1992-2000 (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)			
	Διανεμημένες	Απορροφημένες	Επιστραμμένες	Αναβλημένες
Αζερμπαϊτζάν	250	92	21	75
Καζακστάν	240	213	131	152
Κιργιστάν	75	48	23	43
Ουζμπεκιστάν	375	347	324	0
Τουρκμενιστάν	163	133	83	48
Σύνολο	1103	833	582	318

Πηγή: Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 319.

Σχολεία ιδρυθέντα από τουρκικές πρωτοβουλίες εν έτει 1996				
	Κοινότητα του Fethullah Gülen		Ινστιτούτο Έρευνας Τουρκικού Κόσμου	
	Σχολεία	Πανεπιστήμια	Σχολεία	Πανεπιστήμια
Αζερμπαϊτζάν	11	1	1	2
Καζακστάν	27	1	3	2
Ουζμπεκιστάν	18	-	-	-
Κιργιστάν	11	1	-	1
Τουρκμενιστάν	12	1	-	2
Τατζικιστάν	5	-	-	-
Σύνολο	84	4	4	7

Πηγή: Aras, B. (2000) Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options. *Turkish studies*, 1 (1), σελ. 50.

Εκπαιδευτικά κέντρα της Τουρκικής Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων εν έτει 1996	
Αζερμπαϊτζάν	897
Καζακστάν	687
Ουζμπεκιστάν	-
Κιργιστάν	444
Τουρκμενιστάν	210
Τατζικιστάν	140
Περιοχή της Κριμαίας	864
Ταταρστάν	800
Σύνολο	4.042

Πηγή: Aras, B. (2000) Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options. *Turkish studies*, 1 (1). Σελ. 46.

Θρησκευτικά κέντρα της Τουρκικής Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων εν έτει 1999	
Αζερμπαϊτζάν	21
Καζακστάν	19
Ουζμπεκιστάν	-
Κιργιστάν	25
Τουρκμενιστάν	2
Τατζικιστάν	1
Περιοχή της Κριμαίας	16
Ρωσία	17
Σύνολο	101

Πηγή: Aras, B. (2000) Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options. *Turkish studies*, 1 (1). Σελ. 46.

Εκπαιδευτικά και θρησκευτικά κέντρα της Τουρκικής Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων κατά το ακαδημαϊκό έτος 2000-2001	
Ονομασία και χώρα ίδρυσης	Αριθμός μαθητών
Κολέγιο Θεολογίας (Ναχιτσεβάν)	62
Τουρκικό Κολέγιο του Μπακού (Αζερμπαϊτζάν)	334
Κολέγιο Θεολογίας (Τουρκμενιστάν)	185
Σχολή θεολογίας (Αζερμπαϊτζάν)	198
Σχολή θεολογίας (Κιργιστάν)	189
Σχολή θεολογίας (Τουρκμενιστάν)	97

Πηγή: Turan, G., Turan, İ and Bal, İ (2004) Turkey's relations with the Turkic republics. Εντός του: Bal, İ (ed.) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press, σελ. 291-326. Σελ. 305.

	Τάση εξοπλιστικών δαπανών (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ με έτος βάσης το 2011)		
	Παγκόσμιο επίπεδο	NATO	ΗΠΑ
1990	1.534.000	857.692	527.174
1991	-	788.855	463.013
1992	1.199.000	803.106	489.226
1993	1.156.000	768.290	463.504
1994	1.126.000	731.750	435.273
1995	1.073.000	696.758	411.675
1996	1.053.000	675.256	389.287
1997	1.063.000	671.720	387.258
1998	1.052.000	665.117	378.533
1999	1.078.000	684.979	379.466
2000	1.119.000	701.428	394.155
2001	1.144.000	704.325	397.334
2002	1.213.000	761.686	446.142
2003	1.286.000	826.071	507.781
2004	1.359.000	880.208	553.441
2005	1.416.000	904.661	579.831
2006	1.463.000	917.564	588.837
2007	1.520.000	937.450	604.292

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute (2014) *SIPRI military expenditure database*
 [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database
 [22/8/2014].

	Εμπόριο οπλικών συστημάτων με άξονα την Τουρκία (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ με έτος βάσης το 1990)	
	Εισαγωγές	Εξαγωγές
1990	1.247	-
1991	1.216	-
1992	1.844	-
1993	2.309	-
1994	1.884	-
1995	1.605	3
1996	1.525	3
1997	1.531	0
1998	2.628	3
1999	1.735	43
2000	1.166	19
2001	506	5
2002	898	26
2003	323	42
2004	243	28
2005	1.092	13
2006	511	72
2007	666	40
Σύνολο	22.928	297

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute (2009) *SIPRI arms transfers database*
[WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php
[19/8/2014].

	Εξοπλιστικές δαπάνες ως ποσοστό επί των προϋπολογισμών των κρατών-μελών του NATO (μέρος α')								
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Τουρκία	3,5	3,8	3,9	3,9	4,1	3,9	4,1	4,1	3,3
Καναδάς	2	1,9	1,9	1,8	1,7	1,5	1,4	1,2	1,3
ΗΠΑ	5,3	4,7	4,8	4,5	4,1	3,8	3,5	3,3	3,1
Βέλγιο	2,4	2,3	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5
Δανία	2	2	1,9	1,9	1,8	1,7	1,7	1,6	1,6
Γαλλία	3,4	3,4	3,3	3,3	3,3	3	2,9	2,9	2,7
Ιταλία	2,1	2,1	2	2	1,9	1,7	1,9	1,9	1,9
Λουξεμβούργο	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Ολλανδία	2,5	2,4	2,4	2,2	2	1,9	1,9	1,8	1,7
Νορβηγία	2,9	2,7	3	2,7	2,7	2,4	2,2	2,1	2,2
Πορτογαλία	2,7	2,7	2,7	2,6	2,5	2,4	2,3	2,2	2
Ηνωμένο Βασίλειο	3,8	3,9	3,7	3,4	3,2	2,9	2,8	2,6	2,5
Ελλάδα	3,8	3,5	3,6	3,6	3,6	3,2	3,3	3,4	3,5
Γερμανία	2,7	2,2	2	1,9	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5
Ισπανία	1,8	1,7	1,5	1,7	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3
Τσεχία	-	-	-	2,3	2,3	1,9	1,8	1,7	1,9
Ουγγαρία	2,8	2,4	2,4	2,2	2,1	1,6	1,5	1,7	1,5
Πολωνία	2,6	2,3	2,2	2,5	2,3	2	2	2	2
Ρουμανία	4,5	4,8	4,3	2,7	3,1	2,8	2,5	3	3
Βουλγαρία	3,7	3	3	2,6	4	2,9	2,2	2,4	2,5
Εσθονία	-	-	0,5	0,8	1	1	0,9	1	1,1
Λετονία	-	-	-	0,7	0,8	0,9	0,7	0,6	0,6
Λιθουανία	-	-	-	0,8	0,5	0,5	0,5	0,7	1,2
Σλοβενία	-	-	2,2	1,8	1,7	1,7	1,6	1,4	1,4
Σλοβακία	-	-	-	2	1,9	3,2	3	2,3	2,8

Υπογραμμίζεται ότι η παρούσα συγκριτική απεικόνιση αφορά τα κράτη, τα οποία είχαν ενταχθεί στο NATO έως το 2007, ήτοι κατά το καταληκτικό έτος της περιπτωσιολογικής μελέτης. Επιπλέον, σημειώνεται ότι η Ισλανδία δε συμπεριλαμβάνεται, καθότι δε διατηρεί στρατιωτικές δυνάμεις.

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute (2014) *SIPRI military expenditure database* [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database [19/8/2014].

	Εξοπλιστικές δαπάνες ως ποσοστό επί των προϋπολογισμών των κρατών-μελών του NATO (μέρος β')								
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Τουρκία	4	3,7	3,7	3,9	3,4	2,8	2,5	2,5	2,3
Καναδάς	1,3	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3
ΗΠΑ	3	3	3	3,4	3,7	3,9	4	3,9	4
Βέλγιο	1,4	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1
Δανία	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,3	1,4	1,3
Γαλλία	2,7	2,5	2,5	2,5	2,6	2,6	2,5	2,4	2,3
Ιταλία	2	2	2	2	2	2	1,9	1,8	1,7
Λουξεμβούργο	0,7	0,6	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6
Ολλανδία	1,7	1,5	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5
Νορβηγία	2,1	1,7	1,7	2,1	2	1,9	1,6	1,5	1,5
Πορτογαλία	1,9	1,9	1,9	2	1,9	2	2,1	2	1,9
Ηνωμένο Βασίλειο	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5	2,4	2,4	2,3	2,3
Ελλάδα	3,6	3,6	3,4	3,2	2,6	2,7	2,9	2,9	2,8
Γερμανία	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3
Ισπανία	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1	1,2	1,2
Τσεχία	2	2	1,9	2	2,1	1,9	2	1,7	1,6
Ουγγαρία	1,7	1,7	1,8	1,6	1,7	1,5	1,4	1,3	1,3
Πολωνία	1,9	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	2
Ρουμανία	2,7	2,5	2,4	2,3	2,1	2	2	1,8	1,5
Βουλγαρία	2,7	2,7	2,9	2,9	2,8	2,6	2,4	2,3	2,5
Εσθονία	1,3	1,4	1,5	1,7	1,7	1,7	1,9	1,9	2,1
Λετονία	0,8	0,9	1,1	1,6	1,7	1,7	1,7	1,9	1,7
Λιθουανία	1	1,2	1,4	1,3	1,1	1,2	1,2	1,2	1,1
Σλοβενία	1,2	1,1	1,3	1,4	1,4	1,5	1,4	1,6	1,5
Σλοβακία	1,6	1,7	1,9	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6	1,5

Υπογραμμίζεται ότι η παρούσα συγκριτική απεικόνιση αφορά τα κράτη, τα οποία είχαν ενταχθεί στο NATO έως το 2007, ήτοι κατά το καταληκτικό έτος της περιπτωσιολογικής μελέτης. Επιπλέον, σημειώνεται ότι η Ισλανδία δε συμπεριλαμβάνεται, καθότι δε διατηρεί στρατιωτικές δυνάμεις.

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute (2014) *SIPRI military expenditure database* [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database [19/8/2014].

	Υπέρβαση της κατανάλωσης πετρελαίου έναντι της παραγωγής στις δύο μείζονες καταναλώτριες χώρες παγκοσμίως (εκατομμύρια τόνοι ανά έτος)			
	1990	1995	2000	2005
ΗΠΑ	353	424	545	635
Κίνα	25	11	61	146

Πηγή: Shankleman, J. (2006) *Oil, profits and peace: Does business have a role in peacemaking?* Washington: Institute of peace press. Σελ. 17.

	Κορυφαίοι τρεις εμπορικοί εταίροι για έκαστο κράτος της Κεντρικής Ασίας εν έτει 1995			
	Εισαγωγέας	Ύψος συναλλαγών (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)	Εξαγωγέας	Ύψος συναλλαγών (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)
Καζακιστάν	Ρωσία	2.365,8	Ρωσία	1.899,7
	Κίνα	297	Γερμανία	196,7
	Γερμανία	171,1	Κίνα	34,7
Κιργιστάν	Ρωσία	114,3	Ρωσία	104,8
	Καζακιστάν	112,5	Καζακιστάν	66,8
	-	-	Κίνα	27,4
Τατζικιστάν	Ολλανδία	255,2	Ρωσία	136
	Ρωσία	95,3	Καζακιστάν	26,5
	Τουρκία	8,1	Κίνα	0,4
Τουρκμενιστάν	Ουκρανία	460,3	Τουρκία	160,4
	Τουρκία	149,6	Ρωσία	95,8
	-	-	Κίνα	7,7
Ουζμπεκιστάν	Ρωσία	807,9	Ρωσία	906,5
	Ουκρανία	89,5	Κορέα	269,3
	Τουρκία	14,6	Κίνα	52,3

Πηγή: Cummings, S.N. (2012) *Understanding Central Asia: Politics and contested transformations*. New York: Routledge. Σελ. 143.

	Αποθέματα υδρογονανθράκων των παρακάσπιων κρατών εν έτει 2003			
	Εκτίμηση αποδεδειγμένων κοιτασμάτων πετρελαίου (σε δις βαρέλια)	Δυνητικά κοιτάσματα πετρελαίου (σε δις βαρέλια)	Αποδεδειγμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου (σε τρις κυβικά πόδια)	Δυνητικά κοιτάσματα φυσικού αερίου (σε τρις κυβικά πόδια)
Αζερμπαϊτζάν	7 – 12,5	32	30	35
Ιράν	0,1	15	0	10,6
Καζακστάν	9 – 17,6	92	65	88,3
Ρωσία	0,3	7	-	-
Τουρκμενιστάν	0,5 – 0,7	38	71	158,9
Ουζμπεκιστάν	0,6 – 1,3	5	66	66

Υπογραμμίζεται ότι, αναφορικά με τις περιπτώσεις του Ιράν και της Ρωσίας, λογίζονται αποκλειστικά οι περιοχές τους, οι οποίες βρίσκονται εντός της περιμέτρου της Κασπίας Θάλασσας. Επιπλέον, προστίθεται η περίπτωση του Ουζμπεκιστάν με τιμές του 2002.

Πηγές: Ehteshami, A. (2004) Geopolitics of hydrocarbons in Central and Western Asia. Εντός του: Akiner, S. (ed.) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon, σελ. 55-67. Σελ. 62. Belopolsky, A.V. and Talwani, M. (2002) Geopolitical basis and oil and gas reserves of the Greater Caspian Region. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 13-33. Σελ. 25.

	Μερίδιο των παρακάσπιων κρατών επί των παγκοσμίων αποθεμάτων υδρογονανθράκων εν έτει 2003			
	Ποσοστό επί των παγκοσμίων αποθεμάτων πετρελαίου	Θέση στην παγκόσμια κατάταξη	Ποσοστό επί των παγκοσμίων αποθεμάτων φυσικού αερίου	Θέση στην παγκόσμια κατάταξη
Αζερμπαϊτζάν	0,6	16	-	-
Ιράν	11,4	2	15,2	2
Καζακστάν	0,8	15	1,1	14
Ρωσία	6	7	26,7	1
Τουρκμενιστάν	-	-	1,6	11

Πηγή: Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) Caspian energy: Oil and gas resources and the global market. Εντός του: Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. Leiden: Brill, σελ. 77-92. Σελ. 87.

	Διαχρονική απεικόνιση της παραγωγής και των καθαρών εξαγωγών πετρελαίου των παρακάσπιων κρατών (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)			
	Παραγωγή		Καθαρές εξαγωγές	
	1993	2003	1990	2001
Αζερμπαϊτζάν	209	313	77	175,2
Ιράν	3.712	3.852	-	-
Καζακστάν	490	1.106	109	631
Ρωσία	7.173	8.543	0	7
Τουρκμενιστάν	92	210	69	107

Υπογραμμίζεται ότι, αναφορικά με τις περιπτώσεις του Ιράν και της Ρωσίας, λογίζονται αποκλειστικά οι περιοχές τους, οι οποίες βρίσκονται εντός της περιμέτρου της Κασπίας Θάλασσας. Πηγή: Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) *Caspian energy: Oil and gas resources and the global market*. Εντός του: Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. Leiden: Brill, σελ. 77-92. Σελ. 88.

Αναφορικά με τον όρο «καθαρές εξαγωγές» (net exports), τοιουτοτρόπως εννοείται το υπόλοιπο της αξίας των συνολικών εξαγωγών μίας χώρας από τις συνολικές εισαγωγές της. Τοιουτοτρόπως, δίνεται έμφαση στην τιμή του ισοζυγίου εμπορικών συναλλαγών, ιδιαιτέρως όταν πραγματοποιείται αναφορά σε μείζονες παραγωγούς πετρελαίου ή και φυσικού αερίου. Τεκμαίρεται, κατά συνέπεια, ότι οι καθαρές εξαγωγές δύνανται να εμφανίσουν είτε θετικές είτε αρνητικές τιμές. Investopedia (2014) *Net exports* [WWW] Investopedia US, A division of IAC. Διαθέσιμο από: <http://www.investopedia.com/terms/n/netexports.asp> [04/10/2014].

	Διαχρονική απεικόνιση της παραγωγής και των καθαρών εξαγωγών φυσικού αερίου των παρακάσπιων κρατών			
	Παραγωγή (σε δις κυβικά μέτρα ανά έτος)		Καθαρές εξαγωγές (σε δις κυβικά πόδια ανά έτος)	
	1993	2003	1990	2000
Αζερμπαϊτζάν	6,3	4,8	-272	0
Ιράν	27,1	79	-	-
Καζακστάν	6,2	12,9	-257	-176
Ρωσία	576,5	578,6	-	-
Τουρκμενιστάν	60,9	55,1	2.539	1.381
Σύνολο	677	730,4	2010	1205

Υπογραμμίζεται ότι, αναφορικά με τις περιπτώσεις του Ιράν και της Ρωσίας, λογίζονται αποκλειστικά οι περιοχές τους, οι οποίες βρίσκονται εντός της περιμέτρου της Κασπίας Θάλασσας.

Πηγή: Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) *Caspian energy: Oil and gas resources and the global market*. Εντός του: Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. Leiden: Brill, σελ. 77-92. Σελ. 88.

Ποσοστιαία απεικόνιση μερισμάτων επί της Κοινοπραξίας για τον Αγωγό της Κασπίας (Caspian Pipeline Consortium – CPC)	
Ρωσική Ομοσπονδία	24
JSC National Company KazMunaiGaz (Καζακική κρατική εταιρεία)	19
Chevron Caspian Pipeline Consortium Company	15
LukArco B.V.	12,5
Mobil Caspian Pipeline Company	7,5
Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited	7,5
CPC Company	7
BG Overseas Holding Limited	2
Eni International (N.A.) N.V. S.ar.l.	2
Kazakhstan Pipeline Ventures LLC	1,75
Oryx Caspian Pipeline LLC	1,75

Πηγή: Caspian Pipeline Consortium (2014) *Shareholders* [WWW] CPC. Διαθέσιμο από: <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/shareholders.aspx> [08/10/2014].

	Πετρελαϊκή παραγωγή και προκείμενα έσοδα στο Καζακστάν κατά την περίοδο 1999-2005		
	Πετρελαϊκή παραγωγή (σε εκατομμύρια τόνους)	Έσοδα από τις πετρελαϊκές εξαγωγές εν σχέσει με το σύνολο (ποσοστιαία απεικόνιση)	Έσοδα της κεντρικής κυβέρνησης (ποσοστιαία απεικόνιση ως προς το ΑΕΠ)
1999	29,4	35,5	2,2
2000	35,4	46,8	3,3
2001	39,3	48,9	6,6
2002	47,3	50,1	4,4
2003	51,3	53,1	6
2004	59,4	55,4	7
2005	61,9	61,5	10,6

Πηγή: Lohmus, P. and Ter-Martirosyan, A. (2008) Resource revenue and fiscal sustainability in Kazakhstan. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 64-72. Σελ. 65.

Ποσοστιαία απεικόνιση μερισμάτων επί της εκμετάλλευσης των βασικών κοιτασμάτων πετρελαίου στην Κασπία εν έτει 2006	
SOCAR	16
KMG	12
Exxon Mobil	12
Chevron	11
ARCO και BP	9
Agip / ENI	5
Shell	5
Lukoil	5
TOTAL	4
StatOil	4
TPAO	3
Rosneft	2
CONOCO	2
INPEX	2
BG	1
CNPC	1
Λοιποί	7

Πηγή: Raballand, G. and Genté, R. (2008) Oil in the Caspian Basin: Facts and figures. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 9-29. Σελ. 22.

	Ενεργειακή παραγωγή από τους τρεις μείζονες παραγωγούς της Κεντρικής Ασίας					
	Πετρέλαιο (σε χιλιάδες τόνους ανά ημέρα)			Φυσικό αέριο (σε εκατομμύρια κυβικά μέτρα ανά ημέρα)		
	1990	1996	2003	1990	1996	2003
Καζακστάν	21.700	21.100	44.500	7.100	6.500	7.200
Τουρκμενιστάν	5.000	4.400	8.400	87.800	35.400	53.400
Ουζμπεκιστάν	1.300	3.000	7.100	41.000	49.000	58.000

Πηγή: Olcott, M.B. (2005) *Central Asia's second chance*. Washington: Carnegie endowment for international peace. Σελ. 268.

	Παραγωγή, κατανάλωση και καθαρές εξαγωγές των βασικών δρώντων στην Κασπία εν έτει 2004		
		Πετρέλαιο (σε εκατομμύρια βαρέλια ανά ημέρα)	Φυσικό αέριο (σε δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα)
Καζακιστάν	Παραγωγή	1,22	20,51
	Κατανάλωση	0,22	15,75
	Καθαρές εξαγωγές	1	4,76
Τουρκμενιστάν	Παραγωγή	0,21	58,58
	Κατανάλωση	0,1	16,57
	Καθαρές εξαγωγές	0,11	42,01
Αζερμπαϊτζάν	Παραγωγή	0,32	4,99
	Κατανάλωση	0,09	8,2
	Καθαρές εξαγωγές	0,23	-3,21

Πηγή: Raballand, G. and Genté, R. (2008) Oil in the Caspian Basin: Facts and figures. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 9-29. Σελ. 12.

	Συγκριτική απεικόνιση αποδεδειγμένων κοιτασμάτων υδρογονανθράκων εν έτει 2003	
	Αποδεδειγμένα κοιτάσματα πετρελαίου (σε δις βαρέλια)	Αποδεδειγμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου (σε τρις κυβικά πόδια)
Κασπία	216,3	2819,2
Μέση Ανατολή	685,6	2531,8
ΗΠΑ	30,7	184,8
Ευρώπη	20,3	322

Προκειμένου να ληφθεί υπόψη η συνολική ενεργειακή δυνατότητα εκάστου παρακάσπιου κράτους, ο παρών πίνακας λαμβάνει υπόψη το συνολικό δυναμικό της Ρωσίας και του Ιράν. Συνεπώς, η τιμή αναφορικά με την Κασπία περιλαμβάνει το σύνολο των κοιτασμάτων της ρωσικής και της ιρανικής ενδοχώρας.

Πηγή: Amineh, M.P. and Houweling, H. (2005) Caspian energy: Oil and gas resources and the global market. Εντός του: Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. Leiden: Brill, σελ. 77-92. Σελ. 86.

Συμφωνίες συνεκμετάλλευσης κοιτασμάτων στο Αζερμπαϊτζάν εν έτει 2007		
	Εκτιμώμενα αποθέματα	SOCAR (%)
Azeri, Chirag, Gunashi	5,4 δις βαρέλια πετρελαίου	10
Shah Deniz	2,5 δις βαρέλια πετρελαίου και 14 τρις κυβικά πόδια φυσικού αερίου	10
Lankaran-Talysh	700 εκ. βαρέλια πετρελαίου	25
Yalama / D-222	750 εκ. βαρέλια πετρελαίου	20
Absheron	858 εκ. βαρέλια πετρελαίου και 100 τρις κυβικά πόδια φυσικού αερίου	50
Oguz	290 εκ. βαρέλια πετρελαίου και 685 δις κυβικά πόδια φυσικού αερίου	50
Nakhchivan	750 εκ. βαρέλια πετρελαίου	50
Kurdashi-Araz-Kirgan Daniz	730 εκ. βαρέλια πετρελαίου	50
Inam	2,2 δις βαρέλια πετρελαίου	50
Araz, Alov, Sharg	4 δις βαρέλια πετρελαίου	40
Atashgah	600 εκ. βαρέλια πετρελαίου	50
Lerik, Jenab, Savalan, Dalga	1 δις βαρέλια πετρελαίου	50
Zafar-Mashal	1-2 δις βαρέλια πετρελαίου και 1,8 τρις κυβικά πόδια φυσικού αερίου	50
Kalamaddin-Mishovdagh	200 εκ. βαρέλια πετρελαίου	15
Anshad Petrol	219 εκ. βαρέλια πετρελαίου	51
Azeroil	140 εκ. βαρέλια πετρελαίου	51
Southwest Gobustan	147 εκ. βαρέλια πετρελαίου και 7 τρις κυβικά πόδια φυσικού αερίου	20
Zykh-Govsany	66-150 εκ. βαρέλια πετρελαίου	50
Kursangt-Garabagli	730 εκ. βαρέλια πετρελαίου	50
Muradkhanli-Jafarli-Zardab	730 εκ. βαρέλια πετρελαίου	50
Padar-Kharami	580-750 εκ. βαρέλια πετρελαίου	15
Shirvanoil	650 εκ. βαρέλια πετρελαίου	49
West Absheron	200 εκ. βαρέλια πετρελαίου	-

Πηγή: Luecke, M. and Trofimenko, N. (2008) Whither oil money? Redistribution of oil revenue in Azerbaijan. Εντός του: Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge, σελ. 132-156. Σελ. 153-154.

	Ημερήσια παραγωγή πετρελαίου (χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	
	1995	2007
Αζερμπαϊτζάν	183	900
Καζακσταν	440	1500
Τουρκμενιστάν	93	200

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 40.

	Κόστος εξόρυξης πετρελαίου ανά περιοχή (δολάρια ΗΠΑ ανά βαρέλι)
Σαουδική Αραβία	3
Κασπία	10-14
Βόρειος Θάλασσα	10-12

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 73.

Εταιρικά μερίδια επί των πετρελαϊκών κοιτασμάτων Azeri, Chirag και Guneshli (%)	
BP Exploration	17,1267
Amoco Caspian Sea Petroleum	17,01
SOCAR	10
Lukoil	10
Pennzoil Caspian Corporation	4,8175
Unocal Khazar	9,52
StatOil	8,5633
TPAO	6,75
Exxon	5
Itochu	7,45
Ramco Hazar Energy	2,0825
Delta Nimir Khazar	1,68

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 82.

	Συνεισφορά της εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων στις εθνικές οικονομίες κατά την περίοδο 2002-2007	
	Μερίδιο του τομέα πετρελαίου και φυσικού αερίου επί του ΑΕΠ (%)	Μερίδιο του τομέα πετρελαίου και φυσικού αερίου επί των συνολικών εξαγωγών (%)
Αζερμπαϊτζάν	42-50	83-90
Καζακστάν	15-18	50-65
Τουρκμενιστάν	35-55	55-76

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 8.

Εταιρικά μερίδια επί των βασικών πετρελαϊκών κοιτασμάτων της Κασπίας εν έτει 2007	
Tengiz (Καζακστάν)	Chevron 50%, ExxonMobil 25%, KazMunaiGaz 20%, LukArco 5%
Kashagan (Καζακστάν)	Eni 18.52%, Shell 18.52%, ExxonMobil 18.52%, Total 18.52%, ConocoPhillips 9.26%, KazMunaiGaz 8.33%, Inpex 8.33%
Kurmangazy (Καζακστάν)	KazMunaiGaz 25%, Total 25%, Rosneft 50%
Karachaganak (Καζακστάν)	BG 32.5%, Agip 32.5% Chevron-Texaco 20%, LukOil 15%
Azeri-Chirag-Guneshli (Αζερμπαϊτζάν)	BP 34.1%, Chevron 10.27%, SOCAR 10%, Inpex 10%, StatOil 8.56%, Exxon Mobil 8%, TPAO 6,75%
Araz-Alov-Sharg (Αζερμπαϊτζάν)	BP 15%, ExxonMobil 15%, StatOil 15%, EnCana 5%, TPAO 10%, SOCAR 40%
Khvalynskoye (Ρωσία)	LukOil 50%, KazMunaiGaz 50%
Tsentrlnoye (Ρωσία)	LukOil 50%, Gazprom 50%
Cheleken (Τουρκμενιστάν)	Dragon Oil 50%, Turkmenneft 50%

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan. Σελ. 75.

Οι αγωγοί φυσικού αερίου στην Κεντρική Ασία εν έτει 2001	
	Δυνατότητα (σε δις κυβικά εκατοστά ανά έτος)
Τουρκμενιστάν – Ρωσία	67,5
Okarem (Τουρκμενιστάν) – Beineu (Καζακιστάν)	5,4
Uzen (Καζακιστάν) – Aktau (Καζακιστάν)	3,6
Makat (Καζακιστάν) – Βόρειος Καύκασος	25,5
Orenburg (Ρωσία) – Ευρώπη (διαμέσου Καζακιστάν)	58,4
Kartali (Ρωσία) – Kustanay (Καζακιστάν)	5,4
Bukhara (Ουζμπεκιστάν) – Ural (Ρωσία)	14
Bukhara (Ουζμπεκιστάν) – Almaty (Καζακιστάν)	13
Gazli (Ουζμπεκιστάν) – Chimkent (Καζακιστάν)	13
Korpedzhe (Τουρκμενιστάν) – Kord Kui (Ιράν)	4

Πηγή: Kalyuzhnov, A., Lee, J. and Nanay, J. (2002) Domestic use of energy: Oil refineries and gas processing. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 133-168. Σελ. 151.

	Ετήσια κατανάλωση πετρελαίου (σε εκατομμύρια τόνους)				
	Αζερμπαϊτζάν	Καζακιστάν	Τουρκμενιστάν	Ουζμπεκιστάν	Σύνολο
1989	8,1	18,6	3,5	13,1	43,3
1990	8,5	21,5	4,4	12,6	47
1991	8,2	21,7	5	11	45,9
1992	8,1	20,3	4,9	9,1	42,4
1993	8,2	15,7	3,2	8,1	35,2
1994	8,1	12,3	3,7	7,2	31,3
1995	8,5	12	3,9	6,7	31,1
1996	7	10,2	3	7,4	27,6
1997	6	10,3	3	6,7	26
1998	5,9	8,5	4,3	7	25,7
1999	6,3	6,4	4,5	7,1	24,3

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2002) Economies and energy. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 58-85. Σελ. 70.

	Ετήσια κατανάλωση φυσικού αερίου (κατ' αντιστοιχία με εκατομμύρια τόνους πετρελαίου)				
	Αζερμπαϊτζάν	Καζακστάν	Τουρκμενιστάν	Ουζμπεκιστάν	Σύνολο
1989	13,9	10,6	13,1	31,1	68,7
1990	14,2	11,3	8,8	33,2	67,5
1991	13,6	11,8	8,6	33,4	67,4
1992	10,6	12,2	8,4	33,6	64,8
1993	7,8	11,7	8,4	36,6	64,5
1994	7,3	9,2	9,2	37,2	62,9
1995	7,2	9,7	7,2	38,1	62,2
1996	5,3	8,1	9	39	61,4
1997	5	6,4	9,1	40,9	61,4
1998	4,7	6,5	9,2	42,3	62,7
1999	5	7,1	10,2	44,3	66,6

Πηγή: Kalyuzhnova, Y. (2002) *Economies and energy*. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 58-85. Σελ. 72.

	Το αζερικό εξαγωγικό εμπόριο κατά την περίοδο 1999-2003 (σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)				
	1999	2000	2001	2002	2003
Τρόφιμα	60	57	55	68	127
Βαμβάκι	22	37	15	23	33
Πετρελαιοειδή	801	1.519	1.841	2.046	2.250
Μεταλλεύματα	25	32	19	22	55
Χημικά και πετροχημικά προϊόντα	23	36	36	59	51
Μηχανήματα και εξοπλισμός	38	34	64	44	35
Λοιπά	56	84	16	43	77
Σύνολο	1.025	1.799	2.046	2.305	2.625

Πηγή: Dikkaya, M. and Üzümcü, A. (2006) *Changing foreign trade relations and trade problems in Azerbaijan*. *İktisadi ve idari bilimler dergisi*, 20 (1), σελ. 32.

	Επιμερισμός επενδύσεων ανά τομέα στο Τουρκμενιστάν κατά την περίοδο 1994-1999 (σε δισεκατομμύρια μανάτ)					
	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Πετρέλαιο και φυσικό αέριο	1,9	22,3	486	1.390	3.242	3.838
Ελαφρά βιομηχανία	4	23,8	386	404	269	756
Ηλεκτρισμός	0,2	6,3	39	231	238	44
Γεωργία	3,1	15,6	144	142	798	171
Μεταφορές και επικοινωνίες	0,6	7,9	960	412	378	643
Σύνολο	21,5	143	3.112	4.297	6.367	7.955

Υπογραμμίζεται ότι το σύνολο προκύπτει κατόπιν προσμέτρησης και άλλων τομέων δραστηριότητας.
 Πηγή: Pomfret, R. (2001) *Turkmenistan: From communism to nationalism by gradual economic reform*. *Kluwer academic publishers*, 11, σελ. 172.

	Προσφορά και ζήτηση φυσικού αερίου στην εσωτερική αγορά της Τουρκίας (σε δισεκατομμύρια κυβικά εκατοστά)						
	2003	2004	2005	2006	2007	2010	2020
Συνολική ζήτηση	24	30,8	32,2	46	47,9	55,1	82,8
Ρωσία	6	6	6	6	6	6	-
Ρωσία (Turusgaz)	8	8	8	8	8	8	8
Ρωσία (Blue Stream)	2	4	6	8	10	16	16
Ιράν	5	6	7	9	10	10	10
Αζερμπαϊτζάν	-	-	-	2	3	6,6	6,6
Τουρκμενιστάν	-	-	-	5	7,2	9,2	16
Αλγερία (LNG)	4	4	4	4	4	4	4
Νιγηρία (LNG)	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Συνολική προσφορά μέσω εισαγωγών	25,9	28,8	31,8	42,4	48,4	59,7	56,1

Σημειώνεται ότι, μέσω των ανωτέρω παρατιθέμενων δεδομένων, επισκοπείται η καταγραφή της γενικής τάσης. Προς τούτο, διακρίνονται αστοχίες στον υπολογισμό των συνόλων, εξαιτίας κυρίως της ανάγκης στρογγυλοποίησης των τιμών.

Πηγή: Winrow, G. (2004) *Turkey and the East-West gas transportation corridor*. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 28.

	Ενεργειακή ζήτηση ανά οικονομικό κλάδο στην Τουρκία (κατ' αντιστοιχία με εκατομμύρια τόνους πετρελαίου)					
	Βιομηχανία	Οικιακή χρήση	Μεταφορές	Γεωργία	Λοιποί	Σύνολο
1995	18,181	17,475	10,827	2,79	1,514	50,787
1997	22,779	21,374	12,209	3,12	0,158	61,040
1999	26,576	23,021	13,512	3,485	1,604	68,205
2001	30,815	24,708	14,842	3,87	1,651	75,883
2003	35,49	26,414	16,146	4,275	1,7	84,024
2005	40,764	28,238	17,564	4,724	1,75	93,037
2007	46,863	30,125	19,122	5,15	1,8	103,068
2010	57,493	33,193	21,722	5,862	1,89	120,15

Πηγή: Toklu, E. et al. (2010) Energy production, consumption, policies and recent developments in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 14, σελ. 1177.

	Συγκριτική απεικόνιση αγωγών		
	Μήκος (σε μίλια)	Δυνατότητα (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	Κόστος ανά βαρέλι (σε δολάρια ΗΠΑ)
Baku-Supsa	510	1500	0,5
Baku-Ceyhan (BTC)	1200	800	2,44
Samsun-Ceyhan	534	1880	0,88
Kiyiköy-Ibrikbaba	114	1500	0,35

Πηγή: Soligo, R. and Jaffe, A.M. (2002) The economics of pipeline routes: The conundrum of oil exports from the Caspian Basin. Εντός του: Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan, σελ. 109-132. Σελ. 114.

Διαχρονική απεικόνιση της ενεργειακής αγοράς της Τουρκίας						
	1991	1994	1997	2000	2003	2007
Παραγωγή πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	85,2	71,5	67,2	51,4	45,8	45,8
Κατανάλωση πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	466	542	631	662	637	671
Καθαρές εξαγωγές πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	-380	-470	-563	-611	-591	-625
Αποδεδειγμένα κοιτάσματα πετρελαίου (σε δισεκατομμύρια βαρέλια)	0,61	0,47	0,26	0,29	0,3	0,3
Παραγωγή φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	7,1	7	8,9	22,5	19,7	31,5
Κατανάλωση φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	149,6	192,3	346	523,8	748	1.292,4
Καθαρές εξαγωγές φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	-142,4	-187,6	-338,4	-507,8	-729,2	-1.264,3
Αποδεδειγμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου (σε τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	1,15	0,37	0,31	0,31	0,3	0,3
Συνολική πρωτογενής ενεργειακή παραγωγή (σε τετράκις εκατομμύρια Btu)	0,87	0,94	1,09	1	0,91	1,17
Συνολική πρωτογενής ενεργειακή κατανάλωση (σε τετράκις εκατομμύρια Btu)	2,06	2,22	2,92	3,15	3,3	4,35

Πηγή: U.S. Energy Information Administration (2014) *Turkey* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=tu#pet> [30/10/2014].

Διαχρονική απεικόνιση της ενεργειακής αγοράς της Ρωσίας					
	1994	1997	2000	2003	2007
Παραγωγή πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	6.951	6.101	6.723	8.534	9.878
Κατανάλωση πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	3.750	2.562	2.578	2.681	2.697
Καθαρές εξαγωγές πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	3.200	3.538	4.145	5.852	7.181
Αποδεδειγμένα κοιτάσματα πετρελαίου (σε δισεκατομμύρια βαρέλια)	-	48,5	48,5	60	60
Παραγωγή φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	21.450	18.900	19.334	20.507	21.595
Κατανάλωση φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	15.213	12.298	13.058	14.204	15.180
Καθαρές εξαγωγές φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	6.236	6.602	6.276	6.303	6.414
Αποδεδειγμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου (σε τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	-	1.700	1.700	1.680	1.680
Συνολική πρωτογενής ενεργειακή παραγωγή (σε τετράκις εκατομμύρια Btu)	42,3	38,7	41,6	47,1	52,5
Συνολική πρωτογενής ενεργειακή κατανάλωση (σε τετράκις εκατομμύρια Btu)	29,2	24,3	26,1	27,4	28,6

Πηγή: U.S. Energy Information Administration (2014) *Russia* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=RS&trk=m> [30/10/2014].

Διαχρονική απεικόνιση της ενεργειακής αγοράς του Ιράν						
	1991	1994	1997	2000	2003	2007
Παραγωγή πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	3.357	3.672	3.727	3.765	3.833	4.039
Κατανάλωση πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	1.074	1.129	1.221	1.248	1.425	1.655
Καθαρές εξαγωγές πετρελαίου (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)	2.282	2.542	2.506	2.517	2.407	2.383
Αποδεδειγμένα κοιτάσματα πετρελαίου (σε δισεκατομμύρια βαρέλια)	92,85	92,86	93	89,7	89,7	136,27
Παραγωγή φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	918	1.123	1.659	2.127	2.860	3.951
Κατανάλωση φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	811	1.123	1.663	2.220	2.909	3.992
Καθαρές εξαγωγές φυσικού αερίου (σε δισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	107	0	-3,5	-93,5	-49,4	-40,2
Αποδεδειγμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου (σε τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια)	600,3	730	741,6	812,3	812,3	974
Συνολική πρωτογενής ενεργειακή παραγωγή (σε τετράκις εκατομμύρια Btu)	8,26	9,16	9,83	10,39	11,35	12,99
Συνολική πρωτογενής ενεργειακή κατανάλωση (σε τετράκις εκατομμύρια Btu)	3,23	3,68	4,43	5,02	6,18	7,89

Πηγή: U.S. Energy Information Administration (2014) *Iran* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=IR&trk=m> [30/10/2014].

	Τα κυριότερα κοιτάσματα πετρελαίου στην Κεντρική Ασία εν έτει 2004		
	Όνομασία	Αποδεδειγμένα αποθέματα (σε δισεκατομμύρια βαρέλια)	Παραγωγή (σε χιλιάδες βαρέλια ανά ημέρα)
Καζακιστάν	Tengiz	6 – 9	290
	Karachaganak	2,4	210
	Kashagan	7 – 9	-
Τουρκμενιστάν	Cheleken	0,6	10
	Nebit Dag	0,1	10
Ουζμπεκιστάν	Central Ustyurt και Southwest Gissar	-	-

Πηγή: Dorian, J.P. (2006) Central Asia: A major emerging energy player in the 21st century. *Energy policy*, 34, σελ. 552.

Δυναμική παραγωγής και εξαγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου στην Κεντρική Ασία							
		Πετρέλαιο (σε βαρέλια ανά ημέρα)			Φυσικό αέριο (σε δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα)		
		2005	2010	2015	2005	2010	2015
Καζακιστάν	Παραγωγή	1,2 εκ.	2 εκ.	3,4 εκ.	15	22,7	-
	Εξαγωγές	1 εκ.	1,6 εκ.	2,9 εκ.	13	24	35
Τουρκμενιστάν	Παραγωγή	560.000	960.000	1,3 εκ.	100	120	180
	Εξαγωγές	320.000	660.000	960.000	70	100	115
Ουζμπεκιστάν	Παραγωγή	-	-	-	67	70	-
	Εξαγωγές	-	-	-	15	20	25

Πηγή: Dorian, J.P. (2006) Central Asia: A major emerging energy player in the 21st century. *Energy policy*, 34, σελ. 553.

	Μερίδιο εκάστου ενεργειακού πόρου επί της εσωτερικής κατανάλωσης στην Τουρκία (ποσοστιαία απεικόνιση)				
	1990	1995	2000	2010	2020
Άνθρακας	22,7	17,6	19	20,5	36
Πετρέλαιο	48,3	50,4	46,5	35,7	27,6
Φυσικό αέριο	0,1	6,1	9,7	16,4	10,9
Ηλεκτρικό ρεύμα	6,3	11,4	13,9	17,7	18,9
Λοιποί	28,1	14,5	10,9	9,7	6,6

Πηγή: Toklu, E. et al. (2010) Energy production, consumption, policies and recent developments in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 14, σελ. 1176.

	Μεταφορά αργού πετρελαίου μέσω αγωγών προς την Τουρκία κατά την περίοδο 1991-2007 (σε χιλιάδες βαρέλια)				
	Ιράκ-Τουρκία	Ceyhan-Kırıkkale	Batman-Dörtıyol	Şelmo-Batman	Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC)
1991	-	17.697	27.944	1.332	-
1992	-	20.374	25.732	1.295	-
1993	-	24.210	23.041	804	-
1994	-	22.648	22.289	1.088	-
1995	-	24.887	20.146	832	-
1996	5.215	29.642	16.979	751	-
1997	134.562	27.644	18.753	703	-
1998	277.671	23.435	17.128	644	-
1999	305.603	28.897	17.767	611	-
2000	285.716	24.751	18.904	825	-
2001	230.855	24.779	19.836	793	-
2002	175.667	26.510	18.482	691	-
2003	60.824	26.357	9.417	851	-
2004	37.685	24.601	9.488	767	-
2005	13.166	25.986	10.108	634	-
2006	12.930	27.381	10.822	535	57
2007	39.833	23.003	10.147	507	210.352

Πηγή: Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. (2008) *Crude oil transportation figures* [WWW] BOTAS. Διαθέσιμο από: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> [21/8/2014].

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αγιάλα, Σ. και συνεργάτες (επιμ.) (2001) *Τουρκία: Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Αλεξόπουλος, Η.Κ. (2001) *Οι πολιτικοστρατηγικές επιπτώσεις από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης στις τρεις ανεξάρτητες δημοκρατίες του Καυκάσου: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενίας, Γεωργίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Βρυώνης, Σ. (1993) *Το τουρκικό κράτος και η ιστορία: Η Κλειώ συναντά τον γκρίζο λύκο*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Βρυώνης, Σ. (2007) *Ο μηχανισμός της καταστροφής: Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*. Αθήνα: Εστία.
- Γιαλλουρίδης, Χ. (2004) *Η Τουρκία στον 21^ο αιώνα: Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Γιαλλουρίδης, Χ.Κ. και Λαγγίδης, Α. (2010) *Μετακεμαλισμός*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Γιανναράς, Χ. (2006) *Η απανθρωπία του δικαιώματος*. Αθήνα: Δόμος.
- Γκιοκάλπ, Ζ. (2005) *Αρχές τουρκισμού*. Αθήνα: Κούριερ εκδοτική.
- Γκιουβέν, Ν. (2009) *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: Τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*. 2^η εκδ. Αθήνα: Εστία.
- Γώγος, Κ. (2011) *Τουρκικό πολιτικό Ισλάμ και ισλαμιστικά δίκτυα στη Γερμανία*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Δρακόπουλος, Λ. (2009) *Κεντρική Ασία: Από τα Σοβιέτ στο Μαχαλά*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ήφαιστος, Π. (1995) *Αμερικανική εξωτερική πολιτική: Από την ιδεαλιστική αθωότητα στο πεπρωμένο του έθνους*. 2^η εκδ. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ήφαιστος, Π. (2001) *Κοσμοθεωρητική ετερότητα και αξιώσεις πολιτικής κυριαρχίας: Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Ήφαιστος, Π. (2002) *Διπλωματία και στρατηγική των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*. 6^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.

- Ήφαιστος, Π. (2005) *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων*. 7^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Ήφαιστος, Π. (2006) *Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*. 6^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Ήφαιστος, Π. (2007) *Ο πόλεμος και τα αίτιά του: Τα πολλά πρόσωπα του ηγεμονισμού και της τρομοκρατίας*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Ήφαιστος, Π. (2009) *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Ήφαιστος, Π. (2009) *Οι διεθνείς σχέσεις ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης στην Ελλάδα και στο εξωτερικό: Διαδρομή, περιεχόμενο και γνωσιολογικό υπόβαθρο*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Ήφαιστος, Π., Κολιόπουλος, Κ. και Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) (2012) *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου 1941-1950: Στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια*; Αθήνα: Ινστιτούτο διεθνών σχέσεων – Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Ήφαιστος, Π. και Πλατιάς, Α. (επιμ.) (1992) *Ελληνική αποτρεπτική στρατηγική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Θουκυδίδης (2005) *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου (μετάφραση Άγγελου Βλάχου)*. 8^η εκδ. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Θουκυδίδη Ιστορίαι (μετάφραση Ελευθερίου Βενιζέλου).
- Ινσέλ, Α. και Μπαϊράμογλου, Α. (επιμ.) (2007) *Ο τουρκικός στρατός: Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Ιωαννίδης, Χ. (1995) *Νέο-οθωμανικός ιμπεριαλισμός 1955-1995: Ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού*. Αθήνα: Τροχαλία.
- Καραγιάννης, Μ. (2006) *Η τουρκική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο: Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι, προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Καραμπελιάς, Γ. (2004) *Τουρκία: Θρησκεία, κοινωνία και πολιτική*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Κονδύλης, Π. (1983) *Η κριτική της μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη: από τον όψιμο μεσαίωνα ως το τέλος του διαφωτισμού*. Αθήνα: Γνώση.
- Κονδύλης, Π. (2011) *Πλανητική πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο*. 2^η εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο.

- Κονδύλης, Π. (1998) *Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κονδύλης, Π. (1998) *Το αόρατο χρονολόγιο της σκέψης: Απάντηση σε 28 ερωτήματα*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κονδύλης, Π. (1999) *Θεωρία του πολέμου*. 4^η εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κονδύλης, Π. (2000α) *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*. Αθήνα: Στιγμή.
- Κονδύλης, Π. (2001) *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή.
- Κονδύλης, Π. (2002) *Μελαγχολία και πολεμική: Δοκίμια και μελετήματα*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κοντογιώργης, Γ. (2006) *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεωτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Κουλουμπής, Θ. και Κώνστας, Δ. (1985) *Διεθνείς σχέσεις: Μια συνολική προσέγγιση (Α΄ τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κούρκουλας, Α. (επιμ.) (1998) *Εγκλημα και εξουσία: Η άκρως απόρρητη τουρκική έκθεση για την υπόθεση Σουσουρλούκ*. Αθήνα: Νέα σύνορα – Λιβάνης.
- Κουσκουβέλης, Η. (2004) *Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. 2^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Κουσκουβέλης, Η.Ι. και Λίτσας, Σ.Ν. (επιμ.) (2013) *Το στρατηγικό βάθος και η Τουρκία*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Κύρρης, Κ. (1980) *Κύπρος, Τουρκία και ελληνισμός: Θεσμοί, δομές, σχέσεις, προβλήματα*. Λευκωσία: Λάμπουσα.
- Κωνσταντόπουλος, Ι. (2010) *Οικονομία και κατασκοπεία: Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Λίτσας, Σ. (2007) Η σύγχρονη τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους: Από τη θεσμική κατοχύρωση στη συνειδησιακή ταύτιση. *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)*, σελ. 1-49.
- Μάζης, Ι. (2000) *Μυστικά ισλαμικά τάγματα και πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία*. 2^η εκδ. Αθήνα: Προσκήνιο.
- Μάζης, Ι. (2008) *Η γεωπολιτική της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και η Τουρκία*. Αθήνα: Λιβάνης.

- Μάζης, Ι. (2012) *Νταβούτογλου και γεωπολιτική*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Μακιαβέλι, Ν. (2005) *Ο ηγεμόνας*, 2^η εκδ. Αθήνα: Ατραπός.
- Μάκιντερ, Χ.Τζ. (2006) *Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα & άλλες τρεις εισηγήσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μαρκεζίνης, Β. (2010) *Μια νέα εξωτερική πολιτική για την Ελλάδα: Εντός των πλαισίων της βαθμιαίας ανεξαρτητοποίησης της Ευρώπης από τις ΗΠΑ*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Μηνάγιας, Χ.Δ. (2010) *Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*. Αθήνα: Τουρίκης.
- Μητράρας, Α. (2012) *Ο τουρκικός εθνικισμός του Ζίγια Γκιοκάλπ και ο κεμαλισμός*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μιχαλακόπουλος, Γ.Β. (2004) *Η λειτουργία του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ) στο διεθνές σύστημα και η Τουρκία*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Μούδουρος, Ν. (2012) *Ο μετασχηματισμός της Τουρκίας: Από την κεμαλική κυριαρχία στον «ισλαμικό νεοφιλελευθερισμό*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μπόση, Μ. (1999) *Ζητήματα ασφαλείας στη νέα τάξη πραγμάτων*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μπόση, Μ., Λιούσης, Ν. και Κουρματζής, Α. (επιμ.) (2005) *Τρεις γεωπολιτικές προκλήσεις για την ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Νταβούτογλου, Α. (2010) *Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας*, 12^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Παρίσης, Ι. (2011) *Παράγοντες ισχύος στο διεθνές σύστημα*. Αθήνα: Ινφογνώμων.
- Πλατιάς, Α. (1995) *Το νέο διεθνές σύστημα: Ρεαλιστική προσέγγιση διεθνών σχέσεων*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πλατιάς, Α. (2002) *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*, 3^η εκδ. Αθήνα: Εστία.
- Ρόμπινς, Φ. (2004) *Στρατός και διπλωματία: Η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*. Αθήνα: Σύγχρονοι ορίζοντες.
- Σαρρής, Ν. (1990) *Οσμανική πραγματικότητα: Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών (Α' τόμος)*. Αθήνα: Αρσενίδης.

- Σαρρής, Ν. (1992) *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας 1923-1950*. Αθήνα: Γόρδιος.
- Σίσκος, Ε.Π. (2001) *Η οικονομική συνεργασία του Ευξείνου Πόντου και η περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση των χωρών της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Σονμέζογλου, Φ. (επιμ.) (2001) *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής: Μύθος και πραγματικότητα (α' τόμος)*. Αθήνα: Ινφογνώμων.
- Τσιριγώτης, Δ. (2010) *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922: Σύγχρονη ελληνική ιστορία και εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Φουντεδάκη, Π. (2002) *Το τουρκικό πολίτευμα: Το χωλό δημοκρατικό πρότυπο και οι θεσπισμένες παρεκκλίσεις του*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Χειλά, Ε. (2006) *Διεθνής κοινωνία: Διαχρονικές και σύγχρονες αντιλήψεις*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Χιδίρογλου, Π. (2002) *Ταυτότητα και ετερότητα στον τουρκικό πολιτισμό*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Χρυσανθόπουλος, Λ.Θ. (2004) *Το χρονικό του Καυκάσου: Κρατική συγκρότηση και διπλωματία στην Αρμενία, 1993-1994*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Akcam, T. (2007) *Μια επαίσχυντη πράξη: Η γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Brzezinski, Z. (1998) *Η μεγάλη σκακιέρα: Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Brzezinski, Z. (2006) *Η γεωστρατηγική τριάδα: Η συμβίωση με την Κίνα, τη Νέα Ευρώπη και την Ρωσία*. Αθήνα: Ευρασία.
- Bull, H. (2001) *Αναρχη κοινωνία: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Carr, E.H. (2000) *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*. 2^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Chase, R., Hill, E. and Kennedy, P. (επιμ.) (1999) *Τα κομβικά κράτη και η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Dougherty, J.E. and Pfaltzgraff, R.L. (1992) *Ανταγωνιστικές θεωρίες διεθνών σχέσεων (Α' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης.

- Gazi Mustafa Kemal (2009) *Nutuk, Ο μέγας ρητορικός (Β' τόμος)*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Gilpin, R. (2006) *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Gilpin, R. (2008) *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Gülen, F.M. (2013) *Αγάπη και ανεκτικότητα: Προς έναν παγκόσμιο πολιτισμό*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Heywood, A. (2006) *Εισαγωγή στην πολιτική*. Αθήνα: Πόλις.
- Kissinger, H. (1995) *Διπλωματία*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Kizilyürek, N. (2006) *Κεμαλισμός: Η γέννηση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*. Αθήνα: Μεσόγειος.
- Clausewitz, K.V. (1999) *Περί του πολέμου*. 5^η εκδ. Εκδόσεις: Βάνιας.
- Landau, J. (1985) *Παντουρκισμός: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού*. 5^η εκδ. Αθήνα: Θετίλη.
- Lewis, B. (2011) *Η πολιτική γλώσσα του Ισλάμ*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Mearsheimer, J. (2007) *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Morgenthau, H. (2011) *Επιστήμη και πολιτική της ισχύος*. Αθήνα: Τουρίκης.
- Nye, J. (2003) *Το παράδοξο της αμερικανικής δύναμης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Nye, J. (2005) *Ήπια ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Nye, J. (2009) *Ηγεσίες που πρωτοπορούν*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Roberts, J. (2008) *Η ενεργειακή συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Russell, B. (2001) *Ισχύς*. Αθήνα: Ευρασία.
- Schmitt, C. (1994) *Πολιτική θεολογία: Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*. Αθήνα: Λεβιάθαν.
- Shankland, D. (2003) *Ισλάμ και κοινωνία στην Τουρκία*. Αθήνα: Κριτική.
- Spykman, N. (2004) *Η γεωγραφία της ειρήνης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Trautmann, L. (2000) *Η Ρωσία ανάμεσα στη δικτατορία και τη δημοκρατία*. Αθήνα: Λιβάνης.

- Van Evera, S. (2009) *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, K. (2011α) *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, K. (2011β) *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Weber, F.G. (1993) *Ο επιτήδειος ουδέτερος*. 5^η εκδ. Αθήνα: Θετίλη.
- Wight, M. (2005) *Διεθνής θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*. 3^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Zagorin, P. (2006) *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*. Αθήνα: Ποιότητα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Afrasiabi, K.L. and Jalali, Y.P. (2001) The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a competitive context. *Mediterranean quarterly*, 12 (4), σελ. 62-79.
- Ahmad, F. (1993) *The making of modern Turkey*. London: Routledge.
- Akcollu, F.Y. (2006) Major challenges to the liberalization of the Turkish natural gas market. *Oxford institute for energy studies*, 286084, σελ. 1-52.
- Akin, E. and Karasapan, O. (1988) The Turkish-Islamic synthesis. *Middle East report*, 153, σελ. 18.
- Akiner, S. (ed.) (2004) *The Caspian: Politics, energy and security*. London: Routledge Curzon.
- Akçura, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akman, A. (2006) Ambiguities of modernist nationalism: Architectural culture and nation-building in early republican Turkey. *Turkish studies*, 5 (3), σελ. 103-111.
- Aktar, A. (2000) *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*. İstanbul: İletişim.
- Akyol, M. (2000) What made the Gülen movement possible. *Muslim world in transition*, σελ. 22-32.
- Alekperov, G. (2004) Energy resources of the Caspian region and the significance of Turkey for Europe's energy security. *The quarterly journal*, III (3), σελ. 115-123.

- Alessandri, E. (2010) The new Turkish foreign policy and the future of Turkey-EU relations. *Istituto Affari Internazionali*, 10 (3), σελ. 1-18.
- Allison, G. and Treverton, G.F. (eds.) (1992) *Rethinking America's security: Beyond Cold War to new world order*. New York: W.W. Norton and company.
- Allison, R. (2004) Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 463-483.
- Amineh, M.P. and Houweling, H. (eds.) (2005) *Central Eurasia in global politics: Conflict, security and development*. 2nd ed. Leiden: Brill.
- Anderson, P. (2008) After Kemal. *London review of books*, 30 (18), σελ. 13-22.
- Aral, B. (2001) Dispensing with tradition? Turkish politics and international society during the Özal decade, 1983-1993. *Middle Eastern studies*, 37 (1), σελ. 72-88.
- Aras, B. (2000) Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options. *Turkish studies*, 1 (1), σελ. 36-58.
- Aras, B. (2002α) *The new geopolitics of Eurasia and Turkey's position*. London: Frank Cass.
- Aras, B. (2002β) The Caspian region and the Middle East security. *Mediterranean quarterly*, 13 (1), σελ. 86-108.
- Aras, B. (2009) Davutoğlu era in Turkish foreign policy. *SETA policy brief*, 32, σελ. 1-15.
- Aras, B. and Bacık, G. (2000) The rise of Nationalist Action Party and Turkish politics. *Nationalism and ethnic politics*, 6 (4), σελ. 48-64.
- Aras, B. and Çaha, Ö. (2000) Fethullah Gülen and his liberal 'Turkish Islam' movement. *Middle East Review of International Affairs*, 4 (4), σελ. 30-42.
- Arıboğan, Ü. and Bilgin, M. (2009) New energy order politics, Neopolitics: From geopolitics to energeopolitics. *Uluslararası ilişkiler*, 5 (20), σελ. 109-132.
- Arıkan, B. (1998) The programme of the Nationalist Action Party: An iron hand in a velvet glove? *Middle Eastern studies*, 34 (4), σελ. 120-134.
- Aron, R. (1966) *Peace and war: A theory of international relations*. New York: Doubleday & Company.
- Art, R. (1996) Why Western Europe needs the United States and NATO. *Political science quarterly*, 111 (1), σελ. 1-39.

- Art, R. and Jervis, R. (eds.) (2007) *International politics: Enduring concepts and contemporary issues*. 8th ed. New York: Pearson Longman.
- Atabaki, T. (ed.) (2007) *The state and the subaltern: Modernization, society and the state in Turkey and Iran*. New York: I.B. Tauris.
- Ataman, M. (2010) Özal leadership and restructuring of Turkish ethnic politics in the 1980s. *Middle Eastern studies*, 38 (4), σελ. 123-142.
- Axelrod, R. (1984) *The evolution of cooperation*. New York: Basic books.
- Axelrod, R. and Keohane, R. (1985) Achieving cooperation under anarchy: Strategies and institutions. *World politics*, 38 (1), σελ. 226-254.
- Aybet, G. (1996) The CFE treaty: The way forward for conventional arms control in Europe. *Perceptions*, 1 (1), σελ. 18-32.
- Aydin, M. (1996) Turkey and Central Asia: Challenges of change. *Central Asian survey*, 15 (2), σελ. 157-177.
- Aydin, M. (2000) *New geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of instability and predicament*. Ankara: Center for strategic research.
- Aydin, M. (2004α) *Turkish foreign policy framework and analysis*. Ankara: Center for strategic research.
- Aydin, M. (2004β) Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 1-22.
- Aydin, Z. (2005) *The political economy of Turkey*. London: Pluto press.
- Aydinli, E. and Mathews, J. (2008) Periphery theorizing for a truly internationalized discipline: Spinning IR theory out of Anatolia. *Review of international studies*, 34, σελ. 693-712.
- Aykan, M.B. (1993) Turkey and the OIC: 1984-1992. *The Turkish yearbook*, XXIII, σελ. 101-131.
- Aykan, M.B. (1994) *Turkey's role in the Organization of the Islamic Conference: 1960-1992, the nature of deviation from the Kemalist heritage*. New York: Vantage.
- Aykan, M.B. (1995) The OIC and Turkey's Cyprus cause. *The Turkish yearbook*, XXV, σελ. 47-68.
- Aytürk, I. (2011) The racist critics of Atatürk and Kemalism, from the 1930s to the 1960s. *Journal of contemporary history*, 46 (2), σελ. 308-335.

- Babu, S.C. and Djalalov, S. (eds.) (2006) *Policy reforms and agriculture development in Central Asia*. Washington: Springer.
- Bacik, G. (2001) The Blue Stream project, energy cooperation and conflicting interests. *Turkish studies*, 2 (2), σελ. 85-93.
- Bacik, G. (2006) Turkey and pipeline politics. *Turkish studies*, 7 (2), σελ. 293-306.
- Bahgat, G. (2002) Splitting water: The geopolitics of water resources in the Caspian Sea. *The SAIS review of international affairs*, 22 (2), σελ. 273-292.
- Bal, İ (ed.) (2004) *Turkish foreign policy in post Cold War era*. Boca Raton: Brown Walker press.
- Balcı, A. (2009) The alliance of civilizations: The poverty of the clash/alliance dichotomy? *Insight Turkey*, 11 (3), σελ. 95-108.
- Balci, B. (2003) Fethullah Gülen's missionary schools in Central Asia and their role in the spreading of Turkism and Islam. *Religion, state and society*, 31 (2), σελ. 151-177.
- Baldwin, D.A. (1980) Interdependence and power: A conceptual analysis. *International organization*, 34 (4), σελ. 471-506.
- Baldwin, D.A. (1985) *Economic statecraft*. New Jersey: Princeton university press.
- Baldwin, D.A. (ed.) (1993) *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. New York: Columbia university press.
- Baldwin, D.A. (1997) The concept of security. *Review of international studies*, 23, σελ. 5-26.
- Balım, Ç. et al. (eds.) (1995) *Turkey: Political, social and economic challenges in the 1990s*. New York: Brill.
- Banuazizi, A. and Weiner, M. (eds.) (1994) *The new geopolitics of Central Asia and its borderlands*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university press.
- Baran, Z. (2007) EU energy security: Time to end Russian leverage. *The Washington quarterly*, 30 (4), σελ. 131-144.
- Baran, Z. (2008) Oil, oligarchs, and opportunity: Energy from Central Asia to Europe. *Hudson institute: Center for Eurasian policy*, σελ. 1-13.
- Barysch, K. (2007) Turkey's role in European energy security. *Centre for European reform essays*, σελ. 1-8.

- Beitz, C.R. (1979) *Political theory and international relations*. Princeton: Princeton university press.
- Bello, W., Bullard, N. and Malhotra, K. (eds.) (2000) *Global finance: New thinking on regulating speculative capital markets*. London: Zed books.
- Bengio, O. (2010) Turkey's quiet revolution and its impact on Israel. *Israel journal of foreign affairs*, IV (1), σελ. 15-21.
- Berenskoetter, F. and Williams, M.J. (eds.) (2007) *Power in world politics*. London: Routledge.
- Bertsch, G.K. et al. (eds.) (1999) *Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge.
- Bilgin, M. (2003) The emerging Caspian energy regime and Turkey's new role. *The Turkish yearbook*, XXXIV, σελ. 1-22.
- Bilgin, M. (2010) Energy and Turkey's foreign policy: State strategy, regional cooperation and private sector involvement. *Turkish policy quarterly*, 9 (2), σελ. 81-92.
- Bilgin, M. (2011) Energy policy in Turkey: Security, markets, supply and pipelines. *Turkish studies*, 12 (3), σελ. 399-417.
- Bishku, M.B. (2010) The South Caucasus republics and the Muslim Middle East: Political and economic imperatives. *Mediterranean quarterly*, 21 (3), σελ. 26-46.
- Black Sea Economic Cooperation (BSEC) (1992) *Summit declaration on Black Sea Economic Cooperation*. Istanbul: BSEC organization member-states.
- Black Sea Economic Cooperation (BSEC) (2004) *BSEC strategic objectives*. Istanbul: Meeting of the BSEC working group on energy.
- Blank, S.J., Pelletiere, S.C. and Johnsen, W.T. (1993) Turkey's strategic position at the crossroads of world affairs. *Strategic studies institute of the US army war college*, σελ. 1-111.
- Bohr, A. (2004) Regionalism in Central Asia: New geopolitics, old regional order. *International affairs*, 80 (3), σελ. 485-502.
- Bora, T. (2003) Nationalist discourses in Turkey. *The South Atlantic quarterly*, 102 (2/3), σελ. 433-451.
- Bozarlan, H. (2008) *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας: Από την επανάσταση των Νεότουρκων μέχρι σήμερα*. 2^η εκδ. Αθήνα: Σαββάλας.

- Bozdoğan, S. and Kasaba, R. (eds.) (1997) *Rethinking modernity and national identity in Turkey*. Seattle and London: University of Washington press.
- Bozhilova, D. (2009) EU energy policy and regional co-operation in South-East Europe: Managing energy security through diversification of supply? *Hellenic observatory papers on Greece and Southeast Europe*, 24, σελ. 1-38.
- Brooks, S.G. (1997) Dueling realisms (Realism in international relations). *International organization*, 51 (3), σελ. 445-477.
- Buszynski, L. (2005) Russia's new role in Central Asia. *Asian survey*, 45 (4), σελ. 546-565.
- Buzan, B. and Diez, T. (1999) The European Union and Turkey. *Survival*, 41 (1), σελ. 41-57.
- Buzan, B. and Little, R. (2000) *International systems in world history: Remaking the study of international relations*. New York: Oxford university press.
- Buzan, B., Waever, O. and De Wilde, J. (1998) *Security: A new framework for analysis*. London: Lynne Rienner publishers.
- Çakır, R. (2001) *Derin hizbullah: İslamcı siddetin geleceği*. İstanbul: Metis yayıncılık.
- Carr, E.H. (1945) *Nationalism and after*. London: MacMillan.
- Çelik, Y. (1999) *Contemporary Turkish foreign policy*. London: Praeger.
- Cem, İ (2001) *Turkey in the new century: Speeches, texts presented at international for a (1995-2001)*. 2nd ed. Nicosia: Rustem.
- Central Bank of Russia (2011) Production sharing agreements. *Εντός του: Twenty-fourth meeting of the IMF committee on balance of payments statistics, Moscow, Russia, 24-26 October 2011*. BOPCOM-11/17.
- Çetin, H. (1993) Çetin on Azerbaijan policy. *Turkish times*, 15th June.
- Çetinsaya, G. (1999) Rethinking nationalism and Islam: Some preliminary notes on the roots of 'Turkish-Islamic synthesis' in modern Turkish political thought. *The Muslim world*, 3-4, σελ. 350-376.
- Chan, S. (2004) Realism, revisionism and the great powers. *Issues & studies*, 40 (1), σελ. 135-172.
- Chorbajian, L., Donabedian, P. and Mutafian, C. (eds.) (1994) *The Caucasian knot: The history and geo-politics of Nagorno-Karabagh*. London: Zed books.

- Chufirin, G. (ed.) (2001) *The security of the Caspian Sea region*. New York: Oxford university press.
- Çınar, A. (2005) *Modernity, Islam and secularism in Turkey: Bodies, places and time*. Minneapolis: University of Minnesota press.
- Çınar, A. and Arıkan, B. (2010) The Nationalist Action Party: Representing the state, the nation or the nationalists? *Turkish studies*, 3 (1), σελ. 25-40.
- Clark, I. (2009) Bringing hegemony back in: The United States and the international order. *International affairs*, 85 (1), σελ. 23-36.
- Cohen, A. (2007) Europe's strategic dependence on Russian energy. *The Heritage foundation: Background*, 2083, σελ. 1-13.
- Cohen, S. (1974) *Geography and politics in a world divided*. 2nd ed. Oxford: Oxford university press.
- Coll, S. (1993) The Turkish question: How important is it? *The Washington Post*, 24th May, σελ. A13.
- Convention regarding the regime of the straits signed at Montreux, July 20th, 1936.
- Cooley, A. (2012) *Great games, local rules: The new great power contest in Central Asia*. New York: Oxford university press.
- Copeland, D.C. (1996) Economic interdependence and war: A theory of trade expectations. *International security*, 20 (4), σελ. 5-41.
- Criss, N.B. (2010) Parameters of Turkish foreign policy under the AKP governments. *UNISCI discussion papers*, 23, σελ. 9-22.
- Cummings, S.N. (ed.) (2003) *Oil, transition and security in Central Asia*. London: Routledge.
- Cummings, S.N. (2012) *Understanding Central Asia: Politics and contested transformations*. New York: Routledge.
- Cutler, R.M. (2006) Current problems of global energy security: In light of the Caspian Sea region's recent experience. *Oil, gas and energy law*, 4 (1), σελ. 1-7.
- Danforth, N. (2008) Ideology and pragmatism in Turkish foreign policy: From Atatürk to the AKP. *Turkish policy quarterly*, 7 (3), σελ. 83-95.
- Dannreuther, R. (1994) Creating new states in Central Asia: The strategic implications of the collapse of Soviet power in Central Asia. *Adelphi paper*, 288, σελ. 3-82.

- Dannreuther, R. (2008) Russia, Central Asia and the Persian Gulf. *Survival: Global politics and strategy*, 35 (4), σελ. 92-112.
- Davutoğlu, A. (1998) The clash of interests: An explanation of the world (dis)order. *Perceptions: Journal of international affairs*, 2 (4), σελ. 107-130.
- Davutoğlu, A. (2008) Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), σελ. 77-96.
- Davutoğlu, A. (2009) Turkish foreign policy and the EU in 2010. *Turkish policy quarterly*, 8 (3), σελ. 11-17.
- Davutoğlu, A. (2010) Turkey's zero-problems foreign policy. *Foreign policy*, 20th May.
- Davutoğlu, A. (2010) Keynote speech. Evtός του: *Proceedings of the international conference entitled 'Turkey's foreign policy in a changing world', Oxford, 30 April – 2 May 2010*. Oxford: South East European studies at Oxford (SEESOX), σελ. 9-10.
- Dekmejian, R.H. and Simonian, H.H. (2003) *Troubled waters: The geopolitics of the Caspian region*. New York: I.B. Tauris.
- De Waal, T. (2010) *The Caucasus: An introduction*. Oxford: Oxford university press.
- Dhaka, A. (2005) *South Asia and Central Asia: Geopolitical dynamics*. Jaipur: Mangal Deep publications.
- Dickinson, L. (2008) *The European anarchy*. London: Dodo press.
- Dikkaya, M. and Özyakışır, D. (2008) Developing regional cooperation among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of regional projects. *Perceptions*, 8 (1), σελ. 93-118.
- Dikkaya, M. and Üzümcü, A. (2006) Changing foreign trade relations and trade problems in Azerbaijan. *İktisadi ve idari bilimler dergisi*, 20 (1), σελ. 27-38.
- Dingley, J. (2008) *Nationalism, social theory and Durkheim*. New York: Palgrave MacMillan.
- Donnelly, J. (2004) *Realism and international relations*. Cambridge: Cambridge university press.
- Dorian, J.P. (2006) Central Asia: A major emerging energy player in the 21st century. *Energy policy*, 34, σελ. 544-555.

- Dorian, J.P., Rosi, I.S. and Indriyanto, S.T. (1994) Central Asia's oil and gas pipeline network: Current and future flows. *Post-Soviet geography*, 35 (7), σελ. 412-430.
- Dudoignon, S. and Komatsu, H. (eds.) (2006) *Research trends in modern Central Eurasian studies (18th-20th centuries): A selective and critical bibliography of works published between 1985 and 2000*. Tokyo: Tokyo Bunko.
- Dunne, T., Kurki, M. and Smith S. (eds.) (2006) *International relations theories: Discipline and diversity*. Oxford: Oxford university press.
- Ebel, R. and Menon, R. (eds.) (2000) *Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus*. New York: Rowman and Littlefield publishers.
- Economic Cooperation Organization (ECO) Supreme Audit Institutions (ECOSAI) (1994) *Charter*. Bhurban: Secretariat of ECOSAI.
- Economic Cooperation Organization (ECO) (1996) *Treaty of Izmir*. Izmir: ECO member-states.
- Ekşi, M. (2010) The role of energy in Turkish foreign policy. *The Turkish yearbook of international relations*, 41, σελ. 59-69.
- Elekdağ, S. (1996) Two and one-half war strategy. *Perceptions*, 1 (1), σελ. 33-57.
- Elias, J. and Sutch, P. (2007) *International relations: The basics*. London: Routledge.
- Eligür, B. (2010) *The mobilization of political Islam in Turkey*. New York: Cambridge university press.
- Ergin, M. (1973) *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü: Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*. İstanbul: Garanti Matbaası.
- European Commission (2006) *Green paper: A European strategy for sustainable, competitive and secure energy*. Brussels: Commission of the European Communities.
- European Commission (2007) *Screening report: Turkey – Chapter 15: Energy*.
- European Stability Initiative (ESI) (2005) *Islamic Calvinists: Change and conservatism in Central Anatolia*. Berlin-İstanbul: ESI, σελ. 1-34.
- Evered, K.T. (2005) Regionalism in the Middle East and the case of Turkey. *Geographical review*, 95 (3), σελ. 463-477.
- Ferhad, I. and Gülistan, G. (eds.) (1997) *The Kurdish conflict in Turkey: Obstacles and chances for peace and democracy*. Budapest: LIT Verlag.

- Findlay, R. and O'Rourke (2007) *Power and plenty: Trade, war and the world economy in the second millennium*. New York: Princeton University Press.
- Fink, D. (2006) Assessing Turkey's future as an energy transit country. *The Washington institute for Near East policy: Research notes*, 11, σελ. 1-6.
- Friere, M.R. and Kanet, R.E. (eds.) (2010) *Key players and regional dynamics in Eurasia: The return of the 'great game'*. New York: Palgrave MacMillan.
- Fuller, G.E. (2008) *The new Turkish republic: Turkey as a pivotal state in the Muslim world*. Washington: United States institute of peace press.
- Fuller, G.E. and Lesser, I.O. (1993) *Turkey's new geopolitics: From the Balkans to western China*. Oxford: Westview press.
- Gaddis, J.L. (1999) Living in candlestick park. *The Atlantic*, σελ. 65-71.
- Gallagher, K.S. (ed.) (2009) *Acting in time on energy policy*. Washington: Brookings institution press.
- Gawdat, B. (2002) Pipeline diplomacy: The geopolitics of the Caspian Sea region. *International studies perspectives*, 3, σελ. 310-327.
- Gellner, E. (1983) *Nations and nationalism*. New York: Cornell university press.
- Gerace, M.P. (2004) *Military power, conflict and trade*. London: Frank Cass.
- Glaser, C.L. (1997) The security dilemma revisited. *World politics*, 50 (1), σελ. 171-201.
- Gordon, P.H. and Taspinar, O. (2008) *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey can revive a fading partnership*. Washington D.C.: Brookings institution press.
- Gowa, J. (1986) Anarchy, egoism and third images: The evolution of cooperation and international relations. *International organization*, 40 (1), σελ. 167-186.
- Gowa, J. (1994) *Allies, adversaries, and international trade*. Princeton: Princeton university press.
- Greenfeld, L. (1993) *Nationalism: Five roads to modernity*. Cambridge: Harvard university press.
- Grieco, J. (1988) Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International organization*, 42 (3), σελ. 485-507.
- Grieco, J. (1990) *Cooperation among nations: Europe, America and non-tariff barriers to trade*. New York: Cornell university press.

- Grieco, J. (ed.) *The international system and the international political economy (Vol. 2: State structures and strategies)*. England: Gower publishers.
- Grieco, J. and Ikenberry, J. (2003) *State power and world markets: The international political economy*. New York: W.W. Norton and company.
- Grieco, J., Powell, R. and Snidal, D. (1993) The relative-gains problem for international cooperation. *The American political science review*, 87 (3), σελ. 727-743.
- Griffiths, M. (2004) Beyond the Bush doctrine: American hegemony and world order. *Australasian journal of American studies*, 23, σελ. 63-75.
- Griffiths, M, O'Callaghan, T. and Roach, S.C. (2008) *International relations: The key concepts*. 2nd ed. London: Routledge.
- Grosby, S. (2005) *Nationalism: A very short introduction*. New York: Oxford university press.
- Grygiel, J.J. (2006) *Great power and geopolitical change*. Baltimore: The John Hopkins university press.
- Güçlü, Y. (2000) The legal regulation of passage through the Turkish Straits. *Mediterranean quarterly*, 11 (3), σελ. 87-99.
- Gulalp, H. (2002) Using Islam as political ideology: Turkey in historical perspective. *SAGE publications*, σελ. 21-39.
- Guney, N.A. (ed.) (2007) *Contentious issues of security and the future of Turkey*. Hampshire: Ashgate.
- Gurr, T.R. (1993) *Minorities at risk: a global view of ethnopolitical conflicts*. Washington D.C.: US institute of peace.
- Güzeldere, E.E. (2009) Turkish foreign policy: From 'surrounded by enemies' to 'zero problems'. *CAP policy analysis*, 1, σελ. 14-19.
- Haghayeghi, M. (1996) *Islam and politics in Central Asia*. New York: Palgrave MacMillan.
- Hale, W. (2003) *Turkish foreign policy: 1774-2000*. London: Frank Cass.
- Han, A.K. (2010) From 'strategic partnership' to 'model partnership': AKP, Turkish-US relations and the prospects under Obama. *UNISCI discussion papers*, 23, σελ. 77-112.
- Hanami, A.K. (ed.) (2003) *Perspectives on structural realism*. New York: Palgrave MacMillan.

- Haq, N. (2011) *Twenty years of Economic Cooperation Organization: Chapters and developments*. Islamabad: Islamabad policy research institute (IPRI).
- Hart, J. (1976) Three approaches to the measurement of power in international relations. *International organization*, 30 (2), σελ. 289-305.
- Heper, M. and Landau, J. (eds.) (1991) *Political parties and democracy in Turkey*. New York: I.B. Tauris.
- Herz, J. (1951) *Political realism and political idealism: A study in theories and realities*. Chicago: The university of Chicago press.
- Herzig, E. (2004) Regionalism, Iran and Central Asia. *International affairs*, 80 (3), σελ. 503-517.
- Heyd, U. (1950) *Foundations of Turkish nationalism: The life and teachings of Ziya Gökalp*. London: Luzac & company and the Harvill press.
- Heywood, A. (2011) *Global politics*. London: Palgrave MacMillan.
- Hill, F. (2001) The Caucasus and Central Asia: How the United States and its allies can stave off a crisis. *Brooking policy brief series*, 80, σελ. 1-8.
- Hobbes, T. (1651) *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth ecclesiastical and civill*. London: St. Paul's church-yard.
- Hogan, M.J. and Paterson, T.G. (eds.) (2004) *Explaining the history of American foreign relations*. New York: Cambridge university press.
- Hug, A. (ed.) (2008) *Turkey in Europe: The economic case for Turkish membership of the EU*. London: The foreign policy center.
- Huntington, S.P. (1968) *Political order in changing societies*. New Haven: Yale university press.
- Hussain, M. (2008) Pak-Turkey relations: On the common ties. *Alternatives: Turkish journal of international relations*, 7 (2 & 3), σελ. 67-85.
- Hyman, A. (1993) Moving out of Moscow's orbit: The outlook for Central Asia. *International affairs*, 69 (2), σελ. 288-304.
- Ifestos, P. (1987) *European political cooperation: Towards a framework of supranational diplomacy?* England: Gower publishers.
- Ipek, P. (2009) Azerbaijan's foreign policy and challenges for energy security. *The Middle East journal*, 63 (2), σελ. 227-239.

- İşeri, E. (2007) The EU's energy security and Turkey's energy strategy. *Turkish review of Eurasian studies*, 7, σελ. 5-25.
- İşeri, E. (2009) The US grand strategy and the Eurasian heartland in the twenty-first century. *Geopolitics*, 14 (1), σελ. 26-46.
- İşeri, E. and Dilek, O. (2011) The limitations of Turkey's new foreign policy activism in the Caucasian regional security complexity. *Turkish studies*, 12 (1), σελ. 41-54.
- Ismael, T.Y. and Aydin, M. (eds.) (2003) *Turkish foreign policy in the 21st century: A changing role in world politics*. London: Ashgate.
- Ismailzade, F. (2006) *Russia's energy interests in Azerbaijan: A comparative study of the 1990s and the 2000s*. London: GMB publishing.
- Jenkins, G. (2007) Continuity and change: Prospects for civil-military relations in Turkey. *International affairs*, 83 (2), σελ. 339-355.
- Jenkins, G. (2008) *Political Islam in Turkey: Running west, heading east?* New York: Palgrave MacMillan.
- Jervis, R. (1976) *Perception and misperception in international politics*. Princeton: Princeton university press.
- Jervis, R. (1978) Cooperation under the security dilemma. *World politics*, 30 (2), σελ. 167-214.
- Jervis, R. (1999) Realism, neoliberalism and cooperation: Understanding the debate. *International security*, 24 (1), σελ. 42-63.
- Jervis, R. (2011) Dilemmas about security dilemmas. *Security studies*, 20 (3), σελ. 416-423.
- Johnston, A.I. and Ross, R.S. (eds.) (1999) *Engaging China: The management of an emerging power*. London: Routledge.
- Jumayev, I. (2012) Foreign trade of Turkmenistan: Trends, problems and prospects. *University of Central Asia: Institute of public policy and administration*, 11, σελ. 1-32.
- Jung, D. and Raudvere, C. (eds.) (2008) *Religion, politics and Turkey's EU accession*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kadioğlu, A. (1999) *Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi*. İstanbul: Ege Kitabevi.

- Kadioğlu, A. and Keyman, F. (eds.) (2011) *Symbiotic antagonisms: Competing nationalisms in Turkey*. Salt Lake City: The university of Utah press.
- Kafesoğlu, İ (1999) *Türk-İslam sentezi*. İstanbul: Ötüken.
- Kalyuzhnova, Y. et al. (eds.) (2002) *Energy in the Caspian region: Present and future*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kalyuzhnova, Y. (2008) *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kapstein, E.B. and Mastanduno, M. (eds.) (1999) *Unipolar politics: Realism and state strategies after the Cold War*. New York: Columbia university press.
- Karakas, C. (2007) Turkey: Islam and laicism between the interests of state, politics and society. *Peace Research Institute Frankfurt*, 78, σελ. 1-41.
- Karasipahi, S. (2009) Comparing Islamic resurgence movements in Turkey and Iran. *Middle East journal*, 63 (1), σελ. 87-107.
- Kardas, S. (2011) Turkish-Azerbaijani energy cooperation and Nabucco: Testing the limits of the new Turkish foreign policy rhetoric. *Turkish studies*, 12 (1), σελ. 55-77.
- Karpat, K. (2001) *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith and community in the late Ottoman state*. New York: Oxford university press.
- Karpat, K. (2002) *Studies on Ottoman social and political history: Selected articles and essays*. Leiden: Brill.
- Katzenstein, P.J. (ed.) (1978) *Between power and plenty: Foreign economic policies of advanced industrial states*. Wisconsin: The university of Wisconsin press.
- Kavalski, E. (ed.) (2010) *The new Central Asia: The regional impact of international actors*. Singapore: World scientific publishing.
- Kaylan, M. (2005) *The Kemalists: Islamic revival and the fate of secular Turkey*. New York: Prometheus books.
- Kedourie, E. (1994) *Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Kellas, J.G. (1991) *The politics of nationalism and ethnicity*. London: MacMillan.
- Kennedy, G. (1975) *The economics of defence*. London: Faber and Faber.
- Kennedy, P. (1987) *The rise and fall of the great powers*. New York: Vintage books.

- Kennedy, P. (1991) *Grand strategies in war and peace*. New Haven: Yale university press.
- Keohane, R. (1984) *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. New Jersey: Princeton university press.
- Keohane, R. (ed.) (1986) *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press.
- Keohane, R. (1998) International institutions: Can interdependence work? *Foreign policy*, 110, σελ. 82-96.
- Keohane, R. and Martin, L. (1995) The promise of institutionalist theory. *International security*, 20 (1), σελ. 39-51.
- Keohane, R. and Nye, J. (1977) *Power and interdependence*. Boston: Little & Brown.
- Keohane, R. and Nye, J. (1987) Power and interdependence revisited. *International organization*, 41 (4), σελ. 725-753.
- Kerslake, C., Öktem, K. and Robins, P. (eds.) (2010) *Turkey's enlargement with modernity: Conflict and change in the twentieth century*. New York: Palgrave MacMillan.
- Khalilzad, Z., Lesser, I.O. and Larrabee, F.S. (eds.) (2000) *The future of Turkish-Western relations: Toward a strategic plan*. Santa Monica, CA: RAND corporation.
- Kindleberger, C.P. (1970) *Power and money: The economics of international politics and the politics of international economics*. London: MacMillan.
- Kindleberger, C.P. (ed.) (1970) *The international corporation: A symposium*. Cambridge: The M.I.T. press.
- Kindleberger, C.P. (1986) *The world in depression 1929-1939*. Los Angeles: University of California press.
- Kirişçi, K. (2004) Between Europe and the Middle East: The transformation of Turkish policy. *Middle East review of international relations*, 8 (1), σελ. 39-51.
- Kirişçi, K. (2009) The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New perspectives on Turkey*, 40, σελ. 29-57.
- Kirişçi, K. (2011) Turkey's 'demonstrative effect' and the transformation of the Middle East. *Insight Turkey*, 13 (2), σελ. 33-55.

- Kirişci, K. and Winrow, G. (1997) *The Kurdish question and Turkey: An example of a trans-state ethnic conflict*. London: Frank Cass publishers.
- Knorr, K.E. (1973) *Power and wealth: The political economy of international power*. New York: Basic books.
- Knorr, K.E. (1975) *The power of nations: The political economy of international relations*. New York: Basic books.
- Knorr, K.E. (ed.) (1976) *Historical dimensions of national security problems*. Kansas: University press of Kansas.
- Knorr, K.E. and Trager, F.N. (eds.) (1977) *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press of Kansas.
- Köni, H. (2012) Saudi influence on Islamic institutions in Turkey beginning in the 1970s. *Middle East journal*, 66 (1), σελ. 97-110.
- Kramer, H. (2010) AKP's 'new' foreign policy between vision and pragmatism. *German institute for international and security affairs*, σελ. 1-41.
- Krasner, S. (1976) State power and the structure of international trade. *World politics*, 28 (3), σελ. 317-347.
- Krasner, S. (ed.) (1983) *International regimes*. New York: Cornell university press.
- Kuhn, T. (1970) *The structure of scientific revolutions*. 2nd ed. Chicago: Chicago university press.
- Kunz, D.B. (1997) *Butter and guns: America's Cold War economic diplomacy*. New York: The free press.
- Kurt, U. (2010) The doctrine of 'Turkish-Islamic synthesis' as official ideology of September 12 and the 'Intellectuals' hearth – Aydınlar Ocağı' as the ideological apparatus of the state. *European journal of economic and political studies*, 3 (2), σελ. 111-125.
- Labs, E. (1997) Beyond victory: Offensive realism and the expansion of war aims. *Security studies*, 6 (4), σελ. 1-49.
- Laçiner, S. (2003-2004) Özalism (Neo-Ottomanism): An alternative in Turkish foreign policy? *Journal of administrative sciences*, 1 (1-2), σελ. 161-202.
- Laçiner, S. (2009) Turgut Özal period in Turkish foreign policy: Özalism. *USAK yearbook of international politics and law*, 2, σελ. 153-205.
- Landau, J. (1974) *Radical politics in modern Turkey*. Leiden: E.J. Brill.

- Landau, J. (1982) The Nationalist Action Party in Turkey. *Journal of contemporary history*, 17 (4), σελ. 587-606.
- Landau, J. (1994) *The politics of pan-Islam: Ideology and organization*. 2nd ed. New York: Oxford university press.
- Larrabee, F.S. (2010) Troubled partnership: U.S.-Turkish relations in an era of global geopolitical change. *RAND: Project Air Force*, σελ. 1-138.
- Larrabee, F.S. and Lesser, I. (2003) *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND corporation.
- Layne, C. (2006) *The peace of illusions: American grand strategy from 1940 to the present*. New York: Cornell university press.
- Layne, C. (2006) The unipolar illusion revisited: The coming end of the United States' unipolar moment. *International security*, 31 (2), σελ. 7-41.
- Le Billon, P. (ed.) (2005) *The geopolitics of resource wars: Resource dependence, governance and violence*. New York: Frank Cass.
- Lesser, I.O. (1991) Oil, the Persian Gulf and grand strategy: Contemporary issues in historical perspective. *RAND: National defense research institute*, σελ. 1-31.
- Lévêque, F. et al. (eds.) (2004) *Security of energy supply in Europe: Natural gas, nuclear and hydrogen*. Cheltenham: Edward Elgar publishing limited.
- Lewis, B. (2002) *The emergence of modern Turkey*. 3rd ed. New York: Oxford university press.
- Lijphart, A. (1974) The structure of the theoretical revolution in international relations. *International studies quarterly*, 18 (1), σελ. 41-74.
- Lombardi, B. (1997) Turkey: The return of the reluctant generals? *Political science quarterly*, 112 (2), σελ. 191-215.
- Luttwak, E.N. (1990) From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. *The national interest*, 20, σελ. 17-23.
- Luttwak, E.N. (1999) *Turbo capitalism: Winners and losers in the global economy*. New York: HarperCollins publishers.
- Luttwak, E.N. (2001) *Strategy: the logic of war and peace*. Cambridge: Harvard university press.
- Maior, G.C. and Matei, M. (2005) The Black Sea region in an enlarged Europe: Changing patterns, changing politics. *Mediterranean quarterly*, 16 (1), σελ. 33-51.

- Makovsky, A. (1999) Turkey's nationalist moment. *The Washington Quarterly*, 22 (4), σελ. 159-166.
- Makovsky, A. and Sayari, S. (eds.) (2000) *Turkey's new world: Changing dynamics in Turkish foreign policy*. Washington: The Washington institute for Near East policy.
- Malik, H. (ed.) (1994) *Central Asia: Its strategic importance and future prospects*. London: Macmillan press.
- Mango, A. (1994) *Turkey: The challenge of a new role*. Washington: The centre for strategic and international studies.
- Mango, A. (2001) Turkey: The urge to reform. *Middle Eastern studies*, 37 (1), σελ. 195-224.
- Mankoff, J. (2009) Eurasian energy security. *Council special report*, 43, σελ. 3-44.
- Mardin, Ş. (2000) *The genesis of Young Ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas*. New York: Syracuse university press.
- Mardin, Ş. (2005) Turkish Islamic exceptionalism yesterday and today: Continuity, rupture and reconstruction in operational codes. *Turkish studies*, 6 (2), σελ. 145-165.
- Mastanduno, M. (1991) Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy. *International security*, 16 (1), σελ. 73-113.
- Mastny, V. and Nation, R.C. (eds.) (1998) *Turkey between east and west: New challenges for a rising regional power*. Oxford: Westview press.
- McCormick, G.H. and Bissell, R.E. (eds.) (1984) *Strategic dimensions of economic behavior*. New York: Praeger.
- Mazur, G.O. (ed.) (2004) *One hundred year commemoration to the life of Hans Morgenthau (1904-2004)*. New York: Semenenko foundation.
- Mearsheimer, J. (1990) Back to the future: Instability in Europe after the Cold war. *International security*, 15 (1), σελ. 5-56.
- Mearsheimer, J. (1990) Why we will soon miss the Cold War. *The Atlantic monthly*, 266 (2), σελ. 35-50.
- Mearsheimer, J. (1993) The case for a Ukrainian nuclear deterrent. *Foreign affairs*, 72 (3), σελ. 50-66.

- Mearsheimer, J. (1995) The false promise of international institutions. *International security*, 19(3), σελ. 5-49.
- Mearsheimer, J. (2005) Hans Morgenthau and the Iraq war: realism versus neo-conservatism. *Open democracy*, σελ. 1-7.
- Mearsheimer, J. (2011) *Why leaders lie: The truth about lying in international politics*. New York: Oxford university press.
- Melissen, J. (ed.) (2005) *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. New York: Palgrave MacMillan.
- Menashri, D. (ed.) (1998) *Central Asia meets the Middle East*. London: Frank Cass.
- Metcalf, L.K. (1997) The (re)emergence of regional economic integration in the former Soviet Union. *Political research quarterly*, 50 (3), σελ. 529-549.
- Monaghan, A. (2007) Russia's energy diplomacy: A political idea lacking a strategy? *Southeast European and Black Sea studies*, 7 (2), σελ. 275-288.
- Montgomery, E.B. (2006) Breaking out of the security dilemma: Realism, reassurance and the problem of uncertainty. *International security*, 31 (2), σελ. 151-185.
- Moravcsik, A. (1997) Taking references seriously: A liberal theory of international politics. *International organization*, 51 (4), σελ. 513-553.
- Morgenthau, H. (1993) *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Columbus: McGraw-Hill.
- Mufti, M. (2009) *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*. New York: Palgrave MacMillan.
- Mufti, M. (2011) A little America: The emergence of Turkish hegemony. *Middle East brief*, 51, σελ. 1-7.
- Murinson, A. (2006) The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy. *Middle Eastern studies*, 42 (6), σελ. 945-964.
- Murinson, A. (2008) Azerbaijan-Turkey-Israel relations: The energy factor. *Middle East review of international affairs*, 12 (3), σελ. 47-64.
- Mushahid, H. (1992) Iran and Turkey in Central Asia: Complementary or competing roles? *Middle East international*, 444, σελ. 19.
- Nachmani, A. (2003) *Turkey: facing a new millennium, Coping with intertwined conflicts*. Manchester: Manchester university press.

- Najman, B., Pomfret, R. and Raballand, G. (eds.) (2008) *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. New York: Routledge.
- Nazarbayev, N. (2008) *The Kazakhstan way*. London: Stacey international.
- Niebuhr, R. (1960) *Moral man and immoral society*. New York: Scribner.
- Niebuhr, R. (2008) *The irony of American history*. Chicago: University of Chicago press.
- Noreng, O. (2007) *Crude power: Politics and the oil market*. New York: I.B. Tauris.
- O'Brien, P.K. and Clesse, A. (eds.) (2002) *Two hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001*. London: Aldershot & Burlington.
- OECD (2009), *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*. OECD publishing.
- Oktav, Ö.Z. (2011) The Gulf states and Iran: A Turkish perspective. *Middle East policy*, XVIII (2), σελ. 136-147.
- Öktem, K. (2011) *Angry nation: Turkey since 1989*. Halifax: Fernwood publishing.
- Olcott, M.B. (1996) *Central Asia's new states: Independence, foreign policy and regional security*. Washington: United States institute of peace press.
- Olcott, M.B. (2005) *Central Asia's second chance*. Washington: Carnegie endowment for international peace.
- Onar, N. (2007) Kemalists, Islamists and Liberals: Shifting patterns of confrontation and consensus, 2002-06. *Turkish studies*, 8 (2), σελ. 273-288.
- Onar, N. (2009) Neo Ottomanism, historical legacies and Turkish foreign policy. *Centre for economics and foreign policy studies*, 3, σελ. 1-16.
- Öniş, Z. (2003) Turkey and the Middle East after September 11: The importance of the EU dimension. *Turkish policy quarterly*, 2 (4), σελ. 1-9.
- Öniş, Z. (2004) Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. *Middle Eastern studies*, 40, σελ. 113-134.
- Öniş, Z. and Yilmaz, Ş. (2009) Between europeanization and euro-asianism: Foreign policy activism in Turkey during the AKP era. *Turkish studies*, 10 (1), σελ. 7-24.

- Organization of the Islamic Conference – Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Studies (SESRTCIC) (2007) *Annual economic report on the OIC countries 2007*. Ankara: Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Studies (SESRTCIC).
- Organization of the Islamic Conference (2008) *Charter*. Dakar: Organization of the Islamic Conference.
- Orme, J. (1997) The utility of force in world of scarcity. *International security*, 22 (3), σελ. 138-167.
- Oye, K.A. (ed.) (1986) *Cooperation under anarchy*. Princeton: Princeton university press.
- Özal, T. (1991) *Turkey in Europe and Europe in Turkey*. Nicosia: K. Rustem & Brother.
- Özer, Y. (2007) EU energy security and the role of Turkey. *Turkish review of Eurasian studies*, 7, σελ. 115-135.
- Özkan, M. (2007) Turkey in the Islamic world: An institutional perspective. *Foundation for Middle East and Balkan studies*, σελ. 159-193.
- Özkirimli, U. and Sofos, S. (2008) *Tormented by history: Nationalism in Greece and Turkey*. London: Hurst and Company.
- Özyürek (ed.) (2007) *The politics of public memory in Turkey*. New York: Syracuse university press.
- Pamuk, Ş. (2008) Globalization, industrialization and changing politics in Turkey. *New perspectives on Turkey*, 38, σελ. 267-273.
- Paret, P. (ed.) (1986) *Makers of modern strategy: From Machiavelli to the nuclear age*. Princeton: Princeton university press.
- Park, B. (2008) The Fethullah Gülen movement as a transnational phenomenon. *Middle East Review of International Affairs*, 12 (4), σελ. 46-59.
- Paul, T.V., Wirtz, J.J. and Fortmann, M. (eds.) (2004) *Balance of power: Theory and practice in the 21st century*. California: Stanford university press.
- Peimani, H. (1998) *Regional security and the future of Central Asia: The competition of Iran, Turkey and Russia*. London: Praeger.
- Pipes, D. (1995) Hot spot: Turkey, Iraq and Mosul. *Middle East quarterly*, 2 (3), σελ. 65-68.

- Platias, A.G. and Koliopoulos, C. (2010) *Thucydides on strategy: Grand strategies in the Peloponnesian war and their relevance today*. London: Hurst and company.
- Pomfret, R. (1997) The economic cooperation organization: Current status and future prospects. *Europe-Asia studies*, 49 (4), σελ. 657-667.
- Pomfret, R. (1999) *Central Asia turns south? Trade relations in transition*. London: The Royal institute of international affairs.
- Pomfret, R. (2000) The Uzbek model of economic development, 1991-99. *Economics of transition*, 8 (3), σελ. 733-748.
- Pomfret, R. (2001) Turkmenistan: From communism to nationalism by gradual economic reform. *Kluwer academic publishers*, 11, σελ. 165-176.
- Pomfret, R. (2002) Trade and exchange rate policies in formerly centrally planned economies. *The world economy*, 26 (4), σελ. 585-612.
- Pomfret, R. (2009) Regional integration in Central Asia. *Econ change restruct (Springer)*, 42, σελ. 47-68.
- Pope, N. and Pope, H. (1997) *Turkey unveiled: Atatürk and after*. London: John Murray.
- Posen, B. (1984) *The sources of military doctrine: France, Britain and Germany between the world wars*. New York: Cornell university press.
- Poulton, H. (1997) *Top hat, Grey wolf and Crescent: Turkish nationalism and the Turkish republic*. New York: New York university press.
- Powell, R. (1991) Absolute and relative gains in international relations theory. *The American political science review*, 85 (4), σελ. 1303-1320.
- Powell, R. (1994) Anarchy in international relations theory: the neorealist-neoliberal debate. *International organization*, 48 (2), σελ. 313-344.
- Quayat, D. (2003) The Russian oil sector and the global oil economy: A prospectus. *SAIS review*, 23 (2), σελ. 1-22.
- Rabasa, A. and Larrabee, F.S. (2008) *The rise of political Islam in Turkey*. Santa Monica, CA: RAND corporation.
- Ramazani, R.K. (1987) *Revolutionary Iran: Challenge and response in the Middle East*. 4th ed. Baltimore: John Hopkins university press.
- Raptopoulos, N. (2004) Rediscovering its Arab neighbours? The AKP imprint on Turkish foreign policy in the Middle East. *Les cahiers du RMES*, 1, σελ. 1-13.

- Rashid, A. (1994) *The resurgence of Central Asia: Islam or nationalism?* London: Zed books.
- Rasizade, A. (2000) The mythology of the munificent Caspian bonanza and its concomitant pipeline geopolitics. *Comparative studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 20 (1&2), σελ. 138-147.
- Rasizade, A. (2011) Azerbaijan's prospects in Nagorno-Karabakh. *Mediterranean quarterly*, 22 (3), σελ. 72-94.
- Roberts, J. (2004) The Turkish gate: Energy transit and security issues. *Centre for European policy studies: EU-Turkey working papers*, 11, σελ. 1-23.
- Roberts, J. (2012) The southern corridor: Baku-Tbilisi-Ceyhan's gas legacy. *Turkish policy quarterly*, 11 (2), σελ. 77-85.
- Robins, P. (1997) Turkish foreign policy under Erbakan. *Survival*, 39 (2), σελ. 82-100.
- Rolfe, J. (ed.) (2004) *The Asia-Pacific: A region in transition*. Honolulu: Asia-Pacific center for security studies.
- Rosecrance, R. (1986) *The rise of the trading state: Commerce and conquest in the modern world*. New York: Basic books.
- Rosecrance, R. et al. (1977) Whither interdependence? *International organization*, 31 (3), σελ. 425-471.
- Rotberg, R.I. and Rabb, T.K. (eds.) (1989) *The origin and prevention of major wars*. New York: Cambridge university press.
- Roth, A.I. (2007) Nuclear weapons in neo-realist theory. *International studies review*, 9, σελ. 369-384.
- Rouleau, E. (1996) Turkey: Beyond Atatürk. *Foreign policy*, 103, σελ. 70-87.
- Roy, O. (1994) *The failure of political Islam*. Cambridge: Harvard university press.
- Roy, O. (2000) *The new Central Asia: The creation of nations*. New York: New York university press.
- Rubin, B. and Kirişçi, K. (eds.) (2002) *Turkey in world politics: An emerging multiregional power*. İstanbul: Boğaziçi university press.
- Rubinstein, A.Z. and Smolansky, O.M. (eds.) (1995) *Regional power rivalries in the new Eurasia: Russia, Turkey and Iran*. New York: M.E. Sharpe.

- Ruggie, J.G. (1992) Multilateralism: the anatomy of an institution. *International organization*, 46 (1), σελ. 561-598.
- Rumer, E.B. and Wallander, C.A. (2003-04) Russia: Power in weakness? *The Washington quarterly*, 27 (1), σελ. 57-73.
- Rynning, S. and Ringsmose, J. (2008) Why are revisionist states revisionist? Reviving classical realism as an approach to understanding international change. *International politics*, 45 (19-39), σελ. 19-39.
- Said, E.W. (2003) *Orientalism*. London: Penguin books.
- Salt, J. (1995) Nationalism and the rise of Muslim sentiment in Turkey. *Middle Eastern studies*, 31 (1), σελ. 13-27.
- Sasley, B. (1998) Turkey's energy policy in the post-Cold War era. *Middle East review of international affairs*, 2 (4), σελ. 28-36.
- Sezer, D.B. (1992) Turkey's grand strategy facing a dilemma. *The international spectator: Italian journal of international affairs*, 27 (1), σελ. 17-32.
- Sezer, D.B. (1995) Turkey's new security environment, nuclear weapons and proliferation. *Comparative strategy*, 14 (2), σελ. 149-172.
- Shaffer, B. (2002) Is there a Muslim foreign policy? The case of the Caspian. *Current history*, σελ. 382-387.
- Shaffer, B. (2006) Turkey's energy policies in a tight global energy market. *Insight Turkey*, 8 (2), σελ. 97-104.
- Shaffer, B. (2009) *Energy politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Shankleman, J. (2006) *Oil, profits and peace: Does business have a role in peacemaking?* Washington: Institute of peace press.
- Sinitsina, I. (2012) Economic cooperation between Russia and Central Asian countries: Trends and outlook. *University of Central Asia: Institute of public policy and administration*, 5, σελ. 1-81.
- Smith, D. (1996) *Central Asia: A new great game?* Pennsylvania: Strategic studies institute.
- Smith, T.W. (2005) Civic nationalism and ethnocultural justice in Turkey. *Human rights quarterly*, 27 (2), σελ. 436-470.
- Smith, S., Booth, K. and Zalewski, M. (eds.) (1996) *International theory: Positivism and beyond*. New York: Cambridge university press.

- Snidal, D. (1991) Relative gains and the pattern of international cooperation. *The American political science review*, 85 (3), σελ. 701-726.
- Snyder, G. (2002) Mearsheimer's world – Offensive realism and the struggle for security: A review essay. *International security*, 27 (1), σελ. 149-173.
- Snyder, J. (2003) Imperial temptations. *The national interest*, 71, σελ. 29-40.
- Sözen, A. (2010) A paradigm shift in Turkish foreign policy: Transition and challenges. *Turkish studies*, 11 (1), σελ. 103-123.
- Stein, A. (1990) *Why nations cooperate: Circumstance and choice in international relations*. New York: Cornell university press.
- Starr, H. (ed.) (2006) *Approaches, levels and methods of analysis in international politics*. New York: Palgrave MacMillan.
- Starr, F. (ed.) (2011) *Ferghana valley: The heart of Central Asia*. New York: M.E. Sharpe.
- Stulberg, A.N. (2007) *Well-oiled diplomacy: Strategic manipulation and Russia's energy statecraft in Eurasia*. New York: State university of New York press.
- Taliaferro, J.W. (2001) Security seeking under anarchy: Defensive realism revisited. *International security*, 25 (3), σελ. 128-161.
- Taliaferro, J.W. (2006) State building for future wars: Neoclassical realism and the resource-extractive state. *Security studies*, 15 (3), σελ. 464-495.
- Taliaferro, J.W., Lobell, S.E. and Ripsman, N.M. (eds.) (2009) *Neoclassical realism, the state and foreign policy*. Cambridge: Cambridge university press.
- Tapper, R. (ed.) (1991) *Islam in modern Turkey: Religion, politics and literature in a secular state*. New York: I.B. Tauris.
- Taspinar, Ö (2008) Turkey's Middle East policies: Between Neo-ottomanism and Kemalism. *Carnegie Middle East Center*, 10, σελ. 1-29.
- Tekin, A. and Williams, P.A. (2008) Turkey and EU energy security: The pipeline connection. *East European quarterly*, 42 (4), σελ. 419-434.
- Tekin, A. and Williams, P.A. (2009) EU-Russian relations and Turkey's role as an energy corridor. *Europe-Asia studies*, 61 (2), σελ. 337-356.
- The International Institute for Strategic Studies (2002) *The military balance 2002-2003*. London: Oxford university press.

- The Military Balance (1989-2007) The alliances and Europe / NATO / Europe / NATO and non-NATO Europe.
- The Military Balance (1989-2007) The Middle East and North Africa. *The Military Balance*.
- The Military Balance (1989-2007) The Soviet Union / Russia. *The Military Balance*.
- The Military Balance (1991) The Soviet Union. *The Military Balance*, 91 (1), σελ. 30-45.
- The Military Balance (1992) Russia. *The Military Balance*, 92 (1), σελ. 89-101.
- The Military Balance (1993) The Middle East and North Africa. *The Military Balance*, 93 (1), σελ. 107-133.
- The Military Balance (1993) NATO. *The Military Balance*, 93 (1), σελ. 30-65.
- The Military Balance (1999) NATO and non-NATO Europe. *The Military Balance*, 99 (1), σελ. 30-103.
- The Montreux Convention 1936/1951 (1936) *1936 Convention regarding the regime of the Straits adopted at Montreux, Switzerland on 20 July 1936*.
- Tilly, C. (1994) A bridge halfway: Responding to Brubaker. *Contention: Debates in society, culture and science*, 4 (1), σελ. 15-19.
- Toklu, E. et al. (2010) Energy production, consumption, policies and recent developments in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 14, σελ. 1172-1186.
- Toprak, B. (2005) Islam and democracy in Turkey. *Turkish studies*, 6 (2), σελ. 167-186.
- Torbakov, I. (2007) Making sense of the current phase of Turkish-Russian relations. *The Jamestown foundation*, σελ. 1-18.
- Traub, J. (2011) Turkey's rules. *New York Times*, 23rd Jan, σελ. MM32.
- Trenin, D. (2007) Russia redefines itself and its relations with the West. *The Washington quarterly*, 30 (2), σελ. 95-105.
- Treverton, G.F. and Jones, S.G. (2005) Measuring national power. *RAND: National defense research institute*, σελ. 1-21.
- Tuathail, G.O. (2005) *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. London: Routledge.

- Türkeş, A. (1995) *Yeni Ufuklara Doğru*. İstanbul: Kamer.
- Türkeş, A. (1996) *Milliyetçilik*. İstanbul: Hamle Basın-Yayın.
- Turkey: Ministry of National Defense (2000) *Defense white paper 2000*. Ankara: Ministry of National Defense.
- Tynan, P. and Stephenson, J. (2009) Nuclear power in Saudi Arabia, Egypt and Turkey – how cost effective? *NPEC – Nonproliferation policy education center*, σελ. 1-26.
- United Nations (1982) *Convention on the Law of the Sea*. Montego Bay: United Nations.
- Uslu, N. (2000) The factors affecting Turkey's relations with the United States in the post-Cold war period. *The Turkish yearbook*, XXXI, σελ. 183-225.
- Uslu, N. (2003) The Russian, Caucasian and Central Asian aspects of Turkish foreign policy in the post Cold War period. *Alternatives: Turkish journal of international relations*, 2 (3 & 4), σελ. 164-187.
- Uslu, N. (2004) *Turkish foreign policy in the post-Cold war period*. New York: Nova.
- Valiyev, J. (2010) Where is Azerbaijan positioned in strategic depth? *Azerbaijan focus*, σελ. 113-140.
- Van Evera, S. (1999) *Causes of war: Power and the roots of conflict*. New York: Cornell university press.
- Vasquez, J.A. (1993) *The war puzzle*. Cambridge: Cambridge university press.
- Voitovich, S.A. (1993) The Commonwealth of Independent States: An emerging institutional model. *European journal of international law*, 4 (1), σελ. 403-417.
- Walt, S.M. (1987) *The origins of alliances*. New York: Cornell university press.
- Walt, S. (1998) International relations: One world, many theories. *Foreign policy*, 110, σελ. 29-32 & 34-46.
- Waltz, K. (1997) Evaluating theories. *American political science review*, 91 (4), σελ. 913-917.
- Waltz, K. (2000) Structural realism after the Cold War. *International security*, 25 (1), σελ. 5-41.
- Waltz, K. (2012) Why Iran should get the bomb: Nuclear balancing would mean stability. *Foreign affairs*, 91 (4), σελ. 1-5.

- Wang, Y. (2004) Offensive realism and the rise of China. *Issues & Studies*, 40 (1), σελ. 173-201.
- Warraq, I. (2007) *Defending the west: A critique of Edward Said's Orientalism*. New York: Prometheus books.
- Waxman, D. (2000) Islam and Turkish national identity: A reappraisal. *The Turkish yearbook*, XXX, σελ. 1-22.
- Weitz, R. (2006) Averting a new great game in Central Asia. *The Washington quarterly*, 29 (3), σελ. 155-167.
- Weitz, R. (2010) Russian-Turkish relations: Steadfast and changing. *Mediterranean quarterly*, 21 (3), σελ. 61-85.
- Wigen, E. (2012) Pipe dreams or dream pipe? Turkey's hopes of becoming an energy hub. *Middle East journal*, 66 (4), σελ. 598-612.
- Wight, M. (1978) *Power politics*. London: Leicester university press and the Royal institute of international affairs.
- Wilkinson, D. (2008) Hegemonia: Hegemony classical and modern. *Journal of world-systems research*, XIV (2), σελ. 119-141.
- Winrow, G. (1995a) *Turkey in post-Soviet Central Asia*. London: Royal institute of international affairs.
- Winrow, G. (1996) Turkey's relations with the Transcaucasus and the Central Asian republics. *Perceptions*, 1 (2), σελ. 128-145.
- Winrow, G. (1997) Turkey and the newly independent states of Central Asia and the Transcaucasus. *The Middle East review of international affairs*, 2 (5), σελ. 1-10.
- Winrow, G. (2004) Turkey and the East-West gas transportation corridor. *Turkish studies*, 5 (2), σελ. 23-42.
- Winrow, G. (2005) Energy security in the Black Sea – Caspian region. *Perceptions*, 10 (4), σελ. 85-98.
- Wohlforth, W.C. (2011) Gilpinian realism and international relations. *International relations*, 25 (4), σελ. 499-511.
- Wolfers, A. (1962) *Discord and collaboration: Essays on international politics*. Baltimore: The John Hopkins press.
- Yavuz, H. (1997) Political Islam and the Welfare (Refah) party in Turkey. *Comparative politics*, 30 (1), σελ. 63-82.

- Yavuz, H. (1998) Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of neo-ottomanism. *Critique: Critical Middle Eastern studies*, 7 (12), σελ. 19-41.
- Yavuz, H. (2000) Cleansing Islam from the public sphere. *Journal of international affairs*, 54 (1), σελ. 21-42.
- Yavuz, H. (2009) *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. New York: Cambridge university press.
- Yavuz, H. and Esposito, J.L. (eds.) (2003) *Turkish Islam and the secular state: The Gülen movement*. New York: Syracuse university press.
- Yeldan, E. (2006) Neoliberal global remedies: From speculative led-growth to IMF-led crisis in Turkey. *Review of radical political economics*, 38 (2), σελ. 193-213.
- Yetkin, Ç. (2006) *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs 1960 - 12 Mart 1971 - 12 Eylül 1980*. 5inci basım. Antalya: Ümit yayıncılık.
- Yıldız, A. (2003) Politico-religious discourse of political Islam in Turkey: The parties of national outlook. *The Muslim world*, 93, σελ. 187-209.
- Yilmaz, B. (2008) The relations of Turkey with the European Union: Candidate forever? *Center for European studies*, 167, σελ. 1-24.
- Zakaria, F. (1998) *From wealth to power: The unusual origins of America’s world role*. New Jersey: Princeton university press.
- Zenkovsky, S.A. (1960) *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Cambridge: Harvard university press.
- Zubaida, S. (1996) Turkish Islam and national identity. *Middle East report*, 26, σελ. 10-15.
- Zürcher, C. (2007) *The post-soviet wars: Rebellion, ethnic conflict and nationhood in the Caucasus*. New York: New York university press.
- Zürcher, E.J. (2004) *Turkey: A modern history*. 3rd ed. New York: I.B. Tauris.

Ιστότοποι

- Σκάλκος, Δ. (2009) *Κοινωνικό κεφάλαιο & οικονομική ανάπτυξη* [WWW] Το βήμα του πανελλήνιου παρατηρητηρίου των Ο.Κ.Π.. Διαθέσιμο από: http://www.oikosocial.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=103:-a-&catid=34:2009-05-16-15-39-44&Itemid=60 [23/7/2012].

- Υπουργείο ανάπτυξης (2007) *Αγωγός πετρελαίου «Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη»*: *Υπογραφή της συμφωνίας μεταξύ των κυβερνήσεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ελληνικής Δημοκρατίας (Αθήνα, 15 Μαρτίου 2007)* [WWW] Ελληνική Δημοκρατία. Διαθέσιμο από: http://www.minpress.gr/minpress/en/enhmerwtiko_entypo_mpoourgias.pdf [18/12/2014].
- Akkuyu Nükleer A.Ş. (2011) *Proje hakkında* [WWW] Akkuyu Nükleer Güç Santrali. Διαθέσιμο από: <http://www.akkunpp.com/proje-hakkinda> [2/12/2014].
- Amin Al-Midani, M. (2014) *Presentation of the Islamic International Court of Justice: A Muslim judiciary court* [WWW] Arab Center for International Humanitarian Law and Human Rights Education (ACIHL). Διαθέσιμο από: http://www.acihl.org/articles.htm?article_id=8 [13/5/2014].
- Azerbaijan.com (2011) *Azerbaijan: Strategy of transportation of energy resources* [WWW]. Διαθέσιμο από: http://www.azerbaijans.com/content_1030_en.html [16/12/2014].
- Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. (2008) *Crude oil transportation figures* [WWW] BOTAŞ. Διαθέσιμο από: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> [21/8/2014].
- Caspian Pipeline Consortium (2014) *Shareholders* [WWW] CPC. Διαθέσιμο από: <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/shareholders.aspx> [08/10/2014].
- Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. (2008) *Hakkımızda* [WWW] BOTAŞ. Διαθέσιμο από: <http://www.botas.gov.tr/index.asp> [1/11/2014].
- BP Caspian (2015) *South Caucasus Pipeline* [WWW] British Petroleum (BP). Διαθέσιμο από: http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html [18/12/2014].
- Cem, İ. (2002) *Brief summary of the proceedings of the OIC-EU joint forum* [WWW] Republic of Turkey, Ministry of foreign affairs. Διαθέσιμο από: <http://www.mfa.gov.tr/brief-summary-of-the-proceedings-of-the-oic-eu-joint-forum.en.mfa> [20/7/2014].
- Central Intelligence Agency (CIA) (2012) *The world factbook: Turkey* [WWW] CIA. Διαθέσιμο από: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> [12/9/2012].

- Cleutinx, C. (2005) *The energy dialogue EU-Russia* [WWW] European Commission. Διαθέσιμο από: http://ec.europa.eu/energy/russia/presentations/doc/2005_luxembourg_en.pdf [30/11/2014].
- Deutsche Welle staff (2009) *Turkey blackmailing EU over gas pipeline, German minister says* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.dwworld.de/dw/article/0,,3962409,00.html> [6/6/2009].
- Encyclopedia Britannica *Turkic peoples* [WWW] Encyclopedia Britannica. Διαθέσιμο από: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/609972/Turkic-peoples> [26/7/2012].
- Evans, J. (2004) *Turkish pipeline gaining support* [WWW] The Moscow times. Διαθέσιμο από: <http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2004/8/article/turkish-pipeline-gaining-support/228955.html> [12/12/2014].
- Farrokh, K. (2005) *Pan-Turanianism takes aim at Azerbaijan: A geopolitical agenda* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.rozanehmagazine.com/NoveDec05/aazariINDEX.HTML> [17/8/2012].
- Gazprom (2014) *About Gazprom* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.gazprom.com/about/> [20/11/2014]. Gazprom export (2014) *History* [WWW] Gazprom. Διαθέσιμο από: <http://www.gazpromexport.ru/en/about/history/> [20/11/2014].
- General Secretariat of the Council (2009) *Nabucco summit (Budapest, January 2009) – Information from the Hungarian delegation* [WWW] Council of the European Union. Διαθέσιμο από: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%206252%202009%20IN%20IT> [19/11/2014].
- Geonaut online (2014) *Present day physiographic setting of the Black Sea region* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://geonaut-online.com/environment/geoscience-research/black-sea-paleoclimate/> [30/08/2014].
- International Monetary Fund (2013) *World economic outlook databases* [WWW] Data and statistics. Διαθέσιμο από: <http://www.imf.org/external/data.htm> [04/10/2013].

- Investopedia (2014) *Commodity swap* [WWW] Investopedia US, A division of IAC. Διαθέσιμο από: <http://www.investopedia.com/terms/c/commodityswap.asp> [1/12/2014].
- Investopedia (2014) *Net exports* [WWW] Investopedia US, A division of IAC. Διαθέσιμο από: <http://www.investopedia.com/terms/n/netexports.asp> [04/10/2014].
- Katik, M. (2006) *Turkic Summit to explore commonwealth possibility* [WWW] Eurasianet. Διαθέσιμο από: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav111506.shtml> [24/6/2014].
- Kiliç, S. (2008) *Seeking an alternative to Russian gas* [WWW] Ntvmsnbc. Διαθέσιμο από: <http://www.ntvmsnbc.com/news/458088.asp> [28/6/2009].
- Kimball, A. (2011) *Russian and American frontier and imperialist expansion: USSR collapse* [WWW] SAC & Maps. Διαθέσιμο από: <http://pages.uoregon.edu/kimball/ggr.frn.MPR.htm> [30/08/2014].
- Library of Congress (2008) *Country profile: Turkey* [WWW] Library of Congress. Διαθέσιμο από: <http://lweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Turkey.pdf> [26/7/2012].
- Lukoil (2014) *Company mission* [WWW] Lukoil oil company. Διαθέσιμο από: http://www.lukoil.com/static_6_5id_297_.html [20/11/2014].
- Ministry of foreign affairs (2009) *Turkey's energy strategy* [WWW] Republic of Turkey. Διαθέσιμο από: [http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Turkey's%20Energy%20Strategy%20\(Ocak%202009\).pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Turkey's%20Energy%20Strategy%20(Ocak%202009).pdf) [6/11/2014].
- Ministry of foreign affairs (2011) *Turkey's relations with Central Asian republics* [WWW] Republic of Turkey. Διαθέσιμο από: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-central-asian-republics.en.mfa [3/11/2014].
- Ministry of energy of the Russian Federation (2003) *The summary of the energy strategy of Russia for the period of up to 2020* [WWW] The government of the Russian Federation. Διαθέσιμο από: http://ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020_en.pdf [21/11/2014].

- NATO (2014) *Operation Active Endeavour* [WWW] North Atlantic Treaty Organization. Διαθέσιμο από: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_7932.htm [29/8/2014].
- Organization for Security and Cooperation in Europe (1990) *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe* [WWW] OSCE. Διαθέσιμο από: <http://www.osce.org/library/14087?download=true> [1/8/2014].
- Organization of the Petroleum Exporting Countries (2014) *Our mission* [WWW] OPEC. Διαθέσιμο από: http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/23.htm [30/11/2014].
- Pakistan observer (2011) *OIC rightly changes its name* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://pakobserver.net/detailnews.asp?id=100388> [17/7/2014].
- Ramsay, A. (2012) *Extract: The oil road – Journeys from the Caspian Sea to the City of London* [WWW] Bright Green. Διαθέσιμο από: <http://brightgreenscotland.org/index.php/2012/09/extract-the-oil-road-journeys-from-the-caspian-sea-to-the-city-of-london/> [2/10/2013].
- Rosneft (2014) *Rosneft at a glance* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.rosneft.com/about/> [20/11/2014].
- Sidanco (2014) *History* [WWW] The Sputnik group. Διαθέσιμο από: http://www.spkgroup.com/?page_id=198&lang=en [20/11/2014].
- SOCAR (2015) *Baku-Novorossiysk oil pipeline* [WWW] State Oil Company of the Azerbaijan Republic (SOCAR). Διαθέσιμο από: <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline> [18/12/2014].
- Stockholm International Peace Research Institute (2009) *SIPRI arms transfers database* [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php [19/8/2014].
- Stockholm International Peace Research Institute (2014) *SIPRI military expenditure database* [WWW] SIPRI. Διαθέσιμο από: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database [21/8/2014].
- Surgutneftegas (2014) *History* [WWW] Surgutneftegas open joint stock company. Διαθέσιμο από: <http://www.surgutneftegas.ru/en/about/history/> [20/11/2014].
- The conflict of Nagorno Karabakh (1988) *Resolution of the presidium of the USSR Supreme Soviet regarding the decisions of the Supreme Soviets of Azerbaijan and*

Armenia on Nagorny Karabakh (Moscow, 18 July 1988) [WWW] The union of Armenian associations in Sweden. Διαθέσιμο από: <http://www.mountainous-karabakh.org/document.html#.Up8qf9JdX3O> [4/12/2013].

- The state statistical committee of the Republic of Azerbaijan (2014) *The foreign trade of Azerbaijan: Imports by countries / Exports by countries* [WWW] Department on application of web-technologies of the main computing centre of the SSC of the Republic of Azerbaijan. Διαθέσιμο από: <http://www.stat.gov.az/source/trade/indexen.php> [1/8/2014].
- The World Bank (2013) *GDP (Current US\$)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=4> [10/10/2013].
- The World Bank (2014) *GDP growth (annual %)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries?page=3> [7/6/2014].
- The World Bank (2014) *World Integrated Trade Solution (WITS)* [WWW] The World Bank. Διαθέσιμο από: <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/Country/AZE/Year/2007/Summary> [13/5/2014].
- TİKA (2014) *TİKA hakkında* [WWW] T.C. Başbakanlık, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. Διαθέσιμο από: <http://www.tika.gov.tr/tika-hakkinda/1> [21/8/2014].
- Transneft (2014) *History* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://en.transneft.ru/about/story/> [20/11/2014].
- Türk Demokrasi Vakfı (2014) *Geçmişten günümüze Türk demokrasi vakfı* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://www.demokrasivakfi.org.tr/?act=detail&id=36> [28/8/2014].
- Türk Dili Konusan Ülkeler Isbirligi Konseyi (2014) *Zirveler süreci bilgi notu* [WWW] Türk Dili Konusan Ülkeler Isbirligi Konseyi. Διαθέσιμο από: http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler_sureci_bilgi_notu/4/52 [24/6/2014].
- Türk Eximbank (2014) *About us – Relations with the state* [WWW] Türk Eximbank. Διαθέσιμο από: <https://www.eximbank.gov.tr/EN,1193/about-us.html> [24/7/2014].

- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı (2013) *Kuruluş ve tarihi gelişim* [WWW] Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı. Διαθέσιμο από: <http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/kurumsal/1> [25/8/2014].
- Türkiye Petrol Refinerileri A.Ş. (2014) *Tüpraş hakkında* [WWW] Tüpraş. Διαθέσιμο από: <http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?lDirectoryID=3> [1/11/2014].
- Türkiye Petrolleri (2014) *Şirket profili: Ne Yaparız* [WWW] TPAO. Διαθέσιμο από: <http://www.tpaο.gov.tr/tp5/?tp=m&id=4> [1/11/2014].
- Türksoy (2013) *Hakkımızda* [WWW] Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatının. Διαθέσιμο από: <http://www.turksoy.org.tr/tr/turksoy/hakkimizda> [20/8/2014].
- Tyumenoil (2014) *About* [WWW] Tyumen oil group. Διαθέσιμο από: <http://www.tyumenoil.com/> [20/11/2014].
- U.S. Energy Information Administration (2014) *Iran* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=IR&trk=m> [30/10/2014].
- U.S. Energy Information Administration (2014) *Russia* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=RS&trk=m> [30/10/2014].
- U.S. Energy Information Administration (2014) *Turkey* [WWW] EIA: Independent Statistics and Analysis. Διαθέσιμο από: <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=tu#pet> [30/10/2014].
- Vestnik Kavkaza (2014) *Baku-Novorossiysk: Collision of 'Transneft'-1* [WWW]. Διαθέσιμο από: <http://vestnikkavkaza.net/analysis/economy/50720.html> [16/12/2014].
- Willie, J. (2011) *The gathering storm – The probabilities for various extreme events* [WWW] The Sikh Archives. Διαθέσιμο από: <http://www.sikharchives.com/?p=2865> [30/09/2013].
- Yazgan, T. (2014) *Hakkımızda* [WWW] Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. Διαθέσιμο από: <http://turan.org.tr/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/> [22/8/2014].